This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY

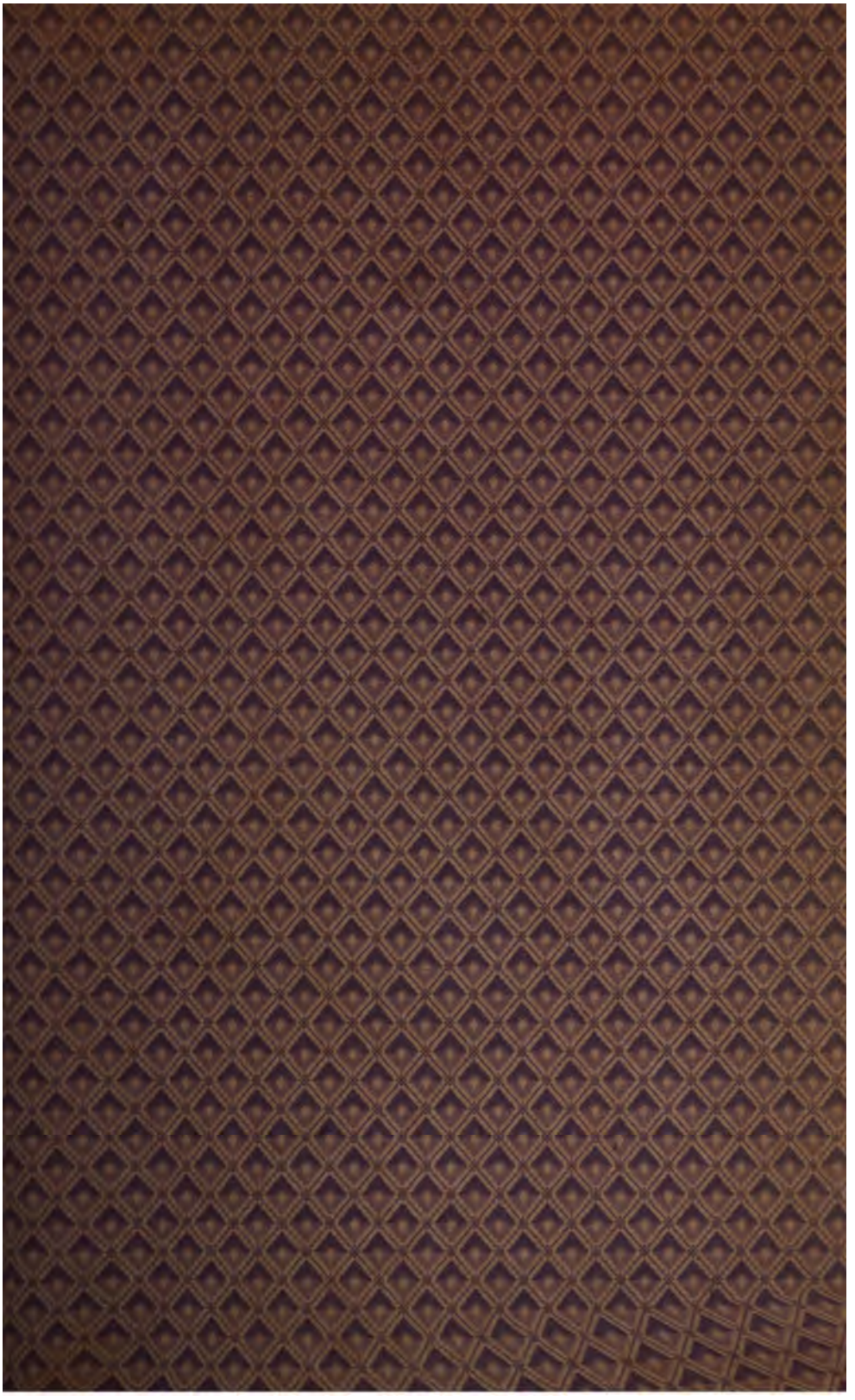

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1885. ÉVI FOLYAM.
(XIX. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1885.
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

FRICZES könyvéből

STANFORD LIBRARY
FEB 6 1964
STACKS

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló czikkek.

Lap.

Dr. ACSÁDY IGNÁCZ.

A Széchyek Murányban. I. II. III. IV. közl. 21, 116, 212, 319
Magyarország belállapota 1680. I. II. III. közl. 549, 631, 703

BARABÁS SAMU.

Babenbergi Harczos Fridrik (1230–1246.) 490

Dr. BOROVSZKY SAMU.

A longobárdok vándorlása. I. II. III. IV. közl. . . . 500, 590, 662, 725

DEÁK FARKAS.

Adatok a török-tatár rabok történetéhez. I. II. közl. 579, 655

DÉCSÉNYI GYULA.

Thököly Imre és Wesselényi Pál mint vetélytársak. I. II. közl. . 520, 614

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

Az 1637—38-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. I. II. III. közl. 223, 316, 404

Dr. FRAKNÓI VILMOS.

II. Ulászló királylyá választása. I. II. III. közl. 1, 97, 193

KANDRA KABOS.

Volt-e Szerencs vármegye? I. II. közl. 241, 327

KÁPOLNAI P. ISTVÁN.

I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490. évi feljegyzései 156

*

Lap.

KOMÁROMY ANDRÁS.

Karancsberényi báró Berényi György élete és politikai működése 1601—1677. 126

KRIŽKÓ PÁL.

Körmöczbánya birtokának keletkezése és fejlődése. 252

Dr. LINDNER GUSZTÁV.

Ruland-oszlopok a szepesi és erdélyi szászoknál. 48

MAJLÁTH BÉLA.

A »Kalandos« társulatok. 563

Dr. NÉMETHY LAJOS.

Szirmay Endre önéletírata 1656—1706. 414

Lg. ÓVÁRY LIPÓT.

Hazai állapotaink a mohácsi vész előtt. I. II. közl. 396, 481

Dr. SZÁDECZKY LAJOS.

A pápa békeközvetítése Báthory és az orosz czár között. 289

SZEMERE ATTILA.

A nemzetgazdaság történetéhez hazánkban a múlt században I. II. közl. 385, 469

SZ. S.

Bethlen Gábor ifjúságából. 68

THALY KÁLMÁN.

Kocsi Csergő Bálint. 65
Gr. Csáky László tudósítása a müncheni fejedelmi palotáról és a Wittelsbach-ház kincseiről. 1685. 346

TORMA KÁROLY.

Adalékok az esztergomi aranybulla-másolat provenientiájához. . . 350
Adversariak Bethlen János történetéhez. 423
Érdekes válóper a XVIII. századból. 603

II. Könyvismertetések és bírálatok.

BARABÁS SAMU.

Irodalom- és művelteség-történeti tanúlmányok a Rákóczi korból, írta Thaly Kálmán, ism. 165

BORBÉLY SÁMUEL.

Hadadi báró Wesselényi Miklós élete, írta Szikszay Lajos. ism. . . 268

Lap.

BOROVSZKY SAMU.

Elbeszélések a római történetből az V. században. A nyugoti birodalom végső napjai, írta Thierry Amadé, ism. 432

BOZÓKY ALAJOS.

A római jog külső története és institutiói, írta dr. Vécsey Tamás, ism. 737

DEÁK FARKAS.

Turenne à vie et les institutions militaires de son temps, par Jules Roy, ism. 435

—k—s.

Son altesse la femme; írta Gustav Uzanne, ism. 519

Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

A váradi püspökség története, III. k. írta Bunyitay Vincze ism. . . 73

—gy—a.

A selmeczi bánya-vállalatok története. — Alsó-Magyarország bányamivelésének története. írta Péch Antal, ism. 354

KISS MÓR.

Két római jogtörténeti munka 1. Lucius Ulpius Marcellus. 2. Aemilius Papinianus pályaja és művei, írta Vécsey Tamás, ismertetés. 167

L. B.

A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. Összegyüjtötték dr. Kolosvári J. és dr. Óvári Kelemen, ism. . . 264

Dr. MANGOLD LAJOS.

Újabb munkák Stuart Máriáról, I. II. közl. 269, 362
Pótlék a Stuart Máriáról írt czikkhez. 679

P. GY.

Geschichte Oesterreichs, von Alfons Huber 426

—r.

Kölcsey Ferencz élete és művei, írta Jancsó Benedek, ism. 677

SZ. L.

Világ- és irodalom-történeti értekezések iskolai értesítőkben, ism. 176

Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ.

Száz politikai és történeti levél Horvátországról, írta Pesty Frigyes, ism. 739

Lap.

III. A „Tárcza“ rovat tartalma.

M. Történelmi Társulat 80, 171, 272, 370, 453, 533, 621, 681. 751
Magyar Tudományos Akadémia 83, 535
Magyar Tudományos Akadémia kiadványai 753
Vidéki társulatok 85, 275, 374, 457, 563, 684, 755
Folyóiratok szemléje 90, 181, 281, 378, 461, 541, 625, 693, 764
Történeti repertorium 93, 183, 284, 379, 463, 544, 627, 697, 766
Irodalmi szemle 185, 276, 374, 458, 538, 622, 687, 757
Irodalmi és vegyes közlések . . 94, 189, 285, 381, 464, 544, 628, 698, 768
Történelmi könyvtár 96. 192. 288, 384, 468, 548, 630, 702, 770
Botka Tivadar necrologja. 88
Magyar díszítő stil. 89
Kérelem, Jedlicska Páltól 90
Jelentés a Schrauf K. által ajándékozott oklevelekről, Fejérpataky Lászlótól 174
Kruesz Krizosztom necrologja 189
Az országos történeti congressus munkaterve 371
Dr. Szalay József necrologja 456
Nyílt levél Deák Farkashoz (Turkoly Sámuelről) Thaly Kálmántól 683
Adalék a Corvinák történetéhez. Szerk. 684

IV. A Történelmi Congressus irományai.

(A »Századok« okt. havi füzetében.)

A történelem s a magyar történeti szellem. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde 1

A z I-sö o s z t á l y ü l é s e:

Pulszky Ferencz elnöki megnyitó beszéde 22
Thallóczy Lajos előadói értekezése a történelmi anyagról 24
A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban. Fejérpataky Lászlótól 53
A történelmi módszerről. Lánczy Gyulától. 86

A II. o s z t á l y ü l é s e:

Szdsz Károly elnöki megnyitó beszéde 108
A történeti érzék keltése a közönségnél. Rómer Flóristól 114

A III. o s z t á l y ü l é s e:

Klamarik János elnöki megnyitó beszéde 136
Történettanítás nép- és középiskolákban. Márki Sándortól 138
A történelmi felső oktatás. Marczali Henriktől 154

A történeti congressus naplója. Szádeczky Lajostól. 181

V. A Magyar Történelmi Társulat kiadványainak czím- és tartalom-jegyzéke 1867—1884. I. Folyóiratok. II. Önállóak. — A Századok tárgy- és névmutatója; összeállította: Szádeczky Lajos. — A Történelmi Tár tárgy- és névmutatója; összeállította: Barabás Samu. (Melléklet a Századok májusi füzetéhez 1 - 71. lap.)

II. ULÁSZLÓ KIRÁLYLYÁ VÁLASZTÁSA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Mátyás király végső napjai méltó befejezését képezik a fényes pályának, melyet uralkodása három évtizedén át megfutott. Hatalmas állam korlátlan fejedelme volt. Leggyűlöltebb ellenségét megalázva, tartományaitól megfosztva, fővárosát saját székhelyéül választva, a béke föltételeit dictálhatta neki, és ezek elfogadását napról-napra várhatta. Leghőbb óhaja teljesülésétől, hogy életében biztosítsa fiának az örökösödést, rövid idő választotta el. És — azt hivé — eljutott végtére oda, hogy ifjúsága kedvencz ábrándjait, férfikora folytonosan ápolt terveit valósítva: egész figyelmét és erejét a török birodalom megsemmisítésére irányozhatja. A jogosúlt önérzet nyiltságával szólott gyakorta reményeiről, melyekkel vállalkozása elé néz; kétségtelennek látta, hogy Dsem herczegnek, a szultán elmenekűlt lázadó testvérének, fölhasználásával, ha a keresztény hatalmak támogatásában részesül, rövid idő mulva a végcsapást fogja mérni a portára.

Mindez derült hangúlatba hozta. A külföldi diplomatákat, a kik ingerlékeny kedélye kitöréseitől sokat szenvedtek volt, az 1490-iki év első hónapjaiban rendszerint mosolylyal fogadta, a társalgást nem egyszer víg nevetés szakította meg. A köszvény kínzó rohamai sem bírták jó kedvét tartósan megzavarni. Az előhaladó betegség vésztjósló tüneményeit nem vette észre. Akként intézte dolgait, mint a ki az évek hosszú sorára biztosan számíthat. [1])

[1]) A milánói követ és a pápai nuntius jelentései. Amazok közrebocsátva a »Diplomatiai Emlékek Mátyás király korából« IV. kötetében; ezek kiadatlanok, a velenczei szent Márk könyvtárban.

April 4-ikén, virágvasárnapját fényesen ülte meg, és az isteni tisztelet végeztével Velencze búcsúzó követét lovaggá ütötte. Arczát föltűnő pirosság borította, mely a megújúló életerő nyilatkozatának látszhatott, de élete leáldozó napjának alkonypírja volt. [1])

Estefelé hirtelen rosszúl lett. Szélhűdés érte, mely látását elhomályosítá és szavát elnémítá. Vívódása a halállal másfél napig tartott; april 6-ikán reggel kiszenvedett. [2])

Corvin János, a mint atyja állapotának reménytelen voltát fölismeré, nem vesztette el fejét. A haldoklót elhagyva, fölkeresé egyenként a Bécsben időző magyar urakat, pártfogásukba ajánlotta magát. Többen elérzékenyűlve, könnyekkel szemeikben fogadták, hogy »miként atyja hű szolgái voltak, híven fognak szolgálni neki is.« [3])

Mialatt az országnagyok lelkét, egy pillanatra legalább, a nagy veszteség fölött érzett fájdalom egészen betölté, egy idegen diplomata volt az első, a ki a királyválasztás ügyében az actiót megindítá. Ez a milánói követ, *Trevigliói Maffeo* cancellár volt. Mivel a Bianca herczegnővel kötött házassági szerződés végrehajtásának föltétele az volt, hogy Corvin János a magyar koronát viselje: udvara iránt tartozó kötelességének ismerte, hogy János herczeg ügyét fölkarolja.

Néhány órával a nagy király kimúlta után, fölkereste *Dóczi Orbán* egri püspököt és *Bakocs Tamás* győri püspököt, Mátyás bizalmas tanácsosait, kiknek a házassági ügy iránt, éveken át folytatott tanácskozásokban nagy részök volt. Emlékeztette őket a fogadásra, melylyel magokat uralkodójuk irányában lekötelezték, és az igéretekre, melyeket ő maga is nyert tőlök. A diplomatiai nyelvben nem szokatlan túlzással, megjegyzé, hogy a milánói udvar a házassághoz beleegyezését nem annyira Mátyás fölhívásának engedve, mint inkább a két főpap biztosításai alapján adta.

Mindketten azt válaszolták, hogy »a milyenek voltak az

---

[1]) A pápai nuntius 1490. april 6-iki jelentése.

[2]) A pápai nuntius és a milánói követ april 6-iki jelentéseik

[3]) A milánói követ idézett jelentése. D. E. IV. 161.

atya, olyanok lesznek a fiú irányában; igyekezni fognak, hogy a többi urakat megnyerjék; és bíznak a sikerben.« Bakocs úgy nyilatkozott, hogy a herczeg megválasztatását kétségtelennek tartja; bár nem hallgatta el, hogy Mátyás özvegye és unokatestvérei, a Gerébek, ellene fognak dolgozni.

A követ rögtön a Gerébb-testvérekhez sietett. Ezek — László erdélyi püspök és Mátyás a királyi huszárok parancsnoka — hidegen fogadták. Utóbb a társalgás folyamán kedvezőbben nyilatkoztak; a miben a követ az ő rábeszélése hatását látta; mindazáltal nem volt megnyugtatva, és a helyzetet már most kétségesnek ismerte föl.[1])

Ezért nem mulasztotta el magát Corvin Jánost erélyes föllépésre ösztönözni. Buzdította, hogy magatartásával atyja méltó fiának tűntesse föl magát. Biztosította, hogy a milánói herczegek,[2]) kik úgy tekintik mintha testvérök volna, az ő érdekében mindent meg fognak tenni, a mi hatalmokban áll. Végűl felvilágosítást kért tőle: hogy ügye mint áll? mit várhat az országtól és különösen atyafiaitól?

A herczeg következőképen válaszolt: Istentől — úgymond — semmit oly melegen nem kér, mint azt, hogy atyja erényeit elsajátíthassa, és az ő példáját minden erejéből utánozni fogja. A követnek eddigi fáradozásaiért köszönetet mond, és fölkéri, hogy kísérje őt Budára. Bizonyosnak tartja, hogy királylyá megválasztják, mert erre az urakat esküjök kötelezi. Leginkább Zápolyai Istvánra és Báthori Istvánra számít, a kik oly hatalmasak, hogy őt trónra emelhetik, még ha a többi urak ellenszegülnének is. Eszerint a korona megszerzéséhez a milánói udvar segítségére nincs szüksége; de hálával fogadja, ha a törökök és németek által fenyegetett ország védelmére nyújt pénzsegélyt. Végre kinyilatkoztatja, hogy a tervezett házassághoz szilárdúl ragaszkodik, és elvállalt kötelezettségeit teljesíteni fogja, ha életébe kerűlne is.

Maffeo figyelmeztette a herczeget, hogy illusiókban él, ha a magyar urakban föltétlenűl bízik; csak arra legyen gondja, hogy az országot elnyerje, védelméről majd azután gondoskodjék.

[1]) Mindez még az április 6-iki jelentésben foglaltatik.

[2]) Galeazzo János a névleges herczeg és gyámja Moro Lajos a kormányzó herczeg nevében tette ajánlatait a követ.

De Corvin János nem látta a veszélyt, alaptalanoknak nyilvánította a követ aggodalmait.»Bizonyos vagyok benne — mondá — hogy meg fognak választani, a miért is siettetni fogom a választást.«

A diplomata hallgatott; de nem volt megnyugtatva. »Azok közé tartozom — írja küldőinek — a kik a tényleges eredményben látnak csak teljes biztosságot.« [1])

És csakugyan a magyar főpapok és világi urak, amint királyuk hült tetemeit körülállották, már gondolkodni kezdettek módokról, mint oldhatnák föl magokat a neki tett ígéretek kötelező erejétől. Legelső gondjuk az volt, hogy időt nyerjenek. Ezért fölmerült körükben az a terv, hogy a gyászünnepélyek után egyelőre *országkormányzót* választanak, a királyi trón betöltését pedig több hónapra elhalasztják, hogy »az események fejlődését lássák.« [2])

A kormányzó tisztére jelöltjük *Báthori István* volt, a ki minden kelléket egyesíteni látszott. A dúsgazdag főúr szennytelen jellemét, tiszta erkölcseit és vallásos buzgalmát széltében magasztalták. Egyetlen szenvedélye és ambitiója: a hitetlenek elleni háború vala. A kenyérmezei hős fényes tényekkel igazolta személyes vitézségét és hadvezéri képességét. Ellenben szeretett azzal dicsekedni, hogy a keresztény hatalmak ellen viselt háborúkban nem volt része. Most a nagy király halála után, égett a vágytól, hogy terveit ő vigye keresztül, és azonnal sürgetni kezdette a pápánál, hogy Dsem török herczeget szolgáltassák ki néki. [3])

A tudományos műveltségnek még elemeit is nélkülözte ugyan — nevét sem volt képes az oklevelek alá írni, — de ez a körülmény, a mint Mátyás királyt nem tartotta vissza attól, hogy az országbírói tisztet ruházza rá, úgy most sem gördített volna fölmagasztalása elé akadályt. [4])

---

[1]) A milánói követ april 8-ikán írt két jelentésének elseje. 164.

[2]) A pápai nuntius már april 7-iki jelentésében, a milánói követ april 8-iki második jelentésében szól ezen tervről.

[3]) A pápai nuntius april 7-iki és a milánói követ april 8-iki jelentései, melyek Báthori magasztaló jellemzésében találkoznak.

[4]) Az Ulászló és Frigyes között 1491. november 7-én létrejött békekötés oklevele alatt olvashatni: »Ego Georgius de Bathor nomine patrui mei domini Stephani de Bathor wayuode etc. *scribere ignorantis*, recognosco propria manu.« (Eredeti példánya a bécsi állami levéltárban.)

Azoknak élén, a kik János herczeg megválasztását ellenezték, és a kormányzó-választás tervét fölkarolták, az özvegy királyné állott.[1] *Beatrix* soha sem mutatott Corvin János iránt jóindúlatot. Ellenkezőleg, kezdettől fogva mindent megtett, hogy az ő trónöröklésére vonatkozó terveket meghiúsítsa. A legitim hitves természetszerű önérzete fölháborodott arra a gondolatra, hogy a trónt férjének törvénytelen viszonyból származott gyermeke foglalja el. E mellett nem mondott le a reményről, hogy még az ő frigyökből is származhatik fiörökös.[2])

A hitves és nő jogosúlt érzelmeihez a korlátolt szellemű, elkényeztetett fejedelem-asszony indokolatlan ambitiójának ösztönzései csatlakoztak. A meg nem fogyatkozó szeretet és gyengédség, melynek bizonyítékaival a nagy király mindvégig elhalmozta; az a hódolat, melylyel a király kedvéért magyarok és idegenek környezék: arra a meggyőződésre hozta, hogy mindaz kiváló személyes tulajdonainál fogva illeti meg, és hogy Mátyás trónjának, ha törvényes gyermeket nem hagy maga után, más, mint ő nem lehet örököse.

---

[1]) A milánói követ april 11-iki jelentésében ezen tervet a királynénak tulajdonítja. (D. E. IV. 170.) — Azon *védirat*, melyet később (1493.) Ulászló király érdekében, egyik híve szerkesztett (hogy eljárását Beatrix irányában igazolja) említi, hogy Mátyás halála után »Regine procuratores et subornati nonnulli proceres... nunc Federicum eligendum, nunc Gubernatorem Regni creandum et rem ad interregnum redigendam suaderent...« (A védirat czíme: »Wladislai Serenissimi Ungarie Boemieque Regis Apologia.«) Ajánlva van Ulászló római követének, a nyitrai püspöknek. A szerző *Udis* (Οὐδείς = senki) álnév alá rejtőzik. Úgy tünteti föl magát, mintha Rómában tartózkodnék, és soha sem lett volna Magyarországban. De Ulászló és az ország legtitkosabb viszonyaiba be van avatva. Talán nem más, mint az olmüczi kolostorba visszavonúlt János váradi püspök. Nevezetes részletekben gazdag. Mint *védirat*, tehát irányzatos mű, óvatossággal használandó föl. Mindazáltal számos részlete szembetünően magán viseli a történeti igazság jellemvonásait. — Egykorú másolatban a prágai egyetemi könyvtár egy miscellanea-codexe tartotta fönn. Udis *Apologiája* néven fogjuk idézni.

[2]) Beatrix Corvin János anyjára is kiterjesztette gyülöletét. Vádat emelt ellene, hogy ő okozza ördögi mesterséggel terméketlenségét. Ulászló király 1494. nyarán, a pápai követnek azon okok között, a melyek miatt Beatrixot nem veheti nőül, fölhozza: »quod sit maleficiata, et ipsam Reginam hoc deduxisse et probasse, contra Barbaram ipsius Regis concubi-

Ezért sérelemnek, úgy szólván merényletnek tekintett minden olyan lépést, mely igényeivel ellentétben állott. Nehezteléséte nem egyszer érezteté Mátyással is, a ki vele szemben kimeríthetetlen türelmet tanúsított, anélkül, hogy gyengéd kérései, meggyőző érvei és dús ajándékai a rögeszméjéhez ragaszkodó nőt lefegyverezni képesek lehettek. [1])

A királyné kész volt minden eszközt fölhasználni, hogy az óhajtása valósúlása elé gördűlő akadályokat elhárítsa. Igy például: hogy a Corvin János és a milanói herczegnő között a házasság létrejöttét meggátolja, attól az ép oly vakmerő mint esztelen tettől sem riadt vissza, hogy a házassági szerződés megkötésére küldött váradi püspök részére utasítást hamisított, a mi fölfödöztetvén, az eszközül szolgáló titkárnak majdnem fejébe került. [2])

Ily előzmények után nem meglepő, hogy a Mátyás kimúltát követő napokban forgalomba jöttek oly hírek, a melyek szerint a Beatrix által nyújtott méreg idézte volna elő a király halálát, melyet a királyné azért siettetett volna, hogy Corvin János királylyá választását megelőzze, és a magyar trónra segítse Miksa római királyt, a kinek igéretét bírta, hogy nőül veszi. [3])

Ezen hírek kétségkivül alaptalanok valának. De miután Mátyás halála bekövetkezett, özvegye lelkében bizonyára nagyobb volt a félelem, hogy a trón magaslatáról le kell szállania, mint a fájdalom, férje elvesztése fölött.

Míg azt színlelé, hogy a sulyos csapás egészen lesujtotta, és akként nyilatkozott, hogy kolostor magányában kívánja életét

---

nam, et processus desuper habitos extare, et hoc universo Regno Hungarie et doctoribus Universitis Viennensis constare.« (A pápai követ 1494. augusztus 2-iki jelentése Velenczében.) A pápai követ, ezen jelentésében irja, hogy többektől hallotta »Reginam ipsam ex prefato Rege Mathia concepisse et abortum fecisse.«

[1]) Mátyás király ezek felöl érdekes részleteket beszél el, Beatrix testvéréhez, a calabriai herczeghez küldött üzenetében. (Kovachich Scriptores minores. I. 343.)

[2]) Ezt az esetet tüzetesen beszéli el a milánói követ, 1489. augusztus 15-iki jelentésében. D. E. IV. 251.

[3]) 1490. május 8-iki pesaroi tudósítás. D. E. IV. 175.

végezni;[1]) az ő szokott szívósságával megkezdi a hatalom megtartására czélzó tevékenységét.

Kezdetben azzal hízelgett magának, hogy őt magát fogják uralkodójuknak a magyarok elfogadni. Majd az a nem kevésbé különös gondolat villant meg agyában, hogy testvérbátyja *Frigyes* herczeg megválasztatását viszi keresztül.[2]) A mikor pedig belátta, hogy egyik terv sem számíthat pártolásra: azt az expedienst karolta föl, hogy a magyar trónt az azért versengő idegen fejedelmek egyike nyerje el, oly föltétel alatt, hogy őt nőül és uralkodó-társúl fogadja.

Mátyás halála óta még egy hét sem telt el, és az udvarnál mindenféle combinatiókat lehetett hallani arra nézve, vajjon Miksa római királynak, Ulászló cseh királynak, vagy épen az öreg lengyel királynak fogja kezét nyújtani az özvegy királyné.[3]) Bár régóta suttogták, hogy a daliás megjelenésű cseh király meghódította Beatrixot;[4]) aziránt, hogy a férj megválasztásánál szíve néma marad, és csak i agyravágyása érdekei lesznek mérvadók, tisztában volt mindenki.

A római király udvaránál is, a mint Mátyás haláláról az első, még bizonytalan hírt megkapták, kétségtelennek tekintették, hogy a magyar király megválasztásánál Beatrix házassága döntő tényező fog lenni. *Miksa* úgy vélekedett, hogy Beatrix Ulászlónak akarja nyújtani kezét. Ezt egyáltalán nem irígyelte vetélytársától. Mindazáltal, hogy tőle az özvegy királyné jóakaratának politikai előnyeit megvonja, ő maga is kilátásba helyezé Beatrixnak a házasságot; óvatosan kerülve mindazáltal a kötelező ígéretet.[5])

---

[1]) Costabili Beltrand april 11-iki levele a ferrarai herczeghez. D. E. IV. 425. És Beatrix emlékirata, melyet 1494-ben nyújtott be a pápához. (A velenczei könyvtárban.)

[2]) A milánói követ május 7-iki jelentése és a nápolyi királynak május 24-én Sforza Ascanio bibornokhoz írt levele. D. E. IV. 187 203. — Udis Apologiája, a föntebb idézett helyen, szintén említi Frigyes herczeg jelöltségét.

[3]) Costabili Beltrand idézett april 11-iki jelentése.

[4]) Dubravius szerint 1479. nyarán az olmüczi találkozásnál történt volna az.

[5]) Az Innsbruckban levő milánói követ april 17-iki jelentése. D. E. IV. 174. Azon levélben, melyet Mátyás halála után írt Miksa a királyné-

Mátyás halálának híre az európai udvarokat nem találta készületlenül. A betegsége folyamáról időnként érkező tudósítások közel kilátásba helyezték azt. És így azok, a kik koronáira áhítoztak, már eleve átgondolhatták a teendő lépéseket.

Miksa volt az első idegen trónkövetelő, a ki igényeivel jelentkezett. April 19-ikén, Innsbruckból proclamatiót bocsátott ki Magyarország rendeihez. Előadta, hogy atyja Frigyes császár, mikor V. László halála után magyar királylyá választatott, mivel alattvalói jólétét inkább, mint a maga érdekét viselte szívén, a béke helyreállítása végett, jogairól lemondott és Mátyást királyúl elismerte, azon föltétel alatt, hogy ha ez törvényes fiörökös nélkül száll sírba, a korona a császárra, illetve fiörökseire szálljon. Ezen eset most bekövetkezvén, jogosan igényeli, hogy a magyar rendek királyúl fogadják. Biztosítja őket, hogy az ország kiváltságait és szabadságait megerősíteni, sőt gyarapítani, a mennyiben megcsonkíttattak, helyre fogja állítani; és régi óhajtását teljesítve, erejét a kereszténység közös ellenségének megtörésére fogja irányozni. Nehogy pedig jogai érvényesítését bárki megakadályozhassa, a birodalom fejedelmeinek támogatásával hadakat gyűjt.

nak, pártfogását kikérve, viszont igéri: »et nos vicissim pro dignitate et statu vestro servando, quicquid in facultatibus nostris est, liberali animo in discrimen ponere non dubitaremus, id nempe ad *utilitatemque nostram exaltationem et honorem conducet* et regie dignitatis statum haud dubium firmissimo ac dignissimo loco collocabit.« (Firnhaber. Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 21.) — »Mindkettőjök fölmagasztalása« és »királynéi méltóságának megszilárdítása« alatt Beatrix nem érthetett egyebet, mint azt, hogy Miksa nejévé és kormánytársává akarja tenni. Egyébkint ez ügyben Miksa dlöszóval, bizalmas utasítással látta el Magyarországba küldött követeit. Meghagyja nekik, a királynéval »heimlich zu handlen«, és ha látják, »dass die Königin Macht und Regiment hett, alsdann mit ir und den iren tapferlich und freundlich zu handlen, als die Kuniglich Maiestät den Insonderheit mundlich bevelhe tan hat.« (Firnhaber. 29.) Amit *Wenzel* (V. 692.) és utána *Horváth Mihály* (III. 240.) ír, hogy Miksa mindjárt kezdetben elidegenítette a királynét, mert őt »anyjának« czímezve, illúzióit szétoszlatta, nem felel meg a valóságnak. Beatrixot Miksa »kedves testvérének« (sorori et consanguinee nostre carissime) czímezi.

A rendek tehát senkitől se féljenek, és ügyét, hazájok javára, bátran karolják föl.[1])

Miksa csakugyan rögtön útra kelt, hogy atyjának beleegyezését és a birodalom fejedelmeinek segítségét, a magyar korona megszerzésének vállalatára kikérje. [2]) Az volt óhajtása, hogy atyja, a ki iránt a magyarok határozott ellenszenvet tápláltak, mondjon le az ő javára. De Frigyes ép oly makacsúl ragaszkodott jogaihoz, a mily tehetetlen volt megoltalmazásukban. Lemondásról hallani sem akart; és csak ahoz adta hozzájárúlását, hogy vele együtt Miksa is választassék és koronáztassék meg magyar királylyá.[3])

Mátyás halála idején köztudomású volt, hogy a magyar trónra *Ulászló* cseh király is számít, ki igényeit arra alapította, hogy Albert magyar király leányának: Erzsébetnek fia. És különös véletlen, hogy míg a Habsburg-dynastia körében az atya és fiú kölcsönös féltékenysége támasztott nehézségeket; a magyar trón betöltésének kérdése a Jagelló-házban még veszélyesebb ellentétet idézett föl; ugyanis Kázmér lengyel király és neje ifjabb fioknak: *János Albert* herczegnek óhajtották megszerezni a magyar koronát.

Az ország tehát négy trónkövetelő föllépése által okozott nagy válság küszöbén állott, mikor Mátyás király tetemével családja és hívei április 13-ikán Székesfehérvár felé megindúltak. A gyászmenet lassan evezett le a Dunán. Negyed napra érkezett Komáromba. Innen küldötte szét Beatrix, a körében egybegyűlt főrendek hozzájárúlásával, meghívó-leveleit a Rákoson május 17-ikén megnyitandó *királyválasztó* országgyűlésre. [4]) April 24-ikén fogadta be a székesfehérvári sírbolt a nagy király porait.

---

[1]) Az okirat egykorú másolata a modenai állami levéltárban.

[2]) Az Innsbruckban levő milánói követ május 7-iki jelentése.

[3]) Frigyes császár április 25-ikén a morvaországi rendekhez fölhívást intéz, hogy miután Magyarország a szerződések értelmében rá szállott, őt tekintsék uralkodójuknak (Palacky Geschichte Böhmens. V. kötet. I. rész. 334.) Miksa 1490. június 1-én értesíti a magyar rendeket, hogy a császár »consensit ut et nos in Regem Hungariae eligamur et coronemur.« Firnhaber 23.

[4]) Kovachich Vestigia Comitiorum. 406.

II.

Ez alatt a magyar főrendek bizalmas tanácskozásokat folytattak a teendők iránt. A nádori méltóság üresedésben volt. A primási széket gyermek foglalta el. Az ország tehát nélkülözte azokat, a kik trónüresedés idején, törvény és szokás erejénél fogva, hívatva lettek volna a rendek élére állani. Azok, kik Mátyás udvaránál a hatalom és befolyás legnagyobb mértékét bírták volt: *Báthori István* országbíró és erdélyi vajda, *Zápolyai István* szepesi gróf és Ausztria főkapitánya; *Dóczi Orbán* egri püspök, nádori helytartó és kincstárnok, *János* váradi püspök és cancellár, *Bakocs Tamás* győri püspök ragadták most kezeikbe az ügyek vezetését.

Aziránt csakhamar megegyezés jött létre közöttök, hogy az ország érdeke az interregnum mielőbbi megszűntetését követeli. Ezért az ország-kormányzó választásának tervét elejtették.

Ez után a legelső kérdés, mely fölmerült, az vala: vajjon Mátyás életében tett igéreteiket megtartva, Corvin Jánost válaszszák-e meg utódjának?

Tanácskozásaik folyamáról és az elhatározásaikban mérvadó okok természetéről emlékeink nem nyújtanak fölvilágosítást.

Bizonyára a legtöbb előtt — egész pályájok tanúskodik arról — ismeretlenek maradtak a hazaszeretet azon magasztos érzelmei, a melyeknek hatása alatt saját érdekeikről teljesen megfeledkezni, azokat a haza javának föláldozni készek lettek volna. De másfelől azon föltevéssel, hogy önzésök által elvakítva, a haza javáról megfeledkeztek, azt a magok érdekeiért föláldozni készek voltak, — ellenök a hazaárulás vádját emelnők, a mit igazolni alig lehetne.

Hazájok java és a saját érdekök, a trón betöltése kérdésénél, egyáltalán nem tűnt föl előttök oly ellentétesnek, hogy az egyiket szem előtt tartva, a másikat mellőzniök kellene.

Minden alkalommal — mint látni fogjuk — leplezetlen nyiltsággal, mondhatnók cinismussal, hangoztatták, hogy olyan uralkodót kivánnak, a ki Mátyás erőteljes, kiméletet nem ismerő kormányzását folytatni, önkényöket korlátozni nem fogja. De a jelöltek közől egyik sem adta a hatalmas szellem oly jeleit

a melyek kizárták volna a reményt, hogy őt trónra emelve »üstö két markukban tarthatják.«

És a mennyiben csatlakozásukért, méltóságok vagy jószágok adományozásában, jutalmat vártak, meg lehettek nyugodva, hogy az árt, melyet a koronáért egyik jelölt ajánlhat vagy megadni hajlandó lehet, a másik sem fogja megtagadni.

Eszerint mivel mindegyiktől egyaránt nagy előnyöket és kedvezéseket várhattak, félni pedig egyiktől sem volt okuk: bizonyos elfogúlatlansággal és tárgyilagossággal kereshették azt, hogy a *haza* java mit kíván?

Mátyás uralkodása alatt, Magyarország helyzetének mindig elismert fontossága az európai államrendszerben, még szembetűnőbb lett. Kétségtelen volt, hogy Ausztria, Csehország és Lengyelország csak Magyarországgal kapcsolatban emelkedhetik irányadó hatalom magaslatára. Ez magyarázza meg az ezen államokban uralkodó dynasztiáknak a magyar korona elnyerésére czélzó folytonos kisérleteit. Viszont aziránt szintén nem merülhetett föl többé kétség, hogy Magyarország elszigetelten, a legnagyobb fejedelem kormánya alatt sem képes föladatait megoldani; a mint hogy Mátyást is a szomszéd országok megszerzésének vállalataira a viszonyok logikai szükségessége, nem az ambitió szeszélye késztette.

Mindezekből azt a következtetést kellett levonni, hogy Corvin János megválasztása Magyarország hatalmi állásának megingatását vonná maga után; a trónjára vágyó két uralkodóház részéről oly veszélyeket idézne föl, melyekkel János herczeg talán akkor sem lett volna képes daczolni, ha nevének varázsát a törvénytelen származás el nem homályosítja; ha atyja kincseivel nagy jelleme is örökségkép száll vala rá.

És azok, a kikre ezen tényállás megfontolása döntő súlylyal látszott bírni, a hálátlanság és szószegés vádjával szemben, nem egyedül a »salus rei publicae« törvényére utalhattak.

Mikor kötelezettséget vállaltak Mátyás irányában, hogy fiát utódjául elfogadják; ezt azon utógondolattal, mondhatnók föltétellel tették, hogy Mátyás a maga életében viszi keresztül János herczeg megválasztását és koronázását; hogy előkelő fejedelmi ház sarját szerezi meg neki nőül; hogy Morvaország és

Szilézia birtokát biztosítja részére; hogy a császárt (talán a meghódított terület egy részének visszaadásával) igényeiről való lemondásra bírja; végre, hogy Corvin János, a kormányzás és hadviselés mesterségébe általa beavatva, a fényes uralkodás folytatására reményt fog nyújtani.

Mátyás ezen föltételeket hallgatagon maga is elfogadta. Belátta, hogy Corvin Jánosnak a korona elnyerésére, vagy, ha azt életében elnyernie sikerül, megtartására, a főrendek ragaszkodása nem nyújt elegendő biztosítékot. Ezért az ő megválasztását maga kívánta keresztülvinni, és csak azon időpontot akarta bevárni, a mikor Morvaország és Szilézia János herczeget uralkodóúl elfogadta, és Frigyes császári jóakaratát részére biztosította.

A halál meghiúsította terveit. És most Corvin János nem volt egyéb, mint egy nagy király törvénytelen fia; terjedelmes uradalmakat és dús kincseket bíró tapasztalatlan ifjú, a ki atyjától minden ellenségét örökié, sőt ezek számát az özvegy királyné még gyarapítá.

Azoknak soraiban, a kik most arra határozták el magokat, hogy a királyválasztásnál Corvin Jánost mellőzni fogják, bizonyára igen sokan az ország jövendőjére gondoltak nem személyes tekintetek által vezéttettek. Ezt annál inkább föltehetjük, mert Corvin János gyengesége és bőkezűsége — mindkét jellemvonását a tények egész sorozata fogja csakhamar kitűntetni — mindenkinek ambitiója és érdekei kielégítésére biztos reményt nyújthatott.

És az elpártolásban legelső épen az vala, János váradi püspök, a ki Mátyás bizalmát legnagyobb mértékben bírta, a politikai helyzet titkaiba legjobban be volt avatva, és a ki személyes önzetlenségét oly ténynyel bizonyíthatá be, mely a gyanúsítás lehetőségét is kizárja. Ugyanis ekkor már el volt tökélve, hogy magas méltóságaitól megválva, kolostor magányába fog elvonúlni, a mely elhatározását abban a pillanatban valósítja, a mikor politikája, Ulászló koronázásával, diadalát üli.

O Mátyás halálakor Morvaországban járt, a hová Corvin János ügyében küldetett. A mint Bécsbe visszaérkezett, a milánói követ előtt úgy nyilatkozott, hogy János herczeg királylyá

választása, a mely ez előtt könnyen sikerűlhetett, és ha Mátyás még csak néhány napig él, valóban meg is történt volna, most már nagy nehézséggel jár.[1]) Néhány héttel utóbb pedig egyenesen kimondotta, hogy azt »lehetetlennek« tartja.[2])

Corvin János megválasztásának »lehetetlenségével,« *a nemzeti királyság* föntartásának lehetetlensége is ki volt mondva.

Néhány hatalmas oligarcha abban a hitben élt ugyan, hogy családjának szintolyan jogczíme van a koronára, mint a Hunyadiháznak volt,[3]) és különösen Báthori István szívesen vállalkozott volna, unokaöcscse György irányában, Szilágyi István szerepére;[4]) de igényeikkel nem bátorkodtak nyiltan föllépni, és csakhamar azokhoz csatlakoztak, a kik kezdettől fogva el voltak határozva, hogy *idegen uralkodó* fejére teszik szent István koronáját.

Ezen tekintetben csak két idegen uralkodó-ház jöhetett szóba: a *Habsburgok* és a *Jagellók* dynastiája, a melyeknek régi hagyományok, családi összeköttetések és közös politikai érdekek készítették elő az utat Magyarország trónjára.

Az ausztriai ház uralmának megalapítására ezidőszerint a körülmények nem voltak kedvezők. *IV. Frigyes* császár nélkűlözé mindazon tulajdonokat, melyekkel uralkodók a népek tiszteletét és rokonszenvét megnyerhetik; emellett a magyar rendek szemeiben perfid eljárásával, melyet Mátyás irányában tanúsított,

[1]) A milánói követ april 11-iki jelentése D. E. 170.

[2]) A milánói követ május 22-iki jelentése. D. E. IV. 201.

[3]) A magyar rendek, mikor Frigyes császár követeinek Ulászló megválasztását tudomásúl adják, említik, hogy János herczegen kivül »talán még más magyar urak is« igényt tartottak a magyar koronára. (»Villeicht noch ander ungrisch Herrn.« — Firnhabernél. 68.) Ezen magyar urak egyike lehetett Zápolyai István, a kiről néhány évtizeddel utóbb *Herberstein Zsigmond* osztrák diplomata, hallomás után, följegyzi, hogy kis fiát, Jánost férfimagasságra fölemelve, így szólott volna: »Volnál most ekkora, királylyá tennélek!«

[4]) Tubero Lajos, néhány évtizeddel utóbb írt történeti munkájában említi, hogy »quidam existimant Stephanum seorsum inter amicos . . . fratris filio Georgio regnum obliqua petiisse oratione.« Egyszersmind Báthori István beszédét közli, melyben az országnagyokat meg akarta volna arról győzni, hogy magyart kell a trónra emelni. De ezen beszéd kétségtelenül Tubero műve. (Commentariorum de temporibus suis liber primus. Frankfurti 1627-ik évi kiadás. 12—14.)

gyűlöletessé, majd tehetetlenségével gúny tárgyává tette magát. Népszerűtlenségének következményei fia, *Miksa* személyére is visszahatottak. A milánói követ, mindjárt Mátyás halála után, azt a meggyőződését fejezi ki, hogy Frigyesnek és Miksának a magyar korona elnyerésére nincs kilátásuk, mert — úgy mond — »magyarok és németek természetes ellenségek gyanánt állanak egymással szemben.« [1])

Az ország rendei hozzájárulásával létrejött szerződések Frigyesnek, Mátyás magtalan halála esetére, biztosították az örökösödést; de azoknak kötelező erejét már akkor megtagadták a magyar urak, mikor János herczeg javára kötötték le szavukat. Sőt azon körülmény, hogy Frigyes és Miksa, szerződések alapján követelhették a trónt, ügyökre inkább hátrányos volt, mint előnyös; mert igényeikben a királyválasztási jog ellen intézett támadást látott a nemzet.[2])

Igy tehát a magyar főrendek sorában csak kevesen az Ausztriával határos országrészekből: a Bánffiak, Kanizsaiak, Frangepánok karolták föl most a Habsburgok jelöltségét.[3])

Általánosabb rokonszenv uralkodott az országban a *Jagelló-ház* iránt. Törzsanyja Nagy-Lajos leánya, az egyház által szentnek tisztelt Hedvig volt; és I. Ulászlóban Magyarországnak olyan királyt adott, a kinek uralkodása és hős halála kegyeletes emléket hagyott hátra. Két évtized előtt is ezen uralkodóházhoz folyamodtak azok, a kik Mátyás erélyes kormányzásával elégületlenek lévén, helyébe lengyel herczeget szándékoztak emelni.

Kázmér lengyel király fiai közül az elsőszülött *Ulászló* Csehország királya volt. Nem lehetett kétség aziránt, hogy a cseh koronától Mátyás által elszakított Morvaország és Szilézia haladék nélkül hozzá csatlakoznak. Emellett a lengyel koronára is számíthatott. Így tehát Magyarország trónjára emelkedve, kilátásba helyezé hatalmas államszövetség létesítését, a mely

[1]) 1490. april 8-iki jelentés.

[2]) Mint látni fogjuk, erre különös sulyt fektettek a magyar rendek, mikor Frigyes és Miksa mellőzését követeik előtt indokolják.

[3]) Oklevelek, melyek összeköttetésöket Miksával föltüntetik, csak szeptember és október hónapokból maradtak fönn; de valószínü, hogy már a királyválasztás előtt is Miksa részén állottak.

Nagy Lajos és Mátyás törekvéseinek czélját képezé, és elég erős leendett úgy a nyugati hatalmak világuralmi terveit meghiúsítani, mint a török szultánok hódításainak határt szabni.

Az idegen trónkövetelők között e szerint legtöbb előnyt az országnak Ulászló igért.

Az ő személyes jelleme és csehországi uralkodása teljesen megfelelt a magyar urak óhajtásainak. Ifjú korában Csehország királyának megválasztva, képes volt magát, Mátyás hatalmával szemben, a trónon föntartani; a harcztéren és még inkább a diplomatiai alkudozásokban jelentékeny sikereket vívott ki. Emellett a rendek jogait tiszteletben tartotta, kímélte érdekeiket.

Habár ekkor még senki sem látta előre, hogy erélytelensége néhány év múltával tehetetlenséggé fog növekedni [1]), a magyar urak arra számíthattak, hogy irányadó befolyásukat az ország ügyeinek vezetésére, melyet kezeikből Mátyás kiragadott, vissza fogják szerezni; és azzal a reménynyel kecsegtethették magokat, hogy uralkodójuk nagy hadi vállalatoktól tartózkodva, áldozatokat tőlök követelni nem fog.

Igy tehát a magyar urak azon reménynyel kecsegtethették magukat, hogy hazájukat megvédelmezni az ő áldozatkészségök igénybe vétele nélkül is képes lesz; támadó hadi vállalatokra pedig gondolni sem fog. Bizonyosnak vélhették, hogy az ő nevében ők uralkodhatnak, és a korlátokat, melyeket a Mátyás erélye önkényöknek szabott, lerombolhatják.

A *váradi püspök* tehát, a mikor első, a ki föladatául tűzte ki Ulászló megválasztatását, és titok leple alatt nagy buzgalommal működött, hogy a förendeket megnyerje, könnyen meggyőzheté őket arról, hogy a cseh király pártjára állva hazájok és a magok érdekei szempontjából a leghelyesebben járnak el. [2])

[1]) Horváth Mihály azon ítélete, hogy a »tunya, gyáva« Ulászló »kormánya már Csehországban is gúny s megvetés tárgya volt«, nem alapszik a történeti emlékek tanúságán. Ezekre támaszkodva, *Palacky* »gutmüthiger und keineswegs selbstischer Mann« gyanánt jellemezi »dessen einzige Schuld darin bestand, dass er kein Despot war, und es nicht verstand mit Gewalt die unedlen Eigenschaften seiner vornehmsten Unterthanen in Zaum zu halten.« 343. l.

[2]) A milánói követ május 18-iki jelentésében írta, hogy a váradi püspök — saját nyilatkozata szerint — belátván Corvin János meg-

Ugy látszik, azonnal Mátyás halála után érintkezésbe lépett Ulászlóval. Közvetitőül *Pernstein Vilmos* csehországi főmarsall szolgált, a ki áldozatkész lelkesedéssel karolta föl uralkodója ügyét, a magyar és a cseh korona egyesítésére nyiló alkalmat.[1])

Ulászló bizonyára készséggel hatalmazta föl a váradi püspököt, hogy méltóságok és adományok igéretével leköteleztesse a magyar urakat. Az egyének és viszonyok ismerete megkönnyitette czélja elérését. S ez csakugyan, ismerve *Bakocs Tamás* győri püspöknek hatalom és befolyás utáni vágyát, azt az igéretet tette neki, hogy a mikor ő a szerzetes öltönyt fölveszi, a *cancellárságot* részére ki fogja eszközölni.[2])

Zápolyai István, úgy látszik, maga szabta meg a csatlakozás föltételeit. Azt kivánta, hogy Ulászló, ha a magyar trónt elnyeri, mindjárt uralkodása első évében, Lublin és Podolin várakat, a hozzátartozó mezővárosokkal és uradalmakkal, valamint a lengyel koronától visszaváltandó tizenhárom szepesi várost, örök tulajdonúl, adományozza neki; továbbá, hogy a zálogjogczímen Mátyás

választásának lehetetlenségét, Ulászlóhoz csatlakozott, és erőfeszítéseket tesz, hogy az urakat részére vonja. (Ezen jelentése nincs meg; de utal rá május 22-iki jelentésében.) Május 25-ikén pedig jelenti, hogy a váradi püspök »inkább eszességével, mint tekintélye által kivitte, hogy a magyar urak a cseh király megválasztatását tartják legkívánatosabbnak.« D. E. IV. 201. 204.

[1]) Pernstein Vilmos, harmincz évvel utóbb, (1520 augusztus 13-ikán) Zsigmond lengyel királyhoz irt levelében kiemeli, hogy Ulászlót a magyar trónra föleg az ő buzgalma és áldozatkészsége segítette. Senki más, mint ő — úgymond — ezt az érdemet nem igényelheti. Saját pénzével nyitott neki utat Magyarországba. Nagy összegeket kölcsönözött, melyek egy részét a királynak adta, másik részét azoknak, »a kik által alkudozott.« Palacky, a ki e levelét idézi, egyszersmind fölhozza Ulászló király 1490 május elsején kelt oklevelét, a melyben Pernsteinnak tőle kölcsön vett 24,000 arany forintért elzálogosítja Frauenberg várat és uradalmát. Ugyancsak Palacky idézi a váradi püspöknek 1490 junius 26-ikán Pernsteinhoz irt levelét, a melyből kétségtelen, hogy Pernstein szolgált a püspök és a király között közvetítőül. (Palacky i. m. 335 és 337. Jegyzetek.)

[2]) 1494-ben, János váradi püspök, akkor már ferenczrendü szerzetes, maga beszélte a teanoi püspöknek, a pápa magyarországi követének, hogy ő birta rá Bakocsot, a cancellárság igéretével, a csatlakozásra. (A pápai követ 1494. augusztus 2-iki jelentése a velenczei könyvtárban.)

királytól nyert Kremsir vára és uradalma birtokában erősítse meg, és birtokjogát fiára is terjeszsze ki. Ulászló nehézség nélkül elfogadta a föltételeket, és erről már május 7-ikén oklevelet állított ki.[1])

Ulászló ugyanakkor a május 8-ikán Prágába összehívott országgyűlésen kieszközölte a csehországi rendek támogatását. Ezek helyeselték terveit, és a magyar trón elfogadását azért is ajánlották, hogy így a cseh koronától elszakított tartományok visszacsatolását biztosítsa.[2])

Mindazáltal a magyar főrendek soraiban nem hiányoztak, a kik a Jagelló-házból kívánván uralkodót adni az országnak, Ulászlóval szemben elsőséget adtak ifjabb testvérének *János Albert* herczegnek. Élükön *Báthori István* országbíró és *Magyar Balázs* főkapitány állottak. Mátyás király ezen harczias szellemű hadnagyai vonakodtak elfogadni olyan fejedelmet, ki ellen az ország sok éven át háborút folytatott, és a kiről egyszersmind köztudomású volt, hogy béke és nyugalom után áhítozik. Ellenben ifjabb testvérét, *János Albert herczeget,* épen ez időben népe, mint diadalkoszorúzott hőst ünnepelé. 1489-ben, mikor a tatárok Litvániába törtek, őt állította atyja a sereg élére. A szerencse kedvezett neki. A tatárok két részre oszolva, dúlták a tartományt. A tizenötezer fegyveresből álló egyik hadosztályt a herczeg ingoványos vidékre csalta és véres csatában megsemmisítette. Majd a másik hadosztályt, mely tízezer embert számított, kereste föl, és súlyos veszteséget okozva soraiban, az országból kiűzte. Győzelmei híre Magyarországban is nagy hatást idézett elő és őt Mátyás legméltóbb utódjának tűnteté föl.[3]) Egyúttal magyarországi hívei

[1]) A cseh nyelven kiállított oklevelet *Schedius* közli (Zeitschrift von und für Ungarn. 1804. folyam. VI. 317.) azon megjegyzéssel, hogy »eredeti példánya előtte fekszik.« Palacky (i. h. 336) hitelesnek tekinti ezen oklevelet. — Az oklevél bekezdése, a hol Ulászló azt mondja, hogy Zápolyai Istvánnak »igéretet tett volt, és most *újra* igéri« . . . kétségtelenné teszi, hogy jóval az oklevél kiállítása előtt, Ulászló meghatalmazottja által történt az igéret.

[2]) Palacky i. m. 335.

[3]) Cromer elbeszélvén Albert herczeg 1489-iki diadalait, megjegyzi: »Quae res ipsi adjumento fuit ad Regnum Ungariae ad piscendum. (De originibus et rebus gestis Polonorum, Bazel. 1568—416.)

nem kételkedtek, hogy azon előnyökben, melyeket Ulászló megválasztása Lengyelország és Csehország szövetsége által, igér. ősesse is részesítheti az országot; mindazon hátrányok nélkül, melyeket az a helyzet teremt, a mikor egy uralkodó több koronát visel. [1])

Báthori, mint országbíró és erdélyi vajda, hatalmas család feje és kiterjedt uradalmak birtokosa, arra számíthatott, hogy nagyszámú követőkre fog találni. De ősesén Báthori Miklós váczi püspökön kivül, úgy látszik, csak *Rozgonyi István* és *Perényi Imre* csatlakoztak hozzá a főrendek soraiból.

Ezalatt, május második felében, *Corvin János* is fölismerte a helyzetet. Belátta, hogy a főrendek hűségére nem számíthat, és csak fegyver hatalmával biztosíthatja magának a trón birtokát. [2]) Atyja példájának utánzását azzal készült megkezdeni, hogy az ő választásánál is a fegyveres tömegek pressiója képezze a döntő tényezőt. Ráskai Balázs megnyitotta előtte a budai és visegrádi várakat, rendelkezésére bocsátotta a koronát és a kincstárt. Kis Máté, kinek gondjaira voltak bízva a liptó-megyei várak és uradalmak, valamint Székely Jakab kapitány csapataikkal zászlai alá siettek. [3])

[1]) A milánói követ már april 8-ikán jelenti, hogy Ulászlót a katonai párt nem fogja támogatni. (Serano militi che lo recusarano, tamquam *imbellem*, parendogli anche grave sottomettersi a chi è quasi stato sottoposto a questo Regno. ?) « Ellenben, úgymond, a lengyel király többi fiai ellen kifogást nem tehetnek. (D. E. IV. 168.) Hogy Báthori István kezdetben Albert pártján állott, Tubero elbeszéléseiből tudjuk. (Schwandtner. II. 122.) Magyar Balázs, mint Bonfin lapjain olvashatjuk, Ulászló megválasztása után is Albert pártjának főtámasza volt. Ugyanaz szól Báthori Miklós föllépéséről Albert érdekében. Rozgonyit egy Pray által idézett oklevél nevezi Albert párthívének. (Annales. II. 214.) Perényi Imre birtokait, mivel Alberthez csatlakozva, hütlenség bünébe esett, Ulászló 1491. január 13-ikán az egri és váradi püspököknek adományozza. (Az oklevél eredetije az országos levéltárban.)

[2]) A milánói követ május 22-ikén írja: »Io vedo el Duca Zovanne fora de speranza del favore de li Baroni nè lui medesimo crede che li possi succedere se non per forza, et alla forza questi li fanno mirabile provisione.« És május 25-ikén: »Lui medesimo despera de la electione, se non per forza.« 205. (D. E. IV. 201.)

[3]) A milánói követ ezeket említi mint János herczeg »fautori militari« sorában a legkiválóbbakat. 208.

Míg a herczeg hadakat gyűjtött és Milánóba is fordúlt pénzsegélyért,[1]) egyszersmind nem mulasztá el azt sem, hogy az érdekek kapcsaival csatoljon minél többeket magához. Adományokkal és igéretekkel nem fukarkodott.[2]) És önzetlen barátot szerzett magának *Váradi Péter* kalocsai érsekben, a kit atyja hét éven át fogva tartott és ő most, május 20-ikán szabadon bocsátott.[3])

Ellenben *Beatrix* királyné nyiltan szakított János herczeggel, a mit tüntetőleg kifejtett azzal, hogy vonakodott vele a királyi várlakban megszállani; Dóczi Orbán püspök budai házát választotta tartózkodási helyül. A milánói követ, mikor a fejedelme által János herczeg érdekében írt ajánló leveleket megkapta, a Beatrix részére szólót már nem kézbesíthette, mert attól tartott, hogy a királyné szemébe nevetne.[4])

A nyilvánosság színe előtt folytonosan a vigasztalhatatlan özvegy szerepét játszotta, a ki a világ hiúságait megvetve, az oltár zsámolyánál fog vigaszt keresni. De egyszersmind titokban azon mesterkedett, hogy ezen szent tervek elejtésére kényszerítsék. A pápai nuntius és a nápolyi követ útján oda hatott, hogy a pápa egyenesen parancsolja meg neki, hogy kezét, a kereszténység érdekében, a megválasztandó magyar királynak nyújtsa; a magyar rendektől is elvárta, hogy ez irányban kéréseikkel ostromolni fogják.[5])

---

[1]) A milánói herczeg június 7-ikén budai követének írja: »... Duca Zovanne, al quale per *la richiesta che ci ha fatto di denari* ....« 216.

[2]) Az országos levéltár május első napjaiban (5 és 6-ikán) Dóczi Orbán és Dánffi András javára kiállított adományleveleit őrzi.

[3]) L. e sorok írójának, a »Századok« 1883-ik évi folyamában közrebocsátott dolgozatát: Váradi Péter élete.

[4]) A Beatrixhoz, valamint az egri, váradi és győri püspökök, Zápolyai, Báthori, Kinizsi és Geréb Mátyás részére szóló, april 15, 20, 25-ikén kelt, milánói ajánlólevelek közölve vannak D. E. IV. 172—182. A milánói követ május 22-ikén írja, hogy a királynénak a herczeg kérelmei »sariano state uno pabulo de riso.« 202. És május 25-ikén: »La Regina non solamente disente dalo Duca, ma lo oppugna quanto pò.« 205.

[5]) A milánói követ május 25-ikén jelenti a királynénak a pápai nuntius és a nápolyi követ által szőtt fondorlatait. És még június 20-ikán írja: »Questa Serenissima Regina ... jacta de volere essa monaca, quod ego ab ea audivi.« 206. 224.

Az volt óhajtása, hogy Miksára essék a rendek választása. A római király házassági ajánlatai őszinteségét elég oka lett volna kétségbe vonni. De hiúsága és nagyravágyása egészen elvakította. Az a gondolat, hogy a császári czím várakozik rá, elragadtatással tölté el, melyet eltitkolni nem volt képes. [1])

Ily körülmények között, Ulászló párthívei, a sokféle ellenséges irány közepett, minden tényezőt, mely czéljok elérésében segítheté, gondosan számításukba vontak. Még a milánói udvarról sem feledkeztek meg, és azzal kecsegtették, hogy Biancát, Corvin János jegyesét, Ulászló nőül fogja venni. [2]) Arról is gondoskodtak, hogy szükség esetén fegyveres erő álljon rendelkezésökre.[3])

Igy tehát baljóslatú előjelek között nyílt meg a királyválasztó országgyűlés.

FRAKNÓI VILMOS.

[1]) A milánói követ még június 20-ikán írja: »Questa Serenissima Regina se affatica, quanto pò, per el Serenissimo Re de Romani, per una effusissima ambitione de essere Imperatrice, cuius dignitatis vix videtur ferre desidèrium, in tanto, ché etiam nomen regium illi sordet.« 224.

[2]) A milánói követ május 25-iki jelentése. 205.

[3]) Ugyanazon jelentésben olvassuk: »Questi Praelati et Baroni hanno facto electione de molta gente ad vim cohibendam.« 205.

A SZÉCHYEK MURÁNYBAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Évszázadokon át virágzott s a főrangúak közé számíttatott a Széchy-család, mielőtt Murányvára birtokába lépett, mely nevét mind e mai napig fentartotta a köztudatban. A család, mely a XIII. század óta folyton előkelő szerepet vitt a közéletben, az idők folyamán két ágra szakadt s az egyik, a felső-lindvai a Dunán túl, a másik a fölvidéken, Gömörben és Abaujban szerzett kiterjedt jószágokat. A XVI. század végén a lindvai Széchyek fiágon kihaltak. Ekkor Tamás, a családban e néven harmadik, mint a felső-lindvai és balogi várak s a hozzájok tartozó nagy jószágok ura lett a Széchy-család most már egyedüli, rimaszécsi ágának feje. Utóbb ő szerezte meg a murányi uradalmat s ő volt családja másodvirágzásának alapvetője. De mint előkelő katonai és politikai egyéniség, mint nagy állami méltóságok viselője szintén figyelmet érdemel. Fiai a virágzás legfőbb fokára emelték a családot. Nemcsak újabb szerzemények halmozódtak össze kezeiken, hanem az egyik, Dénes, 1645-ben grófi czímet is nyert. [1]) Kiváló politikai szerepet azonban csak maga Tamás s legidősebb fia, György játszott. Tamás szerezte meg Murányt, György és neje, Homonnay Drugeth Mária alapították meg a murányi udvar fényét s leányok Mária tette e várat ama regényes kaland színhelyévé, mely kétszáz esztendő óta nem szűnt meg ébren tartani legkiválóbb költőink érdeklődését. E nő szülői s nagyatyja Tamás mindnyájan figyelemre méltó egyéniségek; nyomot hagytak történetünkben s életútjok leírása nem érdektelen adalékot szolgáltat amaz emlékezetes korszak ismeretéhez, melyben pályájokat végig futották.

---

[1]) Tagányi K. Turul 1883. 85. lap. Az oklevél a bécsi Liber Regiusban is megvan.

I.

Széchy Tamás 1655-ben [1]) született. Amaz idők szokása szerint elég fiatalon, huszonkét éves korában nősült, feleségül véve Perényi Borbálát, ki nehány év mulva meghalt. Az özvegy férj Batthányi Katával lépett új házasságra, melyet szintén megbontott a halál. Tamás harmadszor házasodott; a nála sokkal fiatalabb Forgách Margitot vette el. Mindhárom feleségétől született gyermeke. Az első házasságból eredt György, a harmadikból Dénes, a későbbi gróf, továbbá Magdolna-Erzsébet, Zrinyi György neje. Igy Tamás a XVII. század két nagyon ismert alakjának, a murányi Vénusnak és Zrinyi Miklósnak, a költő-hősnek volt nagyatyja. A legelső adat, mely Tamásról eddig előkerült, egy családi egyezséglevél. [2]) Egy második okmány, a mely reá vonatkozik, 1588. april 26-án kelt Bécsben. [3]) Ernő főherczeg teljes védelmét igéri neki, személyét és vagyonát illetőleg. Már ekkor nagy jószágok ura volt s azért kérte ki a főherczeg pártfogását.

Egyébiránt Széchy Tamás a XVI. század utolsó tizedeiben olyan életet folytatott, mint a többi előkelő magyar urak. Született katona volt akkor mindenki. Fegyverrel kezében, örökös harczban védte életét, családját, vagyonát, lételét. Tamás 1588. táján, a király szendrői végvárának, vagy mint akkor mondák, végházának volt főkapitánya. Az említett év okt. 8-án ő is ott küzdött a Hernád völgyében a híres szikszai harczban, melyről az egykori Tardi György lendületes vitézi éneket szerzett. A török betört a Hegyalja áldott vidékére, s a költő megkapóan festi a föld népe réműletét.

Öldökölve, pusztítva jelent meg az ellenség s támadt

> Nagy réműlés, hirtelen nagy révadás,
> Az föld népe között lőn nagy futamás,
> Szekérháton messze földön bújdosás,
> Lőn nagy sírás, rívás és nagy jajgatás —
> Megütközék az jajszózat az égben,
> Sivalkodás hallaték az völgyekben.

De egyszerre megjelentek a boszúállók s »Zöng a rézdob, harsog a sok trombita.« Rákóczy Zsigmond tornai főispán veze-

[1]) Ez a születési év kerül ki azon fennmaradt adatból, hogy 1618-ban 64 éves korában halt meg.

[2]) 1575-ben az abaujmegyei Csány és Enyiczke birtokokból őt illető részekre nézve kiegyezett Széchy Sárával. Leleszi konvent. Prot. 21—124.

[3]) Orsz. Levélt. N. R. A.: 679 : 5.

tése alatt Széchy Tamás és a többi kapitányok hadaikkal megrohanták és megsemmisítették az ellenséget; zsákmánya elveszett, foglyai megszabadúltak, s a győzedelmes harcz híre sokáig fenmaradt a megmentett lakosok hálás emlékezetében.

A másik hadi vállalatot, melyben Tamás kétszáz lovassal részt vett, Győr ostromát 1597-ben nem kisérte ily siker. Az ostromot a keresztény sereg kénytelen volt abbanhagyni. Az 1604 országgyűlésen a rendek Széchyt is beválasztották az ausztriai-magyar határszabályozó bizottságba. Különben a csakhamar megindúló Bocskay-mozgalmakban kevéssé lépett előtérbe. A válság idején királypárti maradt ugyan, de rokonszenvei, úgy látszik, őt is, mint az egész magyarságot, Bocskay Istvánhoz vonzották. 1606. jul. 16-án Felső-Lindváról a fejedelemhez levelet intézett, melyben elmondja, »hogy igaz magyarnak tudván lenni« őt, örömestebb szolgálná. Jószágot kér tehát tőle, de elég őszinte bevallani, hogy ingyen nem kívánhatja, »miért hogy én még semmit nem szolgáltam Felségednek.« Ha azonban olyan helyen kapna jószágot, mely neki is tetszik s melyen tisztességesen elélhet, »kész vagyok egy jó summa pénzt Felségednek letennem és így mint gyermekestűl Felséged hívségében maradnom.«

Ez ajánlatnak nem lett következménye. A béke megkötetett és Tamás a királytól megszerezte az akkor még Ausztriához csatolt Kőszeg várát és uradalmát. 1606-ban az ő neve is szerepel a cseheknek küldött szövetséglevelen; 1607—8-ban Rákóczy Zsigmond, régi fegyvertársa, akkor már erdélyi fejedelem érdekében fáradozott s ez ügyben Bécsben is járt, 1608-ban pedig dunántúli főkapitány lett. Az akkori koronázási ünnepélyeken előkelő részt vett s a koronázási díszmenetben ő vitte a keresztet. Az említett évi országgyűlés törvényczikkelyeit, mint kisebb zászlós úr ő is aláírta. Ez időben igyekezett megszerezni Murány várát és uradalmát, mely csaknem ötven évig a kincstáré volt. Az örökös pénzhiányban szenvedő fiskus váltig igyekezett rajta túladni már 1600-ban. Kínálta Rákóczy Zsigmondnak akkor 30—40,000 frton. Pár év múlva Rottal János Jakab báró és neje Thurzó Mária vették zálogba 100,000 frton.

A magyar uraknak azonban nem volt ínyökre, hogy oly hatalmas birtoktest, mint Murány, melyhez Gömörmegye nagy része, Jolsva városa és számos falu tartozott, idegen családok kezén legyen. A Rottal-család akkor még honfiúsítva sem volt, s különben sem ő volt az egyedűli, mely a Rudolf király alatt folyó zűrzavaros gazdálkodás mellett hazánkban nagy jószágokat szerzett. A lipcsei uradalom Zólyommegyében szintén idegeneknek adatott. Az 1608: koronázás előtti XXIII. t.-cz. tehát a bécsi béke értelmében elrendeli, hogy Murány és Lipcse várak a zálog-

összeg visszatérítése mellett »a németek és más külföldiek kezéből visszaváltassanak.« Széchy Tamás sürgetésére alkották-e a rendek e törvényczikket, vagy e törvényczikk irányozta Tamás figyelmét e nagy jószágra, melynek közelében épült családja ősi fészke, Balog vára s mely körül már voltak birtokai, azt nem tudni. De 1608-tól kezdve minden igyekezete Murány megszerzésére irányult. A királynál és Rottalnál egyszerre kezdte meg az alkudozásokat. Mindkét helyen sikerrel. A király kész volt a törvényt az ő javára végrehajtani a tényleges birtokos érdekeinek sérelme nélkül. Viszont Rottal báró sem akart ellenállani, ha a zálogösszeg teljes visszafizetése számára biztosíttatik. A király közbelépése folytán Rottal és Széchy Tamás közt még 1608 folyamán megköttetett az alku. E szerint Széchy Tamás elvállalta, hogy a megállapított határnapon visszafizeti a 100,000 frtnyi zálogösszeget, Rottal viszont kötelezte magát, hogy mihelyt a pénzt megkapja, a várat minden tartozékával együtt az új birtokosnak engedi át.

De Széchy Tamás a kitűzött határnapot nem tartotta meg. A király közbelépésére uj terminus tűzetett ki, de szintén sikertelenül. Erre kitűzetett egy harmadik határnap 1609. Szent Fülöp és Jakab apostolosok napjára. Rottal és neje azonban attól tartottak, hogy Széchy ekkor is elmulasztja a fizetést. Ennek folytán Gömörmegye 1609. márcziusi közgyűlésén eleve tiltakozást emeltek [1]) az újabb halasztás ellen. Széchynek nem volt pénze. Bécsbe ment pénzt szerezni s addig is barátjától, Náprági Demeter püspöktől kért kölcsön. [2]) Ugy látszik, később meg is kapta, le is fizette az összeget, mert az év végén megszerzé a királytól az adománylevelet, mely a közte és Rottal báró közt végbement transactiót a legfelsőbb szentesítéssel látta el. 1609. decz. 20-án Pozsonyban kelt II. Mátyás adománylevele [3]) s ekkor ment át Murány ama család birtokába, melynek egyik tagja utóbb oly hírnévre juttatta.

Széchy Tamás azután folyton gyarapodott a királyi kegyben, vagyonban és tekintélyben. 1610-ben kir. főasztalnok lett, 1611-ben pedig a hajdúk ellen harczolt, s okt. 28-án megverte

---

[1]) A megye generalis congregatiójának 1609. jegyzőkönyve. Mikulik József történészünk szívességéből.

[2]) Levele Náprágihoz 1609-ből. Orsz. L. Vegy. Lev. 1600—19 csomag.

[3]) Az inscriptionalis szövege (bécsi) Liber Regius VI. (1609—19). A király dunántúli főkapitánynak, titkos tanácsosának stb. nevezi Széchy Tamást s hűsége jutalmául adja neki Murányvárát összes tartozékaival.

őket Kálló alatt, mire részt vett a tokaji tárgyalásokban s az ottan Báthory Gábor erdélyi fejedelemmel kötött egyezményt aláírta[1]), 1612-ben pedig Gömörmegye főispánjává neveztetett ki.

Az élemedett korú ember ezután a dunántúli végházakból fiatalos nyughatatlansággal folytatta a határszéli csatározásokat a törökkel. Batthányi Ferencz, noha rokona, fenmaradt leveleiben örökösen panaszkodik ellene. Azt írja róla, hogy nem tud nyugton ülni s nemcsak meg nem bünteti békebontó szolgáit, hanem ha valami szerencsés zsákmányolásból megjönnek, »mindenikből harmadot vesz, egy-egy tallért«, sőt az értékesebb holmit, főleg a jó lovat meg is vásárolja tőlük. A szomszédok szolgáit magához csalogatja, felfogadja, sőt a czigányokat, kiket Érsek-Ujvárból kiűztek, nemcsak ő tartja, hanem beírta »az ország hadnagyságának regestromában« is. »Pedig« mondja boszúsan a levélíró »azt vélem, hogy az előbbeni országhadnagyok nem czigányokat írattak abba az regestromba, hanem főembereket.«

De nemcsak a levélíró, hanem azok, a kikhez a levelek intézvék, a Thurzók sem szeretik az öreg urat, ki az egyik Thurzót megkosarazta, mint ezt Batthányi 1616. május 5-én kelt levelében említi. Széchy Tamásnak akkor még két hajadon leánya volt: Magdolna vagy Erzsébet és Eufrozina. Magdolna férjhez adásáról volt szó s Batthányi Ferencz szörnyű dolgokat tud a megkosarazott kérőnek mesélni a fortélyokról, melyekkel az öreg úr az ifjú Zrinyi Györgyöt behálózta s reá tukmálta leányát. E házasság történetéhez a levelek[2]) mindenesetre igen becses adalékot nyújtanak. 1616. május 5-én emlékezik meg a dologról először Batthányi, fölemlítve, hogy Széchy Tamás oda hitegette magához az ifjú Zrinyi Györgyöt, ki nem maga kérte meg a leányt, hanem Széchy két szolgája által kérette meg. Egy más levelében azt írja: »Én szánom azért az Zrinyi Györgyöt, hogy mikor tanúlni kell vala, akkor házasodik meg — — de erővel, hitegetéssel és nagy pénz igéretével vette reá, Magyerókereket még nem neki, Kőszeget neki adgya az leányival, az fiainak Kis-Mártont és Lanzsért veszi meg.« Azután ismétli előbbi levele azon állítását, hogy Zrinyi részére »nem valami emberek«, hanem »Széchynek két szolgája kérték meg« a leányt s bosszúsan hozzáteszi »én csodálom, hogy maga nem kérte meg az maga leányát.«

De habár nemcsak Batthányi, hanem a vőlegény anyja szintén ellenezte a házasságot, Széchy Tamás állítólagos praktikái mégis sikerre vezettek. Zrinyi György, anyja halála után, mint Batthányi 1616. szept. 11-ik levelében írja, rögtön megtartotta a

---

[1]) Szilágyi Sándor Báthory Gábor 162 s köv. l.

[2]) Történelmi Tár. 1879. I. füzet. Kiadja Nagy Gyula.

kézfogót. Megtörtént az esküvő is és e frigyből született Zrinyi Miklós, a költő, századának legnagyobb magyarja.

A következő 1617. esztendő új méltóságot hozott az öreg Széchy Tamásnak. Ő is tagja lőn a Thurzó György nádor halála folytán alakított kormányzóságnak. De már kevésbé foglalkozott közügyekkel. Érezte, hogy végórája közelg s roppant vagyonát három nejétől származott gyermekei közt igazságosan, szem előtt tartva anyai jussokat, s másnemű igényeiket, igyekezett szétosztani vagy a szétosztást végrendeletileg szabályozni. Először két első nejétől született gyermekeit elégítette ki. Murány és Balog várát még életében átadta legidősebb fiának, Györgynek, mig a gömöri jószágok egy részét Rimaszombattal legidősebb leánya, Kata [1]) kapta meg.

Második nejétől származott gyermekeit külön kielégítvén, végrendelete, mely 1618. jan. 28-án kelt Felső-Lindván s II. Mátyás király által is megerősíttetett, főleg dunántúli nagy jószágaira, illetve harmadik nejétől származott gyermekeire vonatkozik. [2]) Meghagyja nekik, hogy a felső-lindvai családi sírboltot kőfallal keríttessék körül, a helységben iskolát alapítsanak s a papról kellően gondoskodjanak. Végrendelete végrehajtóivá Pázmány Péter esztergomi, Náprági Demeter kalocsai érseket, gróf Forgách Zsigmond Nógrád és Szabolcsmegye főispánját és Révay Péter koronaőrt nevezte ki. Azután megadással várta halálát, mely csakhamar, 1618. febr. 9-én bekövetkezett. Nem Murányban, mint némelyek állítják, hanem Felső-Lindván — ezt a végrendelet intézkedései kétségtelenné teszik, — temettetett el, mely a Széchyek lindvai ágának ősi családi sírboltja volt.

Széchy Tamás ifjúsága, élete java a XVI. századba esik, s noha később halt meg, igazi mintaképe a XVI. század tisztes magyar főurainak. Nem volt kiváló tehetség, de egy komoly, erős hitű és nemesebb erkölcsökkel bővelkedő időszak gyermeke. Van benne sok gyakorlati vonás; ernyedetlen és szerencsés vagyonszerző, a ki büszke önérzettel írja végrendeletében, hogy nemcsak visszavásárolta a Széchy-család ősi javait, hanem újakkal is gyarapította. De e szerzeményekhez nem vallás vagy pártváltoztatás árán jutott. Egész életét egy zászló alatt töltötte s midőn egy pillanatra megingott hűségében és Bocskayhoz hajlott, ezért nem kért

[1]) Kata először Gyulaffy László neje volt. Férje 1605-ben hunyt el. Ő az a Széchy Kata, ki másodszor lokácsi Prépostváry Zsigmondhoz ment nőül, nem pedig Széchy György leánya Lisztiusné Kata, kivel egyes íróink összetévesztik. (Deák Farkas. M. Hölgyek Lev.)

[2]) A végrendelet szövege megvan a Széchy-család pörös aktáiban. Országos levéltár. Személynöki iratok.

előre jutalmat. Lelkiismeretes gazda, igyekszik jól nősülni, szereti a vagyont, mely akkor még inkább alapja volt a közszereplésnek és befolyásnak, mint ma. De erkölcstelen útat nem használ az előmenetelre. Protestáns vallásos érzete mindig erősen nyilatkozik, néha el is kergeti jószágairól a kath. lelkészeket, de a főpapsággal folyton fenn tudja tartani jó viszonyát, sőt annyira bízik benne, hogy két érseket is kinevez végrendelete végrehajtójává. »Soha csak legkisebb dologban sem igyekeztem — írja egy izben Pázmánynak — a praelatus urakkal veszekednem.« Pénz dolgában nagyon takarékos, de csak ott, a hol mások érdekeit nem károsítja. Midőn a murányi tizedet, melyet még Forgách bibornoktól vett évi 500 frton bérbe, Pázmány követeli tőle, noha az új inscriptionalis szerint nem köteles többé fizetni, mégis megadja az évi bért, csakhogy perpatvar ne támadjon belőle. E mellett sokat tart szavára, nevére, tekintélyére. A rimaszombatiak 1617-ben adójukat ő neki fizették meg. De Forgách Zsigmond főispán, noha ezt tudta, újra követelte tőlük az adót. A város lakói Széchyhez fordúltak oltalomért. »Én nekem ugyan tisztességem ellen fogna lenni — írja Forgáchnak — ha az én levelem mellett meg nem oltalmazhatnám őket.« [1]) Széchy Tamás a XVI. század sok szép erényét egyesíti magában, s nemcsak mint családjának vagyoni regeneratora, hanem mint kora egyik elsőrendű szereplője is tiszteletreméltó emléket hagyott történetünkben.

Jó tulajdonai közül csak a takarékosságot s a vagyongyarapítás ösztönét örökölte tőle legidősebb fia, Széchy György. Ő már más emberöltő gyermeke. Vele egy új kor typikus alakja lép az események színpadára. Sokban atyjára ütött ugyan, de erényei és bűnei, jellemének jó és rossz tulajdonai élesebben lépnek előtérbe. A koporsóján talált felírat szerint 1577-ben születhetett. Neveléséről, gyermekkora éveiről eddig nem került elő semmiféle adat. De ha e tekintetben cserben hagynak a történeti följegyzések, itten is, mint a kor sok más mozzanatáról a költő ad útbaigazítást. Balassa Bálint, a régi Magyarország legnagyobb lyrikusa, megmondja, hogyan nevelték gyermekeiket a XVI. század utolsó évtizedeiben a magyar főurak, főleg a törökkel közvetlenül határos részek urai.

Balassa »vitézlő iskolá«-nak nevezi Magyarországot épen azon időben, melybe Széchy György serdülő kora esik. Apja végbeli kapitány volt, bátor, jó kardforgató ember. Kétségkívül György is hadi zaj közt nőtt fel s korán azok közé tartozott, kikről a költő énekli, hogy

[1]) Akadémiai kézirattár. A levél más tekintetben is nagyon érdekes a városok akkori viszonyaira.

A nagy széles mező,
S a szép liget-erdő,
Sétáló palotájok;
Az utaknak lese,
Kemény harczok helye,
Tanúló iskolájok;
Csatán való éhség,
Szomjúság s nagy hévség,
Fáradtság — mulatságok.

Ő is »a végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes seregéhez« tartozott, »mely véres zászlók alatt«, kora ifjúságától kezdve »a jó hírért, névért, a szép tisztességért« éjjel-nappal talpon állt, s »hogyha trombita riadt, jó szerecsen lovon« sietett a harczmezőre. Ez volt ama kor aranyos ifjúsága, melynek szíve felbuzdúlt az ellenség látásán, mely néha csupa jókedvből, mulatságból indúlt vitézi próbára.

Megesett sokszor, hogy pajzánságukat drágán kellett megfizetniök. Néha a pogány ellenség lesébe rohantak. Fogságra kerültek vagy véresen, sebesen maradtak a porondon és

Sok vad madár gyomra,
Gyakran koporsója —
Vitézül holt testeknek.

Van e harczokban, melyeket erős közvetlenséggel fest a vitéz énekes, valami megragadó eszményi vonás; van bennök sok amaz örökké vonzó romanticából, mely a spanyol-mór százados küzdelmekre a költészet ragyogó fényét árasztja. Örök háború a keresztény hit és a magyar nemzet ellenségével volt ama nemzedékek jelszava. Hasztalan volt megkötve hivatalosan a béke — a XVI. század végén nem is volt megkötve — a csete-paté, a vitézi tusa a végeken nem szűnt meg soha.

Széchy György atyja is végbeli kapitány volt. Fegyverzörej közt teltek el a gyermek napjai s alig hogy fölserdült, már neki is lóra kellett ülnie és harczra szállania. Korán megkóstolta a katonaélet örömét, de bajait is. Az első adat, mely róla fönmaradt, azt jelenti, hogy török fogságba került. Valami határszéli csetepatéban érhette a szerencsétlenség. Széchy György s több fiatal bajtársa, mind Gömörmegyei urak 1593-ban kerültek a török kezébe s a Rimaszombattól egy puskalövésnyi távolságban épült Zabar (Szabatka) török erődbe hurczoltattak.[1]) De nem sokáig

[1]) Az esetet Istvánffy Miklós említi az 1593-ki események közt. 27 könyv. Széchy György ekkor még csak tizenhat éves volt. Noha a XVI. század második felén élt egy másik Széchy György is, még is min-

maradt fogva. Úgy látszik atyja ösztönzésére a magyar seregek körűlfogták és megostromolták a török erődöt s kiszabadították a benne sínlődő magyarokat. Az ifjú Széchy »ráró-szárnyon járó hamar lovak«-on töltötte napjait kétségkivűl azután is. Ily életmód mellett a tudományoknak nem sok időt szentelhetett. Irás, olvasás, némi magyar és latin nyelvismeret s a vallástan elemei kielégítették ama kor általános műveltségi szükségleteit. A ki többet akart, az külföldön iskoláztatta gyermekeit. Itthon csak később teremtette meg Pázmány Péter az intézetet, melyben a főűri ifjúság nemcsak alaposabb, hanem finomabb, előkelőbb nevelést is nyert. Hogy Széchy György oly nevelésben nem részesűlt, azt egész életpályája elárúlja. A kard embere volt s hogy a tollat nem szívesen forgatta, azt sejthetni abból is, hogy számos magánlevele közt, mely eddig előkerűlt, egyetlen egy sincs olyan, melyet sajátkezűleg írt. Legbizalmasabb levelezéseihez is titkárát vagy valami hű emberét használta s maga csak nevét írta alá. Egyébiránt a XVI. században inkább a gyakorlati ügyességek elsajátítása volt fontos. Lovagolni, kopjával, karddal, puskával bánni, a testet minden fáradalom elviselésére izmosítani, a lelket merészszé, rettenthetetlenné fegyelmezni volt a fődolog, s ehhez legjobb tanintézetűl az élet vitézlő iskolája szolgált. Az ilyen iskola sok szép férfias erény fejlesztője volt. Az önérzet, a bátorság, a feláldozás és halálra szántság gyarapodott a létért való nagy és szakadatlan küzdelmekben. De közönségesebb természeteknél, melyeket a hit és erkölcs tanai nem eléggé fegyelmeztek, a vitézlő iskola sok durva, nyers vonást, jellembeli fogyatkozást is nagyra növesztett. Kegyetlenség, ravaszság, az emberi és erkölcsi szempontok mellőzése, a versenygés fejlesztette zabolátlan önzés, az örökös zsákmányolásból származó telhetetlenség és prédaszomj, az adott szó szentségének elhalványúlása szintén ez életmóddal fejlődtek.

E vitézlő iskola, a gyakorlati élet e nehéz tanfolyama rányomta sajátos bélyegét Széchy György egész egyéniségére. 1605. óta találkozunk nevével gyakrabban, s az a húsz évi pálya, melyet ez időtől kezdve váratlan és megrendítő haláláig megfutott, örökös tevékenység ideje, a dicsvágy és az önzés szellemétől sugalva. A Bocskay-mozgalom hozza őt felszínre. Az idő, mely e nagy szabadságharczczal beköszöntött, megtalálta benne emberét. Elszánt, dicsvágyó, eszközeiben nem válogatós embernek való

---

den valószínűség a mellett szól, hogy itt Istvánffy az ifju Széchy Györgyöt, Tamás fiát érti, mert mikor Istvánffy munkáját megírta, már csak egyetlen Széchy György, és pedig az ifjabb élt, s ha az író nem őt gondolta volna, azt bizonyára föl is említette volna.

korszak nyilt meg, mely megadta az alkalmat épen úgy a nagy és nemes, mint az önző és gonosz szenvedélyek kielégítésére.

A XVII. század elején Magyarország és társadalma, mint egész Európáé, sajátságos képet nyujt. A protestantismus már elvesztette hódító erejét; az előző ötven év alatt hihetetlen gyorsasággal terjedt s a meglepett kath. egyház nem bírta haladását megakasztani. A főurak roppant többsége, úgyszólván az egész nemesség s vele a jobbágyság nagy tömege, melynek lelki üdvéről a földesúr tetszése határozott, az új hit híve lőn. Végre azonban a kath. egyház összeszedte magát s megínditotta a revindicatio nagy hadjáratát európaszerte. Vészt jóslóan köszöntött be az új század mindenütt; már éltek mindazok, kiknek a sors a közelgő európai vallásos küzdelmekben szerepet juttatott. Angliában már megszületett Cromwell, a puritán hadvezér és apostol s 1605-ben a hirhedt lőporösszeesküvés egyik ijesztő előhírnöke volt a közelgő viharoknak. Francziaországban 1610-ben esett orgyilkos áldozatává a lovagias IV. Henrik, a türelmesség utolsó nagy képviselője hazájában, melyet halála évtizedekre a polgárháború és pusztító belső betegségek zsákmányává tett. Németországban már jelentkeztek komor előhírnökei a harmincz éves háborúnak, mely államszervezetét, hatalmi viszonyait, társadalmi tagolatát gyökerestől felforgatta. Nehéz, véres, küzdelmes napok virradtak Európára. A fanatizmus mindkét táborban feltámadt; a vallás nevében megkezdődtek azok az öldöklő háborúk, melyek nagy nemzeteket és virúló államokat végenyészet szélére juttattak.

S mégis az a mély, a szívet, lelket átható vallásosság, mely a tizenhatodik századot jellemzi, a XVII-ikben romlatlanúl már csak az angol puritánoknál maradt fenn. A többi nemzetek irányadó társadalma bármi szenvedélylyel küzd is a vallás lobogója alatt, a nélkül, hogy észrevenné, egyre jobban a politikai és állami eszmék befolyása alá kerül. A franczia nemesség legnagyobb része a XVI. században még protestans, de a XVII-ben már katholikus. Önzés, magánérdek bizonyára szerepet játszottak e változásban. Mint ott, ugy nálunk is, élelmes, ravasz, erkölcstelen emberek — és ezek közé tartozott Széchy György — kiaknázták e zavaros, átmeneti viszonyokat. De mégsem egyedül ez önző indokok szüleménye a nagy fordúlat, mely a valláspolitikai helyzetben beállott. A politikai kényszerűség érzete, az állami és nemzeti öntudat fölülkerekedése épen úgy hozzájárúlt az átalakúláshoz. A magyar főnemesség egészen azon a változáson ment át, mint a franczia. Forgách és Pázmány bibornok nem tisztán a rábeszélés, a szellem eszközeivel térítették vissza a protestans aristocratia nagy részét. Jutalmak, az udvari kegy, czímek, méltóságok, jószágok adományozása könnyítették meg munkájokat.

De mindez maga még nem fejti meg az apostolkodás teljes sikerét. A politikai belátás s az államérdeknek néha csak ösztönszerű számbavétele szintén elősegítette az eredményt. Végre is csak a királyságtól volt várható a három részre tépett ország egységének visszaállítása. Ez a királyság pedig katholikus volt. Igaz, hogy idegen is volt s nem barátja a magyar nemzetiségnek. De másrészt mégis a kis terület, mely a király uralma alatt maradt, lőn nemcsak a magyar aristocratiának menedéke, hanem a magyar műveltségnek is kiváló tűzhelye. Ott születtek nagy költőink közül többen, s Erdély inkább csak nagy politikusokkal és történészekkel szerepel azon férfiak sorában, kik a XVII. századnak egészen magyaros és nemzeti színezetet kölcsönöztek. Mert habár sohasem volt oly csekély a magyarság számára fenmaradt tér e hazában, mint a XVII. században, soha magyarosabb nem volt a társadalom, mint akkor. Szellemi életét, műveltségét tekintve, nincs magyarabb század, mint a XVII-dik. A középosztály még nem latinosodott, az aristocratia még nem németesedett, franciásodott úgy el, mint később. Magyar volt testestől-lelkestől, nyelvére, műveltségére a nép minden számot tevő rétege. Az a század, melyben Pázmány Péter megteremtette a magyar prózát, Zrinyi Miklós megalkotta a legművészibb magyar epost, Gyöngyösi István megírta a legnépszerűbb magyar verses elbeszélést; melyben annyi derék történet- és memoire-írónk élt; melyben Bocskay és Bethlen csinálták a magyar nemzeti politikát — mindenben magán viseli a tiszta magyarság bélyegét. A magyaros műveltség általános elterjedését bizonyítja ama tőről metszett nyelv is, melyen ama század férfiai és hölgyei írtak. Pázmány Péter és Bethlen Gábor, Eszterházy Miklós és Wesselényi Ferencz, a Rákóczyak és mellettök számtalanok oly jeles magyar stilben írták magánleveleiket, hogy ha ezek legjavát kiszemelnék és közzétennék, ez a könyv a magyaros írásmód mintaképe, igazi classicus gyüjtemény lenne.

II.

E mozgalmas időszakban lép előtérbe Széchy György. Bocskay István udvarában jutott először kiválóbb tisztséghez. Az elsők egyike volt, kik csatlakoztak a fölkeléshez, melynél törvényesebb forradalom, és Bocskayhoz, kinél loyalisabb forradalmár alig van történetünkben. 1605. márcziusban a felvidéki nemességgel együtt ő is Kassán volt. Áprilisban pedig a Bocskay által összehívott országgyülésen jelentékeny szerepet játszott, sőt a magyar sereg egyik vezérévé is választatott. De kevésbé a harczmezőn vitézkedett. A fejedelem körül maradt bizalmas

állásban, ki udvari főkapitánynyá nevezte ki. Szemtanúja volt azon ünnepélyes jelenetnek is, midőn Buda vára alatt a nagyvezér a szultán által ajándékba küldött diszes koronát Bocskay fejére tette. Bocskay levette a koronát s Széchy Györgynek adta át a fejedelmi kincstárban való elhelyezés végett. A következő 1606. évben is a már betegeskedő fejedelem körűl maradt, ki Bécsbe akarta küldeni orvosságért.[1]) Elment-e Széchy az osztrák fővárosba, vagy nem kapta-e meg a kivánt gyógyszert? Annyi bizonyos, hogy a beteg állapota egyre rosszabbra fordúlt. Bocskay elkészitette végrendeletét, melyben lelkére kötötte Széchynek, hogy minden szolgájával együtt szófogadó híve legyen Homonnay Bálintnak, kivel tudvalevőleg nagy tervei voltak s kit az erdélyi trónon utódjáúl jelölt ki; hogy továbbá a temetés színhelyére kisérje fejedelmi holttetemét s minden javainak őrizője legyen. Előbb azonban bosszúlója volt. A mint Bocskay meghalt, az egykorúak állitása szerint főleg Széchy György inscenálta[2]) a kassai piaczon azt a véres tettet, melynek Kátay Mihály kanczellár, kit Bocskay megmérgezésével vádoltak, áldozatúl esett. Az udvari nép megrohanta s darabról-darabra aprította Kátayt. 1607. jan. 3-án Széchy György és Nyáry Pál küldötték szét a meghívókat a boldogúlt fejedelem temetésére, mely országos pompával ment végbe. Kassáról Homonnay Bálinttal Széchy is elkisérte a holttestet Erdélybe. Utközben történt az elhunyt fejedelem kincseinek elrablása; a kincseket társzekereken szállitották. A főurak szétosztották magok közt a roppant értékű ingóságokat, melyekből jelentekeny rész jutott Széchynek, ki az egész ép oly kegyeletlen, mint szegyenletes fosztogatásnak egyik főtényezője volt. Mikor Homonnay Bálint elhagyta a gyászkiséretet, vezetése Széchyre szállt át, ki levitte a tetemet Gyulafehérvárra, hol sírba tették. A temetés után a kiséret nagy részével visszatért Magyarországba s Husztra vonult Homonnayhoz, kinek élénken elősegítette törekvéseit az erdélyi trón elnyerése tárgyában, noha atyja Tamás ugyanc idében Homonnay apósa és szerencsésebb ellenfele Rákóczy Zsigmond erdekeben fáradozott. 1608-ban »Gömör vármegyének, Zemplennek s Máramarosnak főispánja« czímmel[3]) él,

[1]) 1606. aug. 24-én irja Bocskay Kassáról Illésházy Istvánnak: »Az zsidó doktor emleget valami manilla nevü orvosságot, Bécsben mondják hogy bőven, Széchy György uram fog irötte menni.« Tört. T. 1878. 314 lap.

[2]) Hidvégi Mikó F. hist. 173 lap. Ebben fő volt Széchy György, ki akkor udvari kapitány volt, és az udvar népével ő cselekedte, cselekedtette.

[3]) Szalagyi S. Báthory Gábor.

noha semmi nyoma sincs, hogy e czímek viselésére törvényes jogalapja lett volna. A királytól semmi esetre sem kapta e méltóságokat, mert csak ez év második felében szegődött határozottan a király pártjára. Megjelent az 1608. őszén Pozsonyban tartott nevezetes országgyűlésen, előkelő részt vett az ünnepélyeken, melyek II. Mátyás koronázását kisérték. A díszmenetben ő vitte Galiczia zászlóját s ekkor lett »szentelt vitéz«, aranysarkantyús. Ez időbe esik házassága Homonnay György Ungmegye főispánja testvérhugával, Máriával. A következő évekből csak nehány adat maradt fenn róla birtokszerzéseiről vagy erőszakosságairól. Igy például 1611. szept. 8-án Balogvárához tartozó jószágánál, Rimaszécsnél két tőzsértől, kik Tokajból a felvidékre eladni való marhát hajtottak, nyolczvan darabot azon ürügy alatt, hogy az rablott jószág, elvett, előbb azonban ugyane jószágért a tőzsérekkel megfizettette magának a vámot. A károsúltak a megyéhez s a pozsonyi kamarához folyamodtak. Ez utóbbi a tokaji harminczadost bízta meg az ügy vizsgálatával, ki 1612. febr. 19-én azt jelenti, hogy a marha nem lopott, sőt nem is erdélyi területről hozatott, mert a két tőzsér Lökre és Eszlárra való.[1]) A dolog nem is maradt abban; Széchy megunta a zaklatást s a felelősséget szolgáira igyekezett hárítani. 1612 junius 21-én írja Balogból Gömörmegyének, hogy el akarván magáról a sok panaszt vetni, jőjjön ki az alispán vagy valamely szolgabíró s examinálja vétkes szolgáit.[2]) Igy Széchy György már életének ezen első túlnyomóan nagyobb, de nem fontosabb szakában nyugtalan természetű, kegyetlen, kapzsi embernek mutatkozik, ki eszközeiben nem válogatós, minden áron vagyont, czímet, rangot hajhász s midőn önző vágyai kielégítéséről van szó, ép oly kevésbé veszi számba legfőbb jótevője, Bocskay testamentomi intését, mint nem törődik mások jogaival, mihelyt megsértésökből hasznot huzhat.

De habár ekkorig változatos, zajos pályát futott meg s negyvenedik életévéhez közeledett, országos jelentőségűvé csak ezután vált közszereplése. Csak 1616-ban fűződik nevéhez nagyobb jelentőségű esemény. Ez esztendőben Homonnay György, Dóczy András s más ellenségei Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek csaknem véres háborút idéztek föl a sokat zaklatott országra. Hogy a zivatar elvonúlt és Bethlen visszavonta hadait, abban Széchy Györgynek szintén van érdeme, ki a fejedelemnél engesztelőleg közben járt.[3]) Ezzel veszik kezdetöket Széchy összeköttetései Bethlennel, mi életének egyik legfontosabb mozzanata. A

[1]) A kamarához intézett levelek 1610—19 B. csomag.

[2]) Gömörmegye jegyzőkönyvei 1612-ből.

[3]) Szilágyi S. Révay Péter s a szent korona.

[illegible] kevésbé fontos mozzanat az, hogy körülbelül ugyanakkor lépett egy roppant uradalom, imposans vagyon birtokába, melyben tekintelyet, nyilványos positióját országos jelentőségre emelte.

Atyja Tamás 1617-ben engedte át neki Murány várát [1]) s a hozzátartozó összes kiterjedt jószágokat, a balogi és a többi [illegible] és más megyei birtokrészekkel együtt. György ezzel az ország nagybirtokos főrendei közé emelkedett. Megvolt előkelő állása, kezében voltak a további sikerek eszközei s multja után előre lehetett látni, hogy merészen és zabolátlanúl érvényesíti majd őket. Még 1618-ban a király pártján szerepelt. Élénk részt vett II. Ferdinand koronázó ünnepélyein; az új király oldalán a díszmenetben Horvátország zászlaját vitte s a XII. t. czikk a Lengyelország felé működő határszabályozó bizottság egyik tagjává nevezte ki. De már ekkor titkos érintkezésben állt Bethlen csaborral, csakhogy a mig lehetett, a királyi kegyelemből is kivette a maga részét. 1618. jul. 2-án Bécsben kelt II. Mátyás király oklevele, [2]) mely Széchy Györgynek új rangot és állást ad. Tekintve szerzett érdemeit, a törvényhatósággal egyetértésben a király Gömörmegye főispánjává nevezte ki, mely állás atyja, Tamás halálával az év elején megürült. György azonban, úgy látszik, már nehány hóval előbb viselte e méltóságot, mert az 1618-ki márcziusi pozsonyi országgyűlésen neve a főispánok sorában szerepel s mint ilyen tagja volt azon országos küldöttségnek, mely a királyt, az ülésszak megnyitására meghívta.

A jó Mátyás király, noha Khlesl bibornok volt mindenható minisztere, ki az 1618-ki országgyűlés alkalmából a magyarok iránti politikáját abban foglalta össze: »Diese Leute wollen keine Rationes oder Argumente, auch keine böse, noch gute Worte zulassen, sondern nur mit Gewalt regiert werden« — a Habsburg-ház egyik legmérsékeltebb, alkotmányos érzelmű és a magyarok iránt rokonszenvet tápláló uralkodója volt. Törvénykönyvünk egyik legszebb lapja, a bécsi béke beczikkelyezése fűződik emlékezetéhez, s hogy e törvény nem mindenben vált valósággá, az nem az ő jóakaratján mult.

Halálával, mely 1619. mart. 20-án következett be, gyökeres változás történt európaszerte. Megindúlt a harmincz éves háború vihara; áthatolt a magyar haza határain is s belesodorta a nemzetet a világrendítő valláspolitikai mozgalmakba. Az új király

[1]) 1617. jul. 4-én irja Széchy Tamás Pázmány érseknek: Valaki írta Kdnek, hogy én Murányból elvettem volna kezemet, nem találta írni, mert ha az oda való jószágomat mind az őstől maradhat s mind a többit Széchy György kezében bíztam, szabad vagyok vele. — Akad. kézirattár.

[2]) Liber Regius (Bécs).

II. Ferdinand, kit az előbbi országgyűlés nem szivesen választott meg, általános bizalmatlansággal fogadtatott. Ösztönszerű ellenszenvet érezett iránta az ország, mely akkor túlnyomóan protestans volt. Ferdinand, ki már régebben »a szűz Mária generalissimusának« nevezte magát, a gondviseléstől reá ruházott hivatásának tekintette minden áron visszaállítani a hitegységet s megalapítani a korlátlan császári uralmat. Örökös tartományaiban vérrel és vassal, virágzó országok pusztúlása árán mindkét czélját elérte. De Magyarországban nem sikerült egyik sem. Ismerték terveit s mindjárt uralkodása elején felzúdúlt ellenök az ország. Az 1619. év folyamán a pozsonyi országgyűlés vitái a cseh protestansok felkelésének hatása alatt viharos folyamot vettek. Harczra készült mindenki, ámbár az országgyűlés megtiltotta a toborzást a csehek ellen. A »pápás« urak fegyverkezni kezdtek, a protestansok pedig Bethlen Gáborral alkudoztak. Lázas mozgalom fogta el a nemzetet; a felföldön protestans prédikatorok izgatták a népet, s midőn az országgyűlés augustusban eloszlott, tudta mindenki, hogy ütött a küzdelem órája. Elkeseredve, haragos gyűlölettel távoztak a rendek, és september elején fegyvert fogott a felvidék.

Széchy György egyik legtevékenyebb tagja volt a mozgalomnak, s mint Bethlen Gábor, Eszterházy Miklós s mások levelei mutatják, ő egyengette az erdélyi fejedelem útját Magyarországban. Ő hirdette leghangosabban a nemzeti jogokon ejtett sérelmeket is. Sept. 17-én azt írta Forgách Zsigmond nádornak, hogy a vallásos sérelmek kényszerítették a fegyverfogásra, mert a nem-katholikusokat a kiirtás veszélye fenyegeti. Panaszaikat nem veszi számba a nádor, ki csupán Pázmányt követi. »Nem csehek tehát, nem a morvák — írja — hanem a haza hálátlan fiai« indítják őt a fegyverfogásra. De e szép szavak ő nála inkább önző czélok palástolására szolgáltak. Legelőször is arra gondolt, hogy a kath. papi javakból minél többet magához ragadhasson. Birvágya teljességgel kielégíthetetlen. Hatalmába kerített mindenféle jószágot, s a mire egyszer rátette kezét, azt nem egyhamar adta ki. Első sorban Murányt juttatta teljesen hatalmába. Övé volt ugyan az uradalom, de a várban eddig nem egyedűl ő volt a gazda. Az 1608-ki XII. törvényczikk daczára még mindig német helyőrség tanyázott Murányban. Most Széchy kiverte és Jolsvára üzte ez őrséget, azután elfoglalta Rozsnyó városát, mely az esztergomi érseké volt, s összehívta Gömörmegye közgyűlését, hogy a megye rendelje el a nemesség fölkelését s hozzá való csatlakozását.[1])

[1]) Lipót főherczeg levele Bécsből. Brüsseli okmánytár 4.

Otthonában úrrá tenni magát, ez volt Széchy György első cselekedete az 1619. őszén megindúlt nagy mozgalomban. Tevékenysége azután valami tizenöt hónapig vitézi tettek, kegyetlenkedések és furfangok vegyűléke volt. Egyszer vakmerő elszántsága, máskor kapzsisága kelti fel a figyelmet. Murányból levonúlt Kassához, azután megtámadta és feldúlta Jászót, az egri káptaan akkori székhelyét. Ez alkalommal nehány kanonok megöletett, nehány pedig elfogatott s a Bethlen-párt e föllépése roppant réműletbe ejtette a kath. lakosságot.[1] Nem sokára elfoglalta Beszterczebányát[2]) s egymás után hódoltatta meg a végeket, ámbár kevésbé fegyverrel, mint inkább furfangos mesterkedéssel. Sept. 27-én elfoglalta Érsekujvárt, hova Bethlen e hó folyamán Rhédeyvel és 8000 emberrel küldötte.[3] A bent levő királyi őrség Széchy György ármánya folytán megkötözte Koháry István kapitányt s megnyitotta a vár kapuit. Ugyanez történt Jeszenő, Szécsény, Dévény, Palánk várakkal, Fülekkel és Kőszeggel: amott a katonák, itt a Széchy-család szolgái segédkeztek neki benne, hogy csellel hatalmába kerítse az erődöket. Mikor serege Fülekbe bevonúlt, veres selyem zászló lobogott előtte, melyen vaspánczélt, érczsisakot viselő két férfi fogott kezet egymással, fejök felett korona látszott »Confoederatio et concordia« felirattal.[4]

Hihetetlen gyorsasággal terjedt el a mozgalom az országban. Bethlen hadai és velök Széchy egész Pozsonyig és Nagyszombatig hatoltak. Széchy azután, Thurzó Imrével Sopron ellen ment, s azt nov. 30-án megszállotta.[5] Bécs a legnagyobb mértékben fenyegetve volt. Ekkor történt a fordúlat. Homonnay György, Széchy sógora lengyel földön toborzott hadakkal betört Észak-Magyarországba s hátban támadta meg az erdélyi fejedelmet, ki Rákóczy Györgyöt küldte ellene. De Homonnay megverte Rákóczyt, s Bethlen kénytelen volt decz. 5-én Széchy Györgyöt nagyobb sereggel Pozsonyból a felvidékre indítani. Homonnay visszavonúlt ugyan, de betörésével mint a velenczei követ irja, megmentette Bécset,[6] s kiragadta Bethlen kezéből győzelmei legtöbb jutalmát.

Széchy György nem találva ellenséget, felvonúlt egész a

[1] Fraknói: Pázmány Péter és kora.

[2] Ipolyi Arnold: B. Bánya.

[3] Bethlen pol. levelei, 1[illegible].

[4] Mocsáry: Nógrád megye leirása.

[5] [illegible] Az. E. Thurzó Nemzeti Muzeum.

[6] Polo Mini velenczei követ határozottan kiemeli, hogy Bécset Homonnay támadása mentette meg. F[illegible] Austriacarum. Dipl XXVI.)

lengyel határig s decz. végén Lubomirszky Szaniszló szandomiri szepesi (lengyel) főkapitánynyal alkudozott; még január végén itt időzött s Lubomirszkyval, ki őt »Perpetuus in Murány«-nak czímezi, semlegességi szövetséget kötött. Bethlen igen rossz néven vette tőle ez idővesztegetést. Már akkor gyanúsította, hogy »ellenségünk levén, az ő álnoksága szerint nem is kételkedünk, hogy valamin töri a fejét.« De ismerve kapzsiságát, pénzkezelése iránt is kevés bizalmat mutat. A vele levő hadak részére »a magunk ládájából — írja Bethlen — fizetésöket kiadtuk Széchy uram kezében; osztotta-e kezekben vagy nem, és ha kiosztotta, mi végre cselekedte, abban bizonyosak nem vagyunk.« [1]) Bethlen tehát már ekkor ismerte emberét. Annál meglepőbb, hogy később ismételve lépre ment Széchynek, kit ekkor, úgy látszik, az bántott, hogy az elfoglalt jószágokban szabadon nem gazdálkodhatott. Rozsnyón kívül magához ragadta Szent-Benedeket harminczhárom faluval. De Bethlen ez utóbbit kivette kezéből s a közjövedelmekhez csatolta. [2]) Széchy tehát másutt keresett kárpótlást, hatalmába kerítette Homonnay György jószágait s kiválóan a jószágszerzés foglalkoztatta az egész mozgalom idején. A míg Bethlen szerencséje el nem homályosúlt, addig nem volt hívebb embere Széchynél, ki 1620. jul. 2-án Bethlennel, Rákóczy Györgygyel, Thurzó Imrével és Illésházy Gáspárral megkötötte azt a híres szövetséglevelet, mely kimondja, hogy mivel az egyenetlenség rontja meg az országokat, a szerződő felek minden visszavonást kizárnak. »Egyenlő akarattal országunk szabadságáért és ennek közönséges megmaradásáért s maradásunkért magunkat ez hittel összekötelezzük.« Kimondják egyszersmind »Ajándékot és semminemű adományt, mely egyesűlésünket és országunk, szabadságunk oltalmazását megbántaná, el nem veszszük.« A frigylevelet [3]) Bethlen után elsőnek Széchy írta alá; ő volt az első, a ki meg is szegte.

De előbb még Bethlent igyekezett kiaknázni és ebben a véletlen is kezére játszott. Épen akkor szabadúlt fel a murányi uradalomhoz közel eső nagy lipcsei jószág. Lipcse vára s a hozzá tartozó 14 falu a XVI. században sokszor cserélt urat. Rudolf király Tribel Gáspár lovagnak adományozta, kinek kezén maradt 1620. jul. 31-ig, halála napjáig. Ekkor Széchy György elfoglalta s Bethlen Gábor által magának adományoztatta. Az ado-

[1]) Bethlen levele Thurzó Szaniszlóhoz 1619. decz. 24. Pozsony (kiadatlan.)

[2]) Bethlen Thurzónak 1620. febr. 17.

[3]) Közli Szilágyi Sándor: Adalékok Bethlen Gábor szövetk. tört.

mánylevél 1620. aug. 29-én kelt.[1]) Széchy Szent-Márton napján Tribel két leányának a 30,302 frt zálogösszeget kifizette s ura lett a szép jószágnak. E mellett egy másik szerzeményt is tett. Sógora Homonnay György, Bethlen kérlelhetetlen ellensége, 1620 jun. 21-én mérgezés folytán[2]) meghalt. Széchy tehát örökjogi igények czimén foglalhatta el javait s Bethlen kegyelméből megkapta Terebes és Barkó várait, Zemplén városát a hozzájok tartozó számos faluval.[3])

Világi javakkal gazdagon megrakodva, Széchy György immár arra gondolt, hogyan biztosíthatja szerzeményeit minden eshetőség ellen. Bethlen ügye 1620-ban nem sok haladást tett, s midőn az év vége felé a cseheket halálos csapás érte a fehérhegyi harczban és a »Hókirály« rövid szerencséje eltűnt örökre, a Bethlen köré csoportosúlt, magyarországi urak is kezdtek a jövőre gondolni. Legelől állt Széchy György, s az olyan éleseszű ember, mint Eszterházy Miklós, a későbbi nádor és akkor amaz öt főúr egyike, kik kezdettől fogva a király pártján maradtak, hamar kieszelte, hol kell a »toborzás« művét megkezdeni. Ő és Forgách nádor már 1621 elején hozzáfogtak az aknamunkához és Széchyt illő jutalom mellett késznek találták mindenre. Kétszer személyesen járt a nádornál, de mivel feltűnt a dolog és széltében kezdték híresztelni, hogy átpártolt, a további alkudozásokat a nádorné közvetítette.[4]) Febr. 21-én Széchy Tapolcsányba küldé hozzá bizalmas emberét, Horváth Ferenczet; a levélben, melyet Horváth a nádornénak átadott, ép oly merész feltételeket köt, a mily túlzott igéreteket tesz. Régi nagy birtokainak csonkítatlan meghagyását, a Bethlentől szerzett lipcsei urodalmat, Rozsnyó városát négy faluval, illetőleg a királyi adománylevelet követeli árúlása béréül. Ha ezt megkapja, úgy nemcsak — írja — maga átpártol, hanem visszaszerzi Füleket, Széchényt és Gyarmatot, melyek kapitányaival már végzett. A bányavárosok szintén vele tartanak, elviheti Zólyomból a koronát, mert van benne módja; van már 500 zsoldosa, de lesz 2000, sőt ha kell 6000 embere. Előbb azon-

[1]) Erdélyi Liber Regius XI. 1 folio.

[2]) Hogy erőszakos halállal halt ki, mit sokan tagadnak, bizonyítja a levél, melyet Zsigmond lengyel király 1620. aug. 26-án Varsóból Homonnay özvegyéhez intézett. A hosszú vigasztaló levélben a király az elhunytat »nagy« férfiának nevezi s sajnosnak mondja, hogy ily gonosz időben s a halálnak ily méltatlan nemével halt ki.« A levél Akad. kéziratt.

[3]) Szirmay Notitia Com. Zemplén. Ab anno 1620. Ditio Terebesiensis per G. Bethlen occupata et Georgio Széchy Velliana sua donata est.

[4]) Galanthai gr. Eszterházy Miklós, Magyarország nádora I. k.

ban nem tesz semmit, mig a király biztosító és adománylevelét kézhez nem kapja.

Az alkudozások folyamán Széchy minden értékes holmiját Murányba szállíttatta. Csakhamar maga is oda húzódott. Helyzete kényelmetlen volt azok közt, a kiket el akart árúlni. »Széchy Györgynél én soha félénkebb embert nem láttam,« [1]) írja Bethlen Gábor 1621. jan. 27-én Nagy-Szombatból nejének, elbeszélve, hogy mikor hirét hozták, hogy »rossz emberek« kezdenek a királyhoz pártolni, Széchy úgy elváltozott színében és olyan réműlt volt, hogy nem győzték eleget bámúlni. »Nem meri itt fenn az sárt állani,« folytatja azután Bethlen s »ma jó reggel nagy gyalázatjára elfutott innen.« Bethlen e furcsa magaviseletet akkor még nem értette. Pedig Széchynek volt elég oka a fejedelem táborából elsietni. Már végkép elhagyta, elárúlta fejedelmi barátját és szövetségesét. 1621. márcz. 9-én II. Ferdinand király Széchyhez leíratot intézett, melyben értesíti, hogy a felajánlott hűséget elfogadja s Bakos Istvánt küldi hozzá a tárgyalások befejezésére. April 11-én Murányban kelt a nyilatkozat, [2]) melyben Széchy elfogadja a király kegyelmét s kötelezi magát, hogy a végvárakat a király hűségére visszahódoltatja.

Az árúlás befejeztetett. Nem ez a meglepő; Széchy nem állott egyedűl. Forgách nádor, Apponyi Pál, Pálffy István, Bosnyák Tamás és 112 más úr és nemes ugyanezt tette. De meglepő az a hosszú csalfa játék, melyet Széchy még akkor is űzött, midőn a királylyal már rég kiegyezett. Ugyanakkor, mikor a király megbizottja nála járt, Bethlen Murányba küldte Bornemisza Pált, hogy a Széchyről szállongó hirek iránt magyarázatot kérjen. Széchy mindent tagadott, sőt neki állt feljebb. Elpanaszolta, hogy Thurzó Imrétől hallotta, hogy Bethlen gyanakszik reá, s olyan hévvel vitatta ártatlanságát, hogy Bornemisza hitt neki. Bethlen tehát márcz. 18-án mentegeti magát; elmondja, hogy nem gyanúsította Széchyt és szemrehányást tesz a pletykáért Thurzónak. Egész april 11-ig nem is tudott a fejedelem Széchy árúlásáról semmit. Akkor azonban olyan híreket vett, melyek kizártak minden kétséget. April 9-én délután a »hitetlen« Herencséni, Széchy embere »belopta magát« Fülek felső várába és a benne levőket a a király pártjára eskettette. »Azért az Széchy dolgát, immár nyilván való árúltatását akárki elhiheti« — írja Bethlen. [3]) A tett valóban pokoli számítással vitetett végbe. Még előtte való

[1]) Bethlen G. és nejének, Károlyi Zsuzsannának levelezései Tört. T. 1879. 203. oldal.

[2]) Az iratok Orsz. Lev.

[3]) 1621. april 11. nejének. Tört. T. 1879. 204.

napon Széchy azt írta Zmeskal Jaroslavnak, a fejedelem egyik emberének Beszterczebányára, hogy »valaki azt költötte fellőle, hogy caesareanus volna; szitkozódik agyarúl levelébe, még azt is szidja, aki annak a hírnek helyt ad.« Másnap serege megjelent Füleknél, hová minden gyanú nélkűl bebocsátották. De alig hogy bejutottak emberei, a várat a király számára foglalták el. A vár közelében pedig elfogták, a beteg, öreg Rhédey Ferencz erdélyi fővezért, ki eleinte nem bírta felfogni, mi történt. Mikor azután megértette, a beteg ember a méltatlanságon annyira fölháborodott, hogy csakhamar meghalt.

Széchy — igéretéhez képest — szerette volna elfoglalni Zólyomot is, amint elfoglaltatta Széchényt, melyet azonban Rákóczy György csakhamar visszaszerzett, de itt az ármány nem használt, serege pedig nem felelt meg a feladatnak. Csak ez mentette meg a féltékenyen őrzött Zólyomot, hova akkor Bethlen a koronát vitette. Széchy ekkor a kényszerűségből erényt csinált s noha febr. 21-én azt írta a nádornénak, hogy kész Zólyomból a koronát elvinni, mert van benne módja, most, mikor ezen szándékával felsült, kereken eltagadta, mintha valaha csak gondolt volna Zólyom s a korona elvételére. De mégis érezte, hogy árulásáról nyilatkoznia kell. Murányból május 3-áról hosszú levelet intézett Rákóczy Györgyhöz, Péchy Simonhoz s több Bethlenpárti főemberhez. Elmondja, hogy »Rhédeynek szegénynek fölverésében sem hírem, sem tanácsom nem volt; nem is az én akaratomból történt az szerencsétlenség ő klmén, kit megértvén, minthogy nekem is szegény nem szintén idegenem volt, csak elhűlék belé és nem is keveset busultam rajta.« De nem segíthetvén a dolgon, legalább írt Fülekre, hogy a holttestet kiadják. Köszöni, hogy az említett urak közbenjártak Bethlennél, hogy jószágait porrá ne égettesse. Ezt a szegénység érezte volna, az pedig nem érdemel büntetést. »Én sem érdemeltem ő felségétől.« Azután védekezni kezd; elmondja, hogy a szövetséglevélben ki van mondva, ha »valaki bennünket szabadságunkban, religiónkban, hírünkben, nevünkben megsért, az olyanok ellen tartozunk egymást oltalmaznunk. Az mikor énnekem sok injuriák — nem mondja minők, pedig a tények azt mutatják, hogy Bethlenéktől nem sérelmeket, hanem jószágokat kapott — estenek volna, kdnek irtam sokszor felőle, azt kivánván ő felségétől, hogy azokat megbüntesse; de nem hogy megbüntette volna, de csak válaszom sem jöve kdtől, holott én nem kicsinynyé gyalázódom ő felsége mellett létemben.«[1])

Ilyen aprólékos mentséggel igyekezett barátait, kiket elárúlt, megvigasztalni. És nem sikertelenül. Még az éleseszű

[1]) Széchy levele. (Kiadatlan.)

Bethlent is, ki pedig jó eleve a lelkébe látott, sokáig tévútra tudta vezetni. A fejedelem nagyon megharagudott ugyan reá s leveleiben váltig írta, hogy »Széchy Murányban fülel, nem mer alájönni«, sőt fenyegetőzött, hogy majd megfelel neki s vasárnap[1]) kétezer gyalogot és ezer lovast szállít kapuja elé »üljön ben György uram«, de azért jun. 6-án újra egyezkedni kezdett vele. Széchy Bakos Jánost küldte hozzá s újabb csatlakozása jutalmául Ungvárt — szintén Homonnay-birtokot — kérte tőle. És Bethlen oda igérte neki a kivánt jószágot, sőt az assecuratoriát is kiállította s megküldte neki.[2]) Széchy azonban ugyanez időben megrohanta s kirabolta a Bethlen-párti Breznóbányát. De nemsokára ismét mást gondolt. Időközben Bethlennek kedvezett a hadi szerencse. Széchy tehát egy foglyát küldte hozzá, égre-földre esküdözve, hogy sem testének, sem lelkének a német nem kell.[3]) Bethlen, ugy látszik, megint hitelt adott esküvésének, mert jul. 21-én elrendelte, hogy lefoglalt putnoki és enyiczkei javait, a putnoki erőd kivételével, a szepesi kamra bocsássa vissza Széchy kezébe. Epen két nappal később, jul. 23-án, intézett Széchyhez a király is leiratot, melyben biztosítja neki Murányt és Lipcsét, de tudatja vele, hogy Rozsnyó érseki birtok, melynek valamint nehány más helységnek, melyet elfoglalt, vannak jogszerű tulajdonosai.[4]) Egész nyáron át ily szerencsével folyt Széchy részéről az ámítás, melynek ugy látszik messzemenő czélzatai voltak. Széchy magát a fejedelmet és Thurn grófot, a nála levő cseh vezért személyesen kelepczébe akarta csalni s az illetőket csak a véletlen mentette meg a Széchy által kivetett hálótól.[5]) Bethlen azonban, kinek a sötét tervekről sejtelme sem volt, még sept. 24-én is felszólítja Rákóczy Györgyöt, írjon, izenjen neki »jöjjön fel, ne temporizáljon és ne procrastináljon, jöjjön fel kddel, ha az gyalázatot, suspiciót magáról el akarja vetni.« De bizony nem jött. Esze ágában sem volt ilyesmi, ámbár nem egyedül a fejedelem pártján levőknél keltett árulása megütközést. Még Huszein budai pasa is nyilt levelet intézett az országhoz, kárhoztatva az árulást s kiemelve, hogy »ez dolog harmadik pecséti Széchy Györgynek.« De ő fel sem vette az efféle pecséteket. Dolga a

[1]) 1621. május 25-én írja Thurzónak. (Pol. Lev.)

[2]) Bethlen Thurzónak Kassa 1621. jun. 6. (Pol. Lev.)

[3]) Bethlen Thurzónak Göncz 1621. jun. 18. (Pol. Lev.

[4]) Neo. Reg. A. 1692: 34. sz.

[5]) Khevenhiller Annales IX. 1340. azt irja, mikor II. Ferdinanddal kiegyezett »der Setchi dem Bethlemb und Graffen Thurn ein solchen Hinterhalt bestelt, dass wann sie weren fortzohgen, ihme keiner entgangen were.«

király pártján igen jól folyt. II. Ferdinand király még májusban amnestiát hirdetett mindazoknak, kik e hó 30-ig a nádornál, Eszterházy Miklósnál vagy Széchy Györgynél jelentkeznek s hűséget fogadnak. Pár hét mulva keltek a királyi adománylevelek Murány és Lipcse jószágokról; 1621. jul. 27-én írta alá Bécsben a király az ide vonatkozó ünnepélyes inscriptionalisokat. [1]) Muránynál a király fölemliti, hogy ez Györgyre, mint Széchy Tamás örökösére már át volt írva. Most a régi adományt megerősíti s 100,000 frtban hagyja nála a jószágot. Lipcsét mint uj szerzeményt 84,000 frtnyi zálogösszegben kapta meg.

Egész késő őszig folytatta ámító játékát Széchy az erdélyi fejedelemmel. Mikor Bethlen végre megismerte benne a javíthatatlan árúlót, nem árthatott többé neki. Haragos kifakadásainak már kevés értékök volt, mert a béke megköttetett. Nem csupán az árúlásért neheztelt, hanem volt pénzbeli összekoczczanása is Széchyvel. Tizezer aranyat adott volt neki 20,000 frt rézpénzért zálogba. Most az aranyak kiadását követelte tőle. Széchy azonban huzta-halasztotta a dolgot, igérgetve, hogy ekkor meg ekkor fizet. Midőn azután a nikolsburgi béke 1621. decz. 31-én Széchyt is megmentette Bethlen fegyveres visszatorlásától, kereken megtagadta a fizetést, okúl adva, hogy neki sokkal több kára volt, hogy a szepesi kamra az ő jószágain sokkal nagyobb összegeket szedett be. Sőt azt is állította, hogy Bethlen e tartozást már elengedte neki. Bethlen az »ebnek«, az árúlónak« enyiczkei jószágát újra lefoglaltatta. [2]) Ezenkivül minden áron meg akarta hiúsítani, hogy Rozsnyó városa Széchyé maradjon, melyet az még mindig nem adott ki kezéből, noha a király már fél évvel előbb figyelmeztette, hogy a város az esztergomi érseké. A békekötés szerint a Bethlen által lefoglalt papi jószágokat mind vissza kellett adni az egyháznak. Csak Széchy nem akart sem a király rendeletének sem a békeokmány határozatainak eleget tenni Rozsnyóra nézve. Bethlent ez féktelen haragba hozta, mert azt hitte, hogy a király is Széchynél akarja hagyni a várost. Tudtára adta tehát Pázmánynak, hogy ilyesmit nem tűr. Nem engedi, hogy Rozsnyó Széchy kezében maradjon, ha ezer levele is lenne róla. »Lássa ő felsége, ha újabb háborúságot enged kezdenünk az egy nyomorúlt városkának Széchy kezében való adása felett; az árúltatásért, ha oly igen kedves ő felségénél, contentálhatja mással is.«

A béke azonban már megvolt és Széchy fel sem vette többé Bethlen fenyegetéseit. A két év alatt aratott siker még inkább fölhevíté dicsvágyó lelkét. Már az ország egyik leggazdagabb

[1]) Liber Regius VII. 103. és 105. folio.

[2]) Bethlen levele a szepesi kamrához 1622. jan. 9. (P. L.)

főura volt. Most a legfőbb állami méltóságra vágyott. A király után első ember akart lenni az országban s árulásai jutalmául a nádorságot követelte. Hogy ezt megnyerhesse, az 1622. soproni országgyűlésen a király érdekeinek egyik legbuzgóbb előharczosa volt s mint Khevenhiller írja, sok fontos szolgálatot is tett. De a király a jelöltek közé sem vette be, s így ez állástól elesett. Határozottan bizalmatlankodtak benne. Másrészt azonban haragjától is féltek s hogy kiengeszteljék, a király még 1622. május 26-án titkos tanácsosnak, utóbb pedig az ország keletészaki részei főkapitányának nevezte ki. Ennek székhelye akkor, mivel Kassa a hét vármegyével Bethlen kezén volt, Eperjes lett. A királyi kinevező diploma 1622. aug. 27-én Sopronban kelt. A felség »a katonai ügyekben szerzett hosszas gyakorlatáért, kipróbált hűségeért s más nyilvánvaló erényeért »pro supremo et generali partium Regni Hung. capitaneo« nevezi ki, a mennyiben a katonai teendőket illeti. De beiktatása nagyon sokáig elmaradt, ámbár Széchy ismételve sürgette a kamaránál, hogy csináltassák meg a generalis zászlót s hogy nevezzenek ki melléje titkárt. Egy ilyen levélre Hoffmann György azt a jellemző megjegyzést teszi: »In talibus dnus Zechy patientiam habere non didicit.« De tűrnie kellett s a királytól a beigtatás ügyében csak 1623. april 27-én érkezett hozzá értesítés. Az udvar ugylátszik inkább csak hangzatos czímet, előkelő rangot akart neki adni; hatalmát nem szerették gyarapítani. Még szept. 22-én kinevezték mellé alkapitánynak Forgách Miklóst, ki tényleg a főkapitányi teendőket is végezte. [1]) Ismerték Széchy állhatatlanságát s nem bíztak benne. Volt is rá oknk.

Széchy titokban újra összeköttetésbe lépett Bethlennel. A fejedelem tudott feledni. Diplomata volt, a ki hidegen számító ésszel igyekezett magasabb czéljai számára felhasználni az embereket. Nem erkölcsi értéköket, hanem hasznavehetőségöket latolgatta. Széchy pedig hatalmas eszköz lehetett kezében s azért mindenkor szóba állt vele, valahányszor ez a fortélyos ember hozzá fordúlt. Téved tehát egyik kitűnő történetírónk, midőn azt állítja, hogy Bethlen a hitszegő magyarországi urak ellen — s itt Széchy neve is említve van — »élete végeig tartó haragot őrzött meg szívében.« [2]) Széchyvel gyorsan kibékült, ámbár a ravasz ember csakhamar újra kijátszotta. Az érintkezést ezúttal Alvinczy Péter, a híres kassai pap közvetítette. Bethlen Gábornak egy igen érdekes levele maradt fenn ez ügyben. E szerint Széchy 1623. februárban írt neki a már említett zálogadós-

[1]) Az eredeti okiratok Orsz. Lev. különböző gyüjteményeiben.
[2]) Szilágyi Sándor. Erdélyi Országgy. Emlékek VIII. k.

ság iránt. Késznek nyilatkozott kiadni a 10,000 aranyat, ha Bethlen az ő 20,000 frtját megküldi, illetve, ha bizonyítványt ad neki, hogy 10,000 frtot tőle Lipcsére fölvett, mely összeget most Ferdinánd királylyal akar a maga javára íratni. Bethlen a kívánt nyilatkozatot el is juttatta Murányba. Széchy azonban a tízezer helyett csak ezer aranyat küldött Bethlennek. »Így tréfála meg, kin bizony igen busulok most is — folytatja Bethlen — nagy gyalázatnak tartván az jó urnak rajtam való szegezgetésit. De nem nézek semmire, hanem ha veszi, im ismét gratiánkba veszem, elfeledkezem dolgairól« [1]) Ki is adta neki kevés kárpótlásért a a lefoglalt enyiczkei jószágot. A fejedelem ez időben uj háborúra készült s ezért volt elnéző és kegyes Széchy iránt; meg akarta nyerni, hogy felhasználja.

Bármi titokban tartattak ez érintkezések, a király pártján levők mégis neszöket vették. Nem is bíztak Széchyre katonát s másképp gondolkoztak az ország védelméről, midőn 1623. sept. havában Bethlen ismét hadat üzent. Széchy folyton panaszkodott a királynak, Pázmánynak, hogy vele semmit sem közölnek; jönnek, mennek a posták, de ő nem tudja mi történik, pedig »mint a régi generálisoknak, én nekem is kellene valamit tudnom.« Váltig emlegette hűségét, hogy vére hullásával akar a királynak szolgálni. Nem adtak rá semmit. Lipcséből Murányba vonúlt s ott ült veszteg azon rövid és eredménytelen háború alatt. [2]) Ez időből felmaradt a következő, eddig kiadatlan levele, mely Gyürky Benedekhez a bányavárosok kamara grófjához van czímezve:

»Ez includalt szécsényi vicekapitány levelének párjából megérti kd miben legyen az állapota. Kdt annak okáért serio intjük mindjárt hírt tevén az egész bányavárosokra, ismét több gyaloggal, lovassal készen levén minden órában és kiszállván, míg urunk ő felségétől valami resolutionk jön, legyünk igen jó vigyázásban oltalmazni szegény hazánkat igyekezzünk minden erőnkkel. Én most csak feleségemet föviszem Murányba, mingyárást az egész vármegyét s a föld népit magam mellé felveszem, kiszállván mindenekben kész leszek mind ő felségének, mind szegény hazánknak szolgálni. In reliquo stb. Datum in arce nostra Lipcsensi die 21 Nov. 1623.« [3])

E levél azért is bír némi érdekkel, mert úgy látszik, hogy Széchy ekkor már leköszönt a főkapitányi czímről, mivel csupán a

[1]) Magyar prot. egyházt. monographiák 16. lap.

[2]) Marczali: Regesták. Zeidler jelentése 1623. sept. 24. Széchy — sitzt auf seinem Schloss Murány und saget — Er sei des Bethlens Macht zu schwach.

[3]) Orsz. L. Litt. Priv. II. csomag.

megyei haderőről tesz említést. Lemondásának oka a sértett önérzeten kívül valószínűleg az volt, hogy teljesen szabad kezet akart magának biztosítani.

Eszterházy Miklós ekkor is sejtette, hogy el akar pártolni.[1]) Ez kétségkívül megtörtént volna, ha a hadi szerencse kedvez Bethlennek. Egy nagyobb sikerre lesett Széchy, hogy átpártoljon. De ez elmaradt s az 1624. jan. 8-án kötött bécsi béke egyelőre véget vetett ez irányú további tervezgetéseinek.

Széchy azonban Alvinczy Péter által később is szakadatlan összeköttetésben állott Bethlennel, kinek 1624. őszén egy bizalmas főemberét, Kornis Zsigmondot várta Murányba. Egyik nagyérdekű levele, melyet azzal küldött Alvinczynak, ez viszont Bethlennek, hogy elolvasás után rögtön tépje szét, mely azonban szerencsére épen maradt reánk, jellemzően világítja meg Széchy magaviseletének indító okait. Neheztelt a királyi kormányra. De nem a haza bajai, az alkotmányon és vallásszabadságon ejtett sérelmek keltették fel nehezteléset. A bécsi kormány méltányolva az elhunyt Homonnay György nagy szolgálatait, visszakövetelte Széchytől a Homonnay-árvák számára a terebesi jószágot.

Épen 1624 nov. 25-én tettek az árvák gyámjai, Pázmány érsek és Eszterházy Miklós Pozsonyból a királynak igen erélyes felterjesztést, melyben felemlítik, hogy a legutóbbi zavarokban Széchy Terebest, Barkót s a hozzátartozó javakat, továbbá negyven falut sub affinitatis praetensione elfoglalt. Minthogy már az erdélyi fejedelem is írta Széchynek, adja ki e javakat, kérik a királyt, parancsolja meg neki, hagyjon fel a békebekötésekkel ellenkező ezen birtoklással. Ha nem engedelmeskedik, indítsanak ellene pört a fiscus útján[2])

De Széchy nem akarta kiadni semmi áron e javakat s még 1625. febr. 2-án egyik hű emberét, Rácz Pált tette meg Terebes vár porkolábjának, ki esküvel és írásban kötelezte magát, hogy Széchy György, neje és gyermekei számára föltétlenül megtartja e jószágot.[3]) A terebesi javak biztosítása céljából kereste Széchy újabban Bethlen barátságát. De volt még más oka is. Még az ő agyában merült fel az eszme, hogy ifjabb Bethlen Istvánt, a fejedelem kedvencz unokaöcscsét, a saját leányával Máriával összeházasítsa. Mint Bethlen említi, e házasságot még Széchy Györgygyel állapította meg. De a fejedelem és Széchy közti titkos megegyezésnek egyelőre nem volt gyakorlati következménye, mert

[1]) Galanthai Eszterházy Miklós élete, II. kötet, hol Széchy több idevágó levele található.

[2]) Orsz. lev. Litterae Priv. II.

[3]) A hűséglevél Orsz. Lev. N. A. 479. fasc. 48.

Bethlen akkor nem akart háborút. Csak hogy Bécsben is tudták, mit művel Széchy György s valószínűleg ez okozta, hogy 1625 májusban ismét elesett a nádorságtól, ámbár a protestans közvélemény őt akarta.[1]) »A mi az én személyemet illeti — írja Alvinczynak a fentemlített levélben — már oda föl az emberek el is temettek, de isten velem levén, gondot viselek én is magamra.« Széchy némileg tévedett; nem tekintették halottnak, csak nem akarták olyan állásba juttatni, a hol veszedelmessé válhatott. A király folyton kegyelmének és jóakaratának jeleivel halmozta el. További jószágokat szerzett Gömörben. A király egyszersmind biztosította, hogy halála esetére a lipcsei és murányi uradalmat meghagyja örököseinek.[2]) Thurzó Szaniszló halála után a király 1625. május 5-iki levelével őt is értekezletre hívta Bécsbe. Csak a terebesi jószág ügyében nem boldogúlt s az országgyűlésen sem volt kilátása kedvező megoldásra. 1625. nyarán maga ment le Terebesre. Kortársai azt hitték, hogy Bethlennel volt találkozója, azért ment zempléni javaira. Jun. 2-án Pogány Lőrincz Szécsényből a pozsonyi kamarának a fejedelem hadi készülődéseit jelentve azt írja: »Széchy György is lement Bethlen Gáborhoz, mivel hogy Illésházy is abban vagyon, őtet is bevárják.« [3]) Kósza hír-e ez, vagy volt-e komolyabb alapja, az meg nem határozható. Cak annyi maradt fenn ott időzéséről, hogy Széchy Györgyöt saját szolgái éjnek idején orvúl meggyilkolták. A borzasztó tettet a koporsón levő felírat szerint sept. 1-én, az özvegy által szétküldött temetési meghívó és az egykorú protestans diariumok szerint aug. 31-én éjjel 11 és 12 óra közt követték el. Széchy Barkováralján, Terebeshez egy órányira egy csűrben éjjeli nyugalomra tért. Oda hatolt be árúló szolgája vagy fegyverhordozója, Léthy Miklós, egy más egykorú szerint Penthe Tamás, s alvó urát agyonlőtte.[4]) Mások szerint a gyilkosok többen voltak s három golyó hatolt az alvó Széchy testébe. Kinek felbujtására történt a gonosztett? azt az eddig hozzáférhető adatokból megállapítani nem lehet. A kortársak Bethlent gyanúsították,[5]) de mint ma már határozottan, föltétlen biztossággal mondhatni, a legcsekélyebb ok nélkül. Széchy és Bethlen ez

[1]) Collaltó gróf jelentése máj. 7. Ez állásra »le pays reclame Setschy George. Marczali: Reg.

[2]) Az adománylevelek Liber Regius VII.

[3]) Orsz. L. A. kam. int. lev. 1620—29 e. csomag.

[4]) Diarium Johannis Molcsányi et A. F. Behm. (Bartholomeidesznél.)

[5]) A többek közt a Prot. Fraternitatis 24. Civ. R. 1625-ki feljegyzése határozottan registralja e hírt. Itt nevezik a gyilkost Penthe Tamásnak.

időben jó barátok voltak, habár a világ nem tudott róla, mert érintkezésök titokban tartatott. Meglehet a véres tett Homonnay erőszakos halálával áll összeköttetésben, ámbár e gyanút sem igazolja semmi. De meglehet az is, hogy a gonosztett magánboszú műve. Széchy kegyetlen, brutalis ember volt s néha cselédeivel is embertelenül bánhatott. Talán a szenvedett sérelemtől elvadúlva követték el a gyilkosok a tettet. Meglakoltak-e érette, indított-e valaki pert ellenök, arra sincs adat s ezt a kortársak sem tudták. [1] A bűntény Zemplén megye területén történt, de e megye levéltárában nincs okmány, mely ez esetre vonatkoznék.

Pethő Gergely krónikájában 1625-től azt írja: »Ezen esztendőben sok főúr hala meg Magyarországban. — Széchy Györgyöt a maga szolgái éjjel alvó helyében az ágyban általlövék és megölék isten igaz ítéletéből az ő állhatatlanságáért, mert ugyan kereskedik vala immár a fejedelmek között való pártoskodással, hol az császár pártjára, hol Bethlenére pártolván egynéhányszor.« A krónika írója szenvedélyes gyűlölettel van a protestánsok iránt, mi ítélete értékét nagyon megfogyatkoztatja. Ezúttal azonban közel jár a valóhoz. Széchy György egész életpályája igazolja e sújtó ítéletet. Mint jelleme, olyan volt külső megjelenése is. Egyik egykorú följegyzés következő képet ad róla: »Széchy György rettenetes erejű és lelkületű ember, a ki kezével minden erőködés nélkül ketté tudja törni a kengyelvasat, akinek borzas és torzonborz szakállából, tüzet lehelő szeméből, termetéből s vaskos tagjaiból kilátszik a harczias vadság.« [2]

E marczona külsőnek megfelelt belső valója. Széchy György a régi harczos- és lovagvilág egy alakja a lovagkor erényei nélkül; kevésbé aristocrata, mint condottieri, a ki koczkára teszi ugyan a maga életét, de mindig jutalomért, önző czélokért. Oda szegődik, a hová a magánhaszon, a dicsvágy csábítja. Erkölcsi érzések nem korlátolják, nemesebb eszményei nincsenek. Hibái és bűnei megvoltak kortársaiban is. De annyira, oly mereven és visszatetsző ridegséggel, mint ő benne, nem igen nyilatkoztak senkiben. Politikát, pártot, meggyőződést, vallást változtattak akkor mások is, de kevesen tették oly cinizmussal, még kevesebben oly szerencsével, mint ő. Elérte czélját: rangban, vagyonban a legelsők közé emelkedett. De midőn elérkezett volna az idő, hogy kényelemben élvezze sok évi fáradalmai gyümölcsét, ereje teljében, férfikora delén utólérte a nemesis.

Acsády Ignácz.

[1] Az utóbb idézett protocolum azt mondja a gyilkosról: quem alii in carcere a quodam interfectum, alii clam aufugisse vivum tradunt.

[2] Beszterczebányai följegyzés 1619. Tört. Tár.

RULAND-OSZLOPOK

A SZEPESI ÉS ERDÉLYI SZÁSZOKNÁL.

Zoepfl kitűnő értekezése a Ruland-oszlopokról,[1]) bizonyos értelemben az ezen tárgyra vonatkozó kutatások zárkövét képezi, mivel igen bajos nézeteit jelentékeny módon kiegészíteni vagy csak módosítani. Azonban az olyan dolgozatok, melyek a kutatás már meglevő eredményei felhasználása mellett a Ruland-oszlopok elterjedésének határát megjelölni, valamint korukat és az egyes esetekben való jelentőségüket megállapítani törekednek, épen nem fölöslegesek.

Azon időből, melyben a német városok jogéletében oly nagy és mystikus szerepet játszó Ruland-oszlopok legelőször felállíttattak, biztos történelmi tudósítások teljesen hiányzanak. Még a monda sem nyújt csak némileg használható támpontot is; mert ha mesél is, hogy Nagy Károly a szászok legyőzése után, Roland-unokaöcscse- és hadvezérének Szászország városaiban emlékszobrokat állíttatott fel; e monda, eltekintve attól, hogy valótlansága már régóta meggyőzőleg ki van mutatva, bajosan keletkezhetett a XII-ik század vége előtt; inkább a XIV-ik század folyamában, vagy épen csak a XV-ik kezdetén; legalább a létezése korábbi időben be nem bizonyítható.

Habár a régi Ruland-oszlopok első felállítását tárgyaló monda nem vonatkoztatható is szószerint Nagy Károly korszakára, mégis olyan időkre vezet vissza, melyek a XIII-ik században, a hohenstaufeni uralkodók idejében már régen elmúltak. Nevezetesen a szász uralkodó ház (919—1002) királyainak, és pedig az Ottók korszakában, kik a birodalmat a Nagy Károly által megteremtett keresztény alapon tovább építve, uralkodásukat

[1]) Dr. Heinrich Zoepfl; Die Rulandssäule, Leipzig und Heidelberg C. F. Winter 1861. I. A hazánkban levő Ruland-oszlopokról az 1871. Archeologiai Értesítőben Rómer Flóris értekezett, mely e szobrok rajzait is közli.

Németország északi részeiben s a hajdani *wend* vidékeken is megszilárdították.

A Ruland-oszlop rendszerint a városok és helységek vásárterén, a városház előtt, vagy a piaczon a bírósági épület, vagy a vörös torony előtt volt felállítva, a mi arra mutat, hogy a városoknak vagy helységeknek bizonyos jogaival állt összefüggésben. A Ruland-oszlop szabály szerint födetlenül szabad ég alatt áll, a mint ez még manapság is a legtöbb nyilvános szobornál látható s abban leli magyarázatát, hogy különösen az életnagyságot meghaladó szobor csak az ilynemű felállítás mellett tesz a nézőre kellő benyomást.

A Ruland-oszlop *mindenekelőtt* bírósági és pedig *vérbírósági* oszlop jelentőségével bírt, mely azt jelentette, hogy abban a városban, vagy helységben élet és halál fölött ítélő bíróság létezett.

De ugyanazon tény, mely a Ruland-oszlopnak mint bírósági jelképnek elismerésére kényszerít, nevezetesen azon tény, hogy a Ruland mindenütt a vásártéren állíttatott fel, ennek még egy *második* rendesen előforduló általános jelentését, t. i. a vásárjogot, vásárbékét és vásárbíróságot is mutatja, középkori felfogás szerint vásárbíróság sem városnál (civitas, urbs burgus), sem pedig olyan helységnél, mely a vásárjogot kiváltságlevél alapján élvezte, semmiképen nem hiányozhatván.

Azon tényből pedig, hogy a Ruland-oszlop rendesen a vásártéren s pedig a vásárok és helységek tanácsháza előtt állott, annak *harmadik* jelentősége, t. i. a Mundat-oszlop tulajdonsága tűnik ki, mely a vásár- és vérbírósági oszlop tulajdonságához csatlakozik.

A középkorban ha valamely falu mezővárossá, vagy várossá akart emelkedni, a leglényegesebb, soha sem hiányozható kellékek egyike az volt, hogy a helység a talán meglevő jobbágysági kötelékből elbocsáttassék, s az országos Zent- vagy Vehm-bíróságok hatósága alól kivétetvén, saját bíróságot nyerjen, melynek tagjai a polgárság kebeléből vétettek. Ezen értelemben véve, tehát minden helység *immunitást* nyert, mely a régibb időben a territoriális fennhatóság kifejlődése, illetőleg a birodalmi hatalomnak ezzel karöltve járó meggyengülése előtt csak a császár vagy király által volt adományozható, minek folytán azt királyi szabadságnak, immunitas regia-nak is nevezték. Minthogy azonban ezen immunitas csak az uralkodó által kiváltság utján adományoztatott; és soha máskép, mint kapcsolatban a tulajdon bíróság- és vásárjoggal, azért azon városokban, melyekben Ruland-oszlopokat állítottak fel, a Rulanddal szükségképen azon gondolatot is

összekapcsolták, hogy az, régibb kifejezéssel élve, *a városi immunitásnak jelképe; hogy Mundat-oszlop.*

Végre megemlítendő *negyedszer,* hogy a Rulandot, néhol a város birodalmi közvetlenségének (immediat állásának) jelképét is tekintették; így nevezetesen nehány püspöki városban a XV-ik századtól fogva. Oly általános tulajdonság azonban, mint az előbbi három, a Ruland-oszlop ezen tulajdonsága semmi esetre nem volt.

A Ruland-oszlop eredetileg véve az illető császárnak képe akart lenni, és pedig a császárt mint bírót akarta feltűntetni. Zoepfl a Rulandot igen elmés módon Ottóval, a *vörös* királylyal hozta összeköttetésbe, kinek ezen elnevezését nem arcz- vagy hajszínére vonatkoztatja, hanem a vérengző tulajdonsággal tartja azonosnak. Arra utal, hogy a vörös szín mint a vér színe egyúttal a vérbíróság jelképeinek színe is volt; vörös vala a király s a nevében itélőbíró köpenyege, vörös a vérpaizs, vörös a vérbíróság jelképét feltűntető zászló, vörös tornyoknak nevezték azon börtöntornyokat, melyekben a vérbíróság elé állított vagy általa elítélt egyéneket letartóztatták; vörös könyvnek hívták az *acht-* vagy vér-könyvet, melybe az »aechter« száműzöttek nevei voltak írva; vörös padokon ültek a bírák és esküdtek a vérbíróságnál; a vérbíró a kardot vagy pedig egy vörös pálczát tartott kezében; vörös köpenyt és vörös pálczát viselt a Majna menti Frankfurtban a legfőbb bíró egy gonosztevő kivégeztetése közben[1]); vörös köpenyt viseltek a szebeni városi tanácsnokok is, ha bíráskodtak.

A *vörös* király elnevezésben Zoepfl a vérbíróságot buzgalommal gyakorló király dicsőítését véli feltalálhatni, ki alatt legfőbb vérbírót, vagy is oly királyt értenek, ki szigorúan megtartja a jogot s az igazságot, ki erős kézzel tartja fenn az ország békéjét, ki a békességtörőket vérbíróság útján megbünteti s ezáltal nemzetének s különösen a polgári és paraszt-osztálynak jótevőjévé válik.

A Ruland-oszlopok s a pogányság közti összeköttetés nyomozása, e helyen messze vezetne. Elégséges itt contsatálnunk, hogy a Ruland-oszlop eredetileg s lényegét tekintve király-kép és pedig Ottó *vörös* királylyal van kapcsolatban, s hogy a vérbírósági, vásár- és mundát-oszlop hármas tulajdonságát egyesíti magában, melyhez néha a 4-ik tulajdonság is, t. i. a szabadság is csatlakozott. Idővel ezen oszlopot, majdnem mindenütt, mint Roland, (nagy Károly nádorának) szobrát fogták fel, miáltal jelentőségének helyes megértése meg lőn zavarva. Egyes esetekben Nagy Károly, vagy más hatalmas uralkodó, (mint oroszlán Henrik)

[1]) Zoepfl Rulandssäule, 13. lp.

szobrának vették; némely városban pedig a Ruland városi paizstartóvá sülyedt.

Azon országok, melyekben Ruland-oszlopok fordúlnak elő, három csoportra oszlanak, melyek azon figyelemreméltó pontban találkoznak egymással, hogy kivétel nélkűl olyan országok, melyekben a Nagy Károly idejétől kezdve észak felé terjeszkedő germán uralom az Ottók alatt megszilárdúlt, s a birodalom határvonalai és a german-keresztyén mivelődés a szláv néptörzsek lakta országokra is kiterjesztetett.

Ezen csoportok *elseje* az északi tenger partjain található, hol a Ruland-oszlopok legrégibb és biztosabb nyomaira akadunk. Itt Hamburg és Bréma képezik azon pontokat, hol Nagy Károly a Szászok (Westfáliak) legyőzése után s később az ő nyomdokait követő Ottók mindent elkövettek, hogy a német uralmat Holsteinra, az Elbántúli Szász- és Vend országra, valamint Lübek irányában a keleti tengerig kiterjeszszék.

A *második* csoportot képezi a magdeburgi érsekségnek, vagy ugynevezett herczegségének terűlete, melynek első várnagyaiként a Szász uralkodó-ház ősatyái a hatalmas Wettini grófok szerepelnek. Ezen csoporthoz tartoznak a szász-thűringiai városoknak a Saale, Elba és Altmark helységeinek Ruland-oszlopai. Ide sorozandók különösen a meisseni püspökség és mark Ruland-oszlopai is.

A harmadik csoportot végre a Ruland- oszlopok a Brandenburgi Mark-ban, a Priegnitz-ben Ukermark- s Neumark-ban képezik az Askaniaiak, az anhalti uralkodó ház ideje óta és uralma alatt.

Azon kérdést: Vajjon Németalföldön is találhatók-e Ruland-oszlopok? Zoepfl érintetlenűl hagyva, azt állítja, hogy a frank, bajor, osztrák és sváb vidékeken tulajdonképeni Ruland-oszlopoknak nyoma sincsen, a mi igen jól abból magyarázható, hogy a Ruland a szász császári házzal benső összeköttetésben áll. Csak a gróf Giech-féle Buchauban Felsőfrankoniában fekvő várban látható egy kőből faragott kép, mely némi rokonságot mutat Ruland képével, csakhogy ez nem szabadon álló, hanem egy kőtáblából kidomborodó szobor. Ellenben egy valódi Rulandot minden közvetítő átmenet nélkűl Ragusa dalmát városban az adriai tenger partján találunk.

Tekintettel arra, hogy Zoepfl, kinek kutatásai rendkivűli körűltekintéssel és pontossággal a Ruland-oszlopok elterjedésének mozzanatára is ki terjeszkednek, a Magyarországon lévő Ruland-oszlopokról említést nem tesz, azért azt a feladatot tűztük ki magunk elé, hogy Bártfa szepesi városnak, de főkép Nagy-Szebennek, az erdélyi szászok főhelyének, Ruland-oszlopát leírjuk.

Azon hatalmas gyarmatosító raj, mely a XI-ik század óta az Alsó-Rajna felől Németországnak északi és keleti szláv területeit elárasztá [1]) s az új hazában germán jog- és műveltségi elemeknek nagy mennyiségét átültette, — hadképes, szabadságszerető és munkában jártas útászait az első apostoli magyar király birodalmába is elküldötte, melynek északi és délkeleti részein a vendégek telepítvényei a királyi hatalomnak erős védpaizsa alatt értékes jogok és szabadságok gyakorlatában, idővel az ország jogi és művelődési történetében kiváló jelentőségre emelkedtek.

Azon jogok és szabadságokról, melyek biztosítása mellett II. Géza király a gyarmatosokat az erdélyi részek műveletlen vidékének betelepítése végett behívta, époly kevéssé van tudomásunk, mint a legrégibb telepítvények alapításának idejéről és módjáról.

Minthogy csaknem egykorú okmányok korábban és később bevándorolt Flandrenses, hospites Theutonici és Saxones-ról is szólanak [2]), minthogy továbbá egyes vidékek, sőt egyes községek is a viselet, bizonyos szokások és tájszólások sajátságát még most is őrzik, az következtethető, hogy a bevándorlók különböző vidékekről, nem nagy tömegekben és nem egyszerre jöttek be, s *hogy szülőföldjükről régi* jogaikat is átültették új hazájukba, melyeknek használhatása legkiválóbb, senkitől tagadásba nem vett szabadságuk egyikét képezte.

Az erdélyi királyföldnek (fundus regius, terra regia) betelepítését követő első évtizedekben az egyes gyarmatok kétségkívül magukra voltak hagyva, semmi összeköttetésben egymással s talán közvetlenül a király alá rendelve, mínélfogva különös hűségi, hadkötelességi és adófizetési viszonyban állottak vele, ki azután egyes gyarmatosokat érdemeik jutalmául a Theutonok adói és szolgáltatásai alól fölmentett, számukra külön bíróságot rendelt s őket csupán csak a hadi szolgálatra kötelezte. [3])

A Krakó, Chrapundorf és Rams nevű erdélyi falvak *első* rendkívüli kedvezésben részesült vendégeinek II-ik Endre király által 1206-ban [4]) adományozott kiváltság önálló bírói hatóság mellett a vajda bírói hatalma alóli felmentést, a descensus és olyan adó fizetések alóli felszabadítást is biztosított, melyeket más szászok fizetni tartoztak. A határőrzési kötelesség alól is

[1]) Gengler: Deutsche Stadtrechtsaltertümer, Ste 367.

[2]) Fontes rer. Austr. XV. I. 3, 5, 7. 8, lapja.

[3]) Wenzel G. Adalékok az Erdélyi Szászok történetéhez 1873. 6. lapja; Monumenta Hungariae histor. VI. 91.

[4]) Fontes rer. Austr. XV. I. 7. lapja.

fel voltak mentve s csak akkor mentek háborúba, ha a király a hadsereget személyesen vezette.

Az erdélyi szász gyarmatok történetében, mintegy határkövet képez az 1224-ik évi Endre-féle kiváltságlevél, az 1222-ik évi arany bulla követője, melynek 19-ik czikke: »Similiter et hospitus cuiuscunque nationis secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur« a Szent István [1]) ideje óta hagyományossá vált s királyaink által később is következetesen keresztülvitt kormányzási elv kifolyásának tekintendő.

Az erdélyi szászok kiváltságlevelének e szavai »pristinam eis reddidimus libertatem« [2]) ennélfogva tekintettel egyes gyarmatoknak az Andreanum előtti időre nézve okmányilag kimutatott egyenlőtlen hadi- és adókötelességére, némi óvatossággal fogadandók, de annál bátrabban állíthatjuk, hogy az Andreanum valamennyi gyarmat jogállását lényegesen megváltoztatta az által, hogy az egész gyarmat-terület kifelé szorosan elhatárolta, (mi csak annak hivatalos bejárása s határjelek felállítása utján vált lehetségessé); hogy továbbá az összes gyarmatok politikai egységgé kapcsolva össze, a király által kinevezett gróf (comes) alá rendeltettek; hogy politikai jogokat nyerve, nyilvánosan elismert pecsétet használhattak, s hogy az összeség, mint olyan, hadszolgálat teljesítésére s a királyi kincstárba leendő adófizetésre kötelezteték.

A szebenmegyei szászok szabadsága (libertas provinciae Chybiniensis), negative felfogva, a földesúrral szemben teljesítendő mindenféle szolgáltatások és adakozások alóli felmentésben (a gyarmatosoknak egyetlen ebbeli szolgáltatása a census Scti Martini volt) és a descensus korlátozásában, positiv értelemben pedig szabad pap- és bíróválasztásban; saját terűletben és jogban, a vajdától független bíráskodásban; saját szokásuk szerinti dézsma fizetésben, vámmentességben és vásári-szabadságban; az évnek meghatározott napjain való ingyenes sóhozatalban; a földnek és az erdőknek, a legelők- és vizeknek mindenki által való szabad használatának biztosításában, végre az összes provinciára kirótt adó- és hadi kötelesség pontos megállapításában állott, mely közterheknek az egyesekre való felosztása évszázadokon át a provinczia belügyét képezte.

Az Andreanumnak ezen szavai: »Ita tamen, quod universus populus, incipiens a Varas usque in Boralt cum terra Siculorum terre Sebus et terra Daraus vnus sit populus, et sub uno

[1]) Endlicher Monumenta p. 305. cap. VI. De tencione et nutrimento hospitum.

[2]) Font. rer. Aust. XV. I. 29. lapja.

iudice censeantur, omnibus comitatibus preter Chibiniensem cessantibus radicitus,« ezen megyéknek, később székeknek zavartalan fennállásával szemben helyesen csak úgy értelmezhetők, hogy az addig önálló és közvetlenül a király alá rendelt telepítvények egy megyévé egyesíttetvén, mint önállók megszűnnek létezni, s csak mint a comes, (királybíró) főnnhatósága alatt álló megyének *alosztályai maradtak fenn.*

A szebeni provinczia *nyolcz* széke, a *septem* [1]) *sedes* hivatalos elnevezést viselte. Ezek voltak: Szeben, Segesvár, Sink, Kőhalom, Szerdahely, Ujegyház és Varas (később Szászváros) Ezzel aztán egyesülnek: 1366-ban Besztercze vidéke; 1422-ben a Barczaság, s valamivel később Medgyes és Selyk székek s így áll elő a szász nemzet Erdélyország későbbi rendi alkotmányának e harmadik tényezője.

Az erdélyi szász gyarmatosok legrégibb lakhelyei közé tartozik Szeben (Zeben, Cibinium, Chybinium) mely tekintettel politikai, művelődés- és jogtörténelmi jelentőségére, kétségkívül az erdélyi szászok főhelye. A XII-ik század második felében alapítva, keletkezésének mondaszerű homályából [3]) 1191-ben, mint önálló prépostság székhelye [2]) emelkedvén ki, 1123-ban villa Hermanni [4]) elnevezés alatt jelentkezik, 1224-ben pedig az Andreanum rendelkezése folytán Szeben megye székhelyévé [5]) lesz s ez által az erdélyi szász telepítvények sorába a vezérszerep vitelére hívatva, a XIV-ik század második felében relative nagy jelentőséggel bíró várossá emelkedik, melynek kebelében ipar és kereskedelem virágoznak, s melynek szigorú, öntudatos és körültekintő hatósága nemcsak valamennyi királyok pártfogását megnyerni [6]) s törzsrokonaival szemben a vezérszerepet megtartani, hanem a testvérnemzeteknél is *legalább az elismerést* ki tudta vívni. [7])

A gyarmatosok szabadságának lényeges alkatrészét saját joguk használata képezte, melyet szülőföldjükről magukkal hoztak. Erre vonatkozó ismereteink a XII-ik századig nagyon hiányosak ugyan, mindazonáltal a »consvetudo terrae Cibiniensis«-

[1]) A 7. szám a szepesi gyarmatok életében is szerepel; lásd: Kachelman Geschichte der ungar. Bergstätte u. ihrer Umgebung 50. lpja.

[2]) G. Seivert: Die Stadt Hermannstadt, 5. lpja.

[3]) fontes rer. austr. XV. I. lpja.

[4]) Szász Nemz. okl. tár. Urk. I. 3; font. r. austr. id. h. 24. lpja.

[5]) font. r. austr. id. h. 29. lapja.

[6]) Mátyás királynak az Andreanumra vonatkozó 1486-ki megerősítése, Szász nemz. okl. tár: Urk. II. 430.

[7]) Lásd n. gf. Kemény József, a szellemdús történetbúvár véleményét Kurz A. Magazin cz. folyóirat I. 2,221. lapján.

nek a XIII-ik század végén s a XIV-ik elején, való érvénye okmányilag be van bizonyítva. E szokásjog különös tekintélye mellett szól azon körülmény, hogy saját területén is kivül érvényre emelkedett, például az erdélyi püspök is Sárd nevü község telepítvényeseivel szemben, annak bünügyekben leendő követését határozottan elrendelte. [1])

Később ezen »consuetudo terrae Cibiniensis« a szebenmegyebeliek szabadságával együtt Medgyes és Selyk székekre, a kerczi kolostorra [2]) s más telepítvényekre is kiterjesztetett.

Az egyes székekben (sedes) bírák és esküdtek gyakorolták a bíráskodást, [3]) kik évente január hó kezdetén (az esküdtek hétfőjén) választattak meg és eskettettek fel.

Az esküdtek száma, — kik sohasem scabini vagy schepheneknek, hanem mindig iurati, iurati assessores, iurati seniores, iurati cives vagy iurati consules-eknek neveztettek, Szebenben úgy, mint Pozsonyban [4]) tizenkettő, mely meglepően emlékeztet a Altenberger-féle codex [5]) sváb Landrechtjének egyik ismeretes helyére, mely következőleg hangzik: Ez ist eteswo gewonheit daz man czwelif man nimet di dem richter schullen helfen richten vnd dy heizent schephen dy selbe schullen weise levte syn dy schullen vorgerichte vrteil vinden vnd niemand anders ez schol ir iglicher vf ein panch siczen vnd schol vrteil vinden vber ein igliche sache. [6])

---

[1]) Font. rer. Austr. XV. I. 189. lpja, font. r. A. id. h. 180. lapja.

[2]) Szász nemz. okl. tár Urk. II. 165. U. I. U. III. 249.

[3]) Azon kérdés: Minő befolyást a gerébek (örökös gerébek) a bíróságra gyakoroltak, még nincsen határozottan megállapítva s e helyen mellőzhető, mert nem lényeges a szőnyegen lévő ügy eldöntésére nézve.

[4]) Lásd III. Endre magyar k. 1291iki kiváltságlevelének I. pontját; gr. Teleki J. Hunyadiak kora: VI. 182. Michnay és Lichner Budaváros jogkönyének 272. lapja.

[5]) Szebenben a báró Bruckenthal-féle könyvtár kézirat-gyüjteményében LXXVI. c. alatt előforduló hártya-codex. Lásd Homeyernek Rechtsbücher des d. Mittelalters etc. Berlin 1856. 106. Ste.

[6]) Lásd frh. v. Lassberg Schwabenspiegel 172. szakaszát. 1472. jun. 1-ről keltezett tulajdonjog átruházási okmányban (Szász nemzeti okl. tár Urk. II. 338.) olvasható: Nos Thomas Altennberger Magister Ciuium Laurentius Haan Regius Georgius Sartor Sedis Judices Item Bartholomeus Huetter Bartholomeus pictor Johannes Burger, Benedictus Carnifex. Nicolaus Kroner. Johannes Praydenn. Christianus Franczyos. Ludovicus Stromer. Nicolaus Zetsch. Johannes Henricÿ Christannus lederer et Johannes de Longocampo consules. Stephanus Pictor villicus civitatis Cibiniensis. stb.

A szebeni provinczia bírósági köre úgy látszik, eredeti területének határain már igen korán túlterjeszkedett. [1])

A mint Szeben idővel a comes állandó székhelyévé vált, a tartomány lakosságának e provinczia összes közügyeinek elintézése végett egybegyűlő képviselő testülete is a XV-ik századtól kezdve falai között ülésezett.

A XIV-ik század második felében e képviselet még széles alapon nyugodott, a mi kitűnik abból, hogy »a hét szék szászai« közt támadt viták és egyenetlenségek eldöntése, s ezzel kapcsolatban régi és új kiváltságleveleik felolvasása és azok fölötti tanácskozás végett Nagy Lajos által 1379-ben, szabad ég alatt tartatni rendelt közgyűlésre ősi szokásjoguk szerint bíráik, senior-aik, (talán azok, kik előbb az esküdt vagy bíró hivatalát viselték) esküttei és elődeik együtt a nép embereivel hívattak össze. [2])

Ezen a provincia polgármesterének elnöklete alatt ülésező megyei képviselő testület közgyűlésein, — mely később a 9 szék és két vidék két-két követét magában foglaló szász nemzeti egyetemmé alakúlt át, — még a XV-ik század közepe táján az egyes székek főhivatalnokai és esküdtei mellett különféle gerébek is

---

[1]) Eder ad Schesäum App. 213 lpja 2—4.

[2]) Ludovicus dei gratia rex Hungariae etc. fidelibus suis Senioribus, Judicibus et juratis ac universis Saxonibus septem sedium partis Transilvanae . . . Igitur fidelitati vestrae regio sub edicto praecipimus, quatenus mox cognitis praesentibus, vos Judices vestri, secundum vestram consuetudinem, cum senioribus, juratis et potioribus, adiuncta parte communis populi vestri, insimul in campis conveniatis, pro vestro communi colloquio et ibidem vestra privilegia, nova et antiqua, recipiatis et perlegatis coram, his quos de Nostris praelatis et Baronibus ad haec vobis destinavimus, ordinationem vestram audiendam et pertractandam; perlectis autem his nobis cum paucitate nunciorum vestrorum tenorem ipsorum privilegiorum diligenter reseribatis, quae omnia benigno animo et gracioso secundum cursum et continentiam vestrarum antiquarum libertatum volumus audire et plenarie expedire et si aliquid in eisdem vobis contrarium invenitis istud in omnibus licitis et possibilibus in commodum vestrum volumus covertere et meliorare, promittimus vobis quod ob respectum verborum informationis vel favoris alicuius, universas vestras libertates nequaquam infringimus sed potius confirmamus vobis et vestris successoribus, et si inter caetera aliqua sunt nociva et dampnosa vestrae libertati, hoc volumus delere et totum emendare et si aliquis secus vobis dixerit, sibi fidem non adhibeatis, quia hic de nostra intentione non est informatus. Datum in Diogyewr in festo beatorum philippi et Jacobi apostolorum anno Domini Millesimo trecentessimo septuagesimo nono. (Seivert G. Acten und Daten stb. 1870, 2-ik lapja.)

jelennek meg olyan körülmények közt, melyek valószínűvé teszik azt, hogy ezek hivatalukat nem választások alapján, hanem tulajdon, földbirtokukon nyugvó, joguknál-fogva [1]) viselték.

A szebeni provincialesek, azaz a szebeni provinczia törvényes képviseletének hatásköre a megye összes közügyeire kiterjedt.

Ezen hatáskör jelentőségének és terjedelmének megítélése végett különösen a következő fontosabb teendőket említjük meg:

Kieszközölték kiváltságaiknak a fejedelem által való megerősítését; védelmezték területök épségét, bírósági szervezetök önállóságát s alkotmányuk úgy a vajda s az egyházi bíróságok túlkapásai, mint idegen nemes emberek és saját nemzetségeik jogbitorlásai ellen; résztvettek az országgyűléseken; szövetségi frigyet kötöttek az erdélyi részek testvérnemzeteivel; résztvettek követeik által királyok és fejedelmek választásában, szerződések kötésében; királybíráik alatt hadcsapatokat állítottak háború idején; subsidiumokat fizettek, a provinczia belügyeit elintézték stb.; közgyűléseiken kötelező szabályrendeleteket hoztak s az engedetleneket súlyos büntetések alkalmazásával az érvényben álló jog tiszteletben tartására kényszerítették a provinciát terhelő adó és hadkötelességet, egyesek teherviselési képessége szerint felosztották; a tulajdonosaiktól elhagyott telkeket új tulajdonosoknak adták, megengedték elpusztult községek felépíttetését ideiglenes adómentesség kedvezménye mellett; biztosokat rendel-

[1]) A septem sedes-nek azon közgyülésén, mely a veresmarthi (Rodenberg, Ruffomonte) gerébnek veresmarti lakosok ellen vitt perében egy malom tulajdonjogát odaitéli, jelenvoltak: a Comes és magister ciuium Cybiniensis, a Sinki és Szászsebesi királybíró, a magister ciuium vicegerens iudicis regii, iudex terrestris s egy esküdt Segesvárról, a iudex terrestris, három iuratus consul és a villicus Szebenből; a iudex terrestris s egy esküdt Szászsebesről, a kőhalmi gerébs 2 esküdt ugyanonnan, a veresmarti geréb, a kereszténysziget i (Insula Christiani) villicus, a Swynschiri, draasi bodendorffi, homorodi gerébek, Geréb István Miklósnak a nagy-ludasi gerébnek fia, a szászvárosi iudex terrestris és villicus, az Alvyuczi bíró s a szerdahelyi villicus. Ennél fogva Ujegyház kivételével 8 szék volt képviselve. Vajjon Ujegyház azért hiányzott-e, mert királybírája mint alperes szerepelt, az bajosan határozható meg. Feltünő Szeben követeinek nagy száma; 7 a többi székek 21 követével szemben.

Szász nemz. oklev. tár. Urk II. 135 1452. jul. 1-én: Stephanus Lüsch, Petrus Lüsch etc. ipsorum et totius communitatis ville Rotbergh nominibus et personis tanquam actores ab una et circumspecti viri, comes Laurencius iudex regius sedis fori Ruthenorum, Petrus filius eius, iudex regius sedis Luschkirch ac comes Jacobus de eadem Rotbergh vt in causam attracti etc.

tek határok bejárására; a községek között támadt határvillongásokat eldöntötték s a nyertes felet az odaítélt terület birtokába bevezették; elrendelték továbbá a királyföldtől elszakított területrészeknek közköltségen való visszavásárlását; gondoskodtak közös segély nyujtásról, ha egyes községet nagyobb baj ért; az ipart és kereskedelmet szabályozták; saját pénz-, mérték- és sulyrendszerrel bírtak; az út és híd-ügyet rendezték; a vámmentességet és vásárszabadságot megőrizték s végre az összes polgári és büntető ügyekben *a főtörvényszéket képezték, melynek ítéletei ellen felebbezni a királyhoz és curiájához lehetett csak.*[1])

Az egyes székek autonomiája, s talán kezdettől fogva nem egészen összhangzó szokásjoguk, továbbá bíróságaik gyakorlata s végre az írott jog teljes hiánya idő folytán a jogszokások tarka halmazát s annak következményeként a jogállapotnak nagy bizonytalanságát szülték, melynek megszüntetésére Altenberger Tamás 1481-ben a szebeni főtörvényszéknél azt a jogkönyvet vétethette alkalmazásba, mely a svábtükör Landrecht-jét, *a magdeburgi Weichbildet,*[2]) s az yglaui jogot tartalmazza, s *mely mint segédforrás az erdélyi királyföldön kétségkívül érvényben volt, a mi abból következtethető, hogy a bírák és esküdtek e jogkönyvre fel lettek esketve,*[3]) *hogy e jogkönyvnek az utolsó lapján olvasható eskümintaból e szavak: »vnd der kvnigen Marie vnd« valamint annak zárszavai: »vnd all lieb heiligen,« ki vannak törölve, a mi elég világosan arra mutat. hogy ezen esküminta a reformationak Szebenben történt elfogadása (1536) után is alkalmaztatott.*

Ilyképen Szeben,[4]) a melynek fénykora, a XIV. XV. és

---

[1]) Lásd ezen hatáskörre vonatkozólag: Gierend f. a. Notitiae castellanatus Tholmach 12. lpjt; Archiv des Ver. f. siebenb Ldes. kde. N. f. VII. kt. 444. lpjt; különösen Seivert: Acten und Daten über die gesetzl. Stellung und den Wirkungskreis der sächs. Nat. Universität és Szász nemzet oklevéltár Urk. II. 99., 107., 135., 161., 165., 182., 194., 201., 206., 227., 233., 238., 302.. 313., 326., 339. 352., 454., 465., 546., 586., 634., 660., III. 37. és V. 1369.

[2]) A magdeburgi Weichbild az Altenberger-félecodex 107—131 lapján áll.

[3]) Fankenstein Brev. orig. nation. stb. 37 l.; Czwittinger Specim. Hung. liter. 161 l.

[4]) Szeben városában is találunk sok olyan intézményt, melyeket Gengler »*Deutsche Stadtsrechtsalterthümer*« című munkájában ép oly tökéletességgel, mint élénkséggel ecsetelni tudott.

A város körül volt véve falak által, melyek csak négy állandóan megörzött s a szabó-, varga-, szücs- és mészáros-czéh által védelmezett és porta sartorum, sutorum, Elisabeto et Heltensis-nek nevezett kapuinál

XVI-ik századba esik, a XV-ik század végén megerősített, szabad királyi város volt s egyszersmind a szebeni provinczia, a királybíró és polgármester székhelye, a provinczialisok közgyűléseinek — valamint a főtörvényszéknek minden évben tartatni szokott ülésének állandó helye, melyeknél fogva az erdélyi szászok valamennyi városa közül legalkalmasabbnak mutatkozott egy Ruland-oszlopnak kebelébe való befogadására.

Eddig hazánkban tudtom szerint csak egy Ruland-oszlop, t. i. Bártfa[1]) szepesi városé íratott le Miskovszky Győző

---

tette lehetővé a be- és kijárást. A városház a tanácsnokok folyosójával (Rathslaube) a tanács-harang, a szertár, a *palata* — (a szebeni városház egyik nagytermének az elnevezése; Palatium, *palota*; Oroszországban a bíróságokat *palate*-nak nevezik. Lásd Brinz Pözl: Krit. Vierteljahrschrift Neue Folge I. 2. 241 lpjt.) — a »hopner« felügyelette alatt álló város szolgák szobája, a városi tömlöcz, a tanács-torony emeleteivel, az őrtorony, utczáinak elnevezése: Kleine Erde, Kleiner Ring, grosser Ring, Rosenanger, Rosengarten, auf dem Hundsrücken, auf der Neustift, Marktgasse, Fingerlingsplaz, Burgergasse stb. Az Engelhof-, Zeug-, Mönchs-, Priesterhof, a Zwinger, a városnak árúállító joga, nyilvános kútai, malmai és vizvezetékei, városfalva (Städterdorf) földesúri curái, a német városi életnek megannyi világos bizonyítékát képezik.

Már 1376-ban a czéh-ügynek Nagy Lajos által elrendelt szabályozása alkalmával 19 czéh 25 iparággal létezett. Szeben aranyművesei messze földre híresek voltak. Kereskedői Velenczében és Dalmátországban, Bécs, Prága és Krakóban, Danczig és Konstantinápolyban voltak találhatók. Seivert G: Die Stadt Hermannstadt 12. lpjn. és Szász. nemz. oklevéltár Urk. I. 17., 20., 21., 23., 24., 26., 29., 30., 64., 66; II. 1., 2., 3., 7., 67., 471; III. 3. 164. és 165.

[1]) Nagy Lajos király elrendeli 1370-ban: civitatem nostram munitam *Bartfa* vocatam-in numerum, collegium et catervam civitatum nostrarum regalium *Cassensis et Budensis* de benignitate regia duximus aggregandam, volentes et committentes, ut amodo in antea fideles cives et hospites nostri de dicta civitate Bartfa tam in lucro camerae quam et electione iudicis ipsorum, quam aliis quibuscunque immunitatibus, libertatibus, gratiis, concessionibus et praerogativis perpetuis temporibus utantur, gratulentur et potiantur, quibus cives nostri fideles Cassenses et Budenses gaudent potissimum et fruuntur. Fejér cod. dipl. IX. 4. 230; IX. V. 83. — A szepesi gyarmatok jogéletével e helyen körülményesen nem foglalkozhatunk, mert a kitüzött feladat határait meghaladná. Ennélfogva utalnunk kell Wagner Anal. Scepusii, Michnay és Lichner Budaváros jogkönyve függelék, Schwartner: De scultetiis és Bartal Gy. Comment. stb. czímü munkáira.

által [1]) melyet azonban Lőrincz szobrának neveznek s egy Lőrincz nevű lovaggal hoznak összeköttetésbe, ki Róbert Károlytól 1324-ben a város alapítására s felépítésére engedélyt nyert volna.

Miskovszky e szobrot joggal Ruland-szobornak tekinti s azt tartja,hogy az a városi szabadság- és önállóságnak egyik szembetűnő jelképe s épen ezért eredetileg a városház tetejének csúcsán volt felállítva, hogy messziről észrevehető legyen. 1733-ban egy ott állomásozó ezred német tisztjei állítólag annyit lődöztek a szoborrra, hogy e vandalismus nyomai még ma is észlelhetők. Ugyanez alkalomból a szobrot a városház előcsarnokába helyezték át, hol még jelenleg is látható.

A legélénkebb érdekeltséget ezen, 2·58 méternyi magas Ruland-oszlop iránt kétségkívül azon túdósítás kelti, hogy eredetileg cserfából készült s csak később, úgylátszik 1641-ben Elzer Jónás által vonatott be rézlemezekkel.

Minthogy e Ruland-oszlop eredeti alakját korábbi időkben soha sem írták le, vagy ábrázolták, azért szülőföldjére s felállításának idejére nézve csak gyanításokra vagyunk utalva. Hogy az oszlop eredetileg fából készült, azt véleményem szerint nemcsak magasabb kora mellett szól, hanem azt azon körülmény is támogatja, hogy később rézlemezekkel vonatott be; hogy karddal öveztetett körül és lobogós lándsával diszíttetett fel, mely utolsó két körülmény valódi jelentésének magyarázatául akar szolgálni.

A szobor jobb keze, a legtöbb Ruland-oszlop módjára fel van emelve s olyan állást foglal el, hogy abban a lándsa helyett kard is képzelhető.

A lemez-pánczél és sisak szerkezete a XVI-ik századra vallanak. Különösen feltűnő a balkéz tartása, mely egy, a tokjában nyugvó kard fogantyújához alkalmazkodik.

A bártfai Ruland-oszlop valamennyi eddig ismeretes R. o. közül az egyetlen, mely jobbjában lándsát tart, a kardot pedig tokban viseli, miáltal a mintegy lemondani látszik a vérbíróság gyakorlását feltűntető legjellemzőbb jelképnek, — melynek a kirántott és magasra emelt kard tekintendő, — kellő kiemeléséről.

A bártfai Ruland annyiban hasonlít az *erfurti* Rulandhoz [2]) amennyiben az előbbi egy hajdan fellobogózott lándzsát, az utóbbi pedig egy lobogót tart jobbjában és hogy a kard alakja mindkettőnél görbe; de ezzel minden további hasonlatosság meg is szűnik. Ki merészelne pl. a bártfai és burgi [3]) Ruland arczvonásai közt

[1]) Hazánk és külföld 1868-ki évf. 22. lp.; Monumenta Hungariae archaeolog. IV. 2. 81.

[2]) Dr. Zöpfl H. Die Rulandssäule stb. 248. lpja.

[3]) Zöpfl id. h. 264. lpja.

észlelhető csekély hasonlatosságból, — mely talán csak papíron létezik, — a két egymástól oly messze levő szobor közt rokonságra következtetni s ezáltal magát azon veszélynek tenni ki, hogy mind két oldalról visszaútasítsák.

Nagyobb figyelembevételt érdemel azon tény, hogy a szepesi gyarmatosok között szászok, thüringiaiak és meiszeniek [1]) is voltak, kiknek ősi lakhelyeikben a Ruland-oszlop, — mint azt Zöpfl megczáfolhatlanúl kimutatta — egykor honos volt s ott még most is található.

Ezen felül nem hagyhatjuk figyelmen kívül azon körülményt, *hogy a szepesi szászok városaiban a »Sachsenpiegel« s a magdeburgi jog kétségkívül érvényben voltak*, mely körülmény hangsúlyozásával azon útak és módok egyikét akarjuk kiemelni, mely által e Ruland-oszlop új hazájába juthatott.

Minthogy azonban ilyen feltevések jogtörténelmi szempontból csak akkor bírnak nyomatékkal, ha egyéb, döntő okmányi bizonyítékok által is támogattatnak: azért e helyen a bártfái Rulandra vonatkozólag még csak azt jegyezzük meg, hogy a fából készült oszlop talán Bártfának Nagy Lajos által 1370-ben történt várossá emeltetése alkalmából, a városi szabadság és önállóság, valamint a vérbiróság és vásárjog jelképeül lőn felállítva és hogy a XVII. században történt megpánczéloztatása után nyerte azon gyanús toldalékokat, melyek társaitól hátrányára megkülönböztetik.

Jelentőségét azonban korántsem kicsinyelhetjük annyira, mint azt gr. Dessewffy József[2]) tette, ki a neki római harczos gyanánt bemutatott Rulandot, némi indignatióval, mint fából készült s pléhvel bevont olyan szobrot jellemzi, mely egy alacsony, vaskos, pisze orrú tót parasztnál mást nem ábrázol és semmi rómait nem mutat.

A bártfainál talán korára fiatalabb, de jogtörténelmi jelentőségére nézve — szerintem — sokkal fontosabb a *szebeni* Ruland.

Minthogy Szeben már 1224-ben az Andreanum következtében a szebeni provinczia főhelyévé emelkedett, s a vásárszabadságot élvezte, 1367. óta pedig szabad királyi város és egyszersmind a szebeni provinczia s azonkívül számos helység és terület-rész főtörvenyszékének székhelye volt, azon véleménynek adhatunk kifejezést, hogy az erdélyi szászok főhelyén felállított Ruland-oszlop nemcsak az önálló bíróság és vásárszabadságnak, hanem egyszersmind a város függetlenségének jelképeül tekintendő.

Hogy az erdélyi szászoknál egyedül a főhelyen található

[1]) Thuroczi Chron. Hung. P. II. c. 22.
[2]) Bártfai levelek, 1818, 9 lp.

Ruland-oszlop, azt ezen gyarmatok főtörvényszéki- és vesztőhelyének kiváló jelentőségével hozom összeköttetésbe.

A szebeni nagy piacznak (grosser Ring), az évszázados vásár- és vesztőhelynek közepén állott hajdan a kőből faragott pellengér (Pranger [1]) s annak csúcsán a szobor, melyet Seivert G. [2]) »*mint pánczélos férfit jelez, ki mindkét kezével egy kardot halálos csapásra emel.*« E szobor minden habozás nélkül *Ruland-oszlopnak* tekinthető, a következő indokok alapján:

A szász nemzeti egyetem s Szeben városának levéltárai, a

[1]) A pellengérnek különböző elnevezéseire nézve: lásd Zöpfl H. Alterhümer des deutschen Rechts I. k. 58. lpjt.

A *Kakstein* kifejezés tudtom szerint az erdélyi szászok törvényszéki nyelvében nem fordúl elő; ellenben a kaken kifejezés, mely annyit jelent, mint: bámészkodni, szemet mereszteni, még jelenleg is mindenkinek száján van.

Eder I. C. Observ. crit. ad hist. Trans. 266. lapján felemlíti.

Johannes Hunyadi litteris anno 1444. ad Brassovienses scriptis *pannum per lanifices confectum signo urbis mumiri iubet,* aliaque eiusmodi ad mercatum et mechanicas artes attinentia praecipit, dum subdit *eos qui dicto audientes non essent, amissione manus et oculorum mulctandos.*

A nagy-disznódi posztószövőknek általam felfedezett és 1695. október 27-ről keltezett *czéhszabályrendelete* sajátságos módon tesz említést a *pellengérről:* »Als soll den Rieplern und Hudlern gesteuert sein der Kronstadt Wollenweber aber, sowol auch die Hermannstädter sollen die Tücher auf das fleissigste machen und zeichnen auch in specie aus gefertigt auf der *Rum* (nyujtó állvány) 34 Ellen lang und eine Ellen und $^1/_8$ breit und zwar nach der rechtmässiger Ellen, welcher $^5/_4$ eine Wiener Ellen macht *und noch von Uhralters her an den hermannstädter Pranger aufgezeichnet worden ist sth.*, miben kétségtelenül azon posztószövők részére, kik helytelen mértéket használtak, a pellengérreállítás büntetésének alkalmazásával való fenyegetés rejlik.

A vizaknai gerébház egyik másolatban meglevő kiváltságlevelében Szász nemz. okl. tár Urk. IV. 760. azt mondják: Argum. Privil. Item Privilegium aliud Ladislai Filii Alberti Regis Hungarie de Legibus condendis seu Jure ipso gladii in Pergameno scriptum Sigilloque eiusdem Regis impressive roboratum, vigore cuius idem Rex Ladislaus talem potestatem dedit et concessit, ut Possessores Universi Curie Nobilitaris *Gerebhaz* dictae in oppido Vizakna existentis, *Patibula, rotas, Palos, ac aliorum tormentorum genera erigere,* fures, latrones, Praedones et alios quoslibet malefactores suspendere, rotare, mutilare etc. possint et valeant. Datum Vratislaviae in festo beatorum Fabiani et Sebastiani Martyrum A° 1455.

[2]) Die Stadt Hermannstadt, 24. lpj.

mennyiben azokat felhasználhattam, azoknak egy jelentékeny része még rendezetlen, semminemű támpontot nem nyujtanak ezen szobornak mikor és minő alkalomból történt felállítására nézve. A városi szertár »Führer durch die Hermannstädter Rüstkammer« című jegyzékének e rövid tudósítása is »*Steinerner Roland mit Schwert auf einer gothischen Kreuzblume XVI. Jahrhundert*«[1]) gyenge érv volna állításunk bizonyítására, ha nem sikerülne a gyarmatosok őshazájának e kőszülöttét arra indítanunk, hogy önmagát bemutassa.

Ha e Rulandot fedő pánczél nem csal, akkor a szobor legalább is a XV-ik században készült.

Arra nézve, hogy a szebeni gyarmatosok ezt a Rulandot mint szabadságuk jelképét, már kezdettől fogva használták volna, semmi okmányi bizonyíték nincsen. Ha annak kezdettől fogva való használatát feltételeznők, azon esetben a szebeni gyarmatosok őshazájára vonatkozó vitás kérdés még bonyolódottabbá válnék, minthogy ezáltal a jelenleg uralkodó nézet, mely szerint a gyarmatosok szülőföldje a Rajna és Mosel vidékeire teendő, ingadozóvá válnék, s Zöpflnek a Ruland-oszlopok elterjedésére vonatkozó véleménye módosúlna némileg. Több valószínűséggel bír azon feltevés, hogy e Ruland valamennyi szász gyarmatnak egyesülésével, vagy *a magdeburgi jognak, a szebeni provinczia főtörvényszékénél segédforrásúl történt elfogadásával áll kapcsolatban.* Bizonyost ezidő szerint — fájdalom — nem tudhatni, minthogy ezen receptióról is voltaképen csak annyit tudunk, hogy az Altenberger (Könyves) Tamás, szebeni királybíró és polgármester kezdeményezésére történt, *s hogy a magdeburgi jog egy ideig, mint a provinczia szokásjogának segédforrása az erdélyi királyföldön tényleg érvényben volt.*

A szebeni Ruland-szobor kvarczczal vegyült durva homokkőből van faragva, mely keményebb kvarcz-darabkáknak a szoboralakból való kiállása arra enged következtetni, hogy a szobor az időjárás mostohaságainak hosszas időn át ki volt téve.

[1]) Römer Fl. részéről az archaeol. értesítő X-ik kötetének 16-ik lapján tett azon állításaira, »hogy a szebeni Ruland *fa*-szobor, hogy az a városi fegyvertár *egyik* helyiségében találta *minden figyelem nélkül felállítva* s hogy végre a városnak eléggé gazdag fegyvertára egészen *el van hanyagolva*,« azt kell megjegyeznem, hogy a szebeni Ruland *kő*-szobor, hogy a városi fegyvertárnak csak *egyetlen egy* terme van s hogy Platz Károly, a szebeni városház felügyelője, a fegyvertárt már a hatvanas években *teljesen rendezte* s azóta a legjobb rendben tartja. A szobrot emelkedett és eléggé alkalmas helyen állították fel, mert tudják, hogy az a fegyvertár legértékesebb tárgya.

A szobor egész hossza, kivéve a talapzatúl használt kő-rózsát, 1.05 méter, a kardpenge hossza 75, a fogantyúé $17^1/_2$ s így a kard egész hosszúsága $92^1/_2$ centiméter.

Ezen Ruland tehát társaival szemben különösen alacsony *testalkata* által tűnik ki, melyet azon körülmény sem képes teljesen ellensulyozni, hogy a pellengér csúcsán állott.

A szobornak *fiatalos kinézése* s az észlelhető *bajusz* határozottan a németországi Rulandokra emlékeztetnek; ellenben az egyenes kétélű kardnak a szobor magasságához képest *feltünő hosszúsága* s annak *függőleges irányban, két kézzel való tartása:* — bár Zoepflnél, a kardot *két* kezében tartó Rulandra nem találunk — olyan körülmény csak, mely e szobortól a Ruland-oszlop tulajdonságát nem vitathatja el, legfeljebb a mellett bizonyít, hogy a szobor ilyen alakjában főkép a szebeni provinczia főhelyén gyakorolt vérbíróság jelképeül tekintendő.

A szobor különben rongált állapotban van, orra leütve; kezei hiányoztak; sisakja elől csorba s maga a szobor lábszáraiban töretett le valamikor a kőrózsáról, melyre újolag visszahelyeztetett.

Minthogy a szobron keresztül ólommal körülöntött vasrudak vannak húzva, az állványról való letörés csak szántszándékosan és nagyobb erőszak alkalmazása mellett történhetett meg, s a sérülés nyomai, a szobornak a pellengérről való ledöntésére látszanak vallani.

Ha sikerült e szobornak eredetét és rendeltetését megfejtenem, akkor eltekintve Ragusától — Szeben délkelet felé a legtávolabb eső pont, meddig a németországi gyarmatosoka Ruland-szobrot vitték.

Vajjon a szebeni szűcsöknek ünnepélyek alkalmával a legújabb időig divatozó *kardtáncza,* melyet Süveg Albert szebeni királybíró 1591-ben Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemhez tartott beszédében, *mint ősrégi szokást említ,* a bramstedti [1]) módjára *Ruland-táncznak* tekinthető-e, nem merem állítani; de mindenesetre figyelemreméltó körülmény.

Maga a szobor érdekes emléke a múltnak s jog- és művelődés történelmi értékét legkevésbé sem csökkenti azon körülmény, hogy a város szertárában történt újbóli felállítása alkalmával letört és elveszett kezei agyagból állíttattak helyre.

Ezen *jóakaró,* de mindenesetre nagyobb rend-, mint műérzékről tanúskodó helyreállítás fölött méltán boszankodás tölthet el, de vígasztalást találhatunk Mephisto ismeretes mondásában, melyszerint:

. . . die Cultur, die alle Welt beleket,
Hat auch auf diesen Ruland sich erstreckt.

Dr. Lindner Gusztáv.

[1]) Dr. Zoepfl Rulandssäule 215. lpjn.

KÜLÖNFÉLÉK.

KOCSI CSERGŐ BÁLINT.

E név irodalomtörténetünkben nem ismeretlen: a XVII-ik század viszontagságos epizódjai egyikének monographusát jelöli, ki egyszersmind az Ampringen-Kollonics-Szelepcsényi-féle kegyetlen vallásüldözések martyrjai közé tartozik.

Csergő Bálint 1647-ben Komárommegye Kocs nevű református nagy községében született, s innét előneve; sőt sokszor csak Kocsi Bálintnak íratik. Ő 1673-ban pápai tanárságot vagy iskola-mesterséget viselvén, egyike volt az 1674. martius 5-kére Szelepcsényiék vérbírósága elé idézett 300 s egynéhány protestáns pap közül a kívánt térítvényt aláírni állhatatosan vonakodó ama másfélszáz elvhű s bátor férfinak, a kik aztán bilincsekbe veretvén, Lipótvár, Komárom, Sárvár, Kapuvár, Berencs és Eberhard várakba vitettek, — a hol is a legiszonytatóbb kínzást, verést, szidalmakat, megaláztatást stb. kelle, törhetetlen hitbuzgóságukért szenvedniök. Nevezetesen Kocsi Bálint a Lipótvárra, majd onnét Triestbe és Nápolyba kegyetlen gályarabságra hurczolt 60—70 protestáns lelkész egyike vala, a kik később, hosszas gyötörtetés után, — mely alatt közülök számosan elhalának, — Nápolyban a nemeslelkű Ruyter Mihály hollandi admirál által váltattak ki, Svájczba menekültek, mígnem végre 1676-ban Hollandia, Svéd- és Szászország, Brandenburg és Lüneburg protestáns államok közvetítése mellett térhettek vissza, sok viszontagság után hazájokba.

Az egész üldöztetési pernek, fogságuknak, gályarabságuknak s megszabadúlásuknak történetét részletesen, megható közvetlenséggel, egy világos áttekintetű emlékíratban leírta Kocsi Csergő Bálint latinúl, »*Narratio brevis de oppressione libertatis eccl. Hung.*« czím alatt.[1]) E mű mindenha egyike marad a XVII-ik század érdekesb kortörténeteinek; oly becses, hogy a

[1]) Kézirata a Nemzeti Múzeumban. (Szilágyi Sándor felhasználá.)

nagynevű *Bod Péter* méltónak találá azt egy század múlva magyarra fordítni s »*Kösziklán épült ház ostroma*« czímmel, Bethlen Kata grófnőnek ajánlva, sajtó alá rendezni. De a munka az akkori sajtóviszonyok között világra nem bocsáttathatván, — csakis korunkban jelenhetett meg, 1873-ban, a Bod Péter nyomaiba lépett *Szilágyi Sándor* gondos kiadásában. S azóta Kocsi Bálint nevét a magyar történelmi forrásművek barátai jól ismerik; rövid életrajzát pedig a mű bevezetésében Szilágyi adja, s hosszabban — önmaga által 1678-ban írva s Zürichbe kiküldve — a Sárospataki Füzetek 1857-ik évi folyamában jelent meg.

Azonban 1678-tól K. Csergő Bálintnak nyoma vész; mi lett belőle tovább? meddig élt? mostanáig nem tudtuk. Ime, mi oly szerencsések vagyunk a redivivus Kocsi Bálinttal előállhatni; kimutatni róla, hogy még a szathmári békét is túlélte, és bemutatni őt egészen más — de hozzá méltó — szerepkörben, mint Rákóczi rendületlen hívét; bemutatni az egykori lipótvári foglyot, nápolyi gályarabot, helvétiai bujdosót — mint *Bottyán János híres kurucz generális táhori titkárát*, dörgedelmes manifestumainak, katonás hadi parancsainak élestollú fogalmazóját.

Az öreg Bottyánnak, mint vezénylő tábornoknak, hadi irodáját két titkára vezette: *Bálint Deák* és *Mihály Deák*, a mint őket közönségesen nevezik vala. Vele voltak ezek nemcsak a főhadiszálláson, de mindenütt a táborokban is, hol az ősz kuruczvezér archivumát és a hadi cancelláriájához tartozó szereket szállító társzekérre ők ügyelének föl, s a katonai irodát és hadi protocollumokat, írnokaikkal azonnal berendezték a cancelláriássátorban, mihelyt a táborba szállás megtörtént.

A tábornok, — a ki egyébiránt jó latin volt s ifjabb korában leveleit is többnyire maga szokta írni, — öregségére a sok kardhordozástól, buzogányforgatástól nehézkezűvé vált; leveleit tehát (még a fejedelemhez vagy gr. Bercsényihez szóló legfontosabb hadi tudósításait is) ekkor már úgy mondá tollba hű titkárainak, Bálint Deák és Mihály Deáknak, a kik mint meghitt, benső emberei, teljes bizalmát bírták. Úgy látszik, régóta ismerte mindakettőt; Bálintot még szülőföldéről Kocsról, mely a tábornok azelőtti rendes lakóhelyéhez, Esztergomhoz közel fekszik; de különben Bottyán Tatában is gyakran megfordúlt, úgy szintén Pápán, hol Bálint később scholamesterkedett. Mihály Deák hasonlókép pápai, vagy pápavidéki fi volt, mint ezt már a Pápával tőszomszédos pusztáról Böröllő-ről vett neve is mutatja.

Mert *Bálint Deák*, — mint a tábornok irományaiból kiderül, — nem volt más, mint az egykori nápolyi gályarab és svájczi bujdosó református lelkész *Kocsi Csergő Bálint*, ekkor már 60 év körül járó jó öreg legény; társa és barátja pedig családi nevén

Börölley Mihály. Bottyán szolgálatába alkalmasint 1705. őszszel kerültek, mikor a tábornok Pápa várát ostrommal bevette.

Ettől fogva ugyanis mindig az ő, — általunk jól ismert — kézirataikkal látjuk írva Bottyán leveleit, melyekhez rendesen csak kisebb-nagyobb utóíratokat szokott volt sajátkezűleg odavetni az öreg tábornok. Hadi parancsait, proclamatióit, hivatalos rendeleteit, protectionális leveleit és egyéb tábori expeditióit pedig valószinűen ők fogalmazták is.

Mindkét titkár híven szolgálá a népszerű hadvezért, egész haláláig; sőt azután is megmaradának Bottyán özvegye gróf Forgách Juliána szolgálatában, kinek férje terjedelmes jószágai kezelésével stb. tömérdek irka-firkája volt, mit maga mint nő, nem intézhet vala. Megtartá tehát maga mellett továbbra is néhai férje kipróbált hűségű titkárait. Mihály Deákot azonban az 1710-iki irtóztató pestis — Eger táján, hol a grófnő ekkoriban lakott, — elragadá; de *Bálint* a szathmári békekötést is szerencsésen túlélte. A reávonatkozó adatok Bottyán irataiban ím a következők:

Káldy Ádám őrnagy, 1709. aug. 15-ike táján Bottyánnak duna-vecsei táborán történt bizonyos dologról nyilatkozatot állítván ki: mint akkor jelen volt tanúkra, hivatkozik a tábornok titkáraira: ». . . . megírt Generális Uram ő Nga akkori secretáriusitúl, videlicet *Börölei Mihály* és *Bálint Deáktúl* azt is hallottam, hogy csudálkoznak a Generális dolgán, — talám nem érez jót,« etc.[1])

Hogy pedig e Bálint Deák csakugyan *Kocsi Csergő Bálint* volt, világosan tanúsítja Bottyán egyik szolgájának, Szabó Marczinynak 1708. november 27-kén Egerben kelt végrendelete, melyben a haldokló a ferenczieк érsek-újvári conventjének 75 frtot hagyományoz. Végrendeleti végrehajtóúl a tábornok káplánja, Újváry Mihály neveztetik meg; sajátkezűleg coramizálva pedig a testamentom így van: »*Coram me Valentino Csergő, Excellmi Dni Generalis Joannis Bottyán Secretario m. p.*« P. H.[2]) (A Bottyán tábornok leveleiből jól ismert kézírás.)

E Csergő Bálint ugyanazonosságát az 1674—76-iki protestáns üldözöttel s a »Kőszikián épült ház ostromá«-nak szerzőjével mutatja az a körülmény, hogy ő magát olykor »*Kocsi Bálint*« néven is írta. Midőn ugyanis Bottyán tábornok özvegye, az oldalági örökösökkel egyezkedvén, néhai férje halála után tett kiadásait betudás végett elősorolja, ezek között ily tételek fordúlnak

[1]) L. Archivum Rákóczianum, I. oszt. IX. köt. 747.

[2]) A végrendelet eredetije a sz.-ferenczieк érsek-újvári conventje levéltárában. (L. u. o. 758. l.)

elő: »*Csörgő Bálint,* secretáriussa restantiája fizetésében adott fl. 40. Mihály Deák restantiája fizetésében adott fl. 50.« Melyhez csatolva, a b. Palocsay-család levéltárában (gr. Forgách Juliána második férje b. Palocsay György vala) ily nyugtatvány találtatik: »*Quietantia* száz és ötven = 150 Rhénes frtokról, mely summa pénzt *néhai* Nemzetes Vitézlő *Böröllei Mihály,* még halála előtt circiter egy holnappal, Szent-Mihályon, becsületes emberek praesentiájában *nékem mint pajtássának* testamentarie hagyott; mely summa pénzért engemet néhai Tekintetes Nagyságos Bottyán János Uram megmaradott özvegye, Tek. és Ngos Forgács Juliánna jó asszonyom ő Nga szarvasmarháúl contentált. Melyről is ő Ngát úgy quietálom, hogy dum et quando *megholt barátomnak* ő Kglmének atyjafiai praetendálnák ezen summát: annak minden evictióját én magamra vállalom. Actum *Árokszállás,* die 1. Maÿ 1711. — *Kocsi Bálint m. k.* P. H. Coram me Stephano Nagy, Zsámboky m. p.«[1])

Azt hiszszük, a föntebbi adatokból világosan kitűnik, hogy a XVII-ik századi Ampringen-féle vallásüldözés, nápolyi gályarabság stb. országvilág látott túdós emlékírója *Kocsi Csergő Bálint,* később mint Bottyán tábornok hadi titkára működött. Nemcsak a név azonossága, de a már jelzett helyi körülmények összevágása is tanúsítja ezt. Melyekhez itt még azt csatolhatjuk, hogy Bottyán János, Kollinovics bizonysága szerint, maga is reformátusnak született, s csak később, a séllyei jézsuiták térítették át; annálinkább maga mellé vehette s bizalmasává avathatta tehát a jeles tollú reformált tanárt, politikai elvtársát és egykori hitsorsosát ő, a ki a protestánsok iránt mindvégig türelmes, sőt sympathicus volt; saját huszárezrede többnyire kálvinistákból állott, s jobbágyai Bátorkeszin, Köbölkúton, Madaron, Szent-Péteren, stb. ezen egyház hívei valának. Szép vonás jelleméből, hogy belső titkárai egyikéül a tanszékéből kiüldözött bujdosó prot. tanárt választá.

[1]) Kocsi Csergő Bálint kezével írott eredetije Lőcsén, az említett levéltárban. L. Archiv. Rákócz. I. oszt. IX. köt. 794—795. l.

THALY KÁLMÁN.

BETHLEN GÁBOR IFJÚSÁGÁBÓL.

Bethlen Gábortól fiatalságából vajmi kevés levél maradt fenn: legalább még eddigelé napfényre kevés jutott. Az a két levél, melyet most itt bemutatunk, történeti fontossággal bír, s a későbbi fiatalságához szolgáltat adatokat.

I.

Hogyan lett Bocskay fejedelemmé? Szamosközy nyomán bőven elbeszéli Bethlen Farkas, leírja Bojthy Gáspár. Bethlen közvetítését mindkettő felemlíti. Ismert dolog, hogy Bocskaynak egy török rabja Muráth aga volt az első közvetítő, kit az sarcza megszerzésére bocsátott haza. Aztán őszszel a temesvári török had megveretvén, a bujdosók levelezése a császáriak kezébe esett. De Bethlen szereplése e vállalkozásban csak kevéssé volt ismeretes: azt világosítja fel az alább közlendő levél, melynek eredetije Kis-Martonban őriztetik.

E levelet 1604 őszén írta Bethlen Bocskaynak, eleitől végig az ő írása. De annak alja s azzal együtt a név le van vágva — mindegy, így is rendkívül becses az, mert az egész dolog lefolyását pragmatice elénk állítja. Im itt következik:

Spectabilis et magnifice domine mihi confidentissime servitiorum meorum paratam semper comendationem Isten Nagodnak minden jóakaróival együtt hosszú életet, jó egészséget szerencsés elömenetellel adgyon.

Mivel hogy Ngod nekem gyermekségem oltától fogva igaz jó akarattyát mutatta, s meg is tapasztaltam volt, én is ha miben tuttam volna, Nagodnak szeretettel szolgáltam volna, de az sok szerencsétlen változások és sok budosásink nem engették hogy Nagodnak szolgálhassunk, mostan penig Isten Nagodnak szivét erre felindítván, hogy hazájának és megromlott nemzetségének szolgáljon, bizony igen dicséretes dolog és Nagodnak nagy elömenetelire tendal. Az tavaszszal Nagod az mely Murath nevü rabját sanczájért bebocsátotta volt, avval mikoron én beszélettem volna, és Nagod felől szorgalmatosan kérdezöskedném, és az Nagod állapattyát valami részéből megértettem volna, sokat magamban gondolkodván, az Nagodhoz való jó akaratom felindítván, nem türhetém, hogy ez elindított tractatust el ne kezdjem az vezér pasával ö nagával Nagod felöl, és mikoron Nagodnak minden elébbeni állapatját meg declaraltam volna elötte, Nagodhoz mindjárt sok jó akarattyát vettem eszemben az maga ajánlásából és mindgyárt ugy irta maga akarattyából Nagyságodnak az elküldött levelet, mely levelet minemü jó akarattal ígírte legyen magát Nagyságod az hatalmas császárhoz és megromlott országához, mindeneket az Nagyságod rabja az pasáknak és nekünk is megjelentett, mely Nagyságod hozzánk való jó akarattyát engegye az felséges Isten hogy mi is haladó képen szolgálhassunk meg Nagyságodnak és Nagyságod is elkezdett jó indúlattyában procedálhasson hasznosan és jó szerencsésen.

Minemü dolgokat kivánjon pedig Nagyságod az hatalmas császártól, mikoron nekünk Murath megbeszéllette volna, mindjárt szépen minden kivánságit Nagyságodnak articulusokban csináltuk és ugy vittük be az vezér pasának, mely articulusokat török nyelven megforditva

mindjárt postán az mostani fővezér elejben küldte és onnan mingyárt az császárhoz beviszik és Nagyságodnak minden kivánságiról az hatalmas császártól bizonyos jó kivánsági szerint való kedves válasza jő felette igen hamar, ebben Nagyságod bizonyos legyen, hogy mind császártól, fömuftitól, fővezértől és janicsár agától hütlevele megyen Nagyságodnak és fejedelemségéről botja zászlója azokkal a circumstantiakkal megyen az haddal együtt, valamint szintén szultan Szuliman császár atta volt János király fiának az fejedelemséget mind az Tiszán innen való földdel együtt, mert valaminél jobban tudgyuk itt a Nagyságod dolgát agálni Rédei Ferencz urammal együtt (ki Nagyságodnak jó akarója), azon ügyekezünk. Az fővezér, főjancsáraga az császár derekas hadával együtt tizednapra ide érkezik az tatar khán fia személye szerént jő ezekkel az emberekkel, meggondolhatta Nagyságod minemü hadak lesznek, bizonyos legyen Nagyságod ebben, hogy Isten segítsége velek levén, Erdélynek megszabadítását ez esztendőről semmiképen el nem halasztják. Nagyságodnak mostan minden böcsületes dolgainak előmeneteliben felette jó módja vagyon, mert az vezérpasa és Bektes pasa ő nagyságok Nagyságodnak igen jóakarói, Nagyságod bizony sok dolgaiban meg nem fogyatkozik, csak hogy Nagodat én kérem ezen mint jóakaró uramat, hogy Nagyságod elkezdett jó indulatinak véghez vitelében meg ne szünjék, hanem szorgalmatoson viseljen gondot immár elkezdett dolgaira Nagyságod, úgy hogy senki értse se tudja, hogy mikor Isten segitsége által Nagyságodhoz közelb leszünk, Nagyságodnak minden késedelem nélkül az elindulásban lehessen módja; mert ebben bizonyos legyen Nagod és teljességel elhidje hogy úgy ügyekszünk agálni az elkezdett dolgot, hogy minden kivánságokról való hitlevelek, athname level, bot s zászló azokhoz illendő ajándékokkal velünk együtt legyenek az pasánál, és mikor Nagyságodhoz akarunk küldeni, akkor csak ugy mennek valóban fő fő személyek az levelekkel együtt és segítséggel, hogy Nagyságodat mindenekről certificálván és elhivén Nagyságod is, hogy ninesen semmi csalárdság az dologban, minden félelem nélkül indúlhasson Nagyságod is akkor; Nagyságodnak erről több levelet immár senki nem küld mindaddig, valamíg Nagyságodhoz közel nem leszünk, Nagyságodnak itt az mi kevesen vagyunk, ugy mint egynehány száz magyar igaz jóakarói, Nagyságod emlékezék meg Erdélben elvett sok javairól, szegény megnyomorodot jó akaróiról, mostan vagyon Nagyságodnak módja ebben, hogy jó hírét nevét terjessze és jóakaróival is jól tegyen, de főképen az szegény megromlott országnak ez nagy inségből az hatalmas császár segítsége által való megszabadításában szolgáljon; melyet ha Nagyságod megcselekedik és megbizonyít, az Isten is Nagyságodnak sok jót ad érette. Isten Nagyságodat tartsa meg jó szerencsé . . . . . *(a többi le van vágva.)*

Hg. Eszterházy fölevéltára. *Kismartonban.* Rep: 77. Fasc: M.

II.

Öt évvel később kelt e másik levél, midőn Bethlen már tanácsúr volt s előkelő állást foglalt el. Első nagyobb portai útját már megtette (1608) s épen ez időtájt a pozsonyi országgyűlésre küldetett ki. E levelet útközből, a dévai vár és lakhely építése ügyében írta.

Istentől minden jót kivánok. Akarám Kgdnek értésére adnom, hogy én innét, Váradról, ma 2. Novembris indúlok. Kgdet intem szeretettel az én távolylétemben, kevés jószágimra és házaimra provideáljon úgy, melyet Kglmedtől vehessek kedvesen. Az jó gondviselés mindenkor kivántatik, de kiváltképpen embernek távollétében szükség urának hívebben szolgálni. Én erről Kglmednek többet nem írok, mert én Kglmedben megnyugottam. Az építések állapotját a mi illeti, tudom a mire érkezik Kglmed azt nem praetermittálja, de többi között az istállók héazása elvégezése után az kapu felét meghéaztatni és az hitván palánkot, úgy mint az vár alatt az új palánkocska amint vagyon, vele elkezdvén az sütőházak megett való bástyácska szegletéig csak két rend sindellel héaztassa meg Kgd. Az kaput igen jó erőssen kétszeresen és partozva megcsináltassa Kgd. Az szekérszínt felállítani, sással megfedni és az oldalait megonni *(így)* egy kaput reá csinálni Kgd igyekezzék. Az puszta szőlőt felvágatni és kapáltatni Kgd semmi uton ne praetermittálja, felette kérem Kgdet. Az molnot megépíteni és az várban ha mit újíthatnak Kgd provideáljon felette. Az házaimban új ajtókat úgy az mint instructiot adtam felőlle, és azokra szép závárokat, hogy az én hazamenetelemig megcsináltassa, készen találhassam, felette igen s még is igen kérem Kglmedet. Kgdet ezen is igen kérem, hogy Szebenben külgyen el min[djárást] valami . . . . h forintot az notariustól kérhetnek és azon vétessen téglát, két forinton adják ezerit, egy olykor (?) hozassa haza Kglmed s az nagy palotát szépen padimomtamozza meg Bota Márton szépen. Mind czekre és ha mikre többre is elérkezik Kglmd felett kérem Kglmedet provideáljon szorgalmatosan. Isten Kglmedet tartsa meg. Ex Várad 2. Novembris 1609.

G. Bethlen, m. pria.

Az rácz embertől elvont kancza az én hazamenetelemig legyen az én ménesem között. Azonképen Nagy Miklós dicsére Fenieő Acsiovan egy emberénél egy kék kaczolath öreget, azt is vitesse oda Kglmed az én hazamenetelemig megalkuszom velek otthon.

Keresben levő jószágimna(k) adaját ugymint Bulzesten Grohodon flor 32 négy kapuról Csúcson, öt kapuról flor 40, Kricsioról 1 kapuról flor 8 Kglmed felszedesse és magához vegye, az ispánoknak megmondja Kglmed, hogy nekem 3 esztendeig való immunitast engedett ő felsége, hogy minden jószágom immunis legyen az ő felségének való adózástól, melyet isten meghozván megmutatom nekik.

Adák az útban értésemre, hogy az csúcsi jószágból akarnának elvenni, Kglmednek arra szorgalmatos vigyázása legyen, ha mit olyat hallhat Kglmed idején praevenialja abbeli szándékjokat és behozatván az olyakat, jó kezesség alatt bocsássa el. Ha mi egyébre az pénz kelletik Kglmed ehez a pénzhez is hozzá nyúlhat, ugy mint az 80 forinthoz.

Külczím: Generoso dno Petro Dobray de Lesnek vicecomiti cottus Huniadensis necnon omnium bonorum nostrorum praefecto nobis honorando etc.

Kívül: Allatae ad me 5 Novembris . . . . . ex Varadino.

(*Eredeti egészen Bethlen G. írása a Szeredai család levéltárában Hunyad megyében.*)

Bethlen Pozsonyból 1610. január elején tért vissza. Nem sok idő múlva befolyásának vége lett s ezzel Báthory Gábor sorsa el lőn dölve. Ő maga taszítá el magától legbiztosabb, leghívebb támaszát — mondhatni Erdély szerencséjére. Mert a bekövetkező nehéz időben Báthory csakugyan nem tudta volna vezetni a kormány gyeplőjét.

Közli: Sz. S.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Írta *Bunyitay* Vincze. Harmadik kötet. Egyházak a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad, 1884. 586. l. XXXIV. tábla melléklet és egy térkép.

Azon nagyterjedelmű monographiának, mely hosszú évekre terjedő szorgalmas kutatás és önfeláldozó fáradság gyümölcse, immár harmadik kötete fekszik előttünk. Megelégedéssel tekinthet az áldozatkész főpásztor, a megtett kötelesség érzetével a szerző, örömmel az olvasó reá. Ilyennek szeretnők valamennyi egyház- és politikai megye monographiáját látni. Hogy a szerző életet tudott teremteni az élettelen névsorokba, hátteret adni az összeszedett oklevelek sivár adatainak, összefűzni a szerteszórt tudósításokat, ez legnagyobb érdeme, melyért neki mindenki az elismerés adójával áldozik.

A váradi egyházmegye nem tartozik azok közé, melyeknek sikerült levéltáraikban és emlékeikben multjok egyes phasisait híven és teljesen megőrizniök. A kutatónak a világ minden részéről össze kell szednie a szétforgácsolt anyagot; s ha ezekben kellő kritikát tud gyakorolni, s azok útvesztőjében a fonalat el nem veszti, már egy nagy lépést tett a sikerhez. Mily szerencsés az, ki e fáradságos munkának szentelheti összes idejét, s támogatva, az élet egyéb bajaival nem törődve, *egy* munkára, *egy* czélra fordíthatja minden igyekezetét. Az ilyen igazi lelkesedéssel törekedhetik kitűzött czéljának elérésére, s nem riad vissza semmi akadálytól, mely másokat annyiszor gátol, elkedvetlenít. E lelkesedés, ez előszeretet meglátszik a szerző nagy munkáján; ez által tudott a holt betűknek életet adni s az olvasó előtt vonzóvá tenni mindazt, a miről ír.

Miként a kötet czíme mutatja, az egyházmegye egyházairól szól a szerző. Tehát névsort várnánk, de a szerző sokkal többet ád ennél. Értesülünk az egyes egyházak birtokviszonyairól, műemlékeikről, nagyobb városoknál ezeknek beléletéről. Nem csak az egyházak történetét adja szerzőnk, de kiterjeszkedik a középkori városi élet vázolására; s hogy például Váradnál arról, a fennma-

radt töredékes, s mindenfelől összeszedett történeti maradványok mellett is ily teljes képet tudott nyujtani, az kiváló feldolgozó tehetségéről ad bizonyítványt. Mit alkothatott volna szerzőnk, ha Váradnak is, mint Pozsonynak, Bártfának, Késmárknak s egyéb felsővidéki városoknak középkori számadáskönyveit teljes sorban megtartva őrizné a levéltár.

E kötetnek két igazán sovány adatokat tartalmazó számadáskönyv szolgált főforrásául. Egyik a bécsi udvari könyvtár egy kézirata, második a vaticani levéltárban megőrzött tizedlajstrom. Az előbbinek számadásszerű feljegyzései, miként ezt igen elmésen fejtegeti a szerző, II. Benedek váradi püspöktől származnak s így íratásának kora az 1291.—1296. évek közé esik. Bihar megyei községek tizedeiről szólnak. S így tekintve magyarországi eredetüket és régiségöket, a megye monographiájára nézve elsőrangú forrásnak tekintendők. A második forrás mintegy négy évtizeddel későbbi; ez az 1332.—1337. évi pápai tized-szedők jegyzéke, mely hitelességénél, nagy terjedelménél fogva, a mennyiben egy-két püspökség kivételével az összes magyarországi tized-fizető egyházakat s azok papjait felsorolja, egyházunk történetére s hazánk topographiájára nézve megbecsülhetetlen. A vaticani levéltárban örzött eredetiből merít szerzőnk, nem elégedve meg a tizedlajstrom tökéletlen s hiányos kiadásaival, s teljesen kiaknázza e nagybecsű kútforrás adatait, mely különben száraz egymásutánban, pusztán a helyek papjainak nevét és az általuk fizetett tizedet sorolja föl. Ehhez még igen sokat kellett a szerzőnek keresnie, hogy a tizedlajstrom névsorát élvezhető alakban adja olvasói elé. Összehasonlításképen érdekes, hogy mig a Bécsben őrzött kézirat 169 egyházról szól, addig a tizedlajstrom 236 egyháznak tartotta fönn emlékét. Habár anyagban ily gazdag is a tizedlajstrom, nagy kár, hogy annak idegen, a magyar nyelvben nem járatos leírói a magyar helyneveket oly elferdített alakban hagyták reánk, hogy azoknak felderítése a legnagyobb nehézséggel jár. Ki ismerne például a »de villa Reichke,« a »de Brecen« alakokban Derecske és Debreczen nevére? — A »habent sua fata libelli« mondás a tizedlajstromnak Váradra vonatkozó részénél is érvényesül. Épen azt a levelet, hol az egyházmegye tizedeinek felsorolása kedődik, tönkretette a nedvesség; úgyhogy e lap foszlányaiból alig nehány tétel töredéke olvasható ki. — Ezen hazánkra nézve elsőrangú forrás teljesen kiadva mai napig sincs. Pray s utána Keresztúri közölt belőle egyes részeket, Theiner még többet; de egész terjedelmében csak a készülőben levő Monumenta Vaticana fogja tartalmazni; s ez a kiadás remélhetőleg, felderítő jegyzetek kíséretében, tisztába fogja hozni Magyarország középkori helyrajzát.

A váradi egyházmegye a középkorban hét részre oszlott,

melyeknek elsejét maga a püspöki székváros képezé, mely méltán alkothatott külön kerületet templomainak és papjainak sokasága miatt. A tizedlajstrom e városban a székesegyházon kívül nem kevesebb, mint tíz egyházat s hetven világi papot nevez meg névszerint, ide nem számítva a szerzetes rendeket. Az esperességek pedig a következők voltak: bihari, homorogi, kalotai, köleséri, békési és szeghalmi.

Valamennyi közt a püspöki székváros, nemcsak terjedelménél fogva, hanem a benne uralkodó emelkedettebb szellem és műemlékei miatt méltán az első helyet foglalta el. Székesegyháza, melynek ötvenkét oltárát emlegetik a kútforrások, a legnevezetesebbek egyike volt az országban. Alapját sz. László vetette meg, minden században bővítettek, változtattak rajta úgy, hogy az első egyháznak egy köve sem maradt meg: míg végre az új épület is romba dőlt; csak hetekig tartott ásatások hozták legújabban egyes részeit újra napvilágra. Részletesen és érdekesen ismerteti a szerző a templom korszakait, ismerteti annak fénykorából reánk maradt drágaságait és ereklyéit, melyek közül nem egy méltán okozott feltűnést a minapi ötvösműkiállításon. Fejtegetéseit mindenütt sikerült illustratiók kisérik, melyek a munkának díszét és érdekét nagyban emelik.

Sz. László egyházának régi szerelvényeiről két leltár tanúskodik. Ezek az Ecsedben talált egyházi ruhákat, ékszereket sorolják föl. A váradi egyház régi kincseinek egy része, igaz, tűz áldozatává lett; de azoknak más részét, megmentendő a pusztulástól, a Báthoryak ecsedi várában helyezték el. S hihetőleg nagyrésze azon kincseknek, melyek Forgách Ferencz esztergomi érsek kérésére Forgách Zsigmond kassai kapitány által az ecsedi várban 1615-ben összeírattak, váradi eredetű. A másik jegyzék ugyanezen kincseknek két évvel utóbbi összeírása, egykori tulajdonosaikat is felemlítve. Nagyon sok darabnál a jegyzék összeállításakor már nem volt megállapítható, egykor mely egyháznak voltak tulajdonában. Mennyi lehet ezek között váradi eredetű.

Az első jegyzék magyar nyelvű, s így mint nyelvemlék is kiválólag érdekes, a sok műszó miatt, melyek benne említtetnek. Különben a gr. Forgách család levéltárában, mely nehány év óta a Nemz. Muzeumban őriztetik, található. Pár év előtt pontos felvilágosító jegyzetekkel egyik szaklapunkban meg is jelent s onnan veszi át azt szerzőnk szóról-szóra, az eredeti jegyzetekkel egyetemben. Arról a váradi püspökség történetének érdemes szerzője nem tehet, hogy a közleménybe egyes hibák csúsztak be, melyeket az újra kiadás alkalmával igen könnyen ki lehetett volna igazítani. Így a jegyzék fejezetében azt olvassuk, hogy az összeírás: Praesente item duobus castellanis, *inprimis* Benedicto

Czokniaj et Sigismundo Possaj, — *inprimis* helyett *intimis* a helyes. Ugyanezen jegyzék 9-ik tétele egy »veres virágos dalmatikáról« emlékezik meg, az eredeti azonban az anyagot is megnevezi, a miből az készült t. i. »veres virágos *bársony* dalmatika« — s ennél fogva az ezen tételhez tett magyarázó jegyzetnek is módosúlnia kell. A 24-ik tétel egy oltár elé való szederjes vont aranynyal tarkázott bársonyról szól: itt kimaradt egy egész sor, t. i. *kinek az szélin gyolcs vagyon.* A 27-ik tételnél: »Item egy virágos fejér kamuka, kin gyöngyös kereszt vagyon« a hozzátett jegyzet a *vagyon* szót feleslegesnek declarálja. Miért? — A 31-ik tételnél »Egy égszín kamuka kámzsa« is kimaradt két szó; az eredeti jegyzék ugyanis még hozzáteszi: *arany perémes.* — Igaz, hogy a szerző egy korábbi közleményből veszi át az egészet s így e hibákért nem felelős; de tekintve azt a pontosságot, melylyel minden adatát citálja, e reá nézve nagyfontosságú jegyzék eredetijét a legkönnyebben hozzáférhető Forgách levéltárból összevethette volna a már közölttel. A másik, latinnyelvű jegyzéket Knauz közléséből veszi át.

A régi székesegyház sírjairól és sírköveiről szóló fejezet az alapító szent király nyugvóhelyének meghatározásával kezdődik, s azután sorban ismerteti és rajzban közli a kiásott sírkövek sorozatát. Ezek között első helyen az 1426-ban elhalt florenczi származású Scolari András püspök sírköve áll, mely a püspök czímerét (három, a paizsot rézsút balra szelő pólya) is föntartotta. Thurzó Zsigmond püspök sírköve, ki 1512-ben halt meg, az előbbivel egyetemben az egyetlen, de teljesen hiteles kútfő, mely e két püspök halálozási napjáról értesít. A felfedezett többi sírkő, Szűcs András pesti bíró († 1554) sírköve kivételével, nem maradt meg épen, úgy hogy a lekopott feliratokból meg nem állapítható, ki nyugodott alattok.

A szerző ebben a kötetben ad számot az 1509-ben elhalt Pruisz János váradi püspöknek sírkövéről, melyet munkája első kötetének megjelente óta volt alkalma Magyar-Hradischon megtekinteni. E sírkő (rajzát nem adja a szerző) tisztába hozza e püspök czímerének kérdését. Eddig ugyanis egy szárnyas lovast tartottak annak, mely hihetőleg római vésetű kő lehetett, minőt a középkorban gyakran használtak pecsétnyomó gyanánt. A sírkövön Pruisz czímere három nyil. A szerző közli e síremlék feliratát, eredeti alakban s megoldásával. (A felirat végén: CVIVS. ANIMA. DEO. VIVAT. ZC. olvasható, ennek végét *Vivat in coelis*-nek oldotta meg a szerző; pontosan, a felirat betűihez ragaszkodva azonban *vivat etc.* volna a megoldás.)

Váradon magában s környékén a székesegyházon kívül még húsz templomot sorol föl a szerző, a mi mutatja, hogy Várad

kicsinysége daczára (lakosainak számát a középkorban tízezerre tehetni), igen fontos és díszes hely volt; s ha e templomok terjedelemben és fényben messze a székesegyház mögött állottak is, de mindenesetre papjaik szaporították a művelt elemet s terjesztették a culturát.

Ennek a kicsiny, de jelentőségre nézve nagy városnak középkori életét érdekesen vázolja a szerző. Várad nincs azon szerencsés helyzetben, hogy középkori számadás- és jegyzőkönyveiből lehetne e képet összeállítani; itt a kutatónak analogiákat kell keresni más városokban. Igaz, hogy néha a Pozsony és Nagybánya példájára való hivatkozás (pl. az útczakövezetnél, éjjeli világításnál) csak puszta föltevés marad, az említett városok egészen más alapokon fejlődvén és más természetűek lévén, de nagyjában csakugyan lehet párhuzamot vonni köztük.

A város legnagyobb ünnepét, az alapító szent király napját élénk phantasiával vázolja a szerző. »Talpon volt az egész város, ugymond, mikor egyszerre megszólaltak mind a húsz egyház harangjai és zúgásukba kürtök, tárogatók harsogása, dobok pergése s szent László népének örömeneke vegyült. Milyen napja, milyen ünnepe volt akkor Váradnak! A legegyszerűbb ember szíve is megtelt a jónak, a szépnek áhitatával; a lelkek felmagasztosúltak, kiengesztelődve a múltak keserveivel, s megerősödve a jövő küzdelmeire.« Igen szép szavak; de másrészt meg azt hiszszük, a czéhlevelek minden szép szava daczára, hogy ekkor volt a legnagyobb kelete a méhsörnek s egyéb vásári komédiáknak. A felsővidéki városok számadáskönyvei legalább erre tanítanak, hogy ilyen alkalmakkor fogyott el legtöbb pénz »pro cervisia« »pro vino« és »pro bibalibus.«

Várad kereskedelmileg is igen fontos hely volt, ipara kifejlődött. Bártfa városa, mely a felvidéken gyolcs- és egyéb szövetekre nézve a legnagyobb kereskedelmi hely volt, rendes összeköttetésben állott Váraddal, mit az előbbi városnak számadás könyvei bizonyítanak. A váradi fejlett ipar mellett bizonyítanak czéhei, melyeknek szabályai részben a XV. századból maradtak reánk.[1]) De nemcsak mesteremberek a közönséges fajtából, hanem művészek, szobrászok, ötvösök neveivel is találkozunk; a mi mind mutatja, hogy Várad a középkorban a culturának nem alacsony fokán állott.

Henszlmann Imrének szakszerű fejtegetései és mérései a régi székesegyházról, melyeket pontos alaprajz, egy felfedezett

[1]) Ezeknek egyikében (139. l. jegyzet) szerző az *orto*, *ortorium* pénzt dán pénznemnek magyarázza, holott az mínálunk *negyed forintot* azaz *huszonöt dénárt* jelentett.

falfestmény mása és egyéb ábrák világosítanak föl, fejezik be a kötetnek azon részét, mely a püspöki székvárosról szól.

Az ezután következő részek a munka legbecsesebbjei. Példátlan fáradsággal, utánjárással hordott a szerző össze mindent, a mit az egyházmegye egyes egyházaira különböző levéltárakban talált. Lelkiismeretesen felhasználja a tizedlajstrom, a bécsi codex s az úgynevezett «chartularium» adatait, s e részben sikerült oly teljes képet nyújtani, mely az egykori állapotokhoz igen közel áll.

A püspökség legnagyobb esperességi kerületét, a biharit, százharminczhét egyházról szóló szakavatott fejtegetései illustrálják; a homorogi kerületben 58, a kalotaiban 35, a kölesériben 44, a békésiben 15, a szeghalmiban 14 egyházról szól. Érdekessé teszi e részt az által is, hogy felemlíti e helynevek ortographiájának minden alakját, miből kitűnik, hogy munkáját e részben a tizedlajstrom rosz helyesírása mennyire megnehezítette.

Egyes nevezetesebb helyeknél, minők Debreczen, Szalacs, Belényes, Mező-Telegd, Gyula, az ismertetés egész értekezéssé terjed; s a műemlékeken, birtokviszonyokon kívül szól, a mennyire a források megengedik, e városok beléletéről is. Számos biharmegyei családnak nyujtja eddig ismeretlen nemzedékrendjét, így az álmosdi Chyrékét, a Zsákai Zoard nemzetségét, a Gesztiekét, a Bajon nemzetségét, az Ártándiakét stb. E részben munkája igazán maradandó becsű.

Ott azonban, hol nyelvészkedni kezd, s egyes helyneveknek magyarázatát kívánja adni, elveszti lába alól a biztos talajt. Igy például *Ártánd* nevénél az utolsó *d* betűre megjegyzi »hogy az lehet második személyű birtokrad (tie*d* tuus), vagy még inkább egy, hajdan sűrűn használt s milyenségi neveket alkotó képző, melyet egyaránt csatoltak személy és helynevekhez, mint Árva, Árvád; Buza, Buzád; Vásár, Vásárd stb.« Ez igen zavaros magyarázat. A *d* ez esetben sem második személyű birtokrag, sem pedig milyenségi neveket nem alkot, hanem régi helynév képző, mint Aszód, Báránd, Kövesd, Disznód stb. helyneveknél. Különben a szerző magával is ellenkezésbe jő, mert alább Rojt nevénél az az utolsó *t* betűt ő is a régi helynévképző *d*-nek tartja. — Uj-Anda nevének s az Anda személynévnek az *anda, andalog* szavakkal összekötése, valamint a Herpályi névnek a *Hernuk, herepfa, hernyú, lóhere, here*-hura stb. szavakkal egy csoportba helyezése ellen nem hisszük, hogy a nyelvészeknek kifogásuk ne volna.

Megjegyzésünk van még az ellen, hogy szerző, minden eruditioja és alapossága mellett nem egyszer a tárcza stilusba esik, a mi ily tudományos apparatusú műben igen feltűnő. Így a

Solymos helységről szóló részt így kezdi: »A sólyom madarat vadászatra használták« stb. [1]) Igaz, hogy a munka a nagyközönség részére van írva, de ennek müvelt osztálya számára. Az ilyesmi nem teszi azonban a munkát előtte érdekesebbé, inkább kelt mosolyt, mint belső érdeklődést. — Szeretnők továbbá azt is, ha a szerző véleményének kimondásában kissé határozottabb volna; erre őt széles alapon nyugvó tudománya teljesen feljogosítja. Hogy csak egy példát említsünk, a valkai egyház szentélyének zárkövén talált egy paizsot, melyre elmosódott hold és csillag közt egy Z alakú jegy van vésve. Erre megjegyzi, hogy az »minthogy csúcsos paizson van föltüntetve, lehetne czímer is, de talán nem egyéb, mint mesterjel.« Minden szakember első pillanatra mesterjelnek fogja az említett alakot tartani; de a nagyközönség az nem alkot magának külön véleményt, hanem a szerzőét teszi magáévá; a szerzőnek tehát nem lehet azt kétségben hagynia ily esetben.

Ez apró megjegyzések nem vonnak le a munka értékéből semmit; sőt inkább teljesen elismerve annak igazán epochalis voltát, legapróbb részleteiben is hibátlannak óhajtjuk azt látni.

Rövid fejezet a középkori egyházak állapotáról, a papok müveltségéről, functioikról, a középkori ember életéről zárja be a tartalmas kötetet, melylyel a nagy mű első része befejezést nyert. A második rész a váradi egyház állapotát egy fordúló ponttól, 1566-tól kezdve fogja tárgyalni.

A kötethez mellékelt illustratiok közül különösen kiemeljük a megye középkori térképét, melynek összeállításával a szerző igen becses és haszos munkát végzett.

Röviden összefoglalva a mondottakat, öröme telhetik minden olvasónak és a szerzőnek is e kötetben, mely a hozzáfüzött várakozást teljesen kielégíti. Hosszú évekig tartó fáradozásának nyerje a közelismerésben jutalmát.

Fejérpataky László.

---

[1]) A szerző itt jegyzetben azt írja, hogy a sólymot latinúl *drauch*-nak nevezték. Ez talán tollhiba. »Draucarii« — sólymár — latin szó úgyan előjön okleveleinkben; de ez nem *latin* szóból ered.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

Társulatunk jan. 2-án tartott közgyülését *Tanárky* Gedeon korelnök nyitotta meg.

Üdvözölvén a választmányt s a megjelent tagtársakat a beállott új év alkalmából, felhívja őket, hogy az alapszabályok értelmében kilépett 18 választmányi tag helyett újakat válaszszon. Egyszersmind a szavazók névsorának összeírására felkéri Dr. Thallóczy Lajos v. tagot, a szavazatok összeírására pedig bizottságot nevez ki, jelesül Kápolnai Pauer István elnöklete alatt dr. Fejérpataky László vál., ifj. Szinnyei József és Pettkó Béla évdíjas tagokat.

A szavazatok beadatása, után a szavazatszedő bizottság eltávozván a szavazatok összeszámolása czéljából, titkár következő jelentését olvasta fel a társulat mult évi működéséről.

Nem egészen két évtizeddel ezelőtt az első perczben, mikor elkobzott alkotmányunk helyreállíttatott, néhány buzgó és lelkes történetíró tervet készített egy magyar történelmi társulat felállítása czéljából. Az eszmét lelkesen karolta fel az új életre ébredt nemzet, mélyen érezve azt, hogy a mult emlékeinek megmentéséről nagy átalakulások korában égető szükség gondoskodni, nehogy akkor, midőn az emlékek jogi értéke alásülyedt, gondatlan kezek által a történetre nézve is elveszszenek. Hogyan fogamzott meg az elvetett mag, és karolta fel a nemzet az eszmét s tette lehetővé, hogy a társulat megizmosodjék s az egymást követő években jelentőségben, hatásban nyerjen? nem szükség vázolni. Mindnyájan ösmerjük és tudjuk azt s a társulat ma már factor, mely feladatát tehetsége szerint igyekszik megoldani; s az elért eredményekre megelégedéssel hivatkozhatik. Egyetlen közlönynyel indult meg. Néhány év múlva megszaporítá annak terjedelmét. Hatással volt ezalatt egy új írói nemzedék fejlödésére, képződésére, a vidéken addig hallgató erők hozzá csatlakoztak, szóval rövid idő alatt kitünt, hogy ez a megszaporított tér is kicsiny a folyton növekedő munkásságnak. Nyolcz év előtt,

a létező folyóirathoz egy másikat csatolt, szüksége mutatkozván annak, hogy a forrás tanulmányok s kisebb történeti anyagok számára új közlöny alapíttassék. Az academia történeti bizottságának közvetetítésével megtette a kísérletet s az új folyóirat — a *Történelmi Tár* — hasonlókép életre valónak bizonyúlt, mert az általános szükségletnek felelt meg. De a mint írók és anyag szaporodtak, kitűnt, hogy e két közlöny sem tud elegendő tért adni a folyton szaporodó munkásságnak. Az egyre halmozódó anyag önkényt kínálkozott oly munkálatokra, melyek terjedelmöknél fogva a társulat főközlönyében nem jelenhettek meg, tárgyoknál fogva pedig még mindig beillenek oly vállalatba, mely a könyvek és folyóiratok közt középhelyet foglal el. Így fogamzott meg a társulat néhány ügybuzgó barátjának agyában a gondolat, egy oly vállalat megindítására, mely az enemű dolgozatokat fogadja be.

E gondolat adott lételt a *Magyar történeti életrajzoknak*, melynek jövőjét, ma már, hasonlókép biztosítottnak tekinthetjük. Hogy történeti ismeretünk látköre szélesedjék, hogy a letűnt századok főbb szereplőit jobban megismerhessük, hogy íróink fiatalabb nemzedéke a forma és compositió fegyelméhez hozzá szoktattassék s hogy a nagy közönség érdeklődése is jobban felköltessék, legalkalmasb eszköznek látszott az új folyóiratban a múlt századok alakjainak emlékét elevenítni fel egyes, egymástól független biographiákban.

Ez a társulat harmadik folyóirata keletkezésének története, mely tekintve az írói körökben s a közönségnél nyilatkozó érdeklődést, valószínűen méltóan fog a más kettőhöz csatlakozni.

De nem kevésbé örvendetes jelenségnek tartjuk, hogy míg tizennyolcz év előtt, társulatunk egy maga volt az országban, ma már több vidéki város és megye mutathat fel történelmi társulatokat s csak a lefolyt évben is kettő keletkezett, mely feladatának becsülettel megfelelt. A segédtudományok közül pedig kettő kivált társulatunkból s önálló társulattá alakúlt, és pedig nem társulatunk hátrányára, hanem azzal vállvetve törekedvén a nagy és nemes czél elérésére.

Egy, e társulatok közül, mely már maga is fényes múltra hivatkozhatik s nemcsak becsülettel, hanem kitűnően oldja meg feladatát — a régészeti s embertani társulat — csak pár nap előtt is oly ünnepélyt ült, melyen jelen lehetni, s résztvehetni nekünk is örömünk s büszkeségünk volt. Mert a férfiút, kinek 50 éves írói jubileumát ünnepeltük — Pulszky Ferenczet — mi is, mint alelnökünket magunkénak, sőt egyik vezérünknek mondhatjuk. A magyar tudomány jubileuma volt ez, megülve az egész nemzet által, mely osztatlanúl, lelkesedéssel karolta fel az eszmét, segített azt létrehozni. Mi is csak úgy, mint az egész nemzet, szívünkből kívánjuk, hogy bölcs vezetését s gondoskodását engedje a Mindenható sokáig élvezni.

Áttérve a múlt év munkálkodására, annak gyümölcse három folyóiratban 120 íven tagtársaink kezében van, kik anyagi s

szellemi támogatásaikkal lehetővé tették, hogy az a megelőző évfolyamok színvonalán maradjon, tudásainkat és ismereteinket előbbvigye. A mi anyagi gyarapodásunkat illeti, tőkénk, a választmány bölcs gazdálkodása által, 1700 frttal szaporodott. Bay Ilona úrhölgy, társulatunk e nagylelkű és bőkezű pártfogója, pályadíjat tűzött ki, valamely tetszés szerint választandó történelmi kérdés megoldására vagy életrajz megírására, melynek határideje a múlt hóban járt le, s örvendetes eredményéről közelebbről fognak az érdeklődők értesülni. Ugyanő, ki minden szép és nemes eszmét felkarol, 60 aranynyal szaporítá az *életrajzok* vállalata forgó tőkéjét, melyhez az academia 1000 frttal, az első hazai takarékpénztár 100 frttal, az első hazai biztosító társaság hasonlag 100 frttal járúltak. Magát az *életrajzok* tőkéjét József főherczeg ő fensége, továbbá társúlatunk elnöke Ipolyi Arnold, gr. Apponyi Sándor, Kaczvinszky Victor jászai prépost, Horváth Lajos 100—100 frttal gyarapíták. Az alapítók száma hárommal, az évdíjas tagoké 88-al szaporodott.

De a halál is megkívánta a maga áldozatait: alapító és évdíjas tagjaink közül 23-at vesztettünk el, s köztök több olyat, kik a tudománynak s hazának díszei voltak. Igy gr. Lónyay Menyhértet, ki mindig figyelemmel kisérte működésünket s élénk részt vett abban, Pompéry Jánost, a nemes gondolkodású és finom ízlésü írót, a magas míveltségü gr. Pálffy Daun Lipót teanói herczeget, ki gazdag ismereteivel új vállalatunkat mintegy hívatva volt támogatni, Lugossy Józsefet, a nagy túdóst és mélyen gondolkodó főt.

A veszteséget és eredményt mérlegelve, gyászszal szivünkben az elhunytak iránt, kiknek emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni, — megnyugvással tekinthetünk a jövőre, mely nem lankadó munkásságra hí fel bennünket. Legyen az új év új áldások forrása.

A titkár jelentése tudomásúl vétetvén, Barabás Samu olvasta fel »Frátér György életéből« czímü értekezését. A gonddal irt tanúlmány tetszéssel fogadtatott,

Ezalatt *Pulszky* Ferencz elnök megérkezett, s Tanárkytól átvette az elnöki tisztet. Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy a jászói prépostság mint alapító tag újabb 100 frt. beküldésével a Történeti Életrajzok alapítói sorába lépett. Özv. gr. Pálffy-Daun Lipót teanoi herczegné sz. Lónyai Olga grófnő 100 frt. alapítványt fizetett be.

Évdíjas tagokká megválasztattak: *Janovszky* László főgymn. tanár Trencsén (aj. Pfeiffer A.); A győri kath. főgymn. önképző köre (aj. Koltai Virgil); *Szunyogh* Szabolcs (aj. a titkár); *Bódog* Ferencz (aj. Markovics); *Nagy* Sándor (aj. Fejérpataky László.)

Schrauf Károly társ. tag újabban nagybecsü okíratokat küldött

be társulatunk levéltára számára, jelesül 4 drb. XV-ik századi okiratot, köztük Mátyás király adománylevelét a Márkházy család számára, 4 drb. XVI., 4 drb. XVII. és 2 drb. XVIII. századi oklevelet, nagy részben birtokjogi iratokat s adománylleveleket, továbbá egy nagybecsü collectiot 1809-ből az Ott huszárezred 5-ik osztályának alakitásáról gr. Zichy Ferencz, Károly és István által. Ez utóbbiak Kápolnai tagtársunknak, az elsők *Fejérpataky* László v. tagnak adatnak ki jelentés tétel végett, azután pedig a Nemzeti Muzeumban fognak elhelyeztetni. Sehraufnak a választmány köszönetet szavazott.

A pénztár mult évi számadásának megvizsgálására kineveztetett egy bizottság: *Deák* Farkas, *Horváth* Árpád és *Sigray* Pál v. tagokból.

Az ülés ezután rövid időre felfüggesztetett, míg a szavazatszedő bizottság elkészült munkálatával. A bizottság jelentése felolvastatván, abból kitünt, hogy a következő 3 évre választmányi tagokká megválasztattak:

Balássy Ferencz.	Deák Farkas.	Dobóczky Ignácz.
Dr. Hampel József.	Dr. Horvát Árpád.	Knauz Nándor.
Nagy Imre.	B. Nyáry Jenő.	B. Orbán Balázs.
Dr. Römer Flóris.	Dr. Szalay József.	Szilágyi Sándor.
Id. Szinnyei József.	Dr. Szádeczky Lajos.	Tárkányi Béla.
Dr. Thallóczy Lajos.	Dr. Torma Károly.	Dr. Wenzel Gusztáv.

Uj választmányi tag: Knauz Nándor és Szádeczky Lajos.

Több tárgy nem levén, az elnök, mielőtt bezárná a közgyülést, meleg köszönetet szavaz Tanárky Gedeonnak, mint a ki az elnök helyettesitési tisztet már több izben teljesitette.

Pótlék. A decz. gyülésen felvett tagok lajstromából kimaradt *Okolicsányi* Menyhért árvaszéki ülnök Nyiregyházán (aj. NémethyKálmán.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A Magyar Tud. Akadémia költségvetéséből közöljük azon tételeket, melyek történeti és segéd tudományai körébe tartozó munkák kiadásaira irányoztatattak elő.

Az irodalom történeti bizottság a Corpus Poetarum folytatására, az irodalom történeti Emléktár megkezdésére, Szabó Károly Magyar könyvtára II-ik kötetére, régi magyar munkák kiadására, külföldi tanúlók jegyzékének közlésére 4500 frt.

A nyelvtudományi bizottság folytatni fogja a nyelvemléktárt, melyből ez évben két kötetet szándékozik kiadni.

A hadtörténeti bizottság hadtudományi kiadványokra 1380 frtot. Megkezdi e vállalatot Mátyás király hadjáratai leírásával.

A II-ik osztály Szinnyei repertoriumának folytatására 950 frtot, s a Corpus Statutorum II-ik kötetének megkezdésére 600 frtot vett fel.

A történelmi bizotttág munkálataira: a) Magyar országgyülési Emlékek X. köt. első felére 700 frt. b) Anjoukori okmánytár V. kötetének 20 ívnyi részére 1200 frt. c) Szilágyi Sándor: A linczi békekötés 1500 frt. d) Wenzel Gusztáv: A mezőgazdaság története 1500 frt. e) Marczali: II. József, III. köt. első fele 700 frt. f) Városi számadások befejezésére 700 frt. g) Bethlen Gábor és Velencze, befejezés, 700 frt. h) A defterek kiadására 500 frt. i) Thali: A Berényi-család története I. köt. 1200 frt. j) Majláth: A szőnyi béke okmánytára 700 frt. k) Szentkláray: A naszádosok története 1300 frt. l) Árpádkori kútfők kiadására 600 frt. m) Másolásokra 300 frt. Az archeologiai bizottság kiadásaira: Az Archeologiai Értesítő és a Monumenta Archeologica VII. kötetének kiadására 4600 frt.

— A Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága a régi magyar nyomtatványok kiadását 1883-ban a Komjáthi Benedek által fordított »Szent Pál levelei«-vel kezdte meg, melyet tavaly, Telegdi Miklós mesternek »Az keresztyensegnec fondamentomirol valo rővid keonywechke«-je követett. Az ősnyomtatványoknak alakban és nyomtatásban, úgyszólván facsimileben való reproductiója kiváló érdekességet kölcsönöz e vállalatnak, s ez által az amateur-öknek alkalom nyujtatik arra, hogy századokkal elébb megjelent munkákat — másolatban — könyvtáruk számára megszerezhessék. Telegdi catechismusa, — melynek egyetlen példányát Benkő István ref. lelkész a bázeli könyvtárnak egy colligatumában fedezte fel, — épen így reproducáltatott. A munkát Szilády Áron becses végszóval látta el, melyből megtanúljuk, hogy az Canisius Péter kisebb catechismusának fordítása, melyet Canisius I. Ferdinánd rendeletére, a megújított vallás tanait terjesztő számtalan catechismusnak ellensulyozására irt. A munkának méltatása után Szilády Telegdi Miklós életének rajzolására tér által, s ismert tudományosságával festi azon kor irodalmi harczait, melyek katholikus és protestans részről egyenlő hévvel folytattattak, s melyekben Telegdi szószékről úgy, mint irataival kiváló részt vett. Legerősebb ellenfele

Bornemisza Péter volt, kivel kölcsönösen meg-megújítják egymás ellen intézett támadásaikat. Telegdi 51 éves korában 1586 tavaszán halt meg, miután fényesen igazolta azon reményt, melyet Oláh Miklós hozzá, mint tehetséges ifjúhoz, Verancsics pedig a meglett férfihoz kötött.

— Az Akadémia történelmi osztályának értekezései sorában *Marczali* Henriktől »Gr. Pálffy Miklós főkancellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról« cz. értekezés jelent meg, adalékúl Mária Terézia korának történetéhez. Két tervről van szó ez értekezésben, melyeket Pálffy a királynő rendeletére szerkesztett, vezérfonal gyanánt Magyarország kormányzásához. Az egyik a legislatioról szól, s az újítást illetőleg alkotmányos felfogás nyilatkozik benne, — bár nem minden tekintetben. A másik az adózási rendszert tárgyalja, s az általános adózás elve mellett buzog; de rámutat a nehézségekre, melyekbe ennek keresztül vitele ütközik. Azért óvatosságot ajánl. Az érdekes füzet fontos adalék hazánk alkotmányának történetéhez.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A trencséni régészeti és ethnographiai muzeum felállítása ügyében fontos mozzanat történt. Ma-holnap ezer éve lesz, hogy őseink a Duna-Tisza közén hazát alapítottak. A vágy — a honalapítás emlékünnepét megülni, — már évek óta zászlót bontott. Tudományos akadémiánk volt a kezdeményező. Falai között harczok folytak le, melyek az idő pontos meghatározása körül forogtak. Az 1894-ben tartandó nemzeti ünnep napjai közelednek.

A nemes mozgalom viszhangot keltett az egész országban. Megyék sietnek részt venni az ezredik év méltó megünneplésében. S Trencsén ezek között első helyet foglal el. A megyei közgyülés egyik tagja — Janovszky László gymnasiumi tanár — 1883 őszén emlékiratot nyujtott be a közgyülésnek, élénken ecsetelvén hazánk százados küzdelmeit a csatatéreken, a békés foglalkozások közepette, s rá mutatván egyes vármegyék, városok és magánosok áldozatkész buzgalmára, lelkesülten indítványozza: hogy hazánk ezer éves fennállásának emlékére a megye monographiája megirassék és egy »régészeti és ethnographiai muzeum« állíttassék fel. »Az egész hazáról — mondja Janovszky emlékiratában — teljes és hü képet csak akkor fogunk alkothatni, ha minden egyes

része, minden vidéke természeti, társadalmi és történelmi szempontból alaposan meg leend vizsgálva és ismertetve.« S a »régészeti és ethnographiai muzeum« felállítása mellett buzogva a szemrehányás és buzdítás hangján kiált fel: »s mi semmit sem akarnánk felmutatni összeszegyűjtve azokból, melyek hirdetnék a hajdan élt kornak fényét, és a mire intenek a dicső várak Sztrecsnótól Beczkóig, ködbe burkolt romjaikkal!? Gyüjtsük össze mindazokat, melyek jellemzik a talajt, melyből a felszínre kerültek, melyek vezérfonalat nyújthatnak megyénk múltja és jelene megismertetésében. Reménylem, hogy nem fogjuk bevárni az időt, midőn már a várromok puszta kőhalmokká váltak; templomaink az értelmetlenség által elcsúfíttattak; midőn a szemes külföldi vagy belföldi szakkedvelő mindent, a mi még némi régészeti becsecsel bírt, összevásárolt, vagy külföldi szatócsoknak eladott, hogy nekünk ne maradjon más hátra, mint az, hogy utódaink rideg közönbösségről vádoljanak bennünket. Nem fogjuk bevárni az időt, midőn maholnap csak a szájról-szájra jövő hagyományból fogjuk tudni, hogy megyénk mily gazdag volt történelmi emlékekben, melyeket, hogy meg nem óvtunk, az idő vasfoga sem kímélt.«

A megye lelkes közönsége magáévá tette az indítványt s a Zsámbokréthy Emil alispán elnöklete alatt Charusz László, Mednyánszky János, Nemák János, Janovszky László és Turzó Miklós megyei bizottsági tagokból egy bizottságot küldött ki, melynek előterjesztésére a megyei közgyülés kimondta: hogy Trencsénmegyének »egyes, vagy több iró által kidolgozott monographiáját megbírálás végett elfogadja; a benyujtott művet jónak, tudományos színvonalon állónak találván — kiadó hiányában — a megye saját költségén kiadja; végre a monographia egy, esetleg több szerzőjét utólagosan megállapított tiszteletdíjjal fogja jutalmazni.«

A »régészeti és ethnographiai muzeumot« illetőleg végzésbe ment »hogy a megye közigazgatási tisztviselői, Trencsén sz. kir. város hatósága, a megyebeli lelkészek egy szétküldött tájékoztató tárgymutató nyomán, az ide vágó tárgyak és leletek gyüjtését és átadását szorgalmazzák és ezeket a megyei alispáni hivatalhoz, vagy egyenesen a trencséni kir. kath. főgymnasiumhoz, hol ezen tárgyakat elhelyezni és külön leltározni fogják — beküldjék.«

Trencsénmegye példája követésre méltó, s hogy talál utánzókra, erről a megyék erős hazafias szelleme kezeskedik. B. S.

— Hazánk ezer éves fennállásának méltó megünneplésére készül egyik legrégibb megye: Csanád is. Mult év decz. 10-én *Lonovics* József főispán a megye legkiválóbb és hivatott egyéneit értekezletre hitta egy »Csanádmegyei régészeti és történelmi társulat« szervezése ügyében. A meghivottak nagy számmal jelentek meg Makón, hol *Lonovics* lelkesülten hangsúlyozta azt a mozgalmat, mely az egyes megyékben meg indúlt, hogy az ezred éves ünnepélyre a megyék monographiája megirassék. Ezen nemes mozgalomból Csanádmegye ki nem vonhatja magát, mint egyik legrégibb megyéje szent István birodalmának. A megye múltja azonban még jó részben ismeretlen, sőt újjáalakúlásának története is íróra vár. De a munkát meg kell könnyíteni, s ezért szükségesnek tartja egy társúlat alakítását, melynek költségei fedezésére hiszi, hogy a megye készséggel megszavazza a megyei pótadót. A meghívottak az eszmét felkarolták s Lonovics főispán indítványára *Kun* László esperes elnöklete alatt egy szükebb körü bizottságot küldtek ki, mely az alapszabály tervezetet mielőbb elkészítse, s azt az összehivandó nagygyülés elébe terjessze.

— A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat decz. 22-én tartott vál. ülésében *Pontelly* István társulati főtitkár jelentést tett a gyüjtemények, jelesül a régiség és éremtár múlt havi szaporodásáról. Ezután Böhm Lénárt értekezésének felolvasása következett e czímmel: »*Délmagyarország culturviszonyai a római uralom ideje alatt*,« — mely Dácziа nyugati részének a rómaiak alatti mindenoldalú müvelődési viszonyait ismerteti. Bemutatja a szerző Dácziа határait; az annak szomszédságában lakott népeket; a tartománynak a római hódítás következtében változott viszonyait; az oda letelepített gyarmatokat; az azt őrzött légióknak Dácziа mely részeiben történt elhelyezését; különösen a mai Délmagyarországon emelt erődítményeket; a hadi és kereskedelmi útakat, melyek az itt támadt castrumok, coloniák és municipiumokba vezettek; a földmívelési, gyümölcstenyésztési, bányászati s a kik által mind ama munkákat végbevitték, a rabszolga-állapotokat; főleg ezek urainak, az ide sereglett telepeseknek életmódját sat. E tetszéssel fogadott értekezés a társúlát közlönyében fog világot látni.

BOTKA TIVADAR

Született 1802. jul. 6. — Meghalt 1885. jan. 6.

Botka Tivadar meghalt. Tudományos és közéletünk e veterán bajnokának gyászhíre nem lephetett meg senkit. Aggkora és betegeskedése miatt rég visszavonúlt a közélettől s már évek óta csak a szemlélő szerepét játszotta — és még is egy fájó húrt pendit meg szivünkben, ki oly korosan, oly becsületesen, oly eredménydúsan élt, annak halála mindig nagy veszteség. Nestora volt a magyar jogtúdósoknak, de nestora társúlatunknak is. Már évek óta nem láttuk közöttünk, de szelleme közöttünk élt és közöttünk munkált. Még a régi iskolához tartozott, de azok közül való volt, ki lépést tartott az új idő irányaival. Tollal és a közéletben, a régi idők intézményeinek harczosa, bajnoka volt ő. Barsmegyében Kis-Endréden született, azon nemesi családok egyikéből, melyek zaj nélkül, de becsületes munkássággal a közügynek szentelték magukat. 1819-ben Schwartnert hallgatta s e nagyhírű tanár előadásai voltak döntő befolyással pályájára. 1823-ban már mint diplomaticus ügyvéd a megye szolgálatába lépett, de a hivataltól fennmaradt idejét tanúlásra, önképzésre fordította s első müve, melyet 1829-ben kiadott »De duellis Hungarorum litis decisoriis« az illető körökben méltó feltünést keltett. Két évvel később 1831-ben újabb munkája követte »Notitia diplomatica veteris constitutionis comitatuum, praecipue anecdoto vice-comitum et curiali instituto illustrata,« mely mint az első nagy tetszéssel fogadtatott s jogtúdósi hírét megalapította. De közszolgálati pályáját 1840-ben kellemetlenségek zavarták meg. Mint a megye főjegyzője éles tollal kelt ki a főispáni visszaélések ellen s e miatt a kormány hivatalától felfüggeszté. A vizsgálat nem tudott ugyan semmi terhelőt ellene bebizonyítani s hivatalába visszahelyezé, de ő beérte az erkölcsi elégtétellel s most önként mondott le hivataláról. A hálás rendek 1843-ban egyhangúlag követté választották s ő ekkor adta ki első magyar munkáját: »Az $18^{43}/_{44}$. országgyülési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és megrögzött balvélemény felvilágositására, Pozsony, 1844.«

Az 1847/8-iki országgyülésre újra követté választották, de minthogy követ-társával ellenkező nézeteket vallott, mandátumát letette. A forradalom után a provisorium alatt ő is alkalmaztatott, mint törvény-

széki elnök, de e hivatalát csak addig vitte, míg a germanisatio el nem kezdődött, de azonnal, midőn a magyar jog continuitása megtagadtatott, ő is lemondott hivataláról. A folyóiratokban és szaklapokban irt tanulmányokat és értekezéseket, az Új Magyar Múzeumban, az Értekezőben számos czikk jelent meg tőle, melyek gondos irály és behatő tanúlmány által tűntek ki. Kettő volt különösen, mi nagyobb feltünést keltett, egyik a Budapesti Szemlében jelent meg s a magyar megyei szervezet történetét tárgyalta, a másik az Értekezőben »Országos tisztelet« czim alatt, mely Dóczy és Liptbay közpályáját állitja egymással szembe, oly időben, midőn a jogfontosság elve elismerést nyert, s országban és megyékben a magyar közélet helyreállittatott, mély benyomást tett e hazafias szellemtől átlengett dolgozat. Pár évvel később egy nagyobb munkával lépett a közönség elé: »Kisfaludi Lipthay Imre Bars- és Honthmegyék alispánjának és országos törökügyi követnek emlékezete, a XVII. századi megyei közélet tanúlmányozásáúl, újra átdolgozva, Pest, 1867.« Irodalmi munkásságát az akadémia azzal az elismeréssel méltatta, hogy 1837-ben levelező, később pedig tiszteleti taggá választotta s mint ilyen Trencséni Chák Máté életrajzával foglalta el székét. Közszolgálati 50 éves jubileumát Barsmegye 1881-ben ülte meg.

Társúlatunknak elejétől fogva alapító s kezdettől fogva választmányi tagja volt. A Századoknak, míg ereje engedte, egyik legbuzgóbb s legkedveltebb dolgozótársa, melyben megjelent utólsó közleményei a Millenium nagybecsü tanúlmányait foglalták magukban. Nem érte meg a Milleniumot, de túl élte az évet, melyben ő szerette volna megünnepelni. Hosszas és hasznos munkálkodása véget ért, emléke élni fog közöttünk.

MAGYAR DISZÍTŐ STIL.

»A *magyar diszítő stil*«, hogy van és létezik, abban az, a ki látni és megfigyelni tud, eddig sem kétkedett, a ki pedig Ipolyi Arnoldnak gyönyörü gyüjteményét látta, arról bizonyosságot szerezhetett magának. A beszterczebányai apácza-zárdában már mintáúl is vették ezeket — az 1881-iki nőipar-kiállítás pedig sokat felszinre hozott közülök. *Palszky* Károlynak monumentalis munkája a magyar szövetekről, mely néhány év előtt jelent meg, első nagyobb fontosságú mozzanat volt e téren. S épen e nagyfontosságú kezdeményezés következtében eljött az ideje folytatni ez eredményekben gazdag kezdeményezést, fölkeresni annak többi maradványait s egy munkában összegyüjtve bemutatni s a közönségnek és a tudománynak szolgálatába bocsátni.

Erre vállalkozott *Huszka* József.

Egy egész szép kötetben, mely bármely salonnak díszére szolgálhat, egy s nagyobb könyvtárból sem hiányozhatik, előttünk fekszik a meglehetős terjedelmü collectio. A magyar ipar-történetnek életjel adása ez is, melyre örömmel hivatkozhatunk, s mely az e nemü dolgozatoknak alapmunkája lesz.

Felkereste a magyar díszítő stilnek maradványait zárdákban és kunyhókban, a sírokból felásott emlékeken és a papi öltönyökön. Van szerinte bizonyos continuitás a piliui sírok emlékei, a tulipános ládák és czifra szürök diszitései s bizonyos egyházi ornamentikák közt. Nézze valaki gondosan át a 44 foliolapnak több százra menő ábráit, melyek történeti egymásutánban vannak bemutatva, olvassa át Huszka tanulmányát s habár állításai némelyikéhez szó is férhet, de egészben megelégedéssel fogja elmondhatni, hogy a magyar diszítő stil oly gyüjteménynyel szaporodott, melyre lehet hivatkozni.

A munka kiállítása szép. Huszka szövege tájékoztató a képekhez. A szövegbe nyomott képek illustrálják fejtegetéseit, 39 tábla Morelli metszvénye, jól sikerült rajz, 5 tábla színnyomat, melyet Deutsch müintézete állitott ki, a külföldi hasonló nemü vállalatokkal kiállja a versenyt.

A munka létrejöttét a vallás- és közoktatási miniszter ur segélyezése tette lehetővé — kinek megbízását Huszka ur jól végezte. Egy példány ára 12 frt, mit a munka nagyságához s a rajzok sokaságához mérve olcsónak mondhatunk.

KÉRELEM.

Alulírott hosszabb idő óta adatokat gyüjtök erdödi báró Pálffy Miklós a győri hősnek tüzetes életrajzához (szül. 1552 † 1600) s e végből a Pálffy család, a m. nemzeti muzeum s az országos levéltárnak ide vonatkozó okleveleit felhasználtam. Kérem tisztelettel a magánlevéltáraknak t. cz. birtokosait s levéltárnokait, kegyeskednének értésemre adni, ha levéltáraikban a nevezett hőstől eredő vagy életére vonatkozó levelek s okmányok találtatnának. Felső-Dióson (Pozsonyvármegye.)

Jedlicska Pál
esperes-plebános.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »Turul« a M. Herald. és Genealogiai Társaság közlönye II. kötetéből a IV. füzet megjelent. Tartalma érdekes, változatos és szakszerü. A főbb czikkek közül megemlítjük *Réthy* Lászlónak a Hunyadiak eredetéről irt közleményét, melyben Hunyadi délszláv eredetét vitatja. Dr. *Szendrey* János a Miskócz nemzetségről irt közleményét

befejezi, több érdekes adatot közölvén. Dr. *Lázár* Miklós, Járai Péter alvajdáról genealogiai értekezést közöl. B. *Nyári* Albert »Krisztalóczi Tarkasis Józsa czimeré«-ről egy érdekes czimerviselési oklevelet commental. *Tagányi* Károly az orsz. levéltárban őrzött és feljegyzett nemesi oklevelek jegyzékéből az I—K. betüket közli (Ibrányi — Zilahy Kiss). A könyvismertetés rovatában Horvát Árpád oklevéltani jegyzeteit Sz. I. és Greszner Adressenbuchját Csergő Géza ismertetik. A »Vegyesek« közt Majláth Béla, Szilágyi Sándor közölnek adatokat. A Tárcza ügyesen van összeállítva.

— A FIGYELŐ deczemberi füzetének első czikke Fogarasi Papp József emlékének van szentelve. Ő volt az első protestans ember, kit a pesti egyetemhez tanárnak hívtak meg. Természetesen, az uralkodó, ki ezt tette, József császár volt. A kinevezés okirata 1784. október 11-én kelt, de ez a még 40 éves fiatal embert kórágyon találta: deczember 17-én meghalt. Svájczban, Németországon és Németalföldön végezte az egyetemi tanfolyamokat. Harminez éves korában az utrechti szinaton professorrá és pappá avattatott fel, miután már két év előtt megnyerte a flessingi academiától a 30 aranyat nyomó érmet. Ettölfogva egymásra nyerte a külföldi academiáktól: a leydenitől, a berlinitől, haarlemitől stb. pályamüveivel a nagy jutalmakat, számszerint tizenegyet. Hazájába térvén, előbb szászvárosi pap, utóbb marosvásárhelyi professor volt. Ez utóbbi városban halt meg és temettetett el. Korának kétségtelenül egyik elismert tudósa volt, kinek, ha úgy szólva, pályája kezdetén nem következik be halála, még fényes jövő várt volna. Koncz, bár röviden, de sok új adatot felhozva, megírta biographiáját. Valóban jól tette, hogy megújította emlékezetét. Tudományos életünk azon munkásai közé tartozik, kiknek nevét mindig tisztelettel fogják említeni. — Kulcsár Endre az Ossián fordítójának s Arad megye monographusának, érdekes önéletiratát közli, melyet az egy távoli rokonának küldött meg. Csaplár folytatja Révai életét: e közleménye a »planum«-ot ösmerteti, azaz egy felállítandó magyar tudós társaság tervét. Abafi: Édes Gergely és fia János életéhez közöl adatokat. A következő czikk Fabó Andrásnak egy hátra hagyott munkája: »Adalékok Zwittingerhez,« mely igen sok becses irdalomtörténeti adatot foglal magában. A füzetet Jósika néhány Szemeréhez irt levele s Szinnyei »Repertoriuma« zárja be.

— A »HAZÁNK« deczemberi füzetében *Jancsó* Benedek Kölcsey megyei tisztviselősége rajzát közli, érdekes adalékúl életéhez. *Szokoly* Viktor Kossuthnak a világosi catastropha után irt végrendeletét mutatja be, melylyel gyermekei gyámjává, ha egészen árván maradnának Guyont nevezte ki. Kiválóan érdekes Melczer István közlése az 1836-iki országgyülés történetéhez Mayláth Antal életéből, midőn e kiváló államférfi az országgyülés tervbevett feloszlatását meggátolta. *Iványi* István folytatja a tiszai határőrvidék keletkezésének történetét. *Szinnyei* közli komáromi naplójából az 1849-iki márczíusi eseményeket, melyek e válsá-

gos napokról egészen új adatokat tartalmaznak. *Torma* Károly Rettegi György emlékírataiból az 1673-ik évet közli, mely méltó folytatása a megelőző közleményeknek s memoire irodalmunkban kiváló helyet foglalnak el. *Abaji* adatokat közöl az emigratio történetéhez, *Borbély* Sámuel egy Krisánról írt gúnydalt. A kötetet változatos tárcza zárja be.

— Az Egyházművészeti Lap deczemberi számában a haluziczi román templom történetét állítá össze Sándorffy Nándor, e füzetnek szorgalmas munkatársa. De legrégibb viszontagságairól keveset tud s csak attól az időtől kezdve tudott több adatot összehordani, mikor a templom protestansok kezére került. Szerkesztő, Czobor, a prímás újonnan felállított egyházi muzeumát ismerteti, most csak előlegesen. A bíbornok e muzeummal egészíté ki két nagy gyüjteményét, könyv- és képtárát; s hogy az is méltóan sorakozhassék ezekhez, valóban nagy áldozatoktól sem riadt vissza. Sok nagybecsü tárgy van abban összegyüjtve, de mint collectio, a maga nemében a leggazdagabbakhoz tartozik a szövet-gyüjtemény. Az »irodalom« czímü rovatban Paulusnak a maulbrunni cistercita apátságról írt könyvének ismertetése van befejezve. A füzetet apróságok s az évfolyam betüsoros tárgy és névmutatója zárja be, mely e füzetek használhatóságát nagymértékben megkönnyíti. E derék vállalat, mely egyházmüvészeti téren, kivált a jobb ízlés terjesztése érdekében, már is sokat lendített, megérdemli az illető közönség pártfogását.

— Az Erdélyi Muzeum Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai első kötet III-ik füzetében egy jogtörténeti dolgozat van Lindner Gusztáv tagtársunktól: »a Svábtükör az erdélyi szászoknál«, mely az Altenberger-féle codexet ismerteti.

— A Budapesti Szemle januári füzetében Asbóth János alapos és beható tanúlmányt kezdett meg a bosnyák bogumilekről az Arpádok, Anjouk és Hunyadiak alatt. *Pauler* Gyula Marczali II. Józsefét bírálja.

— A Keresztény Magvető múlt évi 6-ik s utolsó füzetében néhány érdekes egyháztörténelmi adat van a XVII-ik századból: egy levél Radetzky unit. püspökhöz Járaitól 1621-ből; Katalin egy hivatalos kiadványa 1630-ból, melylyel a háromszéki unitáriusokat a ref. püspök felügyelete alatt hagyja s az unitariusokat e tárgyban beadott folyamodását; s két érdekes okíratot a Pécsy Simon által bírt balázsfalvi jószág lefoglalása ügyében. Gróf Kuun Géza Bölönyi Farkas Sándor öt kiadatlan levelét közli.

— A Magyar Prot. Egyházi És Iskolai Figyelő, mely eddig Nagy-Bányán jelent meg, most, Kecskeméten adatik ki. A múlt évi folyam nov. s decz. füzetében be van fejezve a gyönki iskola története a múlt század végéig; az erdélyi váló perek történetéhez egy XVII-ik századi levél van közölve.

— Az Ungarische Revue deczemberi füzetében *Ábel* Jenő a bártfai iskolázásról a XV. és XVI-ik században értekezik. *Károlyi* Klopp Ono

munkáját bírálja Bécs 1683-iki ostromáról, s különösen Tökölyre vonatkozó ferde felfogását igazítja helyre. *Neustadt* Lajos a Corvin János-féle levéltár nyomait kutatta ki, s a szétszórt részek egyesítése mellett emel szót. Heinrich élesen és szellemesen bírálja Sepp hírhedt munkáját. A tárcza apróságokat közöl.

— A Szebenben megjelenő »Correspondenzblatt« mult évi utólsó száma jobbadán nyelvészeti czikkeket tartalmaz. Közölve van benne Frank Bálintnak, a híres nagyszebeni királybírónak keresetlevele. Van benne egypár adalék a nagyszebeni nyomdászok és könyvárusok történetéhez, apróbb közlések s nehány könyvismertetés, melyek közül az egyik Bergnernek Erdélyiről írt munkáját veszi bírálat alá, s azt, mint felületes, alaptalan munkát keményen elítéli. Igen használható rovata e lapoknak, hogy a németországi lapoknak Erdélyre vonatkozó czikkét felsorolja.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1884. DECZ.

Bátori A. Veszprém az Árpádok alatt. *Veszprém* 53. sz.

Bogisich Mihály. Két régi templomi ének. *P. Hirlap.* 351. sz.

Győri Lajos. Van-e magyar stil? *Bud. Hirlap* 342. sz.

Herkó Páter. (g. c.) *Budapesti Hirlap* 342. sz. Le a kalappal urak. K. T. K. *Vasárnapi Ujság* 43. sz.

Kovács Gyárfás. Magyar királyasszonyok hamvai. *M. Állam* 358. sz.

Körössy László dr. A herczegprímás muzeuma. *P. Napló* 351. sz.

V. László tanitójáról. Agricola. *Néptanítók Lapja* 88. 89. sz.

Magyar Történeti Életrajzok. 1. füzete. Ism. *Egyetértés* 337. sz.

Mikulik József. Egy év Dubecz Márton életéből. (1585.) *Rozsnyói Hiradó* 50. sz.

Millenium ünnepe és Temesmegye monografiája. Avar. *Délm. Lapok* 294. sz.

Myskovszky Viktor. A müemlékek becse és jelentősége a müiparban. *P. Napló* 357. sz.

Az esztergomi érseki muzeumról. M. Állam 355.

Pesty Frigyes. A magyar koronáról sat. *P. Napló* 351. és köv. sz. — Régi megye, uj idők. *Bud. Hirlap* 340. sz.

Rácz Károly. A váradi főiskola. *Szabad Egyház* 11. 12. sz.

Sirok vára. *Ország-Világ* 49. sz. képpel.

Szilágyi Sándor. A Jósikák várkastélya. Múlt nyári élményeimből. *Nemzet* 354. sz.

Takács Sándor. A komáromi nemesek viszálya a polgársággal 1610-ben. *Komárom és Vidéke* 42. sz.

Veszey Tamás. A vadászat a rómaiaknál. *Nemzet* 341. sz.

• IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— Pulszky-jubileum. Pulszky Ferencz irodalmi munkássága 50-dik évfordulóját az Archeológiai Társulat, az Irók és Művészek Társaságával egyetértve, decz. hó 30-án, az Akadémia nagytermében ülte meg. Pulszkyt az Akademia, a Kisfaludi Társaság, a Petőfi Társaság, az Irók és Művészek Társasága, a Képzőművészeti Társulat, a Hunyadmegyei Régészeti Társulat, a Heraldikai Társaság s Társulatunk részéről a társulati titkár vezetése alatt Hajnik Imre, Pauler Gyula, Deák Farkas és Thallóczy Lajos tagokból álló küldöttség, melegen üdvözölték. Az érdemes férfiú mind e szívből eredő üdvözlésekre meghatottan válaszolt. Ez alkalommal ő cs. és k. fensége Rudolf, a budapesti k. m. tudományegyetem, a kolozsvári Múzeumegylet, az Iparművészeti Múzeum és számosan, részint sürgönyileg, részint felíratokban üdvözölték a jubilánst. Az ünnepély folyamán átadták, Havas Sándor szép beszéde után az Arch. Társulat által kiküldött bizottság által szerkesztett Albumot, melybe hazánk archeologusai különböző közleményeket írtak. Az album könyvárúsi úton később lesz kapható. Az akadémiai díszülést egy 200 terítékű fényes banquette követte a Hungáriában, lelkes felköszöntésekkel a nagy tudósra, kinek mint Társulatunk alelnökei egyikének, Társulatunk valamennyi tagja is hosszú életet kíván.

— Bekk Antal gyulafejérvári kanonok tagtársunk kutatásai közben érdekes oklevél gyüjteményre akadt, mely I. Rákóczi György idejéből, a felírás után ítélve, becses adatokkal szolgáland történetbúváraink nak. Az oklevél gyüjtemény két külön könyvből áll. Az elsőnek czíme: »*Liber registrationis literarum, ottomannicarum, vezeriorum, legatorum, ac oratorum christianorum ac etiam nostrorum*«, Tholdalagi Mihály és Cserényi Farkas leveleivel. A második könyv articulusokat, Fogarasra vonatkozó íratokat is tartalmazván, a következő czímet viseli: »*Liber registrationis literarum generosorum Georgii Chernel, Stephani Usz, Francisci Máriási, Georgii Madarász, Andreae Bogádi, Andreae Reit, Andreae Klobusitzki, Francisci Hodossi, Danielis Rabeczii et Catharinae principissae ac egregiorum Georgii Jantsovith et Stephani Egri.*

— A körmöczbányai városi tanács múlt év decz. 31-iki határidővel pályázatot hirdetett *levéltárnoki* állomásra. A tanács amaz elhatározása, hogy ezen állás a diplomaticában jártas egyénnel töltessék be, elismerésre méltó, s buzdítással szolgálhat arra nézve, hogy hazánk különböző városaiban létező városi és megyei levéltárak szakértők gondjai alá bízassanak.

— Lasztókai László tagtársunk s az eperjesi kath. főgymn. érdemes tanára Eperjes város gazdag levéltárában már évek óta folytat beható kutatást, s e levéltárban, mely mindeddig nincs rendezve, több százra menő érdekesnél érdekesebb oklevelet talált. Különösen a 14—17 századokból, s nincs oly magyar király, nevezetesebb erdélyi fejedelem,

történeti nevezetességü személy, a kiktől több darab jól megőrzött eredeti oklevél nem volna. Még 32 régi czéhládát is átkutatott melyekből különösen művelődési szempontból igen sok becses adatot gyüjtött. Reméljük, hogy e kutatások gyümölcse mentül előbb napvilágot fog látni.

— A Székely Művelődési és gazdasági egylet 1884-iki emlék könyve megjelent. Szabó Károlytól van benne történeti tanúlmány, mely arra a kérdésre felel: királyi telepítvényesek-e a székelyek? s melyről, minthogy külön lenyomatban korábban már kiadatott, megemlékeztünk. Szabó Károly ez értekezését, mint tudva van, a marosvásárhelyi nagygyülésen, a jelenlevők nagy tetszése mellett olvasta fel. A 98 lapra terjedő emlékkönyvet az egylet tagjai kapják.

— Magyarország Függetlenségi Harczáról Gelich Richardtól egy újabb, a XIV-ik füzet elhagyta a sajtót, mely az 1849 elején történteknek hadtörténeti rajzát foglalja magában. Ezen inkább hadtörténeti munka úgy van írva, hogy a nem szakembereket is érdekelheti.

— Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez czím alatt érdekes monographia jelent meg Fraknói Vilmos és Némethy Lajos tollából. Némethy Lajos tagtársunk, azon kitartó, fáradságot nem ismerő szorgalommal, mely őt kutatásaiban vezeti, fogott a munkához, hogy boldog Margit IV-ik Béla leányának canonisatiójára, s életére vonatkozó adatokat összegyüjtse. Míg Fraknói Vilmos a szentté avatására és cultusára vonatkozó újabb adatokat szép értekezéssé fűzte össze. A munka természetesen gazdag történelmi adatokban s néhány pecsét ábrával van ékesítve. Összesen 282 lapra terjed.

— Karácsonyi János »a nagy-várad-olaszii római katholicus plebánia-templom és plébánia rövid története« czím alatt a plébánia százados évfordúlója alkalmából egy 56 lapra terjedő monographiát állított össze, a plébánia levéltárában lévő adatokból, mely emlékül szolgál a plébánia híveinek, de egyszersmind azon idők egyháztörténetéhez is adalék.

— »Délszaki Ég Alatt.« Vajda Victor közzétette úti élményeit egy csinos kiállítású 270 lapra terjedő könyvben, mely Délfranczia-ország ismert helyeit s a Pyrenéket ismerteti, kellemes és vonzó olvasmány, mely útleírásaink között becsülettel megállja helyét, s figyelemmel van az ismertebb vidékek történeti emlékeire is.

— K. Nagy Sándor előfizetést hirdet »Bihar-ország« czímü útirajzainak második kötetére. Az első kötet a múlt év elején jelent meg, s a második kötet — bár önálló — ennek mintegy folytatása. A kötet Biharmegye székhelyének — Nagyváradnak — újabb történetét fogja ismertetni, de nem felejtkezik meg a múltról sem. Ezenkivül a megye természeti nevezetességeinek, barlangoknak, hegyeknek titkait, szépségeit fogja kitárni. Az érdekeltség, melylyel munkája első kötete fogadtatott, biztató előjel arra, hogy e második kötetnél is méltányolni fogja a közönség az író buzgó törekvését.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR DISZÍTŐ STYL. A nagymélt. m. k. vallás- és közoktatásügyi ministérium segélyezése mellett műiparosok, ipar és polgári iskolák, tanító és tanítónői képezdék, valamint középtanodák használatára irta és rajzolta *Huszka József* rajztanár. Fára metszette Morelli Gusztáv. Budapest 1885. Deutsch M.-féle művészeti intézet.

— ADATOK ÁRPÁDHÁZI BOLDOG MARGIT TÖRTÉNETÉHEZ. Ereklyéire vonatkozólag Némethy Lajostól. Szenttté avatása és cultusára vonatkozólag Fraknói Vilmostól. Budapest, 1885. 8-adr. 282 l.

— A NAGYVÁRAD-OLASZII római kath. plébániatemplom és plébánia rövid története. A plébánia százados évfordulójára összeállította Karácsonyi János nagy-várad-olaszii káplán. Nagy-Várad, 1884. 8-adr. 56 lap.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Írta Gelich Rikhárd tábornok. A Tört. Könyvtár 14. füzete. Budapest, Aigner Lajos, 1884. 321—384. l. 8-adr.

— A SZÉKELY MIVELŐDÉSI ÉS GAZDASÁGI-EGYLET Marosvásárhelytt 1884. évi szeptember hó 25-én tartott nagygyülésének *Emlékkönyve*. A székely mivelődési és közgazd. egylet tulajdona Marosvásárhelytt, 1884. 8-adr. 98. l.

— ANTONII POSSEVINI MISSIO MOSCOVITICA. Ex annuis litteris soc. Jesu excerpta et adnotationibus illustrata curante Paulo *Pierling* s. J. Accedit cardinalis Comensis memorandum de missionibus exteris. (Bibliothèque Slave Elzéverinne IV. e.) Parisiis 1882. kis 8-adr. X. és 118 l.

— UN NONCE DU PAPE EN MOSCOVIE préliminaire, de la trêve de 1582 par le P. *Pierling* s. J. (Bibliothèque Slave Elzéverinne VI. k.) Paris 1884. kis 8-adr. IV és 219 l.

— ROME ET MOSCOU (1547—1579) par le P. *Pierling* s. J. (Bibliothèque Slave Elzéverinne V. k.) Paris 1883. kis 8-adr. VIII. és 168 l.

— OESTERREICH UND BRANDENBURG 1685—1686. Von Dr. Alfred *Pribram*. Innsbruck, 1884. 8-adr. Ára 1 frt.

— LA SAVE le Danube et le Balcan. Voyage chez les Slovenes, les Croates, les Serbes et les Bulgares. Par M. L. Leger. Paris, 1884. 12-edr. 275 l. Ára 1 frt 80 kr.

— DUC DE BROGLIE: FRÉDÉRIC II. ET MARIE-THÉRÈSE d'après des documents nouveaux 1740—1742. I. II. troisième edition. Paris, 1884. 8-adr. I. k. IV és 419 l. II. k. 418 l. Ára 3 fr. 50 c. — 3 fr. 50 c.

— ÉTUDES SUR L'AUTRICHE. Le Kahlenberg notes de voyage et d'histoire par Joseph *Roy*. Lyon, 1883. 8-adr. XV és 333 l.

II. ULÁSZLÓ KIRÁLYLYÁ VÁLASZTÁSA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

III.

A magyar országgyűlés szervezete és tárgyalásainak rendje, valamint legfontosabb functiója, a *királyválasztás gyakorlásának módja* törvény által nem volt szabályozva. A középkor politikai intézményei általán a szokás és hagyomány alapkövein épültek.

A magyar közjognak a köztudatban élő axiomái sorában kiváló helyet foglalt el az, hogy csak *egyféle nemesség* létezik, minélfogva az alkotmányos jogok tekintetében a hatalmas zászlós urak és a szegény köznemesek között nincs különbség. Valóban, ezek és amazok egyaránt bírták a személyes megjelenés és szavazás jogát az országgyűlésen, mely egységes törvényhozó testületet képezett.

Mindazáltal bár ezen alapelv csorbítatlan föntartása fölött féltékenyen őrködött a nemzet, attól lényegesen eltérő helyzetet teremtett a gyakorlat.

A XIV. század vége óta mind gyakrabban fordúlnak elő esetek, mikor a királyi meghívólevelek a köznemességet megyénként választott követek küldésére hívják föl.[1]) Nem ritkán történik az is, hogy a köznemesség, mikor tömegesen gyűlt volt egybe, önkényt megbízottakat választott, hogy ne kelljen a hosszúra nyúló tanácskozások végét bevárnia.

Emellett az országgyűléseken, akár fejenkint jelent meg a köznemesség, akár követek által volt képviselve, — a főpapok, zászlós urak és a királyi tanács többi tagjai (a *förendek*) külön

[1]) 1385-ben fordúl elő az első eset. V. Ö. *Hajnik Imre* akademiai értekezését: »A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése.« (1873)

helyen tanácskoztak, rendszerint Budavárában, és többnyire csak akkor jelentek meg a Rákoson táborozó köznemesség gyülekezetében, mikor az általok előlegesen megállapított végzéseket elfogadás, jóváhagyás végett előterjeszteni kívánták. [1])

A főrendek, kik ily módon tényleg az országgyűlés egyik külön alkatrészét képezték, és a kezdeményezés jogát egészen magokhoz ragadták, ezt természetesen a királyválasztásnál is igénybe vették. Tömeges gyülekezetek körében, a hol fölkiáltás útján történik az ügyek eldöntése, és a fejenként való szavazás kivihetetlen: azok, kik az inditványozás jogát bírják, rendes körülmények között döntő befolyást gyakorolnak az eredményre. Az 1458-iki eset, amikor a fegyveres köznemesség tömege *Mátyás* megválasztására kényszeríti a főrendeket: elszigetelten álló kivételt képez.

Mátyás, úgy látszik, épen ezen eset ismétlődését akarta megakadályozni. Törvény útján szabályozta a királyválasztásnál a kezdeményezési jog gyakorlását. Megállapította, hogy a nádor hívja össze a királyválasztó országgyűlést, vagyis ő határozza meg a királyválasztás időpontját; továbbá, hogy a királyválasztásnál a nádor adja legelső szavazatát, vagyis a megválasztandó király személyére nézve ő tesz indítványt. Ezen intézkedéseknél is János herczeg érdeke lebegett a király szemei előtt. Nem hitt a tömegek hálájában; de bízott azok ragaszkodásában, kiket jótéteményeivel elhalmozott.

Számításaiban csalódott. Egész combinatióját már az az egy tény is fölforgatta, hogy halálakor a nádori méltóság üresedésben állott. Ez a körülmény a *többi főrendek* befolyásának súlyát tetemesen gyarapította. Primus inter pares sem volt soraikban.

A királyválasztó országgyűlés megnyitása május 17-ikére volt kitűzve. A határidő rövidsége és a közlekedés nehézségei miatt, csak május vége felé kezdettek gyülekezni az egyházi és világi főrendek, kik bandériumok élén, többnyire nagyszámú köznemesség által kisérve, jöttek. Az elsők közé tartozott *Báthori*

---

[1]) Utóbb az 1495-ik évi országgyülés egyik törvényczikke elrendelte, hogy a király az országgyülés megnyitása előtt, az előterjesztendő ügyek iránt, az egyházi és világi urakkal megállapodásra jusson.

István, ki az erdély urakkal és nemesekkel, május 28-ikán érkezett Pestre.[1])

Junius első napjaiban a főpapok teljes számban együtt voltak: a gyermek primás, a fogságából kiszabadult kalocsai érsek, az egri, zágrábi, pécsi, erdélyi, győri, veszprémi, csanádi, váczi, nyitrai, szerémi és bosniai püspökök.[2]) A világi főrendek soraiból megjelentek: Báthori István országbíró, Zsigmond és Péter szent-györgyi grófok, Kinizsi Pál temesi gróf, Geréb Péter, Ország László, Bánffy Miklós, János és Dezső, Báthori András, Rozgonyi László, Drágffi Bertalan, Morocz István és László, Zalonoki Pankircher Vilmos, Csáki Benedek, Pethő Miklós és János, Zólomi Miklós.[3])

Slavoniából: Gereben László al-nádor, gróf Blagai Miklós, Thúróczi György, Dersffi István, Bocskai Péter, Gudóczi Péter itélőmester, Roffi Bernát, Pekri Miklós, Ztubiczai Gergely jelentek meg.[4]) Zápolyai Istvánt főkapitányi tiszte Bécsben tartotta még vissza. Ujlaki Lőrincz herczeg, a Beriszlók, a déli megyék nemességével, késtek a megjelenésben.

Míg a főrendek és az előkelő nemesek Budán és Pest városában szállottak meg: a köznemesek és a főrendek bandériumai, a Rákos mezején, sátrak alatt, táboroztak. Számukat *kilencz-tízezerre* becsülték.[5])

---

[1]) Említi a milánói követ junius 20-iki jelentése. D. E. IV. 221.

[2]) Ezeket fölsorolja egy 1490. június 8-ikán kiállított oklevél. (Katona. Historia Critica. XVII. 20.) A milánói követ június 20-iki jelentésében említi, hogy a pécsi püspök június 13-ikán érkezett meg hadai élén. Lehetséges, hogy június 8-ika után még eltávozott, hogy 13-ikán banderiumját a fővárosba vezesse.

[3]) Ezen világi urakat találjuk megnevezve a június 8-iki oklevélben, melynek szövegéből következtetjük, hogy azon napon főrendek nem voltak többen jelen. (»Memoriae commendamus, . . . quod *nobis una cum Regni nobilibus* . . . in nostra et totius Regni congregatione generali existentibus.«) A tíz nappal utóbb Corvin Jánossal kötött egyesség oklevelében még előfordúlnak: Zápolyai István, Perényi János, Magyar Balázs, Dóczi Péter és két Pakos. Ezek kétségkivül június 8-ika után jöttek. Ellenben hiányoznak a június 17-iki oklevélből: Báthori András és az egyik Morocz.

[4]) Szintén a junius 8-iki oklevélben említtetnek.

[5]) Constabili Beltrand, junius 2-ikán Hippolyt érsek udvarából, a ferrarai herczegnek irja: »Allogiano a la campagna circa X. mila

A *förendek* haladék nélkül megkezdették tanácskozásaikat, melyek *magyar nyelven* folytak. [1])

Négy pártra oszolva, bármennyire ellentétesek valának a királyválasztás tekintetében czéljaik és érdekeik, mindannyian találkoztak azon gondolatban, hogy a trónüresedés időpontját és a trónkövetelők versengése által nyújtott kedvező alkalmat föl kell használniok, politikai állásuknak a koronával szemben megszilárdítására, vagy a mint ők mondották, arra, hogy »az ország visszahelyeztessék azon szabadságba, melyet Mátyás előtt élvezett.« [2]) Ezért elhatározták, hogy a királyválasztás *előtt* állapítják meg a király elé terjesztendő hitlevél föltételeit.

Ezenkivül a pártok között egyetértés uralkodott egy *taktikai* kérdésben is. A király-választást lehetőleg késleltetni igyekeztek.

Azok, a kik Ulászló körül csoportosúltak, nem számíthattak arra, hogy a köznemességet jelöltjük részére a népszerűség varázsával meghódíthatják. Tömegek csak nevekért és jelszavakért lelkesülnek. A politikai érdekek, bármily mély értelemmel és elmésen állíttatnak elő, hidegen hagyják, vagy épen gyanakodóvá teszik. Ulászló hívei tehát azon titkos tervben állapodtak meg, hogy a köznemességet kifárasztják és a választás megejtése előtt szétoszlásra bírják. Miksa pártolói még inkább voltak utalva ezen eljárásra.

Ellenben János herczeg azért óvakodott siettetni a választást, mert legbuzgóbb barátai távol voltak, gyűjtve a haderőt, melylyel nyomást akartak gyakorolni az ellenszegűlőkre. A len-

---

cavalli.« A milánói követ junius 20-ikán jelenti: »Ali VII. del presente... ad Peste... erano adunati la magior parte de li Nobili del Regno, insieme cum la gente d'arme del Vajvoda et li altri Baroni et Prelati, che potevano essere in tutto circa IX. milla persone, alloggiate alla campagna in modo de campo al costume de quà.« (D. E. IV. 428. és 221.)

[1]) Constabili junius 17-ikén irja, hogy Hippolyt megjelenik a förendek között, de nem érti tanácskozásaikat, mert magyarúl beszélnek. (D. E. IV. 430.)

[2]) A milánói követ junius 20-ikán irja: »La prima loro cura pare restituire questo Regno alla liberta qua fruebantur ante Regem Mathiam, e sopra omne cosa non intendono di esser piu dicati.«

gyel herczeg hívei pedig jelöltjük személyes megjelenését óhajtották bevárni.

Junius első napjaiban a főrendek a hitlevél tárgyalásával voltak elfoglalva. [1]) A köznemesség tétlenül töltötte az időt.

Ezalatt megérkeztek a *külföldi trónkövetelők követei*, hogy küldőik igényeit előterjeszszék és ezek érvényesítésére működjenek.

Miksa király volt az első, a ki útnak indította követeit. Már april közepetáján össze volt állítva a fényes küldöttség, melynek vezetőjeül *Rudolf* anhalti herczeget, tagjaiúl *Fueger Benedek* brixeni dékánt, *Reichenburch Reinbertet*, *Ramming Jánost* és *Rorbach Zsigmondot* jelölte ki. [2])

Teljhatalommal ruházta föl őket mindennemű tárgyalások megindítására és kötelezettségek elvállalására. [3]) Fölhatalmazta, hogy atyja Frigyes császár nevében is kérjék részére a magyar koronát. [4]) Biztosíthatták a rendeket, hogy jogaikat és szabadságaikat tiszteletben fogja tartani, és őket »a méltánytalanúl rájok rótt terhektől« meg fogja szabadítani; magyarok tanácsával fog élni, a hivatalokat magyarokkal tölti be, háborút a magyar rendek megegyezése nélkül nem indít. Figyelmeztetniök kellett a rendeket azon előnyökre, melyek megválasztásából az országra származnak: Morva, Szilézia és Lausitz a magyar koronánál marad, Moldvát Lengyelországtól visszaszerzik; Magyarország és a német birodalom között örök béke jő létre. A törökök ellen hat-

---

[1]) A milánói követ junius 20-ikán irja, hogy miután junius 1—2 napjain a dunántúli urak megjöttek »parse alli Baroni e Prelati che si trovavano quà de unirsi e incominciare ad tractare de conditionibus et legibus, quas deberet accipere Rex futurus.«

[2]) Az 1490. április 20-ikán kelt megbízólevél Firnhabernél 25.

[3]) ». . . Tractandi, sese inscriptionibus obligandi vel etiam in animam nostram, si opus fuerit, jurandi.«

[4]) A megbízólevélben Miksa kiemeli: »Dominus et genitor noster paternam in nos affectionem jus suum et regnum illud nobis favet (*sic*), ita ut nos praefatum Regnum Hungariae, juxta easdem inscriptiones, tamquam suae Maiestatis filius regere, gubernare, possidere possimus.« (Az útasításban is említi: »Die Rumisch Kunigliche Maiestät von der Kaiserlichen Maiestät Willen haben di Crone anzunemen.« (Firnhaber 64.)

hatós oltalomra számíthatnak a magyarok, mert Miksának hő vágya, a hitetlenek ellen harczolni, és a keresztény uralkodók mind megígérték segítségöket. Ellenben, ha a lengyel királyra esnék választásuk, a magyar korona elveszti Morvát, Szilériát és Lausitzot; Magyarország és a német birodalom között megújúl az ellenségeskedés, melyet a törökök az ország terűletének megcsonkítására fognak fölhasználni. Emellett, ha a követek meggyőződnek, hogy a rendek Miksát megválasztani nem hajlandók, utasításuk szerint, utalniok kellett azon veszedelemre, mely az országot fenyegeti, mert a császár kénytelen volna a pápához folyamodni, hogy egyházi büntetésekkel sújtsa Magyarországot; valamint alattvalóit és szövetségeseit is fegyverre szólítaná.

Végre a követek írott és szóbeli utasítással voltak ellátva arra nézve, hogy a királynét, János herczeget, az egyházi és világi urakat miként igyekezzenek igéretekkel lekötelezni és küldöjük részére vonni. [1])

Vajjon a Miksa által kijelölt követek mind megjelentek-e Pesten, és mikor érkeztek ide, arról nincs tudomásunk. [2]) Azoknak, kiket Ulászló és Kázmér lengyel király küldöttek volt, neveit sem ismerjük.

Junius 7-ikén és a következő két napon a főrendek megjelentek a Rákoson, hol a külhatalmak követei egymásután kihallgatást nyertek. Ezek előadták küldetésök czélját, és mindazt,

---

[1]) Az uraknak igérjék, hogy hivatalaikban és javaikban meg fogja őket tartani:

»Item auch einem jedem auszerhalb des andern heimlich und insonderheit zusagen, was des einen jeden belanget wird . . .« A királynéval »heimlich zu handln, und ir Trost und Hilf zusagen . . .« Ha látják »das die Königin Macht und Regiment hett, alsdann mit ir und den iren tapferlich und freundlich zu handln, als die Kuniglich Maiestät des insonderheit mundlich bevelhe tan hat.« (A dátum nélküli utasítás Firnhabernél. 64—68.)

[2]) Úgy látszik Miksa előrelátta, hogy mind a hat nem fog megjelenhetni; ezért utasításában meghagyja, hogy legalább Breisacher és Rorbach, vagy Rorbach egyedül igyekezzék mindenesetre Magyarországba eljutni.

amivel a rendek hajlandóságát küldőik részére biztosíthatni vélték. [1])

Corvin János szükségesnek látta, hogy az ő igényei szintén ünnepélyesen bejelentessenek. A váradi és győri püspököket bízta meg ezen föladattal. Választása nem helyezi kedvező világításba emberismeretét. De a két főpap azon eljárását, hogy ők, kik Ulászló érdekében a legnagyobb tevékenységet fejtették ki, az országgyűlés színe előtt Mátyás fia mellett fejtették ki rhetorikájuk hatalmát, igazolhatatlannak kell tartanunk ; alig szolgál mentségökre az a körülmény, hogy a trónkövetelők követeinek szónoklatait jelentőségnélküli szertartásnak tekinthették. [2])

A köznemesek ezalatt zajosan sürgetni kezdék a királyválasztást; a pártvezérek nehezen bírták lecsillapítani türelmetlenségöket, mely nőttön-nőtt azon arányban, a mint költségeik és élelmiszereik fogytak.

Ezen helyzet előnyeit értékesíteni igyekezett *Albert* pártja. Báthori Miklós váczi püspök fölhívására, több megye nemessége a lengyel herczeget, mint magyar királyt éltetni kezdette. Azt remélették, hogy a bizonytalanságban levő tömeget magokkal fogják ragadni.

De rosszúl számítottak. Ahelyett, hogy viszhangra találtak volna, meglepetést és fölháborodást idéztek elő. Maga *Báthori István* — a párt vezére — vagy azért, hogy a tervről nem volt

---

[1]) A milánói követ junius 20-iki jelentésében említi, hogy junius 7-ikén a förendek a Rákosra mentek. Bizonyára a külföldi követek kihallgatása végett. — *Bonfin* hosszasan szól a külhatalmak követei fogadtatásáról; de előadásából nem vehetjük ki, hogy mikor történt a kihallgatás. Ennek elbeszélése *után* szól csak a köznemesség szétoszlásáról; amiből következtethetjük, hogy Bonfin tudomása szerint, a követek fogadtatása a köznemesség jelenlétében történt. Egyébkint is alig hihető, hogy a förendek a köznemességtől ezen látványosságot megvonták; amire okuk sem volt.

[2]) *Bonfin* és *Tubero* elbeszélésök szövegébe fölveszik a beszédeket, melyeket a külhatalmak követei, szerintök, tartottak; de kétségtelen, hogy ezen beszédek az ő tollukból folytak. Természetesen, a két író által közlött beszédek nem azonosak. — Bonfin szerint az első napon Corvin Mátyás, a másodikon Miksa és a lengyel király, legutoljára Ulászló követei szólottak. Tubero szerint a cseh követek voltak az elsők, utánok következtek a németek, utolsók a lengyelek.

előlegesen tudomása, vagy mert a kisérlet eredménytelenségét azonnal fölismerve, a felelősséget magától el akarta hárítani, túlbuzgó párthívei között termett, és heves szókkal rendreutasította őket. A merész vállalat megbukott. Intézői a következő éjszaka szétoszlottak. [1]) Báthori István pedig sietett elhagyni a vesztett ügyet, és Ulászló pártjához csatlakozott.

Albert herczeg mindazáltal néhány száz nemes éljenzésében törvényesen megejtett választást akart látni, fölvette a királyi czímet, és készületeket tett, hogy fegyver hatalmával küzdje ki a trónt. [2])

A Rákoson csakhamar helyreállott a megzavart nyugalom. Sőt bizonyos egykedvű közönyösség emelkedett uralomra. A köznemességet a pártvezérek megtudták győzni afelől, hogy a királyválasztást fontos okok miatt még egy ideig el kellett halasztani, és hogy legbölcsebben cselekszik, ha a hosszúra elnyúló tárgyalások végét be nem várva, szétoszlik.

A köznemesség politikai függetlenségének és a közszellemnek hanyatlását mi sem tünteti föl világosabban, mint az a tény, hogy legjelentékenyebb jogának gyakorlására messze vidékekről összeseregelve, a főrendek párttaktikája által rábíratta magát, hogy eredménytelenül elszéledjen, és jogait megyénként választott két megbízottra ruházza át. [3])

---

[1]) Ezen incidensről a legrészletesebb elbeszélést a milanói követ junius 20-iki jelentésében találjuk. A pápai követ junius 24-iki jelentésében röviden szól róla. Bonfin csak néhány sort szentel ezen eseménynek; sem azokat nem említi, a kik a mozgalmat kezdeményezték, sem azokat a kik elfojtották. A cseh Dubravius elbeszélése minden más forrással ellentétben áll; és hitelesnek nem tekinthető.

[2]) Albert, 1490. julius 21-én Bártfa városához intézett iratában »Dei gratia Rex Hungariae in conventione generali campi Rakos electus« czímet visel. És említi »proclamationem sacrae electionis nostrae in campo Rakos mutua et concordi voluntate Regnicolarum et Civitatum factam,« Katona. XVII. 89.

[3]) Sajnos, emlékeink hézagossága miatt ezen tény előzményeit és részleteit nem ismerjük kellő pontossággal. *Constabili* junius 17-iki levelében úgy adja elő a történteket, hogy a főrendek nem akarván tovább együtt tartani a költségükön élő nemeseket, ezeket *elbocsátották*, két nemest tartván vissza minden megyéből, összesen »mintegy 120-at.« (D. E. IV. 430.) Ellenben *Bonfin* szerint a köz-

IV.

A mint a köznemesség tömege, junius tizedike táján, szétoszlott, megbízottai a Rákos mezejéről Pest városának egyik templomába tették át tanácskozásaik színhelyét.

Mindenek előtt a választási föltételek kerültek napirendre. A főrendek a Mátyás előtt fönnállott állapot visszaállítását tűzvén ki föladatúl, az általuk előlegesen megállapított hitlevélben nem kiméltek a nagy király emlékét, és nem haboztak a törvénysértés vádjával bélyegezni meg. Sőt ezt bizonyára czélzatosan helyezték előtérbe, hogy egyfelől János herczeg népszerűségét ellensúlyozzák, és idegen uralkodó megválasztását még inkább kívánatosnak tűntessék föl.

A megválasztandó királynak ugyanis arra kellett magát köteleznie, hogy »az országot és összes rendeit az ősi jogok, kiváltságok és szabadságok élvezetében megtartva, azokkal ellenkező újításokat, *mint Mátyás király tette volt*, semmi szín alatt nem fog behozni«; hogy »a fenséges Mátyás király által behozott újításokat, különösen az egy forint adó kivetését, el fogja törölni«; a régtől fogva megszokott rendes királyi jövedelmekkel be fogja érni; a Mátyás és Beatrix vagy bárki más által, »helytelenül és jogtalanúl elfoglalt jószágokat« törvényes birtokosaiknak vissza fogja adni; meghallgatás nélkűl, a törvényes rend mellőzésével, senkit sem fog büntetni; a bírákat arra, hogy ítéleteikben az igazság követeléseitől eltérjenek, soha sem fogja kényszeríteni.

De a főrendek nem elégedtek meg azzal, hogy a korona hatalmának túlterjeszkedése ellen védgátot emelnek; a magok hatalmát jelentékenyen gyarapítani igyekeztek. *A főpapok és főurak rendjét* a királyi hatalom ellenőrzésére hivatott testület functióival ruházták föl. A hitlevél ugyanis megállapítja, hogy a király a koronát a főpapok és főurak gondviselése alatt hagyja, az általok választandó koronaőrök rendelkezésére bocsátja a vise-

nemesség, mivel a költségeket nem volt képes többé viselni, a főrendektől *engedélyt* kért és nyert, hogy szétmehessn, mire 60 nemest teljhatalommal ruházott föl. — A választottak számára nézve hitelesebbnek kell tartanunk azt, ki az országgyülés *alatt* ír. A szétoszlás napját nem határozhatjuk meg biztosan. Valószínűleg junius 10-ike táján történt.

grádi várat, melynek falai között úgy a koronát, mint az Ausztria visszabocsátása, Morvaország és Szilézia visszaváltása esetében fizetendő-összegeket őrizni fogják. Ezen összegek »a főpapok és főurak határozata szerint« fognak az ország védelmére fordíttatni. Csak »a főpapok és főurak megyegyezésével« bocsáthatja vissza a király Ausztriát a császárnak, és köthet vele békét. A forgalomban levő érczpénz tekintetében szintén csak »a főpapok és főurak megegyezésével« hozhat be változtatást. Mindehez még az a záradék van csatolva, hogy a király azon végzéseket, melyeket »a főpapok és főurak, az ország többi lakosaival egyetértőleg, a koronázás előtt alkotni fognak«, megerősíteni köteles.

A főrendek egyszersmind óvatosan gondoskodtak arról, hogy ha külföldi uralkodó lép az ország trónjára, idegen befolyás ne veszélyeztesse hatalmukat és az ország függetlenségét. Ennek biztosítására a hitlevélbe iktatott czikkek egész sorozata van hívatva. A leendő királytól követeltetik, hogy idejének nagyobb részét Magyarország területén töltse; kizárólag magyar tanácsosokkal és udvari emberekkel vegye magát körül; az országot illető ügyekben kizárólag magyarokkal tanácskozzék; egyházi javadalmakat, világi méltóságokat és jószágokat csak érdemes magyaroknak adományozzon; egyházi javadalmakat külföldieknek csak »a magyar főpapok és főurak jóváhagyásával adományozhat.« [1])

A főrendek ezen pontokkal a nemzeti pártra, János herczeg híveire is hatni kívántak, megnyugtatva őket aziránt, hogy az idegen királylyal nem fog idegen befolyás az országba vonúlni.

De a főrendek többsége, mely politikai és személyes érdekek által vezetve, el volt határozva arra, hogy Mátyás fiát a választásnál mellőzni fogja, a hála és kegyelet érzelmeinek sugallatai iránt is megőrizte fogékonyságát. Mielőtt mást emelnének a trónra, biztosítani kívánták János herczeg jövendő állását. És készek lévén neki mindent megadni, amit az ország koronáján kívül nyújthattak, arra is számítottak, hogy önkénytes visszalépésre bírhatják.

---

[1]) A hitlevél szövege, a mint azt Ulászló a választás után elfogadta, törvényeink gyüjteményébe föl van véve.

Előterjesztették tehát neki, hogy irányában az atyjától nyert jótéteményekért készek halájukat leróni; de mivel a királyválasztás kimenetele nem egyedül tőlök függ és így kétes, most mikor még ők rendelkeznek az ország fölött, gondoskodni kívánnak róla, azon eshetőséggel szemben, ha nem ő emeltetnék a trónra.

A herczeg az ajánlatot nem utasította vissza. Tárgyalások indúltak meg, melyek rövid idő alatt eredményre vezettek. [1]) Abban történt megállapodás, hogy János herczeg, ha »Isten akaratából vagy emberek végzéséből« nem választatnék meg Magyarország királyává, ezen esetben is bírni fogja a királyi czímet és méltóságot; *Bosnyákország királyává* fog választatni, és a leendő magyar király által, az ő koronáztatása után három vagy négy nappal, meg fog koronáztatni. Ezenfölül bírni fogja a slavoniai herczegséget, mint a magyar királynak alárendelt »*fejedelem*« és a horvátországi bánságot, mint a magyar király tisztviselője. Az ezen állásokhoz tartozó jövedelmeken kivül, a királyi kincstárból tizenkétezer arany forint évi fizetést fog a horvátországi végvárak föntartására nyerni. Az atyjától adományúl vagy zálogjogczímen nyert várakat, városokat és uradalmakat megtartja; Pozsony, Komárom és Tata kivételével, a melyeket a jövendő királynak, a negyvenezer arany váltságdíj lefizetése után, kiszolgáltatni köteles. A magyar koronához tartozó várakat, városokat és uradalmakat, melyek tényleg kezei között vannak, most azonnal a főrendeknek átadja; Buda, Visegrád és Belgrád kivételével, melyeket a jövendő király megérkezéseig megtarthat. Az ausztriai, stiriai, karintiai, krajnai, sziléziai és lausitzi várakat, városokat, herczegségeket szintén most azonnal a főrendeknek átadja; az oppelni herczegség kivételével, mely örökös birtoka marad.

A főrendek végül kimondották, hogy ezen egyességet a megválasztandó király azonnal, a mint az ország határain átlép, saját pecsétje alatt, és a koronázás után ujra az országos pecsét alatt megerősíti. [2])

---

[1]) Hogy az egyesség *alkudozások* eredménye volt, kitünik az oklevél ezen szavaiból: »ad disposicionem pacis et *tractatus devenimus, quibus pluribus et notabilibus habitis, postremo . . . . conclusimus.*«

[2]) Az Ulászló király által július 31-ikén megerősített egyességről kiállított oklevél egyik eredeti példánya az országos levéltárban. Kiadta

Ezen egyességet János herczeg szóbeli nyilatkozattal és kézszorítással elfogadta. [1])

Mindazáltal egyik fél sem járt el jóhiszeműleg. A főrendek, míg a bevezetésben úgy szólanak, hogy a királyválasztás kimenetele nem tőlük függ, és csak mint lehetőséget tüntetik föl azt, hogy nem János herczegre eshetik a választás; az egyesség több pontjában elárúlják, hogy másik jelölt, és pedig egy az országon kivül lakó uralkodó megválasztását bevégzett ténynek tekintik. [2])

János herczeg pedig az egyesség föltételeinek elfogadása után, meghiúsítva a főrendeknek a belső béke megóvásához csatolt reményeit, még nagyobb erélylyel folytatta actióját, a melyre most új tér nyílt.

Talán épen az egyesség megerősítése napján, junius 13-ikán, vonúltak a fővárosba Ujlaki Lőrincz herczeg, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök és a Beriszlók, — az egyik szerb deszpót, a másik vránai perjel — több előkelő úrral, sok nemessel, néhány ezer fegyveres élén. [3])

Mindegyik párt kísérletet tett, hogy őket megnyerje. Corvin János, személyesen, a kalocsai érsek által kísérve, kereste föl táborukat. De ezek meggyőződvén arról, hogy a többség Ulászló részére biztosítva van, előnyösöbbnek látták a cseh király pártjára állani, és ezzel alkudozásokba bocsátkoztak. Mindenek előtt azt kívánták, hogy a Mátyás halála óta véghez vitt erőszakos tényekért és birtok-foglalásokért – egyebek között a pécsi püspök a pécsváradi, Ujlaki a pétervárádi apátságot foglalta el — büntetlenség biztosíttassék. Továbbá a Corvin Jánossal kötött egyesség megváltoztatását követelték; mert Ujlaki maga számára igényelte a bosniai királyi czímet, melyet atyja is viselt, és több

---

Pray. Epistolae Procerum. I. 378—394. Kovachich. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. II. 270—282.

[1]) »Data fide et stipulata manu . . . adimplere promisit.«

[2]) Az oklevél szerint János herczeg Buda, Visegrád és Belgrád várakat »*usque ad adventum futuri Regis in hoc Regnum*« kezei között tarthatja.

[3]) A megérkezés napját a milánói követ június 20-iki jelentésében említi. Bonfin szerint kétezer fegyveres élén jöttek.

uradalomra, melyek Corvin János birtokában voltak, jogot tartott. [1])

Azonban az Ulászlóhoz ragaszkodó főrendek válasza úgy hangzott, hogy a János herczeggel kötött egyességtől el nem állhatnak; bizonyára lelkiismeretök tiltakozása tartotta őket attól vissza, hogy hűtlenségre hűtlenséget halmozzanak.

Ujlaki és társai most már Corvin Jánosnak ajánlották föl szolgálataikat. A herczeg örömmel fogadta a hatalmas szövetségeseket, és természetesen nem habozott, azon esetre, ha trónra segítik, mindent megigérni, a mit csak kivántak: bosniai királyságot, uradalmakat, amnestiát. Az alku megköttetett. Ujlakiék Corvin János zászlaihoz szegődtek, a hová — mint a milánói követ jelentésében hangsúlyozza —»magánérdekeik, nem a herczeg személyéhez való ragaszkodásuk vezették.« [2])

Az ekként jelentékenyen megerősödött párt — melynek vezető szelleme a *pécsi püspök* vala [3]) — belátván azt, hogy a királyválasztás rendes lefolyása mellett kisebbségben kell maradnia, nem habozott fegyverhez nyúlni, és így polgár háború veszélyének tenni ki az országot. A budai várból — melyet Corvin János új hívei előtt megnyitott — kitörést terveztek. [4])

Azonban a Pesten tanácskozó főrendek tudomást nyertek a tervről. Ezen válságos körülmények között *Zápolyai István* is

---

[1]) A milánói követ, a ki június 20-iki jelentésében tűzetesen szól ezen tárgyalásokról, megemlíti, hogy Ujlaki igényt tartott Garai Jób örökségére, a pécsi püspök pedig három várra, melyeket Mátyás elvett tőle és fiának adományozott.

[2]) Június 20-iki jelentésében, melynek elbeszélése egészen magán viseli a hüség jellemét. D. E. IV. 221—4. — Egy dátum-nélküli, de bizonyosan június végén írt tudósítás, mely Budáról Milánóba küldetett, említi, hogy Ujlaki és társai kezdetben Miksa pártján állottak. (D. E. IV. 184. Tévesen april havára téve.) A miben a való az lehet, hogy Miksával is alkudoztak.

[3]) A pápai nuntius 1490 július 18-iki jelentésében »malorum omnium fames« jelzővel említi a pécsi püspököt. (A velenczei könyvtárban.)

[4]) A milánói követ június 20-iki jelentésében azt a részletet is említi, hogy Corvin János ezer gyaloggal készült kitörni.

megjött rövid időre. [1]) Az ő hozzájárulásával, oly intézkedések tétettek, melyek határozottságot mérséklettel egyesítettek. A főrendek megmutatták, hogy hőn óhajtják elhárítani a polgárháború iszonyait, de egyszersmind készek az erőszakot erőszakkal torolni meg. Június 17-ikén a Pesten együtt levő főrendek és nemesek ünnepélyes oklevélbe foglalták a János herczegnek tett és általa elfogadott ajánlatokat. [2]) És ugyanakkor Báthori Istvánt, Kinizsi Pált, Drágffi Bertalant, jelentékeny haderő élén, átküldötték a budai partra, oly czélból, hogy a vár ellen támadólag lépjenek föl.

Az összeütközés most még elhárittatott. Három napra fegyverszünet köttetett, [3]) mely háromízben, utólszor július 2-ig, meghosszabbíttatott. [4])

Ezen idő alatt, tárgyalások folytak. Az egyik részről Dóczi Orbán püspök és Báthori István, a másikról Ernuszt Zsigmond püspök és Ujlaki Lőrincz voltak a meghatalmazottak. A budai vár Zsigmond-kápolnája szolgált találkozási helyül. [5])

A pápai nuntius, Angelo ortei püspök, ki Mátyás halála után is az országban maradt, fölhasználta ezen alkalmat, hogy mindkét részt a béke és egyetértés helyreállítására buzdítsa. De szavai hatását csökkentették a Németországból érkező tudósítások, a melyek szerint a pápa Miksa megválasztását óhajtaná, a mit a nuntius, ki hónapok óta Rómából levelet nem kapott, kellően megczáfolni nem volt képes; a miért is tűrnie kellett a

---

[1]) A Corvin János érdekében junius 17-ikén kiállított oklevélben a világi főrendek között második helyen áll. A szöveg valószínűvé teszi, hogy csak a tényleg jelenlevő urak soroltattak föl.

[2]) Az oklevelet nyolcz főpap, huszonöt világi ur — kik névszerint vannak fölsorolva — »cacterique Praelati, Barones ac primores Regni Hungariae, ipsum *totum Regnum repraesentantes*« állítják ki. Kiemelik, hogy főczéljok: elhárítani a polgárháborút »*quod jam non paratum solum, sed inchoatum etiam conspexissemus.*«

[3]) A milánói követ junius 20-iki jelentése.

[4]) A milánói követ június 23. és július 12-iki jelentései. D. E. IV. 229. 237.

[5]) Bonfin elbeszélése.

magyar urak szemrehányásait: hogy ő szentsége az országot, »Európa védfalát« elhagyja. [1])

Egyébkint is a pártszenvedélyek elhatalmasodott zajában a békére intő szózat nem talált meghallgatásra. Csak *Váradi Péter*, a kalocsai érsek karolta föl azt, és kijelenté, hogy ha a béke fönntartására irányúló törekvéseivel czélt nem ér, Corvin János udvarát elhagyja és érseki székhelyére vonúl vissza. Igéretét csakhamar teljesíteni kellett; mert a négy megbízott tanácskozásai nem vezettek eredményre. [2])

Mindkét párt az elháríthatatlan küzdelemre készült. Corvin János hívei nagy erőfeszítéseket tettek. Megkísérlették, hogy Zápolyai Istvánt megnyerjék. Két követ ment Bécsbe, fényes igéretekkel. De siker nélkül. [3])

Ugyanakkor, június 23-ikán, a váradi püspök is Bécsbe útazott, hogy Zápolyainál az ellenfél igyekezeteit ellensulyozza, és vele, valamint Ulászló királynak ott tartózkodó cancellárjával, *Schellenberg Jánossal* a teendők iránt értekezzék. [4])

---

[1]) A pápai követ elkeseredésében azt írja a pápának, hogy már ő maga is úgy kezd gondolkodni, mint a magyarok; kéri, hívja vissza, nehogy ezen megszégyenítő állásban tovább kelljen maradnia. (A nuntius június 24-iki jelentése.)

[2]) A pápai követ július 18-iki jelentése.

[3]) A milánói követ június 23. és július 12-iki jelentése. D. E. IV. 237.

[4]) A milanói követ június 23-ikán írja, hogy a váradi püspök az éjjel Bécsbe útazik, és egy hétig marad el. Ugyan ez július 12-iki jelentésében írja, hogy a váradi püspök azért küldetett Bécsbe, hogy a cseh cancellárral értekezzék, és »per riferire al Conte Stefano, quanto era facto et intendere lo parere suo.« (D. E. IV. 229. 234.) Corvin János követeinek és a váradi püspöknek Bécsbe menetele arra a téves magyarázatra adott alkalmat, mintha az ország rendei az eldöntést: a trónkövetelők közül melyiket fogadja el királyúl a nemzet, Zápolyai Istvánra bízták volna. Nem kevéssé meglepő, hogy azt, a mi a történelem lapjain elszigetelve álló eset volna, a történetírás habozás nélkül elfogadta. A felelősség ezért *Bonfint* terheli. Ő beszéli, hogy miután a két párt megbízottai megegyezni nem tudtak, »conventum est inter eos, uti ad Comitem Scepusiensem duo utrinque oratores mitterentur . . . ut quemcumque Regem optaret, is ab omnibus aliis approbaretur. Joannes Varadiensis antistes a Regni proceribus missus est; duo quoque a Coruino duce, qui Stephani voluntatem requirerent . . . . Stephanum inveniunt potius

A fönforgó kérdések megoldása sok nehézséggel járt. A püspök három nappal Bécsbe érkezése után így szól, Pernstein Vilmoshoz írt levelében:

»Minden gond és fáradság, mely születésem napjától mostanáig osztályrészem vala, elenyészik ahoz képest, a melyet az utolsó három nap szerzett nékem.« [1])

Ez alatt Corvin János hívei átvezették hadaikat a pesti oldalról a budai vár alá. Élénk bizalom és harczvágy nyilatkozott körükben; főleg mióta a királyi kincstárban fölhalmozott megbecsülhetetlen értékű drágaságokat: ékszereket, asztali készleteket, fegyvereket és kelméket megláttak. »Istenen kívül senki sem árthat nekünk!« kiáltott föl elragadtatásában a vránai perjel.

Az arany, ezüst és drágakövek ragyogása a remény sugárait árasztotta rájok. A dús kincs eszközt nyujtott a harcz folytatására, és jutalmat igért ragaszkodásukért. [2])

Merész tervet gondoltak ki: hogy Székesfehérvárra viszik jelöltjüket, és a kezeiben levő szent koronával megkoronázzák.

Azonban Ulászló hívei fölfödözték a tervet. Már előbb gondoskodtak volt arról, hogy a koronázási város meglepetés ellen biz-

---

Bohemiae Regi, quam cuivis alii studentem.« — Magában véve teljesen hihetetlen, hogy akár Ulászló hívei Corvin Jánost, akár Corvin János hívei Ulászlót hajlandók lettek volna királyúl elfogadni, csak azért, mert Zápolyai nyilatkozik mellette; aminthogy Zápolyai állitólagos nyilatkozata után Corvin János hívei nem hódoltak meg Ulászló előtt. Emellett nem lehetett titok, hogy Zápolyai akkor már Ulászlóhoz csatlakozott; amit a junius 17-iki oklevélhez járúlásával is nyilvánított. De a legnyomatékosabb czáfolatot a milánói követ jelentései képezik. Trevigliói Maffeo jól volt informálva; tudta, miért ment a váradi püspök, miért küldettek Corvin János követei Bécsbe. Ha négy megbízott azon föladattal küldetik Zápolyaihoz, hogy az ő békebírói eldöntésére bízza a királyválasztás ügyét, ezen fontos esemény nem maradhatott volna a szemfüles milánói követ előtt titok; aminthogy senkinek sem állhatott érdekében, hogy az titok maradjon. A két forrás közül mindenesetre a milánói diplomata érdemel nagyobb hitelt.

[1]) A váradi püspöknek június 26-ikán Bécsből cseh nyelven írt levele a Lobkovitz herczegek raudnitzi ltban. Idézi Palacky. 337. lapon.

[2]) A milánói követ július 12-iki jelentése, a melyben azt is emliti, Corvin János hívei a császárral és a lengyel királylyal is alkudozásba bocsátkoztak. A pápai nuntius június 24-iki jelentése szerint Ujlaki és társai Albert lengyel herczeget segítségül hívták.

tositva legyen. Most pedig, fölszólításukra, a fehérvári prépost székhelyére sietett, hogy megoltalmazásáról intézkedjék. Egyszersmind sürgető parancs ment Mátyás királynak Morvaországban táborozó fekete seregéhez, hogy jövetelét siettesse.[1])

Corvin János híveit most az a veszély fenyegette, hogy Budavárában körül fognak záratni. Abban állapodtak meg tehát, hogy az ország déli részeibe vonúlnak vissza, a hol erős váraik falai között, minden támadás ellen biztosságot találhatnak; és terjedelmes uradalmaikon haderejöket szaporíthatják.

Június utolsó napján történt a kivonúlás Budavárából, a hol erős őrség hagyatott. János herczeg magával vitte az egész királyi kincstárt, amit Ujlaki és a pécsi püspök határozottan követeltek, gondosan őrködve a fölött, hogy értékes tárgy ne maradjon hátra.[2])

Az első napon a vár közelében táboroztak. Másnap alig egy mérföldnyi távolságra mentek. Valószínűleg azért haladtak oly lassan, mert az ellenpárttól újabb egyességi ajánlatot vártak. Csalódtak. Eltávozásukban Ulászló pártfelei, a királyválasztó országgyűlés ellen intézett merényletet láttak és rögtön sereget küldöttek utánok.

Vezetését Báthori István és Kinizsi Pálra bízták, a kiknek a királyné, az esztergomi érsek és az egri püspök is banderiumaikat rendelkezésökre bocsátották.

Corvin János hívei, hogy időt nyerjenek, négy megbízottat — a pécsi püspököt és a vránai perjelt, Ujlaki Lőrinczet és Kis-Horváti Jánost — küldöttek Pestre. Az egész napot (július 2-ikát) tanácskozva töltötték. Este a táborba tértek vissza azon igérettel, hogy a következő reggel folytatják a tárgyalást. De a mint táborukba jöttek, azt javasolták pártfeleiknek, hogy a tárgyalásokat,

---

[1]) Ezen tervről és meghiúsításról a milánói követ július 12-iki jelentése szól. A koronának Visegrádról Budára szállításában jelentékeny része lehetett a kalocsai érsek testvérének Mátéának; mert ezen vétségeért hütlennek nyilváníttatván, budai házát Beatrix a szentgyörgyi grófoknak adományozta. (Az 1490. julius 18-án kelt adománylevél az országos levéltárban.)

[2]) A milánói követ július 12-iki jelentésében megjegyzi, hogy még egy padot sem hagytak hátra.

melyek kedvező eredményt nem igérnek, megszakítva, sietve tovább kell vonúlni.

Corvin János a tárgyalások folytatása mellett szólalt föl. De inkább eszköze és zászlaja, mint vezére volt a pártnak. A kellő erélyt, hogy akaratát érvényesítse, nélkűlözte. A helyett, hogy tekintélyének sulyát határozottsággal a mérlegbe vetné, *könyeivel* akarta megindítani környezetét. *Sírva* kérte: »engedjék visszamenni Budára; mert jól tudja. — úgymond — hogy különben veszve van.«

A vezér erélytelenségének méltó mellékképe: követői cynismusa. Ezek kíméletlen gúnynyal azt válaszolták: »Ám térjen vissza, ha úgy tetszik; de kincseit nem viszi magával!«

A herczeg engedett. Július 3-ikán folytatták útjokat.

Ugyanekkor, a Pesten egybegyűlt förendek, a biztosok elmaradásából az ármányt felismerve, a menekűlők üldözésére *Báthorit* és *Kinizsit* bocsátották. Ezek rögtön fölkerekedtek. Késő éjszaka elérték a vránai perjel vezetése alatt lévő utóhadat, rövid küzdelem után szétszórták, és a három lándzsa-sebből vérző perjelt foglyúl ejtették.

A következő napon (július 4-ikén) a Sárvíz partján érték utól Corvin János seregét. Egy része már a túlparton volt, másik része csak véres viadal után vonúlhatott át a hidon, melyet szétrombolt.

Mindazáltal Báthori és Kinizsi, parasztemberek útmutatása mellett, gázlón átvezették csapataikat. Igy az eldöntő ütközet kikerűlhetlenné vált. Ezt megelőzőleg Báthori buzdító szavakat intézett vitézeihez. Fájdalommal tölti el — úgy mond — az a gondolat, hogy egész élete folyamán keresztények elleni harczról iszonyodott, és most honfitársai ellen kell csatára indúlnia; de ezek, a másik táborban, nem tekinthetők a haza fiainak, mert az ország szabadsága ellen fegyvert ragadtak; megérdemlik tehát, hogy úgy tekintsék őket, mintha törökök lennének.[1])

A mint beszédét végezte, jelt adott a támadásra. A két sereg ereje jóformán egyenlő volt, és egyenlő elkeseredéssel küzdött. De Corvin Jánosnak, a Csonthegy lejtőjén fölállított had-

[1]) Ezen beszéd, melyet a milánói követ július 12-iki jelentésében ismertet, annyira jellemző, hogy azt valóban ilyformán elmondottnak fogadhatjuk el.

sorai, előnyös helyzetök daczára, Beatrix nehéz lovasságának rohama előtt meg nem állhattak, és fölbomolván, futásban kerestek menekülést.

A győzők hetven előkelő foglyot ejtettek a csatatéren, de az üldözéstől tartózkodtak. A tábor gazdag zsákmánynyal kezeikbe jutott. A menekülők a királyi kincstár legértékesebb részét biztosságba helyezték ugyan, de drágaságokkal megrakott számos szekér maradt el, dús prédát nyujtva hadnagyoknak, közvitézeknek, sőt még a vidék pórjainak is.

Báthori és Kinizsi visszasiettek Pestre, és június 12-én tartották bevonúlásukat.[1]) Mire az ország rendei a pécsi püspököt, Ujlakit és a kalocsai érseket is a haza ellenségeinek nyilvánították. Váradi Péter félrevonúlása nem engesztelte ki a diadalmas párt haragját, melyet személyes ellenségei szítottak.

János herczeget kímélték; de tanácsosait sujtva, ezzel ő rá is kimondották az ítéletet.[2])

Corvin János, pártja főbb embereivel, a pécsi püspök székhelyére vonúlt. A szenvedett kudarcz természetes következményei: a kölcsönös vádaskodás és gyanúsítás, az egyenetlenség és csüggedés, nem maradtak el. Székely Jakab, a hadnagyok egyik legkiválóbbja, heves szóvita után, fölháborodva távozott, és Miksának ajánlotta föl szolgálatait. Ujlaki Lőrincz elzárkózott szerémi váraiba, és magára hagyta a szerencsétlen ifjú herczeget, a ki Pécsről távozva, Slavóniába vonúlt el. Itt önző tanácsadói befolyásától menten, arra határozta el magát, hogy a belbéke helyreállítására ő teszi meg az első lépést. A Pesten levő főrendekhez levelet írt, készségét nyilvánítva a kiengesztelődésre.

A főrendek előzékenyen fogadták közeledését, és Corvin János megbízottja, Ráskai Balázs számára, menedék-levelet küldöttek. De nem látták szükségesnek, hogy a vele megindítandó alkudozások kimenetelétől a *királyválasztást* függővé tegyék.

Fraknói Vilmos.

---

[1]) Corvin János pártjának ezen viszontagságairól becses részleteket tartalmaz a milánói követ sokszor idézett jelentése, melylyel Bonfin és Tubero elbeszélése lényegileg megegyez.

[2]) A pápai nuntius július 18-iki jelentése.

A SZÉCHYEK MURÁNYBAN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III.

Tizenhét évig élt Homonnay Mária házasságban Széchy Györgygyel s tizenhét esztendeig és kilencz hónapig — haláláig — viselte érte az özvegyi fátyolt. Sohasem tette le nevét: minden levelén, minden íratán ott van az elhunytnak neve, címeivel együtt, s csak azután következik erős, férfias, sohasem reszkető kézzel írva, büszke és öntelt vonásokat mutatva a »Homonnay Marÿa.« Mindvégig a fekete pecsétet használja, a D. H. M. betűkkel és a Drugethek ősi nemzetségének, hét seregélyes vagy rigós czímerével. A hosszú gyász, melyet férje emlékezetének szentelt, a gyöngédség és tisztelet, melylyel említést szokott róla tenni, félreérthetetlenül megmondják, hogy a házasság első napjától kezdve mindaddig, míg orgyilkos kezek az egyház lánczát szét nem szakították, boldog és zavartalan volt. Bármi visszatetszőnek mutatkozik Széchy György jelleme, mint a politika, a nyilvánosság emberéé, családja körében, mint atya és férj más alakot ölt. Egyéniségének ez egyetlenegy megnyerő vonása, mely engesztelőleg hat és sok nagy fogyatkozásért szerez bűnbocsánatot. A zord, kegyetlen, kapzsi ember megváltozott, midőn a harczok mezejéről vagy az udvari fondorlatok színhelyéről szerető hitveséhez, apró gyermekei közé visszatért. Kapzsisága, dicsvágya végre is épen oda irányúltak, hogy családját a fény, hatalom, tekintély szivárványos létrájának minél felsőbb fokára emelje.

Szerencsés volt vállalataiban. Szerzett czímet, vagyont, befolyást. De a legszerencsésebb abban volt, hogy jó feleséget, magához való hitestársat választott. Hogy pályája sikerekben oly gazdag és vagyona annyira felszaporodott, azt saját élelmessége mellett nejének köszönheti, ki sokban az ő jellemi fogyatkozásainak kiegészítője, enyhítője, de mindenkor, jó és rossz

napokban, hű hitvese volt. Egyéniségökben sok a rokon vonás; jellemök, hajlamaik, rokonszenveik, törekvéseik hasonlítanak. Férjben és feleségben egyaránt merész bátorságot, szívós kitartást, az élet javainak megbecsülését s bizonyos gyakorlati érzék mellett eleven aristokratikus öntudatot fejlesztettek a viszonyok. Mindketten ősrégi családok gyermekei, egy korszak s ugyanazon társadalom szülöttei; csakhogy az asszony megnyerőbb, rokonszenvesebb, nemesebb képviselője századának, mint a férfi, kiben a korszak hibái és bűnei egész durvaságukban testesednek meg.

Máriát az 1620-ban elhunyt Homonnay Drugeth György gróf, Ung és Zemplénmegye főispánja, aranysarkantyús vitéz, titkos tanácsos és tárnokmester leányának mondják összes genealogusaink, kik egyetértenek abban is, hogy anyja Nádasdy Kata, Nádasdy Ferencz és a hírhedt Báthory Erzsébet, a csejthei szörnyeteg leánya volt. De mindkét állítás téves. Nádasdy Kata, mint ez szülei leveleiből [1]) kétségtelenül kitűnik, körülbelől egykorú Homonnay Máriával s e szerint anyja nem lehetett.

Az említett Homonnay György, családjában e néven harmadik, viszont nem lehetett a Homonnay Mária atyja. György 1620-ban, halálakor a sírkövén Nagyszombatban levő felirat szerint 37 éves volt. Mária pedig 1643-ban 54 éves korában halt meg s így 1620-ban ugyanakkor, midőn György 37 éves, már 31 éves volt s így leánya sem lehetett. Nem is volt. Mária szülőinek nevét az országos levéltárban őrzött számtalan, idevágó okmányból és családfából igen könnyen meghatározhatjuk s ezzel egyszersmind helyreigazíthatjuk ama tévedést, mely e tekintetben összes genealogiai szakműveinkbe becsúszott. [2])

---

[1]) Nádasdy Tamás családi levelezése. Kiadja Károlyi Árpád és Szalay József. 1596-ban Báthory E. azt írja férjének »az Katónak ismég mind megveszett az szája.« Ekkor tehát még apró gyermek lehetett s anyja annak is nevezi.

[2]) Az országos levéltárban a Homonnay Drugethekről főleg a Neoreg. Acta-gyűjteményben van tömöntelen okmány. A bírósági aktákban — Személynöki iratok — több egykorú leszármazási tábla fordúl elő. Ezekből Mária fölmenő rokonsága, minden kételyt kizáró módon, következőleg állítható össze:

Homonnay Ferencz (neje Perényi Erzsébet.)

fia	leánya
II. György († 1591. neje Dóczy Eufrozina)	Krisztina.

fia	leánya
III. György † 1620. (neje Nádasdy Kata)	Mária † 1643. (férje Széchy György.)

A Homonnay-Drugethek az ország északkeleti megyéinek hatalmas, nagy birtokú dinasztái voltak, heves vérű, nyugtalan, fanatikus emberek, főleg a XVI. század végén s a következőnek elején, midőn szünetlen harczban álltak, viszályt, pörpatvart folytattak nem egyedül szomszédaik, hanem egymás ellen is. A családi iratok örökös perlekedéssel, küzdelemmel, hatalmaskodással telvék. Atya és fiu, testvér és testvér, sógor és sógorasszony irgalmatlanúl egymásra tört s a hol csak tehette, magához ragadta a másiknak vagyonát. Homonnay Ferencz, Ungmegye főispánja 1582. jan. 10-én kelt végrendeletében elmondja, hogy egyetlen fia II. György gereni s sztakcsini házait megrohanta és kirabolta. »Annak felette ezzel nem elégedvén — folytatja az atya saját fiáról — ki mindezeknél nagyobb, még véremben fertőzék.[1]« Ez a György vette nőül 1580. táján Dóczy Fruzsinát, kitől 1582. post festum domini Michaelis Archangeli éjfél után két órakor[2] fia III. György, 1589-ben pedig leánya Mária született, ki az ifjúkorára vonatkozó okmányokban még az Erzsébet-Margit neveket is viseli, melyeket azonban ő maga később sohasem használt. Mintha apai átok nehezedett volna II. Györgyre, ő is nemsokára, még 1591-ben[3] meghalt. Ifjú gyermekei árván maradtak; leánya Mária nem is igen ismerhette az atyját, kinek halálával a gyermekekre a hányatások hosszú kora nyílt meg. Anyjok örökösen pörlekedett a rokonokkal, Homonnay Istvánnal, Gáspárral és a többiekkel. Ez utóbbi ellen, ki a kiskorúak gyámja volt, már 1592-ben a törvényhez folyamodott. Az özvegységet sem sokáig állta s az iratok szerint már 1594-ben neje volt báró Teuffenbach Kristóf kassai főkapitánynak. De ez a házasság nem tartott sokáig, Teuffenbach meghalt s a család ismét nélkülözte az erős férfiúi kéz oltalmát. Ellenségei ezt fel igyekeztek használni s az 1600. évi 23. törvényczikk szerint hat megye emelt panaszt Dóczy Eufrozina és fia György ellen mindenféle erőszakosság és hatalmaskodás miatt, az országgyűlésnél. Rendes perbe fogták és szabályszerűen elitélték őket. Ez a tíz éves Máriát is sujtotta, mert a hűtlenségi pör folytán a kincstár lefoglalta Terebes várát s

[1]) Báró Radvánszky Béla. Magyar Család-élet III. 123.

[2]) 1601. január végén a jászói konvent gróf Báthory István országbíró rendeletére tanúkat hallgatott ki, arra nézve, törvényes gyermek-e György. Az összes tanúvallomások a törvényességet igazolták. A születéséről itt közlött adatok a felvett jegyzőkönyvből valók. Neoreg. A. 814: 29. Orsz. Lev.

[3]) Ez évből még megvan az általa kiállított procuratoria. De az 1592-ki procuratoriát már csak özvegye állította ki. Lelesz i konvent irata. Prot. 37. és 38.

jószágát s Mária csak hosszadalmas alku utján nyerhette meg az őt a jószágból illető leánynegyedet, melyet mások bűneiért a törvénynek és szokásnak megfelelően el nem vehettek tőle.[1]) De nem ez volt az egyedüli csapás, mely a fiatal leányt ez időben sujtotta. 1600-ban mindszent táján az özvegy két gyermekével Ungmegyében neviczkei várában időzött. Ekkor Homonnay Drugeth Bálint »nem tudni minő szándéktól indíttatva, megszegve a korona iránti hűséget és nem a közbéke szempontjaitól vezetve« mintegy háromezer emberrel, nemesekkel, szolgáival és jobbágyaival a várat megtámadta és el akarta foglalni. De Dóczy Fruzsina férfiasan védte magát. Homonnay a várat rendes ostrom alá fogta s az ellentállást akként törte meg, hogy a csatornákat, melyekben az ivóvizet a várba vezették, szétrombolta. Erre a vár urnője kénytelen volt az erőszaknak meghajolni s megnyittatta a kapukat, a betörő ellen a rendes pör utján keresve orvoslást.[2])

Noha a támadásra kétségkivül anyja és fivére szolgáltathattak ha nem is indokot, de legalább ürügyöt, a fiatal leány velők együtt érezte következményöket. Ifjúságának első évei tehát alig lehettek boldogok az örökös hányatás és viszályok közepette. Csakhamar olyasmi történt, mi még mélyebben sujtotta. Anyja harmadizben férjhez ment és pedig külföldre, egy lengyelországi strarostához.[3]) Első férjétől származott két gyermeke ittbenn maradt az országban. György már serdült korába lépett, sőt 1600 óta Unmegye főispánja volt. Huga Mária azonban még nagyon rászorúlt volna az anyai gondozásra. De nélkülöznie kellett azt s így gyermekkorában, melyet keserű megpróbáltatások közt töltött, önmagára, saját lelkére lőn utalva, mert testvérbátyja még mindig nem érett meg annyira, de nyugtalan, heves természete mellett nem is érezhetett kedvet hozzá, hogy nővére nevelésének szentelje magát.

Anyjok házassága még más bajt is hozott Györgyre és Máriára. A lelkiismeretlen asszony magával vitte lengyelországi

---

[1]) A különböző iratok az Orsz. Lvtban.

[2]) Ez adatok Rudolf király 1601. decz. 21-én kelt leveléből vevék, melyben Homonnay Bálint ellen a hűtlenségi pör megindítását rendeli el. A levél az idézés kézbesítéséről szóló jelentéssel a jászói konvent 1601. évi iratainak 1. számú csomójában van.

[3]) Az egykorú 1602-ki irat nem említi nevét s csak azt mondja Dóczy Fruzsináról »nunc vero cujusdam Polini Starozta nominati ut asseruissent consors.« Ellenben egyik 1648-ki okmány, melyet unokájának özvegye állított ki, ekkép mondja a harmadik férj nevét: »Frusina Dóczy primum Georgii condam Homonnay senioris postea vero Sigismundi Nagykonczicczay poloni consors« Ncoreg. A. 888: 72.

férjéhez gyermekei egész ingó vagyonát, készpénzét, drágaságait, melyek roppant értékeket képviseltek. A gyermekek vizsgálatot kértek ez ügyben s Istvánffy Miklós 1602. május havában megbizta a jászói konventet, eszközölje a tanúkihallgatásokat. Sáros-, Zemplén-, Abaújmegyékből számos tanút, nemest és nemtelent, férfit és nőt hallgattak ki, nagyobbára olyanokat, kik a pénz elszállításában többé-kevésbé részt vettek. A vallomások szerint Fruzsina minden készpénzt és ingóságot magával vitt. Egyáltalán semmit sem hagyott gyermekeinek. A pénzt zsákokba, a drágaságokat ládákba rakták s három nagy társzekereken, mindegyiket hat ló húzta, szállították el. Pénzes zsák összesen 35, mások szerint 50 volt s a készpénz összege 80.000 frtra ment. Ebből az anya 25.000 frtot fentartott lepecsételt zsákokban gyermekei számára. De magával vitte Lengyelországba azt is, s midőn Samoborba érkezett a starostához, ez minden zsákot felbontott s a pénzt összekeverte. Fruzsina ez ellen felszólalt ugyan, de eredménytelenül. A tanúkihallgatások szerint Fruzsina azután Zaloschia lengyel városban lakott, melyet 40.000 magyar forinton vett meg. [1]) Vagyonuk egy részét a gyermekek később valószínűleg visszakapták s Homonnay György lengyelországi birtokai legalább részben anyjától származhattak reá. Ezt sejteti azon tény, hogy György örökösei még 1648-ban fizettek ki egy nagyanyjoktól származó lengyelországi adósságot, mit bizonyára nem tesznek, ha a nagyanyja aktiv vagyona nem ő reájok szállott volna.

Anyja elköltözésével Mária már tizennégy éves korában némi önállósággal kezdte kezelni saját ingatlan vagyonát s már 1603-ból maradt fenn tőle eredő hivatalos okmány. [2]) Az élet tehát korán önállóságra szoktatta s viharai nem törték meg az ifjú leány lelkét, hanem évről-évre összhangzatosabban fejlesztették a benne szunnyadó jó tulajdonságokat, nemesebb vonásokat. Egyénisége már teljes kifejlésre jutott, mikor huszadik évében 1608. második felében vagy 1609. elején Széchy Györgygyel házasságra lépett.

Férje ősei várába, Balogba vitte ifjú hitvesét s ottan teltek el mézes heteik. De a nyugalom nem tartott sokáig. Sem a közviszonyok, sem Széchy tettvágyó természete, nyugtalan vérmérséklete nem voltak olyanok, hogy akár a szeretett feleség mellett is sokáig maradjon az idylli magányban. A heves, fáradalmat, férfias szórakozásokat szerető ember hamar visszakivánkozott a tábori élet mozgalmaiba. És a nő, kit élete párjává tett, szintén

[1]) Az idevonatkozó okmányok Jászón. 1602-ki oklevelek közt a 32. szám alatt.

[2]) Jászói konvent Lib. 16. fol. 24. Procuratoria constituit 1603.

nem irtózott a vitézi élet megpróbáltatásaitól. Nem valami gyönge, ideges, kényelmet, mulatságot hajhászó asszony volt. Ebben is hasonlított athleta erejű férjéhez; lelke nem ismerte a félelmet, testi szervezete megbírta a fáradalmat; szerette férjét s megosztotta vele katonai foglalkozása viszontagságait. Követte a táborba is, ámbár állandó lakásuk mindig a balogi vár maradt. Itt időztek Széchyék 1612. január havában, midőn a férj kívánságára Rozsnyó városa kiküldötte hozzájok »érvágás és köpölyözés« végett Borbély János városi orvost. Ugyane hó 27. napján Széchy György nejével és cselédjével belátogatott Rozsnyóra, hol ételreitalra és fűszerre 16 frt 86 dénárt, 15 véka zabra 5 frtot költöttek. A város viszont félhordó borral, mi 6 frt 50 drba került, kedveskedett előkelő vendégeinek. [1])

A tábori élet kalandos napjainak azonban hamar véget vetett két körülmény. Az első az anyai kötelesség, a másik a vagyonkezelési teendők voltak. Széchy Györgynek már előbb voltak egyes jószágai, ingó javai pedig szintén igen jelentékeny összeget képviselhettek. A vitézi foglalkozás oly merész és élelmes embernél, mint ő volt, nem maradt anyagi haszon nélkül. A harczmezőn, a kisebb-nagyobb csetepatékban mindig akadt egy kis, sőt sokszor dús zsákmány rabokban, paripában s másnemű értékes portékában, melynek javát a vezetők ragadták magukhoz s vagy megtartották vagy elkótyavetyélték. Egész vásárt szoktak csapni egy diadalmas harcz vagy sikeres megrohanás után, mint ezt Bethlen Gábor [2]) s mások egykorú levelei sokszor említik. E harczok kétségkivül gyarapították Széchy saját szerzeményű vagyonát s Bocskay kincseinek elosztásakor is busásan kivette a maga részét. Hogy volt pénze, azt azon adat is kétségtelenné teszi, hogy 1611-ben a magáéból járult a hadak fizetéséhez. Nejével szintén gazdag hozományt kapott, nagy urodalmat azonban ez időben még nem szerzett. Vett ugyan 1611-ben két praediumot Gömörmegyében [3]), de saját szerzeményű tetemes ingatlan vagyonának alapját mégis csak neje, Mária vetette meg, ki 1613-ban apósától, Széchy Tamástól szintén Gömörmegyében a murányi uradalom egy részét, a lubniki birtokot és nemesi kuriát, Röczét, Polonkát, Vizesrétet, Hosszurétet s más jószágokat zálogba vette. Mindezt

---

[1]) Rozsnyó számadási könyvei 1612. Mikulik József szivességéből.

[2]) Bethlen G. Pol. Levelei 1621. febr. 13. Thurzónak hosszasabban beszélve el, minő szokás fejlödött ki a foglyok és a zsákmány szétosztásában régóta, fölemlíti »Sárkányszigetében mikor az urak megverék Sasvár pasát, Szombathelyben hánták a kótyavetyét három hétig.«

[3]) Orsz. Lev. Neoreg. Acta.

Széchy Tamás 17,000 frtban adta át menyének, Homonnay Máriának és örököseinek. [1])

Ezzel meg volt vetve az önálló gazdálkodás alapja Széchyné számára. Ez időtől fogva reá nehezedett nemcsak a háztartás gondja, de a vagyonkezelés is mindenféle apró és nagy terhével. Mert a tizenhetedik század magyar főuri asszonya volt a családi vagyon gondviselésének legfelsőbb közege. A közpályán működő férfiút egész más irányú és természetű munka vette igénybe. Ha nem katonáskodott, országgyűlések, főispáni, tanácsosi vagy más teendők néha hónapokra elvonták övéitől. Az egyes helyek távolsága akkor is ugyanaz volt ugyan, mint ma, de a rossz utak és a gyarló közlekedési eszközök folytán egy-egy kirándulás Bécsbe, Pozsonyba, Nagyszombatba vagy csak a megye gyüléseire, gyakran heteket vett igénybe. Ehhez járúltak a hosszas táborozások, szüntelen hadakozások, melyek mind más irányban fogyasztották a férfi idejét. Gondoskodnia kellett tehát, hogy legyen otthon helyettesítője, természetes képviselője, aki a fizetett tisztekre ügyeljen s tevékenységöket ellenőrizze. E helyettesítő nem lehetett más, mint a feleség, az úrasszony. A magyar nő ez időben az anya mellett főleg vagyonkezelő volt. A nők e korbeli levelei telvék is gazdálkodási, üzleti, adásvevési s más ilyen nagyon gyakorlati dolgokkal. Nem szívök belső világának, érzéseiknek festésével töltik lapjaikat, nem szellemeskednek, nem érzelgősködnek, hanem soraik józan és tiszteletre méltó gyakorlatiasságot lehellenek. Magyarországban akkor nem volt királyi udvar, mely magához vonzza a főrangú hölgyeket, mely szellemök, érzelmeik finomodásával egyszersmind arra kényszerítse őket, hogy egyébbel se gondoljanak, mint a toilettekkel, melyekben a sok udvari ünnepélyen, barátnőik mulatságain tündökölni fognak. Az akkori magyar nő sokat élt egyedül várában, hova a közlekedési és közbiztonsági viszonyok folytán csak néha napján vetődött vendég. Igaz, hogy ilyenkor aztán kitett magáért, ellátta fényesen s egyhamar el sem bocsátotta. De ez is bizonyítja, hogy a vendéglátás nem minden nap eshetett meg. Nemcsak nevelése, hanem életviszonyai is a gazdálkodásra, a vagyonkezelésre utalták a magyar nőt. Ez volt szórakozása, mulatsága; ez foglalkoztatta lelkét s űzte el köréből az unalom árnyékát. E foglalkozás azután egész lelkületében kifejeződött; nem nyomta el ugyan benne az asszonyi, gyöngédebb vonásokat, de komolyabb, edzettebb, az élet minden körülményéhez alkalmazkodni tudó jellemet adott neki. E nőnek nem volt ideje érzelgősségre, böleseleti vagy metaphysikai okoskodásra,

[1]) Az eredeti, magyar nyelven irt záloglevél Orsz. Lev. (N. A. 455: 32.)

melyet e korszak franczia hölgyeiben oly remekül fest Sainte-Beuve.[1]) Még nálunk nem alakúlt meg a főrendű világ ama fényes társasága, melynek egyedüli foglalkozása az elméskedés s melyben a »conversations infinies« folytak. A »végtelen csevegés« mulatságát az akkori magyar nő nem ismerte s Molière még a század végén sem talált volna nálunk mintát a »Precieuses ridicules«-ben rajzolt nőalakokhoz. A magyar nőt épen a század első felében jellemzi leginkább az a patriarchalis, komoly és nemes vonás, mely a férfi életterheinek hűséges megosztásában nyer positiv kifejezést.

E tekintetben Homonnay Mária korának egyik legtiszteletreméltóbb nőalakja. Nehéz, nagy iskolán ment át hajadon korában s férjhez menetele után mint hitves, mint anya, mint a valódi magyar főrangú asszony typikus alakja egyaránt kiváló jelenség. Van lényében valami az angol puritánokból; komoly, sőt komor, szigorú és túlkövetelő, aki mindenkihez a legnagyobb igényeket intézi, de csak azért, mert maga is nagy igényeket képes kielégíteni. Sokszor a túlságba esik; e vonás családjától maradt reá. Nem tűr ellenmondást, még pedig legkevésbbé gyermekei, sőt egyháza részéről sem. E mellett gazdálkodó, takarékos a túlzásig, de viszont nem szűkmarkú, ha rangja, tekintélye, egyházának érdeke megkivánja. Egész valójából kiérzik a nemes asszony, aki ösztönszerűleg a noblesse oblige törvénye alatt áll s készségesen megfelel követelményeinek.

Széchy György, de különösen neje, Murány várát a protestáns szellem és műveltség egyik középpontjává tette. Györgyöt magát egy író egyenesen »heros evangelicus«-nak nevezi. Csakugyan ő és neje lettek a gömöri ev. egyház támaszai abban a nehéz időben, midőn az ellenreformatio mindenütt sikeresen folytatta művét. A gömöri esperesség — egykorú feljegyzések szerint — épen ez időben élte legnyugalmasabb korát s békésen fejlődött a hatalmas murányi földesur védelme alatt. Széchy szenvedélyes természete az egyház ügyeiben is érvényesült. Nemcsak elűzte birtokairól a kath. papokat,[2]) hanem azzal a nagy befolyással sem elégedett meg, melyet előkelő állása természetszerűen jutta-

[1]) Portraits de Femmes, Madame de Sévigné.

[2]) 1613-ki országgyülésen a [illegible] említve. Türelmetlenségének egy [illegible] hogy midőn 1620-ban a kamara valakit Gömör-megye [illegible] roppant lármát csapott [illegible] illető nem [illegible] erre azt írja, hogy [illegible] mert az illető katholikus [illegible]

tott neki a saját egyháza életében. Ha kedve kerekedett, önkényesen, az egyházi szabályok ellenére beavatkozott a papválasztásba, mit még a különben mindig hódolatra kész esperesség sem hagyhatott szó nélkül. Máskor viszont a papság vette a hívek engedetlensége ellen igénybe támogatását, s Széchy tömlöczczel és nehéz birsággal fenyegette a rakonczátlanokat. [1])

Nejének szereplése e téren sokkal nemesebb, sokkal előkelőbb. Az ő ellenmondást nem tűrő természete s az abból folyó türelmetlenség szintén nem riadt vissza az erőszaktól, ha vallásos érdeket látott sértve. Buzgó híve levén az evang. hitnek, midőn Bege és Otrokocs lakói a kálvinista hitre akartak áttérni, Széchyné lovas és gyalog katonáival gátolta meg ezt az istentelenséget.[2]) De különben szellemi eszközökkel is gyarapítani igyekezett egyházát. Iskolákat és templomokat alapított s gondoskodott róla, hogy ez iskolákban jól fizetett, jóra való tanítók s tanítványok legyenek, minél nagyobb számmal. A külföldön tanuló »szegény deákok»-kat tekintélyes összeggel támogatta. Csak a Königsbergában tanuló magyar ifjaknak évenkint kétszáz tallért — ama korban igen nagy összeget — szokott küldeni [3]) s valóban megható a buzgalom, melylyel arról gondoskodik, hogy megbízható emberek — eperjesi vagy krakói evang. papok útján e pénz mindenkor idejében eljusson az illetők kezébe, mi ama korban szintén nem ment oly könnyen, mint ma napság a bámulatosan fejlődött hitelszervezet mellett. Bőkezű Maecenasa volt az irodalomnak is, természetesen a vallásos és épületes irodalomnak. Az ő megbízásából fordította le s az ő költségén adta ki libetszentmiklósi Deselvics István 1639-ben Tizenkét üdvösséges elmélkedését. E munkát Debreczeni Péter már előbb átültette magyar nyelvre. De mivel sokat kihagyott, sőt »némely helyeken hozzá is nyúlt,« Széchyné megbízta udvari papját, Deselvicset, hogy az egészet a latin eredetivel összehasonlítva újra kiadja. [4])

Nehány évvel később eperjesi Madarász Márton ajánlott »új esztendei ajándékúl« egy más vallásos munkát, az »Istenfélő és keresztényi kegyességi tündöklő« asszonynak. Érdekes, hogy az »ismeretlen káplány« mért fordúl könyvével Széchynéhez. Oka ennek a »Nagyságod vallásunkban való dícséretes és sok

[1]) Az idevágó részletek az egykorú Prot. Schroterben a csetneki esperességi levéltárban.

[2]) 1641. aug. csetneki esp. lev.

[3]) 1642. jun. 10-én Murányból írja Péchy Györgynek. Péchy család levéltára.

[4]) Az előszó és Széchynéhez intézett ajánlat Murányvárában böjtmás havának 14. napján 1639. kelt.

nagy-úr férfiakat és asszonyokat pirongató állhatatossága és a keresztyéni kegyességnek ennyi ideig való keserves özvegységében tisztán élésében és hiti vallásán való ifiaknak Akademiákon való tanittatásában mind a mai napig való meg nem szünésében ájtatosan való gyakorlása.« [1]) E dícséret méltán megillette Széchynét. Még halála előtt nehány nappal fél szőlőt adományozott a balogi tanítónak s előre sejtve, hogy az egyháznak az ő halála után a földesuraktól kevés »proviziójok« lesz, lelkökre kötötte leányainak, hogy az iskolától a fél szőlőt el ne vegyék s ha az iskola megszűnik, az adomány a kövii. evang. egyházra szálljon. [2]) Nem ok nélkül mondja róla egy protestans író. [3]): »A jámbor keresztény élet példányképe, az egyháznak huszonöt éven át támasza, a müveltség és tudomány buzgó terjesztője volt.«

Acsády Ignácz.

---

[1]) A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról. Lőcse, 1643.

[2]) 1643. május 20. keletü adománylevél a gömöri egyház iratai közt.

[3]) Mikulik J. A gömöri ág. ev. esperesség története czimü kéziratban levő, de a kiadást nagyon megérdemlő, tanúságos müve.

KARANCSBERÉNYI BÁRÓ BERÉNYI GYÖRGY

ÉLETE ÉS POLITIKAI MŰKÖDÉSE 1601—1677.

Ezredéves történelmünk lapjain nem csupán a korszakot alkotó férfiak nevei vannak följegyezve. Clio fentartotta azoknak emlékét is, kik nem játszottak ugyan vezérszerepet, nem gyakoroltak döntő befolyást államok és népek sorsára, de munkás életüknek maradandó nyomát hagyva magok után, hivatásukat betöltötték s bár állami életünk tovább fejlődésében nem is első rangú tényezők, saját működési körük határai között épúgy megérdemlik, hogy levonjuk róluk az évszázados feledés leplét, mint amazok, kiknek fejét dicsfénynyel vette körül a maradék hálás tisztelete. De mig a vezérférfiak életpályáját, törekvéseit, a czélt, melynek eléréséért, az eszközöket, melyekkel küzdöttek, a legapróbb részletességig ösmerjük, addig a másodrangú szerepvivőkről puszta nevükön kivül igen gyakran alig tudunk egyebet.

Amazok sorsát egy nemzet részvéte kiséri s akár győznek akár buknak, a történet itélőszéke igazságot szolgáltat s az utókor kegyelettel adózik emléküknek: ezekről azt sem tudjuk miért éltek, miért haltak meg.

A modern historia feadata kiegyenliteni ez ellentéteket és pedig nem csupán azért, hogy igazságot szolgáltassunk, bár minden esetre ez a legfőbb czél, de mert csak akkor nyerhetünk hü képet a multról, ha a társadalomnak minden rétegét alaposan ösmerjük s a korszak kimagasló alakjai mellett a kisebb szereplőket is kellő figyelemre méltatva nem tévesztjük szemünk elől azon igazságot, hogy egyes nagy férfiak nem alkotják a történelmet, csupán diadalra segitik a kor uralkodó eszméit s az emberi nemzet fejlődési folyamán, bár a nagy szellemek tagadhatatlanúl missiót teljesítenek, az egyszerű közkatonáknak is jut osztályrészül bizonyos szerep s ez bármily csekély jelentőséggel birónak látszassék is, mindenesetre befoly az egészre s gyakran fontosabb következményeket vonhat maga után, mintsem hinnők.

Hazánk történetében számtalan oly névvel találkozunk, melyeknek viselői, úgy a magán életben, mint nyilvános szereplé-

sük terén, teljesen ösmeretlenek előttünk s csak midőn a családi levéltárak rejtekeit kutatjuk, jövünk reá, hogy e már-már feledésbe ment neveket talán századokkal elébb országosan szereplő egyének viselték s a szórványosan előfordúló oklevelek oly emberek emlékezetét őrizték meg számunkra, kik a maguk idejében a zászlóvivők közé tartoztak s méltók az utódok tiszteletére.

Egy ily férfiú életpályáját s politikai működését akarom én vázolni, kapcsolatban ama kor fontosabb eseményeivel, melyben élt és szerepelt. Ma már kevesen tudják, hogy ki volt Berényi György, mert — jóllehet a XVII-ik században e hon határain kivül is ismeretes vala e név viselője, évkönyveink röviden végeznek vele, megelégedve nevének puszta fölemlítésével.

* * *

Berény nevű helységet, úgy most, mint századok előtt hazánk különböző vidékein feles számmal találunk, rendesen különböző előnevekkel kapcsolatban (Jász, Lovas, Kis és Nagy Berény) s már az Árpádok korában Somogy, Fejér, Békés stb. vármegyék területén léteztek ily nevü birtokok, részint mint népes helységek, részint mint puszta földterületek. Mai napság talán legjelentéktelenebb, de mindenesetre a legrégiebbek egyike a Nógrádvármegyében fekvő Karancs Berény, mely az Árpádok uralkodása alatt az ős Nógrád várának tartozékát képezte s lakosai mint várjobbágyok szolgáltak a király zászlói alatt. Hogy első alapítóitól vette e nevét a község, nem tudjuk megmondani, de annyi tény, hogy az Árpádok korában létezett egy Berény nevű ősmagyar nemzetség, melynek Vasmegyében élő tagjai, hasonlóképen mint várjobbágyok »Iobagiones castri ferrei« említtetnek az oklevelekben[1]) s igen tanúlságos dolog lenne azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy a hazánk különböző vidékein előfordúló Berény helységek ős megszállási helyeit képezték-e a kiterjedt nemzetség tagjainak? — E föltevés mellett bizonyít az a körülmény, hogy a Berény nemzetség tagjai mind Nógrádban, mind Somogy és Vasmegyékben várjobbágyok voltak, a mit bajos lenne puszta véletlen gyanánt tekintenünk, ha csak felületesen ösmerjük is a beköltözéskor divatozó törzsszerkezetet, mely még az Árpádok korában csaknem sértetlenül fennállott! Tudjuk, hogy a várjobbágyok, vagy mint magukat nevezték a »szent király jobbágyai« már a legrégibb időkben is hűbéri kötelmek teljesítése mellett, némileg szabad emberek voltak s elkülönítették magukat az ország más rendű jobbágyaitól. Eredetük a honfoglalásra s az ezt követő ország rendezésre vezethető vissza, s nagyon természetes dolog

[1]) Fejér: Codex. Dipl. tom VII. vol 5. pag. 366., 381.

tehát, hogy a törzsszerkezet náluk is érvényben volt, és épen úgy számították magukat bizonyos nemzetségekhez, miként a többi szabad magyarok. Részemről a Berény genust egy ilyen törzsökös várjobbágy nemzetségnek tartom, még pedig az elő-kelőbbek közűl, melynek tagjai korán kiemelkedve a sorsukbeliek közűl, helyet vívtak maguknak nemzetünk történetében.

A Berény nemzetségnek Nógrádvármegyében élő tagjai a mennyire oklevelek által igazolhatjuk a XIII-ik század közepén tűnnek fel először, a midőn is Kuncheyd és Jób Berényi Bertalannak fiai, mint nógrádi várjobbágyok V. István ifjú király zászlói alatt harczoltak s annak minden vállalatában hű kisérői valának. Jó katonák, elszánt merész emberek lehettek és számtalan ütközetben edzett karjaiknak új erőt adhatott az a gondolat, hogy vitézségükért méltó jutalmat nyernek. Nem is csalatkoztak, mert midőn a lázongó István már harmadizben békére lépett atyjával, megemlékezvén a Berényiek hű szolgálatairól, 1266-ban kelt ünnepélyes oklevelével felszabadította őket a várjobbágyság kötelékei alól s birtokaikkal együtt az ország nemeseinek sorába emelte, magasztalván különösen Ders nevű testvérük hadi érdemeit, a ki a Paleologus görög császár ellen folytatott hadjáratban lelte halálát.[1]) A testvérek fölkeresték ismét az ősi hajlékot, mely most már örök időkre szabad és elidegeníthetlen tulajdonukat képezte, nevelték, gyarapították törzsvagyonukat s előkészítették az útat, melyen maradékaik lassanként magasra emelkedtek. Nem sokkal utóbb vérrokonuk Berényi András is követte példájukat s minthogy már ennek atyja Berényi Dechk is kitűntette magát a hon szolgálatában. 1274-ben Kun László által nemességre emeltetett.[2])

E férfiak voltak a mai napig virágzó gróf Berényi család ősei, de hogy specialiter melyiktől származott le a család mostanáig, azt az oklevelekből megállapítani nem lehet s a szakadatlan nemzedék-rendet a XV-ik századot megelőző időkre jóhiszeműleg nem vihetjük föl.

A mint a Berényiek várjobbágyi állapotukból a szabad nemesek sorába léptek át, történeteikben, ha nem is rendkivűli gyors, de mindenesetre fokozatos emelkedést tapasztalhatunk s bár a középkorban nem játszottak kiváló szerepet, de házasodások útján már kiterjedt vagyonra tettek szert s hadi érdemeik az ország előkelőinek sorába emelte őket. Kokas Lászlón és fiain kivűl, a kiknek, nevezetesen Berényi János, Balázs és István

[1]) Eredeti oklevél a gr. Berényi családnak a N. Muzeumban őrzött levéltárában.

[2]) Eredeti oklevél, u. o.

budai kanonoknak Zsigmond király 1431-ben czímert adományoz, alig tudnánk több nyilvánosan szereplő Berényit megnevezni, legfeljebb is a megyei élet terén váltak ki, miként már Berényi Balázs, a ki 1389-ben Fejérvármegye alispánja volt, de hogy a Karancsberényi Berényiek közül származott légyen, az még bizonyításra szorúl. Berényi Kokas László és Balázs állitólag Zsigmond király fővadászmesterei voltak, de már utódjaik teljesen a magán életbe vonúltak s csak a XVI-ik század folyamán találkozunk ismét a Berényi névvel, a mikor is András, tanúlt okos ember lévén (az oklevelek Andreas literatus de Beryn névvel jelölik) a család emelkedésének új lendületet adott. Kitűnő alkalmat nyujtottak erre hazánknak a mohácsi vész lezajlása után bekövetkezett zavarteljes eseményei, midőn hadi és polgári erények, hűség, önfeláldozás, másrészről merész vállalkozó szellem, árúlás, cselszövény egyaránt képesek voltak az embert magasra emelni s nem egy példa bizonyítja, hogy alacsony sorsból származó férfiak is, a kik a viszonyokkal ügyesen megtudtak alkudni, gyakran csekély tehetségekkel, hírre, befolyásra, gazdagságra tettek szert. Berényi-Andrásnak már születése, összeköttetései magukban véve is igen sok előnyt biztosítottak, ha szinte nem is értett volna olyan jól ahhoz a mesterséghez, melylyel az emberek helyzetük előnyeit s tehetségeiket dúsan kamatoztatni szokták.

Midőn a mohácsi véres nap után nemzetünk két pártra szakadt, Berényi András talán meggyőződésből, talán mert érdeke úgy hozta magával, Szapolyai János mellett foglalt állást, de úgy látszik csak rövid ideig tartott a nemzeti párttal, mert már 1529-ben János király, hűtlensége miatt összes javait elkobozva, azokat Sapiházy Sándor csew-i várnagynak adományozta. Ez időtől fogva tehát Ferdinánd király híve lett, s nem volt oka megbánnia, hogy urat cserélt, mert nemcsak jószágainak maradt birtokában, hanem mint a fenmaradt oklevelek bizonyítják, hűségének egyszer s másszor bő jutalmát is vette. Igy a többek között 1558. január 18-án Pelini Mihály és Muraközy Mátyással együtt, Kezi, Mihály Geregye, Nagyarán és Tarnócz nógrádmegyei helységeket nyerte adományúl Ferdinandtól, melyek Kezi Székely János magvaszakadtával szállottak a koronára; 1560. nov. 5-én Felsőthergént, Kispeczeket és Podhorczánt Hontvármegyében s 1563. decz. 16-án Oláh Miklós esztergomi érsektől Homoktheremei Albertnek, Panidaróczon, Dewecherben és Homoktheremén fekvő összes jószágait, melyek már magukban véve is tekintélyes vagyont képviselnek.[1])

[1]) A hol forrásra nem hivatkozom, mindig a családi Levéltár adatait használtam.

Hosszú életet élt s már idős ember volt, midőn első felesége Theszéry Margit halála után másod ízben megházasodott, nőül vevén a Temesvárnál elesett Dovoránszky vagy Dovoránnyi Mihály özvegyét Onori Katát, a kinek kezével nagy kiterjedésű jószágok mellett nyerte a Nyitra vármegyében fekvő Bodokot s ekkor családjának ős fészkét Karancsberényt elhagyva, lakását ide helyezte által.

Dovoránnyiné ugyanis miként Losonczy István özvegye Ferdinándtól azon kegyben részesült, hogy Orsolya leányával együtt férjének összes javaiban fiúsíttatott, sőt azoknak háborítatlan birtokában leányának halála s másodszori férjhez menetele után is megmaradt s végrendeletében Berényi Andrástól származott gyermekeire hagyhatta.

András úr úgy látszik kedvelt híve volt az uralkodóháznak s mig ő élt senkinek sem jutott eszébe elfoglalni tőle az ős Dovoránnyi jószágokat, de alig hunyta be szemét — körülbelül 1575-ben, kiskorú fiát Berényi Ferenczet a Babindályak kizavarták a jószág birodalmából, dús örökségéből Bodokon kivül alig hagyván meg egyebet. [1])

Felnevelkedvén Ferencz, hozzá látott jószágainak visszaszerzéséhez, s ez részben sikerült is neki, e mellett maga is gon-

[1]) Bodok hajdan a ludányi uradalomhoz tartozott s a legrégibb időktől kezdve az ős Ludányi nemzetség birtokát képezte. Meghalván László és Anna nevű gyermekeinek hátrahagyásával Ludányi Péter, özvegye második házasságra lépett Dovoránnyi Mihálylyal, a ki miután mostoha fia László nem sokkal utóbb deficiált — a koronára szállandó összes Ludányi javakat 1485-ben fölkérte magának Mátyás királytól, s bírta is mindaddig a mig Ludányi Anna Cseh Jánoshoz menvén nőül, igényt támasztott atyja ősi javaira, s hosszas perlekedések után megosztozván a Dovoránnyiakkal, közösen lakták a ludányi »szük« kastélyt.

»*Mindkét fél sok morgással, marakodással birta a maga jószágát*« irja Berényi György, s az Anna maradékai bitorlóknak tekintvén a Dovoránnyiakat, mindent elkövettek, hogy elüzhessék őket Ludányból, sőt határtalan gyülöletük a legkegyetlenebb módon nyilvánúlt. Egy alkalommal ugyanis midőn a Dovoránnyiak örege, ifja a majorságon időzött, rájuk ütött a török s üldözőbe vette őket. — A menekülők már a kastély falai alá értek s még néhány pillanat és mentve vannak, de a rosz lelkü rokonok minden könyörgésük daczára sem bocsátották be őket s ott rablá el a pogány a szerencsétleneket a kapu előtt. — Az egész családból csupán egy fiú, az említett Dovoránnyi Mihály maradt életben, a ki ekkor iskoláit végezte s felnevelkedvén rokonának Losonczy Istvánnak udvarába került s az ott időző Onori Katát nőül véve, visszatért Ludányba, a hol ez időben a Cseh Anna férje Babindály Gergely

dus, takarékos gazda lévén, csakhamar megkötszerezte vagyonát, főleg miután Boldizsár nevű testvér bátyja [1]), a ki Nyitravármegye alispánja volt 1586-ban meghalván, összes javait azon kikötéssel hagyta feleségére Apponyi Katára, hogy azokat Ferencz a mikor neki tetszik kezéhez válthassa. — A mint a családi levéltárban fennmaradt oklevelek bizonyítják — abban az időben aránylag sok készpénz felett rendelkezett, és megszorult rokonainak szívesen kölcsönözött, ettől egy darab szántóföldet, amattól egy nemesi curiát vagy néhány jobbágytelket nyervén zálogúl s ily módon összeszerzett vagyona is nem megvetendő értéket képviselt.

Midőn Bocskay István az elégületlen magyarokat fegyverre szólította, Berényi Ferencz mint buzgó katholikus s az uralkodóház föltétlen híve a legnagyobb idegenkedéssel viseltetett a forradalmi mozgalmak iránt s teljes elvonúltságban élt bodoki kastélyában. 1608. febr. 28-án, hogy a felkelők birtokait el ne pusztítsák, rendeletet eszközölt ki Rudolftól, melyben meghagyatott Forgách Zsigmond nógrádi főispánnak s Bosnyák Tamás füleki kapitánynak, hogy Berényi Ferencz jószágait minden háborgatók s különösen a hajdúk garázdálkodásai ellen megvédelmezzék. — Ugyanez év márt. 5-én, mert a háborús időkben okmányainak nagy része megsemmisült, Rudolf, Karancsberény, Kis-Barkány és Tench nevű öcsjószágaira új adományt adott, s *miután a királyi seregeket gyakran élelmi szerekkel segítette, máskor hozzá járúlt a hadviselés költségeihez, neve jóhangzású volt Bécsben s apró kéréseit szívesen teljesítették.*

Első felesége Marsovszky Kata volt [2]), s ezen házasságából két fia származott, András, ki már 1609-ben nagykorú volt, és Zsigmond. — Az 1599. vagy 1600-ik év folyamán második házasságra lépett, Ákosházi Sárkány György özvegyét, Tőkésújfalusi Újfalussy Dorottyát véve nőül, a ki Felső-Magyarország egyik legelőkelőbb nemzetségének sarja vala s nagy összeköttetések mellett — nagy vagyont is hozott magával. E házasság első gyümölcse volt Berényi György, a ki 1601. augustus 21-én kedden

---

volt az úr. — Gergely örökölte a Ludányi Anna gyűlöletét s Dovorány Mihálynak menekülni kellett boszúja elől s Bodokon vonta meg magát — Nem sokkal ezután Temesvár védelmében esett el Losonczyval együtt s vele bevégződött családjának tragoediája. — De Babindály Gergely Ozori Katának maradékait is üldözte, megfosztva, mikéut említettük Berényi Ferenczet javainak nagy részétől. (*Berényi György napló jegyzete.*)

[1]) Berényi Andrásnak első házasságából származott fia.

[2]) Nagy Iván Magyarország családai 2. k.

hajnalban született [1]) Bodokon s a kor igényeinek megfelelő nevelésben részesült.

A nem közönséges elmebeli tehetséget tanúsító Györgyöt — gondos szülei a körmöczi kolostor falai között virágzó iskolába küldötték, hol tanúlmányait már 1620-ban, tehát 19 éves korában oly kitűnő sikerrel végezte, hogy az eredetiben fenmaradt bizonyítvány szavai szerint. tanítói a legszebb reményeket kötötték hozzá. Különösen a nyilvános vitatkozások terén szerzett magának babérokat, jeles elméjének nem egy bizonyítékát adva.[2])

Mig György tanúlmányaival foglalkozott, addig előrelátó szülei, kiket a gondviselés időközben több gyermekkel áldott meg (Borbála gr. Esterházy Jánosné, Erzsébet gr. Zichy Miklósné) [3]) mindent elkövettek, hogy a világba lépő ifjú vagyonilag is a vele hasonrangú főnemes ifjak mellett foglalhasson helyet s az előre haladáshoz okvetetlenül megkivántató eszközökkel rendelkezhessék.

Már említettük, hogy Berényi Ferencz nagy szerző ember volt, ki minden alkalmat megragadott birtokának szaporítására, ebbeli hajlamait megosztotta vele felesége Ujfalussy Dorottya s együttesen nagy vagyont gyűjtöttek, lassankint magukhoz váltogatva családjuknak elszórt zálogos jószágait, úgy, hogy midőn György mint pályavégzett ifjú megtért az ősi hajlékhoz, mind külső, mind belső értékére nézve — egyike volt Felső-Magyarország legreménytelyesebb ifjainak — s úgy a politikai küzdelmekben kifáradt vén bajnokok, mint a leányuk sorsárúl gondoskodó anyák — egyaránt igyekeztek őt a maguk körébe vonni.

De *György* úgylátszik még ekkor nem gondolt a házasságra, s a nyilvánosság terén való szereplésre sem tartotta magát elég

[1]) Születését leveles könyvének táblájáu sajátkezüleg igy jegyezte föl: »Az mikor az úristen ez világra adott, volt a hódnak utolsó negyede, napja, volt Anastasius napja, volt kettős jel. A constell. ekképen volt ♄ 24 ☽ volt kedd és napkelet előtt szép tiszta idő volt 21. Augusti.« -- Keresztszülei voltak: Apponyi Pál, Kálnai János, Bossányi Imréné Kálnai Borbála.

[2]) Quid dicam de disputationibus, quibus placida sententiarum collatione, veluti ex abditissimis latebris in lucem veritas proferri, et dolos meditans falsitas demonstrari consvescit, eius generis exercitiis publice non modo interfuit attente, sed etiam cum aliis symmathetis suis tum spectatae probitatis, tum summae spei ac eximii ingenii iuvenibus contulit, quibus disputando, mirificam sui ingeni dexteritatem, non semel probavitita, ut praesentibus etiam aliis doctis magnam de es spem et expectationum concitarit.

[3]) Ezt Nagy Iván állítja, de erre nézve a családi levéltár adatai nem nyújtanak felvilágositást.

erősnek. — Nevelése a körmöczi kolostor zárt falai között nagyon egyoldalú volt, ki kellett azt egészítenie azokkal a hadi és társadalmi ösmeretekkel, miket a XVII-ik század szelleme egy hasonrangú ifjútól okvetlenül megkövetelt. Igen valószínű, hogy születéséhez s az akkori idők szokásaihoz híven nehány évet külföldi egyetemeken is töltött, s innen vissza érkezve valamelyik hatalmas főúr, talán a Thurzók vagy Forgáchok szolgálatába lépett, a hol alkalma nyílt megismerkedni korának kiváló szereplőivel, az uralkodó viszonyokkal, s megszerezni magának azon alapösmereteket, melyek jövendő pályájához elkerülhetlenül szükségesek voltak.

Ifjúsága Bethlen Gábor fejedelemségének legvirágzóbb időszakára esik. — Tanúja volt azon nagy horderejű eseményeknek, melyek állami életünkben fordúló pontot jeleznek, látta az alkotmányért való küzdelmek magasztos tényeit s midőn széles körű műveltségével, ifjú lelkesedésével a nyilvánosság elé lépett, a nikolsburgi béke már megkötteteti ugyan, de még sokkal inkább forrongásban voltak a kedélyek, sokkal hatalmasabb volt a politikai élet zaja, semhogy leendő államférfiúi egyéniségének kifejlődésére, a kor uralkodó eszméi, az az erős nemzeties áramlat, s függetlenség után való törekvés, melynek Bethlen tagadhatlanúl nagy képviselője vala, maradandó befolyást ne gyakoroltak volna.

Az 1626-ik évvel életének egyik legnevezetesebb ténye van egybekapcsolva. — Ekkor házasodott meg, Kereszthury András nádori ítélőmester leányát Zsuzsánnát véve feleségül. Az eljegyzés még 1625. febr. 25-én történt, de a lakodalmat csak a következő év febr. 5-én tartották meg Szalakuzon, a menyasszony szülőházánál. — A fiatal pár egyideig Szalakuzon lakott, de miután 1626. decz. 23. György édes anyja elköltözött az élők közűl, a bodoki kastély környéke napról napra pusztúlt, s a háztartás sajnosan érezte a női vezető kezek hiányát: György atyjának sürgető kérésére lakását Bodokra helyezte által — s megosztá vele a gazdaságra való felügyelet gondjait.

Berényi Ferencz már ez időszakban, jóllehet tevékeny, de élemedett korú ember volt s minden gyermekét szárnyára bocsátva örömest visszavonúlt a jól kiérdemlett nyugalomba. György, miként mondani szokták szemefénye s aggságának legnagyobb öröme vala. Alig költözött Bodokra, egy 1628. decz. 20-án kelt szerződésnél fogva édes anyjának összes javait kezébe vette, s ezenkivűl atyja, a szerzemények nagy részét, nemkülönben Koroson fekvő ős jószágát, arany és ezüst míveit, ruháit, öltözeteit, lóra való szerszámait stb. birtokába bocsátotta, maga részére a tisztességes ruhán és élelmen kivűl csak annyit kötvén ki, hogy *amikor derekas útra, octávára, székben kell menni, költséget*

adjon.« De mint gondos apa — nem mulaszthatja el fiának feleségét — házi asszonyi kötelességének pontos teljesítésére inteni: »*Menyem asszony* — úgymond — *a ház tájára gondot viseljen, mind cselédre, baromfira, étek főzésre, az lopást az házban tiltsa tassa, az cselédet eggyességre hajtsa.*«

Ily módon Györgynek néhány évig még gondolni sem lehetett a nyilvános szereplésre. Otthon ült Bodokon, rendezve birtokviszonyait, tanúlmányozva a százados pör irományokat, törvényes actusokban képviselve atyját és testvéreit s idejekorán hozzá látva a jószág szerzéshez. Ezt tudva nem fogjuk csodálni, hogy bár tehetsége, hajlamai s tudományos műveltsége határozottan a politikai pályára vonták őt, mégis a hadi téren kezdette működését. A hadi szolgálat volt az egyedűli, mely viszonyával össze egyezett s mely miatt magán ügyeit nem kellett elhanyagolni. Előbb Forgach Zsigmondné, később a Thurzó család szolgálatában találjuk, mint Sempte és Temetvény várak főkapitányát, de igen valószínű, hogy már előbb is viselt hadi tisztségeket, míg az 1634. november 30-ára hirdetett sopronyi országgyűlés — megnyitván előtte a sorompókat — a politikai küzdelmek zajába vonta. — Nyitravármegye rendei ugyanis Berényi Györgyöt talán sógorával a Wesselényi összeesküvésben később híressé lett Keresztbury Lászlóval együtt követnek választották, alkalmat nyujtva neki tehetségei érvényesítésére.

A szent András napjára hirdetett országgyűlés azonban csak december 18-án nyilt meg, ekkor érkezett meg a királyi pár s velök együtt Leopold főherczeg. — Az érdemleges tanácskozások csak decz. 22-én vették kezdetöket a királyi propositiók felolvasásával, a mit a sérelmek megvizsgálására kiküldött bizottság választása követett. — Az evangelicus statusok mindenekelőtt a vallásügyeket kívánták tárgyalni s kijelentették, hogy instructiójukhoz híven — készebbek inkább elhagyni az országgyűlést, semhogy »*az religio dolgát*« elmellőztetni engedjék. De sem a clerus, sem pedig a főrendek nem adták beleegyezésüket, s a meddő vitatkozások, üzenet váltások napokig eltartottak a nélkül, hogy akár egyik, akár másik fél akarata győzedelmeskedett volna. Végre is a nádor s az esztergomi érsek egyértelmű működése azt eredményezte, hogy a vallásügyek levétettek a tárgyalás sorrendjéről, és a protestans követek, mert — mint Berényi György írja küldőik részéről még a tiltakozásra sem voltak felhatalmazva, meghajoltak a többség akarata előtt s be kellett érniök azzal, hogy a vallásügyek felett 1608. és 1625. években alkotott törvények érvényben tartása ezen országgyűlés által is elrendeltetett.

Berényi György ez országgyűlés lefolyásáról pontos naplót vezetett, mely daczára vázlatos voltának a tárgyalások menetéről

élénk képet nyujt és teljes közvetlenséggel, s mi több felekezeti színezet nélkül lévén írva, igen sok jellemző dolgot foglal magában.

Tudjuk, hogy Eszterházy nádor és Pázmány Péter között ez időtájban a legnagyobb feszültség uralkodott s a nádor az egész sopronyi országgyűlés alatt szenvedőleges szerepet játszva csaknem minden dologban az érsek akarata jutott érvényre. A mint a rendek az országnak évek hosszú során át összehalmozódott sérelmeit 84 pontban előterjesztették, Ferdinánd folytonos betegeskedését hozván fel okúl, türelmetlenül sürgette az országgyűlés befejezését — s úgy a hogy megjelentve resolutióját a sérelmek tárgyában »*febr. 9-én* — írja Berényi György — *néhány ízben küldvén cancellárius uramot közinkben, azt izente, hogy nem parancsolja, hanem kéri az országot és az istenért is kéri, hogy ő felségét (mivel mind maga, mind felesége rossz egésséggel volnának) ne tartóztatnák tovább.*« Nagyon természetes, hogy ily körülmények között megfontolt tanácskozásokról szó sem lehetett s bár Ferdinánd válasza a sérelmekre egyátalában nem volt kielégítő s az ország legfontosabb érdekeit oltalom nélkül hagyá, mind a mellett a Pázmány és Sennyei által vezetett főrendek — makacson ellenezték, hogy az ország erre replicázhasson. »*Nem kell ő felségét búsítani, mert a nélkül is végbe mehetnek*« ez volt az urak jelszava s az articulusok szövegezésére kiküldött bizottság — annak daczára, hogy maga Eszterházy is az elégületlenekhez tartozott, mert némely dolgokban úgy hazájának érdekeit, mint nádori méltóságát látta megsértve — lázas gyorsasággal végezte feladatát. Ily módon nagy fontosságú államügyeket elmellőzve, vagy csak felületesen tárgyalva febr. 13-án elkészítették a törvényczikkeket s Ferdinánd azt a következő napon alá is írta és ezzel véget ért az országgyűlés — melyhez oly nagy reményeket kötöttek — s a rendek, de kivált a protestans követek méltó elkeseredéssel hagyták el Sopront.

Berényi György az elsők között volt, a kik sietve utaztak hazafelé; atyja már elaggott ember lévén, az egész gazdaság vezetése felesége vállára nehezedett, a kinek ezenkivül három gyermekének nevelése is elég gondot okozott. Kereszthury Zsuzsánna azonban gyakori betegeskedése daczára példányképe volt a gondos anya s jó házi asszonynak, férje távollétében annak teljes megelégedésére vezette az ügyeket s a hazatérő Berényi mindent a legnagyobb rendben talált. Megérkezve, természetesen első dolga volt beszámolni követségével, s hogy küldői mennyire meg voltak elégedve országgyűlési működésével, bizonyítja az a körülmény, hogy a nem sokkal utóbb hirdetett pozsonyi diaetára, ismételten őt küldték föl.

A sopronyi országgyűlésen viselt követséggel kezdődik Berényinek nyilvános szereplése, sajnos hogy ennek részleteiről igen kevéssé vagyunk tájékozva. — Naplójának több helye oda mutat, hogy mind a sérelmeket vizsgáló, mind az articulusokat szövegező bizottság tagja vala. Mindenesetre tény, hogy a nagy tudományú s kiterjedt ösmeretekkel bíró férfi, korán magára vonta a köztigyelmet s mint följegyzései is tanúsítják, pártszínezet nélkül bizonyos magaslatról ítélve meg az eseményeket, sohasem ragadta el szenvedélye sem egy, sem más irányban s bár tántorithatlan hűséggel viseltetett az uralkodóház iránt, de nem volt megelégedve a viszonyokkal és a felülről jövő kegy — mint később látni fogjuk — nem szorította háttérbe önzetlen hazaszeretetét.

Míg Berényi családja körében tartózkodott, a dúsgazdag Thurzó nemzetségnek fiágon magva szakadt s a gazdátlanúl maradt fejedelmi vagyonra a kincstárral szemben a nő örökösök közül számosan támasztottak igényt. De a királyi fiscus résen állott s mielőtt a nőág csak egy lépést tehetett volna is, a pozsonyi kamara az összes jószágokat elfoglalta, Illésházy Gáspár, Rottál, Csáky László, de különösen Esterházy Miklós ellenzése daczára, a ki nádori hivatalának egész tekintélyét latba vetve — igyekezett a kamara törvénytelen eljárását megsemmisíteni. — Nem czélunk hosszasabban tárgyalni ez ügyet, mely Eszterházyt csaknem kegyvesztetté tette a trón előtt s annyi bajt és vesződséget okozott neki, csakis azért említjük föl, mert némileg Berényit is érinti. O ugyanis miként fentebb láttuk már követsége előtt a Thurzók szolgálatában állott, s ez időszakban is Sempte és Temetvény várak főkapitánya vala. — Ferdinánd, nehogy az országgyűlés érdemleges intézkedése előtt a Thurzó örökösök tényleg elfoglalhassák e várakat, 1636. aug. 30-án kelt rendeletével meghagyta Berényinek, hogy a gondviselése alatt lévő összes jószágokat Sempte és Temetvénynyel együtt, haladéktalanúl megbízottja kezéhez bocsássa. Berényi nem késett e határozott parancsnak engedelmeskedni, s engedelmességét bizonyosan jó néven vették az udvarnál, a hol még atyja érdemei sem mentek teljesen feledésbe.

II. Ferdinánd, ki már a soproni országgyűlés folyama alatt betegeskedett. 1637. február 15-én meghalt s az új király, ez év sept. 21-én Pozsonyba hívta össze a rendeket s czélja volt ez alkalommal nejét a spanyol származású Anna Máriát is megkoronáztatni. — Nyitravármegye újolag Berényi Györgyöt küldé követül, a ki tagja volt azon országos küldöttségnek, mely a győri püspök s Pálffi János vezetése alatt a királyi párt egy nappal Pozsonyba érkezte előtt Hamburgban üdvözölte, s mint szemtanú érdekesen tudósít az ünnepélyes fogadtatás felől. »Die 29. Novembris — írja a többek között naplójában — *Pruckból meg-*

indúlván ő felsége, mind feleségével, öcscsével együtt érkezett az köpcsényi mezőre, jüvén Pozson felől, az holott az magyarországi statusok szép ennehány sereggel várták ő felségeket, Losi esztergomi érsek uram üdvözlötte ő felségeket az statusok képében, az előtt penig Köpcsényben, hol szép egy sereg szín néppel ment volt eleiben Bottyáni uram ő nsga, ott az tájon üdvözölvén ő felségét. Az után ő felsége mind az öcscsével együtt lóra ülvén, úgy gyütt be velünk. Az kopjás seregek kinn maradtak, csak az szín magyar nép jütt be előtte nagy sereghen, az után az magyar és német urak elvegyi ő felsége előtt. Beérkezvén az városban, az Szentmártonba ment, ott az Te Deum laudamust elvégezvén, úgy ment az szállására stb.«

Az 1637/38-ik pozsonyi országgyűlés története sokkal ösmeretesebb semhogy én arról írni jelen alkalommal feladatomnak tarthatnám, de tanúlmányom szűk keretébe beilleszthető sem volna, s csakis annyiban emlékezem meg róla, a mennyiben az kitűzött czélomhoz képest elkerűlhetlenül szükséges.

A protestans rendek a legnagyobb elkeseredéssel gyűltek Pozsonyba és erélyes hangon követelték sérelmeik orvoslását. Már két országgyűlés oszlott el a nélkűl, hogy méltó panaszaik tekintetbe vétettek volna, s mindezideig üres biztatásokkal kellett megelégedniök. Mindkét részről szenvedélyes viták fejlődtek ki s erre vonatkozólag Berényi György naplója valóban megbecsülhetlen reánk nézve. — Följegyzéseiből sok olyan dolgoknak jövünk tudomására, a mit évkönyveinkben hasztalanúl keresnénk s aprólékos adataival kitűnően jellemzi a kort s az embereket. — Soraiból kitetszik, hogy ő maga, sem az udvar, sem pedig a nádor eljárásával nem volt megelégedve. Eszterházy Miklós valóságos pressiót gyakorolt a rendekre s fenyegetései, rémítgetési által — saját akaratát a szó teljes értelmében rá erőszakolta az országgyűlésre. — Hasztalan volt a protestánsok minden küzdelme s bár a követek kijelentették, hogy ők »*mint szabad személyek, szabad személyektől, szabad országgyülésre szabadon discurálni*« küldettek; a nádorral szemben mit sem tudtak elérni s kénytelen kelletlen reá mentek az ország egyébb sérelmeinek tárgyalására. Berényi György most is tagja volt a sérelmeket összeszedő bizottságnak s naplója már csak azért is nagy fontossággal bír, mivel az országgyűlés két háza között kifejlődött vitákról teljes részletességgel tudósít s egy XVII-ik századbeli diaeta lefolyásáról a lehető leghűbb képet nyujtja. — A rendek, főleg a protestánsok több ízben voltak audientián az uralkodónál, Berényi közli az ez alkalommal mondott beszédeket is, s mindenre kiterjedő figyelme, pontos datumai — a teljes közvetlenséggel írott tudósítások azt mutatják, hogy maga is tevékeny szerepet játszott ez országgyűlésen — s már némileg ennek szóvivői közé tartozott.

1638. febr. 14-én Mária Anna királyné a rendek egyező akaratából ünnepélyesen megkoronáztatott, s e tény Berényi György naplójának egyik érdekes részét képezi. — Általában elmondhatjuk, hogy e naplók (az 1635-kit is ide számítva) akár irójuk egyéniségét, akár a bennök foglalt dolgok historiai becsét tekintve, az említett országgyűlések történetéhez, a leghitelesebb adatokat szolgáltatják s a maguk nemében páratlanok. Mert országgyülési tudósítások maradtak ugyan reánk e korból, de csak töredékesen és sohasem naplószerűleg pontosan vezetve s míg egy részről csak általánosságban, a főbb dolgokról értesítenek, addig másrészről jobbára felekezeti szempontból vannak irva, igen gyakran szélsőségekbe csapnak s a mi legfőbb, írójuk egyénisége vagy teljesen ösmeretlen előttünk, vagy nem nyujt kellő garantiát arra nézve, hogy a dolgokról alapos ösmerettel birtak s elfogúlatlanúl ítéltek volna.

Az országgyülés 1638. márt. 26-án mint Berényi írja »*igen nagy kedvetlenül eloszlék*« s Ferdinánd még az nap eltávozott Pozsonyból.

Györgyöt, ki már ez időszakban országszerte jó hangzású s általánosan becsült névnek örvendhetett, alig egy évre a pozsonyi diaeta után fájdalmas veszteség érte. Atyja ugyanis 1639. febr. 11-én meghalt s e felett való őszinte bánatát, csakis azon osztatlan tisztelet s érdemeinek méltó elösmerése enyhítette némileg, melyben őt nem sokkal utóbb Nyitravármegye részesítette. — A rendek ugyanis 1639. oct. 4-én a legnagyobb lelkesedéssel alispánnak választották, s hogy mily nagy volt a személye iránt való érdeklődés, kitetszik abból, hogy e választáson nagy számú urak és nemeseken kivül 16 főpap, Eszterházy Miklós nádor s a kalocsai érsek is jelen volt.

Ez időtől kezdve nehány évet ismét családja körében töltött, hivatalos teendőin kivül, nagyobbrészt birtokviszonyainak rendezésével foglalatoskodva.

Berényi Ferencznek, miként említettük első házasságából két fia származott, András ki még 1633-ban meghalt és Zsigmond, ki 1639-ben a császári seregnél hadbírói tisztséget viselt. — András fimaradék nélkül halt el, leányai közül Zsófia Boronkay János, Katalin Rudnay László hitestársa volt, Justina és Zsuzsánna ez időben még kiskorúak valának. — Míg Berényi Ferencz élt, az atyai jószágok nagy része osztatlan állapotban György gondviselése alatt állott, de halála után az örökösök egyező akarattal felosztották azt maguk között — s a leányok is kikapván az őket törvényszerint megillető részt — ezenkivül tartásuk s ruházatjukra — a testvérek évenkint együttesen száz forintot fizettek.

Az 1640-ik év september 19-én Berényi Zsigmond és György atyjokról maradt ős jószágaikon, nevezetesen a bodoki uradalmon osztoztak meg, Frater Iwanowich Pál elefánti vicarius s szlavniczai Sándor Ferencz előtt. — A 10. pontból álló osztály levél arról tesz tanúságot, hogy a testvérek a legnagyobb egyetértésben éltek egymással. — A bodoki kastélyt közösen lakták, a falu felől való rész három bástyával, majorral, pajtás kerttel együtt Zsigmondnak, az épületnek a mezőségre néző hason fele tartozékaival együtt Györgynek jutván osztályrészül. — A szántóföldeket, réteket, tilalmas erdőket, malmokat és halastavakat, a bodoki serfőző házat közösen használták. — Az eshetőleges pör költségeket, nem különben András bátyjuk említett két árvájának kiházasítási költségeit együttesen tartoztak viselni. — De legfontosabb az osztálylevél tizedik pontja, melynek értelmében, magszakadás esetére egymás kölcsönös örökösödését biztosították. »*Végezetre ha Berini Zsigmond uramnak (kit az úristen szent fiának érdemeiért eltávoztasson) in utroque sexu defectussa és holta történnék, in eo casu, ő kegyelmének minden néven nevezendő acquisitumja, valahol itt Magyarországban találtatik, szálljon Berini György uramra avagy az ő kglme fi és leány maradékira.*« Viszont Berényi György is erre kötelezte magát, de ez igen kevés jelentőséggel birt, a mennyiben ő már eddig is négy leány gyermeknek volt atyja, s életerős egészséges ember lévén, még hosszú időre tarthatott számot. — Zsigmondnak ellenben már kevés reménye lehetett arra, hogy örökösöket hagyjon maga után s csaknem bizonyos volt, hogy jószágai testvérére fognak szállani, a mint ez nem sok idő mulva be is következett.

Miképen viselte Berényi György alispáni tisztét, arról igen kevés tudomásunk van, erre nézve Nyitravármegye jegyzőkönyvei nyujtanának bővebb felvilágosítást, de a rendelkezésemre álló csekély adatok a mellett bizonyítanak, hogy e hivatalában is hazájának s nemzetének javán munkálkodott. — Oly sok oldalú tehetséggel, annyi ügyességgel megáldott férfiú, mint Berényi György volt, sehol sem maradhatott homályban — s bizonyára itt is megtalálta a hozzá méltó munka kört.

Tudva lévő dolog, hogy hazánk ez időszakban a törökkel formaszerint békében élt ugyan, de kisebb-nagyobb csatározások, várak kiostromlása, falvak fölperselése — napi renden valának, — bár Ferdinánd a maga híveit szigorúan visszatartotta minden ellenségeskedéstől, sőt a békeszegőket keményen büntette is. Nem így a török, a ki vérszemet kapva, most már széltében dúlt és fosztogatott az országban — kirabolván a föld népét, hódolásra kényszerítvén a védtelen falvakat, s tömérdek embert — parasztot, nemest egyaránt — fogságra hurczolva.

A visszatorlás természetesen a magyar vitézek részéről sem maradt el, a kik megunták a folytonos és eredménytelen panaszolkodást, s fegyverrel szereztek maguknak elégtételt.

Nyitra vármegye különösen ki volt téve a törökök támadásainak s Berényi már régóta rossz szemmel kisérte az eseményeket, s Eszterházy nádorral egyetértve, minden befolyását fölhasználta arra nézve, hogy a nemzeti felkelést rendezve, a rabló törököt erősen megfenyítse. Saját érdekei is követelték ezt, mert Bodokot is főleg az ő távollétében több alkalommal megrabolták a portyátzó török hadak, így 1631-ben 5 embert hurczoltak fogságra, 102 db. marhát hajtottak el s három ház felégetésen kivül — a községnek 200 frtra menő egyéb kárt okoztak. Az 1640-ik év folyamán pedig még nagyobb mérvü pusztításokat vittek végbe. Berényi György birtokain s jobbágyai közül 7-et megölve — [illegible] beket foglyül ejtettek s ezek kiváltása nem csekély pénzbe [illegible]. — Mindezek arra ösztönözték őt, hogy fegyveres ellenállást sürgessen és mert hasonló esetek a török által megszállott [illegible] a fennálló békesség daczára gyakorta ismétlődtek, [illegible] védelmi hadjárat indítása hazánkra nézve életkérdéssé vált. A [illegible] maga is erélyesen működött, hogy az udvart a történen[illegible] szemben legalább is közömbös magatartásra bírja, és [illegible] is a kormánykörök hallgatólagos beleegyezését kinyerni [illegible] hogy a törökot [illegible] és garázdálkodásának [illegible].

[illegible] kedvező alkalmat, s Nyitravármegy[illegible] hogy a rendek 300 gyalo[illegible] a török ellen [illegible] ajánlására 1641. [illegible] Miklós örömmel vette e [illegible] hogy miképen viselje [illegible] és a kalocsai érsek [illegible] gyalog vitézeket, s a [illegible] sikerében. *Azonban* [illegible] *mire sem* [illegible] 1641-ik év tavaszán miután [illegible] meg s Tardos[illegible] a jobbágyságra [illegible] hurczolt fogságra. *Ily* [illegible] *csupán a* [illegible] és sürgette [illegible] pénzt szerezzen. A [illegible] kozbenjárása már-már [illegible] megkezdett béke [illegible] szükség zsoldo-

sokra. — Ferdinánd megbizottjai ugyanis az 1642-ben márt. 19-én megkötötték a törökkel az úgynevezett újszőnyi békét, mely az ellenségeskedésnek véget vetett, ámbár reánk nézve egyátalában nem volt kielégítő. [1])

Nem sokkal e békekötés után történt, hogy Eszterházy Miklós nádor előszámlálván Berényi Györgynek a király és az ország szolgálatában szerzett kiváló érdemeit, az Alsó és Felső Koroson fekvő összes koronajavakat és haszonvételeket neki adományozta. — Ez tudomásom szerint az első adomány, melylyel Berényi érdemeit jutalmazták.

Meddig viselte Nyitramegye alispánságát, azt a reánk maradt oklevelekből megállapítani nem lehet. Saját följegyzései a mellett bizonyítanak, hogy az 1642. év május 29-ére hirdetett, de a német birodalmi hadaknak a svéd háborúban szenvedett vereségei miatt eredménytelenül eloszlott pozsonyi országgyülésen, Kereszthúry Lászlóval együtt Nyitravármegye követe volt ugyan, de alispánságáról nem mondott le.

A családja jövőjéről gondoskodó atyának nagy lelki nyugtalanságára szolgált az a körülmény, hogy fiú gyermekkel mindezideig nem áldotta őt meg a gondviselés, s testvérbátyjának két rendbeli házassága magnélkül maradt. Abbeli aggodalmához, hogy ős régi nemzetsége benne elenyészik, még egy sulyosabb is járúlt; jószágainak nagy részéből ugyanis a nőág örökösödése ki volt zárva — s így halála után javai, gyermekeinek megkárosításával a koronára voltak szállandók. — Minden úton módon azon törekedett tehát, hogy ezt eltávoztassa, a mi neki sikerült is.

Eszterházy Miklós nádorral a legjobb viszonyban állott, — s minthogy a bécsi udvarnál is »*grata persona*« volt, 1643. febr. 26-án egy rendeletet eszközölt ki Zsigmond bátyjával együtt, melynek értelmében a nádor elrendeli, hogy Kata, Julia, Zsuzsa és Mária nevű leányai – nemkülönben Zsigmondnak isten kegyelméből még ezután születendő nő utódjai – a Nyitravármegyében fekvő ős jószágokba örök joggal beigtattassanak. — E rendeletet egy másik, aztán egy harmadik követte s a nőág örökösödése a Magyarország területén fekvő összes Berényi jószágokra nézve —

[1]) Alkalmasint Berényi György mint alispán volt feje annak a bizottságnak, mely Nyitravármegyének a török által szenvedett sérelmeit összeirván — a szőnyi béke tanácskozások elébe terjesztette. Jegyzőkönyvében egy részletes kimutatást találunk, mely szerint Nyitramegye területén az első szőnyi béke után a török 71,300 frtnyi kárt tett, behódoltatott 14 falut, fogságra hurczolt 418, megölt 45 embert, elhajtott 2022 db. marhát. — A hódolt községek 2802 frt. sarczot fizettek, s a rabok kiváltása 10631 frtba került.

biztositva volt. A káptalanok teljesítették a beigtatást, melynek Berényi András maradékai — minthogy magukra nézve sérelmesnek találták, ellentmondottak ugyan, de belátva perlekedésük sikertelenségét, csakhamar kiegyeztek rokonaikkal. — Ily módon egy nagy gondtól szabadúlt meg György, s most már könnyebb szívvel nézhetett a jövő elébe.

Ezalatt a protestánsok sérelmei már oly mérvet öltöttek, hogy I. Rákóczi György elérkezettnek hitte az időt fegyvert ragadni s szövetségre lépvén a svédekkel, csak a porta engedélyére várt, hogy Ferdinándot megtámadhassa. Eszterházy nádor igen jól volt értesülve a fejedelem czélzatairól s mig egyrészről egész befolyásával oda működött — hogy Ferdinánd a vallássérelmeket orvosolja — s ezáltal a kitörendő háborúnak elejét vegye, addig másrészről védelemre is gondolt — s több intézkedései között vármegye szerte rendezte a nemesi fölkelést.

A nyitramegyei fölkelő nemesség 1643. aug. 25-én generalis főkapitányává Berényi Györgyöt választotta, s e minőségében, midőn Rákóczi 1644. tavaszán végre kinyerve a porta engedélyét Magyarországba tört — ő is a királyi hadakhoz csatlakozott. A vallás és alkotmányos szabadság védelmében indított hadjáratok mindig nagyon népszerűek voltak hazánkban, de sohasem inkább mint jelenleg s Rákóczi György lépten nyomon sokasodni látta seregét s egypár könnyű győzelem után Felsőmagyarország nagy része hatalmába került.

Berényi a hadjárat folyama alatt kevés időt tölthetett családja körében s csak midőn Rákóczi ügyesen megalkudva a viszonyokkal, hogy legalább az eddig elért eredményeket biztosítsa, hajlandó volt megbékélni Ferdinánddal, — térhetett vissza Bodokra, s 1645. jul. 16-án elsőszülött leányának Katalinnak, Szlavniczai Sándor Jánossal való eljegyzését ünnepelte. — A lakadalom a következő év febr. 11-én tartatott meg Bodokon, a mikor a menyasszony életének 16-ik évét betöltötte.

De a leánya boldogsága felett érzett örömhöz, csakhamar keserűség is járúlt. Már régibb idő óta betegeskedő neje 1646. ápr. 1-én meghalt. — Berényi — nem tudjuk mi czélból a tiszai részekben tartózkodott, midőn e szomorú eseményt hírül vette; sietett azonnal hazafelé, de az útak veszélyessége miatt csak junius végével érkezett Bodokra, a mikor is elhunyt feleségének megadván a végső tisztességet, julius 1-én a nagy korosi templom sírboltjában helyeztette örök nyugalomra.

E veszteség nagyon érzékenyen sújtotta Berényit. Maga példás hűségű, gondos feleséget, kiskorú gyermekei szerető édes anyát, a bodoki háztartás vezetőjét vesztette Kereszthury Zsuzsánnában. György sokkal inkább el volt foglalva az ország és

saját ügyeivel, semhogy gyermekei nevelésére — kik közül a legidősebb 14 a legfiatalabb 6 éves volt, kellő gondot fordíthatott volna, s e tekintetben legfeljebb testvérbátyának gyermekeire számíthatott, kik már mindnyájan férjnél voltak — s mint jó rokonok valószínűleg szívesen gyámolították őt ügyefogyott állapotában.

Eszterházy Miklós nádornak az előző évben történt halála is fájdalmasan érinthette Berényit. — Az elhunyt nagy férfiú a mint látszik őszintén kedvelte őt, tehetségei iránt elösmeréssel viseltetett s megkönnyítette előtte a közpálya nehézségeit. Igaz, hogy több dologban nem egy véleményök volt, de Eszterházyt szűkkeblűséggel senki sem vádolhatja, s mi legfőbb hazaszeretetre s az uralkodóház iránt való hűségre nézve egyetértettek.

Berényi az 1646-1648 években I. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek, majd nejének Lorántffi Zsuzsánnának szolgálatában állott, mely idő alatt gyakran kellett távol lennie családjától.[1]) Minő tisztséget viselt a fejedelmi párnál, meg egyezett-é az alispáni hivatalával, vagy időközben búcsút vett ettől? oly kérdések, mikre határozott feleletet nem adhatunk! — Legvalószínűbb az a föltevés, hogy a Rákóczy ház némely magyarországi javainak gondviselője vala, s ily minőségben vehette föl a fejedelem »*conventióját.*« Mindenesetre különösnek tetszik Berényi Györgyöt Rákóczi szolgálatában látni — bárha a fejedelem s a bécsi udvar között ez időszakban már zavartalan egyetértés állott fenn, — de ha tudjuk, hogy e szolgálat legkevésbé sem volt politikai természetű, annál inkább sem fogunk rajta csodálkozni, mivel Berényit említett családi körűlményei, nagyobb királyi hivatalok viselésében teljesen akadályozták — míg egy két uradalomra való gondviselés magán ügyeivel is összefért — politikai reputatióját sem veszélyeztette.

1648. október 11-én Júlia nevű leányát Apponyi Péterhez adván nőül, ezáltal családi gondjai is némileg könnyebbültek, de bármily őszinte fájdalmat érzett légyen is felesége halála felett — viszonyai azt kívánták hogy ne élje le bús özvegységben napjait.

Ebben az időben élte delén álló erőteljes férfiú vala s minthogy Kereszthury Zsuzsánnától csak leány gyermekei maradtak, részint, hogy családját, melynek utolsó férfi sarja volt, a vég enyészettől megmenthesse, részint pedig hogy kiskorú gyermekeinek anyát, a bodoki kastélynak úrnőt adhasson: második házas-

[1]) Anno 1646. die 29. Novembris. Vettem föl conventióját, az méltóságos Erdélyi fejedelemnek Nagy Rákóczy Györgynek Patakon. Ismét: Ao. 1648. Vettem conventióját az méltóságos öregbik fejedelem asszonynak, Lorántffi Zsuzsannának Gyulafejérvárott 29. Novembris.

ságra gondolt, s az 1649. vagy 1650. év folyamán nőül vette Esterházy Pál tábornok Zsófia leányát, a nagynevű nádor unokahugát. E házasság által, a mellett hogy Magyarország legtekintélyesebb főúri családjaival lépett szoros összeköttetésbe, terjedelmes jószágok birtokába is jutott, s ősatyjává lett a mai napig virágzó gróf Berényi családnak.

A következő néhány év Berényi György életének, legalább a nyilvánosságra nézve, leghomályosabb időszaka, s alig pár darab oklevél által van képviselve. 1651. april 16-án gróf Pálffi nádor, az uralkodó és a nemzet szolgálatában szerzett érdemeit tekintetbe véve, Terenyei György magvaszakadtával a koronára szállott Panidarócz és Homokterenye helységeket, nemkülönben Miserffa és Dewecher nevű praediumokat, adományozta neki. — E birtokot különben nagyatyja Berényi András még 1563-ban Oláh Miklós esztergomi érsektől nyerte adományúl, de a meg megújúló pörlekedések miatt, csak Györgynek sikerült azt, családja állandó örökévé tenni. — Ez időtájban történhetett, hogy Berényi Zsigmond magtalanúl elhalván, összes jószágai az 1640-ki szerződés értelmében Györgyre szállottak, s talán a megszaporodott javakkal együtt megszaporodott gondok okozhatták, hogy alispáni hivatalát letéve, a közügyektől rövid időre visszavonúlt.

Miként saját följegyzései is tanúsítják kitűnő gazda volt, s midőn első fia születésével régi óhajtása teljesűlt, újúlt erővel látott hozzá birtokai szaporításához. Nyitravármegyén kívűl az ország különböző vidékein voltak tekintélyes jószágai, így a többek között bírt Nógrád, Hont, Bars, Komárom, Pozsony, Sáros, Zemplén, Szepes és Abaúj vármegyékben. — A nyitravármegyében fekvő Kis- és Nagy-Koros nevű helységek egy része már régibb idők óta a Berényi család birtokát képezte, György különösen az elszegényedett Korosi Horváth család tagjaitól, lassanként kezéhez váltogatta az egészet s 1655. jun. 24-én III. Ferdinándtól, a két Koros, valamint Kis- és Nagy-Hölben hasonlóképen Nyitramegyei helységekre adományt nyert. Ily módon, midőn őt az uralkodó 1656. febr. 24-én báróságra emelte, mind anyagi értéke, mind személyes befolyására nézve, Felső-Magyarország egyik legtekintélyesebb főura volt.

E bárói rang adományozásánál Berényi Györgynek személyes érdemein kívűl, bizonyára nagy szerepet játszott az Esterházyakkal való sógorsága is, bárha az a beszéd, mellyel őt a kitüntetés alkalmából Keresztbury László Nyitra vármegye akkori alispánja s magyarországi vicepalatinus üdvözölte, világosan mondja, miszerint: tekintetes és nagyságos Berényi György uramhoz (a ki felettébb rarum contingens) *csupán csak magától való nagy jó indúlattal ragyog ő felsége a mi kegyelmes urunk*« Berényit ép

úgy, miként Nyitra vármegye rendeit felettébb meglepte az uralkodói kegynek ez önkénytelen nyilvánúlása, s a megye közönsége Szelepchéni Györgyhöz 1656. aug. 1-én írott levelében, nem is késett ezért köszönetet szavazni Ferdinándnak.

Kereszthury László oratiója, jóllehet bővölködik is nagyhangú frázisokban, de nem közönséges hízelgés, s alaphangjából az őszinte tisztelet, s Berényi kiváló tehetségeinek elösmerése világosan kiérzik. »*Valamint az nap, ugymond Kereszthúry, elveszi az több csillagok fényességet, az ő kegyelme virtusi is, melyekkel a jó Isten et natura gloria ő kegyelmét illustralta, szinte úgy superállják és némi nemü képen csaknem homályositják azokat (t. i. »a familiai celebritást,« és az »értéket,« melyről már előbb szóllott.) Okoskodásit, virtuosus actusit, tanácsadásit, s mind törvényes, mind vitézlő dolgokban való dexteritásit, nem kell mástól kérdenünk, mi tudjuk, mert mind azokat száma nélkül experiáltuk, nemcsak experiáltuk hanem csudáltuk.... Sok szomszéd országokban is fényeskedett, immár ez a csillag, im csaknem régen is, sok ékes elméjü, idegen nemzetbeli nagyrendek is, laureat nyujtottanak eme nagy elménck.*[1])

Kereszthury Lászlónak ez utóbbi szavai nem igen világosak. Megtudjuk belőllük, hogy Berényi György több alkalommal külföldön is járt, de mi czélból? — Állami érdekek képviseletében követségeket viselt-e, vagy csupán magán kedvtöltésből, tapasztalás végett utazott? Ez utóbbi föltevés kissé valószínűtlen, mert ez esetben »idegen nemzetbeli nagy rendek« miképpen nyujthattak volna »laureat« jeles elméjének? De másfelől, legtávolabbi tudomásunk sincs Berényinek külföldi követsége felől. Mikor és mely küldetésben járt? — az oklevelek, csak egy diplomatiai missiójának emlékét tartották fenn, midőn Leopold által az 1659 év folyamán Rákóczi György és Barchay Ákos fejedelemhez küldetett internuntius gyanánt. De Kereszthúry erre nem czélozhatott 1656-ban. Mit értett tehát idézett szavai alatt? — annak tárgyalásába hasztalanúl bocsátkoznánk, talán majd ha az eddig lappongó oklevelek napfényre kerűlnek, eldönthető lesz a kérdés.

III. Ferdinánd 1657. jun. 23-án meghalván — még életében királlyá koronázott fia Leopold vette át a kormányzást — s az uralkodása alatt fölmerülő nagy események Berényi Györgyöt is a cselekvés terére vonták. Az 1657-58-ik éveket azonban még jobbára családja körében töltötte s magán ügyeivel foglalkozott. 1658. január 29-én Héderváry István özvegye Eszterházy Erzsébet 1200 ezüst tallért vett kölcsön Berényi Györgytől, — zálogúl 14 egész jobbágy helyet engedve át neki Nyitra megye különböző

[1]) Kereszthury László üdvözlő beszéde 1656. aug. 26-án (a gr. Berényi levéltárban.)

helységeiben. — Ugyanez év febr. 4-én Vízkelethy Mária, özvegy Dóczy Mihályné, Sarlóczon, Sárfőn, és Kartóczon (Nyitra megye) fekvő összes zálogos jószágait 1000 körmöczi aranyért Berényi birtokába bocsátja, s ezeken kívül még számos apróbb szerzeményéről van tudomásunk.

Az előző évben nádorrá választott Wesselényi Ferencz azonban, a ki Berényivel — feleségéről sógorságot tartott, s különben is nagyra becsülte ennek képességeit, nem hagyá őt sokáig nyugodni s az 1659-ik év végével — egy nevezetes küldetésben már útban találjuk Erdély felé — mint Leopold teljhatalmú megbízottját Rákóczy és Barchay fejedelmekhez.

Célomhoz képest el kell mondanom röviden e követség előzményeit.

II. Rákóczi György fejedelemsége mint tudjuk forduló pontot jelez Erdély államéletében s mindenesetre bajos volna eldönteni vajon a dolgok természetes folyama, vagy pedig Rákóczinak észszerűtlen s rajongó nagyravágyás által sugalmazott tettei, készítették-e elő ama változást, mely Erdélyt előbbeni, ha nem is teljesen független, de kétségtelenül önálló állapotjából, lassanként basasággá változtatta. — Hajlandók vagyunk hinni, hogy mindkét tényező közreműködött itt, és mert nyilván való dolog, hogy már akkor lejárt az az idő, midőn még Erdélyt a vallás és politikai szabadság védbástyájának nevezték s a viszonyok alakúlása folytán a kis állam magasabb politikai jelentőségét is elvesztette: igen természetes, hogy Rákóczi nem annyira előidézte, mint inkább sietteté a végkifejlést, mit megakadályozni különben sem állott volna hatalmában.

Hogy mi volt oka Erdély bukásának? e kérdésnél a föltevések és okoskodásoknak tág mezeje nyílik meg, de ezek bármily szépen hangozzanak is, csak föltevések és okoskodások maradnak. És mert nagy horderejű világesemények létrejövetelénél számtalan tényező működik össze, minthogy e kérdést különben sem tartjuk e rövid tanúlmány folyamán megoldhatónak, állapodjunk meg abban, hogy Erdély már ez időszakban bevégezte missióját, melyet csaknem két századon keresztül oly dicsőn teljesített s a politikai alakúlások tovább fejlődésének határt vetve, fennállását, mint független államét — szükségtelenné tették.

De nagy átalakúlások nagy rázkódtatások nélkül sohasem mentek végbe s ezt Erdély sorsánál is tapasztalhatjuk. — Halál küzdelme óriási hullámokat vet fel, elborítván az egész hazát, magával sodorva nemzetünket.

E halál küzdelem II. Rákóczi György fejedelemsége alatt vette kezdetét s jóllehet csak akkor ért véget, midőn már a félhold hanyatló félben vala Budavár ormán, de Erdély államisága a

gyászos végű lengyel expeditió után komoly számításba többé nem jöhetett.

Rákóczit a szerencsétlen vállalat kegyvesztettté tette a portán, s a török mindent elkövetett, hogy lerántsa róla a fejedelmi palástot: de még sokkal erősebben állott Erdélyben, mintsem a díván és a bécsi udvar körében hitték. — A nemzet egy része hű volt hozzá vére hullásáig, a másik rész félt tőle. Rhédey Ferencz — kit a rendek a török kényszerítése következtében fejedelemmé választottak, mert hazáját igazán szerette, visszavonúlt, mihelyt meggyőződött arról, hogy Rákóczi szenvedélyes lelkének egész erejével ragaszkodik trónjához, s készebb inkább elődjeinek traditióival szakítva Lipóttal lépni szövetségre, semmint az 1658 okt. 4-én fejedelemmé választott Barchay Ákost vagy bárkit is — ösmerni el Erdély urául.

A bécsi udvarral való szövetkezés eszméje azonban már Barchay föllépése előtt megfogamzott volt Rákóczi agyában s míg egyfelől a magyar főurak között igyekezett ügyének barátokat szerezni, másfelől mindjárt az 1658. jan. 24-ki medgyesi országgyűlés után Bánffi Dénest küldé Leopoldhoz, e szövetség létrehozása végett.[1]) Valóban ez volt az egyedűli mód, mely őt szorongatott helyzetéből kiszabadíthatá s be kell vallanunk, hogy bár a végső szükség ösztönzé is Rákóczit e lépésre, ha szinte öntudatlanúl is, de kétségbevonhatlanúl helyes politikát követett akkor, midőn Leopoldhoz közeledve, azt a török barátság fölbontására igyekezett rábírni. — A nem sokkal utóbb bekövetkezett események meggyőzhetnek minket a felől, hogy e politika nem csak Rákóczi, de egész Magyarország sőt a kereszténység szempontjából ítélve is nagyon helyes volt, és ha a bécsi udvar rövidlátó bizalmatlanságával föllhagyva Rákóczit teljes erejéből segítendi fejedelemsége visszaszerzésében, bizonyára másként alakúlnak az események, és eleje vétetik a nemzetünket ért szerencsétlenségek hosszú lánczolatának.

Eleinte úgy látszott, hogy Leopold nem idegenedik teljesen e szövetségtől s bárha az udvar az erdélyi dolgokkal szemben egyelőre tartózkodó állást foglalt is el, mindamellett a király válasza se leverőleg se bíztatólag nem hangzott, a kormánykörök magatartása pedig némi reményre is jogosíthatta Rákóczit.

A fejedelem ügyei azonban — bár Leopold szót emelt érdekében a portánál, napról napra rosszabbúl folytak s diplomatiai úton nem lehetett rajta segíteni többé. — A török elözönlé Erdélyt Barchay nagyon bele élte magát ujdonsült fejedelemségébe s a

[1]) Szilágyi S. Erdélyország története II. k.

lemondásról hallani sem akart, s az egyesült tatár és oláh hadak széltére pusztították a szerencsétlen tartományt.

De a bécsi udvar, főleg Leopold császárrá választása után kevés hajlamot mutatott az erdélyi ügyekbe való beavatkozásokra. A magyar tanácsosok, különösen Lippay érsek s Nádasdi országbíró sürgették a segélyt, de a német rendek s a túlnyomó katona párt határozottan ellene voltak. Nem akartak kilépni semlegességükből s a törökkel való béke fentartását többre becsülték Rákóczi fejedelemségénél. — Mindazon által nem szakították végét az alkudozásoknak, mert a fejedelem szorult helyzetéből hasznot reméltek húzni s míg Rákóczi követeit szép szavakkal kecsegtették, addig biztosították a törököt, hogy a békesség ellenére semmit sem fognak cselekedni.

Ily körülmények között a magára hagyott Rákóczi — minden oldalról ellenségtől környezve — fejet hajtott a kényszerűség előtt s az 1659. apr. 1. beszterczei országgyűlésen fejedelemségéről lemondott, de előbb megszavaztatta a rendekkel, hogy jogait a török kiengesztelése esetére épségben tartják.

Leopold ezután tétlen szemlélője volt az eseményeknek, s elnézte, hogy a török basasággá változtatta Erdélyt — elviselhetetlen adóval terhelte a népet s hatalmába kerítette a legnevezetesebb strategiai pontokat. — Ő, a ki büszkén nevezte magát a »*a keresztyénség közös atyjá*«-nak, békén tűrte, mint válik síralom völgyévé egy előbb virágzó tartomány, meg nem indúlt a foglyúl ejtett ezrek jajveszéklésein, mert a török a béke felbontásával vádolta volna. — Pedig a békesség napjai már meg voltak számlálva, s Várad eleste után eddig nem tapasztalt elkeseredéssel tört ki ismét a harcz!

Ez alatt a felvidéki nemesség a török rablásai által bosszúra ingereltetve fegyvert fogott s a trónjától megfosztott, ősi javaiból kiforgatatt, és sok méltatlanságot szenvedő fejedelem[1]) ügye Magyarországon is népszerűvé kezdett válni. Az erdélyiek igazságtalansága, a bécsi udvar részvétlensége azt eredményezték, hogy a közvélemény mind hangosabban nyilatkozott Rákóczi mellett s már nem tekintették többé egyszerű trónkövetelőnek, de igen sokan a nemzet szabadságának hős védőjét látták benne a török zsarnoksága ellenében. — Ez nem tévesztette el hatását Rákóczira s mégegyszer összeszedvén minden erejét, elindúlt, hogy visszafoglalja trónját.

A bécsi udvar hangúlata azonban, most már határozottan ellene irányúlt. Leopold az 1659. év tavaszán báró Radolth Kelemen tanácsosát küldé hozzá, hogy őt bizonyos föltételek mellett

[1]) Szilágyi S. V. o. II 281 l.

a fegyver letételére birja s egyidejűleg megtiltá alattvalóinak, hogy a török és Barchay ellenében segíteni merjék. De Rákóczi többé nem gondolt ezzel s bár eleinte hajlandó volt is a Leopold által nyujtott módozatokat elfogadva Szatmár és Szabolcs vármegyéket átengedni, s befogadni a német őrséget, de csakhamar megváltoztatta szándékát s 1659. augustus havában már ismét Erdélyben volt s kardcsapás nélkül Marosvásárhelyig jutva, az ott egybegyűlt rendeket september 24-én hűségre eskette, s egyszersmind követeket küldött Leopoldhoz, megújítván korábbi ajánlatait.

De Bécsben hallani sem akartak erről s Leopold még augustus 22-én kelt levelében inti Rákóczit, hagyna fel az ellenségeskedéssel — hajtsa végre a Radolth által kötött szerződést, s viszont ő is biztositja pártfogásáról — ha a fegyvert letéve magát nyugodtan viseli. De Rákóczit e levél legkevésbé sem akadályozta föltett szándéka keresztül vitelében, és mert a török a felső vidéki nemesség fegyverkezése miatt haddal fenyegetődzött, Leopold mindent elkövetett, hogy Rákóczit a fejedelemségről való lemondásra birja. — E czélból egy terjedelmes utasitással ellátott külön követet indított útnak Erdély felé, a kinek fő feladata volt, az egymással versengő felek között az uralkodóház érdekeit lehetőleg biztositani, s minden módon a békesség létrehozásán működni.

Ez internuntius Berényi György volt s valóban alig találhatott volna Leopold e küldetésre nálánál alkalmasabb egyént. — Berényi mint tudjuk a linczi békekötés után öreg Rákóczi Györgyöt szolgálva, közelebbi viszonyban állott a fejedelmi családdal. Többször megfordúlt Gyulafejérváron s becsületes politikai elveit, igaz hazafiságát, a török ellen való erős gyűlöletét bizonyára jól ösmerték Erdélyben s jobban bíztak benne, mint a német tanácsosok bármelyikében is.

Berényi tehát 1659. sept. 7-én megkapta 19 pontból álló utasitását, de bár feladatává tétetett, hogy kitelhető gyorsasággal éjjel és nappal — váltott lovakon utazzék czélja felé, — betegeskedése miatt csak september vége felé kelhetett útra és mert Kassán az egri püspök és Petheő Zsigmond vicegeneralissal megbizatását közölnie kellett, csak octóber közepén érkezett Rákócziho z. — A fejedelem már octóber 14-én értesült Berényi György jövetele felől s Gyrintze Mátyás nevű hivét küldé elébe.

Berényinek, utasitásához hiven mindenek előtt Szatmár és Szabolcs vármegyék átadását kellett követelni Rákóczitól s aztán előterjeszteni azon megszámlálhatatlan veszedelmeket, melyek a törökkel való hadakozásból származva Magyarországot, sőt az egész

kereszténységet végromlással fenyegetik. Mert igaz ugyan, hogy most a török haderő nagyobb része távol van Erdélytől s Rákóczinak talán sikerűlend is versenytársa felett győzedelmeskedni, de ez még igen korai öröm lenne. — A török bizonyára nem marad sokáig nyugodt szemlélője az eseményeknek, s ha egyszer — a mi bizonyosnak vehető — felűlkerekedik, Rákóczit elűzi fejedelemségéből — s Erdélyt a kereszténység kimondhatlan kárára, miként a két Oláhországot zsarnok módon fogja kormányozni. — Nagyon rosszúl van értesűlve Rákóczi, ha azt hiszi, hogy a török az ázsiai lázadással lévén elfoglalva — az erdélyi ügyekbe nem avatkozhatik. — Leopoldnak biztos tudomása van arról, hogy az egész török birodalomban békesség uralkodik, s a nagy vezér 60 ezer emberrel Konstantinápoly körűl tartózkodik. — *Hiú remény tehát a győzelem sikerében bízni — s az egyedüli mód, mellyel Rákóczi mind magát, mind nemzetét megmentheti a végső veszedelemtől, a békének haladéktalan megkötése.*

A mi Erdélyben lévő összes javait illeti, Leopold minden módon oda fog működni s e czélból már Barchayhoz is küldött, hogy a török — a fegyver letétele után azoknak zavartalan birtoklásában őt ne háborgassa. — De tudnia kell Rákóczinak azt is, hogy korántsem a pogány, de csupán Barchay Ákos akarja őt kiforgatni erdélyi jószágaiból, hogy legyen miből fizetnie a török adót. — Ez tehát csak újabb érv a fegyver letétele mellett, a mit ha megcselekszik a fejedelem, Leopold egész házával együtt pártfogásába fogadja, ellenkező esetben még tartományaiban sem fogja őt megtűrni.

Miután Berényi ezeket bőven declarálta volna, át kellett térnie a két vármegye ügyére.

Határozottan rosszalja Leopold Rákóczinak azon eljárását, hogy, bár a Radolth Kelemennel kötött szerződésben kötelezte volt magát Szathmár és Szabolcs vármegyék átengedésére, mindazonáltal alaptalan kifogásokkal élve, kötelezettségét mai napig sem teljesítette. — Ha pedig azt vetné ellen Rákóczi, hogy az említett szerződésnek Leopold sem tett volna eleget, figyelmeztetni kell őt — hogy Leopold a két vármegye átengedése fejében csupán arra kötelezte magát, hogy 1-ször: e vármegyének minden jövedelmét Rákóczinak engedi, 2-szor: Szatmár és Kálló várak őrségét sajátjából fizeti, 3-szor: a megyéket, a törökkel való harczok megszűnte után, visszaadja Rákóczinak. — A Radolth Kelemennel folytatott további tárgyalások pedig — nem bírtak kötelező erővel, s csupán Leopold tetszésétől tétettek függővé. — Minthogy azonban Rákóczi bízva abban, hogy a török ismét kegyelmébe fogadja, a szerződés teljesítését ettől tette függővé, másrészről pedig a nevezett vármegyékben a hadsereg feletti főhatalmat kivéve, minden egyéb

felség jogot magának követelt: Leopold sem a vármegyék sorsát nem akarta függővé tenni a török kegyelmétől, sem pedig azokat, a Rákóczi által kikötött feltételek alatt, birtokába nem vehette, hanem ha teljesen alája lesznek rendelve. — Vegye tehát a fejedelem jól fontolóra a dolgot, s a vármegyéket — úgy, a mint Leopold kívánja, átengedvén, a fegyvert rakja le. — És ha sikerülend Rákóczit a módozatok elfogadására bírni, a követ haladéktalanúl siessen Kassára, s gyors futár által értesítvén Leopoldot az ügyek állásáról — további intézkedéseit várja be.

Ezzel azonban Berényi küldetése még nem ért véget, utasítása szerint Barchay Ákost kelle fölkeresnie s elébe terjesztvén a folyamatban lévő ellenségeskedések káros következményeit, őt hasonlóképen a fegyver letételére szólítani föl. — Leopold, Rákóczi fegyverrekelésének főokáúl birtokainak háborgatását s erőszakos elvételét tartotta s ez okból Berényinek minden áron arra kelett törekednie, hogy Barchay engedje vissza azokat, a mit, ha netalán a török ellenezne, találjanak oly középútat — mellyel a porta is megelégedhetik — s az ellenségeskedésnek is magva vész. — *Ilyen középút lenne az, ha az erdélyi országnagyok — addig is míg a mozgalom megszüntével, Rákóczi említett javainak tényleg birtokába léphet —, neki haszonbér fejében évenkint bizonyos összeget fizetnének.* — És ha Rákóczi mindezek daczára is határozottan megtagadná a fegyver letételét, az esetben fel volt hatalmazva Berényi, hogy Leopold rendeletét közhírré tevén, Szatmár és Szabolcs vármegyék népességét a tőle való elpártolásra »nota infidelitatis« terhe alatt fölszólíthassa.

Minthogy pedig ez időtájban a közhír Rákóczi győzelmével kapcsolatban, Barchay Ákosnak fogságba jutását, sőt megöletését is terjesztette, — azon esetre, ha a hír valódiságáról meggyőződik, a követnek figyelmeztetnie kellett a fejedelmet Leopold nevében, hogy haladék nélkül hagyja el Erdélyt — s mielőtt a török beavatkoznék — Leopold tartományaiban vonja meg magát, nehogy a szerencsétlen ország — teljesen a pogány fegyverének essék áldozatúl.

A most elmondottak képezik Berényi György utasításának lényegét, sajnos azonban, hogy Leopoldhoz benyújtott követjelentését nem ösmerjük, de a csakhamar bekövetkezett események nem hagynak minket kétségben a felől, hogy minden törekvése hasztalan volt, s Rákóczi könyen érthető okokból nem fogadta el Leopold közvetítő ajánlatait. Berényi Törcsvár közelében találta a fejedelmet, a ki ez időtájban épen Mihnye havasalföldi vajdával alkudozott, hogy közösen támadják meg a törököt, s már sokkal előbbre haladt a dolog, semhogy elállhatott volna tőle. Másrészről pedig Leopold ajánlatai sem nyújtottak valami fényes kilátást a jövőre nézve, mig ellenben a havasalföldi vajda szövetsége lát-

szólag több előnyt biztosított számára: ily körülmények között bármily ügyesen járt légyen is el Berényi küldetésében, nem volt képes Rákóczit a fegyver letételére bírni. — A koczka elvettetett s Rákóczi midőn visszautasítá Leopold békítő kisérleteit, egyszersmind bevágta maga előtt a visszavonúlás útját. Győznie kellett minden áron vagy meghalni. A végzet ez utóbbit tartá fenn számára.

Önként értetődik, hogy a fejedelem ezen elhatározásával szemben — Berényi küldetésének minden tekintetben nagyon kevés sikere lehetett, s midőn Rákóczi tíz ezer embert küldve a havasalföldi vajda segitségére — megkezdé a támadó hadjáratot a török ellen, belátta, hogy az ő jelenléte teljesen felesleges Erdélyben, s ez értelemben tett jelentést Leopoldhoz. — Így alakúlván a körülmények, Leopold 1659. nov. 6-án irott levelében meghagyta neki, hogy mindent félbe hagyva siessen hazafelé s tegyen kimerítő jelentést a dolgok állásáról. — A további fejleményeket ösmerjük.

Barchay a törökben s Rákóczi szerencse csillagában bízott, a mely azonban napról napra homályosodni kezdett s a fejedelemnek éreznie kellett hogy elvész az egyenlőtlen küzdelemben. — De föllhíván maga ellen a végzetet, bátran ment sorsa elébe mint egy tragikai hős. — Erdélyt elözönlik ismét a török hadak, Rákóczi még egy ideig változó szerencsével harczol, de 1659. május 22-én csatát veszítve végkép letűnik a világtörténelem szinpadáról. — Halálával Leopold is elérhette a mi után törekedett s Szatmár és Szaboles vármegyéket Souches tábornok elfoglalta. De szomorú nyereség volt ez nemzetünkre nézve: Várad birtokába került. — E fontos végház elestével lehullott a fátyol, mely eddigelé a török czélzatait takarta s a bécsi udvarnak is föl nyilt a szeme, de már későn. Rövidlátó, esztelen politikát követtek s bukni hagyták Rákóczit, hogy meghosszabbíthassák néhány nappal a törökkel való békét. — És e néhány nap — mert bátran nevezhetem így azt az időközt — mely Rákóczi halálától a török béke föllbomlásáig lefolyt, Várad elvesztésén kivül, Erdély tökéletes föllprédálásába s temérdek magyar vérbe került.

De ha a bécsi udvar intentiói, a mint láttuk Rákóczival szemben teljesedésbe nem is mehettek, ennek oka bizonyára nem Berényi György volt. — Ő megtette a mit tehetett s hogy Leopold tökéletesen meg volt elégedve követ-járásával, sikertelensége daczára is, bizonyítja az a körülmény, hogy az 1660-ik év folyamán Berényit a királyi itélő tábla bárójává nevezve, minden fontosabb állam ügyekben igénybe vette tanácsát. — Nem sokkal utóbb, miként gróf Rottál Jánosnak egy hozzá intézett levele bizonyítja, cs. kir. tanácsos lett, s mind a hadi, mind a politikai események létrejövetelében jelentékeny tényező vala.

A törökkel folytatott harczok arra ösztönözték Berényit, hogy vagyonának és személyének védelmére Bodokot erősséggé emelje s ezáltal mind családjának, melynek körében igen keveset időzhetett — biztos menedéket adhasson, mind pedig a környéket megoltalmazhassa a török rablásaitól. — E czélból Leopoldhoz folyamodott, a ki 1662. jul. 12-én kelt oklevelével megengedte neki, hogy Bodokot »pro conservatione et securitate sui rerumque suarum ac aliorum vicinorum« erősséggé építhesse, s egyszersmind felruházta ezt mindazon jogokkal, melyekkel a többi várak bírtak.

Az 1662-iki nagyhírű pozsonyi országgyűlésen nevezetes szerepet játszott Berényi. A protestans rendek ugyanis őt választották közbenjárójokúl s mint maga mondja *»ő felsége előtt háromszor, Portia herczeg előtt ötször voltam szószólójuk.«* De közbenjárásának kevés eredménye volt, a vallássérelmek nem nyertek orvoslást, s a protestans követek, mint tudjuk, Zrinyi Miklós eltávozása után a végsőkig izgatott kedélylyel hagyták el az országgyűlést. — Berényi fölismerte az idők jelét, tudta, hogy az összehalmozódott tűz anyagnak csak egy véletlen szikra kell, hogy lángra lobbanjon s ezokból mindent elkövetett, hogy az elégületleneket visszatartsa oly lépéstől, mely meggyőződése szerint okvetlenül a legnagyobb veszélybe sodorná nemzetünket. Azon intelmek, melyeket a protestans rendek kérésére ez országgyűlés folyama alatt írásba foglalt, mély politikai belátásáról, s higgadt államférfiúi bölcsességéről kitűnő bizonyságot tesznek. — Mindenekelőtt arról igyekszik meggyőzni a protestánsokat, hogy egy általok felkeltett mozgalomnak semmi eredménye sem lehet. — »Nem mondhatni ugyan — így szól Berényi, hogy nem volnának difficultási a magyar nemzetnek, de azokat el akarván távoztatni, félő, hogy nagyobb akadályokba ne essenek: mert *»az imperiumbeli békesség már ezelőtt 12 esztendővel helyreállt.«*

»Ő felségének számos hadai benn az országban. Tekintsék meg azt is, hogy az végházakban az ő felsége praesidiumi.«

»Ellenben a mi magyar erő Erdélyben, a partiumban s az Felső-Magyarország részeiben volt ennek előtte, emlékezzenek meg róla, mint járának Lengyelországban Rákóczival és maga is azután maroknyi hadaival Fenyesnél.«

Ezután elősorolja, miként győzedelmeskedett a római császár 1618. óta minden ellenségein. *»A svéd itt tette le az életét, a danus alig kaphatta meg a gályát, mazulljá lett Fridericus stb.* A törökre és a francziára számíthatnak ugyan, mondja tovább Berényi, de az első *»soha a más ember kebelébe eperjet nem szedett, a franczia peniz igen nagy messze ide«* De Berényi szerint a franczia segitségnek nagyon kevés hasznát is vehetnék, mert ez temérdek

hadi sarczot követelne a segítség fejében. »*Az penig propriumok az napnyugati fejedelmeknek, hogy finito bello mentest az expensak forognak előttük. Abból azt kellene várni, hogy mindaddig pro suovelle disponalna velünk, a míg meg nem lenne azsatisfactio, az mely soha meg nem lenne. — Et sic cornua appetentibus aures praescinderentur.*«

Ilyen argumentumokat használt Berényi a lappangó tűz eloltására, de szavainak már nem volt meg kellő hatása s a forradalmi eszmék mind szélesebb szélesebb körben terjedtek el s ő még megérte azok kitörését.

Berényi György a török ellen viselt háborúkban is tevékeny részt vett, részint mint a nyitramegyei felkelő nemesség vezére, részint mint főhadi biztos. A bécsi udvar már egyáltalában nem nélkülözhette őt, mert e zavarteljes időkben egyike volt azon keveseknek, kiket e kornak a viszonyok természetéből folyó forradalmi iránya magával nem ragadott. — Mégis a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétellel gyanúsították s Iványi Fekete László, midőn az összeesküvést csaknem első stadiumában Leopold előtt elárúlá, Berényi Györgyöt is a szövetség tagjának nevezte.[1]) E gyanúra elegendő okot szolgáltathatott Berényinek az összeesküvés fejeivel, de különösen Wesselényi Ferencz nádorral való igen bizodalmas viszonya s mindenekfelett sógorsága a szövetség egyik legbuzgóbb s legrégibb tagjával Kereszthury László alnádorral. — Hogy be volt-e avatva valóban az összeesküvésbe, vagy csak alaptalan vádat emeltek ellene, azt eddigelé eldönteni nem lehet. Tény az, hogy az udvar bizalma sohasem csökkent iránta. Az összeesküvés felfedezése után, már különben is élte alkonyán lévén a közügyektől teljesen visszavonúlt s hátra lévő napjait számos tagból álló családja körében nyugalomban töltè Bodokon. Itt érte őt utól a halál 1677. január vagy február havában. Első feleségétől csak leány gyermekei származtak; Eszterházy Zsófiától Ferencz, Péter, Tamás, György és Pál nevű fiai születtek, a kik virágzó családot alapítva csakhamar grófi rangra emelkedtek.

Berényi György akár egyéni vagy politikai jellemét, akár önzetlen hazaszeretetét s tudományos műveltségét tekintjük[2]) egyaránt megérdemli tiszteletünket. — Már első nyilvános föllépésével is szilárd állást foglalva el a trón és a nemzet között, határozott dynasticus érzelmei s buzgó catholicus volta daczára is

[1]) Pauler. Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése. I. k.

[2]) Bodokon igen szép könyvtára is volt, melynek sajátkezüleg irott catalogusa leveles könyvében olvasható.

nem egyszer a vallás és politikai szabadság védelmére kelt s előbb mint országgyűlési követ, később mint a felső ház tagja, általános tiszteletben részesült. — A mily mértékben híve volt az uralkodó háznak, ép oly mértékben szerette hazáját. Őszintén fájlalta az alkotmányon ejtett sérelmeket, elösmerte a protestans követelések jogosúltságát, sőt több alkalommal szót is emelt mellettük, de családjának évszázados traditiói, neveltetése s talán az a higgadt megfontolás, mely jellemének egyik uralkodó vonása volt, visszatarták őt minden forradalmi mozgalomtól s állhatatosan megmaradt az uralkodó ház iránt való hűségben.

Nemzeti életünk legválságosabb napjaiban egy félszázadnál tovább szolgálta hazáját, tanácsesal a béke idején, karddal kezében, ha a viszonyok úgy hozták magukkal, s a közpályán való eme félszázados küzdelem — jóllehet nincs is kapcsolatban világra szóló eseményekkel, mindenesetre érdemes arra, hogy a feledés homályától megmentessék.

Komáromy András.

KÜLÖNFÉLEK.

I. MIKSA CSÁSZÁRNAK BÉCS ÉS SZÉKESFEHÉRVÁR ELFOGLALÁSÁRA VONATKOZÓ 1490-IK ÉVI FELJEGYZÉSEI.

I. Miksa császárnak saját kezével írt, több kötetre menő feljegyzései között sok oly adatot találunk, melylyel a magyar történelemnek némely hézagát betölthetjük.

E tekintetben Miksa császár feljegyzéseinek azon része is érdekes, mely a Magyarország ellen indított 1490-ki hadjáratát írja le, a mikor Miksa néhány hónap alatt mindazt visszaszerzé, a mivel Hollós Mátyás királyunk, Miksa rovására, Magyarország hatalmi állását növelte volt.

Kevés uralkodónak kedvezett a szerencse úgy, mint Miksának, de kevés uralkodó is használta fel a szerencse kedvezményeit oly ügyesen, mint ő.

Mindenekfelett különös szerencse volt I. Miksára nézve ama körülmény, hogy a magyar birodalmat az Ens folyóig kiterjesztő Mátyás királyunk előbb halt meg, mintsem fiát utódjává megválasztathatta és megkoronáztathatta volna.

A szerencse e kedvezményét Miksa azonban erélyesen és ügyesen fel is használta: április 5-én halt meg a nagy király és augustus 19-én Miksa már be is vonúlt Bécsbe, a hol rögtön a Magyarország ellen indítandó hadjáratra készült, úgy hogy november 18-án már Székesfehévárt is bevehette.

Miksa császár ezen hadjáratot feljegyzéseiben csak felületesen írja le, a miért is nem szorítkozom a feljegyzéseknek csupán száraz fordítására, hanem azokat mind azon helyreigazításokkal, megjegyzésekkel és kiegészítésekkel is bővítem, a melyek szükségesek, hogy egyúttal e hadjáratnak lehetőleg hű képét is adhassam.

Bécs a XV. században Európának legjobban megerősített városai közé tartozott; belvárosa már akkor is, ép úgy, mint még

e század közepén, külön várat képezett, melynek a sikamjain túl fekvő, szintén erős gátakkal és mély árkokkal bekerített külvárosai, mind megannyi külső vármüvekül szolgálhattak.

A belvárost védő gát igen magas és tág volt; a széles és mély árokban levő csatornába vizet lehetett bocsátani és a gát erős várfala hosszant számos vártorony és bástya könnyebbítette a védelmet.

A XV. század várépitői és katonái Bécset fegyverrel be nem vehetőnek tekintették és Mátyás királyunk is, Bécs ostromakor, nem az ágyúk és várvivó gépek hatására fektette a fősúlyt, hanem a kiéheztetésre.

Ha tehát a magyar országnagyok 1490-ben Bécs megvédéséről kellően gondoskodnak, akkor a magyar helyőrség az osztrákföldi hódítások e legnevezetesebb pontját mindenesetre addig megtarthatta volna, míg Magyarországon a királyválasztás megtörténik és az új király a magyar birodalom nyugati határain tul fekvő hódítások biztosítására a szükséges intézkedéseket megteszi, vagy azokat előnyös béke kieszközlésére felhasználja.

Szapolyay István, Alsó-Ausztria kormányzója, azonban ehez nem értett.

Hatezer embert hagyott ugyan Ausztriában, ámde ezen, az akkori viszonyokhoz képest tekintélyes haderőt nem összpontosította Bécsben és még kevés, de hadászatilag fontos helyeken, hanem 21 felé forgácsolta szét.

Minden rozzant, jelentéktelen váracskában, melyet Mátyás király néhány órai vivás után bevett, magyar várőrséget hagyott, a miért is Bécs, a hódítások súlypontja védelmére csakis 400 ember jutott! Pedig oda legalább is 4000-et kellett volna rendelni és még akkor is a külvárosokat el kellett volna hagyni és csakis a belváros védelmére szorítkozni. Az akkori időben ugyanis valamely vár védelmére annyi embert véltek szükségesnek, hogy — a tüzéreket beleértve — a várfal hosszában minden lépésre egy ember jusson és még félannyi tartalékban maradjon.

E szerint tehát a Bécs belvárosát bekerítő, 2000 lépés hosszú várfal megvédésére *legalább is* 3000 ember kellett és bizonyára még 1000 ember szükséges lett volna részint a »Burg« megszállására, részint pedig a bécsi polgárságnak Miksához szitó részének fékentartására.

A Bécsben hagyott csekély helyőrség élén *Upor László* állt.

Keveset tudunk e magyar hősről, de az a kevés is elég arra, hogy őt a magyar nemzet legjelesebb katonái közé soroljuk.

Ha szerencsésebb nemzetnek fia, akkor nevét minden iskolás fiú ismerné; nálunk Upor László nevét csakis néhány tudós *olvasta*, — a nép, e magyar vitéz hírét soha sem hallotta.

Mátyás király halála után, Miksa (akkor még csak római király) bajor és sváb hadnépét sietősen összegyűjtve, rögtön Mölk felé nyomúlt.

Miksa hadműködésének e hírére a német-újhelyi polgárok a csekély magyar őrséget városukból részint kiűzték, részint a várba szorították, az akkor 60-70 ezer lélek lakta[1]) Bécs polgárainak egy része pedig lázongani kezdett.

Szapolyay ugyan elrendelte a bécsi polgárok lefegyverzését, de némelyek fegyveres ellenállással fenyegetvén, meg sem kísérlette rendeletének erőszakkal való végrehajtatását, hanem Bécsben volt dandárjával, azaz 3-4 ezer emberrel és több, a magyar kormány érdekében való működésük miatt Miksa boszújától tartó bécsi polgárral, Magyarországra a királyválasztáshoz sietett, Upor László pedig 400 emberével a »Burg«-ba zárkózott.

»Ez év augusztus havában — írja Miksa, aki úgymint Julius Caesar, mindig harmadik személyben ír magáról — a római király számos lovas és gyalog fegyveressel vonúlt be Bécsbe.«

Tichtel doktor naplójából és a bécsi egyetem évkönyveiből tudjuk, hogy Miksa augusztus 19-én 4000 fegyveressel és »sok« ágyúval érkezett Bécs elé, melybe másnap, azaz augusztus 20-án vonúlt be ünnepélyesen.[2])

Augusztus 23-án hirdettetett ki ünnepélyesen ama szentszéki bulla, mely Ausztria népét és a bécsi polgárokat a magyar királynak letett esküjök alól felmenti; e kihirdetés után a bécsi polgári rend, a nemesség, a papirend és az egyetem Miksa római királynak rögtön hűséget is esküdtek.

»Ugyan e hó vége felé — folytatja Miksa — a római király a városon kívül levő árkoknál számos ágyút állíttatott fel és azokat a »Burg«-ra irányíttatta, hogy az elhunyt magyar királynak embereit e fenyegetéssel a Burg átadására kényszerítse.«

Miután azonban a magyarok a Burgot még akkor sem akarták átadni, a király várvívó árkok ásatását és a Burg lődözését rendelte el; a Burg több helyen meg is rongáltatott és 5-6 napi ostrom után a magyarok azon egyetlen feltétellel adták meg magukat, hogy életben hagyásuk biztosíttassék.«

Miksa e rövid, hézagos előadásához az előbb említett forrásokban meg több érdekes adatot találunk: A hűségi eskü letevése után sok fegyverviselő bécsi polgár is Miksa csapataihoz

[1]) Horváth Mihály 50,000-nek írja Bécs összes lakosainak számát. Ez tevedés; ennyi volt Aeneas Silvius szerint azok száma, kik az eltári szentséget felvették.

[2]) Hormayer az Osztr. Plutarch-ban augusztus 22-ére teszi e bevonulást, a mi kétségkívül toll vagy sajtóhiba.

csatlakozott; ezenkívül folytonosan érkeztek Bécsbe a Miksa által hadjáratra felszólított segélyhadak és augusztus vége felé már 8000-nél több fegyveres volt a Burg körül felállítva.

Az akkori »Burg« uralkodónk jelenlegi palotájának azon részét képezi, a mely most »Régi Burg«-nak neveztetik; nagy, kétemeletes négyszögű épület volt ez, melynek mindegyik sarkán egy-egy hatemeletes vártorony bástyaként szögellett ki. [1])

Upor annyi eleséget gyüjtetett össze a Burgba, hogy abból »Ezer ember egy negyed évig elélhetett volna.« Ezen kívül a Burgot bekerítő védőfalat és ennek árkát kijavíttatta és egyátalában mindent megtett, hogy lehetőleg sokáig ellenállhasson. Upor azonban mégis elveszettnek kellett hogy érezze magát, mihelyt látta, hogy Miksa király komolyan fog a Burg vívásához, mert a 650 lépés kerületű védőfalak megszállására összesen csak 400 embere volt és mert nyilazói meg 60 puskása [2]) nyilaikkal és golyóikkal el nem érhették a támadó tüzérséget, mely akkoriban is 1000—1200 lépésre nagy hatással működhetett.

Kirohanások sikerére sem számíthatott a magyar várőrség, mert nyílt téren a húszszorta számosabb német hadak által miharmar megsemmisíttetett volna.

Visszatorlásra való remény nélkül várták tehát a magyarok a Burg lődöztetését.

Miksa tüzérsége valószínűen a mai Burgring keleti széle tájékán állíttatott fel, a hol a XV. század közepén egy széles árok vonúlt a Wien folyóig. Miksa királynak e helyt felállított ágyúi 1000 lépésnyi távolságra hatásosan lőhették a Burg falait, melyeknek védői a tűzéreknek nem árthattak.

A tüzérségnek három napi működése után »Az árok körüli falazat már le volt döntve és a Burg épületén is több helyen réseket lehetett látni.«

Ekkor (Szt. Egyed napja előtti vasárnapon) Miksa király általános rohamot rendelt el, amely azonban a meg nem rettent magyarok által vitézül visszaveretett.

Újra megkezdetett tehát az ágyúzás, a mely akkor már magára az épületre lett összpontosítva, mert a Burgot bekerítő védőfal már romokban hevert.

---

[1]) Az akkori Burg képe látható a XV. század közepe táján készített, 1848-ban Bambergben feltalált és most a bécsi városi levéltárban őrzött »Bécs városának tervrajzán.«

A Burg belsejét részletesen leírja az »Archiv f. Geogr. Hist. Staats- und Kriegskunst« 1811-ki 96. és 97. számában közlött »Anzaigunk der Zimmer in der Purg zu Wienn sat. 1458.«

[2]) Ennyi puska találtatott a Burgban a magyar csapat elfogatása után.

Augusztus 31-én reggel 6 órakor ismét általános roham kíséreltetett meg; három tömeg egyidejűleg rohanta meg a Burg nyugati, déli és keleti oldalát. E rohamok is visszaverettek és Miksa Landsknechtei ugyan csak rendetlenül vonúlhattak vissza, mert Upor László a már igen megfogyott őrségével, még üldözésre is mert kirohanni, mely alkalommal maga Miksa király is vállán megsebesült!

Az elkeseredett király, alig hogy sebe be volt kötve, rögtön haditanácsot hívott össze, amely a rohamnak még az napon való ismétlését határozta el.

Pihent csapatok vezettettek a sikertelen roham által kimerűltek és valószínűleg lehangoltak helyébe és mikor már a megrohanásra való előkészületek mind meg voltak téve, Upor ismét megadásra szóllíttatott fel.

Upor 400 emberéből akkor már csak 124 volt életben és ezek is a terjedelmes épületnek éjjel nappal felváltás nélkűli őrzése által teljesen ki lehettek merűlve; Upor tehát, újabb rohamnak ellenállni képes nem lévén, megadta magát és életben maradt 124 emberével még az nap este a »Kärnthnerthor« tornyának tömlöczébe záratott.[1])

A bécsi Burgnak ágyúk nélkűli, számos ágyúval működő húszszorta erőssebb ellenség elleni hét napi védelmezése oly haditett, melyhez hasonlót csak igen keveset találunk a hadtörténelem lapjain.

A megvédendő épület kiterjedéséhez helyes arányban nem álló csekély helyőrség e hét nap alatt ugyancsak keveset pihenhetett és kimerűlve, megfogyva, sikerre való remény nélkűl, nemcsak híven és hősiesen teljesítette kötelességét, hanem még az utolsó napon is annyi erővel bírt, hogy azzal támadólag is lehetett fellépni!

Tisztelő megemlékezést érdemelnek e bajnokok,[2] kiknek kétharmada (279) lelte sírját a megvédendő Burg udvarán.

---

[1] Horváth Mihály azt írja, hogy »Szabad elköltözés föltétele alatt adta át Upor a várlakot.« Ez tévedés. Valamennyi forrás szerint Upor csakis a helyőrség »életének biztosítását« kötötte ki, ez pedig az akkori időkben egészen mást jelentett, mint »a szabad elköltözhetést« mely utóbbinál mindenki magával vihette csataménjét, fegyvereit és testén lévő holmiját, míg az életben hagyás feltételével magát megadó, mindenéből kifosztatott és csakis váltságdíj kifizetésére bocsáttatott szabadon.

[2] Az osztrák történészek is kiemelik a Burg védelmezőinek vitézségét. Így pl. Berman »Alt- und Neu-Wien«-jében is azt írja, hogy »Mit übermenschlicher Tapferkeit vertheidigte die ungarische Besatzung die Burg gegen das geschulte Heer Maximilians.«

»A római királynak Bécsben való tartózkodása alatt — folytatja Miksa — mindenfelől sok harczos érkezett seregéhez.«

»Szeptember elején a király Klosterneuburg elé indúlt és e várost oly erősen lövette, hogy a megboldogúlt Mátyás királynak e városban maradt hívei a várost mihamar [1]) átadták azon feltétellel, hogy életök megkíméltessék.«

»Klosterneuburghoz egy félmérföldre, mocsáros vidékenfekszik Korneuburg; ez kis város ugyan, de igen meg van erődítve.«

»Miután e város vívására sok időt kellett volna fordítani, a királynak pedig már Magyarországba kellett indúlnia, a király ez alkalommal nem ment e város elé, hanem visszatért Bécsbe és onnan Németújhelyre indúlt, melynek várát a magyarok még mindig megszállva tartották.«

»Látva, hogy e vár vívása sok bajjal jár és egyhamar be sem vehető, [2]) a király a városban helyőrséget hagyva, visszatért Bécsbe, a hol Magyarországba vezetendő csapatait összegyűjtötte és a hadjáratra való készülődéseket befejeztette.«

A király számos jeles lovassal és gyalogossal október 4-én indúlt el Bécsből és onnan 4 mértföldnyi távolságra, már magyar terűleten [3]) szemlélte meg seregét, melynél akkor 16—18 ezer valódi harczos volt; élelmet nem vitt magával, hanem abból élt, a mit útközben talált. [4])

»A király seregével folytonosan haladva, nehány nap mulva Szent Márton szülőföldjére, Szombathelyre érkezett.«

»Szombathely kis város, melynek falai vár módjára árokkal szegélyezvék. [5]) E város nem nyitotta ki kapuit és következőleg körűlzároltatott és annak ostromoltatása megkezdetett. Miután a

---

[1]) Szeptember 9-én.

[2]) Horváth M. téved, midőn azt írja, hogy: »Bécs példáját *nyomban* követte a neustadti vár;« a németújhelyi vár magyar helyőrsége csak november 22-én rakta le fegyvereit.

[3]) Miksa Nagyszombatra vevén útját, kétségkívül a Himbergen át vezető úton haladt seregével és Wampersdorfnál, meg Ebenfurthnál kelt át a Lajtán. E szerint seregét valószínüleg a Wimpassing és Neufeld közti térségen szemlélte meg.

[4]) Miután az akkori időkben közönségesen háromszor annyi szolga és csöcselék szokott a sereggel járni, mint a mennyi valódi harczos volt, következtethető, hogy vagy 60—70 ezer ember pusztította akkor Magyarországnak azon részét, melyen Miksa serege működött.

[5]) Ebből is látni, hogy az akkori város-falak előtt nem volt *mindig* árok, mert különben Miksa király, a ki nagy katona volt, Szombathelynél különösen ki nem emelné, hogy ennek falai előtt árok is volt.

király azonban meggyőződött, hogy e város ostromoltatása igen soká tartóztatná fel, a város helyőrségével szerződést kötött, melynek értelmében a helyőrség kötelezte magát a várost 14 nap múlva átadni, ha addig a magyar királytól segítséget nem kap, a római király pedig podgyászostúl való bántatlan elvonúlást biztosított a helyőrségnek.«

»A király Reyncheberch urat 400 lovassal és 3—4 ezer gyalogossal hagyott Szombathely előtt, mely város 14 nap múlva csakugyan átadatott. Reyncheberch azután egy csekély őrséget hagyván Szombathelyen, a többi népével ismét a római király seregével egyesült.«

November 8-án vonúlt be a király Veszprémbe, a hol 5—6 napig tartózkodott és azután útját folytatta Magyarország fővárosa és fővára: Székesfehérvár felé, a hol a magyar birodalom királyai megválasztatnak, megkoronáztatnak és eltemettetnek.«[1])

»Erzsébet napján érkezett a király Székesfehérvár elé[2]) és rögtön Tüskés János[3]) lovászmestert az elővéddel a külvárosok elfoglalására küldte előre; e külvárosok legalább is oly kiterjedésűek, mint Brüssel városa.«

»Miután jelentetett, hogy a külvárosba[4]) nyomúlt elővédre a város faláról élénken lődöznek, a király Tüskés mester ágyúit a külvárosból a város felé kivonatta és ezeken kívül még 5—6 rövid kartaunát és ugyan annyi sugárágyút is állíttatott fel; e tüzérség azután szünet nélkül lődözte a város falát és ennek egyik kapuját.«

»A lődözésre a városban levők elhagyták a vár falát és futásnak eredtek. Ágyúink azonban mégis folytatták a lődözést, miközben a gyalogság megmászta a falakat. A csehek voltak az elsők, kik a kaputól[5]) balra álló falon át a városba jutottak.

»A város kapuinak kinyitása és megszállása után a király a városba ment, a sereg pedig a város melletti földeken szállt táborba.«

»A város elfoglalása és a bevonúlás után a király 8—9 em-

[1]) Miksa király e szavaiból látható, hogy a XV. század végén Székesfehérvárnak körülbelöl oly fontosság tulajdoníttatott Budával szemben, minőt I. Napoleon tulajdonított Moszkvának Szt. Pétervárral szemben.

[2]) Horvath Mihály *tévesen* november 6-ikára teszi ezen eseményt.

[3]) A kéziratban »Tyseskiés« van írva.

[4]) Ez bizonyára a »Sárváros« volt.

[5]) Ez valószínüleg a »*Budai kapu*« volt, mely a főtemplom közelében, a városfal északnyugati részén át vezetett a városba. E kapuval szemközt volt a budai kapu; a városfal déli részén pedig a szigeti kapu volt, melyen át a »Sziget«nek nevezett külvárosba jártak.

bert, részint fehérvári lakosokat, részint a városba menekült magyarokat kivégeztetett.[1])

»Ennek megtörténte után a király még az nap odahagyta a várost és seregének táborába ment hálni.«

»A következő napon, azaz november 20-án a király ismét bement a városba és mindent elkövetett, hogy német tisztjeit és harczosait a város elhagyására és Buda felé való menésre bírja és meg is engedte, hogy minden századtól 2 ember hátra maradjon a századra eső zsákmányrész átvételére.«

»A városban levő harczosok azonban nemcsak ez nap, hanem még a következő 8 nap alatt sem akarták a várost elhagyni; azt mondván, hogy ők azt hiszik, hogy e városnak rohammal való elfoglalásával kötelességöknek már eleget tettek és a városból ki sem mozdúlnak, míg nekik kétszeres zsold ki nem lesz fizetve és kiki a zsákmányból neki járó részét meg nem kapta.«

»A király látta ugyan harczosainak makacsságát, de azt remélte, hogy mégis csak észre fognak térni és azért november 22-én Kristóf bajor herczeget 7-8 ezer emberrel Buda irányában előre küldte; e herczeg 2 mérföldre Székesfehérvártól szállt táborba[2]) és ott időzött 14 napig, mely idő alatt a király ismételve, de mindig siker nélkül kísérelte meg a német zsoldosokat (Landsknechte) a város elhagyására bírni.[3])

»Székesfehérvár bevétele után a király Brune Lajos koszorús költőt és császári tanácsost követül küldte Budára a cseh királyhoz,[4]) hogy a város átadását eszközölje ki.«

»Brune-nel mind a cseh király, mind ennek magyarjai igen roszúl bántak; meggyalázó kifejezéssel fenyegették és e tanácsos örűlt,mikor ismét visszatérhetett a bajor herczeg seregéhez.«

»Miután végre 5 mértföldnyire terjedő környéken már semmi eleséget sem lehetett találni és a német zsoldosok még mindig konokúl megtagadták az engedelmességet, a király nem tehetett egyebet, mint a bajor herczeget Székesfehérvárra és ennek külvárosaiba rendelni.«

---

[1]) Kár hogy a király meg nem jegyzi azt is, hogy miért végeztette ki e 8-9 embert? A »lovagias« czímre oly rátartó fejedelem talán csak nem azért végeztette ki ezen embereket, mert városukat, családjaikat és vagyonukat a király fosztogató emberei ellen védték?!

[2]) Valószínűleg Sukorónál és Velenczénél.

[3]) Miksa király kedvencz alkotása: a német »Landsknechthad« csak 1487. óta létezett és a Magyarország elleni hadjárat alkalmával vezettetett először ellenség ellen.

[4]) Így nevezi Miksa király *Ulászlót*, kit magyar királynak nem akart elismerni.

»Hét vagy nyolcz nappal később a király seregével Székesfehérvárból kiindúlt [1]) és e városban csakis helyőrséget hagyott hátra, a melyet Reymprecht vezényelt.«

»Visszatérésekor a király sok gyalogost és lovast elbocsátott és a német gyalogosokkal is jól bánt: meg azokkal is, a kik oka voltak annak, hogy a király nem mehetett Budára, a mint óhajtotta volt.«

»Visszatérés közben a németek néhány falut felgyújtottak, a mi a királyt igen bosszantotta. A király annyira sietett, hogy karácsonyestére már Német-Ujhelybe érkezett melynek várkastélyát akkor már a római király emberei foglalták el.«

»A király aztán folytatta útját Nürnbergbe, a hol azt a hírt kapta, hogy Reymprechtnek is eleséghiánya miatt Székesfehérvártól vissza kellett vonúlnia, a mire a király különben el volt készülve, mert már Székesfehérvártól való elindúlásakor, e város 8 mérföldnyi környékén se takarmány, se eleség nem volt többé található.«

KÁPOLNAI P. ISTVÁN.

---

[1]) Ez deczember 12-ikén vagy 13-ikán történhetett; ugyanis nov. 19-én vette be a király Fehérvárt, 21-én küldte Kristóf herczeget előre, ez 14 napig maradt a táborban és ezután, tehát deczember 5-ikén jött vissza Sz.-Fehérvára; 7-8 nappal később indúlt vissza a király azaz 12-én v. 13-án. Székesfehérvártól Bécs-Ujhelyig 10 menet és így Miksa csakugyan deczember 24-én érkezhetett meg Német-Ujhelybe.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Irodalom- és míveltségtörténeti tanúlmányok a Rákóczi-korból. Irta Thaly Kálmán. Toldalékúl: kuruczvilági kiadatlan költemények tára. Budapest. Kiadja Ráth Mór. 1885.

Thaly Kálmántól egy kötet »Irodalom- és míveltségtörténeti tanúlmány a Rákóczi-korból« fekszik előttünk egy toldalékkal, a kuruczvilági költemények tárához, melylyel a 70-es évek elején ugyancsak Thaly ajándékozta meg a nemzetet. A kor, melyből a tanúlmányok tárgyai vétettek, azon időpont, melyben a bécsi udvar törekvéseinek: Magyarországot megfosztani önállóságától, s mint örökös tartományt kapcsolni I. Lipót birodalmához — a viszonyok kedvezők valának. A Wesselényi-féle összeesküvés vérbe fojtatott. Tökölyi számkivetésben. Buda s vele együtt az ország nagyrésze visszavétetett a töröktől. Végűl Erdély a diploma Leopoldinum következtében kiesett azon szerepéből, melyet Bocskay óta a magyar alkotmány- és vallásszabadság megvédelmezése tekintetében annyiszor és oly dicsőségesen betöltött. Mind olyan körűlmények, melyek után hihetőnek látszott Lipót tanácsosai előtt, hogy Magyarország önként megalázza magát. De az erőszakoskodás, melylyel a beolvasztási tervnek keresztűl vitelén csüngtek, reactiót szűlt a nemzetben, s a harcz, mely Tökölyi Imre bukásával elmulni látszott, Rákóczi vezérlete alatt ujúlt erővel tört ki.

Ezen korba vezetnek e tanúlmányok vissza. Mindjárt az első tanúlmány II. Rákóczi Ferencz udvarával ismertet meg. A fejedelemtől kezdve az utolsó csatlósig a fényűzés általános. A legszebb magyar ruhák divata támad fel ujra. S a példa ragadós. A fejedelmi udvar fényét a főurak egész raja utánozni igyekszik. Bercsényi Miklós unghvári kastélya a drágaságoknak ruházatokban, ékszerekben, festményekben valóságos muzeuma. A fény, a pompa különösen ünnepélyes menetelek alkalmával tűnik fel. Ilyenkor a fejedelmet a főurak egész serege követi, s mindenik egy-egy kis királylyal vetekedik. S e pompa anyagi

haszonnal is járt. A műipart, különösen az ötvösművészetet újra felvirágoztatá.

Honnan volt e fény, e gazdagság? A külfölddel folytatott kereskedés, mely főkép marhával a'semleges Szilézián át szabadon üzetett — volt ezen gazdagságnak egyik forrása. A főnemesek gazdagodásával kétségkívül karöltve haladt a középosztály vagyonosodása is, melynek emelésére nagy mértékben befolyt azon körülmény, hogy Rákóczi az 1708-ban elvesztett trencséni csata előtt pénzadót nem vetett az országra. Mindezek mellett a különböző iparágak fejlesztéséről sem feledkezett meg. A kurucz hadaknak szervezésével az iparosoknak jövedelmező forrást nyitott, miután a harczosok szükségleteit úgy ruházatban mint hadiszerekben a városok iparosai által állíttatta elő. De tudta Rákóczi azt is jól, hogy a »nervus rerum bellicarum« a pénz, azért a bányamívelést sem hanyagolta el. A nemes érczek bányászatát Hellenbach János, — a rézipart Berthóti László — és a vasipart Lányi Pál vezetése alatt kiváló tökélyre emelte. Benne a tudomány s a művészet szintén hatalmas pártfogóra találtak. A fennálló iskolák gyámolítása, tekintet nélkül a különböző vallásfelekezetekre, az udvarában élő festőművészek, metszők, zenészek egész sora minden jó és szép iránt fogékony lelkének legfényesebb bizonyságai.

Mindezen fényoldalai a Rákóczi nemes lelkének azonban egyet nem feledtetnek: azt a szűkkeblűséget, melylyel az utolsó nemzeti fejedelem környezete mindazok iránt viseltetett, kiket az ősök érdemei, vagy isten kegyelme a főurak sorába nem emelt. Thaly maga mondja, hogy a vak Bottyán azért nem lehetett tábornagygyá, mivel nem volt mágnás. A marechali botot öten viselték, mind mágnások; a generalissimus Bercsényi volt. Aristocrata szellem lengi át a fejedelmi környezetet egészen. Mindazáltal nem akarunk ezen tényből hímet varrni a Rákóczi érzelmeire. Nem hárítjuk ezért a felelősséget egészen reá: kora gondolkodásának befolyása alól ő sem oldhatta fel magát.

E tanúlmányok részben a »Századok«-ban jelentek meg, s bárha most átdolgozva bocsáttatnak ismét a világ elé, — szükségtelennek tartjuk bővebben foglalkozni velök. A »Babonás hiedelmek a Rákóczi-korban« s »Forgács Simon mint író« cz. tanúlmányok kétségtelenül még élénk emlékezetében élnek folyóiratunk olvasóinak, melyekhez itt méltán csatlakozik Petrőczi Kata Szidonia, e főrangú hölgy női és írói jellemzése. Az adalékban a kuruczvilági költemények tárához egy pár történeti hűségű vers foglaltatik, s számos buzdító dal mellett, egy »Az világhoz szabott ének« czímű költemény 1675-ből, melynek ismeretlen szerzője a nép között lábra kapott demagogicus mozgalmakat éles

sarcasmussal ostorozza, s egy valóságos felfordúlt világot fest, melyben:

»Varga varr tanácsot, a szűcs megcsinálja,
Az ország törvényét takács magyarázza,
Gomkötő és borbély azt deliberálja, —
Bolond ember azért, valaki megállja!«

Minő hatással volt a kurucz költészet a nemzet erkölcsi életére, főleg az alsóbb néposztálynál — ez hosszasabb fejtegetést igényelne. Annyit azonban pár sorban kifejezhetünk, hogy a míg a nemzet felsőbb regioiban az elnyomatás biztos tudata szülte a mozgalmat a német hatalom törvénytelen túlkapásai ellen, addig az elnyomatásnak csak sejtelmével bíró köznépet ellenállásra tüzelni, e költemények kétségtelenül nagy befolyással voltak.

De e szétszórt s a nagy közönségre nézve már is hozzáférhetlenné vált műveket helyes vala összegyűjteni: tanúlságos és érdekes olvasmányt képeznek, melyet melegen ajánlunk a történetkedvelők figyelmébe. A munkát Ráth Mór kíváló csínnal állitá ki.

Barabás S.

Két római jogtörténeti monografia. Lucius Ulpius Marcellus. Írta Vécsey Tamás. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1882. 8-adrétü 171 l. *Aemilius Papinianus pályája és művei.* Írta Vécsey Tamás. A M. T. Akadémia II. osztályának külön kiadványa. 1884. 8-adrétü 143 l.

Az antik-világ culturájának legragyogóbb emlékoszlopai maradtak ránk a hellenek művészetében s a rómaiak jogában. Ha gyönyörrel legeltetjük szemeinket a muzeumok ó-görög szobrászati remekein, úgy méltó bámúlat bilincseli le lelkünket akkor is, ha ama páratlan, mondhatni velük született érzéket szemléljük, melylyel a római jogászok hivatásukat betölték. A világtörténet folyamában szerepelt népek jogászai közül egy sem tudott a jog fejlesztése és alkalmazása körül oly valódi virtuozitást fölmutatni, mint a római nagy mesterek. Mennél tovább időzünk az ő társaságukban, mennél inkább belemélyedünk ránk maradt íratáik tanúlmányozásába, annál világosabban megfejtve látjuk azt a magában álló, óriási hatást, melyet ők nemzetük jogfejlődésére gyakoroltak. Ha a legszövevényesebb gyakorlati eset fekszik előttük, mint bűvész varázspálczájával, ragadják ki annak az eldöntésre befolyással bíró körülményeit, melyek egy csapással domborodnak ki a mellékes, a lényegtelen körülmények egész halmazából. Ha a jogot magyarázzák, ez végeredményben egy jelentőségü

annak fejlesztésével. Minő rendkivüli hatása volt a római jog fejlődési történetében már az »interpretatio XII. tabularum«-nak! S mily rohamosan izmosodott évtízről-évtizre a római jogtudomány befolyása a jogfejlődésre! S ha a római jog hatalmas organizmusának ama csodás szerve: a praetor, — ez az egyszerű jogszolgáltatási közeg, ki azonban nagyobb befolyással volt a hazai magánjog fejlesztésére, mint bármely törvényhozó testület, — ha mondjuk, a praetor a jogi eszmék új sorozatának előharczosa gyanánt lép föl, úgy ismét a római jogász az, ki a fejlődő kor kivánalmaihoz símúló, uj jogi eszmét, a zsenge ujszülöttet dajkálja, erősíti és életképessé teszi. Mert ő az élet részére dolgozott. Nála elmélet és gyakorlat egymással elválhatatlanúl összeforrva jelentkeznek, — oly jelenség, mely talán sohasem képezhette az irigykedés méltóbb tárgyát, mint napjainkban, és különösen hazánkban, — és bizvást kijelenthetjük, hogy elérhetetlen sikereik döntő oka ép e körülményben rejlik.

Innen van az, hogy a római jogászok még mind nem szüntek meg az összes művelt népek jogi mesterei maradni. A hivatását betölteni akaró magyar jogász épúgy nem nélkülözheti az ő iskolájukat, mint bármely más nemzet juristája. Tény az, *hogy az ő-, aránylag nagy számban ránk maradt irataikban van a római jognak az a becse lefektetve, mely nincs hely- és időhöz kötve, hanem a művelt emberiség közkincsét képezi s a mely akkor sem fog elenyészni, mikor a római jog positiv jelentőségének már végső nyoma is eltünt.*

Mindezeket azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, mert ezek által véltük leginkább jelezhetni azt a kiváló szolgálatot, melyet *Vécsey* hazai romanisticai irodalmunknak tett, azzal, hogy két római korifeus pályáját és működését dolgozá föl. Látszik, hogy tárgyát előszeretettel tanúlmányozta. Ritka buzgalommal gyűjté, dolgozá föl és veté egybe adatait s mert fejtegetései saját közvetlen forrástanúlmányaira támaszkodnak, nem nélkülözzük azokban azt a kellemes üdeséget és világosságot sem, mely a jogtörténeti irodalom nem egy termékét teszi egyaránt csekély értékűvé és élvezhetetlenné, de a melyekkel Vécsey tárgyát a nemszakemberre nézve is hozzáférhetővé tudja tenni.

Mindezek oly érdemek, melyeket elismerésselkell registrálnunk, de a melyek egyuttal indokolják, hogy mindkét dolgozat tartalmát, röviden, e folyóiratban is megismertessük s ezzel a jogászok testületén kivül álló történészek figyelmét is fölhívjuk arra.

Az 1882-ben megjelent akadémiai fölolvasás ama Lucius Ulpius Marcellusnak pályáját és működését tárja elénk, ki, mint szerző mondja és kimutatja: »élt, működött és emléket hagyott

Alsó-Pannoniában, hol később az Árpádok birodalma emelkedett« (24. l.) Ez csak növelheti érdeklődésünket, mert »a nagy pandektista látta, sőt előmozdítá ama culturát, mely a dunántúli kerület jóllétét megalapítá minden időre.«

A mű három részre oszlik. Az első (1—45. l.) a jogtudós pályáját írja le nagy gonddal gyűjtött, történeti érzékkel válogatott és csinosan földolgozott adatok alapján. Figyelemmel kisérhetjük itt a kiváló mester életét nyilvános pályája kezdetétől, midőn, tanúlmányi évei befejezése után, a germánok és dákok elleni táborozásokban vesz részt, mint önkéntes. Ez a katonai életmód a jogtudós működésére is hatással volt, mert »irányán később is meglátszott a katonai szabatosság, határozottság és parancsoló természet.« A katonaságból kilépett Marcellus mint jogi tanácsadó (respondens) telepszik le Rómában s »mint eszes, becsületes, szorgalmas jogtudós hamar hírre tett szert.« Majd (Kr. u. 150. körül) a fejedelem (Ant. Pius) tanácsába hívatik meg s fölötte érdekes V. művének az a részlete, mely Marcellus, mint consiliariusnak üdvös, humanus szellemtől áthatott befolyását vázolja. Leírja szerző Marcellus közpályájának további folyamát, ki mint praetor, consul, majd mint Alsó-Pannonia kormányzója szerepelt. Látjuk ezután a derék Marcellust, mint a britt lázadók legyőzésére két ízben kiküldött hadvezért, »kinél különb vezért nem is küldhettek az elbizakodott barbárok megfékezésére.« Marc Aurél halála és Commodus trónra lépésekor »Marcellus pályájának alkonyata is váratlanúl besötétedett.« »Dicsősége majdnem életébe került«..... »A kormányhatalomtól bucsút véve, a vértanúságot nem keresve, bölcsészeti nyugalommal vonúlt a magányba« s a »jog művelését folytatva, rég nem látott Themise felé fordúlt.« »Neki köszönte nagyságát és azt, hogy polgártársainak szolgálhatott. Neki szentelte utolsó idejét is.« Nemsokára (187. körül Kr. u.) életét is befejezte.

A második részben (46—136. l.) Marcellus művei, jogi tanúlmányai és az utókorra gyakorolt befolyásának fejtegetésével találkozunk. Bemutatja s érdekes mutatványok segélyével világítja meg szerző, Marcellus mindenik ismert munkáját; ezek után föltűnteti, hogy mily mély nyomokat gyakorolt az ő befolyása az utókorra.

A »Marcellus bölcsészete« címet hordozó III. Rész (137 s köv. l.) tulajdonképen a stoának a classicus jogtudományra és különösen a Marcellus működésére gyakorolt befolyását tárja elénk. Szerző fejtegetései mutatják, mily odaadással gondolkozott e kérdés fölött. Az egész mű megfelelő befejezésre talál ama jellemző megjegyzésekben, melyekkel szerző a Marcellus rend-

szerét és módszerét körvonalazza. (166—168. l.) Legvégül egy függelékben a Marcellusra vonatkozó irodalom közöltetik.

Egészen előbbi műve szellemében írá meg szerző »*Aemilius Papinianusát*« is, minden tekintetben méltóan sorakozik elődjéhez.

E művet szerző két részre osztá.

Az első (1—48) Papinianus pályájával foglalkozik. Egy bevezető szakasz (1—4 l.) jellemzi mindenekelőtt a római császári korszak amaz idejét, melyben Papinianus működött s e háttér keretében lép föl »a jogászok fejedelme«, kit, szerző szerint: »számos író ismertetett, magasztalt, de a sok író fölött ellenőrködést senki sem gyakorolt. A jó dicsőítők minden kritika nélkül szűkölködtek, nem csoda, hogy lelkes Horvát Istvánunk módjára okoskodtak. A történelmi források közvetlenül keveset, és nem épen megbízhatólag beszélnek, hiszen az Antoninusok korának nincsen még Tacitusa sem. A fölíratok lapidaris közlései inkább csak a környezetre vetnek világot, és úgy biztos irányt nem meríthetünk másból, mint Papinianus műveinek töredékeiből. Ez utóbbiak érdemlik meg igazán a forrásnak czímét. Ezekből kisérlem meg annak föltüntetését, hogy milyen volt a jogászok fejedelmének esze és szíve, jogi és erkölcsi érzülete, jelleme és hatása.«

És szerző igyekszik is igéretét híven beváltani. Gondosan összeállítva találjuk általa Pap. egész élettörténetét, jellemezve a nagy jogász működését, (4—55 l.) pályája kezdetétől, fokozatos emelkedésén át, egész tragicus haláláig. Sokrészt uj fölfogás nyilatkozik Papinianusnak Severus és fiaihoz való viszonya fölfogásában, ez utóbbiak jellemzésében és Pap. szomorú végének vázolásában. Elismeréssel kell kinyilvánítanunk, hogy szerző a fölötte töredékes adatokból, igazi, eleven képet tudott szerkeszteni.

A második rész Pap. az írónak műveit tárgyalja, ép azon irányban, mint a Marcellusra vonatkozó mű II. és III. része.

Ritkán történt meg, hogy a szak- és napi sajtó oly osztatlan elismeréssel fogadott volna jog- és épen római jogtörténeti műveket, mint ezt szerző dolgozataival tevé. S ezt annak tulajdoníthatjuk, hogy ő tárgyának nemcsak hívatott művelője, de azt úgy is tudja kezelni, hogy a jogászokon kivül álló köröknek is képes megmagyarázni, mikép a római jogtudomány oly közkincse a polgáriasúlt világnak, melyet, — ha fejlődésünkben a jog terén is lépést kivánunk az előrehaladott nyugattal tartani, — még nekünk: a »született jogász-nácziónak« is buzgóan tanúlmányoznunk kell.

Kiss Mór.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A febr. 5-én tartott v. ülést b. *Kemény* Gábor másodelnök nyitotta meg; utóbb azonban *Ipolyi* Arnold megérkezvén, neki adta át az elnöki széket. Ez ülésen de *Gubernatis* Angelo gr. is jelen volt gr. Kuun Géza alapitó tagtársunk kiséretében. Három felolvasás volt: *Óváry* Lipóttól »Hazai viszonyaink a mohácsi vész előtt,« *Réthy* Lászlótól »Ugorok és törökök a történetben,« *Vályi* Bélától »Az első magyar szinigazgató szabadalomlevele 1696-ból.« Mindhárom a »Századok«-ban fog megjelenni.

Ezután a *Schrauf* Károly által adományozott okmányokról Kápolnai és Fejérpataky tettek jelentést. Kápolnai jelentése egész értekezéssé nőtte ki magát, mely az egyik későbbi füzetben fog napvilágot látni; Fejérpataky jelentését alább közöljük.

Elnök fölemlíti, hogy a f. évi kiállítás országos bizottsága egy újabb átirattal kérdést intézett az elnökséghez, hogy a kiállítás tartama alatt fog-e congressust, vagy közgyülést tartani a társulat? A választmány egy előbbi határozatával a kérdés megvizsgálását ez év elejére halasztotta. Tagányi K. erre vonatkozólag indítványt terjesztett be, melyben ajánlja, hogy az országos kiállítás alatt tartatnék egy történelmi congressus, mely a történet-tudomány, történet-oktatás és történet-nevelés elveit és alkalmazásának eszközeit vitassa meg. Az indítvány elfogadtatván, bizottság küldetett ki, tagjává Ipolyi elnöklete alatt az indítványozón kívül Pulszky F., Fraknói Vilmos, Thallóczy és Ballagi Aladár neveztetek ki javaslattétel végett; egyszersmind a cultusministerhez felirás intéztetik, hogy atörténelem-oktatás megvitatásának kérdését eleve is ajánlja a történettanárok figyelmébe, kik közül különben is igen sokan már is társulatunk tagjai lévén, azok részvételét biztosan lehet várni.

Ezután felolvastatik Pauler Gyula és Thaly Kálmán következő jelentése a Bay Ilona-féle pályázat eredményéről.

Tekintetes választmány!

Alúlirottak, a múlt évi kelt deczember 4-én megtisztelő megbizás következtében négy munkát vettek át, melyek a Bay Ilona-féle jutalomra (»tetszés szerént választandó kor- vagy életrajz«) pályáznak. Az I. számú V. István király életét tárgyalja, legnagyobb részt elavult

[illegible] Szerző sokat olvasott. Levéltári új forrá-
[illegible] fontos részletére nézve határozottan előbbre
[illegible] nem tud kellő életet önteni. Nagyon elfo-
[illegible] a naivság benyomását teszi, mikor Békés
[illegible] dicséri azért, hogy meghiúsúlván minden
[illegible] és nem lévén úgyszólván már betevő falat
[illegible] kibekült. Formaérzéke sem nagy, és elbeszélése —
[illegible] folyékony, sem üti meg azt a mértéket, melyet már
[illegible] megszoktunk. Mind a mellett érdemes munka; kivánatos,
[illegible] valamint maga a szerző által is jelzett míve-
[illegible] potlékokkal napvilágot lásson, sőt még a jutalomra
[illegible] nem volna a III. számú pályamű, mely minden
[illegible] fölülmúlja. E munka »Magyarország belállapota
[illegible] szabatosabban szólva »1680 táján.« Szerző ezt az idő-
[illegible] mely közvetlenül megelőzi a töröktől való visszafogla-
[illegible] zárókövét képezi a magyár középkornak. A dol-
[illegible] mit kell az ilyen feladatnál vizsgálni. Ismeri az
[illegible] és levéltári forrásokat, és kellően fel is tudja
[illegible] látókör, éles ítélet jellemzik felfogását: míg csinos és
[illegible] sehol sem nyomja el az anyag halmaza, s a
[illegible] mellett is mindenütt biztos kézzel ki tudja domborí-
[illegible] Hogy itt-ott nem használja mindig a legtalálóbb kifeje-
[illegible] két helyt korábbi adatokból talán többet következtet
[illegible] korra nézve, mint teljes szabatossággal következtetni
[illegible] végre — egyikünk véleménye szerint — ítéleteiben nem
[illegible] nélküli, hogy bizonyos elfogúltságot tanúsít a katho-
[illegible] és túlságosan sötét színekkel festi a török uralmat:
[illegible] jelentékeny becsét annyira, hogy a jutalomra érde-
[illegible] Minélfogva azt a tiszteletteljes indítványt teszszük
[illegible] hogy a Bay Ilona-féle jutalmat, e III. számú,
[illegible] belállapota 1680. czímű, »Si quid .... nec dictum esto«
[illegible] méltóztassék odaítélni, — azzal a megjegyzéssel
[illegible] a munka csak akkor jelenhetik meg a Társúlat közlö-
[illegible] a felfogásunk szerint szükséges némely simítást, eny-
[illegible] változtatásokat, itt-ott hiányzó kútfőidézést s illetőleg

egy-két — a tárgyhoz alig tartozó — hely törlését a sajtó alá adás előtt, a szerkesztő-bizottság erre kijelölendő tagjaival egyetértve, eszközölni fogja.

A jelentés alapján határozatba ment, hogy a pályadíj kiadatik a III. számú pályamunka szerzőjének, azon föltétellel azonban, hogy munkája a »Századok«-ban csak úgy jelenik meg, hogy a szerző a szerkesztő bizottság által kijelölendő javításokat és módosításokat megteendi; továbbá a IV. számú munkára nézve határoztatott, hogy az a kijelölt módosításokkal a M. Történelmi Életrajzokban ki fog adatni; szerzője felhívatik, hogy jelentkezzék a titkári hivatalnál. A. III. sz. pályamunka jeligés levelkéje felbontatván, abból Acsády Ignácz neve tünt ki.

Titkár jelenti, hogy Bay Ilona ő nagysága a Történeti Életrajzok forgó tőkéjéhez ismét 100 frt adománynyal járúlt, a mit a választmány hálás köszönettel vett tudomásúl s ennek tolmácsolására megbízza az elnökséget. Báró Orbán Balázs 100 frttal az alapító tagok sorába lépett. Arad városa közönsége 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte. Mindkettőnek a Társúlat hálás köszönetet szavaz. Évdíjas tagokká megválasztattak: Szterényi József Brassón (aj. a titkár); gr. Esterházy Miklós Ernő Pozsonyban (aj. gr. Apponyi Sándor); Acsády Jenő Ungvárt (aj. Acsády I.); Pompéry Elemér Újvidéken (aj. a titkár); Kéry Kamill és Novotny Alfonz Rozsnyón (aj. Nátafalussy Kornél); Brodszky Béla Kőröshegyen u. p. Szántód (Somogy m.) (aj. Molnár Ferencz); Dr. Melicher Ferencz Balassa-Gyarmaton (aj. Harmos Gábor); Kray Miksa Lőcsén (aj. Demkó Kálmán); Péterffy Domokos Bpesten (aj. Széll Farkas); Ruisz Gyula Mezőhegyesen, Hóman Ottó Kolozsvárt (aj. a titkár); Egri érseki lyceum jog- és államtudományi kara (aj. a pénztárnok); Petrikovics Mátyás Nyitrán (aj. Csösz Imre); Rudnai Sprenger Béla Kassán (aj. Lehóczky Tivadar); Dr. Burián János Esztergomban (aj. a titkár); Zajnay János Nagy-Váradon (aj. Rómer Flóris); Aradi casino egyesület (aj. Márki Sándor); Fürdők István Békés-Gyulán (aj. Melichár Kálmán); Kugler Albert Nagy-Váradon (aj. Hegyesi Márton); Németh Károly Győrött (aj. dr. Koltai Virgil); Braun Lajos Székesfehérvárt (aj. Molnár Ferencz) Hieronymi Béla (aj. Széll F.)

A vallás- és közoktatási minister megküldi a »Foglio della Diocesi di Spalato e Macarsca« 1884. 12. számában megjelent közlemény különnyomatát, mely IV. Béla király Katalin és Margit leányainak a spalatói székesegyházban feltalált tetemeire vonatkozik. Ezen közlemény felemlítvén azt, mikép kerültek Béla király Clissa várában elhunyt két leányának maradványai a spalatói székesegyházba, részletesen ismerteti azon hivatalos eljárást, a mely szerint a különben már felbontva talált koporsó tartalma, a spalatói érsek felügyelete mellett, bizottságilag megvizsgáltatott és újabb szekrénybe helyeztetett.

Szolnok-Doboka megye közönsége megküldi Zilahi Kiss Bélának, mint a ki e megye monographiájának megírásával van megbízva, e

megye közönségéhez beadott s monographiájára vonatkozó előterjesztését. Társulatunk ez ügyben már korábban kinevezte a bizottságot, mely az elkészülendő monographia megbírálásával van megbízva, melynek tagjai Torma Károly, Szilágyi Sándor, Thallóczy és Tagányi. E bizottságot megbízta a társulat, hogy az előterjesztésről jelentést tegyen.

Zólyom vármegyének e megye helyneveinek megmagyarosítása ügyében kelt átírata bizottságnak adatott ki, mely annak idejében jelentését megtette. E munkálatok Ipolyi Arnold társ. elnökkel közöltettek átvizsgálás végett. Ipolyi Arnold most bemutatta e tárgyban a bizottsági munkálatok felhasználásával készült dolgozatát, mely a bizottsági tagok jelentéseivel együtt Zólyommegye közönségének meg fog küldetni.

Titkár jelenti, hogy az elnökség Kruesz Krizosztom halála alkalmából részvétíratot intézett Pannonhalmára, melyért Roszmanith Richárd perjel köszönőlevelet intézett a társulathoz.

Titkár bemutatja a Schrauf Károly által társulatunkhoz küldött regestát, III. Albrecht osztrák herczeg 1393. január 13-án Bécsben kelt okmányából, mely a Magyarország és Alsó-Ausztria között folyt határvillongások alkalmával többször emlegetett *Pottenburg* várról emlékezik. Kiadatik Nagy Imrének.

Pénztárnok bemutatja mult havi jelentését, e szerint pénztári maradvány volt deczembertől és bevétel januárban:

összesen 5,254 frt 62 kr.
Kiadás összesen 1,077 « 93 «

Pénztári maradvány 4,176 frt 69 kr.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

JELENTÉS A SCHRAUF KÁROLY ÁLTAL AJÁNDÉKOZOTT OKLEVELEKRŐL.

Tisztelt Választmány!

A Schrauff Károly úr által a Magyar Történelmi-Társulatnak ajándékozott 15 darab XV—XVIII. századi oklevél átnézés czéljából nekem adatván ki, van szerencsém ezekről a következőket jelenteni:

Legérdekesebbek ez oklevelek között azok, melyek Komárommegye egy régi kihalt családjára: a markházi és kucsodi (később Felső-Bükről is nevezett) *Markházi* családra vonatkoznak. Az ajándékozottak közt hat van ilyen. A családról eddigi tudomásaink igen hézagosak, nemzetségfájok még felállítva nincs; Nagy Iván sem ismer a XVI. század végénél korábbi adatokat a család történetéből. Ez oklevelek legalább a család egy ágának XV. századi történetére vetnek világot.

Mátyás király ugyanis 1458-ban Bertalan nap vigiliáján (aug. 23.) Budán kelt oklevelével Markházi János fiának Bereczknek a komárommegyei Markháza és Egyházas-Csány közt fekvő Király-Gyepe nevű harminczhat szántóföldet adományozza. Az ajándékozott oklevelek közt három szól e tárgyról, magukban foglalván az adományozás, beiktatás és a végleges királyi adomány összes actáit.

A király beiktatási parancsa a pannonhalmi conventhez az említett adománynyal ugyanegy napon kelt, s a convent Zellili Gadachy Miklós királyi emberrel egy tagját küldötte ki a beiktatásra, mely september 16-án ellenmondás nélkül meg is történt, miként erről a conventnek a beiktatás után tizenhatod napra függő pecsét alatt kiállított oklevele tanúskodik.

A végleges királyi adománylevelet ünnepélyes formában a király 1467-ben apr. 29-én állítja ki, mely magában foglalja mind az első donatiót, mind pedig a conventnek említett jelentését. Minthogy az első adománylevél 1458-ban aug. 23-án, tehát Mátyás koronázása előtt kelt, a koronázás után három évvel 1467-ben kiadott végleges donatio e záradékot tartalmazza, »easque nichilominus et omnia in eis contenta, non obstante decreto in Alba Regali tempore coronationis nostre edito, in quo declaratur, quod omnes litere condam serenissimi principis domini Ladislai regis inmediati predecessoris nostri atque nostre ante coronationem nostram date a prima die mensis Aprilis usque ad revolutionem unius integri anni confirmari debuissent, alioquin in vigore non manerent . . . . innovantes perpetuo valituras confirmamus.«

Ez ünnepélyes donatio Mátyás király registratoraként ismeretes Bagotai László (Magister L. de Bagatha) kezével a királyi könyv 277. levelére volt iktatva.

Még egy XV. századi oklevél a pannonhalmi convent 1498. évi Szt-György napján kelt oklevele vonatkozik a Markháziakra. Az előbbi adományban említett Markházi Bereczk leánya Katalin, Káldházi Lukács neje a convent előtt kijelenti, hogy Király-Gyepe birtokát illető oklevelek tőle elvétetvén, de idő folytán neki visszaadatván, az oklevelek jogtalan letartóztatóit e vád terhe alól feloldja.

Mindezen XV. századi oklevelek alapján a családnak XV. századi nemzedékrendje ekkép állítható össze:

Markházi János
|
Bereczk
1458. birtokot szerez
1467. még él
|
Katalin 1498.
férje: Káldházi György

János
1498. már néhai
|
László
1498.

Két kevésbbé érdekes XVI. századi oklevél szól még e családról: ezeknek egyike 1548-ból a Marháza és Kucsod birtok határait leíró, a győri káptalan által kiállított oklevél. Másika ugyanazon káptalannak 1572-iki oklevele, mely Markházi György özvegyének hagyományát tartalmazza rokonai részére. Ez oklevelekben említett családtagok azonban, az oklevelek kora közt hosszú idő telvén el, az említettekkel össze nem köthetők.

A XVI. századi oklevelek közt van még két érdekes. Rudolfnak 1599. sept. 1-én az esztergomi és pozsonyi káptalanokhoz intézett beiktatási parancsa, melylyel történelmünkből eléggé ismeretes tanácsosát Scharffenberghi Himmelreich Tiburtiust a mosonymegyei *Oroszvár* birtokában beiktatni rendeli.

A többi oklevél kevés érdekeset tartalmazván, elég mindegyikről pár szóval megemlékezni.

1611. decz. 6. A zágrábi káptalan oklevele Gereczi István és Mátyásnak a varasdmegyei Graberje birtokába való iktatásáról.

1653. jun. 12. Pálffy Miklós nádor rendelete Győr megyéhez a szarvaskendi Sibrik család tagjai közt történendő osztály tárgyában.

1673. jún. 23. Pakay Benedek főpóstamester (supremus per Hungariam postarum magister) tiltakozása a pozsonyi káptalan előtt.

1673. márc. 1. A Pakai családbeliek magyar nyelvű fassioja a pozsonyi káptalan előtt.

1795. máj. 20. Gr. Zichy Károly győri főispán maga helyett meghatalmazottat jelöl ki.

Ezeken kívül két Austriát érdeklő oklevél is van az ajándékozottak közt 1615. és 1754. évekből, melyekről bővebben megemlékezni fölöslegesnek tartom.

Budapesten, 1885. febr. 5.

Fejérpataky László,
vál. tag.

VILÁG- ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

1. A magyar-óvári algymnasium 1884-iki értesítőjében *Alleker* Lajos összeállította »*Az egyházi és világi lovagrendeket*« a legrégibb időktől napjainkig, leírva keletkezésük, fenmaradásuk, átváltozásaik, illetőleg megszűnésük történetét. Az egyházi lovagrendek közül tüzetesebben foglalkozik a johanniták és ispotályosok, a templariusok vagy templomos vitézek, — a német lovagok rendével, a Jeruzsalemi vagy szent sír-renddel, a Bethlemiták vagy vörös csillagkeresztes lovagok rendével és a szent György renddel stb. A világi vitézrendek nyomait az V. századtól kezdve kutatja s előszámlálja századonkint a különféle államokban alapított lovagrendeket.

Végül a jelenleg is fennálló lovagrendeket állítja össze államok szerint betürendben. A minket leginkább érdeklő rendeket a következőkben számlálja elő: *az osztrák-magyar monarchiában:* Aranygyapjas-, Mária-Terézia-, Szent István-, Lipót-, Vaskorona-, Ferencz József-, Csillag-kereszt-, Erzsébet Terézia-rend. — *Poroszországban:* Fekete sas-, Hohenzollern házi-, Johannita-, Pour le mèrité-, Vörös sas-, Vaskereszt-, Luiza-, Korona-rend. — *A franczia:* Becsület-rend. (Legion d'honneur.) — *Az olasz:* Annunziata-, szt. Móricz és Lázár-rend stb. — *Az angol:* Térdszalag-rend stb. — *Az orosz:* szt. András-, Katalin-, Newsky Sándor-, szt. Anna-, szt. György-, szt. Wladimir- és Vörös kereszt-rend. — *A lengyel:* Fehér sas- és szt. Szaniszló-rend. — *A román:* »Románia csillaga« és Korona-rend. — *A szerb:* Takova- és Fehér sas-rend. — *A montenegrói:* Házi-rend és Daniló-rend. — *A török:* Dicsőség-, Medjidié-, Osmanje-rend stb. — *A bajor:* szt. Hubert-, szt. György-, szt. Mihály-rend stb. — *A spanyol:* Arany-gyapjas-, III. Károly-, Mária Luiza-, kath. Izabella amerikai érdemrend stb. — *A svéd:* Szeráf-, Kard-, »Észak csillaga«-, Nagy fekete szalag-, Wáza-, XIII. Károly-, szt. Olaf-rend. — *A persa:* Nap és oroszlán-rend. — *A sziámi:* Fehér elefánt-rend stb. stb. A mi ez összeállításnak tudományos becset ad, az, hogy az illető rendek keletkezését és történetét is tárgyalja az érdekes értekezés.

Nem feledkezik meg a magyar *sárkányrendről* sem, melynek alapítását némelyek 1385-re mások 1400-ra teszik. Jelvénye volt vörös kereszt s nyakát farkával övező arany sárkány e felirattal: »O quam misericors est deus« és »pius et justus.« A rend előszámlált tagjai közt találjuk a magyar történet kimagasló alakjait s a szomszédos fejedelmeket a XIV. század elején. E lovagrend Zsigmond halálával elenyészett. A jelen országgyülésen Thaly Kálmán inditványozta e rend újra életbeléptetését.

2. A pannonhalmi szt. Benedekrendiek vezetése alatt álló *pápai* kath. kisgymnasium értesitőjében *W. L. Pannoniáról* értekezik. Általános bevezetés után Pannonia határait állapítja meg, majd legrégibb lakóiról szól, előszámlálja aztán városait, meghatározva fekvésüket. A munka legbecsesebb és legrészletesebb szakasza a Pannoniát átszelő hadi- és kereskedelmi útakról szól, kijelölve azok irányát, állomásait s az azok közti távolságokat.

3. A máramaros-szigeti kegyes tanitórendi algymnasium értesitőjében *Fehérvári* István tesz kisérletet: *A görög-római forradalmak czélja és eredménye* jellemzésére. — Már maga a czim is homályos, mert lehet görög és római forradalmakról szó, de »*görög-római*« forradalmak alatt nem tudjuk, mit értsünk. Az egész értekezés általános állambölcsészeti eszmék pengetése s vajmi homályos és zavaros a kép, a mit ennek olvasása után a görög és római forradalmakról alkothatnánk. A conclusio is ilyen: »A forradalmak nehány jelenségein keresztül vonúlván, két különböző emberfajt látunk társadalmi életében folytonos hullámzás-

ban fejlődni, t. i. a görög és római népet. Az első ugyanazon földön egymás fölé volt helyezve, de egymástól engesztelhetetlen gyülölet által elválasztva, az egyik fosztogató, a másik kifosztott; egyik harczias és munkátlan, a másik fegyvertelenül sorvadozva a megalázottságban és rabszolgai munka fáradalmai közt sínlődik, egyik ember a másikat érdekszerüen butítva. Ez a nép tűnik előnkbe a görög városok szemlélésekor. Ezzel egészen ellenkezőleg a római birodalomban, nem a területi rabszolgaság, nem egyik fajnak a másik általi kiirtása, hanem a szövetkezés és társulás az alapeszme.« stb. stb. Elég ennyi mutatványúl. — A görög államok vezéreszméjéül az önérdeket állítja fel; mig a római »kitárta kebelét az összes emberiség baráti érzelmének befogadására.«

4. A tatai algymnasium értesítőjében: *A delphii Amphiktyoniáról* olvasunk *Holczinger* Imre tollából. Rövid bevezetés után az emberi társadalom keletkezéséről és fejlődéséről — Görögország őslakóiról s az országot alkotó különféle néptörzsekről szól s úgy tér át a vallási viszonyokra, a különféle néptörzsek összeköttetéséül szolgáló »ünnepélyes gyülekezetekre« az amphiktyoniákra, mely Cantu szerint Görögország egységének összekötő kapcsa volt. Elmondja az amphiktyoniák keletkezéséről szóló mondát — s kimutatja, hogy azok kezdete a görög östörténelembe nyúlik be, — s hogy kisebb hatáskörrel bíró amphiktyonia igen sok létezett. Tüzetesen foglalkozik a delphii vagy pythiai amphyktyoniával, melynek intézkedései kiterjedtek a vallási és politikai dolgokra épúgy, mint a művészetre és tudományokra, egyik főczélja volt a közössé lett Apolló-cultus gondozása. Történeti példákkal illustrálja, mily sokoldalú tevékenységet fejtett ki az a görög állam-élet minden ágában, mint az egyedüli általános egyesülési pontja a görög politikai állam-életnek, a mely az annyira széttagolt görög földön egységes politikai Görögországot teremtett.

5. A selmeczbányai k. kath. nagygymnasium értesítőjében *Schamhach* Gyulától »*Egy filosophus római császár*« cz. a. Marcus Aurelius (161—180. K. u.) császár jellemzését olvassuk, a kinek uralmában Plátó eszméjét látja megtestesülve, a ki mint a stoicus iskolának híve, egyesít magában minden jót, a mi csak volt az antik világban. Életrajza után jellemzi viszonyát a keresztyénséghez s művét, a mely TA EIΣ EAΥTON (»magával való ügyei«, önvizsgálódások«) cz. a. 12 könyvben görögül írva reánk maradt, melynek legszebb lapjait a markomannok és quadok elleni nehéz harczokban »valahol a Garam partján« írta. Az egész munka jobbára csupa aphorisma, észrevétel és gondolat, maga elé tüzött maximák, egyes reminiscentiák kedvencz íróiból. Értekező bemutatja mind a 12 könyv tartalmát s végül mutatványt közöl a »nagy lélek« szép gondolataiból, aphorismáiból.

6. A jászóvári prémontrei kanonokrend *kassai* főgymnasiumának értesítője *Kostka* V. Viktortól irodalomtörténeti tanúlmányt közöl *C. Valerius Catulluswól*, a rómaiak legnagyobb lantos költőjéről (élt 667—

700 Róma alap. u.), a ki különösen a dal mesterkéletlen, dévaj fajában remekelt, a ki Niebuhr szerint Róma legnagyobb költője volt, Pressel szerint a legsajátosabb római költő, a ki nem volt egyszersmind bölcsész, mint Horatius, nem tudós, mint Virgilius; nem volt egyéb, mint költő, de egészen költő és semmi más; a mellett ő volt a rómaiak első classicus verselője is. Dalaiból mutatványokat közöl az értekező s méltatja azokat kor- és irodalomtörténeti és aesthetikai szempontból.

7. A brassai r. kath. főgymnasiumában *Herodotus földrajzát* összeállította *Bournáz* Ernő, az író műve alapján. A múlt évi értesítőben közölt *európai* rész folytatásaként most *Asia* földrajzát adja, a meddig az Herodotus előtt ismeretes volt, t. i. Kis-Ázsia tartományaiét, Palaestináét és Arabiáét és az író által ismert harmadik és utolsó világrészét *Lybiáét*. Értekező igyekezett hiven visszaadni mindazt, a mit Herodotusnál kora és népe földrajzi ismeretéről talált.

8. A gyulafehérvári r. k. nagygymnasium értesítőjéhez mellékelve van az *Örmény nemzet irodalomtörténete*, melyet *Avéd* Jakab fordított és dolgozott át, Neumann Károly Frigyes munkájából. Az első füzet (32 l.) még 1869-ben megjelent, a második nagyobb részt (33—144 l.) most bocsátotta közre a fordító. — A mű magában foglalja az örmények irodalom történetét, a legrégibb időktől napjainkig, az őshazában Arméniában s az onnan való kivándorlás után az örmények új hazáiban. — Századonkint csoportosítja az örmények irodalmának történetét, kezdi rendszeresen a IV-ik évszázadon, miután »a IV-ik század előtti századok«-ról külön fejezetben bevezetésül szólott. A fejezeteket az illető korok általános történeti és vallási viszonyai jellemzésével kezdi s az írók életrajzát és munkáik ismertetését külön-külön adja.

9. Míg az előbbi az összes örménység művelődéstörténetét öleli fel, addig a *szamosújvári* városi örmény k. algymnasium értesítőjében erdélyi örmény testvéreink művelődéstörténetéhez nyújt érdekes adalékot *Szongott* Kristóf »*A hazai örmények vezeték- és keresztnevei*« összeállításával. — Nem puszta előszámlálása ez a *vezeték-* és *keresztneveknek*, hanem ethymologiai és értelemmagyarázó leszármaztatása régi örmény és más nyelvű nevekből. A hazai örmény családok közül sokan már megmagyarosították neveiket, a nagyobb rész azonban most is az ősi neveket használja; de valamint azok, úgy ezek is egyaránt jó hazafiak s új hazájokban megtanúltak úgy érezni, úgy gondolkozni, úgy cselekedni, mint a magyar. Apaffy Mihály uralkodásának egyik legnagyobb érdeme, hogy hazánk népességét ennek a derék népnek Erdélybe telepítésével növelte. (1672.)

10. A szabadkai sz. k. város községi főgymnasiuma értesítőjében *Toncs* Gusztáv értekezik *Vitkovics Mihály életéről és munkáiról* s az értesítőhöz kimutatás és czímtár van csatolva a főgymnasiumi ifjúsági könyvtárról, a mely 633 munkát számlál, főkép szépirodalmi és történeti műveket.

11. A váczi főgymnasium értesítője: *A magyar aesopi mese történeti fejlődéséről* hoz kimerítő értekezést *Szántó* Józseftől, a magyar aesopi meseírók méltatásával Pestitől és Heltaitól elkezdve — Gregussig és Névy Lászlóig.

AZ ERDÉLYI SZÁSZ ISKOLÁK PROGRAMMJAI.

A szász középiskolák folyó évi programmjai közül kettőben van hazai történeti értekezés u. m. a beszterczeiben s a medgyesiben. Ez utóbbiban a korán elhúnyt Brandsch Rudolf értekezése van befejezve »Fridrik császár vonatkozásai Magyarországhoz 1440— 14 52 közt«, mely az e tárgyra vonatkozó adatoknak criticai összeállítása; nagy gonddal írt alapos munka, mely megérdemlené, hogy önállóan is megjelenjék. A beszterczei programmban Poschner Gottfried értekezik a beszterczei ellenreformatióról. Szerzőben Hermann munkája Brassóról, költé fel a gondolatot, hogy jó volna az e tárgyra vonatkozó adatokat összeállítani, melyek a beszterczei, még rendezetlen levéltárban, őriztetnek. A munkát nagy szorgalommal végezte s így sikerült neki, egy új, adatokban gazdag monográphiát készíteni, oly dolgokról, melyekről a semminél alig tudtunk többet.

A szász-régeni ev. algymnasium programmjában *Plattner* Jánostól olvasunk egy szép értekezést a rómaiak istentiszteletének jelentőségéről: »*Private und politische Bedeutung des Götterkultus bei den Römern*« cz. a. A munka czélja nem az, hogy a rómaiak vallását és istentiszteletét újabb adatokkal világítsa meg, de hogy kimutassa azt a hatást, melyet a rómaiak életére az istenség eszméje s tisztelete gyakorolt, mind társadalmi, mind politikai tekintetben. Munkája két részre oszlik: az első rész az egyesek, a társadalom vallásos életét tárgyalja; a második az állam istentiszteleti institutióit, tehát a vallás politikai hatását s történeti fejlődését fogja tárgyalni. Fogja, mert ez a második rész a jövő évi programmban fog napvilágot látni.

A brassai ev. gymnasium programmja *Schiel* Albert tanúlmányának első részét közli *Demosthenesről*. Festi a kort, melyben Demosthenes élt és működött s a történeti keret megalkotása után megismertet Demosthenes életével, jellemzi őt, mint szónokot s mint államférfit, — nem az a czélja, hogy új adatokat kutasson életéhez, a mi Schäfer kimerítő munkája után czél nélküli is volna, de az, hogy mennél hívebben jellemezze a görög államélet és történelem e kimagasló alakját. Kár, hogy a programm szűk keretében csak egy része nyert helyet e szép tanúlmánynak, a második rész a jövő évben fog megjelenni.

Sz. L.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— Az »Archaeologiai Értesítő« 1884. évi teljes folyama fekszik előttünk. Tizenötíves, testes kötet, száznál több ábrával s egy színnyomattal, mely azonban nem készült el a füzet megjelenésekor, s a jövő füzethez lesz mellékelve. Tartalmát fontos, tudományos értékű dolgozatok képezik. Első helyen áll *Hampel* József tanúlmánya a nagy-szentmiklósi arany leletről, a legjobb dolgozat, melyet a népvándorláskori művészetről magyar nyelven írtak. Megmutatja e lelet helyét a népvándorláskori művészet áramlatai közt, két görög felíratot megold, s pontos analogonokkal kísért leírását adja a tárgyaknak. E dolgozat a külföldön is méltó feltünést fog költeni, a magyar történészt leginkább azért érdekli, mert hazánk Árpádelőtti történetének több kérdését taglalja. Egyetlen kifogásunk, hogy gyorsan van írva s a nyelvezet néhol nehézkes. *Thallóczy* Lajos a Bocskay-koronáról írt egy kimerítőbb dolgozatot s tisztázza a korona történetét. A korona eredetéről csak hypothesiseket állít fel, mi e conventionalis alakú koronánál nagyon is természetes. *Henszlmann* liptó- s abaúj-megyei útjából közöl archaeologiai jegyzeteket, az adatok közt olvashatjuk Dr. Undset Ingvald értekezését az oroszi leletről, s a magyarországi bronzleletekről általában, Némethy Lajos Budapest jeles topographusa pedig a budavári főtemplom kincseinek történetét ismerteti, bemutatván a belőle fenmaradt két kehely rajzát: a budai Szt.-János kórházi kápolna s a buda-ujlaki plébánia kelyhét. Dorner Kálmán a csabrendeki ásatást írja le s rajzokkal illustrálja a leleteket. Az 1883. és 1884. folyamhoz pontos mutató készült. Ezt a kötetet még *Pulszky* Károly szerkesztette, a következő évfolyam *Hampel* József szerkesztésében fog megjelenni. Pulszky Károly öt folyamot szerkesztett; érdeme, hogy e folyóiratot illustrációk és belső tartalom tekintetében európai színvonalra emelte s a magyar régészeti irodalom elsőrangú forrását teremtette meg vele, hibája, hogy a folyóiratot évkönyvvé változtatta át s a magyar közönség, mely folyóiratot várt, elszokott az archaeologiától.

— A »Hazánk« 1885-iki évfolyamának első füzete megjelent. A derék folyóirat szerkesztését most egészen Abafy Lajos vette át. Gelich Richárd Vetter altábornagy életét írta meg. Azután két közlemény van az 1882-ben elhunyt Vetter Antal tollából, a forradalom előzményeiről s a katonatisztek részvételéről a szabadságharczban. Igen érdekes és több tekintetben fontos leleplezéseket tartalmaz Jakab Elek czikke a bécsi titkos rendőrség magyarországi szerepléséről, mely nehány anonym jelentést közöl, felvilágosító commentárral. Szinnyei folytatja 1848/9-iki naplójegyzeteit. E közlés a tájékoztató bevezetést foglalja magában az 1849-iki február—márczíusi eseményekről. Sok eddig nem ismert részletet hoz napvilágra. Torma Károly folytatja Rettegi György emlékiratait, mely szép magyaros irályával, közvetlenségével élvezetes olvas-

mányt nyujt. A tárcza érdekes apróságokat tartalmaz. Kossuth egy 1836-iki levelét s az 1825-iki országgyülési követekről irt epigrammákat s Szinnyei történeti repertoriumát.

— A »FIGYELŐ« 1885-iki első füzete Kazinczy Ferencz arczképét mutatja be ennek egy kiadatlan meséjével, melyet Marmontel után fordított. Abafy Lajos »Horváth Ádám és a nemzeti muzeum« czím alatt czikksorozatot kezd meg s ezúttal Horváth Ádámnak Baróthy Szabó Dávidhoz irt hosszabb levelét közli. Pauer Károly érdekes észrevételeket tesz a Széll Farkas által felfedezett históriás énekekről. Csaplár Benedek folytatja nagybecsü s új adatokban gazdag munkáját Révay Ferenczről. Folytattatnak a »magyar írók élete« és Fabó adalékjai Zwittingerhez. A füzetet Szinnyei repertoriuma zárja be.

— A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetében *Téglás* Gábor érdekes tanulmányt közöl *Pulszky* Ferencz »A rézkor Magyarországon czimü munkája felett. *Asbóth* János befejezi »A bosnyák bogumilek« czimü becses történeti rajzát összeállítva a bogumilokra vonatkozó történeti adatokat s azokat egy jól kidolgozott történeti képpé olvasztva összve. A dolog mélyére ható ismerteteit irt *Péterfy* Taine legujabb munkájáról a jakobinusokról: a történeti irodalom ez egyik egyik legnagyobb szabású munkájáról, végül párhuzamot vonva Taine között ki Carlylte-t birálta s Taine között ki a jacobinusok történetét megirta. *Ballagi* Aladár egy minket is közelről érdeklő munkát ismertet »Don John of Austria« Maxwektől s végül a Magyar Történeti Életrajzok I. füzetéről hoz ismertetést.

— »AZ EGYHÁZMÜVÉSZETI LAPOK« folyó évben hatodik évfolyamába lépett. Ez alkalmat szerkesztő felhasználta az épen most megjelent első füzetben egy kis rövid bevezetés elmondására, melyben kijelenti, hogy a lap programmján jövőre sem változtat s ezt jól teszi, mert eddigi működése czélravezetőnek bizonyúlt s a lap befolyása a jóizlés terjesztésére az egyházművészet terén csakugyan jelentékenynek mondható. Az új irányt e téren Ipolyi inaugurálta, az általa tört nyomokon haladt a folyóirat s arról letérnie semmi oka. Az egyház-műtörténeti irodalmat eddig is gazdag emlékekkel gyarapitá. Egy ilynemü czikk nyitja meg az első füzetet is: a szent-péteri pálos kolostor 1534-iki leltára magyarázó jegyzetekkel gazdagon ellátva. Némethy Lajos egypár adatot közöl a II. József császár idejében lefoglalt egyházi kincsek történetéhez. A többi közt Szüz Margit oltárának leirását, mely külföldre vándorolt; s Józsefnek egy handbillétjét közli a lefoglalt műkincsek kezelésére vonatkozólag. A »Rövid Közlemények«-ben a Gedeon-féle műkincseknek árverését ismerteti s két aquamanilét mutat be. Az »Irodalom« Duboisnak az agnus deiről irt munkáját ismerteti. A füzetet »Vegyes közlések« zárják be.

— »A MAGYAR KÖNYVSZEMLE« 1883-ik évfolyamának V-VI. füzete egy meglehetős vaskos kötetben megjelent. Két műmellékletet h

legrégibb hazai hirlap a »Mercurius veredicus« két 1705 iki számának fac-similéjét, mely Thaly Kálmán »Kurucz Hírlapok« czímü érdekes czikkének bevezetését képezi. E czikk mindkét szám tartalmát egész terjedelmében mutatja be a közlö szakavatott s kimerítö bevezetésével ellátva. Szabó Károly »Régi magyar könyvtárához« kilencz ujabb adalékkal járúl. A következö czikk az »Elveszett nova Transylvanica« és »Thalio« czímü munkáknak irodalmára vonatkozó nehány levelet mutat be. Rendkivül érdekes irodalomtörténeti szempontból Nagy Gyula közlése »Bazirius Izsák angol tudós és gyulafehérvári tanár erdélyi tartózkodására vonatkozólag, mely igen sok új, nem ismert adatot mutat be. Békessy Emil forditásban közli a könyvkereskedök számára 1772-ben kiadott szabályzatot. Ráth György nehány eddig ismeretlen magyar nyomtatványt mutat be. Csontosi a kalocsai föegyházi könyvtár kéziratait közli Kovachich Márton 1811-iki összeírása szerint. Nagy Sándor a muzeumban örzött hazai tanodai drámák bibliographiáját közli tájékoztató bevezetéssel ellátva. Következik Majláth jelentése a muzeum 1882/3-iki állapotáról s azután a »Vegyes közlések.« A vaskos kötet második felét az 1883-diki bibliographia tölti be.

— »A MAGYAR NYELVÖR« 1885-iki első füzetében Babics Kálmán nyelvtörténeti adatokat közöl.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI és régészeti társulat muzeumtársulattá változott, s ennek az lett a következménye, hogy a régészeti és történelmi »Értesítö« a muzeum társulat kiadásában jelenik meg, még pedig mint új folyam. A név is alig változott. A tartalom és alak a régi maradt, s mint a megelözö folyamok, ez is Délmagyarország történelmi és régészeti ismertetésének van szentelve. A folyóiratot a szerkesztönek, Pontelli Istvánnak bevezetése nyitja meg, mely az új vállalat programmjának tekinthetö. Böhm Lénárt Délmagyarország mivelödési állapotait irja le a római uralom alatt. Karácsonyi János a Csanád nemzetség délmagyarországi birtokait betürendben közli. Ez első közlésben 14 helynév van okmányilag feltüntetve. A tárcza a társulat gyülési jegyzökönyvét közli s a füzetet érdekes »Egyveleg« zárja be.

— A »MITTHEILUNGEN DES K. K. KRIEGS-ARCHIVS« 1885-ik évi első füzetében az 1740-iki szilézíai invázióra vonatkozó adatokat összeállítá Duncker százados, túlnyomólag a hadi levéltárból vett adatok alapján. Wiener örnagy II. József császárról kezdett czikksorozatát befejezi s ezúttal a belgiumi forradalmat s a török háborút irja le levéltári adatok alapján. Végül Van Swietennek egy kiadatlan levele van közölve.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1885. JANUÁR.

Abbazia történetéhez (Adatok) *F. Fiume* 7. sz.

Balogh Gyula. Egy határjáró levél Mátyás és a Jagellók korából 1515-böl.

Bud. Hirlap 21. sz. — Egy érdekes nyelvemlék. *Barabás Samu. U. ott* 30. sz.

Bátori Á. Veszprém az Árpádok alatt. *Veszprém* 1. sz.

Bazsányi Miksa. Vizkereszt Mátyás király udvarában. *P. Hirlap* 6. sz.

Berger D. A megye történetének megirása érdekében. *Szamos* 6. sz.

Botka Tivadar, az akadémia és tört. társ. tagja. 1802—1885. Nekr. *P. Napló* 8. sz. *Nemzet* 8. sz. — Életrajz. *Bars* 3. sz. — *D. F. K. Barsm. Hirlap* 2. sz.

»*Fraknói Vilmos.* Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp. 1885.« Ism. *Acsády Ignácz. P. Napló* 11. sz.

Hermann K. Fr. A reformált egyház hitvallásairól. *Szabad Egyház* 2. sz.

Hunfalvy János. Előadás Fiuméről. *Fiume* 1—5 sz.

Hunfalvy Pál. Hogyan csinálódik némely história? *Nemzet* 3, 4, 11.

Keszthelyi sirmezők. *P. Napló* 22. sz.

Koroda Pál. Botka Tivadar. *Egyetértés* 17. sz.

Leo, XIII, pápa, a történelmi tudomány és a vatikáni levéltár legujabb kiadványa. *M. Állam* 30. sz.

Liptó legrégibb történetéből. (Néhány vonás —) *Tátravidéki Hiradó* 1. és köv. sz.

»*Magyar Történeti Életrajzok.* Kiadja a Történelmi társulat. Szerk. *Szilágyi Sándor* 1. 2. füzet. Bp. 1885.« Ism. *Szana Tamás. Nemzet* 20. sz. — 2. füzet. Ism. *Barabás Samu. Bud. Hirlap* 30. sz.

Majláth Béla. Forgách Simon kalandjaiból. Történeti karczolat. Simon urfi lábasjószága. *P. Napló* 25. sz.

Mészáros Kálmán. Nagy Károly érdemei az egyházi zene körül. *Kath. Hetilap* 1. sz.

Mikulik József. Szemelvények egy érdekes codexből. *Rozsnyói Hiradó* 4. sz.

Miletz János. Kun-Félegyháza föld- és természetrajzi leirása. *Félegyházi Hirlap* 1. és köv. sz.

»*Monumenta Vaticana.* I. Kötet. Magyarországi pápai követek jelentései. (Relationes oratorum 1524—1526.) Bp. 1885.« Ism. *Acsády Ignácz. P. Napló* 4. sz. — *Thallóczy Lajos. Nemzet* 4. sz.

Nyitra megye főispánjai. *Bud. Hirlap* 15. sz.

Pesty Frigyes. A horvátok joga helyhatósági szabályzatok alkotására. *P. Napló* 28., 29. sz.

»*Pulszky Károly.* Az ötvösség remekei Magyarországon. I. füzet. Bp. 1885.« Ism. *Egyetértés* 25. sz. *Bud. Hirlap* 23. sz. *P. Napló* 23. sz.

Rákóczy György, I. könyvbejegyzése. *Fővr. Lapok* 3. sz. *Nemzet* 4. sz.

Református hittan mezejéről. III. A református dogmatika a 16-ik században. *Szabad Egyház* 1. 2. sz.

»*Reizner János.* Régi Szeged. I. kötet. Szeged, 1885.« Ism. *Egyetértés* 11. sz. *Főv. L.* 5. sz. — Ism. *Enyedi Lukács. Szegedi Napló* 2. — *P. Hirlap* 27. sz. *Vasárn. Ujság* 4. sz.

Szádeczky Lajos. Reminiscenciák a lengyel földről *Budapesti Hi*

Szathmáry Károly, (*P.*) Régi magyar tüzhely. *Vasárn. Ujság* 3. sz. rajzzal.

Szilágyi Sándor. Egy asszony-merénylő a XVII-ik századból. (Történeti rajz.) *Magyar-Bazár* 1. sz.

Szinnyei József, id. Magyar tudományos Repertórium. I. osztály. Történelem és segédtudományai. I. kötet. Hirlapok 1731—1880. 1. rész. Bp. 1885.« Ism. *Acsády Ignácz. P. Napló* 19. sz. *Vasárnapi Ujság* 3. sz. *Főv. L.* 8. sz. *Neues P. Journal* 17. sz. *Egyetértés* 25. sz. *Nemzet* 11. sz. *Pozsonyvidéki Lapok* 12. sz. — *Arad és Vidéke* 24. sz. *Nánényi T. Lajos.* — *Szegedi Napló* 25. sz.

Tomory Pál és Kisfaludy Károly. *I . . . . c. M. Állam* 27. sz.

Zsatkovics Kálmán. A munkács-egyházmegyei görög szertartásu papság anyagi s szellemi helyzete a XVIII-ik század végéig. *Munkács* 1. és köv. sz.

IRODALMI SZEMLE.

— Ráth Mór gazdag »történelmi könyvtárát«, mely már eddigelé is sok nagybecsü munkával gazdagítá irodalmunkat, újabban ismét derék munkával szaporítá. Egyikben *Thaly* Kálmán, a Rákóczi-kor avatott ismerője, egy kötetben kiadta szétszórva megjelent tanúlmányait, melyek az említett korszak müvelődésitörténetére vonatkoznak. Megszoktuk már a lelkes hangot, melyen Thaly bálványozott hőse korszakán hevül, s mely munkálkodásának minden során elömlik, s minthogy egyik más rovatunkban tüzetesen ismertetjük, itt csak felemlítésre szorítkozunk.

A másik: *Bozóky* Alajos »Római világ«-a, mely csakúgy mint az első izléses, csinos kiállításban látott világot, bizonyságául annak, hogy a kiadó költséget nem kimélt, csakhogy a szemnek is tetsző alakban bocsássa az olvasni szerető közönség elé e hézagpótló munkákat. *Bozóky* Alajos »Római világ« czímü munkája a császárság fénykorából, majdnem kétezer évvel varázsol bennünket a múlt időkbe vissza. Az első Caesartól, Augustustól kezdve kétszáz év müveltség történetét tárja elénk. Egyes fejezeteiben hü képét igyekszik adni a római világbirodalom legnagyobb hatalmának, s legnagyobb fényének idejéből. Az első fejezet magával a birodalom szívével — Rómával — ismertet meg, s úgy találjuk, hogy az akkori világváros, mely országokat döntött meg, népeket vetett rabszolgaságra, a mai világvárosoktól alig különbözik valamiben. Müremekekben nem szükölködik Utczái rondák, keskenyek. Lakói, akár csak Londoné, gazdagok, koldúsok egyaránt, kik szeretik a mulatságot. A folytonos zsivajnak se hossza se vége. A következő fejezetek úgyszólva Róma családi életét rajzolják a császártól kezdve az utolsó rabszolgáig. Az udvar feslett szokásai, erkölcsei uralkodnak mindenütt. A császári ház hivatalnokai, kik többnyire szabadosokból emelkedtek hatalomra, buják és fényüzők. Ezekhez járúlnak a császárok »barátjai,« a kegyvadászók és haszonlesők egész sereg e

kik még mozdúlataira is figyelnek, hogy a kellő pillanatban szolgálatára siethessenek. A legnagyobb kitüntetés, mely a császár részéről ilyen barátot érhetett, — a csók vala. Ezek megelőzték a reggeli fogadtatásnál a senatorokat, mely alkalommal úgy a császár, mint a tisztelgők tógában jelentek meg. A város lakosságának három rendre való osztályozása még a császárság idejében is sokáig fennállott, csakhogy most az első rendet a senatorok és a senatorius családok képezték. Ez a rend viselte a hivatalokat. Koronként a lovagi s más rendből is emelkedtek senatorokká, de a régi nemesség tekintélyét mindig féltékenyen megőrizte, a homo novusokkal szemben. A második rend a lovagokból telt ki, a kik Rómán kivül az első rendet képezték. A harmadik rendbe a polgárság tartozott, mely ipart üzött és kereskedéssel foglalkozott. Ez szolgáltatta Rómában a proletariatust. Sokat lehetne még e könyvről mondani. A nők helyzete, a társas összejövetelek, lakomák, mulatságok, mind bő anyagot szolgáltatnának egy ismertetéshez. De terünk nem engedi. Maga a mü érdekes összeállítása mindazon adatoknak, melyek az említett kor viszonyainak megismerésére szükségesek. Szerzője ki tudja választani a jellemzőt, az érdekest, s ügyesen csoportosítja. Hiszszük, hogy a közönség nem marad adósa Bozókynak, s könyve széles körben fog elterjedni, melyet valóban megérdemel.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA kiadásában közelebbről becses munka hagyta el a sajtót: id. *Szinnyei* Józsefnek a *Történelemhez és segédtudományaihoz* irt *Repertoriumának* II. kötete. Az anyagot, melyet ezen 52 íves munka magában ölel, szerző bámúlatos kitartó szorgalommal az 1731—1880 közt Magyarországon megjelent hírlapok nagy részéből böngészte össze. 172 hírlapnak 919 évfolyamát dolgozta fel, melyből összesen 28,283 czím került ki, melyek az egyetemes- és hazai történelem, valamint segéd-tudományok, továbbá életrajzok, életrajzi adatok, helyrajz, földrajz és utazások, mürégészet, oklevelek, művelődés, irodalomtörténet és egyháztörténelem körében különböző arányban oszlanak meg. Valóságos kincstára e kötet az utbaigazító adatoknak, melyek a különböző hírlapokban megjelent históriai tárgyú czikkeknek hol találását a kutatóra nézve végtelenül megkönnyítik. Mint szerző előszava végén megjegyzi, munkája »e nemben egyedül álló« a világirodalomban, minthogy a pár évvel ezelőtt Poole Vilmostól Bostonban megjelent Repertoriumba az angol szak- és hírlapokból alig egy-kettőnek érdekesebb czikkei vétettek fel. Hogy e munkának következő kötete épen ily érdekes és becses gyűjtemény lesz, arról Szinnyei odaadó buzgalma s lelkesedése, — melylyel e száraz dolgot kezeli — kezeskednek.

— PASTEINER Gyulától becses, és a magyar irodalomban hézagpótló munka jelent meg: »A művészetek története a legrégibb időktől napjainkig.« Sokáig nélkülöztünk egy műtörténeti munkát, mely a művészet különböző ágait egybefoglalva, részletesebben tárgyalná azokat a fejlödésnek és a hanyatlásnak összes stadiumain keresztül. Pasteiner

müve tágabb értelemben véve három részre oszlik. A bevezetésben a történelem előtti kort tárgyalja. Az első rész az építés történetével foglalkozik, s a kaldeaiak, assyrok, persák, egyiptomiak, phoeniciaiak építkezésétől kezdve a különböző korszakokon keresztül vezet a jelen századig. A második rész a szobrászat történetének van szentelve; a harmadik a képirást adja elő, s mindkettő a jelölt időközt tölti ki. E három művészeti ág anyaga meglehetősen sok, s Pasteiner ügyesen oldotta meg a feladatot, melyet maga elé tüzött. Csoportosítva az adatokat, hü képet ád azon viszonyokról, melyek között ezen művészeti ágak mindenike az ó-kor népeitől elkezdve évezredeken keresztül fejlődött, míg az olasz szobrászatban, festészetben a XV. és XVI. században a fejlődésnek tetőpontjára nem emelkedett.

— Reizner János Szeged monographusa, XI. kötetre tervezett munkájából az I. kötet megjelent, melyben szerző előfizetési felhivásához hiven »A régi Szeged«-nek a forradalomban való szereplését adja elő. Nem keressük az okot, mely szerzőt arra kényszeríté, hogy oly széles alapokra fektetett munkáját, úgy szólván az utolsó események festésével kezdje el. De ezen visszafelé menő módszer a történetirásban mindenesetre különös. A mi a munka összeállítását illeti, Reizner ügyesen oldotta meg feladatát. Hü képét adja Szeged beléletének a 40-es évekből. Avatott kézzel rajzolja a folytonos haladást, mely e nagy magyar város emelkedésében lépten-nyomon észlelhető. Figyelme mindenre, a legapróbb részletekig, kiterjed, melyet czéljára szükségesnek és hasznosnak ítél. Tollát nem vezeti a részrehajlás. Stilja erőteljes, magyaros. Látszik, hogy előszeretettel csüng a feladaton, melynek megoldására vállalkozott. Valóban Szeged megérdemli, hogy monographiája kedvencz olvasmányul szolgáljon a hazai közönségnek. Központja a délvidéki magyarságnak. Ott találjuk ama lelkes csoportban, mely az ország nyomasztó belügyi viszonyainak megváltoztatására a 40-es évek elején zászlót bontott. Az 1843/4. országgyülésre küldött követeinek adott utasitás a város haladó szellemének hü kinyomata. Síkra száll a kiváltságok ellen, s reform javaslatait hosszú szorozatban állitja össze- »Sok szép eszme. Azonban hány fog ez ígék közül testté válni?« — fejezte be a »Hirnök« e követi utasításról irt commentatióját. Következtek a nagy napok. Az 1848. februáriusi forradalom híre Párisból villámgyorsan repült keresztül Európán. E hír Magyarországot ébren találta, s márczius 15-ike Pesten, mint a szabadság hajnala, ünnepeltetett. Innen terjedt el az egész országba. Márcz. 18-án Szegeden is rezgésbe hozta a szíveket Petőfi »Talpra magyar«-ja, s már a nyár elején Szeged közönsége 150 forintot gyűjtött a fenyegetett hon védelmére. Ettől kezdve Szegednek dicsőséges rész jutott a forradalomból, mely reá nézve az 1849. aug. 5-iki szőreghi vesztett csatával fejeztetett be.

— A magyar történeti életrajzok II-ik füzete megjelent s febr. 1-én szétküldetett. E füzet mümellékleteit kivétel nélkül hazai mü-

intézetek állíták ki: többi közt Nagy Lajos birodalmának térképét az államnyomda; a Froissart krónika miniature-jeit Deutsch müintézete, kiállítás tekintetében megállhat a külföld hasonló vállalatai mellett — olcsóság tekintetében felülmulja azokat. De e vállalat fenmaradása egyedül csak a közönség tömeges részvéte által válik lehetővé: ha nem tud magának utat törni, nem lesz méltó, hogy megéljen. Társulatunknak van 1550 évdíjas tagja — ebből aláírt eddigelét: 730. Van 250 alapító tagja ebből aláírt: 20, 100 frtos alapítványt tett: 6. Ez korántsem volna elég biztosítani fennállását — de *Mehner* Vilmos, ki az első évfolyamból 1200 példányra fizetett elő, szerződését megujítá a jövő évre is. Ily módon a vállalat a következő évre ismét biztosítva van — s ez évben Szabó Károlytól és Fraknói Vilmostól is fog életrajz megjelenni.

— Lipp Vilmos a »keszthelyi sírmező« czímű tíz íves munkája az akadémia kiadásában számos illustrácziával jelent meg. A magyarországi népvándorláskori cultura egy alapvető munkát, a művelt közönség egy élvezetesen irt olvasmányt nyert Lipptől, kinek nevét a magyar archaeologiai irodalom jobbjai között említik. A mű ára 1 frt 60 kr.

— Benke István sepsi-szentgyörgyi ref. tanár, a sweizi nagy reformátornak, Zwinglinek születése [1484.] négyszázados évfordulójára megírta életét. A munka időszerű ugyan, de kiváló érdeket kölcsönöz neki azon körülmény, mely a magyar reformált egyházat Zwingli Ulrikhoz köti, mivel hitczikkelyeiben inkább Zwingli, mint Kálvin János tanait követi. Benke, Zwingli legjelesebb életiróinak munkái nyomán írta meg művét, érdekesen, s a tárgy fontosságához illő komolysággal. Ügyesen szövi egymásba az eseményeket. Rámutat azon lealacsonyító viszonyra, melyben Sweiz majd a pápával, majd ismét a franczia királylyal állott, cladván fegyverét zsoldért annak, a melyik e két hatalmasság közül többet ígért. E viszony megmérgezte a sweizi társadalmat és erkölcsöket, s ezt megszüntetni vala Zwinglinek első törekvése, mely lassanként a köztársaság hitbeli reformálásává nőtte ki magát.

— Németországon régóta divatban van, hogy a nevezetesebb kiadók kiadványaikról *Catalogue raisonne*-t készítenek s az ilyen munkák az irodalomtörténetnek hasznos szolgálatot tesznek. Újabb kiadóink közül Ráth Mór kiadásában jelent meg a legtöbb kiváló magyar munka s kivált az 50-es és 60-as években az ő boltja valóságos irodalmi központ volt. Nincs neves író, kinek egy vagy más munkáját ne adta volna ki, sőt többnek összes műveit. Kiváló helyet foglalnak el kiadásában a politikai brochure-ök is, melyeknek nagy része névtelenül jelent meg. Ő most hozzáfogott ilyen *Catalogue raisonne* készítéséhez, melyből a négy első ívet már ki is adta. Egy ilyen munka sok szakismeretet és gondosságot igényel s a megjelent ívek tanúsága szerint Ráth catalogusa versenyezni fog a legjobb külföldi kiadásokkal. Óhajtjuk, hogy mentől előbb elkészüljön vele.

KRUESZ KRIZOSZTOM.

Különös véletlene a sorsnak, hogy midőn Horváth Árpád az akademiában a Benedictinusok egyik legkiválóbb alakjának, a diplomatica megalapitójának — Mabillonnak — emlékét újítja fel, ugyanakkor a tudomány, s a tanitás terén oly sok érdemet szerzett rendnek magyarországi feje hunyja le szemeit. *Kruesz* Krizosztom, a pannonhalmi bencz-rend apátja, január 11-én, 66 éves korában, jobblétre szenderült. Benne a tudomány és müvészet s a tanügy lelkes pártfogót, de egyszersmind szorgalmas munkást vesztett el. A Pozsonyban, Győrben, Pannonhalmán tanári tisztet viselt szerzetest rendtársai bizalma 1865-ben a pannonhalmi apátság főnökévé emelte, mely által alkalma nyilt, hogy fenkölt lelkének sugallatát követve, áldozatra áldozatot hozzon annak, a mi szép, nemes és büszkeségére s hasznára váljon a magyar nemzetnek. Áldozott a tudományért. Társulatunk alapító tagjainak sorába lépett. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1874-ben tartott XVII. nagygyülésén Győrben elnökölt, s ez alkalomból a megye monographiáját saját költségén adta ki. Áldozott a müvészetért. A deákii templom, s a pannonhalmi székesegyház stylszerü restaurálása örökre maradandó emlékei áldozatkészségének s lelkes buzgalmának, mely az épitészet ezen remekeit eredeti alakjokra varázsolta vissza. S hogy a szent Benedek-rend gymnasiumainak tanári székeit alkalmas erőkkel láthassa el, Pannonhalmán tanárképző intézetet állított. Mindezek mellett lankadatlanúl munkált a természettudományok mezején, melynek hatása meglátszik a rend gymnasiumainak értesitőiben, hol a tanárok évről-évre nagyobb szorgalmat fejtenek ki a különböző tudomány-ágak szolgálatában. Áldásos élete után legyen könnyü a föld nyugvó porainak!

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA a folyó évre elfogadott munkák közül már többeket sajtó alá adott; részben pedig a mult évben be nem fejezett munkák kiadásán dolgoznak. Báró Nyáry Albert magyar heraldikája közel áll befejezéséhez, irodalmunkat ez egy alapvető munkával fogja gazdagitani. A XIII.—XV. századi jegyzőkönyvekből, melyeket Fejérpataky László rendezett sajtó alá, már több mint 30 iv ki van nyomva. Az egész 40 iv lesz. Szabó Károly régi magyar könyvtárának már czim- és tárgymutatója is elkészült s a nagy becsü munka nem sokára kapható lesz. Bethlen Gábor diplomatiai összeköttetése a

velenczei köztársasággal, melynek sajtó alá rendezését Óváry végezte be, aligha nem két vaskos kötetre fog kiterjedni. E munka, ha világot látand, a 30 éves háború történetéhez szolgáltat új adatokat. De mindenekelőtt ki kell emelnünk a magyar korona történetét Ipolyi Arnoldtól, melyhez a gyönyörű műmellékletek részben Párisban készültek, s mely a magyar szent korona történetét és művészet-történeti fontosságát írja le. Valószínűleg már a folyó évi nagygyülés előtt a közönség kezén lesz. Két kiadásban fog világot látni, díszkiadásban s egy olcsóbban a nagy közönség számára.

— ZALAMEGYE MONOGRAPHIÁJA, melyet *Römer* Flóris és *Nagy* Imre készítenek, mint örömmel értesülünk, közelebbről már sajtó alá fog adatni. Hát *Temesmegye* monographiájáról mikor mondhatjuk el az örvendetes hírt? Ennek adatai már jórészt össze vannak gyüjtve: pedig egyetlen megye sincs, mely annyira fontos szerepet játszott volna hazánk történetében, mint ez.

— A JÁSZKÚNOK TÖRTÉNETÉT Gyárfás István csaknem teljesen befejezte, mondhatni csak az utolsó simitás és a sajtó alá rendezés volt hátra. Ezen különben fáradságos munkára *Széll* Farkas vállalkozott. A kéziratot az özvegytől már kezéhez vette s IV-ik kötet a napokban sajtó alá menend.

— A GRÓF KÁROLYI CSALÁD LEVÉLTÁRA a Károlyi-codex III-ik kötete, közelebbről ki fog kerülni sajtó alól. A Kállay-család levéltára pedig, a Kállay-codex, melyet Fejérpataky és Thallóczy szerkesztenek, rövid idő alatt sajtó alá kerül, miután az előkészületek már be vannak fejezve s a másolások nagy részével is már elkészültek. Sok nagybecsű történeti és művészeti adatokkal gazdagítja irodalmunkat. Óhajtandó volna, hogy főrangú családaink közül azok, melyek levéltárral bírnak, követnék a jó példát.

— KANDRA KABOS tagtársunk az »Egri egyházmegyei közlöny«-ben »Aborsodi székesegyházi főesperesség« czím alatt eredeti kutatáson alapúló czikksorozatot kezdett meg, mely megérdemelné, hogy külön lenyomatban is kiadassék.

— MIJATOVICS GEDOMILY volt szerb pénzügyminiszter nagy munkáját »Brankovics György élete«, mely szerb nyelven 1880-ban jelent meg, s nagy részben eredeti kiadatlan szerb, olasz, görög, török, franczia s magyar források alapján van írva Dr. *Mácsay* István zajecsári ker. főorvos magyar nyelvre fordítá. A munka valószínűleg még ez évben sajtó alá adatik. Brankovics a mi történetünkben is kiváló szerepet játszott s e munka bizonynyal a mi közönségünket is érdekelni fogja.

— A MÁTYÁS-TEMPLOM TORNYÁT nemsokára lebontják. A bécsi mérnök- és építészeti egylet mult havi budapesti kirándulása alkalmával itt járt Schmidt Frigyes építészeti főtanácsos ugyanis alapos vizsgálat alá vette a tornyot, s úgy lebontására, mint annak módozataira nézve hozzájárult ama javaslathoz, melyet a mult nyáron a templom

gálására a közoktatásügyi miniszterium által kiküldött bizottság tagjai: Ybl Miklós, Wéber Antal és Steindl Imre tettek. Ennek következtében már hozzá is fogtak az oromfal és a lépcsőtorony lebontásához, míg a főtorony lehordását a jövő nyáron megkezdik. A templom építése ügyében közelebb új fordulat állott be. A végleges terven mindeddig két torony szerepelt, egy nagyobb fő- és egy kisebb melléktorony. Trefort miniszter azonban nemrég elejtette e melléktorony építésének tervét, mely egyrészt nagy költségtöbbletet okozna, másrészt a befejezést is hátráltatná. Ez okból felszólította Schulek Frigyes tanárt, a Mátyás-templom újjáépítőjét, hogy mennél előbb új tervet nyujtson be. Schulek már dolgozik e terv kivitelén, valamint az üvegfestészeti ablakok alaprajzain. A szentélynek ugyanis húsz, öt öl magas ablaka van, melyek közül a három főablakra legendai tárgyú festményeket készítenek Lotz Károly és Székely Bertalan. És pedig Szent Mária, Szent Erzsébet és Szent Margit élettörténeteit. A többi tizenhét ablakra Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Gellért, Szent Asztrik s más szentek nagyarányú alakjai jönnek. Ezek alatt az egyes adományozók czímerei, míg fejük felett építészeti figurák és ablakrózsák lesznek.

— Dr. de Waal, a római Campo Santo igazgatója felhívást bocsátott közre az említett intézet könyvtárának gyarapítása czéljából, hogy ott a Vatican levéltárában kutatók számára *forrás-munkákból egy segédkönyvtár* rendeztessék be. Magyarország történetének szintén egyik bányája a vaticani levéltár. Történetíróink, mióta XIII. Leo a tudós világ előtt azt megnyitotta, ismételten felkeresték a gazdag forrást. A felállítandó könyvtár kutatásaikat csak könnyíteni fogja; azért hiszszük, hogy az igazgató felhívása pusztán nem hangzik el, s egyesek úgy, mint társulatok fognak sietni *pénz-* vagy *könyv*-adományaikkal az üdvös eszme támogatására.

— Az 1883-ik évi akadémiai Czartorisky-pályázatnál versenyző I. számú pályamunka (Jelige: Conamus tenues grandia) fölkéretik, hogy a mennyiben munkáját (mely a föladatnak meg nem felelt ugyan, de becses történeti értekezésnek tekinthető) közrebocsáttatni óhajtja, jelentkezni szíveskedjék a történelmi társulat titkári hivatalánál.

— Felhívás. A Bay Ilona által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályamunkák közül a IV-ik sz. »Egy trónkövetelő a XVI-ik században« czímű munkának szerzője felhivatik, hogy azon esetre, ha munkáját a Társulat valamelyik közlönyében a szokott tiszteletdíj mellett közzé akarja tenni, jelentkezzék a titkári hivatalban.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— PULSZKY FERENCZNEK ötvenéves irói jubileumára 1834—1884. az »Országos Régészeti és Embertani Társulat« megbizásából: B. Nyáry Jenő, Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor. Budapest, 1885. Franklin-Társulat nyomdája.

— A KESZTHELYI SÍRMEZŐK. Irta Dr. Lipp Vilmos. Kiadja a magy. tud. akad. archaeologiai bizottsága. Háromszáz hatvanhárom rajzzal. Budapest, 1884. A magy. tud. akad. könyvkiadó hivatala.

— HAZAI ÉS KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK magyar tudományos repertoriuma. Készítette Szinnyei József id. Kiadja a Magyar Tud. Akad. Első osztály. Történelem és segédtudományai II. kötet. I. Rész. Budapest, 1886. Athenaeum rtárs. ny. Ára 5 frt.

— RÓMAI VILÁG művelődéstörténeti rajzok a császárság fénykorából, Friedlaender, Jung, Bender és mások művei nyomán átdolgozta Dr. Bozóky Alajos. I. kötet, számos képpel. Budapest, 1884. Kiadja Ráth Mór. Ára 2 frt 40 kr.

— A RÉGI SZEGED A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Írta Reizner János, Szeged. Burger Gusztáv és társa. 1884. Ára 2 frt 50 kr.

— A MŰVÉSZETEK TÖRTÉNETE a legrégibb időktől napjainkig. Irta *Pulszky* Gyula. Budapest, Franklin-Társulat. 1885. Ára 6 frt.

— KOSSUTH ÉS A MEGYE. Válasz Kossuth Lajosnak. Irta Grünwald Béla. Budapest, Ráth Mór. 1885.

— BOCSKAY ISTVÁN KORONÁJA. Thallóczy Lajostól. Budapest, 1885. Franklin-Társulat könyvnyomdája.

— ADALÉK Pannónia történetéhez, Antonius Pius korában. Írta Hampel József. Budapest 1884. A Tört. Tud. Értekezések XII-ik k. 1-ső szám. 8-adr. 28. l.

— IRODALOM- ÉS MŰVELTSÉG TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK a Rákóczi-korból. Írta Thaly Kálmán. Toldalékúl kuruczvilági kiadatlan költemények tára. Budapest. Kiadja Ráth Mór. 1885.

— AZ REGISEGH TUDOMANYANAK hajdany allapotja, avagya természeth és myvészeth ritkaságjai. Némy nemű ábrázolatokkal irta az mÿskolczi regiséghdoctor Zendrey Janos. Ajánlva Pulszky Ferencznek. Különnyomat a Pulszky-Albumból. Budapest, 1885. Franklin-Társulat nyomdája.

— AZ KERESZTENSEGNEC FONDAMENTOMIROL valo rővid keonywechke. Ki az Szent irasnac kűlőmb kűlőmb heleiből, kerdes es feleles keppen irattatot es Telegdi Miklos mester altal, Deac nyelwből Magyar nyelwre forditatot. Bechben Niomtattatot Raphael Hofhalter altal: vrunc ßuletese vtan 1562 eßtendőben. Budapest, 1884. Franklin társ. nyomd. kis 8-adr. 143 l. Ára 1 frt.

II. ULÁSZLÓ KIRÁLYLYÁ VÁLASZTÁSA.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

V.

Ulászló, magyarországi híveinek fölhívására, június 23-ikán, a cseh főurak fényes kíséretével, tízezer lovas és ötezer gyalog élén, kiindúlt Prágából, Magyarország trónjának elfoglalására. [1]) Cancellárját, *Schellenberg Jánost*, teljhatalommal fölruházva, előre küldötte, hogy a király-választás ügyében a magyar rendekkel megállapodásra lépjen. Ez július első napjaiban érkezett Pestre. [2])

Miután Corvin János a vetélytársak sorából kivált, a legégetőbb kérdés, mely eldöntésre várakozott, az vala, vajjon *Beatrix* királyné igényeit tekintetbe kell-e venni, vagy sem?

Az özvegy királyné ugyanis, amint meggyőződött arról, hogy Miksának a trón elnyerésére nincs kilátása, mindent megkísérlett, hogy *Ulászló kezét* biztosítsa magának. Fényes igéretekkel igyekezett kiengesztelni azokat, kikről tudta, hogy ellenséges indúlatot táplálnak iránta. A kalocsai érseknek a bíbort, a váradi püspöknek az esztergomi érsekséget helyezte kilátásba. [3]) Adományok- és ajándékokkal sem fukarkodott. [4]) Magának Ulászlónak is kétszázezer arany forintot ajánlott jegyajándékúl, és

[1]) Ulászló június 28-ikán Kamik várában, július 3-ikán Waidhofenben keltezi okleveleit. — Palacky: 339.

[2]) Pestre érkezését említi a milánói követ július 12-iki jelentésében.

[3]) A milanói követ június 21 és 24-iki jelentései.

[4]) Udis Apologiájában olvassuk, hogy »alii... Regine largicionibus, partim precibus et sollicitationibus onerati, quando his ville oppidave, gemmati calices et aureae vestes illis dono datae...«

[illegible] hogy a vetélytársai ellen viselendő háború céljaira [illegible] áldozatokat fog hozni.[1])

Azonban a kedvezőtlen hangulatot, melyet maga iránt Mátyás életében keltett, nem bírta megváltoztatni. Sok ellensége [illegible] kik most fönnen hirdették, hogy Mátyás, mielőtt Beatrixxal házasságra lépett, kegyesebb és kedveltebb volt. Neki tulajdonították Váradi Péter elfogatását és Thúz János számkivetését. Kíméletlennek, szenvedélyesnek, uralomvágyónak jellemezték. Sokat beszéltek pazarló hajlamairól. Elmondották, hogy idegen zenészekre és énekesekre, színészekre és táncosokra tízszer [illegible] költött, amennyi jegyajándékot hozott az országba; és hogy [illegible] már sokkal több magyar kupát lehet Nápolyban találni, mint Magyarországban.[2])A legnagyobb súlyt arra fektették, hogyBeatrix [illegible] vagyontalan, és így ha vele lép házasságra Ulászló, attól lehet tartani, hogy halála esetére a trón ismét örökös nélkül marad, az ország újolag a választás válságainak néz eléje.

A förendek nagy része ezért azt óhajtotta, hogy Beatrix [illegible] előbb hagyja el az országot. Ezekhez tartoztak a *váradi* és [illegible] püspökök.[3])

Maguktartására bizonyára befolyást gyakorolt a *pápai* [illegible] is. Ez időben a szent-szék és Beatrix atyja között elkeseredett ellenségeskedés folyt, annyira, hogy VIII. [illegible] pápa Ferdinánd nápolyi királyt trónvesztettnek nyilvánította.[4]) Érdekében állott tehát meghiúsítani Beatrix terveit, melyeknek sikere az aragoniai dynastia hatalmának gyarapodását vonta volna maga után.[5])

[1]) Ezt Ulászló említi 1490. október 4-iki protestátiójában, melynek szövegét *Udis* Apologiája közli.

[2]) A közhangulatot illustráló ezen részleteket is Udis Apologiájában olvassuk.

[3]) A milánói követ idézett jelentéseiben találjuk a két főpap azon nyilatkozatát: »előbb lehet Corvin János királylyá, mint Beatrix a jövendő király nejévé.«

[4]) L. Reumont. Lorenzo de Medici. II. 370—384.

[5]) Ulászló később (1494) említette, hogy magyar királylyá választatása után a pápai követ közlé vele, hogy kedves dolgot tesz a pápának, ha nem veszi nőül Beatrixot. (A teanói püspöknek 1494. augusztus 9-iki jelentése a velenczei könyvtárban.)

Azonban Beatrixnak is voltak a főrendek soraiban pártolói és hívei; a kiket hozzá részint érdek, részint a nagy király emléke iránt táplált kegyeletök csatolt.

Emellett Ulászló híveinek is tekintettel kellett lenniök a nápolyi udvarra, valamint az azzal rokoni összeköttetésben álló olasz és spanyol uralkodó házakra, a melyeknek jóakaratát az ország és királya részére biztosítani kívánatos volt. És attól tarthattak, hogy Beatrix, ha ajánlatait Ulászló visszautasítja, Miksához fog csatlakozni, megnyitja előtte a maga és az esztergomi érsek várait; a mivel gyakorta fenyegetődzött. [1]) Végül nagy nyomatéka volt Beatrix nyilatkozatának, hogy az országból távozva, követelni fogja a házassági szerződése értelmében őt megillető (nyolczszázezer forintra tehető) összegeket, melyeknek kifizetésére az ország képtelen volt. [2])

A Beatrix mellett és ellene szóló érvek súlya úgyszólván egyforma volt. Ily körülmények között, azok, a kik Ulászló pártját vezették, kétszínű politika követésére szánták el magokat: megnyugtatni és kielégíteni Beatrixot, azon utógondolattal, hogy majd a mikor Ulászló trónja meg lesz szilárdítva, elutasítják igényeit. Nem sejtették, hogy csakhamar eléri őket a kétszínűség rendes büntetése, mely abban áll, hogy veszélyesebb bonyodalmakat támaszt, mint a melyeket elhárítani kíván.

Ulászló habozás nélkül ráállott a méltatlan színjátékra, a mely nem volt első életében. Már 1476. óta házassági szerződéssel volt lekötve a brandenburgi őrgróf leányához, Borbálához,

---

[1]) »Regina . . . universas arces, tam suas, quam archiepiscopatus Strigoniensis . . . ex subita furia et indignatione in potestatem Maximiliani daret, prout dare velle sepenumero et aperte comminata extitit.« (Bakócs Tamásnak 1491. april 29-én Treviglioi Maffeohoz írt levele a milánói állami levéltárban.)

[2]) Beatrix 1494. nyarán Rómába küldött informatiójában úgy adja elő a történteket, hogy a magyar rendek kérték föl arra, lépjen Ulászlóval házasságra, de ő azt válaszolta volna nekik, hogy ő özvegységben marad, és az őt megillető összegek kifizetését követeli; a magyar urak megújították kérésöket, a pápa és a nápolyi király által is hatottak rá. — Ezen ügyvédi irattal ellenkezőleg szólnak a milánói követ jelentései, melyeknek bizonyára nagyobb a hitelességök.

de a kit vonakodott nőül venni, mert a politikai előnyök, melyeket az eljegyzésnél szem előtt tartott, elenyésztek. [1])

Most kötelező igéretet tett a magyar uraknak, hogy Beatrixot nem veszi nőül [2]); és ugyanakkor követeinek meghatalmazást küldött, hogy nevében az özvegy királynéval a házassági szerződést megköthessék, a házassági föltételek megállapítását — a mint a váradi püspökhöz sajátkezűleg írt levelében kinyilatkoztatta, — a magyar rendekre bízván.

Ulászlónak magyar királylyá megválasztása és Beatrix kívánatának teljesítése tárgyában, a főrendek és a köznemesség megbízottai között július 14-ikén jött létre a megállapodás.

Ugyanazon napon a főrendek megjelentek az özvegy királyné előtt, és fölkérték: »adja beleegyezését Ulászló megválasztásához, és fogadja el őt férjeül, hogy így továbbra is Magyarország királynéja maradjon.« Ünnepélyesen kijelentették, hogy Ulászlót, ha netalán »ördögi kísértéseknek engedve« a házasságot végrehajtani vonakodnék, mindnyájan el fogják hagyni, és »asszonyuk, királynéjok« mellé fognak állani.

Beatrix, az ügy rövid megbeszélése után, azt adta válaszúl, hogy az ajánlott házasságban megnyugszik, az Ulászló nevében tett házassági igéretet elfogadja és beleegyezik abba, hogy »az országgyűlés Ulászlót királylyá és őt királynévá kikiálthassa.«

A főrendek megjegyezték, hogy ekként a királyné a házasságot befejezett ténynek, magát Ulászló nejének tekintheti és a gyászt, melyet elhúnyt férjeért visel, immár leteheti. [3])

---

[1]) Borbála 1472-ben, mint nyolcz éves gyermek eljegyeztetett a glogaui herczegnek, a ki négy év múlva meghalt és jegyesére hagyta herczegségét. Ennek megszerzése végett, kérte meg Ulászló a herczegnő kezét. 1476. augusztus 20-ikán megköttetett a házassági szerződés. De Borbála kevéssel utóbb elvesztette a herczegséget. Ezért Ulászló elejtette a házassági tervet, és folytonosan különféle ürügyek alatt halogatta az egybekelést Borbálával, a ki különben korának egyik híres szépsége volt. (*Höfler*: »Barbara Markgräfin zu Brandenburg« czímü két kötetes munkát adott ki 1867-ben ezen fejedelmi hölgyről. V. ö. Wenzel G. »II. Ulászló házasélete« czímü czikkét a Századok 1877-iki évfolyamában.)

[2]) Udis Apologiája.

[3]) A királyné 1494-iki informátiójának ezen részletei a belső valószínüséget nem nélkülözik, és más emlékeink tanúságával nem ütköz-

A következő napon, július 15-ikén, az országgyűlés szent György egyházában jött össze ünnepélyes ülésre, a melyen a külhatalmak követei is megjelentek. Szent mise meghallgatása után, *Dóczi* Orbán egri püspök és nádori helytartó elfoglalta az elnöki széket. Magyar nyelven tartott hosszú beszédben, előadta a királyválasztásra vonatkozó tárgyalások lefolyását, és a főrendek nevében javasolta: hogy az országgyűlés Ulászló cseh királyt Magyarország királyául válaszsza, azon föltétellel, hogy tartozzék a választási hitlevelet megerősíteni, Mátyás király özvegyét nőül venni és uralkodó-társúl fogadni.

A gyülekezet egyhangú helyeslése és lelkes üdvkiáltásai fogadták az indítványt. Mire az elnökölő főpap kimondotta a végzést, Isten áldását esdvén úgy a választott királyra, mint az országra és az egész kereszténységre. [1])

A főváros utczáit az öröm és lelkesedés zajos nyilatkozatai töltötték be. A rendek az új királytól biztosan várták, hogy vissza fogja nekik adni a szabadság mindazon előnyeit, melyektől Mátyás hatalmas karja megfosztotta, anélkül, hogy az ország nagyságát, melyet neki köszönhettek, föl kellene áldozniok. [2])

Beatrix is örömteljes, emelkedett hangúlatban volt. Mikor a választás után a pápai követ szerencsekívánatait fogadta, vála-

---

nek össze. — Hippolyt érseknek július 16-ikán írt levele megerősíti ezt a részletet, hogy a július 14-iki ülésen a királyné hozzájárúlásával határozat hozatott, és ez másnap ünnepélyesen kihirdettetett. (»Alli 14 del presente fu electo da questa Ser. Regina e da nui altri . . . Uladislao. Fu publicato alli 15.« A mantuai állami levéltárban.) És megerősíti az országgyülésnek július 19-ikén Bécs városához intézett levele, melyben a királyválasztást jelentve, kiemeli, hogy az »mit Verwilligung unserer gnedigen Frauen Kunigin Beatrix történt.« (Firnhaber. 31.)

[1]) A milánói követ még azon napon tudatja udvarával a választást. (D. E. IV. 242.) A pápai nuntius ugyanazon napon így ír: »Hodie exactis sacrorum solemniis, Uladislaus Rex Bohemiae, Rex Hungariae in foro publico est acclamatus, maxima Praelatorum et Baronum frequentia publicatus et declaratus, cui consortem Regni et thori . . . Beatricem . . . pene reluctantem . . . acclamaverunt.« (A július 18-ikán expediált jelentés a velenczei könyvtárban.) Bonfin részletesen írja le az ülés folyamát; ő említi, hogy Dóczi »scythica lingva« beszélt.

[2]) A közöröm nyilatkozatairól Bonfin, a választáshoz csatolt reményekről Hippolyt július 15-ik levelében szól.

szában azon meggyőződését fejezte ki, hogy az ország minden ellensége, különösen a törökök fölött biztos diadalt fog kivívni![2])

A következő napokban a trónkereső külhatalmak követeit búcsú-kihallgatáson fogadta az országgyűlés. Miksa követei tűzetes választ kaptak.

»A magyar koronára — így szólott a magyar rendek szónoka, — többen tartottak igényt: a cseh király, Albert lengyel herczeg, János herczeg, sőt talán más magyar urak is. Beható tanácskozások után a magyar rendek arra az eredményre jutottak, hogy országuk érdekében leghasznosabb a csehországi király megválasztása; mert országa Magyarországgal határos, és helyzete megengedi, hogy Magyarország területén tartózkodhassék; Morva és Szilézia megtartását is biztosítja a magyar koronának. Ellenben a római császár és király ő felségeiket mellőzniök kellett; azért is, mert ők *jogokra* hivatkozva, igényelték a magyar trónt. Már pedig a magyar rendek a szabad választás jogától, a melylyel mindig éltek, nem engedik magokat megfosztatni; annál kevésbé, mert azok, a kik jelenleg a király-választásban részt vettek, a császári felség örökösödését biztosító szerződéshez nem járúltak, sem azoknak, a kik a szerződést megkötötték, fölhatalmazást nem adtak. Arra kérik tehát a császári és királyi felségeket, hogy a történt választást jó néven fogadják. Mert a cseh király, a kire választásuk esett, ő felségeik szeretett vérrokona, ereiben az osztrák ház vére folyik. Reméllik eszerint, hogy fölmagasztaltatása épen olyan kedves dolog lesz nekik, mintha ő felségeik egyike választatott volna meg.«

Ezen nyilatkozatra *Miksa* biztosai azonnal megtették észrevételeiket. Kiemelték, hogy Ausztria ép úgy szomszédja Magyarországnak, mint Csehország; hogy a császári és királyi felségek is ajánlkoztak, hogy minden erejökkel segíteni fogják Magyarországot; abból, hogy időnként a német birodalomban tartózkodnának, nagy haszon háramolnék Magyarországra, mely onnan annál biztosabban számíthatna segítségre. Továbbá nem egyedül a szerződésen alapúló jogaira támaszkodott a császár; a rendek jóakaratához is folyamodott. De azt, hogy jogait egészen el nem

[2]) A pápai követ július 24-iki jelentése Velenczében.

hallgathatta, »minden okos ember« természetesnek fogja találni. A rendek érvelése tehát gyenge alapon áll. Amit a császárral kötött szerződés érvényessége megdöntésére fölhoznak, annak sincs nyomatéka, mert az egész ország nevében köttetett meg a szerződés. Egyébkint, miután a rendek ezen kifogásokat nem a választás előtt közölték, a mikor azokat a biztosok alaposan megczáfolhatták volna, világos, hogy csak eljárásuk mentegetésére hozzák föl.

A biztosok egyszersmind a következő *írásbeli nyilatkozatot* nyújtották át az országgyűlésnek: »A hosszú idő előtt tett előterjesztésünkre nyert válaszból sajnálattal értesülünk, hogy főtisztelendő és nagyságos uraságtok az új magyar király megválasztására és kikiáltására határozták el magokat, a császári és római királyi felségek kétségtelen, világos jogainak, az igazságnak és a szerződéseknek sérelmére. Elvártuk volna, hogy ezen kitűnő ország békességéről és nyugalmáról bölcsebben fognak gondoskodni, és el fogják hárítani a keresztény vér ontását, a mi most bekövetkezhetik. Nincs többé helye és ideje, hogy a császári és római királyi felségek jogait vitassuk, egyebet immár nem tehetünk, mint hogy a választást elutasítsuk és tiltakozzunk ellene. Mindazt, a mit láttunk és hallottunk, be fogjuk jelenteni uralkodóinknak, a kik a körülmények szerint fognak intézkedni.« [1])

Ezen fenyegető szavak nem zavarták meg a magyar urak elégültségét. A császár támadásától nem féltek; sőt azzal kérkedtek, hogy Ausztria azon részét is, mely Mátyásnak mindvégig ellenállott, meg fogják hódítani. [2])

Elbizakodottságukban megerősítette őket az, hogy *Corvin János* megbízottaival, a június 17-iki szerződés alapján, megkötötték az egyességet. [3])

---

[1]) A két beszéd és az óvás szövegét közli Firnhaber. 68—72.

[2]) Egy július 26-iki budai levél. D. E. IV. 243.

[3]) A pápai követ június 24-ikén írja: »Hodie... pax conclusa est, receptique in gratiam Duces Joannes et Laurentius, Colocensis et Quinqueecclesiensis.« — Ugyanazon napon a magyar rendek Bécs városát értesítik a béke megkötéséről. (Firnhabernél. 33.) Egy július 26-iki budai levélben az áll, hogy a herczeg jobban jár, ha az első egyességet fogadja el, mert az a bosniai királyságot is neki adta. (D. E. IV. 244.)

De ezzel nem hárították el a polgárháború veszélyeit. Miksa és Albert hívei nem követték Mátyás fiának példáját; a királyválasztás bevégzett ténye előtt nem hajoltak meg. A diadalmas párt kíméletlensége, boszú- és bírvágya még fokozta elkeseredésöket. Ezt érdekesen illustrálja *Bornemisza János* esete. Azok soraiba tartozik, a kik Mátyás uralkodása alatt, alacsony sorsból, kiváló tehetségökkel és hű ragaszkodásukkal magas állásra küzdötték föl magokat. 1481-ben még *Dóczi Orbán* egri püspök és kincstárnok udvari embere, jegyzője volt.[1]) Néhány év múlva az ország *alkincstárnoka* fontos hivatalát viseli.

Azon benső viszony, mely Dóczi és Bornemisza között fönnállott, a királyválasztási mozgalmak idején meglepő módon szakad meg. Bornemisza egyenes jelleme nem követheté pártfogóját a kétszínű politika tömkelegébe. Az adott szó, az elvállalt kötelezettség szent volt előtte mindenkor. Fölfogása szerint az ország előtt nem állott más választás: vagy a Mátyás királynak tett igéreteket teljesítve, Corvin Jánost emelni a trónra, vagy pedig az ausztriai háznak szerződések által biztosított trónöröklési jogát elismerni.

A politikai irány ellentéte személyes súrlódások kútforrásává lett. A jóakarat és ragaszkodás érzelmeit gyűlölet váltotta föl. Bornemisza súlyos bántalmakkal illette Dóczit, a ki ezeket az erőszak tényével torolta meg. Az országgyülés folyama alatt Bornemiszát elfogatta és börtönbe vetette, sőt azzal fenyegeté, hogy kivégezteti. Utóbb a főpapok, főurak és Buda város tanácsának közbenjárására, késznek nyilatkozott, hogy szabadon bocsátja; de súlyos és lealázó föltételeket fogadtatott el vele.

Bornemisza kénytelen volt börtönében nyilatkozatot állítani ki, a melylyel bűnbánólag elismeri, hogy jótevője az egri püspök és az ország ellen sokféle vétségeket és kihágásokat követett el, melyekért halálbüntetést érdemel; szabadságáért váltságdíjúl, Bácsmegyében fekvő szelendi kastélyát két faluval és budai két házát, két malommal, a püspöknek engedi át; végre kötelezi

De arról, hogy a második egyesség, a június 17-iki engedmények egy részét visszavonta, nincs tudomásunk. A király július 31-ikén a június 17-iki egyességet in extenso erősíti meg.

[1]) Teleki. Hunyadyak kora. XII. 166.

magát, hogy a püspök akarata ellenére »senkit sem fogad el uráúl, senkinek nem lép szolgálatába.«

Ezen nyilatkozatot, szabad lábra helyezése után, hiteles hely előtt meg kellett volna újítania. Azonban a kierőszakolt igéretet nem tartotta kötelezőnek. Amint a börtön ajtaja megnyílt előtte, elhagyta a fővárost és *Miksa* táborába sietett. [1])

VI.

Az ország rendeinek küldöttsége — a váradi, győri, csanádi és szerémi püspökök, Zápolyai István, Báthori István, Zsigmond szentgyörgyi gróf, Drágffi Bertalan, Ország László és Losonczi László, — fényes kisérettel, július utolsó napján, Farkashidán, Nagyszombat és Semte között fogadta a megválasztott királyt.

János váradi püspök tartotta az üdvözlő beszédet, a melyben az országgyűlés által megállapított választási föltételeket egyenként és részletesen ismerteté. »Ezen törvényekkel — mondá ezután — ajánljuk föl az országot felségednek. Óhajtjuk, hogy igazságos királyunk, kegyelmes fejedelmünk, jóságos atyánk légy, nem pedig zsarnokunk, kegyetlen urunk, hatalmaskodó kormányzónk.« Majd átmegy az ország gazdagságának és a nemzet erejének magasztalására. A humanista hálás tért talál classicai reminiscentiák — nem mindig szerencsés — értékesítésére. Kiemeli, hogy a magyar hadseregben a római legiók látszanak újjászületni, és a magyar főurak soraiban, a király több Scipiót fog találni, mint a mennyi császára volt Rómának; többet, mint a mennyi előkelő férfiút a trójai ló rejtett! Ezután figyelmezteti, hogy szép alkalom várakozik rá érdemek és babérok szerzésére, nagybátyja Ulászló király »manesei« megboszúlására, Krisztus népének a törökök zsarnokságától fölszabadítására. Buzdítja, hogy a pályán, a melyre lépett, bátran haladjon tovább, és nagy szellemének ereje ne lankadjon. »Tudjuk — úgy mond — hogy körültekintő és igazságos, szent erkölcsű és vallásos vagy.« »De

[1]) Bornemisza János július 30-iki nyilatkozatát, az egri püspök kérésére, Ulászló október 28-ikán átírja. Ezen példány az országos levéltárban.

— folytatja váratlan fordúlattal — most, a mikor a magyarok zord és harczias népének kormány-gyeplőit kezeidbe ragadod, ne feledd, hogy szigorral, nem engedékenységgel kell hajlékonyakká tenned, vaspálczával, nem kegyességgel és büntetlenséggel lehet engedelmességben tartanod a magyarokat.« »Ezekután — így végzi beszédét — vedd át a magyar országgyűlés által, szerencsés előjelek között, fölajánlott kormányt, és hatalmas karoddal oltalmazzad meg az országot!« [1])

A király legelső kormányzati ténye: a választási föltételek és a János herczeggel kötött egyesség megerősítése volt. [2])

A Beatrixxal való házasság ügyében Ulászlótól a küldöttség hivatalos nyilatkozatot nem kért. De bizalmas értekezletekben behatóan tárgyaltatott ezen ügy. Ulászló kijelentette, hogy Beatrixot nem fogja nőül venni; mindazáltal, hogy támogatására számíthasson, úgy fogja magát viselni irányában, mintha a házasság végrehajtására el volna határozva. [3])

Ezen ügyek elintézése után, a király Semte várába vezettetett, a hol Rozgonyi László volt első, a ki magyar vendégszeretet nyilatkozataiban részesíthette.

Majd útját a Duna jobb partján folytatva, augusztus 9-ikén tartotta ünnepélyes bevonúlását Budavárába. Thúz Osvát zágrábi püspök volt a fogadására egybegyűlt rendek szónoka. Ulászló

---

[1]) A beszéd szövegét több egykorú másolat tartotta fönn a külföldi könyvtárakban. Egy példányban a vatikáni könyvtár bírja. Bonfin a beszéd egyes részeit munkájába fölvette.

[2]) Mindkettő július 31-iki datumot viseli. A hitlevél a Corpus Jurisban. A megerősített egyesség egy példányát az országos levéltár őrzi.

[3]) Ulászló 1494-ben a pápai követnek előadta, hogy mikor a magyar trónra meghivatott, az összes magyar urak fölszólítására esküvel kellett magát köteleznie, hogy Beatrixot nem veszi nőül. (A teanói püspök 1494. augusztus 2-iki jelentése.) Az Ulászló ügynöke által készített emlékirat szerint, (Udis Apologiája) a magyar urak azt kívánták »ut Beatricem reginam uxorem acciperet, aut si nolit, pro sua regnique salute, se accepturam simularet.« Mire Ulászló »de accipienda Beatrice obstinate recusavit.« (Az emlékirat a prágai egyetemi könyvtárban.) Bonfin ezen tárgyalások felől semmit sem tud, Tubero részletesen beszéli el, hogy Ulászló fölszólíttatott, ne vegye nőül Beatrixot, és ezt ő megigérte. (Schwandtner II. 153.)

rövid válaszában biztosította őket, hogy minden erejével igyekezni fog a magyarok várakozásának megfelelni.[1])

Egy nappal előbb, a Duna másik partján, Pest közelében ütötte fel táborát *Albert* lengyel herczeg, a kit atyja a lengyel király, be sem várva a királyválasztás kimenetelét, fegyveres sereg élén bocsátott volt útra.[2]) Ulászló már Semtéről egy magyar püspököt és egy cseh főurat küldött Alberthez, hogy visszavonúlásra bírják. A nógrádmegyei Szécsényben találkoztak vele. Előterjesztésökre, a melyben kimutatták, hogy Ulászlót illeti meg törvényes választás jogczímén a korona, a herczeg azt válaszolá, hogy őt előbb kiáltotta ki a választó országgyűlés királylyá, és jogáról lemondani nem fog.

Néhány nappal utóbb a váradi püspök jelent meg nála a pesti táborban, hogy személyes találkozás és értekezés czéljából Budára hívja át. A herczeg vonakodott elhagyni táborát. Ekkor maga Ulászló ment át hozzá Pestre. A két testvér hosszasan tanácskozott. De Albert állhatatosan ragaszkodott igényeihez, és minden ajánlatot visszautasított.

Habár csak a folyam választotta el a két trónkövetelő testvér táborát, egyik sem sietett döntő ütközetre bízni a vitás kérdés eldöntését. Albert, az élelmezés nehézségei által kényszerítve, a Tisza vidékére vonúlt vissza, és Szerencsnél ütötte föl táborát. Ulászló fenyegetődzött ugyan, hogy a bitorló ellen fogja vezetni hadait;[3]) de e helyett újabb kisérletet tett, hogy egyességre bírja öcscsét, a kit a váradi püspök és Báthori István által csakugyan rávett, hogy biztosokat bocsásson Budára.

A tárgyalások folyamán Ulászló azt az ajánlatot tette, hogy elsőszülöttségi jogáról lemond, és a lengyel trónra fogja segíteni Albertet. De ez a jövendő kilátásaival nem elégedett meg; azonnal élvezni óhajtotta vállalkozása gyümölcseit: Erdély átengedését vagy háromszázezer forint kifizetését követelte. A

[1]) Bonfin elbeszélése.

[2]) Már július 21-ikén magyar területről hívja föl a rendeket csatlakozásra. A Bártfa városához intézett levél Wagnernél-Diplomatarium Sarosiense. 135. És Katonánál. XVII. 89.

[3]) Az Ulászló környezetében levő főrendek augusztus 12-ikén kelt levele. Katona. XVII. 90.

király a magyar korona területének megcsonkítására nem gondolhatott; a roppant összeg kifizetésére nem volt képes. Az alkudozások tehát ismét megszakadtak. Mire Albert, ellenség módjára dúlva az országban, a fölvidékre vonúlt, és Kassát vette ostrom alá.[1])

Ezalatt *Miksa* király is megindította a hadi munkálatokat Ausztriában. Ellenállásra nem találva, a Mátyás által meghódított területet, Bécs városával együtt, hatalmába ejtette, és készületeket tett, hogy Magyarország területére vigye át a háború színhelyét.

Ily körülmények között, a két külföldi trónkövetelő fenyegető magatartásával szemben, Ulászló és hívei nem csekély megnyugtatására szolgált, hogy *Corvin János* és *Beatrix* támogatására számíthattak.

A herczeg, augusztus közepe táján, Budára jött, a hol *sírva* panaszolta el, mint döntötte őt pártfeleinek árulása szerencsétlenségbe.[2]) És most készséggel fogadta el Ulászló híveinek ajánlatát, hogy velök véd és daczszövetségre lépjen. Az egyik részről az egri, váradi és győri püspökök, Báthori István és Drágffi Bertalan, a másik részről Corvin János, a pécsi püspök és Ráskai Balázs kötötték meg az egyességet.

Az általok kiállított oklevélben, melyet aláírásaikkal és pecséteikkel erősítettek meg, elegikus hangon beszélnek arról, hogy Mátyás halála után »árván« maradtak hátra; nagy veszélyek, sokféle ellenségek fenyegetik őket; ezért őszinte barátságot, jóakaratot fognak egymás iránt tanúsítani; »bármily ellenséggel szemben, *senkit sem véve ki*,« minden erővel, ha kell hadaikkal is, kölcsönösen oltalmazni fogják egymást; és »*az országtól*« soha el nem szakadnak.«[3])

---

[1]) Ezen találkozás alkalmával történhetett az, a mit Tubero elbeszél (51.), hogy Albert herczeg szemrehányásokat tett Báthorinak, mert az országba meghívta és azután elpártolt tőle.

[2]) A milánói követ szeptember 8-iki jelentése. És Bonfin elbeszélése.

[3]) Az oklevélben még azon kevésbbé jelentékeny pontok foglaltatnak: hogy ha egyik a másik ellen sérelmet követ el, a két fél köteles a békés kiegyenlítést megkísérleni, ha ez nem sikerül, az ügyet a szövet-

Beatrix királyné megnyugtatása nehezebb föladat volt.

A királyt, a Budára érkezését követő napokban, a királyné hívei fölkérték, hogy az ünnepélyes egybekelésre határnapot tűzzön ki, s az előkészületeket tegye meg. Válasza kitérő volt. »Ilyen nagy dolgot — mondá — nem lehet elhamarkodni.« [1])

Csak öt nap eltelte után szánta el magát az első látogatásra. De míg a nyílt föllépés bátorságát nélkülözé, a színlés ügyességével sem dicsekedhetett. A királynét üdvözölve, jóakarata felől biztosítva, azt a szót ejté el, hogy pártfogásában fogja részesíteni, mintha csak *testvére* volna.

Az özvegy királyné, a ki az epedő jegyes gyengédségének contestátióit várta, a hideg szavak hallatára annyira megzavarodott, hogy bár társalgási biztosságáról és könnyűségéről híres volt, most alig talált szavakat, hogy a királynak válaszoljon.

Királyi vendége távozása után annál nagyobb erővel tört ki haragja. Indúlatos szavakkal ostorozta az urak hűtlenségét. Majd többeket maga elé idézve, hevesen megtámadta és szemrehányásokkal halmozta el őket. Ezek kijelentették, hogy ragaszkodnak igéreteikhez, és habár a királyt a házasságra nem kényszeríthetik, igyekezni fognak, hogy őt arra rábírják. Ezzel az általános igérettel a királyné nem elégedett meg. Nyolcz napi határidőt tűzött ki. [2])

A határidő letelt, a nélkül, hogy elhatározó lépés történt volna; pedig Beatrix a királyt sürgető üzeneteivel naponkint fölkereste. Ulászló különféle ürügyek alatt igyekezett az ő türelmetlenségét lecsilapítani. [3])

A magyar urak ellen, a házasság ügyében követett eljárásukért, a megbízhatatlanság vádját nem csak Beatrix emelte. *A*

ség többi tagjai elé terjeszteni, és ezek itéletében megnyugodni; kivételt csak birtokperek képeznek, a melyeket a királyi törvényszék elé vihetnek. — Az augusztus 15-ikén kelt oklevél egyik eredeti példánya az országos levéltárban. (Kiadta Spiess: Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatik. 281—3.)

[1]) A milánói követ szeptember 8-iki jelentése. D. E. IV. 255.

[2]) A milánói követ szeptember 8-iki jelentése.

[3]) Ezt az Udis-féle Apologiából tudjuk. A király — olvassuk ott — »qua potest arte rem simulare ac differre conatur, . . . ne mulieris arte, viribus et inconstantia Regno ejiceretur.«

milánói követ a királyválasztás napján éles szavakkal fejezte ki megütközését a fölött, hogy a királyválasztáshoz föltételül a Beatrixxal való házasságot csatolták, pedig előbb azt igérték volt neki, hogy Biancát fogja Ulászló nőül venni.

A váradi püspök *önvédelme* nem volt alkalmas arra, hogy az olasz diplomatát jobb véleményre hozza. Istent hívta tanúbizonyságúl, hogy ő ama föltétel mellőzése végett minden lehetőt megtett; de a győri püspökön kivül senki sem támogatta; a többit — úgy mond — mind megvesztegette a királyné. [1])

A követ könnyen beláthatta ugyan, hogy ezen állítás a valóságnak meg nem felel; [2]) azonban mivel igyekezetét, a leendő magyar királyt Bianca herczegnő részére férjül biztosítani, meghiúsúltnak tekintette, nem akarta Budán bevárni Ulászló megérkezését és menyegzőjén jelen lenni. Kijelentette tehát, hogy visszatér Milánóba.

A váradi püspök marasztalta; mert »újabban fölmerült körülmények lehetővé tehetik, hogy kedvezőbb eredménynyel fog küldőihez visszatérni.« A győri püspök még világosabban szólott; könnyen megtörténhetik — mondá — hogy a rendek a királynénak tett igéretet visszavonják, mert többen azok közül, a kik a házasságot leginkább sürgették, eltávoztak, ellenben ő és a váradi püspök az óhajtott czél elérésére minden befolyásukat föl fogják használni.

A követ ragaszkodott elhatározásához, és búcsú-látogatást tett a váradi püspöknél. Ez megujította igyekezeteit, hogy őt maradásra bírja. És miután általános igéretei hatástalanok maradtak, esküvel kötelezvén őt titoktartásra, részletesen előadta, hogy mint reméli a királynénak tett igéret visszavonását és a milánói házasság létesítését kivihetni.

A követ ezek után úgy gondolkodott, hogy joga van ugyan bizalmatlanságot tanúsítani azok iránt, a kik »egyszer már rászedték;« de mivel a két főpapnak nem állhat érdekében czél nélkül

[1]) A milánói követ július 15-iki jelentése. 243.

[2]) A milánói követ július 31-iki jelentésében azon meggyőződését fejezi ki, hogy *keresen* voltak megvesztegetve, a legtöbben *kénytelenségből* és kelletlenül fogadták el a föltételt. 245.

tartóztatni őt, és maga is tapasztalta, hogy Ulászló és Beatrix házassága iránt nagy elégületlenség mutatkozik: a tárgyalások teljes megszakítását el akarta kerülni. Arra határozta el magát, hogy Budáról távozik, de az országot el nem hagyja. Pécsváradra vonúlt, Sforza Ascamio bíbornok apátságába, ott bevárandó a két főpap további üzeneteit.[1])

Több hét múlt el, a nélkül, hogy a türelmetlenül várt tudósítások megérkeznének.

Ulászló Beatrix irányában kötelező lépést tenni, és vele szakítani egyaránt habozott.

Azonban a házassági ügyet csakhamar előtérbe hozta — a kincstár szomorú állapota. A nagy király halálát követő mozgalmak alatt a közjövedelmek kezelésében nagy zavar állott be. A források, melyekből Mátyás bőven meríthetett, egyszerre kiapadtak. Az első, legsürgetőbb szükségek födözésére királyi uradalmakat kellett zálogba vetni és kölcsönöket venni föl.[2]) Ulászló üresen találta a kincstárt, és a koronázási ünnepélyek költségeire hitelműveletekhez folyamodott.[3])

De a helyzetet mi sem tűnteti föl oly sötéten, mint az a tény, hogy Magyarország királya kényszerítve volt, a mikor hitvest keresett, — a tőle várható *jegyajándékot* is tekintetbe venni.

Szeptember első napján, a Dóczi Orbán kincstárnok lakásán tartott értekezleten, a kincstár szükségei képezvén a tanácskozás tárgyát, többen szóba hozták, hogy leghamarább *Milánóból* lehetne pénzt szerezni. Úgy látszik, ezen gondolat viszhangra talált; mert néhány nappal utóbb a váradi és győri püspökök a milánói követ megbizottjának kijelentették, hogy mihelyt a koronázás után Ulászló állása meg lesz szilárdítva, a milánói udvarral, a házasság létrehozása ügyében, azonnal megindítják a tárgyalásokat.[4])

---

[1]) Pécsváradról július 31-ikén írt első jelentése. D. E. IV. 245.

[2]) A királyi hitlevél intézkedik a főrendek által fölvett kölcsönök törlesztéséről.

[3]) Pernstein Vilmos harmincz évvel később, II. Lajos királyhoz írt levelében fölhozza, hogy a koronázási útra ő szerzett pénzt. Palacky 335.

[4]) A milánói követnek szeptember 8-ikán kelt két jelentése. (D. E. IV. 254—6, 259—63.) A milánói követ előadása szerint, mind a

Egyébkint Ulászló házassági tervei szoros kapcsolatban állottak az európai politika nagy eseményeivel.

A Valois és Habsburg dynastiák hosszú, véres küzdelme az Olaszország fölötti uralomért és az európai hegemoniáért, Mátyás halála idején közel állott a kitöréshez. A politikai ambitió összeütközéseit súlyos személyes sérelmek mérgesítették el. VIII. Károly franczia király és I. Miksa római király halálos ellenségek gyanánt állottak egymással szemben.

Ily körülmények között Magyarországnak fontos állás jutott osztályrészül.

Francziaországnak érdekében volt megakadályozni nemcsak azt, hogy az ausztriai ház Magyarország trónját elfoglalja, de azt is, hogy a magyar király rokoni kapcsolatba jöjjön az aragoniai uralkodóházzal, melynek nápolyi trónjára VIII. Károly igényt tartott.

A franczia politikának Olaszországban legbuzgóbb, bár ekkor még titkos, híve *Sforza Lajos* herczeg volt, a ki testileg és szellemileg gyenge unokaöcscse nevében Milánót kormányozta. A nagyravágyó és cselszövő férfiú nem elégedett meg azzal, hogy tényleg ő volt a fejedelem: azon fáradozott, hogy a maga család-

két főpap a házasság létrehozásáért jutalom gyanánt a bibornoki méltóságnak kieszközlését várta. Ezt Bakocs győri püspökre nézve, ugy az idézett jelentések, mint a későbbi tárgyalások — melyekről más helyen tüzetesen szólok — kétségtelenné teszik. Ellenben a váradi püspökre nézve alapos kétség merül föl. Ezt már a milánói követ jelentésének *szörege* is indokoltnak tünteti föl. A mikor Bakocsról szól, azt mondja: »*mi ha dicto liberamente* che serve ... cum expectacione de esserne recognosciuto.« Ellenben a váradi püspökről: »El Varadino *se ha presupuesto* che 'la Signoria Vostra gli debia donare alcuni vasi d'argento . . . et che lo debia adjutare ad conseguire el Capello. *Ad me* de li vasi *non ha facto parola, ne da questo ne di minna altra cosa dove vadino danari*, ma ne ha motegiato cum altri che me hano riferito.« (i. m. 260.) Tehát mások beszéde után indúl. Tovább folytatva mondja, hogy ő felajánlotta a bíbort a váradi püspöknek, de *válaszáról* egy szót sem szól, a miből következtetni lehet, hogy hallgatagon tudomásúl vette. Teljesen hihetetlen volna, hogy az, a ki szeptember végén méltóságairól lemond, vagyonát szétosztja, augusztusban új méltóságok elnyerésére és néhány ezüst edény megszerzésére gondol; annál kevésbé, mert kolostorba lépése jóeleve átgondolt elhatározás műve, nem váratlan katastrófa következménye.

jának szerezze meg a herczegséget. A franczia szövetségtől várta hő óhajtása teljesülését. [1])

Bakocs Tamás és Ulászló többi tanácsosai eszerint mély politikai belátást tanúsítottak, mikor a milánói házasság ügyét fölkarolták. Háborút folytatva az osztrák ház ellen, és Beatrix igényeinek elutasítása után, az aragoniai ház ellenséges érzületeitől tartva: természetes szövetségesekül kínálkoztak Milanó és Francziaország. Eszerint nem egyedül a kincstár pillanatnyi zavara: hanem első sorban az országnak az általános helyzettel összefüggő érdekei késztetik őket arra, hogy most Bianca herczegnő kezét kérjék, és később egy franczia herczegasszonyt szerezzenek meg nőül uralkodójuknak.

VII.

A király augusztus 12-ikén küldötte szét meghivó leveleit a szeptember 14-én Székesfehérvárt tartandó koronázásra. *László*nak írja magát ezen levelekben, hogy a nemzet előtt kegyeletes tiszteletben álló szent király nevével népszerűséget szerezzen magának. [2])

A korona Visegrádon őriztetett. A mint e vár a király kezeibe került, a zágrábi püspök vezetése alatt küldöttség ment a szent kincsért, mely augusztus 29-ikén ünnepélyesen áthozatott Budavárába, a hol a szent Szűz várbeli egyházának főoltárán köztiszteletnek volt egy ideig kitéve. Ezután átvették a főrendek által választott koronaőrök: *Dóczi Orbán* és *Báthori István*, a kiknek fölügyelete alatt a királyi palotában helyeztetett el, majd Székesfehérvárra vitetett át. [3])

A király, szeptember 13-ikán, nagyszámú és fényes kísérettel vonúlt Székesfehérvárra. Több napig késleltette a koronázást,

---

[1]) Reumont. Lorenzo de Medici. II. 384.

[2]) A milánói követ szeptember 8-iki jelentése szerint a visegrádi várnagy, ki Corvin Jánostól Albert herczeghez pártolt, vonakodott a várat átadni. Ulászló kétezer fegyverest küldve a vár alá, kényszerítette föladására. Bonfin is szól az ostromról.

[3]) A milánói követ idézett jelentése és Bonfin elbeszélése.

hogy a távollevő főrendeknek a megjelenésre időt engedjen. Különös súlyt helyezett Váradi Péter kalocsai érsek és Ujlaki Lőrincz herczeg jelenlétére. De ezek távol tartották magokat. Hippolyt esztergomi érsek, ki gyermek kora miatt nem végezhette volna a koronázási szertartást, Budán maradt.

A többi főpapok mind megjelentek. A világi urak, élükön Corvin Jánossal, nagy számban gyűltek egybe. A külföldi hatalmasságok közül csak a pápa és a nápolyi király voltak képviselve.

September 18-ikán történt a koronázás, melyet a zágrábi püspök végezett. A királyi udvar és a főrendek utolszor jelentek meg azon szemkáprázó fényben, mely Mátyás uralkodása alatt a külföldi vendégeket csodálattal tölté el. [1])

A következő napokon Ulászló az országos és udvari méltóságok betöltése iránt intézkedett. *Corvin János* Slavonia herczegévé, Horvátország és Dalmatia bánjává neveztetett ki. De Bosnyákország királyává választása és koronázása, a mit a június 17-iki egyesség igért, elmaradt; úgy látszik, maga a herczeg sem sürgette. *Báthori István* az országbiró és erdélyi vajda kettős tisztét, *Kinizsi Pál* az alsó részek főkapitányságát megtartották. *Gerébi Péter*, *Ország László* és *Losonczi László* udvari méltóságokra emeltettek. A kincstárnokságot, melyről Dóczi Orbán folytonos betegeskedése miatt lemondott, *Thuz Osvát* zágrábi püspök nyerte el. A cancelláriai tiszt *Bakocs Tamás* győri püspökre ruháztatott, miután *János váradi* püspök, kinek helyét foglalta el, a koronázás után megvalósítá rég ápolt tervét: egyházi és világi méltóságairól lemondott, hogy egészen Isten szolgálatának és az áhítat gyakorlatainak szentelje életét. A király kérései, a főrendek rábeszélése nem bírták elhatározásában megingatni. Még Székesfehérvárt szétosztotta ékszereit, drága egyházi öltönyeit és egész vagyonát rokonai, barátai, szolgái között. Mire elhagyva az országot, Olmüczbe sietett, hogy a szent Ferencz rendnek általa alapított kolostorába vonúljon el. Példájával bebizonyította, hogy az elvilágiasodás árjának terjedése mellett is, az egyház körében a vallásos buzgóság, az önmegtagadás szelleme ki nem

[1]) Bonfin részletesen írja le a koronázást és az azzal kapcsolatos ünnepélyeket.

hal, és a kereszténység őskorára emlékeztető tényekben nyilvánítja soha el nem muló hatalmát. [1])

Ulászló szeptember 27-ikén érkezett vissza a fővárosba.

Súlyos gondok terhe nehezedett rá. Éjszakon Albert herczeg Kassát vívta. Nyugat felől Miksa nyomúlt előre, és már Szombathely mellett táborozott. Délen és keleten a törökök háborgatták az országot. Ulászlónak tehát azonnal teljesítenie kellett, a mit a koronázási dombon ejtett négy kardcsapással fogadott.

Sajnos, csakamar kitűnt, hogy ezen föladatnak megoldására sem ereje sem hívatása nincs.

FRAKNÓI VILMOS.

[1]) Bonfin részletesen szól a váradi püspök visszavonúlásáról. Tubero elbeszéli a különféle combinatiókat, melyeket ezen esemény megmagyarázására kigondoltak, és azzal végzi, hogy meggyőződése szerint »*ex voto*« lépett kolostorba. (21.)

A SZÉCHYEK MURÁNYBAN.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

A tizenhét évig tartó házasságban Széchyéknek kilencz gyermekök született, kiknek nevét az anya koporsóján talált felírat következő sorrendben említi: János, Péter, Sámuel, György, Mária, Borbála, Magdolna, Kata és Éva. Hogy a gyermekek nem ilyen sorban születtek s hogy a négy első nem csupa fiú volt, az bizonyos. Mária nemcsak a leányok közt volt legidősebb, hanem anyjának mindenesetre legelső gyermekei közé tartozott. A fiúkkal Széchyéknek nem volt szerencséjök; mindegyik igen fiatalon halt el. A középső leányt, Magdolnát szintén ifjan ragadta el a halál, még pedig megrendítő módon. 1621. nyarán, midőn a család nagyszámú katonával a murányi várból Beszterczebányára indult, a várkapu közelében a sűrű tömegbe lecsapott a villám s több embert megölt, köztük a kis Széchy Magdolnát. Csupán négy leány nevelése és utóbb férjhez adása vette tehát igénybe az anya gondoskodását, mert a főleg 1619 óta folyton nagy vállalatokban elfoglalt férj e tekintetben ép oly kevéssé járhatott kezére, mint a gazdaság vezetésében.

Anyja közvetlen felügyelete alatt nőtt fel a négy leány s már 1625-ben arra gondoltak a szülők, hogy a legidősebbet, Máriát férjhez adják. Ebből azonban a leány életkorára következtetést vonni nem lehet; nővére 1627-ben csak tizenhárom éves korában jegyeztetett el s talán Mária sem volt idősebb, midőn vőlegényt akartak számára szerezni. Atyja, ki ez időben folyton titkos összeköttetésben állt Bethlen Gáborral, a fejedelem testvérének Bethlen István gubernatornak hasonnevű fiára, Istókra, a kis grófra vetette szemét s a fejedelmi udvarban az eszme elfogadásra talált. Élénken folytak az alkudozások. Bethlenék részéről Kornis Zsigmond s más bizalmas emberek jártak Murányban. A hozomány kérdése elintéztetvén, a két család megegyezett. Már csupán az eljegyzés, illetve a háztűznézés volt hátra, midőn a barkóváraljai

rémdráma 1625. szeptember elsején hosszabb időre elhalasztotta a házassági terv valósulását.

A váratlan csapás mélyen lesujtotta a Murányban levő családot. De az özvegyen maradt asszony lelki ereje, férfias erélye épen e nehéz napokban mutatkozott a leghatározottabban. Szívébe zárta fájdalmát s igazi heroismussal teljesítette kötelességét önmaga és gyermekei iránt jogaik megoltalmazásában. Első dolga volt koronás királya védelmét kinyerni. Mert bármi lelkes, hitbuzgó protestáns asszony volt s bármi kevéssé ejtette el a leánya és ifjabb Bethlen István közti összeköttetés eszméjét, Széchyné teljesen szakított férje kétszínű, ingadozó politikájával. Szivvel, lélekkel royalistának, Habsburgi pártinak mutatkozik s a mint férje holttestét Murányba hozatta, a királyhoz fölterjesztést intézett, melyben elpanaszolta az elhunytnak gyászos sorsát s kifejezve hűségét, a felség oltalmát kérte a maga és gyermekei számára. II. Ferdinánd 1625. okt. 14-én Sopronból válaszolt nagyon kegyelmes és részvevő leiratban; nemcsak oltalmát igérte, hanem egyenesen felhívta az özvegyet, hogy minden jogtalan támadás ellenében vegye igénybe az ő királyi védelmét s bárkit fog hozzá óhajaival vagy panaszaival küldeni, a felség kegyelmesen kész meghallgatni az illetőt. [1])

E biztató királyi szavakra, az oltalomra csakugyan szüksége volt az özvegynek. Férje nem hagyott végrendeletet a roppant vagyonról, mely utána maradt. Az erőteljes férfi nem gondolt a halálra, s nem is tett végintézkedést, ámbár utóbb azzal vádolták az özvegyet, hogy eltitkolja a végrendeletet. E vád azonban félreértésből származott. Legidősebb leánya, kedvencze Mária hozományát Széchy még maga állapította meg. De nem végrendeletben, hanem a Gábor fejedelemmel folytatott bizalmas tárgyalásokban. Az özvegy ezt ismételve írja, de később még saját lányai is végrendeletet emlegettek s a Mária hozományát legatumnak tekintve, a végrendelet alapján követelték az ingó vagyonból atyai örökségöket. Ez maga is roppant sokra ment. Az ingó értékből, főleg a készpénzből — mint Széchy Borbála, Mária egyik nővére s 1637-ben Forgách Ádámné állítja, [2]) — a négy leány mindegyikére 51,000 forint jutott, melynek azonban az

[1]) Az eredeti leirat az orsz. levéltárban. A leirat külső lapján e szavak olvashatók: Anno 1625. die 24. mensis Oct. praesentae S. C. Mtis litterae sunt mihi illatae in Muran. — 1627. jan. 5-én hasonló, igen kegyelmes és családja hűségét dicsérő leiratot intéz hozzá a király. Orsz. Lev.

[2]) Levele 1637. apr. 10-kén kelt Gácson. Forgách-levéltár. Nemz. Múzeum.

anya csupán egy részét szokta volt a lányok kiházasításakor hozománykép kiadni. Férje halálával főleg a roppant ingatlanokat kellett az özvegynek övéi számára biztosítania. Először gömöri és zólyomi birtokairól gondoskodott. Ez aránylag könnyen ment. Az özvegynek volt pénze elég, melyből a kamara újabb igényeit ki tudta elégíteni. Murányért pótlólag 22,000, Lipcséért 13,000 tallérnyi ráfizetést követeltek tőle. Ezt megadta s 1626. apr. 14-én kelt Bécsben a két királyi okmány,[1]) mely a murányi és lipcsei urodalmak birtokát özvegy Széchy Györgynére írja át. A pénzen kivül külön hűséglevelet kivántak tőle. Az özvegy 1626. május 2-án állította ki az érdekes nyilatkozatot. Tulajdonképen neki kellett volna valamely hiteles hely előtt az ünnepélyes politikai hitvallás letétele czéljából megjelennie. De az utak rossz volta miatt a szepesi káptalan két tagját kérette magához. Ezek — Hagil Gáspár és Csuthkovics Tamás kanonok — hosszabb jelentést[2]) tettek az ünnepélyes actusról. Május 1-én érkeztek Murányba. Másnap az özvegy elé vezettettek, ki előttük hiteles és ünnepélyes módon megadta a kívánt nyilatkozatot.

Az okmány nem csupán Széchy Györgyné politikai érzelmeire vet világot. Az egész család jövendőbeli politikai irányát szabja meg s azért is érdekkel birhat, mert azt bizonyítja, hogy Széchy Mária, midőn 1644-ben Rákóczi pártjáról a király kezére visszajátszotta Murány várát, nem követett el árulást családja tradicziőin, hanem ellenkezőleg a lány akkor már elhunyt anyja nyomdokaiba lépett s az anya által örököseire hagyományozott kötelességet teljesített. A hűséglevél, melyet az özvegy a hiteles személyek előtt kiállított, így hangzik:

»Én Drugeth Homonnay Mária asszony a néhai tettes és nagyságos rimaszécsi Széchy György meghagyott özvegye stb. vallom e levelemnek rendiben: Mivelhogy az én kegyelmes uram, koronás királyom, II. Ferdinandus római császár urunk ő felsége újabban méltóztatott ismét kegyelmességéből Gömör vármegyében levő murányi várat és Zólyom vármegyében levő lipcsei várat jószágival, falvaival bizonyos summa pénznek fejében inscribálni, mely

[1]) Liber Regius (bécsi) VII. kötet.

[2]) Orsz. Lev. N. R. A. 530 fasc. 38. Ugyanez alkalommal az özvegy köteles lett volna az újabb zálogösszeget, 35,000 tallért a királyi kamra számára lefizetni. A pénz megvolt. A pozsonyi kamara pénztárnokát, Ebeczky Imrét küldte átvételére s elszállítására Murányba. De Ebeczky »bizonyos okoknál fogva« nem szállíthatta el a pénzt. Széchyné tehát egy más okmányban kijelentette, hogy bármikor küld el a pénzért ő felsége, ő vagy gyermekei az említett összeget haladéktalanúl ki fogják adni. N. R. A. 816: 35.

abbeli ő felsége kegyelmességéért fogadom, hogy soha az én teljes életemben sem ő felségétől sem az ő felsége után legitime succedalandó kegyelmes fejedelmekről, nevezet szerint pedig az ausztriai háztól semminemű szántszándékkal, igyekezettel akármi szín alatt is el nem szakadok és a megnevezett várakat, kiváltképpen *Murányi várat idegen fejedelmeknek kezében nem ejtem, névszerint pedig az erdélyi fejedelemnek, sem pedig erdélyi fejedelemhez tartozó embernek;* semmi idegen praesidiumot be nem eresztek, sőt minden igyekezetemmel azon leszek, az én kegyelmes uramhoz az ő felsége után succedálandó kegyelmes fejedelmekhez ragaszkodva, *sőt még testamentumomban is azon várakat Erdélyhez tartozandó embernek nem hagyom, sem adom;* kivévén azt, hogy ha mit azon várakon levő summákból akarok leányimnak hagyni, hagyhassak, ha Erdélyben avagy másutt lennének leányim közül is. Ezt is hozzá adván, hogy ő felsége engemet is árváimmal együtt vallásomban és szabadságomban megtartván, minden oltalommal legyen ő felsége, kiben nem is kételkedem. Mindezeken felül megírt conditiókra és dolgokra engemet a teljes szent háromság isten, ki az atya, fiú és szent lélek segítsen. Ennek nagyobb bizonyságára és állandóbb erősségére adtam az én pecsétes levelemet kezem írásával megerősítve ezen becsületes spiritualis személyek ugy mint Hagilius Gáspár mostani szepesi káptalanbeli káplány és Csuthkovics Tamás azon szepesi káptalanbeli kanonok előtt. Datum in arce Murány 1626. május 2.«

Ez okmányban tehát Széchyné nemcsak önmagára vállal kötelezettséget, hanem örököseire nézve is és közülök azok sértették meg az anyjok vagy anyósok iránt tartozó kegyeletet, a kik utóbb a várat mégis az erdélyi fejedelem pártjára játszották. Maga Széchyné élete egész folyamán hű maradt elvállalt kötelezettségeihez. A király iránti hűségében nem ingadozott egy pillanatig s ezt csakhamar nyilt alkalma tettleg bebizonyítani. Noha leánya Mária, Bethlen Gábor 1626-ki támadásakor már jegyben járt ifjabb Bethlen Istvánnal, magaviselete ekkor is kifogástalan maradt. Utóbb Rákóczi idejében már a rokoni kapocs sem fűzte az erdélyi udvarhoz. Buzgó protestantismusa mellett sem helyeselte a fegyveres föllépést hitfelei részéről. Rendületlenül ohajtotta a közbéke fentartását s midőn az veszélyeztetettnek látszott, a jolsvai esperesi gyűléshez levelet intézett, szívére kötve az egyház minden tagjának, hogy »a közbéke fentartásáért áhítatosan fohászkodjék« és szigorún meghagyva a tanítóknak, hogy kötelességeiket híven teljesítsék s szorgalmasan harangoztassanak a közbéke érdekében.[1])

[1]) 1643. april 23. Az esperesség el is rendelte az imákat. Egykorú följegyzés.

Egész özvegysége idején híven megfelelt elvállalt kötelezettségének.« Olyan most a hitvány világ — írja egy ízben bosszúsan, — hogy inkább kedves az embereknek kedve, mint lelkiismeretünk csendessége.« Ő csupán lelkiismeretére hallgatott s családi összeköttetései, valamint protestans hite daczára mindvégig megtartotta a királynak fogadott hűségét. Mindig telt kincstára mellett, melyből pontosan eleget tett a kir. kamara iránti kötelezettségének, még inkább politikai megbízhatósága okozta, hogy a király folyton a legjobb indúlatot tanúsított iránta s birtokszerzési törekvései a kamaránál mindig támogatásra találtak.

Mint jószágainak egyedűli tulajdonosa kis királynőként uralkodott Széchy Györgyné Murány várában. Meg volt hozzá minden egyéni kelléke, a méltóságérzet, a büszke és nemes aristokraticus öntudat, mely a tettvágy és kötelességteljesítés nemes érzelmével párosúlt. Mint urasszony, ki a régi magyar jog szerint a pater familias jogkörének tekintélyes részét öröklé, férfias erélylyel kezelte övéi s messzeterjedő jószágai felett az uralmat.

Murány vára, mint udvartartásának középpontja, a hol ugyszólván souverain hatalommal uralkodott gyermekei, tisztei, jobbágyai felett, honnan törvényt rendelt számukra, vallásukat szabályozta, erkölcseik szigorú őre volt s a ledérséget tömlöczczel sujtotta, mindig a legkedvesebb helye maradt. Özvegysége idején csak ritkán s rövid időre távozott a várból. Csakugyan ama tisztelettel közeledett ott hozzá mindenki, mint királynőhöz szokás. Ily látogatásról érdekes egykorú leírás maradt fenn. 1625-ben kevéssel férje halála után a jolsvai esperes és nehány evang. lelkész tisztelgett nála, azon kiváltságok megerősítését kérve, melyeket férjétől nyert a gömöri esperesség. A küldöttek a látogatást következőleg írják le: [1]) »Bebocsáttatván a várba, ő nagysága rendeletére az új házba (in new-czimer) vezettek, ott tisztességesen megvendégeltek bennünket Rutkay úr és a többi komornik urak. Az asztaltól fölkelvén, közöltük ügyünket a káplánynyal és Rutkay urral. Ezek közbenjárására azután ő nagysága színe elé bocsáttattunk, ki kezet fogott velünk és tiszteletteljes megszólalásunk után elolvasás végett átvette az íratokat. Elbocsáttatván ő nagyságától, a hadnagy urhoz (ad dominum magistrum Leutmanum) mentünk, ki ismét tisztességesen megvendégelt. E közben ő nagyságától azt az üzenetet vettük, hogy várjuk be Jákóffy (a jószágkormányzó) úr hazajöttét. Mire Jákóffy úr megérkezett, a vár kapuit már bezárták s mi éjjelre ott rekedtünk.«

[1]) Prot. Schreter 161—162. Csetneki esp. levéltár. Mikulik J. szívességéből.

Habár csak a közeli Lipcsébe rándúlt el, akkor is nagy éberséggel gondoskodott a vár őrizéséről. »Minekünk féltő jószágunk Murány vára — írja egy ilyen kirándúlása alkalmával — s eleitől fogván emberséges embereket szoktunk benne hagyni vigyázóúl és gondozóúl, mikor ki kell belőle mennünk.« Meg is hagyja Péchy Györgynek, hogy »Isten bevivén kdet, a várban jó vigyázással és gondviseléssel (a porkolábokkal együtt értvén) legyen éjjel nappal kd s szüntelen tudósítson az ott való állapotokról, tűztől oltalmazkodván s tán kd németűl is tud, a német vitézekre hallgasson, Laitmannal (hadnagy,) tízedesekkel gyakortan beszélgetvén, melyekről felette igen kérjük kdet.«

Az itt említett »Laitmann« a német őrség hadnagya. Mert a német helyőrséget, melyet Széchy György 1619-ben a várból kivert, utóbb vagy ő maga, de mindenesetre özvegye újra befogadta, sőt most már ő követelte, hogy ott tartassék, míg ellenben a királyi kamra költségkimélés szempontjából óhajtotta, hogy az őrséget onnan visszavonják. Murány nem végvár, nem is ő felsége tulajdona, távol esik az ellenségtől s igen békés vidéken fekszik, a jószágok összes nagy jövedelmei pedig csupán a földes urat illetik. Mért tart tehát ott a király negyven főnyi őrséget? Mért fizeti zsoldjukat, míg özvegy Széchyné csak az élelmezéssel járúl a jelentékeny évi költség fedezéséhez? Ez volt a kamara okoskodása. Széchyné azonban ki tudta eszközölni, hogy a német vitézek a várban maradtak; sőt annyi figyelemmel voltak iránta, hogy míg a szomszéd végvárak Fülek, Putnok, Szendrő katonái néha két-három évig nem kaptak zsoldot, a murányi német helyőrség meglehetős pontosan kapta meg illetményeit.[1]) Néha Széchyné maga előlegezte a kellő összeget, melyet azután utólag számolt el a kincstárral.

Széchyné nem csupán a saját biztonságára viselt gondot. Szívén hordotta jobbágyai, sőt egész megyéje érdekeit s e tekintetben igen érdekes egyik 1632-ki levele, melyben e kiváló nő — ki mint számtalan fenmaradt írata mutatja, leveleit maga szokta tollba mondani — egyéniségének egy másik érdekes mozzanata nyilatkozik. Valóságos katonai éleslátással ítéli meg megyéje helyzetét s olyan szabatossággal jelöli meg a védelmére szükséges intézkedéseket, mintha egész életetét a csatamezőn töltötte volna.

A levél, mely Gömörmegye gyűléséhez van intézve, így hangzik.[2])

---

[1]) Hoffmann György 1628. jan. 10-én Eperjesről a pozsonyi kamarának hosszú levélben fejtegeti a murányi helyőrség felesleges voltát. Orsz. Lev. A kamarához intézett levelek 1620—29. C. csomag.

[2]) Gömörmegye levéltára. Mikulik József szívességéből.

»Istentől sok jókat kivánunk kegyelmeteknek megadatni. Esék értésünkre, hogy ktek Pelsőczön gyülése leszen néminemű levelünkre. Minthogy minekünk is ír generalis uram e mostani állapot s vigyázás felől, melyre egész ősztől fogván minemű gondviselésünk volt, nyilván vagyon kteknél, hogy mind magunk s mind jószágunkkal szüntelenül vigyáztattunk. Ktek azért ha valami rendelést teszen, akaránk intimálni kteknek, hogy ne Putnokban szállítson be egy nehány lovast vagy gyalogot, a mint most is végezés volt kteknek, mert hova leszen Pelsöcz tája, Csetnek, Rozsnyó völgye, Kövi, Deres, Vizsnyó tája és a Balogon felől való hódolatlanság? Hiszen Putnoktúl fogva még Szendrön felül is mind hódol s mi szükség hát őriztetni Putnokból, holott most is eljött Putnok mellett a török és ha isten meg nem zabolázta volna, minémű csapást tehetett volna ide a hódolatlanság szélén, csak isten tudja. Azért ha valamint végez ktek, ide a hódolatlanság szélére rendeljen ktek vigyázókat alkalmatos helyekre, mert egyáltalában Putnokból meg nem oltalmazza Pelsőcz, Csetnek s Jolsva völgyén és Kövi, Deres, Balog s Ratkó táján levő hódolatlanságot s csak a nagy hijába való költség és fizetés lészen. Jóllehet igen jó volna Putnokban is segítséget rendelni, csak reá érkezhetnék a szegény vármegye. Semmi közönséges jóban nem leszünk ellentartók, hanem valamiben elérkezhetünk, mi semmiben hátra nem állunk a közönséges jóért s megmaradásért. Ugyanezen dologról mi is írunk generalis urnak, mit végez ktek a dolog felől kérjük kteket adja értésünkre. De cetero stb. Datum in arce nostra Murány 3. Aug. 1632. P. S. Hiszem, vannak ennél békességesebb vármegyék, a melyekből rendelhetnének Putnokban ésegyéb véghelyekben is őrzőket; minekünk itt magunknak kellene vigyáznunk, sőt még minket is onnét kellene segíteni.«

De nem csupán megyéje érdekeire visel gondot. Legutolsó jobbágyáról sem feledkezett meg s jogtalan sérelmei megtorlását tekintélye egész sulyával igyekszik az illetékes hatóságoknál, a szomszéd városoknál vagy megyéknél és uraknál szorgalmazni. Több levele maradt fen, melyben elégtételt kér károsított jobbágyai számára. [1]) Igen élénk részt vett minden közügyben; az uriszékek, megyei dolgok buzgón foglalkoztatták, az országgyülésre, mint főrangú özvegy mindig elküldte két követét. Valahova küldött valakit vagy a hova csak írt, mindenünnen gyors és kimerítő értesítést kivánt, még pedig egyáltalán nem csupán magán ügyekről. Bármilyen közérdekü dologról szintén követelte az alapos tudósítást s épen nem asszonyi kiváncsiság, hanem mély és

[1]) Például 1626. okt. 4-én Murányból Kassa városához. Kassai Lev. Miss. 6165/5.

komoly érdeklődés a haza és állapotai iránt szól belőle, midőn mindig arra figyelmezteti távol levő tiszteit, hogy a felmerülő hírekről és eseményekről értesítsék. Néha a szomszéd városok hatóságaihoz fordúl s a keringő politikai hírekről tőlük kér felvilágosítást. [1])

Ozvegyi állapota tette szükségessé, hogy udvartartása személyzetét megszaporítsa. Több tekintélyes, törvénytudó nemes embert szerződtetett, kik a vagyonkezelésben, peres ügyek vitelében tettel és tanácscsal támogatták. Négy, hat, sőt több ilyen főembere volt a főporkolábon, porkolábokon, komornikokon s a várőrségen kívül. A nagy személyzet élén állottak a »főember szolgák,« kik részint titkári és ügyvédi teendőket végeztek, részint a gazdaságot vezették. Mindig voltak közöttük előkelő, nagy műveltségű, a tudományokat pártoló férfiak, mint Jákóffy Ferencz, melethei Barna György, kiknek tudós férfiak könyveket ajánlottak, újfalusi Péchy György, ki Széchynének rokona és jómódú ember volt. Vele, ki 1639-ben lépett szolgálatába, az özvegy igen élénk levelezést folytatott, mikor Péchy saját birtokain időzött. E levelekből valami 45 reánk maradt [2]) s fölötte becses adatokat nyujtanak a murányi élet és úrnője ismeretéhez.

Péchy esztendeje okt. 6-án kezdődött. Pár sornyi szerződése e napon újíttatott meg egy-egy további esztendőre. Készpénz fizetése, volt »ő klmének ruházatjával együtt« előbb 200, utóbb 250 frt negyven kassai köböl búza, 35 kassai köböl zab, s később három szalonna. Ez ama kor pénzviszonyaihoz mérten, igen tisztességes, sőt dús fizetés s a mai érték szerint 3000 frtnál többet képviselt. Ezenkívül szerződésileg járt »magának, mikor itt fön leszen, ő kelmének tisztességes asztala, egy inasának praebendája, szolgáinak, ljovainak, mikor körűlöttünk lészen, quartélya.« A szerződés e pontvai szintén jellemző világot vetnek Széchynére. Clara pacta — ez olt az első, a mire törekedett. Papírra vetett mindent s szigorúan ragaszkodott a megállapított feltételekhez. Megadta mindenkinek a magáét, de azontúl nem igen adott semmit. Takarékos, gazdálkodó volt a legszélső határig, még bizalmas »főemberei«-vel sem gavalléroskodott. Szerződéseikben kikötötte,

[1]) Érdekes egy 1633. márczius 14-én Reull beszterczebányai bíróhoz intézett német levele, melyben azt kérdi, igaz-e Gusztáv Adolf svéd király elestének híre? Gusztáv Adolf 1632. nov. 16-án esett el Lützennél s igy, mint Széchyné levele mutatja, még négy hóval később nálunk csak kósza hírek keringtek elhunytáról. A levél Beszterczebányai levéltár F. 43—16.

[2]) A péchujfalusi Péchy-család levéltárában Ujfalun, Sárosmegye. Péchy Zsigmond alispán úr szivességéből nézhettem át a leveleket.

hogy csak egy szolgájok étkezhetik az urasági konyháról; kíséretök többi tagja, lovaik már csak kvártélyra tarthatnak igényt. A kicsinyességig kiterjedt figyelme mindenre, s ki nem bírt jutni a sok útasításból, ha egyik-másik főemberének valami megbízást adott. Pedig ez gyakran megtörtént; emberei sokszor eljártak Bécsbe, Pozsonyba, Eperjesre, Beszterczebányára vásárlásokat tenni ruhaneműekben, házi és gazdasági czikkekben és más portékában, melyet akkor mind jó távolból kellett beszerezni. Különösen az eperjesi sokadalom volt nevezetes, az egész felvidékről, sőt Erdélyből oda özönlöttek a vásárlók s az eladók szintén messze földről, Ausztriából, Lengyelországból sereglettek össze. Ilyenkor Széchyné is elküldte embereit, hosszú jegyzést — signaturát — adva nekik a kívánt árúkról, s bőven ellátva őket mindennemű írásbeli és szóbeli útasítással. Nem győzi ismételni Péchynek, legyen rajta, hogy »mentől jobb marhákat (ez a szó akkor mindennemű árút jelentett) választhasson s azokat mentől olcsóbban megvehesse.« Figyelmezteti, hogy »talán jobb kivűlvalóktól mint az Eperjesen lakosoktól vásárolni« és útasítja, hogy a tett vásárlást »mindenik punctum után feljegyezze, a mint ezelőtt is éltenek effélével.« A távolból is ellenőrizni, vezetni igyekezett embereit, mert természetében megvolt nemcsak a mindenbe avatkozni akarás, hanem egy kis bizalmatlanság is. Nagyon nehezen lehetett kielégíteni, embereitől igen sokat követelt, főleg Péchytől, mert ez nemcsak főember szolgája, hanem rokona is volt. Minduntalan magához idézi, s ha ez saját ügyeivel mentegetődzik, szemére hányja, »hogy ha közeli szolgánk nem volna is, de csak az atyafiságra nézve is abban kellene hagynia mindent« s hozzá sietnie. Mentegetőzésére egész kicsinyléssel jegyzi meg, hogy »az emberek közt igen szokásban költ immár a mentség.« Másrészt azonban bármi szolgálattal bízza meg vagy bármire kéri fel, mindig csak azt teszi hozzá, hogy »ezt kdtől jó neven vesszük.« Egyetlen egyszer említi, hogy hálás lesz fáradozásaiért. Szigorú, szabatos, lelkiismeretes volt mindenben, de többet, mint a mivel tartozott, tiszteinek sem igen szokott adni. Annál szebb világításba helyezi jellemét, hogy az egyház, az irodalom és a szegény tanúlók támogatását önmagára, mint főrangú úrasszonyra úgyszólván szerződésszerű kötelességnek tekintette. Ő, a ki minden egyébben a kicsinyességig takarékoskodott, ez egyben mindenkor bőkezű maradt.

Ha kellett, rendkívűli elszántsággal védte legcsekélyebb érdekét is. Ha legutolsó jobbágya elszökött vagy kárt szenvedett, az úrasszony rögtön közbelépett. Pedig már a közjogi állapotok folytán elég baja lehetett. Nagy jószágai mind a három országrészre kiterjedtek. Volt a királyi és pedig nem csupán magyar, hanem ausztriai területen, valamint a török hódoltságban, sőt

az erdélyi fejedelem alatti megyékben is ingatlana. Ha ez maga sok kellemetlenséggel járt, még több gondot, bajt okoztak neki a nagy családi pörök, melyekkel rokonai megtámadták. A terebesi birtoktól, a Homonnay-jószágtól elütötte őt maga az országgyűlés. Az 1625. soproni országgyűlés 44. czikkelye elrendelte, hogy Barkó és Terebes várait, továbbá Zemplén városát, melyet Széchy György a békeokmányok ellenére lefoglalt s jogtalanúl birtokolt, az özvegy záros határidőben adja vissza, s ha ezt nem teszi, a nádor rendes per útján kényszeritse reá! Ugyanez időben más nagy pörbe keverték sógorai. A Széchy testvérek jogot formáltak birtokai egy részére. Noha a perlekedés már akkor, mint egyik nádor mondotta, nagyon is költséges mulatság volt, a rokonok közti vagyoni perek tömegesen fordúltak elő. Nyakra-főre perlekedtek; szülők és gyermekek, após és az özvegygyé lett meny, de főleg a sógorság közt folyt örökös perpatvar s alig fordúlt elő haláleset, melyet egy csomó pör ne követett volna. A legvilágosabb végrendeleti intézkedések s ezek külön megerősítése a király által nem vették elejét a perlekedésnek s az élete végéhez közeledő atya leglelkiismeretesebb és legóvatosabb rendelkezései sem bírták az összekocczanást örökösei közt meggátolni. Egyrészt a kor ingadozó jogérzete és zavaros jogfogalmai, másrészt a nehézkes bírósági eljárás, s végűl a politikai tekintetek, melyek a pörök eldöntésénél igen gyakran mérvadókká váltak, bíztatásúl szolgáltak a pörök megindítására. És valóban azon idő embereinek a hadakozás és a mértéktelen borivás mellett egyik legfőbb szenvedélye a perlekedés. Széchyné sem jutott ki belőle soha. A nagy per, melylyel sógorai megtámadták, részint Bécsben, részint Eperjesen folyt. Bécsben az özvegy egy kiváló ügyvéd közvetítését vette igénybe. Különösen sógora, Mihály nem hagyott neki nyugtot. Dénes, a későbbi gróf, szintén perben állt vele. Balog várát el is perelte tőle a rokonság, de férje saját nagy szerzeményeit az özvegy mind megtudta menteni övéi számára.

Megvédte gyermekeit, de nemcsak anyjok, hanem parancsolójuk is volt. A serdűlő leányoknak a kissé komor puritanus, csaknem kolostor-szerűen egyhangú murányi életet az »öreg asszonyok« tették kissé változatosabbá. Ez asszonyok segédkeztek Széchynének a háztartás vitelében, a gyermekek nevelésében. Öten-hatan is voltak ily asszonyok Murányban, ámbár nem mindig lehetett alkalmasat kapni, főleg mivel Széchyné kissé válogatós is volt.

Gyakran sok fejtörésébe, gondjába került, míg kedvére valót talált. 1640-ben, mint Péchynek írja, nagy hiányát érezte még »egy becsületes, emberséges asszonyállat«-nak. Otthon — írja — Gömörvármegyében találna ugyan eleget, »a ki nem udvarunkba

való, de hogy semmint azután galibáskodjunk véle, inkább el leszünk nála nélkül, mert minekünk olyan kellene, a kivel tisztességet vallana az ember, itt pedig mi közöttünk igen szűk afféle asszonyállat,« mert — mondja egy másik levelében — »a mi vármegyénknek nagyobb része csak azon holdúltságból áll és csak paraszt és otromba nép lakja.« Ő pedig maga mellett úri asszonyt akar. Nem szükséges, hogy valami gazdag »nagy értékű és igen udvari jószágos« legyen. Ilyen talán nem is adná rá magát »a kötelességképen való udvari szolgálatra.« Ne legyen tehát gazdag, »csak legyen jámbor, istenfélő, böcsületes, tisztességbeli nemes személy.« Ilyennek Széchyné ígéri, hogy »itt böcsületes helyen leszen, tisztességes fizetése és állapotja lészen úgy, hogy a mely jámbor asszonyállat szolgálatunkra kötelezi magát, nem leszen kárára, sőt inkább hasznára körülöttünk való jó forgolódása.« Megesett az is, hogy félesztendei keresés után sem talált alkalmas öreg asszonyt s hasztalan ígérte, hogy »itt mi nálunk mind tisztessége, mind böcsületi és jó fizetése is leszen.« E tisztes asszonyságok segédkeztek neki leányai fölnevelésében, s képezték a murányi udvartartás nagyszámú személyzetének egyik lényeges alkatelemét.

ACSÁDY IGNÁCZ.

AZ 1637—38-IKI POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS

TÖRTÉNETÉHEZ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A XVII-ik század vallási és nemzeti küzdelmei között kiváló fontossággal bírt az uralkodó személyének változása. II. Ferdinánd király halála után, ki vallási türelmetlensége által megzavarta az 1608, 1609-iki országgyűlések által már-már helyre állított nyugalmat, nagy reményekkel nézett a nemzet III. Ferdinánd trónra lépte elé. Az új királynak a vallási ügyekben atyjáénál türelmesebb szelleme s a nemzet jogos igényei irányában engedékenyebb gondolkozásmódja méltán engedték remélleni a sérelmek orvoslását.

III. Ferdinánd magát a nemzetnek bemutatandó, 1637. szeptember 21-ére Pozsonyba hívta össze a rendeket. A törökök nek hadi készületei miatt azonban augusztus 13-án kelt leiratával az országgyűlés megnyitását november 11-ére halasztotta el.[1])

Az északkeleti felvidék sz. kir. városainak követei november 4-én indúltak el Lőcséről és 11-én érkeztek meg Pozsonyba. Az országgyűlési szállások kellemetlenségeinek jellemzésére hozom fel Lőcse követeinek panaszát, hogy a belvárostól távol, az egyik külváros Hochstrasse nevű útcájában levő kényelmetlen vendéglő jelöltetett ki nekik szállásúl, hol Teuffel Kristóf követnek a korcsmárossal és ennek cselédjeivel egy szobában kellett megszorúlnia.[2]) Hasonló volt a többi követek sorsa is, kik a rossz lakások és a feneketlen sárban való járás miatt nov. 17-én már a nádor előtt panaszt emeltek. Az élelmi szerekben is nagy szükséget szenvedtek s keservesen panaszolkodnak a rendkivüli drágaság

[1]) Magyar tört. tár 1861. VIII. köt. 129.

[2]) Az országgyűlés eseményeinek részletezése Teuffel Kristóf Lőcsei követnek 39 folio oldalra terjedő naplójából vétetett. Lőcsei városi levélt. III. oszt.

miatt. A lakás szükségét Teuffelnek november 18-án kelt levele szerint az okozta, hogy nem csak a spanyol követség időzött egy idő óta Pozsonyban, hanem sok spanyol asszonyság is telepedett oda.

A nádor már 12-én este megérkezett Pozsonyba. Az összegyűlt rendek az említett kellemetlenségek következtében igen türelmetlenül várták a király megérkezését s a megyék követei 20-án kérték a személynököt, értesítse a királyt arról, hogy a követek már összegyűltek és siettesse a királynak lejövetelét. A mágnások lassan gyülekeztek. A kir. személynök úgy vélekedék, hogy azoknak összejövetelét be kell várni, mert nélkülök nem lehetne illő fénynyel fogadni a királyt. 22-én a nádornál és a személynöknél újra kérik a király lejövetelének sürgetését, mire a nádor a következő napon összehívott rendeket értesítette a király megérkezésének napjáról és a fogadtatás részleteiről.

A nádor már 17-én kiadta a parancsot Pozsony hatóságának, hogy ez a városban levő összes kocsisokat, halászokat és hajósokat rendelje föl Bécsbe. Nov. 29-én végre megérkezett a várva várt Felség. A nádor a főrendűekkel, a megyék és városok követeivel és egy nagy hadcsapattal a Köpcsény melletti mezőn várta a királyt, kit megérkezésekor Lósy érsek ékes beszéddel fogadott. III. Ferdinand nejével és Lipót főherceggel a nádor, a főrendűek és a követek kíséretében délutáni 4 órakor ágyúdörgések között lóháton vonúlt be Pozsonyba, hol egyenesen Szt-Mártonnak nagyobb templomába ment.

Dec. 1-én a nádor a KK. és RR-el megjelenvén a király szállásán, együtt mentek a templomba. Istenitisztelet után a palotában trónján ülő királyt Lippay György cancellár magyar beszéddel üdvözölte, mire a király latin nyelven adott válaszában egyebek között mondá: »Ha felejthetetlen szülőmben atyát veszítettetek el, bennem más atyát fogtok találni.« Lósy érseknek a király atyai igéretéért a rendek hálaját tolmácsoló beszéde után a nádor átvette a királyi előterjesztéseket, melyek még ugyanazon napon felolvastattak a nádornak lakásán.

A propositio terjedelmes bevezetésében előadja a király, hogy ámbár Magyarország rendei által már 1625-ben királylyá választatott és megkoronáztatott, atyja életében nem vett részt a kormány ügyeiben. Legfőbb törekvése lesz atyai szeretetet és jóindúlatot tanúsítani Magyarország iránt. Gondoskodni akar arról, hogy az országnak a múlt idők zavarai és a háborúk pusztításai által okozott sebei begyógyíttassanak. A rendekkel egyetértve akarja felkeresni az eszközöket, melyek a haza védelmére és fenntartására, a közjólét, biztosság, béke és nyugalom létesítésére szükségesek. Felszólítja a rendeket, vegyék tárgyalás alá előter-

jesztéseit s a magánérdekeket mellőzve, igyekezzenek minél gyorsabban letárgyalni az országgyűlés elé tartozó ügyeket.

A propositio pontjai következők: [1])

1. Legszükségesebbnek látszik, hogy a rendek a hatalmas török szomszédra irányozzák figyelmüket, kivel a béke nagy áldozatok árán már évek előtt megköttetett ugyan, és látszólag nem is űz nyilt rablást, de soha sem szűnik meg beütéseket tenni s jelentékeny károkat okozva, egyes falukat az ország nagy kárával hatósága és hódoltsága alá hajtani. Tudja ő felsége, mennyi bajjal küzdenek a végek, melyeknek fenntartásától és virágzó állapotától függ az ország épsége s épen azért elődei is nem csak saját pénztárukból, hanem az örökös tartományok és a császári birodalom jövedelmeiből is sokat fordítottak azokra. Most azonban, midőn a német birodalomban is dúl a háború, ezen segélyre számitani nem lehet. Míg a birodalom békéje helyre lesz állítható, hogy a magyar végeket fenn lehessen tartani, nagyobb áldozatokra kell felszólítania a KK-at és RR-et.

A katonaság fizetése, élelmezése, a javitások és épitkezések szükségessé teszik, hogy a portánként rendesen kivetni szokott adón felül más jövedelmi forrásról gondoskodjanak. Az eddigi intézkedések elégtelensége és hiányossága kitűnt a múlt országgyűlés óta, mely elhatározta, hogy a végvárak fenntartására és az azokban levő rendkivüli katonaság ellátására gabonában vettetik ki a segély. A kivetett gabonamennyiségnek a kamara ismételt sürgetése dacára alig szedetett be a fele. Ugyanez történt a dicával és egyéb pénzbeli adózással.

A kamara panaszolkodik, hogy némely megyék adószedői nem hajtották be az adót, vagy a beszedett pénzt saját használatukra tartották meg, sőt némelyek még a meghatározott eskü letevése alól is kivonták magukat. Olyan megyék is vannak, melyeknek adószedői és pénztárnokai nemcsak a beszedett adót nem szolgáltatták be, hanem mai napig sem adtak semmiféle kimutatást. Ezeket büntetés terhe alatt, szigorúbb eskü által kellett pontosabb eljárásra kényszeriteni. De ezen intézkedés is hiábavalónak bizonyúlt, mert a porták összeirása körül minden megyében történtek visszaélések. A dicatorok a szabályzatokkal és esküjökkel nem törődve, tetszésük szerint taxálták a portákat és meghamisitották az adózást, minek következtében a porták száma hihetetlen mértékben csökkent.

Ezen visszaélések meggátolására oly törvényt kell alkotni, mely a királyi fiscust a dicatorok eljárása fölött való felügyeletre

[1]) Lőcsei lt. III. oszt. Propositiones A. 1637. die 1. dec. exhibitae etc.

és arra is felhatalmazza, hogy a csalók ellen pert indítva, nagyobb szigorral járhasson el.

2. A múlt soproni országgyűlés a végvárakra megszavazta a harminczad jövedelem felét. Szükséges tehát, hogy ezen fél harminczad a nemes és nem nemes rendű kereskedőktől kivétel nélkül behajtassék és beszolgáltassék. Ezen kivül igyekezzenek a KK. és RR. az ország lakóinak nagyobb megterheltetése nélkül újabb jövedelmi forrásokat nyitni a végvárak fenntartására.

3. Minthogy az adózó népnek a török beütései következtében való pusztúlása és egyes falvaknak elfoglalása által az ország naponkint nagy károkat szenved, ennek meggátlására legalkalmasabb módnak látszik az, hogy a végvárak katonaságát az ország tartaná. Igy nagyobb fegyelem alatt is lehetne azt tartani s eleje vétetnék a nép zsarolásának és panaszainak.

4. Újvárnak, nemcsak Magyarország, hanem a szomszéd tartományok fő bástyájának kiigazíttatását már több országgyűlés elrendelte. Minthogy még eddig mi sem történt, szükséges, hogy a KK. és RR. annak azonnal megkezdendő felépíttetéséről gondoskodjanak. Adjanak a megyék ingyen munkát és más eszközökről is gondoskodjék a gyűlés.

5. Midőn az ország lakói dicát fizetnek, a sz. kir. városok az ország törvényei értelmében taxa fizetésére kötelezvék. Nem méltányos azon aránytalanság, hogy a dica két évre vettetik ki és szedetik be, a taxa pedig csak egy évre fizettetik. Némely sz. kir. városok már az egy évi taxát sem akarják megfizetni. A városokat tehát a taxa pontos fizetésére kell kényszeríteni.

6. A több országgyűlés által szabályozott ingyenes munkák a végvárak segélyezéséhez számíttatnak. Gondoskodni kell arról, hogy az illetők azokat pontosan kiszolgáltassák és a kapitányok magán céljaikra fel ne használják, de azokról szigorú számadásra köteleztessenek.

7. Gyakrabban történik, hogy az országnak szigorú egyházi és világi törvényei ellenére, a kapitányok kötelességmulasztása vagy árúlása következtében, a foglyok váltságdíja küldésének ürügye alatt és másféle módok felhasználásával fegyverek szállíttatnak a török részére. Nehogy Magyarország és a törökök közt veszélyes levelezés és barátkozás keletkezzék, szigorú törvényekkel kell megakadályozni a levelezést, üzengetést és szállítmányok küldését. Azt sem kell megengedni, hogy királyi engedély nélkül küldessenek az ellenséghez váltságdíjak vagy fegyverek.

8. Szigorú törvényt kell alkotni a Magyarországon toborzott katonák tömeges szökésének gátolására.

9. Meg kell gátolni a földesurakat azon gyakori visszaélés gyakorlásában, hogy a szolgálmányok teljesítése, a kilenczed fize-

tése és más terhek alól felmentik jobbágyaikat és alattvalóikat, kik azután a királyi taxák és tized fizetése alól is ki akarják vonni magokat.

10. A gyülések és octavalis törvényszékek tartásának ideje szintén törvénynyel szabályozandó.

11. Törvényt kell alkotni az elzálogosított birtokok kiváltásának módjáról.

12. Gondoskodni kell arról, hogy a főpapok az egyházi birtokokat el ne idegenítsék.

13. Midőn az esztergomi főérseki egyház káptalana székhelyéről elüzetve, Nagy-Szombatba tette át lakását, azon jogot nyerte a királytól, hogy a javadalmához tartozó házakon felül a kanonokok lakásai részére vett házak is mentesek legyenek a királyi taxa fizetése alól. Daczára annak, hogy ezen joga II. Ferdinánd király által megerősittetett, Nagy-Szombat város hatósága a káptalant gátolja annak gyakorlásában. Tekintettel a nevezett káptalannak mint hiteles helynek fontosságára, intézkedni kell, hogy az jogával élhessen.

14. A sz. kir. és bányavárosok, valamint a szabadalmakkal bíró városok kiváltságaival többféle visszaélés szokott történni. Hogy ennek elejét vegyék, köteleztessenek a városok privilegiumaiknak bemutatására s újabb királyi megerősittetésére.

15. A sz. kir. városok, különösen pedig Pozsony, sok idegen és a császár-király irányában ellenséges külföldi menekültet fogadnak be s azokat a polgárok sorába beveszik. Ezen betódulást meg kell akadályozni s a már bent levőket, ha már polgárjogot nyertek is, ki kell parancsolni az országból.

16. Több panasz érkezett a királyhoz, hogy némely városok tetszésük szerint adóztatják lakóikat és sokkal nagyobb adót szednek be, mint minőt a királyi fiscus követel. Meg kell vizsgáltatni a számadásokat s a behajtott felesleg a végvárak szükségleteire fordítandó vagy a megkárosított felek adójából törlendő.

Ezekután felszólítja a KK-at és RR-et, hogy minden magán ügyet mellőzve, igyekezzenek az előterjesztett pontokat tárgyalni.

Decz. 2-án reggeli 7 órakor az országgyülés helyiségében összegyült rendek előtt újra felolvastatott a királyi előterjesztés.

Az evangelikus rendek vallási sérelmeik orvoslása előtt nem akartak annak tárgyalásába bocsátkozni. Heves viták után győztek és a propositiok tárgyalása helyett a sérelmek összeállítására választatott meg a bizottság. Ennek tagjaivá lettek: Mikulitsch Tamás kir. személynök, Hadricius György, Lippay Gáspár, Gazdag Fülöp prothonotarius, Móricz Farkas vice judex-curiae, N. Mátyás prépost Mosdosi Imre, Kerekes András, Usz János,

Bihegy Miklós, Trezánszky Pál, Perneszy Ferencz, Chernel György, Bogády András, Telekessy István, Barna György, Czeglédy Albert, Fancsi György, Farkas István, Dévényi István, Máriássy János, Szemere Pál, Zákány András, Köviczky János és Menyhért, Szelleczky D., Langfelder Dániel és mások.

Ezen bizottság mindjárt más nap megkezdte működését. A vallási kérdésben csakhamar szakadásra került a dolog a katholikus és evangelikus urak között. Minthogy egyetértésre jutni nem tudtak, az evangelikusok elhatározták, hogy külön tanácskozva fogják összeírni a vallás gyakorlásában történt gátoltatás és a templomok elszedése körül tapasztalt sérelmeiket s azokat rövid idő alatt felterjesztik a nádorhoz. A határozatot tett követte. 4-én Baka Ferencz, Hont megye követének szállásán gyülekeztek össze az evangelikus rendek. Illésházy Gáspár, Ostrosith István, Nyáry Lajos és több főurak együtt összeállították az 1608. óta elvett evang. templomok jegyzékét és a tapasztalt sérelmeket, s azt még a délelőtt folyamában kézbesítették a nádornak.

Délután az Illésházy Gáspár házában összegyűlt evangelikusok, a nádornak egyenes felhívására, hozzá egy főurakból, megyei és városi követekből választott küldöttséget menesztettek. A küldöttség által a nádor azon igérettel, hogy ő saját hatáskörében szigorúan fog őrködni az evangelikusok javainak épségben tartása fölött, rá akarta bírni az evangelikus rendeket, hogy a vallási sérelmek tárgyalásától álljanak el. Ezek azonban előbbi szándékukhoz ragaszkodván, heves küzdelem fejlődött ki a pártok között.

5-én Hont megye követeinek szállásán elhatározták az evangelikusok, hogy sérelmeiket egyenesen a király elé fogják terjeszteni. Az ezen határozatról értesített nádor decz. 7-én Esterházy Dánielt küldé az Illésházy Gáspár házában tanácskozó protestánsokhoz. Tudtukra adta általa, hogy sérelmeikkel hiába fáradnak a király elé; mert sem ő, sem a clerus nem fogják engedni, hogy a vallás ügyében bárminő új határozat hozassék. Változatlanúl kell ezen ügyben maradniok az előbbi országgyűlések határozatainak. — Az evangelikusok ezen üzenet dacára is szövegezték a felterjesztést. Összeírták az 1608 óta elfoglalt templomokat, megyénkint felsorolták a tapasztalt sérelmeket és a szövegnek tisztába írásával Bogády Andrást, az erdélyi fejedelem követét bízták meg.

Decz. 9-én megkezdődött a sérelmek fölötti általános vita. A rendek összes gyűlésében két napon át követelték az evangelikusok, hogy vallási sérelmeik a többiekkel együtt terjesztessenek a király elé. A katholikusoknak heves ellenzésén megtört minden törekvésük.

11-én újra Hont követeinek lakásán találjuk őket. Felolvas-

tatván itt a nádornak a vallási sérelmekre vonatkozó leirata, nyolcz tagból álló küldöttség választatott. Ennek utasításúl adták: értesíteni a nádort arról, hogy ők egyáltalában nem nyugodhatnak bele elutasító határozatába és felkérni őt, menne néhány követtel a királyhoz a sérelmek felterjesztése végett.

A nádor tagadó válasza után ugyanazon kéréssel fordúltak a királyi személynökhöz, de itt is eredmény nélkül jártak. Midőn a személynök értesítette a küldöttség kívánságáról a nádort, ez Jakosits püspök, Pálffy János és Ostrosith István által tudtára adatá a küldöttségnek, hogy a főpapok és főurak elhatározták, miszerint bizonyos fontos okok miatt, minők: 1. hogy a török épen a múlt héten pusztított el Gimes vára közelében egy falut, mintegy 160 személyt hurczolva rabságba, Eger közelében 6000 főnyi sereget vont össze és betörésre készül, 2. hogy a Pozsonyba érkezett királyné gyengélkedik és minél előbb távoznia kell onnan, 3. hogy a zavargós idő kedvezőtlen az országgyűlési tárgyalásokra, 4. az előbbi országgyűlések szokásai szerint is előbb a királyi propositiók tárgyalandók, — jelenleg nem fognak a vallási ügyekkel foglalkozni s ajánlják, hogy az evangelikusok hagyjanak fel azokkal. — A nádor azon fenyegetés mellett egyezett az evangelikus rendek közös gyűlésének megtartásába, hogy ha azon a főurak és főpapok említett nyilatkozatát alá nem irják, általános szavazással fogja eldöntetni a vallás ügyét.

12-én az evangelikus rendek kimondták, hogy határozatuktól semmi áron el nem állanak. Nem tűrik, hogy a vallás kérdése ismét elodáztassék és mint az az eddigi országgyűléseken történt, függőben hagyassék. Ugyanezen napon reggeli 8 órakor már a közös gyűlésben voltak.

Midőn a személynök felszólítá őket, hogy a főrendűek ismert határozatához csatlakozzanak, választott szónokuk Barna György pontonkint válaszolt a nádor által átküldött, a vallási ügynek elodázását követelő pontokra: 1. A töröknek beütését meg lehetett volna gátolni, ha a katonaságot és a kapitányokat állomásaikon hagyják, a helyett, hogy Pozsonyba rendelték a parádéra. 2. Mindnyájan buzgón fogják kérni istent, s reméllik ki is imádkozzák, hogy a királyné egészsége minél előbb helyre álljon. 3. Azt hiszik, hogy ha összehívatott az országgyűlés, mind a király, mind a rendek ezen időt találták legalkalmasabbnak a tárgyalásokra, mert mostan a levegő is igen egészséges és a házi gondoktól is leginkább visszavonúlhatnak. 4. A vallási sérelmek tárgyalásának felfüggesztése már mostanáig is sok kellemetlenséget okozott a rendeknek és a sérelmek már tízszeres mérvre szaporodtak. Felhívták tehát a személynököt, hogy az összeállított sérelmeket terjeszsze a király elé.

A gúnyos visszautasítás csak növelte az ellentétet. A személynök mereven ragaszkodott a nádor átíratához való csatlakozáshoz, az evangelikusok pedig a tegnapi küldöttséget ismét a nádorhoz küldötték. A rendek sürgetésére a személynök ment a küldöttség élén, a nádorral közölni az evangelikusok határozatát. A főrendek és a nádor nagy visszatetszéssel fogadták a közölt határozatot. Felszólították a küldöttséget, hogy vétessék az ügyet új tanácskozás alá és a 14-én tartandó közös gyűlésen viseljék magukat engedékenyebben.

13-án már reggeli 4 órakor kezdték meg tanácskozásukat az evangelikusok. Nyári Lajost felkérték, eszközöljön ki részükre fogadtatást a királynál. Nyári hosszabb vonakodás után engedve a kívánságnak, sikeresen járt el megbízatásában s még ugyanezen a napon az Illésházy lakásán ismét összegyűlt pártfeleit azon hírrel örvendeztette meg, hogy a király 15-én délelőtt 10 órakor fogadni fogja őket.

A 14-iki közös gyűlésen a személynök megkísérti a békés kiegyezést. Ismételten kéri az evangelikusokat, hogy a nádor atyai intéseinek engedve álljanak el követelésüktől. E közben a nagyváradi püspök és Forgács Ferencz jöttek a főrendűek nevében sürgetni a rendek határozatát. Válaszúl nyerték, hogy az evangelikus rendek annál is inkább megmaradnak eddigi határozatuk mellett, minthogy a királyi fogadás ideje már ki van tűzve s ezt megváltoztatniok nem lehet. Ha azonban a nádor még ma találna oly alapot, melyen óhajtásuk szerint kiegyezhetnek, ők az egyezkedésre is hajlandók.

Hosszú várakozás után, délutáni 1 órakor a győri püspök, Draskovits János, Pálffy János és Forgács Zsigmond jöttek át az üzenettel. A nádor csodálkozását fejezi ki a fölött, hogyan jutott eszükbe az evangelikusoknak egyenesen a királyhoz fordúlni. Olyan újítás ez, mely szakadást és összeesküvést vonna maga után, de ő semmi áron sem fogja megengedni, hogy törekvésük ér ényesüljön. A főpapok és főrendűek semmi más módot nem találtak, mint a vallási ügynek teljes elejtését, *a mint azt már sok év óta gyakorolták a rendek*. Az evangelikusok viszont kijelentették, hogy mindaddig nem engednek, míg az elvett templomok vissza nem adatnak és a sérelmek okozói el nem veszik büntetésüket.

A katholikus urak meg akarták hiúsítani az evangelikusok fogadtatását. A személynök a legközelebbi ülés napjául 15-ét tűzte ki, de ezt az evangelikusok protestatiójára el kellett ejtenie. A nádor és a katholikus főrendek Lippay György cancellárt, Pálffy Jánost, Bánffy Kristófot és Csáky Istvánt küldték 15-én reggel a királyhoz. A király ezeknek tudtukra adta, hogy az

evangelikus rendeket nem szándékozik mellőzni, de a katholikusok meghallgatása nélkül nem ad nekik határozott választ.

15-én reggel Illésházy lakásán az evangelikusok szónokukká választották Bogády Andrást, ki Illésházy Gáspár, Bay Zsigmond főrendűekkel, Fancsi György, Dévényi István és Barna György követekkel volt a fogadtatási terembe menendő s az összes evangelikus rendeknek el kellett őket kisérniök.

A fogadtatás a megállapított módon történt. Bogády az evangelikusok átnyújtott kérvényét rövid szavakkal ajánlotta a király atyai kegyelmébe, mire a Felség következőleg válaszolt: »A hűségtek által átnyújtott íratot nemcsak át fogjuk olvasni és nézni, hanem szorgosan át is gondoljuk és a milyen hamar csak történhetik, választ adunk arra.«

A felterjesztett sérelmek következők. [1])

A bevezetésben panaszolkodnak, hogy a becsi békében, a II. Mátyás király által kiadott hitlevélben megállapított, a II. Ferdinánd valamint III. Ferdinánd által koronáztatása alkalmával elfogadott, az evangelika vallás szabad gyakorlását biztositó törvények 1608. óta sokszorosan megsértettek. Különösen pedig:

1. Ung megyében a gerényi plébános Kálmáncsay Sámuel Ungvár városnak az ottani ev. concionatort illető tizenhatodát nemcsak lefoglalta, hanem Gyöngyösy Jánost, kinek házában a beszedett tizenhatod le volt téve, valamint a concionatort és a város bíráját az egri káptalannak — tizedügyekben az országos törvények szerint is illetéktelen hatóságnak — itélőszéke elé idéztette.

2. Zemplénben Pálffy Katalin elfoglalta a Garam községben levő templomot s annak jövedelmeit, minek következtében a templom most el is pusztúlt, használhatlan állapotban hever. Ugyanő minden jövedelmétől megfosztotta az újlaki concionatort. Homonnay Drugeth János a terebesi templomot vette el.

3. Abaujban Cseh János mislyei prépost elvette a mislyei templomot, annak concionatorát állásától és jövedelmeitől megfosztotta. Székely Balázs (Blasius Siculus) Somogyi község templomát elvéve, lakóinak szigorú büntetés terhe alatt megtiltotta a szomszéd templomok látogatását.

4. Szabolcsban Klecseni Horváth Ferencz a kenézi templomban tiltotta el az istenitiszteletet.

5. Sárosban Pálffy Katalin Szent-Péter község templomának ajtóit és ablakait feltörette. A concionatort tüzzel-vízzel elátkozta, lakásáról leverette a fedelet, felszakgatta a gerendákat s midőn az ennek dacára is teljesítette hivatalos kötelességét,

[1]) Gravamina St. et. Ord. R. Evang. etc. — Löcsei levt.

nejével együtt szekérre rakatta és a legkeményebb hidegben kivitette a határra. A jobbágyoktól börtönnel, bírsággal, fenyegetéssel nyilatkozatot erőszakolt ki, mely szerint ők inkább kívánnak róm. kath. mint evang. lelkészt.

6. Barsban Iwanowitz Pál, a Szt-Pál remetéről címzett szerzet vicariusa, a folyó országgyűlés kihirdetése idejében elűzte a velka-polei, kis-tapolcsányi és maróthi evang. lelkészeket. Pálffy Katalin a conpatronus nemesek akarata ellenére elfoglalta Nagy-Herestyén község templomát, a lelkészt elűzte, a lakosokat eltiltotta a templom, temető és harangok használatától. Szemler, Szt-György, Nagy-Sarló, Tasnád, Eölved, Udvard, Martos községekben hasonló esetek történtek. A lévai parochia összes tizede, szántóföldei, szőlői és malma elvétettek. A lévai helv. hitv. evangelikusok rombadőlt templomát felépíteni nem engedik. Az ágostaiak templomát a jezsuiták vették el. Kérik a királyt, hogy az 1608-iki törvényeket, melyek szerint a jezsuiták fekvő vagyont nem bírhatnak, tartsa épségben,

7. Komáromban evang. lelkészek kath. egyházi hatóságok elé idéztettek, tőlük a tizenhatod elvétetett. Apáca-Szakáloson a lakosok költségén épített templomot elfoglalták a pozsonyi apácák. Heteny, Bajts, Udvard és Macza községekből az érseki javak felügyelője (Thomas Literatus) űzte el a lelkészeket, Bálvány-Szakálos község templomát ugyanő vette el. Kollonitsch komáromi kapitány a szt-péteri hitszónokot elűzte, a lakosokat erőszakkal akarta a róm. kath. hitre téríteni. Balog István, a tatai őrség kapitánya, elűzve az evang. hitszónokot, katonáit a r. kath. hit felvételére kényszeríté. Nagy-Mihályiné Nagy-Megyeren és Izsépen (Isup) kényszeríti a lakosokat a kath. lelkész iránti engedelmességre.

8. Győrben a királyi őrség evang. katonái nem kaphattak helyet templomra. Pattaházán vettek maguknak az istenitisztelet tartására egy házat, de ez elvétetett tőlük és a jezsuitáknak adatott. Az evang. hitszónok hivatalának teljesítésében a hatóság által gátoltatik. A győri káptalan nemes és nem nemes embernek egyaránt 12 császári arany bírság terhe alatt megtiltotta, bármily egyházi ténykedéshez igénybe venni az evang. lelkész közreműködését. A Pattaházán a győri őrség evangelikus katonái számára vallási célokra végrendeletileg hagyományozott két nemesi curiát is el akarja venni és az istenitiszteletet meg akarja gátolni. Ugyanazt teszi Sziget és Révfalu (Reafalu) lakóival.

9. Pozsonyban Keglevich Ferencz. Recse (Récs?) város birtokosa, a templomot elfoglalta. Az ó-budai apácák Olgya, Cseke, (Tsenke, Katonánál XXXII. 43.) Vajasvatta és Kis-Magyar községek nemes lakóit megbírságoltatták. Nagy-Szombat evang.

polgárainak az ország törvényei biztosították a jogot, hogy templomukat helyreállítsák. Dacára annak, hogy ezen jogot a múlt soproni országgyűlés is megerősitette, a kath. polgárok fegyveresen támadták meg az építőket és a kőműveseknek halálbüntetés terhe alatt tiltották meg a munka folytatását. Az ács-munkák végzésére helyet nem adtak. A várostól templom-építési anyagra vett háztól az anyagot elvinni nem engedték. A céhbeli evang. mestereket bírságolás által akarják a kath. szertartásokban való részvételre kényszeríteni, az ellenszegülőket a céhből kizárják és mesterségük folytatásában akadályozzák.

10. Nyitrában Szakolczán a kath. polgárok nem engedik az evang. imaházát felépíteni. Temetőre való helyet sem adnak s az evangelikusok fájdalom és szégyennel kénytelenek félreeső helyeken temetni el halottaikat. Pálffy Katalin elvette a Komjáti-, Bossányi Boldizsár özvegye a suránkai templomot s az ehez tartozott 15 falu jövedelmét. A kalocsai érsek Püspökfalva lakóit tiltotta el a templomlátogatásától. Ugyanő Trencsén megye több községének lakóit erőszakkal akarta a kath. egyházba téríteni.

11. Nógrádban Bosnyák István püspöknek és Balassa Imre özvegyének templom foglalásai ismeretesek.

Nem akarják a trencséni, nyitrai eseteknek, a kamara birtokában levő Thurzó-féle birtokokon s a Dunán túl a Batthyány és Zrinyi grófok által elkövetett sérelmek felsorolásával tovább fárasztani. Hivatkozással az evang. vallás szabad gyakorlását szabályozó törvényekre, a királynak atyai jóindúlatától várják és kérik az orvoslást.

A különleges sérelmeknek ily módon történt felterjesztése után a személynök 16-án felszólította a rendeket, hogy míg az evangelikusok ügyében megérkezik a királyi válasz, állítsák össze a többi sérelmeket. A nádor ugyanazt szorgalmazta. Az evangelikusok, küldőik utasításához mereven ragaszkodva, semmi más tárgyat nem akartak felvenni a válasz megérkezéseig, nehogy valamely határozat által befolyásoltassék a király elhatározása s azt is lehetőnek tartották, hogy a leíratra válaszfelíratot kellend készíteniök. A király válaszának leérkezése előtt terjedelmes felíratban igyekeztek a katholikusok meggyengíteni az evangelikusok panaszait.[1]) — A királyi titkos tanácsban már 16-án elkészült a Lippay György cancellárhoz intézett leírat.

A nádor 17-én reggeli 9 órára saját szállására hivatta a követeket. A cancellár a következő tartalmú kir. leíratot olvasta fel.[2])

[1]) Katona XXXII. 45—46.

[2]) Paria decreti regii illmo dno. Lippay . . . assignati . . . 1637. die 17. dec. praelecti et publicati. — Löcsei levélt.

Terjeszsze a cancellár az összes KK. és RR. elé a kérdést; vajjon az, hogy az evangelikus rendek, *sérelmek* neve alatt, egyenesen a király elé terjesztették panaszaikat, nem ellenkezik-e az országgyűlések régi szokásaival? — Megtörténhetnék-e az ország törvényeinek s a KK. és RR. közös akarata és szavazatának nagyobb mérvű megsértése nélkül az, hogy a kisebbségnek panaszait a többség hozzászólása nélkül a király intézze el? Minthogy a király nem tartja az időt alkalmasnak arra, hogy azt újításokra vesztegessék, ha a KK. és RR. az evangelikusok által követett eljárást a régi szokások és törvényektől eltérőnek találnák, közösen határozzák el, mit kell ezen ügyben tenni. Meghagyja a király az evangelikusok által hozzá felterjesztett íratnak nyilvános felolvasását, hogy az összes KK. és RR. ismerjék a részleges királyi fogadtatás alkalmával felmerült tárgyat.

A leírat átolvasása után a nádor egyetértésre és a vallási kérdés elejtésére szólítva fel a rendeket, elbocsátotta őket.

A kath. főrendűek által fogalmazott leírat csak növelte az evangelikusok elkeseredését és midőn a rendek gyűlésében a személynök a többi gravamenek összeállítását sürgette; ők határozottan tudni akarták, vajjon a felolvasott leírat végső határozata-e a királynak? és annak lemásoltatását követelték. A személynök átküldött a leíratért, de a főrendűek, minthogy az nem a rendekhez, hanem egyenesen a cancellárhoz van intézve, azt kiadni nem akarták.

A felvidéki megyék követei a személynöknek a sérelmek összeállítását sürgető indítványára kijelentették, hogy küldőiktől mindnyájan szigorú utasításokat kapván, mindaddig nem fognak más tárgyhoz, míg sérelmeik nem orvosoltatnak, vagy a királytól határozott parancsot nem kapnak a vallási kérdés elejtésére. A nádor erre Jakosits püspököt, Illésházy Gáspár és Pálffy János grófokat azon megbízással küldötte a rendekhez, adják ezeknek tudtokra, hogy a főrendűek nem ellenzik a királyi leíratnak lemásoltatását, ha a rendek azután azonnal hozzá fognak a többi sérelmek összeállításához. A leíratot a király végső határozatának kell tekinteniök. Ha ezt el nem fogadják, akkor, — a mennyiben a király az összes KK. és RR. véleményét akarja tudni — általános szavazásra bocsáttatik az evangelikusok ügye s a nádor a többségnek határozatát fogja a király elé terjeszteni.

A főrendűek fenyegetése eltévesztette a hatást. Az evangelikusok azt válaszolták, hogyha a kath. rendek szavazás által akarják elintézni a királyi leíratot, azt maguk sem tekintik végső határozatnak, — azt pedig, hogy a sértett fél ügyében a sértő bíráskodjék, tűrni nem fogják és bevárják a királynak a vallási ügy elejtésére vonatkozó határozott parancsát.

19-én hevesebben újúlt meg a küzdelem. Az evangelikusok mereven ragaszkodtak határozatukhoz. A főrendűek pedig nyilatkozatot készítettek, mely szerint sajnálkozásukat fejezve ki a fölött, hogy hiába való vitatkozással már oly sok idő lett elvesztegetve, az evangelikus rendeknek eljárását, mint az országgyűlések régi szokásaival ellenkező eljárást kárhoztatják és elitélik. Lippay cancellárt, Pálffy Jánost és Wesselényi Ferenczet átküldötték felszólítani a rendeket arra, hogy ők is csatlakozzanak a fentebbi nyilatkozathoz. — A kath. rendek (mint a jelentés mondja) kézzel lábbal siettek eleget tenni a felhívásnak. Az evangelikusok hevesen tiltakoztak az újítás vádja ellen. Kérték a cancellárt, legyen közbenjárójuk a királynál s eszközölje ki annak végső határozatát. Lippay a közbenjárást megígérve távozott és a főrendűek nem sokára új üzenetben értesítették a rendeket, hogy ők is bevárják a király határozatát.

A deczember 21-én kelt királyi leirat egészen a főrendűek ismert határozatának értelmében van szerkesztve s az evangelikusok a vallási vita mellőzésével a többi tárgyak elintézésére utasíttatnak.

22-én felolvastatott a leirat.[1]) Az evangelikusok, mielőtt a további teendőket megállapitanák, mindkét leiratot le akarták másolni. Az ellenkezésről értesített nádor Jakosits püspököt, Draskovits Jánost és Balogh Istvánt átküldve a rendekhez, felszólította azokat, hogy haladék nélkül fogjanak a sérelmek összeállításához. A katholikusok készeknek nyilatkoztak erre, de az evangelikusok nem engedtek. — Az előbbi küldöttség Wesselényi Ferencz és Barkóczy Lászlóval erősbítve ment vissza a rendekhez. Az ellenkezés által erélyesebb fellépésre ingerelt főrendűek nevében felszólíttattak a rendek, hogy a mennyiben a királyi leiratra azonnal határozott választ kell adni, a kik egyetértenek a főrendűekkel, menjenek át a nádor lakására és hozzák meg a határozatot. A személynök, a katholikus követek és papok tanácskozás nélkül követték a felhivást. A magukban maradt evangelikusok, nehogy lázadással vádoltassanak, nem sokára szintén átmentek. A nádor igen ingerülten fogadta a követeket. Heves beszédében összeesküvéssel, lázadással vádolta az evangelikusokat. Tudtukra adva, hogy ismeri a szakadás szítóit, de hivatalos tekintélyével meg fogja azoknak törekvéseit hiúsítani, meghagyja, hogy a sérelmek összeirása végett kiküldött bizottság a következő napon reggeli 8 órakor fogjon a munkához, ellenkező esetben más bizottságot nevez ki.

---

[1]) Lőcsei levélt. »Paria decreti 2-i.... die 22-a dec.... publice perlecti.«

A nádor kifakadására Szemere Pál válaszolt. Kijelentette, hogy az evangelikusok nem akartak szakadást előidézni, de nekik a királyi leíratok másolatához joguk és arra szükségük is van, mert 1. mindig szokásban volt az, hogy a követek a királyi leíratokat és az országgyűlésnek egyéb actáit saját használatukra leírják, 2. mert küldőiktől utasításban kapták, hogy a vallás ügyének rendezése előtt semmi féle tárgyalásba ne bocsátkozzanak. Ők három héten át erőszakolták az ügyet s nem az ő törekvésükön múlt, hogy célt nem értek, de küldőikkel szemben okvetlenül igazolniok kell magukat.

A nádor engedett. Kimondta, hogy a sérelmek tárgyalásának megkezdése után nem fogja ellenezni a leíratoknak lemásolását.

Az evangelikus rendek 23-án Hont megye követeinek szállásán már reggeli 4 órakor kezdték meg a tanácskozást. Elhatározták, hogy a királyi leíratokkal és a nádor parancsával szemben nem tanúsítanak ugyan merev ellenállást, hozzá fognak a sérelmek összeírásához, de utasításaikhoz ragaszkodva, mindaddig megtagadják a királyi propositiók tárgyalását, míg felterjesztett sérelmeikre nem kapják meg a király határozatát. — Szemere Pál egy megyei és városi követekből álló küldöttség élén nyújtotta át ezen határozatot a nádornak, a személynöknek pedig protestatio alakjában kézbesítették azt.

A nádor által kitűzött órában végre megkezdték a sérelmek összeírását. A Thurzó-féle jószágok ügye megakasztotta a tárgyalást. A kath. rendek és a személynök semmiképen sem akarták a Thurzó-féle jószágoknak a kamara által történt elfoglalását a sérelmek közé bevenni s e fölött decz. 29-től 1638. január 7-éig vitatkoztak.

E közben az evangelikus követek újra felvették a vallási sérelmek ügyét. 1638. jan. 2-án folyamodványt készítettek a királyhoz. Farkas István és Dévényi István által felkérették Puchaim cs. kir. főkamarást, hogy részükre audientiát eszközöljön ki. A folyamodvány átadásával Nyáry Bernátot, Baka Ferenczet és Kérchy Istvánt bízták meg.

A megújult mozgalomról értesített nádor másnap felszólította Nyáry Bernátot, hogy a folyamodvány benyújtásáról beszélje le az evangelikus rendeket; mert — úgymond — a király már értesítve van a múltkori protestatióról és úgy tudja, hogy az evangelikusok sérelmeire választ kell adnia, mit a többi sérelmekre adandó válaszszal együttesen meg is fog tenni. Majd Szemere, Barna és Zákány követeket hívatta magához, kik ugyazon üzenetet hozták. A főkamaráshoz küldött követek azon biztató ígérettel tértek vissza, hogy a kir. kihallgatás közeli kilátásba

helyeztetett. Ezen ígéret után már könnyelműségnek tekintették volna az evangelikusok határozatuktól elállani. Nyáry Bernát, Sibrik István és Lipcsey által felkérették a nádort, hogy folytonos intései helyett, melyekkel csak késlelteti a dolgot, legyen közbenjárójuk a királynál.

Nyáry és társai január 6-án benyújtották a folyamodást.[1]) Ebben eddigi eljárásukat azzal igazolják, hogy gravameneiknek külön benyújtását a KK. és RR. többségének itélete alapján sem tarthatják törvénytelen újításnak, sőt inkább a katholikusok állanak törvénytelen téren, midőn az evangelikusok sérelmeit a többiek közé felvenni nem akarják. Ezek okai, hogy a drága idő és költség elpazaroltatik, ellenkezésük nélkül már régen le lehetnének tárgyalva az országgyülés elé tűzött ügyek Az evangelikusok már engedtek és hozzá láttak a többi sérelmek összeállításához, mert a király kegyességétől ügyüknek méltányos elintézését reméllik és azt kérik.

Nyárinak jan. 6-iki jelentése szerint a király szívesen fogadta az evang. rendek újévi üdvözletét. A folyamodást kegyesen átvette és megígérte, hogy arra rövid idő alatt választ ad.

Az evangelikusok ügyének sikert igért a nádor és a cancellár között felmerült viszály. Ez utóbbi ugyanis az országtanácsban sértő szavakkal illette a nádort, miért ez a KK. és RR. útján akart magának elégtételt szerezni.

A rendek már január 4-én felszólaltak a nádori méltóság érdekében. A nádor megbízta Nyáry Bernátot, hogy magán úton tudakozódjék az evangelikusoknál, vajjon azok a cancellárral szemben hajlandók lesznek-e őt támogatni? — Az evangelikusok 6-án kijelentették, hogy ha a nádor törvényes módon kérne elégtételt, nem mulasztják el őt az igazságtalan megtámadtatással szemben védelmezni, de saját kezdeményezésükből mitsem tehetnek. 7-én hosszasabb tanácskozás után arról értesítették a nádort, hogy a mint tegnap sajnálkozásukat fejezték ki a rajta elkövetett sérelem fölött, úgy ha a viszály kiegyenlítésére holnapig nem talál módot, reájok biztosan számíthat. A királynak személyes beavatkozása azonban a rendek nélkül egyenlítette ki a viszályt.

A sérelmi bizottság 7-én elintézte a fiscus által lefoglalt Thurzó-féle jószágok ügyét, bevéve azt a sérelmek közé.

8-án került a sor a vallás ügyére. Az evangelikusok kívánták, hogy a királyhoz benyújtott sérelmeik a rendek által összeállítandó gravamenek közé egész terjedelmükben vétessenek föl, vagy legalább említtessenek fel. A papság kezdetben mereven

[1]) Lőcsei levélt. »Humillima supplicatio st. et. ord. regni Evangelicorum.«

ellenkezik. A következő napon már enged, csak a »*status evangelicus*« elnevezésen akad meg. A világi katholikus követek a »*status*« szó mellőzésével egyszerűen az »*evangelicorum*« (t. i. gravamina) kifejezést akarják használni. A papok pedig nem akarják a protestánsoknak megengedni az »*evangelicus*« elnevezés jogos használatát, mert a katholikusok is »*evangelicus*«-ok. A nádorral együtt azt ajánlják, hogy az evangelikusok »*augustanam et helveticam confessionem profitentes*« címmel illettessenek. — Az evangelikusok megharagudva a fölött, hogy ők már se »*status*«-ok se »*evangelicus*«-ok ne lennének? — elhatározták, hogy eddigi határozataiktól egy körömnyire se térnek el (ne latum ungvem discedatur).

A vita ötödik napján (jan. 12-én) Illésházy Gáspár, Nyáry Lajos és Bernát főurak közreműködése mellett megújították határozatukat.

Az ugyanazon napon tartott összes ülésben Lippay György cancellár, Draskovits János, Sennyey Sándor, Wesselényi Ferencz és Ferenczfy Lőrincz a főrendűek nevében felszólították a rendeket, hogy az evangelikusok által a királyhoz felterjesztett folyamodványnak szövegét nyilvánosan olvastassák fel. Annak felolvasása után kitört a vihar. A cancellár elkeseredetten kelt ki az evangelikusok vakmerősége ellen, melylyel a katholikusokat merték a tárgyalások húzása halasztásával vádolni. Ezen sérelmet megtorlandó, felhívta a katholikus rendeket, hogy az evangelikusok sérelmeinek teljes mellőzésével folytassák a tárgyalásokat.

Az evangelikusok mereven ragaszkodtak az 1608-iki törvényekben, a régi szokásban, a királyi decretumokban és az országgyűlések actáiban gyökerező »*status evangelicus*« elnevezéshez. Kijelentették, hogy ha sérelmeik fel nem említtetnek, ők semmiféle további tárgyalásokba nem bocsátkoznak. Megüzenték ezt a nádornak, ki azonban a főrendűekkel együtt a cancellár által indítványozott határozat mellett maradt.

13-án reggel a főrendűek a cancellárt, Sennyey Sándort, Csáky Istvánt és Barkóczy Ferenczet küldötték át a rendekhez. Ezek fejtegetni kezdték, hogy az evangelikusok sérelmeit felvenni *lehetetlen*, mert a katholikusok nem változtathatják meg előbbi határozatukat, — *felesleges*, mert sérelmeiket már felterjesztették a királyhoz, — *szükségtelen*, mert a királyi leirat a vallási viták mellőzésével rendelte folytatni a tárgyalásokat s ebbe már az evangelikusok is beleegyeztek. Azt nem ellenzik a katholikusok, hogy az evangelikusok »*bona fide absque omni fraude et dolo*« élhessenek a »*status evangelicus*« elnevezéssel.

Az evangelikusok erre bizottságot küldöttek ki, felkérni a nádort és a személynököt, adjanak nekik assecuratoriát arról,

hogy a »*status evangelicus*« elnevezést nem ellenzik és e miatt viszály többé nem fog előidéztetni.

A küldöttek eredmény nélkül tértek vissza. Az eredménytelenség miatt boszús evangelikusok 14-én elhatározták, hogy többé nem kérnek bizonyítványokat, hanem a gravamenek szövegébe elkerülhetlenül bevétetik a »*status evangelicus*« szavakat. A közös gyülésből értesítették ezen határozatukról a nádort, ki nekik azzal válaszolt, hogy ha a sérelmeket összeállító bizottság tagjai közől valaki meg nem jelenik a gyülésben, annak helyére azonnal mást nevez ki. Az evangelikusok megjelentek ugyan, de minthogy a személynök nem engedte meg, hogy sérelmeik bevétessenek, végképen visszavonúltak a tárgyalásoktól.

16-án magához hivatta a nádor az összes KK-at és RR-et. Az egybegyűltek előtt Trautmannsdorff gróf és Pichelmayer, Austria vicecancellárja, mint királyi biztosok előadták, hogy a király az ország jóléte fölött való tanácskozás végett hívta össze a rendeket, de már hét hét óta az országnak nagy kárával és az ő akarata ellenére hiába való vitatkozással töltik az időt. Minthogy ő felségének gondjait az örökös tartományok és a német birodalom ügyei is igénylik, tovább nem időzhet Pozsonyban. A mint az országnak jogait, kiváltságait és szabadalmait megsérteni nem akarja, épen úgy azt sem engedheti meg, hogy valaki újításokba és a törvények magyarázgatásába bocsátkozzék. Határozottan parancsolja, hogy az evangelikusok sérelmeit teljesen mellőzve fogjanak a kitűzött propositiók tárgyalásához.

A királyi biztos távozása után a nádor, az esztergomi érsek és a cancellár minden szentek nevére kérték a rendeket, ne engedjék szakadásra kerülni a dolgot, de engedelmeskedjenek a király parancsának.

A rendek házában nagy vita keletkezett a fölött: vajjon a királyi biztos a királynak végső határozatát tudatta-e az evangelikusokkal? — Megkérdezték a főrendűek véleményét. Ezek és a kath. rendek a kir. biztos szavait a király végső határozatának tekintették, mibe az evangelikusok többszöri üzenetváltás után sem akartak belenyugodni. Kimondották, hogy instructióik ellenére nem akarván eljárni, nem vesznek részt a tárgyalásokban, de írnak küldőiknek, hogy vagy más követeket válaszszanak, vagy részükre küldjenek új instructiót. — Ennek hallatára a nádor úgy vélekedett, hogy máskép már nem lehet elintézni a viszályt, mint ha az egész ügyet a király ítélete alá bocsátja s az engedetlenségnek és szakadásnak okozóit feljelenti.

Mielőtt ezt tenné, 18-án magához hivatta az evangelikusokat. Elmondta, hogy ő eddigi magatartása miatt már gyanúsítgatásoknak van kitéve; kéri őket, hagyjanak fel a makacskodással

és biztosítja őket, hogy ezentúl sem a czímezés sem a vallás ügyében nem fog viszály felmerűlni. Az evangelikusok erre Czobor Imre, Ostrosith István, Nyáry Lajos és Bernát főurak közreműködése mellett írásban következőleg válaszoltak: »Mivel az elmúlt szombaton ő felsége az mi kegyelmes urunk verbaliter kegyelmesen ilyen formán méltóztata az egész statusoknak declarálni magát, hogy az mint minden rendeket és statusokat meg akarja az ő szabadságukban és immunitasokban ő felsége megtartani és másokkal is azokban megtartatni: ugy novitásokat ő Felsége e contra nem admittálhat. Mivel azért az ev. status sem kíván semmi újítást, könyöreg ő felségének alázatosan csak azon, mivel az mi gravaminaink in lege regni fundáltatott, hogy iuxta suam benignam oblationem vigore 2-dae conditionis et aliarum constitutionum super sublatione universorum gravaminum editarum kegyelmesen tollálja gravaminainkat és az aránt resolválni méltóztassék scriptotenus ő felsége magát kegyelmesen. Az denominatiorúl való controversiát az mi illeti, arrúl in contextu articulorum írattassék egy articulus in hanc formam et sententiam: ut articuli T. et T. in negotio religionis editi, conditio 2. et 6. imo et articulus 3. ante coronationem anno 1608. editus, una cum denominatione, quoad distinctionem religionum ibidem expressa observatur.«

A nádor ezen íratot 19-én a főpapok és főurak elé terjesztette. 20-án következő határozatot közölte az evangelikusokkal: »1. Az szombati (nagy-szombati) auditorium in concessa forma soproni végezés szerint építessék. 2. Az lévai auditorium fából való építessék in ea forma a mint vagyon. 3. Az ki patronus, maga szentegyházában temettessék. 4. Szakolczaiaknak temető helyek assignáltassék. 5. Az bírságolás religioért ne legyen.«

Dr. Demkó Kálmán.

VOLT-E SZERENCS VÁRMEGYE?

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Eddig inkább csak sejtettem, a mit manapság már hiszek és vitatok, hogy *Szerencsnek egykori vármegyei mivolta történelmi tévely és hogy Szerencs vármegye soha sem létezett.*

Már másod ízben veszem tagadóba Szerencs vármegyének létezését. Hiába, a fát sem lehet egy csapással levágni, főleg pedig, ha az a *balvélekedések oly megizmosúlt bálvány-fája, mint a milyen Szerencsnek vármegyei kérdése.* Különben arra, hogy újabb felszólalással siettessem kidöltét Szerencs megyei dicsősége fájának, leginkább azon alkalom ösztönzött, hogy Szerencs felűl imént vallott s jelenleg indokolt nézetem ellenzékre, mondhatnám, kemény ellenmondásra talált. [1])

Ezen ellenmondás után úgy vélekedem, kétszeres érdekűnek igérkezik a fölvett tétel, hogy csakugyan *»volt-e Szerencs vármeyye?...*

Ítéletem szerint, hogy e kérdést a végmegoldás felé segítsem, nem szükséges, legalább ezúttal nem, hogy a *vitatkozás elém dobott keztyüjét érintsem.* Egyelőre talán íróí elégtételt vehetek magamnak már az által is, ha csupán az állítólagos megyei székhelyet és területét helyezem lehető történeti világításba.

És a következendőkben épen ezzel kívánok foglalkozni.

Új vármegyénknek fölfedezője nem más, mint a jó Nováki József egri kanonok († 1827.), a »*Memoria dignitatum ecclesiae Agriensis*« kézírati műnek fáradhatatlan szerzője. Utánna *Balássy Ferencz* történetírónk érdemesíté leginkább magát Szerencs körűl. A m. történetirodalom e részben őket vallja első auctoroknak, mihez képest természetesen ők a leghitelesebbek s leghívatottabbak is

[1]) Balássy Ferencz: »Válasz Kandra Kabosnak a sombolyi főesperesség s a sárvári várispánság és apátság kérdésében« »Századok« 1884. évf. 543. l.

okát adni, hogy *mely alapon*, miért kell hinnünk Szerencs vármegyének egykori létezésében?

Tájékoztatás tekintetében máshoz, mint hozzájok fordúlnom nem lehetett nekem sem, ki élénk igazság-érzettel, azonban a gáncsoskodás szelleme nélkül nyulok az ő Szerencs vármegyét megteremtő czikkeikhez, hogy azoknak *általános* érveit és *részletes* adatait a *történelmi kritikának próbája alá vessem.*

Szerencs vármegye legfontosabb adatai.

Nem szeretem a fontoskodást; vannak azonban ünnepélyes alkalmak, midőn irányelveinkkel mindjárt elöljárójában be kell számolnunk. S a kényszerűségnek ilyen pillanatában érzem magamat s talán méltán, mostan is, szemben Szerencs vármegyével.

Amint én veszem a dolgot, nagyon sok kívántatik ahhoz, hogy egy kis ős világ, egy eltűnt vármegye fölfedezőjeként léphessünk föl. Az érveknek, hogy többet ne mondjak *számban és erőben* arányosaknak kell lenniök első sorban az állítás merészségével és szokatlanságával, miután reájuk nehezedik a teher, vagyis, (hogy a szemléletet jobban megközelítsem) mert alapúl szolgálnak. Egy-két adat (a mennyinél többre Szerencs vármegye sincsen építve) nem mindig bír el nagy alkotmányt, és semmi esetre sem akkor, ha még hozzá azok nem is megdönthetetlen érvek, hanem csupán látszólagosak.

A történetírónak ily esetben kívánatos, hogy ezen felül még arra is gondja legyen, miszerint inkább kétségbevonhatatlan »tényekre,« mint megbízhatatlan »terminologiára,« és meg nem csontosodott *műszavakra* támaszkodjék állításaiban, miután attól lehet tartani és méltán, hogy amely kifejezéseket mi írók műszavaknak írunk elő a régi századok számára, nem kis szerencsétlenségünkre az illető korban azon kitételek még nem bírtak határozott megállapodottsággal s nem bírhattak eszerint a nekik tulajdonított és velök születettnek vélt bizonyítási erővel és hatékonysággal sem.

És ezután azon, most már fölmerülő kérdésre: ha vajjon Szerencs megye mivoltának megalkotói rendelkeznek-e elégséges *meggyőző* (intensiv) érvekkel, és továbbá, hogy merész föltevésökben *tényekre* támaszkodnak-e? — bizony nem kis sajnálatomra már bevezetőleg is csak *tagadólag* lehet válaszolnom.

Az elsőt: az érvek belértékének (intensivitásának) hiányát, s hogy úgymondjam, a zeruson álló »erőfokát« illetőleg azonnal nem szándékom nyilatkozni: a kifogásolhatatlan történeti tényeket helyettesítő *terminus technicusok* tekintetében azonban akár nyomban mindjárt is kifejezhetem aggályaimat.

Szerencs vármegye nemes képviselőinél *nem elvitdzhatatlan*

történeti tények, hanem egyesegyedül holmi proteus-képű, azonban csalhatatlannak vett *elnevezések teszik ki a fő-argumentumot.* Nem történeti tények, mondom, hanem két üres szó: a *parochia* és *comitatus* szavak szolgáltatják kezökhöz azon bűvös lámpát, melynek segélyével Szerencs vármegyét elénk varázsolják. Ők ezen tisztességes diák szavakat elég erőseknek tartják arra, hogy megbírjanak oly óriási alkotmányt, minő egy vármegye. Ezen, különben nem jelentőség nélküli elnevezéseket tekintik álláspontjuk sikeres védelmi főeszközének és Szerencs vámegye bevehetetlen fellegvárának.

Van-e ennyi erő, ennyi jelentőség a tisztes öreg, diplomaticai két szóban? — e kérdésnek ígéretemhez képest azonnal utánna kívánok nézni.

S mi mondatik és mi tartható — kérdem — Szerencsnek *parochiai* (? vármegyei) minőségéről?.. És jelesen, miként vélekednek e tárgyban tudósaink?..

» 1. III. Honorius pápa *1217*-ben kelt levelében, melyben *az egri káptalant a szerencsi tizedek birtokában* megerősíti, Szerencset »*parochiá*«-nak nevezi.

2. II. Endre egri püspök *1275*-ben kelt levelében, melyben az *egri káptalannak* az ő elődje által elfoglalt vagy elidegenített *birtokait visszaadja*, — Szerencset, melyben a visszaadott birtokoknak egy része feküdt, szinte »*parochia*«-nak nevezi. *Már pedig a parochia-kitételt úgy értelmezik íróink,* hogy az tulajdonképen megyét, provinciát vagyis polgári megyét, nem várispánságot jelent,« — úgymond a Szerencset vármegyének hirdető nyilatkozatok egyike. [1])

Íróink értelmezése szerint tehát Szerencs hajdanában polgári megye volt, nem pedig vár-ispánság, vagyis *katonamegye.*

Szép dolog; hanem hát akkor mi lesz Szerencsből, ha az találna bebizonyosodni, hogy a polgári megyének se híre se hamva a régiségben, hanem minden a várispánság volt; ez volt minden, és e szerint a parochia korszakában még maga a vármegye is? [2])

Implicite, tartalmilag tehát még eddig egy álláspónton vagyok az ellenvéleménynyel. Amaz tagadja, jól is teszi, hogy Szerencs várispánság (parochia castri) volt, én meg ennek alapján állítom, hogy nem volt vármegye. Mindkét állítás egyet tartalmaz és ugyanazt fejezi ki nézetem szerint.

Amde az ellenvélemény előreláthatólag elégedetlen lesz az

---

[1]) *Balássy Ferencz:* »Századok« 1884. évf. 548. l.

[2]) Megye? Várispánság?? kérdezhetném a tudós *Pauler Gyulával.* »Századok« 1882. évf. 202—222. ll.

osztályrészszel, melyet ennek alapján Szerencs részére kiszolgáltatni hajlandó vagyok. Pedig a polgári megyére értelmezett parochiaszó maga is bizonyságom lehet, hogy eljárásom Szerencs iránt nem akar jogfosztogatás lenni.

A *parochia* szót »tulajdonképi megyére« »provinciára vagyis polgári megyére« látjuk értelmezve. Hol voltak ezek? Ezek létezése bebizonyított dolog-e? Hát a *parochia castri* mi lesz?..

A »parochia« első sorban szervezetlen terűletet, olyan megye-félét jelent, mely a »vidék,« »tájék,« »kerűlet« kifejezésekkel vehető egyértékűnek. *Parochia Szerencs* mondható ez értelemben megyének; de akkor sem polgári megyét jelent, épen úgy mint vármegyét, vagy egyátalán szabad terűletet sem.

A *parochia* inkább határozatlan terűletet, vidéket jelent, mint szorosan összefüggő igazgatási terűletet, azaz vármegyét.

A *parochia* kifejezésre aligha szabad új vármegyéket építenünk, s így elfogúltság vala megyés várat építeni a pápa 1217-iki levelének ezen helyére: *decimas parochie Sceremchi.*

A parochia kifejezés tartalmilag sokkal üresebb, hogy sem annak nyomán Szerencs körében egy róla nevezett vármegyét búvárolhassunk és azt »eltűnt« vármegyeként léptethessük föl.

Pedig a sokat idézett kifejezés, miként a kategorikus idézetből is látszik, eddig missióval bírt: küldetéssel Szerencset megnemesíteni és egy jókora terűlet vármegyei székhelyévé tenni.

Különben, hogy a *parochia* műszó (term. technicus) mit akar kifejezni, még inkább kivehetjük *név-változataiból:* a későbben nyomába lépett és helyét elfoglaló »*comitatus*« és »*districtus*« vele rokon terminologiákból.

Szerencs vélt-vármegyének ugyanis másik szilárd alapköveül a »comitatus« szokott vétetni, melynek classicus voltával szintén meg kell ismerkednünk.

Szerencsnek vármegyei *védírata* nem kis sulyt fektet ugyanis a *comitatus* jelentőségére és azt úgy tűnteti föl, mint Szerencs vármegyei mivoltának csalhatatlan bizonyságát.

»3-or. Tamás esztergomi érsek — úgymond folytatólag a nemes jogvédelem — 1317-ben visszaítélvén *az egri káptalannak az egri püspökök által elfoglalt birtokait és tizedeit,* ezen ítéletlevelében világosan megnevezi Szerencset, mint *vármegyét, comitatust,* megemlítvén némely helyeket, melyek Szerencs*ben,* mint comitatus*ban* estek.«

Tehát e szerint a *comitatus* is annyi, mint a parochia: megye, vármegye, avagy miként az idézett helyen folytatólag megjegyezve találom: »minthogy ezek szerint Szerencs egyik oklevél-

ben *parochiának*, a másikban *comitatusnak* van nevezve: alig lehet annak egykori megyeiségét *kétségbe vonni.* [1])

Mennyi meggyőződés és mily tévedés!

A szaktársak azonnal észre fogják venni, hogy itt ugyanazon hiszékenységről, ugyanazon fogalom-zavar szülte tévedésről van szó, melyet első kiadása után ismerünk már is.

Pedig nem vármegyei zászlaja Szerencsnek a *comitatus felíratú* sem; kár lesz rá esküdni.

Azt látom itt föltételezve, sőt mi több: erősen hangsulyozva, hogy a *comitatus* kifejezés föltétlenül és minden körülmények közt vármegyére értelmezendő. Talán, mondhatnám, nem egészen helyesen és minden hiba nélkül. Ezen terminologia körül ugyanis még nagyobb megszorítással és körültekintéssel kell eljárnunk, mint azt a »*parochiá*«-nál tevők.

A »comitatus«-t egyszerűen csak vármegyének venni majdnem több a beszámítás alá nem eső jóhiszeműségnél; mert hogy az idézetnek korában (1317) e terminologia még nem volt megállapodott értelmű, azt tekintélyes tudósaink bizonyítják, s erről az okmánytárak nyomán könnyű meggyőződést szerezni magunknak is.

Átélte ugyanis ezen műszó is a jelentőség gyermek- és ifjúkorát, mielőtt a *Verbőczy comitatus-ainak* erőteljes férfi-korába eljuthatott volna. És azon korszakban, a melyre hivatkozásunk esik, a comitatus szó körülbelül középkori ifjú-korában volt és ebből magyarázható jelentőségbeli ingatagsága, meg nem állapodottsága és értelmének szétágazása is.

Ugyanazon egy *comitatus* szó jelent *vármegyét*, jelent kisebb terűletre szorított s némileg különálló *birtok-ispánságot* és *szolgagyöröket* [2]) és jelez végre semmi önállósággal sem biró egyes *járásokat* vagy *kerületeket.* is. A comitatus értéménye körül azonban talán mégis akkor legbajosabb eligazodnunk, mikor ugyanazon szövegben két értelemben, ellentétes jelentőségben fordúl elő, ott vármegyét, emitt egyszerű kerületet jelentvén.

A *comitatust* minden körülmények között tehát a legkevésbbé sem szabad vármegyével adnunk vissza.

Valóban, ha Szerencs vármegyének egyik *achilles-sarkául* a »parochia« vehető, a másikat a »comitatus« fogja adni. Oly résekre vezet mindkettő, melyeken át erőfeszítés nélkül hatalmunkba keríthetjük az argumentumok nagyon kis csapatától védett vármegyei erődöt.

Csakhogy a fönnérintett 1317-iki nagypecsétes levéllel még

---

[1]) *Balássy Ferencz* »Századok« 1884. évf. 549. l.

[2]) Vidékünkön ilyen értelemben képez comitatust Patak.

sem oly könnyű elbánnunk, mint ahogy első tekintetre látszik, vagy ahogy az egykorú egri püspökök elbántak a kérdéses szerencsi tizedekkel.

»...decimas quarundam villarum in *comitatibus* Ujvar, Borsod, Ung et *Zerempch* habitarum etc.« — úgymond az érseki levél egyik helye. Vagyis Szerencs, legalább látszólag, megyék között jő elénk; következőleg a mi a többi, annak kell tekintenünk őt is. Hogy csakugyan *comitatus,* nyomára akadunk ennek is. Valamivel alább ugyanis ez áll:

»Ac in comitatu Zerempch decimas villarum (s következnek a faluk nevei.)«

Szóval vármegyei mivoltának sok látszatát tárja elénk e helyütt Szerencs, és én a legkevésbé csodálkozom, hogy vármegyévé tették és annak ünneplik még folytonosan egynémely tudósaink; mert vármegye marad az ezután is mind azok előtt, a kik csak ezen kiszakított adatra támaszkodnak, és elmulasztják Szerencs egész helyzetét figyelmökre méltatni.

Annak látszata, hogy Szerencs vármegye vala, való igaz, hogy megvan; a látszattól azonban az igazságig sokszor áthidalhatatlan a távolság. [1])

Mert miről is van itt szó? Nem »tulajdonképi« vagyis »polgári megyéről,« nem anjoukori vármegyei comitatusról; hanem majd »parochia,« majd »comitatus« czím alatt a szerencsi (káptalani) tized-kerületről, melynek régi jogában az egri káptalant III. Honorius pápa megerősítette, melyhez a káptalan jogát II. Endre püspök elismeri és melyre a kapzsiság újólag rátevén kezét, még sokáig pörpatvar tárgyát képezi. Ezen vitás terület azonban megye, helyesebben vármegye semmi esetre sem lehet, mert a vármegyék tizedjoga a püspöké, ki abból egyes kerületeket enged át káptalanának. Egész vármegye tizedét káptalan soha sem bírja. És ehhez képest még az is kérdés, ha vajjon itt az: *in comitatibus*

[1]) Lehetőleg minden jogosúlt ellenvetést megelőzni kívánván, kérdésessé tehető, ha vajjon nem Zemplént helyettesíti-e itt Szerencs, és Zemplén nem azon értelemben mondatik-e Szerencs megyének, a milyenben *Bihar* mondatik *Telegd*, máskor meg *Várad* megyének és Torontál helyett olvasunk *Becse* vármegyét? Vajjon nem ily értelemben mondatnék-e Zemplén Szerencs vármegyének? Nem! még ennyi előnyt sem vagyok jogosúlt Szerencsnek elnézni, miután ezen átruházást Patak privilegiumául tapasztaljuk. Még ily átvitt és helyettesített alakban sem engedhető meg tehát Szerencs vármegye. De még más tekintetből sem lehet itt ilyesmiről szó, miután ily homályos helyleírást maga az ügy sem tűr meg, t. i. az egri káptalanra annyira fontos szóban forgó tizedek ügye.

Vjvár, Borsod, Ung kitételben csakugyan tulajdonképi megyékről van-e szó, vagy csak megye-részekről, a politikai fölosztástól elütő tized-kerületekről, vagyis (ha szabad ilyen kifejezéssel élnem) *a káptalan tized-megyéiről?*

Ha ezt meg nem engedjük, akkor azt kell vitatnom, hogy itt részben *vármegyékről*, részben *kerületekről* van szó; vagy Tamás érsek cancelláriáját kell pontatlanságáról vádolnom, hogy comitatusával tévedésbe hozta a történetírókat, és amennyi hasznot hajtott a káptalannak a 48 falunak visszaítélése által, annyi kárt tett a tudósoknak a tévútra vezetés következtében.

Ha a történet-critica ítélő széke elé állítanók az érdemes főpapot, hogy vallomását kivegyük, ő -- nincs kétségem benne — csodálkoznék az értelmezés fölött és az említett comitatusokat egytől-egyig kerületeknek magyarázná és vétetné.

És ő azt méltán tehetné; mert egyrészről *Balássy Ferencz* szerint 1317-ben Szerencs már nem volt vármegye;[1]) másrészről pedig a tekintetben, hogy az egri káptalan sem egész Abaujt, sem egész Borsodot, sem egész Ungot tized-megyékül nem bírta, két egri levéltárral is bizonyítani lehet, következőleg pedig azt is, hogy itt szó sem lehetvén vármegyékről, a comitatus itt nem is jelent többet kerületnél.[2]) S végül e nevek nem is politikai, illetőleg vármegyei, hanem csupán *tized-kerületi* nevek, mely ha esetleg összevág is a vármegye nevével, mint legtekintélyesebb helyiséggel; azonban vele sohasem fejez ki egyenlő terűletet, miként péld. ezt Borsodnál láthatjuk.[3]) Tovább azonban miért untassam ennyire száraz dolgokkal Szerencs barátait.

---

[1]) Balássy: »Századok« 1884. évf. 549. l. Ugyanő: Bartakovics. Emlékkönyv. 70. l.

[2]) Hogy csupán nehány adatot közöljek a mélt. egri főkáptalan magán levéltárából (De juribus capituli in genere 16. sz.):

[3]) Hogy ezen tized-kerületek, nem megye-nevek; de söt a politikai felosztással semmi összefüggésük, erre kitűnő példával szolgálhat Borsod, a mely mint a káptalan tized-kerülete, ezután századokon át *Kis-Borsodnak* neveztetik, és sem az egykorú al- és fel- Borsodnak nem felel meg, sem a későbbi kerületek egyikével sem esik össze névben és terűletben.

a) *1327.* A káptalan tiltakozik *Csanád* egri püspök ellen, hogy tizedeit lefoglalta: in d i s t r i c t u Wywariensi, Borsodiensi, Wnghensi et *Zerench.*

b) *1338.* Ugyanezekből *Miklós* püspök ellen. A kerületek ugyanazok. *Districtus* Wyuar, Borsod, *Zerempch* et Vngh...

c) *1365.* A Csanád és Miklós hibájába esik Mihál egri püspök is, miért is a protestatiót ellenébe is megteszi a káptalan. Igen érdekes, söt

Különben odáig már vagyunk, hogy javasolhatom, miszerint amint Szerencs mivolta tekintetében nem állapodtunk meg a famosus »parochia« szónál: úgy a *comitatus* szónak se tulajdonítsunk oly értelmet, mely bármi tekintetben felül állana a »*districtus*« fogalmán.

Szerencsnek vármegyei védői azon hiszemben vannak, hogy comitatus-uk eltűnő félben van 1317-en túl, sőt mint vármegye (comitatus) már akkor is csak emlékezetnek okáért említtetik. Nagyon tévednek. Az folytatja szerény pályáját tovább is, nem ugyan mint vármegye, ami soha sem volt; hanem mint *districtus*, vagyis mint az *egri káptalan tized-kerülete*. És ezen czímen még lesz vele találkozásunk.

A régésznek rosz néven vennők, ha egy kőfaragványból, annak csupa durva alakítása alapján, a messze előszázadokra, vagy a szórványos és kevésbé jellemző töredékekből mindjárt a monumentalis alkotásra vonna következtetést. A történetírónak sem adható a régésznél több engedmény. Neki sem szabad egyes kitételnek vagy határozatlan értékű szavaknak túlbecset és olyan értéket tulajdonítani, a mi meg nem illeti. *Nem szabad a történeti szellemet a holt betűknek, és ingatag terminologiának föláldozni.*

Szerencs megye chronologiai adatai.

A főérveket komolyan számba véve a mondottakban, most már azon lenne a sor, hogy a másodrendű kérdéseket méltassuk kellő figyelemre.

És ezek egyike lehet mindjárt eltűnt vármegyénk *chronologiája*, vagyis szereplése idejének kimutatása; mert tegyük föl, hogy Szerencs minden bizonyságtételem daczára, a vármegyéket termő bűvös igéknek: a *parochia* és *comitatus* szavaknak erejénél fogva csakugyan vármegye volt, avagy miként egy tekintélyes írónknál körülírva találom: »különálló megye vagy terület.«[1])

A szerencsi *különálló terület, vagy* ha úgy tetszik: *megyének* alakulásáról és létezéséről mit sem tudunk 1217-ig. Szerencs vitás múltjának búvárai közül ki mondja meg nekem, hogy mikor alakult és mi volt az oka elannyira kései föllépésének?..

Hogy ezen »különálló megye vagy terület« honfoglalás-korabeli, tehát ős-szervezetű lenne (miként ezt vármegyéinkről tartom), azt körülbelül elejthetjük, mint olyan tételt, mely nem igazolható, s ki nem állja a kritikát. Későbbi alakulásának meg a *vár-as Patak* mond ellent. Mert Patak is volt ám valami,

---

classicus a jelen tanúlmány tekintetéből a mondott kerületek körülírása: comitatus seu districtus Wyuar, Borsod, *Zerempch* et Ungh.

[1]) Balássy Ferencz: »Századok« 1884. évf. 550. l.

habár vármegyei jelleget nem igényel is magának, és ezen nálánál előkelőbb, és a Zemplénnel, a vármegye főhelyével versenyző Patak mellett Szerencsnek önállósága alig indokolható, sőt meg sem engedhető, ha csak föl nem teszszük, hogy a kies Zemplén az Árpádok korában apró *fiók-vármegyékre* volt földarabolva.

Ennyit koczkáztatni pedig még Szerencs érdekében sem szabad.

Sajátlag azonban nem is az kifogásom Szerencs ellen, hogy hallgatag bevallani, ha ős-szabású vármegye-e és ha az nem lenne, mikor keletkezett? hanem inkább az, hogy állitólagos megvoltának *korában sem létezett.*

Korántsem ingerelni kívánom ezen kemény váddal az ellenvéleményt; hanem csupán fölrázni és körültekintővé tenni. Némi ösztönre Szerencs megye várának védőivel szemben nekem magamnak is szükségem vagyon.

Száz év áll előttünk (1217—1317) Szerencsnek állítólagos életéből, és hogy ezen idő alatt a »különálló megyének vagy területnek« semmi jelenségével sem találkozhatnánk, azt alig,ha valónak hihetné valaki. Pedig nincsen máskülönben.

Szerencsnek függetlenségi pályáján az érdemleges adatok szerint két korszak különböztethető meg: az ő *parochialis*- és *comitatus*-kora.

És egyik meddőbb, mint a másik. Egyikben sincs még csak szikrája sem annak, a minek látszatával oly nagyra vannak vármegyei dicsőségének szővivői.

Az *1217*-iki adat szerint Szerencs *parochia,* azaz miként mondatik: létező vármegye.

IV. Béla *1261*-ben kelt másod-alapító levelében mindazon vármegyéket érinti, a melyekben az egri egyház birtokos volt. Ezen czímen méltán várhatnók, hogy leszen Szerencscsel is találkozásunk. De nem, a szerencsi részeket is Zemplén kezében látjuk. Péld. *Hidvég,* mely 1275-ben az »in comitatu Zeremch« rovatban jő elő, IV. Béla levelében Zemplén vármegyében fekvőnek mondatik. [1])

Az 1261-ki kir. levél tartalma Szerencs vármegye tekintetében tehát *nemleges adatot* rejt magában s annyit már is erősen sejtet velünk, hogy Szerencs megye vagy csak *látszat* és *csalódás,* vagy ekkor még nem alakúlt meg teljesen s a megállapodottság stadiumáig nem jutott el még, vagy már feloszlott.

Talán azonban később szerencsésebbek leszünk abban, hogy

---

[1]) . . item villa *Hidvege* . . . . in comitatu de *Zemlen* existen. s — Fejér. Cod. dipl. IV. 3. 40. l. És vele szemben. »*In parochia Scerempch* villas . . Hidveg Fej. Cod. dipl. V. 2. 304. l.

a vármegyék nemes versenyében »önálló megyénkkel vagy területünkkel« találkozhassunk.

Nézzük végig mindjárt V. Istvánnak *1271*-ben kelt »okiratát, melylyel az egri püspökség jogai és kiváltságai megerősíttetnek, s mely e szerint nevezetes arról is, hogy benne a püspökségnek alávetett minden vármegye elő van sorolva. Szinte átallom azonban bevallani, mintha az hibám lenne, — — Szerencs hiányzik a névsorból. És csakugyan hiányzanék?.. Hol lappang?... Mely okból nem ád magáról életjelt? A királyi íródiák véletlenségből vagy készakarva tette-e, hogy ki hagyja? mert, hogy négy évre rá (1275.) ismét *önálló megye* (parochia), az bizonyos, legalább azt mondják és mi több, írás is van róla.[1])

Folytassuk azonban jó remény fejében a nyomozást.

1323-ban Fülöp nádor-ispán több rendbeli oklevelet ad ki az egri egyház részére. A többi között az egyikben meghagyja Abauj, Bereg, Borsod, Kis-Szolnok, Ung, Zaránd, Heves és Zemplén megyéknek, hogy az egri egyházat a tizedek beszedésénél támogassák.[2]) Szerencs szokás szerint hiányzik innen is.

Pedig még akkor nem lett »districtus«, vagyis hogy írói nyelven szóljak: nem szűnt meg *önálló megye vagy terület* lenni, miután csak nehány év választ el comitatusságának főargumentumától: Tamás esztergomi érsek levelétől.

S ha Szerencs *parochia*-korában, mint vármegye, nem létezett, vajjon mozgékony és létező-e *comitatussága* korában? Nem, pedig ezt tartanám megye multja arany-korszakának; elannyira nem, hogy még maguk, Szerencs *régi dicsöségének* fölélesztői sincsenek egy véleményen abban, hogy Szerencs 1317-ben (mikor a *parochiának* mondott gyermek-korszakból a comitatus nagyreményű ifjú életkorba lépett) valóban örvendett-e még saját létének, avagy a *comitatus* kifejezés már csak sírirat, mely nem a jelenről beszél többé, hanem a kétszeresen homályos múltról.[3])

Nem szívesen hagyom el Szerencs ráerőszakolt múltjának ezen korszakát. Köznapi ítélettel is könnyű belátni, hogy ez a hely, hol Szerencs vármegyének *élni vagy halni kell.* Azért szabad legyen még egyszer szemügyre vennem azt, nehogy hazánk múltjának barátait akaratlanúl túlzásba, hibába vigyem.

1317-ben panaszt emel az egri káptalan Tamás esztergomi érsek primási ítélőszéke előtt *Márton* egri püspök ellen, hogy ő és elődei bizonyos *tizedeket* elvettek az egri káptalantól Ujvár,

---

[1]) Fejér. Cod. d. V. 2. 303—305. ll.

[2]) Kiadatlan. Egri fök. mag. lev. t.

[3]) *Balássy Ferencz:* »Századok« 1884. évf. 549. l. — Bartakovics: Emlékkönyv 70. l.

Borsod, Ungh és *Szerencs comitatusokban* (in comitatibus Vjwar Borsod Vngh et Zerempch).... és jelesen Szerencs comitatusban (ac in comitatu Zerempch) valami hét helységet.[1]) Az érsek megitéli a káptalannak a tizedeket és ennek következtében

1319-ben Márton püspök »vörös pecsét« alatt elismeri káptalana jogát és visszaadja a tizedeket »in comitatibus Abauyuar Borsod, Zerempch et Vngh« és a kérdéses« hét helységet *in comitatu de Zerempch.*[2])

Ennyi és nem több Szerencsnek comitatussága alatti egész életjele és tevékenysége. Azonban ez ismét vármegyei működés-e? Van-e olyan »eltünt vármegye,« melyet módunkban levén egy századon át figyelemmel kisérnünk, mindig csupán tized-ügyben lássuk foglalatosnak s hogy ez sem az ő, hanem terűletén kívűl eső tevékenység legyen, melynek ő csupán szenvedőleges tárgya? Vajjon az első vármegyék tized-megyék voltak-e, vagy honvédelmiek? Elegendő és méltó működés-e az egy vármegyéhez, hogy őt csak tized-kérdésekben szerepeltesse egy kitűnő, de vármegye vezetésére sem nem hivatott, sem arra nem is törekvő egyházi testűlet.

1317-en túl Szerencs megye megszűntnek levén nyilatkoztatva a saját protectorai által, vármegyei mivoltának kutatása alúl fölmentve érzem magamat. És méltán; mert Szerencs ezután az iménti adatokon, mint drága emlékein élődik csupán.

A jogaira féltékeny káptalan a fönnebbi birtokleveleket, majd ezt, majd amazt lemásoltatván, a betűhív eredeti szöveg föléleszti a comitatus, sőt a parochia kifejezést; azonban Szerencs e korban már nemcsak a parochia terminologiát élte túl, de a comitatust is, s az önálló megye helyébe önállótlan terűlet lépett. A káptalan újabb sérelmeit panaszoló levelekben már réges-régen csak *districtus de Szerencs* áll s ha véletlenűl comitatus siklik ki az iró diák tollából, az a Szerencs vármegyére már magában is végzetes *seu*=azaz igazítással azonnal a saját értékére szállíttatik, s jő létre a: *comitatus seu districtus,* melyet már alig lehetséges így adni vissza: *különálló terület vagy megye.*

A »districtus Szerencs« a régi terűleten s ugyanazon jogviszonyok között mozog, mint az Árpádkori »parochia,« vagy az ünnepelt anjou-előkorszaki »comitatus.«

Igy zökken be lassan Szerencs az őt megillető nevezet kerékvágásába, melyben aztán még századokon át békésen halad.

KANDRA KABOS.

---

[1]) Fejér Cod. dipl. VIII. 2. 680. l.
[2]) Fej. Cod. dipl. VIII. 2. 233. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÖRMÖCZBÁNYA BIRTOKÁNAK KELETKEZÉSE S FEJLŐDÉSE.

A közvélemény Körmöczbányát a felvidék leggazdagabb városának tartja s meglehet, hogy ez igaz is.

A nagy birtok azonban, mely Körmöczváros tulajdonához tartozik s gazdagságának alapját képezi, keletkezésétől kezdve mai napig gyakrabban változott, nőtt, gyarapodott, míg elérte nagyságának tetőpontját, s azután megint csökkent, épen úgy, mint ez más magánbirtokoknál szokott lenni, mig a mai terjedelmét, alakját nyerte.

Elmondom tehát történetét, a mely 556 évet foglal magába s hiszem, hogy ezáltal eléggé érdekes olvasmányt nyujtok.

Ismeretes a történelemből, hogy az Árpádházbeli királyok kihalta után sok harcz támadt a királyi trón betöltése miatt, míg utoljára az Anjou házból származott Róbert Károly foglalta el.

Ez azonban hatalmas ellenségre talált trencséni Csák Mátéban, ki ekkor a felvidék tényleges uralkodója volt. Neki hódolt a nép, a németeket kivéve, kik IV. Béla által behívatva, még idegeneknek érezték magukat (a királyok tudvalevőleg ekkor még mindig vendégeknek nevezik őket); ezek inkább hajoltak egy idegen fejedelemhez. Azért azok a szászok, kik Csák Máté alá tartoztak, semlegesek voltak, a többiek pedig segítették Róbert Károlyt.

Ezen körülményt jól ismerve, Róbert Károly igyekezett a német gyarmatosokat részére még jobban megnyerni s belőlük hatalmas pártot alakítani, adván nékik különféle előjogokat és nagy birtokokat, a melyekkel részben még mai napon is bírnak.

Körmöczbányát is, melynek eredetéről mitsem tudunk, mely azonban már a pogány időben létezett [1]) és valószí-

[1]) A körmöczi levéltárban I. tomus, 36 fons, 1 fasciculus, 1. szám alatt levő, 1342 évről szóló okmányban a körmöczi kamara már mint régóta létező emlittetik.

nűleg a tatárok által elpusztíttatott, Róbert Károly idejében már a szászok lakták, sőt akkor már virágzó bányászatuk volt. Nem csoda tehát, ha a király figyelmessé lett ezen városra és valóban fejedelmileg megajándékozta birtokokkal.

Ez történt már a rozgonyi csata után, tudniillik az 1328-ik évben, a mikor minden, két mértföldön belűl eső földet neki adományozott.

Ezen birtoknak legnagyobb része azonban évek hosszú során át parlagon hevert, sőt ismeretlenek voltak határai is; míg az 1360. évben a csepcsényi, vagyis tulajdonképen mútnai urak átengedtek nagyobb kiterjedésű erdőt Glaser Péter nevű körmöczi polgárnak, ki ott új gyarmatot alapított, mely utána Glaserhájnak vagyis Szklenónak (Turóczmegye) neveztetett el, és azt örökös bíró (Erbrichter) jogczímén bírta. Csak azután, mikor ott az erdő már kipusztúlt és ezen példát követve 1390 évben a háji urak hasonlóképen Újlehotát vagy a mostani Felső-Stubnya nevezetű községet alapították, csak akkor kezdett Körmöczbánya birtokának határai után nézni és abban a hiszemben, hogy Szklenó birtokain fekszik, fegyveres hatalommal el is foglalta.

A csepcsényi urak egy része azonban a nagy múthnai uradalom birtokához jogot formált s azt gondolta, hogy birtokai Nyitra, Bars és Zólyom vármegyékkel határosak, miért is, nem lévén elég erejük fegyveres megtorlásra, panaszt emeltek.

E czélból az 1404. évben Körmöczre jöttek, a midőn Zsigmond király ott országos törvényszéket tartott, és előadták panaszaikat a fekete vasárnap előtti szerdán, névszerint István, Gyulának, ki már ezelőtt Vladár melléknevet kapott, fia, továbbá Balázs, Petrovics Jánosnak fia és Márton múthnai Bálintnak fia, oly módon, hogy a körmöcziek birtokaikat, különösen pedig »Zsklenar lehotaya« nevezetű községet fegyveres hatalommal elfoglalták, miért is a királytól ezen birtoknak visszaadását kérték.

Zsigmond király felszólította a fekete vasárnap utáni csütörtökön, miszerint jogaikat okíratokkal bizonyítsák.

Tizenöt nappal később Pozsonyban ülésezett az országos törvényszék, mely alkalommal felterjesztették a múthnai urak az 1368. évből származó határjárási oklevelöket és hasonlóan a körmöcziek is 1328-ban kelt adománylevelüket, minek következtében felhívta Zsigmond király a túróczi monostort, hogy két egyént küldjön ki, kik Pál, báthi apáttal, Miklós altárnokkal és Fábiánnal, a királyi curiának jegyzőjével szövetkezve, szent György utáni huszadik napon kikutassák, valjon Múthna és Körmöczbánya közt létezik-e két mértföldnyi távolság és oly terjedelmű lakatlan terület.

A túróczi monostor, vagyis inkább az általa kiküldött két szerzetes teljesítette a király parancsait s beterjesztette jelentését ugyazon 1404. évi május hó 22. napján, mely szerint Múthna urai Felső-Turcsek nevű községet is, honnét a király megbízottjai megkezdték munkálkodásukat s mely Körmöczbányától alig fél mértföldnyire esett, valamint Alsó-Turcseket a nagy-múthnai uradalom kiegészítő részeinek és saját birtokuknak tartották. A bizottság tagjai, névszerint a túróczi monostor által kiküldött Miklós pap, mint a múthnai nemesek, s János, a templom őre,[1]) mint a körmöczi polgárok képviselője, továbbá Miklós, »comes capellae regiae«, Tamás, somogyi apát, magister Gallus de Zeech, annakelőtte Zólyom megyének főispánja, és Fábián, a királyi curia jegyzője, mint királyi biztosok, jelentésükben nagyon is panaszkodtak, hogy a múthnai nemesek és a körmöcziek az egész úton folytonosan veszekedtek.

A király ily módon czélját nem érte, Garay Miklósra bízta ez ügyet.

Kezdetben még Garay nádor előtt sem tudtak megegyezni a felek, míg végre a múthnai urak kijelentették, miszerint Körmöczé legyen a két mértföldnyi terület, a melyet Róbert Károlytól kapott, kivánták azonban, hogy a két mértföld zsineggel kiméressék, alapúl vévén a Mosócz és Túrócz-Szent-Márton közötti távolságot, állítván, hogy ezen mezővárosok egymástól két mértföldnyi távolságra feküsznek. Ebben Körmöcz képviselője is megegyezett, minek következtében a nádor meghagyta a szent benedeki monostornak, hogy két tagját küldje ki, kik Kővári Pál protonotáriussal, vagy Szepesy Simonnal, avagy Fokmelléki Mihálylyal és a nádori jegyzőkkel, valamint a peres felek képviselőivel egyesülve, Szt. György után való 8-ik napon, azaz 1405. évi május hó 2-án előbb a Mosócz és Turócz-Szent-Márton közötti távolságot és azután ugyanazt a távolságot Körmöcztől kezdve zsineggel (funiculo seu corda) kimérjék. Feltéve, hogy Szklenó két mértföldén túl esnék, Múthnához csatoltassék, ellenkező esetben bárminő ellentmondás daczára a körmöczieknek véglegesen átadassék. Egyszersmind meghagyta a nádor, miszerint Körmöcz és Múthna között állandó határ állíttassék.

Szt. György után a 18-ik napon felterjeszté a szt.-benedeki monostor jelentését Garay elé, melynek értelmében két tagja Kővári Pál protonotáriussal együtt felmérték zsineggel Mosócz és Turócz-Szent-Márton közt a két mértföldet, mindig az országúton haladva s azután Körmöcz városától kezdve s szintén a Turócz vármegyébe vezető nagyút mentében mérve, megállapították ugyanazon távol-

[1]) Valjon nem a szent sír lovagja? Szerk.

ságot, mely munkánál ugy találták, hogy nemcsak Szklenó, de a tőle meglehetős távolra eső Múthna község, valamint más urak (ezekkel értették a háji grófokat) birtokai is a két mértföldön belől feküsznek, miért is határt nem állítottak, hanem egyedül Szklenót adták át Körmöcznek, a többit pedig a törvényszék ítéletére bízták.

Ily eredménynyel a múthnai urak nem voltak megelégedve, daczára annak, a nádor megerősíté a bizottság eljárását és Szklenót egész határával együtt odaítélte Körmöcznek, minthogy ezen terület akkor még lakatlan volt, midőn Róbert Károly a két mértföldnyi birtokot Körmöcznek adományozta.

Ezen felmérés rosz szolgálatot tett a háji grófoknak is, mert a múthnai urak által javaslatba hozott zsineg megmutatta, miszerint Felső-Stubnya is két mértföldön belül esik.

A körmöcziek csakugyan nem is késtek, hanem ezen körülményt felhasználva, panaszt emeltek Garay előtt Péter, háji Moczkos fia ellen, miképen nem régiben a körmöczi birtokon »Neustub« nevezetű községet alapított és erdeit rontja, miért is kérték, miszerint ezen új gyarmat Körmöcznek átadassék és Péternek az erdők pusztitása, valamint használata megtiltassék.

Garay ennek következtében Pál protonotáriust két szentbenedeki szerzetes kiséretében a háji grófhoz küldte, s ezek által megparancsolta, hogy adja ki Körmöcznek Felső-Stubnyát és határát.

Péter nem tudván sokáig ellentállani, kénytelen volt a körmöcziek kivánatát teljesiteni, mire Körmöcz Felsőstubnya északi határán mély árkot ásatott Túrócz vármegyén keresztül. Ezen régi határ nyomai Felső- és Alsó-Stubnya közt még ma is láthatók, valamint a múthnai erdő és a pozsehái puszta között is. Hatóságilag a felsőstubnyai terület csakis 1407. évben és pedig húsvét után a nyolczadik napon adatott át znioi János, a templom őre, Béla, a monostor jegyzője, valamint Kővári Pál, a királyi curia főjegyzője által és annak határa a háji urak, Miklós, János és Mihály, Péter fiai, valamint a körmöczi kiküldöttek jelenlétében kijelöltetett.

Igy lett a körmöczi birtok legelőször határolva.

A múthnai urak csakugyan nem voltak megelégedve Garay ítéletével s felebbeztek a királyhoz; Zsigmond király azonban már 1406. évi február 6-án megerősítette ez ítéletet.

Eme perek befejeztével birtokolta Körmöcz a körmöczi határt, (melynek kiegészitő részei voltak akkoriban a mostani veterniki, blaufuszi és jánoshegyi határok), valamint a felsőturcseki, az alsóturcseki, a szklenói és felsőstubnyai határokat képező területeket is.

Az 1858. évben történt katastrális felmérés szerint tesz a körmöczi és a veterneki határ $7498^{3}/_{16}$ h., a blaufuszi $1878^{15}/_{16}$ h., a jánoshegyi $1341^{10}/_{16}$ h., a felsőturcseki $7082^{7}/_{16}$ h., az alsóturcseki $2139^{13}/_{16}$ h., a szklenói 7055 h. és a felsőstubnyai határ $5480^{6}/_{16}$ katasztrális holdat. Az egész körmöczi fekvő birtok tehát képezett $32483^{6}/_{16}$ holdnyi (1 hold = 1600 négyszög öllel) területet, a mi $3^{1}/_{4}$ négyszög mértfölddel egyenlő.

Ezen birtokon kívül Körmöcznek akkoriban sok pénze is volt, a mi őt királyi bankárrá tette. Igy az 1389. évben julius 7-én Zsigmond királynak 1000 darab aranyat kölcsönözött, mivel a király ugyanazon hó 25-éig nagyobb hadat akart felállítani s a hűtlen bosnya bán, valamint más felkelők ellen vezetni; legalább azt írta Körmöcznek a lipcsei várból.

Ily kölcsönre gyakrabban volt szüksége a királynak; sőt más városoktól kölcsönzött összegeket nem tudván visszafizetni, felkérte Zsigmond király Körmöczöt, hogy helyette fizessen. Igy történt az 1423 és 1424-ik évben is, a mikor Körmöcz a király adósságát Libetbányának megfizette, sőt a távoleső, dalmátországi Zárának is a királynak kölcsönzött pénzt megtérítette. Ekkor Zsigmond 9000 darab aranyon felül tartozott Körmöcznek.

Ily királyi gazdálkodás új alkalmat nyújtott a körmöczi fekvő birtok szaporítására, mert a körmöcziek ezen körülményt ügyesen felhasználván, midőn a király adósságát fizetni már nem tudta, zálogot kértek, a mit 1429-ben meg is kaptak és pedig Konosó, Lúcska, Hornávesz és Sváb falvakat, melyek eddig mint királyi birtok a körmöczi kamarához tartoztak. E négy határ átadásával megbízta a király a szent-benedeki monostort és Radvánszky Jánost, Péter fiát.

A kataszteri felmérés szerint tesz a konossói határ 4075 h., a lúcskai $1454^{14}/_{16}$ h., a hornáveszi $594^{5}/_{16}$ h. és a svábi határ $457^{7}/_{16}$ holdat. A körmöczi fekvő birtok szaporodott tehát ezáltal $6581^{1}/_{16}$ katasztralis holddal, vagyis több mint egy fél négyszög mértfölddel.

Azon oklevélből, melyet a szt. benediki monostor ez alkalommal Körmöcznek kiadott, látható, hogy Körmöcz az előbb említett négy falut csak addig bírhatta s használhatta, míg a király vagy utódai ki nem váltják, de ez sohasem történt és ennek következtében a négy falu legújabb időig a körmöcziek birtokában maradt.

Az eddig említett fekvőségeken kívül bírt Körmöczbánya még nagy kiterjedésű bányákkal, a melyek különösen a XIV. században virágoztak és valamint a várost, úgy lakosait is gazdaggá tették.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak az említett köz-

ségek fekvőségei, hanem lakosai is feltétlenül Körmöczhöz tartoztak, mint alattvalók, és ezek képezték a birtok védelmére gyakran szükséges karhatalmat és békés időben nem csekély munkaerőt, mely e város gazdagságát nagy mérvben szaporította.

Azonban a körmöczi ingatlan vagyon nagyobbodásának gátot vetettek a huszita háborúk, a melyek Körmöcznek is sok és súlyos költségbe kerültek és a bányászat apadását, valamint az ezzel mindig karöltve járó elszegényedést okozták.

Épen úgy, mint akármelyik egyénnek hosszabb, fárasztó munka után kifogy az ereje s pihennie kell, épen úgy találjuk Körmöczbányát a huszita mozgalmak után teljes tétlenségben több évtizeden át. Csakis a XV. század vége felé nyílt megint alkalma Körmöcznek ingatlan vagyonának szaporítására.

A háji grófok családja ugyanis ekkor már kihaló félben volt, mert az egyik, Antal, szerzetes volt a túróczi vagyis znioi monostorban, a másik pedig, János, gyermektelen; a családnak harmadik sarjadéka, Borbála, Zorkóczi Gyulának neje nem volt többé a háji név képviselője.

A háji uradalom tőszomszédságban lévén a körmöczivel, nem csoda, hogy Körmöcz minden erővel megszerezni akarta.

E czélból szerződést kötött Jánossal, melynek értelmében János haláláig Körmöcztől hetenkint egy aranyat kapott s ezért kötelezte magát, hogy birtokait halála után Körmöcznek hagyományozza.

Ezen szerződés megkötésére Jánost azon körülmény bírta, hogy Antal már azelőtt kötött szerződést Majthényi Mihálylyal, mely szerint egymást testvérül fogadták s nyilvánították, kikötve egyszersmind, hogy az, a ki tovább él, örökölje az előbb meghaltnak összes birtokait.

Beatrix királyné is belekeveredett a háji uradalom megszerzésébe, miért is 1489-ben kiadta a parancsot Saider Péter, kamarai főgrófnak, hogy Majthényi Mihálynak azon 300 aranyat fizesse ki, mely pénzen Antal és Jánosnak birtokai zálogban voltak ugyanazon Majthényi Mihálynál. János részét 1490-ben elajándékozta nagy-luchei Dóczy Orbán, egri püspöknek és kanczellárjának, valamint testvéreinek, egyrészt pedig a királyné tárnokának Pösténvi Oláh Márknak.

Így tehát a háji grófok kihalta után, sőt még Jánosnak, ki csak az 1493. évben halt meg, életében kezdődött a harcz a háji uradalom fölött Körmöcz, Majthényi, a Dóczyak vagyis Lipcseyek, és Oláh Márk között.

Nem tartozik ide mindazon személyek és családok felsorolása, kik ezután a háji uradalmat birtokolták, elég lesz, ha megemlít-

jük, hogy a különféle panaszok, perek és harczok ezen uradalom miatt több mint negyven esztendeig tartottak.

Utolsó, ki a háji uradalmat karhatalommal elfoglalta, Osztrosith Miklós volt és midőn utoljára Ferdinánd király az 1535. évben őt is kitiltotta Hájból, az egész uradalmat megkapta Körmöczbánya és pedig főleg azért, mert a lefolyt háborúban mindig híven a királylyal tartott.

A Dóczyak és Körmöcz közti egyenetlenségeknek Körmöcz az által vetett véget, hogy a Dóczayaknak 1000 darab aranyat fizetett.

A háji uradalom megszerzésével a körmöczi fekvő birtok Háj és e határnak kiegészítő részével Stubnyafürdőben 1929 h., a csremosnoi határban $2754^{7}/_{16}$ h. és az alsótubnyai határban $2722^{13}/_{16}$ h., összesen tehát $7406^{4}/_{16}$ holddal növekedett.

A XVI. század derekán bírta Körmöcz a Túrócz vármegyében fekvő Károlyfalvát is, de miképen jutott ahhoz, nincs nyoma a körmöczi levéltárban.

Ezen községet azonban már az 1567. évben Rubigall Pálnak és nejének Sárának eladta 600 aranyért, mert Körmöcz részint a bányászat ujabb hanyatlása, részint a folytonos harczok és részint az 1560. évben kitört nagy tűzvész miatt, mely a városnak majdnem kétharmadrészét elhamvasztá s a templomokkal és a régi várral együtt megsemmisíté, igen nagy inségbe jutott. [1])

Daczára annak, el nem mulasztott semmi alkalmat birtokai nagyobbítására. Ha azt nem is emlitenők, hogy Körmöcz egészen a tizenhatodik század második feléig a már felsorolt fekvőségeken kívül még számos szőlőkerttel is bírt Hont és Barsmegyében, melyeket azonban a török közeledte miatt e századnak vége felé eladott, még sem szabad elhallgatnunk, hogy e város a tizenhetedik században a csepcsényi nemeseknek bankárja, kik a felvett kölcsönökért darabonként zálogba adták birtokaikat, úgy, hogy a tizenhetedik század végével s a tizennyolczadik kezdetével majdnem egész Kis- és Nagy-Csepcsén Körmöcz városé volt. Ezt tanúsítja legalább a három vaskos kötet, melybe ez elzálogolt birtokok bejegyeztettek.

Ez által elérte a körmöczi birtok tetőpontját, mert kiterjedése a kiscsepcsényi (452 h.) és a nagycsepcsényi ($1205^{7}/_{16}$ h.) határokkal együtt $48.127^{10}/_{16}$ katasztrális holdat, vagyis 4·81 négyszögmértföldet tett.

---

[1]) Az erre vonatkozó eladási szerződés egyik másolatára feljegyezték a körmöcziek: »Misera civitas propter fatale incendium et militem subsidiarium suis sumptibus intertentum ne fodinae pereant Karolfalvam Rubigallis vendere coacta.«

A körmöczi uradalom azonban nem maradt sokáig teljes épségében, mert a csepcsényiek 1720—1727. közt kiváltották birtokaik legnagyobb részét, Körmöcz csak egy vendéglőt tartván meg magának, melyet 1871-ben eladott.

Ilyképen leolvadt a körmöczi uradalom $46.741^{4}/_{16}$ katasztrális holdra, a mely terjedelmét 1848-ig megtartotta.

Legyen szabad azonban ehelyütt még említenünk, hogy a bányatelepeket és számos épületet, melyek az ingatlan birtok kiegészítő részét képezték és mai nap is képezik és melyekkel Körmöczbánya mindig birt, azért nem soroltuk fel, hogy hosszadalmasak ne legyünk, bár ezek is ide tartoznának.

Az 1848-ik év nagy változást hozott be a körmöczi fekvő birtokba, mert a jobbágyság megszüntével a földeknek igen tetemes része a törvény által a volt alattvalóknak kiadatni rendeltetett.

Ennek következtében Körmöczbánya volt jobbágyainak összesen $19.256^{3}/_{16}$ kat. holdat osztott ki s így a városnak csakis $25.322^{14}/_{16}$ katasztrális holdnyi terület maradt, melyből az 1880. évben létrejött erdőegyezség szerint még 5000 katasztrális holdat engedett át a kincstárnak.

A jobbágyainak kiadott fekvőségekért kapott Körmöczbánya az államtól 94.524 frt $22^{1}/_{2}$ krt földtehermentesítési kötvényekben és 122.446 frt 40 krt részint készpénzben és részint értékpapirokban.

Ez ugyan szép összeg, de mindamellett nem elégséges az elveszett fekvőségek pótlására és pedig már azért sem, mert a *pénz forgandó* és ezen sajátságánál fogva nem oly tartós, mint az ingatlan birtok.

A körmöczi uradalom némi nagyobbodására szolgált Pozseháj pusztának megvétele 1881-ben, mely a többi körmöczi birtokkal határos 810 katasztrális holdnyi puszta, az említett évben 30.000 forintért örök áron megszereztetett.

Ezen legujabb szerzeménynyel együtt tesz mai nap a körmöczi ingatlan birtok $21.132^{14}/_{16}$ katasztrális holdat, legnagyobb részben erdőséget, azon kivül a kisebb nagyobb épületek száma 185.

Körmöcznek mostani ingó vagyona pedig áll főleg korcsmaregále jogból 16 községben, malomregále jogból 9 községben (12 malommal), valamint a vadászati s halászati jogból az összes, az uradalomhoz tartozó erdőkben és vizekben.

E vagyonnak összes bevétele tett az 1881. évben 121.833 frt 21 krt o. é.

Krizkó Pál.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. Összegyüjtötték Dr. Kolosvári J. és Dr. Óvári Kelemen. *I. köt. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai.* Kiadja a M. T. Akadémia. 1885. XLIX+539 l.

»A megyék statutumait gyüjteni — mondá Wenzel Gusztáv — és tárgyilag rendezve feldolgozni, a magyar jogtudomány szempontjából érdekes feladat volna. Eddig, mint látszik, erre sehol sem történtek még készületek.« [1]) Valahára tárgytalanná kezd válni veterán tudósunk e régi panasza. Az előttünk fekvő kötet — a Corpus Statutorum Hungariae municipalium elseje — azon erdélyi törvényhatósági jogszabályokat tartalmazza, melyek a XV.—XVIII. évszázadok közti időből reánk maradtak. Korántsem mondhatni e gyüjteményt teljesnek. Ellenkezőleg, mi azt hisszük, hogy az e testes kötetben foglalt statutumok csak kis töredékét képezik azoknak, melyeket az erdélyi municipiumok azon hosszú négy század alatt hoztak, melyek ép a municipalis élet kifejezésére a legkedvezőbbek voltak. Az ilynemü vállalatoknak természetében fekszik azonban, hogy mindjárt kezdetben az anyagi teljesség el nem érhető. Ne formáljunk tehát szemrehányást azért, hogy Kolosvári és Ovári urak mindent nem közöltek, mert hiszen mindent megtalálni lehetetlen. Azon körülményt azonban már nem hagyhatjuk észrevétlenül, hogy ők nyomtatásban megjelent, olykor igen nevezetes statutumokról megfeledkeznek. Igy teszem azon 12 igen érdekes nagyszebeni statutum közül, melyeket a nem rég elhúnyt Seivert egy külön gyüjteményben kiadott, [2]) csupán csak az 1565-iki van a Corpus Statutorumba felvéve (537—539. ll.); ez is számos orthographiai különbséggel. Az 1463., 1545., 1565., 1581., 1597., 1615., 1625., $163^1/_4$., 1676., 1677. években keltek meg sincsenek említve. E mulasztás annál sajnálatosabb, hogy ez említett statutumok válogatott fontosságúak; az ily hiányok pedig oly természetűek, hogy a Corpus

[1]) A magyar magánjog rendszere. 2-ik kiad. I. köt. 125. l.

[2]) Hermannstädter Lokal. Statuten. N.-Szeben 1869. 66. lap.

Statutorum hasznavehetőségét némileg csökkenthetik. De ilynemű mulasztások korántsem gátolhatják meg, hogy mindenki, ki azon fáradságot és szorgalmat méltányolni tudja, melyet egy ily nagyszabású vállalat létesítése megkövetel, a legnagyobb elismeréssel ne elégedjék meg azzal is, mit K. és O. urak e kötetben nyujtanak, és ne várja érdekkel e publicatio folytatását.

A statutumok fogalma alatt nem értették a múlt századok ugyanazt, mint napjaink közjoga. Nevezetesen nem különböztették meg oly élesen a törvénytől. Hiszen ez utóbbinak értelme is szélesebb körű volt. A határvonalaknak kevéssé szigorú megkülönböztetése azonban többé kevésbé Európaszerte létezett, és annál érthetőbb, mert mindkettőnek, úgy a törvénynek, mint a statutumnak nemcsak hatálya, hanem czélja is egy és ugyanaz, a mennyiben mindketten az állam igényeit formulázzák a társadalommal szemben, és viszont a társadalmét az államhatalom irányában. Csakhogy míg a törvényeket hazai alkotmányjogunk felfogása szerint az országgyűlés és a megkoronázott király hozza, és érvényük — ha csak az ellenkezője kimondva nincs — az egész országra kiterjed, addig a statutumot a törvényhatóság illetékes közege hozza, az csak az illető törvényhatóság terűletén bír kötelező érvénynyel, és mindig csak azon feltétel alatt, hogy beleillik a fennálló törvények keretébe.[1]) Tényleg azonban, mint ismeretes, hozattak úgy törvények, mint statutumok, a formai kellékek megvetésével. Tudjuk ugyanis, hogy vannak úgy magyarországi, mint erdélyi tövényeink, melyek kötelező ereje ellen senki soha fel nem szólalt, holott azokat nem hozta az országnak minden erre illetékes közege. Hiszen a XVI. sz. végéig nem egyszer esett meg, hogy törvényeink (tényleges) érvénye azon párt hatalmi állásától függött, mely azokat hozta. A törvények hozatalánál azelőtt egyátalában nem fektettek oly nagy sulyt az alaki kellékekre, mint a mai »alkotmányos közjogok,« melyek mindannyian az azóta uralomra jutott absolutismus elleni reactio szülöttei lévén, féltékenyen vigyáznak arra, hogy az alaki kellékek, mint mindmegannyi alkotmány biztosítékok megtartassanak, és hogy a törvényhozásra jogosúltaknak befolyása teljes legyen.

A XVI. és XVII. századbeli országgyűlésekről az ottani állapotok egy alapos ismerője egy méltán híres értekezésben már évek előtt így nyilatkozott: »Az országgyűlés szerkezete rendezve

[1]) A statutumnak a törvény alá rendeltségét mindenütt és mindenkor elismerték. »...értvén, hogy lex communis plus semper valeat municipali — mond az 1578. certi articuli civit. Coloswar — mi is kik ip Coloswarat lakunk... az országúl elvégzett articulusokhoz törvényhez és módhoz akarjuk szabni és illetni stb. ld. 159. l.

nem volt, s a tanácskozásba befolyó elemek aránya előttem, s úgy hiszem mások előtt is ismeretlen. [1])

Mi azon nézeten vagyunk, hogy mióta Szilágyi Sándor az Erdélyi Országgyülési Emlékeket kiadta, azon mód felől, melyen a *törvények* hozattak, már meglehetősen tisztában lehetünk. De nem úgy a statutumokkal. A felismerést az utóbbiaknál nehezíti azon körülmény, hogy a legkülönbözőbb gyülekezetek hoztak statutumokat, a mit a tövényhatóságok különfélesége hozott magával. Községek, városok, megyék, vidékek, székek és nemzetek egyaránt hoztak congregatiókon, sedriákon, táblákon, tanácsokban stb. statutumokat. Nem meglepő, hogy e statutumoknak címe, bevezetése és szövegezése a legtarkább. Az ő külalakjokban nincs semmi állandóság. A tárgy is, melylyel foglalkoznak, a lehető legváltozatosabb. Némelyik az első czikkben figyelmét oly tárgyra fordítja, mely rendkívüli fontosságánál fogva egy országos alaptörvény által való szabályzást igényelne, míg a második a legkisebbszerű rendőri intézkedéssel bíbelődik. A legzavartabb egymásutánban következik több czikk, mely a bevett vallásfelekezetek közti egyenjogúság örök eszméjével foglalkozik, hogy egy lappal utóbb a bocskor-árendát szabályozza vagy betiltsa a fagygyúnak titokban vásárlását.

Nem lehetett ez máskép oly korban, midőn oly tág köre nyílott a törvényhatósági intézkedésnek. Nagy feladatot kellett teljesíteniök. Az országos törvényt, — mely gyakran csak elvi elhatározás jellegével bírt — a helyi viszonyokhoz kellett alkalmazni; máskor magyarázatát adni az országos törvényeknek, és még gyakrabban kellett intézkedniök, mind azon viszonyokra nézve, melyekre az országos törvények ki nem terjeszkedtek.

Ha már a statutum horderejénél fogva ily nagy fotossággal bír, bizonyára érdeket keltő tárgy volna annak sorsát figyelemmel követni. És akkor látni fogjuk, hogy sorsuk a törvények mindenkori szereplésével szorosan összefügg.

Hazánkban a XVI. és XVII. század még a statutumok virágzási korába esik. A XVIII. század óta azonban épen a statutumok rovására fejlődött ki az országos törvények tekintélye. Míg a török tartotta a haza számos területét hódoltságban, egységes kormányzatról az országban szó sem lehetett, a mi annyit jelent, hogy a törvényeink nem bírhattak a kellő országos érvénynyel. És minthogy a területi szakadozottság e korszakában a törvény nem teljesíthette hivatását, a törvényhatósági jogszabályok voltak hivatva azt lehetőleg pótolni.

[1]) Kemény Zsigmond: Erdély közélete stb. Tanúlmányok. 1870. II. köt. 16. l.

Erdélyben az ok más, az eredmény ugyanaz. Hiszen ott is megvolt a terület szakadozottsága, tehát megvolt a kedvező talaj a statutum fejlődésére, de itt nem a török foglalások miatt, hanem már régebb idők óta. Erdélyben ugyanis az egyes nemzeteknek, városoknak megvoltak a sajátos privilegiumaik. Ezek által a magyar királyoktól nemcsak teherviselés alóli kivételeket kaptak, immunitásokat, hanem igen tágkörű autonomiai engedélyeket is. Törvénykezési és közigazgatási ügyeit a három nemzet mindegyike külön végezte a saját vidékén bizonyos korlátok között, és többnyire központi felügyelet alatt. A mennyiben némelyik kiváltságlevél azt határozottan körül nem írta (pedig ritkán írta), önmaguk szabták meg (»ősi szokásaikhoz képest«) az elveket, melyek szerint a törvénykezés és az administratio náluk kezelendő volt. Ezen elveik kifejezése épen a statutum. Ha Erdély külön történetéből egyes időszakokat vennénk szemügyre, úgy a részletekben is észre kellene vennünk a statutumok és a törvények közti viszonyt. Feltehető, hogy az előbbiek fontossága és nagy szerepköre oly mértékben növekedett, a mint az országos törvény (és ezzel kapcsolatban a fejedelmi rendelet) tekintélye és czélszerűsége fogyott, és viszont.

De a ki hazánk alkotmánytörténetével foglalkozik és az említettem módon vizsgálná a statutumok kifejlődését, utóbb hanyatlását, nem igen érheti be azon statutumokkal, melyek eddig közzé lettek téve. Cuvier phantasiája kellene ehez. — A jelen gyűjtemény daczára még Erdélyre nézve sem ismerünk eleget. Ez ország, mint köztudomású dolog, a XVI. század közepe előtt válik el Magyarországtól. Ekkor kezdődik Erdély alkotmánytörténetében a törvények önálló alkotása. Az egybevetésre szükséges volna, hogy e kor törvényhatósági jogszabályait aránylag oly teljesen ismernők, mint a törvényeket. Ámde ettől vajmi távol állunk. Állításom bizonyságául szolgáljon, hogy a székely nemzeti és törvényhatósági statutumok dolgában épen az egész XVI. századra nézve úgyszólván tájékozatlanok vagyunk és maradunk. 1506-tól 1604-ig épen csak (a Kilényi Székely Mihály, Lőcsei, L. Schuller munkáiból már különben is ismeretes) 1555-iki székely-udvarhelyi constitutio van a Corpus Statutorumba bevéve. Ez pedig csak a törvénykezési rendtartásra nézve bír fontossággal. Reánk nézve tehát úgy áll a dolog, mintha az egész század alatt pihentek volna a székely törvényhatóságok. Pedig lehetetlen feltennünk, hogy egy század alatt, az 1555-ikit kivéve, új intézkedéseket nem statuáltak legyen.

E gyűjteménynek *szász*, és főleg a *magyar* nemzeti, törvényhatósági és községi statutumai — azoknak aránylag teljesebb száma miatt — már jobban elégítik ki a kutató igényeit. A köz-

lött statutumok [1]) legalább időben egymáshoz közelebb állanak, és így — mint oly roncsolt mozaik képből, melynek kavicsai közt aránylag kevés az üres tér, annak rajzát némi combinatioval megérthetjük — úgy itt is teljesebb képet alkothatunk már magunknak e két nemzet municipalis közéletéről. Sajátosságaik kidomborodnak. A száz községi életre nézve pl. oly jellemző szomszédsági intézmény, mely a germán eredetű népeknél mindenütt dívott gildék rokon képződménye, idáig még nem is sejtett fontosságúnak bizonyúl. Ily intézmények mellett érthetővé válik a szászok szoros összetartása, és a minden idegen elem iránti exclusiv törekvéseik. Mert mindenkor exclusivok voltak a szászok, és minden idegen elem irányában. Falaik között ők tűrték legkevésbbé az idegent. Szász földön ingatlant nem vehetett, és fekvőséget ott nem örökölhetett, a ki nem szász. Házasság utján idegen szász városi lakótól nem szerezhetett (546. l.); idegen ott gyámságot nem viselhetett (545. 581. ll.); az idegenek kereskedése meg lett szorítva (541. 550. ll.); vele közkereseti társaságba lépni tilos volt (584. l.); idegen hatósági engedély nélkül a szász városokban nem tartozkodhatott (581. l.); a honfiaktól külön voltak nyilvántartandók (579. l.) stb.

Legkeményebben azonban az oláhokkal bántak a szászok. A székelység és a magyar elem korántsem volt oly intoleráns irányukban. Könnyű erről meggyőződni, ha az erdélyi törvények intézkedéseit (úgy az Approbata és Compilata constitutiok és a novellaresekben, mint a Szilágyi által közzétett articulusokban foglaltakat) összehasonlítjuk azon részletekkel, melyekkel főleg a szász statutumok bővelkednek. Az oláh szó mintha synonymja volna a csavargó tolvajnak (die diebescht Wallachen, 550. l.). Kétségtelen, hogy a székelyek is távol szeretik tartani az oláhságot, [2]) de nem bánnak velük mint feltétlenül gyanús személyekkel oly módon, mint az ingó javakban is igen gazdag szász nemzet. Mert a szászoknál teszem az esteli harang szó után az oláh az utczán nem járhat (Segesvár 1608. évi statutum); éjjeli őr náluk oláh ember nem lehet (1469. szász nemz. stat.); 1608-ban az oláh tolvajok Brassóból kitiltatnak, miután már 1557-ben egy szász nemzeti statutum következőkép űzte ki az oláhokat bizo-

[1]) Mellékesen említem, hogy nem minden okmány, mely e kötetben előfordúl, tulajdonképeni statutum. Ld a. 421. 448. 454. 460. 465. 488. stb. lapokon közlötteket. Egy esetben a kiadók maguk említik, hogy a statutum voltakép concret esetben hozott ítélet. (448. l.)

[2]) Ingatlant oláh ember a székely városokban nem szerezhetett (157. l.); intézkedés történik az oláh bevándorlás ellen (100. l.); a »város civisei azokat ne protegálják« (157. l.) stb.

nyos vidékekről: »...*ut omnes valachi nullo excepto una cum bonis et rebus suis universis exire* et inde discedere debeant.«

Ép e statutumokból derül ki azonban, hogy mily tévedés volna e kemény intézkedéseket csak nagy részben is nemzetiségi gyűlöletnek tulajdonitani. Sokan szoktak — főleg külföldön — e modern érzelmekkel megmagyarázni e tüneményt. De vajmi keveset fog a nemzetiségi versenygés alapján megfejteni az, ki e viszonyokat pártatlanúl tekinti. Abban rejlik mind ennek az oka, hogy az oláhok a legműveletlenebb pásztor nép valának [1]) a földműveléssel, bányászattal, iparral és kereskedelemmel önállóan foglalkozó magyarok, székelyek és szászok között. Bizonyítja ezt úgy azon tény, hogy az erdélyi községek nevei kivétel nélkül magyar vagy szász eredetűek, míg a hegyek és havasok, hol az oláhok legeltettek, azok által és után neveztettek el, [2]) mint mind megannyi statutum szövege és szelleme, mely az oláhokra vonatkozik.

Mind ez segíti megfejteni azt, hogy az oláhok miért értek el oly keveset Erdélyben, hogy a vallásuk miért nem lett recipialva, hogy politikai jogokban miért nem részesültek — ép azon korban, midőn Erdélyben, annak különös fejedelmei alatt, nagyobb és valódibb szabadság létezett mint valaha.

Helyzetük csak a mult század végével javúl, midőn az új politico-philosophicai, a forradalmi eszmék az állampolgároknak törvény előtti teljes egyenlőségét kezdik követelni.

Akkorában azonban Erdélynek már csak árnyékjogai valának, mint Magyarországnak. A leopoldi kötlevél megfosztotta alkotmányos közjogától és közigazgatásától az országot. Midőn függetlenségéről lemondott Erdély, lemondott egyszersmind a politikai (és lelkiismereti) szabadságáról is. Az országgyülések, melyek a leopoldi kötlevél előtt évenként, gyakran kétszer is tartattak, egy ideig még a kormányszék által hirdetve, fentarták ugyan magukat, de mind ritkábbá váltak; az országot bécsi

[1]) Pakulároknak mondatnak. — Felette érdekes azon tervezet, melyet a hunyadmegyei állandó tábla alkotott a kir. kormányszéknek 1773. jan. 27-iki leirata folytán; ebben meghagyatik a táblának, hogy gondoskodjék mi módon volnának az ocsmány kunyhókban lakó és kóborlásra hajlandó oláhok arra kényszeríthetők, hogy házakat épitsenek, azokban tartósan lakjanak és egyáltalában tisztességes életmódot folytassanak. — A hunyadmegyei javaslat bölcsészeti theoriákkal van bevezetve, ámde korántsem ajánl népnevelési intézkedéseket, hanem — mint kiknek a bölcsészet csak az előadás diszének emelésére való — a középkori módszert: büntető törvényeket stb.

[2]) Hunfalvy Pál Magyarország ethnographiája 1876. 499. l.

parancsszóra teljhatalmú cs. kir. biztos címe alatt, az idegen származású katonái főhadparancsnokok kormányozták, és a törvényt a rendelet szorította ki alkotmányos functióiból. Természetes, hogy a statutumokon is meglátszik e változás, úgy alakilag mint tartalmuk tekintetében. Mert hiszen ezek a legbelsőbb állami életnek, a törvényhatósági működésnek productumai, és mint ilyenek csudálatos pontossággal jelölik ki az Erdély alkotmányában beállott nagy változásokat. Ez az, mi a Corpus Statutorumnak nagy jelentőségét megadja.

Szerettük volna, ha a kiadók egy terjedelmesebb tanúlmányt írtak volna bevezetésül e gyüjtemény elé, melyben a statutumok e jelzett fontosságát kiemelték volna, és nehány reflexio által hivatott tollukkal megmutatták volna az irányokat, melyek szerint e statutumok felhasználandók az erdélyi közélet megérthetésére. Ők azonban e publicationak inkább a *jogi*, mint a fontosabb *történeti* becsére fektették a fősúlyt. Meglátszik ez lépten nyomon. — Az egyes statutumokat számos felvilágositó megjegyzéssel kisérik. Ezek közül, úgy vettük észre, a jogi kérdések részesültek a legnagyobb figyelemben, és ezek sorából is leginkább azok, melyek tisztán az alaki jogra, a perrendtartásra vonatkoznak. Szívesen elismerjük, hogy az ezen jogszabályokat magyarázó jegyzetek nagy avatottságra és szakismeretre vallanak. [1]) Amde tagadhatlan, hogy az alkotmányra, a nemzetiségekre, a vallásfelekezetekre, a rendi viszonyokra, a had- és adóügyre stb. vonatkozó olykor homályos helyek gyakran igényelnének némi magyarázatot, és fontosságuknál fogva különös figyelmet és előszeretetet érdemelnének. — De különben is, már azon (csekélységnek látszó) körülményen is feltűnik, hogy a kiadók főleg jogászok, és kevésbbé történészek, mi szerint azon végső időpontúl, a meddig a megtalált statutumokat közlik, az 1800. évet tűzték ki. Historikus, nem hiszem, hogy csalódom, ezt máskép határozta volna, mert a statutumokra nézve az 1800. évnek nincs semmi történeti, hanem pusztán csak kalendáriomi jelentősége, mint kerek számnak. Er-

[1]) Azon jegyzetekhez, melyek nem jogi tárgyra vonatkoznak, néha fér némi észrevétel. Igy pl. megemlíthetjük, hogy az 530. lapon, hol a »weinzehend«-ről van szó, Bydner nem jelenthet zsellért, hanem kádárt (a német Büttner). — Az 550. l. előfordúló, »Belgern (und Blumenawern)« kifejezés alatt nem bolgárok értendők, mint a kiadók hiszik (a XXXIV. lapon). Brassónak tudvalevőleg két külvárosa van: Bolgárszeg és Bolonya (Blumenau). Már Hunfalvy kimutatta, hogy Bolgárszeg lakói, a »Belgern«-ek *oláhok* és nem bolgárok. Az oláhok ugyanis több izben bolgárok neve alatt jöttek Erdélybe. (Magyarország ethnogr. 503. 504. ll.)

délyre nézve vagy a leopoldi kötlevél idejéig, vagy ha ez korai, az 1848-iki forradalomig kellene a statutumokat közölni.

Emeljük ki végül — mit ugyan már előbb illett volna megemlítenünk — hogy a mi a statutumok szövegének helyes olvasását és közlését illeti, a Corpus Statutorum ez első kötete kiválóan gondos és lelkiismeretes munkára vall, és bizonyára a legelkényeztetettebb közönség igényeit is ki fogja elégíteni.

L. B.

Hadadi báró Wesselényi Miklós emléke. Élet- és jellemrajz. Irta *Szikszay Lajos.* Felolvastatott Szilágymegye közönségének, Zilahon, 1883. szept. hó 24-én — néhai Wesselényi Miklós báró arczképének leleplezése alkalmával — tartott ünnepélyes közgyülésében. Budapest, 1884. Nyomatott Fanda J. könyvnyomdájában. (Ára a füzött példánynak 50 kr., a diszkötésü példánynak 1 frt 20 kr. Megrendelhető szerzőnél Zilahon.)

A fentebbi czím alatt egy 84 lapra terjedő, igen diszesen kiállított, s báró Wesselényi M. photolitographirozott arczképével s névaláírásával diszített füzet került ki a múlt évben a sajtó alól.

A mű, mint czíme is magyarázza, tulajdonképen emlékbeszéd, de a szerző élet- és jellemrajzzá domborította ki a hálás anyagot, mely rendelkezésére állott. Élet- és jellemrajzot írni pedig Wesselényiről a Kemény Zsigmond »Két Wesselényi« czímü classicus essay-je után, a legnehezebb és a sikerre nézve kétes munka; de Szikszay mégis teljes sikerrel birkózott meg feladatával; sőt ha a styl és az alaktökély tekintetében nem versenyezhet is Kemény Zsigmonddal, a tettekben gazdag, s a szenvedésekben mindenkor rokonszenvét méltán kiérdemelt életet több részletességgel, s oly minutiákra is kiterjedőleg festi, mely által túlszárnyalja Kemény Zsigmondot. Igaz, hogy Szikszay sokkal több adattal is rendelkezett, mint rendelkezhetett K. Zs., mert a Wesselényi összes naplói levelezése, beszédei, s. t. b. rendelkezésére állottak. És e temérdek, s véghetetlenül becses anyagot gondosan dolgozta fel. Egy pár téves felfogását helyre is igazítja Kemény Zs.-nak, mi által Wesselényinek »államférfiúi tapintatát s kiforrott politikai nézeteit« kedvezőbb világításba helyezi, mint K. Zs.

Szerző elejétől végig kiváló szeretettel csüng a nagy férfi emlékén, a nélkül, hogy elfogúltságot tanúsítana az iránt. Megismertet mindenek előtt Wesselényi neveltetésével, s ama viszonyokkal, melyek későbbi politikai tevékenységének irányát megszabták. Szépen írja le Széchenyi Istvánnal lett megismerkedését,

s a közöttük kifejlett baráti viszonyt, Nyugot-Európában együtt tett nagyobb utazásukat, s majd ama tántoríthatlan politikai szereplést, mely őt a 30-as években, az alkotmányért küzdők sorában a legnépszerűbb férfivá emelte az országban. Híven rajzolja, a többek között, a magyar nyelvnek törvényhozási nyelvvé tétele, az urbériség rendezése, a közös teherviselés, Erdély uniója, a szólásszabadság, a közgazdaság és a népnevelés emelése, a megyei önkormányzat biztosítása, s a nemzetiségi kérdésben kifejtett vezérszereplését az irodalmi téren, a megyékben és az országgyűléseken, vezérkedését a magyarországi és erdélyi ellenzék élén; majd pedig üldöztetését, s a balsors csapásait, melyek reá zúdúltak. S midőn a kiváló férfi alakját előtérbe állítja, nem feledkezik meg soha a kor festéséről se, mi által művének történetirodalmi becsét természetesen csak növeli.

E nagy férfi emlékének felelevenítéséért elismerés illeti Szikszay Lajost s vele ez elismerésben méltán osztozhatik a nagy apának derék fia, Wesselényi Miklós báró, ki atyja arczképét Szilágymegye közgyűlési terme számára lefestetvén, alkalmat adott a megyének ez arczkép ünnepélyes leleplezésére, s az ismertetett élet- és jellemrajz megírására, mely mű minden bizonynyal számot tesz biographiai irodalmunkban.

BORBÉLY SÁMUEL.

Újabb munkák Stuart Máriáról.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A szépségéről és balsorsáról egyaránt híres skót királynő újabban ismét több rendbeli műnek és értekezésnek lett hősnőjévé, melyek majd ártatlanságát, majd pedig vétkes voltát iparkodnak kimutatni.

Bevezetésül felsorolom ama tények lánczolatát, melyeknek hitelességéhez sem az egyik, sem a másik párt szempontjából kétely nem fér.

Stuart Mária, kinek élete az akkoriban Európát foglalkoztató vallás-politikai kérdésekkel szorosan összeforrt, atyja halálakor hat napos csecsemő volt. Felserdűlvén, a protestáns Anglia fejedelme, VI. Eduard vágyott kezére, hogy e házasság által a skót-franczia barátságnak véget vessen és az angol-skót koronának egy főn való egyesítését hozza létre. Ámde Máriának anyja, Guise Mária, testvérei parancsából, a hajadont II. Ferencz, franczia királylyal jegyezte el, a Guisek befolyásának zálogául, kiknek hatalma azonban a király váratlan halálával megszűnt, mire a

18 éves özvegy királynő Skóciába tért vissza. Hogy az idáig a párisi udvar túlfinom légköréhez szokott Mária, hazájában a daczos és rakonczátlan skót nemesség és a rideg puritánok társaságában egyrészt, másrészt az Erzsébet, angol királynő, rokona és versenytársa okozta nehézségek közepette az első pillanattól fogva magát boldogtalannak érezte, ezen nincs mit csodálni. De Mária Erzsébethez hasonlóan magasröptű terveket rejtett keblében. Miért ne lehessen ő is oly tényező az európai politikában, a milyen Anglia királynője, kivel a szellemi és testi előnyök egész halmazával ékesített fejedelem-asszony bátran versenyre kelhetett. A női hiúság fulánkja által szított versengést élesebbé tette még a politikai helyzetben gyökerező ellentét. A Máriától fenyegetett skót kalvinisták Erzsébet segélyére számítottak. Mária viszont a katholicismusnak Skóciában, sőt Angliában tervezett visszaállítására nézve az egész sziget katholikusainak részvétére számíthatott. Erzsébet továbbá nem tudta elfelejteni, hogy Mária még franczia királynő korában a szigetországok hármas czímerét használta és hogy az Anglia érdekeit sértő franczia barátságnak lelkes előharczosa; miért is megtagadta volt Mária abbeli kérését, hogy Franczíaországon keresztül utazhasson vissza szülőföldjére.

Ily viszonyok közepette a magát elszigeteltnek érző Mária oly hitves után látott, kinek tetterejében a királyi hatalom ujból való megszilárdítása és a katholiczismus helyreállítására nézve megbízhatott. E czélból magával II. Fülöppel is alkudozott, ki azonban maga helyett Don Carlos fiát ajánlotta fel neki férjül, mely terv a spanyol infáns kedélyállapota folytán dugába dőlt. Az Erzsébet által felajánlott vőlegényt, Essex grófot, kit a közvélemény az angol királynő bizalmas udvarlójának tartott, Mária megvetéssel utasította vissza. Végül 1565. jul. 29-én Darnley [1]) Henrik fiatal lorddal kelt egybe, katholikus rokonával, kinek feltünő szépsége bilincselte le Máriát első sorban, kivel azonban annak csiszolatlan és önhitt magatartása miatt csakhamar szakított. A befolyástól elesett Darnley erre bosszúsan a Murray (Mária féltestvére), Morton és Maitlandtól vezérelt puritán demokrata ellenzékhez csatlakozott, kik Máriának titkárát- és

[1]) Ujabban *Petrick* példájára (»*Die Briefe der Königin Maria Stuart*« *1873.*) több iró, pd. *Oncken* Darleynek irja e nevet. L. azonban *Bresslau* cikkét a »Deutsche Literaturzeitung,« 1882. évfolyamának 4. számában. — *Oncken* megmaradt az Darley névalak mellett; felelt a müncheni Allgem. Zeitungban (»Giessener Studien« czimen 1883. a 172, 183, 192, 220 és 318. számban. *Gädecke* viszonválasza: *Sybel*, Historische Zeitschrift. 50 köt. a végén.

mint ők híreszttelték, szeretőjét, Rizzió Dávidot a királynő szeme láttára (1566.márcz. 9.) meggyilkolták, Máriát pedig gyámnokság alá helyezték, melyből ez azonban Darnley segélyével kimenekült. E jellemtelen férj ugyanis, hogy visszanyerje befolyását, czinkostársait elárúlta, Máriát pedig visszaültette trónjára. — Nejének bizalmát mindazonáltal többé vissza nem nyerte, mi több: maga az elkeseredett ellenzék tudatta most Máriával, hogy a Rizzio testében talált török egyikének Darnley a tulajdonosa. Egyúttal azt sürgették, hogy váljon el férjétől. Mária őrült e felszólításnak: szíve akkoriban egy új szerető után epekedett, ama hírhedt, félig rabló, félig lovag hős *Bothwell Henrik* kalandor után. És ezzel elérkeztünk a katastropha kezdetéhez. Annak hírére, hogy Darnley Glasgow-ban megbetegedett, a királynő 1567. jan. 23-án férjéhez sietett, kivel kibékült. De csak látszólag, mint ezt Glasgow-ból Bothwellhez írt, szerelmet valló sonettjei bizonyítják. Nem tudni határozottan, mily indokból beszélte rá férjét arra, hogy ez az Edinburgh melletti Kirk of Field nevű, félreeső épületbe költözzön. Annyi tény, hogy Mária jan. 30-kát a késő esti órákig e házban Darnleynél töltötte. Alig hogy azonban férjét elhagyta, Bothwell czinkostársai a házat a levegőbe röpítették, a robbanást túlélő királyt pedig hurokkal megfojtották.

Mária erre, jóllehet a felháborodó közvélemény nyomban Bothwell-ra sütötte a gyilkosság gyanúját, magát a megfélemlített parlament által a vád alól felmentett kalandor által, közösen megbeszélt terv értelmében, elraboltatta [1]), mire május 15-én Holyroodban vele egybekelt. A mézeshetek nyugalmából felverte őket a skót nemesek bosszúkiáltása, kik volt czinkostársukat szökni engedték ugyan, királynéjukat azonban Lochleven-ben elzárván, azt kis fia javára lemondásra kényszerítették, kinek nevében Murray vállalkozott a kormányzó szerepére. Máriának 1568-ban sikerült ugyan Lochleven-ből megszökni, de kicsiny hadát Longside táján ellenfelei szélylyelverték, mire bosszút lihegve, az angol határnak tartott, hol azonban segély helyett börtönre talált.

Köztudomásu dolog, hogy Mária 19 évvel később, nem ugyan férjgyilkosság vádja alapján vérzett el; mindazonáltal a kérdés: »volt e része vagy sem Darnley megöletésében« mindmáig untalan foglalkoztatta a történészeket. E vád alapjául nem szolgálhatnak ugyan a per okíratai, legkevésbbé pedig a jóformán minden párttól rosszakaratú hazugságok tárházának elnevezett »book of articles«; de szolgálhatnak Máriának Glasgow és Stirlingből Bothwellhez intézett ama levelei, melyeket Morton Bothwell

[1]) Ezt *Schiern* bizonyítá. V. azonban össze: a *Zeitschrift für katholische Theologie.* (1884. évfolyam 3. füzet. 630 oldal.)

futása után annak inasánál, Dalgleish Györgynél szekrénykében elrejtve lefoglalt. (1567. jun. 20.). Ha ezen, forró szeretet és féltékenységtől suggalt hangon írt leveleket csakugyan Mária írta, nincs olyan esküdtszék, mely mai nap halálra nem itélné őt. Meg is hányták e levelek hitelességének kérdését, de napjainkig ki nem elégítő eredménynyel. Növelte a nehézségeket ama körülmény, hogy a számra nézve nyolcz levélnek franczia eredetije nyomtalanúl elveszett és hogy a reánk maradt másolatok, egynek kivételével, keltezés és aláírás hijával vannak. Hozzájárúlt azonfelűl, hogy az 1568. október havában tartott yorki tárgyalás alkalmával hallunk csak először e levelek létezéséről, akkor is csupán Murray rövidre fogott jelentése említi azokat. Behatóbban szól e levelek és a hozzájuk mellékelt sonettekről a Westminsterben tartott deczember havi konferenczianak jegyzőkönyve és az e gyűlésen bemutatott vádírat. Az eredeti, mint említők, nyomtalanul eltűnt; Buchanan műve (»Detectio Mariae«) csupán latin és skót fordítást közöl, míg a francia művekben olvasható franczia fordítás e latin fordítás után készült és igy semmikép sem pótolhatja az eredeti szöveget. E hiányban rejlik oka annak, hogy pl. *Robertson, Mignet, Ranke és Raumer,* noha a levelek valódiságát elismerték, Máriára a »vétkest« kereken ráolvasni mégis haboztak.

Mangold Lajos.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A márcz. 5-én *Ipolyi* Arnold elnöklete alatt tartott választmányi ülésen három felolvasás volt: 1. *Károlyi* Árpádtól: az 1600 febr. márcz. havakban tartott országgyülés, felolvasta Barabás. 2. A pápa békeközbenjárása Báthory István és az orosz czár között, *Szádeczky* Lajostól. 3. A nemzetgazdaság történetéhez hazánkban a múlt században *Szemere* Attilától, olv. *Thallóczy*. A két utóbbi a »Századok«-ban fog kiadatni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy az első hazai takarékpénztár a M. Történeti Életrajzok költségeire száz frtot adományozott. Köszönettel fogadtatott. Évdíjas tagokká megválasztattak: Juhász Kálmán Szolyván (aj. Lehóczky Tivadar); Volosz Lajos M.-Szigeten (aj. Korányi Frigyes); Wittmann Ignácz Szeghalmon, Békés m. (aj. Csánky Dezső); Várady Károly Bpesten (aj. Knoll Károly); Alleker Lajos M.-Óvár (aj. Ivánfi Ede); Br. Augusz Imre Szegszárdon, Tompa Antal M.-Szigeten (aj. a titkár); Vuchetich Sándor Bpesten (aj. Thallóczy).

Azután *Deák* Farkasnak és *Horváth* Árpádnak mint a számvizsgáló bizottság tagjainak következő jelentése olvastatott fel:

Tisztelt Választmány!

A f. évi január hó 2-án tartott választmányi ülésből alólirtak az elmult 1884-ik évi pénztári állás- és kezelés megvizsgálására küldetvén ki, feladatunkat f. évi február 25-én és 26-án végeztük be s a társulati pénztárkönyv és a pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét megvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlitottuk.

A felszámitásokat hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összhangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk.

A pénztári forgalom 1884-ben deczember 31-én

23.461 frt 23 kr. bevétellel és
19,694 » 01 » kiadással

3.767 frt 22 kr. követelési egyenleget mutatott.

Ennélfogva indítványozzuk, hogy a mélyen t. elnökség Balthazár Béla pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

Van szerencsénk a 37,550 frt harminczhétezer ötszázötven forintot tevő s a földhitelintézetnél letéteményezett értékpapírjaink kimutatását is 1884. decz. 31-ről ide csatolva bemutatni.

Minthogy pedig a pénztárnok úr kezénél 4000 frt készpénz áll rendelkezésünkre, bátorkodunk indítványozni, hogy a t. választmány 1500 frt tőkésítését azonnal elhatározni méltóztassék.

Melyek után maradtunk a t. választmány alázatos szolgái

Budapesten, 1885. febr. 28-án.

Deák Farkas, számvizsgáló. Horváth Árpád, számvizsgáló.

A »magyar történelmi társulat« alaptőkéjét képező értékpapírok 1884. deczember 31-én.

1.	Magyar földtehermentesítési kötvények . . .	frt	1,300
2.	Erdélyi » » . . .	»	3,550
3.	Szőlődézsmaváltsági » . . .	»	2,000
4.	4% magyar aranyjáradék » . . .	»	10,100
5.	5% » » » . . .	»	3,700
6.	Osztrák államkötvény	»	100
7.	5½% magy. jelz. hitelbank záloglevelek. . .	»	1,800
8.	5% » » » » . . .	»	5,100
9.	5½% » földhitelint. » . . .	»	3,000
10.	5% » » » . . .	»	200
11.	6% » keresk. bank » . . .	»	2,400
12.	5% » » » » . . .	»	1,000
13.	Lloyd társ. kötvények	»	200
14.	Magán kötelezők	»	3,100
		Összesen frt	37,550

névértékű papírok.

Budapest, 1885. január 12.

Balthazár Béla, társulati pénztáros.

Tisztelt Választmány!

A szép reményekkel kezdett — s külön pénztárral bíró — *Életrajzok* költségeit is, a mennyiben azok is már az elmúlt 1884-i év végével szabályszerűen lezárattak, megvizsgálván, deczember 31-én

3275 frt — kr bevétellel
1979 » 57 » kiadással és

1395 frt 43 kr pénztári maradványnyal helyesnek

s a bemutatott utalványokkal teljesen összhangzóknak találtuk, minélfogva a pénztárnok urnak a felmentés e részben is megadandó.

Budapest, 1885. febr. 26.

Deák Farkas, számvizsgáló. Horváth Árpád, számvizsgáló.

Mind e jelentések tudomásúl vétetvén, pénztárnoknak a felmentés a szokott módon megadatik. 1500 frtnak pedig tőkésíttetése határoztatik el.

Ugyancsak a számvizsgáló bizottság jelentést tesz azon javaslatról, melyet *Sigray* Pál társúlati ügyvéd boldogúlt *Zsivora* György által társúlatunknak hagyományozott 1000 frtról tett s ajánlja, hogy az Akademia mint főörökös által felajánlott 70%-ot a választmány fogadja el. Mi is megtörténvén — elhatároztatott, hogy ez ekkép befolyó 700 frt a tőkéhez csatoltatik.

Felolvastatott ezután a congressus megtartása ügyében kiküldött bizottság jelentése, mely így hangzik:

Tisztelt Választmány!

Van szerencsénk tisztelettel jelenteni, hogy a m. hó 5-ikén az orsz. kiállítás alkalmával tartandó congressus tárgyában kiküldött bizottság Ipolyi Arnold úr ő excellentiája elnöklete alatt ülést tartván, e tárgyban a következő megállapodásokat ajánlja a t. választmánynak elfogadásra:

I. Tekintettel a középiskolai tanárokra, tartassék a congressus julius hó 1-én, még pedig az Akademia termeiben.

II. E czélból intéztessék felírat a m. k. vallás és közokt. miniszteriumhoz, hogy az összes történettanárokat a congressusban részvételre hívja fel.

III. A congressus tagja lehet minden tört. társúlati tag, s minden érdeklődő, ki ez iránti szándékát a congressus titkári hivatalánál bejelenti.

IV. A congressus elnöke, Cultusminiszter s a Társúlat elnöke, ki azt ünnepélyes beszéddel nyitja meg. Titkárai a társúlat titkára és másodtitkára, jegyzője a társúlat jegyzője; az egyes osztályok jegyzői: Dr. Szádeczky Lajos, Barabás Samu, Tagányi Károly.

V. A congressus csak elvi kérdéseket tárgyal s a vitatkozás eredményét lehetőleg külön füzetben bocsátja közre.

VI. A congressus programmját valamint ügyrendét a társúlat által kiküldött bizottság, mely magát kiegészítheti, a congresses titkári hivatalával egyetértőleg állapítja meg.

A jelentés tudomásúl vétetvén, határozatba ment, hogy a congressus munkakörének megállapítása végett még e hónapban rendkivüli választmányi ülés fog tartatni.

Végül pénztárnok bemutatja múlt havi számadását:

Bevétel	4406 frt 89 kr.
Kiadás	455 frt 14 kr.
pénztármaradék	3951 frt 75 kr.

Életrajzok alapja:

Bevétel	5540 frt — kr.
Kiadás	5219 frt 10 kr.
pénztármaradék	320 frt 90 kr.

Következett egy rövid zártülés s annak végeztével a gyülés eloszlott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYESÜLET a megyeház nagytermében f. évi febr. 13-án d. e. 10 órakor közgyülést tartott Simon Gyula főispán és tiszteleti elnök elnöklete alatt, melyen tagok és közönség szép számmal jelentek meg. Az összegyült társulati tagokat a tiszteletbeli elnök meleg szavakkal üdvözölvén és a mosonymegyei culturtörténet kutatását a tagok figyelmébe újolag ajánlván — a társulat törekvéseit tőle kitelhetőleg előmozdítani igérkezett, mi a társulat részéről köszönettel fogadtatott.

Az elnöki jelentés a f. évi működésről felolvastatván kitünt, hogy a társulat 20 taggal szaporodott. A kiásott 56 sírban talált leletekkel és koponyákkal gyüjteménye tetemesen gyarapodott. Az ajándékok is az emelkedő érdeklődésre mutatnak.

A felfedezett lelhelyek további kiaknázása elhatároztatott, s miután a társulat pénzviszonyai ezt kisebb mérvben engedik meg, segélyezésekért kell folyamodnia, annyival inkább, hogy leleteink a népvándorlás korából valók, s a nemz. múzeumba a kor meghatározása végett beküldetvén — azok érdekeseknek találtattak, miért az ásatási jegyzőkönyvek az Orsz. Arch. Értesitőben ki fognak nyomatni, s rajzokkal elláttatni — melyekről a társulati tagok is lenyomatokat fognak kapni. — Mind ezen eredmények az igazgató választmánynak, első sorban pedig Dr. Sötér Ágost elnök úrnak érdemei, miért a tiszteletbeli elnök köszönetet szavaztatott a nagygyülés által neki.

Továbbá az elnöki jelentés kinyomatását indítványozta egyik tagtárs; hogy a tagok a társulat viszonyairól s állapotáról értesüljenek. Az indítvány szótöbbséggel elfogadtatott.

S míg a számadások a kiküldött egyleti tagok által megvizsgáltattak, a választmány új tagjai is megválasztattak — a gyülés fel lőn függesztve. Végre megtörtént a másodtitkár, a pénz- és könyvtárnok megválasztása Őshegyi József, Mamuliti Mihály s Alleker Lajos személyében.

A kibővített választmány tagjai lőnek: Lepossa Dániel, Mamuliti Mihály, Major Pál, Őshegyi József, Pataky Fábián, Rohrer Ferencz, Dr. Spuller József, Steiner Márton és Várady Móricz. — Ezekután az elnöklő főispán úr — sürgős teendői miatt a közgyülést rövid szavakkal befejezettnek nyilvánítván, eltávozott. Mire az elnök felszólítá Iványi Ede alelnököt értekezésének felolvasására. *Iványi* értekezése »Adatok Magyar-Óvár várának multjához« az óvári várra vonatkozó adatokat nagy részben oklevelek alapján állítá össze, kimutatta a vár fontosságát s a hallgatóság részéről nagy tetszéssel fogadtatott. A felolvasás megtörténtével a gyülés szétoszlott. — A társulati tagok száma jelenleg: 5 örökös alapító 100 frtjával — 3 alapító 50 frtjával, rendes tag 3 frtjával 74, összesen 82.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUM-TÁRSULAT f. év jan. 28-án választmányi ülést tartott, a melyen *Pontelly* főtitkár a muzeum számára tett újabb adományokról tett jelentést. Azután Odor Samu pénztárnok tett jelentést az előbbeni társulat vagyoni állapotáról, a mely most már egyesíttetni fog a másik egyesült társulat pénzeivel. Azután *Szancsa* Gyula főreáliskolai tanár olvasta fel e czimü tanulmányát: »Dácziai régi szokásai és mithologiai szobrai.«

IRODALMI SZEMLE.

— PAULER TIVADARNAK »A budapesti magy. kir. tud. egyetem története« czimü munkájából az I. kötet 3. füzete, az egyetem történetét a hittani kar megszüntetésétől az ujabb országos tanulmányi rendtartásig, 1791—1806-ig foglalja magában. Érdekes füzet. Sokat lehet belőle tanulni az egyetem múlt életéről, melyben kétségkivül a legfontosabb momentumok egyike azon intézkedés vala, mely II. József halála után a tudomány-egyetemet egyik alkotó részétől, a hittani kartól megfosztá. A növendékpapok elszéledtek. Az 1790. nyarán tartott püspöki értekezlet határozatainál fogva, az »ujonnan felállítandó egyházmegyei növeldékbe, illetőleg a szerzetesek kolostoraiba tértek vissza.«

A hittani kar megszüntetésével egyidejüleg felmerült az egyetemnek Pestről más városba leendő áthelyezése is. Nagy-Szombat, Vácz, Esztergom szállottak sikra, hogy az egyetemet magoknak kaparíthassák. Ugy látszik, abban mind hárman egyetértettek, hogy Pest tudomány-egyetemétől megfosztassék. S ezen óhajtásnak úgy az Ürményi József személynök elnöklete alatt kiküldött országos választmány, valamint az udvari kancellaria is támogatására siettek. Csakhogy mindkettő mást akart. Az országos választmány Váczot ajánlta. Az udvari kancellária Esztergom mellett kardoskodott. Nagy-Szombat történelmi alra hivatkozott. A kérdés vita tárgya lett az országban. A megyék többsége felíratainban kérte az egyetem áthelyezését. A kisebbség,

Pesttel és Pest-Pilis-Solt megyével élén az áthelyezés ellen kérelmezett, s az országos választmány és az udvari kanczellaria, valamint az egyetemre aspiráló városok érvei, melyekkel az áthelyezést sürgették, nyomós okokkal döntötte halomra. A királyi szó végre határozott. 1802-ben kimondta a Pesten maradást és a hittani kar visszaállítását, s helyéül a mai központi egyetemet jelölte ki.

Az országos választmány javaslatai között a királyi biztosság megszünésével egyetemi elnök és alelnök kinevezését ajánlta, melynek alapján a helytartó tanács elnöknek gróf Széchenyi Ferenczet, alelnöknek pedig Nittray Mátyást terjesztette föl. De ezen terv most elhalasztatott. Ujabb mozzanat volt az egyetem életében az úgynevezett generalis conventus keletkezése, melyben a rector elnöksége alatt az egyetem összes tanárai részt vettek. Ez időben 1791-ben nyerte vissza az egyetem a II. József által confiscált bírósági hatóságát polgári és büntető ügyekre nézve, melyet a magistratus a hazai törvények szerint gyakorolt. A magistratus hatásköre széles alapon nyugodott. Kezeibe volt letéve az ifjúság erkölcsi élete. Ebből kifolyólag megtiltotta az ifjuságnak a fegyverviselést, a nyilvános helyeken való dohányzást, kocsmák, kávéházak, rossz hírben álló helyek látogatását. Az atyáskodó, de túlságos szigor még a színház látogatására is kiterjedett. Ott csak dékáni engedélylyel, bálban csak szülőikkel jelenhettek meg a hallgatók. Este 9—10 órakor mindenki tartozott otthon lenni. A szállásváltoztatás a magistratus tudtával történhetett csak. Az előadásokról való elmaradás feddéssel, bebörtönzéssel, s ismétlődés esetén az egyetemről való kizárással büntettetett. A nyilvános helyeken való verekedést sokszor korbácsütésekkel torolta meg az egyetemi tanács.

A mi a tanúlmányi rendszert illeti, a megrendszabályozás kora divatozott. A tanárok a megszabott tankönyvek szerinti praelectióra voltak kötelezve. Mást használni nem volt szabad. Dugonicsot, ki mennyiségtani előadásait magyar munkája szerint tartotta, a megszabott latin munka követésére utasították. S hogy a megrendszabályozásból mi se hiányozzék, Kant philosophiai rendszerét »mint veszélyest, homályost, fellengzőt« az ország összes tanintézeteiből kirekesztették.

— A Pulszky Ferencz ötvenéves írói működése ünnepélyének alkalmából kiadott album a becses dolgozatoknak egész tárháza. Egy eseményekben gazdag élet jubileumának méltó emléke. A munkát P. *Szathmáry* Károlytól Pulszky Ferencz rövid életrajza nyitja meg, melyet *Henszlmann* Imrének Pulszky nagybátyjáról, Fejérvári Gáborról írt szellemes reminiscentiái követnek, ki a jelen század első tizedeiben a régészetnek egyik főmatadora vala hazánkban. *Havas* Sándor »Nehány adat Pannónia és Ó-Buda multjához« czím alatt a mai Dunántúl történetét a római és a népvándorlás korában tárgyalva, azt igyekezik kimutatni, hogy Etelvár (Eczilburg) a mai Ó-Buda, tehát a római Aquincum helyén állott. E szerint két Budáról van szó: egyik, a mely Attila testvére,

vagy vezérétől nyerte nevét, másik a mai Budavár, melyet 1250. táján IV. Béla adománylevele szerint »hospites nostri de Pest« építettek. Azonban Ó-Budán, a ma Királyhegynek nevezett háztömb helyén szerinte még egy harmadik királyi vár is állott, melyet Nagy Lajos 1355-ben szerzett meg a budai káptalantól, melyben maga lakott, míg az ős Etelvárat anyjának, Erzsébetnek engedte által. *Ortvai* Tivadar »Hazai római kőemlékek« című czikkében érdekesen körvonalozza ama tudást, melyet a Magyarország földén elszórva talált kőemlékekből, a római világról szerezhetünk. Ha műalkotást nem kereshetünk is ezen emlékekben, de annál fontosabb, a mit jelmeztani, latinnyelvészeti, hadügyi, közigazgatási, vallási tekintetben belőlök meríthetünk. *Torma* Károly a Nagy Lajos 1355-iki határjárási oklevelében említett »finalis lapis«-ról értekezik, mely az Árpád sírját keresők kiindulási pontja. Aquincumi ásatásai alapján a római aquaeductus pilléreinek irányából azon meggyőződésre jut, hogy a mai finalis lapist nem lehet a Nagy Lajos oklevelében említett finalis lapissal egynek venni. Ebből kifolyólag Fejéregyháza (Árpád sírja) hely fekvését illetőleg Havas Sándor véleményéhez csatlakozik, ki a kérdéses templom romjait Kis-Czell táján véli lappangani. *Kőnig* Pál a római birodalomban, a császárság alatt lábra kapott idegen istenségek cultusát vázolja, melyek között a persa eredetű Mithra Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius alatt nagy jelentőségre emelkedett, sőt Septimius Severus idejében már papjai is vannak. Ez istenség imádása Pannoniában és Dácziában is el volt terjedve, hol e cultus számos emléke maradt az utókorra fenn. *Kővári* László »Erdély építészeti emlékei« című czikkében — aligha nem tévesen — azt véli, hogy a magyarok bejövetele Erdélyben már várromokat és várhelyeket talált. Egy más czikk pseudonym szerzője a középkori várakkal foglalkozik, leírván mindazt, mi az akkori várszerkezet megismeréséhez szükséges. A várnak legmagasabban fekvő része a palatium volt, mely közvetlen sziklára építtetett, hogy az aláaknázás lehetetlen legyen. Itt lakott a várúr családjával. Itt őrizték a család drágaságait, okleveleit. A palatium legfontosabb része a donjon volt, mely a vár bevétele után még sokáig daczolhatott az ellenséggel. E dolgozatok után a XVII. századi ötvösség történetéhez *Szilágyi* Sándor a kassai születésű Khurmesser Péterről nehány érdekes adattal ismertet meg. Khurmesser Lyonban és utóbb Párisban élt, honnan a kassai városi tanácshoz küldött levelét, mint »kön. Mjt. zu Frankreich und Navarra Hoff-Goldschmied« írta alá. *Fraknói* Vilmos a Zsigmond alatt élt Florenczi (Scolari) András váradi püspök végrendeletét tárgyalja, mely Florenczben őriztetik, s melyben Scolari egyházmegyéje fővárosának, Váradnak, templomairól, kolostorairól oly bőkezüen emlékezett meg. *Ballagi* Aladár a XVII. századi parafernalisokban és »drága köves marhák« jegyzékeiben gyakran olvasható »János-köröm,« helyesen »Jahusz-körüm«-

ről szól, mely czüstbe foglalt hiuz-köröm amulett volt, s göres ellen, varázsszer gyanánt nyakbavetve hordozták. Az említettekhez az érdekes dolgozatok egész csoportja csatlakozik. Arányi Lajos, Szendrey János, Téglás Gábor, Göndöcs, Mayláth Béla, Kápolnay P. István, Barna Nándor, báró Fechtig Imre, Finály, Deák F., Lehoczky Tivadar, Lipp Vilmos, Tergina Gyula gazdagították a tartalmat, melyet Horváth Ignáczuak, Pulszky irodalmi működését feltüntető gondosan összeállított könyvészete zár be.

— A GRÓF KÁROLYI CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁBÓL, melyet Károlyi Tibor ad ki, s Géresi Kálmán rendez sajtó alá, közelebbről a III. kötet jelent meg. Vaskos kötet. Tartalomra nézve is méltán csatlakozik a megelőző kötetekhez. Lapjait a családi levéltárnak 1491—1600-ig terjedő oklevelei és levelei töltik ki. Ez évszázadot meghaladó idő alatt Magyarország arczúlata mennyit változott. A hatalom magas polczáról, hová Hunyadi Mátyás nagy lelke emelte, mondhatni a tehetetlenség örvényébe süllyedt. Mátyás halálával felbomlott minden rend az országban. A nagy király creaturái sietnek szétrombolni mindazt, mit a nagy szellem, az ország megmaradására üdvöst, jót alkothatott. Az olygarchia féktelenségeiben nem ismert határt. A király — II. Ulászló — gyáva, tehetetlen. Utána fia — II. Lajos — ül a trónon, e gyermekkirály, midőn férfi kezekre lesz vala szükség, hogy az országból elköltözött rendet, nyugalmat visszaállítsa. Mohács után az ellenkirályok között foly a harcz az ország birtokáért. I. Ferdinánd és Szapolyai János egyenlő jogot formálnak a koronához. Az ország két részre szakad, s a részek közé mint ék furódik a terjeszkedő ozmán hatalom. A Szapolyai védte jog fiára száll, s a küzdelem tovább foly, míg Frater megöletése után rövid időre egyesül a ketté vált nemzet, hogy újra, hosszú időre szétszakadjon. Ferdinándot Miksa, s ezt Rudolf követi a trónon, ki alatt megkezdődik a nemzet alkotmányérti küzdelmeinek hosszu sorozata.

Ezen időszak társadalmi életét tárja a gróf Károlyi család oklevéltárának harmadik kötete elénk. Nem tartalmaz államokmányokat. Egyes magyar családaink történetéhez, genealogiájához szolgáltat megbecsülhetetlen adalékokat a XVI. szazadban. Jobbára birtokügyi adatok. Adományozásról, elzálogosításról, visszaváltásról, fölmerült perek elintézéséről szólanak. Szemünk előtt foly le a processus: mikép emelkedik egy köznemes család az ország nagyjai sorába. A Bodók, Serényiek, Drágffyak, Báthoryak, Bánffyak, Bajoniak, Perényiek, Prépostváriak, rosályi Kunok, Szobiak, Árthándyak stb. felváltva fordúlnak az oklevelekben elő. Mondanom sem kell, hogy a kötet legnagyobb részét a Károlyiakra vonatkozó levelek teszik. Nem kis számban fordúlnak elé benne a végrendeletek, melyek egyéb birtokügyi levelek mellett is fogalmat nyujthatnak ama gazdagságról, vagyonról, melylyel a XVI. században egyes magyar családaink birtak. A kötet végén közölt urbarium 1592-ből nagybecsü helyrajzi és gazdaságtörténeti adatokat foglal magában.

Mindezek mellett egyebet is találunk e kötetben. A Bajoniak genealogiáját Géresitől, mely szerint a Sartivan-Vese nemből származó Bajoniak Robert Károly idejében Pállal tűnnek fel. A következő században Bajoni István hűséges fegyvertársa Hunyadi Jánosnak. Ezután még 100 évig virágzik a család, melynek férfiága a Zrinyi Miklóssal Szigetvárnál hősi halált halt Jánossal szakad meg. Tanúlságos kötet. Megérdemli az olvasást. Köszönet illeti a nemes grófi családot, hogy ily becses munkával ajándékozta meg a nemzetet. De elismerést érdemel Géresi Kalmán is, ki a sajtó alá rendezés terhes munkáját fáradhatatlan buzgalommal, szakértelemmel végezte.

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG 1885. schematismusában Városy Gyula, a kalocsai és bácsi püspökségek egyesítésének sokat vitatott idejét tette beható tanúlmány tárgyává. S e kérdés Városyban nem avatatlan commentatorra talált. Éles észszel bonczolja ízekre a czéljára szükséges historiai adatokat. Nyomonként czáfol és felvilágosít. Következtetései meggyőzők. E kérdés Városy előtt már többeket foglalkodtatott, a nélkül, hogy egy értelemre juthattak volna. Ezekkel ellenkezőleg Városy egészen uj hypothesist állít fel, mely nagy mértékben magán hordja a valószínűség bélyegét. Lássuk eszmemenetét.

A bácsi püspökség alapitását Fejér György és Knauz Nándor szent Istvánnak tulajdonítják, mely szerintük 1135. körül egyesítetett volna a kalocsai érsekséggel. Katona István és Pauler Gyula ezt tagadják, s úgy vélekednek, hogy a bácsi püspökség szent László alatt szakittatott a kalocsai érsekségből ki, s 1135. után egyesíttetett ismét vele. A kérdés tisztázását megnehezíti azon körülmény, hogy a bácsi püspök már 1094-ben *archiepiscopusnak* neveztetik, míg a kalocsai első *archiepiscopussal* csak 1135-ben találkozunk, mi arra mutatna, hogy az egyesítés *vagy* előbb, de 1135-ben okvetetlenül megtörtént. Azonban e combinatiót egy ujabb tény kuszálja össze: t. i. ama határvillongás, mely a kalocsai és pécsi püspökök között, egyházkerületeiknek a *Szerémségbe nyuló* határa miatt 1093-ban felmerül. Ha tehát a kalocsai egyházmegye a Szerémségbe nyult, akkor a közbül fekvő bácsi egyházmegye vagy *még* nem létezett, vagy *már* egyesítve volt a kalocsaival. Városy úgy véli, hogy külön kalocsai, és külön bácsi egyházmegye sohasem létezett, hanem a szent István által fundált kalocsai érseki szék valami kényszerítő ok miatt tétetett Bácsba által, »remanente nihilominus Coloczae sede archiepiscopali,« és egy és ugyanaz volt feje mindkét egyháznak, a ki két székesegyházzal és két székesegyházi káptalannal bírt. Hogy a két egyházmegyének ugyanegy feje volt, arra analog esetet hoz Városy fel. A tatár pusztitás után »ad ecclesiam s. Irenaei« áthelyezett szerémi püspök, azután is *szerémi püspöknek* hivatott, bár számos esetben az okleveleket most *irenei*, majd *kövi*, vagy irenei és kövi püspök irja alá.

Városy állításának egyik támasza, hogy mind a kalocsai mind a bácsi egyház szent Pál tiszteletére épittetett. Legalább a felho-

zett adatok legkisebb részben sem látszanak Katona azon állítását igazolni, hogy a kalocsai egyház szüz Máriának lett volna szentelve. Igen, — de csak az egyház egyetlen oltára. Tovább menve kimutatja Városy, hogy az »archiepiscopalis Colocensis et episcopalis Bachiensis«, vagy a midőn II. Ulászló 1494-ben Kinizsi Pált a bácsi érsekség javai (bona *archiepiscopatus ecclesiae Bachiensis)* védelmére utasítja — e kitételek tévedésen alapúlnak, bár kissé feltünőnek látszik is, hogy a pápai cancelláriа, vagy még inkább a magyar királyé, ne ismerték volna e kitételek használhatásának okát.

Végül szerző az érseki széknek Kalocsáról Bácsba áthelyezése idejét igyekszik meghatározni. De itt határozott eredményt nem ér el. Két időpont az, melyhez az áthelyezés ideje köthető. Egyik a váczi püspökség alapítása. Ez esetben az áthelyezés még szent István életében történt, melynek magyarázatát Városy abban keresi, hogy Kalocsa vidékének a keresztyén vallásra térése után, Bács környéke csak későn vette fel az uj hitet, s mint ilyen, különben is az ország határán ellenséges támadásoknak kitett helyen feküvén, inkább rászorúlt az egyházfők éber örködésére. Vagy talán 1057. körül történt az áthelyezés, midőn Radó nádor a Szerémséget visszafoglalta. Ekkor a megkeresztelkedett bácsmegyei kúnoknak az uj hitben megerősitése tette volna szükségessé az érseki szék áthelyezését. De bármint állott legyen a dolog, a két püspökség egyesitése 1093. előtt már bevégzett tény volt, s az érseki méltóság eredetileg nem a bácsi, hanem a kalocsai egyházat illette.

B. S.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

Az »Archaeologiai értesítő« idei évfolyamából megjelent az első füzet. Az új szerkesztő Hampel József, az országos régészeti és embertani társulatnak újra megválasztott titkára, ki azt ígéri, hogy a folyóirat ezentúl mindenkor legalább négy ívnyi tartalommal febr. 15-én, apr. 15-én, okt. 15-én és decz. 15-én fog megjelenni. Előrebocsátottuk e körülményt, mert az Értesítő 1880. óta — bár színvonalra s tartalomra nézve előzőit felülmúlta — mindinkább évkönyvvé vált s az archaeologia iránt édeklődőknek nem volt közegük, valamint a régészeti társulat is organum nélkül maradván, a szépen indúlt társulat mindinkább érezni kezdé a magyar társulatoknak többé-kevésbé közös baját: a részvéthiányt. E hiányon fog segíteni bizton hiszszük Hampel József, ki tizenöt évi archaeologiai gyakorlata közben megtanúlta, hogyan, s mivel kell felkölteni a hazai közönség érdeklődését. Az első szám változatosan van összeállítva, s a szakközönséget teljesen kielégíté a hozzáfüzött várakozásban, úgy a tartalomra, mint az illustrátiókra nézve. Első czikke: topographicum; Némethy Lajos megállapítja, hogy a Magdolna templom ott állott, a hol a mai budavárbeli őrségi templom áll. Becses, a czikk-

hez adott melléklet: Buda vára 1541-ben a bécsi udvari könyvtárban őrzött Meldemann-féle látkép után. Az emlékek és leletek rovatában ásatásokról találunk földolgozott czikkeket, a levelezés rovata a közönség s lap között akar létrehozni állandó összeköttetést. Az irodalmi rovat különösen gazdag, Pulszky, Réthy, Radisics, Szemere Attila neveivel találkozunk benne. A különfélék rovata már nem oly élénk, itt inkább közérdekü, a nagy közönséget illető apró vegyes közléseket kellene adni, mint a külön rovat alá fogható vidéki társulatok híreit. Könyvészet s a hivatalos rovat zárják be a füzetet. Ezek után örömmel ragadjuk meg az alkalmat, hogy e testvérvállalatot tagtársaink figyelmébe ajánljuk.

— A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetében Péterffy Jenő tüzetesebben ismerteti Görgey István munkáját 1848—49-ből. A forradalmi irodalomnak ezen egyik kiváló becsü termékét, mely annyi új és nem ismert adatot hozott felszinre. Péterffyt a Szemle olvasói már ismerik s mint régibb czikkeit, ezt is magvas előadás, jó összeállítás s erős judicium jellemzik. Kiválóan érdekes czikk a Lukács Béláé a magyar államvagyonról, mely számokkal mutatja ki vagyonosodásunkat e téren, s egy kis történeti visszapillantás a közelmultba. Br. Roszner Ervin ismerteti Timon Ákos munkáját a párbérről.

— AZ ARANY által szerkesztett »Hazánk« II-ik februári füzete Erdősi Imre arczképét hozza, s a hozzá tartozó czikk Guyon emlékirataiból vett idézettel igazolja, hogy a branyiszkói hös pap Erdősi volt. *Hegyesi* Márton az 1849-iki vésztörvényszéket s bíróságokat állítja össze. *Szinnyei* József folytatja az 1848-49-iki komáromi naplóját; e füzet a napló aprilisi részéhez a tájékozó bevezetést s ennek alapján Mack jellemzését adván s az életére vonatkozó adatokat állitván össze, arra az erodményre jut, hogy Mack nem volt árúló. *Váli* Béla az 1790—91. magyar színtársulat feloszlásának történetére vonatkozó adatokból készített egy tanúlmányt. *Torma* K. folytatja Rettegi naplóját a mult századból, ez érdekes tanúlságos munkát, mely memoir-irodalmunkban kiváló helyet vívott ki magának. Következik egy egykorú levél a Hóra világról. Tárczájában érdekes apróságok vannak s a füzetet Szinnyei repertoriuma zárja be.

— AZ EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP bemutatja magyar fordításban Frödének a székesegyház restauratiója müvezetőjének czikksorozatát a kassai dóm fejlődésének történetéről, mely eredetileg egy vidéki német lapban jelent meg, s a mely egy szakember tollából kerülvén ki, mindenesetre megérdemelte a közlést. Az archaeologiai bizottság megbizta ugyan Henszlmannt a kassai dóm történetének megirásával, de addig is, még e monumentalis munka megjelennék, szerkesztő hasznos szolgalatot tett annak bemutatásával. Némethy Lajos folytatja az egyházi kincsek elkobzása történetéhez szolgáltató adatait. A rövid közlemények közül kiemeljük Sándorffy czikket, a magyar-bródi Domonkos kolostorról, melyet egy magyar főúr nejének éjjeli látomása következtében, II. Endre alapitott. Az irodalom folytatja Duisis munkájának ismertetését. Továbbá bemutatja Radisich

munkáját: »Catalogue des reproductions galvanoplastiques du Musée des Arts-décoratifs Hongrois.« A füzetet vegyes közlések zárják be.

— A FIGYELŐ februári füzetében Vály Béla vázolja a budai színház történetét. Versényi György érdekes adatokat közöl Fogarassi Papp József élettörténetéhez, leginkább az egykorú hírlapok közlései nyomán. Egy dologra azonban, mit a közlés megemlít, de nem fejt meg, mi is szolgálunk felvilágosítással. Azt a gúnyverset, mely Fogarassi Papp József ellen íratott, nem más írta, mint Aranka s a verses feleletet rá, mely a maga nemében egyike a legsikerültebbeknek: Szacsvay. Ennek a versnek czíme: »Borostyán koszorús diploma, melylyel megajándékoztatott az a nagyfülü ostoba szamár, ki néhai t. t. prof. Fogarassi Papp József uram, most is tiszteletreméltó hideg tetemeinek koporsóját 1785. jan. 30-ik napján méltatlanúl megrugdosta,« s mely Izé purgatoriumba való utazása czimü munkájában látott világot. Abafi folytatja »Horváth Ádám s a magyar muzeum« czímü czikksorozatát, Csaplár Benedek pedig Révai életét. A magyar írók élete Schwarz Gyula, Pajor István és Szentkláray Jenő életét közli. Fabó adalékjai Zwittingerhez egész az R. betüig jutottak. A füzetet kisebb közlések s irodalmi tört. repertorium zárják be.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ első füzetében Benczédy Gergely közli: a kolozsvári magyarok panaszát a kolozsvári szászok ellen 1568-ban, mely németül volt ugyan közölve, de nagyon megérdemelte, hogy az eredetiben is megjelenjék.

— A MAGYAR NYELVŐR februári számában Deák Farkas nyelvtörténeti adatokat közöl Béldi Kelemen 1627-iki inventariumából.

— AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET bölcselet-, nyelv-, és történelemtudományi szakosztály kiadványainak I. kötet 4-ik füzetében, Dr. Török István a kolozsvári ref. collegium mult századi történetéből igen érdekes részleteket közöl legnagyobb részben a főconsistorium levéltárából, melyek a tanügy történetéhez sok becses adatot foglalnak magukban.

— AZ UNGARISCHE REVUE januári számában Marczali Henrik a Hóra-világról s Pauler Gyula a Hartwic-lengendáról írtak.

— AZ ARCHIV DES VEREINES für Siebenbürgische Landeskunde, 19-ik kötetének III-ik füzetében Zimmermann levéltárnok chronologiai táblázatát adja a szebeni plébánusoknak, főtisztviselőknek, notáriusoknak 1500—1584-ig, természetesen levéltári adatok alapján. Kiváló becsü Müllertől az anyaggyüjtemény az erdélyi és magyarországi ref. egyház történetéhez a XVII-ik században, mely sok nem ismert részletet derít fel; új és beható kutatások eredménye s az egyházi s politikai történethez egyaránt fontos adalék.

— BÁCS-BODROG czím alatt 1878—79-ben *Dudás* Ödön egy évnegyedes folyóiratot adott ki, melyből azonban csak hat füzet jelent meg. Dudás most újra megindítja e vállalatot, s annak harmadik folyamára kibocsátá az előfizetési felhívást. E folyóirat most két havi füzetek-

ben fog megjelenni, oly czéllal, hogy a majdan megírandó megyei monographiához adatokat gyűjtsön, s jelesül a megye általános történetére vonatkozó eredeti czikkeket, az egyes községek multjára, az egyháztörténetre, s családok történetére vonatkozó adatokat fog közölni; a bácsmegyei régészetet, a leleteket, az ásatások eredményét fogja ismertetni. Előfizetési díj egy évre, azaz hat füzetre 2 frt, mely a szerkesztőhöz Pacsérra küldendő. Ajánljuk a vállalatot, melynek első füzetei sok becses anyagot tartalmaznak, a történetkedvelők figyelmébe.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1885. FEBRUÁR.

Bencsik János. Tomori Pál emlékezete. *Veszprémi Közlöny* 7. sz.

Bodola Lajos. A kalendáriumok történetéből *Vasárn. Ujság* 1—3 sz.

»*Codex* diplomaticus comitum Károly de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. III. kötet. 1491—1600. Bp. 1885.« Ism. *Szilágyi Sándor. Nemzet* 45. sz. — *Acsády Ignácz. P. Napló* 48. sz. *Szádeczky Lajos Bud. Hirlap* 49. sz.

Családok (Régi) Somogyban *A. G. P. Hirlap* 56. sz.

Fenyvessy Ferencz, dr. a párbér jogtörténeti fejlődése és megváltása kérdéséhez *Veszprém* 5—6. sz.

György Aladár. Magyarok az Olympuson. *P. Napló* febr. 8. sz.

Hunfalvy Pál. Hogyan csinálódik némely historia? IV. V. *Nemzet* 19. 32. sz.

Kandra Kabos. A borsodi v. székesegyházi főesperesség. (Régészeti jegyzetek) *Egri Egyhm. Közlöny.* 3. és köv. sz.

Kelenyye és nászajándék. A Tripartitum alapján. *K. Gyárfás. M. Állam* 33. szám.

»*Komáromi András.* Karancsberényi báró Berényi György élete és politikai működése 1601—1677. Bp. 1885.« Ism. *P. Napló* 48. sz.

»*Magyar Történelmi Életrajzok* II. füzete.« Ism. *P. Napló*, 34. sz. *Egyetértés* 38. sz. *Vasárn. Ujság* 6. sz.

Majláth Béla. Forgách Simon kalandjaiból. Hogy lett Forgách Simonnak három füle. Hová lett a Forgách Simon orra. F. S. mulatsága. *P. Napló.* 32., 38., 52. sz.

Marczali Henrik. Magyarország förendi családjai. *Egyetértés* 49. sz.

Okiratok hareza I. Zsidó vajda Moldovában. Ajánlva a »Magyar Zsidó Szemlé«-nek. *Censor.* II. Önvédelem. *Balogh Gyula. Bud. Hirlap* 35. sz. — Okmányok hareza *Szilágyi Sándor.* — Egy érdekes nyelvemlék. Végválasz.) *Barabás Samu. U. ott* 45. sz.

Párbér Magyarországon. (Észrevételek Timon Ákos művére.) *Religio* 11. és köv. sz.

»*Pasteiner Gyula.* A művészetek története. A legrégibb időktől napjainkig. Bp. 1885.« Ism. *Dr. Szendrey János P. Napló* 38. sz.

»*Pesty Frigyes.* Száz politikai és történeti levél Horvátországról Bp. 1885.« Ism. *Egyetértés* 59. sz. *Függetl.* 59. sz.

»*Psalmorum Codex.* Folio. Moguntiae, 1449.« A világ legdrágább könyve. *Nemzet* 33. sz.

»*Reizner János.* Régi Szeged. Szeged, 1885.« Ism. *Dudás Gyula, Főv. L.* 33. sz.

Sólyom Fekete Ferencz. Oláh hazugságok Magyarországról. *Bud. Hírlap.* 42., 43. sz.

Szemerjai B. A tánczdüh. *M. Polgár.* 17. sz.

Thallóczy Lajos. Laki Bakics Pál. (Akadémiai székfoglaló). *Bud. Hírlap.* 40. sz.

»*Thaly Kálmán.* Irodalom- és míveltségtörténeti tanúlmányok a Rákóczy-korból. Bp. 1885.« Ism. *P. Napló.* 47. sz.

Városy Gyula. A párbér Magyarországon. *Religió* 12., 13. sz.

Viktef Jánosról. (Emlékezés) *N. E. Kz. Szabad Egyház.* 3. sz.

Weber Samu. Adalékok a dézsma történetéhez a Szepességen. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 7. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

† Klimkovics Béla, társulatunk egyik legrégibb derék tagja, febr. hó 10-én elhunyt Kassán. A virágzó Felső-Magyarországi muzeum nagyrészt neki köszöni létesülését, mint egyik alkotójának — és felvirágzását, mint igazgatójának. A kik társulatunk kassai kirándúlásában részt vettek, bizonyára emlékezni fognak az életerös férfiúra, a ki annyi előzékenységgel kalauzolt bennünket az általa teremtett muzeumban s olyan lelkesülten s szakavatottan tudta bemutatni a muzeum kincseit. Avatott kezelője volt az ecsetnek is, a kassai m. k. főreáliskolának ő volt a rajztanára; a kassai dom és szt. Mihály kápolnának képét az ő rajzai után látjuk több helyt megörökítve. Tevékeny munkásságú életét, melynek a közmüvelödés terén áldásos nyomai maradnak fen, 52 éves korában végezte be. Legyen áldott emlékezete!

— Arad megye közönsége, a város s az aradi Kölcsey-egylet, ez utóbbinak inditványára elhatározták, hogy Aradmegye monographiáját szakemberek által megíratják. Maga a megye hat, a város három s az egylet hasonlag három ezer frttal járúlnak a költségekhez. Az I. kötet mintegy 50 iven a történeti részt fogja tartalmazni s ennek megírásával Márki Sándor tagtársunk bizatott meg, kinek e czélra már is gazdag elömunkálat áll rendelkezésére. Épen 50 éve, hogy 1835-ben megjelent Fábián Gábortól Aradmegye története s e munka, mely akkor méltó feltünést keltett, ma már elavúlt. Öszinte örömmel üdvözöljük a három testület nemes elhatározását s örülünk, hogy Márki Sándor személyében a munkához derék szakembert sikerült megnyerniök.

— Thaly Kálmán vál. tagtársunknak a Székesi Bercsényi családról írott nagy monographiáját, melynek egy kis részét (Bercsényi Imre) mi is bemutattuk olvasóinknak, az akadémia történelmi bizottsága sajtó alá adta. Az idén az első kötet fog megjelenni.

— Müller derék közleményét: Adatok Erdély és Magyarország egyházi történetéhez a XVII-ik században, mely eredetileg a nagyszebeni Archivban jelent meg, külön lenyomatban is közzé tette.

— Grünwald Béla tagtársunktól »Kossuth és a megye« czím alatt egy igen érdekes röpirat jelent meg Ráth Mórnál, igen díszes kiadásban. E valódi államférfiui szellemmel írott történeti visszapillantásra felhívjuk olvasóink figyelmét.

— Pesty Frigyes tagtársunk a különböző politikai lapokban megjelent s Horvátországra vonatkozó czikkeit összegyűjtötte s az akadémia könyvkereskedésében sajtó alá adta: »*Száz politikai és történeti levél Horvátországról*« czím alatt. A kik közügyekkel foglalkoznak, ezt a munkát alig fogják nélkülözhetni. A magyar nemzetnek Fiuméra való joga, a Dráván túl jogtalanúl keletkezett tartományok, az azokra ruházott elnevezések hibás volta, idegen czímerek bitorlása, a kapcsolt részek földrajzi fekvése, a magyar korona országok fogalma, a Dráván túliak képviseleti módja a magyar országgyülésen, a magyar állam egysége, a zágrábi tartományi gyülések keletkezése, a statutorius jog fogalma, a horvát kincstár, a zágrábi püspökség jószágai, a horvát főváros történeti alakúlása, a fehér lap, mint a történeti jogfolytonosság megszakítója, Magyarország területének meghatározása a történethamisítók ellenében, a politikai pártok és programmjaik bírálata stb. mindmegannyi tárgy, mely minden gondolkozó figyelmét leköti, annál is inkább, minthogy szigorú tudományos alaposság mellett, az előadási stilus is nagy előnyére válik e leveleknek, és azokat maradandó becsüvé teszi. A munka 20—25 íves 8-ad rétü díszesen kiállított kötetben fog f. é. május hó elején megjelenni. Előfizetési ára 2 frt, bolti ára a munka megjelenése után 3 frt. — A megrendelések az Akadémiai könyvkereskedéshez küldendők.

— Mikulik József tagtársunk, kit olvasóink a »Századok«-ban s »Történelmi Tár«-ban közlött czikkeiről előnyösen ismernek, érdekes és becses történelmi munkát írt »*Magyar kisvárosi élet 1526—1715*« czím alatt, mely már sajtó alá ment s melyre az előfizetési felhívást ki is bocsátotta. Teljesen okíratok alapján van írva, sok új nem ismert részletet tartalmaz. Melegen ajánljuk olvasóinknak. Az előfizetési felhívásból kiemeljük:

»A történelmi tanúlmány, melyre ezennel előfizetést nyitunk, czímünkhez híven egy felsőmagyarországi város (Rozsnyó) XVI.—XVII. századbeli állapotát és sorsát tárgyazza, mindenütt egykorú feljegyzésre s történt dolgokra támaszkodva és egyszersmind más városi polgár sorsi helyzetére matatva, külön-külön előadván: milyen viszonyok és mily jogkörben élt akkor a rozsnyói polgár? hogyan kereste

mindennapi kenyerét az őstermelés, ipar- és kereskedés terén? milyen oltalomban részesült a hatóságoktól úgy közigazgatási, mint igazságszolgáltatási ügyekben? hogyan magyarosodott meg? befolyt-e és menynyiben a várost érdeklő ügyek ellátására? mily viszonyban állott a megyéhez és földesurához, az esztergomi érsekhez? milyen vala tudományos és valláserkölcsi nevelése? és mily hatást gyakoroltak míveltségi állapotára a XVI—XVII. században lezajlott viharos események? E mű egy magyar kisváros teljes átalakulását tárván elénk, olvasása közben lépten-nyomon felismerjük a nagy változást, melyet elébb a hitújítás, aztán pedig az ellenreformátió előidézett, — látjuk azt is, mint pusztított akkor hazánkban a Bebekek önzése, a török hódolás, a becsődített idegen katonaság és I. Lipót önkényes uralma? hogy gyarapodtak a földesúri és nemesi kiváltságok a polgári szabadság rovására, míg a város annyira jutott, hogy kiváltságai egy czímeres levéllel (armalissal) sem értek föl és végre, mily sulyosak lettek e korszak folytán az adózó polgár terhei? A csinos kiállítású, 8-rétben mintegy 15 ív terjedelmü kötet előfizetési ára 1 frt 50 krban állapíttatván meg, a t. cz. érdeklődők tisztelettel felkéretnek, hogy megrendeléseiket czímök pontos megjelölésével Mikulik József szerzőnél (Rozsnyón, Gömörmegye) f. év április 15-ik napjáig tegyék meg. Ki az előfizetési díjat beküldi, annak a mü legkésőbb f. év junius hó végéig bérmentve (ellenesetben postautánvétel mellett) fog elküldetni.

— Történeti kritika Ausztriában. »Ausztria politikája a franczia forradalmi háborúk alatt,« e czimen írt Wertheimer Ede a »N. Fr. Presse« jan. 10-iki számában egy tárczát, mely miatt a lapot az államügyészség lefoglaltatá. Az ügyészség ez eljárása ellen semmiségi panaszszal élt a lap, melynek képviselője kifejté, hogy a lapot, minthogy az incriminált czikk csupán annak a czáfolatát tartalmazta, amit porosz történészek Ausztria magatartásából kimagyarázni helytelenül igyekeztek, — lefoglalni indokolatlan, jogtalan cselekedet volt. A semmiségi panaszt a törvényszék elvetette, azzal az indokolással, hogy Ausztria akkori politikáját így bírálni sérti az uralkodó emlékét, minthogy akkor parlamentáris kormány nem volt, s a követett politika egyedül a fejedelem politikájának tekintendő. — Igazán elismerésre méltó példája az osztrák törvényszék történelmi érzékének. Olvasva e jelentést, alig hihetnők el, hogy korunkban ilyesmi történhetik, ha épen a történelem nem tanítana meg bennünket arra, hogy gyakran a leghihetetlenebb dolgok estek meg, ellenére minden logikának.

— A bécsi »Mittheilungen«-ben Fournier a »Gentz und Cobenzl« írója megbírálta Wertheimer Edének Geschichte Oesterreich-Ungarns czimü munkáját; de nem a kellő subjectivitással s nem olyan mértékkel mérve, milyenre a derék munka számíthatott. Wertheimer egy kis röpiratban felelt erre, Fournier állításainak legnagyobb részét pontonként czáfolva.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— CODEX DIPLOM. hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár. Kiadja a magyar tud. akadémia történelmi bizottsága. Szerkeszti Nagy Imre. Negyedik kötet (1340—1346.) Budapest, 1884. A magy. tud. akad. könyvkiadó hivatala. Ára 4 frt 20 kr.

— CODEX DIPLOMATICUS comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Harmadik kötet. Okiratok és levelezések 1491—1600. Budapest, 1885. Franklin-Társulat könyvnyomdája. Ára 5 frt.

— A BUDAPESTI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNY-EGYETEM története. Irta Dr. Pauler Tivadar. Első kötet. III. füzet. Budapest. Egyetemi nyomda. 1885.

— 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és azok magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Irta id. Görgey István. Budapest. Franklin-társ. 1885. Ára 2 frt 40 kr.

— HOGYAN CSINÁLÓDIK NÉMELY HISTORIA? Pillantások a mainapi történetirásba. Irta *Hunfalvy* Pál. Budapest 1885. 8-adr. 101 l. Ára 50 kr.

— AZ ALTENBERGER-FÉLE CODEX nagyszebeni kéziratának szövegkinyomatása. Kiadta dr. *Lindner* Gusztáv Kolozsvártt 1885. 8-adr. XII. és 300 l. Két hasonmással. Ára 4 frt.

— MEGJEGYZÉSEK Madarász József emlékirataira. Irta Irányi Dániel. Budapest. Pfeiffer Ferdinánd bizománya. 1884. Ára 20 kr.

— SZABOLCS VÁRMEGYE alakulása. Irta Kandra Kabos. (Értekezések a tört. tudományok köréből XII. k. II. sz.) Budapest, 1884. Ára 30 kr.

— A ZALA-ISTVÁNDI evang. gyülekezet történelmének vázlata. Irta és felolvasta a zala-istvándi evang. gyülekezet szentegyháza fennállásának 100 éves emlékünnepén, 1884. évi szentháromság vasárnapján Fröhwirth Sándor. Kecskemét. Tóth Lászlónál. 1884.

— MONUMENTA saeculi XVI. historiam illustrantia. Edidit, collegit, ordinavit Petrus Balun. Vol. I. Clementis VII. epistolae per Sadoletum scriptae, quibus accedunt variorum ad papam et ad alios epistolae. Oeniponte, 1885. Ára 6 frt.

— ERZHERZOG FERDINAND II. von Tirol. Geschichte seiner Regierung u. seiner Länder. Von dr. Joseph Hirn. I. Bd. Innsbruck 1885. Ára 6 frt 50 kr.

— ZUR VOLKSKUNDE der Siebenbürger Sachsen. Kleinere Schriften von Josef Haltrich. In neuer Bearbeitung herausgegeben von J. Wolff. Wien 1885. Ára 3 frt 50 kr.

— FRÉDÉRIC II. et Louis XV. d'après des documents nouveaux 1742—1744 par le duc de Broglie. I. II. k. Paris, 1885.

A PÁPA BÉKEKÖZVETÍTÉSE

BÁTHORY ÉS AZ OROSZ CZÁR KÖZÖTT.

Báthory István, a lengyel király, diadalmas hadjáratának, melyet az orosz czár ellen három éven keresztül viselt, 1582. jan. 15-én 10 évre kötött fegyverszünet vetett véget. Nevezetes békekötés volt ez, akár eredményét tekintjük, akár pedig a módot, a mikép az megköttetett.

A békét a czár, Iván a Rettenetes kereste. A hatalmas hódító meg volt törve, a büszke zsarnok meg volt alázva. Hadai két-három évtizeden át diadalhoz voltak szokva, ő maga nem ismert mást, mint hódolatot. 1552-ben elfoglalta a tatároktól Kazánt, 1556-ban véget vetett az Asztrakáni khánságnak, majd meghódoltatta a cserkeszeket s megkezdette előnyomúlását Szibériába. Végül, hogy nyugat felé a tengerre kereskedelmi útat teremtsen, megtámadta Livóniát s egymás után foglalta el nevezetesebb városait. A tartomány nagymestere belátván, hogy saját erejéből meg nem védelmezheti Livóniát, Lengyelország fenhatósága alá adta az országot. S Báthory István az újonnan választott lengyel király egyszerre megállította diadalmas hódításaiban a moszkoviták czárját. A kétfejű sas nem állhatott meg a sárkányfogakkal erősbödött fehér sas előtt: a muszka hadakat minden ponton visszaszorították a lengyel és magyar hadak.

1579-ben indúlt meg a harcz a két északi hatalom, a két ellenséges nemzet, a két harczias uralkodó között, Livónia birtoka felett. Az első évi hadjárat veszteségei, midőn Báthory egymásután foglalta el a muszka várakat: Poloczkót, Szokolt, Turowlát, stb. s egész Smolenskig táborozott, békealkudozásokra ösztönözték

a czárt; de Báthory magas árt szabott a békéért: az egész Livónia átengedését kivánta. 1580-ban újult erővel indult meg a hadakozás s nem kevésbé fényes sikerrel, mint az első. Vielkiluki, Velis, Usviata, Newel, Sawloczia várak elfoglalása s Ríga meghódolása volt eredménye, ami még élénkebb aggodalommal töltötte el a czárt. Békekísérletei Báthorynál meghiúsúlván, nagy elhatározásra szánta magát, — a czár, a keleti egyház híve és feje, — hogy a római pápát kéri fel békeközvetítőül.

Követül küldötte (1580. sept. 6-án) Sevrigen Tamást Rómába, azzal az útasítással, hogy felajánlja csatlakozását a keresztyén fejedelmek szövetségéhez a török ellen, a miben XIII. Gergely pápa fáradozott, sőt kilátásba helyezze a nyugati egyházhoz való csatlakozást, csak a pápa szerezzen békét közte és Báthory közt.

A pápa kétszeres örömmel engedett a czár kívánságának, a mitől mind politikai, mind egyházi tekintetben fontos eredményt várt. Egy lépéssel közelebb hitte nagy terve valósítását, — a keresztyén uralkodók török ellenes szövetségre egyesítését — ha az elkeseredett lengyel-orosz háborút megszünteti; másrészt remélte, hogy sikerülni fog a czárt és országát a nyugati egyházhoz csatlakozásra bírnia. A fontos missiót egy ügyes s diplomatiai küldetésekben jártas jezsuitára Possevini Antalra bízta, a ki nehány nap előtt érkezett meg svédországi követségéből. — A pápai közvetítés nem maradt siker nélkül: Possevini közbenjárásával 10 évi fegyverszünet köttetett a lengyel király és a czár között.

A történelem e nevezetes szakához fontos adalékok kerültek napfényre nem régiben a Vaticani levéltárból. Az újabb időben három munka jelent meg, a mely e kérdéssel foglalkozik; *Pierling Pál* jezsuita gazdagította velök a történelmi irodalmat. Az első *Possevini:* Missio Moscovitica-ja,[1]) mely mint külön kiadás most lát először napvilágot;[2]) a második *Pierling* műve

[1]) *Antonii Possevini: Missio Moscovitica.* Ex Annuis litteris soc. Jesu excerpta et adnotationibus illustrata, curante Paulo *Pierling* S. J. Parisiis 1882. 118. l.

[2]) 1584-ben megjelent az Annuae litterae soc. Jesu a. 1582. ad patres et fratres ejusdem soc. Romae. 1584.

»*Rome et Moscou 1547—1579.*« cz. a. (Paris 1883.); s a harmadik ugyancsak Pierling tanúlmánya Possevini küldetéséről, e czím alatt: *Egy pápai követ Oroszországban. Az 1582-iki béke előzményei.* [1])

E három munka (hozzá véve még Possevini 1586-ban Vilnában megjelent Moscoviaját) feltárja előttünk az 1582. békekötés s a pápai közvetítés történetét, megismertet a moszkvai udvarral s jellemzi az embereket, az orosz társadalmi életet, s a kort, melyben történelmünk játszik. Nem lesz érdektelen ezek nyomán Possevinit orosz útjára s a lengyel-orosz csatatérre elkisérnünk.

Possevini 1581. márcz. 24-én indúlt el Rómából a moszkvai követtel. Velenczében és Gráczban nehány napig időzött, s innen előre bocsátotta Sevrigent. Bécsben 4 rendtársát vette magához; apr. 28-án Prágába ért, a hol a császártól ajánló levelet kapott a czárhoz. Boroszlóban kapta a lengyel király útlevelét az orosz követ számára, de ez ura parancsára Lübeck felé vette utját s a tengeren ésLivonián át ment haza. Varsóban Posseviniék tisztelegtek a lengyel királynénál s jún. 14-én Vilnába érkeztek, a hol Báthory hadikészületekkel elfoglalva időzött. Ott érte a királyt a gyászhir bátyja s hű szövetségestársa, az erdélyi fejedelem haláláról. Possevini jelen lehetett (jún. 16-án) az erdélyi fejedelem lelki üdvéért tartott gyász isteni tiszteleten. Harmadnap (jún. 17-én) fogadta a király a pápai követet.

Sok függött attól, mennyire tudja megnyerni Possevini Báthory bizalmát, a ki a követet eleinte tartózkodva fogadta. Possevini előadta nyiltan, mi indította a pápát, hogy a czár kérésének engedjen s a közvetítői szerepre vállalkozzék: nem más, mint a keresztyénség és a kath. vallás szent ügye. Kifejtette, hogy sem Rómában, sem Velenczében, sem Bécsben nem viseltetnek ellenséges indúlattal Lengyelország iránt; ellenkezőleg, ha Báthory a közös ellenség, a török ellen fordítaná fegyverét, sietnének a keresztyén fejedelmek támogatására. Ami Oroszországot illeti, a pápa nem egyébért avatkozik ügyeibe, mint hogy reméli a vallásos unio

[1]) Un Nonce du Pape en Moscovie. Préliminaire de la trêve de 1582. par P. Pierling. Paris 1884. 219. l.

ügyét előmozdítani, a mit már többször eredmény nélkül kísérlettek meg. Livóniát a mi illeti, örülni fog, ha a hódítást Báthory biztosítani fogja magának, s azt a kath. vallás számára megnyeri. Egy új Nagy-Károly válhatik belőle, a ki a meghódított tartományokat az igaz isten tiszteletére szentelte fel. A pápa inkább óhajt kedvezni a katholicus lengyel királynak, mint az orthodox czárnak, a kinek jóindúlata különben is nagyon kétes s a kinek tekintélye erősen compromittalva van az egész Európa előtt. Végül Possevini, hogy a gyanúnak még árnyékát is eloszlassa, önként ajánlkozott, útitársak és tolmácsok elfogadására, ha a király jónak látna valakit mellé rendelni.

A királyra Possevini fellépése kedvező benyomást tett.

Báthory katonás ember volt, szerette a nyílt őszinteséget; czikornyás szavak, diplomata szólásmódok helyett: a rövid, keresetlen, határozott beszéd embere volt. Tetteit is ez jellemzi. A mit feltett magában, higgadtan megfontolta, de attól aztán el nem állott. Possevini is ilyennek ismerte meg őt. Mindjárt az első kihallgatáson katonás őszinteséggel kijelentette, hogy a pápa iránt föltétlen bizalommal viseltetik, de a császárban nem bízik, tart attól, hogy a császár egyedül saját érdekét tartja szem előtt; a czár őszinteségében sem lehet bízni, a békealkudozásokkal csak időt akar nyerni, mint már nem egyszer tette. Különben, hogy Possevinivel megértesse a háború okát, elbeszélte a czárral való érintkezése történetét eleitől fogva. A mint a lengyel trónra lépett, — úgymond — megesküdött, hogy egész Livóniát visszaszerzi. Két követet küldött a czárhoz, hogy ha akarja, kössenek két évi fegyverszünetet, a mi alatt az állandó béke felol tárgyaljanak; egyelőre megelégszik, ha a livonoktól csalárdúl elvett várakat visszaadja: a melyeket haddal foglalt el, tartsa meg addig, míg azok felol kiegyeznek. De a czár, hallván, hogy ő Danczkával van elfoglalva, nemhogy engedni lett volna hajlandó, de az egész Livóniát, sőt Kurlandiát is követelte, — Rígával és a többi városokkal együtt, egész a porosz határig. Másodízben már csak 3 várat kívánt Báthory, nem lévén még módjában — az ország ügyei és kelló elokészület hiánya miatt, — haddal lépni fel. És a czár követeket küldött Krakkóba, a kik elég vakmerőek voltak kijelenteni, hogy addig követségük tárgyát elő nem terjesztik, *míg a király* [illegible] *hogyléte felől nem tudakozó-*

dik. Az udvarmester a király parancsából erre azt felelte, hogy tán csak nem ceremonia mestereknek küldte őket a czár ide, hogy etiquettre tanítsák őket, a lengyel követek nem szokták azt kívánni az ő czárjuktól. A követek így semmit sem végezve távoztak el. A háború kiütött. Báthory győzelemről győzelemre haladt. És íme a büszke czár követei újra megjelentek, de most már békét kérni és ismételve felajánlották Livóniát Narva kivételével s hadikárpótlást is igértek, Vielkilukum és két más elfoglalt vár fejében.

Épen Possevini megérkezésekor is volt egy orosz követség Báthorynál, a melynek egyik tagját egy lengyel követtel (Dzierzekkel) levéllel küldte vissza Báthory a czárhoz, s visszaérkezését nehány nap múlva várta. A miért is Báthory marasztotta a pápai követeket, míg embere visszajön, hadd lássák mi választ hoz, s hadd ismerjék meg addig jobban a viszonyokat.

A lengyel tábor három nap múlva Vilnából Disnába indúlt, s vele a pápai követek. Possevini, Zamojski a cancellár, a király legbizalmasabb embere társaságában útazott, a ki élénken érdeklődött az egyházi ügyek iránt. Possevini megnyerte a cancellár kegyét s ezzel meg volt nyerve a király kegye is. Báthory mindinkább közlékeny és jóindúlatú lőn iránta. Fényes tanújele ennek a király közlékenysége jul. 5-ikén. Ezen a napon Possevini ismételt kérésére beleegyezett, hogy tudomást vegyen a czárnak küldött pápai brévéről. A pápának nem volt titka Báthory előtt, az egész orosz-kérdést megismertette a követ vele s viszont a király jó tanácsokkal szolgált neki. A király is bizalmas közlékenységre hangolódott. Beszélt a Polockón felállítani tervezett jezsuita collegiumról s nagyon sokat Oroszországról és a keleti kérdésről szláv szempontból. A czár akar a keresztyénség élére állani a török ellen? — úgy mond — ő akarja ellensulyozni azt a hatalmas katonai államot? ő, a kit áthághatlan puszták választanak el a töröktől s a ki régi ellenségeskedésben él a porta hűbéreseivel, a tatárokkal? Ha a czár elérni akar valamit, van egy sebezhető pontja a töröknek: és ez Asow vára; kezdetnek sokkal könnyebb, mint bármi más, és strategiai szempontból felette fontos. Íme, Báthory kijelölte az útat, a melyet másfélszáz év multán követve az oroszok megalapították hatalmukat a Feketetengeren. Báthory combinatióba vonta nyilatkozatában a

persákat, cirkassokat s az ázsiai tatárokat is, mint a keresztyénség használható szövetségeseit a török ellen.

Ezen közben a béketárgyalásra kitűzött fegyverszünet jul. 1-én letelt s Báthory ultimatumára még nem érkezett válasz a czártól. Az oroszok megkezdték a beütéseket, égő falvak jelölték útjokat, s hírlett, hogy a czárevics maga jön Smolensk alá. Báthory is előbb vonúlt tehát a remélt találkozásra a csatatéren, s vele együtt a pápai követek. Polockoban júl 15-én megérkezett a lengyel követ Dzierzek a czártól. 12 napig volt Moszkvában, 60 ember őrködött lépteire, minden mozdulatára; 12 nap fogságban lenni Lengyelországban sokkal inkább türhető, mint 12 napig szabadnak lenni Oroszországban — ujságolta a pápai követek tudakozódására. — A czár napjában háromszor megy a templomba s Oroszország fényének nevezteti magát, de kicsapongásaival azért nem hagy fel, a mikor őt fogadta, akkor is ugyancsak hányta magára a keresztet. De érdekesebb volt ezeknél az a levél, a mit hozott. 23 nagy foliot tett ki ez a jun. 29-én keltezett s páratlan »piquant« fejedelmi iradék. Csodálatos bizar vegyüléke az szent dolgoknak, sophismáknak és piszkolódásoknak, hol bibliai, kenetteljes hangon szólva, hol pedig ostobaságokkal telve.

Báthory ultimatuma 3 pontból állt: az egész Livónia átengedése, hadikárpótlás és némely határszéli várak lerombolása. Iván válaszának veleje pedig ez volt: Livonia soha sem volt tartozéka Litvániának, Oroszországnak van ahoz régi joga. A rigai érseket a pápa és nem a lengyel király nevezte ki. A hadi kárpótlás musulman szokás, ilyen követelést a tatárok tesznek, keresztyének közt az hallatlan, musulmán sem teszi hitsorsosával szemben, s »még te nevezed magad keresztyénnek, a ki adót kivánsz keresztyéntől? És vajjon miért? Te kezdted a háborút, te pusztítottad el tartományaimat s most még ráadásúl fizessek is. Ki kérte tőled a haddal való invasio kegyét? Te fizess inkább a pusztításokért s küldd vissza a foglyokat, az lenne illendő.« Végűl Báthoryt Amalecnek, Senacheribnek, húsra és vérre éhezőnek nevezi. Uj instructiót küld mindamellett követeinek; de ha nem érnek czélt, nem küld többé senkit 30—40 vagy 50 évig sem és nem fogad el lengyel követet.

A követek előterjesztették a czár kivánalmait jul. 18-án a tanácsnak és a királynak. De látszott az egészből, hogy a czár czélja

nem egyéb, mint hogy időt nyerjen. Báthory belátta, hogy karddal kell kényszeritenie a czárt az engedésre. Levelére nem maradt adós a válaszszal, feltételeire megfelelt nem sokára Pleskow (most Pskow) ostromával. A pápai követeket nem akarta többé maga mellett tartani. Tekintélyes kiséretet rendelt mellé jök kozákokból, ajánlóleveleket adott a várak kapitányaihoz s Possevini kérésére, hogy a czár kedvét a követség előre is megnyerje, szabadon bocsátott két előkelő orosz foglyot, az elfoglalt Velis vár volt parancsnokait. Báthory búcsúzóúl felfedezte haditervét, hogy Pleskow ellen indúl s hogy a czárt ki akarja hívni párbajra, azon föltétellel, hogy a ki győz, annak a serege tekintessék győztesnek.

A lengyel seregtől elválva, Polotzkóból jul. 21-én indúltak el a pápai követek s aug. 1-én Debrovnába érkeztek, a mely lengyel kézben az utolsó vár volt. Itt kezdődött a veszélyes és fáradságos út. Az ős rengetegekben fejszével sem lehetett utat vágni, a kocsit sokszor vállon kellett vinni s a nappali fáradalmak után törődött testüket a szabad ég alatt esőtől átázott földön kellett nyugalomra hajtaniok. Kiséretök egy része elmaradt az ellenségtől való féltében, s félelmüket növelték a kozák kísérők (ez a rabló faj! — kiált fel Possevini —) a kik az erdőben vadállatok üvöltését utánozva, ijesztgették a papokat.

A kozák kiséretet 600 muszka lovas váltotta fel egy pristav vezetése alatt, a kikkel 8 nap múlva *Smolenskbe* érkeztek. Itt nagy tisztességgel fogadták őket, 300 selyemruhába öltözött lovas jött eléjök a palatinus fia vezetése alatt, a városban 1200 katona tisztelgett üdvlövésekkel, a nép ujongott örömében a békekövetek láttára s a várban a palatinus fogadta s vendégelte őket.

Smolenskből aug. 10-én indúltak Starisába, a hol a czár időzött. Alig hagyták el Smolensket, midőn más pristav jött eléjök egy lengyel tolmácscsal s 15 lovassal. A két pristav igazgatta most utazásukat kényök kedvök szerint: a hol nekik tetszett megállottak, ételeket főztek, nem nézték, hogy árnyékban pihenjenek meg a forró napon, vagy hogy fedél alá jussanak éjszakára; a mi felett nem győzött eléggé csodálkozni, sőt panaszkodni Possevini.

Végre aug. 17-én utazásuk végpontjára Starisába a Volga mellé érkeztek. A város közelében újabb 3 pristav jött eléjök 300

lovassal, aranyos köntösben, drága kövekkel ékesen. Leszállottak lovaikról s úgy köszöntötték a követet, urok a nagy czár nevében, a kinek neve említésénél végtelen hosszú czímeit mind előszámlálgatták. Azután kérdezősködtek (épúgy, mint Smolensk alatt) a czár nevében a pápa hogylétéről s utazásuk felől s a kölcsönös üdvözlések után egy ezüstös szerszámú szép fekete lovat vezettek elő ezekkel a szavakkal: a mi nagy urunk ezzel mutatja iránted jóindúlatát. Ezzel a szőrköntösű 5 barát a fényes kiséret között a városba vezettetett, férfiak és asszonyok nagy tömege kisérte őket szállásukig.

Az ebéd, melyet tiszteletükre az első nap rendeztek, alkalmat ad Possevininek elbeszélni egyetmást a muszka étkezési szokásokról. Az asztal közepén babonás szokásból egy nagy fehér kenyér állott, mellette só és egy-egy csészében eczet, és bors. Az ebédnél az 5 követen kivül az öt pristav s vagy 60-an vettek részt. A czár egy ifjú bojárt küldött képviselőjeül. Ez Possevini mellett ült s midőn ételt hoztak be, felállott, levette fövegét s ünnepélyes éneklő hangon elszámlálta a czár czímeit s ezekkel a szavakkal kinálta az ételt: a mi nagy fejedelmünk ezáltal mutatja iránted jóindúlatát. Az utólsó fogásnál a czár képviselője felkiáltott: *cleb da sol!* (azaz kenyér és só) a mi az ebéd végét jelenti. Ezt a felkiáltást Szt-Sergiustól származtatják, a ki azelőtt mintegy 190 évvel, midőn Demeter czár nála volt, ezzel a felkiáltással űzte ki czellájából az ördögöt. Azt hiszik az oroszok, hogy az minden bajt eltávolit. Ebéd végén a követek szobájukba vonúltak, de tüstént utánok mentek a pristavok, hogy őket nemzeti szokás szerint különféle italokkal gyönyörködtessék. De Possevini a szeszesitalokat visszautasitotta, azzal a kijelentéssel, hogy ő már eleget tett a természet kivánalmának s hogy a papoknak, a kik naponként a Krisztus testével élnek, józan életet kell folytatniok. Másnap megjelentek a pristavok egy írnokkal, hogy az ajándékokat (mert aczár elibe nem szabad követnek ajándék nélkül járúlni) feljegyezzék, mellé írván mindegyikhez az ajándékozó nevét. Egyszersmind jelentették, hogy másnapra legyenek készen, hogy a czár *vidám szemeit megtekintsék* (ez a szólásforma az audientia kifejezésére).

Aug. 20-ikán az audientia napján a pristavok nagyszámú

nemes kisérettel jelentek meg. Míg az ajándékokat aranynyal és ezüsttel átszőtt zacskókba pakolták, két főember jött hozzájok, aranytól csillogó ruhában, lovon, utánok 30-an selyem öltözetben gyalog, s ezek a czár nevében (hosszú czímeit elrecitálva) jelentették, hogy a nagy fejedelem »vidám szemeit« megmutatja nekik s két országnagyot küld eléjök. Megérkeztek a czár által küldött lovak — s a követek a pristávokkal és két tolmácscsal lóra ülve megindúltak ; utánok három szolga a pápa ajándékait vitte. Kivül udvari nemes lovasok fogadták és kisérték őket, az egész úton végig gyalog katonaság állott kettős sorfalat egész a palotáig. A lépcsőnél várta őket a két országnagy udvarnokok élén s kölcsönös üdvözlések után bevezette őket a palotába. A teremben a bojárok elfoglalták ülőhelyeiket, a melyek fokozatosan emelkednek, úgy hogy a hátul ülők is jól látnak és jól láthatók. A czár trónja két lépésnyi magasságra emelkedik s nagyobb és diszesebb a többinél s gazdag mennyezet borúl le rá. A czár a trónon ült, koronával a fején, s jogarral a jobb kezében ; még sarúja is drága kövekkel volt ékítve, nyakából két aranyláncz függött, egyiken arany kereszt. Balján ült első szülött fia János, kisebb trónon.

A mint a követek a terembe léptek, az első tanács úr felkelvén, a követfogadás szokása szerint, fenhangon jelentette : Legnagyobb fejedelem, Possevini Antal és kiséröi *földre borúlnak előtted.* [1])

A czár az etiquette szabályai szerint azt kérdé Possevinitől : Antoni, hogy van »XIII. Gergely pápa?« majd hogy szerencsésen útaztak-é s végül, hogy micsoda parancsolatja van a pápától. A követ a lakonikus »pápa« czímre, — megemlékezvén, hogy melyczímekkel emlegették előtte mindig a czárt, — azzal felelt, hogy ő is elősorolta a pápa czímeit : XIII. Gergely pápa, az egész egyház pásztora, Krisztusnak e földön helytartója Szt. Péter utódja, számos ország és tartomány ura, az Úr szolgáinak szolgája, fenségedet üdvözli és áldását küldi. A czár a pápa nevének hallatára felállott és állva hallgatta végig üdvözletét.

---

[1]) Tulajdonképen ütik a földet homlokukkal : humum tibi fronte feriunt ; (hasonló a lengyel : padam do nog-hoz = lábai elé borúlok) ez a legnagyobb tisztelet és alázatosság kifejezése a muszkánál.

Possevini ezek után kezet csókolt a czárnak és fiának, a leveleket átadta titkárának s előszedte az ajándékokat. Az első egy crystal kereszt volt, melybe Krisztus keresztjének egy darabja volt befoglalva. A czár sokáig nézegette: a pápához méltó ajándék! úgymond. A többi ajándékok között maga részéről (mert a követ is tartozik ajándékot adni a czárnak) egy ezüstbe foglalt viasz-bárányt nyujtott át. A czár fiának s anyjának is hozott ajándékot, de a czárevics anyja már nem élt, akkor már 7-ik felesége volt a czárnak. Az ajándékokat megtekintvén, visszaadta a czár s azok közszemlére körülhordoztattak. Aztán meghagyta, hogy a tanács urakkal tárgyaljon küldetése felől — s meghívta őket *kenyérre és míra* (azaz ebédre).

A tanácskozás más teremben folyt egy fél óráig. Megbízatását tolmács által közölte s írásban is átadta Possevini. Az előterjesztés summája az volt, hogy a pápa békét szerez a lengyel királylyal, ha a czár, mint követe által izente, a török ellen szövetkezik a többi keresztyén fejedelmekkel, ha a persákhoz és tatárokhoz küldendő követeknek szabad közlekedést enged országán át, ha a katholicusoknak szabad kereskedést biztosít és kath. templomok építhetését, végül, hogy a czár a kath. vallásra térjen, s a pápa hatalma alá vesse magát.

A tanácskozás után ebédre vezették őket. Az ebédlő teremben nagy pohárszékek állottak, gazdagon megrakva arany és ezüst tálakkal, nem használat végett, csupán a fényüzés és gazdagság mutogatására. Vagy százan vettek részt az ebéden. A czár és fia külön asztalnál kimagasló helyen ült, a másik hosszú asztalnál fent két királyi herczeg alább 8 senator, 7 belső tanácsos, aztán az udvarnokok, kiki hová le ült. Az asztal közönséges abroszszal volt beterítve, nem volt rajta sem tányér, sem kés, villa, sem asztalkendő, csak a babonából szokásos kenyér, só és két csésze eczettel és borssal. A mint a követek beléptek, a czár mindeniket nevén szólítva, egy közeli asztalhoz ültette le őket. Az ebéd két óráig tartott. A czár és fia megmosták kezeiket, a többiek nem. A czár, mint egy családapa úgy viselte magát az ebédnél. Mindenkire kiterjedt figyelme, nincs-e valamire szüksége s majd ide, majd amoda küldözgetett egyetmást asztaláról. Szokásos az orosz udvari ebédnél, hogy midőn a czár valakinek aszta-

láról ételt küld, az egész társaság felkél s az étekfogó így szól: a mi nagy urunk ezzel mutatja irántad jóindúlatját. A felelet rá: földre borúlok előtte. A kinek pedig italt (méhsört) küld a czár, az ebédlő közepére áll ki s a czárra köszöntve iszik s tovább adja poharát, a kinek akarja. Az ebéd alatt több mint hatvanszor keltek föl a czár ilyetén kinálkozására. Az ebéd végével a czár hízelgő szavakkal felköszöntötte a pápát.

Aug. 31-én volt hasonló czeremóniával a második audientia. A czár olvasta, úgymond, a pápa és Rudolf császár leveleit s tanácsosai által kíván azokra válaszolni, a kiket névleg és újjmutatással megjelölt. Ezekkel 5 órán folyt a tanácskozás s a végválasz sept. 4-ére halasztatott. Ekkor volt a harmadik audientia s utána tanácskozás; de a vallásos ügyekben semmit sem határozhattak, mert a harcztérről nagyon nyugtalanító híreket kapott a czár. Báthory Pleskowot, mely egyik legfontosabb erőssége volt Livóniának, akkor már hevesen ostromolta. A czár meg akarta előzni a vár bevételét s kérte Possevinit, hogy a lengyel királyhoz menne a békekötés ügyében.

A zavart és aggodalmat, melyet a czár udvarában Pleskow ostroma okozott, betetézte Báthory levele, mely sept. 9-én érkezett a lengyel táborból. Egy terjedelmes emlékírat volt az, válaszúl a czár jun. 29-én kelt kihívó levelére, melyet Báthory Polockóban épen akkor kapott, mikor a pápai követek nála voltak. A hős lengyel király nem maradt adós a válaszszal: a czár sértegetéseire emberűl megfelelt; nem kímélte a papirost: a terjedelmes levélre, hasonló hosszu replikával válaszolt, orosz, lengyel és latin nyelven s ugyancsak megnyomta a tollat s a végén párbajra hívta ki a czárt. E levél nem ismeretlen előttünk, nekem jutott a szerencse azt a Történelmi Társúlatnak, 1883. decz. gyűlésén bemutatni, s a »Századok«-ban (1884. évf. 511. l.) bő kivonatban ismertetni. A borsos levél tartalmát tehát ismerjük, de nem volt tudomásunk arról a hatásról, melyet az a czárra tett. Possevinitől megtudjuk azt is.

A czárt rendkívűli felindította a Báthory levele. A düh és magaláztatás érzetétől reszketve olvasta azt. A győző metsző gúnyja és fenyegetése annálinkább szívéig hatott, mert érezte, hogy megbosszúlni magát nem képes s párbajra kiállni semmi kedvet sem érzett magában.

Másnap, a mint Possevinit hívatta, a levél hatása meglátszott nemcsak a czáron, de egész környezetén. Komor tekintettel, hallgatva ült a trónon s mihelyt Possevini a terembe lépett, körülfogták a tanács urak s mélyen hallgatva átvezették a tanácsterembe. Megmutatták a lengyel király levelét s kérték, hogy siessen elin lúlni a béketárgyalásra. Nagyon engedékenyek lettek, s a pápa minden kívánatát teljesíteni ígérték. Készen voltak a czár levelei a pápához, a császárhoz és a velenczésekhez, a melyben a kath. papoknak, kereskedőknek szabad közlekedést, s tartózkodást igér országában, templomokat, temetőket engedélyez, s a Persiába, a tatárok közé Kazánba és Asztrakánba küldendő követeknek vezetőket és élelmet országán át. S mindezt a Báthory levelének hatása alatt.

Possevini felkészült az útra. A czár úgy intézkedett, hogy egyik társa visszaküldessék Rómába a levelekkel, egyikök a czár közelében maradjon (mintegy kezesül) s Possevini Báthoryhoz menjen.

Az búcsú audientiára sept. 12-én még nagyobb pompával vezették a palotába Possevinit. A czár megérkezésükkor felállott, példáját követte egész környezete. Antoni — így szólt Possevinihez — te a lengyel királyhoz fogsz menni, üdvözlöd nevemben s tárgyalod vele a békét a pápa parancsából, aztán bárminő légyen az eredmény, visszatérsz ide, mindig szívesen látunk, úgy a pápa tekintetiért, mint a te hasznos szolgálataidért. Te — szólt a Rómába küldendőhöz fordúlva — visszamégy a pápához üdvözletemmel, levelemmel és ajándékaimmal. Te pedig — szólt a harmadikhoz, megczírogatva fejét — mellettem maradsz, nem lesz semmi bántásod. Possevini és társai kézcsókkal vettek búcsút a czártól és fiától. Otthon nagy ebédet rendelt számukra a czár s két főember által az útra egy korsó *bort* is küldött számukra, a mi náluk nagy ritkaság és egyedül a czárnál található, az áldomathoz is tőle kapják a papok. Estére még egyszer hívatta őket a czár, átadta a pápa számára készített ajándékokat, értékes nyusztbőröket s a követeknek is nyusztbőr és pénzbeli ajándékokat osztott ki. A pénzt Possevini előleges megintésre fogadta el csak, nehogy a czárt megsértse — és foglyok kiváltására készült fordítani. De nagy részét még ott el kellett osztogatniok bor-

ravalóúl a pristavok és a jelenlévő udvarnokok közt, a mit azok nemcsak megvártak, de nemzeti szokás szerint tolakodó s követelő szavakkal kértek is.

Sept. 13-án indúlt el Possevini Starisából, mintegy 100 nemes lovas által kisérve, Pleskov felé. 15 nap múlva az Ilmen tavánál voltak, melyen 8 órán keresztül átevezvén, Novgorodba érkeztek, a hol 2000 főnyi tatár őrséget találtak.

Possevini a lengyel táborba küldte egyik tolmácsát Basiliust, hogy tudassa a királylyal Novgorodba érkezését és kérje, hogy a határig vezetőket küldjön eléjök. Négy nap alatt visszatért a küldött s Possevini, miután Báthory a határig litván étekfogóját Brunski Sándort 400 lovassal eléje küldötte, oct. 5-én a lengyel táborba érkezett Pleskow alá. Az ostromló sereg nagyon örült megérkezésének, mert attól tartottak, hogy az ostrom késő télig el fog tartani, s jól ismerték a királyt, hogy addig meg nem mozdúl Pleskow alól, míg be nem veszi az erős várat, melyet egy elszánt bojár, Sujski herczeg 8000 emberrel védelmezett. A zord tél előjelei pedig már mutatkoztak, egy nappal azelőtt erősen havazott, a mi nem kevéssé lehangolta a lengyel-magyar tábort, a hol elegendő sátor sem volt, mely a hideg ellen védené őket.

A király tüstént összehívta a tanácsot, s Possevini a czártól hozott békefőltételeket előterjesztő. Másnap hajnal hasadtakor hívatta a király a követet s azt határozták, hogy Possevini az övéi közűl valakit a czárhoz küldjön (a ki ekkor már Sloboda Alexanderben volt) azzal a kívánsággal, hogy helyet tűzzenek ki, nem mint a czár kívánta Moszkvát, hanem egy határszéli helyet, a hol mindkét fél teljhatalmú követei összejőjjenek. Az egyik tolmácsot, Apolloni Andrást küldötték vissza a czárhoz, a ki küldetéséből betegen tért vissza, s nemsokára meg is halt.

A közös béketanács létrejött. Kiverova-horca, egy igénytelen falu az orosz határon belűl, tűzetett ki a lengyel és orosz követek találkozási helyéűl. A követek megérkezvén (decz. 13-án), Possevini a orosz követekkel a faluban lakott, a lengyelek a falun kívűl s közös tanácskozás végett lengyelek és oroszok Possevini szállásán gyűltek össze. A megegyezés nem volt könnyű dolog. Báthory kimondta, hogy Livóniából egy talpalatnyit sem enged, a czár viszont erősen ragaszkodott Livónia egy részéhez,

hódításai legtöbbre becsült gyöngyéhez, a mely hívatva volt Oroszországot Európával összekötni. A béketárgyalás így kölcsönös recriminatiók, panaszok és követelések miatt elhúzódott egy hónapig, mi alatt összesen 19 ülést tartottak. Nem egyszer volt már azon a ponton, hogy megszakad a tárgyalás; hol a czár követei akartak urokhoz visszatérni Moszkvába, hol a lengyelek a királyhoz Vilnába. Possevininek összes diplomatiai ügyességére volt szüksége, hogy ezt megakadályozza s inkább követek küldését javasolta, a mi szintén sok időt vett el. Az ilyetén nehézségekhez járúlt még az is, hogy nagy szükséggel kellett küzdeniök, mert a vidék el volt pusztítva, alig volt még ivóvizök is. Possevini ügyes közvetítéseé az érdem, hogy végtére is megegyezés jött létre s 1582. jan. 15-én megköttetett a béke, azzal az eredménynyel, hogy a czár átengedte a lengyel királynak az egész Livóniát, Báthory ellenben visszabocsátotta az elfoglalt muszka várakat. A békefölt ételekre kölcsönösen megesküdtek a követek s kiállították a békeokmányokat.

Igy lőn megkötve a béke, a miben Possevininek tagadhatatlanúl nagy érdeme volt. Büszke is volt rá, hogy a mit 30 éven keresztül annyi követség megpróbált s mind hiába, azt neki sikerült megvalósítani.

Possevini a muszka követekkel együtt kelt útra, vissza a czárhoz. Útja az orosz városokon át diadalmenet volt: a nép kitódúlt eléje s nem győztek eléggé hálálkodni, hogy az annyira óhajtott békét megszerezte az országnak. Porcowban állapodtak meg először, innen 8 nap múlva Novgorodba értek, két napi pihenés után folytatták útjokat, s 13 nap múlva Moszkva alá érkeztek. Itt a czár fehér medve bőrrel diszített kocsit s 300 lovast küldött eléje.

Possevini nem akart időt veszteni, siettette a czár igéretének teljesítését, hogy a pápához követ küldessék a keresztény fejedelmek között kötendő szövetség, s a kath. kereskedők és papok befogadása ügyében. Ezeket a czár, a pápának, a császárnak, a lengyel királynak, a velenczéseknek, Károly és Ernő főherczegnek írt leveleiben megigérte. A kath. valláshoz csatlakozás ügyében azonban a legjobb igyekezettel sem tudott kivinni semmit Possevini. A békekötés fejében a czár reményt

nyújtott ugyan erre is, de maga gondoskodott annak meghiúsításáról. Három audientián disputált a vallás dolgában Possevini a czár előtt a körűlötte lévő nemesekkel, s egy emlékiratot adott át, melyben mindazokat elősorolja, a miben a kath. vallás a görögkeletitől különbözik.[1]) A czár és környezete mindenre el volt készűlve. Jó eleve kiadta a rendeletet a metropolitának és hét püspöknek, hogy készűljenek a vitára és ellenállásra, s ezek mellé a czár anabaptista orvosát is segítségűl rendelte. Ez a katholicusokhoz szított, de ellenkezni a czárral nem mert, titokban tudatta azért a követeket, hogy ne vegyék tőle rosz néven, ha félelemből a kath. vallás ellen fog ő is nyilatkozni. Az angol kereskedők is beleavatkoztak, a kiknek szabad tartózkodás volt engedélyezve az országban, olyképen, hogy tizenkettő közűlök mintegy kezesűl Moszkvában tartatott. Ezek féltvén privilegiumokat s királynéjok tekintélyét s hízelegni akarván a czárnak, egy könyvet nyújtottak át neki, a melyben a pápa antikrisztusnak állíttatik. Possevini ezt sem hagyta felelet nélkűl[2]); de hiába való volt minden vitatkozás, a czár és népe ellenkezését buzgó törekvése nem tudta megtörni.

Ezen közben elközelgetett a tavasz, a midőn a tavak, folyók jege s a hó olvadása olyan mérveket szokott ölteni Oroszországban, hogy a nagy vizáradások elöntik az útakat s lehetetlenné tesznek minden közlekedést. Possevini, nehogy a vizáradás Moszkvába rekeszsze, útra készűlt. Utra készűlődése idejét is nemes emberbaráti cselekedetre használta. Hallván, hogy Asow várából török fogságból 40 spanyol és olasz orosz terűletre menekűlt, kieszközölte, hogy a czár szabadon bocsássa őket s velök a pápának és a spanyol királynak kedveskedjék. Hasonlókép kieszközölte, hogy 30 litván kereskedőt szabadon bocsásson, továbbá, minthogy kíséretéből ketten útközben meghaltak, ezek helyét is foglyokkal tölttette be. Közbevetette magát a többi foglyok sorsának enyhítésére is. A foglyok sorsa Moszkvában valóban elszomorító volt: ronda börtönökben, örök sötétségre voltak hárhoztatva s békókba verve, éhséggel gyötretve fertelmes piszok között

[1]) L. Moscovia.
[2]) L. Moscovia.

nyomorogtak. Possevini kieszközölte a czárnál, hogy százhetvenolczvan lengyel és litván foglyot, kik között néhány livon nemes is volt, kiszabadítottak emez undok börtönökből s polgárok házaiban helyezték el s emberséges bánásmódban részesítették. Ezeket a czár Possevinihez küldte, hogy kiszabadításukért a pápának s neki köszönetet mondjanak. Elszomorító látványt nyujtottak a szerencsétlen emberek (legnagyobbrészt nemesek,) szennyes ruhákban, éhségtől elcsigázva, megnőtt bozontos szakállal s összekuszált hosszú hajjal, a mint a földre vetették magukat s homlokukkal a földet verve hálálkodtak s kérték a pápa könyörületét megszabadításukra. Possevini vigasztalta, hogy kiszabadíttatja őket — s étellel ellátva s pénzzel megajándékozva, bocsátotta el őket magától. De nemcsak ezek (a kik többnyire protestansok és görögkeletiek voltak), hanem görögök és örmények s egy török főnemes Achmed Chelebi is hálálkodtak a béke megkötéséért, hogy hazájokba visszatérhetnek, mert két év óta, a míg a háború tartott, el levén zárva az út hazájok felé, mintegy foglyokúl tartattak Moszkvában.

Ilyen áldásos volt a pápa békeközvetítése. Visszaadta két ország békéjét, melyek mindegyike, a győző ép úgy mint a legyőzött, belefáradt már a harczba, visszaadta a régóta tűzzel és vassal pusztított harczter, Livónia nyugalmát s visszaadta százaknak, sőt ezreknek, kik sanyarú fogságban szenvedtek, szabadságát.

Possevini, ha a vallás dolgában nem érte is el a kivánt czélt, nemes önérzettel, büszke öntudattal indúlhatott vissza. Márczius 14-én hagyta el Moszkvát 300 nemes díszkísérettel. 4 nap múlva, éjt-napot összetéve, Smolenskbe érkezett. Hat napig várt itt a czárnak a pápához küldendő követére. Smolenskből 150 lovas és gyalog kísérettel folytatta útját Orsába, innen Vitepsbe a Dwina mellé, itt töltötték a husvétot; majd Polockó és Disna felé folytatták útjokat; innen Dünaburgba s pünkösd szombatján Kurlandia fővárosába Illuxenbe érkeztek, s e protestans városban a lutheranus pap házában (mely a legnagyobb volt ott) szállottak meg, a hol a pünkösd ünnepét, a lutheranus pap bámúlatára, a házban rögtönzött oltár előtt ünnepelték isteni tisztelettel.

Illuxenből Rigába, Livónia fővárosába mentek, a hol a lengyel király a béke megkötése óta tartózkodott. Útjok nagyon

fáradságos és terhes volt. Sokszor kellett folyón átkelniök fából kivájt alaktalan csónakokon, és pedig úgy, hogy lovaikat a csónakból kantárszárnál fogva vezették. A király kétnapi járó földre saját kocsiját küldötte eléjök s midőn Rigához közeledtek, a király parancsából az összes nemesség eléjök jött, hadd lássa az orosz követ s a rigai lutheránusok, mennyire becsüli a király a pápa követeit.

Possevini sokat tanácskozott a királylyal a béke megtartása, a foglyok kicserélése, Livónia felvirágoztatása és benne püspökség alakítása, nemkülönben a svéd királylyal való barátság megőrzése felől. A svéd királyhoz el is küldetett követségbe Varsevicki Kristóf.

Rigából Vilnába ment Possevini, a hol a ruthének és oroszok számára seminariumot alapított a pápa rendeletéből, a ki a seminaristák számára 1200 scudi évi jövedelmet rendelt. Innen folytatta útját Róma felé, a hová 1582. sept. 13-án érkezett meg s lelki örömmel tett jelentést a szent atyának követsége üdvös eredményeiről s a pápai békeközvetítés áldásos sikeréről.

Szádeczky Lajos.

A SZÉCHYEK MURÁNYBAN.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

V.

Kilencz gyermeke közül csak négy leány élte túl az atyát s az ő kiházasítások lőn az anya feladata. Sok gondot ez nem okozott. A Széchy-leányok az ország legvagyonosabb örökösei közé tartoztak s hamar kaptak férjet, még pedig a legelső főúri családok köréből. A legidősebbet, Máriát [1]) Erdélybe vitték. 1627. május 30-án vezette oltárhoz ifjabbik gróf Bethlen István, váradi főkapitány, az erdélyi fejedelem unokaöcscse. A korban hozzá legközelebb álló Borbálát ugyanekkor — alig tizenhárom éves korában eljegyezte gróf Thurzó Ádám s 1629. jun. 17-én meg is tartotta az esküvőt. [2]) A harmadik leányt Katát Listius János báró vette el. [3]) Végül a legifjabb leány, Éva, gróf Illésházy Gábor neje lőn, 1641. február 10-én. Ősi, nagy tekintélyű aristocrata családokból kaptak tehát férjet mindnyájan s az anya meg lehetett elégedve a társadalmi állással, melyet leányai elfoglaltak.

A mig Széchyné élt, egyik vejét, egyik férjes leányát sem tartotta maga mellett Murányban. Pedig halála után mindnyájan oda költöztek, még azok is, kiket családjok nem szivesen bocsátott el előbbi lakhelyükről. De Széchyné egyiket sem hívta

---

[1]) Mária 1632. végén özvegy lett s 1634-ben másodszor rozsályi Kun Istvánnal kelt egybe, kitől azonban később törvényesen elvált, 1644-ben Wesselényi Ferencz vette nőül.

[2]) Borbála Thurzó halála után Forgách Ádámhoz ment nőül, de csakhamar meghalt.

[3]) Melyik évben az bizonytalan. Egy régi feljegyzés szerint 1649-ben. Ez azonban határozottan téves, mert akkor már rég gyermekei is voltak. Thaly Kálmán említi, hogy Széchy Kata hozományjegyzéke 1634-ből megvan a kismartoni levéltárban. Ha ez Széchy Györgynő Kata leányának hozományjegyzéke, úgy a házasság is 1634-ben létesülhetett.

magához. Egyedül maradt hatalmas várában. Ez is jellemzi viszonyát gyermekeihez. Bizonyára igaz anyai érzéssel csüggött rajtok. Szerette leányait és vejeit, de a szeretet nála sajátszerű módon nyilatkozott. A mint egyik tisztjétől, Péchy Györgytől azon a jogczímen, hogy rokona, még nagyobb buzgalmat és szolgálatkészséget igényelt, mint többi főembereitől, úgy lányai és vejei irányában szintén fokozottabb igényeket emelt. Megkövetelte tőlök, hogy az ő akarata legyen életök szabályozója mindenben. Urasszonyuk volt, a ki törvényt szabott nekik, nem csupán akkor, midőn közelében időztek, hanem akkor is, midőn messze tőle, saját otthonukban éltek. Noha a lányok szerették anyjokat és gyakran meglátogatták, az anyai önkény mégis feszélyezte őket s ez okozta, hogy állandóan Murányban maradni egyik sem igen vágyakozott. Tiszteletteljes távolságban maradtak tőle. De az anya a tavolból is éreztette befolyását, szabályozta életmódjokat, háztartásukat s hatalmaskodó természete okozta, hogy többször összeütközésbe jött velök.

Bethlen Istvánnal, legidősebb lánya férjével ez nem történt. A »kis gróf«, a mint nevezték, szelid természetű, szeretetre méltó ember volt, a ki készségesen teljesítette anyósa minden kívánatát. Kitért a viszály elől s noha ő lakott Muránytól a legmesszebbre, az egykorúak állítása szerint épen ő volt az, a ki leginkább állott Széchyné befolyása alatt. Viszonyát anyósához és neje rokonaihoz a legvilágosabban jellemzi a következő levél, azon kevesek egyike, melyek Bethlen Istvántól eddig a levéltárak mélyéből előkerültek:

Tekintetes és Nagyságos nékem mindenkoron szerelmes Asszonyom Anyám, az úr Isten Nagyságodat, minden kívánsága szerint való sok jókkal, jó egészséggel álgya megh kedvesivel edgyütt. Hogy Nagyságod én róllam alázatos szegény szolgáló fiárúl el nem feletkezett, hanem jó Egészséges állapottja felől való kedves írásával meghörvendeztetett, Nagyságodnak alázatosan meghszolgálom, bizonnyára Nagyságos Asszonyom nékem is elégh szomorú, hogy Nagyságodat ez ideigh is magunk állapotja felől nem tudósíthattam, mellyet Nagyságod nem feledékenységemnek, hanem az mostani zűrzavaros állapotnak tulajdonítson. Magam állapotja felől Nagyságodnak írhatom Istennek neve dícsírtessék tűrhető állapottal vagyok, jóllehet mivel sok jó akaró barátim törekedésére az bornemiszaságnak ismét ellene mondottam, miolta az bort kezdettem innya, mivelhogy nem lehet hogy néha ember az határt által ne hágja, holmi borbeli aprólékos nyavalya forgódik néhányszor körűlem, de ismét kitörődem belőlle naponként. Az atyámfia felől is Nagyságodnak írhatom, immár mind magának s mind leányának az átkozott hidegh

megkegyelmezett, egész esztendőt töltvén mindeniken. Bizony Nagyságos Asszonyom kedvem ellen igen megh kelleték szoknom az váradi várban való heverésemet, úgy annyira, hogy immár ugyan sok üdőktűl fogva, egyik házamhoz való menetelem sem engettetett bizonyos okokra nézve, de ennek most így kelletik Nagyságos Asszonyom lenni. Ide való állapotunk felűl Nagyságodnak egyebet nem írhatok mostan, csendes állapotban vagyunk mígh tartson csak Isten tudgya. Az Nagyságod és kis sógorasszonykáknak kedves jó egészségeknek látogatására való fel menetelemet bizony nem restellenék, sőt kívánva kivánnám Nagyságos Assszonyom s meghis cselekedném jó szívvel, de tudván az embereknek elméjeket tudom nyilvánsággal azt hirdetnék felőlem, hogy Törökkel Tatárral megyek kitűl Isten oltalmazzon. Méltó panaszolkodásom lehetne Nagyságos Asszonyom sógor uramra Thurzó Ádám uramra, hogy az Tisza folyásának és Tokaj várának látogatására elfáradni nem restelt, de azon az patakon, az szép sík mezőkre, az azokat lakó Hajdú vitézeknek s azokon innet nekünk nyomorgó szegény Atyafiainak látogatására által rugaszkodni vagy nem merészlett vagy ugyan nem akart, noha mindazáltal oly katona vitéz úrfinak ismerem ő kegyelmét lenni, hogy más ennél nagyobb akadálya nem lött volna, elhittem minden kétség nélkűl, hogy tiszta szivvel eljött volna s bizony én is örömmel s kedvesen láttam volna ő kegyelmét. Nagyságodat Nagyságos Asszonyom sok írásaimmal (noha volna talán miről) mostan fárasztani nem itélem illendőnek lenni, hanem Nagyságodat kérem csak azon alázatosan, mint ennekelőtte úgy ez utánna is igaz, jóakaró, engedelmes szolgáló fiának ismervén s tudván lenni, vélem szolgáltasson, kire életem fogytáigh tökéletesen igérem és kötelezem magamat. Nagyságod által mind sógor uramnak ő kegyelmének ha ott lészen, mind penigh az Sógor Asssonykáknak ajánlom szeretettel való szolgálatomat és Istentűl minden üdvösséges jókkal ő kegyelmeket megháldatni tiszta szívből kívánom. Az ő kegyelmek leveleit, kiket az feleségemnek írtanak jó gondviselés alatt beküldöttem, tudom, ő is mind Nagyságodnak s mind ő kegyelmeknek választ fog írni. Éltesse és tartsa Isten Nagyságodat sok esztendeigh kedves jó Egészségben. Ex Várad ultima Augusti 1630. Nagyságodnak jó akaró engedelmes szolgáló fia mígh él Bethlen István s. k. — Jákoffi uramnak Nagyságod által ajánlom sok szolgálatomat, kedvesen venném ő kegyelmétől, ha az mostani végekben való állapotukról és szép vitézi játékokrúl tudósítana, mivel ugy hallom, hogy immár el is kezdődött köztök; csakhogy az én bolond ítéletem szerint jó volna mentűl hamarébb azt lecsendesíteni, mert együtt ez után csak kicsiny üdővel is, talám ha szintén akarnák sem lehett lecsende-

siteni, az mint az Török készületit hallom naponkint, mert az mi kevesen magyarok vagyunk, félő, hogy azoknak ellenek állására kevesek ne legyünk, én bizony elég szomorú szívvel hallom az szegény magyaroknak, csak mostani veszedelmes állapotjokat is, mennyivel inkább eleve ellátván micsoda romlás követheti őket, ha meg nem szűnnek a veszekedéstől. Nagyságodnak ez elmúlt napokban is írtam volt egy levelet, melyet Bornemisza János uram kezében kültem volt, hogy megküldje, nem tudom cselekette-je ő kegyelme vagy nem? — *Kivül:* Az Tekintetes és Nagyságos Gróff Drugeth Homonnay Mária Asszonynak az Tekintetes és Nagyságos Rimaszéchi György uram ő Nagysága szerelmes és kedves meghagyott özvegyének, nékem szerelmes asszonyomnak, anyámnak. [1])«

A mi Széchynének különösen sok bajt okozott, az leányai hozományának biztosítása volt minden eshetőséggel szemben. Bethlen István e tekintetben is készségesen teljesíté anyósa óhajait. 1628. jun. 29-én a leleszi konvent előtt nyilatkozatot állított ki, melyben azon esetre, ha neje Mária magtalanúl halna meg, a vele kapott 50.000 frtnyi hozomány biztosítására leköti a másik három Széchy-leány javára saját jószágait. [2]) Már Thurzó Ádám, a második vő, nem igen volt hajlandó ilyen nyilatkozatot adni. Hasztalan sürgették Murányból. Ez az ügy s egy másik szintén pénzbeli természetű kérdés Széchyné és Thurzó közt hosszas és igen heves összekocczanást okozott, mely olyan mérveket öltött, hogy végre Pázmány Péter bibornok-érsek beavatkozását tette szükségessé. Széchy György halála után a készpénzből és ingó értékből mindegyik leányra — mint ők számították — 51.000 frtnyi örökség jutott. Mária, a legidősebb leány férjhez menetelekor meg is kapta a maga 50.000 frtját. De második leányának, Borbálának Széchyné már nem akart ennyit adni hozományúl s 1637-ben is — midőn az már másodízben férjnél volt — csak 37.000 frtot fizetett ki neki. Thurzó Ádám még kevesebbet kapott, pedig ő már az említett összeget nem mint hozományt, hanem mint neje örökségét követelhette. Követelte is, de hasztalanul. Előbb szóbelileg vitték ez ügyben az alkudozásokat, utóbb 1632-ben sűrű levélváltás folyt Széchyné és veje közt s a viszály komolyabb alakot kezdett ölteni. Széchyné éles hangon veti szemére Thurzónak, hogy rágalmazza őt az urak előtt, pedig nincs rá oka. Thurzó azzal igyekezett követelését indokolni, hogy Széchyné elhunyt férje végrendelete alapján tartozik minden leányának egyenlő összeget adni, tehát Borbálának is annyit, a

[1]) Orsz. Levéltár. Kisebb Levéltárak. Széchy-család.

[2]) Az okmány Orsz. Lev.

mennyit Máriának adott. Erre az özvegy 1632. aug. 8-án azt feleli: »Nem igaz az, hogy szegény szerelmes uram olyan rendelést tett volna, hogy mindegyik leányának annyit adjak, mint Bethlen Istvánnénak. Bizony arról semmi írás. Mi okért kellett penig azt a summa pénzt annak a leányomnak adnunk, sokszor megírtam s megizentem Kdnek.« [1])

Az özvegynek abban föltétlenül igaza volt, hogy Mária nem atyja végrendelete alapján kapta a maga hozományát. Széchy György után nem maradt végrendelet. De maradt örökség s ennek kézhez adását minden leánya követelhette tőle férjhez menetelekor. Ezt az örökséget nem akarta Széchyné kiadni kezéből. Thurzó ez ügyben Pázmány Péter közvetítéséhez fordúlt, ki a következő levelet intézte az özvegyhez:

»Tudom Kd abban nem kételkedik, hogy én minden időben jóakarója voltam s sem kárát, sem búsulását nem kívántam Kdnek, sőt az miben lehetett, könnyebbítettem az Kd özvegységének árvaságát. Most is azon jóakarattal vagyok Kdhez. De tagadhatatlan dolog, megütköztem abban, hogy Kd Thurzó Ádámné asszonyomhoz és szolgálatra kész urához oly idegenen viseli magát, nem akarván ugyanazon jó akaratot és anyai szeretetet nyujtani ő Kkhez, melyet mindnyájan tudunk, hogy más lányához mutatott. Kiből sokan külömb-külömbféle ítéleteket tesznek Kdről. Azért Kdet szeretettel kérem, gondolja meg az szeretetnek kötelességét és az istennek törvényeit és ne adjon okot maga búsulására is, hanem az szegény Széchy György testamentumának rendelése szerint adja ki az igazat Thurzó Ádámné asszonyomnak is, sőt azonkivül is igaz jóakaratját mutatva Kd; hiszen nem idegen az, kivel Kd jót cselekszik. Én is Kdtől igen jó néven veszem, ha így cselekszik. Assecurálom is Kgdet, hogy sok bútól és galibától menekedik, ha jó akarattal vagyon az dologban. Mivel egyébiránt ugy látom, hogy kedvetlenséggel és talán alkalmatlansággal is meg kelletik Kdnek cselekedni, a mit ha jóakaratjával megtesz, nagy becsülettel Thurzó Ádám uramot ő Klmt is magához kötelezi. Nem merem pennára bízni, minemű alkalmatlanságok jöhetnek ki abból, hogy így hosszú pórázra bocsátjuk. De elhigyje Kd, hogy nem jóakarója Kdnek, a ki ebben olyat tesz, hogy a mi a Kd szerelmes leányának is az igazsága, az meg ne adassék, a mint vagy a Kd példája más lányához mutatja, vagy az szegény Széchy György testamentuma tartja. Ezzel az ur istennek gondja viselésébe ajánlom. Datum Sellyén, 1632. aug. 23.[2])

---

[1]) Nemz. Múzeum Forgách-levéltár.

[2]) Nemz Múzeum Forgách-lev.

E jóakaró közbelépésnek sokáig nem lett eredménye. Széchyné nem akart engedni s esetleg a törvényes eljárástól, a pörtől sem riadt vissza. Pedig Thurzó Ádám a kellemetlen czivakodás daczára sem feledkezett meg soha az anyósa iránti köteles tiszteletről. Levelei a legszivélyesebb és a leggyöngédebb hangon irvák. Váltig erősíti, hogy nem ő és neje okai, hogy a viszályos kérdés rendezve nincs. Ez nem ő rajtok múlik. Még inkább védi magát azon szemrehányás ellen, mintha anyósa ellen támadt volna. »Fiú az atyjára — irja — leány az anyjára azzal nem láttatik támadni, ha igaz jussát illendőképpen exequálja. Mi minden igyekezetünkkel azon voltunk és vagyunk, hogy teljes életünkben nagyságodnak, mint szerelmes anyánknak alázatos szolgálatunkkal kedveskedjünk.« Végre 1633. Február utolján Széchyné hajlandónak mutatkozott engedni s létrejött a megegyezés az anyós és vő között. Egész örökségét azonban Thurzóné ekkor sem kapta ki, miért még négy év mulva is — akkor már második férjére — hagyja anyjánál levő pénzét és más értékét. [1])

Egy évtized mulva, midőn féllábbal már a sírban állt, még ridegebben összeütközött legidősebb leányával Máriával, ki akkor törvényesen el volt választva második férjétől, rozsályi Kun Istvántól s erdélyi birtokán Tasnádon lakott. Az anyának több féle oka lehetett leányára neheztelni. Elválásának kalandos, kissé zajos története visszatetszett a puritán erkölcsü anyának. De még sem ez idézte föl haragját. Az elválás s a vele járó zajos események után, melyek 1637-ben történtek, az özvegy még éveken át zavartalan jó viszonyban élt leányával, ki gyakran meglátogatta s heteket töltött Murányban, mig az anya saját főembereit küldte le hozzá Tasnádra, hogy gazdaságát rendbe hozzák s az ellene indított különféle perekben segélyére legyenek. De Mária jó gazdasszony volt ugyan, csakhogy pénzzel bánni, takarékoskodni nem tudott soha. Örökös pénzzavarral küzdött s hol ékszereit adta zálogban, hol pedig valamelyik jószágát adogatta el. Kétségkívül anyjától is gyakran kért pénzbeli segélyt s mivel mindezzel sem tudta ügyeit rendezni, a haragvó Széchyné azzal fenyegette, hogy kitagadja. 1641 nyarán Mária otthon időzött Murányban. Ekkor történt az összekocczanás. Az anya azt követelte leányától, hogy állítson ki bizonyos reversalisokat, melyek alapján önként lemond az anyai örökség egy részéről. Mária nem akarta e kivánságot teljesitni. Ekkor Széchyné Máriát »szoros és kemény őrizet alá« helyezte s »erőszakkal és hatalmaskodva« letartóztatta mind addig, míg a kivánt okmányokat alá nem irta. Hasztalan tiltakozott a leány az erőszak ellen; fogva maradt,

[1]) Az iratok N. Muzeum Forgách-lev.

míg az anya kívánságát nem teljsítette. Mária végre engedni volt kénytelen. Aláírta a reversalisokat, hogy visszanyerje szabadságát. Alighogy ez megtörtént, elsietett Murányból. De nem haza Tasnádra, hanem Nagy-Mihályra ment gróf Homonnay János országbíróhoz, hol 1641. okt. 10-én fulminans tíltakozást állított ki anyja erőszakos eljárása ellen s a tőle kicsikart reversalisokat semmiseknek és érvényteleneknek nyilvánítva, óvást emel az ellen is, hogy örökjoga bármiben megrövidíttessék akár végrendeleti, akár pedig más úton. [1])

---

[1]) Orsz. Lev. A tíltakozás így hangzik:

Nos Comes Joannes Drugeth de Homonna, Judex Curiae Regiae, Perpetuus de Ung eiusdemque ac Zempliniensis Comitatuum Supremus Comes, necnon Sacratissimi Principis, ac Domini Domini Ferdinandi Tertii, dei gratia electi romanorum Imperatoris semper Augusti, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae etc. Consiliarius Camerarius, damus pro memoria, quod generosa ac magnifica Domina Maria, Filia spectabilis ac magnifici quondam Domini Georgii Zechy de Rimazeech, ex generosa ac magnifica domina Maria Drugeth de Homonna, consorte sua progenita, coram nobis personaliter constituta, per modum solennis protestationis, contradictionis, revocationis et inhibitionis nobis significare et detegere curavit in hunc modum. Quomodo superioribus non ita diu praeteritis temporibus, praelibata Domina Maria Drugeth de praetacta Homonna, genitrix utpote sua, ad sinistram et malevolam nonnullorum informationem et delationem iniquam, eandem dominam Protestantem, nullis suis culpis et demeritis ita exigentibus, in arce Muran nuncupata, sub stricta et plane dura custodia ac detentione violenter et potentiose retinuisset, eandemque exinde non aliter, quam datis et extractis prius ab eadem domina protestante coacte et invite, certis literis reversalibus sive obligatoriis, sub certis modis et conditionum cautelis emanatis, dimisisset et eliberasset; quis quidem literas reversales, licet praelibata domina protestans, in praenotata sui detentione, eidem dominae genitrici suae, contra nutum spontaneamque et liberam suam voluntatem, imo coacte ex vi plane adacta, dedisset et porrexisset, seque certis conditionibus, in iisdem litteris denotatis obligasset et obstrinxisset, huiusmodique literas reversales, sive obligatorias, dicta domina genitrix sua ab eadem domina protestante, praevio modo extorsisset, tamen quia eadem reversales sive obligatio praenotata juribus dictae dominae protestantis modernis et futuris, damnosa et praejudiciosa esset, ob hoc eadem domina protestans sattagens juribus suis mature et commode prospicere eisdem litteris reversalibus, qualitercunque et sub quibuscunque conditionibus emanatis, in omnibus suis punctis clausulis et articulis ac in omni sui parte contradixisset, reclamasset, easdemque revocasset, cassasset, annihilasset, et veluti iuribus suis dam-

Ez a viszály is kiegyenlíttetett csakhamar s Mária már néhány hó múlva ismét látogatást tett Murányban. Anyja mindinkább közeledni érezte halálát s nem akart egyik gyermeke átkával sírba szállani. Előbb is gyakran gyöngélkedett. 1633. mart. 14-én Murányból Reull besztercebányai bírótól és orvostól a gutaütés elleni vizet (Schlagwasser) kér egy német levélben. [1]) Baja akkor még nem igen volt komoly, mert az orvosságot inkább jó emberei, mint maga számára kérte. 1640. óta azonban levelei már telvék panaszszal. Ez év jul. 19-én írja: »Az hitvány nyavala igen igen elhatalmasodt volt rajtunk, még sem épülhettünk föl derekasan belőle.« Aug. 2-án említi, hogy »lábaink igenmegdagadtanak, mely miatt fájdalmat is szenvedünk.« De már néhány nap mulva jobban volt s Lipcsére rándult át. Nov. 22-én Pozsonyból dr. Ragilltól két tallér ára Mithridatát hozatott, »a ki jóféle volna, nem valami régi. Az ő kelme (az orvos) maga pecsétével, spanyol viaszszal pecsételje s ugy adja — izente Murányból a

---

nosas successivis semper temporibus viribus carituras pronunciasset; quinimo eandem dominam genitricem suam, ac alios quosvis, ab usu earundem litterarum, modo praevio extractarum prohibuisset et omnino inhibuisset. Insuper quod si dicta domina Maria Drugeth de Homonna, genitrix ut praemittitur sua, secundum liberam, si quam haberet, aut habitura esset, per legitimos Regni Hungariae Reges, tam super arcis praenotate Muran, quam aliis quibusvis, ambitus istius Regni Hungariae bonis, et rebus suis mobilibus, cuiuscunque materiei existentibus clementer sibi elargitam dispositionem, aut extra hoc, qualitercunque super huiuscemodi bonis, et rebus mobilibus ducta rancore et odio aliquali erga dominam dominam protestantem et vel praecipue ex eo, quod si haec celebrata protestatio eidem innotesceret et ad notitiam perveniret, contra manifestum ius dictae dominae protestantis aliquam iam defacto celebrasset, aut successu temporum celebratura esset testamentariam dispositionem, vel aliquam quibuscunque personis fassionem, huiusmodi quoque tam testamentarie dispositioni quam fassioni, tam iam factis quam in posterum quocunque modo et sub quibuscunque conditionem firmis sibi nocituris fiendis, tanquam sibi nocivis et damnosis contradixisset, reclamasset, easdemque in omnibus suis punctis revocasset et invalidasset, prout contradixit, revocavit, annihilavit, inhilavit, viribusque carituras pronunciavit publice et manifeste coram nobis. Harum nostrarum vigore et testimonio litterarum! mediante. Datum in possessione Mihály die decima mensis Octobris Anno domini millesimo sexcentesimo quadragesimo primo Comes Joannes Druget de Homonna. m. p. (L. S.)

[1]) Besztercebányai levéltár F. 43—16. Azt írja benne: Denn wir brauchen dasselbe nicht allein vor unsere Notturft, sondern auch für andere gute Freind, denn es von nothen thut.

Posonyban levő Péchynek — kezébe Kdnek, Kd pedig jó gondviselés alatt hozza meg.« Aztán egész Éva lánya lakodalmáig, 1641. februárig ismét türhető állapotban volt, de az út fáradalmai Lipcséből — hol a menyegzőt tartották — Murányba kissé megviselték. A következő évben [1]) állapota egyre rosszabbra fordúlt, sőt septemberben két vejét és leányait magához rendelte. Komolyan foglalkozott végrendelete elkészítésével s a királytól jószágaira nézve szabad rendelkezési jogot kért. Ez ügyben külön bizottság alkudozott vele Pálffy Pál gróf, a magyar kamara elnöke alatt. A bizottság előterjesztésére ő felsége 1643. april 26-án állította ki a két okmányt, [2]) melyek szerint az özvegy összes javait szabadon birhatja s halála esetére három leánya és azok utódai javára korlátlanúl végrendelkezhetik. A király biztosítja az özvegyet és leányait, hogy a birtokban háborítva nem lesznek.

A szabad végrendelkezés jogát azonban Széchyné további 25.000 frt és 10.000 tallér ráfizetéssel volt kénytelen a kincstártól megváltani. Ez ügyben a kamara Székely Istvánt küldötte Murányba, ki 1643. február 6-án volt szemben ő nagyságával. Széchyné mindenben a kontraktushoz akarta magát tartani s készneк mondta magát a legpontosabb fizetésre. A kincstár hajlandó volt 10.000 frtban búzát is elfogadni. De Széchyné a készpénz fizetéshez ragaszkodott, mert a szegénység azon évben sokban szükséget szenvedett. [3])

E közben az özvegy állapota egyre rosszabbra fordúlt. April 23-án, írja Illésházy Gáspár naptárjegyzeteiben, [4]) hogy Széchynéről kedvezőtlen hireket kapott s fiát Gábort nejével Széchy Évával Murányba küldötte. A másik két leány szintén anyja betegágyához sietett. Ennek állapota azonban nem sokára lényegesen megjavúlt, mert, — mint május 12-én írja Révay Ferenczнek — egészséggel nem dicsekedhetik ugyan, »mert ezelőtt való három héttel nagy ostorát szenvedtem az én kegyelmes istenemnek. Azonban mégis; legyen áldott az ő szent neve, a nyavalya tágított valamennyire rajtam.« Irja továbbá, hogy leányai, Kata és Éva, fürdőzni készűlnek a stubnyai hévvizbe. [5]) Senki sem sej-

[1]) 1642. májusban Jolsván az esperességi gyülésen folemlítették, hogy Széchyné hosszabb idő óta beteg. A gyülés két esperest küldött el hozzá. Esperességi iratok. Mikulák J. szivességéből.

[2]) Liber Regius (Bécs) IX.

[3]) Székely István febr. 8-án kelt jelentése. Orsz. Lev. Vegyes Lev. 1640—49. A csomag.

[4]) 1643-iki Naptár. Nemz. M.

[5]) A végrendelet még eddig nem került elő. Az említett részletek Széchy Mária 1643. oct. 18-ki nyilatkozatában említtetnek. Akadémia kézirattára.

tette, hogy a catastropha olyan közel van. Illésházy Gábor Murányból még május 27-én egész közömbös dolgokról ír Péchynek s meg sem említi anyósa betegségét. De már másnap, 1643. május 28-án reggeli hat órakor Széchy Györgyné—Homonnai Mária megszünt élni. Úgy látszik, szívbajban szenvedett és szélhüdés ölte meg. Ötvennégy évet élt s habár a politikába kevéssé avatkozott, tiszteletet gerjesztő, erőteljes egyéniségével, sok nemes erényével, a XVII. század magyar hölgyei közt kiváló helyen áll.

Leányai fényes temetést rendeztek számára, mely óriási részvét közt ment végbe a murányi vár kápolnájában. Végrendeletében az atyai javakat közös birtokúl egyenlő részben mind a három leányának adományozta. Ellenben saját szerzeményű javait, Enyiczkét és Csányt Abaujban, a derencséni nagy jószágot, mely Gömör, Heves, Pest és Nógrád vármegyékre terjedt, két ifjabb leányának, Katának és Évának hagyta, fentartva azonban Máriának azt a jogot, hogy egy bizonyos összeg lefizetése mellett harmadrészben ő is tulajdonosa lehessen az említett birtokoknak. Széchyné végrendeletét a király is megerősíté. Az örökösök viszont jun. 7—13-án kézbesítették a kamara küldöttének a fentemlített újabb részfizetést, melyet még anyjok zsákokba rakatott, hogy a kincstár megbízottai bármikor elszállíthassák.[1]) A mint ez megtörtént, Homonnay János gróf kiadta a rendeletet, hogy a három leányt az örökségbe ünnepélyesen, a szokásos formaságok közt beigtassák. 1643. jul. 21-én jelentek meg a káptalani s a megyei kiküldöttek Murányban, hol nagy társaság sereglett össze. A bizottság, mint terjedelmes jelentésében[2]) előadja, szorgalmasan és hűségesen megfontolva mindent, az örökösöket előbb a vár, azután az összes gömöri jószágok birtokába törvényszerűen behelyezte. A statutio valami két hétig tartott s csak egyes jószágrészekre nézve emeltek ellene a szomszéd birtokosok: Thököly István, Csáky István és Osztrosith Miklós tiltakozást.

E beigtatással megszűnt az a közvetlen kapcsolat, mely a Széchy név és Murány vára között harmincz évnél tovább fen állott. Az új birtokosok Széchy-leányok voltak ugyan, de férjök nevét viselték s még Mária is, mint özvegy gróf Bethlen Istvánné szerepel az ekkor szerkesztett hivatalos iratokban. Új nevek, új emberek lépnek előtérbe s Murány még sokáig elsőrendű országos események színpadja marad. Mindez azonban már kívül esik e dolgozat körén, mely a négy századon át vonúló Széchy-csak történetének család egyik epizódját akarta föleleveníteni.

Acsády Ignácz.

[1]) A kamarai küldötteinek ez útról való jelentése. Orsz. Lev. N. R. A. 922 : 46.

[2]) Orsz. Lev.

AZ 1637—38-IKI POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS

TÖRTÉNETÉHEZ.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Ezen engedmények nem elégítették ki az evangelikusokat. Azt kívánták, hogy a főrendűek, nemesek és sz. kir. városok sérelmei már a folyó országgyűlésnek sérelmei közt foglaljanak helyet. A városok és falukon elkövetett sérelmek megvizsgálására megyénkint küldessék ki egy, a király vagy a nádor által katholikusok és evangelikusokból egyenlő számban kinevezendő vegyes bizottság s ez adja vissza az elfoglalt templomokat. A további sérelmek megakadályozása végett szigorú törvényt kell alkotni a vallás szabad gyakorlásának sértői elen.

A nádor visszautasította ezen követeléseket s midőn az evangelikusok kimondták, hogy ebből mitsem engedhetnek s ezt a király előtt is igazolni fogják, rá mondta: »Ám lássátok mit cselekedjetek, de örömest látom mivel menthetitek magatokat.«

Az evangelikusoknak állhatatos ellenkezésében a főurak a vallás szabadságának védelmét már csak valamely nagyobb mérvű felforgatásra való törekvések ürügyéül kezdték tekinteni. Hogy az evangelikusoknak, mint hitték, lázadó terveit elnyomják, 21-én két bizottságot küldöttek a rendekhez, de ekkor is csak a katholikusok fogadták el és írták alá a főrendűek által 20-án kiadott határozatot.

A nádor 22-én némely megyék követeihez intézett levelében már nyiltan lázadó törekvéssel vádolja az evangelikusokat. »Ad extremum ment az dolog — írja —. Messze menő suspiciák vadnak fen, ha ki nem mondják is káros vég leszen hónap az dologban. Az Articulust amint kiatták igen generaliter vagyon és mindenek comprehendálván benne, és méltatlan dolog ily extremumra menni specificatioért annak, az ki generalitassal az specificatiot is megjelenti, specifice lévén az harmadik Articulusban az evangelica confessio nevezve.« Panaszra nem csak az evan-

gelikusoknak van okuk, mert sem a bányavárosokban, sem — Kassát kivéve — a szabad városokban »semmi nemű liberum exercitium catholicum nincsen és mégis eltűrünk.« Az evangelikusok által ajánlott vegyes bizottság kiküldésében rejlő veszély, véleménye szerint, a jobbágyság részéről keletkezhetik, — »mert ha pórommal nem volna dolgom és commissiora szabadságom ellen nem bocsátanám causámot, és annyival inkább, hogy vádlóm legyen ellene az pór, vagy más valaki pórom képében s úgy álljak törvényt póromnak valahány commissarius előtt.... eddig morgó társunk volt az magyar jobbágya, de ezután peres urunk lenne is, az nemes vármegyék penig köteles szolgák lennének az földes urak ellen és így új tribunalnak erectiójával vég nélkül neveljük egymás közt az gyűlölséget, kire én sem megyek, sem javollásomat nem adom.«

Lippay cancellár, Melith György zágrábi püspök, Csáky László, Lippay Gáspár, Perneszy és mások kihallgatáson értesítették a királyt a történtekről s kérték, találjon módot az evangelikusok ellenszegülésének legyőzésére.

A jan. 23-iki ülést megelőzőleg Csáky László magához hívatott nehány evangelikus követet s őket azzal akarta a további ellenállástól elriasztani, hogy ellenkezés esetében fel fog oszlatni az országgyűlés. — Leérkezett az ugyanezen napon kelt királyi leirat. A Felség rosszalását fejezi ki a fölött, hogy némelyek, dacára két rendeletének, makacs követeléseikkel gátolják az országgyűlés tárgyalásait. Megígérte már, hogy a evangelikusok törvényes szabadságaiban meg fognak tartatni. Az országgyűlés tárgyalásait folytatni kell és ha némelyek nem akarnak alkalmazkodni az ország törvényeihez, a KK. és RR. többsége határozzon a hazára nézve üdvöseknek tartott ügyek felett. [1])

Az evangelikusok a leiratra újabb kérvénynyel válaszoltak. [2]) A Nyáry Lajos, Bogády András és Palugyai Pongrácz által benyújtott folyamodványban előadták, hogy ők a bécsi béke 1-sö cikke ellenére történt vallási sérelmeket akarták orvosoltatni. Sérelmeiket beterjesztették a Felséghez és az ő parancsára saját sérelmeik mellőzésével is hozzá fogtak a többi sérelmek összeírásához. De a katholikus rendek a sérelmek 6-ik pontjában felemlíteni sem akarták az evang. vallás ügyét. Újításra törekvéssel, jogtalan czím bitorlásával és azzal vádolják az evangelikusokat, hogy mint kisebbség gátolják a többség határozatait. A vallás ügyét nevezik újításnak? — Hiszen azzal már a bécsi béke-

[1]) Lőcsei levélt. »Decretum SS. Mttis 3-um ... unid. St. et Ord. assignandum.«

[2]) »Tertia evangelicorum supplicatio« u. ott.

kötés, az 1608-iki 1. tc., más országgyűlések végzései, királyi decretumok stb. régebben is foglalkoztak. — Kárhoztatják, hogy a nemesi kiváltságok körén kivül eső városok és községek sérelmeinek megszüntetését sürgetik. De ha az országgyűlés gyakran foglalkozik magánosok ügyeivel, miért találják csodálatos újításnak, ha valaki egész városok és községek vallás-gyakorlását védelmezi? — Meg akarják gátolni a »*status evangelicus*« elnevezés használatát, holott ez a nádorok, koronaőrök választásai alkalmával és az országgyűlési tárgyalásoknál mostanáig mindig általánosan elfogadott használatban volt. Nem ismerhetik el a római katholikusok által követelt vallási felsőbbséget, mert a vallás szabad gyakorlásának jogát a katholikusoknak és evangelikusoknak egyaránt, tekintet nélkül a többségre vagy kisebbségre, biztosítják a törvények. Ha pedig a nemesi kiváltságokat élvező egyének összeíratnának, kitűnnék, hogy Magyarországon az evangelikusok nem képeznek kisebbséget. Sérelmeik kegyes elintézéseért esedeznek.

A király igen kedvetlenül fogadta a kérvényt. Röviden csak ennyit válaszolt: »Tegnapi decretumunkból megérthettétek szándékunkat, mindamellett át fogjuk olvasni.«

Idősb Czobor Imre, Szemere Pál, Dévényi István és Sárkány András a királyhoz intézett folyamodvány beadásával egyidejűleg a nádorhoz mentek, kérve azt, hogy igyekezzék módot találni a békés kiegyezésre.

Az evangelikusok kérvényének ellensulyozására a katholikus clerus heves hangon írt protestatiót nyújtott be a királyhoz. Elmondták ebben, minő szent kötelessége az anyaszentegyháznak az emberek lelkiüdvössége fölött őrködni. Törvényeink már is tág kaput nyitottak az eretnekségnek, holott az eretnek vallás szabad gyakorlását épen úgy nem lenne szabad a törvények oltalma alá helyezni, mint a hogy nem adható szabadság a gyilkosságnak, vagy az isteni törvények más áthágóinak stb. Isten irgalmára és lelkének üdvösségére kérik a királyt, hogy az evangelikusok vallásának szabadságát törvénybe iktatni ne engedje, legfőlebb tűrje azt, a mit megváltoztatni már nem lehet. Ha mindazonáltal másképen határozna, Magyarországnak főpapjai, káptalanai, conventjei és egész kath. statusa részéről, isten, a boldogságos szűz Mária, istennek minden angyalai és szentjei nevében protestálnak és soha sem fognak beleegyezni, hogy az eretnek vallásnak szabadság adassék.[1])

---

[1]) Lőcsei levélt. »Protestatio pro statu ecclesiastico Mtti. S. oblata in comitiis anno 1608 nunc vero sub dieta anno 1638. per eundem R. C. Statum denuo S. Mtti. contra statum evang. conf. introdata.«

Mindkét fél várakozó állást foglalt el és kérvényének kedvező elintézésétől tette függővé a további tárgyalást.

A király és a nádor közveíttő módot keresnek s az utóbbi jan. 27-én a vallásszabadság biztosítására az alkotandó törvénynek következő értelemben való szövegezését ajánlotta a király nevében: 1. A vallás ügyében a bécsi békekötés 1-ső, a koronázási hitlevél 6-ik pontja és az 1608-iki 3 tcz. az azokban használt elnevezésekkel együtt érvényben maradnak. — 2. A nagy-szombati és lévai templomokra és a temetkezésekre vonatkozólag a főrendűek január 20-iki határozata helyben hagyatik. 3. A városok és községekben megejtendő inquisitio fölött mindkét félnek meghallgatása után fog a király határozni.

Az evangelikusok Ostrosith István, Lónyay Zsigmond, Nyári Lajos és Bernát főurak közreműködésével 29-én így módosították a nádor által eléjök terjesztett pontokat: 1. A vallás ügyében a bécsi békekötés 1-ső pontja és az 1608-iki 1-ső és 3-ik tcz. a vallásra vonatkozólag azokban foglalt elnevezésekkel érvényben maradnak. 2. Ő felsége még a folyó országgyűlés alatt kegyelmesen intézkedni fog az országos rendek által, hogy a nagyszombati és lévai *templomok*, a pattaházai, szakolczai és győri *auditoriumok* helyreállítása és a temetők használata senki által se gátoltassék. 3. A városok és községek ügyét illetőleg a hasonló esetekben alkalmazott szabályok értelmében bizottságot fog kiküldeni ő felsége és kegyelmesen gondoskodni fog arról, hogy a városok és községek a következő országgyűlésig is az ország törvényei szerint megmaradhassanak vallásuk szabad gyakorlásában, valamint arról is, hogy ezentúl senki se tegyen a fenálló törvények ellenére. 4. A KK. és RR. közötti viszályok elkerülése céljából kegyelmesen gondoskodand ő felsége, hogy templomfoglalások, a jobbágyaknak bírságok által vagy más módon a kath. vallásra kényszerítése, a parochialis jövedelmeknek elszedése a jövőben elő ne fordúljon.

A nádor kedvetlenűl fogadta az átnyújtott pontokat. Elolvasva azokat kimondta, hogy ő mindent megtett, a mit lehetett, eleget tett a törvénynek és az evangelikusok ügyével tovább foglalkozni nem fog, hacsak azok a dolgot jobban megfontolva, holnap más pontokat nem terjesztenek eléje.

Hogy az evangelikusokat engedékenységre hangolja, titkárát azon üzenettel küldötte hozzájok, miszerint a katholikus clerus által a királyhoz benyujtott protestatióban használt, az evangelikusokat sértő kifefejezéseket ő és a főrendűek kárhoztatják. Felhívta őket, hogy a 28-án hozzájok intézett pontokat magyarázgatás nélkűl fogadják el és írják alá. — A 30-án a nádor elé terjesztett pontok azonban csak annyiban különböztek az előb-

biektól, hogy az 1-ső pontban megemlítették a hitlevél 6-ik pontját és feltételeiknek 4-ik pontját egészen elhagyták.

Délután magához hívatta a nádor Sáros, Szathmár, Abauj és Hont megyék követeit, ezek által akarván hatni az evangelikusokra. A délelőtt átvett nyilatkozatot visszaküldte.

Másnap új küldöttség ment hozzá. Dacára a nádor azon nyilatkozatának, hogy a király már igen ingerülten kérdezte: mit akarnak tőle kierőszakolni? — Bogády változatlanúl átnyújtotta a tegnapi pontokat.

A felingerült nádor elvesztette türelmét és a királyra hivatkozva kijelenté, hogy az evangelikusok *hütlensége, contumatiója* és *szakadásra törekvése* nem marad büntetlenül. Mielőtt véglegesen szakítana velök, még három órai időt ad nekik a gondolkozásra. Ezen időt az evangelikusok arra használták fel, hogy feltételeik 1-ső pontjába a »religionis« szó helyére »religionum«-ot tettek s azzal visszaküldötték a nádorhoz, megüzenvén neki azt is, hogy mérsékelve magát, tartózkodjék az előbbiekhez hasonló kifejezések és fenyegetésektől, mert már az eddigieket is felterjesztik a király elé.

A február 3-án kelt, egyenesen az evangelikus rendekhez intézett királyi leirat egészen a főrendűek január 27-iki határozatának értelmében van szerkesztve és így az evangelikusokat természetesen nem elégíthette ki. [1]) Tanácskozásuknak eredménye ujabb folyamodvány lett, melyben sérelmeiknek törvénynyel való teljes megszüntetését kérik a királytól. Sérelmeik orvoslása előtt a királyné megkoronáztatása kérdésének tárgyalásába sem akartak bocsátkozni. A február 7-én tartott közös gyűlésben azonban engedékenyebbekké lettek és a nádor felhívására ők is belegyeztek, hogy az esztergomi érsek vezetése alatt küldöttség kérje fel a királyt a királyné megkoronáztatására. [1]) A király szívesen engedett a kérésnek és a koronázás napjául február 14-e tűzetett ki.

Február 8-án befejeztetett az országos sérelmek tárgyalása. A főrendűek részletes tanácskozás alá véve a rendek által hozzájok terjesztett sérelmeket, azokon többféle módosítást és törlést tettek s úgy küldötték vissza a rendek febr 12-iki ülésébe. Lippay cancellár, Draskovits György győri, Jakosits pécsi püspök, Ostrosith István, Csáky László és Wesselényi Ferenc bízattak meg a módosítások előterjesztésével. Az első négy ponton könnyen estek által. Az ötödik pont, t. i. hogy a nemesek ne kényszeríttessenek privilegiumaiknak illetéktelen forum előtt való bemutatására,

[1]) Lőcsei levélt. »S. C. R. Mttis resolutio ad gravamina evangelicorum 3-a febr. data.«

nagy vitát keltett. A főrendűek ugyanis követelték, hogy a főpapok és főuraktól szolgálatok fejében vagy más czímen birtokokat bíró alsóbb rendű nemesek földesuruknak tekintve az adományozót, ennek felszólítására előtte törvényt állani és birtokolásuk jogczímét kimutatni tartozzanak.

A rendek ingerültsége erre oly nagy lőn, hogy nemcsak a főrendűek átíratának további felolvasását nem engedték meg, hanem kimondották, hogy inkább azonnal elhagyják az országgyűlést, mintsem nemesi jogaikon ilyen csorbát engedjenek ütni.

A főrendűek még három küldöttség által igyekeztek a rendeket más véleményre bírni, de hiába. — Minthogy a koronázás ideje közeledett, elhagyva a vitát, a koronának a várból elhozatalára rendelt bizottságot választották meg.

A bizottságnak tagjai voltak: a váradi és erdélyi püspökök, Bánffy Kristóf, Batthyány Ádám, Pálffy János, Forgách Péter, Ostrosith Miklós, Mátyás és Pál, Csáky István és László, Draskovits János, id. Melith Péter, Erdődy György és Gábor, Forgách László és István, Palocsay Gábor és ifj. Melith Péter. [2])

13-án a nádor lakásán tartott ülésben felolvastatott a koronázási ünnepély sorrendje, mely szerint azután 14-én a királyné megkoronáztatott. [3])

15-én és 16-án, minthogy gróf Erdődy György a nádor engedélyével az országgyűlés helyiségeiben tartotta menyegzőjét, a tárgyalások szüneteltek. [4])

A február 17-iki ülésből kérdést intéztek a rendek a nádorhoz az 5-ik pont felől. Lónyay Zsigmond és Wesselényi Ferenc mentek át hozzájok azon üzenettel, hogy a főpapok és főurak eléggé behatóan foglalkoztak a sérelmekkel és azokat az országgyűléseken eddig szokásban volt mód szerint küldötték vissza. A rendek nem fogadták el a módosításokat, sőt — amit pedig meg kellett volna tenniök — azokat felolvasni sem engedték. Nem tudják megérteni, hogyan követelhetik a megyék és városok követei, hogy a mit ők elhatároztak, azt a főpapok és főurak feltétlenül elfogadják. Nem tűrhetik, hogy ez szokássá váljék, nem marad egyéb hátra, minthogy a rendek vagy egészen ejtsék el a vitás

[1]) A királyhoz intézett beszéd egész terjedelmében Katonánál XXXII. köt. 63—67.

[2]) Katona XXXII. 67.

[3]) A koronázási ünnepély részletes leírása Katonánál XXXII. 63—77 old.

[4]) Keglevich Péter naplójában: »1638. febr. 14-én volt idősb gróf Erdődy Simon menyekzője Battyáni Eliz grófnővel Pozsonyban.« Magy. Tört. Tár 1868. XIII. köt. 243.

pontot, vagy járuljanak a főrendűek módosításához. — A követek viszont kijelentették, hogy a király engedélyének kikérése után inkább azonnal haza mennek, minthogy a nemesek fölé a főrendűek törvényszékét engedjék állítani. Horvátország követét Chrenkóczyt (vagy Czernkóczy?) megbízták a király elé terjesztendő folyamodványnak elkészítésével.

A főuraknak utólsó kísérlete is megtört a követek ellenállásán. 18-án Jakosits veszprémi püspök, Ostrosith István és Draskovits János a nádornak azon üzenetével vitték át a rendekhez a sérelmeket, hogy ő és a főrendűek eleget tettek kötelességüknek, a megyei és városi rendekre bízzák a további teendőket. A követek megkérdeztették a nádortól: azért küldte-e vissza a sérelmeket, hogy ők azokat, amint összeállították, fölterjesszék a királyhoz, vagy az országgyűlésnek feloszlatását akarja elérni? Ebbe is beleegyeznek és megteszik a szükséges felterjesztést a királyhoz. A nádor kedvetlenül fogadta az üzenetet, de engedékenyebbé lett s oda magyarázta a dolgot, hogy ő csak föltétlenül nem akarta elfogadni a sérelmeket, de azt akarta, hogy azok a régi szokás szerint részletesen megvitattassanak és mindkét félnek józan okai figyelembe vétessenek. Kárhoztatja, hogy a főrendűek módosításait felolvasni sem akarták. Reméli, hogy ha az átíratot felolvasva az egészre együttesen teszik meg észrevételeiket, a többi pont eloszlatja aggodalmaikat és megszűnik a viszály.

19-én a kancellár részletesen fejtegette a főrendűek összes módosítását, de a követeknek véleményét nem változtathatta meg. A nádor 20-án magához hívatta az összes KK-at és RR-et. Felszólítá a követeket, adják elő, hogyan értik azt, hogy a nemesek ne legyenek kötelesek a főurak vagy más illetéktelen hatóság előtt bemutatni privilegiumaikat és terjesszék fel hozzá a kérdéses ügy állását. A követek kijelentették, hogy már annyit tanácskoztak a szóban forgó sérelem fölött s oly helyes és világos kifejezésekkel írták azt le, hogy többé magyarázatra nem szorúl. Minthogy pedig olyan közszabadságról van szó, melyet a nemesség eddig élvezett, attól elállaniok nem lehet és nem is akarnak.

22-én Hosszútóthy László nagy-váradi püspök, Pogrányi István és Szunyogh Gáspár azon üzenetet hozták a főrendűektől, hogy a rendek, tekintettel az idők viszontagságaira és ő felségének rosszalására, halasszák a sérelmek vitás pontjainak elintézését a következő országgyűlésre, úgy azonban, hogy addig mindkét fél sértetlenül élvezze jogait s ígérik, hogy a főrendűek mitsem fognak tenni a nemesek jogai ellen. A rendek határozott törvényt kivántak. A nádort nem bírhatták a sérelemnek a király elé terjesztésére, elhatározták tehát, hogy Chrenkóczy, Bogády és Kö-

viczky János állapítsák meg a királyhoz benyújtandó folyamodvány szövegét.

23-án ismét a nádorhoz hívattak a rendek. Az ausztriai alkancellár mint királyi biztos előadta, hogy a király fájdalommal és kedvetlenséggel tudta meg, miszerint a főrendűek és a nemesség közt keletkezett viszálylyal töltik el a drága időt. A vitás kérdés elintézésére annál kevésbé van idő, minthogy ő felségét a német birodalom és az egész keresztyénség ügyei már elszólítják. Felhívja tehát a rendeket, egyszersmind határozottan parancsolja is, hogy mindkét fél jogainak és szabadságának épségben tartása mellett, halasszák a vitás sérelmet a következő országgyűlésre. A sokat zaklatott és gyanúsított nádor intette a rendeket, hogy a király parancsának engedelmeskedjenek, kiemelte az ausztriai ház kegyelmes uralkodását, de azt is kijelenté, hogy a pártütőkre szigorúan fog ügyelni. Hevétől elragadtatva, következő szavakra fakadt: »Palatinusságot soha nem kívántam, most sem kívánom, nem kell, de erővel adtátok reám. Nem engedem, egy úrnak legyen annyi jószága zálogban, mint énnekem, de nem torkomra költöttem, hanem hazámnak javára, ő felsége szolgálatjára. Nem engedem, hogy kegyelmetek között egy is volna eszesb, okosabb nálamnál, az ki ezt a dolgot énnálamnál jobban értené« stb. — De a nádornak sem fenyegetései, sem kifakadásai nem tántorították el a rendeket. 24-én felolvasták a királyhoz teendő felterjesztést s annak átadásával Chrenkóczyt, Perneszyt, Bogádyt, Szemerét, továbbá Kassának és Nagy-Szombatnak követeit bízták meg, Mednyánszky Jónást pedig az audientia kieszközlésére kérték fel.

Folyamodványukban, a legrégibb idők óta érvényben álló törvények idézésével részletesen kifejtik, hogy a birtok és személyes jogokra nézve soha sem volt különbség Magyarországnak fő és alsóbb rangú nemessége között és az alsóbb rendű nemesség soha sem tartozott a főrendűek hatósága alá. Kérik a királyt, ne engedje érvényesülni a főurak és főpapok akaratát, hanem tartsa fenn sértetlenül a nemességnek törvények és királyi decretumok által biztosított előjogait és régi szabadságát. [1])

Nem ismerem a király válaszát, sem a rendeknek további magatartását; de a márczius 26-án megerősített törvények 2-ik czikke a főrendűek akaratának kifolyása, amennyiben a nemesség sérelmének elintézése a következő országgyűlésre utasíttatott. A főrendűek a vitás kérdésnek törvénynyel leendő elintézéséig eltiltattak az igényelt jurisdictiótól és az ennek ellenére netalán indí-

[1]) Lőcsei levélt. »St. et Ord. supplicatio in puncto praerogativae nobilitaris a magnatibus et clero vehementissime oppugnatae.«

tandó pörök és hozandó itéletek előre is semmiseknek nyilvánittatnak.

Márczius 4-én terjesztettek fel a sérelmek a királyhoz.[1]) Ezekre 9-én kelt a királyi resolutio,[2]) majd 12-én a KK. és RR. replicája,[3]) melyre a király 14-én válaszolt.[4]) A rendek 15-én még néhány pontra nézve terjesztették fel kívánságaikat[5]) az ezekre leérkezett királyi resolutio[6]) után gyorsan közeledik végéhez a gyűlés és 26-án már szentesíttettek a törvények.

A sérelmek tárgyalása és a törvények alkotása közben elintéztettek a királynak a propositiokban tett indítványai.

A négy hónapon át tartott országgyűlésnek eredményei több üdvös intézkedést foglalnak magukban, de az evangelikusok vallási sérelmeinek teljes, és az alsóbb rendű nemesség panaszainak a fent kimondott határozat értelmében történt mellőzése ujabb bonyodalmak csiráivá lett.

A márczius 4-iki fölterjesztés legelső sorban az 1625-iki koronázási hitlevélnek törvénybe iktatására kérte a király engedélyét, ezt megnyervén a rendek, a hitlevél az 1. tczikkbe iktattatott.

A királyi propositiok első pontjának tárgyalása közben a sérelmek 2—8 pontjai alatt[7]) felsorolták a rendek a zsitvatoroki békekötés óta a törökök által Borsod, Zemplén, Abauj, Nógrád, Hont, Nyitra és a Dunán túl fekvő megyékben elkövetett pusztitásokat és foglalásokat. Kérik a királyt, gondoskodjék a Magyar-, Horvát- és Slavonországban levő végváraknak jó karba helyezéséről. Magyarokat is alkalmazva küldjön követséget a portához és új szerződéssel vessen gátat a pusztításnak s a béke ellenére elvett várakat és falvakat vegye vissza. A végvárak őrségeit magyar katonasággal egészítse ki. Szendrőt erősebb őrséggel lássa el. A romladozó végvárak helyreállításához és megerősítéséhez nyújtson segélyt és fegyvertáraiból szerelje fel a várakat lövőkészletekkel. A békét megszegő kapitányokat, azoknak pártolóit és a törökkel czimborálókat szigorúan fékezze és büntesse meg. Márcz. 9-iki válaszában megígérte a király, hogy a portához ünnepélyes császári követséget küld, melyhez egy arra alkalmas magyar is csatlakozhat. A követségnek feladata lesz oly szerződést eszkö-

---

[1]) Gravamina publica universorum St. et Ord. incl. R. K. . . . . Possonii de 4. Martii anno 1638. U. ott.

[2]) Resolutio benigna S. C. R. Mttis. ad exhibita gravamina St. et Ord. R. H. die 9-a martii data. — U. ott.

[3]) U. ott. [4]) U. ott. [5]) U. ott. [6]) U. ott.

[7]) A sérelmek pontjai a márczius 9-iki kir. resolutio pontjai szerint vannak számozva.

zölni ki, mely a törökök beütéseinek alaposan véget vessen. De a rendeknek is gondoskodniok kell, hogy a végvárak katonaságának évenkint legalább néhány havi zsold okvetetlenül kifizettessék, mert csakis így lehet őket kellő fegyelem alatt tartani. A kapitányokat kötelezni kell arra, hogy a végek katonáit állandóan és a meghatározott számban tartsák. Az erődítésekre vonatkozólag a király saját építészét igéri az országba küldeni, hogy ez a végvárakat felmérve jelentést tegyen a teendőkről. A váraknak tűzérségi szerelvényekkel ellátásáról a hadi tanácscsal értekezve fog gondoskodni, ólomról és némely más hadi szerekről már gondoskodott is. Megengedi, hogy a törökkel czimborálók büntetésére törvény alkottassék. A rendek (márcz. 12.) kérik a királyt, hogy tett ígéreteit minél gyorsabban hajtassa végre, emelje az eddiginél magasabbra a végvárak őrségének létszámát s engedje meg, hogy egy hadi építész állandóan lakjék felső Magyarországban. A 14-iki leírat kimondja, hogy a végek őrségének száma az 1609-ben megállapított legyen, de ha a szükség kívánná, az szaporítható. Szendrő őrségének nagyobbítására lesz gondja a királynak és Kassán állandóan fog lakni egy hadi építész. A rendek ezen határozatban megnyugodtak (15-én), csak Szendrő és Ónod őrségeinek szaporítását kérik, mibe a király 17-én beleegyezett s megalkottatott a haza védelmére irányozott 2—5-ik tcz.

A török pusztításainak kitett falvak lakóiról — minthogy a földes urak és kapitányok azoknak nem engedik meg, hogy a töröknek adófizetőivé legyenek, sem azt, hogy más helyekre költözzenek - gondoskodni kell. — (sér. 18 p.). Ő felsége tanácsosaival megfogja állapítani a védelmükre szükséges intézkedéseket. (márcz. 9-iki leírat 18. p.)

A bán székhelyéül szükséges Berkeszevina (Katonánál Berkiszevina) [1]) erőd építésére a 27,000 tallér utalványoztassék ki. A törökök által a béke ellenére épített várak a portával való alkudozás útján vagy más módon eltávolítandók. A horvát- és slavon végvárak felszereléséről és őrségének fizetéséről gondoskodjék a király. (sérelm. 10. 11. p.) A márcz. 9-iki királyi leírat tudatja a rendekkel, hogy ő felsége vizsgálatot indított arra nézve, mily alapból irányoztatott elő a 27,000 tallér, ha az már nem lenne meg, a kamara annak előállítására javaslatot fog tenni. A rendek újabb kérelmére megengedte a király, hogy az említett összeg biztosítására törvénynyel köttessék le a nedelci harminczad jövedelme, (14. tcz.) és a végvárak őrségének egész évi fizetéséről való gondoskodást is megígérte. (U. ott.)

A német zsoldosok a magyarokénál háromszorta nagyobb

[1]) XXXII. köt. 110.

zsoldot kapnak. (sérel. 16. p.) — A magyarok által fizetett adó és a szepesi kamara jövedelmei a végvárak magyar katonáinak fizetésére fordíttassanak. — A márcz. 12-iki leírattal megengedtetett.

Győr erődeinek biztosítása céljából a Rába folyó medrének tisztítása szükséges. (sér. 17. p.) A király megengedi, hogy a rendek alkalmas biztosról gondoskodva, azonnal foganatba vétessék a munkát és a 13-ik tczikkben megújíttattak az 1622-iki 42. és az 1635-iki 64-ik, erre vonatkozó tcikkek.

Várkapitányságokra, főbb és alsóbb rangú katonai tisztségekre, a tokaji, ónodi, diósgyőri, füleki alkapitányságokra, a dunántúli kapitányságokra érdemes, tapasztalt és vagyonos bennszülöttek neveztessenek ki. Esterházy Pál érsekújvári vicegeneralis iktattassék be, a beteg Roskoványi László szendrői alkapitányt mentse fel a király a szolgálat alól s helyét alkalmas bennszülöttel töltse be. (sér. 20 p.) Horvát- és Slavonországban, a károlyvárosi kapitányságot kivéve, a magasabb tisztségek mind németek által töltettek be. (sér. 26 p.) A márcz. 9-iki királyi leírat igéri, miszerint ő felsége gondoskodni fog arról, hogy a felsővidéki, a hegyalljai, (antemontaris) a Kanizsa- és Győrvidéki kapitányságokra alkalmas bennszülöttek neveztessenek ki, az alantas tiszteket pedig, — amint az szokásban van — a végvárak főkapitányai nevezzék ki. Már a folyó országgyűlés alatt is teljesült a rendek kívánsága, amennyiben a füleki alkapitányságra Nagy Tamás, más helyekre más magyarok neveztettek ki. — A Horvát-Slavon várak tisztségére vonatkozó sérelem hallgatással mellőztetett. Ezen ügyben márczius 12-én ujabb felterjesztést tettek a rendek. E szerint valamint a király nem tartja méltányosnak azt, hogy a Horvát- és Slavonországok határain levő végvárak fenntartására adót fizető stiriaiak kizárassanak azon várak tisztségeiből; úgy a rendek is sérelmesnek találják, hogy azon határváraknak, melyek a környék magyar alattvalóitól kapják jövedelmeiket, tisztségei a törvények ellenére csupa idegenekkel töltetnek be. Kérik tehát a királyt, hogy ezen szokást megszűntetve, a törvényeket hajtsa végre és a magasabb tisztségekre is nevezzen ki magyarokat. 14-iki válaszában igéri a király, hogy amint a horvát-slavon országi várak tisztségeire eddig is tekintet nélkül a nemzetiségre nevezte ki az alkalmas egyéneket, úgy ezentúl is igyekezni fog minden nemzetiségnek eleget tenni. A 17. és 18-ik tcz. megújítják a tisztségek betöltésére vonatkozólag régebben alkotott törvényeket.

DEMKÓ KÁLMÁN.

VOLT-E SZERENCS VÁRMEGYE?

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Szerencs megyének helyirata.

Meggyőződhettünk már is, hogy a »parochia« és »comitatus,« habár tudós szavak is, nem elégségesek arra, hogy rájok vármegyét építsünk. Okom lenne hinni, hogy az ellenvélemény és Szerencs vármegye történetirói talán észreveszik magukat s meggyőződnek arról, hogy munkájok és Szerencs falai alatt kitöltött irodalmi napszámjok egyiránt kárba veszett.

Mi szép elégtétele lenne az igazságnak az, ha legyőzött kezeikkel Zemplén vármegye lobogóját maguk tűznék vissza a megyésnek hitt szerencsi várnak ormára! Azonban inkább az ellenkezőre vagyok készen és ezért van, hogy a nemes ellenfél nyujtotta argumentumokból jobbára kifogyva, még a saját készletemhez is hozzá kell nyulnom.

Eddig azt láttuk, mi nem volt Szerencs; lássuk most immár: mi vala vármegyénk, és hogy azon nagy épületek, melyek czímerül az egri egyháznak »sas-symbolumát« viselik homlokukon, vármegyei alkotmányok miért nem lehetnek.

Nováky és követői tudós szavakra építettek, én tényekre kívánom állapitani az én »nem különálló terűletű« Szerencs megyémet, jelesen pedig (miután terűletről van szó) különösen *topographiai*, helyirati tényekre.

A Szerencs megyét képezett helyneveknek egy részét megtaláljuk okmánytárainkban. Ezek különben már régi ismerőseink. Szerencs megyének még vármegyei korszakából.

Elsőben is ezeket vesszük át szigorú pontosság és ellennyugta mellett Szerencs vármegyétől megyénk részére:

1. *Berzék* a Hernád mellett. *Hidvég* Berzéktől délre. *Szán-*

thó,[1]) *Ptrügy*,[2]) *Bodrog-Keresztur*,[3]) *Szögh*,[4]) *Kisfalud*,[5]) két *Bénye*,[6]) 10 *Nagy-Olaszi* Patak mellett. *Sombon* vagy *Maád*[7]) *Golop* (a régiségben: Goloph vagy *alsó* Goloph).

Csegeszege (Chegeszegÿe és chegezeghe).

Hernád-Némethi a Takta közön kívűl (Hernád-Némethy, Hernárd-Némethy, Hernd nemethÿ).

Kak kettős. A Szerencs regestrumaiban előfordúló *Kál* vele nem veendő egynek.

15. *Fel- és Al-Geszteły* (Gestel, Gezthel, Geszthelÿ, Gestelÿ) A 16-ik században megszűnt iker-falu lenni.[8])

Szerencsnek hozzátartozandóságából okmánytáraink csak ennyit ismernek. Gondolom megyei terűletiségében senki sem fog

[1]) András püsp. levelében (1275): in Parochia Sceremch villas *Bezegh*, *Hidvege* zamthou usque fluuium Oronos Beregh, másutt Bezzegh- és Berzeg-nek íratik.

[2]) »Pyud.« Pesthy Frigyes tudósunk éles szeme már régen észrevevé (Az eltűnt vármegyék I. 144. l.), hogy a mai Ptrügy, melylyel a régi orthographia természetesen sehogy sem tudott megküzdeni és még jó, hogy ha némileg megközelítette, írván Pÿeöghnek in tactakezy, és Peögy in taktakezy és Prog-nak. Egri kápt. lvt. 1587. 1643. évekről.

Miként hallom lakosai, minek ideje is lenne, magyar névvel kívánnák fölcserélni.

[3]) Említett tudósunk helyesen Bodrog-Keresztur-ra értelmezi, mely a régiségekben bizonyára csak alaki hibával mondatik: *Boldog-Kereszthwr*-nak is.

[4]) Zeged másutt: Zegh, Zeghÿ és Szeg v. Szögh.

[5]) Kisfalu Liszka mellett.

[6]) *Ket-Bénye*. Fejérnél Kér-Bénye. Ezen iker-Bénye helyek egyikét *Mezőbényének* (Mezew Benÿe) mondják kiadatlan adataim, ellentétcül Erdeő-Bénye tekintendő. Mezőbénye neveztetik Legyes Bényének. *Egyházab Bénye* Erdőbénye szomszédságában keresendő, melylyel talán össze is esett.

V. ö. Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 682. l.

[7]) »nogolozi prope patak et de Sombori, que Maat aliter nominatur.« Fejérnél hibásan Cod. Dipl. V. 2. 303. Az eredetiben a *kettős* a *helyett* egyes a van fölötte rövidítési jellel, mely kelleténél bővebb végezifrázattal levén ellátva, — *ra* bővítésre és másolatra szolgáltatott alkalmat. Innét a másolatokban *a Mãatta* és *Mãtra* változatok, melyek az eredeti szöveg *Maad*-jára vihetők vissza.

[8]) Fejér Cod. Dipl IX. 2. 508. l. részben fordítva: Sulup. Theleczege, Hernad Szempti, Ketz, Felgestel és Olgestel helynevekkel találkozunk.

megnyugodni; én a szerencsi territoriumot, nem különálló, de külön nem álló területnek is keveselném. Miután azonban én a további vitát Szerencs vármegye képviselői ellen fölöslegesnek tartom, nem marad más hátra, mint hogy azt a magam részére kutassam és a szerencsi comitatusnak ismeretlen részei fölfedezésére induljak.

Szerencs megye még eddig nincsen fölfedezve.

Ugyan, gondolám, hátha a »Liber S. Joannisban« lesz nyoma a káptalan ezen *tized-kerületének*?

És nem csalatkoztam. A káptalan jogai- és kiváltságainak ezen könyvében Szerencs csakugyan nem hiányzik.

Nem tudom: vagyon-e igazam; hanem én semmiért sem adnám ezen körülmény fölmerülését, mely már magában is erős bizonyság arra, hogy itt nem *politikai felosztásról*, vagy miként mondani szoktuk: »*különálló*« *területről* van szó; hanem egy a politikából és különállóságból kizárt, ártatlan *tized-kerületről*.

S én akármennyit töröm rajta az eszem, sem értem, hogyan van az, hogy Szerencs vármegyei ügyének védői nem tudták észrevenni azon körülményt, s ha észrevették, nem ütött a fejökbe szöget, miszerint a szerencsi parochia és comitatus mindig káptalani *tized-ügyek* kíséretében, és káptalani *tized-ügyi sérelemmel avagy jogorvoslattal* kapcsolatban jelentkezik és másként soha, de sohasem.

A gondolkodás- és combinatiónak mily széles és egyenes útja lőn itt megvetve, a megyés várhoz vezetni hitt kerülő ösvény kedvéért!

Ha azonban hiba s nagy mulasztás volt a szerencsi oklevelek tárgyazonosságából ki nem olvasni, hogy sajátlag itt káptalani tized-kerületekről és korántsem megyékről van szó: még nagyobb és palástolhatatlanabb a botlás azon állításban, hogy Szerencs a 12-ik század végén vagy a 13-ik század elején szűnt meg különálló terület lenni és egyesülhetett Zemplénnel.[1])

Hogy Szerencs, vármegye nem volt egy óráig sem, azt talán már is eléggé indokoltam. Hogy azonban a káptalan szerencsi comitatusa megszűnt volna akár a 12-ik század végén, akár a 13-iknak elején, az annyira téves és a való-igaztól messze elbotorkált állítás, miszerint annak ellenében állíthatom, hogy nem szűnt meg a 14-ik században sem, életjelt ad a 15-ikben, kiterjedése, hatása, működése azonos a 16- és 17. században

[1]) *Balássy Ferencz:* »Századok« 1884. évf. 549. l. — És másutt.

azzal, melyet parochia és comitatus korában kifejtett, pedig e korszakban már csak »*districtus seu processus*« [1])

És ha a közel múlt válságai össze nem esküsznek Szerencsnek ilyetén függetlensége és különállósága ellen, nem hogy a 12-ik században meg szűnt volna, de talán még ma is áll az egri káptalannak ezen (sit venia verbo et auxesi!) »*ős tized-megyéje.*«

Szerencs elannyira káptalani »tized-megye« (?), hogy Zemplén vármegyében még róla nevezett *járás* és *szolgabíróság* sem található a régi összeírásokban, mi késégkívül máskép van, ha később olvad be Zemplénbe, mint eddig különálló terület s aztán megszűnt megye.

»Districtus Zeremch Capituli« fejezet alatt az említettem »Liber sancti Joannis«-ban nem csak elsorolt helyneveinkre akadék, de föltalálám benne a kiegészítés örökre elveszettnek hitt kulcsát is.

Districtus Zerench Capituli, a »Káptalan szerencsi kerülete.«

Mennyi világosság! Mennyi csalódás! Mivé sülyed a messze századok büszke comitatusa! A távolból megyés várnak nézett épületek közelről tekintve nem más, mint magtár meg pincze. És ezeknek homlokán a *szárnyas* »czímer« nem karuly, nem *turul* madár, hanem *sz. Jánosnak*, az egri egyház védszentének symbolicus »sas«-a. És a körülötte észrevehető sokadalom nem vármegyei élénkség, hanem, gazdasági bajlakodás. Nyilván a tizedeket hordják össze.

Kit érdekelhetne többé még e névsor is, melyet más körülmények között vívmánynak kellene tartanunk? Harmincz új név. [2]) Negyven-ötven helységre terjedt tehát ki Szerencs megye.

---

[1]) Tudjuk például:

a) kik voltak »arendatores decimarum districtus Szerencs de annis 1497., 1503., 1505., 1510. 1512.«

b) 1587-ik évről *az egri vár jövedelme összeírásában* is olvassuk »*Districtus Szerencs capituli*« Így jö elő a »Liber sancti Joannis«-ban is.

c) 1699-ben is külön szerepel még a számadásokban: »Processus Kis-Borsod et Szerencs,« mely első ízben oly régen merült föl, t. i. 1356-ban,

d) s a múlt századból: »Dissertatio historica de decimis Processus seu Districtus Szerencs« czímű kézirat vár még czáfolatra Szerencsnek vármegyei hívei részéről. (Egri mélt. főkápt. magán lvt.)

[2]) A szerencsi kerülethez még a következő falvak tartozának a Liber s. Joannis szerint: Köröm, Girincs, Kis-Csécs (másképen: Pósa-

Szép szám, mely magában elegendő, hogy ledöntse Szerencsnek vármegyei falait.

Még csupán tizenöt helyet ismertünk Szerencs vármegyéből, senkinek sem jutott eszébe, hogy utánna nézzen: vajjon ezen faluk valamelyikéről mondatik-e külön is, és nem tized-levelekben, hogy Szerencs vármegyében fekszik. Péld. *Monak* in parochia de Zeremch existens. *Ound* in Comitatu de Sceremch. Hidveg Lunch in provincia Zeremchiensi existentes etc.

Nem találkozunk adomány- és birtokokmányainkban soha és sehol ilyes kitételekkel és ez most, miután a szerencsi Regestrumot birjuk és többé nem 15, hanem közel 50 helységről van szó, — fölötte jellemző.

Helyneveink mindegyike Abaujba, vagy Zemplénbe van bekebelezve és *Zerempch* számára egy árva puszta sem maradt. [1])

És e szerint Szerencs megyének álladékai mind Zemplénbe estek s magát Szerencset mindenfelűl jóformán zempléni várbirtokok környezék, mi valószínűvé teszi, hogy megyénk székhelye

---

csécs), Kesznyéten 5. Abony, Lucz (akkor kettős helység), Harkány, Szada.

A Takta közben: 10. Takta-Kenéz, Báj, Csobaj, Tisza-Ladány.

A Takta-közön kivül: 15. Két Zombor (egyik királyi, a másik nemesi birtok). Rátka, Nagytálya, Monak, Ond. 20. Maga a czímeres *Szerencs*. Bekecs, Megyaszó, Hoporty, Csanálos. 25. Beőcs, Baaz (Lucz mellett). stb.

És némely tizedek tekintetében még Tolcsva vidéke: Tolcsva Vámosujfalu, Patak-Olaszi, Erdőbénye, Erdő-Horváth és Zsadány.

[1]) *Szánthó* péld. abaujmegyei hely még csak Zemplénhez sem tartozott, nemhogy szerencsmegyei lett volna.

Hidvég péld. 1261-ben Zemplén megyében fekvőnek mondatik Cod. dipl. IV. 3. 40. l.

Megyaszó, Szada, Lucz, a Bogát-Radvány nemzetség hátramaradt leveleiben nem Szerencs, hanem Zemplén vármegyében fekvőknek. Lásd kölönösen utóbbira nézve: »... et partem terre *Lunch* (Luuch helyett, másutt Lwch, Luch) versus cruciferos existentem in prouincia Zemplyniensi cum terra et fluuio Tiza.« *Wenzel:* Árp. új okmt. VI. 444. l. 1227-ik évről.

Ond 1247-ig nem tartozik Szerencs vármegyéhez, hanem Zemplén várához, s e szerint Zemplén vármegyéhez, *Wenzel:* Ár. u. okmt. VII. 223. l.

Monak 1273-ig a zempléni vár kötelékében áll; de ekkor már nem lehet Szerencs vármegyébe kebeleznünk, mivel az a XII.-ik század végén, vagy a XIII-ik elején megszünt. V. ö. Wenzel IX. 37. l.

maga Szerencs is a zempléni várispánság területén, vagy a mi vele egy: Zemplén vármegyében feküdt.

S ezt valónak sejteti magának Szerencsnek első történelmi adata is.

Néhány sor írás maradt róla II. Endre korából (1205—1235), tehát még a tatárjárás előtti korszakból.

Ezen Szerencsről szóló első adat tartalmilag a következő:

»A szerencsi keresztes lovagok bepörlötték a zempléni várnak (vármegyének) tisztviselőit és váralattvalóit 28 márka erejéig egy jószáguk fölprédálásának miatta, s mi több, pörüket meg is nyerik s a szerencsi kereszt urak, vagyis vádlottak elmarasztaltatnak. Bíró vala *Gyula kevei főispán* és az országnak bírája.« [1])

Ime tehát végesvégül is *nem vitatom el Szerencstől a várat, nem tagadom el töle höseit:* a félelmet és szennyet nem ismerő *lovag-hösöket.* Mondhatnám, többet adok vissza neki, mint a menynyit el kelle vennem. Egy lovagvár több momentum ugyanis egy vidék történelmében, mint az olyan kérdéses »polgári megye,« mely valóbbszínű, hogy soha még csak nem is létezett másutt sem, nem Szerencs körül.

A szerencsi ősvár tehát, melyen honkereső őseinknek megakadt már a szemök,[2]) ha nem bizonyúlt is be megyés várnak, de azért egykorúlag őrszeme vala a honnak, mint a *szent-jánosrendü* »keresztes lovagok« *monostor erüde.*

Ezen »kereszturak« ugyanis »szerencsieknek«[3]) mondat-

[1]) Vár. Reg. 87. okl.

[2]) Vonatkozás Anonymus elbeszélésének XVII. fejezetére.

[3]) »Arnoldus procurator Hospitalarium *de Serrach* «

Midön *Serrach*-ot *Szeremch*-re igazítom és Szerencsre értelmezem, szakítok a régi értelmezéssel és ellenkezésbe jövök mindazokkal, a kik, nem tudni mi jóért, *Szirák*-nak olvassák és két megyében is keresik ismeretlen nyomait. Borsodban t. illik és Nógrádban.

Olvasásom és értelmezésem körül különben a következő iránypontokra támaszkodom:

a) mert az ügyeset, melyről a mondott helyen szó van, észrevehetőleg zemplén-megyei. A Zemplén vár jobbágyai és alattvalói mint rosz szomszédok tesznek kárt a szerencsi keresztesek birtokán. A vádlottak nagy számánál fogva tehát Zemplénhez vagyunk kötve. És Nógrád vagy Borsod még csak szóba se jöhet;

b) mert a váradi Regestrumban a helynevek egyharmada a felismerhetőség határain túl eltorzítva fordúl elő. *Zolnunk* helyett Houmik, *Miskolcz* h. Mizidaczii, *Czégény* h. Hangony. Földes h. Heldus, Biharban, Tilaj h. Tilos Borsodban, Tomaj helyett Triskaj. stb. stb. És már ha egyszer

nak, kétségkivüli azért, hogy csakugyan Szerencsen laktak, s talán annak is épen azon részén, hol a multban vár állott, a mai kastély helyén, amely mellett ma is ott buzog a gyógyító erővel biró meleg forrás, mely a beteg-ápolással is foglalkozott *keresztesek* szemeiben még inkább vonzóvá tehette e helyet.

Ha ezen kis oklevél szellemét jól fogtam föl: akkor ez maga is tiltakozás a vélt Szerencs vármegye ellen. Én nem is egy, hanem két tiltakozást olvasok ki belőle.

a) A szerencsi lovag-monostor annyi százados némaságától alig várhatunk feleletet azon kérdésre: *kik valának alapitói és mikor vált Szerencs az ő sasfészkökké?* A hagyomány is rég elfeledte őket, a némely más tájakon még homályos emlékezetben levő »*veres barátokat*;« Szerencsen *veres barátokról* nem tud senki mit sem; a *kénforrásos* tavakat péld., a melyekben betegeiket fürdették, a benczések halastavainak mondják az okosabbak.

Meg kell tehát elégednünk e kérdésre azon sovány feleletteI, hogy monostorunk alapitóját vagy királyaink vagy a főnemesség soraiban kell keresnünk. Azonban még ha királyi alapitású lenne is, még akkor is Szerencsnek magán birtoknak kellett lennie és országos közvagyon nem lehetett. És nem lehetett e szerint vármegyei székhely sem a keresztes lovagok Szerencs várasa.

Mellékesen legyen mondva (mert a szerencsi apátságról kimerítőleg szólani itt tárgyon kívül esik) a szerencsi keresztesek monostorának alapitójául sok valószínűséggel a Bogát-Radvány

---

a torzítás és eredeti alakból való kiforgatás megállapitható, magától értendő, hogy nem hangzási hasonlósági úton állitandó vissza az eredeti alak, péld. *Serrach*-ból csinálunk Szirák-ot, hanem palaeographiai úton kutatván, mely névnek kellett annak lenni, melyet a hibás olvasás Serrach-nak nézett és rájövünk a Szeremch-re vagy rövidítve Scerech-re.

Különben Szerencs-nek, mint magyar névnek a torzítás sok gyalázatát kellett kiállania. Ki olvasná Szerenc-nek az ortographia e torzszülötteit: *Ezeranes*, Szeveis? Pedig mindkettő Szerencs.

c) A Váradi Regestr. ezen ügyesete 1218—1321. közti évekre tehető, és 1227-ik év táján *Lucz* körül a keresztes lovagokat birtokosoknak találjuk (. . . et partem tesse Lunch (e helyett Lunch) versus cruciferos existendem in provincia Zemplyniensi cum terra et fluuio Tiza etc.), ami ismét inkább Szerencsre vonatkoztatható, mint akár a borsodi, akár a nógrádi birákra;

d) mert a keresztes johanniták megszüntével itt is, mint másutt, más szerzetesek ülnek kereszteseink örökébe, és egy-egy apátságban azt folytatva találjuk. Igy Szerencsen apátsággal találkozunk már 1247-ben (. . . terre Abbatis de Zerempch tendit ad flumen Zeremch. *Wenzel*: Árp. új okmt. VII. 224) és igy tovább 1252. 1294-ben stb. És mind ezt,

nemzetség véleményezhető, mely nemzetség Kézai krónkája szerint Csehországból veszi eredetét. [1])

E nemzetség legtekintélyesebb birtokos Szerencs területén; birja Monakot, Luchot, Szadát, Megyaszót s birtokos Szerencsen is. [2]) A keresztes johanniták birtokaival határosnak olvassuk a bogáth-radványi Lucz földet.[3]) A keresztes rend eltűntével, mely nyilván a sajói vészre vihető vissza, hol a híd védelmében hősi halállal vesznek el, [4]) — az utánok föllépett bencze (?) apátság kegyurasága a Bogáth-Radvány nemzetség jogául ismertetik el s ők e jognak végiglen gyakorlatában vannak. [5])

Azonban ha a szerencsi kereszturak nem királyi alapítvány-, hanem valamely főrangú nemzetség (akár Bogáth-Radvány legyen az, akár más) pártfogásának köszönhetik a szerencsi várdaszerű monostort, akkor még inkább hangsulyozva mondhatom, hogy Szerencs magán birtok volt, megyés székhely tehát nem lehetett.

Nográdig nem levén szabad távoznunk, a borsodi Szirákon nem tapasztaljuk.

e) Nézetem mellett tesznek tanúbizonyságot a vidék »Keresztur«-falvai és jelesen a Szerencstől nem is messze eső *Bodrog*-Keresztur, mely helynévi magyarázatát csak is ezen föltevésben leli föl.

[1]) *Kézai*: Függelék 14. §. Qui Rodoan et Bakath nominantur etc.

A két nevű jövevény-nemzetségeknél, milyenek: *Bogáth*-Radvány, Guth-*Keled* valószínünek látszik, hogy az ikernevek egyike magyar, s egy-egy ősmagyar nemzetség képviselője, melybe a jövevény beleoltatva, a kivesző törzsnek új életerőt kölcsönzött. A magyar elem itt a *Bogáth* lenne.

[2]) Luczra nézve megjegyzendő, hogy Luuch-nak (hibásan másolva Lunch) Lwch Luchnak íratik.

Zada.

Meggyczo, Megyczo.

Monak, nem ősbirtok.

Wenzel: Árp. U. O. VI. 444. l.; u. o. VII. 6. l.; u. o. IX. 37. l.; u. o. X. 315.

Wenzel: Árp. XI. 383 l. Hazai okmtár VII. 26. szerint Veszprém megyében is birtokos volt.

[3]) *Wenzel* Ár. U. O. VI. 444 l.

[4]) Történet-emlékeink szerint ők voltak legéberebbek s a végzetes csatát megelőző éjen át virrasztottak.

[5]) 1383-ban a Patak mellett tartott nádori gyülésen a Monakiak tiltakoznak az ellen, hogy az Izsépiek, Bánócziak, Cseleiek atyjafiaik lennének és hogy *rész illetné őket az ő zerench-i birtokukból és a zerencsi monostor kegyuraságából*, *Wenzel* Árp. U. O. XI. 383. 1294-ben Dokos a kegyúr (Rupp: Magyarorsz. helyrajzi története II. 322).

És ugyanezt bizonyítja b) azon körülmény, hogy a zempléni vár elüljárói és várnépei (joubagiones castri Zemlun, et item castrenses) ellen van kifogásuk, mint *destructorok*, vagyis kártevők ellen, mint a kik a meg nem nevezett »kereszturi« jószágukon huszonnyolcz márka kárt tesznek. S hol lehetett ez a jószág? Bizonyára Szerencs körül Bodrog-Kereszturon, *Lucz mellett* [1]) vagy *az ondi határban.* [2]) de minden esetre Szerencs területén, még ha más volt is. A kárszenvedett jószág tehát a józan föltevés szerint szerencs megyei föld, a kártevők pedig, az adat biztos tanúsága szerint, zempléniek.

És itt aztán fölmerül a kérdés, hogy mit keresnek az állítólag szerencsvármegyei területen a zempléniek megyéstől; hogyan közelíték meg a szomszéd megyében fekvő keresztúri birtokot? Fegyveres pusztításról szó sem lehet, mert a *castrenses*-ek földmívelő várnép volt és nem fegyverfogható, s a szövegben invasio-ról nincsen is szó s a kár annak hallgatag utalása szerint általok, mint rosz szomszédok által történt. És hogy a keresztes lovagok birtokainak közelében a zempléni vár-birtokosok voltak, azt fönnebb Ondnál és Monaknál láttuk csakugyan. Igen, de ha itt nem szórványosan, hanem oly nagy kiterjedésű birtokai voltak a zempléni várnak, a mennyit a vádlottak száma sejt, akkor a bizonyosnál is bizonyosabb: Szerencs vidéke nem különálló, hanem nagyon is zempléni terület volt. Miként Lucznál olvassuk »*in provincia Zemplyniensi.*«

Íme, tehát magában Szerencsben sincsen támpontja Szerencs vármegyének csakúgy, mint kerülete többi helyneveiben.

Az idézett adatot Szerencs első adatának mondám. Gyula kevei főispán után ítélve, az ügyeset 1218—1221-re tehető; [3]) azonban, ha számba vesszük, hogy a szent-János-vitézek II. Géza alatt (1141—1161) jöttek hazánkba, [4]) csakugyan első történeti jelenségét adja Zemplén megye e szép és nagyszerű helyének.

Üres lapok Szerencs megye krónikájából.

Nem vagyok hiú, hogy Szerencs vármegyei mivoltának kérdését már is eldöntöttnek tekintsem.

Megengedem, hogy a kedves bálványfa nem egy részében kemény bevágásokat szenvedett; de az ép oldalára támaszkodva,

[1]) V. Ö. 2. számú jegyzet.

[2]) A szerencsi apátság 1247-ben *Ond*-dal kelet felöl mondatik birtok-határosnak. *Wenzel*: Árp. új okmt. VII. 224. l.

[3]) *Fraknói*: Nádori és országbírói hivatal 167. l.

[4]) *Bunyitai*: A váradi püspökség története II. 418.

még mindig, ha inogva is, — áll. Van-e okom visszatartani a történelmi kritikát, hogy még a hiányzó kegyelem-csapásokat meg ne tegye?

Mondják, sorsát senki ki nem kerülheti. Miért tennők kivételnek épen Szerencs vármegyét?...

Különben az egész nem nagy dolog. Csupán otthona körében s házi tűzhelyénél kívánok próbát tenni, ha lehető-e Szerencset vármegyének megengedni, avagy véglegesen a mesék országába útasítandó?...

Egy középkori és Szerencscsel egykorú megye 1. megyei tevékenységében ad magáról életjelt. 2. Főispájaiban tündököl és hivatalnokaiban működik. 3. Nem mulasztja el, hogy a közélet nyilvánulásában helyet ne foglaljon.

Szóval Szerencs vármegye krónikájáról van szó, melyet a megye-védők fölöslegesnek tartottak még eddig összeállítani, miért is e mulasztást a tagadás szellemében, de felvilágosítólag nekem kell teljesítenem.

A mi Szerencs megye tevékenységét illeti, arról semmi sem mondható, pedig száz évet ismerünk életéből, kiskorúságban eltöltött teljes századot, a melyben a megye határain kívül nem szerepel, belül pedig még a környezeti helyeket sem tudja magába olvasztani.

Azon okmányok szerint, — a melyekkel oly nagyra vannak Szerencs vármegyei mivoltának tudós védői, — körülötte látunk némi tevékenységet folyamatban, de ezért már vármegyévé tegyünk? Ez nem megyei tevékenység, sőt még csak nem is az ő tevékenysége, hanem az egri káptalané, mely bírásáért püspökével meg-megújúló pörösködésben áll. Lép-e Szerencs, ha nem tizedeiről van szó, mint comitatus, a nyilvánosság elé, versenyez-e egyrangúsága mellett Zemplénnel, fölülmúlja-e a nálánál kevesebb, a nem vármegyei Patakot?

Mindezen kérdésekre a felelet csak tagadó lehet. A tevékenység tekintetében ismételhetjük róla, hogy megyei voltának korában sem létezett; hogy ifjú vármegye korában már tehetetlen aggastyán volt és virágzása korában már »eltűnt« és nem vala föllelhető az élők között.

A vármegye másik criteriumjának *a főispánokat*, alispánokat, szolgabirákat, megyei és nádori gyűléseket tekintjük. És bizonyára méltán.

Ha áll ugyanis, hogy: azon tartomány, mely ma Zemplén vármegye nevét viseli, történetünk első századaiban két vármegyéből állt, t. i. Zemplén, másképen Patak vármegyéből, és Szerencs vármegyéből, mely csak utóbb vált el az elsőtől: akkor megvárhatjuk tőle, hogy legalább félannyi főispánt mutas-

son ki, mint a mennyivel elő tud állani a vele társvármegye Zemplén, mely néha Patak néven is jő elő. És sokalnám, hogy félannyit; egy-kettőért elengednem a többit.

Azonban egyetlenegyet is hiába keresünk Szerencs megyei krónikájában.

Ha Szerencs vármegye volt, akkor főispánjainak ilyetén teljes hiánya talány, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a nálánál kevesebbnek nézett Patak megyének is vannak főispánjai. [1])

Ha társvármegye volt Szerencs, a Patak melletti nádori gyűléseket miért nem látagatja, mért kell e részben Zemplénnek Unggal összefogni? Hol, mikor tartott megyei gyűlést; kik voltak alispánjai? tud-e fölmutatni csak egyet is, ellentétben a kis, és nem is vármegyés Patakkal? [2])

Más részről azonban Szerencs, a tudta nélkül vármegyévé fölléptetett káptalani tized-kerület tud fölmutatni, igaz már csak az újabb időből, olyat a mire Patak és Zemplén nem képesek, *tized-bérlöket*, kik méltán feledtethetik velünk a homályos *pataki comeseket* és a Patak mellett tartott versengő nádori gyűléseket.

Ilyen *szerencs-kerületi tizedbérlök*:

1497-ben Hangács Mihály vice-palatinus és György diák (Litteratus) tokaji várnagy, kik 480 arany forintért bírák a régi időben parochiának nevezett szerencsi tizedeket.

1563-ban Csanádi Kelemen kanonok és György Deák 400 arany forintért bérlették.

1505-ben Máriássy István és a mondott tokaji várnagy: Nagymihályi György diák.

Hasonlóképen 1510-ben és 12-ben.

1575-ben Ungnád Kristóf egervári főkapitány foglalja le a szerencsi districtus tizedeit. [3])

Végül kívánatos lenne, hogy a közéletben, mint jogi közeg magát érvényesítse. És vármegyénk mégis titokzatosan elvonúl és pedig a jog- és közélet annyi nyilvánúlásai között, és egy századon át nincsen oly országos, szomszédi vagy szerencs-területi ügy, melyben jelenlétét észrevétetné.

1261-ben péld. V. István Sátoralja lakosainak 7 comitatusban szabad vámmentességet engedélyezvén, csak (Patak), Zemplén, Ujvár, Sáros, Ung, Borsva és Szabolcs említtetnek, pedig a

[1]) A pataki birtok-ispánság megszüntével Patak, mint székhely után gyakran neveztetnek el zempléni főispánok. A pataki főispánokat ilyetén illkülönzés nélkül elsorolja *Pesty Frigyes*: Eltünt vármegyék I. 140. l.

[2]) Vár. Reg. 371. okl. »Zuga curialis comes de Potok.«

[3]) Egri kápt. mglvt. »De decimis comitatus Zemplen in genere.

szerencs vármegyei (ha lett volna) vámmentesség bizonyára jobban érdekelte volna a jó sátoraljaiakat, mint a sárosi vagy szabolcsi.[1])

Káptalani tized-kérdéssel össze nem kötött birtok-okmányok ünneplik-e, kérdem, Szerencs önállóságát? Nem olvasunk helynevet, mely Szerencs vármegyében fekvőnek mondatnék; még szomszédságát is más vármegyébe látjuk beosztva.

Valóban be kell látnia a Szerencs vármegyei mivoltát körömszakadtig védelmezni kész jóakaratú ellennézetnek, hogy Szerencsnek különálló területéről szó sem lehet, ha csak nem tizedkerületről van szó.

S szerintem az ilyen megyének, melynek (hogy népies szólammal éljek) se egy csöpp tüze, se egy szikra vize nincsen, nem lehet megállása sem a történeti igazság előtt.

De ha ez így van, akkor méltán férhet még szó (mert ez is különös) a Szerencs megyéről nevezett *zombori főesperességhez* is.

A zombori főesperességről.

A zombori főesperesség annyira össze van nőve Szerencs vármegyével, hogy egymás nélkül talán meg sem élhetnek. De kényelmes dolog is vala az. Midőn a zombori főesperességet kellett védelmezni, akkor Szerencsnek erős megyei várára történék hivatkozás; mikor emez jött szóba, akkor a főesperesség állott elő, hogy a vármegye mellett egész tekintélyét latba vesse. Egymás nélkül el sem lehettek eddig, s egyiknek halála maga után vonhatja könnyen ily körülmények között a másiknak lelépését is a történelem színpadáról.

Ha már postulatum, hogy a vármegyéknek ne csupán főispánjai, hanem főesperesei is legyenek, kíváncsi lennék a *szerencsvármegyei főesperesekre* is. Sajnos, hogy a *szerencsi* főesperesek túlhajtott kívánalomnak látszanak; pedig ha volt Szerencs vármegye (persze csak úgy, ha volt) és ha minden megyének önálló főesperesség felel meg: nem látom be, hogy miért kell a zombori főespereseket szerencsiek gyanánt tisztelnünk, mert hiszen ezen az úton a *pataki comesek* is vindicálhatók és jogosúltak lehetnek a Szerencs különálló területi főispánságára.

Erre nézve majdnem teljesen megnyugtat azonban egy tekintélyes állítás, mely véleményezi, *hogy Szerencs megye eleinte szintén Zombor vezér nevéről lett volna elnevezve.*[2]) Szerinte tehát

[1]) Wenzel: VIII. 5. l.

[2]) *Balássy Ferencz:* Mutatvány a Vár. Regestrumból »Hon« tí czája 1881. Különlenyomat 43. l.

Zombornak nevére vezethető vissza az itt alakúlt főesperesség (archidiaconatus de Zumbur) elnevezése is.

De hát, hogy tovább haladjunk, volt-e csakugyan archidiaconatus de Z u m b u r, zombori főesperesség?

Okmánygyűjtő és másoló t. tudósaink valamelyike látott-e és olvasott-e az egri káptalan által kiadott *eredeti oklevelek zárlatában* »de Zumbur« vagy »Zombor« név-alakot?

Illedelmes kívánok azonban lenni, és a régi nézetnek engedem át e dologban is az első szót és benne az első benyomásokat.

Ezen régi nézetnek egyik legkiválóbb képviselője, háborút üzenve az új nézpontból kiindúlt állításnak, a következőkben kél a dédelgetett és szintén Nováky-alapította »*Zombor*«-nak védelmére:

»E főesperesség neve *Sombon, Sumbun, Zumbun, Zunbun* alakban csakugyan hibásan van »írva« *vagy* »másolva;« de e hibát sem nehéz megfejteni. Ugyanis e hiba, vélekedésünk szerint, onnét származhatott, hogy: a másolók a név végén az *r*-et *n*-nek nézték és vették s e két betűt egymással fölcserélték, a mi, tekintve e két betűnek alakját, igen könnyen megeshetett, s így lett aztán a *Sumbur*-ból *Sumbun*; vagy pedig, a mi még hihetőbb, e név eredetileg *Sumbour*-nak lévén írva, a másolók az *o* után következő *u*-t *n*-nek írták s a név végén kis alakban elrántott *r*-et nem vevén észre, vagy csak caligraphiai czifraságnak tekintvén, elhagyták, s így lett a *Sumbour*-ból *Sumbun.*«[1])

Ezen állításnak első része egyszerűen téves, a második része azonban majdnem a nevetségessel határos és így egész kímélettel legyen mondva, szerény nézetem szerint egyik sem állja meg a helyét.

Mennyi tévedés van mindjárt abban, hogy az okmánytani tájékozás a *Zambur, Sombor, Sumbury* alakokat helyesli, a *Sombon* s vele rokon neműeket pedig elveti s miért? első sorban, mert roszúl voltak »írva« vagy »másolva.« És kik írták roszúl? a káptalanbeliek, a kiknek egyik-másika épen ezen főesperesség terhét és czímét viselte. És lehetséges-e, hogy következetesen mindig roszúl írták és az fölolvastatván, mindig helyben hagyatott s így a hiba Sombor helyett Sombon-t írni megöröködött volna.

A hiba második sorban a »másolóknak« van tulajdonítva. Ez nem mond semmit, vagy csak annyit, hogy a Cod. Dilomaticus másolatai kitűnőbbek mint a Cod. Patriusé; mert amott Zombor áll, — helyesen másolva, emitt pedig a hibásan másolt *Sombon.*

A mi pedig a *Sumbour* kiírási alak körűl véleményezett

[1]) *Balássy Ferencz:* »Századok« 1884. évf. 545. l.

aberratiókat illeti, az meg épen nem képezheti vita tárgyát, mint sokszorosan naiv, azoknál, kik e név körül eredeti okmányok nyomán tájékozottak már.

Nagy Iván, Nagy Imre, Géresy Kálmán tudósaink és más jeles okmányolvasóink megmondhatói lehetnek saját tapasztalásuknál fogva, hogy épen *megfordítva áll a dolog*. Hogy a hibáztatott alak a hiteles, erről magamnak saját szemeimmel volt alkalmam meggyőződni és pedig a *Zombor*-másolatok egynémelyike *eredetijének* megtekintése alkalmával. Ha jónak látja, ám vádolja az oklevél-kiadó káptalant, hogy a saját kebelbeli főesperesség címét sem tudta és századok mulva se jött rá a sajátképi névre, a Zombor vezértől nevezett *Zomborra*; arról azonban sokszorosan meggyőződtem, hogy a *Sombon* vagy *Sumbun* alak a hiteles. Vagy miként Pesty Frigyes jeles tudósunk mondaná: *bajos elhinni, hogy a Sumbun vagy Sombon név-alak annyiszor hibásan használtatott volna Zombor helyett.*

Aki nem restelli végignézni a *Zombor* és Sombon névalakoknak általam összegyűjtött népes családját (Századok 1883. évf. 589 l.), az meggyőződhetik, ha nem elfogúlt, hogy épen a legékesebb *Zombor*-féle válfaj tekintetében lehet okunk a *másolat hűségét* komoly gyanúba vennünk és a másikkal, a Sumbunnal szemben *palaeografiai torz-szülötteknek* tartanunk.

»De hogy a hibásan másolt *Sumbun* alatt a zempléni *Zombort* kell értenünk, azt világosan mutatják okleveleink — mondja folytatólag a tekintélyes ellenmondásnak hangsulyos szava. — II. Endre egri püspök 1275-ben kelt levelében, melyben visszaítéli vagy visszaadja az egri káptalannak az ő elődei által elidegenített vagy elfoglalt tizedeket, a többi között igy ir: . . . invenimus etiam dictum capitulum decimis vini, quod ipsorum est, per totam dioecesim Agriensem spoliatum, praeter decimas vini de *Nogolozy*, praecique *Potoka* et *de Sumbun* . . . Hogy itt *Sumbun* alatt *Zombort*, a zempléni *Zombort* kell értenünk, azt, ugy gondolom, nem szükség bővebben vitatnunk; mert az az oklevél szövege s az itt felhozott zempléni helyek megnevezése által is kellőleg igazolva van; mert nem szenved kétséget, hogy itt . . . . a Patak után következő *Sumbun* alatt földrajzilag is csak *Zombor* érthető . . . . a hibásan másolt *Sumbun* helynév alatt a zempléni Zombor értendő.«[1])

No ha hibásan van másolva, ugyan kár volt reá hivatkozni. Inkább hibátlan másolatokkal kellett volna előhozakodnia a t. felszólalónak, miután oklevelek-kel fenyegetődzik. Aztán honnét lehet azt tudni, hogy *hibás a Sumbun-másolat?* Ez elvont okos-

[1]) *Balássy Ferencz*: Századok 1884. évf. 546. l.

kodás, és nem tapasztalás, s én megnyugtatásúl mondhatom, hogy esetleg épen e szó hűséges és nem hibásan másolt. [1])

Ezzel épen semmi sincs mondva. Avagy egy kissé szednénk csak szét ezt a földrajzilag Zombornak annyira beigazolt *Sumbun*-t!

Hogy a zombori »messzelátó« hegyen a helynek sík fekvésénél fogva voltak-e víg szüretek már II. Endre püspök elődeinek korában s ehhez képest lehet-e szó már ezen korszakban a zombori bortizedről? megvallom, nem tudom. Fekvése nem javasolja föltételeznünk, hogy szőllei a sajátképi hegyaljai szőlőkkel egykorúak, s azt is mondhatom, hogy az egri káptalani levéltárban a zombori bortizedek ilyetén nagy régiségének egy mákszemnyi nyoma sincsen.

Aztán mintha itt a szorosan vett Hegyaljáról lenne szó, és mind a két tizedhely hegyaljai lenne, azt a hatást teszi rám a szöveg. Mondanom sem kell, hogy itt Patak nem mint tizedhely szerepel, hanem mint helyi tájékozás, levén az eredetiben így: *prope Pataka* (nem praecipue); Patak vidékén. — Én a magam itélete szerint ammondó lennék: ne változtassuk önkényűleg a Sumbun-t, miután az eredetiben nincsen máskép, — *Zomborra*; hanem maradjon, aminek szépírású írója szánta: *Sombon*.

És mi e név? a mai Zemplén egyik városának *másodneve*, mondhatnám ragadvány, vagy talán csúfneve.

Ugyanis az idézetet hibáztatom, *mint csonkasága miatt hamis idézetet*. Miért nem lőn az folytatva, hanem épen legérdekesebb részénél (et de Sumbun) megszakítva? Az a szükséges részlettel kiegészítve így néz ki:

et de Sumbun, *que Maat aliter nominatur*

De hát természetesen akkor nem üt ki az irányzatos Zomborra, hanem Maád-ra értelmezendő. Mert, hogy Maat alatt Maád értendő, bizonyos. Én legalább megnyugszom az egri káptalannak erre vonatkozó értelmezésén és folytonos írásbeli hagyományán.

Hanem eszerint minden bizonyosabb, mint az, hogy a sumbuni főesperesség zombori és hogy Zombor vezérre lenne visszavihető ezen főesperességi nevezet. Mindössze egy ragadvány-név az, a mibe az Zemplénben helynévileg kapaszkodhatnék, ami pedig semmi esetre sem Zombor és vezéri származás.

Különben az én részemről voltaképen itt nem az a kérdés, ha vajjon zombori maradjon-e a főesperesség, avagy *mádinak* kereszteljük el; hanem hogy megengedhető-e Zemplén megyében a zempléni mellett még egy másik archidiaconatus?

[1]) Az eredeti a főkápt. lvt.-ban.

Van egy történetírói elv, hogy *minden vármegyének egy főesperesség felel meg,* és viszont *minden főesperesség külön vármegyét föltételez.* Ezen, ha jól tudom *Balássy-féle* tannak ki sem vette oly nagy hasznát, mint épen Szerencs és Zombor; mert amint kérdésbe jött az elsőnek vármegyei mivolta, a másik azonnal felölté főesperesi palástját és ott termett, és ilyenkor nem maradt el Zombor vezér kisérteties árnya sem. És mi lett az eredmény? Az, hogy a hármas bátor föllépés folytán a *kétségeskedő kritika* tévútra lőn vezetve, s a végzetes vizsgálat abban maradt, s maradhatott Szerencs tovább is vármegye, és Zombor főesperesség, és Zemplén vármegyének történeti egységének tudata nélkül kellett maradnia.

Ha ezen viszonyos és a történetíróra szemkápráztató hatás visszatartásával tanulmányozta volna bárki Szerencset, nincs semmi kétségem, hogy azonnal diadalra jut a történeti igazság.

És nem vagyok eltérő véleményben Szerencs vármegyének *tej-testvére,* a zombori főesperességről sem.

A fönnebbi irány-elv szerint nincs jövője az *al-zempléni* (miként mondani szoktuk: zombori) *főesperességnek,* miután vármegyéje az emlékezet Pantheonjába való fölvételre körülbelől időszerűtlen.

Én ez elvet, habár ellen-argumentumként már máskor is idéztem, nem osztom és magaménak nem vallom, mert, habár elismerem, hogy az egyház szívesen, és hozzátehetem, okosan, a politikai beosztás szerint szabályozta működésének nagyobb köreit; azonban egyszersmind el kell ismernünk, hogy e részben való eljárása szolgai utánzássá nem fajúlt, s így nem egy eset volt, hogy egy politikai megye egyházilag több részre is földarabolódott. [1])

Mindezt csupán annak igazolására hozom föl, hogy a zombori (vagy akárminek nevezzük ezután) szintén önállóan tanúlmányozandó, és sorsát nem szabad Szerencs megyei sorsához kötnünk; mert azért, hogy Szerencs elesik, mint vármegye, azért —

---

[1]) Az árpád-korszak mély elméjü tanulmányozója Dr. *Pauler Gyula* után érdekes adatokat említhetek: Ozynaghi (eszéki), marchiai 1217. (Wenzel XI. 154.) A bács-kalocsai megyében: a szegedi (Hazai ok. VI. 81.) A győriben: a Rábaközi 1255. (Wenzel VII. 400.) A vácziban: a szigetfői 1279. (Wenzel XII. 274.) Az esztergomiban: a *sasvári.*

És Bunyitay Vincze t. barátomtól tudom, hogy a váradi egyházmegye virágzó korában Bihar vármegye $3^1/_2$ főesperességre oszlott, kis Békés megye pedig kettőre.

habár kötve hiszem — a sumbuni főesperesség megmaradhat helyinek, alsózempléni főesperességnek.

Sumbun főesperesség volt; hanem, hogy hol? az már kérdés. A zombori főesperességet neve indokolásában már is kifogásoltam, hanem tekintetbe jöhet az még *területére nézve is,* miután nincs okom kihallgatlanúl elitélni és Szerencs vármegye sorsára juttatni. Zemplén, a vármegyék szebbike, melynek szülőföldi emlőjén annyi történeti és korszakot alkotó jeleseink nevekedtek, elég tágas, hogy még egy második archidiaconatus részére is jusson benne hely.

Hogy ezen főesperesség zempléni jogai mily lábon állanak, a fölött nyilatkozni szintén a Nováky-hagyományok örököse, kitűnő tiszteletben álló geograph-történetírónk: *Balássy Ferencz* a legilletékesebb.

Sajnos azonban, hogy nála (sőt épen nála) csak azért van a zombori főesperesség, hogy Szerencs vármegyei voltának bizonysága legyen. Hogy Szerencs vármegye lehessen, kebelbeli főesperességet is kellett fölmutatnia. Igaz, hogy helyi okmányokban nem fordúl elő az archidiaconatus de Zombor, s a pápai tizedlajstromban egész Zemplén vármegyét az Archidiaconatus de Zemlyn öleli magához; de a hiányra fátyolt vet Szerencs, és teheti, mert vármegye. Az *archidiacon de Sumbun* hiányzik; nem tesz semmit; mert »hogy a zombori főesperesség e nevezet alatt nem fordúl elő, azt annak tulajdoníthatni, hogy a főesperesség nem a *diplomaticus nevezet vagy czím alatt hozatott be a lajstromba,* hanem *Zemplén-vármegyétől,* melybe már az előtt régen bekebelezve, közönségesen csak zempléninek neveztetett, s e nevezet alatt jegyeztetett be az említett lajstromba, a mit annál inkább állíthatni, mivel ezen tized 1333-ik évi rovatai között az »*archidiaconatus Zempliniensis*« kétszer jő elő más és más parochiák és lelkészek jegyzékével... Mely különböző rovatok világosan mutatják, hogy a zempléni főesperesség hajdan több főesperesi kerületre oszlott, melyek a vármegyétől közönségesen csak *zempléni* főesperességeknek neveztettek, a miből *alaposan következtethetni,* hogy az említett lajstromban ezen közönséges nevezet alatt foglaltatott a kérdéses zombori főesperesség is.[1])

Szerencs kedveért el kell engednünk tehát a *diplomaticus nevezetet vagy czímet,* s a meg nem említett zombori főesperességet benfoglaltnak tekintenünk.

Igy állván a dolog, nincs más hátra, mint a szerencsvármegyei névsort összeállítani és a pápai tizedlajstromnak *alsózempléni kerületével,* mely itt Zombor-Szerencs iránt való kedve-

[1]) Balássy Ferencz: Bartakovics-Emlékkönyv 71 l.

zésből önálló főesperességnek vétetik, egybehasonlítani. Némi hasonlóság, körülbelül ugyanazon területről lévén szó, előre is constatálható; azonban ez kevés, Szerencs összes helyeit magában kell foglalnia, illetve kizárnia kerületéből mindazon helyeket, melyeket régibb okmányok Patak területén, vagy Zemplén vármegyében fekvőnek mondanak.

Szerencsmegyei helyek:

Abony,	Hidvég,	Bodrog-Keresztur,
Baas v. Bázsi,	Hoporty,	Ptrügy,
Bekecs,	Kak,	Rátka,
Mező- v. Legyes-bénye,	Szőllős-Kál,	Szada,
Erdő-bénye,	Kesznyéten,	Szántó,
Berzék,	Kisfalud,	Sisár (1677. óta p.),
Bőcs,	Kondó,	Szerencs,
Csanálos,	Köröm,	Nagytálya,
Posa- (v. kis-) Csécs,	Fel- és Alsó-Lúcz,	Tolcsva,
Csege-Szöge,	Maad,	Tardos,
Alsó- (kis) Dopsza,	Makrancz,	Zombor,
Al- és Felgesztely,	Megyaszó,	Báj,
Girincs,	Monok,	Csobaj,
Golop,	Hernád-Németi,	Tisza-Ladány,
Harkály v. Harkány,	Ond,	Takta-Kenéz.

Készséges vagyok elismerni, hogy egy megye a megfelelő főesperességgel a legutolsó vonásig össze nem vághat. A vármegye a maga térképére minden helynevet beír, a főesperesség Regestrumába csak egyházas (lelkészszel bíró) helységeket vesz föl. Azonban észre kell vennünk, hogy ettől eltekintve is nagy a különbség a két névsor között és az alsó-zempléni esperesség területe sehogysem szerencsmegyei terület. Sok odatartozó hiányzik belőle, és sok oda nem valóval bővelkedik.

Szerencsmegye és a vélt zombori főesperesség között távolról sincs kiterjedési azonosság, és így Zombor terminologiája helytelen, Szerencs pedig gyönge neki többé szükségleti érdeket kölcsönözni, területe meg nyomtalan.

Következnek, hogy tovább haladva, a *sumbuni főesperesség* zemplénmegyei minőségét vonjam kétségbe és a pápai tizedlajstromok adatai nyomán kimutassam, miszerint nem áll, hogy *a zempléni tartományban régente s bizonyos ideig két* főesperesség létezett. Ezt azonban már a zarándi főesperességnek általam már vitatott kérdésével tartván kapcsolatosnak, alkalmatos időre, máskorra hagyom.

KANDRA KABOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

GRÓF CSÁKY LÁSZLÓ TUDÓSÍTÁSA A MÜNCHENI FEJEDELMI PALOTÁRÓL ÉS A WITTELSBACH-HAZ KINCSEIRŐL. 1685.

Gr. Csáky Istvánnak, a kolozsi majd szepesi örökös főispánnak és későbbi kir. tárnokmesternek, ifjúkorában Brandenburgi Katalin fejedelemasszony hírhedett kegyenczének legifjabb fia, az 1640-ben született és 1708-ban elhúnyt *gr. Csáky László* sok ügyességgel, szép tulajdonokkal megáldott, de igen sajátságos, állhatatlan, változó természetű, nyughatatlan elméjű, s politikai elveit jobbra-balra forgató ember volt. Előkelő úri nevelést kapván: előkelő, fényűző, pazarló, negédes büszke úr vala minden ízében. A mellett kalandvágyó és vakmerő vitéz. Képzettségére nézve, anyanyelvén kivül a latinban s németben tökéletesen jártas, sokat olvasott és tapasztalt, világlátott, nagy udvarokban, bizalmas követségekben forgott férfiú. Erdélyi laktában Doboka vármegye főispánja volt s Apaffy idejében, mint a bujdosók közvetítője, majd mint Bánffy Dénes egyik megbuktatója és vérpadra juttatója szerepelt. Azután Béldy Pál összeesküvésébe keveredvén, országúl megnótáztatott és Béldyvel Konstantinápolyba menekült. Am ő onnan is ki tudta magát vágni, haza tér, I. Lipót király szolgálatába áll, ennek kamarásává és belső tanácsosává, lévai és tatai kapitánynyá lesz. Huszárezredet állít, melynek élén ott küzd vitézül Bádeni Lajos, Lotharingi Károly és Max-Emánuel oldalánál a török ellen vivott diadalmas ütközetekben; fővezéreinek sokszori dicsérete, ezredesi rang, udvari kegy és sok hadi zsákmány jutalmazták hősies fáradozásait.

De sem a tömérdek nyert hadi préda, sem az adományban kapott tatai uradalom s örökös jószágainak jövedelmei nem voltak elégségesek a fényszerető főúr pazar költekezéseit fedezni: a »*Csáky szalmája*« közmondás alig hanem ő róla vette eredetét. Soha ki nem fizetett adósleveleivel még most is telvék, Komárom-,

Esztergom-, Barsvármegyék nemes családainak, városoknak, községeknek leveles-ládái. Jószágai közűl, a mit csak lehetett, zálogba csapott. A drága öltözeteket, paripákat, pompát, utazásokat »*fáczányos és ausztrigás ebédeket, halhatatlan nevü borok jovát*« (saját szavai, egyik 1684-iki levelében) nagyon szerette. Könnyeden, bőven és elevenen levelező s úgy látszik, épen úgy beszélő, pergő, sima nyelvű úr vala.

Mikor aztán magyarországi jószágaiból már kikopott: elküldette magát b. Scherffenberggel Erdélybe, a Leopoldinum diplomát nyélbe ütni, és partiumbeli jószágait (Almás várát, Csáky-Gorbót, Szurdokot, stb) visszakaparintani. Mindazáltal e császár királypárti hűségeskedése nem gátolta őt abban, hogy mindjárt 1703-ban — tán legelsőűl az erdélyrészi főurak közűl II. Rákóczy Ferencz szabadságkereső hívei közé ne álljon, fiastól. Rákóczinak a koros mágnás huszárezredesévé majd dandárnokává lőn s a hadadi várat és uradalmat kapta tőle. A zsibói ütközet napján az ő vendége volt a fejedelem a szurdoki kastélyban. Csáky László mint Rákóczi híve fejezte be változatos életét.

Csáky tatai kapitány korában gr. Eszterházy János győri vice-generális vezénylete alatt áll vala, igen bizalmas viszonyban főnökével, a ki őt gyakran küldi a nádorhoz és Bécsbe az udvarhoz, a végbeli hadak ügyeiben, mint ezt Csákynak Eszterházyhoz írt 1684—85-iki levelei mutatják. Az udvar is kiismervén az impozáns föllépésű, ügyes, elmés, ékes beszédű magyar főurat: nem egyszer fontos bizalmi feladatokra alkalmazta; így pl. 1684. nyarán lengyelországi küldetésre volt kiszemelve Sobieski királyhoz, 1685-ben pedig Münchenbe küldetett Max-Emánuel bajor választó-fejedelemhez; a kinél is mint járt vala, miként fogadtatott, mit látott, mint ajándékoztatott meg? stb. — maga leírja Eszterházy Jánoshoz intézett levelében, melyet ritka érdekes tartalmáért ime itt közlünk egész terjedelemben.

*

Ajánlván Kglmednek kötelességgel szolgálatomat stb. Kglmedtül tanultam bizodalmas jóakaró Vice-Generalis Uram, hogy ura titkát nem szabad mással tudatni, úgy noha én nevem, akaratom forgott elkövetett messzi útamban: de ki parancsolatjából kölletett oly terhes útat felvállolnom? mivel fölséges Bavériai Herczeg lejövetelével kicsirázott, — szabad nékem is bizodalmas jóakaró Uraimmal tudatnom. Summája útamnak az fölséges Háztúl vala, hogy táborban ne menjen, az coloniai, francoi népet szükségnek okáért másfelé ne kerűltesse, hanem országán szenvedje általjünni az Elector; továbbá kit kíván maga helett (föveréül hadainak otthon;) mert valakit Kglmes Urunk ő fölsége h

közül kivân, odaengedtetik szolgálatjára. *Ez utólsó izenet alatt pedig olyan is foglaltatott, mely pennára nem bizható.* Megvallom, valamint érdemetlen voltam az fölséges Electornak fölesleges való kegyelmességére: úgy lehetetlennek ítéltem, hogy látott kincsekhez, épületekhez valaha hasonlót vagy szebbet lássak; de édes Vice-Generális Uram, az tárházban az arany mázsa számra hever, gyöngyöt — bizonnyal írom, — itczével mérhetném; többi között másfél réfni két gyöngyzsinór, melynek nagysága mint egy legöregebb található mogyoró s ily nagy gyöngyekből áll az egész láncz, böcsültetett két milliomra. Gyémántnak bősége, többi között egy násfában vagyon oly gyémánt, mint egy dió, — azt csaknem megböcsülhetetlennek tartják. Kárpitok (gobelineket ért,) melyeket maga az öreg atyja ez mostani Electornak 29 esztendeig Monachiumban (München) csináltatott, böcsültettenek tizennégy milliomra. Az monachiumi residentiának legalábbvaló része külömb az egész kismartoni épületnél. Az honnénd Császár házaiban mennek, azon residentiában mindenik grádics száz tallér érő s legalább vagyon száz grádics. Az közrendeknek szállásán kívül vagyon az residentiában szoba 340. az pádimentuma az szobáknak márványkő. Nem tudják, mit tészen az kőcsönözés? mert majd alig tudják pénzeknek számát; én nem palotát: de palotákat láttam teli zacskó pénzzel. Vagyon most is hatezer embere fegyverfogható, kinek minden héten megjár készpénz füzetése. Udvarának minden cantorra (évnegyedre) infallibilis füzetése fl. 60,000, jövedelmi tizenegy millium. Egy szóval, minden világi jóbúl böves; mindazonáltal mindezeknél nagyobbra böcsülöm, hogy egész országától, gazdagtúl, szegénytül, nemes, nemtelentül egyeránt kedveltetik, dícsőéttetik, noha kemény uralkodásában, midőn most is még atyjánál lévő főhoffmesterét egy szóért azonnal udvarától eltiltotta; parancsolatit ministerei ne vizsgálják, effectuatióját ne vontassák, — mert nem sokáig lesznek szolgái! — Engem ezer köböl búzával ajándékozott meg, mely tészen bécsi mérőt 700. s maga adat szálokat az lehozattatására; a mellett háromezer köböl búzára s annyi zabra passust adott: minden vám nélkül lehozattathassam, — az minthogy vettem is 1500. mérő búzát, 1000 mérő zabot, de az hajóknak és száloknak szük volta miatt, (kívántatván az coloniai és francoi 10,000. ember számára) már ezelőtt tizednappal Ratisbonához (Regensburg) érkezvén, nem remélem, három hétnek előtte leérkezhessenek búzámmal, zabommal.

Az bécsi igazság és hírek pedig, édes Vice-Generális Uram, maradnak in prioribus terminis. Az elmúlt szerdán indúltak Bothiáni (Kristóf) uram generálisságabéliak, úgy az több Kanizsa ellen lévő végbelieknek füzetésével; gróff Barkóczi Ferencz uramot az reménység mai napig itt tartóztatja. Ludánt 20,000 frtban gróff Erdődi Christoph Uramnak az elmúlt kedden adták. Palatinus urunk ő nga hamar való készülettel, nem tudatik, mi okért? az elmúlt szombaton az asszonnyal őngával együtt Kis-Martonyban ment. Itt csak öt-hat napot adnak már Újvár

(Érsek-Újvár megvétetének.[1]) Az Electort talám megmaradhatjuk, noha többen hiszik, hogy alámégyen. — Ha Újvárnak oly hamar lészen megvétele, tulajdonéthatom talám annak, hogy megtudta újvári basa, hogy gyéri substitutus Vice-Generális (ifj. gr. Zichy István) is jelen vagyon, az ki nem kevésé sajnálta, hogy elesett az kapu kücsaitül Kgldnek jelen nem létében, mindazonáltal tett itt fenn oly kérdést: mivel Kgld asseverálta, hogy négy holnap alatt néki resignálja az vice-generálisságot, — miért nem adhatnák inkább néki Kgld kinnlétében most is az kulcsokat, hogysem Espachnak? Haec sub rosa illrmae Dnoni Vrae scripta esse velim.

Ha mostani ittlétele az főséges Electornak félesztendőitül fogvást való itt késésemet haszonra nem juttatja: tovább, úgy áldjon Isten, reménység fejében magamot nem fogyasztom. Adta volna Isten, soha magyar hőcset ily nyomorúsággal ne lakhatta, nyomhatta volna! Ha füzetnek: táborban szállok, — ha nem: én bizony graecci dolgaimhoz látok;[2]) gratiáúl vévén, mindezek felől ha Kgld is jó tetszésével, mitévő légyek? oktat.

Az főséges Electornak lakadalmi solennitása volt nagy pompával,[3]) kár volt, hogy az bejövetele igen későn történt; az hintóját hozatta szintén Párisból, — árnyék az velenczei követ hintója ehhez: mert ez fl. 32,000.

Ajánlván Kgld mindenkori gratiájában magamot, maradok Kgldnek mint nagy jóakaró Vice-Generális Uramnak

Viennae, die 23. Julÿ 1685.

igaz köteles szolgája
Gróff Chiáky László m. k.

Külczim: Illrmo domino comiti Ioanni Eszterházi de Galanta, equiti aurato, S. C. R. Mattis consiliario, praesidÿ Jaurinensis confiniorumque eidem annexorum vice-generali, duo et patrono mihi addictissimo. — Jaurini. P. H.

Sajátkezüleg írt eredeti levél a gr. Eszterházyak csesznek ágának levéltárában.

Közli: THALY KÁLMÁN.

---

[1]) A bécsi remények túlvérmesek valának; Érsek-Újvár hosszantartó vitézi védelem után csak aug. 19-kén vétetett be.

[2]) Mik voltak légyen a kalandos embernek a stájer fővárosban való e dolgai? adataink nincsenek róla; de a sok helyütt megfordúló főúr — mint láttuk — még bajor búzával és zabbal is speculált. Ezt bizonyára a hadi kincstárnak liferálta jó borsos áron, hogy aztán az érte kapott pénzt szokása szerint csakhamar elpazarlja, elpompáskodja. Tatai kapitányságában épen ez évben már a kecskeméti tőzsérek megzálogolására szorúlt. (L. Archiv. Rákócz. IX. köt. 1 l.)

[3]) Max-Emánuel tudvalevőleg I. Lipót császár leányát vette volt nőül, mely első neje azonban nemsokára meghalt.

ADALÉK AZ ESZTERGOMI ARANYBULLA-MÁSOLAT PROVENIENTIÁJÁHOZ.

Hogy II. Endre király kiváltságlevelének az az egyetlen példánya, mely az esztergomi primási levéltárban őriztetik, voltaképen nem az aranybulla hét példányának egyike, hanem a bullának a magyar püspöki kar által 1318-ban kiadott hiteles másolata, illetőleg átírata: Knauz Nándor kétséget kizárólag bebizonyította.[1])

A nagyfontosságú okiratnak, mint az aranybulla eddig ismert legrégibb átíratának, becse azonban megvan s mindaddig meglesz, míg valamely kedvező véletlen a lappangó eredeti példányok egyikére nem vezet.[2])

Azt, hogy miként s mikor került a kérdéses okmány a primási levéltárba, önként érthetőleg senki sem vizsgálta azok közül, kik e példányról értekeztek, természetesnek tartván valamennyi, hogy e példány más, mint az esztergomi érsek külön példánya nem lehetett, s hogy ehhez képest őriztetik illető helyén, a primatialis levéltárban.

Pedig a dolog nem áll így, mint a következőkből láthatni.

Alkalmam levén ugyanis a gróf Kornis család levéltárának egy részét 1862—63-ban átkutatni, azt t. i., mely a családi levéltár zöméből, kiszakítva egy felében gróf Kornis Ádám-, más felében pedig grót Kornis Károlynál állt rendezetlen állapotban, — az előbb említettnél levő félben a többi között gróf Barkóczy Ferencz, esztergomi érseknek (1761—1765.) gróf Kornis Antal erdélyi főkormányszéki tanácsos özvegye, gróf Petki Anna-Máriához intézett következő két eredeti levelére akadtam:

I.

»Méltóságos grófné, kedves húgomasszony![3])

Valamint szíves üdvözléseit, melyekkel most közelebb mult szent napok alkalmatossággal rólam megemlékezni tetszett Kegyelmednek, köszönettel fogadom; úgy viszont óhajtom, hogy az halálon győzedel-

---

[1]) »*Az aranybulla*« című értekezésében. L. *Magyar Történelmi Tár* X. k. 205—218. l.

[2]) A vaticáni magyar kutatók szerencsés kezétől sokat lehet e tekintetben is reménlenünk.

[3]) Úgy e, valamint a következő levél megszólításában »*néném-asszony*« állt eredetileg, de a tisztességtudó érsek utólag mindkét helyütt »*húgomasszony*«-nyal helyettesítette.

meskedő Üdvözítünk Kegyelmedet is sok számos husvét-napjaira tartsa meg szerencsésen, éltesse frissebb egészségben. Sajnálanom azonban kelletik, hogy mostanában az inassaim teljes számban meglevén, azon ifiúnak udvaromban bevételét nem igérhetem, s így Kegyelmed kívánságát nem cselekedhetem. Ki egyébaránt szolgálatára kész igyekezetem ajánlása mellett, a midőn *az tudva levő levélnek felküldését* Kegyelmed jóakaratából elvárnám, vagyok

Kegyelmednek

igaz, köteles szolgája

Bécs, 29-ik april 1764. Barkóczy Ferencz, s. k.

II.

Méltóságos grófné, kedves húgomasszony!

Hogy ígíretéről Kegyelmed megemlékezett, és a diaetára azon *András király privilegiumával* engemet megkötni kívánt Kegyelmed: valamint ezért illendő köszönetet teszek, úgy viszont minden alkalmatosságokra, melyekben vagy Kegyelmednek, vagy fiainak használhatok, szolgálni kész jóakaratomat ajánlom, tartván különös vígasztalásomnak, ha cselekedettel is ilyetén igyekezetemet teljesíthetem. A mi Kegyelmed portékáinak az pozsonyi házamnál addig adandó szállását illeti, míg bizonyos helyet azoknak conservatiójára Kegyelmed tanálhat, én igenis szívesen megengedem, hogy a pozsonyi házamhoz Kegyelmetek felküldhesse; mivel mindazáltal halandók vagyunk, semmi cautiót magamra nem vállalhatok. Örvendeni azonban fogok, ha Kegyelmedet az Úristen ide szerencsésen felhozván, friss egészségben tisztelhetem. Egyébaránt atyafiságos jóakaratjában ajánlott maradok

Kegyelmednek

igaz, köteles szolgája

Barkóczy Ferencz, s. k.«

Pozsonban, 29-ik Julii 1764.

Mindkét levél czímirata a következő:

»*À Madame, Madame la Comtesse Anne-Marie donai(ri)ère de Kornis, née Comtesse de Petki, par (Bude) Debreczin, à Clausenbourg.*«

E két levél alapján tehát méltán biztosra vehettem, hogy az azokban említett *privilegium* nem más, mint az esztergomi *aranybulla-másolat;* hogy azonban az ugyanazonosság iránt tökéletes meggyőződésre juthassak, a gróf Kornis-család levéltárának *Huszti András* által készített registrumát kellett átnéznem. Mert hogy ez archivum leveleit nem más, hanem *Huszti*, a kolozsvári collegium professori cathedrájáról elüldözött, de valamennyi társánál tudósabb férfiú írta össze, kézíratából lehetett tudnom, a mely t. i. az általam előzetesen átvizsgált Kornis-féle levéltá részletek minden egyes darabján látható vala, s a mely kéz

vonásait a gróf Wassok szintén általa rendezett levéltárának registrumából jól ismertem.

A gróf Kornisok leveles-ládái Kolozsvárt az erdélyi gubernium archivumában néhai Mike Sándor felügyelete alatt állván, a nagyérdemű férfiúhoz fordúltam, s ő a csakugyan *Huszti András* által szerkesztett registrumot [1]) előmutatván, azonnal rávezetett annak keresett helyére, megjegyezvén, hogy maga az okmány nincs a levelek közt, hogy fájdalom elveszett, mire midőn annak hollétét Barkóczy primás két levele alapján kimutattam, a feledhetetlen emlékű tudós öröme határtalan volt.

A registrumban »*Instrumenta continuata et sub littera T. registrata*« czímírat alatt a 43. lapon *g* signaturával ellátva, Huszti Andrásnak következő kivonata olvasható:

»Authenticum et originale privilegium ab Andrea Rege Hierosolymitano nobilitati Hungaricae concessum anno Domini 1222. in manuscripto quatuor sigillis pendentibus corroboratum.« [2])

Evvel az aranybulla esztergomi példánya provenientiájának kérdése tisztában áll. Hogy a nevezetes oklevél gróf Kornis Antalné, mint a Petki család sarjadéka útján került, feles Petki-levéllel egyetemben a gróf Kornisokhoz, kétséget nem szenved, amennyiben az aranybulla e példánya csak is az erdélyi fejedelmi levéltárból kerülhetett Petki János cancellár († 1612. oct. 23-án) kezére, a ki azt magánál felejté. Hogy pedig a fejedelmi levéltár azt, mint az erdélyi vajda számára kiállított példányt, a vajdai-archivumból öröklé át, tán mondanom sem kell. Petki János nőutódának, a nagyon vallásos özv. gróf Kornis Antalnénak, ki gyakrabban fordúlt meg Pozsonyban és Esztergomban, jutott a szerencse Barkóczy primás figyelmét a nevezetes okmány iránt felébreszteni, minél fogva — habár annak becsét asszonyvolta

---

[1]) »*Registrum litterarum, et litteralium instrumentorum factum, honorum, et jurium totalium, et integrarum possessionum praediorum, et portionum possessionariarum, tam in inclyto Hungariae regno, quam etiam Transsylvaniae principatu existentium, habitarum, ac titulo quolibet legitimo illustrem comitum familiam* **Kornis de Göncz-Ruszka** *e. t. c. e. t. c. concernentium, secundum diversas locorum classes, ordine chronologico collectum. Per Andream Huszti. Anno Domini 1751.*

[2]) A miből kiderül, hogy az okmánynak, midőn Barkóczy kezéhez jutott, mind a négy pecsétje megvolt. Most csak három függ a levélről, — hogy kiké, Knauz kimutatja idézett értekezésében, — a negyedik pecsét, az esztergomi érseké azóta elveszett s csak hártyaszalagja van meg. Tán fellelhető volna az érseki levéltárban.

daczára nyilván maga is felismerte (a primás azonban még jobban) a bullának utóvégre is Esztergomba kellett kerülnie.[1]) S jól is történt, hogy oda került, mivel így az elkallódástól meg lőn mentve. Légyen hála az ájtatos asszony kedveskedésének.

TORMA KÁROLY.

CSEREY MIHÁLY ÍRÁSAI.

A gróf Kornis-család levéltárának néhai gróf Kornis Ádámnál levő részében 1862-ben tett kutatásaim alkalmával gróf Hadik András, erdélyi parancsnokló tábornok s főkormányszéki elnöknek (1764—1769.) következő, s egészen sajátkezűleg írt, érdekes levelére akadtam, melyet a vitéz és udvarias katona özvegy gróf Kornis Antalné, szül. gróf-Petki Anna-Máriához intézett ugyancsak választékos kifejezésekben:

»Méltóságos Grófné, kegyes asszonyom!

Cserey Mihály írásiból álló ajándékját Méltóságos Grófné Asszonyom alázatosan köszönöm, s óhajtanám, hogy viszonszolgálatjára lehetnék valamiben kitelhetőképpen alkalmatos.

Sajnálom pedig, hogy az himlőnek félelme miatt ezen komor üdőben költözködni kínteleníttetik Méltóságos Grófné asszonyom. Óhajtom szivemből hogy egésséginek (így) ártalmára ne vállék.

Grófné[2]) engedelmesen tiszteli Méltóságos Grófné Asszonyomat, én pedig kegyességében letett élek s halok.

Méltóságos Grófné Asszonyomnak

alázatos szolgája
Gróf Hadik András s. k.«

Nagy-Szeben, 9-ik december 1766.

A boríték czímirata: »À Madame, Madame la comtesse de Kornis, né(e) comtesse de Petki,

à Clauszenburg (így).«

---

[1]) De csakugyan olcsó áron, mivel Kornisné a primást egyáltalán nem »kötötte« meg e nagyértékű ajándékkal, mennyiben azt az erdélyi ifjút, kit a buzgó erdélyi credula a privilegum fejében ajánlt, »udvarába be nem vette« s az özvegy »portékáiért sem vállalt magára cautiót«, hanem more solito csupán azon örvendezett, hogy az istenes asszonyt a szent »Úristen Pozsonyba szerencsésen fel fogja hozni« s hogy őt »friss egészségben tisztelheti.« S a pietista nő e jókivánattal, mint nagybecsü ajándéka egyenértékével, tökéletesen beérte.

[2]) Hadik, eltérve a Mária-Therézia-kori nagyurak czímkóros, s ehhez képest felesleges titulusokat adó szokásától, feleségét csak grófnénak s nem herczegnőnek nevezi, a ki pedig szül. herczeg Lichnovszky

Kornis Antalnénak, úgy látszik, maniája volt a család levéltárában létező történeti érdekű leveleknek elajándékozgatása imide-amoda, papoknak, katonáknak. Előbbi czikkemben kimutattam, hogy az esztergomi aranybulla-másolatot is ő juttatá 1764-ben gróf Barkóczy Ferencz primás kezéhez, a most közlött levélből pedig megtudjuk, hogy Cserey Mihály kéziratait Hadiknak ajándékozá.

Hogy minemű íratait, Historiáját-e, vagy más tárgyú manuscriptumait? — a gróf Hadik-család levéltárában teendő kutatás fogná kideríteni. Hadik a kapott kézirat-ajándékra vonatkozólag többest használván köszönő levelében, méltán vélhetni, hogy nem a Históriáról, hanem Cserey más kéziratairól van szó, a mi az utánnézést még indokoltabbá teszi. Indokoltabbá, mondom, mivel Csereynek inkább másnemű íratai képeznének ritkaságot, semmint a Historiának az öreg krónikás saját kezével írt valamely példánya. Ismeretes dolog ugyanis, hogy Cserey, művét többször letisztázgatván, egyik-másik erdélyi főurnak kedveskedett egy-egy ily, sajátkezűleg írt példánynyal, minélfogva a Historiának manapság több példányát ismerjük. Igy, hogy egyebeket ne említsek, az erdélyi muzeum kézirattára is Cserey Historiájának két eredeti, sajátkezűleg írt példányát bírja, a Nagy Elek- s a gróf Bethlen Sándor-félét t. i., mely utóbbit néhai barátom épen az én interventiómra ajándékozott a nevezett intézetnek.

Óhajtandó, hogy a gróf Hadik-levéltárban teendő kutatás Csereynek valamely ismeretlen kéziratára vezessen.

Torma Károly.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A selmeczi bánya-vállalatok története. Első kötet, 1650-ig. Selmeczbánya, 1884., és *Alsó-Magyarország bányamívelésének története.* Első kötet. A M. Tud. Akadémia II. III. osztályának kiadványa. Budapesten, 1884. Mindkettőt írta *Péch Antal.*

Két olyan munka fekszik előttünk, mely címe szerint *történetet* ád ugyan, de czélja és feladata, nem annyira a történeti tudomány és történetírás, mint inkább a praktikus-bányászat érdekeinek szolgálata, hol a történeti adatok s az azokból elvonható tanúság csupán csak arra valók, hogy a régi bányaművekben időnkint elért eredményeket számszerint feltárva, oly kiindúló pontokat nyujtsanak mai bányászatunknak, melyekre újabb javaslatokat és terveket bizton alapítani, újabb vállalatoknál bizton támaszkodni lehessen. Mert az elődök szerencsés működésének, vagy sikertelen küzdelmeinek ismerete mutatja meg egyfelől az útat és helyet, hol a föld mélyében rejlő ércz-kincseket keresni kell, s ez óvja meg egyfelől a bányászt, hogy oly vállalatba ne fogjon, melylyel előtte már mások kevés eredménynyel vagy épen minden siker nélkül küzdöttek.

A bányászok régóta tudják ezt, s ezért minden jelentékenyebb bányaműnél vannak kisebb-nagyobb terjedelmű kéziratok, feljegyzések, melyek a bányamű történetét foglalják magokban; csakhogy e munkálatok adatai rendszerint igen hiányosak, nem mindig megbizhatók, s gyakran együtt adnak elő mesét a történelmi valósággal. E bánya-krónikákkal szemben a legszigorúbb kritikára van szükég, hogy czélszerűen használhatók legyenek s a helyes útról tévedésbe ne vigyenek bennünket. A bánya-történésznek magának kell kinyomoznia a bizonyítékokat, mert az említett iratok szerkesztői nem igen szoktak számot adni róla, hogy elbeszélésük adatait honnan merítették; nem egyszer egész hosszú korszakokkal végeznek nehány sorban, felemlítve valamely feltünőbb eseményt, mely pedig sokszor épen nem alkalm a kérdéses korszak jellemzésére, s elhallgatva másfelől oly tén

ket, melyek az akkori viszonyokat érhetőkké, s így ránk nézve is valóban tanúlságosakká tehetnék. Feljegyzik p. o. ha valamelyik bánya egyszer vagy másszor a rendesnél nagyobb jövedelmet adott, de évtizedeken keresztül egy szót sem szólnak arról, hogy az egyszeri bő termés hány sovány esztendő elviselt nyomorúságainak, mennyi fáradságos küzdelemnek és vesztett munkának volt csekély jutalma.

Mindezt figyelembe véve, s lelkén hordozva a nemes ügy nagy fontosságú érdekeit, határozta el magát szerző, — a ki, mint tudva van, hazai bányászatunknak egyik legkiválóbb szaktekintélye és elöljáró kitűnősége, — hogy a bányamívelés történetére vonatkozó hiteles és lehető legrészletesebb adatokat, melyek eddig az irattárakban eltemetve hevertek, összegyűjtse, s szigorú kritikával, egybefüggően, könnyen áttekinthető formában, a bányász közönség hasznára nagyobb szabású munkában közre bocsássa.

Hozzá fogott tehát az *alsó-magyarországi bányászat* történetének kutatásához és megírásához; de miközben ez készült, a keze alá jött adatokból egy másik munka is állott elé, mely szűkebb körre szorítkozik ugyan, de tervezésénél és beosztásánál fogva különösen arra van hívatva, hogy a bányák régibb viszonyai iránt érdeklődő szakembereknek mintegy gyakorlati kézi könyvül szolgáljon.

Ez a *selmeczi bányavállalatok története*, melyben a felkutatott adatok az egyes bányák vagy aknák szerint külön-külön vannak összeállítva, s bármely bányaműről vagy vállalatról legyen szó, a betűrendes névsorban az illető bánya neve alatt könnyen feltalálhatók.

A munka első kötete 1650-ig terjed. Ez esztendő vagyis a XVII-ik század első fele, korszakot alkot a magyarországi bányászat történetében. Tudni kell mennyire fontos szerepet játszik a bányamívelésnél a vízemelés. Ennek régi és kezdetleges módja mellett, mikor azt csak kötéllel és vederrel végezték, ritkán hatolhattak jelentékenyebb mélységre alá, s e részben még a XVII-ik század elején sem igen javúltak a viszonyok, jóllehet már akkor szivattyúkat kezdtek alkalmazni a puszta kézi erő helyett. A selmeczi bányáknál még az a nehézség is megvolt, hogy ezek mind a hegység legmagasabb pontjai körül feküdvén, vízerővel nem rendelkezhettek, minélfogva már igen korán szükségessé vált, hogy a víz levezetésére tárnákat alkalmazzanak; de itt megint csak az ék és kalapács lassú és fáradságos munkájára voltak utalva, egész a XVII-ik század első negyedéig, mikor végre a puskapor jött segítségére az embernek, s egymásután repítve szét az útban álló kőrétegeket, új lendületet adott a bánya-

mívelés ügyének. A beható és feltáró vágatok gyorsabban értek czélt ezentúl, gyorsabban ment a fejtés, nagyobbodott a termelés, s ezzel lehetővé volt téve, hogy a termelés folytonosságának biztosítására költségesebb eszközök is alkalmaztassanak. Ekkor kezdtek egyszersmind nagyobb gondot fordítani a bányamívelés eredményeinek tüzetesebb feljegyzésére is, s ezzel elmondhatjuk, hogy a XVII-ik század közepétől kezdve egy újabb s minden tekintetben fényesebb korszaka nyílt meg hazai bányászatunknak.

Az előadottakból látható, hogy szerzőnk, midőn a selmeczi bányák történetét 1650-ig lehozta, kitűzött feladatának terhesebb részét teljesítette. Összesen háromszáz hatvanhat kisebb-nagyobb bányaművet, aknát és tárnát ismertet meg velünk, mely 1650-ig több vagy kevesebb sikerrel míveltetett, s mindegyiknél szigorú lelkiismeretességgel és pontossággal feljegyzi, a mi hiteles adatot találhatott és tényt megállapíthatott. A hosszú névsor nem csupán száraz topographiai szótára a különféle bányaműveknek, hanem minden szótár-alakja mellett is oly benső összefüggésben készült munka, mely hazai bányászatunk régibb viszonyainak és fejlődésének valódi képét mutatja. Sok bánya volt Selmeczen, melynek csupán nevét és egykori birtokosait vagy részeseit tudta kinyomozni szerzőnk, de némelyiknél viszont egész terjedelmes történeti értekezéssé bővűlnek adatai. Hogy egyet-kettőt említsünk a nevezetesebbek közül: ilyenek az *András tárna*, továbbá a *bélabányai*, régi nevén *fejér bányai altárna*, egyike a legrégiebbeknek, hol már 1385-ben voltak elfúlt bányák; a *Felső-Bibertárna*, mely valószínűleg még a XIV-ik században kezdetett; a hodrusi *Finsrerort*, ámbár nem oly régi, mint az előbbiek, mert csak 1542-ben találjuk első nyomait. De történeti érdekesség szempontjából legnevezetesebb talán valamennyi között a *Glanzenberg*; itt volt a selmeczi bányászat bölcsője. A glanzenbergi »kibúvás« a selmeczi régi várhegy oldalán, mind vastagságra, mind érczeinek fényessége által különösen feltűnhetett mindenkinek, ki arra járt, s ennélfogva igen valószínű, hogy a bányamívelés Selmecz vidékén e kibúváson kezdetett. Az itt fejtett érczekből a legprimitivebb készülékekkel is könnyen nyerhettek ólmot, ezüstöt, aranyat; később pedig, midőn már újabb bányát is nyitottak, ezek terményei egyedül a glanzenbergi ólom-érczekkel lévén értékesíthetők, természetes, hogy ez által e bányának jelentősége csak fokozódott és a lakosok ennek környékén telepedtek le, s ahelyiség alkalmatlan volta daczára is oda, az akkori legjelentékenyebb bányák közelébe építették a várost. E vállalat azonban, mely Selmecz keletkezésével egykorú, idők jártával hanyatlani kezdett. Hanyatlását főleg a vízemelés nehézségei okozták, s a bánya-birtok jóllehet arról voltak meggyőződve, hogy Glanzenberg nő

selmeczi bányászat egyáltalában fenn nem állhat, mit sem tettek komolyan e nehézségek elhárítására; azt hitték, hogy a kincstár kénytelen lesz a víz emelésére szükséges mély aknát egészen a saját költségén megépíteni; azonban csalódtak, mert a kincstár jóeleve gondoskodván olcsó ólom máshonnan való beszerzéséről, a glanzenbergi bányákat abban hagyatta, s már 1610-ben alig tudta Selmeczen valaki, hol termeltettek az ólom érczek, s miképen kell azokat feldolgozni?

Nincs elég terünk hozzá, hogy a selmeczi bányavállalatokat, bár csak a fontosabbakat is mind egyenkint ismertessük, hanem utaljuk az olvasót magára a jeles munkára, melyet nemcsak a bányász szakember, de mindenki haszonnal forgathat, a kit nemzetgazdasági állapotaink története és fejlődése érdekel.

Szerzőnk, midőn évvel ezelőtt bányakutatásaihoz kezdett, s hozzá fogott a selmeczi bányaigazgatóság gazdag levéltárának átbúvárlásához, azt hitte, hogy csupán a selmeczi bányák mívelésére vonatkozó adatokkal fog találkozni; de csakhamar arról kellett meggyőződnie, hogy a levéltár az egész alsó-magyarországi bányaterület egyetemes történetének forrásait foglalja magában; a mi igen természetes is, mert e kerület, mely Bars-, Hont-, Zólyom-, Liptó-, Túrócz- és Gömör megyéknek a Garam mentén fekvő részeire terjed ki, kezdettől fogva egy egységes igazgatás alatt állott, melynek irattára régebben Körmöczön, s azután Beszterczebányán őriztetett ugyan, de később a fő kamara-grófok székhelyével Selmeczre hozatott át; így tehát a tervbe vett munkából *Alsó-Magyarország bányamívelésének története* lett, melynek nem rég megjelent, s az akadémia II. és III. osztálya által kiadott, sőt már akadémiai nagyjutalmat is nyert első kötetéről kívánunk ezúttal még nehány szót szólani.

Szerzőnk jelen művében, illetőleg annak előttünk fekvő első kötetében, az *alsó-magyarországi bányavidéknek* teljes és rendszeres történetét adja a XVI-ik század végeig. Bányamívelésünk eseményeit az ország általános történetének keretébe foglalva kapjuk benne, s ép azért a munka nem csupán a bányászat szempontjából érdekkel, hanem politikai, jog- és mívelődéstörténeti, s egyúttal földtani és technologiai tekintetben is kiváló figyelemreméltó. Hogy ez első kötetben igen sok és különösen az első fejezetekben túlnyomóan több az általános bányászati és országos történelmi részlet, mint a szorosan vett bányamívelésre vonatkozó adat, ennek abból adja okát a szerző, hogy a régiek csak igen gyér feljegyzéseket hagytak számunkra bányamívelésük minőségéről, s valóban már a kötet vége felé észreveheti a figyelmes olvasó, hogy a nem szorosan vett bányamívelési adatok és fejtegetések, a kellőnél több helyet nem igen foglalnak el.

Bevezetésül egy rövid helyszíni és földtani vázlattal nyitja meg munkáját szerzönk; azután a bányászat legrégibb nyomait keresi és mutatja ki a Garam vidékén, hol a quádok és vendek minden valószínüség szerint már a magyar honfoglalás előtt gyüjtötték a patakok hordalékaiban előfordúló aranyport, s fejtették a kibúvásokon jelentkező termés-érczeket, rezet, ezüstöt és aranyat. A honfoglalás s ezzel a magyar állam megalkotása és utóbb a királyi hatalom megszilárdúlása, csak előre vitték a bányászat ügyét hazánkban. A királyi privilegiumok és rendeletek biztosították és védelmezték a bányamívelőket minden háborgatás ellen. Selmecz, Körmöcz és Beszterczebánya már a tatárjárás előtt nevezetes bányavárosokká lettek és a királyi kincstárnak jelentékeny jövedelmet hoztak. De a szépen indúlt fejlődést megakasztá az 1241-ik évi rettenetes csapás, mely közel volt hozzá, hogy megsemmisítse a nemzetet és pusztává tegye az egész országot. A Morvaország felől betörő tatár csapatok a Garam vidékét is földúlták, a szép virágzásnak indúlt bányavárosok nagy részét leégették, kirabolták, hogy utána három évig szünetelt minden bányamívelés. A gyászos menekülésből visszatérő király legnagyobb tevékenységére s a bányásznép megújúló szorgalmára volt szükség, hogy a megrontott ipar új életre keljen, újra fejlődésnek indúljon. IV. Béla és utódai privilegiumokkal támogatták a bányászat ügyét; s habár a könnyelmü László uralkodása sok zavart okozott, és az utolsó árpádházi király korán bekövetkezett halála a legsúlyosabb csapásként nehezedett a fejetlenségbe sülyedt országra, az egyszer gyökeret vert nemes bánya-ipar nem hanyatlott el többé.

Róbert Károly, mihelyt a Garam vidékét felszabadítá Csák Máté hatalma alól, teljes erőt fejtett ki a bányászat érdekében. Gondoskodott róla, hogy a bányák szorgalmasabban míveltessenek, »hogy az istentől az emberek hasznára rendelt kincsek napvilágra jőjenek.« Különös figyelmére méltatta pedig Körmöcz bányavárost, melyet ugyanoly szabadságokkal ruháza fel, minőkkel Csehországban Guttenberg bírt vala, mely akkor Európának egyik legelőbbkelő bányavárosa volt. Körmöczbánya az ő uralkodása alatt érte el fénykorát; itt volt a királyi fő kamara gróf »comes camerae« székhelye, itt voltak ez időben az alsó-magyarországi bányavidék legjelentékenyebb és legjövedelmezőbb bányái.

Szerzönk a kamara-grófság intézményével kapcsolatban tüzetesen ismerteti Róbert Károly pénzügyi reformjait, s utána fiának Nagy Lajosnak még fényesebb, még eredményesebb uralkodását vázolja.

Lajos halála után nehéz napok viradtak az országra; a II.

Károly trónraléptével, majd gyászos halálával bekövetkezett politikai zavarok, utóbb Zsigmond rossz gazdálkodása és pazar költekezései, mindamellett, hogy ő is gondot igyekezett fordítani a bányászatra, sokban akadályozták azt fokozatos továbbfejlődésében.

Zsigmond uralkodásában egyik legfontosabb momentuma bányászatunk történetének az, hogy a király 1424-ben a hat bányavárost, u. m. Körmöcz, Selmecz, Ujbánya, Bakabánya, Besztercze bánya ésLibetbánya városokat, a vidék több nevezetes váraival és helységeivel együtt, neje Borbála királyné fentartására rendelte, s ettől kezdve szokássá vált a bányavidéket a királynék tulajdonául tekinteni, ámbár valósággal egyéb joguk nem volt hozzá, mint hogy a bányák jövedelmeit élvezték.

Nemsokára azután, hogy Borbála új javadalmaiba bevezettetett, nagy veszély fenyegette a bányavidékeket. 1430-ban Velkó vezérlete alatt, mintegy 10,000 huszita tört be az országba és Nagyszombatig mindent elpusztított, a következő évben, s ezentúl évről-évre ismételték betöréseiket; 1433-ban Kézsmárkot foglalták el s lehatoltak egészen Körmöczbányáig. Ez ugyan erős fallal kerített város lévén, könnyen megvédhette magát, de annál többet szenvedett a többi. Libetbányát annyira tönkre tették, hogy otta bányamívelés egész a Thurzók idejéig szünetelt. 1442-ben Selmecz veszedelmének lettek okozói, a mely év végefelé még földrengés is pusztította a várost, úgy hogy a lakosság nagy része másutt volt kénytelen hajlékot keresni magának.

Selmecz e csapást csak évek múlván tudta lassankint kiheverni, s annyira meggyengült, hogy Bélabánya elvált tőle és már 1466-ban a *hat* alsó-magyarországi bányaváros szövetségébe *hetedikül* lépett.

A Hunyadyak kora az ország anyagi érdekeire nézve általában nem volt kedvező; a folytonos háborúskodás, a gyakori ellenséges viszony épen azon országokkal, melyekkel hazánk legélénkebben közlekedett, minden ipari és kereskedelmi előhaladásra csak lankasztólag hathatott. Pedig Mátyás, ki lángeszével kellően fel tudta fogni, mind a maga, mind országa valódi érdekeit, el nem mulasztotta megtenni mindazt, mi által különösen a városok javát előmozdíthatta. 1478-ban nejével együtt beutazta a bányavárosokat, s a következő 1479. évi február havában ismét Körmöczön találjuk; ez alkalommal hat esztendőre elengedte az ottani bányamívelőknek az urburát, s a város régi privilegiumait megerősítette. 1481-ben a bormérést szabályozta a bányavárosokban, nevezetesen Selmeczen, kapcsolatba hozván az arra való jogot a bányamívelés gyakorlatával; Körmöczön pedig kötelezte a bányapolgárokat, hogy hetenként legalább két

aranyat fordítsanak bányamívelési célokra. A királyné is mindent elkövetett, hogy az akkoriban már igen sok bajjal küzdő bánya-ipart ismét jobb állapotra emelhesse; de kénytelen is volt vele, mert a bécsi udvartartás költségei roppant sokat felemésztettek, Schayder Péter fő kamara gróf és Cron Péter bányabíró derék törekvéseit annyi siker koronázta, hogy a bányavárosok jövedelme 1487-től 1491-ig folytonos emelkedést mutatott; így 1487-ben 16.407 frtot, 1491-ben pedig már 18.231 frtot szolgáltatak be a királynénak.

Mátyás halála után nevezetes korszak veszi kezdetét hazai bányászatunk történetében: a Thurzók és Fuggerek kora. E két szövetséges család több mint ötven éves szereplése a magyar kereskedelem és bánya-ipar terén hazánk legválságosabb eseményeivel, történetünk legdicstelenebb korszakával esik össze. De az általános süllyedés közepette annál fényesebben emelkedik ki nevök, ha látjuk azt a bámulatra méltó erőt, fáradatlan tevékenységet és szakértelmet, melylyel vállalataikat szervezték, s úgy technikailag, mint kereskedelmileg felvirágoztatni tudták.

Mátyás király hihetőleg még Beatrix asszonynyal kötött házassága előtt adományozott fiának János herczegnek Beszterczebányán némi bányákat és majorsági javakat, melyeket a herczeg kevéssel atyja halála után, Thurzó János krakkói polgármesternek és fiának Györgynek örök áron eladott. Ez a birtok lett a Thurzó nemesség későbbi gazdagságának alapja; ennek kezelésénél volt alkalma Thurzó Jánosnak az úrvölgyi és sandbergi bányák nagy jelentőségét felismerni, melyeket rövid időn részint örök áron megszerezve, részint bérbe véve, s a már akkor nagy gazdagságnak örvendő és terjedelmes kereskedelmi összeköttetésekkel bíró Fugger Jakabbal társúl szövetkezve, Beszterczebánya mellett oly nagyszerű rézbánya-ipart alapított, melynél mindjárt kezdetben hetenkint 300 mázsa réz-termést, s hetenkint 360 frtnyi nyereséget vártak.

A Thurzó és Fugger család házasság által is megerősítvén szövetségét, az egymáshoz közelebb hozott érdekek csak hasznára lehettek a szépen megindúlt rézvállalatnak. Thurzó János, e korának egyik legkitűnőbb s legnagyobb képességű férfia, 1508-ban meghalt. Fiai közül György, a Fugger Ulrik veje, és Elek folytatták atyjuk megkezdett munkáját. Fugger Jakab, miután atyjafia György még 1506-ban, Ulrik pedig 1510-ben elhaltak, a magyar bányák kezelését egészen a Thurzókra bízta, maga csupán a közös vállalatból átvett réznek elárúsításával foglalkozott. A rézipar szépen virágzott, s noha a derék vállalkozóknak sok nehézséggel és akadálylyal országos vádakkal, üldöztetéssel, munkazavargásokkal és elemi csapásokkal kellett folyton küzd

noha egy ideig a rézbányák tőlük elfoglaltatván, kincstári kezelés alá kerültek, mégis midőn 1526-ban Fugger Antal, az 1525. decz. 30-án elhúnyt Jakab unokája, II. Lajos királylyal a Thurzó Elek közbenjárására megbékülvén, a rézbányákat újra bérbe vette, oly lendületet tudott adni a megzavart vállalatnak, hogy a tizenöt évi bérlet eredménye évenkint átlag 20.538 mázsa eladott rezet, 8.625 márka termelt ezüstöt és 99784 frt nyereséget mutat.

A Lajos királylyal kötött bérszerződés 1541. apr. 15-én lejárván, a bérlet Ferdinánd király és Fugger Antal közt még egyszer megújíttatott öt évre, de ennek elteltével aztán a rézbányák végleg kincstári kezelés alá vétettek. Ez intézkedés új korszakot nyitott meg a bányavárosok számára, mert a király maga is részt vévén ezentúl a bányamívelők sorában, sokkal szorosabban fűződtek érdekei a bányászat ügyéhez mint eddig; s hihetőleg ez indította a királyt arra, hogy a rézvállalattal együtt Mária királyné bányáit is saját tisztjei kezelésére bízza.

A rézbányák visszaadásával megszűnt a Fuggerek minden befolyása a magyarországi bányászatra, de nevök méltán fel lehet írva amaz ötven év történetének lapjain, mert a magyar réztermelést sem azelőtt, sem azután nem sikerült soha hosszabb időn át oly rendkivüli magasságra emelni, mint az úrvölgyi rézbányák fénykorában.

A legközelebb következő évek történetét jobbára szervezkedési munkálatok, új rendszerek behozatala, technikai javítások, védő intézkedések a törökök becsapásai ellen, egyszóval az átmenet, átalakulás munkái és eseményei töltik be.

1562-ben új bánya-rendtartást hirdettek ki a városoknak; de ez inkább panaszokra szolgált okúl, mint sem hogy az általa czélba vett javításokat eredményezte volna. A bányavárosok azt vitatták, hogy az új rendtartás határozatai privilegiumaikat sértik, s jóllehet Ferdinánd ezzel szemben sem vonta vissza bányarendtartását, mindazáltal annak gyakorlati foganatosítása elmaradt.

Miksa király 1565-ben egy kamarai bizottságot küldé ki, hogy a városok küldötteivel tanácskozva, a már égető szükséggé vált bánya-rendtartást végre elfogadható alakban megállapítsák.

A kiküldöttek több éven keresztül folytatták tárgyalásaikat, mig végre abban egyeztek meg, hogy az érvényben álló régi statutumok és szokások, mintegy felvilágosításképen az új bányarendtartáshoz függesztessenek. A kérdés ilyetén megoldását a király is helyben hagyván, a végleg megállapított bánya-rendtartás, a felvilágosító szabályzattal együtt, 1573. febr. 16-án hirdettetett ki a városoknak, s azóta mind e mai napig a bányászat jogi alapjául szolgál.

Az új rendtartás behozatalával kivűl-belől egy időtájban esik, hogy a kisebb bányavállalatok, melyek a mostohább viszonyok közt nagyon eladósodtak, egyesültek egymással, hogy így a költségek és adósságok terhét közösen viselvén, magokat a bukástól megóvják, s a bányászat általános elhanyatlását meggátolják. Mind ez egyesületek közt legnevezetesebb, sőt a selmeczi bányamívelésben majdnem korszakot alkotó volt az, mely 1571-ben Salius, Schall és Sicelius bányapolgárok közt jött létre, s közönségesen a *Brenner-szövetkezet* név alatt ismeretes. Ezt a kincstár nem csupán pénzelőlegekkel segítette, hanem az egész vállalatot kincstári tisztviselők vezették mindaddig, míg az előlegezett összegek vissza nem térültek. A szövetkezetet a kincstár állította lábra, s kezelte, gondozta míg csak képessé nem lett a maga erejével is megállani. Tizenkét évig tartott e gyámság, s a Brenner-szövetkezet 1583-ban minden adósságtól tisztán fogott önmaga vagyona kezeléséhez.

Míg a többi bányavárosok történetében, s különösen a körmöczi kincstári bányáknál a hanyatlás jeleivel találkozunk a XVI-ik század utolsó évtizedei alatt, Selmeczen annál élénkebb lett a haladás, hol a folyton emelkedő és vagyonosodó Brenner-szövetkezet mintegy vezérszerepet vitt, s azt mindvégig meg is tartotta.

1598-ban a Mária királyné ideje óta üresedésben lévő főkamaragrófi hivatal is betöltetett, s az új gróf, Haag Dávid, egyik legelső intézkedése vala, hogy a pénzverést Körmöczön megszüntette, s a pénzverőt szintén Selmeczre helyezte át. E miatt ugyan a kormány megrovását vonta magára, minek következtében alig másfél év múlva már lemondott, s a nagy fontosságú fő-kamaragrófi hivatal ismét üresen állott.

Ezzel az eseménynyel végzi szerzőnk derék munkája első kötetét. Röviden, jóformán csak itt ott érintve az eseményeket, követtük a könyv menetét, de legyen szabad reménylenünk, hogy azért annál többen lesznek a szíves olvasók, kik a magyar bányamívelés történeteit forgatni fogják; az érdemes szerzőnek pedig azt kívánjuk, hogy művét a tudomány és irodalom hasznára, rövid időn teljes sikerrel befejezhesse.

—i—gy—a.

Újabb munkák Stuart Máriáról.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Olyanokban sem volt hiány, kik a leveleknek egészben vagy legalább részben hamisnak állított volta alapján Mária á lansága mellett szállottak síkra. Az egykorú franczia nyelven

jelent védirattól kezdve, (»L'innocence de la roÿne d'Escosse«,) [1] melyet feleletnek vehetünk a Buchanan-féle »Detectio«-ra, és ama okíratoktól kezdve, melyeket már *Stuart* [2] közlött müvében, az írók hosszú sorával találkozunk e táborban. Hogy csak az ujabbakat említsem: *Labanoff*, [3] *Teulet*, [4] *Wiseman*, [5] *Hosack*, [6] *Strickland*, [7] *Gauthier*, [8] *Petrick*, [9] *Chanteluze*, [10] *Skelton*, [11] *Schiern*, [12] *Opitz*, [13] *Bekker*, [14] *Drion*, [15] *Cardauns*, [16]

---

[1]) Kiadta *Jebb*: De vita et rebus gestis Mariae. (I. köt. 520. l.)

[2]) *Stuart*: A lost chapter in the historÿ of Marÿ recovered.

[3]) *Labanoff*: Lettres, instructions et mémoires de Marie Stuart. 1844. 7 kötet.

[4]) *Teulet*: Lettres et correspondance de Maria Stuart. (1859. Paris.) E mü kiegészíti Labanoff munkáját.

[5]) *Wiseman*: Marie Stuart et le comte de Bothwell. (1863. Paris.)

[6]) *Hosack*: Marÿ queen of Scots and her accusers. (2. köt. 2. kiad. 1870.)

[7]) *Miss Mary Strickland*: The life of Marÿ. (2. kiad. 2. köt. 1873.) E mü egyébiránt csak a »Lives of the queens of Scotland und English princesses« czimü munkának egy része.)

[8]) *Gauthier*: Histoire de Marie Stuart. (1873. Páris.)

[9]) *Petrick*: Zur Geschichte des Grafen Bothwell. 1874. (Az eredeti orosz nyelven jelent meg Szt-Pétervárott.) Petrick mutatta ki, mellesleg említve, hogy Bothwell nem lett kalóz, és hogy nem halt meg Malmöben, hanem Dragsholm kastélyban.

[10]) Marie Stuart, son procès et son execution. (1876. Páris.)

[11]) *John Skelton*: The impeachment of Maria Stuart. (1876.)

[12]) *Schiern*: Hepburn Bothwell. Angolra fordította *Berry*. (1878.) Schiern mutatta ki először, hogy a Bothwell végrendelete nem hiteles.

[13]) *Opitz*: Maria Stuart. (1879. 2. kötet.) E müről l. alább.

[14]) *Bekker*: Maria Stuart, Darleÿ, Bothwell. (»Giessener Studien«) 1881.

[15]) *Drion*: Marie Stuart. (1879. Tours.) A tours-i és clermont-i nyomdákból évenkint több »mentés« lát napvilágot, a milyen Drion müve is.

[16]) *Cardauns*: Neuere Untersuchungen über Maria Stuart. (Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft. 1882. évf. 3. füzet.) Továbbá: Der Sturtz Maria Stuarts. (Köln, 1883. Kiadja a Görres társulat.) Cardauns a német katholikus történészek sorában egyike az elsőknek. L. továbbá e munka részletes birálatát a Mittheilungen für histor. Literatur-ban. 1885. I. 43.

Small [1]) *Bellesheim,* [2]) *Philippson,* [3]) *Nau* [4]) és *Sepp.* [5]) — Ez írókkal szemben *Burton* [6]) példájára a következő történészek nyilatkoztak Mária vétkessége mellett, (itt is csak az ujab-

---

[1]) *John Small*: Queen Mary at Jedburg in 1566. (Edinburgh, 1881.) Szerző első sorban Buchanan hitelét iparkodik tönkretenni. A könyv a beteg Stuart Mária által Edinburgh-ban a skót nagyokhoz intézett szép beszédét közli először, és Máriának a Hermitage kastélyban betegen fekvő Bothwell-nél tett látogatására is vet új világot.

[2]) *Bellesheim Alfons:* Geschichte der katholischen Kirche in Schottland. (2 kötet. 1882. 1883. Ide szól a II. kötet nagyobb fele. — Noha több skót művet használ, mint az őt megelőzött német történészek, a legújabb irodalomra még sem volt tekintettel. (L. Kraus Fr. Xaver bírálatát a »Deutsche Literaturzeitung«-ban 1884. 27. szám és a »Zeitschrift für kirchliche Wissenchaft«-ban megjelent bírálatot. 1884. 3. és 4. füzet. Továbbá a »Historisch-Politische Blätter«-ben megjelent kritikát, XCIII. köt. 2. füzet.

[3]) *Philippson:* Das Zeitalter Phillips II., Elisabeth u. Heinrich IV. (Megjelent az Oncken által szerkesztett, nálunk is ismeretes »Gechichte in Einzelndarstellungen« czimü vállalatban, melynek azonban egyik gyarlóbb része.

[4]) *Claude Nau*: The History of Mary Stewart. (Kiadta *Joseph Stevenson*, a jezsuita-rend tagja. (Edinburgh. 1883). E művet, mely Riccio megöletésétől Máriának Angliába való futásáig terjed, Nau írta, Mária franczia titkára, ki 1575-től 1586-ig szolgálta Máriát. Az általa tervezett életrajznak csak egy töredékét volt képes megírni, melynek Stevenson a »Narrative« nevet adja, és mely az 1566—1568-ki eseményeket, bár igen egyenlőtlen és rendezetlen módon tárgyalja; a kézirat azonfelül a javítások- és toldalékoktól csak úgy hemzseg. Valószinü, hogy Mária királynö közvetlen befolyása alatt támadtak e feljegyzések, melyeket később Walsingham angol államtitkár a Babington-féle per alkalmával elkoboztatott. — Másrészt bizonyos, hogy Nau okiratokból merített, mindeneklött pedig a »*Chronicles of Scotland*«-ból, melyet *Holinshed* 1577-ben adott ki Londonban.. — E müből egy rész németül is megjelent *Stevenson-Nau*, Maria Stuart. (Würzburg 1885.)

[5]) *Sepp Bernát:* Das Tagebuch der unglücklichen Schottenkönigin Maria Stuart während ihres Aufenthalts in Glasgow. vom 23—27. Január 1567. (I. rész 1882. II. rész: Beweise. 1883. München). E munkáról l. e czikk végét.

[6]) *Burton*: History of Scotland czimü művében, mely Erz

napjai óta még mindig nélkülözhetetlen.

bakat említem): *Froude*,[1] *Pauli*,[2] *Maurenbrecher*,[3] *Leader*,[4] *Gädecke*,[5] *Forst*[6] és *Reus*.[7] Döntő bizonyítékot azonban ezek egyike sem bírt felmutatni. Ilyent csak *Bresslau*-nak, mondhatni leleményes furfangja sütött ki, ki is a kérdést olyformán oldotta meg, hogy kutatásaiban megnyugodhatunk.

Mielőtt azonban Bresslau értekezéséhez fordúlnánk, tekintsük röviden a fentebb még nem jellemzett művek egyikét-másikát. Mária védőinek sorából kimagaslik *Hosack*, kinek a jogász körmönfont okoskodásával és psychologiai érveléssel írt műve kitűnő apologetikus munka. Nem tagadja ugyan a 2—6. számú levelek hitelességét, de olykép iparkodik menteni hősnőjének emlékét, hogy azt állítja, miszerint Mária e leveleket nem Bothwell-hez, hanem saját férjéhez intézte. A másik táborban *Froude*-ra bukkanunk, ki noha nagyszabású művében Erzsébet királynő, »e piczi (!), majd a szenvedélytől, majd meg a histerjától gyötört nő« fölött, mint az ő általa halálig gyűlölt anglikanismus képviselője fölött akárhányszor kemény ítéletet mond, Stuart Máriát mindazonáltal vétkesnek mondja. Froude elfogúlt szempontjának jellemzésére elég, ha felhozom, hogy valamennyi katholikus tanúnak vallomását elvből elveti. *Opitz* két kötetnyi művét a kritika nem vette komolyan szemügyre[8] Ő különben annyiban Froude ellenlábasa, a mennyiben a protestáns kútforrásokat fitymálja; Erzsébet az ő szemében »modern Astarte«, Mária ellenben egy naiv és

[1]) *Froude:* History of England, (Ide szól a 8. és 9. kötet).

[2]) *Oliver Pauli:* Geschichte Englands (czímü nagy művében) és »Die Kasettenbriefe Maria Stuarts. (Sybel: Historische Zeitschrift. 42. kötet 213. lap.)

[3]) England im Reformations Zeitalter. (61. oldal).

[4]) *Leader Daniel*: Mary queen of Scots in captivity from 1569—1584. (Sheffield 1880).

[5]) *Gädecke*: Maria Stuart. 1879. Továbbá: Grenzboten 1878. évf. 445—449 l.

[6]) *Hermann Forst*: Über Buchanans Darstellung der Geschichte Maria Stuart. (1882. Bonn.) E dissertatio *Maurenbrecher* semináriumából került ki és míg egyrészt hitelesebbnek állítja Buchanant hírénél, másrészt vétkesnek mondja a skót királynőt. L. egyébiránt: Leipziger Centralblatt 1883. 26. sz. Sybel, Histor. Zeitschrift 1883. 56. évf. 84 old. Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft. 1884. 123 old.

[7]) *Reus*: Marie Stuart, Bothwell et Darnley. (Megjelent a Revue historique-ban. (1884. 1. füzet.)

[8]) L. *Opitz* művéről bírálatokat: Leipziger Centralblatt 1880. 1289 lap, 39. sz. Továbbá: Mittheilungen aus der histor. Literatur. 1882. 58 lap. Továbbá *Cardauns* és *Bresslau* czikkeit és »Jahresberichte der histor. Wissenschaft.« 1879. évf. III. rész, 193. lap.

tapasztalat nélküli, de hű és őszinte jellem, kinek ártatlanságához a kételynek még nyoma sem fér. Mindenesetre érdekes kisérlet, a mennyiben Stuart Máriának ártatlanságát intelligentiájának árán akarja menteni! Opitz könyvével egy időben megjelent *Gädecke* könyve,[1]) ki Máriára első sorban a férjgyilkosság vádjára nézve mondja ki a »vétkest.« Magát a kérdés megoldását nem vitte azonban előbbre, valamint a levelekre nézve sem alkotott magának tiszta fogalmat. Következett *Becker* műve, melyhez, mint a giesseni történelmi seminariumnak egyik legsikerültebb dolgozatához, maga a vezető tanár, *Oncken* írt magasztaló bevezetést.[2]) Azonban csakhamar kitűnt, hogy a német tudományos világban szokatlan zajjal beköszöntött munka épenséggel ki nem elégíté a várakozásokat. Pedig szerzője azt állitotta volt az előszóban, hogy elődeinél sokkal határozotabban döntötte el a vitás kérdéseket és hogy a legdöntőbb érvekkel sikerült kimutatnia azt, miszerint a Mária ellen irányúló vádak egytől egyig költött rágalmazások.

E kudarcz után idején volt, hogy a német kutatás hírnevén ejtett csorbát annak egyik hivatott képviselője kiköszörülje. E szerepre *Bresslau* vállalkozott.[3]) Legelőször is kimutatta, hogy a szóban forgó nyolcz levél közül négynek a reánk maradt franczia eredeti után készült és az 1568. deczember hó 5-én a westminsteri konferencziában Cecil angol biztosnak sajátkezű megjegyzéseivel ellátott, hiteles, egykorú másolata, melyeket *Lanig, Froude, Hosack* és *Kervijn de Lettenhove,* nem sejtvén azok horderejét, már régebben kiadtak.[4]) E négy levél a 3, 4, 5 és 6-ki számot viseli. Az 1 és 2-ik számú levél egykori hiteles másolatban ugyan nincs meg, csupán skót fordításban. Szintúgy a 7. és 8. számú levél, melyeknek csupán kikezdő szavai őrizték meg a franczia eredetinek nyomát. Hogy pedig e négy levél hitelességét kimu-

[1]) *Gädecke* müvéről, l. Mittheilungen aus d. hist. Lit. 1882. 58 l. Bresslau kritikáját, mire *Gädecke* u. o. 191. lapon felelt, és Bresslau hasonlóan. Továbbá: Sybel, Histor. Zeitschrift. 42. köt. 213. l. »Jahresberichte« 1879. évf. II. rész 193. lap. Egyébiránt majdnem minden tekintélyesebb lap hozott Gädecke könyvéről ismertetést. A legkedvezőbbet az Augsburger Allgemeine; kevésbé kedvezőt a Revue Critique és a lipcsei Centralblatt.

[2]) *Becker* kritikáját l. Mittheilungen für hist. Lit. 1882. 527. *Bresslau* és *Cardauns* értekezéseit. Azonfelül: »Deutsche Literatur Zeitung.« 1882. 4. szám és »Literarische Rundschau« 1882. 3. sz.

[3]) *Bresslau Harrÿ,* Die Kassettenbriefe der Königin Stuart. (*Baumer-Maurenbrecher, Historisches Taschenbuch.* 1882. évfolyam.)

[4]) L. e levelek lelhelyéről és kiadatásuk körülményeiről Bres czikkét 32. s köv. lap.)

tassa, Bresslau ugyanama diploma-kritikai eljárást alkalmazta, melyet a középkori okiratok megfejtésére szoktak ujabban alkalmazni, úgy okoskodván, hogy ha e methodus egyáltalában helyes, akkor újkori okirattal szemben is kell, hogy czélhoz vezessen. Hozzáfogott tehát és magából a stylből, nevezetesen annak finomabb árnyalataiból konstatálta azt, hogy e levelek a gondolható legmeglepőbb rokonságot tűntetik fel Stuart Máriának e korabeli többi franczia leveleivel, mely stylaris hasonlatosság, míg egyrészt Máriának a franczia udvarban elsajátított finom ízlésű irályáról tesz ujabb tanúságot, másrészt vétkességéhez szolgáltat hiteles bizonyítékot. Kiderül nevezetesen, hogy Mária, még mielőtt 1567. január havában Glasgowba utazott, Bothwell gróffal csakugyan titkos és tiltott szerelmi viszonyban állott; hogy továbbá kedvesével egyetértve bírta Darnley-t arra, hogy Edinburgh-ba költözzék; végűl, hogy szöktetése megbeszélt komédiánál nem volt egyéb.

Valjon azonban mennyiben vett részt magának Darnleynek meggyilkoltatásában, az e négy levélből ki nem tűnik. Annál több adalékot szolgáltat azonban erre vonatkozólag a 2-ik számú úgynevezett »nagy glasgowi levél«, melyet Mária védői eleitől fogva koholtnak állítottak. Bresslau nézete immár a következő: »noha e levélnek is néhány töredéke Máriára vall, mint azok fogalmazójára, e levélnek nagyobb része mindazonáltal koholt, a mint ez nemcsak a faragatlan styl és pongyola kompozicióból, hanem a levélben foglalt valótlan állításokból is kitetszik. E 2-ik számú levél tartalma az 1-sső számú, hiteles, egy nappal azelőtt kelt levél tartalmával semmiképen össze nem egyeztethető«. E levelet valószínűen Morton (Skóczia későbbi kormányzója) tákolta össze Mária vesztére.

A mi a levelekben hiányzó keltezést és aláírást illeti, arra nézve Bresslau úgy vélekedik, hogy e hiány nem nyom sokat a latban, a mennyiben az ellenségektől körűlvett királynő nem merte ezeket kitenni, mire különben szükség sem forgott fenn, a mennyiben Bothwell Máriának keze írására amúgy is ráismert és mivel továbbá Mária leveleit bizalmas ember kezéből szokta megkapni. A dátum és aláírás hiánya tehát hasonlóan a 7 levél valódisága mellett szól.

Bresslau kutatásait a következőkben foglalhatjuk össze: Hogy mennyiben illeti Stuart Máriát jogosan a férjgyilkosság vádja, közvetlenűl a 2-ik számú levél alapján ki nem deríthető. Meglehet, hogy Mária más módon, esetleg lassú méreg által remélt férjétől szabadúlhatni, mire egyik levélben czélzást tesz. Meglehet az is, hogy a rábeszélése folytán Edinburgh-ba átköltözködő férjét odavaló ellenségeinek kezébe akarta szolgáltatni,

kik Darnleyt vagy lemondásra, avagy a házassági frigy felbontására kényszerítik majd. De még ezen, Máriára nézve legkedvezőbb feltevés mellett is bizonyos, hogy e levelek sötét homályt vetnek Mária nevére, ki szerintük már jóval angol fogsága előtt is bevált az ármány és tettetés ama mesterének, minőnek őt később, börtönéből kikerült levelei mutatják. Elárúlta férjét, ki bármi történt is közöttük, egyetlen gyermekének atyja volt. És habár az utóvilág rokonszenve az áldozat felé fordúlt és nem a hóhér felé, a Fotheringay komor falai között lecsapó bárd nem oltott ki ártatlan életet.

Bresslauról el lehet mondani, hogy a vitát, egyelőre legalább eldöntötte. Irótársai közűl többen, hogy visszavonúlásukat biztosítsák, kibocsátottak ugyan még nehány czikkecskét, miközben vereségüket olyként iparkodtak elleplezni, hogy egymást ütötték. Igy pd. Gädecke és Oncken, szintúgy Cardauns. Gädecke a maga részéről elfogadja ugyan Bresslau okadatolását, de egyelőre vonakodik még elismerni, hogy a 7. sz. levél nem hiteles.[1])

Leginkább pórúl járt a német szomszédainknál eredeti, jobban különcz modoráról és irodalmi tevékenységéről ismeretes *Sepp*. Ő nem nyugodott meg vereségében. »Beweis« czímen pótlékkal toldá meg régebben kiadott művét, melyben azt vitatta, hogy e levelek tulajdonkép nem is levelek, hanem Máriának naplótöredékei. Hogy ezt állíthassa, körűlbelűl 100 javítást vagy kihagyást eszközölt az eredeti szövegen. Nyilvánvaló, hogy mentűl igénytelenebb, ártatlanabb színt akart kölcsönözni az egész dolognak. Köszönetre ugyan nem talált. Mint az előszóban maga elmondja: a tréfás Bresslau megköszönte ironice az első rész megküldését, melynek átolvasása őt felvídámítá, míg elvtársa, a komolyabb Cardauns ez ügyben minden további levelezést kikért magának.[2])

Correctura közben veszem hírét *Sepp* legujabb munkájának, melynek czíme: *Maria Stuart und ihre Ankläger zu York, Westminster und Hamptoncourt* (1568—69). München 1884. — E mű nem egyéb, mint az *Anderson*-féle: Collections relating to the historÿ of M. Stuart (4-ik kötetében) megjelent perîratok új

[1]) *Sybel*: Histor. Zeitschrift. 1883. 50 köt. 84 old.

[2]) Sepp művét megbírálták: Leipz. Centralblatt 1884. 26. sz. Sybel, Zeitschrift 1883. 50. köt. 94. old. Deutsche Literaturzeitung. 1883. 633 old. és 1884. 1019 old. — Literarische Rundschau 1883. 1 és 6. szám. Historisches Jahrbuch der Görres Gesellchaft. 1884. 122 old. Mittheilungen für histor. Literatur. 1885. I. füz. 46. oldal. Még a bajor ultramontán irányú Historisch-politische Blätter kritikus is elitélte: 1883. 91. köt. 3., 233. old.

lenyomata. — A munka előszavában Sepp arra kéri a kritikusokat, hogy ne bírálnák meg művét. Teljesedjék kívánsága.

Elérkeztünk immár szemlénk végére, melyet közel 30 író fölött tartottunk. Ezek között voltak angol, skót, német, franczia, dán és orosz írók. *Magyar írókkal* azonban nem találkoztunk. Ezt pedig, legalább a magam részéről, restellem. Évtizedeken át foglalkoznak a külföldi tudományos körök, szaklapok, de még hírlapok és revuek is fontos vitás történeti kérdésekkel. Minálunk nem ismerek öt embert, ki irodalmilag foglalkoznék a világtörténelemmel. Ez pedig baj. A többi nemzet kiveszi osztályrészét e valóban nemzetközi munkából; mi feléje sem hederítünk. Bizony-bizony, ha a ministerium időről-időre új tantervekről nem gondoskodna, még világtörténeti iskolakönyvek sem kerülnének ki a piaczra. Ez tagadhatatlan szégyenteljes állapot és nem hiszem, hogy egyhamar kimenekülhetnénk e pangásból. Érdekes volna e meddőség okait fürkészni és a javúlásra vezető utat módot megbeszélni. E helyen azonban máris kifogytam a térből.*)

Mangold Lajos.

---

*) Egy ilyen specialis szaklapnak mint a »Századok« nem is lehet feladata kutatni e pangás okait, mely lehetetlen, hogy magára a hazai történetírásra is ne gyakorolna hatást. De annyit még is szükségesnek tartunk jelezni, hogy a baj gyökeres orvoslásához az első lépés egy egyetemes történeti folyóirat megalapítása volna. Mert bár a Budapesti Szemlének minden füzetében találunk is ide vágó czikket: de a tér a mit erre szentelhet megközelítőleg sem elég, s egy önálló folyóirat hiányát nem pótolja. Aztán ez ügyben talán hírlapjaink is többet tehetnének mint a mennyit tesznek. A régibb hírlapok — míg nem voltak oly sokan mint most — tárczáikban melléklapjaikban mindig adtak beható hosszabb historiai tanúlmányokat a külföldi események geneziséről, előzményeiről, továbbá geographiai statistikai leírásokat a harczteréről: most a magyar lapok beérik azzal, hogy a táviratokat közlik, s a ki a Magyarországon kivül történő dolgokról tudni akar valamit, az a külföldi lapokra van utasítva. Az ő jelszavuk még mindig »extra Hungariam non est vita.« Valóban ideje volna, hogy most midőn már majd minden tudomány ágnak van hazánkban szaklapja, gondoskodnék valaki az egyetemes történetírásról is. Szerk.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A márcz. 4-én tartott választmányi ülés határozata alapján márcz. 26-án Ipolyi Arnold elnöklete alatt rendkivüli választmányi ülés tartatott, melyen a congressusi bizottság javaslata vétetett tárgyalásba. E javaslat beható tárgyalás és tanácskozás után több módosítással elfogadtatott, s annak életbeléptetésével az elnökség és titkári iroda bizattak meg.

Az ápril 2-án tartott vál. ülésben *Pulszky* F. elnökölt. *Óváry* Lipót vál. tag tartott felolvasást »Hazai állapotaink a mohácsi vész előtt« czím alatt, mely a Századokban fog közzététetni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy az első magyar általános biztosító társaság a Magyar Történeti Életrajzok folyó költségeihez száz frt adománynyal járult: az elnökség fogja Társulatunk köszönetét tolmácsolni. Évdíjas tagoknak megválasztattak: *Pongrácz* Jenő k. alügyész, Veszprém (aj. Véghelyi); *Lonovits* Sándor földbirtokos, Makón, (aj. Széll Farkas); *Bezerédj* Andor, M.-Óvár, (aj. a titkár).

Titkár felolvasta Nyitramegye alispánjának átiratát, melylyel a márcz. 4-én tartott közgyülésnek a megyei helynevek megmagyarosítására vonatkozó határozatát közli társulatunkkal. E közgyülésen ugyanis Dr. Chrenóczy Nagy József megyei főorvos felemlítvén, hogy számos nyitramegyei helységnek ma ismeretes tót neve a helység régibb magyar nevének elrontása, több tót névvel bíró helység pedig az oklevelek tanúsága szerént magyar helynévvel bírt: inditványozza, hogy az ilyen helységeknek régi magyar nevei állíttassanak helyre, s állításának bizonyságára több példát hoz fel. Ez indítványt a megyei közgyülés elfogadván, felkéri Társulatunkat, hogy a nyitramegyei helységek neveinek lajstromát közölje a választmányi tagokkal s kérje fel ezeket, hogy a nyitramegyei helynevekre vonatkozó történeti adatokat lehetőleg gyüjtsék össze, s közöljék a megyei állandó bizottsággal. A választmány örömmel üdvözli Nyitramegye közönségének hazafias elhatározását s hg. *Odescalchi* Arthur, *Thaly* Kálmán, *Pesty* Frigyes, *Mayláth* Béla és *Tagányi* Ká vál. tagokat felkérte, hogy e tárgyban készitsenek javaslatot s azt a

melyik közelebbi választmányi ülésben mutassák be. Egyszersmind a helység névsorát tanúlmányozás végett egyes választmányi tagokkal is fogja közölni, hogy e tárgyra vonatkozó adataikat ők is mutassák be.

Ezután titkár felolvassa Levente A. társúlati tagnak indítványát, hogy Társúlatunk az országos kiállítás és történelmi congressus alkalmából történelmi kiállítást rendezzen a külföldi levéltári és diplomaticai anyagokból, kútfőkből, codexekből. A választmány, tekintve az idő rövidségét, továbbá, hogy csak nemrégiben tartatott egy országos könyvkiállítás, s hogy a jövő évben is fog egy kiállítás rendeztetni, végre pedig, hogy az országos- és múzeumi levéltárban is fog egy oklevélkiállítás rendeztetni, az egyetemi könyvtárban pedig a kútfőkiadások mutattatnak be: ez indítvány ily értelmü megvalósítását nem tartja időszerünek. Magát az indítványt pedig átalteszi a congressusi bizottsághoz.

Több tárgy nem lévén a gyülés eloszlott.

Pénztárnok múlt havi számadása a vál. ülés bezárása után küldetvén be, azt pótlólag közöljük:

A bevétel volt márcz. havában	5,290	frt	55 kr.
Kiadás ugyanakkor.....	2,743	»	11 »
Pénztári maradvány:	2,547	frt	44 kr.

AZ ORSZÁGOS TÖRTÉNETI CONGRESSUS MUNKATERVE.

I. osztály.

A történelem mint tudomány.

A) Történelmi anyag.

Előadó bemutatja az átkutatott bel- és külföldi levéltárak és könyvtárak statistikáját. Ennek alapján korról korra ismerteti a kiadott történelmi anyagot, rámutatva mindenütt a hézagok s hiányokra s hogy miként és honnan volnának azok pótlandók. A szathmári béke (1711.) után való kornál azzal a kérdéssel fog foglalkozni: szükséges-e e korszak anyagának gyüjtése és kiadása? 1791. vagy 1848. avagy éppen 1867. legyen-e a kutatás határa? Mely levéltárak szolgáltatnák erre a legfontosabb anyagot?

A külföldi levéltárakat illetőleg szükséges-e azoknak rendszeres átkutatása? Másrészt nem volna-e czélszerü addig is, ha mindazon oklevelek, melyek az összes külföldi oklevélgyüjteményekben s folyóiratokban kiadattak s bármely tekintetben hazai történetünkre vonatkoznak: összegyüjtetnének s újra kiadatnának? vagy ha legalább róluk chronologicus repertorium készittetnék?

Előadó ezek után utalván a modern történetirásnak mozaik-anekdotaszerü jellegére, fölveti a kérdést, nem volna-e kivánatos, a politikai história anyagán kívül, az egyes korok erkölcsi, vallásos,

vagyoni s müveltségi viszonyaira vonatkozó apró-cseprő adatoknak is külön publicátiót szánni?

Végül kútfő-kiadásainkat fogja ismertetni az előadó s az észlelt hiányok és hézagok pótlása iránt indítványait elő fogja terjeszteni.

Ezzel kapcsolatban az országos és muzeumi levéltárban oklevél-kiállítás rendeztetik, az egyetemi könyvtárban pedig a kútfő kiadások mutattatnak be.

B) Történelmi segédtudományok.

Előadó ismerteti az oklevél-, pecsét-, czímer-, fölírat-, éremtan és geneologia terén hazánkban eddig kivívott eredményeket, s ehez képest, beható indokolás kiséretében, a következő kérdésekkel fog foglalkozni. Állíttassék-e föl egy palaeographiai iskola? mi módon adassanak ki facsimilék és pecséteink rendszeresen? készíttessék-e repertorium az összes czímereket tartalmazó s nemesi oklevelekről? gyüjtessenek-e össze hazai fölirataink? s végül a »Corpus Nummorum Hungariae«-val párhuzamban létesíttessék-e egy külön codex, melyben az egyes korszakok értékeire és áraira vonatkozó adatok publicáltatnának?

C) Történelmi módszer.

Előadó utalva a történetírásban uralkodó különféle módszerek és világnézletekre, ezeket fogja egyenkint tárgyalni. Ismertetni fogja a különböző iskolák módszereit.

II. Osztály.

A történelem mint nevelés.

A) Történeti érzék a közönségnél.

Előadó tárgyalni fogja, miként kelljen a közönségnél egyfelől ápolni a hagyományt: politikai s társadalmi intézkedésekben, ünnepélyeken s a színpadon; másrészt és főleg kijelöli ama módokat, melyeknek révén az újabb kutatás vívmányai is közkincsévé válhatnak. Miként kell tehát a történeti müvek illustrálásánál eljárni? mit és hogyan kell fölolvasni? mikép állíttassanak föl a történeti kiállítások és muzeumok?

B) Történeti érzék a müvészetben.

Előadó, utalva a hagyomány szerepére a müvészetben, megjelöli ama határokat, melyek azt a történetírástól elválasztják. Ki fogja mutatni a különbséget, stylben és fölfogásban egyaránt, történeti müvek és történeti regények, színdarabok, festmények, szobrok között, s kutatása conclusióit müvészetünk eddigi termékeire fogja bírálólag alkalmazni.

III. Osztály.

A történelem mint tanítás.

A) Elemi és közép-oktatásban.

Előadó, csakis a történelem tanításával elérendő praktikus czélokat tartván szem előtt, fejtegetni fogja az elemi és középiskolák a tanítás rendszerét, továbbá hogy a történelem az egyes oszt

értelmi scálája szerint mily terjedelemben s minő alakban tanítassék a legtöbb sikerrel: a chronologicus, a leíró avagy művelődéstörténet modorában? Az eredményekhez képest aztán a tankönyvek szerkesztési módját is bírálni fogja.

B) Felsőbb oktatásban.

Előadó ismertetni fogja a történettanítást a hazai egyetemeken, összehasonlítva a jelentékenyebb európai főiskolákon mutatkozó állapotokkal; különösen figyelmére méltatva a történelmi szemináriumok szervezetét és az azok által elért eredményeket. Tárgyalni fogja azt a kérdést: mily módon lehet nálunk legczélirányosabban életbe léptetni a a történelmi szemináriumot? Végre nem szükséges-e a történelem philosophiája számára külön tanszéket állítani föl?

AZ ORSZÁGOS TÖRTÉNETI CONGRESSUS SZABÁLYZATA.

I. A Magyar Történelmi Társulat kezdeményezésére, 1885. jul. hó 2-tól jul. 7-ig bezárólag, Országos Magyar Történeti Congressus tartatik, melynek czélja a magyar történettudás, nevelés és tanítás fontos elvi kérdéseit megvitatni.

II. A congressus tagjává lehet minden történetkedvelő, a ki f. é. junius 1-ig a congressus titkári irodájánál (Budapest, IV. Egyetemi könyvtár) oly czélból jelentkezik, hogy a congressus tárgyalásaiban részt kíván venni s részvételi díj fejében 5 o. é. frtot — jelentkezése alkalmával — előre lefizet.

A congressus tagjai részvételi jegyet kapnak; utazási kedvezményben részesülnek.

III. A congressus előmunkálatait a titkári iroda intézi, melynek főnöke a M. Történelmi Társulat titkára, tagjai a társulat titkári hivatalának tagjai s megbizottjai.

IV. A congressust a M. Történelmi Társulat elnöke nyitja meg.

V. Az előre megállapított programm értelmében a congressus három szakosztályra oszlik. A szakosztályok elnökei s előadói a társulat elnöksége által kéretnek föl tisztségökre. Az előadó köteles a rábízott kérdésről szóló dolgozatát junius 25-ig a congressus titkári hivatalában irásban bemutatni. A ki a congressus tárgyalásaiban részt óhajt venni, jelentkezése alkalmával a titkári irodával tudatja, mely szakosztályban óhajt működni. Congressusi tag beiratkozhatik több osztályba is.

VI. A congressus tárgyalásai nyilvánosak. A szakosztályok üléseit a szakosztály elnöke vezeti. Az előadó kifejtvén nézetét az tárgyalandó kérdésről, a szakosztály tagjai s azok, kik az osztályjegyzőnél szólásra feliratkoztak, a kérdéshez hozzászólnak. Előadónak joga van, a vitában résztvevők fejtegetéseihez a vita bezárása után hozzászólani, mely után elnök összefoglalja a vita eredményét, s ha concret határozathozatal lenne kívánatos, azt enuntiálja. A szakosztályok határozatai a zárgyülé-

sen publicáltatnak. Az előadók véleménye s a congressus határozatai a Történelmi Társulat hivatalos véleményének nem tekintendők.

VII. A congressus tárgyalásainak szóbeli részét, s a viták lefolyását az osztályjegyzők vezetése alatt gyorsírók jegyzik. A tárgyalásokat összefoglaló kiadványt a congressus titkári hivatala szerkeszti, mely azt a congressus tagjainak a befizetett díj fejében megküldi.

FELHÍVÁS.

Társulatunknak tagjai, továbbá a magyar történetírás munkásai, valamint általában a történetkedvelők, kik a Történeti Congressusban részt akarnak venni, felhivatnak, hogy szándékukat, az 5 frtnyi részvételi díj befizetése mellett, a társulat titkári hivatalában (Egyetemi Könyvtár) jun. 1-ig jelentsék be, s egyszersmind tudassák azt is, hogy a congressus melyik osztályaiban akarnak részt venni?

SZILÁGYI SÁNDOR,
titkár.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A Mosonmegyei történelmi és régészeti egylet kiadta 1884-ik évi jelentését. E jelentésből örömmel látjuk, hogy az egylet szépen virágzik és emelkedik és derekasan hozzáfogott okíratok, könyvek, érmek s más régiségtárgyak gyűjtéséhez, melyek a megyeházban, az egylet helyiségeiben vannak elhelyezve.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Ormós Zsigmond elnöklete alatt febr. 26-án havi ülést tartott, melyen legelsőbben is az aradmegyei tanfelügyelővé kinevezett *Varjassy* Árpádnak a titkárságról való leköszönése sajnálattal vétetett tudomásúl. Ennek kapcsán elnök megjegyzi, hogy a módosított alapszabályok a ministeriumtól már visszaérkeztek, s az uj tisztségek betöltése, szóval az ujjászervezés ezek szerint fog végrehajtatni. Ezek után *Pontelly* István a társulat muzeumának ujabb gyarapodását terjesztette elő, melyet *Odor* Samu pénztári jelentése követett. Egy felolvasás is volt. *Karácsonyi* János »A Csanád nemzetség és birtokai Délmagyarországon« cz. munkájából egy ujabb részletet mutatott be.

IRODALMI SZEMLE.

— A Szabó Károly »Régi magyar könyvtár«-ának II. kötete az elsőnél gazdagabb tartalommal jelent meg, s a hazai nem magyar nyelvű irodalmat foglalja magában 1473 – 1711-ig. Gazdagabb tartalmúnak mondám e kötetet. De csak számban az. »A XVI., XVII. század m irodalma az egyes munkák terjedelmét, fontosságát, tudományos

és e korra gyakorolt hatását tekintve, hasonlíthatatlanúl magasabban áll a hazai nem magyar nyelvü irodalomnál.« S mégis e két kötet csak együtt repraesentálhatja valóban müveltségi állapotunkat a XVI. és XVII. században. Egymást kiegészítik. Együtt tüntetik fel azt a pezsgő irodalmi életet, melyet a reformatio teremtett hazánkban, azokat az elkeseredett tollharczokat, melyeket az uj hitfelekezetek zászlóvivői részint egymás, részint pedig a római katholikus egyház dogmái ellen folytattak. Hazai irodalmunk sok tekintetben lépést tartott a külfölddel. A küzdelem egyenlő fegyverekkel folyt. Tudományt tudománynyal, meggyőződést meggyőződéssel, gorombaságot gorombasággal mértek vissza. A reformatio kezdetétől, jóformán Erdélynek a XVII. század végén bekövetkezett bukásáig tart a küzdelem. Most egyik, majd a másik küzdő fél uszik a győzelem mámorában. A XVI. században a protestantismus triumphál. A XVII-ikben a catholicismus ujra éled, s övé lesz a végső diadal. Tulnyomólag ily nemü munkák, jobban mondva vitaíratok bibliographiai leírását tartalmazza ezen, 20 év óta hangya-szorgalommal összegyüjtött kettős kötet. De hogy nem teljes, azt az I. kötet megjelenése óta napfényre került 2—300 adalék bizonyítja. Igy is megbecsülhetetlen gyüjtemény, melynek értékét az újabb fölfedezések egész tömege sem rontha tja le. Azon óhajtás, melyet a tudós szerző kifejez, hogy magyarok által a külföldön, idegen nyelven kiadott nyomtatványok könyvészeti kézikönyve is befejező harmadik kötetül összeállíttassék, kell, hogy viszhangra találjon. E feladat megoldása nem egyes emberre, hanem hazai könyvtáraink összes tisztviselőire vár. Ez lesz méltó befejezése annak a munkának, melylyel Szabó Károly elévülhetetlen tudományos érdemei koszorújához egy ujabb levelet füzött, s melynek végső szerkesztését és a kiadás sajtó alá rendezését mégis Szabó Károlynak kell végrehajtania.

— A M. T. Akademia Irodalomtörténeti Bizottsága egy újabb bibliographiai munkával gazdagította a magyar irodalmat. Ez *Ábel* Jenőtől »A bártfai sz. Egyed temploma könyvtárának története.« A könyvtár keletkezése körülbelől a XIII. század végére tehető; legalább Ábel a templom legrégibb részének ebben a korban való épitésével hozza kapcsolatba. Ez lehetséges ugyan, de egy, a XV. század második feléből származó összeírás kitétele igen tág értelmü, midőn a könyvtár egyik kincsét, egy misekönyvet »ald«-nak mond, melyről szerző helyesen jegyzi meg, hogy »talán még a bártfai egyház legrégibb idejéből való volt, vagy legalább aligha volt fiatalabb a tizennegyedik századnál.« A legrégibb positiv adat 1435-ből egy graduale beszerzéséről teszen említést, melyre a város 10 arany forintnál többet adományozott. A legutólsó 1832-ből, az ekkor még meglevő könyveknek leltára, melyet Tomcsányi József és Myskovszky Ferencz készítettek. E két idő közti, a bártfai templom könyvtárát illető események vannak Ábel nagybecsü munkájában kritikailag feltüntetve. Könyvmásolókkal, betüfestők-, könyvkötők-,

hártyakészítőkkel találkozunk e kötetben. Megtanúljuk, hogy a lelki pásztori teendőkkel nagyon megfért az elmult századokban a könyvkötés művészete; sőt a mi meglepőbb, találunk rá adatot, hogy a scriptor egyszersmind italméréssel is foglalkozott.

— A Stampfel Károly által alapított irodalmi vállalatunk a »Magyar Helikon«-nak három füzete fekszik előttünk. Báthory István erdélyi fejedelem, később lengyel király életrajza: *Szádeczky* Lajostól; Pázmány Péteré: *Kőhalmi-Klimstein* Józseftől és báró Eötvös Józsefé: *Ferenczy* Józseftől. Mind a három nagy alakja a magyar történelemnek. Báthory Istvánt két nemzet: a magyar és lengyel vallja magáénak. A szűk keretben szépen kidomborított alakját találjuk a magyar nemzet egyik büszkeségének, a lengyelek »nagy« királyának: Báthory Istvánnak, ki politikai szereplését 23 éves korában kezdte el, midőn az Erdélybe visszatérő Izabellát 1556. augusztusában, Erdély határán egy küldöttség élén fogadta. Ettől fogva élete a közügy szolgálatában telt el. János Zsigmond követségekre alkalmazta a hűségében tántoríthatatlan Báthoryt, ki e mellett részt vett ama harczokban, melyeket az ellenkirályok — I. Ferdinánd és János Zsigmond — hadai az ország birtokáért folytattak. E harczok képezték ki hadvezérré, s e nemű tehetségének a Békes Gáspár ellen vívott kerelő-szentpáli csata, s később Vaszilievics Iván orosz czár ellen viselt diadalmas hadjáratai mind megannyi fényes bizonyságai. János Zsigmond halála után a bécsi udvar által pártfogolt Békes Gáspár ellenében 1571. május 25-én erdélyi fejedelemmé választatott. Öt évig tartó uralkodását Erdély felett a Békes rezgelődései ellen folytatott diplomatiai küzdelmek foglalták el. S Báthory győztes maradt. Az 1575. jul. 10. 11-én vívott szentpáli csata Békes nyugtalankodásaitól szabadította meg, s a Miksa irányában megalázó helyzetből emelte ki. A nyert ütközet Erdély függetlenségét jelentette a Habsburg-ház uralmától. Ez azonban még nem volt minden, a mi Miksa hatalmának rovására történt. A lengyel trón 1574. nyarán Valois Henrik búcsútlan eltávozása után üresen maradt. S a varsói országgyülés 1575. decz. 15-én Jagelló Annát s az öt nőül veendő Báthoryt királylyá kiáltotta ki. A főpapok és főurak nagy része által szintén megválasztott Miksa Báthoryval szemben jogát nem érvényesíthette részint késedelmeskedése, részint időközben bekövetkezett halála miatt. Báthory lengyel királysága (1576—1586) egyik legszebb lapját képezi a lengyel nemzet évkönyveinek. Külső ellenségeit diadalmas hadjárataiban leverte s megalázó hódolatra kényszeríté. »Bölcs törvényeket alkotott, a törvénykezés, igazságszolgáltatás terén üdvös reformokkal boldogította második hazáját, s a mi legfontosabb volt, a királyi méltóság régi tekintélyét s hatalmát helyreállította.«

— Kőhalmi-Klimstein József Pázmány Pétert inkább az írót és a catholicismusnak Magyarországon megmentőjét, mint az államférfi mutatja be. Szerző az állam üdvét catholicus dynastiában és a «

licus vallás megszilárdításában találja. A XVI. században tudvalevőleg a Habsburg-házzal a »nemzeti párt« állott szemben, mely »czélja elérésére (teljes jó szándék mellett) két veszedelmes eszközt ragadott meg: az izlam pártfogását és az új hit terjesztésének eszközlését, a protestantismust.« Alig hiszem, hogy a protestantismus által a »a nemzeti önállóság« veszélyeztetését illetőleg Pázmány Péter Köhalmi-Klimstein úrral egyetértett volna. A Bethlen Gáborral és I. Rákóczy Györgygyel való összeköttetései a K.-K. állítását aligha fogják igazolni. Különben is egy állam boldogságát egyik vagy másik vallásfelekezethez kötni manapság: meddő erőlködés.

— Ferenczy József a »magyar doctrinair«-ek egyikének, báró Eötvös Józsefnek életét írta le. Mint írót, szónokot és politikust állítja elénk. Sok jellemzőt sorol fel szerző, — bár néhol ellenmondásba jön önmagával, pl. midőn Eötvöst, mint aggodalmaskodót, minden »radicalismustól tartózkodót« tünteti fel, pedig Eötvös az, ki a »radicalis irányban haladó« Kossuthnak Széchenyi támadása ellen »Keletnépe és Pesti Hirlap« című munkájában védelmére kelt. Mindez azonban inkább irodalmi szempontból van tárgyalva, s mint ilyen, nem tartozván szorosan folyóiratunk keretébe — bővebben nem foglalkozunk vele.

— A Nagy Imre által szerkesztett Anjoukori okmánytár IV-ik kötete az 1340—46. évekből tartalmaz okleveleket. Egész halmaza a geneaologiai és geographiai adatoknak. A Kállay, Czudar, Szentgyörgyi, Rozgonyi, Báthory, Bubek, Drugeth, Turzó, Révay, Elephánti, Rákóczi, Azari, Czibak, Bánffy, Ugali stb. stb. családok hosszú sorozatban, egymást felváltva, fordúlnak elő. De megbecsülhetetlenek amaz adatok is, melyek Magyarország középkori geographiájának ismeretéhez járúlnak. Ezek mellett csekély az általános érdekű darabok száma. Mindössze három-négy oklevél van, melyek hazánk politikai és művelődési történetére vonatkoznak. Róbert Károly 1340-ben a zágrábi püspököt, Mykch tótországi bánt, Doym és Bertalan főispánokat a zágrábi notorius árúlók üldözésére útasítja. Ugyanő tolcsvai Laugh János fiának, Lászlónak arany és ezüst bánya nyitásra ád engedélyt. Nagy Lajos 1344-ben egyik palotaőre fiának, Miklósnak, követségekben, de főkép a Zách Feliczián merénylete alkalmával Róbert Károly és a királyi család megvédelmezésében tanúsított férfias önfeláldozását, a merénylő Zách rokonaitól, Kopeytől és Bathowtól a koronára szállt Malonya nevű barsmegyei birtokkal és nemességgel jutalmazta meg. A magyarországi oklevélhamisítások számát e kötet szintén szaporítja egygyel, mely szerint Mocsi Árpád András Erzsébet királyné egy privilegiumának meghamisításáért fej- és jószágvesztésre ítéltetett. Találunk rá esetet, hogy egyesek az adományosnak az adományozott birtokba iktatását meggátlandók, a privilegiumnak az azt vivő szolgától elrablását kísérlették meg. Találunk adatokat az Anjoukori okmánytár IV. kötetében a régi nemzetségek családfájához. A Horváthnál is említett Aba, Chaak, Thekele, Kop-

pán, Nádasd nemzetség neveken kivül újakkal is találkozunk. Ezen ös nemzetségi nevek: *Haraszt, Zyl, Zabo, Sartiwanueze.* Az emlitetteken kivül a Horváth által is ismert Rátholt, Herman, Botta jövevény-nemzetség nevek is előfordúlnak az Anjoukori okmánytár ezen kötetében. Mind megbecsülhetetlen adatok ezek, s legtöbbnyire az országos levéltárból, a muzeumból és egy pár család itt elhelyezett levéltárából gyüjtettek össze. Az országos intézetek oklevél-kincsei nem kallódnak, nem kallódhatnak el. De az országban számtalan család levéltárát, leveles ládáját pusztúlás fenyegeti. Ezeknek kincseit a nemzet s a tudomány számára megmenteni: kell, hogy tudományos akadémiánk feladatát képezze. Csak alkalmat, módot kell nyujtani rá. A várt eredmény nem maradhat el. B. S.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A Turul harmadik évfolyamának első füzetét egy, már régóta hallgató történet-búvár czikke nyitja meg. Az Árpádkori Okirattár szerkesztője, Kubinyi Ferencz értekezik »A Nishoray Vidffyek czímeres leveléről és nemzedékrendjéről« s közli Mohoray Vid nemes levelének czímerét színes fénynyomatban, ki a Vidffy családnak alapítója volt. Következik Szendrey czikke Miskolcz város czímeréről, számos képpel és pecsétrajzzal illustrálva. Szerinte Miskolcz város czímere Zsigmond király arczképéből származott. Hogy azonban Zsigmond királynak leghitelesebb arczképe a nürnbergi városházán, helyesebben a Germanisches Muzeumban őrzött arczképe volna, ehhez sok szó fér; alighanem hitelesebb a görlitzi, melynek photographiai hasonmását a történelmi társulat bírja. Gróf Lázár Miklós a Kelneki-család nemzedékrendjét állítá össze, forrástanúlmányok alapján, nagy szorgalommal. Következik Pósta Béla czikke: »Egy pár szó a magyar czímer kérdéséhez« czím alatt, mely e társulat egyik gyűlésében fel is olvastatott. Némethy Lajos a Némethy-családok genealogiájához közöl érdekes és gonddal összegyüjtött adatokat. Tagányi folytatja a nemesi oklevelek jegyzékét, melyek az országos levéltárban őriztetnek. Szádeczky Lajos a Károlyi codexet ismerteti. A »Vegyesek« rovatában Csergheö Géza egy XVII-ik századi magyar czímeres könyvet ismertet, egy tábla czímer kíséretében. Wertner Mór a genealogiai tanúlmányok müveléséről értekezik. A »Tárczá«-ban érdekes apróságok vannak közölve.

— Az egyházmüvészeti lap márcziusi füzete megkezdi Ipolyi Arnold nagyszabású beszédének közlését, melyet a képzőmüvészeti társúlatban tartott. Bogisich Mihály a régi templomi énekekről értekezik. Némethy Lajos folytatja értekezését a II-ik József császár idejében alkotott egyházi énekekről. A füzetet apró közlések zárják be.

— A hazánk III-ik füzetében Károlyi Sándor arczképe van közö Puky Miklós »Komáromi emlékeim« czím alatt érdekes adatokat l

az 1849-iki komáromi eseményekhez. Ábafy Lajos Károlyi Sándor tábornok néhány ismeretlen levelét közli az 1712—44. közti évekről. Iványi István folytatja a tiszai határőrvidék keletkezésének történetét, Torma Károly Rettegi György naplójából az 1765-ik évre vonatkozó feljegyzéseket közli; kor- és művelődéstörténeti szempontból érdekes adalék. Idősb Szinnyei József folytatja »Komárom, 1848—49-ben« czímű munkáját s ezúttal naplójának májusi részleteit közli. E közlésben is sok érdekes adat foglaltatik. Ferenczy közli Kossuth előfizetési felhivását a »Törvényhatósági tudósítások«-ra, melyet az »országgyűlési tudósítások« befejezése után adott ki. A »Tárczá«-ban érdekes apróságok foglaltatnak.

— A »Figyelő« harmadik füzetében Paszlavszky Sándor Amadé Antal, egy XVIII-ik századi ismeretlen költő életét ismerteti. Dr. Váczy János összeállitá Haller Jánosnak a »Hármas historia« irójának életére vonatkozó adatokat. Abafi Lajos Horváth Ádám életéhez közöl adatokat. Csaplár Benedek folytatja Révai életét. Következnek Fabó András adalékai Zwittingerhez. Dr. Váczy János Szinnyei Repertoriumának legújabban megjelent kötetét ismerteti. »A magyar irók élete« czímű rovat Pongrácz Emil, Német Antal és Kovács Lajos életére vonatkozó adatokat közli. A füzetet érdekes »Tárcza« s Szinnyei repertoriuma zárja be.

— A Magyar Nyelvőr harmadik füzetében érdekes nyelvtörténeti adalékok foglaltatnak, sok különböző helyről összeküldve, többi közt Szily Kálmán a férjről, Kispál Mihály a boncsokról s Szarvas Gábor az emingről értekeznek. Ez utóbbira vonatkozólag pontos megfejtés van közölve azon szótárban, melyet Salamon Ferencz a »hódoltsági okmánytár« II-dik kötetének a végéhez irt s melyet érdemes volna a magyarba átjött török szavak elemzésénél figyelembe venni.

— Az Ungarische Revue II-ik és III-ik füzete több, az utóbbi időben megjelent magyar értekezést közöl német forditásban, leginkább azokat, melyek a külföldieket is érdekelhetnék. Igy Trefortét Mignetről, Nagy Sándorét az iskolai színművekről, Marczaliét a Hóra világról, Hampelét a nagyszent-miklósi leletről s Hunfalvyét a rumén történetirásról.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1885. MÁRCZIUS.

Bencziteink és leendő főapátjuk. *Spinoza dr. Bud. Hirlap* 86.

Czimek történetéhez. (Adalékok a—) *Vasárn. Ujság* 9. sz.

»*Huszka József.* A magyar díszitő styl. Bp. 1885.« Ism. *Szana Tamás. Nemzet* 81. sz.

Iványi Ede. Adatok Magyar-Óvár várának múltjához. *Pozsonyvidéki Lapok* 42. sz.

Kandra Kabos. Az egri jogakademia ifjukora. *Eger és Vidéke* 9. és követk. sz.

Kisfaludy-családi levéltárából. Kisfaludy László levele. Lak, 1618. Közli *Darnay Kálmán. Zalai Közlöny* 8. sz.

»*Komáromy András.* Karancsberényi báró Berényi György élete és politikai működése 1601—1677. Bp. 1885.« Ism. *Egyetértés* 80. sz.

Ledniczky Ipoly. Frater György. Jellemrajz. *M. Állam* 63. és 64. sz.

Magyar nemzetiség földrajzi nyoma Horvátországban. *Nemzet* 73. sz.

»*Magyar Történelmi Életrajzok.* Szerk. *Szilágyi Sándor.* I. füzet.« Ism. *rf. Budapesti Szemle* XLI. 318—320 l.

Március 15-ke 1580-ban. *Bud. Hirlap.* 73. sz.

»*Márki Sándor.* Mária Magyarország királynője. (Magyar Történeti Életrajzok I.) Bp. 1885.« Ism. *Dr. Jancsó Benedek. Fővárosi Lapok* 54. szám.

Mikulik József. Egy magyar kis város védelmi intézkedései. 1526—1715. *P. Napló* 73. sz. — Rozsnyó város múltjából. *Rozsnyói Híradó* 13. és köv. sz.

Molnár Antal dr., Zsigmond magyar király a császári trónon. *Vasárn. Ujság* 7. sz.

»*Myskovszky Viktor.* Magyarország középkori és renaissance stylü müemlékei. Bécs, 1885.« Ism. *Verédy Károly. Nemzet* 87. sz.

Nógrádmegye nevezetesebb várai. Hollókö, Somoskö, Buják vára. *Ország-Világ* 10. sz. Képpel.

Nyári Sándor. Bécs épitkezési fejlödéséről. *Föv. Lapok* 57. sz.

Országgyülés 300 év előtt. *Bud. Hirlap* 66. sz.

Pergamon. Ország-Világ 13. sz. Képpel.

Szádeczky Lajos. Kurucz világ. *Bp. Hirlap* 62. sz. — Orosz udvari szokások 300 év előtt. *U. ott* 64. sz. — Szalay József, *U. ott* 75. sz. — A kitiltott oláh könyv és irója. (Densusianu: Hora és Kloska története.) *U. ott* 85. sz.

»*Scherr János.* A világirodalom története. I. kötet. Bp. 1885.« Ism. *Szana Tamás. Nemzet* 64. sz.

Tata az Árpádok alatt. *Tata-Tóvárosi Híradó* 5. és köv. sz.

Téglás Gábor. Öskori bányász szobrok. A körösbányai aranymosásból. *Ország-Világ* 10. sz. 3 ábrával.

Telecskay. Sz. Cirill és sz. Methódnak rövid élettörténete. *M. Állam* 90. és köv. sz.

Történelmet. (Ne nyitogassuk a—) *P. Hirlap* 84. sz.

Várnai B. Sándor. A zongora történelméről. *Hölgyek Lapja* 10. sz.

Zsilinszky Mihály. Az 1619—20-ki pozsonyi országgyülés. *Nemzet* 87. és köv. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az 1848. előtti országgyülések története. A belügyminiszter a következő körlevelet intézte az ország törvényhatóságaihoz: A magyar tudományos akadémia egyik közelebbi ülésében Zichy Antal tiszteleti tag felhívta az akadémia figyelmét arra, hogy újabbkori országgyüléseink történetének számos nagyjelentőségü emléke még ismeretlenül, gyakran még megközelíthetetlenül lappang, sőt azon veszélynek van kitéve, hogy az azoknak fontosságát nem ismerőknek kezeiben elvész. Áll ez különösen az országgyülések kerületi üléseinek irományairól. Ezen ülések a legérdekesebb eszmecserék és pártküzdelmek színhelyei valának. Tárgyalásaik a politikai eszmék fejlődésének megismertetésére a legnagyobb világosságot deríthetik. De a kerületi ülésekről jegyzőkönyvek nem vezettetvén, azokra nézve csak a követek magán följegyzései, naplói és jelentései szolgálhatnak a történetirók részére kútforrásul. Minthogy pedig azon férfiak sora, a kik az 1848. előtti országgyülésekben részt vettek, mindinkább ritkúl, és attól lehet tartani, hogy a jelzett emlékek iránti érdeklődés a nagyközönségben mindinkább szünni fog: az azok megmentésére irányúló intézkedéseket az akadémia nem tartja tovább elhalaszthatóknak. Az akadémia azon kérelemmel fordúl tehát hozzám, hogy a szóban levő nagyfontosságú ügy a törvényhatóságok figyelmébe ajánltassék. Felhívom ennélfogva a törvényhatóságot, hogy a törvényhatóság levéltárában feltalálandó ily iratok jegyzékét állíttassa össze, a magánosok (országgyülési követek és azok örökösei) birtokában levőket kipuhatolni igyekezzék, s az eredményt úgy közvetlenül a m. t. akadémiával közölje, valamint nekem is jelentse fel. Budapesten 1885. évi márczius hó 5-én.

— Kossuth Lajos iratait az emigratióból az Athenaeum új népies kiadásban bocsátotta sajtó alá. A szerkesztést Helfy Ignácz orsz. képviselő vállalta el, ki a három kötetet egy kötetbe vonta össze a nélkül, hogy akár egy nevezetes mozzanatot, akár egy eredeti gondolatot kihagyott volna, a diplomatiai okmányok és a terjedelmes levelezések összevonása által, s kiváló gondot fordított a szerkesztő arra, hogy lehetőleg érintetlen hagyja azon részeket, hol Kossuth maga beszél. A népies kiadás számos képpel lesz illustrálva Kossuth Lajos emigrationalis életéből és családi köréből. Hogy a mü megszerzése minél inkább megkönnyittessék, legelőször füzetekben jelenik meg. E füzetes kiadás terjesztése a Mehner Vilmos czégre van bízva. Husz, legfeljebb huszonöt, rövid időközben megjelenő füzetben a mü be lesz fejezve. Egy-egy képmellékletekkel ellátott füzet ára 30 kr. Az első füzet f. é. april havában jelenik meg és minden könykereskedésben s könyvelárúsító helyen kapható.

— »Fontana D'Angioli báró Lo Presti család nemzedék rendje« czim alatt egy rendkivül diszes kiállitású munka hagyta el a sajtót, valódi amateur kiadás, mely Hornyánszky nyomdájának becsületére

válik. E munka irodalmi emlék, melylyel Melczer István nejének, báró Lo Presti Henrikának, áldozott, ki még megérte az örömöt, hogy azt olvashatta, de nem sokáig élte túl. E kis könyvnek, mely tulajdonkép genealogiai értekezés a Lo Presti családról, egy kis története van: Schlauch Lőrincz 1863-ban írt egy kis munkát a Lo Presti család genealogiájáról ismeretlen levéltári adatok alapján s azt ki is nyomatta. De gondatlan kéz minden példányát megsemmisité, egyet kivéve, melyet a báróné mentett meg, s mely valóban megérdemelte, hogy a szerető férj azt újra kiadja. A könyvet Lo Presti József a rámai hös arczképe diszíti s a család czímerének színes mása.

— Gelich Rikhárd »Magyarország Függetlenségi harcza 1848—49-ben« czimü munkájának 15. és 16. füzete elhagyta a sajtót s ezzel a II-ik kötet, mely 1849. márcziusig terjed, be van fejezve. Nagybecsü munka, mely kiváló helyet foglal el a forradalom történetére vonatkozó irodalomban.

— Ráth Mór kiadásában br. Eötvös József halhatatlan művének, a »XIX-dik század uralkodó eszméinek« harmadik diszkiadásából az első füzet megjelent. Az egész munka 16 füzetre van tervezve, minden füzet ára 50 kr., mely, tekintve a valóban díszes kiadást, jutányosnak mondható.

— Az Athenaeum tört. könyvtárának 11-ik kötete, Ménard Renétől az »ókori művészet története«, elhagyta a sajtót. Elismert becsü munka, melyre felhívjuk a közönség figyelmét.

— Hegyesi Márton »Biharvármegye 1848—49-ben« czimü munkára hirdet előfizetést. A szerep, melyet Biharmegye az öröm és gyász napjaiban betöltött, megérdemli, hogy munka szenteltessék neki. Nagyhírü vezérférfia Beöthy Ödön azon nagyjaink sorában foglal helyet, kik e zivataros időkben hazánk történetének, az események kényszerítő hatása alatt, irányadói valának. A munka 20—25 íven pünkösdkor jelenik meg, s 2 forint 50 kr előfizetési ára szerző nevére (Nagyvárad, Kalvária-utcza) május 1-ig küldendő. Ajánljuk e munkát tagtársaink figyelmébe.

— A Szondi-Emlék-Bizottság által kibocsátott felhívás az emlékérmek elkészültét jelenti, melyek szétküldése, a mint az első példány az esztergomi érseknek átadatott, azonnal elkezdetik. Megrendeléseket a bizottság Ipolyságon: egy arany, valódi értékének megfelelő példányra 60 frt, egy 2 frt értékü ezüst példányra 3 frt 10 kr., és egy bronz példányra 1 frtjával még mindig elfogad.

— »Dürer Albert élete és művészete« czim alatt díszes vállalatot indit meg *Divald* Károly, ismert művállalkozónk. A szöveget, mely külön monographiát képez, Dr. *Szendrei* János irja, kinek nevét úgy tagtársaink, mint a közönség előnyösen ismerik. Az egész vállalat czélja, hogy Dürer legremekebb alkotásait összeválogatva, a fametszeteket, rézkarczokat és metszeteket, melyek muzeumokban, vagy egyes gy

vannak, hü másolatban adja a közönség kezébe. A vállalat folio alakban 20 füzetből fog állani; minden füzetben 5 lap s így összesen mintegy 120 metszet hü másolata lesz s minden második füzetben egy folio ívnyi szöveg párhuzamosan magyar és német nyelven. Megjelenik pedig minden hónapban egy füzet. Egy füzet ára 1 frt 50 kr. Megrendelhető Budapesten Grill Károlynál.

— Mikulik József »Magyar kisvárosi élet 1526—1715.« czimü munkájára nézve az előfizetési határidő f. é. ápril havában lejárván, figyelmeztetjük az ez iránt érdeklődőket, hogy megrendelésöket az 1 frt 50 krnyi előfizetési ár beküldése mellett még f. é. ápril havában tegyék meg. Miután e mü könyvárúsi úton vagy épen nem, vagy csak néhány példányban és jóval magasabb áron lesz kapható, megeshetik, hogy későbbi megrendeléseknek szerző eleget nem fog tehetni. Az előfizetési felhivást a Századok márcziusi füzetében részletesen ismertettük és ez alkalommal újolag és melegen ajánljuk azt t. tagtársaink figyelmébe.

— Makay Dezső, kir. törv. bíró Nagy-Kanizsán, tagtársunk következő sorok közzétételére kért fel:

»Nyilt kérelem Magyarország nemesi családaihoz! Ma napság, — midőn a napirenden levő társadalmi és osztályharczok feletti discussio éles hullámai, úgy a mindennapi társas beszélgetések, valamint hírlapi czikkek s röpiratok alakjában fel-felvetik, a csak igen kevesek által behatóan ismert s azért vajmi különbözően is tárgyalt s méltatott thémát: a magyar gentry életképessége felől; midőn a törvényhozás termében is merülnek fel hangok, melyek nyilván arra vallanak, hogy a jelenleg is virágzó számos régi nemesi családok ősrégi nemessége felől az eszmék igen kevéssé vannak tisztázva, — szükségét éreztem annak, hogy egy lehetőség szerint megbízható stemmatografiai munkálatban, a honfoglalástól kezdve egész a XV-ik század végéig *már* magyar nemesi rangon álló régi családok közül *a még jelenleg is élő s virágzó régi magyar nemesi családokat* egybeállitsam s munkálatomat, melyen már két év óta fáradozom, annak idején közrebocsássam. Egész tisztelettel s bizalommal felkérem ezek előrebocsátása után — Magyarországnak az *1500-ik évig* (*bezárólag*) *már nemesi rangon álló* nagyrabecsült régi nemesi családait, legyenek segitségemre nem könnyü feladatom sikeresitésében — hogy így a lehetőség szerint annál inkább megfelelhessek a *történelmi valónak*, — s sziveskedjenek *azon legrégibb keletü* okmányuk hiteles másolatát nekem megküldeni, a melyből *nemesi rangon létük kétségtelenül* megállapitható; hogy a mennyiben a források, melyek rendelkezésemre állanak *reájuk nézve*, esetleg elégséges adatot nem szolgáltatnának, — kiegészités s gyakran igen becses új adat gyanánt közleményeiket munkálatomban felhasználhassam.«

Az e tárgyra vonatkozó közlések Nagy-Kanizsára Makay urhoz küldendők.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ADALÉK Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában. Irta Hampel József. (Értekezések a tört. tudom. köréből. XII. k. 1.) Budapest, 1884. Ára 20 kr.

— RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR. Második kötet. Az 1473—1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irta Szabó Károly. Kiadja a m. tud. akadémia. Budapest, 1885. Ára 4 frt 50 kr.

— SZABOLCSVÁRMEGYE ALAKULÁSA. Kandra Kabostól. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XII. k. 2.) Budapest, 1884. Ára 30 kr.

— A BÁRTFAI SZ. EGYED TEMPLOMA KÖNYVTÁRÁNAK TÖRTÉNETE. Irta Dr. Abel Jenő. A m. tud. akad. irodalomtört. bizottságának kiadványa. Budapest, 1885. Ára 1 frt 20 kr.

— FONTANA D'ANGELI BÁRÓ LO PRESTI család nemzedékrendje. Lo Presti József arczképével, a család czímerével, a német eredeti szöveg hű lenzomatával és három geneologiai táblával. Budapest, 1885. 8-adr. 65 l.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-BEN. Irta Gelich Richárd. 15—16. füzet. Budapest. Aigner Lajos. 1885. Ára 80 kr.

— A XIX. SZÁZAD uralkodó eszméinek befolyása az államra. Irta. B. Eötvös József. Harmadik kiadás. I. füzet. Budapest, 1885. Ráth Mórnál. Ára 50 kr.

— AZ ÓKORI MŰVÉSZET TÖRTÉNETE. Irta Ménard René. Francziából. Budapest, 1885. Az Athenaeum r. t. nyomdája. Ára 80 kr.

— ADALÉKOK a tiszántuli reformált egyházkerület történetéhez. Debreczen, 1884.

— EGYHÁZJOGI ISMERETEK. (Kézirat helyett) Debreczen, 1884.

— A MAGYAR STYL. Irta Réthy László. Budapest, 1885. Akad. könyvkereskedés.

— HADADI BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS EMLÉKE. Élet- és jellemrajz. Irta Szikszay Lajos. Budapest, 1884. Fanda József nyomdája.

— BÁTHORY ISTVÁN ÉLETRAJZA. Irta Szádeczky Lajos. Pozsony, Budapest, 1885. Stampfel Károly nyomdája. Ára 30 kr.

— PÁZMÁNY PÉTER ÉLETRAJZA. Irta Köhalmi-Klimstein József. Pozsony, Budapest, 1885. Stampfel Károly nyomdája. Ára 20 kr.

— BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ÉLETRAJZA. Irta Ferenczy József. Pozsony, Budapest, 1885. Stampfel Károly nyomdája. Ára 20 kr.

— GRÓF PÁLFFY MIKLÓS FŐKANCZELLÁR EMLÉKIRATAI Magyarország kormányzásáról. Adalék Mária Terézia korának történetéhez. Irta Marczali Henrik. A magy. tud. Akad. történelmi tudományi é. zések XI. kötet IX. szám. 1884. 8-ad. 59 lap.

A NEMZETGAZDASÁG TÖRTÉNETÉHEZ

HAZÁNKBAN A MÚLT SZÁZADBAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Ki a magyar kereskedelem fejlődése iránt érdeklődve végiglapozza történelmünket, vagy, ezt sokalván, Horváth Mihálynak »Az ipar és kereskedés története Magyarországon« című dolgozatából merít tanúságot: azt fogja találni, hogy a mohácsi vésztől egész a XVIII-ik század elejéig alig történt közintézkedés, mely alkalmas leendett vala országunk csereforgalmát a szomszéd népekkel élénkíteni s biztos alapokra fektetve, rendszeresíteni.

Az 1526—1700. időszak par excellence a szabadalmak korszakának nevezhető. A Fuggerek, Henkelek s a császár-királyok más idegen kegyenczei egyre-másra kapják az adományokat, kereskedési kiváltságokat, megyék tizedeit, harminczad jogokat, fémek és termények egyedárúságát stb. E jelenség azonban nem tekinthető veszedelmes merényletnek, mely hívatva lett volna hazánk gazdasági fejlődésének gátot vetni. Korántsem. Magyarország földjének s bányáinak nagy része akkor jóformán res nullius volt s a fejedelmek a szükség perczeiben szívesen adományozták azokat alattvalóiknak, ha háladatosság fejében csengő pénz folyt értök a királyi pénztárba. Az országgyűlések, melyek rendszerint fontosabb dolgokkal valának elfoglalva, mint a minő szerintük a közgazdasági viszonyok szabályozása volt, édes keveset törődtek az efféle dolgokkal. Működésük ez irányban alig terjedt többre holmi érczpénz-szabályzatoknál, árúmegállító jogok adományozásánál s perpatvarkodásnál a szomszéd tartományok fejedelmeivel és rendeivel.

A XVIII-ik század elején a szathmári békekötés után egyszerre más szél kezd fújni. Magyarország sorsának intézői eszmélni kezdenek, figyelemmel kezdenek lenni az ország közgazdasági viszonyaira s ez eszmélésnek igen komoly oka van. Míg a harczok, pártviszályok közepette senki sem törődött vele, ha az ország anyagi erejének egy része külföldre szivárog; a béke után mindenki érezte, hogy most a nemzet feladata nem más, mint kitatarozni, helyreállítani a százados harczok folyamán megingott hitelét és közjólétét s ezért igénybe kell vennie mindazon jövedelmi és vagyonforrásokat, melyekkel az állam és lakói rendelkeznek. S a mi e meggyőződést még szilárdabbá, e munkálni vágyást még erősebbé tette, az a bécsi politikusok által követett uj irány volt — melynek első tünetei a 20-as években jelentkeznek — Magyarországból a német tartományok gyarmatát csinálni, melynek ősterményeit olcsó áron szerezhetik meg s hol saját ipari termékeiket a lehető legelőnyösebben értékesíthetik. Ennek az iránynak első symptomái az osztrák tartományokban a magyar árúkra vetett külön vám, melylyel »Landständische Aufschlägen« czímén jog- és törvényellenesen sujtattak a magyar czikkek, továbbá az uj vámrendszer, mely árúinkat átlagosan 17%-al rendelte elvámolandóknak s a különféle tilalmak, melyekkel különösen ősterményeink kivitelét szándékoztak meggátolni. Be is következett az, mi logice nem is maradhatott el, t. i., hogy hazánk közvetlen összeköttetése a külfölddel a minimumra szállott alá.

A rendek eszrevévén ez intézkedések czélzatát, ismételten panaszkodtak a királynak e sérelmes rendszabályok miatt, de a feleletek stereotyp vigasztalansággal mindig egyformán hangzottak, hogy »ő felsége megvizsgálja az ügyet s jog és méltányosság szerint fog eljárni.« Ez azonban soha sem következett be. Az országgyűlések — így az 1715-iki s az 1729-iki — bizottmányokat küldtek ki, tudós, tapasztalt és nagytekintélyű férfiakat, hogy tanúlmányozzák az ország közállapotait s különösen a módokat és eszközöket, melyekkel a kereskedelem, ipar és mezőgazdaság emelhetők volnának. Ugy az első mint a második választmány terjedelmes munkálatban gyűjté össze tanácskozásainak végeredményét, melyben igen sok gyakorlati és üdvös elv van letéve — ő[illegible]
A munkálatok a helytartótanácshoz útasíttattak, hogy az

sen tanuságot belőle s használja fel a benne foglaltakat az ország boldogítására, de valószínű, hogy ez ünnepélyes rendelet mellékleteként egy titkosabb természetű utasítás is érkezett, meghagyván e hatóságnak, hogy az elaboratumok adassanak át a levéltár mindent, még az elveket is beborító, eltemető porának. Úgy is történt s azután jó darab ideig nem tartatván országgyűlés, a rendek még csak nem is kérdezősködhettek jó igyekezetű munkásságuk gyümölcsének sorsa felől.

Mária Terézia országlása alatt e viszonyok még rosszabbra fordúltak. Nem azért, mintha e királynő nem viseltetett volna teljes rokonszenvvel nemzetünk iránt, de mivel az elv: Magyarországot tisztán az őstermelésre szorítani, mely III. Károly alatt csupán azért állíttatott fel, hogy a német tartományok jólétének emelésére szolgáljon, Mária Terézia által igen üdvösnek, sőt olyan helyesnek találtatott, hogy a nagy királyné éppen ettől várta hazánk vagyoni állapotainak föllendűlését. S épp ezért, bármit beszéltek légyen is hű magyar tanácsosai, ő nem tágított s e — fájdalom — téves és reánk nézve káros felfogásában mindvégig megmaradt. S így történt, hogy a fejedelmi jóakarat úgyszólván így többet ártott nemzetünk kereskedelmének, mint az előző évtizedek majdnem nyiltan bevallott ellenséges indulatból eredett sérelmes intézkedései. A királynő e közgazdasági nézeteit bőven ki tudta zsákmányolni a bécsi commerzienrath, hosszú sorozatát eszközölve ki a rendeleteknek, melyeknek fele is elég lett volna a magyar ipart mint a kereskedelmet teljesen megsemmisíteni, sőt mi több, nemzetünket kényszeríteni, hogy minden szükségletét csak is osztrák kézből, vagy osztrák kézen át vegye.

E rendeleteknek úgyszólván teljes sorozatát találja az olvasó Horváth M. fentidézett munkájában s azért itt csak a nevezetesebbeket említem föl tájékoztatás czéljából. Ilyenek voltak a többek közt: *a)* A külföldi czikkek vámja a német tartományokra nézve 5—20%-ra, a magyar korona országaira nézve pedig különbség nélkül az árúk természetét illetőleg 30%-ra tétetett. *b)* A magyar kereskedő, ha osztráktól vette a külföldi czikket, 5%-nyi vámvisszatérítésben részesült. *c)* A gyárak alapítása nálunk minden módon meggátoltatott, Ausztriában elősegíttetett. *d)* Olyan árúk, melyeket az osztrák tartományok már

produkáltak, ha mégis külföldről hozták be azokat, 60% vámmal sujtattak. *e)* Olyan magyar terményeknek külföldre vitele, melyekre az osztrák tartományoknak szüksége volt, föltétlenül betiltatott. *f)* A magyar kereskedő portékáit csak bizonyos megjelölt városokba vihette ki és a szükségelt idegen árúkat — természetesen osztrák kereskedőktől! — csak ott vásárolhatta. *g)* A magas vámokon kívül a magyar árúk még számtalan tartományi, városi és határszéli mellékvámok sulyát valának kénytelenek hordozni.

E rendszabályok, melyek mellett nem is említjük a számtalan irka-firkát, pl. kisérőleveleket, helyi és határszéli bizonylatokat, vámnyugtákat stb., melyek pénzbe is kerültek s a forgalmat is nagyon meglassították, elegendők voltak arra, hogy egy teljesen kifejlett és virágzó ipari és kereskedő államot tönkre tegyenek; hogy ne ölték volna hát ki az alig éledező magyar kereskedésből az élet utolsó szikráját. Az egykor oly élénk lengyel és sziléziai kereskedés, mely egyfelől egész Oroszország közepéig, másfelől Danzigig, sőt Lübeckig terjeszté a magyar terményeket, méltányos áron juttatván hozzánk e népek produktumait, e kereskedés mondjuk, már alig létezett; az olasz intercursus teljesen Triestbe, a királynő s az osztrák politikusok e dédelgetett városába concentráltatott s a kiméletlenség annyira ment, hogy a szlavon buza, mely Karinthiába és Karnioliába szállíttatott, Triesten át kénytelenitteték utját venni. A pozareváczi béke, mely némileg rendezte kereskedelmi viszonyainkat az ozmán birodalommal, mit sem használt nekünk, kik alig valánk képesek olyan czikkeket kivinni, minőket e birodalom lakói nélkülöztek s így egész előnyünk a transito csekély morzsái voltak.

A rendek mint előbb, úgy most is, panaszkodtak, felírtak és kérvényeztek az ő legékesebb latinságukon, de az íratok sorsa még rosszabb volt mint a III. Károlyhoz benyujtottaké, a menynyiben a felelet rendesen egy még sujtóbb, még sérelmesebb rendelet vala.

Ez időszakban történt, hogy a nemzetgazdasági doctrinák, melyek külföldön már évek óta élénk megvitatások tárgyát képezték, hazánkba is kezdének beszivárogni. Míg azelőtt a tervezők javaslataikat csakis, ha ugyan szabad e szóval élnünk, a ne napi igényeihez alkalmazták, most már kezdték elismerni s

zetgazdaságot tudománynak, tanait oly czéloknak, melyeket elérni csak hosszú és szakadatlan munkaárán lehet. A XVIII-ik század második felében már vannak physiocratáink, kik a népek jólétének forrását csakis a földben s az őstermelésben látják, vannak — s pedig ezek vannak többségben — kik a mercantilismus elveinek hódolván, a forgalom élénkségéhez arányítják egy nemzet vagyonosodását; vannak kik a bécsi Sonnenfels populationistikus tanait ismerve el egyedűl helyeseknek, minden áron arra törekesznek, hogy a népesség szaporíttassék, úgy vélekedvén, hogy mennél több a kéz, annál több a munka s annál gazdagabb a nemzet. Smith Ádám, az apostol, már él és működik, de tanításairól még nem igen tudnak semmit, a mi az adott körülmények közt teljesen fölösleges is volna.

Sőt bátran mondhatjuk, hogy fölösleges volt mind a többi theoreticus álmadozás is, midőn a legszebben, leghelyesebben levezetett elvek gyakorlati kivitelével érczfalként állt szemben a rosszakaratú Commerzienrath, s a jóakaratú, de téves elveket valló királynő hatalmas egyénisége. Ez a tisztán látható jóindúlat jobban vértezte őt bárminél s teljesen hozzáférhetetlenné tette a capacitatióra. Lett légyen Nádasdy a bán, avagy Pálffy a fejedelemi nő által atyjaként tisztelt ősz barát, ebben a dologban még az ő sulyos szavuk is köszönettel fogadott, de a priori félretett tanács volt.

Ez a tendentia: Magyarországot tisztán az őstermelésre szorítani s a német tartományok gyarmatává tenni, csakhamar nyilvánvaló lett egész Európában. A gyarmatoknak, legyenek bár jövedelmi forrásaik a legkétesebb természetűek, mindig igen nagy közönsége van az emberiség bizonyos osztályában. Sőt mi több, mennél hézagosabbak az informatiók, melyek közszájon forognak, annál nagyobb a vállalkozók serege, ez ismeretlen tájakat felkutatni, kincseit kiaknázni, felhasználni.

Magyarországról közgazdasági, ethnografiai és statistikai tekintetben akkor alig tudtak többet a semminél. Ha a Rákóczy-harczok idején vagy a »Moriamur« jelenet után beszéltek is nyugaton egyet mást Magyarországról, ez csak olyan obsitos-stylusban történhetett s hazánk határain túl, az általános fogalmak szerint, a világ vége vagy az óperenczia következett. A mult

századbeli franczia, angol stb. mesékönyvek tanúságot tehetnek róla, hogy a magyar királyfiak és királykisasszonyok úgyszólván mindennapos összeköttetésben voltak Tündérország lakóival, melynek legközelebbi szomszédjai valának.

Ilyen ismeretek mellett nem csoda, ha az európai háborúk lezajlása után, midőn az egész continensen, a multhoz hasonlítva, meglehetős békés állapotok uralkodtak: Magyarországról egyszerre mint tejjel-mézzel folyó Kanaánról kezdtek emlékezni, hol művelés nélkül terem a föld, mázsaszámra adják a bányák a nemes érczet, míg a hegyek lejtőin igazi kanaáni fürtökből sajtolják az aranyszínű, aranyat érő bort. Ez a felfogás, párosúlva a létező politikai viszonyok felületes ismeretével, csakhamar idevonzott egy egész sereg kalandort Európa minden nemzetéből. Kalandor több és eszesebb pedig alig volt akár azelőtt akár azóta, mint a XVIII-ik században, mely fel- és letűnni látta Giuseppe Balsamot, Seingalti Casanovát, St-Germain grófot s a másodrendű iparlovagok egész légióját. Nem is voltak ezek olyan közönséges Industrieritterek, a minőkben korunk bővelkedik, de volt bennük valami a régi chevalier errant-ból s a XVIII-ik század encyclopedikus bölcsészéből. Voltak eszméik, elveik, meggyőződésük s igen gyakran feláldozták az anyagi hasznot az erkölcsi sikerért. Más szóval ők a kihasznált társaság pénzével nem elégedtek meg, de számot tartottak az áldozatok hálájára és elismerésére is.

A rajból, mely ekkoriban Európában felszállt, jutott Magyarországra is. Helyesebben szólva Magyarországot csak működésük teréül választották, de főhadiszállásuk Bécsben, az udvar körül volt, mert ők hazánkat nem csak a saját beleegyezésünkkel, de még akaratunk ellenére is akarták boldogítani.

Volt e derék kalandorok közt mindenféle rendű, rangú és nemzetiségű. Ha a kalandor néven nevezzük őket, ezt korántsem alkalmazzuk lealacsonyító jelzőként, mert hisz ők végtére nem tettek egyebet, mint hogy eszmékkel jártak házalni s miután ez időtájt Európa fejedelmei közt nagyon divatba jött a tanúlási vágy, ők egész észszerűen fordúltak oda, hol eszméiket leginkább értékesíthették, t. i. az udvarokhoz.

Intézmények, új alkotások, fontos rendszabályok nem tották fenn e derék férfiak emlékezetét. Minden, a mi tőlük

maradt, néhány megsárgult emlékirat, melyek hazánk ügyeivel foglalkoznak, többnyire szakavatottan s gyakran jóakarattal. Igaz, hogy e jóakarat indoka nem annyira nemzetünk iránti rokonszenvben gyökeredzik, mint inkább abban a felfogásban, hogy a monarchia kincses bányája, anyagi sulypontja Magyarország s azért kár azt olyan kiméletlenül kiaknázni, mint teszi ezt a Commerzienrath. Mémoirejaik ugyszólván nem egyebek, mint a kecskéről és káposztáról szóló mese alkalmazásai s különféle eszmék kifejtése arra nézve, hogy miként gyarapodjék az iparos Ausztria, a nélkül, hogy a földmivelő Magyarország adja meg árát e mesterséges fejlesztésnek.

Összefüggés éppenséggel nincs ez emlékiratok közt, melyek a Transylvanicák és Palffyanáknak a bécsi cs. titkos levéltárból hozzánk áttett kötegeiben találhatók s egytől-egyig franczia nyelven szerkesztvék. Teljes bizonyossággal állítható, hogy úgy elődarabjaik, mint az elintézésükre vonatkozó rendeletek a fentemlített levéltárban őriztetnek. A melyek az országos levéltárban vannak, azok inkább töredékek; egyes darabjai hosszabb levél, és mémoire-váltásoknak. Gyakran találkozunk bennük hivatkozásokkal előbbi iratokra vagy utalással a következőkre s a nélkül, hogy ezeknek nyomára jönnénk. Egyetlen egyről tudjuk bebizonyítani a történelemből, hogy javaslatai figyelemre méltattattak, de ez sem tartozik a közgazdasági javaslatok közé, hanem az iránt ad útmutatást a felséges asszonynak, hogy miként nyerje meg a magyarok szivét.

A hosszú irat, melynek szerzője magát magyarnak vallja, a következőket ajánlja czélhoz vezetőknek. 1. Alapitson Mária Terézia egy rendet, nevezze el Szt-István, Szt-László vagy Szt-Imre nevéről, tegye az ország első rendjévé s összekötvén a rend bírását 100—200 frt évi járadékkal, jutalmazza meg vele azon honfiakat, kik a közpályán, a polgári élet terén vagy mint hivatalnokok jeles szolgálatokat tettek a hazának. 2. Hirdesse ki, hogy bizonyos ünnepélyes alkalomkor pl. a trónörökös születésnapján 200 pár fog a fejedelmi pénztárból 2—200 frtjával kiházasíttatni s ez összeg kiosztását bízza az alispánokra s a municipiumok fejeire, hogy saját belátásuk szerint juttassák azt az érdemes szegényeknek, tekintet nélkül a vallásra. 3. Alapitson a

királyné egyetemet, hol a római és a magyar jog, a pénzügyi és politikai tudományok taníttassanak. 4. Alapítson a királyné magyar testőrséget, válogassa ezt össze az érdemes nemes családok fiaiból s bizza reájok legmagasabb személye őrzését, a mi méltó büszkeséggel töltené el magyar alattvalói szívét.

Hogy e javaslatok mind elfogadtattak, a benne ajánlottak még ma is álló erős intézményekké fejlődtek, az köztudomású tény. Semmi jel, még egy plajbászszal odavetett marginalis jegyzet sem világosít fel róla, ki lehetett ez irat szerkesztője, de stylusának tiszteletteljes és egyúttal önérzetes hangja azt sejteti, hogy az illető a magasabb körökhöz tartozott, jól ismerte nemzeti jellemünket és loyalis alattvalója volt királynéjának.

E felterjesztés, tárgyánál fogva, nem tartozván dolgozatunk keretébe, nem foglalkozunk vele bővebben; véletlenül akadt kezünkbe a nagy csomagok lapozgatása közben s épp oly véletlenül hoztuk itt is elő, mint embryoját a reákövetkezett alkotásoknak.

A mi specialis embereink öten vannak, Le Chevalier de Wall a spanyol, Fremant a franczia, de Carato az olasz, Wierenhüten a frankfurti bankárfiú, s végre Zinzendorff Károly gróf, nagy és tehetségeiről híres család sarjadéka, ki azonos a későbbi trieszti kormányzóval, ki aztán a császári főszámszék elnöke lett, s azért nem is sorolható a többi közé.

Az első, Wall lovag, a ki mémoireja élén így írja magát: »Le Chevalier de Wall proche parent de Son Excellence Don Ricardo Wall cy-devant premier Ministre et Sécrétaire d'État de Sa Majestè Catholique« [1]) különösen az agriculturával látszott foglalkozni. Úgy látszik nem kevés hányattatások után került Bécsbe. Husz évig volt, mint emlékiratában mondja, Amerikában ültetvényes, aztán — mit szintén emlékiratából tudunk meg — vallását megváltoztatta s talán e miatt menekülni kényszerült hazájából, Spanyolországból s minden javai elkoboztattak.

Az ő nagy eszméje volt az indigo meghonosítása Magyarországon. Nem az Isatis tinctoriá-é, melyet kevesen ma is többkevesebb sikerrel művelnek Magyarországon, de a valóságos

[1]) Azaz: »Wall lovag, közeli rokona Don Ricardo Wa katholikus Felsége hajdani első ministerének és államtitkárának.

indiai indigóé, melynek termesztése mind e mai napig, bizonyosan nyomós indokoknál fogva, kizárólag a tropicus vidékeken üzetik.

A lovag mémoire-ja, mit e tárgyban a királynéhoz 1764. elején nyujtott be, magyar fordításban következőleg hangzik:

»Wall lovag stb. igen alázatosan esedezik a császárné-királyné ő Felségéhez, hogy a javaslat, melyet az oly fontos indigó behozatalára, termesztésére és gyártására vonatkozólag előterjeszt, a legmélyebb titokban tartassék mindaddig, míg biztos lévén a királynő kegyelméről, ő majd alkalmaztatik e terv kivitelére s e szerint egész addig, míg az indigomag, mely csak Angliából, Franeziaországból vagy Spanyolországból szerezhető be, megérkezik.

Wall lovag igazán meg van győződve azon dolog fontosságáról, melyet szerencséje van ő cs. és kir. Felségének javasolni s magára vállalja bebizonyítani, mily kárt okozand e terv a fenn említett három nemzet kereskedelmének, olyan kárt, mely közönséges esztendőben 15 milliónyi roppant összeget is elérhet. Semmi nehézséggel sem jár ez állítást bebizonyítani, azon egyetlen föltevésben, hogy Felséged tartományaiban az indigo fogyasztása 2 millió fontra rúg és feltéve, hogy az indigó fontja legalább is öt forint, ez maga már 10 millió forintra rúg. Ez pedig nem olyan értelemben veendő, mint a mit üzleti egyenlegnek neveznek, de valóságos készpénzben. Ennyi az, a mit Felséged tartományai évenként elfizetnek e czikkért Angliának, Franeziaországnak és Spanyolországnak s így a legmérsékeltebben számítva az üzleti egyenleget Felséged államaival szemben, kizárólag e czikkért öt millió forintra menne évenkint az idegenek előnyére. Mert az nagyon bizonyos, hogy e három állam minden kékszínü czikkét legalább 25%-al olcsóbban árúlhatja, semmint az itt előállítható volna. Következésképen e három kereskedő nemzet azonkivül, hogy évenként 10 millió frt készpénzt von ki cs. és kir. Felséged tartományaiból az indigóért, még öt millió forint hasznot is csinál az üzleti egyenlegen, a mi évenkint 15 millió forintnyi óriási veszteséget okoz.

Wall lovag semmit sem javasol, a minek kivihetőségéről, erkölcsileg ne volna biztos, ha öt alkalmazzák. Dolgozott e pompás anyag termesztésén saját rabszolgáival saját földjein Amerikában, hol húsz évnél tovább lakott; következésképen mindent tud, a mi tudható e növényről, mely India kereskedésének legfontosabb czikkét képezi.

Wall lovag eléggé tanúlmányozta és kiismerte az angol franczia és spanyol kereskedés különleges érdekeit; hogy meg legyen győződve arról, hogy ha e javaslatának híre menne ez udvarok ugy tekintenék e 15 millió forintnyi veszteséget, mint a figyelemre nagyon is méltó tárgyat és igen határozott útasításokat adnának a császári udvarnál meghatalmazott követeiknek, hogy azok ne hanyagoljanak el semmit e terv meghiúsítására, a mi nem csak lehetetlenné tenné neki az indigo-mag szerzé-

sét, de bizonyára áldozatául is esnék ily hatalmas ellenségeknek, kik vesztére esküdtek. Ha a titok megőrizhető, a terv végrehajtásáig úgy nincs mitől tartania, de az esetben, ha valami időnek előtte kitudódnék, akkor nagyon veszedelmes ellenségektől kellene rettegnie, neki idegennek, a ki még nem részese azon szerencsének, hogy ismertessék uralkodónője által, a kinek szolgálatába lépett, mióta vallásának megváltoztatása és összes javai elkobzása hazáját elhagyni kényszerítették.

»Wall lovag kész felelni minden ellenvetésre, a mit tesznek, eloszlatni minden kétséget, a mi felmerülhetne s azon helyzetbe hozni a hazájuk javát és az igazságot keresőket, hogy maguk is megítélhessék e tárgy fontosságát.

Wall lovag ide a legjobb ajánlatokkal jött a madridi udvartól Mahony gróf spanyol nagykövet ő excellenciájához, kinél lakni és étkezni van szerencséje. Születése és jelleme különösen tudomására vannak ő excellenciájának. Nem is fejezheti ki, mennyire boldog, hogy ez alkalmat találta bebizonyítani hódolatát, munkakedvét és ragaszkodását felséges uralkodónéjához.

Reméli, hogy Felséged nagy éleslátása az első tekintetre méltányolni fogja e terv roppant hasznait, melyek bővebb kifejtésére egy külön kihallgatásért csedezik alázatosan . . . . Wall lovag.«

Eddig az emlékirat. A lovag úr, mint látjuk, eléggé fedezi magát számszerű adatai esetleges megczáfolása ellen, mert »fölteszi,« hogy két millió font indigó hozatik be minden évben s »fölteszi,« hogy fontjának ára öt forint. Mária Terézia államainak akkori egész árúbevitele a külföldről nem rúgott többre 25—30 millió forintnál, a minek nem hogy fele (mert hisz Wall 15 millióra teszi a tiszta hasznot), de még tizedrésze sem volt indigó, vagy ezzel festett szövet. Úgy látszik a királynő, ki készséggel hajlott minden tervre, mely népei jólétét emelni volt hivatva, nem igen vette észre e szám enormitását, valamint a Spanyolországból száműzött, de ajánlatokkal száműzött a spanyol követnél lakó és étkező, de azért a spanyol kereskedés ellen törő lovag úr jellemének különös voltát. Előnyös informatiókat nyert-e személye felől, vagy nemes hevében nem igen törődött-e az informátiókkal: annyi tény, hogy Wall lovag kapott audientiát.

Hogy az audientián még jobban meggyőzte a királynőt terve helyességéről, azt bizonyítja Nenny bárónak, Mária Terézia cabinettitkárjának egy levele Perlas grófhoz, 1764. február 27-ről keltezve, a Bánát kormányzójához, melyben mellékelve Wall emlékiratát a császárné nevében útasítja, hogy tegye meg

munkálatokat.[1]) Perlas márczius 12-én felel, hogy még midőn Kolowrat gróf elnöklete alatt tárgyalt a Bánátban a neoaquistica commissio, még akkor tétettek kisérletek az indigó termesztésére. Igéri, hogy utána jár, miben maradt akkor a dolog s ha csak lehet, ő is fog kisérleteket tétetni. Márczius 30-án Nenny ismét felel, a császárnő nevében köszöni Perlas buzgóságát, jelentve, hogy ő Felsége meg fogja vizsgáltatni, vajjon lehetne-e az indigot a monarchia más részeiben is termeszteni, mert Hollandiában úgy tartják, hogy az indigo éppen olyan mint a kender s a hol ez termeszthető, ott az indigonak is sikerűlnie kell.

Ezzel a levéllel végződik be Wall lovag egész indigó-ügye. Sok száz levele olvasható még Nenny bárónak Perlas grófhoz, mind későbbi keletűek ennél, de szó nincs többé bennük sem a 15 milliós Wallról, sem az indigóról. Vajjon mi történhetett? A lovag úr, látva, hogy tervét nagyon is komolyan veszik megugrott talán Bécsből; avagy tán az egyesült hatalmak boszújának esett áldozatúl, vagy visszakapta birtokait s hazáját ment boldogítani nagyratörő terveivel? Erre választ egyátalán nem adhatunk s a lovag sorsa úgy se érdekkel minket oly nagyon.

De annyi tény, hogy az az indigó tövis volt, a mely maig bennfészkel sok ambitiós gazda szivében. Pfeiffer késmárki orvos 1775-ben, tehát 11 évvel a memoire után, 50 hold földet kap Mária Teréziától, hogy azon a saját módszere szerint termeszsze az indigot. Lieblein 1785-ben, Kovachich pécsi gazdatiszt 1786-ban tesznek meddő kisérleteket. A selyei uradalomban Kromberg az isatis tinctoriára, magyarúl izacs termesztésére adja magát, állítólag oly sikerrel, hogy egész Magyarországot elláthatná kék festékkel, mint ő maga mondja. Hogy miért hagy aztán fel vele, azt nem tudjuk kideríteni, még a legutóbb mult években is tett Sarlay tanár kisérleteket az izacscsal, melyeknek eredményéről nincs tudomásunk.

Szemere Attila.

[1]) Wall emlékirata ugyanekkor Thürheim grófhoz, Felső-Ausztria helytartójához is elküldetett. Thürheim válaszai Bécsben, a császári levéltár Felső-Ausztriára vonatkozó irataiban G. 2-do 1764. sz. a. találhatók meg.

HAZAI ÁLLAPOTAINK A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A vatikáni magyar okirattárnak nem rég megjelent első kötete, mely a magyarországi pápai követeknek 1524—1526. évi jelentéseit tartalmazza, a hazánk történelmében oly végzetes fordúlatot képezett mohácsi vészt közvetlenül megelőzött szomorú korszakot, e részben hiányos történelmi kútforrásainkat kiegészítőleg, majdnem teljes világában állitja elénk. Campeggio bíbornok pápai legátus és Burgio báró nunciusnak 1524. jul. 18-tól 1526. október 7-ig terjedő jelentései ugyanis úgyszólván napról-napra jegyzik föl az azon időszakban történt eseményeket, ismertetik a politikai s társadalmi viszonyokat, rámutatnak az országban elharapódzott rendetlenségek s zavarok okaira, elénk varázsolják a hajdan oly fényes s most minden tekintélyétől megfosztott s romlott erkölcsök tanyájául szolgáló magyar királyi udvart, a mindent önérdekeinek föláldozó úri s főpapi osztályt, a nemzeti erény s vitézség hű letéteményesét a köznemességet; tanúivá tesznek izgalmas országgyűlési jeleneteknek, pártviszályok, népharag kitöréseinek, a politikai pártok alattomos fondorkodásainak; — előállítják egyszóval az egész népéletet az Isten haragjaként lecsapott mohácsi katasztrófáig, mely e jelentések után mint a történelem szigorú ítélőszékének hideg logikával kimondott s kérlelhetlenül végrehajtott ítélete tűnik ki. És lelkes főpapságunk valóban érecnél maradandóbb emléket emelt magának, midőn rendkívüli áldozatok árán létrehozta ezen, a maga nemében ritka és nagyszerű irodalmi vállalatot, melylyel történelmi tudományosságunkat örök hálára kötelezi.

Az első kötet nagyszabású bevezetésében kiemeltetvén e jelentések európai fontossága, remek tollal vannak ill ama kor főbb történelmi mozzanatai, a szorongatott

országgal szemben közönyös európai hatalmak magatartása, és hazai ügyeinkkel kapcsolatban a cseh- és morvaországi vallásharczok és államférfiainknak ama mozgalmakra való befolyása. — Jelen előadásomban tehát kizárólag a pápai követi jelentéseknek hazai belviszonyainkra vonatkozó részleteire leszek tekintettel.

Campeggio bíbornok magyarországi küldetésének a cseh vallásos viszályok kiegyenlítésén kivül két fő tárgya volt. Ugyanis Burgio báró nuncziussal karöltve odaműködni, hogy a magyarok a veszély tudatára ébredve, a haza védelme iránt erélyesebb intézkedésekre lelkessíttessenek, s hogy a mélyen alásülyedt királyi tekintély helyreállíttassék. A cseh ügyeket illetőleg, a pápai követek törekvése oda vala irányozva, hogy nemcsak Csehországra, de a német lutheránusokkal való egyesülésök által Magyar- s Németországra s az egész katholikus egyházra vészes befolyást gyakorló Pikárdok a kelyheseknek a katholika egyházzal való kibékítése által ártalmatlanokká tétessenek, sőt egészen kiirtassanak; mely törekvésöket kiválólag Szalkay László esztergomi érsek és királyi kanczellár hathatós befolyása által vélték elérhetni. Szalkay azonban, mint az erre vonatkozó tárgyalásból kiderült, nem igen volt hajlandó határozott lépést tenni ez ügyben addig, míg a többször ígért bíbornoki kalapot meg nem kapja: Mert »barbár nép ez, kiált föl Burgio, mely csak tényeket fogad el s az udvarias beszédre, azaz üres szavakra nem igen hajt.« Melegen ajánlja tehát a pápának, hogy a mind tovább terjedő lutheranismus kiirtásáról levén szó, ne fösvénykedjék egy bíbornoki kalappal, mely tekintve Szalkay gazdagságát, úgy sem volna terhére a szent széknek. Nehány hónappal később azonban közelebbről megismervén Burgio Szalkay Lászlót, ezt, mint alább látni fogjuk, mint rossz hazafit, önző s erkölcstelen jellemű férfiút festi le és mind magyarországi magas állására, mind a bíbornokságra határozottan méltatlannak nyilvánítja. A mi a pápai követek magyarországi küldetésének egyéb tárgyát, azaz a részint reménytelen csüggedésbe merült, részint gondtalan semmittevésben tespedő kedélyek fölrázását, s tettre buzdítását, valamint a királyi tekintély iránti tisztelet fölébresztését illeti, az ez irányban kifejtett s valóban önfeláldozással határos működésökről több igen érdekes jelentést bírunk úgy Campeggio bíbornoktól, mint Burgio bárótól. Utóbbi különösen igen sötét szemüvegen át nézi a magyarországi viszonyokat, és már 1525. februárban kétségbeesve jelenti, hogy a magyarországi rendetlenségek oly mélyen gyökerezvék, hogy orvoslásukat teljes felforgatás nélkül lehetetlennek gondolja. Legelsőnek tartaná a királyi tekintély helyreállítását, s ehez első lépésnek a főurak által lefoglalt királyi jövedelmek felszabadítását; mihez azonban maguk a kormányon álló férfiak, mint érdekelt felek

nem igen adnák beleegyezésöket. Nehezíti az állapotot, úgymond, az egyházi s világi urak közt évek óta létező viszály, mely minden egyetértést lehetetlenné tesz; s igen veszélyesnek tartaná Burgio az egyik féllel a másik rovására való szövetkezést. Mert úgymond, ha a főurakkal szövetkeznénk a főpapok ellen, attól lehet tartanunk, hogy azok mihamarabb magukhoz ragadván a hatalmat, sőt némelyikök tán a koronát is, az egyházi urakat minden befolyástól megfosztanák; és viszont a főpapokat támogatván a főurak ellen, azokat támogatnók, kik az ország jövedelmeit leginkább fecsérlik el. Jó tanácscsal észre téríteni a királyt, szintén nehéz dolognak tartja, mert, úgymond, ha már eddig észre nem tért, mi ugyan nem fogjuk észretéríteni soha. Lajos oly gyenge jellemű ember, úgymond Burgio, hogy mindenki orránál fogva vezeti; s megesett sokszor, hogy a mire őt neki nagy fáradsággal rábírnia sikerült, azt mások közbejövetele a legkönnyebben meghiúsította. A mi pedig az önérdekeiket hajhászó német udvaronczoktól környezett királynőt illeti, tőle épen nem vár semmit.

Campeggio is 1525. april 25-ki jelentésében semmi módot nem lát a rend helyreállítására. Csak valami szerencsés esély segíthet, úgymond, Magyarország állapotán. Lajos királyban és Mária királynőben semmi reményt nem helyez. »Ugy beszéltem szívűkhöz, úgymond, hogy a szikla is megindúlt volna, s ők egykedvűen csak azt válaszolták, hogy meg fogják fontolni tanácsaimat. Egyedűli menekűlést most már csak az nyujthatna, ha Károly császár megelégelvén a keresztények fölötti diadalait, Ferdinánddal együtt odahatna, hogy a keresztyén fejedelmek egyesülten a törökök ellen fordúlnának. Magyarország jövője, úgymond csak is így biztosítható, és tekintve ez országnak különben virágzó állapotát, jó kormány mellett régi nagysága is vissza volna varázsolva.

E jelentések mély hatást gyakoroltak VII. Kelemen pápára, ki semmi áldozatot nem kímélt, hogy Magyaországot a keresztyénségnek megmentse; s hogy annál biztosabb mentő eszközökről gondoskodhassék, kútforrásait kereste a hazánkat az örvény szélére juttatott rendetlenségeknek. Megparancsolta tehát követeinek, hogy jelentéseikben körülményesen írják le az ország bajait s azok okait. És e parancsnak engedelmeskedve úgy Campeggio bíbornok, mint Burgio báró, mély tanúlmány s közvetlen tapasztalatok eredményekép 1525. ápril-májusi jelentéseikben a lehető leghívebb képét nyujtják hazai állapotainknak.

Legfőbb baj az, mond Burgio, hogy egy egyűgyű s könnyelmű gyermek ember űl a királyi trónon. Bornemissza ve
alatt Lajos jó nevelésben részesűlt ugyan, de léha eml

erkölcstelen asszonyok társaságában csakhamar kiütötte magát rajta atyja természete. A hitvesül melléadott s a flandriai szabadságban nevekedett Mária és németjei pedig végkép kiküszöbölték az udvarból a Bornemissza idejéből fenmaradt jó szokásokat. Lajos felszabadúlván a gyámság alól, csak is élvezetekre gondolt; ezeknek pedig, hála Brandenburgi György e részben ritka leleményességének, nem volt híjában soha. A magyarok megdöbbentek ugyan e végzetes befolyásnak szemlátomást növekvő káros hatásain, de nem tehettek semmit; mert Brandenburgi György, úgy is mint a királynő rokona, úgy is mint az Ulászló által Lajos mellé rendelt egyik gyám az udvart ellepett német udvaronczokkal meghiúsított minden ellene irányúlt támadási kísérletet.

A budai királyi udvarnál, úgymond Burgio nuncius, a tanácsban épúgy, mint a mulatságban, asztalnál úgy, mint ágyban a német elem (tudescheria) birja a fölényt; s e befolyás sokkal kedvesebb Lajos királynak, mint a szigorú erkölcsű Bornemissza tanácsai. És hogy annál teljesebben élvezhesse szabadságát az államgondokat ügyesen eltávolító udvaronczok körében, a régiek helyett oly férfiakat választott az országtanácsba, kiket Brandenburgi György ajánlott, s kik vele mindenben teljesen egyetértének. Ily egyetértés létezett eleinte Brandenburgi György, Szalkay László s Del Burgo Károly császári követ közt, mely már akkor létesült, midőn Lajos király egy évvel ezelőtt Prágába ment, s mely azáltal, hogy ott a kormányt a Pikárdok kezéből kirántotta, az egyháznak s a királynak is kitűnő hasznára vált. Igaz ugyan, hogy a szövetséges urak jól megfizettették magukat, mindegyikök több ezer arany jutalmat kapván. E szövetség azonban nem tartott sokáig, mert az udvarnak Budára való visszatérése után Del Burgo visszahívatott Károly császár által; Brandenburgi György és Szalkay László közt pedig egy az udvar kiséretében Budára jött cseh Helena miatt, kit Szalkaynak sikerült Brandenburgi Györgytől elcsábítania, megszakadt minden barátság.

Szalkay László most a magyar urakkal szövetkezve Brandenburgi György ellen fordúlt és azt nagy ügyesen meg is buktatta. Brandenburgi György távozni kényszerűlt az udvarból s Szalkay egyedül maradt. Kezeiben pontosúlt össze immár minden hatalom, s hogy azt annál biztosabban gyakorolhassa, az országtanácsba is a mindenben tőle függő Sárkány Ambrust s Várday Pál egri püspököt választotta be. Ezek, úgymond, csak névleg vannak hárman, tényleg azonban egyé a hatalom, azaz Szalkay Lászlóé. Ez vezeti az ország ügyeit, ez intézkedik mindenben korlátlanúl; és igen érdekesen adja elő Burgio, mily körmönfont ravaszsággal viszi ki néha leggaládabb terveit. Javaslatait, úgy-

mond, Szalkay soha maga nem terjeszti elő a tanácsban, hanem előterjeszteti Várdayval vagy Sárkánynyal. Ő azután erélyesen ellene szól, de leszavaztatván Várday és Sárkány által, a javaslat rendesen elfogadtatik; a király pedig nem avatkozik soha semmibe. E három ember, folytatja Burgio, árúba bocsátja az igazságot, a becsületet, a királyi kegyelmet, a javadalmakat, a püspökségeket; és hogy gyalázatos üzelmeikben semminemű háborítást ne szenvedjenek, társúl fogadták maguk mellé Mária királynőt is, kit a császári követ közvetítésével szorosan magukhoz lánczolniok sikerült. Mindenekelőtt udvari tisztjeit változtatták meg, jövedelmeinek kezelését pedig egy Insbrukból hívatott bukott kereskedőre bízták; ki aztán háztartásában oly zavart idézett elő, hogy daczára 40,000 aranyra menő évi jövedelmének s királyi férje gazdag adományainak, daczára az országtanács üzelmei után ráeső nyereség-részeknek, Mária királynő nem ritkán valódi inséget szenved; s oly ügyesen tudják vinni a dolgot, hogy alig szabadúl meg az egyik szükségtől, már is a másikba esik; minek eredménye az, hogy Mária királynő az országtanácsosok folytonos támogatására, segítségére szorúlván, mindenben tőlük függ.

Mily módon s ki által volnának tehát orvosolhatók e bajok, midőn azok első helyen a gonosz udvaronczok által elvakított uralkodó léhaságában, másodsorban pedig a hatalmat bitorló Szalkay telhetetlenségében lelik eredetöket. Szalkay, úgymond Burgio, jól tudja azt, hogy a rend helyreállításának leginkább ő vallaná kárát, mert akkor bűnös keresményeiről kénytelen volna lemondani. A pápai követek többszörösen tettek kisérletet, hogy Szalkay érsek figyelmét, a mindinkább közeledő veszélylyel szemben, a rendetlenségek súlyos és reá magára nézve is káros következményeire fölhívják; de mindannyiszor eredménytelenül. Szóval megígért ugyan mindent, tényleg azonban csak oly rendszabályokat hozott, melyek neki is haszonra nyújtottak kilátást, minő például a király háztartási költségeinek leszállítása, a megtakarított pénz itt korántsem az ország szükségeinek fedezésére, mint inkább Szalkay jövedelmei szaporítására fordíttatván. Ugy látszik, mondja a követi jelentés, hogy a veszély biztos tudata még inkább fokozza Szalkay kapzsiságát, kinek csak egy gondolata van, minél több pénzt halmozni föl, hogy az ország elvesztével bárhol is gazdagon megélhessen.

Nem több reményt helyeztek a pápai követek az egyházi s világi urakban. Mert, jegyzi meg Burgio, ha a világi urak közt vannak is sokan, kik elszorúlt szívvel szemlélik a végromlás rohamos közeledését és kiknek az óriási zavarok s rendetlenségek tetemes károkat is okoznak; de nem válik ki közülök egy sem, ország rendezésének nagy feladatára képes volna. És ha,

a főpapok közt akadna is ily férfiú, ez vagy mert állását Szalkaynak köszöni, nem érez magában elég bátorságot az ellene való nyilt föllépésre, vagy saját gonosz élete miatt kénytelen szemet hunyni a kormány hazafiatlansága előtt.

A mi végre a köznemességet, a nemzet zömét illeti, azt Burgio három részre osztja fel. Az egyik rész, úgymond, hadviselő emberekből áll, kik a főurak zsoldjában a végvidéken katonai szolgálatot teljesítenek. Ez a nemesség legjobb s legmerészebb része, de a szolgálatadó főuraktól függvén, csakis azok eszközeiül tekinthetők. A másik részhez azon nemeseket sorozza, kik otthon ipart s kereskedést űznek, városba vagy országgyűlésekre nem járnak, hanem szavazati jogukat a megyék által választott követekre ruházzák. Harmadik része a tiszteletben álló gazdag köznemesekből áll, kik igaz szívvel óhajtják a haza javát, de kik ismét 8—10 főszóvivő vezérlete alatt állanak. E szóvivők közűl dicsérettel emeli ki a nuncius Verbőczy Istvánt, Paksi Jánost, Ártándi Pált, s Pöstényi Gergelyt. De ezek is, úgymond, mind a főurak intéseire hajtanak.

Burgio érdekesen írja le ezután, miképen szoktak végbemennni a rákosi országgyűlések. Összegyűlnek, úgymond, nyilt mezőn az összes megyék követei, számos nem követ nemes ember által kisérve. A főurak rendes szolgáikon kivűl szintén nagyszámú köznemest visznek magukkal a Rákosra. Itt aztán szabad a szó. Beszélhet mindenki, a mit akar; és a legnagyobb zűrzavarban halljuk hangoztatni a főurak által eleve kiadott jelszavakat. A gyűlés nem tarthat tovább két hétnél, s a határidő elteltével a sok kiabálásban elfáradt nemesség a gyűlésen tárgyalt ügyek végelintézését nehány felhatalmazottra bízván, többnyire rebus infectis, hazatér. A felhatalmazottak pedig kiegyezkedvén valahogy az országtanácsosokkal, elvégre is az történik meg, mit ezek akarnak.

Burgionak az 1525. rákosi és hatvani gyűlésekről írt napló jelentései ismeretesek. Fölemlítendőnek tartom azonban Burgionak a hatvani gyűlés határozataira nézve tett s a gyűlési napló kiséretében írt jelentésében olvasható következő megjegyzését.

»Ez mind igen szép dolog volna, ha tényleg s nemcsak látszólag volna úgy. Mert mindaz a mi Hatvanban történt, nem egyéb, mint egy Lajos, Mária, Szalkay és Zápolyai János közt Budán előre kifőzött s Báthory, Várday és Sárkány megbuktatására irányúlt terv kivitele«; és attól tart Burgio, hogy Zápolyai János most a neki jutott Ujlaky-birtokokkal oly hatalomra fog vergődni, hogy Verbőczy és Szalkay segítségével módjában álland a trónt is megszereznie; és ha névleg nem is lesz királylyá, oly ember ülvén a trónon, mint Lajos, tényleg mégis ő lesz az ur; sőt hallotta combinátióba hozni azt is, hogy Lajost elküldik uralkodni

a más világra s Zápolyay Jánost kikiáltják királylyá, és hitvesül adják hozzá Mária királynőt. Burgio azonban azt hiszi, hogy a hatvani gyűlésben hivatalaiktól megfosztott urak az azon gyűléstől elmaradt megyék nemeseivel egyesülve meg fogják hiúsítani e gyalázatos terveket; s e hitében nem is csalatkozott. Az ez alkalommal történt pártalakúlásokról hosszabb jelentésben ad számot. Felemlíti a hatvani gyűlés alatt a világi urak közt létesült, de a köztök kitört viszály következtében csakhamar szétbomlott szövetséget; a Zápolyay János erdélyi vajda, Szalkay László esztergomi érsek, Verbőczy István nádor s az országtanács nemes tagjai közt kötött szövetséget, melyhez a királynő is tartozott, s melynek éle Báthory István volt nádor, Sárkány Ambrus volt országbíró s Thurzó Elek volt kincstárnok ellen vala irányúlva; végre a Zápolyay János és Verbőczy megbuktatását czélzó kalandosok társúlatát, mely egész titokban létesült, de csakhamar nyiltan is föllépett, sőt magának a királynak is föltételeket szabott.

Meggyőződvén ugyanis a kalandosok, hogy összeesküvésöknek a király s királynő közbenjárása s beleegyezése nélkül semmi foganatja nem lehet, Thurzó Elek közbenjárásával titkos tárgyalásba bocsátkoztak Mária királynővel, ki ismét Lajost bírta rá, hogy a kalandosokkal szövetkezzék. E tárgyalások eredménye az lett, hogy Lajos és Mária írásban kötelezték magukat helybenhagyni és foganatosítani a kalandosok határozatait, kik viszont a királyi jövedelmek fölszabadítása s a királyi tekintély teljes visszaállítása érdekében az országgyűlés által hozandó határozatok kieszközléséért vállaltak felelősséget. Burgio értesülvén e titkos tárgyalásokról, egész nyiltan figyelmeztette a királyt s királynőt a káros következményekre, melyeket az összeesküvőkkel való eme szövetkezésnek okvetlenül maga után vonnia kell, s hogy az alattvalók közti viszály s egyenetlenség szítása mennyire nem fér össze az uralkodó méltóságával. Szemrehányásokat tett Szalkaynak is, kinek e tárgyalásokban félreismerhetlenül nyilvánúlt befolyása keserű kifakadásokra indítja Burgiot. Ingatag jellemű ember ez, ugymond, kinek semmi meggyőződése nincs. Még csak az imént Verbőczyvel szövetkezett Báthory s társai ellen; és most a Báthory által vezényelt kalandosokkal egyesülten, Verbőczy vesztére tör. Daczára azonban Burgio figyelmeztetéseinek, a titkos tárgyalások, melyekbe ő sohasem vonatott be, tovább folytattattak; és az 1526-ki országgyűlés megnyíltával Lajos és Mária örömmel tapasztalván, hogy az egész befolyás a kalandosok kezében van, biztosan remélték, hogy azok a vállalt kötelezettségeknek meg is fognak felelni, s véget vetni két hét alatt a 40 év óta fenálló rendetlenségnek. A sok nagy terv azonban, melyek m egyike maga elég lett volna egy országgyűlésre, üres légv

nak bizonyúltak. Verbőczynek sikerült idejében menekűlnie a kalandosok bosszúja elől. Zápolyay ellen senki sem mert szót emelni. Szalkaynak pedig sikerűlt megnyernie a kalandosokat, és elvégre is, daczára az országtanács megváltoztatásának, minden a réginél maradt. A rendetlenségek nőttön-nőttek, a veszély mind közelebb ért, a király pedig mivel sem törődve, szorgalmasan részt vett a Szalkay által Visegrádon rendezett vadászatokban, s Budán, hol rendesen délig aludt, sem igen erőltette meg magát az ország dolgaival.

Mikor a török hadak már az ország végvidékén dúltak s Zimonyt, Sz.-Demetert, Kölpényt, Szalánkeményt, Bánmonostort, Baricsot s a Szerémség több más várát, melyeknek fizetetlen csekély őrségei ellen nem állhatván, szétfutottak, vagy lekonczoltattak, hatalmukba kerítették, Burgio nunczius 1526. julius 10-iki jelentésében néhány héttel a végkatasztrófa előtt kétségbeesetten igy panaszkodik:

»Nincs egyetlen egy hajónk a Dunán, sem egy fölszerelt ágyunk; nincs élelmiszerünk, nincs hadvezérünk; egyszóval semmink sincs abból, a mi az ellenségnek bővében megvan. A törökök mind előbbre hatolnak; itt pedig még mindig nincs együtt a sereg; de ha együtt lesz is; mit lehet várni egy zsold nélkül szolgáló fölkelő seregtől egy jól fegyelmezett s kitűnően ellátott rendes hadsereggel szemben?«

Óváry Lipót.

AZ 1637—38-IKI POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS

TÖRTÉNETÉHEZ.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Kérik a rendek ő felségét, eszközölje ki, hogy a Cseh-, Morvaországból és Sileziából eddig nyert segélyt a nevezett tartományok ezután is küldjék meg a magyar végvárak fenntartására. (sér. 40 p.) A király megígérvén közbenjárását, igérete a 34-ik tczikkbe iktattatott.

Az 1635-iki 1. tcz. a veterán katonák kielégítésére két évenát engedélyezte az ország összes kereskedőitől szedendő harminczadnak felét. A harminczadosok azonban azt a harmadik évben is szedték, miért is a rendek a harminczadosoknak megszámoltatását s azt kérik, hogy a már behajtott harmadik évi fél harminczad fordíttassék a kitüzött célra, de akik még be nem fizették, mentessenek fel a fizetés alól. (sér. 48. p.) A márczius 9-iki leíratban a fél harminczadnak tovább szedése azzal indokoltatott, hogy azt nem kezdték mindjárt az országgyülés után szedni. A határidőn túl beszedett összeg a kitűzött czélra fordíttatott, miről a kezelőket számadásra vonni megengedi a király, de felhívja a rendeket, hogy tekintettel a czélra, melyre a fél harminczad megszavaztatott, annak további szedésére hatalmaztassék fel a pozsonyi kamara. A király kívánságát teljesítette a 6-ik és 7-ik tcz.

Minthogy Diós-Győr nincsen védhető állapotban s ennek elfoglalása után a török szabadon pusztíthatná a felsővidéket, kérik a királyt, hogy a várat romboltassa le vagy tulajdonosát kényszerítse a várnak helyreállítására, esetleg más módon gondoskodjék annak védelmezéséről. (sér. 50. p.) A 12-ik tcz. elrendeli Diós-Győr felépítését.

A katonaságnak különösen a felső vidéken üzött zsarolását és rablását meg kell fékezni, nehogy a népnek elkeseredése lázadásban törjön ki. (sér. 51. p.) Az idegen katonaság vitessék az országból. (sér. 39. p.) Az 1635-iki 46, 48, 62-ik törv. czikk

melyek szerint a véghelyeken lakó papok és nemesek szállásolással nem terhelhetők, a birói végrehajtások nem akadályozhatók meg és a kapitányoknak nem szabad rendkivüli követeléseket támasztaniok, tartassanak meg. (sér. 62. p.) A végvárakban még mindig levő német katonaság és a bennszülött végvidéki örök között gyakran felmerülő viszályok megszüntetése céljából kívánatosnak tartják a KK. és RR., hogy a német őrségek magyar kapitányok alá rendeltessenek, a vár védelmére és a felség iránti hűségre esküt tegyenek, a német tisztek — mint azt a magyarok teszik — irásbelileg kötelezzék le magukat és a helyőrség kapitányától függjenek. (sér. 72 p.) Ezen katonai ügyek elintézésére alkottattak a 43—46-ik törv. czikkek.

Magyarország és a szomszéd tartományok közötti határvillongások következtében előadták, hogy a sziléziai rendek a határigazitásra kiküldött commissiot bántalmazzák, a tescheni hercegnő — különösen három év óta — megtámadva a magyar határt a budetini várhoz tartozó falvakat elfoglalta és a zsolnai harminczad jövedelmeit csonkitja, — Morvaország részéről Trencsénben Lednicze és Beczkó várak birtokai vétettek el, — Ausztria felől Alsó- és Felső-Lövő s a magyarországi Felső-Eőr között vannak határvillongások, melyeknél az utóbbi község nagy károkat szenvedett, Kőszeg polgárai a szomszéd nemeseket fegyveres erőszakkal támadták meg. (sérelm. 38 p.) Kérik a királyt, hogy a még Ausztriához átcsatolt Borostyánkő, Kőszeg, Vasvár, Szarukő várak és uradalmak kebeleztessenek vissza Magyarországba. (sér. 42. p.) Engedtessék meg, hogy a Kanizsai László által hajdan elzálogositott Szarukő várat utóda özv. Nádasdy Pálné Révay Judith, mint kiskorú gyermekei Nádasdy Ferenc, Anna és Máriának [1]) természetes és törvényes gyámja visszaválthassa. (sér. 43. p.) [2])

---

[1]) A rendek felterjesztése következő származási rendet mutatja:

id. Kanizsai László
ifj. Kanizsai László
» Orsolya
férje: Nádasdy Tamás
Nádasdy Ferenc
» Pál
neje: Révay Judith
Ferenc, Anna, Mária.

[2]) Ezen várak elszakitásának és visszacsatolásának történetét l. Nagy Imre »A Lajta mint határfolyam« cz. dolg. Századok. 1871 VI—VII. füzet.

A márczius 9-iki királyi resolutioban beleegyezett a király, hogy a szomszédos országokkal való határigazítás a kiküldött és kiküldendő biztosok által foganatosíttassék, mely alkalommal a tescheni hercegnő ellen felhozott vádak is elintéztetnek. Az Ausztriával határos községek sérelmeit szintén biztosok intézzék el. Zeng és Tersachnak visszacsatolásánál felmerülő akadályok elhárítására biztosok küldetnek ki. Az Ausztriához tartozó várak visszacsatolásának ügyében már a múlt soproni országgyűlés küldött ki biztosokat, Ausztria részéről is kineveztettek már biztosok és a császár részéről szintén ki fognak neveztetni és ezek egy év alatt intézzék el a kérdéses ügyeket.

A rendek, márcz. 12-iki replikájukban kifejtvén, hogy Zeng városnak és Tersach (Tercza) várnak Magyarországhoz visszacsatolását az 1608-iki kor. e. 12. az 1630-iki 23. tczikkek elrendelték, kérik a királyt, hogy az említett helyeket minden további vizsgálat nélkül csatolja vissza és a Magyarországhoz tartozás jeléül Zeng városnak már a legközelebbi országgyűlésre küldjön királyi meghívót. Minthogy Zengnek falait az összedűlés veszélye fenyegeti; — mert a kapitány saját használatára és a katonaság zsoldjának fedezésére fordítja a városnak a falak fenntartására fordítandó harminczad jövedelmét, — kérik a királyt, hogy a harminczad kezelése bízassék a város hatóságára, mely annak egy részét a falak helyreállítására fordítsa, másik részét pedig a kamarába szolgáltassa be. — A Kanizsay örökösök ügyének elintézésére határidőt kegyeskedjék kitűzni. — A 14-iki válaszban az összes határkérdések és visszacsatolásokra nézve fenntartotta a király előbbi határozatát. Az Ausztriához tartozó területekre küldött bizottság tárgyalásainak határidejéül a folyó év Szent Márton napja tűzetett ki, mikor a Kanizsayak örökösök ügye is elintézendő volt. Ezen tárgyalások alapján alkottattak meg a 37, 38, 40, 42 ik törv. czikkek, melyekben az egyes biztosságok tagjai is kineveztettek.

A lublói vár és a 13 szepesi város lakói ő felsége kincstárának nem csak az által okoznak kárt, hogy adót, harminczadot és más jövedelmeket nem fizetnek, hanem alattvalóit is károsítják. Így a Palocsay család dunajeczi várához tartozó Új-Béla, Bukovina és Bregh (?) községeket elfoglalták és két év óta a palocsai vámot sem akarják fizetni, Musina lakói a Berzeviczy család Lagnó nevű községét, a neumarkiak Horváth Stansits Boldizsár Új-Béla nevű birtokát, a podoliniak egy dragonyos csapattal a Görgey-család Toporcz nevű birtokát akarták erőszakkal elfoglalni, Igló a Mariássy család birtokát s a szepesi várhoz tartozó Smizsánt és Káposztafalut erővel foglalta el, Felka város B falvát kerítette hatalmába, a lublói alkapitány nem engedi

a 13 város parochusai a cadethraticumot megfizessék a szepesi káptalannak, Theökeöly István nem juthat a lublói vámok negyvenedéhez. Kérik a sérelmek megszüntetését és a szepesi városok visszaváltását. (sér. 44. p.)

A király márczius 9-iki beleegyező határozatának kifolyása a 37-ik tcz. »circa Poloniam« kezdetű pontja és a 39-ik tcz.

A bereg-megyei Bilkey és az erdélyi fejedelem uralma alatt állott mármarosi Dolhay családok közti határvillongás, (sér. 46 p.) valamint az Erdélylyel felmerült egyéb határigazitási ügyek elintézésére alkottatott a 41. tcz.

A magyar cancelláriának hatásköre és tekintélye az 1608-iki kor. e. 9. és 10. a kor. ut. 7-ik tcz. a hitlevél 3-ik pontja s az 1622-ik 23 tcz. értelmében állíttassék helyre, hogy minden adomány-, szerződés-, zálog-, kiváltságlevél, a végvárak kapitányai részére adott utasítások, szóval Magyarországnak és hozzá csatolt országoknak összes ügyei a kamarának minden hozzászólása nélkül a magyar cancellária által intéztessenek el; az ide érkező összes ügyek magyar tanácsosok által vitattassanak meg és terjesztessenek a király elé. (sér. 19. p.) — A 16-ik törvényczikkbe iktatva elintéztetett.

Kérik a királyt, hogy a nádort a koronázási hitlevél 7-ik, a bécsi béke 3. és 11-ik pontja, az 1608-iki kor. e. 11. az 1613-iki 7. és az 1551-iki 1. tczikkek, a bánt pedig az 1608. kor. e. 11. az 1609-iki 27. és az 1635-iki 32. tczikkek által meghatározott hatáskörben fenntartani, illetőleg az idézett törvényeket érvényre juttatni kegyeskedjék. (sér. 33 p.) A 32-ik tcz. megerősítette az idézett törvényeket.

Kérik ő felségét, hogy az octavalis törvényszékek meghatározott helyen és időben, különösen Felső-Magyarországon tartassanak és azok tartásának ideje jó előre hirdettessék ki. — A 23-ik tcz. eleget tett a rendek kívánságának.

A 33-ik tcz. a rendek azon kérelmének tesz eleget, hogy főispáni méltóságra kiskorúak, vagy a megyében birtokkal nem biró urak ne neveztessenek ki. (sér. 34. p.)

Az országgyűlésre későn jött vagy épen meg nem jelent rendeket a törvény értelmében elmarasztalni kérik. (sérelm. 68. p.) Ezen kívánságot márcz. 9-iki leiratában a király is indokoltnak találta, de végrehajtásáról a törvény szövege nem szól.

Szent-György és Bazin szabad kir. városok már II. Ferdinand királyhoz folyamodtak azért, hogy ők is kapjanak királyi meghivót az országgyűlésre. A két városnak ezen folyamodását pártolván a KK. és RR. tekintettel arra, hogy az említett városok máskor már kaptak királyi meghívót, hogy más szab. kir. városokként a múlt soproni országgyűlés költségeire 5200 forint

taxát lefizettek, hogy Rudolf király rendeletére — nagy adósságot csinálva — 180 ezer forinton megváltották magukat és a kir. fiscus hatósága alá rendeltettek, kérik a királyt, hogy azon városok ezután is kapjanak meghívót. (sér. 69. p.) Márczius 9-iki leiratában csak azt igérvén a király, hogy a kérés fölött határozni fog, a rendek 12-én a határozatot még az országgyűlés folyama alatt kérik meghozni. A 14-iki királyi válasz a városokat jogaiknan megtartani igéri, az országgyűlésre leendő meghivásuk fölött — ha az a többi sz. kir. város sérelme nélkül történhetik — később adatik ki a határozat. A rendek 15-én kelt felíratukban értesítették a királyt arról, hogy a két városnak meghívatása ellen a többi sz. kir. városoknak nincsen kifogásuk. Minthogy azonban a király előbbi határozata mellett maradt, a 63-ik czikk alatt csak a rendek kérelme iktattatott a törvények közé.

Minthogy némely mágnások és városok terűletén a törvények ellenére nem engedtetik meg, hogy az alispán a gonosztevők ellen nyomozást és vizsgálatot indítson, kivánják a KK. és RR. hogy a nyomozást és vizsgálatot a mágnás vagy a város tisztviselőjének közbejöttével az alispán teljesítse, a bünös pedig megbüntetés végett adassék át a pallos-joggal bíró illetékes városnak vagy mágnásnak. (sér. 73. p.) A 60-ik tcz. teljesítette a rendek kivánságát.

Kérik a királyt, hogy a protectionalisok kiadása szoríttassék ritkább esetekre s a kiadandók az ország törvényeivel ne ellenkezenek. (sér. 79. p.) A rendeknek aggodalmát megszüntette a 30-ik tcz.

Az 1625-iki 35. és az 1635-iki 90. tczikkek értelmében a megyei hatóság jogosítva van a 600 frtig elzálogosított birtokok ügyében végleges itéletet hozni és azt végrehajtani. Daczára ennek Sopron megyében Botiany (Bottyán vagy Bathyany?) János és felperes társai bizonyos birtokuk visszaszerzése alkalmával a birói itélet végrehajtásában meggátoltattak, sőt perújításra kényszerittettek. A birói itéleteknek az idézett törvények értelmében leendő végrehajtását kivánatosnak tekintik a rendek, (sér. 64. p.) s azt elrendeli a 29-ik tcz.

A fiscus által elfoglalt ecsedi vár ügyében kiküldött rendkivüli bíróság a várhoz tartozott, de a fiscus által le nem foglalt birtokok tulajdonosait az 1635-iki 15. tcz. ellenére Pozsonyba maga elé idézte. Minthogy a beidézetteknek a rendkivüli bírósággal semmi közük sincsen, kivánják a rendek, hogy az azokon elkövetett sérelem nyilvános törvény által tétessék jóvá s ha valakinek követelése van rajtok, utasittassék a rendes per utjára. (sér. 52. p.) A rendek kivánsága a király beleegyezésével a 26-ik tczikkbe iktattatott.

Az 1635-iki 8-ik, a porták összeirását rendelő tcz. végrehajtása érdekében kérik a királyt, hogy azon urakat, kik a dicatorokat nem eresztvén birtokaikra, meghiúsíták az összeszámlálást, birtokaik elvesztésének terhe alatt kötelezze a törvény megtartására és a fiscus kezén levő birtokokon is engedje meg a porták összeirását. (sér. 49. p.) Ezen kérés értelmében szerkesztetett a 47. és 48-ik tcz.

Az 1635-iki 30-ik, némely harminczad hivatalok szervezésére, másoknak eltörlésére és harminczadosokúl bennszülött nemeseknek alkalmazására vonatkozó törvényczikk tartassék meg. (sér. 54. p.) Az 50-ik tczikkbe iktattatott.

A Száraz-vámok és némely kevésbbé szükséges vámok eltörlését illető kérésre (sér. 66. p.) vonatkozik az 58-ik tcz.

A nemesek borai azok birtokain nem esnek harmincad alá, de a kivitelnél ügyeljenek a harminczadosok, hogy a kincstár ne károsodjék. (sér. 53. p.) A márczius 9-iki resolutio hivatkozva a régi szabályokra, melyek mindenkinek egyaránt tiltják a bornak Lengyelországba kivitelét és meghagyják, hogy mindenki várja be itthon a kereskedőket, kik a harminczadot megfizetni tartoznak, nem tartja csodálandónak, ha a régi szokás szerint minden kivivőtől megveszik a harminczadot. Ezen királyi határozat értelmében minden kivivőre kötelezővé tette a harminczad fizetést a 49-ik tcz.

Minthogy a magyarországi váltópénz annyira elvesztette hitelét, hogy némely megyékben azt elfogadni sem akarják, kérik a királyt, hogy váltópénzt nagyobb mennyiség és jobb minőségben bocsásson forgalomba s intézkedjék arról is, hogy az ne csak a belforgalomban, hanem Bécsben és a többi szomszéd tartományokban is elfogadtassék. (sér. 65. p.) A március 9-iki resolutio igéretet tesz arra nézve, hogy a váltópénznek forgalma a belföldön és a szomszéd tartományokban biztosíttatni fog. A nagyobb mennyiségről már gondoskodott a király, de a jobb minőségről való új intézkedésnek szükségét nem látja be, csak az 1635-iki 39-ik tczikknek intézkedéseit kell megtartani. Az értéktelenedés okának a Lengyelországból nagymennyiségben betódúló polturát tartván ajánlja, hogy annak értéke $2^1/_2$ denárra szállíttassék le. A rendek törvényalkotás nélkűl megnyugodtak a király határozatában.

Kassára vonatkozólag kérik a királyt, hogy mint Felső-Magyarországnak fővárosa helyreállíthassa a rövid idő előtt dúlt tűzvész által megrongált erődítményeit a városnak, engedtessék el egy országgyűlés költségeire fizetendő taxa. (sérelmek 9. pont.) Teljesíttetett.

A sz. kir. és bányavárosoknak sérelmeit [1]) (sér. 35—37. p.) melyek szerint azok a harminczad és vámszedésben gátoltatnak, súlyos taxával terheltetnek, Beszterczebánya bormérési szabadalmában, Pozsony marhakereskedésében, Sopron kereskedői vámmentes kereskedésükben gátoltatnak a királyi hivatalnokok által, a 35-ik tczikkben megújított régibb törvényekkel akarták megszüntetni.

Liptó, Árva, Túrócz megyék lakói panaszolkodnak, hogy a Vágon tutajozott szálfát és zsindelyt a Galgóczon és Semptén levő királyi tisztviselők sokszor csak az árúk fél értékének lefizetése mellett engedik kirakni és elárúsítani. Nemeseket és nem nemeseket fogságra vetnek és különféle jogtalan adókat csikarnak ki. (sér. 75. p.) Hasonló panaszok merűlnek fel a beszterczebányai kamarai hivatalnokok ellen, kik a népet a Garamon szállított réz, agyag és faedények vásárlásában az 1625-iki 42. tcz. ellenére gátolják. (sér. 76. p.) A 65. tcz. intézkedik ezen visszaélések megszüntetéséről.

Komárom megye panaszolkodik, hogy a komáromi királyi harminczadosok és vámszedők a régi szokás ellenére nem akarják a hidakat igazíttatni, de azt a megyétől követelik. (sér. 77. p.) Márczius 9-iki leíratában megígérte a király, hogy a megejtendő vizsgálat alapján kötelezni fogja az illetőket az 1635-iki 78. tcz. megtartására, mely igéret a 69-ik tczikkbe iktattatott.

Némely szatmár-némethi, szabolcsi, beregi egyének, elbizakodva városi szabadalmaikban, más vidékek földesurainak hozzájok szökött jobbágyait kiadni nem akarják, dicát, adót nem fizetnek, ezeknek visszaélésekre alkalmat szolgáltató privilegiumait eltörölni s őket engedelmességre szorítani kérik a rendek. (sér. 79. p.) A 67-ik tcz. a régibb törvények megújítása által igyekszik véget vetni a felsorolt visszaéléseknek.

Panaszt emeltek a rendek a győri kapitány és Giczy Pál alkapitány ellen a győri káptalan és a megye jurisdictiójának megsértése, özv. Nádasdy Pálné és Iwanossy Miklós birtokain elkövetett foglalások és erőszakoskodások miatt. (sér. 22, 23. p.) Bessenyei István kis-komáromi kapitányt özv. Nádasdy Pálné birtokainak elfoglalásával, Kaproncza, Szt-Györgyvár és Derne (Dernensis) várak őrségét Somogymegye lakóinak véginségre juttatásával, (sér. 24, 25. p.) majd 12-iki replikájukban különösen Kőrösvár kapitányát a környék lakóinak fosztogatásával vádolják s az említetteknek szigorú büntetését kérik. (sér. 27. p.) A kapitányok által elkövetett sérelmek jóvátételére és a további sérelmek gátolására alkottattak a 19—22. tczikkek.

---

[1]) Külön részletezve »Gravamina lib. ac. reg. montanar. civitatum« löcsei levélt.

Thurzó Elek, György, Bernát és Kristófnak női ágon való örökösei, Révay Ferenc, továbbá némely adományozás és hagyomány utján öröklők panaszolkodnak, hogy a Thurzó család birtokainak a királyi fiscus által történt elfoglalása következtében nagy kárt szenvedtek. Kérik a rendek a királyt, rendeljen ezen ügyben vizsgálatot s arról is gondoskodjék, hogy a nemesek jogai hasonló foglalások által ne sértessenek. (sér. 30—31. p.) Minthogy a márczius 9-iki királyi resolutio a kir. fiscus álláspontját védve kitérően válaszolt, a rendek 12-én újabban kérik a sérelmek határozott elintézését, mire 14-én a király megigérte, hogy az ügyet az 1635-iki 15. tcz. értelmében még a folyó évben megvizsgáltatja; mely kir. határozat a 25-ik tczikkbe iktattatott.

Kérik a rendek ő felségét, hogy néhai Thurzó György nádornak bécsi házát adassa vissza az örökösöknek vagy másképen kártalanítsa azokat. (sér. 61. p.) A márczius 9-iki kir. válasz igéri, hogy ezen ügyben informatiot szerezve, az igazsághoz mérten fog a király eljárni. Az 56-ik tczikk a rendeknek ezen ügyben már az 1622-iki 13. tczikkben is kifejezett kérelmét újítja meg.

Majtényi Mihály pozsonyi kamarai tanácsos ellen több nemes embernek elfogatása miatt vizsgálatot kérnek rendelni (sér. 32. p.) A király (9-iki leirat) a sérelmet a hasonló esetekre nézve fennálló törvények szerint indítandó perre utasította.

Gondoskodjék ő felsége, hogy a szomszéd tartományaiban adósokkal bíró magyar alattvalók követelései behajthatók legyenek. (sér. 60. p.) Az 55-ik tczikk a királynak megnyugtató igéretét tartalmazza.

Az Ausztriába kebelezett, de egyházilag a győri püspökséghez tartozó Szarukő, Borstyánkő, Vasvár és Kőszeg tizede az 1630-iki 37. az 1635-iki. 6. tcz. és II. Ferdinánd királynak 1636. sept. 15-én az ausztriai udvari cancellária utján kiadott rendelete értelmében is a győri püspökséget illetvén, kérik az említett törvények érvénybe léptetését. (sér. 63. p.) A királynak biztató igéretét az 57. tczikkbe iktatták.

Az 59-ik tcz. az által, hogy az 1547-iki 36-ik tcz. értelmében kimondotta a Léván és más végvárak területén lakó nemeseknek tizedmentességét, megszűntette a sérelmek 67-ik pontját.

A Kállay családnak Kálló birtokában a királyi tisztek által okozott károk téríttessenek meg. (sér. 70. p.) A Zay, Kékedy, Mosdossy és Viczmándy családoknak Martalos nevű birtoka s a Bács, Csongrád, Arad megyékben ahoz tartozó, a pozsonyi kamara által tőlök elvett birtokok, a Rotthal Honorius Lajos gróftól a selmeczi bányahivatal által elvett bányák és sörfőző házak adassanak vissza tulajdonosaiknak. (sér. 71. p.) Ezen sérelmeket intézik el a 61. 62. 64. tczikkek.

A márczius 9-iki királyi resolutio 55. és 56. pontjában a Törökországból leginkább Horvát-Slavonországokba betelepült oláhoknak ügyét felemlítve, fölhozza, hogy az oláhoknak (valachi) illetékes földesuraik teljes jurisdictioja alá való visszahelyezésének eszközlése, mit a rendek már gyakran kivántak, [1]) mindig oly akadályokba ütközött, hogy azok miatt az említett országok és a szomszéd tartományok békéje látszék veszélyeztetve, azt is tudják a rendek, mily akadályok állottak útjában az idegen katonaság kivitelének Varasd várából és városából. Ő felsége kivánatosnak tartja, hogy a múlt soproni országgyűlés által kirendelt commissio az akadályok elhárítása czéljából újra összeállíttassék, addig is a legpontosabban vétessenek figyelembe és hajtassanak végre az említett commissionak a kapronczai jószágokra, a végvárak kapitányai által elfoglalt földek és belső telkekre, a földesurak és városok jurisdictiójára vonatkozólag hozott határozatok. — Márcz. 12-iki replicájukban kijelentik a rendek, hogy mind Magyar-, mind Horvát-Slavonországok rendei tudják, hogy nincsenek az elhunyt királyok által kiadott és megerősített oly rendeletek, melyek az oláhokat a földesurak teljes hatósága alá rendelték volna, hanem azokat, a földesurak felsőségének elismerése mellett, a bán hatósága alatt veszély nélkül lehet jobbágyi állapotba visszahelyezni. A képzelt veszélytől való félelem megdöntésére hivatkoznak a varasdi commissio actáira, melyekben Horvát-Slavonországok rendei eléggé kimutatták, hogy az oláhok ügyének elintézésénél semmiféle veszélytől nem lehet tartani. Kérik tehát ezen ügynek a rendek kívánsága szerint való elintézését, valamint a német katonaságnak Varasdból kivitelére és a felhozott többi ügyekre vonatkozólag létező törvények végrehajtását. A 14-iki resolutioban azon reményének ad kifejezést a király, hogy a kiküldendő commissio kétségkívül fog alkalmas módot találni arra, hogy a rendek kívánsága teljesüljön. A KK-at és RR-et is felhívja oly eszközök keresésére, melyeknek segélyével a haza békéjének megzavarása nélkül elintézhetők a felhozott ügyek. Ezen czélból alkottattak az 51., 52., 53-ik tczikkek.

A sérelmek utolsó (80-ik) pontjában mint legsúlyosabbat hozták fel a rendek, hogy a több országgyűléseken alkotott számos törvény soha sem léptetett életbe s akik azok ellen vétettek, rendesen a királynak végvidéki katonatisztjei s azoknak követői voltak. Kérik a királyt, gondoskodjék arról, hogy uralkodása alatt a törvényeknek elég tétessék. A katonatisztek fölé rendeljen rendes bírót, ki a törvény áthágói ellen a hazai törvények értelmében

[1]) A resolutio hivatkozik a rendek által benyújtott »gravamen«-ekre. de a kezeimnél levő kéziratban az ezen pont alá foglalt ügyekről csen említés téve.

járjon el. — A felsoroltakon kívül van ugyan még sok országos és magán sérelem, de azokat csak a törvényczikkek szerkesztésénél szándékoznak felsorolni.

A sérelmek tárgyalása és az azoknak elintézésére alkotott törvények szövegezése közben a királyi propositiok 1—4, 6—7, 10—11 és 13-ik pontja letárgyaltatott. A 4-ik pontban előterjesztett kívánságnak a 11-ik tcz., mely az ingyenes munka kiállításának ellenőrzését s az ingyenes munkák kezelőinek szigorú számadásra vonását rendeli, tesz eleget. A 71-ik tcz. pedig azon területeket állapítja meg, melyeknek lakói az egyes kijelölt várakhoz tartoznak ingyen munkát adni. — A propositio 1-sö pontjában felhozott, az adó beszedése körül tapasztalt visszaélések megszüntetésére alkottatott a 10-ik tcz. — Az esztergomi káptalan és Nagy-Szombat város közötti viszályt (propositio 13-ik pont) a 36-ik tcz. által intézték el a rendek.

A honvédelemre vonatkozólag még az általános felkelést szabályozó 1635-iki 88. tczikket újították meg. (15. tcz.) Az erőszakos kárttevők, és a letéteményeket jogos tulajdonosaiknak kiadni vonakodók ellen követendő birói eljárást szabályozza a 27. 28. tcz. A birói illetékességre és a tisztviselők taxájára vonatkozó törvényeket megújítja a 31-ik tcz. A 24-ik tcz. által a fiscus öröklése kérdésének elintézése a következő országgyűlésre halasztatott. Az 1608. óta alkotott, de végre nem hajtott összes törvények életbeléptetését rendeli a 72-ik tcz. — A koronaőrök fizetésére Magyarországból portánkint 1 frtot, Slavoniából $^1/_2$ forintot ajánlottak fel a rendek a 8. tcz. által. Ezen kisebb, gyorsan elintézett ügyekhez tartoznak még az Amade Leonard vice-palatinus és Tassy Gáspár részére az 1630—35-iki országos adószámadásokról adott felmentvény, (71. tcz.) a marhakereskedést biztosító 54-ik, a lőpor és salétrom kereskedést szabályozó 66-ik, végre az Aachelbergi gróf Kevenhüller és Puchaimb, a báró Weltz és a Horetzki családoknak indigenatusát törvénybe iktató 72-ik tcikkek.

Az országgyűlés üdvös eredményeinek elérésében kiváló része volt Eszterházy Miklós nádornak, ki daczára azon számos sérelemnek, melyet a főrendűek és az evangelikus rendek követelései körben szenvedett, többre becsülte hazája javát személyes érdekeinél és márczius 16-án a királyhoz benyújtott lemondását is visszavette. Sajnos, hogy történelmünknek ezen kiváló alakja sem volt ment korának vallási nézeteitől. Ezek nélkül az engedékeny III. Ferdinánddal egyesülve arra is találhattak volna módot, hogy a későbbi zavaroknak csirájául szolgáló vallási viszályok mindkét félnek megnyugtatására intéztettek volna el a márczius 26-án szentesített törvények által.

Dr. Demkó Kálmán.

KÜLÖNFÉLÉK.

SZIRMAY ENDRE ÖNÉLETÍRATA.

1656—1706.

»Habent sua fata libelli.« A nemrég ismét feltalált ezüstös-aranyos táblájú biblia, mely öreg Rákóczi Györgytől Kemény Zsigmond kincstárába, majd az aradi gymnasium birtokába került, elég bizonyság arra, miszerint a könyvek sok viszontagságnak vannak kitéve. Lesz alkalom az országos könyvészeti kiállításon egynémely könyvnek viszontagságokban gazdag múltját megismerhetni; eltekintve a 90 Corvinától, melyek a szélrózsa minden irányában szórattak volt szét az ős Budáról és »oly sok viszály után« több száz év leteltével ismét a haza fővárosába csoportosíttatnak egybe. Ki mondhatná el ezek viszontagságait? ki írhatná le volt útaikat?

A mű, melyből Szirmay Endre önéletíratát közlöm, a viszontagságokban szintén bőven részesült. Ama jóakaróan figyelmeztető jegyzet, melyet a mű írója, a könyvnek második borítékára tett: »Ezen Könyvem Idegenektűl ne olvastassék, azért obtestálom Fiaimat, tartsák in secreto.« viszontagságdús létet hozott a műre, mert valamelyik utóda a gondos szerzőnek oly szorgosan elrejtette a kéziratot, hogy nemcsak az idegenek, hanem a család tagjai sem kapták kézre habár egyiket másikat, igen érdekelte volna. Csak Szirmay Antalt, a családnak jeles történetíróját említem, ki Zemplén- és Ugocsamegyékről írt nagybecsű monographiáiban Endrének több művét idézi, s épen ezen legérdekesebbet nem ismervén, e gazdag bányából nem aknázott.

Még nehány év előtt e kézirat a Szirmay család abaújmegyei csécsi kastélyának könyvtárában őriztetett. Azonban a birtok a kastélylyal és evvel a könyvtár, a könyvtárral pedig a becses kézirat is egy nem rég emancipált földesuraság kezébe került.

A múlt nyáron Csécsen keresztül kocsiztam. Míg som etetett, addig az országút mellett álló kastélyt

óhajtám megszemlélni. A kastély előtt a földesúr fiacskájával találkoztam, kitől kérdém, valjon vannak-e a kastélyban régi képek, könyvek vagy íratok. »Képek és íratok nincsenek, nem is voltak, de volt egy szobával régi könyv, melyeket a boltos vett meg,« mondá az ifiúr, s elvezetett a szatócshoz. Ott csak a kisasszony vala otthon, ki a több szekérre menő könyvtár csekély maradékait csakhamar elibém hozta. Jóformán az első fogásra e kézírat került kezembe, mely negyedrét alakja, épen és tisztán maradt megfakúlt írópapíros kötése által, azonnal magára vonta figyelmemet. Még egy két, többnyire csonka munkát összeszedtem, a szerény ár lefizetése, s a készséges előzékenység megköszönése után örömtelve távoztam. Csak útközben vettem behatóbb vizsgálat alá a könyv tartalmát, mely Szirmay Endre kézíratának bizonyúlt, melyben családja nevezetesebb eseményeit, családfáját, birtokviszonyait, különösen saját jószágait illető okmányok másait s miattok viselt ügyeit jegyezte össze évről-évre. S ezen jegyzetek között, mint vezérfonal végighúzódik saját *életrajza.*

Önéletrajzok s naplók a legbecsesebb és megbízhatóbb forrásai a történelemnek, mert rendesen azok írói a legközvetetlenebb tényezői, vagy tanúi voltak az eseményeknek, melyeket feljegyeztek. Mint ténykedők motiválják az indokokat, melyek őket a tényre vezérelték, s akaratlanúl is szemléltetik jellemöket, mely cselekvésük főtényezője volt; feltüntetik mindazon viszonyaikat, életök körülményeit, melyekre a későbbi búvár sohasem, vagy csak igen nehezen jöhet reá, s melyek az illetőknek tetteikre nagy horderővel bírtak, sőt döntők voltak. Az önéletíratok, vagy naplók ezen fontosságát tekintve, a M. T. Akadémia történelmi bizottsága törekvései egyikévé tette az ily műveket felkutatni, s nyomtatásban kiadni, melynek következtében öntudatos megnyugvással mondhatjuk: közkézen forognak már II. Rákóczi Ferencz önéletrajza, késmárki Thököly Imre naplói három kötetben, sőt főbb híveinek, úgymint Dobai Zs., Sándor G., Bay M. és Almásy J.-nak naplói. Ezek mellett méltó helyet foglal el Tököli Imre fejedelem meghittebb emberének, sőt ifjúkori barátjának, iskolatársának Szirmay Endrének önéletírata, melyet a »Történelmi Tár« egyik legközelebbi fűzete fog hozni. Itt csak fővonásokban mutatom be azt, mely, habár azon időből való, melyet a Thökölyféle naplók, s az imént nevezett többieken kívűl, Bethlen Miklós, Károlyi Sándor, Ottlyk György önéletírásaik felkarolnak, s melyet Thaly Kálmán okmányokból merített adatokból a legbehatóbban ismertet; mégis temérdek oly vonzó érdekességű becses adatot tartalmaz, hogy a történelem iránt érdeklőnek nem csekély hasznára és élvezetére fog használhatni.

* * *

Szirmay Endre fiai s unokái számára írt, hogy ismerjék ama nehéz időket, melyekben élt s működött a haza üdvére s az övéi javára. Azért terjedelmes politikába nem ereszkedik, mint azt például Keresztesi József naplójában teszi, hanem megelégszik az események laconicus rövidséggel való feljegyzésével. Szeme előtt tartva természetesen saját cselekvényeit s szereplését elsőrendben, másodrendben figyelmet fordítva mindarra, a mit még övéinek tudni érdekes lehet. Magáról tett feljegyzéseit minden bizonynyal a legnagyobb önmegelégedéssel eszközölhette, mert a legszebb önzetlen jellemü s legtevékenyebb férfiúra lehet azokból következtetni, ki élete feladatául kettős czélt tűzött ki, *a haza és övéi javát előmozdítani*, mely után a legnehezebb viszonyok között lázas tevékenységgel törekedett. Zsenge ifjúságában érezte már magában, hogy nem mindennapi tetterő létezik benne, mely számára nagy jövőt követel. S mint felserdült ifjú nem bírta elviselni ama tespedő állapotot, mely hazánkban a Thököly-féle mozgalmakat közvetlen megelőző időben uralkodott, örömmel karolta fel tehát az alkalmat, hogy Imre barátjának a zászlaja alá siessen, ott kínálkozván elég alkalom hazája javára tetterejét felhasználhatni. A hadjárat következményeit, melyek igen súlyosan nehezedtek reá, személyes szabadságának veszítését, üldöztetést és vagyonának lefoglalását, nemes odaengedéssel viselte. A viszonyokkal kibékülve, hazája szolgálatára kard helyett tollat fogott kezébe, s legközvetlenebbül, mint municipalis hivatalnok, kivánt neki szolgálni. Bármily sok, s nagy áldozatot kivánt tőle a haza oltára, azon nem panaszolkodott, de nehezére esett, ha tétlen kellett otthon ülnie, betegség miatt, vagy mert hivatala nem lévén de ekkor annál nagyobb tevékenységet fejtett ki családja javára. A szeretetreméltó férj, a gondos atya tűnik fel háziélete minden mozzanatából, ki családjától a veszélydús időkben minden bajt igyekszik eltávolítani, s annak vagyoni jólétét a legsúlyosabb viszontagságok között is fokozni. Nemes szíve legszebb vonásait tanúsítja anyja iránti szeretetében, s testvérei iránti áldozatkészségében, kiket a veszélyből élete és vagyona koczkáztatásával óhajt megmenteni. Azonban ezeket részletezve lássuk az életrajz folyamán, melynek fővonásait az írónak saját szavaival adom.

Szirmay Endre 1656-ban junius 18-án született Pazdicson, a családi ősi kastélyban. Atyja Szirmay Péter, Szirmay István és Ongay Borbála helv. hitv. szülők fia, ki zemplénmegye alispánja, a kir. itélőtábla ülnöke, s a nádor jószágainak praefectusa

ötven éves korában 1658-ban decz. utolsó napján halt el. Anyja Keczer Anna, K. András és Kamper Flóra ágost. hitv. szülők leánya. Az atyátlan árva kisdedkorát részint anyjánál, részint nagynénjénél Keczer Kláránál töltötte, ki mint saját gyermekét úgy szerette őt.

Nyilvános tanodába 1664-ben kezdett járni, midőn Bártfára küldetett, hol bátyjai Miklós és Péter, már előbb megkezdték iskoláikat. Ekkor Bártfán a protestánsok tanodája Ladiver Illés [1]) igazgató által nagy tekintélyre emeltetett, s a felső magyarországi földesurak ott neveltették fiaikat. A Szirmay fiúkkal együtt ott frequentáltak az assakürti Ghyczy fivérek, Endre és György, Füzesséri László, s mások. E nevezettek egy lakáson voltak a Szirmayakkal. Midőn 1667-ben Ladiver az igazgatóságról lemondott, az ifjúság nagy része is odahagyta a tanodát. A Szirmay fiúk még az évben felkeresték a protestánsok felső vidéki másik jeles tanodáját, az eperjesit, melyben Bayer János [2]) volt igazgató. A többi ifjak is ott jöttek össze, úgy hogy 1669-ben igen tekintélyessé lőn a versenytársak sora. Ekkor került egy osztályba Szirmay Endre gróf Thököly Imrével, [3]) báró Petróczy Imrével és Pongrácz Ferenczczel, s számos más nemes családbeli ifjúval. Az ifjak között nagy volt a versengés a tanúlásban. Endre túltett mindnyáján, ő nyerte az első jutalmat. Az 1671-ben kitört belviszályok következtében többen az ifjak közűl távoztak. Thököly Imre is elillant álruhába öltözve. És 1673. év márczius havában, midőn az evangelikus tanárok Eperjesről szétugrasztattak, a tanítványok is mind elszéledtek. De mivel a tanárok bújdosva magánoktatást adtak, felkereste Endre is egykori kedvelt igazgatóját Ladiver Illést, ki majd Bártfán, majd Olaszon tanított. Ekkor az evangelikusoknak csak Lőcsén volt még nyilvános tanodájok, azért Endre 1674-ben oda sietett, de már april hóban onnan is elűzettek. Mit lehetett akkor mást tenniök, mint külföldre távozniok. Ladiver Danczkába (Danzig) indúlt, ehhez csatlakozott Endre is. Varsóba ép akkor érkeztek, midőn ott a királyválasztási országgyűlés volt, s III. János megválasztatott. Thornon keresztűl május 13-án Danczkába érkeztek. Itt Endre a collegiumot látogatta, melyben iskolatársaivá lettek Klesch Kristóf

---

[1]) Ladiver Illés kettő lett nevezetessé, az idősb s ifjabb — apa és fia. — Itt az idősbről van szó. Életrajzát hozta a Magy. Tudományos Értekező. 1862. I. 354.

[2]) Életrajza a Sárospataki Füzetekben 1858. 416.

[3]) Thököly Imre és iskolatársairól értekezett Thaly Kálmán. Századok. 1880. 411.

Dániel [1]) és ifj. Ladiver Illés. [2]) De midőn idősb Ladiver, kire Endre egészen bízva volt, Hoverbeck János [3]) báró gyermekeinek nevelőjévé hivatott meg Hochensteinba, vele együtt távozott. Megszemlélve előbb Danczka nevezetességeit, az erős tengeri várat, stb. hajón Elbingába és onnan kocsin Hochensteinba érkeztek. Ott Endre Hoverbeck báró fiaival, János, Tivadar és Lajossal együtt folytatta tanúlmányait, s a bölcsészetből tételeit, melyeket Thököly Imre grófnak s Hoverbeck bárónak ajánlott, nyilván védelmezte. Azonban Ladiver egészségének a báró házában az életmód nem felelt meg, azért még az év befejezése előtt Thornba távozott, hol az alrectori tisztet fogadta el. Endre a bárónál visszamaradt azon kilátással, hogy a fiúkkal Belgiumba, Angliába, Francziaországba és Olaszhonba fog utazni, azonban mivel 1764-ben Hoverbeck János báró, III. János király koronázásához küldöttnek választatott, vele Varsóba utazott. Ott találkozott bátyjával Istvánnal és Keczer Györgygyel, kikkel jövőjéről tanácskozott, melynek következtében Németországba ment az egyetem látogatására, s pedig az Odera menti Frankfurtba, hová márcz. 28-án érkezett. Itt a jog, államtan, történelem, bölcsészet, orvos- és számtanon kivűl, hetenkinti négy magánórában Hanau Zsigmond tüzér praefectustól, a hadi építészetet alaposan tanúlta, mit egy év alatt befejezve, a következőben, ugyanazon tanártól a műtüzérséget hallgatta és egyszersmind a vívást is tanúlta. Ez utóbbira csakhamar reá szorúlt, midőn két ízben párbajba keveredett, s sajnos, mindkétszer megsebesíttetett. Azonban a harczra termett fiatal ember, ily apró fegyverforgatással meg nem elégedve, nagyobb tettekre vágyott, mire 1677-ben kinálkozott alkalom Stettin várának ostromával. Az ostromló sereghez érkezve, tüzér tanára ajánlatára, Huppfer Benedek tábornok, s a mérnöki kar vezetője által maga mellé fogadtatott, s az ostromműveleteknél alkalmaztatott. Azonban Endre a hosszadalmas ostromot megunva, még a várnak átadása előtt a táborból távozott és felkereste Berlint, Wittenbergát, Lipcsét, Jénát, s Bauczenen, Görlitzen, Lignitzen át Varsóba utazott, hol egy hertneki üres kocsira találva, visszajött Magyarországba. Eperjesre, épen Szt. András napi vásárra érkezett. A négy évig használt német öltönyöket karácsonkor cserélte fel honiakkal.

Hivatal után járva csakhamar kapott írnoki állást Kálmán-

[1]) Klesch Kr. Dánielről lásd. Századok V. 1871. 153. 518.

[2]) Ifjabb Ladiver Illés életrajzát lásd: Sárospataki füzetek. 1859. II. 1.

[3]) Hoverbeck Jánosról lásd: Kneschke Neues Allg. Deutsch-Adels-Lexicon. IV. 493.

czay Istvánnál, Abaújmegye alispánjánál Kassán. Ott nyolczadmagával volt alkalmazva 1678—80-ig. Ekkor a pestis nagy mértékben pusztítván a felső vidéket, Hertnek kastélyba, mint egészségesebb vidékre menekedett bátyjaival s több előkelővel, ezekre azonban itt a kuruczok egy csapatja reá tört. Endrének alkalma volt ekkor hadiismereteinek némi jelét adni, s oly ügyesen oltalmazta a kastélyt, hogy a kuruczok kudarczczal voltak kénytelenek távozni.

1681-ben főnökével a sopronyi országgyűlésben vett részt. Azonban a patvarista életet nem találván igényeinek megfelelőnek, augusztus hóban odahagyta azt, s Sopronból Krakón keresztül, mint biztosabb uton, Eperjesre érkezett. Tettvágytól indítva titkon felkereste Thököly gróf táborát, hol őt a gróf örömmel fogadta s titkárává tette, sőt irányában oly bizalommal viseltetett, hogy asztalához is fogadta. Endrének, ezért való haláját már 1682-ben volt alkalma tanúsíthatni, a kassai várnak haderővel való elfoglalását ajánlván. A vezér nem csak hallgatott barátja tanácsára, sőt őt bizta meg a műtéttel. Endre julius 20-án hajnali egy órakor ezer gyalogossal, kiszemelt helyen, létrákon oly ügyesen hatolt a kastélyba, hogy alig husz embere veszteségével azt bevette. [1]) Ennek következtében aug. 14-én Kassa város is meghódolt. Jutalmúl Endre a kapitányi rangot nyerte. Kassa hódolásának következménye lőn, hogy az egész Felső-Magyarország Thökölyhez pártolt, kivéve Szatmár, Szendrő, Szepes és Murány várakat. Ily fényes eredményt Thököly egyenesen Endrének köszönvén, őt a szepesi kamara tanácsosává nevezte ki. Azonban mivel felismerte nyilt harcztérre való nagyobb alkalmatosságát, mint az irodába, s kivált a tüzéri szakmában való jártasságát is óhajtván méltányolni, őt 1683-ban összes tüzérségének főnökévé tette. Mint ilyen julius 6-án Kassáról a tűzérséggel megindúlt s u. a. hó 27-én Pozsonyban megérkezett. Miután a város meghódolt, Thököly, Endrét küldte a várba alkudozásra, melyet be nem végezhetett, mert a lotharingiai herczeg Pozsonyból Thököly seregét kiszorította. Szirmay Pozsonyból az ágyúkat Sempte várba szállította, melynek kapitányává neveztetett. Mint ilyen Semptét czölöpökkel megerősíttette, a Vágh folyón pedig hidat veretett. Bécs felmentése után Semptét odahagyta és az ágyúkat, melyekhez kettőt Semptéről, s kettőt Lévárról csatolt, visszaszállította Kassára. Ezen hadjárat körülbelől ezer darab arany hasznot hozott neki.

A boldog napokat csakhamar temérdek sanyarúság követte.

---

[1]) Kassa bevételét Endre bővebben is leírta, mely leírást kiadta Kovachich Márton, Scriptores Minores I. 306.

Midőn 1684-ben Bártfa magát a császáriaknak megadta, ott elfogatott bátyja, Miklós, ki csak az 1685. év vége felé, miután a felségnek hűségi hódolatot tett, bocsáttatott szabad lábra. Ugyanezen időben másik bátyja, István, szintén fogságba kerűlt, ezt, — miután Thököly 1685. okt. 15-én Nagy-Váradon a török által letartóztatott, — titkos követségben Bécsbe küldötte, azonban ott fogolynak nyilváníttatott, és Glaczban tömlöczre vettetett, s minden birtoka lefoglaltatott. Harmadik bátyja Péter, Kassa megadása alkalmával, 1685. novemberben a felség iránti hűség nyilvánítása mellett biztosságban maradt. Maga Endre Thökölyt mind végig híven követte. Midőn Thököly Nagy-Váradon elfogatott, hívei elszéledtek, mint a pásztor nélkűli nyáj. Többnyire Erdély felé futamodtak. Endrét többed magával Visk mellett a császáriak elfogták, s előbb Szatmárra, utóbb Kassára hurczolták, hol az egész 1686. évet kénytelen volt a tömlöczben tölteni, s minden vagyona elkoboztatott.

Ezeknél még gyászosabb volt az 1687. év az eperjesi vérpaddal. Elvérzettek akkor Endre anyjának öcscse, Keczer Endre, s ennek fia Gábor,[1]) a mi igen érzékeny csapás volt a Keczer családra. Szirmay Istvánt ez időben Glaczból Prágába, onnan Brünnbe, s végre Bécsbe szállították, hol aug. 10-én a róm. kath. vallásra térvén, fogságából nem csak kiszabadúlt, hanem protonotariussá tétetett és minden jószágait visszanyerte. Miklós márczius havában szinte Eperjesre hurczoltatott, de onnan a vérpad szerencsés elkerűlésével már májusban kiszabadúlt s továbbra békében hagyatott. Maga Endre is nagy félelmet állott ki, de febr. 7-én a hűségi eskűt letevén, háborítlanúl maradt. Szerencséje volt ugyanis, hogy csak ez évben, s nem tavaly bocsáttatott ki tömlöczéből, mert így ezen ujabb összeesküvés minden gyanújától távol maradhatott. Jószágainak nagyobb részét szintén visszanyerte, a vissza nem kapott részek kieszközlésére több izben volt kénytelen Bécsbe járni, s ekkor megtörtént, hogy míg ott előnyöket vívott ki, addig otthon a szepesi kamara új nehézségeket támasztott. Bécsi utazása alkalmával átmenvén Garamszeg falun, ott 1689. év julius 3-án nőűl vette Kürtössy István esztergomi kapitány

[1]) Bővebben leírja e borzalmas eseményeket Retik János »Theatrum publicum lanienae Eperiesiensis,« kéziratában, mely a nemz. Muzeumban őriztetik.

Szirmay Endre kéziratában a Keczer családnak nemzedék rendjében, igen feltűnő azon körülmény, hogy Keczer Melchiornak mind a három fiánál: Miklós, Imre és Sándornál, mindeniknél ott áll: »occisus« de mikor ölettek meg, nem említtetik. Miklósról bizonyos, hogy Ca által fogattatott be.

özvegyét, Királyfalvai Rót János leányát, Juliannát.[1]) Alig, hogy vagyonát négy évi fáradozás és küzdés után visszanyerheté, már is, az akkori zilált vagyoni viszonyok miatt támadt több rendbeli per elintézése vette igénybe tevékenységét, a melyek körüli fáradalmai egészségét is megrongálták, mely azonban bécsi orvosok ügyessége által ismét helyreállíttatott.

1694-ben kezdé meg tevékeny működését a municipiumok javára, midőn Zemplénmegyétől küldetést nyert, Haisler egyetemes császári biztoshoz, ki Belgrádot ostromolta. Utját Egeren, Budán, Tolnán, Szekszárdon, Mohácson, Eszéken, Ilokon, Péterváradon és Zalánkeményen át tette Belgrádra, hová aug. 23-án érkezett. Midőn a szept. 7-én történt szerencsétlen roham után az ostrom abbanhagyatott, hazafelé jött. Utját ekkor Zentán, Szegeden, Csongrádon, Szolnokon és Onodon át tette Pazdicsra, hová szept. 13-án érkezett. Még az év november 14-én a megye őt pénztárnokává nevezte ki. A következő évben meghivást kapott a Rákóczi-házhoz a tanácsnoki tisztségre, ő azonban ezen kitüntetésnek elébe tette a megye szolgálatát.

Sok eredeti sajátsággal bírt a Szirmay család. Erre nézve az 1695. és 96. évek több érdekes adatot szolgáltatnak. Habár a testvérek egymást igen szerették, s a veszély idején egymásért áldozatkészek is voltak, mégis fordúltak elő közöttük méltatlanságok, pl. midőn anyjuk, szül. Keczer Anna 1695. aug. 19-én meghalt, Endrét, ki eddig Pazdicson a kastélyban háborítlanúl lakott, bátyja István onnan kizaklatta, sőt ugyanaz tőle az ezen időben nagynénjétől, Keczer Klárától kapott örökséget is lefoglalta. Eredeti továbbá az, miszerint 1676-ban a testvérek együttesen azon szabadalomért folyamodtak, hogy örököseiknek ne legyen megengedve a családi jószágokat elzálogosítani; továbbá, hogy ne legyen szabad nekik bort inni.[2]) István 1696-ban bárósságra emeltetett.[3])

Az eddigi pénztárnoki tisztségéhez Endre 1697-ben a felső magyarországi egyetemes pénztárnoki tisztséget is nyerte, melyet azonban csak ezen évben viselt, s vele együtt az előbbiről is visszalépett. Ugyanesak ez évben julius elején zavargások ütöttek ki, s a lázangó pórok éjjeli támadással Tokaj és Patak várakat bevevén, Pazdicsot is megtámadták és károsították, azonban e

---

[1]) Kivel a kéziratban előfordúló genealogiai táblázat szerint tizennégy gyermeket nemzett.

[2]) Atyjának, Szirmay Péternek életrajzában említi, hogy az egész életében bort nem ivott.

[3]) István szintén hátrahagyta önéletiratát, mely a sárospataki ref. collegium könyvtárában őriztetik. Sajnos, csonkán.

lázadást a császári katonák csakhamar leverték. Az 1698. évben hivatal nélkül levén, idejét topollyoki curiáján könyvek olvasásával töltötte, innen a következő évben átköltözött a nagymihályi kastélyba, melyet megujíttatott.

Az országos törvénykezési tanácskozmányokon Endre tevékeny részt vett, igy pl. 1700. évben két izben volt azokon jelen, ugymint juniusban Eperjesen, s oktoberben Pozsonyban.

Az 1701. év ismét igen viszontagságteljes volt, april 18-án Rákoczi Ferencz s vele Szirmay István és Vay Ádám bécsújhelyi fogságba hurczoltattak, Bercsényi Miklós gróf és Szirmay Miklós még idejekorán Lengyelországba megszökhettek, azonban mindnyájok vagyona legfoglaltatott. Endre már ápril 24-én Bécsbe indúlt, hol aug. 8-áig bátyja szabadonbocsátása iránt fáradozott, de hasztalan, sőt miután Rákóczi szept. 7-én a fogságból megszökött, Istvánnak börtöne annál súlyosbbá lőn, úgy hogy annak enyhítése czéljából Endre decz. 21-én ismét Bécsbe utazott, hol a következő év május haváig eredmény nélkül vesztegelt, ekkor azonban haza sietni volt kénytelen, mert ott is baj fenyegette, miután a hadipénztár bátyjának, Istvánnak 8016 frt adóhátralékát rajta kereste. Ezen ügy elintézése után 1703. év február havában ismét Bécsbe sietett, s ott annyit kieszközölhetett bátyja javára, hogy az 100,000 rénusi forint biztosíték letétele mellett szabadlábrahelyezését elérhette, ki egyelőre már máj. 18-án Bécsbe áthelyeztetett. A nagy összeg megszerzésére Endre kénytelen volt fivére számára kölcsön venni pénzt s e czélból junius havában csehországi Karlsbadba utazott. Bátyja kiszabadúlása után Bécsből július hóban Eperjesre visszaérkezett.

Ez alatt Rákóczi fejedelem s Bercsényi gróf megindították a hadjáratot, mely nagy részvétre talált, s rövid idő alatt Kálló, Huszt, Károly, Somlyó, Szolnok, Léva, Bártfa, Lőcse és a szepesi vár, valamint számos kisebb erőd birtokukba került. A Schlick tábornok alatt ellenök jövő császári sereget Beszterczebányánál szétverték, mi által, kivéve néhány várat, majdnem az egész országot meghódították. Endre övéivel ekkor a császáriak birtokában levő Eperjesen tartózkodott, ez okból a Rákócziak által minden vagyonától megfosztatott. Midőn azonban 1704-ben országszerte a Rákóczi-párt győzött, Kassa, Eperjes is meghódoltak, ekkor Endre szintén Rákóczihoz pártolt, s jószágait ismét mind visszanyerte. A következő évben Endre mint Rákóczinak hű embere májustól egész oktoberig az ő táborában tartózkodott és a Szécsényben tartott egyetemes gyűlésen a magy. statusok senatorává választatott, de Bercsényi kivánatára, ki ellensége volt, e helyéből elmozdíttatott, s helyébe Török István választatott. A hadjáratokban s békealkudozásokban, melyek 1705—6-ig

folytak, s melyekről terjedelmesben megemlékezik, nem vett tényleg részt.

Ezek rövid kivonatban az adatok Szirmay Endre önéletírátából, melyeket sajátkezűleg írt jegyzőkönyvéből merítettem. Sajnos, befejezetlen mű, mely minden bizonnyal folytatással birt, mert nem tehető fel, hogy haláláig nem tett volna több feljegyzést. Halála a nemzedékrendben idegen kéz által történt bejegyzés szerint 62 éves korában, tehát 1718-ban történt. Nagy Iván azt 1754-re teszi. S így a valószínűleg létezett második kötetnek más fatum jutott! Szerencse azonban, hogy e kötet megmentetett, mely az itt közlötteken kívül, még temérdek becses adatot tartalmaz, úgy, hogy annak nyomtatásban való közzététele felette hasznossá válhatnék.

NÉMETHY LAJOS.

ADVERSARIÁK BETHLEN JÁNOS HISTORIÁJÁHOZ.

A következő néhány sornyi variánst Bethlen Elek, erdélyi statuum praesidens, jegyzette be *Bethlen János »Rerum Transylvanicarum Libri Quatuor«* című műve 1664-i szebeni kiadásának egy példányába. E példány utóbb Benkő József, a még diákember kezébe került, a ki ez adversariákat lemásolta, a mint ezt azon az ivrétű kézirati lapon, mely birtokomban van, Bethlen Elek egyik utóda, Bethlen Elek, az *»Ansichten von Siebenbürgen«* s más történeti művek tudós írója, ekképen signált: *»Benkő József deákkori jegyzéseiből.«* Az adversariák authenticitása iránt tehát mi kétségünk sem lehet.

Bethlen Elek variánsai, rövidségük daczára, fölötte érdekesek, habár tagadni nem lehet, hogy megírásukra őt jobbadán családi antagonismus vezette, mire nézve bőséges felvilágosítást ad Bethlen Miklós, a történetíró János fiának önéletírása.[1])

Néhai gróf Bethlen Elek praesidens glossái a Bethlen János Historiájára, melyeket ad marginem maga kezivel jegyzett fel:

Rerum Transylvanicarum Libro I. pagina 27. post verba »*. . qui potiori pecuniae parte incassum profusa é. c. t.*«. Bethlen Elek azt írja: Hazugság, mert nagyobb részit (az I. Rákóczy Györgytől a lengyel királyválasztó rendek megnyerésére küldött pénznek) meghozta (Bethlen Ferencz), nállam az írás rólla. Ez is oly igaz, mint sok a többi.

Libro II sectione 2. pagina 35. post verba »*. . . . laeta tristibus*

---

[1]) *Szalay László* kiadásában 1858—1860.

miscere praetermitteret.«, Bethlen Elek: Itt is meglátszik, hogy hazug vagy, még 1652. esztendőben, még a moldovai expeditió előtt februáriusban holt meg Rákóczi Zsigmond, — s ide írod.

Libro II. sectione 8. pagina 70. post verba ». . . . *Désino Marosvásárhelyinum* . . . .« (a hol aztán Barcsai Ákos országgyülést tartott volna), Bethlen Elek: Az a gyülés bizony Beszterczén vala, Petki István is jelen vala.

Libro II. sectione 24. (pagina 134—135.) »*Unius praeterea (Joannis Betlenii) uxorem* . . .« (érti feleségének s leányának Szeben ostroma alkalmával történt elfogatását). Bethlen Elek: Mind az Barcsaival való tracta, mind a felesége elvitetetése és arestáltatása az lövőszerszámok elnyerése és az sánez felverése után lőn.

Libro II. sectione 24. pagina 137. ». . . *magna enim loci distantia, risui potius quam terrori erat urbi.*« (Szeben ostromáról szól). Bethlen Elek: Azért mégis az első és felső házakban, hogy nem mertetek igen lakni?

Libro III. sectione 12. pagina 218. »*Admisso in arcem Görgény Principi Keményii praesidio* . . . «, Bethlen Elek: Ekkor még Kemény János fejedelem oda praesidiumot bizony nem küldött vala.

Libro III. sectione 13. pagina 220. ». . . *capitibus plecti jubet.*«, Bethlen Elek: Úgyde egyik se sententiázád meg azelőtt való nap, Haller Gábor, Rhédei László és Zólyomi Miklós.

Libro III. sectione 13. pagina 222. »*Castellum Papmező* . . .« (a Várad-környéki váraknak török kézre jutásáról beszél), Bethlen Elek: Papmező, Sólyomkő azelőtt veszett el, Várad után menten. Ez sem igaz.

Libro III. sectione 13. pagina 225. ». . . . *perjurii ab ipso poenas exegisse, dicit.*« (Barcsai Andrásról szól, a kinek megöletését Kemény János fejedelem az 1661-ik év február havában Beszterczén tartott országgyülés előtt avval mentegette, hogy Barcsai a krími rabságban neki adott hitét megszegte volna). Bethlen Elek: Itt is reversálissát citálta, kit ott benn adott volt, azonban Ona János által Fogarasból Oláh- és Törökországokba írogatott (t. i. Barcsai András).

Libro III. sectione 16. pagina 237. ». . . . *bibliothecaque maximi pretii* . . . .« (érti a gyulafehérvári templom és könyvtár felégetését a Kemény Jánosra törő Ali basa által). Bethlen Elek: A bibliotecát bizony 1657. a tatár hám égeté el, mikor Barcsai magát fejedelemmé tette. Miért kell ilyet írni?

Libro III. sectione 21. pagina 271—272. ». . . . *ultimum vale dicens* . . .« (érti az Aranyos-Medgyesről Zoltán Gáspár lakadalmáról Erdélybe térő Kemény János fejedelem intézkedését, mely szerint Nagybánya melletti Dobraviczáról, a hol nejétől, ki odáig kiséré,

búcsút vett, Szentpáli János hadvezérét kétezer magyar lovassal elöre küldi Erdélybe). Bethlen Elek: Mikor a Zoltán lakadalma lőu, már Szentpálit elbocsátotta vala Erdélybe.

Comes Georgius Turzó, palatinus Hungariae ad Joannem Imrefi in anno 1610. scribit:

Deum enim orare
Principes rogare
Non cogere possumus.
Fatis urgentibus omnia salutaria monita spernuntur.

Közli: TORMA KÁROLY.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Geschichte Österreichs von Alfons Huber I. 1885. Gotha, Friedrich Andreas Perthes, XXVIII+618. l.

Mikor e könyvet kezünkbe vettük, egészen másnak képzeltük tartalmát, mint a minőnek találtuk. Azt hittük, kivált szerzőnek némely korábbi dolgozataiból következtetve, hogy az ausztriai herczegségnek története lesz, talán azon korban, melyben az utolsó Babenberg herczeg vitézkedett, melylyel a stajer rímes krónika foglalkozik. E helyett azonban Ausztriának az »összbirodalomnak« történetével foglalkozik, körülbelül olyan formán, mint majdnem 30 évvel ezelőtt Büdinger Miksa ismert művében, »Östreichische Geschichte bis zum Ausgange des XIII. Jahrhunderts.« Akkor azonban Magyarországról még úgy írtak, hogy valamint egy csata — a 907-ben a bajorokon nyert győzelem — alapította meg: úgy egy csata vetett is végett — a mohácsi — a nemzet és ország önállóságának. A történelem folyása nem adott igazat a Büdinger-féle felfogásnak. Magyarország még él, és önálló ország, bár egy koronás fő alatt szövetségben van Ausztriával. A jelen állapotot tekintve — a jövő isten kezében van! — nem lehet tehát mondani, hogy a régi Magyarország beleolvadt egy közös államba, mint például Skótország Nagy-Brittániába; története sem képezi e közös állam szétágazó múltjának egyik részletes epizódját.

Hogy ausztriai monarchia, mely több volt az ausztriai herczegségnél, létezett: az világtörténeti tény, melyet nevetség nélkül nem lehet kétségbe vonni. Van tehát osztrák történet is; de vajjon mi annak tartalma? Az egyes országok története, melyek a Habsburg-háznak jogara alatt egyesültek, vagy — legalább — még most is egyesülve vannak? Jol mondja szerző előszavában, egy kissé Bachízű terminologiával: »Die Geschichte Östreichs ist nicht gleich der Summe der Geschichte der einzelnen *Kronländer*.« Az osztrák történet az osztrák állammal kezdődik. Ennek valódi kezdetét azonban nem lehet még I. Ferdinánd[1] sem tennünk; II. Ferdinándig kell lemennünk, mi[l]

tartományok legnagyobb része ismét egyesült, és a fehérhegyi csata után szorosabb kapcsolat vált lehetségessé a cseh korona tartományaival. Magyarország e történetben mint egyik alkatrész, csak a XVII. század végével, XVIII. század elejével kezd szerepelni, midőn a modernebb államszervezettel, már megszületett az állandó diplomatia, az állandó hadsereg — szóval a közös ügyek. Ezek menete, *tényleg* befolyást gyakorol Magyarország sorsára, míg viszont, Magyarország belső változásai nem maradnak hatás nélkül a monarchia külső szereplésére. A mi ezen kivül esik, a legtöbb, a mit már mai napság a tudomány az államok, nemzetek történetébe felvesz, — II. József mulékony, germanizáló korát kivéve, egészen idegen az osztrák történettől, és oly kevéssé tartozik abba, mint nem kell, sőt alig is lehet a Rheinbundnak vagy a napoleoni olasz királyságnak belső történetét az akkori Franciaország történetébe belevonni.

Igaz, hogy még igy is véve a dolgot, nem mellőzheti az iró, hogy az osztrák állam egyes tagjainak múltjára vissza ne pillantson, mert hisz attól függ, minők voltak azok az egyesülésnél, és mivé fejlődtek az egyesülés után. Csakhogy annak megértésére, minő volt Csehország vagy Magyarország a XVII—XVIII. században, vagy — nem bánom! — a mohácsi vész idején: nem szükséges visszamennünk az Árpádoknak vagy Przemyslidáknak korszakára.

Szerző máskép fogja fel a feladatot. A Büdinger által kijelölt nyomon halad, és a monarchiát, Magyar-, Csehországot és a német örökös tartományokat értve, három külön épülethez hasonlítja, melyekből az épitő mesterek egész sora igyekezett »ein einheitliches architektonisches Werk zu schaffen.«

E »Werket« »Östreich«-nak nevezi. E névben — most már — közjogilag nagy heterodoxia fekszik; gyakorlatilag azonban, kivált a külfölddel szemben, lehet okokkal támogatni. Még mindig bizonyos geographiai fogalmat képez, mely a magyar korona tartományaira is kiterjed és szerző a jelen kötetben e geographiai fogalom területén képződött nagyobb államalakúlásokkal foglalkozik a legrégibb időtől a stillfriedi ütközetig (1278.). Elmondja Pannoniának, Rhaetianak, Noricumnak, Illyricumnak, Magyarországnak, Csehországnak, Ausztriának történetét, mint Büdinger. Egy pillantást vet a régi Karinthiára, mely csak darabokra tördelve jutott a Habsburgok birtokába és felveszi művébe Tirol alakúlását, talán csak azért, mert az innsbrucki egyetemen professor. A mi Magyarországot illeti, — bár elméletileg véve helyét nem látjuk — örülünk, hogy szerző figyelmét rá is fordította. Szerző nem nagy szabású, genialis felfogású történetiró. Sokkal kisebb ember, mint Büdinger. De értelmes, higgadt, alapos tudós,

ki tárgyát meg tudja válogatni, és könnyen, folyékonyan el tudja beszélni. Hasonlít némileg Riezlerhez, kinek bajor története, ugyancsak Perthesnél, egészen hasonló formatumban jelent meg, mint szerző műve; az ember tehát önkénytelenül párhuzamot von a kettő közt. Riezler szerencsésebb tárgyat választott. Egy néptörzszsel foglalkozik, mely idő jártával területéből veszt ugyan, de individualitását, önállóságát mind e napig megtartja. Huber ellenben egymástól nagyon is elütő elemekkel kénytelen foglalkozni, még pedig — a jelen kötetben — oly korban, midőn még az a — helyenként nagyon tág — kapocs sincs még meg, mely őket később mind egy nagyobb keretbe foglalta. Körülbelül annyi helyen, a mennyit Riezler a bajor néptörzs külső és belső fejlődésének 1180-ig szentelhet: Hubernek három fajról, németről, magyarról, szlávról, majdnem a XIII. századnak végeig terjedő időszakról, kell értekezni. Hogy mégis sokat mond, hogy a külső történet teljesen nem absorbeálja, hanem még jut ideje és módja a belső fejlődésre is vetni egy-egy pillantást; hogy megáll Riezler mellett, sőt azt elbeszélésének gyorsabb, élénkebb menetével, felül is múlja: az nem csekély jele tudományának, történetírói tapintatának és megérdemli teljes méltányolatunkat. Nekünk egyébiránt nincs szándékunk a munkával, mint egészszel foglalkozni; csak a magyar történetre vonatkozó részeire vetünk egy futó — nem is tüzetesen bíráló, — pillantást, mert abból — kimondhatjuk — mi magyarok is, sokféle tanúlságot és okúlást meríthetünk.

Szerző a jelen kötetben, mint már említők, a stillfriedi ütközetig megy le. Ez ideig tárgyalja a magyar történetet is. Szól tehát úgyszólván az egész Árpádházi korszakról. E korszak politikai történetének felderítésére, problemainak megoldására nálunk, Katona óta, vajmi kevés történt. Fessler követte Katonát; Szalay és Horváth Mihály nagyrészt Fessler nyomdokain járnak, legfeljebb itt-ott szúrnak közbe egy-egy nagyon is feltűnő, és újabb forrásokból merített eseményt. E korszaknak úgy szólván megvan a maga conventionalis historiája, melyet senki sem mer, senki sem tart szükségesnek megbolygatni. Vegyük példáúl csak, hogy annyi oklevél, és új adat mellett, a hazai írók közűl még senkisem tisztázta a kérdést: hányszor és mikor került törésre a dolog IV. Béla és fia István közt? Némi szégyennel kell megvallanunk, hogy szerző, ki már jelen műve előtt — nem rég — foglalkozott az Árpád-korszak némely homályosabb kérdésével,[1]) e tekintetben többet tett hazai íróinknál. Vizsgálta az Imre és

[1]) Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arp
l. Századok 1884. 159. és k. ll.

András közt fennforgott villongásokat; a Bánkbán kérdést. Megpróbálta tisztázni a IV. Béla és V. István közt lefolyt háborúknak, valamint Kun Lászlónak és az utolsó Árpádfinak zavaros, sok elszórt adat által megvilágított, de még kellőleg meg nem írott történetét, úgy hogy a jelen kötetben csak e dolgozatokra hivatkozhatik. Munkálkodásának nem minden eredményét fogadhatjuk el feltétlenül; sok észrevétel fér rájuk, s talán nem egy hibájukat lehet kimutatni: de mind ez értekezésekből, mind a jelen munkából kétségtelen az, hogy szerző nagy szorgalommal tanúlmányozta forrásainkat. A történetírók mellett részletesen ismeri oklevéltárainkat. Teljesen tájékozva van a külföldi litteraturára nézve, valamint ismeri azokat a magyarországi műveket is, melyeket, mint p. o. Hunfalvy Pál, Marczali, Krajner műveit vagy már eredetileg németül írtak, vagy legalább németre lefordítottak. A magyar nyelvű irodalmat azonban nem ismeri. Szerencséjére — ránk nézve mondhatnók szerencsétlenségre! — ezt az irodalmat az Árpád-korszakra nézve még legkönnyebben nélkülözheti: nehezen tudjuk azonban elképzelni, mikép fog boldogúlni a magyar nyelvnek ismerete nélkül később, a XV. századtól kezdve lefelé, ha művét a tudományosság ama színvonalán akarja fenntartani, melyen mostani kötete áll. Különben, még az Árpádkorra nézve is, ha ismeri p. o. Hajnik jogtörténeti fejtegetéseit, vagy az eszmecserét, mely a múlt években az Árpád-kori megyék keletkezéséről, minőségéről irodalmunkban folyt, egy némely hibát elkerült, sokat világosabban, tisztábban látott, szabatosabban fejezett volna ki. Különösen a régibb magyar krónikákra nézve, melyeknek — mellesleg mondva — legújabb M. Florianus-féle kiadását még nem ismeri — talált volna a magyar irodalomban, itt-ott ha nem is tüzetes értekezéseket, de legalább észrevételeket, utalásokat, melyekre figyelve talán nem tartaná azoknak legnagyobb részét oly igen »sagenhaft«-nak. Mert e kútfők némely adatait külföldi források is megerősítik. Sok személy, melyekről mintegy kortársakról szólnak, oklevelekben is előfordúl. Sok anachronismus, mi bennük kétségen kivül megvan, a későbbi átdolgozásoknak, interpellátióknak rovására esik. E betoldásokat kimutatni, kiküszöbölni, a régi textust — lehetőleg — visszaállítani, épen nem lehetetlen feladat, s e nemben különösen a németek, a »Monumenta Germaniae« iskolája tudnak oly szép és biztos eredményeket felmutatni. A legtöbb kifogás, mit szerző itt-ott e forrás — a képes krónikának I. Endrétől II. Gézáig terjedő része ellen — emel, elenyészik, ha a forrás elemeit egy kissé analysálni kezdi. Csodáljuk, hogy szerző, ki nem ijed meg a nehezebb kérdésektől, nem mélyedt mélyebben e tárgyba, hanem, miután Marczalinak épen a lényeges kérdéseket elkerülő beszéde

az »Arpádkori kútfőkben«, meg nem győzték, jobbára elveti a krónika tanúságait; holott Müglen XIV. századbeli német epitoméjének, mely pedig kézzel foghatólag a képes krónikával majdnem azonos forrásnak kivonata, — igen helyesen — hitelt látszik adni, és állításaiban rá is támaszkodik.

Érdekes látni, mikép terjed ki — különben — szerzőnek figyelme még apróbb kérdésekre is, mikép vesz észre némely dolgokat, melyek íróink figyelmét eddig elkerülték. Így igen helyes megjegyzés az, hogy a Lob és Tamás görögországi vitézségéről szóló okmány (Fejérnél II. 201.), nem Manuel korára vonatkozik, mikor a magyarok, mint a görögök szövetségesei az iconiumi szultán ellen harczoltak, hanem azokra a harczokra, melyeket III. Béla Manuel halála után a görögökkel vívott — minek a többi közt archontologiánkra nézve is nem csekély fontossága van. (372. l. 1.) Vagy mikor kimutatja, hogy Imre király halálának ideje, (1204. nov. 30.) mint krónikáinkban olvassuk, nem lehet helyes, mert észreveszi, hogy III. Imre pápa már 1204. october 27-ikén egy, úgy szólván közkézen forgó — Huillard de Brehollesnél is Historia Dipl. Friderici II-ben megjelent — levelében, a királyról mint néhairól emlékszik, és özvegyét a gyermek Frigyes siciliai király jegyesének mondja. (378. l. 3.) Szintúgy igaza van, mikor Tamás esperes »Saxones«-ei alatt, kik 1217-ben a szent földre készülő II. Endrét Spalatoban bevárták, nem erdélyi szász, hanem egyáltaljában német kereszteseket ért (429. l. 1.), vagy a mikor a szirmai Ráák-féle oklevelet, melyre még p. o. egy Botka Tivadar is hivatkozik, hamisnak declarálja. (454. l. 1.) Az egyes oklevelek kritikájában azonban hozzá kell tennünk, nem mindig szerencsés. Nem lát példáúl okot, hogy a Radó nádor-féle 1057-i oklevelet hamisnak tartsa; a III. Bélának tulajdonított pécsi oklevelet pedig valónak elfogadja. Ebben ugyan összes irodalmunkkal úgy szólván egyetért, de ő még íróinkon túl is megy; egész elméletet épít ez oklevélre, s ebből folyólag oly képet alkot egy magyar püspök állásáról már az Árpádok alatt, hogy abból magából, mint valami képtelen számtani eredményből a számítási hibára, az oklevél hamis voltára kellett volna következtetnie. Egyáltaljában véve, van szerző munkájában több tévedés is; de, sietünk megjegyezni, hogy sokat nem — úgy szólván saját fejéből — hanem tekintélyére támaszkodva követett el. E tévedések közé kell soroznunk azt, mit a magyarok lebediai és etelközi tartózkodásának idejéről mond, leginkább — úgy látszik — Rösslerre támaszkodva, ki e kérdésben olyant ad Constantin Porphirogenitusnak szájába, mit az nem mond, azt pedig, a mit mond, figyelembe nem veszi. Szerző szerint is a magyarok 835. el[1] kerültek már Lebediából Etelközbe, és megis *olyan formán* be

mintha Árpádot még Lebediában választották volna meg fővajdának. Felteszi tehát, hogy legalább is 60 évig uralkodott, mikor a honfoglalás megkezdődött, mert ez eseményt, mellesleg mondva — a legnagyobb valószínűséggel — 895-re véli teendőnek. Büdingert követi, mikor a források tanúsága ellen Szent László halálát augusztus 29-re teszi julius 29-ike helyett, holott az Büdingernél sem lehet más, mint tollhiba; valamint Büdinger tekintélyének tulajdonithatjuk talán azt is, hogy Spalatoi Tamás gyanús függelékét a horvátok egyességéről Kálmán királylyal valónak elfogadja. (329. l.)

Nem szabatosan beszél szerző, mikor Szent István atyjáról, Gézáról mondja »*auch* Dewix genannt«, mert az nem külön név, hanem csak rosszúl sikerült leírása a magyar Gyeics vagy Gyeicz hangnak. (145. l.) Vagy mikor az mondja, hogy III. Béláról a krónika csak a rablók kiirtását említi, pedig — olvassuk: »et peticionibus loqui traxit originem, ut Romana habet curia et imperii.« A bilochust »Stuhlrichternek« fordítani, a »Burgmannokat« a »niedere Adel«-hez számítani nem lehet. (431., 433. l.) A II. Endre halála körül forrongó elégületlenségre nézve sem különbözteti meg kellően azt, mi még II. Endre életében történt, attól a mi már IV. Béla uralkodása ellen irányúlt. Igaz, hogy itt részben, még okmány is elősegítette tévedését, a mennyiben Fejérnél (Cod. Dipl. III/2. 193. l.) Bélának, mint ifjabb királynak egyik okmányát — 1229-ből — olvasta, mely »interfectione majestatis nostrae« beszél, és nem tudhatta, hogy az eredetiben »matris nostrae« áll, de az mégis feltűnhetett volna neki, hogy Béla csak nem fogja oklevelében saját »interfectio«-ját, saját megöletését említeni! Szathmár és Némethi két külön város voltak a múlt század elejéig; Fehérnél, a szathmári privilegiumban a Némethi név csak önkéntes betoldás. Semmi esetre sem lehet »Deutsch-Szathmárt« mondani, mint szerző teszi. (463. l.) »Minor Pest« nem Ofen, hanem Kis-Pest, s nevét a mai Budának, Ofennek csak legdélibb kis csúcsára lehet alkalmazni. (471. l.) Petrus de Genere Chák: Peter Chak, de nem Csáki, — de nem folytatjuk tovább. Még a legszigorúbban mérlegelve is e hibákat egy idegen írónál: nem fognak sokat levonni műve értékéből. Nem is azért említők, hogy ezzel kisebbítsük, hanem, hogy a magyar közönség, ha olvassa a munkát, tévedésbe valahogy ne essék. Már pedig mi kivánjuk, hogy e munkát nálunk olvassák, mert tanúlhatunk belőle.

Tanúlhatunk a magunk, tanúlhatunk a német és cseh tartományoknak Árpád-korunkbeli történetére nézve. Irodalmunk e tekintetben — alig van kivétel — még mindig régi, jobbára elavúlt munkákra támaszkodik: pedig saját történetünket is

jobban ismerjük, ha hol barátainknak, hol ellenségeinknek történetéről magunknak biztos, határozott és tiszta képet alkothatunk. P. Gy.

Elbeszélések a római történetből az V. században. A nyugoti birodalom végső napjai. Irta Thierry Amadé. A M. T. Akadémia megbízásából az eredeti első kiadás után [1]) fordította Dr. Öreg János. Budapest, 1885.

E cím alatt nagyérdekű munka hagyta el nem rég a sajtót, melyet a szakember nem kisebb gyönyörűséggel olvas, mint a nagyközönség.

Thierrynek nem ez az első munkája, melyet a magyar irodalom átültetni sietett. *Attilája,* melyben a történelem, s az *Attila-mondák,* melyben a hagyomány e nagy barbárját alkotja meg művészi felfogással, *Attilla fiai és utódai,* melyben az avarok történetét adja vonzó előadásban, régóta le vannak fordítva nyelvünkre. Akadémiánk, melynek a nagynevű franczia kültagja volt, mintegy a kegyelet érzetétől vezéreltetve, csak egypár évvel ezelőtt adta ki »*A római birodalom képe*« című munkáját s íme, ehhez méltóan csatlakozik az, melyről alább szólani akarunk. Bizony, a M. T. Akadémia nem felejti el, hogy Thierry oly nagy elismeréssel, sőt lelkesedéssel csüggött a magyar nemzeten; palotájának termeiben őrzi arczképét s műveinek magyarra fordításával gazdagítja történelmi irodalmunkat.

Az Elbeszélések tárgyát — mint az előszó maga mondja — a császári Róma bukása s Italia függetlenségének elenyészése képezi; az egész huszonöt évnél többet nem ölel fel s a görög Anthemius fejedelemségével kezdődik, 467-ben, hogy már a keleti góth Theodorik uralomra jutásával 493-ban elvégződjék. Színhelye pedig Italia, a caesarok kormányának széke és Noricum, Italiának ezen korszak eseményeiben elválaszthatatlan függeléke.

A középkor legsötétebb napjai, mondaná a német történettudós. S honnan van mégis, hogy Thierry oly világosan tudja azokat előadni? A dolog igen egyszerű, ha tekintjük, mint dolgozik a német történész és mint a franczia. A német, mielőtt tárgyához fogna, »előtanúlmányokat« (Studien) tesz; más szóval előveszi a legutóbb megjelent históriai repertóriumot, kikeresi mily munkák jelentek meg erről vagy arról a tárgyról, azokat figyelmesen elolvassa; lassan a régibb és régibb munkákra megy, át s mire a kútfőkhöz ér, csupa zűrzavar. A franczia egyenesen in medias res lép; mielőtt mást kérdezne, megkérdi az egykorú tanúkat, hogy s miként történt a dolog s egy pár száraz adatból construálja —

---

[1]) Paris, 1860.

hogy úgy mondjuk — a történet csontvázát. Csakhogy, a mivel kevés német historicus dicsekedhetik, van a franczia történésznek egy megbecsülhetetlen adománya, melyet hétköznapi nyelven úgy hívunk, hogy phantasia, s mely nélkül nem volna szabad szűkölködnie egy történésznek sem. A valódi történetíró költő is egyszersmind.

Thierry említett munkájában alig használ nyolcz-tíz kiválóbb egykorú forrást; itt-ott természetesen támaszkodva a kevésbé jelentékenyekre is. Sidonius Apollinaris, ez a félig még római, félig már keresztyén főpap és költő, verseiben és leveleiben, Ennodius, Pávia püspöke, ki borzasztó phrasisai által vált nevezetessé, panegyricusában, szent Antal és Epiphanius életében, Eugipius, szent Severin tanítványa, a mesteréről írt életrajzban, Cassiodorus, Theodorik cancellárja, krónikájában és *Variáiban*, végre a góth Jordanis, ravennai püspök különben nagyon zagyvalékos munkájában, melyet a góthokról írt, szolgáltatják e korszakhoz az adatokat. Ide kell vennünk még a byzantiakat, kik a nyugati eseményekre is nem egyszer vetnek világot.

E munkában Thierrynek minden alakja egy-egy tragikus hős. Anthemius, Ricimer, Orestes, Odoaker, Glycerius, Nepos, Romulus Augustulus, Severin, mindnyájan áldozatáúl esnek azon eszmének, melyet képviselnek. Az egyetlen Theodorik az, kit hatalmának tetőpontján hagy el a szerző. Mindez alakok aztán valóban plasticailag domborodnak ki. Thierrynél fő az egyén, a körülmények mellékesek. Jól tudja, hogy a történelmi helyzeteken a mindinkább szélesbülő kutatások változtatni képesek, de a szereplő személyek alakja és jelleme örökre egy marad. Psychologiája erejével behatol cselekvő hőseinek lelkületébe, megragad minden kis szálat, mely oda vezet s melyet a hiányos kútfők nyújtanak, és hatalmas képzelő ereje ott is lát, a hol teljes homály látszik uralkodni. Soha senki sem nyújtott oly nagyszerű képet szent Severinről, mint Thierry. Eugipiusnak különben is gyönyörű életrajza alapján Noricum apostola oly kitűnő alakításban áll előttünk, hogy nem tudjuk, meghatottságunk nagyobb-e vagy élvezetünk. Egyfelől az akkori társadalom nagy szenvedései, másfelől Severin magasztos alakja, mely e szenvedéseknek orvosává avatja magát. »Az emberiség — úgymond az ékesszóló szerző — mióta a világ fönnáll, egyetlen egy korszakban sem volt nagyobb szenvedéseknek kitéve; de viszont nagyobb erényeket sem látott soha előtűnni, mint ezen időben.«

Épen, mert Thierry összes erejét hőseiben concentrálja, némileg elhanyagolni látszik a történelmi helyzeteket és az eseményeket. Vegyük csak példáúl azt a részt (175—180 l.), hol a hunnok megsemmisülése után Dunánk vidékén osztozkodó germá-

nok letelepülését tárgyalja; a góthokat még meglehetősen elhelyezi túl a Dunán, bár Jordanis, e tekintetben fő forrásunk, itt is szörnyen confusus; de mikor azt mondja, hogy »a Duna balpartján s a Kárpátoktól nyugatra, a rugi népet tette a szerencse a *gepidák szomszédjává*,« ez határozottan tévedés. Már Zeuss *(Die Deutschen* 1837. 497. l.) kimutatta, hogy a gepidák fölött, kik a Tiszán túli Daciát keríték hatalmukba, a herulok laktak a Kárpátok között, körűlbelől a Morva folyóig. Ezekkel, s nem a gepidákkal, gyűlt meg a rugiak baja. *(Vita Sti Severini* c. 24). Északnyugotra ismeri Thierry a thuringiaiakat, de mélyen hallgat az északon, Csehországban ekkor nagy hatalmat alkotott longobardokról, kik ugyan a rugiakat nem háborgatják, de alig várják elenyésztöket, hogy Rugilandba tehessék lábukat. Azt sem lehet állítani, hogy Noricum Severin idejében »több század óta keresztyén volt,« mikor csak kevéssel azelőtt is még a pogány Generidus volt a helytartója (Zosimus V. 46). Azt mondja a szerző (151. l.), hogy Cucullisben, Felső-Noricumban a lakosság egy része megtagadta a keresztyénséget, mint afféle tehetetlen vallást, s egy ugrással túl téve magát a tisztességes pogányság mindenféle fokozatán, az emberáldozatok divatját hozta be, hogy a sorsot kiengesztelje. [1]) A kútfő csak ennyit mond: Pars plebis nefandis [2]) sacrificiis inhaerebat. Noricum lakosai rómaiak voltak s itt a nefanda sacrificia római szertartások. (Jung: *Römer und Romanen* 127. l.) Nem csekélyebb az ellenmondás ott, hol Severin hazájáról beszél; a 146. l. így ír: »E személy *keletről* jött és neve Severinus volt.« A következő lapon pedig ezeket beszéli: »Latin szóejtésének tisztaságáról könnyen fölismertetett, hogy italiai vagy legalább, hogy a *nyugati tartományokból* való irodalmilag képzett római.«

Mily jól esnék a franczia nemzeti büszkeségének, ha Severint is franczia földön születettnek tudná. Szerzőnk nem is mulasztja el, hogy ott, a hol csak lehet, szembe állítsa a mívelt római frankot a tépett ruhájú ocsmány germánokkal (225. l.). Apollinaris Sidoniusról azt mondja, hogy személyében összpontosúlt ezen korszakban a latin irodalomnak összes dicsősége. (19. l.) Igaz, hogy verselési ügyességre és formaszépségre nézve Sidonius költeményei kiválnak, de annál inkább kirí belőlük a gondolatszegénység és a phrasis-hajhászat. E részben csak azon a fokon

[1]) Cuculles, dans Haut-Norique, une partie des habitants reniant le christianisme comme une religion impuissante, et franchissant d'un bond tous les degrés d'un paganisme honnête s'était mise à pratiquer des *sacrifices humains*, pour apaiser la destinée.

[2]) Úgy az eredeti szöveg, mint a magyar fordítás ezt a szót infandis-nak (!) idézi.

áll, a hol kortársa, Claudianus, a »Pange lingua gloriosi« hymnus szerzője.

Nem lehet kívánni, hogy szerző akkor, mikor ezt a munkáját írta, a történeti kutatásnak azon magaslatán álljon, hol ma állunk. De azt meg a fordítótól méltán megvárhattuk volna, hogy a történettudomány eddigi vívmányait — a mennyire lehetett — értékesítette volna. Ez által a fordítás becse csak nyert volna. Ma már Eugipiusnak Sauppe kiadásában oly kitűnő szövegét bírjuk, melyet e korszakkal foglalkozónak ismernie kell.[1]) Mert ez esetben nem ír Fava-t Feva helyett, s Frigyest (!) Ferderuchus helyett, a mi egészen más, mint a Fredericus. Innen van aztán, hogy idézetei tele vannak hibákkal; pl. Procopiusnak ezt a helyét: »Ἐς τοὺς βασιλέως δορυφόρους τελῶν« így adja: »És σοὺς βαβιλέως δορῦφυρους τελῶν.« Vagy ha eredetijében a szedő kiejt egy szót, annak helyét kipontozni kénytelen (pl. et mox cupitum.... iter, kiesett »reserat«; az eredeti szöveg 162. l. 3. j. csak az r és s betűk láthatók.)

A fordítás tehát híven adja vissza az eredetit. Nyelvezete bár szépségre és elegantiára nézve nem igen éri utól »*A római birodalom képé*«-nek fordítójáét, kifejező és választékos, de mindenütt magyaros. Nem egy helyen, hol a munka szépségei kimagaslanak, mint például Rómának, a világ királynőjének rajzolásakor, miben Thierry oly nagy művész, a fordítás emelkedett s igazán vonzó.

Általában a fordító igyekezett magát beleélni az eredetinek gondolatvilágába s köszönetünket érdemli úgy ő, mint az Akadémia ezen munkáért. Alig van író, kinek művei az ifjúság történelmi érzékét jobban fejlesztenék, mint Thierry Amadé.

Dr. Borovszky Samu.

Turenne à vie et les institutions militaires de son temps, par Jules Roy professeur sa l'école national des Chartes etc. Paris. Georges Hurtel Artist-éditeur. 1884. 520 lap; ára 24 frt (50 franc).

A legszebb díszkiadások közé tartozó munka. Alakja, kötése, metszése, képei, rajzai merő utánzása a Lacroix-féle kiadásoknak. Kis folio, kemény velin papir, piros maroquin bőrkötés gazdag arany díszítéssel és arany metszéssel. Nagy gonddal és ízléssel válogatott színes képekkel, fa- és rézmetszetű képekkel, térképekkel, földabroszokkal s igen szép cicero-betűkkel és sajtóhibák

[1]) Monumenta Germaniae Historica. Auctorum antiquissimorum I. Berlin, 1877.

nélkül kiállítva, az egész könyv műremeknek mondható. Melyben egy tudós, művelt lelkű, széles látkörrel bíró, hazafias érzelmű franczia író, sok évre terjedő, beható tanúlmányok után lángoló lelkesedéssel adja elő a franczia történelem egyik nagy alakjának élettörténetét. Nem a legujabb kori franczia ízlés szüleménye, nem, hanem a franczia irodalom ama legjobb korának iskolájából való, mely Thierry Ágostont, Sismondit, Guizot, Michelet, Thiers-t, Miguet, Thain-t, Legrellet nevelte a franczia irodalom nagy örömére. Mert meg kell említenem, hogy az alapos történetírás a francziáknál is felette új keletű. Ott is a régi történetírást mély tudatlanság jellemezte (ignorance profond), mondja az öreg Demogeot;[1]) egymástól írták át az egyezményes hazugságokat és rethorikai szólásformákat, minden király XIV. Lajos volt, s minden hadvezér nagy udvarló, míg végre e század elején kezdődött a tanúlás, a kritika, s jött lassanként az igaznak leírása s a valónak jellemző előállítása. Jules Roy a jelen mű szerzője csak dicsőségére válik e komoly iskolának s munkája ihletett tehetség bizonyítványa. Természetes, hogy oly változatos életű nagy embernek, a milyen Turenne volt, életrajza is érdekes, de írónk a leírás nyugodtsága, mélysége s mégis átlátszósága — költőisége s mégis közvetlen tárgyilagossága által teszi oly vonzóvá, mondhatni mulattatóvá, hogy midőn a jókora terjedelmes kötet átolvasását bevégeztük, az elválás felett támadt bánatunkat, hogy oly hamar vége, csak az élvezett kellemes órák emléke egyenlíti ki, melyeket olvasás közben a könyv mellett töltöttünk.

Szerző a munkát *előszóval* és *bevezetéssel* látta el s aztán a következő tizenöt fejezetre osztotta: I. Fejezet. Turenne ifjúsága. II. F.: Turenne és Richelieu 1629—1642. III. F.: Turenne és Mazarin 1643—1648. IV. F.: Turenne a Fronde-al szövetségben 1648—1652. V. F.: Turenne, Mazarin és a Fronde 1652—1653. VI. és VII. F.: Turenne a spanyol Fronde ellen harczol 1653—1659. VIII. F.: Turenne és az örökösödési háború 1659—1668. IX., X., XI., és XII. F.: A hollandi háború 1672—1675. XIII. F.: Turenne temetése és gyásza. XIV. F.: Turenne mint magánember s mint hadvezér. XV. Fejezet: Turenne mint államférfi. (Született 1611. szept. 11-én † 1675. jul. 27.)

A fejezetek czímeinek áttekintéséből is láthatni, hogy szerzőnk hősét az egész életen átkiséri s a lehető legrészletesebben tárgyalja élet eseményeit, híven, igazán állítva elő az adatokat s midőn egymással ellenkező, egymást kizáró, vagy csak egymástól eltérő adatokra talál, józan ítélettel, s részrehajlatlanúl veszi bírá-

[1]) Histoire de la Litteratur Francaise. Páris 1857.

lat alá a tényeket, a viszonyokat s mindannyiszor a valóságot leginkább megközelítő adatot fogadja el, mi által azt éri el, hogy hőse hibáival, ugymint erényeivel együttvéve, teljesen és lélektanilag, ugymint külsőképen bevégzett egész embernek mutatkozik. Turenne nem typikus alak, mert hisz az oly egyének, mint ő, még az egész emberiség történetében is csak ritkán fordúlnak elő, annyival inkább egy nemzet történetében csak hosszú századok szoktak egy-egy ilyen kiváló alakot előállítani; s ennélfogva, hogy e nagy emberről s jeles hadvezérről némi fogalmat szerezzünk, ismerjük meg közelebbről az előttünk fekvő szép művet.

Az előszóban szerző a kútforrásokkal ismertet meg, melyeket felhasznált. A bevezetésben pedig az 1610—1675. katonai viszonyokkal ismertet meg. Leírva, hogy minő elemekből áll a franczia armadia, külön ismerteti a gyalogság történetét, a lovasság kifejlődését, a fegyvernemek minőségét és használatát, aztán a hadsereg különféle sajátságos osztályait (tüzérek, ácsok, utászok stb.) s végre az általános megalakúlást.

A mű folyamában természetesen mindenütt érinti a Turenne által behozott változtatásokat és javításokat. Mind ezekből, mi nem lévén katonai írók, csak azt említjük fel, hogy a francia armádának, már a legrégibb idők óta kiváló részét alkották az idegen nemzetek fiaiból alkotott gyalog csapatok, melyek Turenne idejében már ezredekből s ezek századokra oszló zászlóaljakból állottak. A helveták százada 200 főből állott, az irlandiak, skótok, németek, olaszok és wallonok századai ellenben csak 100 főből stb.

La Tour-d'Auvergne-i Henrik, turenne-i algróf [1]) született Sedan-ban 1611-ben szeptember 11-én. Második fia volt La Tour-d'Auvergne Henrik, buillon-i herczegnek Sedan souverain fejedelmének és Nassaui Erzsébetnek, ki az Oraniai herczeg Nassaui I. Vilmosnak leánya vala. Apai részről tehát az ős auvergne-i grófok családából származott, s igy rokonságban állott Európa legelső családaival (még az Árpádházi királyokkal is) [2]), anyai részről pedig ősei a dicső Nassau-ház tagjai, kik közül egy német császár, egy angol király volt s Hollandiának annyi jeles tábornoka. Az apát a franczia történetírók kitűnő, jeles embernek mondják, ki IV. Henriknek egyik hadvezére, barátja és fegyvertársa volt, s vitézül, bátran és sikeresen harczolt ura mellett úgy a harcztéren, mint a politikai küzdelmekben. Ő volt Franczia-

[1]) Henri de la Tour-d'Avergne, vicomte de Turenne.

[2]) Kár, hogy szerzőnk csak említi, s ki nem mutatja az összeköttetést

országban a calvinisták feje s korában tudományosan művelt embernek is tartották. Két fiát jó calvinistáknak nevelte s a nagyobbiknak a szedani herczegnek tanítója volt Moulin Péter híres theologus, a mi vicomte-unk tanítója pedig a szintoly híres Tilenus Dániel s ezek mellett a nevelő lovag Vassignac Henrik.

Abban az időben nagy különbség volt a nevelésben, a szerint, a mint a növendékből papot és hivatalnokot vagy katonát akartak képezni. Míg az előbbi úgyszólva soha se hagyja félbe tanulását, addig az, a kit katonának szántak, annak elég volt, ha 15—16 éves koráig tanult s bőven elég volt, ha egy kis bölcsészetet történelmet s néhány politikai maximát tanult, aztán jött a katonai akademiába, hol megtanították lovagolni, vívni a különböző fegyverekkel, ugratni, tornázni és tánczolni. Itt tanulta az ifjú, hogy testét egyenesen tartsa, hogy emelt fővel, nyílt, nemes arczczal járjon, nézzen a más ember szemébe, legyen vidám tekintetű, nyájas s ne látszassék bosszúsnak soha. Tanult itt aztán egy kevés számtant és mértant s némi fogalmat szerezhetett az erődítésekről s azok építéséről, támadásáról és védelméről is. Írja továbbá De Pontis úr, a királyi herczegek nevelője: »Szeretném, hogy az ifjak az akademiát végezvén, utazást tegyenek külföldön, hogy nyelveket tanúljanak s lássák, hogy az idegen népek miként kormányoztatnak s hogy megtekintsék a távol tartományok sajátságait és ritkaságait, és hogy mindez jobban emlékezetökbe maradjon, megkívánnám, hogy a látottak közül az érdekesebb dolgokat fel is jegyezzék.«

Ezek szerint nevelték Turenne-t és a nagy Condé-t, ki szívesen tanúlta a philosophiát, a történelmet és számtant, az olasz nyelvet, a nélkül, hogy elhanyagolta volna a tánczot, a lapdajátékot, a lovaglást és vadászatot. Turenne is ezen a módon készült pályájára, de a tanúlásban nem volt oly kitűnő, mint a hadi dicsőségben vágytársa a herczeg. Értelmi tehetségei kezdetben épen nem valának rendkivüliek. Felfogása lassú volt és nehezen tanúlt s tanítói e miatt, az akkor az udvarnál ép úgy mint a legutolsó elemi iskolában divatos mód szerint, testi büntetéssel is illették, a mi benne a tanúlás iránt undort támasztott. Atyja tapintatosabb módon közelítette meg fia jellemét; a jól tanúlást becsületbeli dolognak mondta s a fiú szabályosabban kezdett tanúlni és látható eredménynyel. Kezdte kedvelni a latin és franczia költők szép mondásait, melyeket egész életén át emlékébe tartott, azonban legkedvesebb írói lettek Quintus Curtius (Nagy Sándor életírója) és Caesar; különösön Nagy Sándor élettö nete annyira meghatotta, hogy szebb helyeit könyv nélkül m tanúlta s nagy lelkesedéssel szavalta családi körben, miközl

családtagok megjegyzék magok közt, hogy a maczedoni hős ragyogó tettei mennyire felhevítik az ifjú szónok képzelődését.

Gyenge testalkatú lévén, beszélték, hogy nem lenne jó katona belőle, ő az alig 10 éves gyermek egy téli éjszakát töltött a sedani vár sánczain, hol reggel felé egy ágyúra hajolva, elszunnyadt. Egyszer egy katonatiszt egész önkéntelenül beszélte, hogy az mind csupa regény, a mit Quintus Curtius Nagy Sándorról beszél, az ifjoncz Turenne ellene mondott, disputált s végre is kihivta a tisztet, de édes anyja a herczegné egy ügyes fordúlattal víg vadászattá alakította át a komoly párbajügyet. Jelleme már akkor tartózkodó, és hidegvérre mutató, szelleme emelkedett, az igazságot őszintén szerette s rokonszenvet érzett a szerencsétlenek iránt. Mint gyermek sokszor zsebpénzét adta a szegényeknek s mint vezér sokszor mindenét odaadta szegény pajtásainak. Tizenkét éves volt, midőn atyja meghalt, még egy évig anyja szemei előtt folytatta tanúlmányait s testgyakorlatait, aztán elküldötték Hollandiába anyai nagybátyja Nassaui Móricz herczeghez, ki korának egyik elsőrangú hadvezére vala, hogy annak környezetében tanúlja a hadakozás mesterségét, melyre úgy látszék kiváló hajlama volt.

Ez a Nassaui Móricz atyjának Orániai Vilmosnak meggyilkoltatása után a német alföldi államok tanácselnökévé választatván, keményen kezdte verni a spanyolokat, a várakat egymás után vette vissza tőlük s teljes bosszút állott atyja kegyetlen haláláért, kemény fegyelmet hozott hadseregébe; s mint éles itéletű, rendkivűl bátor és okos ember, királyi külsővel bíró s megnyerő modorú vezér népszerű is volt, ékes beszédekkel tudta lelkesíteni híveit s mind ezen tulajdonságainál fogva hivatva volt, hogy nemcsak hadseregében a fegyelmet, hanem az egész országban a jó rendet és jó kormányzást fenntartsa. Ide küldötte Bouillon herczegné második fiát, hogy tanúlmányait folytassa. Mikor megérkezett, bátyja kikérdezte, s egy szuronyos puskát adván kezébe, kijelölvén egy századot, utasította, hogy ott jelentse magát s álljon oda be közkatonának. Turenne átértette bátyja szándékát és nézeteit s a katonai szolgálat legalsó fokozatain haladva át, semmit se talált igen alávalónak, igen fáradságos s a legsanyarúbb szolgálatokat téli-nyári időben a legpontosabban s jó kedvvel teljesítette.

Nagybátyja gyönyörködve szemlélte az ifjú szolgálati készségét, képességét és rendíthetlen kitartását s ép azon volt, hogy megjutalmazza öcscsét, ki várakozásainak ily kitűnően megfelelt, midőn hirtelen bekövetkezett halála ebben megakadályozta. Testvéröcscse Frigyes-Henrik következvén utánna a parancsnok-

ságban, az ifjú Turennek az elhalt bátyja tervei szerint egy gyalog századot adott.

Mig Turenne Hollandiában szolgált, minden esztendőben elment Párisba, hogy huga szalonjaiban a finomságot, a szép modort, és udvariasságot megtanúlja, azon kivűl édes anyját élete minden kis eseményéről rendszeresen folytatott levelezésben értesítette. Másodszülött lévén, mérsékelt havi pénzt kapott s utalva volt a takarékosságra, egyebek közt így ír az édes anyjának: »Voltam nagynénémnél, az ön öcscsénél, ki nem találja drágának háti lovamat, melyet most vettem; nagyon szép állat s büszke járása van a kövezeten, járok is eleget rajta, száz tallérba kerűlt.« »Hugom elment, hogy tiszteletét tegye a két királynénak; olyan jó volt, hogy két lovat engedett át nekem ahhoz a kocsihoz, melyet Nemours herczegné adott kölcsön, s ez így igen jó, mert különben lóháton kellene járnom s igen elviselném új ruhámat, melyet mindenki szépnek talál.« Ekkor tizenhat éves volt. Husz éves korában hasonló nézeteket vall s nem tántorodik a divat után: »Testvérbátyám szükségesnek találja, hogy még egy rendbeli ruhát csináltassak, mert csak két rendbeli van, a fekete ruhám és a hímzett paszomántos piros ruhám. Az igaz, meg lehet ismerni, hogy nem ma készűlt. Itt minden ember bámúlatos sokat költ a ruhára s azt mondják, nem illik, hogy nagy társaságba kétszer menjünk ugyanazon ruhával s pedig vannak oly ruhák, hogy két-három ezer frankba kerűlnek. Nagy bolondság, ily módon tenni tönkre magokat, a mi az ember hírnevéhez semmivel se járúl.« Mikor szabadságideje lejárt, pontosan tért vissza Hollandiába századához és tanúlmányaihoz. Mikor bátyja megkezdte a spanyolokkal a háború folytatását, minden csatánál, minden ostromnál ott volt Turenne, megközelítette a legveszedelmesebb helyeket, szeretett mindent szemeivel látni, igaz meggyőződést szerezni, tiszteket, szakértőket, öreg katonákat, tüzéreket, ácsokat minden részlet felől kikérdezett, mig nem mindenről tisztába jött. Bois-le Duc ostrománál vett először tevékeny részt s környezete már ott megjósolta, hogy nagy katona lesz belőle, maga Oraniai Henrik így szót: »Nagyon csalódnám, ha e fiatal ember nem emelkednék egykor a legjobb hadvezérek közé.«

Francziaország két nagy minisztere Richelieu és Mazarin soha se nézték jó szemmel a Bouillon hercegeket és semmi bizalommal se viseltettek családjaik iránt. Azzal vádolták őket, hogy IV. Henrik alatt is lázadók voltak s azok XIII. Lajos idejében s hogy souverainitasokra hivatkozva s abba bizakodva, Seda várában az ország szélén menedéket talál minden pártütő franc úr, ép úgy, mint Lorrain herczeg várában. Ez időben is Rich

kénytelen volt a Lorrain herczeg birtokaira egy hadsereget küldeni, s az özvegy Bouillon herczegnével egy szerződést aláíratni, melyben megígéri, hogy a franczia király érdekeihez mindig hű leend, miért a király egész családját pártfogolni s minden ellenségétől védeni fogja. Az öreg herczegné azonban még többet tett, második fiát Hollandiából haza hívatta s mintegy kezesül, úgyszólva hűsége zálogául Francziaországba küldötte, hogy szolgálatát a királynak ajánlja fel.

Richelieu végrendeletének bevezetésében ily szavakat intéz XIII. Lajoshoz: »Midőn felséged méltóztatott engem kormánytanácsosává kinevezni s egyszersmind a kormányzás nagy részét rám bízni, a valóságnak megfelelőleg mondhatom, hogy az országlást meg kellett osztania a huguenottákkal, az országnagyjai úgy viselték magukat, mintha nem is lettek volna alattvalói, a tartományok kormányzói pedig úgy, mintha souverain uralkodók lettek volna s érdemeiket vakmerőségük arányában számították s nem hogy hálásak lettek volna felséged jótéteményeiért, hanem saját értéküket féktelen képzelődésüköz mérték s az tartatott legbölcsebbnek, ki legmerészebb volt s az is volt gyakran a legszerencsésebb. Még azt is mondhatom, hogy a külügyek, szövetségek teljesen el voltak hanyagolva; szóval felséged méltósága annyira és oly sok felől meg volt támadva, a magánérdekek a közügynek mindenütt eleiben téve, úgy hogy a királyi hatalomra többé alig lehetett ráismerni.

Igéretet tettem felségednek, hogy minden igyekezetemet, s minden hatalmamat arra fordítom, hogy a huguenotta pártot megsemmisítsem, hogy a főurak kevélységét megalázzam, hogy minden alattvalót kötelessége teljesítésére szorítok, s nevét az idegen nemzetek közt oly fényessé teszem, a mint annak lenni kell.«

Richelieu e hangos ígéreteit legnagyobb részben teljesítette s a mit félben hagyott, bevégezte Marzain és Louvois. Mert szerencsések valának magok mellett oly hadvezéreket bírni, mint La Valette, Turenne, a nagy Condé, Crequis stb. stb. Nincs módunkban, hogy szerzőnk világos előadását, szép fejtegetéseit nyomról-nyomra kövessük, a mint a Richelieu és Mazarin politikáját ismerteti, bár a Turenne-re vonatkozó adatoknak közölhessük annyi részét, hogy pályájáról némi fogalmat szerezhessünk. Tizenkilencz éves korában nevezték ki ezredesnek 1630-ban s mindjárt részt vett a harmincz éves háborúban, aztán a mantuai örökségi háborúban, a Spanyolországban folyó csatározásokban s 1635-ben, tehát huszonnégy éves korában már tábornok lett (Maréchal de cam.) Harmincz éves korában pedig tábornagy (Maréchal de France); de a mint ő pályáján mind előre és fennebb haladott, dicsősége legszebb napjaiban

találta egy szomorú csapás. Tesvérbátyja egész életében az elégedetlenek közé tartozott, s így belevonatott a Cinq-Mars-féle összeesküvésbe is. Midőn Turenne egyik legszebb harczát, Perpignan megostromlását végezte, akkor érkezett híre, hogy Bouillon herczeget elfogták s jószágait lefoglalták. 1642. jul. 3-án kelt levelében így ír Turenne: »Soha se vettem hírt egész életemben, mely inkább meghatott volna, mint az, hogy testvérem Casalban a király parancsára elfogatott..... Százszor kértem, midőn Párisból Sedanba mentem, hogy vigyázzon magára, ne elegyedjék semmi olyan dologba, a mi gyanússá teheti.« Minthogy a herczeg a gróf Soisson-féle összeesküvésben is részes volt, (1641-ben) ez úttal csak alig volt megmenthető élete; s csak is azon az áron, hogy kiváltságairól s Sedan birtokáról lemondott, királyi seregek foglalták el a picziny független fejedelemséget.

A Cinq-Mars-féle összeesküvés utolsó volt azok közt, melyeket Richelieu ellen kovácsoltak, mert a bíbornak kevéssel ezután 1642. decz. 4-én meghalt. Élete hosszú harcz vala s a vér gyakran ömlött e nagy küzdelemben, de ez nem zavarta Richelieu utolsó óráját s midőn az utolsó kenettel látták el: »Ime az én bírám — így szólt ő — az én bírám, ki nem sokára ítéletet fog mondani felettem; kárhoztasson el engemet, ha valaha hivatalomban más czélt követtem, mint az egyháznak és az államnak jólétét!«

»Majd kétszáz év múlva — írta a bíbornok egyik kortársa — midőn az új nemzedékek olvasni fogják új historiánkban, hogy Richelieu a földdel egyenlővé tette Rochelle sziklavárát, hogy az eretnekséget megszüntette s egyetlen szerződéssel harmincz vagy negyven várost megnyert; hogy kormányzása alatt az angolokat megvertük, előztük, Piquerolt meghódítottuk, Casalt megsegítettük, hogy Lorrain az országhoz csatoltatott, s Alsace nagy része meghódíttatott, a spanyolok levannak verve s szomszédaink mindenik ekénytelen elismerni harczi felsőbbségünket, valljon ezeket olvasva, lehető-e, hogy a bíbornok nevére ne lelkesüljenek?«

A következő 1643-ik év máj. 14-én XIII. Lajos is meghalt. Gyenge jellemű, száraz szívű, ragaszkodás nélkül való, szűk látkörű, de igazságos ember volt, s fel tudta áldozni kevélységét az állam iránt való kötelességének. A középszerű emberek legritkább erényével bírt, hogy t. i. megnyugodott a lángelme uralkodásában. Hála ez uralkodásnak, a Bourbon monarchia dicsteljes helyet kezd elfoglalni a világtörténetben. Spanyolország uralkodásának vége — kezdődik Franczia-országé.

Richelieu derék utódot, Mazarint hagyta maga után. A király nem igen szerette volt miniszterét, de utoljára még

értette s midőn nem sokára ő is meghalt, Mazarint teljhatalommal hagyta hátra, hogy Richelieu politikáját mind az országban, mind a külföldön bevégezze. Azonban a harmincz éves háború, habár vége felé közeledett, nagy tűzzel folyt. Egy részről a francziák és szövetségeseik közt, kiknek vezérei voltak: Condé, Turenne, Torstenson és Wrangel, másfelről a császáriak és spanyolok közt, kiknek vezérei valának: Mercy, Gallas és Fuentes. Turenne egész a westphali békekötésig (1648) híven és dicsőséggel szolgálta a királyt. Condé fővezérsége alatt állott, mikor a fribourgi (1644) fényes győzedelmet nyerték, melyben az oroszlánrész Turenne-t illette. Aztán meghódította Philipsbourgot és Mainczot s a herczeg elutazván, ő lett a sereg fővezére, ez időben azonban Mercy egy alkalommal Marienthalnál (1645-ben) meglepte s utócsapatait keményen megverte. A herczeg a főparancsnokságot vissza vevén, Turenne-nek ismét nagyrésze volt a nördlingeni diadal kivívásában. A svédekkel egyesülve megrohanta Bajorországot s Sommerhausennél teljes győzelmet aratott Montecuculi tábornagy felett.[1])

A westphali béke Franczia ország dicsőségére és a németállamok nyugalmára megköttetett, melyben a legfőbb érdem a franczia diplomatiáé s Turenne és Condé hadvezéreké. Egész Franczia ország e két vezért dicsőítette, emlékérmeket vertek tiszteletökre. A Turenne emlékérmén első lapon írva állott: *Victoria fractae fidei ultrix* czélozván bajor Miksa árulására, a hátlapon pedig így: *Pulso trans Oenum Bavaro MDCXLVIII.*, értvén ama fényes győzedelmet, mely után Turenne a hűtlen bajorokat az Inn folyón átkergette, s kényszerítette a császárt, hogy a békét azonnal megkösse.

Egy oly ponthoz érkeztünk Turenne életében, melyet fekete pontnak szoktak nevezni, értem azt a 4 évet, melyben Turenne is a frondeurökhöz csatlakozott. Franczia országban Mazarin, mint külföldi ember ellen, kormányzása alatt, erős ellenszenv mutatkozott, mely leginkább volt kézzel fogható a *Fronde*[2]) nevezete alatt ismeretes lázadás idején, melyet magok a vérszerint való királyi herczegek kezdeményeztek, kik után azonnal következett a résztvevők közt Bouillon herczeg Turenne testvérbátyja és tudván az udvar, hogy Bouillon herczeg elégedetlenségének némi alapja is van, (mert ősi vára Sedan átengedéséért a még Richelieu

---

[1]) Szerzőnk többször is elő hozván Montecuculit, sokkal jobb véleményben van róla, mint általában magyar historicusaink.

[2]) Itt is csak azt mondhatom, hogy nem terjeszkedhetem ki a *Fronde* részletes ismertetésére, melyet mondhatni virtuozitással ad elő.

által megígért s kilátásba helyezett kárpótlásból semmit sem kapott), azt is tudván, hogy Turenne mennyire szereti testvérét s mily kegyelettel ragaszkodik családjához, a gyanú ő reá is kiterjedt. De hogy el ne szalaszszák s őt is meglephessék, a legnagyobb kétszínűséggel jártak el irányában. 1649. január 28-án megbízza Mazarin Ruvignyt, a maréchal barátját és rokonát, adja tudtára Elszasz kormányzójává kineveztetését és hogy Sedan kárpótlása is nehány nap alatt kedvezőleg s mind reá, mind bátyjára nézve kielégítőleg fog elintéztetni. Ugyanazon napról Ausztriai Anna, az özvegy királyné hasonló tartalmú, sajátkezű és rokonszenves levéllel tiszteli meg; ez izenet és e levél egyszerre érkezett ama hírrel, hogy a herczegeket elfogták; egyszersmind a Turenne alvezérei mindnyájan titkos leveleket kaptak a kormánytól, melyben különös hűségre szólíttatnak fel s ezek legnagyobb része bemutatja e felhívást a bámuló Turennek. Ő pedig jan. 29-én három levelet ír, egyet Mazarinnak, melyben röviden és szárazon értesíti, hogy: »a jelen viszonyok közt szó se lehet az ő magán ügyeiről.« A királynénak pedig azt írja: »Elhiszem, hogy Mazarin bíbornok Felségednek e féléket beszélgetett; de én nagyon szerencsétlen vagyok, mert a kitüntetések olyankor érkeznek számomra, a mikor azoknak hasznát nem vehetem; ilyen eset a mostani is, mikor testvérbátyám elvesztette Felséged kegyét, a mi nekem végtelen fájdalmat okoz.« A harmadik levél Condé herczeghez volt intézve: »Két levelét vettem Fenségednek s elvagyok bámúlva a történtek miatt, szavamra mondom, hogy semmi kötelezettséget sem vállaltam, mely ellenkezésben állana a király vagy királyné iránt tartozó hűségemmel, nyiltan kimondom azonban, hogy semmi okom sincs, a miért megelégedve volnék Mazarin bíbornok úrral stb....« Ebből láthatjuk, hogy akkor Turennenek még semmi része sincs az intrikákban, de két érzés uralkedik benne: az elégedetlenség Mazarinnal és a testvéri szeretet bátyja s a rokonszenv szerencsétlen ügye iránt stb.

Ime Turenne elpártolásának rövid magyarázata, lehangolva Mazarin apró cselszövényei által, engedett bátyjának, ki mint a franczia-országi ős hűbéresség képviselője, maga mellé szólította, engedett a középkor ama régi szokásának, melyszerint a legelső kötelesség a családfőnek szót fogadni s még a hazaszeretetet is alárendelni a nemzetség és család büszkeségének. Elkövette tehát a bűnt, melyet akkor enyhén hűtlenségnek neveztek, de a melyet mi kénytelenek vagyunk árulásnak minősíteni.

Nagy megfeszítésbe került ez neki, mert azon időből levelezése úgy, mint emlékíratai a legnagyobb izgatottságról tesz tanúbizonyságot, s bizonynyal e hősi lélek sokat szenvedett s miatt, mely őt testvére és királya közé helyezte. Eleget írta

nem tűrhet oly kormányt, mely a királyt elviszi Párisból s a hadsereget a főváros ellen izgatja stb., szóval lehettek Mazarin kormányzásnak olyan hibái, melyek menthetik némi részben Turennet, de igazolni nem igazolhatják soha. Ő maga fölkiált: »Elhagytam kötelességemet, hogy fogom helyre hozni e nagy hibát!«

Tudva van a történelemből, hogy a herczegeket Orleans, Conde, Bouillon, la Rochefoucauld stb. stb. Mazarin egész váratlanúl meglepte és letartóztatta, s aztán egy megszorúlt pillanatában szabadon bocsátotta. Mikor híre ment az elfogatásnak, egész Francziaországban az volt a jelszó: a herczegeket szabaddá tenni. E végre szövetkeztek az elégületlenek Spanyolországgal, e párthoz szegődött Turenne is. 1649-től 1652-ig tartott velök, sok lelki küzdelemmel, míg végre leginkább az ő hőstettei által sikerűlvén a herczegek megszabadítása, ő, mint a ki czélját elérte s bátyja életét többé nem féltette, visszatért az udvarhoz s élete utolsó pillanatáig leghívebb szolgája maradt XIV. Lajosnak. És mintha itt kezdődne Turenne pályájának emelkedése; egymás után vívja a leghatalmasabb csatákat. Mazarin kezdi megismerni hűségét, lángelméjét, közli vele terveit, meghallgatja tanácsait a király maga is mind jobban-jobban megszereti nélkűlözhetetlenné lesz a hadban úgy, mint a politikában. Táborkarához szegődik York herczeg, a II. Jakab néven későbbi angol király, ki naplót vezet, melyben szeretettel s bámúlattal emlékezik meg a nagy katonáról, s a mely napló éveken át legbiztosabb forrás Turenne életrajzához és tetteinek indokolásához. Szerzőnk a legnagyobb pontossággal kíséri hősét, minden kisebb és nagyobb csatáiban előadja a csaták leírását, szorosan katonai szempontból, aztán elmondja a nagy katonai tekintélyek bírálatát s a hol czélszerűnek találja, meg is védelmezi a Turenne álláspontját még I. Napoleon ítélete ellen is. 1660-ban lett véglegesen fővezérré, a királyi kitűntetések sem maradtak el s egész Francziaországnak ünnepe volt, míg Turenne királyi parancsszóra a tábort oda hagyva, néhány heti szabadságidőre, az országon keresztűl az udvarhoz utazott, hogy hát neki is legyen pihenése édes anyja s ennek halála után testvérhúga és neje társaságában.

Le van írva az örökösödési háború fényes csatáival; s igen beható ismertetésével a spanyol viszonyoknak s a spanyol vezérférfiaknak, kik Németalföldet kormányozták, szinteúgy ismertetve az angol és hollandi törekvések és politikai czélok, melyek okai voltak a szövetségeknek és háborúknak. Négy fejezet foglalkozik a hollandi háborúval, mely 1672-től kezdve még Turenne halála után is úgyszólva egész Straszburg meghódításáig tart s kiterjedett az egész Rajna mellékére, Lotringiára, Elszászra s a szomszédos német tartományokra. 1675. nyarán Elszászban ismét

Turenne Montecuculi és Caprarával állott szemközt. Turenne-nek az volt czélja, hogy Montecuculit Straszburgtól és a Rajnától eltávolítsa s visszakényszerítse Németország belsejébe. Csatához készültek és Salzbach körül rendezkedtek és Saint-Hilairnek mondja, hogy: menjen, nézzen szét s keressen jó helyet a tüzérségnek s ha atyja jön, egyenesen vezesse oda. Mindenfelé megtette rendeléseit, kiosztogatta parancsait s így szólt Roye-hoz: »Na minden jól van, ha érkezik Montecuculi uram, lesz dolga itt is, amott is.« Aztán leült egy vén fa alá, melyre felküldött egy öreg katonát, hogy jelentse az ellenség mozdúlatait, a két sereget csak a Sassbach folyócska választotta el s egymásra ágyúzgattak, de gyengén, minden komolyabb czél nélkül. Csak az látszott, hogy Montecuculi podgyászát küldi egy völgyön Württemberg fel, s hogy e szerint inkább szándéka szépen hátrálni, mint a helyet makacsúl tartani. Délkor írt Turenne a királynak, hogy szándéka délután az utócsapatra rárohanni. Két óra tájt valami mozdúlat volt a német táborban, melyszerint Montecuculi egyik oldala megerősítésére lovas és gyalog ezredeket vont össze, hogy ezek védelme alatt a jövő éjjel elvonúlhasson. Turenne Roye-t küldötte, hogy ez új mozdúlatokat szemmel tartsa s ez kétszer is Turenne után küldött, hogy jöjjön a hegy szélére s nézze meg ő is az ellenséget, ő azonban azt mondá, a fa alatt heverészvén, hogy ne háborgassák s csak akkor hívják, ha bajt látnak.

Midőn azonban Royer gróf Hamilton személyében harmadik követet küldött utánna, végre engedett, lóra ült s a sereg jobb szárnyára lovagolt, »aztán — így írja Saint-Hilaire — útközben észrevette atyámat egy kis magaslaton s minthogy bizalmával szokta megtisztelni, feléje lovagolt s kérdé miféle csapat, hol van, a melyikről beszélnek? Atyám megmutatta. Ebben a pillanatban két kis ágyút sütöttek el az ellenség részén, egyik golyója elszakította atyám balkarját, s Turenne-t baloldalon találta — lova még mintegy húsz lépést tett s akkor ő halva fordúlt le róla. Így végezte életét ez a nagy ember, kihez hasonló nem volt több. És minden más leírásokkal szemben, jót állok minden részletről, mert mások nem tudhatják úgy, mint én, ki szemtanú voltam.« (St.-Hilairnek atyja is meghalt még az nap).

Sevigné asszony még a következőket mondja: »másnap áldozásra készült, mert az nap estére oda rendelte a papot (szombat lévén). Miután egy keveset falatozott, d. u. két órakor ült ismét lóra, mintegy 30 úri ember volt körűlötte, kiket ott hagyott s a kis Elboeuf herczegnek is azt mondta: »Ocsém maradj itt, mindig körűlöttem ugrálsz s akár merre megyek, rólad mindjárt fölismernek.« Mikor a kis magaslatra akart menni, Hamilton szó[lt] »Ne menjen oda uram, ott erősen lövöldöznek.« »Oda megy

uram, de nem akarok ma meghalni.« Aztán fordúlt Saint-Hilairhez, ki kalapját levéve felelt. A másik pillanatban a golyó a kalapot tartó kezet s az egész kart kiszakította s Turenne baloldalába rontott, a ló visszafordúlt, Turenne lova nyakára hajlott s mikor visszament addig, hol Elboeuföt hagyta, a ló megállott s Turenne környezete karjai közé hanyatlott; kétszer nézett végig rajtok, száját fölnyitotta, de szólni nem szólt többé soha.«

A milyen kétségbeesett bánat fogta el övéinek szívét, s a mily nagy volt a fájdalom és keserűség a franczia táborban a legutolsó közlegénytől a maréchalokig minden katona szívében, ép oly nagy vigság és öröm keletkezett az ellenség táborában, a mint este felé egy szökevénytól megtudták a franczia sereg veszteségét. Elkezdettek muzsikálni, tánczolni, inni, dalólni, szóval örvendezni, a hogy csak tudtak. Csak maga Montecuculi adott kifejezést nagyrabecsülésének: »A veszteség nagy, olyan ember halt meg ma, a ki becsületére vált az emberiségnek; ez volt az igazi ember!« Képzelhető, hogy a szegény franczia katonák mily keservesen siratták e vezért, kit édes atyjoknak neveztek s védangyaluknak tartottak.

Utolsó levele s halálának híre egyszerre érkezett az udvarhoz. A királynak hullani kezdtek könyei s egész Franczia ország megrendűlt e hír hallatára. Turenne pár évvel ezelőtt végrendeletet írt, melyben meghagyta, hogy a hol a halál utoléri, a legközelebbi egyház templomába temessék s szívét vegyék ki, de azt is odatemessék a test mellé. De hát XIV. Lajos erről semmit se akart tudni s rendeleteket adott ki, hogy az ő kedves rokonának teste oda helyeztessék St. Denis egyházába, a hol Franczia ország királyainak porai nyugosznak. Rendelet ment tehát a táborba, hogy a testet Páris felé szállítsák, rendelet ment a nevezett helység egyházába, hogy testét befogadja, megillető díszes szertartásról gondoskodjék s külön sírt és síremléket állítson az egyház egyik diszes kápolnájában a Saint-Eustache-ében. Igy történt, hogy egész Franczia ország résztvett Turenne temetésében. A napokig tartó uton, a merre a halottas szekér csak elvonúlt, a nép, öregek, gyermekek, asszonyok, katonák, papok, sírva, zokogva s gyászénekeket dalolva álltak sort az országutak két oldalán, a hol csak tehették, megállították a menetet s polgári és egyházi szónokok tartottak dicsérő beszédeket. A hol a menet, a nagyobb állomásokon, hosszasabban időzött, ott nem mulatták el a gyászisteni tiszteletet s igy a kiséret folytonosan szaporodva, fáklyákkal s gyászlobogókkal körűlvéve a halottas kocsit, érkezett Saint-Denis be. Szerzetesek és mindenféle papok, világiak, herczegek, grófok, rokonok és barátok roppant serege érkezett az egyház elé, hol a kebli papság a testet átvéve, előbb ideiglenes helyére tette;

másnap volt az ünnepélyes beszentelés, aztán pár nap mulva a requiem benn Párisban a Notre-Dame egyházban, melynél fényesebb halotti ünnepélyt a XVII-ik század alig látott. Hogy aztán a király által helyben hagyott bronz síremlék elkészült a st-denis-i templomban, a végleges nyughelyre tették a drága tetemeket, 1675. nov. 21-én, az ugynevezett Valois kriptába s minden évben halála napján, azaz jul. 27-én megemlékeztek róla.

Minden olvasóm azt gondolja s magam is hittem volna — ha az ellenkezőről nem lett volna tudomásom, hogy a nagy Turenne azóta a St. Denis-i székesegyházban aluszsza örök álmait; de nem, hiszen a kik Párisban voltak, emlékezhetnek, hogy sírját ma az Invalidusok templomában mutogatják, hol egyszersmind I. Napoleon hamvai is pihennek. Turenne hamvai ugyanis csak 118 évig nyugodtak a királyok koporsói közt. Ekkor ugyanis 1793. augusztus 2-án, a rémuralom fénykorában, a forradalmi convent egy rendeletet adott ki, hogy a st-denisi templomban lévő királyi és főúri limlomokat, hamvakat, csontokat ki kell hányni s azt a sok jó ólom-koporsót oda kell adni a katonaságnak, hogy öntsenek golyót belőle. Ennek következtében a kiküldött biztosok, a franciad-i előljáróság (így nevezték akkor St-Denis községét) s nehány nemzetőr és önkénytesen vállalkozó végrehajtották a rendeletet 1793. október 12-én. Az egyház közelében egy gödröt ástak s oda hordták a koporsókban talált hulla-maradványokat. Ide kerültek volna bizonnyal Turenne hamvai is, de másként történt; mikor koporsóját felnyitották, az egész tömeg nagy bámulatára Turenne testét a maga teljes épségében találták. Első pillanatra még a nagy hazafiak is megdöbbentek s valaki bátorkodott inditványozni, hogy tekintve e csodálatos esetet, hagyják érintetlen e koporsot s temessék el újra — de már erre a tömeg kiabált, hogy: »Nem, nem, csak menjen a többi után; hiába emlegették nagy érdemeit, katonai erényét, hazafi hűségét, a hős polgárok gödörbe akarták dobni, végre egy biztos így szólt: »Polgárok, én a természetrajzi muzeumnak alőre vagyok és ezt a természeti tüneményt, hogy ez az emberi test 118 évig épen megmaradt, oly nevezetes dolognak tartom, hogy a tudománynak nagy veszteségére lenne, ha ez esetet fel nem világositaná« stb. Ez aztán hatott a polgárokra, persze, természeti tünemény, tudomány stb. nagyon lélekre és értelemre ható dolgok voltak, de persze csak annyiban, hogy hozzon az illető polgár egy fa koporsót s vigye el a testet, de az ólom-koporsó az államé.

1796-ban aug. 2-án már kissé más világ volt Franczia-országban s Isere megye képviselője Dumolárd úr így szólt a parlamentben: »A törvényhozó testület előtt semmi sem ideg— mi a franczia becsületet illeti. A napokban a »Jardin des

tes« termeiben járkáltam s mély szomorúság fogott el, midőn a nagy Turenne földi maradványait egy elefánt s egy rinoczeros között megpillantottam, csak azért menekült meg a divatos vandalismus dühétől, hogy ide kerüljön?

»Vannak tények polgárok, melyek magokban véve csupán létezésök által lealjasítanak egy kormányt és megbecstelenítenek az idegenek előtt (pour depraver un gouvernement et le deshonorent aux yeux de l'étranger?). Ilyen ez is, melyet bejelentettem.

»Turenne, igaz, hogy egy király alatt élt, de ez századának volt tévedése s nem e hősnek hibája. Előítéletei ama kóré voltak, melyben élt, de erényei sajátja valának. Az aljas helyzet, melybe porai jutottak, nem kisebbíti a dicsőség ama nagy örökségét, melyet magának szerzett s ez elhagyatottság gyalázatára van annak a kormánynak, mely azt eltűri. Melyik franczia ne tudná, hogy Turenne egyike volt a legnagyobb hadvezéreknek, s hogy nem volt kisebb a magánéletben, mint a harcztéreken, hogy bátorsága és szerénysége egyaránt bámulandó.

»Nem kérem önöket, hogy megtiszteljék Turenne emlékét. Csak arra kérem, hogy dicsőségük nagyságát ne kisebbítsék azzal, hogy őt elfeledik. Azt se kérem, hogy a Pantheonba helyezzék; egész Európa nyújtotta neki a halhatatlanság pálmáját; de önöknek áll jogában a Directoriumot felkérni, hogy gondoskodjék illendőbb helyről a nagy Turenne hamvai számára.«

Természetes, hogy az indítványt elfogadták, de csak 1799-ben hajtották végre. Lenoir Sándor festő kormány-engedélylyel némi régi emlékeket gyűjtött össze az Augustinusok zárdájába s a directorium azt rendelte, hogy ide szállítsák Turenne hamvait. De pénz az ünnepélyes átszállításra nem volt, tehát Lenoir egy este 8 órakor szállította át, nyugtát állítván ki a test átvételéről. [1])

Egy évvel utóbb 1800. szept. 22-én sokkal fényesebb szertartások közt helyezték el a dicső hamvakat az Invalidusok templomába, hol most is nyugosznak. A belügyminister Bonaparte Luczián és a hadügyminister Carnot mentek a Lenoir szerény muzeumába s kellő formák és szónoklatok mellett vették át a hamvakat s szállították mostani helyére; Bouillon herczeg a meglévő rajzok után újból elkészíttette azt a síremléket, mely a Saint-Denis-ben fedte hamvait s melyet a nép összetört volt. Peyre szobrász gyorsan s most is láthatólag igen szépen készítette el a mausoleumot; s a behelyezésnél mind Carnot, mind Bonaparte

[1]) A test egy üveg-fedéllel ellátott fa-koporsóban volt s annyira ép, hogy egykorú érmei és képei után az első pillanatra akárki megismerhette.

L. igen szép beszédet mondottak. 1814-ben Ermoloff orosz tábornok hadtestével Salzbach körül táborozván, azon a helyen, hol Turenne elesett s hol most egy kis emlékszobor áll — katonáival a hős halála emlékéül gyász isteni tiszteletet tartott: s ezt a helység egyházi könyvében fel is jegyezték.

Miért van az, hogy Turenne népszerűsége, nevének dicsősége, személyének tisztelete most is oly élénk úgy Franciaországban mint a külföldön? [1]) Bizonynyal nem a bevett városok és várak száma, nem a nyert csaták fényes diadalmai miatt, hanem az ember összesége volt az, mi embertársai szeretetét örökre megnyerte. Ennélfogva még egyszer életére visszapillantva, lássuk röviden, hogy milyen volt mint magánember, mint hadvezér és mint államférfi.

Alig van a történelemnek egy alakja, kit könnyebben lehessen megitélni (apprécier) mint Turenne-t s ez onnan van, hogy már kortársai is nagyon megfigyelték s ránk hagyták fizikai arczképeit, ugymint erkölcsi képét, szíve és szelleme tulajdonságait, jellemét, lelkét, arczvonásait, oly részletesen bonczolgatva s oly általános és különös szempontokból tekintve, hogy jóravaló művész ezeket elolvasva, elönkbe állíthatná ugy, a mint őt Bussy-Rabutin és Sevigné marquisné ismerték. Az arczkép, melyet Bussy írt róla, szép, határozott, hízelgés nincs rajta és semmi kép sem igaztalan. »Latour Henrik, algróf Turenne — írja Bussy — közép termetű ember volt, vállai szélesek, melyeket időnként vonogatott le is fel is; rossz szokása az olyan embereknek, kiknek modora nem biztos. Nagy szemöldöke volt s összenőve, mely arczát búskomorrá tette«, egy másik névtelen író így folytatja: »járása, kelése, modora inkább a szerény s félénk emberre emlékeztetett, mint a bátor katonára, haja gesztenye színű, nagy feje kissé előre volt hajolva; teste sem kövér, sem sovány, arczbőre veres, szemei nagyok, tele tűzzel, arcza eléggé szabályos, nevető is, szomorú is, mely vegyülék elég különös volt. Szóval külsőjében nem volt semmi kedves, semmi imponáló, sőt inkább közönséges, pórias vala, úgy hogy külsője után bajosan lehete mondani, hogy ez az a szíves, jó ember, a kit minden ismerőse szeret s a kit midőn meghalt, még ellenségei is megkönnyeztek.«

E meglehetősen nyers külső alatt büszke lélek élt, s érzékeny szív dobogott, a kötelesség és becsület mély érzetével. A szív minden szép tulajdonságaival született. Egyszerűség, szerénység,

[1]) A »franczia iskola« név alá sorozott magyar költőknek szemére veti Arany János, hogy műveik a magyar közönség előtt ismeretlen *Turenne*, *Vauban* stb. nevekkel vannak czifrázva stb. Írói arczkép **Szabó Dávid jellemzése.**

jóság, hűség a barátságban, odaadás a végtelenségig, — a mi csak embert rokonszenvessé tehet, mind megvolt benne minden vétek nélkül, melyek gyakran a legjobb természetet is megrontják. »Turenne-ben semmi vétek sem volt — mondja Montesquieu — tán ha lett volna, némely erényét még jobban kifejtette volna. Az ő élete az emberiség dicsőítő hymnusa.« Csatái, győzelmei semmiféle kevélységgel szívét el nem töltötték s naplóiban mindig a legnagyobb szerénységgel és egyszerűséggel beszél mindenről. Ki nem állhatta a piaczoskodó népszerűséget, az ünnepeltetést s több e felét. Quesnói mellett nyert győzelméért a hadügyminiszter illőleg kidicséri, hogy kiérdemli a haza hálaját, a királynak a legnagyobb szolgálatot tette, a seregnek visszaadta önbizalmát, stb. stb. Az ő emlékirataiban e dologról ilyenforma megjegyzés áll: »Az ellenség hadserege igen közel talált volt jönni hozzánk. Quesnói 1656. jul. 24-én« több egy szó sincs. Az egész világ tudja, hogy Jargeaunál megmentette az egész udvart s az anyakirályné nyilt levélben köszönte meg bölcseséget s bátorságát s a naplóban ez áll: »Történt valami Jargeaunál nem valami nagy dolog volt. Sully 1652. marcz. 30-án.« Mások megítélésében mindig gyöngéd volt. Azt szokta mondani: »A legügyesebb ember is hibázhatik s könnyebb a hibát utólag észrevenni, mint előre meglátni.« La Ferté maréchal a fejébe vette, hogy Turenne-el versenyezzék, de nem lévén arra való ember, természetesen sokszor húzta a rövidebbet. Egyszer a Turenne testőr ezredéből egy katonát a táboron kívül talál, ki baját végezte, s kérdi, hogy mit csinál és mielőtt a katona felelt volna, kezdi keményen pálczázni, a katona sem rest, szalad egyenesen Turennehez s ugy össze verve véresen elibe áll, s nagy szavakkal panaszolja sérelmét. »Bizonyosan nagy gazember lehetsz, — mondá Turenne — hogy a tábornok úr ily erősen megvert!« Hivatja a hadnagyot s így szól: »Ezt az embert vigye ön át a La Ferté maréchal sátorába s mondja meg, átengedem, hogy bűnéhez méltó büntetést szabjon rá!« Az egész tábor aggódva nézte az esetet s azt hitte, hogy most lesz valami összecsapás a két vezér között, de bámúlva értesült Turenne mérsékeltségéről; mikor pedig a hadnagy mondókáját elmondta La Ferté előtt, ez így kiáltott fel: »Mégis csak csodálatos, hogy ez az ember mindig a legbölcsebb s én mindig nagy szamár vagyok!« Különben közkatonáira s tisztjeire úgy ügyelt mintha édes atyjok lett volna. Egyszer értesülvén, hogy egy tisztje alól egy csatában két lovát lőtték ki s e veszteség csak nem tönkre teszi a szegény tisztet, magához hívatta, istállójába vitte s mondta, hogy válaszszon két lovat s tartsa meg magának, de ne mondja senkinek, mert ha minden tisztnek adni kellene, neki nem maradna lova. 1651-ben megnősült

s feleségül vette herczegNompar Armand leányát Saroltát, ki igen mívelt, kedves nő volt s boldogúl éltek a nő haláláig, de gyermekök nem született. [1])

Turenne katonai tehetségéről és érdemeiről egész könyvtár van összeírva s ugy látszik abban van megállapodás, hogy legfőbb érdeme a nyugodt, hideg megfontolás, a biztos tervezés és a kivitelben való gyorsaság. Condé herczeg a vész pillanatában teremté határozatait, mikor már mindenki a legnagyobb izgalomban volt, akkor támadtak néki legjobb, legfényesebb gondolatai. Turenne lassabban gondolkozott, tervelt s hideg vérrel állapította meg terveit, nyugodtan, de biztosan lépett a csata mezőre s itt követelte a gyorsaságot. I. Napoleon, ki sokat foglalkozott vele, azt mondta: »ez az egyetlen hadvezér, kinek az idővel, a mint öregedik, nő a merészsége.« Igen, mert az ő bátorságának alapja volt a tudomány, melyet hosszas tapasztalásából szerzett. Condé is azt mondta róla: »Ha Condé nem volnék, Turenne szeretnék lenni!«

Szerzőnk természetesen hosszasan foglalakozik a hadvezéri és államférfiúi tulajdonokkal, de mi meg szintén természetesen nem követhetjük a részletekbe, csak annyit említünk ez utóbbi pályájáról, hogy Turenne volt az első, ki Algir elfoglalását a franczia kormánynak ajánlotta, emlékíratot dolgozván ki, hogy az afrikai partokon egy biztos kikötőre s a mellé egy még biztosabb tanyára van szüksége a franczíáknak.

Szerzőnk egy kissé mai napos czélzással így végzi szép munkáját: A ki Franczíaországot szereti s érdeklődik a franczíák iránt, nem fogja feledni, hogy Turenne legszentebb határaink (Elszász) védelmében esett el s hogy emléke egy újabb jelszava harczi riadónknak.

DEÁK FARKAS.

---

[1]) Hogy boldog családi életet éltek, mikor együtt lehettek, ezt Bethlen Miklós is írja, ki 1664. húsvét ünnepén egy pár hétig volt Turennenél s önéletíratában szeretettel és melegséggel emlékszik a nagyember körében töltött napjairól. Lásd Bethlen Miklós önéletírása I. kötetét.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A Magy. Tört. Társulat május 7-én Pulszky Ferencz elnöklete alatt tartott ülésében *Kammerer* Ernő olvasta fel: A hódoltságról a defterek alapján cz. értekezését, a mely a Századokban fog megjelenni. Azután *titkár* mutatta be br. Mednyánszky Dénesnek másolatát, a Muglen Krónika pozsonyi példányáról, felemlítvén, hogy Báró Mednyánszky Dénes, a nagynevű Mednyánszky Alajosnak méltó fia, történetírásunknak maga is alapos ismerője s lelkiismeretes búvára, fiatal korában barátja és vezetője Lichner Pál buzdítására s közreműködésével lemásolta Muglen Henrik krónikájának azt a példányát, mely a pozsonyi lyceum könyvtárában őriztetik s azt beküldte Társulatunkhoz, oly czélból, hogy mint az ő ajándékát felajánljuk a nemzeti múzeumnak. Fiatal éveinek munkája önmagában is becses dolog, mert a példányról nemcsak betűhű, hanem az eredetivel máskülönben is teljesen megegyező másolatot vett; sőt még a kezdő betüket is utánozta. A mit az ifjú kezdett, azt a férfi tapasztalatai s tanúlmányai gazdag eredményével tudta hasznositni. Fáradságos s a legkisebb részletekre kiterjedő glossákat irt hozzá, melyek a munka használhatóságát megkönnyítik. Muglen krónikáját, mint tudva van, a wolfenbütteli példányokból adta ki Kovachich, egyesitvén azok szövegét. De a pozsonyi codex annyi varianst foglal magában s általán annyira különbözik a két wolfenbütteli példánytól, hogy ezeket azonos természetüeknek tekinteni nem lehet, sőt bizonyosra vehető, hogy a pozsonyi codex az eredetiről vett másolatok közt a wolfenbütteliektől különböző csoportot képvisel. Ez indította a nemes bárót, hogy a Kovachich kiadása s a pozsonyi példány közt levő eltéréseket feltüntesse, — s a variansok roppant számáról fogalmat szerezhetünk magunknak azon körülményből, hogy a variansok jegyzéke 21 ívet foglal el. Ezenkivül elkészitette a báró a tartalmi eltéréseket is — s ezek száma 3 ívre terjed. A ki e nagy fáradsággal, eruditióval s pontossággal készült munkát átlapozza, az bizonynyal forrásciticánk érdekében köszönetet fog mondani a nemes bárónak.

Ugyancsak a *titkár* Mathaeus Dániel két naplóját ismerteti a XII. századból, melyből több becses naplót, évkönyvet, emlékiratot tudunk felmutatni. Nem utolsó helyet foglal el ezek közt *Matthaeus Dániel* bártfai

városi jegyző két naplója, melyek közül az egyiknek eredetijét a nemzeti muzeum, másikát Bártfa városa levéltárában őrzik. Az elsőre Zsilinszky, a a másodikra Acsády figyelmeztettek, s ha még is én mutatom be ezeket, azért teszem, mert egyik sajtó alatt levő munkámnál reményem felett sikerrel használhattam ezeket. S a mit még bemutatásokhoz szükség volt megtudnom, az adatokat megkaptam tagtársunk *Rhody* Alajos bártfai polgármester úrtól, ki az ottani levéltár rendezése által halhatatlan érdemeket szerzett magának. Ez a Matthaeus gondos, körültekintő, de éles eszü s erős megfigyelő tehetséggel bíró ember volt — megbecsülhetetlen tulajdonok egy évkönyvírónál. Az első napló, melyet tőle bírunk az 1637—8-iki országgyülés alkalmából kelt, midőn az egyik bártfai követ ő volt a pozsonyi országgyülésen. Kis negyedrét 286 lapnyi könyv, melynek alig felét foglalja el a napló — a többi országgyülési irományokból telt ki. »Acta diaetalia tam publica quam privata« nevet visel — s a czímen kivül az első lapra még egy kedélyes mottót is felirt Matthaeus uram: »es gilt auf dem Landtag viel Bedenken, aber nicht viel trinken.« Nov. 1-én indult el két társával s az első lapok úti élményeit töltik be, melyek közt kiváló érdekü Nagy-Szombat leirása. De mennél tovább halad a napló a pozsonyi események leirásában, annál érdekesebbé válik, — megismertet a szereplő egyénekkel, ügyesen s röviden tudja azokat jellemezni, sohasem válik fecsegővé, de azért minden pontosabb eseményről értesit. Sajnálni lehet, hogy 1638. jan. 2-án megszakad. Sokkal hosszabb és terjedelmesebb a másik napló, mely az 1644-ik év eseményeit irja le. »Regiminis et dominii mutatio« czímet visel ez, s az első följegyzések 1644. márcz. 17-vel veszik kezdetöket, midőn Bártfa Rákóczyval alkudozni kezdett. E mozgalmas évben több különböző követségben megfordúlt Matthaeus, többi közt Lengyelországban is — de kiváló fontosságúvá naplója a nagyszombati tárgyalások részletes leirása által lesz, melyekben mint Bártfa követe vett részt. A már aggúló beteges és ideges Esterházynak, ki roppant erélyével és eszével mégis mozgató lelke volt a tárgyalásoknak, olyan képét nyerjük a közvetlen benyomások által nyert rajzaiból, milyent eddig nélkülöztünk. Fájdalom e napló egy része is elveszett: az 1645. jan. 8-án szakad meg. Nem sokkal utóbb még ez évben meghalt Matthaeus, mint ezt a városi jegyzőkönyvben a neve után tett † igazolja. Vajjon nem volna-e még Bártfa városa levéltárában több munkája feltalálható? Lehet — s ha lehet, hogy az megtörténjék, bizonynyal nem fog a derék és szakértő polgármesteren mulni, ki már is sok szolgálatot tett történetirásunknak. Én jelen felszólalásommal nem akartam többet elérni, mint a figyelmet ez eddig nem ismert, vagy legalább nyilvánosan nem emlegetett évkönyv iróra irányozni.

Thaly Kálmán bemutatja *hg. Odescalchi Arthúr* jelentését a nyitramegyei helynevek magyarositását illetőleg; megtette saját ész vételeit is s egészben véve magáévá teszi ő is, mint egyik tagja a bi

ságnak Odescalchi jelentését. Ugyancsak *Thaly* Kálmán bemutat egy XV. sz. hártya-oklevelet, melyet Ulászló adott ki 1500-ban Budán, a mely Mátyás királynak egy 1478-ban kelt az Oldor és Zánthoy családokra vonatkozó oklevelét írja át. Az oklevelet Pázmándy Géza küldte Thalynak Kömlödről, a ki ezt a Társulatnak adományozza. Köszönettel fogadtatott, s az oklevél a társulat levéltárában tétetik le.

Folyóügyekre kerülvén a sor, következő évdíjas tagok vétettek fel: *Szilágyi* János, M.-Sziget (aj. Korányi Frigyes); *Fábry* Nándor, Mosony, (aj. Iványi Ede); *Péterffy* Lajos, Bpest, (aj. Komáromy András); *Zsámbokréthy* Emil, Trencsén (aj. Pfeiffer Antal); *Dr. Rácz* Kálmán, N.-Kanizsán (aj. Makay Dezső); *Gorove* Jánosné sz. *Noszlopy* Stephanie úrnő Bpest (aj. Kirchner Lajos); *Berényi* Gyula, Karczag (aj. Széll Farkas); *Szále* Lajos Nyitrán (aj. Bihary Péter); *Vekerdy* Máté, Kis-Várdán (aj. Kovács István); *Landesmann* Lipót, Szabadkán (aj. a titkár.)

Ezután a pénztárnok mutatja be múlt havi számadását.

A bevétel volt április havában	4,548	frt	84 kr.
Kiadás.....	698	»	3 »
Pénztári maradvány:	3,850	frt	81 kr.

Végül *Nagy* Gyula indítványozza, hogy *Dr. Szalay József* oly korán elhunyt érdemes választmányi tagtársunk halála felett érzett mély részvétét a Társulat a jegyzőkönyvben is kifejezze. Az egész választmány hozzájárulásával elfogadtatik.

Erre *zártülés* következvén, titkár jelenti, hogy az orsz. kiállítás igazgatósága azt a kedvező ígéretet tette, hogy julius hóra, a midőn a történelmi congressus tartatni fog, a congressus tagjai számára egyenként 2 frt 50 krért egész julius hóra érvényes jegyet engedélyez. A congressusban résztvevők a többi közt tehát abban a kedvezményben is részesülnek, hogy az 5 frt részvételi díj fejében jul. hóra a kiállításra is jegyet kapnak. A további intézkedések e tekintetben az elnökségre bízatnak. Ezzel a gyűlés eloszlott.

— Felhívás. Az országos kiállítási bizottság szíves ígérete alapján, hogy a Történelmi Congressus tagjainak 2 frt 50 krért egész július hóra érvényes jegyet fog engedélyezni, felhívatnak mindazok, kik a congressusban, mely júl. 2-án veszi kezdetét, részt akarnak venni, ez iránti szándékukat jun. 6-ig 5 frtnak és visite-kártya alakú photographiájuknak beküldése mellett, a titkári hivatalban (Budapest, Egyetemi könyvtár) jelentsék be. A vidéki tagok vasuti kedvezményi jegyben fognak részesülni. Továbbá a beküldött 5 frt fejében megfogják kapni bérmentve és ingyen a congressus munkálatait. Továbbá megjegyzendő, hogy a kik a kiállítási 2 frt 50 kros bérletjegyre nem tartanak igényt csak 2 frt 50 krt fizetnek, melynek fejében részt vesznek a congressusban s annak munkálatait ingyen kapják. A titkári hivatal.

Dr. SZALAY JÓZSEF,

szül. 1857. okt. 13. — † 1885. márcz. 15.

Válságos időkben született, erős küzdelmek s a türelem és lemondás korában. Olyan időkben, midőn a magyarság csak a múltból meritette erejét és kitartását az egyenletlen harcz folytatására s reményei a jövőben csak bizonytalan ködképek alakjában jelentek meg álmaiban. Megvolt erős hite, de nem tudott számolni, hogy min alapszik az. A családban, melynek ő tagja volt, megvolt az erős és szívós hazafi érzés, mely nem alkudott és nem mondott le semmiről. Atyja reformált lelkész volt, anyja pedig egy mélyen érző és szerető nő, unokája a hatalmas reformált püspöknek Báthory Gábornak, ki a pesti ref. egyházat megalkotá. Ebben a légkörben szívta be ő a hazafiságot és vallása szeretetét, melyek képezék végleheletéig jellemének legkiválóbb vonásait. Hazája története iránti érdeklődését pedig mind az felkölté a gyermekben, a mit csak látott és hallott. Mire ő már eszmélni kezdett, mikor ő megfigyelni tudott, éppen akkor nyilatkozott legjobban a nemzetben a ragaszkodás a historiai jogokhoz. Korán fel kellett benne ébrednie a történelem szeretetének s — talán ez is gyakorolt befolyást pályaválasztására. Elemi iskoláit otthon Baracskán végezte atyja Szalay Sándor felügyelete alatt; ki őt 1868. őszén Grácba vitte, hol a gymnasiumi három első osztályt végezte — s hol a stájer történetre János főherczeg által alapított ezüst érmet elnyerte; a többi osztályokat Budán végezte, de atyját, ki időközben tanfelügyelővé lett, korán elvesztette. Az élet gondja rá nehezedett a számos tagból álló családra s még gyermek volt, midőn megismerkedett annak terheivel. De a csüggedést soha sem ismerte s kitartó munka és erős szorgalom mellett megszerezte magának mindazokat az eszközöket, melyek kiképezéséhez szükségesek voltak. Erős akarattal s kitartással folytatta tanúlmányait a pesti egyetemen s itt elnyerte a bölcsészettudori oklevelet, s utóbb az egyetemi magántanári minősítést. Első önálló művét is ezen alkalomból irá 20 éves korában: »Városaink a XIII-ik században. Budapest, 1878« s a 168 lapra terjedő munka nagy szorgalomra és önálló gondolkodásra vall. Valóban ő azért tanúlt, mert az ismeretgyüjtés nála életszükséget képezett — de a mi fiatal embernél ritkaság, a mit tanúlt, azt meg is emésztette. E tulajdonainak köszönheté, hogy Salamon Ferencz még mint kezdőt maga mellé vette s különösen a levéltári kutatásoknál alkalmazá. E mellett apróbb históriai dolgozatokat közlött a tudományos folyóiratokban s 1880. óta a Századokban, melynek rendes bírálói közé tartozott. Midőn az egyetemi tanfolyamot végezte s pályát kellett választania, az országos levéltárba lépett s annak egyik legbuz tisztviselőjévé lett. Ott volt hát a forrásnál, melyből bőven merítl

A kamarai levéltárnak országos levéltárrá átalakítása sok idő és fáradság munkája: s e munkában szívvel lélekkel örömmel osztozott Szalay. Ama lymbus, az ismeretlen kinceseknek ama bő forrása csakhamar kezdett tisztúlni, osztályokra oszlani — s e nagy és nehéz munkánál jól tudta őt használni a levéltár igazgatója. És a mit ő így tanúlt és magába szedett, azt egy nagy munkánál értékesítette a »Magyar Nemzet Történeténél,« melyet 1879-ben vett át s 4 kötetben 1883-ban be is fejezett. Gondos feldolgozás, szép és világos irály s sok új adat teszik azt becsessé — de neki is igen jó iskola volt az, mert az összes hazai történeti forrásokat át kellett dolgoznia. E törekvéseit, érdemeit méltányolta az Akadémia, midőn a Péczely-díjat az ő munkájának ítélte oda, mint olyan munkának, »mely a müvelt nagy közönség számára készült, bár jegyzetek és forrás idézésekben szükölködik, a nyomtatott és kézirati források lelkiismeretes felhasználásával készült«; s »önálló felfogás bélyegét viseli magán.« E levéltári kutatásainak köszönhetjük egy becses forrásmunkáját, Nádasdy Tamás levelezését, melyet Károlyi Árpáddal együtt adott ki az akadémiai költségén, s melyhez a bevezető tanúlmányt ő írta. Társúlatunk kirándúlásaiban szívesen vett részt s kitartással osztozott a legfáradalmasabb kutatásokban: utóljára a soproni kirándúlásban előadó is volt. Már akkor választmányi tagja volt Társúlatunknak, sőt egy ízben már akadémia tagságra is volt ajánlva. Utólsó müvei voltak, melyeket már a kórtól ágyhoz szegezve készített, Stampfel Helikonja számára: Bocskay István, majd II. Rákóczy Ferencz élete, s a Századokban a Bécs ostromára vonatkozó munkákról írt terjedelmesebb és beható tanúlmány. Erős hazaszeretet s a historiai igazság keresése látszik minden során, a mit írt, — valamint igazi becsületesség s önzetlen szívnemesség képezték jellemének alapvonásait. Bár a pályának, melyet önmagának választott, még alighogy csak küszöbét lépte át — de minden a mit tőle bírunk, biztosítékúl szolgált arra nézve, hogy szép s a hazára nézve hasznos jövő állt előtte. Ma már ennek vége! Be kell érnünk azokkal a szolgálatokkal, melyeket már is tett történetírásunknak, s melyek önmagukban is elegendők arra, hogy irodalmunkban helyet biztosítsanak neki.

Isten veled ifjú barátom! Legyen a föld könnyű sirod felett!

SZILÁGYI SÁNDOR.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET f. évi április 9-én tartotta ez idei közgyülését. *Gr. Esterházy Kálmán* az elnöki megnyitó beszédben kegyeletes szavakkal emlékezett meg a nem rég elhunyt *Nagy* Péter kolozsvári ev. reform. püspökről, a ki az egylet alapításánál és negyedszázados fejlődésénél egyaránt a legüdvösebb tevékenységet fejtette ki. Ezután Dr. *Finály Henrik*, az egylet titkára tette meg jelentését, melyből a 200,000

frtot meghaladó vagyonnal s számos taggal rendelkező egylet örvendetes gyarapodása tünik ki. Az egylet épen 25 éves jubileumára készül. *Szabó Károly* a könyvtr állásáról tett jelentést. A 42.821 kötetből álló könyvtár a múlt évben 626 kötettel gyarapodott a rendelkezésére álló 3000 frtból. A természetiek tárárol *dr. Entz Géza* referált; a növénytár állásáról *Kanitz Ágost;* a kőzettani gyüjteményről *dr. Koch*; végül *dr. Findly* az érem- és régiségtárról. *Dr. Koncha* felszólal az iránt, hogy a régiségtárban az erdélyi specialitásból, a zománczból semmi sincs s ajánlja, hogy a régiségtár zománczgyüjtésre törekedjék. Végül választás volt. Alelnökké egyhangúlag *Brassai Sámuel*, vál. tagokká dr. Fabinyi, dr. Abt, dr. Éltes Károly és Gyarmathy Zsigmond választattak meg.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT választmánya f. évi április hó 29-én *Kuun Géza* elnöklete alatt ülést tartott, melyen dr. *Sólyom-Fekete Ferencz* a kenyérmezei emlék felállításának helyét, az eddigi tervtől eltérőleg nem az alkenyéri indóháznál, hanem a Báthory-féle kápolna helyén, melynek romjai máig is láthatók, ajánlja megállapítani. Indítványa a kenyérmezei emlék bizottságnak adatott ki tanúlmányozás végett. Azután *Mailand Oszkár* értekezik a romniai argesi zárda építése mondájáról. A monda szerint a zárda építése nem akart haladni, éjjel összeomlott, a mit nappal építettek, mindaddig, míg az építőmester (Manuli) álomlátása következtében azt ajánlá, hogy a legelső nő, a ki a zárdához jő, falaztassék be. Az áldozat az építőmester neje lőn. A szép értekezés után gr. Kuun elnök fölemlíté, hogy Nógrádban a Balassáék dévéni, a pozsonymegyei dévényi és egy dunántúli vár építéséről hasonló szláv mondák vannak, csakhogy itt nem asszony, hanem ártatlan gyermek falaztatik be. Az argesi monda felett, vajjon abban, mint az értekező állítá, a nap és hold mythosát lehet-e feltalálni, rövid eszmecsere fejlődött ki, a mely után folyó ügyek zárták be az érdekes ülést.

IRODALMI SZEMLE.

— A »NYELVEMLÉKTÁR« XII. kötetében ismét két codex látott napvilágot: a Döbrentei- és a Teleki-codex. Az első a Döbrentei Gábor nevét viseli, kegyeletes emlékezésképen ama buzgalomért, melylyel e század 30-as éveinek elején annak lemásoltatásában fáradozott. A második, a tulajdonos gróf Teleki-család nevéről neveztetett el. Mindkét codexet *Volf* György tette közzé, bevezetésében méltatva azok tartalmát, meghatározni igyekezvén, hogy kinek, vagy jobban mondva kiknek számára készültek azok? Az elsőt, a *Döbrenteiről* nevezett codexet, mely jelenleg a gy.-fejérvári püspöki könyvtár egyik kincsét képezi, 1508-ban Halabori Bertalan pap írta, s minden valószínüség szerint apáczák s[zá]mára; de, hogy minő szerzetbeliek voltak azok? Bertalan pap szócskával sem sejteti velünk. Hogy egyszerű másoló volt, k

régibb fordítások feküdhettek, melyekből másolatát készítette, »számos írás hibája, törlése és igazítása« bizonyítja. A *Teleki-codex* négy személy munkája. Az első három nem nevezi meg magát. Az írás charactere azonban női kezekre vall. A codex utólsó írója »Frater Ferencz«, ki sepsi-szent-györgyinek vallja magát. De évszámot nem ír, míg a nők közül az első sz. Anna legendáját 1526-ban Vásárhelyen — valószínüleg Marosvásárhelyen — végzi be. Az utólsó két nő 1530—1531-ben készült el munkájával. Hogy Ferencz barát ferenczrendi volt, azt neve, valamint azon körülmény, hogy a ferenczrendi sz. Bonaventurát mindig »attyanc«-nak nevezi — árúlják el. A nők clarissa-apáczák, minden valószínüség szerint szintén M.-Vásárhelyen, s egyszersmind e szerzetbeli apáczák számára készült a könyv is, minthogy Ferencz barát »Cristusnak ő̈w iegyesse«-nek szólítja olvasóját s magával egy szerzetbe helyezi.

— A Vámbéry Ármin írta »Magyarok eredete«, melyben a magyar nyelvnek a török-tatár nyelvekkel való rokonsága mellett szállott sikra, az ellentábornak — mondhatni — együttes támadását vonta maga után. Azok, kik a finn-rokonságot vitatják, egymás után keltek fel Vámbéry nézetének megdöntésére. *Hunfalvy* Pál, *Budenz*, *Barna* Ferdinánd egymásután léptek sorompóba. A harcz egész átalánosságban kitört. S hogy a küzdelembe néha a szenvedély hangjai is belevegyültek, azt a toll-harczok átalános természete hozta magával. De Vámbéry nem adta fel a harcztért. Feleletei a megtámadásokra sorban következnek egymásután. Első feleletében a Hunfalvy bírálati megjegyzésére reflektál, míg az előttünk fekvő újabb értekezésében a Budenz bírálatát veszi kritika alá. Hunfalvy Pál kritikájában a Vámbéry könyvének minden részére kiterjedett. Történelem, ethnographia, nyelvészet egyenlő figyelemben részesültek nála. Nem így Budenznél. Ő csak a nyelvészeti rész bírálatára szorítkozott, s a Vámbéry idézeteiből az tünik ki, hogy szenvedélyes támadása nem mindenben ment a tévedésektől. Egyébiránt ez érdekes harcznak még lesz folytatása, s hogy melyik részre hajlik a győzelem, — azt majd csak a jövő mutatja meg.

— A magyar tudományos Akadémia emlékbeszédei során ujabban kettő hagyta el a sajtót: *Trefort* Ágostoné, *Thiers* Lajos Adolf kültag-, és *Török* Józsefé *Tarczy* Lajos rendes tag felett. *Trefort* a tőle megszokott, eszmékkel telt beszédben emlékezett meg a franczia köztársaság néhai elnökéről, mint írót, szónokot és államférfit jellemezvén őt. Thiers mind a három téren egyaránt kitünt. Nagy volt, mint író minden tévedései mellett; mint szónok, a meggyőződés, az erkölcsi bátorság hangján tartott beszédeivel ragadta magával hallgatóit; mint államférfiú bölcsességgel küzdött az állam s a társadalom nagy érdekei mellett. A mi legnagyobb csodálatra méltó e nagy emberben, az azon óriási tévedés, mely a szabadelvü eszmék harczosát a világtörténelem legnagyobb alakjai egyikének, a zsarnokságba a római caesarokhoz hasonló I. Napoleon-

nak, s az ő korának feltétlen magasztalójává avatta föl. »Mert a császárság legendája s a napoleoni cultus igazi megalkotója Thiers volt.« De nagy volt, tévedése is csak nagy lehetett. Államférfiúi nagyságának tetőpontján az 1870—71-iki rázkódtatások után állott. A szenvedett óriási vereség a communismus karjaiba dobta Franczia országot. Ennek leverése s az állam reorganisatiója Thiersnek örökre maradandó emlékét képezi. — *Török* József *Tarczy* Lajosnak emlékét elevenítette föl. Tarczy, mint tanár félszázadig volt dísze a pápai ref. főiskolának. De nemcsak tanár, úgy szólva második alapítója volt azon tanintézetnek, mely Jókait, Kerkápolyit, Molnár Aladárt stb. adta a hazának. Mint író, a természettudományoknak élt, s e téren aratta babérait, melyeknek alapján a m. tud. Akadémia 1838-ban levelező, 1843-ban pedig rendes tagjává választotta. Belletristicai dolgokkal is foglalkozott, minek jutalma a Kisfaludy-Társaság tagsága lett. Ha nem volt lángész, fáradhatatlan szorgalma elismerésre méltó, kiben 1881. elején a magyarországi protestantismus egyik kiváló alakját vesztette el.

— Reizner Ján s »Történelmi vizsgálatai«-ban a zsidóknak Szegeden lett letelepedése idejét világítja meg. A zsidóknak a szabad királyi városokban való letelepedhetését törvényeink nem tiltották, de a tilalom magában a városok statutumaiban állott, mely szerint a zsidókat befogadhatták, vagy — elútasíthatták. Kivételt a bányavárosok képeztek, hol zsidólakást törvényeink sem türtek meg. A mi a szabad királyi városokban való letelepedési időt illeti, az 1785-re tehető, mely évben II. József császár reform-terveinek megvalósításához fogott. Ez évben nyiltak meg tényleg a városok sorompói a zsidók előtt, miként a legtöbb városában hazánknak, úgy Szegeden is; bár találunk rá adatot, hogy a múlt század második tizedében Szegednek volt zsidó lakosa.

— Az országos magyar gazdasági egyesület emlékkönyvének V. füzete, hogy úgy mondjuk, a mintagazdák egész sorozatának életrajzát foglalja magában. De nemcsak gazdák voltak; több közülök hazánk történetének utólsó évtizedeiben a politikában is kiváló szerepet játszott. Felkarolni mindent, mi közgazdasági állapotainknak emelésére, javítására czélzott; a gazdaság egyes ágainak okszerü fejlesztése; pénzintézetek, gazdasági egyesületek alapítása: ezek valának ama nemes hazafiúi erények, melyekben e jeleseink ezen a téren kitűntek. *Desewffy* Emil, *Lónyay* Menyhért, *Somssich* Miklós, *Zay* Károly, *Wenckheim* Béla és László, id. *Irinyi* János, *Orczy* György, *Bánffy* János, *Magyar* Imre, legidősb *Tarnóczy* Kázmér stb. voltak azok a férfiak, kiknek üdvös hatása gazdasági állapotaink fejlődésére lassanként megtermette s megtermi az el nem maradható gyümölcsöt.

— Milleker Bódog egy kis füzetben Versetz környékének legrégibb történetét tárgyalja. Érdekesen világítja meg a vidék
ját a történelem előtti időktől kezdve a rómaiak Dacziájának b
Az előbbi korszakok (a kő-, bronz-, vas-korszak) kevés

hagyott e vidéken hátra. Még a Decebal birodalmából is a régi íróknál található néhány helységnév maradt meg, melyek egy részének hovahelyezése még manapság is kérdés alatt áll. A rómaiak kora már gazdagabb emlékekben ezen vidéken is. Kutatások kideritették, hogy Versetz e korban fontos strategiai pont volt.

— K. Nagy Sándor a kedvező fogadtatáson, melyben »Bihar-Ország«-ának első kötete részesült, felbátorodva, úti rajzainak második kötetét bocsátotta világ elé. Még az első kötetben a megyének csak egyes pontjaival ismertet meg, e második kötetben a megyének még nem ismertetett részeibe vezet el. Igen nagy részt szentel Várad ismertetésének, melyben sok apró, de jellemző dolgot mond el. Majd a megye nyugati és délkeleti részének festésére megy át, s élénk színekkel, érdekesen ecseteli mind azt, a mi az útazónak figyelmét megérdemli.

FOLYÓIRATOK SZEMLÈJE.

— Az Archaeologiai értesitőnek második füzete április 15-én pontosan megjelent. Épen úgy mint az első füzet kiállítás és tartalom tekintetében ez is a legkényesebb igényeket is kielégíti. Minden czikk előtt magyar motivumokból vett díszítések vannak, kiváló ízléssel és szigorú criticával megválogatva; általában az illustratiók, reproductiók tekintetében oly kitünően sikerültek, hogy a külföld hasonnemü kiadványaival méltán kiállják a versenyt. De magáról a szövegről is nagy elismeréssel szólhatunk. Mügonddal, helyes tapintattal és szerkesztői izléssel vannak összeállitva; változatos és többnyire kellemes olvasmányt is nyújtva az olvasónak, de mindannyian olyanok, melyek ismereteinket előbb viszik. Az első czikk Némethytől van, Budavárának régi helyrajzának folytatása. E czikkben a régi Szent-János templomának helye állapittatik meg. Az »Emlékek és leletek« czimü rovatban két közlemény foglaltatatik. Wosynszkytól »Etrusk bronz edények Kurdon,« az edények rajzaival; »A nyéki sarcophag« Páur Iványtól; »Ó-Budai ásatások« Wekerlétől (befejezése a megelőző füzetben kezdett czikknek.) »A mezőberényi aranyleletek« Pulszkytól; »A zágrábi szentelt víztartó hintője« Radisicstól. »Egy muzeumi czéhserleg ismertetése« R. I-től, s egy kis közlemény a bécsi dénárokról Pósta Bélától. Igen helyes gondolat volt a szerkesztőtől a levelezésnek egy külön rovatot szentelni. Mint e füzet is tanusitja sok fontos és érdekes dologról nyer ez úton értesitést az olvasó közönség. Az »*Irodalom*« czimü rovatban meglehetős éles polémiát folytatnak Szendrey és Réthy, ezt kisebb nagyobb könyvismertetések követik. A füzetet »*Különfélék*« rovata »*Könyvészet*« és »*Hivatalos közlemények*« zárják be. Külön melléklet a füzethez Budavár 1686-iki ostromáról Eck által készitett dombormü facsimiléje. Ezenkivül is a füzet gazdagon van a legkülönbözőbb nemü illustrátiókkal ellátva.

— »Az Egyházművészeti Lap« Ipolyi Arnold azon beszédét hozza, melyet a képzőművészeti társulatban tartott. A »rövid közlemények«-ben három érdekes közlés van a budvári koronázási templom reconstructiójáról. Szent Bernulf utrechti püspök stólájáról és albájáról, ezeknek igen sikerült rajzával: érdekes adalékúl a középkori egyházi öltönyök történetéhez. S végül a pécsi székesegyház kifestésének kérdésével foglalkozik egy kis polemikus czikk. A változatos tartalmú füzetet az »Irodalom« és »Vegyesek« rovata zárja be.

— A »Figyelő« IV-ik füzetében Bereczky Sándor ismerteti a soproni ev. lyceumi magyar társaság első tíz évének (1790—1800) történetét. Váczy folytatja Haller Hármas históriájának ismertetését. Alapos, az eredeti kútfőkre visszamenő tanúlmány. Csaplár Benedek folytatja nagybecsü monographiáját Révay életéről és koráról, Abafy Lajos pedig Horváth Ádám működésének ismertetését. Ezt követik Fabó adalékjai Zwittingerhez s a füzetet Szinnyei irodalomtörténeti repertoriuma zárja be.

— »A Régészeti és történelmi értesitőnek,« mely a délmagyarországi Muzeum-társulat közlönye, a melyet Pontelli a titkár szerkeszt, ez évi II-ik füzete megjelent. Az első czikk »Bél Mátyás élete« Szmida Lajostól. E füzetben Bél Mátyás ifjúságának s működésének első éveit veszszük. Röviden, de sok melegséggel vázolja e nagy úttörő és nagy stilista életét. Karácsonyi János folytatja a Csanád nemzetség birtokainak betürendes felsorolását. Névtelen szerző Dácia régi szokásait és mythologiai szobrait ismerteti. A füzetet »*Tárcza*,« mely a társulat gyüléseiről ád számot s »*Egyveleg*« zárja be.

— A »Nyelvőr« április füzetében Tömlő Gyula a német-újvári glossákról értekezik, melyeket a könyvszemlében Fejérpataky László tett közzé s e czikkében négy kiadatlan s feldolgozatlan codexre hívja fel a szakértők figyelmét. Deák Farkas nyelvtörténeti adatokat közöl a Révay család levéltárából.

— »A Budapesti Szemle« májusi füzetében Medveczky Frigyes folytatja társadalmi elméletek az ó-korban czímü alapos tanúlmánynyal és nagy gonddal irt értekezését, melyben Aristotelesről elmélkedik; ez és a Plátó rendszere közt húzván párvonalat. A párbér kérdése felett megindúlt polemiában Rosner felel Timonnak. Az »*Értesitőben*« többek közt Réthy magyar stylje van bírálva.

— Az »Új magyar sion« április és májusi füzetében Kollányi F. értekezik Oláh Miklós irodalmi foglalkozásairól a külföldön s a szétszórt adatokat érdekes tanúlmánynyá csoportosítja össze.

— A »keresztény magvető« ez évi XI-ik füzetében Beneczédi Gergely a »Kolozsvári magyar és szász unitariusok czivakodása 1592-ben« czím alatt a szászok válaszát közli a magyarek »objectioira« patási ügyben, szép és zamatos magyarsággal irva, bizonyságúl

hogy a kolosvári szászok már akkor is tökéletesen értették s írták a magyar nyelvet.

— A »MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELŐ« III—IV. füzetében Gergely Károly közli Szathmárnémeti felíratát az udvari kamarához 1779-ből az ottani kath. templom építése ügyében.

— »AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET« bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai«-ból megjelent a II-ik kötet első füzete. »Vajda Péter erkölcsi beszédei és pöre« czím alatt dr. Széchy a régi censura történetéből egy érdekes esetről írt hosszabb tanúlmányt. Benne van Finálynak igen meleg hangon írt s tapintatos emlékbeszéde Nagy Péterről, melyben az elhúnyt püspököt, mint a muzem-egylet elnökét méltányolja. *Mika* Sándor Ranke világtörténetének 4-dik kötetét ismerteti.

— »AZ UNG. REVUE« IV-ik füzete folytatja Hunfalvy czikkét a rumén történetirásról s bemutatja Trefort tanúlmányát Thiersről. A bírálati rovatban többek közt az Altenberger codex van ismertetve.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HIRLAPOKBÓL. 1885. ÁPRILIS.

Balogh Gyula. Egy határjáró levél 1515-ből. *P. Hirlap* 97. sz.

Barát Sándor. II. Rákóczy emlékezete. *Függetl.* 96. sz.

Bucsy László. Irodalmi közlekedés az ó-korban. *Corvina* 11. 12. sz.

Cyrill és Method élete. *Nemzet* 96. sz.

Dongó G. Géza. II. Rákóczi Ferencz ifjúsága. *Zemplén* 15. 16. sz.

Emberi nem hagyományai. *Publius Siriustól. M. Állam* 101. 102. sz.

»*Gyárfás István.* Jász-kunok története. IV. V. kötete. Előfizetési fölhívás. *Függetl.* 113.

Hunyady László gróf. Bosznia nemessége. *Nemzet* 59. sz.

Húsvéti tojás az őstörténet világításában. *Egyetértés* 94. sz.

»*Klaics, Vjekoslav, Prof.* Geschichte Bosniens. Noch den Kroatischen von Dr. Ivan von Bojnicsics. Leipzig, 1885.« Ism. Dr. *Darvai Móricz. Nemzet* 100. 101. 109. 110.

Köpesdi Sándor. A rózsa a rómaiaknál. *Nemzet* 118. sz.

Lipóczy György. Az Andrássyak a magyar történelemben. *Bud. Hirlap* 117. sz.

»*Magyar Történelmi Életrajzok* 3. füzete.« Szerk. *Szilágyi Sándor.* Ism. *Egyetértés* 94. sz. *P. Napló* 94. sz.

Majláth Béla. Forgách Simon kalandjaiból. Forgách Simon paripája. *P. Napló* 59. sz.

»*Menard René.* Az ó-kori művészet története. Ford. Bp. 1885.« Ism. (K.) *Főv. Lapok* 76. sz.

Mikulik József. A hódolás korából. *Bp. Hirlap* 99. sz.

Móricz Gyula. Ritka könyvek a csíksomlyói szt. Ferencz-rendiek könyvtárában. *M. Polgár* 5. sz.

Országgyűlés 300 év előtt (Az) *Bud. Hírlap* 59. sz.

»*Pasteiner Gyula.* A művészetek története. Bp. 1885.« Ism. (K.) *Fővárosi Lapok* 76. sz.

Pátkai Pál, dr. Fejérmegyei Pátka második alapíttatása. *Szabadság* (Székesfejérvár) 49. 50. sz.

Pesty Frigyes. Muraköz. *P. Hírlap* 92. sz.

Pulszky Ferencz. Szeged öskora. *Szegedi Híradó* 83. sz.

Radvánszky Béla báró. Lakodalmak a XVI. és XVII. században. *Nemzet* 107. sz.

Tanúlmányok a konyha köréből. *Vasárn. Ujság* 16. sz.

»*Thallóczy.* Zay Ferencz. (M. Tört. Élet legujabb füzetéből.) *Barabás S. Vasárn. Ujság* 15. sz. arczk. és rajz.

Thaly Kálmán. Magyar borok kivitele külföldre, különösen Angliába, a mult század elején. *Egyetértés* 91. sz.

Történeti kongresszus. (Magyar—) *Egyetértés* 94.

Történetírás. (Ujabb magyar—) *Nemzet. M. Polgár* 78.

Weber Sámuel. Zipsen im Verhältnisse zum Muranyer Schloss. *Kasschauer Zeitung* 15—17. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az országos kiállításon a magyar történetirás is képviselve van. Választmányi határozat alapján Társulatunk összes kiadványai be vannak mutatva. Ez alkalomból a kiadványok jegyzéke is elkészült, még pedig nem egyszerű catalogusban, hanem egy oly kiadványban, mely annak összes működését feltünteti. Elnökségünk belátva, hogy a társulat folyóiratainak valódi értékét csak úgy lehet bemutatni, ha annak eddigi összes működését összefoglalja, akkép intézkedett, hogy azoknak teljes czím- és névtára készíttessék el. E catalogusból a közönség be fogja látni, hogy a magyar történetnek mennyi sok kérdését tisztázták már eddigelé történetíróink Társulatunk útján; mennyi levéltár lett átkutatva; de még nagyobb hasznát veszik az írók, kiknek ez egyik megbecsülhetetlen segédkönyve lesz. — A magyar Tudományos Akadémia összes kiadványait egy külön szekrényben állította fel, egy olyan szekrényben, mely a bártfai káptalani könyvtartó mintájára készült. Történetíróink és búváraink rendkivüli hasznát fogják venni annak a megbecsülhetetlen collectiónak is, melyet Lanfranconi Énéa állitott ki. Nem is szólva könyvgyűjteményeiről, földirati incunabulairól s ritkaságairól, melyek magok is egy óriási becsü és tekintélyes collectiót tesznek ki, s melynek catalogusát annak idejében ismertetni fogjuk. Ezuttal csak arra a ményre szorítkozunk, mely a Magyarországról készített régibb

ket, várak, városok rajzait, ostromképeket városok szerint rendezve, chronologiai rendben foglalják magokban. Hosszas időn át nagy fáradsággal és költséggel gyüjtötte össze ezeket Lanfranconi s ezek együttesen olyan collectiot képeznek, melyhez fogható több aligha van.

— Az 1885-iki akadémiai tagajánlások egy 54 lapra terjedő füzetben megjelentek. Az I-sö osztályban a többi közt id. *Szinnyei* Józsefet Barna Ferdinánd s *Pasteiner* Gyulát Beöthy Zs. l. tagnak ajánlották. A II-ik osztályban *Ipolyi* Arnold r. t., *Kemény* Gábor l. t. és *Pauler* Tivadar r. t. tiszteleti tagoknak ajánltattak. *Deák* Farkas l. t. rendes tagnak ajánlotta Ipolyi; a történetirók közül l. t. ajánltattak: *Concha* Győző (Horváth B.) *Láncz y* Gyula (Tóth L.) *Lehoczky* Tivadar (Ortvay) *Lipp* Vilmos (Pulszky) *Marczali* H. (Szilágyi) Márki Sándor (Nagy I.) *Öreg* János (Szilágyi) *Timon* Ákos (Kerkápolyi.) Külső tagnak *Vitkovics* Gábort Szentkláray ajánlotta.

— A Nemzeti Muzeum régiségtári kalauzának 4-ik kiadása a napokban elhagyta a sajtót. Ez egy újabban átdolgozott kiadás, melyet a mult évi újabb berendezés tett szükségessé. A történeti képek s más e nemü emlékek az újonnan feállított történeti arczképcsarnokba vitettek át s ez ismét lényeges változásokat vont maga után: úgy hogy Hampel ez új cathalogus kiadása által hasznos szolgálatot tett e muzeum látogatóinak. A díszes kiadású kalauz számos képpel van illustrálva.

— A magyar főúri családok levéltárai közül a leggazdagabbak és legbecsesebbek egyike, hazai történetirásunk megbecsülhetetlen hasznára nemsokára közzé fog tétetni. *A Pálffy-család* herczegi és grófi ága ugyanis elhatározta, hogy családi levéltárainak történelmi kincseit közzé fogja tétetni. Az erre vonatkozó előterjesztés megtételével *Samarjai* Károly senioratusi igazgatót, buzgó és lelkes s történetirásunk iránt érdeklödő tagtársunkat bízta meg, főszerkesztőül pedig a család *Nagy* Imre v. tagtársunkat nyerte meg. Méltó emléke lesz ez a hazánk történetében oly kiválóan szerepelt Pálffy-családnak.

— Magyar irók névtára. A Magyar Tudományos Akadémia még 1881-ben megbízta id. Szinnyei József egyetemi könyvtárőrt, a ki évek hosszú során tetemes anyagot gyüjtött össze a »Magyar irók névtára« szerkesztésével. E megbízáshoz képest Szinnyei a hírlapkönyvtár rendezése alkalmával ez irányban is gyüjtött újabb adatokat, ugy hogy jelenleg a legrégibb kortól mostanáig közel 30,000 iróról félmillio följegyzés van birtokában. Az élő irókhoz mintegy 3000 darab kérdőivet küldött szét, melyben életrajzi adataik s mindennemü munkáik czimjegyzékének beküldésére kéri fel öket. Az akadémia a kész ivek átvizsgálására bizottságot küldött ki. Az első füzet már ez év végével meg fog jelenni.

— Avedik János »Emlékezzünk régiekről« czim alatt felhivást tett közzé, melylyel örmény honfitársait egy emlékünnep megtartására hivja fel. Ugyanis folyó évben lesz kétszázados évfordulója annak, hogy az örmények a kath vallásra tértek. Idézi Karácsonyi János esperes plé-

bános köv. szavait: »Majores nostros circa annum millesimum sexcentesimum sexagesimum nonum secuta est postmodum e Moldovia numerosiora Armenorum colonia, tum Eutychetis errore ac schismate notata, cum magistratu, clero ac suo episcopo Menna Ziliftaroglu. Laudatus hic Mennas episcopus circa annum millesimum sexcentesimum octogesimum quintum sacra catolica professus, coepit exiguus hic Armenorum manipulus lucem orthodoxae fidei adspicere, et charum catholicae matris sinum, velut lactens puer cum aviditate repetere.« Fölemliti, hogy míg a külföldi örmények története 68 pusztítást említ fel, az erdélyiek csak kétszer voltak zaklatásnak kitéve. A hála és kegyelet érzésére hivatkozva indítványozza, hogy az évenként megtartatni szokott Cameller ünnepélyre készítsék el a négy örmény egyház monographiáját, s legkivált jóltevőinek életrajzait.

— Stampfel Károly pozsonyi kiadó, a magyar irodalom terjesztése körül valóban méltánylást érdemlő tevékenységet fejt ki. Valóban figyelemre méltó jelenség az, hogy Pozsonyban egy magyar könyvkiadó czég nemcsak fenn tudja magát tartani, hanem e városban jelentékeny irodalmi életet is tud teremteni. Első nagyobb vállalata: II. Rákóczi Ferencz ifjúsága *Thaly* Kálmántól, történetírónk egyik legjelesebb munkája, mely bevezetését képezi Rákóczi életének, mutatta, hogy üzletét solid alapra akarja fektetni. S csakugyan nemsokára kiadta *Wirkner* Lajos emlékiratait, a forradalom előtti idők történetének egyik nevezetes forrását. Követte ezt *Pisztory* Mór pozsonyi tanár statisztikája, egy alapos, kimerítő s a legújabb adatok felhasználásával készült munka, mely a nagyközönség által is élvezhető alakban van írva. »A legnevezetesebb felfedezések és találmányok könyve« czím alatt »egy, a művelt közönség igényeihez mért vállalatot« indított meg, melyből eddigelé két kötet jelent meg: Thomas Lajos nagyhírű munkájának átdolgozása dr. Fésüs Györgytől, melynek első kötete az Amerika felfedezéseig terjedő s a II. kötet az azokban folytatott útazásokat írja le, gazdagon illustrálva szép képekkel. A »Magyar Pantheon« Márki Sándortól díszkiadásban rövid életrajzokat foglal magában. A Magyar Helikon két oszlályából immár négy kötet áll a közönség kezén s egy újabb kötet közelebbről hagyja el a sajtót. Párhuzamban ezzel egy újabb vállalatot indított meg dr. Fésüs által szerkesztve »Kortársaink« czím alatt épen úgy, mint a Helikon, 20 kros füzetekben. Az első 3 füzet *Kossuth* Lajos életrajzát tartalmazva, dr. *Ferenczy* Józseftől; melegséggel, szépen írt biografia, képekkel illusrálva. De Stampfel, mint kiadó arra is gondot fordít, hogy irodalmunk egy-egy kiválóbb terméke a német közönség által is megszerezhető legyen — így adta ki német nyelven Kossuth Élményeit, Pulszky »Életem és korom« czímü munkáját és Wirkner emlékiratait.

— Kapisztrán János emléke. Kapisztrán Jánosnak, a belgrádi diadal egyik főhősének a folyó évre esik születése 500-ik évf
Ezt a napot Olaszországban, a Valva és Sulmona egyházmegy

ünnepélylyel fogják megülni. Kapisztrán származásra nézve jöllehet olasz, mégis az egész keresztyén világé, s első sorban hazánké. Lelkesítő beszédeivel szaporította Hunyady seregeit, lelkesítette a népet, s lángszavára légiók termettek a földből. Kapisztrán János 1385-ben Perugiában született; jogtudományra készült s 28 éves korában, mint békeközvetítő működött a nápolyi király és Perugia között, de a féltékeny perugiaiak által később börtönbe vettetett azon gyanú miatt, hogy a város érdekeit elárúlta. — Kapisztrán ártatlanságának tudatában annyira szívére vette a rajta elkövetett méltatlanságot, hogy börtönéből kiszabadúlva, Ferencz-rendi szerzetessé lőn. Mint ilyen nagy buzgósággal hirdette a keresztes háborút a török ellen Németországban, Ausztriában s különösen Magyarországban. Meghalt 1456-ban okt. 23-án, rövid idővel halhatatlan bajtársa Hunyady János elhunyta után. Eltemetve fekszik az újlaki zárdában, Szerémmegyében. Kapisztrán János, mint egyházi író is kiváló nevet vívott ki magának.

— Gyárfás István elhunyt v. tagtársunk nagybecsü monographiájából a »Jászkunok történeté«-ből még szerző életében három kötet jelent meg, de mint annak idejében említettük, elhunyt barátunk a két utólsó kötetet is hátrahagyta kéziratban. Csak az ujabban nyert adatok betoldása s egy kis simitás volt hátra: s ezeknek megtételére, szóval a sajtó alá rendezés munkájának végrehajtására az elhunyt özvegye Széll Farkas tagtársunkat kérte fel. Ennek alapján az özvegy előfizetési felhivást bocsátott ki a 4-ik kötetre, melyhez a III-ik kötetből még hiányzó oklevéltár és a névmutató fog mellékeltetni. Maga a 4-ik kötet 1542—1686-ig, Buda várának a török hatalom alól való felszabadúlásáig terjed; az e korszakra vonatkozó oklevéltárral, számos, legnagyobb részben eddig meg nem jelent oklevelet fog tartalmazni, s az ezen kötethez tartozó névmutatót. Ezen 4-ik kötet 40—45 nyomott ivből fog állani, melynek előfizetési ára 3 frt 50 kr. Az előfizetési ivek a pénzzel együtt 1885. évi junius hó 15-ig özvegy Gyárfás Istvánnéhoz küldendők (Budapesten, Vámház-körut 10. sz.) A mű folyó év október 15-én fog megjelenni.

— Dürer Albert életének I. füzete, melynek előfizetési felhivására múlt füzetünkben hivtuk fel olvasóink figyelmét, megjelent, meglepően szép kiállításban. A szöveget e gazdagon illustrált kiadásban Dr. Szendrei János irta.

— Rétby László »magyar styl« czím alatt Knoll Károly kiadásában egy 52 kis lapra terjedő díszes kiállítású munka hagyta el a sajtót.

— Dr. Szalay József, oly korán elhunyt ifjú történetirónk legutolsó munkáját, melynek megjelenését ő már meg nem érte, épen most, folyóiratunk zártakor, vesszük Stampfeltől Pozsonyból. *II. Rákóczi Ferencz életrajza* ez s a Magyar Helicon 47. füzetét képezi.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— NYELVEMLÉKTÁR. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a M. T. Ak. Nyelvt. Bizottsága. XII. köt. Döbrentei codex. — Teleki codex. Budapest, 1884.

— BIHAR-ORSZÁG. Útirajzok. Irta: K. Nagy Sándor. II. köt. I. rész: Nagy-Váradon. II. rész: Nyugaton és Dél-Keleten. Nagy-Várad, 1885. Ára 1 frt. 50 kr.

— KOSSUTH LAJOS iratai összevont népies kiadásban. A szerző meghatalmazásával, szerkesztette Helfy Ignácz. Budapest, 1885. I. füzet. Ára 30 kr.

— AZ ORSZÁGOS MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET EMLÉKKÖNYVE. A hazai mezőgazdaság előmozdítása s az e czélra alakított egyesület sikere körül szerzett érdemek hálás emlékezetben tartására, szerkeszti *Galgóczy* Károly. Kiadja az országos magyar gazdasági egyesület. Az emlékkönyv V-ik füzete. Budapest, 1885.

— NAGY PÉTER. Emlékbeszéd, az erdélyi muzeum-egylet 1885. április 9-kén tartott közgyülésén az elhunyt alelnökre tartotta Dr. Finály Henrik. Kolozsvár, 1885. Ára ?

— KALAUZ a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségtárában. Husz képpel és három képes táblával. Ötödik kiadás. Budapest, 1885. Ára ?

— MÁRIA Magyarország királynéja 1370—1395. Irta Márki Sándor. Budapest, 1885.

— CSÖMÖRI ZAY FERENCZ 1505—1570. Irta Thallóczy Lajos. Budapest, 1885.

— TÖRTÉNELMI VIZSGÁLATOK a zsidók szegedi letelepedése körül. Irta Reizner János. (Különnyomat: »A szegedi zsidók 1785—1855-ig, írták Löw Immánuel és Kubinyi Zsigmond. czímü munkából.) Szeged, 1885.

— AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA STATISZTIKÁJA. A legújabb adatok alapján a jogtanúlók igényeihez alkalmazva írta: Dr. Pisztory Mór. Második kiadás. Pozsony, 1884. 8-adr. 616 l.

— MOLDA oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina. Von Franz Adolf Wickenhauser. II. Band. Czernowitz, 1885. 8-adr. 138 lap.

— GEGEN HERRN FOURNIER. Eine Antikritik von Eduard Wertheimer. (Bécs, 1885.) 16 l.

— DIE WERSCHETZER GEGEND im Alterthume. Historisch-archäologische Skizze von Felix Milleker. Werschetz, 1885. Ára?

— REVOLUTIUNEA LUI HORIA IN TANSILVANIA SI UNGARIA 1784—1785. Scrisa pe basa documenteloru oficiale de Nic. Densusianu. Bucuresci. 1884. 8 r. 519 l. Ára 10 franc.

A NEMZETGAZDASÁG TÖRTÉNETÉHEZ

HAZÁNKBAN A MÚLT SZÁZADBAN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

A második emlékirat, mint Nenny bárónak plajbászszal írt jegyzete tanusítja, Fremant nevű uri ember műve. Magyarországon 1759. és 60. között tudvalevőleg két kereskedelmi társaság alakúlt, u. m. a temesvári, mely feladatául tűzte ki a Bánát és Szlavonia terményeit Trieszten vagy Fiumén át Nyugat-Európába szállitani; s a jánosházi, mely ugyanezt volt mívelendő Kelet felé, különösen a Balkán-tartományokba. Hogy nem sokáig tartotta fenn magát egyik sem, azt tudjuk, de kevesebbet tudunk a módokról, melyek szerint a kereskedést űzték. A mi a Fremant jelentésének érdeket kölcsönöz, az éppen e fölvilágosító irány s az e korból eredő külkereskedelmi referáták ritkasága. Mindenesetre érdekes adalék külkereskedelmünk bölcsőkorának jellemzéséhez.

A francziául írott jelentés fordítása így hangzik:

Alázatos és rövidre foglalt jegyzetek a kiviteli kereskedés tárgyában, melyet a temesvári társaság folytat a tengermelléken át a külfölddel.

1. A Bánát termesztményeinek fölöslege kivitelének teljes hiánya, azon érték és ár nélkül minden évben ott rekedt roppant mennyiségű búza; a tizedek értékesítésének teljes lehetetlensége arra birták Felségedet, hogy a kiviteli kereskedést óhajtsa, a mit el is kezdett a temesvári társaság 1759-ben 50,000 frtnyi kis tőkével. Felséged ismervén e kereskedés fontosságát, segélyezte ezt, saját jövedelmeiből megajándékozta octroy-val s különféle előjogokkal e keletkező félben levő társaságot; épittetett raktárakat, kitisztittatta a folyamokat és saját kereskedelmi pénztára terhére, nagy költséggel hajózást létesített a Bánát és a tengermellék közt, egyszóval Felséged felismerte, hogy Magyarország kereskedelme mily nagy befolyással lehet az örökös tartományok kereskedelmére a tengeri kikötők által; rendelte és akarta s a kis temesvári társaság

megnyitotta az utat, de kinyitotta lassankint az irígy és haszonleső versenyzők szemét is, kik irígyek az ő octroy-jára és többi kiváltságaikra, a nélkül, hogy ismernék azokat.

2. 1765-ben egy újabb »Magyarországi társulat« keletkezett Triestben, mely 1766-ban egyesült a régi temesvárival, úgy hogy a kettő most egyet képez 600,000 frt tőkével.

3. Hamisan beszélnék Felségednek, ha azt mondanám, hogy a temesvári társaság üzleti működése az első időkben nem járt némi kellemetlenségekkel a Bánát lakóira nézve. De miként vezetni be egy új kereskedést, miként alapítani több épületből álló telepeket s új hajózási vállalatokat s ezenkívül lerontani még a nép elöitéleteit is. De 1765. előtt a társaság ügyletei az alattvalókkal rendeztettek s a két társaság egyesülése, azaz 1766. óta, a társaság jó üzleteket köt, a nélkül, hogy terhére lenne bárkinek is. Sőt ellenkezőleg, ő tesz jót a földművelő néppel s az az állítólagos egyedárúság, melylyel vádolják, csak ellenséges versenytársai fejében létezik.

4. 1759-től 1764-ig a társaság folytonos válságban volt s két ujjnyira a tönkremenéstől. A nápolyi és olaszországi inség 1764-ben helyreállította az egyensulyt s a váratlanúl jött nyereség, melyet akkor szerzett, biressé lőn és sok versenytársat hozott nyakára, kik mind hasonló terményekkel kereskednek. Az irígység és haszonlesés szelleme az ő oldalukra pártolt, s új tanácsosok, kiket Temesvárra küldenek, a kik nem tudják mily veszedelmes helyzetben volt e társaság 1764-ig, a kik nem tudják mily hitvány ára volt azelőtt a Bánát terményeinek, miként pangott a földmívelés, mily lehetetlen volt a királyi tizedeket értékesíteni; hallván továbbá egy képzelt nyereség roppant voltáról s vezérelve talán személyes ellenszenv által is, kiabálnak és beszélnek egy nem létező egyedárúság ellen.

5. Felséged kegyesen elhatározta magát, hogy előbb a régi, majd az egyesült társaságnak elad a királyi tizedekből 30,000 mérő búzát, mérőjét 30 krajczárjával. Ez a legfőbb dolog, a mi ellen a társaság ellenségei kikelnek, úgy vélekedvén, hogy a társaság kétszeresen adatja magának a tizedet midőn az év kedvező a kereskedésnek s nem vállalja el, midőn a viszonyok nem alkalmasok, hogy a terények külföldön értékesithessenek. Mi sem merészebb e vádnál. Igy a társaság 1766-ban 30,000 mérő helyett csak $11,770^{3}/_{8}$ mérőt, 1767-ben pedig $15,581^{5}/_{8}$ mérőt kapott s igy két év alatt 60,000 helyett csak 27,352 mérőt, holott a genuai, livornói és angol árak bizonyitják, hogy 1766., 67. és 68-ban a buzakereskedés nagyon fényes üzlet volt. A társaság e két év alatt a parasztoktól 28,852 mérő búzát vett 1 frt. 10 krjával, összesen 33,853 frt 45 krért s ha az administrativ hatóság a kikötött mennyiségü tizedet kiszolgáltatta volna, ezáltal 19,234 frtot takaritott volna meg a társaság, mely 1759-től 1767-ig egyetlen egyszer sem k annyi terményt, a mennyihez a szerződés értelmében joga lett

Hogy honnan eredhet az az óriási nyereség, azt is nehéz volna kimagyarázni, mikor a búza mérőjének szállítása Triesztig 1 frt 13 krba kerül.

A 6-ik pontban Fremant constatálja, hogy a búza mérője a Bánátban 1 frtot, Triesztben pedig 3 frtot ér. Ajánlja, hogy a búza ára mesterséges úton magasabbra veressék, mert ilyen árak mellett a földmüves, az állam legerősebb oszlopa, nem élhet meg, ő nélküle pedig egyetlen osztály sem létezhetik.

A 8-ik pontban felemlíti, hogy 1766-ban egy nagy árvíznél száz hajó jöhetett segítségre s ez is a társulat érdeme, mely a szávai útat megnyitotta. Ugyane pontban megjegyzi, hogy bölcsebb dolog volna, ha Carniolia, mely buzáját tengeren át 3 fl 30-on veszi, a bánáti buzát fogyasztaná. Ezt olcsóbban kapná s a pénz sem menne érte a külföldre.

A 9-ikben hivatkozik arra, hogy a társaság nemcsak magyar termények kivitelére s idegen szükségletek behozatalára szorítkozik, mert hisz a fiumei nagy dohánygyár s a buccari-i sávolyos vászongyár csupán magyar terményeket dolgoznak fel és 2000-nyi munkása — néhány okvetlenül szükséges velenczei kivételével — mind belföldi. A mémoire írója bírta reá a társaságot e gyárak alapítására az 1764-iki nagy inség idején, de nem hiszi, hogy e gyárak, társaság hasznára volnának, mert évi költségük nem kevesebb 180,000 frtnál; eddig még alig adhattak el valamit s nem is bizonyos, hogy a jövőben fog-e javúlni a helyzet. Ha a versenytársak tudomásával bírnának e roppant koczkázatnak, majd alább hagynának vádjaikkal.

A 10. pontban érinti, hogy a társaság, csak azért, hogy ezeknek megélhetési módot nyujtson a Károly-uti gyarmatosokkal fuvaroztat, bár azáltal, hogy ezek egyfelöl Károlyvárosnál, másfelöl Verboskonál tovább nem mehetnek, évente 8000 frt tiszta kára van. Ezt ugyan nem teszik a concurrensek.

A 11-ik pontban megjegyzi, hogy a társaság roppant sokat károsodott a katonai élelmezésben és a fuvarban, azonfölül 40,000 frtja hever egy gyárban, mely vörös fonalat készít törökös módon Temesvártt, de a melyet be kell zárni fogyasztók híján.

Végül dicséri a társaságot, s melegen ajánlja a királynö kegyelmébe.

Az emlékirat nagy értékét az adja meg, hogy belőle értesülünk először kissé részletesebben a temesvári társaság dolgairól, mely még Horváth Mihály fennidézett szaktörténelmében is egyszerűen csak megemlíttetik, holott, mint magyarországi kereskedők első egyesülése, bizonyára több figyelmet érdemel.

Mint az emlékiratból látható, a társaság üzletei fényeseknek voltak mondhatók. Bármint igyekszik is csökkenteni a társasággal nagyon rokonszenvező Fremant a nyereség nagyságát, azok

az állítólagos philantrop intézmények vagy busás jövedelmet hajtottak, vagy, ha csakugyan emberbaráti érzületből tartattak fenn a részvevők által, bizonyára bő fedezetüket lelték a bánáti buza s egyéb export és import üzletek jövedelmeiben. Hogy az állammal lenni szerződéses viszonyban már akkor is igen előnyös dolog volt, bizonyítja az a tény, hogy a tizedbuza mérőjét 30 kron kapta meg a társaság, míg a földművelőét 1 frt 10 kron váltotta magához, ha ugyan e relative magas ár nem azért mondatik, hogy a társulat állítólagos veszteségei nagyobbaknak tűnve föl, ez úton ébreszszék fel az emberbaráti királynő részvétét.

Az is kiviláglik e fölterjesztésből, hogy a társulat által forgatott tőke nem magyar vagyon volt. Föltéve, hogy az a kezdetleges társaság magyar pénzen alakúlt, ezt a tőkét, ha a jelentés e részének hinni, lehet az 1760—65-iki rossz években jó részt elvesztette, és az 1765-iki egyesülés után a trieszti társasággal, úgy az alaptőke, mint a hatalom tisztán az idegen részvényeseké volt, kik üzletüket bizonyára a Commerzienrath elvei szerint vezették. A buccari-i sávolyos vászongyár és a fiumei dohánygyárnál igen nagyot talált mondani a jelentéstevő, a két gyár munkásainak számát 2000-re tevén, mert hisz 1777-ben, Fremant jelentésének kelte után kilencz évvel, sem Fiumében sem Buccariban egyetlen rőf vászon, egyetlen lat dohány nem gyártatik s a munkások hivatalos kimutatásában [1]) e két ipar képviselői teljesen hiányzanak.

Az akkori viszonyok közt pedig nem igen voltak kitéve a vállalatok oly nagy ingadozásoknak, mint ma a szabad verseny napjaiban, sőt ha az alapító vállalat meg is bukott volna időközben, a gyárak, magánember kezében, habár csekélyebb termeléssel is, bizonyára tovább működtek volna. Valószínű tehát, hogy ezek az inséges időkben alapított vállalatok sokkal kisebbek valának s úgy kezeltettek, hogy rövid idő multán minden nagyobb kár nélkül beszüntethetők legyenek.

Az Intendenza és a Commerzienrath eltörlésével, Szörénymegye alakításával ez az ál-temesvári társaság is hamar feloszlott. Megfosztatva leghatalmasabb támaszaitól, szembe találva magát egy concurrens kikötővel, Fiuméval s egy nagyeszű és

[1]) Országos levéltár. Cancelláriai osztály Fluminensia.

tiszta magyar érzelmű kormányzóval, gróf Majláth Józseffel, nem ítélte üdvösnek megkezdeni a harczot s a trieszti résztvevők, bizonyára szép nyereség felosztása után, szétváltak. Ez azonban csak 1776-ban történt.

* * *

Alakjaink legérdekesebbikéhez értünk, Wiesenhütenhez, kinek egyéniségével majd emlékiratai ismertetése után fogunk bővebben foglalkozni.

Mémoire-ja a Pálffyanak közt három van, mindhárom a királynéhoz intézve. Az első 1751. april 28-án, a második két nappal később, a harmadik 1753. márczius 10-én kelt, a mi azt látszik bizonyítani, hogy a királyné hajlandósággal viseltetett iránta és szívesen vette tőle eszméi közlését. A mémoire-okat terjedelmük miatt jobbnak látjuk csak kivonatosan adni.

Az első egy jelentés Mária Teréziához, melyben jelenti, hogy ő Felsége parancsára megjelent annál a bizonyos egyénnél [1]), a ki igen jó benyomást keltett benne s a következőket mondta neki.

1. A magyar rendek felíratot szándékoznak intézni, [2]) a királynéhoz, hogy a magyar terményekre rótt beviteli vám Sziléziában, Morvában, Krajnában, Ausztriában és Styriában töröltessék el s akkor, a földmívelés fokozódván, a földadót 1 millió forinttal fölemelhetik.

2. Bebizonyította, hogy ezáltal a német tartományoknak úgy köz mint magánjövedelmei nagyon csökkennének s azért nem is szabad a magyaroknak korlátlan kivitelt engedni.

3. Azért is nagyon kellemetlen dolog ez a német tartományokra, mert e magyar kivitel meggátolná őket abban, hogy saját terményeiket külföldre vigyék magasabb áron. De, hogy ez előrelátható veszteség, még a magyarok igért millióját

[1]) Ez az egyén valószínűleg Wiesenhütten maga, mert hisz ez emlékírat végén kéri a királynőt, hogy küldje vissza neki e mémoire-t s a két nappal később keltezettben meg is köszöni e kérése teljesítését. Valószínű, hogy első javaslatában önmagáról mint harmadik személyről beszél, nehogy balsiker esetén reá hárúljon a dolog odiuma.

[2]) Még az 1751-ik folyamán meg is történt, eredmény nélkül.

levonva is pontosan kiszámíttathassék, ahhoz hosszabb munka és számos tabella szükséges.

Végül constatálja, hogy az az egy millió forint nagyon szükséges volna az államnak, de van neki arra is egy terve, hogy miként volna az megszerezhető kereskedelmi úton.

Másnap már Wiesenhütten kezei közt volt a királynő sajátkezű válasza, melyben többek közt a következőket mondja [1]) »Ha olyan biztos volnék a millió felől, nem aggódnám nagyon a magyarok e veszteségein s követelésein, a más tartományok rovására úgy sem fogunk tenni soha semmit; de mégis segíteni kell őket, ha többet akarunk húzni belőlük. Ma napság nemcsak hogy semmi kereskedésük nincs, de még eladni sem tudnak semmit. Honnan vehessék a pénzt: fizetni. De a mit levele végére tesz, hogy akadályozzuk meg őket, hogy Lipcsébe vagy Szászországba menjenek szükségleteikért; hogy vonzzuk őket ide s itt találják meg azokat. De hogyan csináljuk ezt? Ha ön tudná, nagy örömet szerezne nekem, írásban értesítvén erről Koch által«.....

Képzelhetni mily elragadtatással emlékszik meg Wiesenhütenünk e fejedelmi kegyről. Siet is a válaszszal s első mémoireja keltétől számítva két nap alatt már a királynő kezei közt van a második is nagyobb és kimerítőbb az előbbinél. A könnyebb áttekinthetés okából ezt is kivonatosan pontozatokra osztva közöljük.

1. Azt hiszi a mémoire írója, hogy ha ő Felsége a magyar rendekkel tárgyalásokba bocsátkoznék, czélt érne. Bizonyos ugyanis, hogy a magyarok azelőtt Bécsben vettek minden árút, melyet most Sileziában és Szászországban vesznek *készpénzen*, a mi 1 millió forintnál jóval több-

---

[1]) Érdekesnek tartjuk eredetiben is közölni e sorokat, hogy a franczián értők ne veszítsék el a gondolatok egyetlen árnyalatát sem. ..... Si j'étois si sûre du million je ne serois pas trop inquiete sur ces pertes et demandes des Hongrois aux depens des autres pays on ne fera jamais rien mais il faut pourtant aider ceux-ci quand on veut tirer plus d'eux. Actuellement ils n'ont non seulement ancun commerce mais même aucun débit; ou peuvent ils prendre l'argent pour payer? Mais de que vous mettez à la fin de votre lettre à les empecher d'aller à Leipsig ou en Saxe pour leurs denrées, et tâcher de les attirer ici et de les leur faire faire trouver ici. Mais comment le faire? Si vous le s vous me ferez plaisir de me le faire savoir par écrit par Koch..

bet tesz ki évenként. Föltcszi, hogy ő Felsége pontosan van értesülve az okokról, melyek magyar alattvalóit arra bírták, hogy Bécstől elfordúlva, csengő pénzükkel a fentemlített országokat keressék fel. [1])

2. Könnyű volna őket visszahódítani egyetlen tariffaszabályzattal, melyet szívesen elkészit W., ha ő Felsége parancsolandja.

3. Minden árú, mit a magyarok Siléziában és Szászországban vesznek, Angliából, Franeziaországból és Hollandból jö. Ha ő Felsége ráveszi a rendeket, hogy emeljék fel a vámot Magyarország minden határán s reábírja a bécsi kereskedelmi bankot, hogy a külföldi árúktól, melyek *Bécsen át mennek* Magyarországba ne szedessen más illetéket, mint a vámot a magyar határon, akkor minden külföldi árú ismét Bécsnek venné utját. Ennek eredménye volna.

a) Hogy a franczia, angol, szász és porosz királyok tartományai elvesztenék legfőbb jövedelmüket.

b) Hogy a franczia, angol és holland kereskedők Bécsbe jönnének, a mi hasznára volna ugy az uraknak mint a népnek.

c) Miután mind e három nép képes ugyanazon árúkat szállítani, az egyiket bölcs tárgyalások által engedményekre lehetne bírni a versenytől való féltében. Ez nagy hasznára volna Magyarországnak, mely Németalföld után a legalkalmasabb állam virágzó kereskedelemre.

d) Ez megkönnyítené a létező s létesítendő osztrák gyárak dolgát, mert sok szász gyáros kereset nélkül maradván, kenyérkereset okáért Ausztriában fog telepedni s az osztrák gyárakban kaphat alkalmazást.

e) Ez a porosz királyt is engedékenyebbé (plus traitable) teendi.

f) Az északi hatalmak is engedményeket fognak tenni a kereskedelemben és hajózásban, mert ők is sok olyan árút képesek szállítani (?), mint Franeziaország, Anglia és Holland, az esetben, ha e három nem tesz engedményeket.

g) Ez intézkedés szorosabbra fűzendi a viszonyt Ausztria, Magyarország és a külföld közt.

h) Magyarországot, a szállítás könnyebbülése által a termelés fokozására bátorítandja, a kereskedésre és hajózásra serkenti s azon helyzetbe hozza, hogy a földadót fölemelje s könnyen fizesse.

Végül megjegyzi, hogy jól tudja, miszerint a bécsi bank duzzogni fog, holott semmi oka sem lesz reá, mert az egész szász és sléz piaczot Bécsbe hódítja s fog duzzogni a magyar kamara is, pedig annak sem lesz oka reá, mert ha az ország némely határának vámjai csökkennek, vagy egészen megszünnek is, a Bécs felöli határon ugyan olyan mérvben növekesznek.

E brillians sophismával végződik a második emlékirat, melyet csak két évvel később; 1753. márcziusában követett a harmadik.

---

[1]) Az emlékirat szövegéből ugy látszik mintha éppen a szerző nem tudná, mert éppenséggel nem tesz említést ez okokról.

E harmadik és utólsó mémoireban Wiesenhüten kifejti, hogy a magyar paraszt huszadrészét sem műveli annak a földnek, melynek megművelésére képes volna s napjait tétlenségben tölti a minek egyszerű oka az, hogy terményeit nem tudja eladni, mert benn az országban senkinek se kell. Ha azonban kilátása volna rá, hogy eladhatja, s földesura is adna neki valamivel többet a fölöslegből, legalább is tizszer annyit vetne, mint a mennyit most. De e czélt csak több újítás által lehetne elérni, mire nézve javasolja:

1. Hogy ő felsége fogadjon el minden évben bizonyos mennyiségü búzát, megszabott áron s fogadja el az adónak terményekben való fizetését. Akkor a paraszt a kapott készpénzen fokozandja jólétét és ezáltal szaporodni fog a lakosok száma is, mert sokan vándorolnak majd be, ha tudják, hogy itt munkájuk jövedelmes leend.

2. Constatálja, hogy eddig is exportáltatott bizonyos mennyiségü magyar búza Trieszten át, de ez igen sok nehézséggel járt s a vállalat sikere csak akkor volt biztosítva, ha háborús idő volt, vagy pedig a földközi tenger országaiban nem volt termés. Ez pedig nagyon ingatag alap, a mire semmiféle komoly számítást nem lehet alapítani, azért úgy kell berendezkednünk, hogy mindenféle szemet termeszszünk a miket az illető országok szükségelnek, s adjuk olcsóbban mint a többi kereskedőhely pl. az Archipel, Sicilia, Barbaria és Dantzig.

3. Az út Trieszt felé helyreállítandó; itt megjegyzi, hogy van egy memoireja arra nézve is, hogy miként volna ez út olcsóvá, biztossá és kényelmessé tehető. Azonfelül a királyné szerződnék egy társasággal, mely kötelezné magát, minden évben bizonyos mennyiségü búzát megszabott áron, a hajóra szállítva átvenni.

Ennek a haszna pedig az volna, hogy az adó is felemeltethetnék egy millióval s legalább annyi pénz fog a külföldről is évenként bejönni.

Wiesenhüten — mert neve a fentidézett akták valamenynyién így van írva — kétségkivül azonos személyiség b. Wiesenhüter Ferenczczel, a frankfurti bankárfiúval, ki a 40-es évek közepén jött át Frankfurtból Ausztriába mérhetetlen ambitióval, félig kiforrott tervekkel s erős akarattal számot tenni majdan az államférfiak között. Hogy tervei kiviteléhez igen eszélyes módon fogott, az kétségtelen? Családi összeköttetéseket, hatalmas támaszt szerzendő katholikussá lett s elvette Bartensteinnak a mindenható államtitkárnak leányát s hogy az udvart, illetőleg a császárnét megnyerje, gyakran segíté ki, jelentékeny összegekkel a megszo-

"lampénztárt. Jutalma nem is maradt el. Rövid két év
és katonai pénztárak főigazgatója, bányászati

ügyelő és udvari tanácsos lett a kamaránál s követeléseire zálog fejében az összes réz-, és higanybányák haszonélvezetét kapta. Hogy a zálogbányák jövedelmei nem igen dúsak lehettek, bizonyítja, hogy a haszonélvező 1748-ban csődöt mondott, leköszönt minden hivataláról, kivévén a kamarai udvari tanácsosságot s Mária Thereziától 50,000 frtnyi adományt kapott. Pazar költekezése, nagyúri háztartása nagyban hozzájárúltak e tönkhöz, melyet egy év multán másik követett. E második csőd után 1750. elején Wiesenhüttert Trieszt kereskedelmi főintendánsává s polgári és katonai főnökévé nevezték ki, mely állásában csak ugyanazon év juniusáig marad, mikor is Hamilton gróf váltja fel.

Bartenstein veje itt kiesik a kor hivatalos történetéből, nyilvános működése megszűnik s közvetlen befolyása az államügyeinek intézésére semmi. De azért el nem bukik. Ott marad továbbra is Bécsben a hatalmas após és a hálás császárné közelében, a ki nem felejtette el jó szolgálatait s úgy látszik sokat ad reá mint financzkapaczitásra. Terveit, emlékíratait közvetlenül a császárnéhoz nyujtja be, ki sajátkezű levelekben teszi meg reájok észrevételeit olyan bizalmas hangon, minőt a sacratissima majestas-ok akkoriban csak igen ritkán használtak. S hogy Wiesenhütter eszének ruganyossága, inventiójának gazdagsága megmaradt a bukás után is, tanúsítják ez emlékíratok, melyekben valljuk be, nem igen mutatja magát a magyarok jó barátjának.

Felfogásában: Magyarországot tisztán őstermelésre szorítani s Ausztriát ipari állammá tenni, teljesen egyezik a császárnéval. Lehet, ez az oka, hogy balsorsában is oly kegyelt embere az udvarnak. De Wiesenhütent Ausztria iránt való jóakarata még messzebb ragadja, ő mint az első emlékírat 3-ik pontja bizonyítja, még a magyar termények kereskedelmi hasznát is Ausztriának szánja s mindenáron azon van, hogy hazánk direct összeköttetése a külfölddel teljesen semmivé legyen. Erre nézve elég ügyesen nyilatkozik a második emlékíratban, melynek megszerkesztése igazán nagy raffineriáról tanúskodik s bizonyítja, hogy szerzője, bár alig bír a nemzetgazdasági theoriák alapismeretével, mint finánczpolitikus igen jelentékeny ember. Terve, az idegen portékák főlerakóhelyévé Bécset tenni, olyan helyes alapokon nyugszik, hogy kivihetőségéhez szó sem fér.

Azok a combinatiók, melyek a porosz király megpuhításáról s az északi hatalmak concurrentiájára vonatkoznak, inkább csak phrasisok, de ügyesen megválogatottak s olyanok, melyek Mária Teréziára, ki nem épen volt nagy barátja Frigyesnek, bizonyára nem tévesztették el hatásukat.

Bármennyire óhajtotta is Mária Terézia a milliót s bármily fényes reményeket fűzött légyen is Wiesenhüten tervei kiviteléhez, ezek terveknek maradtak s bizonyára nem is szerzett volna felőlük tudomást senki, ha most a véletlen kezünkbe nem játsza őket. A rendek megjósolt felírata csakugyan bekövetkezett s e panaszokkal, sérelmek végtelen sorozatával megterhelt jeremiádra bizony igen rosz válasz leendett a Wiesenhüten-ideákkal felelni.

Mely véletlen nyerte őt meg hazánk ügyének, nem tudhatjuk. Annyi tény, hogy az utolsó mémoire-ban a magyar mezőgazdaságra fordítja figyelmét s az a tanácsa, hogy az adó terményekben fizettethessék, sőt az állam még azonfelül is fogadjon el bizonyos mennyiségű búzát megszabott áron; kétségkivül nagy hasznára lett volna Magyarországnak. Az egy milliónyi adóemelés még itt is kisért s ugy látszik mintha Wiesenhüten minden tervének végczélja nem a közjólét de az állampénztár pillanatnyi megtöltése volna.

S mind e világraszóló tervek alkotója, a hatalmas államtitkár veje, a császárné kegyeltje hol végezte napjait? A lepoglavai Paulinus barátoknál, kik felsőbb meghagyás folytán kénytelenek voltak eltartani. Hogy úri passiói megmaradtak, bizonyítja Nennynek egy levele Nádasdy bánhoz, melyben értesíti, hogy a királynő intézkedni fog br. Wiesenhüten adósságainak kifizetése iránt.

Két érdekes töredék van még a Pálffyanak közt 1768-iki kelettel, melyeknek szerzője de Carato. Ismeretlen név, melyről hiában keresünk felvilágosítást a kor történelmét tárgyaló munkában. Terve, ha kivitetik, bizonyára igen hasznos leendett volna hazánkra nézve, de fontosságát úgy látszik sem a főurak, sem a rendek nem fogták fel. Anteactak s mindennemű felvilá-
adat hiján nem bocsátkozhatunk e jelentések komolyabb t

lásába, mert még az iratok maguk is csak töredékek, melyeknek bizonyára nagyobb része hiányzik.

Az első rövid levélke, melyben De Carato jelenti a királynénak, hogy a terv miatt Pozsonyban időz, beszélni az öt főúrral, kiket ő Felsége kijelölt. A nádor (Albert tescheni herczeg) nem akarja elfogadni, de a judex Curiae (Pálffy), Esterházy Ferencz és gr. Károlyinak nagyon tetszik a terv.

A második iratban jelenti, hogy a mágnások és a rendek óhajtják egy kereskedelmi bank felállítását s elismerik, hogy magántársaságok igen kevéssé solidak. Kivánják, hogy a népesség szaporítassék [1]) s hogy a gyárak állíttassanak fel, de nem melyek az örökös tartományok gyáriparának árthatnának. Nagyon kivánatos volna, ha a közlekedés könnyítésére útak és csatornák építtetnének. Kérik a Felséget, hogy hosszabítaná meg a dietát vagy tiz nappal s jöjjön le személyesen, hogy e dolgokat mint föltétlen eszközeit az ország felvirágoztatásának, letárgyalhassák. A rendek szívesen adnának néhány éven át 2 millió forintot belföldi terményekben 4%-ra, hogy a bank alapját megvessék. A bank viszont elfogadja az adó egy részét terményekben s ezeket eladván, a bevett összeget kiszolgáltatja a katonai pénztárnak. Magára vállalná továbbá a bank az 1.200.000 frtnyi adóhátrálék behajtását s módot nyujtana a rendek által már kérelmezett marhaadó, fogyasztási-adó, kiviteli és transito vámok leszállítására is.

Itt végződik a töredék. Nincs is több nyoma a magyarbank felállításának, de még a terv sem éled fel, csak nyolczvan évvel azután. A Felséges asszony nem jött el a dietára, a loyalis rendek ezt intésnek vették s elhallgattak az intézményről, mely, ha hazafias kezekbe kerül, bizonyára radikalisabban segített volna bajainkon ezernyi ezer felíratnál és panaszkodásnál. Ugyanaz az áramlat, mely ma sem késlekedik akadályokat gördíteni a magyar kereskedelmi törekvések elé, ott a hol teheti: már akkor is létezett s hatalma olyan volt, hogy az ilyen veszedelmes vállalatokat még születésük előtt meg tudta semmisíteni.

---

[1]) Ugy látszik Sonnenfelsnek a bécsi nemzetgazdának populationistikai elvei ekkor már jelentékeny tért hódítottak Magyarországon, bár tanainak praktikus alkalmazása csak II. József korába esik.

A sorozat utólsó darabjához értünk. Szerzője sem nem idegen, sem nem kalandor, de nagy úr, nagy tehetségű ember s a birodalomnak sok éven át egyik legkitűnöbb hivatalnoka: gr. Zinzendorff Károly, előbb trieszti főkormányzó, majd II. József alatt a birodalmi főszámszék elnöke. Az előttünk fekvő irat valószínüleg a királyné egyik titkárának kivonatos jelentése gr. Zinzendorff egy munkálatáról s a következő czímet viseli:

»Jelentés Zinzendorff Károly gróf munkájáról a magyarországi, erdélyi és bánáti harminczadok és vámok legjobb rendezéséről. Terve összhangzásba hozni Magyarország, Erdély és a Bánát érdekeit a német tartományok érdekeivel mindenben mi a kereskedésre és a vámokra vonatkozik.«

Zinzendorff gróf e dolgozatában bebizonyítja. *a*) Hogy a fennevezett három ország méltán foglalható bele az általános vámrendszerbe. *b*) Hogy minden vám nem más, mint pénzügyi adó. *c*) Constatálja, hogy milyen veszedelmesek az általános beviteli tilalmak, a tulságos nagy átviteli vámok, a kiviteli vámok a Magyarországból kivitt nyerstermények, s a nagy beviteli vámok a magyarok által okvetlen szükségelt iparczikkekre. *d*) Hogy Magyarország semmi hasznát sem látja az urbéri rendezésnek, ha nem nyujtanak neki módot egyúttal arra is, hogy terményeit jól értékesíthesse. *e*) Kifejti mily nagy kellemetlenségnek vetvék a magyarok alá (la gesne á laquelle on assujettit les Hongrois) az által, hogy terményeiket csak Bécsen vagy Grátzon át vihetik ki a külföldre. E tény kereskedelmi decadentiát idéz elé Magyarországon s ok nélküli előnyöket nyujt e két városnak. E dolgok orvoslására Zinzendorff a következőket javasolja.

1. A vámcordont a monarchia legszélsö határaira helyezni s kettős cordont csinálni.

2. Eltörölni a tartományi vámokat és a fogyasztási adókat.

3. Összesíteni egygyé valamennyi különféle jogczímen szedett illetéket, mit most egy s ugyanazon árú után fizetnek.

4. Megszüntetni minden általános beviteli tilalmat s mérsékelt vámtételeket alkalmazni mindenre, kivévén a fényüzési czikkeket.

5. Megszüntetni a mennyire lehet minden híd, komp és utvámszedést. Itt azt is bebizonyítja Zinzendorff, hogy ez nem is ütközik a magyar törvényekbe s bizonyosan könnyü leend, ha nem is egészen megszüntetni, de legalább méltányos minimumra szállítani le.

6. Ez által a nép is, az állam is vagyonosodni fog s még a királyi jövedelmek is szaporodnak, mert a csempészet, ki nem fizetvén magát többé, teljesen meg fog szünni.

Íme az elsők egyike, kiknek agyában a »free trade« eszméje derengni kezd. Tudja és érzi, hogy minden korlát, mely t

áll az árúknak, minden teher, melylyel a behozott vagy kivitt czikkek megrovatnak, talán hasznot hajtanak az államkincstárnak, de megbénítják a forgalmat s elviselhetetlen terhet rónak a nép vállaira. Ő persze más szempontból fogja föl a dolgot. Végeredménykép a csempészet megszűntét látja s az eddig dugaszban behozott árúk vámjából akarja kiegyenlíteni a támadható veszteséget.

Végére hagytuk az íratot mint olyat, mely legigazságosabban s legrokonszenvesebben nyilatkozik hazánkról. Idegen ember, kit semmi kapocs nem fűz e földhöz; aristokrata, ki nem szokott lelkiismereti dolgot csinálni belőle, ha a nép elnyomatik, vagy túlterheltetik; udvari ember, kinek rendesen egy czél szokott szeme előtt lebegni: kegy árán még igaztalanságot is mondani s íme mindennek daczára Zinzendorff nem fél hangot adni eszméinek, panaszkodni a magyarok elnyomatása felől s megmagyarázni, hogy a Mária Terézia-féle kereskedelmi politika mi jóra sem vezet.

A pusztában hangzott el szava! De ha lettek volna többen olyan felvilágosodottak, olyan jóakaratúak s olyan szókimondók, mint ők, bizonyára nem kelle vala egy századig várnunk míg az osztrák ipar monopoliumának megtörésére az első kisérleteket megtehetjük.

Szemere Attila.

HAZAI ÁLLAPOTAINK A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Február havi ülésünkben tartott felolvasásomnak a vatikáni magyar okírattár nemrég megjelent első kötetének, illetőleg az abban tartalmazott s a mohácsi vészt közvetlenül megelőzött évekből származó nagyfontosságú nunciusi jelentések ismertetése s méltatása képezé tárgyát. Az akkor napirenden volt tárgyhalmaz miatt fentartám magamnak más alkalommal ama gyüjteménynek Tomory Pál kalocsai érsek működésére valamint az utólsó vésznapokra vonatkozó érdekesebb adataira külön reflektálni; mit ma tenni szerencsém lesz. Ezzel azonban e nagybecsű gyüjtemény korántsem tekinthető kimerítettnek. Oly óriási halmaza foglaltatik abban az akkori Magyarország udvari, politikai s társadalmi életére, főbb szereplő férfiaira vonatkozó becsesnél becsesb adatoknak, melyek nem egyes felolvasások, hanem egész monographiák megírására nyujtanak bő anyagot. Úgy Báthory István, Bornemiszsza János, Szalkay László esztergami érsek, Brodarics István, Erdődy Simon zágrábi püspök, Czibak Imre, Frangepán Kristóf, Zápolya János s György, Kálnay Imre, Kanizsay László, Tahy János, Drágffy János, Paksi Balázs és János, Tomory Pál, Ártándy Pál, Perényi Péter, Verbőczy István, Aczél István s több más vezérférfiú szereplése hű képekben van elénk tárva a pápai követek jelentéseiben, úgy, hogy az egy-egy ily férfiú életére vonatkozó adatok magukban véve is külön külön tanúlmány tárgyát képezhetnék.

Február havi ülésünkben tartott felolvasásomban szerencsém volt a vatikani magyar okírattár nem rég megjelent első kötetét ismertetni s az abban foglalt pápai követi jelentések nagyfontosságát kiemelni.

Egyik legnépszerűbb költőnknek, Kisfaludy Károlynak. Tomory »a büszke vezér« ellen hazafias elkeseredéssel emelt vádja, mely szerint a mohácsi veszedelem egyedűl e főpap

jául volna felrovandó, Campeggio bibornok s Burgio báró pápai követek 1524—1526-ki jelentéseiben fényes czáfolatot nyer. Tomory, mint látni fogjuk, nem vala büszke, dicsvágyó ember, sem nem vala egyedüli okozója ama gyászos katasztrófának, melynek előidézésében, mint már előbbi felolvasásomban kiemelni szerencsém volt, egészen más tényezők működtek közre, s melyet feltartóztatni vagy meghiúsítani nagyobb államférfiúnak s kitűnőbb hadvezérnek, mint Tomory Pál volt, sem állott volna többé hatalmában. Az említett követjelentések ugyanis Tomory Pál működésére vonatkozólag oly fontos és érdekes adatokat tartalmaznak, melyek e hazafias főpap jellemét, önfeláldozását s nemes önzetlenségét a legkedvezőbb világban derítik fel.

Hogy Tomory Pál nem volt fenhéjázó ember, sőt hogy szerény egyszerűségénél fogva semminemű döntő befolyást nem gyakorolt az udvarnál s az ország dolgaira, az Burgio pápai követ számos jelentéséből kiderül. E tekintetben különösen érdekes a többi közt nevezett nunciusnak 1526. február 2-ki jelentése, melyben elismervén szükségét annak, hogy egy magyar főpap bíbornokká választassék s ez állásra, mint már előbbi felolvasásomban érintém, határozottan méltatlannak tartván Szalkayt; a Curia azon kérdésére, nem volna-e alkalmas Tomory Pál e méltóságra? Burgio e főpap jellemzésére azt írja, hogy ő szentsége bizonyára Isten és ember előtt kedves dolgot cselekednék, ha Tomoryt bibornokká nevezné ki; mert Tomory kétségtelenül jó s becsületes ember, kitűnő hazafi s lelkes egyházférfiú. De ha, ugymond, ő szentsége oly férfiút óhajt bíbornokúl, ki személyes tekintélyével döntő hatást gyakoroljon az ország tanácsosaira s erélyes föllépésével meghiúsítson minden ármányt s előmozdítsa az ország ügyeinek rendezését, Tomory nem arra való. Egyszerű szerény ember ez, ugymond, ki inkább Balibég hadicselei, mint az udvari fondorlatok fölfedezésére s meghiúsítására alkalmas. Mint jószívű ember Tomory könnyen hivő is, s ennek következtében bárki által tévútra vezethető. Azonkivül pedig mindenek fölött szerzetes barát, ki egyedül a vallásban él s a világi fényűzés iránt a legnagyobb megvetést tanúsítja. Így, daczára Campeggio bibornok, Burgio báró s Bornemiszsza János folytonos rábeszéléseinek, soha sem lehetett őt arra venni, hogy a legdurvább kelméből készült barátkámzsáját tisztességesebb ruhával váltsa fel. Szegényen él, magas méltóságokat soha sem keres és legfőbb örömét az egyszerűségben leli.

De más okból sem tartja tanácsosnak Burgio Tomorynak bíbornokká való kineveztetését; azért ugyanis, mert mint ilyen nem folytathatná továbbra a végvidéken nagyfontosságú hadiszolgálatait. Már pedig, ugymond, ha ő szentsége szereti Magyaror-

ságot, jó lesz Tomoryt el nem távolítani a határszélről, mert nélküle ott hamar megbomlanék minden rend s a törökök könnyű szerrel ejtenék hatalmukba a végvidék erősségeit, útat nyitván maguknak az ország belsejébe. Sőt ha azt a czélt akarná elérni a Curia, hogy a bibornoksággal Tomory hírnevét emelje, annak sem sok hasznát venné. Van Tomorynak hírneve s tekintélye elég nagy; szerény igénytelensége mellett azonban még azt sem bírta kivinni soha, hogy katonáinak zsoldja rendesen kiszolgáltattassék.

Igen érdekes, a mit Burgio egy más alkalommal (1526. márcz. 17-ki jelentésében) ír Tomoryról; midőn a kincstárnoki állás betöltéséről s a királynő kedvencze Thurzó Elek s az urak által ajánlott Korlátkövy Péter jelöltségének mellőzése czéljából tett lépéseiről szólván, a többi jelöltek közt legalkalmasbnak mondja Tomoryt, úgy szilárd jelleme, mint hűsége, tapasztalatai s jó hírnevénél fogva. Ő az egyedüli ember, úgymond, ki képes volna rendbehozni az ország pénzügyeit. Csakhogy Tomory minden rábeszélés ellenére határozottan vonakodik elvállalni ez állást; azzal mentegetődzvén, hogy ő egyszerű barát s ily nagy teher elviselésére nem képes.

Burgio azonban ismervén Tomory hazafias érzelmeit s a sz. szék iránti határtalan hűségét, erősen meg van győződve, hogy a pápa parancsára egy perczig sem haboznék elvállalni e fontos tisztséget, melytől hazája üdve függ. S itt kiemelvén Burgio azt, hogy Magyarország ügyei három ember, azaz a cancellár, a nádor s a kincstárnok kezeibe vannak letéve, rámutat azon jelentékeny szerepre, mely Tomorynak a máris pápai befolyás alatt álló s egyenesen a pápa közbenjárására kinevezett Brodarics cancellár mellett jutna; s hogy a nádor is vagy kénytelen volna magát alávetni e két férfiú akaratának, vagy könnyen el is távolíttathatnék. Melegen ajánlja tehát a pápának, hogy Tomoryt a kincstárnokság elvállalására sub vinculo obedientiae szólítsa fel. Csak egy baj van, ugymond, s ez az, hogy nincs Tomorynak 40—50,000 aranya, hogy hivatalba lépésekor fedezhetné a végvidéki s egyéb sürgős szükségeket mindaddig, míg a királyi jövedelmek ismét befolyni kezdenének; mert Tomorynak semmi összeköttetése nincs a kereskedőkkel; sőt ha volna is, alig találkoznék köztök egyetlenegy, ki az utóbbi zaklatások után, melyeknek valamennyi kereskedő ki vala téve, pénzt kölcsönözni kész volna. Azt tanácsolja tehát Burgio, hogy a Budán letéteményezett pápai pénzeket engedje át ő szentsége kölcsönképen Tomorynak. E pénzekből azonban az eddig tett hadiköltségek után alig maradt 20,000 arany. Szükséges volna tehát a még hiányzó 20,000 arany erejéig valamely olasz kereskedőtől kölcsönt eszközölni nem is készpénzben, úgy selyem vagy egyéb szövetárukb

pápa közbenjárására Flórenczben bizonyosan sikerülne. A Budán létező pápai pénzeket illetőleg pedig biztosítja Burgio a sz. széket, hogy azok Tomorynál tán még nagyobb biztonságban volnának, mint Fuggeréknál. Ha sikerül ily módon Tomoryt a kincstárnokság elvállalására bírni, Burgio biztosan reméli, hogy Magyarország zavart pénzviszonyai végre valahára rendbe fognak jönni, s az ország nem lesz többé kénytelen a pápa pénzsegélyeihez folyamodni, saját erejéből viselhetvén a háború költségeit.

Burgio e terve azonban dugába dőlt; még pedig leginkább azért, mert Tomoryt a végvidéken nélkülözni egyátalában nem lehetett.

E nevezetes férfiú hadvezéri működéséről Burgio jelentései sok érdekes adatot tartalmaznak s egyebek közt említést tesznek egyszersmind Tomorynak a végvidékről küldött számos leveléről, melyeket Burgio jelentései mellé csatolt. E levelek azonban nincsenek meg a vatikáni magyar okirattárban, minél fogva azt kell gyanítanunk, hogy vagy elvesztek, vagy a vatikáni levéltárban külön gyűjteményben őríztetvén, a kutatók figyelmét elkerülték. E levelek hű képet nyujtottak a helyezetről, a hadi tervekről, vívott csatákról; és a vatikáni magyar okirattár lelkes kiadói bizonyára nagy szolgálatot tennének a történelmi tudományosságnak, ha e fontos levelek felkutatását s lemásolását elrendelnék.

Tomoryt már 1524-ben Pétervárадon találjuk, mint ama nevezetes vár főkapitányát s a végvidéki hadsereg parancsnokát, mely minőségében kitűnő szolgálatokat tett; habár kiváló hadvezéri tulajdonságokat nem is tanúsított. Igaz ugyan, hogy hazafias áldozatkészsége semmi támogatásban nem részesült a kormány részéről, mely katonáit egész 11 hónapon át zsold nélkül hagyta. Tomory saját erejéből, egyháza jövedelméből tartotta fenn seregét. Midőn azonban mindenéből kifogyván, serege zúgolódni, sőt lázongni is kezdett, Tomory 1525. január elején teljesen elkeseredve Budára jött s benyújtotta lemondását. Campeggio bibornok s Burgio báró együttes fáradozásainak sikerült azonban Tomoryt a főparancsnokság újból való átvételére rábírni; de Lajos király kérésére felajánlott közvetítésöket azon föltételhez kötötték, hogy Tomory jogos követelései a lehetőségig kielégítessenek. Sikerült is nekik ily módon mintegy 5000 aranyat kicsikarniok egyelőre Tomory seregének hátrálékos zsoldja fejében. A pápai követek ugyanez alkalommal 300 gyalogost állítottak ki a sz. szék költségén s e kis csapatot azonnal el is indították Pétervárad felé.

Tomory ekkor több héten át tartózkodott Budán s a pápai követséggel sürün érintkezett. Burgio e találkozásokra vonatkozólag több rendbeli jelentést küldött Rómába. Különösen érdekes,

mit Tomory Balibéggel, a török sereg fővezérével s belgrádi basával való tárgyalásairól tudatott a pápai követtel. Péterváradról való elútazása előtt ugyanis Balibég, ugyanaz, ki Szörényt bevette, fölkérette Tomoryt, menesztene hozzá bizalmas embert, kivel üzenetet küldhessen. Tomory teljesíté Balibég kivánatát s egy a török nyelvben jártas emberét küldé hozzá. Balibégnek ez emberrel küldött levele egyebek közt a következőket tartalmazta: »Többször hallottam atyámtól, írja Balibég, hogy nekem Magyarországban közel rokonom van. Hogyha tehát te vagy az a Tomory Pál, kiről atyám említést tett, úgy testvérem vagy; s mint ilyennel vajmi nehezemre esik veled hadi lábon állani.« Fölkéri tehát egyelőre Tomoryt oly egyezmény megállapítására, mely a magyar s török tábor közti közlekedést s kereskedést lehetővé tegye, s hogy védmenet segélyével mindenki szabadon mehessen egy helyről a másikra. E felhívás következtében Tomory alkudozásba is lépett Balibéggel, mit Budán némelyek, kelepczétől tarván, nem igen helyeseltek. Campeggio bibornok s Burgio báró azonban, azon reményben, hogy ily barátságos módon sikerülne tán Balibéget pénzzel s ajándékokkal Belgrád átadására birni, az alkudozások folytatására buzdították Tomoryt.

Péterváradra való visszatérte előtt Tomory a pápai követek útján több rendbeli engedélyért folyamodott a szt. székhez. A többi közt azt kérte, hogy 20,000 arany erejéig sót árúlhasson a hitetleneknek, s pedig egyedárúlag, sőt hogy a sónak a török táborban való árúlását bárkinek egyházi átok terhe alatt tilthassa meg. Kéri továbbá, hogy a kormánytól zsold fejében kapott nagy mennyiségű apró késeket, cultellos parvos ad incidendum panem, a törökök közt elárúsíthassa, mit Campeggio bíbornok, tekintvén, hogy ily apró kések nem mehetnek fegyverszámba, ajánlólag terjeszt fel. Tomory megigérte, hogy az ily módon befolyó jövedelmeket nemcsak katonáinak zsoldjára, de foglyok kiváltására is fogja fordítani.

Tomorynak Balibéggel való titkos alkudozásai még 1525. májusban is folytattattak. Balibég lovat küldvén ajándékba Tomorynak, az ajándékhozó által találkozót is kért tőle szárazon vagy vizen. Megtörtént-e e találkozás, nem tudatik; sem az eddig folyt alkudozásoknak, foglyok kicserélésén kivűl semmi egyéb eredménye nem mutatkozik.

Bakics Pál Ferhád basa volt titkárának a törököktől való elpártolása s Magyarországba való költözése szintén Tomory közvetítésének vala köszönhető. Tudosítván Burgiot ez ügyben tett lépéseiről, ez örömét fejezi ki a fölött, hogy ily tapasztalt férfiút a szentügynek megnyernie sikerült; nem palástolhatja el a ban abbeli aggodalmát, hogy az ország jelen nyomasztó áll

ban nem találván Bakics a kellő méltatására a magyarok részéről, honfitársainak nem igen lesz kedvök példáját követni.

Egyátalában constatálható, hogy az egész idő alatt Tomory s a pápai követség közt a legélénkebb levélváltás folytattatott; és valahányszor a hadvezérfőpapnak hadsegélyre volt szüksége, Burgio nem fukarkodott irányában, sőt nem ritkán titokban is küldött neki pénzsegélyt, nehogy a kormányférfiak értésére jutván. ezek e miatt okot találjanak saját kötelességeik elhanyagolására,

1526. márcz 29-iki jelentésében Burgio igen sötét képet nyujt Magyarország kétségbeesett helyezetéről. Az udvarnak, ugymond, már betevő falatja sincsen, s a király a napi szükségletek fedezésére kénytelen volt már összes ezüstneműjét zálogba vetni. A zavar leírhatatlan. Pedig még ellenség sincs az országban. Mi lesz majd, ha itt lesz a török? Tomoryn kivül, ugymond, nincs egy becsületes hadvezére az országnak, s ezzel is a lehető legrosszabbúl bánnak. A király már 40,000 aranynyal tartozik neki, s ő nem tudja kielégíteni zúgolódó seregeit. Burgio tehát újból sürgeti a pápát, hogy a Budán letéteményezett pénzeket Tomorynak szolgáltassa ki; mert könnyen megtörténhetik, hogy fizetetlen serege cserben hagyja őt s akkor vége Magyarországnak.

Nehány nap mulva, azaz április 10-én Tomory azon szomorú hírrel érkezett Budára, hogy a török szultán óriási sereggel útban van Magyarország felé. A király Esztergamban mulatván Szalkay érseknél, Tomory Burgio kiséretében azonnal odasietett s a királyt Budára hozták. Itt aztán hosszas tárgyalások után sikerült kieszközölni Burgionak, hogy a seregéhez visszatérő Tomory üres kézzel ne távozzék. Adtak neki 20,000 aranyat készpénzben s 5000 arany értékű szövetárúkat. Burgio 500 gyalogost, több ágyút s 40 nagy prágai puskát adott neki. Az országtanács most már azt hitte, hogy megtette minden kötelességét, s hogy a végvidéki had képes lesz immár visszatartani a berohanó török áradatot. Csalódásából csakhamar kiábrándúlt; a hírek mind fenyegetőbbek lettek, a sáska módra berontó török hadak egymásután foglalták el a végvárakat; a zavar nőttön nőtt, és higgadt tanácskozás, bölcs intézkedések helyett lázas kapkodásban nyilvánúlt a magyar kormányférfiak összes tevékenysége. A kincstár teljesen üres levén, elővették a templomi kincseket, kifosztották a zsidókat; de az ez úton szerzett pénzek, mint Burgio mondja, nagyobbrészt egyesek kapzsiságának esett áldozatúl.

A külhatalmak, maga a lengyel király s Ferdinánd herczeg is teljesen elveszték már minden bizalmukat e szerencsétlen ország iránt s visszahívták követeiket. Egyedül a pápai követ maradt itt, jó tanácscsal s pénzsegélylyel támogatván a szorongatott Lajos királyt.

Mint egy kialvó mécs utólsó fellobanása tűnik fel Verzelius János, pápai követnek, ki nagyobb pénzsegélylyel érkezett Budára, 1526. jul. 22-ki jelentése. Magyarország ügyei, ugymond vérmes reménykedéssel, végre valahára jobb fordúlatot vettek. A király több főúr kiséretében táborba szállt, a hadikészületek lázas erélylyel folytattatnak; Cseh- s Morvaországból s Sziléziából nagy számmal érkeznek a gyalog hadak, s minden arra mutat, hogy Magyarország képes leend ellenállani a töröknek. A pessimista Burgio azonban egészen máskép látja a dolgokat. Megírja mennyi fáradságába kerűlt neki, míg a gondtalan s könnyelmű Lajos királyt a peshedésből, melybe sülyedni engedték, kirántania s táborba szállásra bírnia sikerűlt. Lajos, ugymond, jul. 20-án indúlt el Budáról. Első állomását Budáról alig két mérföldnyire tartotta, hol egész négy napig időzött s azalatt a Csepel szigetére vonúlt királynőnél is búcsúlátogást tett. A király kisérete 2500 gyalogos, 200 nehéz s 1000 könnyű lovasból állott. Tomory 4000 elszánt harczossal Bács mellett várja az erősítést, kijelentvén, hogy ha a király legalább 10,000 gyalogossal személyesen lejőn, nem csak a pétervaradi átjárást lehetne visszahódítani, de az ellenség további előnyomúlásának is hathatós gátat vetni. De ha ez nem történik, írja Tomory, a veszedelem elkerűlhetetlen, és sötét előérzetektől gyötörtetve, már előre lépéseket tesz a béke érdekében is. A boszniai püspök által ugyanis rábírni igyekezett Lajos királyt, hogy azon esetre, ha képtelen volna hatalmas sereggel útját állni a töröknek, ne késsék minél előbb békekövetséget meneszteni Konstantinápolyba s bármi áron békét eszközölni ki a szultántól.

Pétervárad elestéről kétségbeesett jelentéssel ad tudomást Burgio augusztus 5-ki levelében. Tomory, ugymond, belátván a védelem sikertelenségét, s megakarván menteni magát és seregét az ostrom által okozandott kényszerű tétlenségtől, már jul. 9-én távozott Pétervárадról, midőn mintegy 40,000-nyi török sereg a vár falai alá érkezett. Őrségűl ezer embert hagyott hátra, lő- s élelmi szerekkel bőven ellátván őket; ő pedig, mint fölebb mondatott, Bács felé vette útját, bevárandó a király segélyét. Az ostromló törököknek a vár külfalai aláaknázása s légberöpítése által nemsokára sikerűlt behatolni a várba, hol véres harcz fejlődött ki az ostromlók s a hősies várőrség közt. Az 1000 emberből csak 90-en maradtak életben, kik egy toronyba zárkózván, hosszú alkudozás után megadták magukat s a török vezér által egy ingre vetkeztetve elbocsáttattak.

Aug. 13-án Lajos királyt már Tolnán találjuk. Daczára azonban ismételt szigorú parancsainak, a nemesség még mi késik. Csak úgy szórványosan jönnek, írja Burgio, innen is o

is, a Tolna körüli falvakban helyezkedvén el minden rend nélkül. Azalatt pedig a naszádosok zsold hiányában felmondták a szolgálatot.

Burgionak a mohácsi csata előtti utólsó jelentése augusztus 25-ről van keltezve. Tomory Pált, ki az Aldunán hiába várta a segélyt, ekkor már a király táborában találjuk, hol Zápolya Györgygyel az erdélyi vajda testvérével együtt, kivel a legjobb egyetértésben élt, főhadvezérnek neveztetett ki. Majd azonban Tomory és Perényi Péter közt összeszólalkozás történvén, mindkét hadvezér letette hivatalát, de sok rábeszélés után végre ismét átvették azt. Fővezérségét Tomory nagyobb haditénynyel óhajtván megkezdeni, 10,000 lovassal a drávai átjárás megszállása s megerősítése végett Eszék felé indúlt. De szerencséje itt sem kedvezett. A törökök már megelőzték őt s oly erősített állásban foglaltak helyet, hogy nagyobb haderőnek is már bajosan sikerűlt volna őket onnét kiszorítani. Tomory kénytelen volt tehát sietve visszatérni a király táborába, melyet már Mohácsnál talált.

Lajos király hadseregét, írja Burgio, most már sem folyó, sem erdő, sem hegység nem választja el többé a törököktől. A magyar sereg létszámáról azt állították, hogy 40,000 emberre rúg; valóságban azonban, mondja Burgio, nincs több 25,000-nél. Igaz ugyan, folytatja, hogy ha idejében megérkezik a mintegy 10,000-re tehető horvát sereg a bánnal s Frangepán Kristóffal, valamint az útban levő Zápolyay János serege, Lajos még tekintélyes számú hadsereggel rendelkezhetnék; nem számítván az Ausztriából, Cseh- s Morvaországból megindított segélyhadakat, melyek szintén jelentékeny számmal voltak. Csakhogy a táborban már annyira erőt vőn a kedélyeken a harczvágy s türelmetlenség, hogy semmi emberi hatalom nem vala többé képes azt megfékezni. Mondja is Burgio, hogy ha számra nézve a magyar sereg vajmi parányinak tűnik fel a hatalmas török sereggel szemben, de ha a magyarok lelkesedését s elkeseredését, különösen pedig az ügy igazságát vetjük latba, van még reménységnek helye.

Nem kis mértékben fokozták e türelmetlenséget a török táborról kémek által ügyesen terjesztett álhírek, melyek szerint a 300,000 főnyi török sereg rosszúl fegyverzett s nagyobbára hitvány csőcselékből álló gyülevész had gyanánt tűntettetett fel, mely hírek még a vezérek közt is hitelre találván, magát Tomoryt is az ütközet mielőbbi fölvételére buzdították.

Magáról az augusztus 29-én vívott mohácsi ütközetről Burgio szept. 5-én tesz jelentést Pozsonyból keltezett levelében. E jelentés nem sokban tér el ugyan az eddig ismert leírásokból, közvetlenségénél fogva mindazonáltal érdekesnek tartom. E szerint a magyar hadsereg már hajnal hasadtával kezdte volna meg

a harczot, s a törökök csak ugy játszadozva fogadták volna el a csatát, fárasztván a magyarokat délutáni 4 óráig. Ez az eddig ismert adatoktól, melyek mint Brodarics szemtanú, a csata kezdetét d. u. 3 óra tájára teszik, merőben eltér s valószínűleg téves értesülésen alapszik.

Délután 4 óra felé, folytatja jelentését Burgio, hirtelen mintegy 10,000 török lovas tört elő s rövid idei portyázás után vad futást színlelve, az őket üldöző magyarokat egy erdő széléhez csalta, hol több száz ágyú vala ügyesen elrejtve. A török lovasság két felé oszolva, szabad útat engedett a magyaroknak a halál torkába. A török ágyúk gyilkos tüzeléssel oly rémítő pusztítást vittek végbe a magyarok soraiban, hogy rövid nehány percz alatt az ijedtség és zavar minden további ellenállást, sőt a futást is lehetetlenné tevé. A borzasztóan megritkított sorok most már védtelenül hulltak el a több oldalról előrohanó törökök handzsárjai alatt. A harcz alig tartott egy óráig s ez elég volt arra, hogy teljesen megsemmisítsen egy vitéz hadsereget s gyászos korszakot alkosson egy nagy nemzet történetében.

Lajos király halálának híre Burgio levelének keltekor, 8 nappal az ütközet után még nem talált hívőkre Magyarországban. Általánosan azt mondták, hogy a király, miután a harczban vitézül viselte magát, sértetlenül menekült meg; de hova, azt senki sem tudta. Burgio azonban már mint bizonyosat jelenti a szomorú esetet, úgy a mint azt neki a királynak egy kedvencz szolgája, ki az utólsó perczig vele volt, elbeszélé. Lajos ugyanis, az említett szolgával s Aczél Istvánnal együtt, ki Burgionak jó ismerőse volt, s ki a jubileum idejében Rómában is járt, szerencsésen menekülvén a csatatérről, a Duna egyik ágához, tán a Csele patakához ért, s azt átakarván gázolni, lova, mely már meg volt sebesülve, nehéz vaspánczélos lovagját nem bírván, a vizben elbukott s a királyt maga alá temette. Aczél István a király megmentésére sietvén, szintén a vizbe ugratott, de őt is hasonló sors érte.

A mohácsi veszedelem híre augusztus 30-án éjfélkor érkezett Budára s képzelhetőleg rémítő zavart s ijedtséget idézett elő. A védtelenül álló királynő még azon éjjel menekült Pozsony felé. Kiséretében volt Burgio is, ki, mint mondám, már Pozsonyból küldi levelét. A nép szintén vad futásban keresett menekülést, de előbb rablás és pusztításban adá ki mérgét. Budán több főúr háza, de Burgio nuncius lakása is, miután a pápai pénzek Verzelio által biztonságba helyeztettek, ki lettek fosztva, rabolva. A királynő kiséretével sok veszélyen ment keresztül, míg Possonyba érhetett. Utjok rettenetes vala, mint azt a már hazatérő Burgio Rómában szóval igéri elmondani.

Ovári Lipót

BABENBERGI »HARCZOS« FRIDRIK.

(1230—1246.)

Körülbelül egy éve múlt, hogy Ficker munkája [1]) megjelent. Egy, Austria felett csaknem háromszáz esztendeig uralkodott család, a Babenbergiek utólsó férfi sarjának életét világosítja meg. Nem minden érdekesség nélküli munka, s különösen ránk magyarokra ama viszonynál fogva nem, melynek hőse II. Endre s főkép IV. Béla királyainkkal állott. Babenbergi »harczos« Fridrik kortársa volt IV. Bélának. Uralkodásának [1230—1246] kezdete azonban II. Endre utólsó éveivel esik össze.

Babenbergi VI. Leopold Austria herczege 1230-ban meghalt. Három fia közül csak a legkisebb, Fridrik élte túl, s ez követte a trónon, melynek az apa bölcsesége, mély belátása addig szokatlan fényt kölcsönzött. Leopold a béke embere volt. Viszonya a császárhoz kedvezett törekvéseinek, s ezek — teljes függetlenség a német birodalomtól s ben korlátlan egyedúrság valának. Békében élt szomszédaival s ez megkönnyítette nagyravágyó tervei keresztülvitelét. Halála után minden megváltozott. A békés haladást a kitűzött czél felé, durva erőszakoskodás váltotta fel.

Úgy tetszik, hogy Ficker nem mindenben rajzolja híven hősének jellemét. Elfogúlt iránta. Minden roszat, a mit Babenbergi Fridrik elkövet, fiatalságának, s egyetlen esetben a kor romlottságának tulajdonít. Az ifjúkor éveinek száma enyhítheti a bűnt, de nem törli el. Az ismert adatokból az tűnik ki, hogy az ifjúi hév s a nagyravágyás csak kútfejei ama bűnöknek, melyek a Babenbergiek »legderekabbjá«-nak emlékét beszennyezik. Minden megvolt Babenbergi Fridrikben, a mi egy kényúrnak született vad zsarnok jellemében elengedhetlenül szükséges. Aljas boszúvágy, durva erőszak, zsarnokoskodás, rablás, alattomos cselszövés,

[1]) Herzog Friedrich II. der letzte Babenberger. Von Adolf Ficker. Innsbruck, 1884. (8-adr. 177 l.)

makacsság — e conglomeratumból állott a Fridrik jelleme. Ezek voltak ama fokozatok, melyeken keresztül czéljához — országa függetlenségéhez s korlátlan uralomhoz — jutni remélt. S mi azt mondhatjuk, hogy a czél *részben* nemes volt. De eszközei megválogatásában Fridrik durván tévedett.

Az esztelen nagyravágyás nem ismer határt, s ha gátra talál, bűnt bűnre halmozni kész, hogy czélját érje. Végtelen daczczal hívta ki maga ellen, II. Fridrik császár méltó neheztelését, kinek elnézése az ifjúkor heveskedései iránt félreismerhetetlen. Azt mondja Ficker, hogy a babenbergi fölfelé teljes függetlenségre, lefelé korlátlan uralomra törekedett. S nincs okunk kétkedni benne, hogy ez volt be nem vallott szándéka. Ez szülte volna hát engedetlenségét a császár iránt, és zsarnokságát alattvalói felett. Túlságos önhittség kellett ahhoz, hogy mindezt együtt és egyszerre elérheti. S a babenbergiben ez önhittség nem hiányzott. Pedig fontos érdekek megcsonkításáról, mondhatni megsemmisítéséről volt szó. Egyfelől a császár felségi joga, másfelől az alattvalók jogai forogtak koczkán. Annak elismerését megtagadni, ennek, ha gyarapításával nem is, legalább tiszteletben tartásával lehetett volna csak. De Fridrik durva kézzel fogott e jogok elkobzásához, s ez elbizakodottság érzékenyen boszúlta meg magát, midőn a birodalmi átok végrehajtására küldött császári sereget Austria népe szabadítójaként üdvözölte, s egy emberként kelt föl törvényes uralkodója ellen.

Hogy nők, leányok estek otromba szerelmének áldozatúl, ez erkölcsi életét állítja a história ítélőszéke elé. E jellemvonás Ficker szerint a korral közös. Lehet, de azért a herczeget, valamint kortársait nem menti föl a bűnösség alól. Ama hypothesis pedig, hogy ilyen magaviseletre alattvalói lázadással feleltek volna, alig állhat meg. Olyan korban, melyben az erkölcsi érzés hanyatlása általános, durva szerelmi kaland nem igen lehet ok a támadásra, legfennebb gyújtószikra csak, hogy a felhalmozott sérelmek lángra lobbanjanak.

Az országabeli zárdák kirablását nem menti azon körülmény, hogy pénz kellett háborúira, melyeket untalan viselt szomszédaival. És miért? Azért, mert ezek elég udvariatlanok valának Fridriknek országaik belügyeibe avatkozását fegyverrel útasítni vissza. Mert hogy a magyarországi elégedetlenekkel titkon egy követ fújt kezdettől fogva, s az Árpádok megbuktatására azokkal conspirált — kétségtelen. De rajta vesztett. II. Endre 1235-ben hadra kelt ellene, megverte, s lealázózó békére kényszeríté. Ez több volt, semhogy szertelen hiúsága békén tűrhette volna. Boszúra gondolt. Csak alkalomra várt, — s ez nem sokáig késett.

1241-ben újra kiomlik Ázsia Európára. Mongol hor

lepik el Európát az Uraltól a nyugoti Kárpátokig. Inség és pusztulás járnak nyomán. Magyarország egy nagy temetővé változik, melyben duvadok ülnek rémes ordítással halotti lakomát. S a babenbergi viselkedése a tatárjárás idején, midőn IV. Béla segélykérésére csekély kísérettel, s akkor is inkább a fejetlenséget növelni, mint segítni jött; midőn a futó királyt kincseitől s országa egy részétől megfosztá, s midőn a védtelen országra galádúl hadat vezetett, melynek kudarczát az Austriába menekült magyarokon vagyonuk elrablásával torolta meg: — csalhatatlan bizonyítéka ama fékevesztett boszúvágynak, mely a nagyravágyással együtt adott irányt a Babenbergi Fridrik életének. S Ficker ezt nem így találja. Ő régi ellenségeskedésről beszél a magyar király s az osztrák herczeg között, de okát nem mondja meg. Említ ugyan valamit, mi az ellenségeskedést még fokozta volna. Szerinte IV. Béla azt is zokon vette, hogy Fridrik nejét, Laskaris Zsófiát, ki annak sógorasszonya volt, Konstantinápolyba visszaküldte. Lehet, hogy ez is hozzájárúlt a viszály öregbítéséhez. De az kétségtelen, hogy Fridrik e nélkül is érezni fogta volna a magyar király fegyvereinek sulyát.

Kétségtelennek látszik, hogy *kezdetben* Venczel cseh királyt a magyar királylyal kötött szövetség vitte mindenkor a Fridrik elleni háborúba. S ez érthető ama rokonsági viszonyból, melyben a magyar és cseh királyi házak egymással álltak (Venczel anyja, a nagybefolyású Constancia testvére levén II. Endrének); s még inkább kimagyarázható abból a szövetségből, mely Fridrik s a cseh király ellen lázongó morva őrgróf, Přemysl (Venczel testvére s Fridrik sógora) között létezett.

Még csak egyet említek, a mi a fentebb elmondottaknál talán élénkebb világot vet a Babenbergi Fridrik jellemére. Ama nemtelen erőszakot, melylyel anyját, Theodorát vagyonától megfosztotta és saját ellenségéhez, a cseh királyhoz futni kényszeríté, — azt sem találja Ficker gáncsra méltónak, mert hiszen pénzre volt szüksége, hogy »nagyravágyását« és »harczi kedvét« kielégíthesse; s tetszeleg magának azzal, hogy később kibékültek, s a Fridrik eleste fölötti bánat volt az, mi Theodorát a sírba vitte. Hogyan egyeztethető meg ezen cselekedet olyan jellemmel, mint a minőnek Ficker hősét feltűntetni szeretné?

Ha Fridrik jellemének e vonásaihoz hozzáteszszük azt az egyet, mi benne elismerésre méltó: — előttünk áll az ember erénye s bűneivel együtt. Bátor a rettenthetetlenségig, s ez az, a mi kortársait bámúlattal töltötte el. De ha bűnei a korral közösek, — a személyes bátorság sokkal inkább közös tulajdonság volt akkoron, semhogy egyedűl őt illethetné csak. Maga a harcz módja — ökölre, harczi bárdra ment a viadal — szülte a személyes

vitézséget, mely döntött a csatán, nem mint napjainkban, hol azt egy messziről eltévedt golyó elnémíthatja.

Igaz, hogy élete utolsó szakában sokat vetkőzött le vadságából, s gyógyítani igyekezett a sebeket, melyeket önkénye nemzetén ütött. De hát tehetett volna-e másképp? Nehezen. A kettős átok — birodalmi és egyházi — hathatós orvosszer vala abban az időben a nagyravágyás viszketegének csillapítására.

Ha keressük: minő körülmények voltak azok, melyek a Babenbergi Fridrik féktelenkedéseit lehetségessé tették? — megtaláljuk Európának akkori viszonyaiban. Magyarország nem igen élvezte a béke áldásait. Az elégedetlenség II. Endre rosz kormánya miatt nagy hullámokat vetett. A morva őrgróf Přemysl, úgy látszik, mindig készen állt a cseh király elleni támadásra. S a mi jelen esetben fődolog: az akkori világ két legnagyobb hatalmassága vetett koczkát a világuralom felett.

»Második Fridrik, a legügyesebb és legműveltebb a germán-császárok hosszú sorában« folytatta amaz elkeseredett harczot, melyet elődei a pápaság világuralmi törekvései ellen viseltek. A harcz élet-halálra ment, s pártokra szakgatta Európát. Mindkét félnek érdekében állt nem gyöngíteni erejét, s ezért sokszor elnézők voltak szövetségeseik túlkapásai irányában. A császár Németországra támaszkodott a küzdelemben; a pápák a császári podesták zsarnokoskodásai által vérig sértett lombard városokban találtak szövetségesekre.

Az osztrák herczeg egyike volt a birodalmi fejedelmek leghatalmasbjainak. Nem lett volna hát észszerű, ha II. Fridrik mindjárt elején túlságos szigorral lép föl ellene, mely kétségtelenül az ellen táborába kergeti vala a vakmerőségig makacs babenbergit. Azt is remélheté a császár, hogy a herczeg, évek tapasztalásain okúlva, magába száll. De hasztalan! S most megtörtént az, a mitől II. Fridrik császár joggal tarthatott: — a birodalmi átok a pápa szövetségesévé avatta föl a herczeget, hogy nemsokára viszont a pápa ügyét árúlja el.

Az elmondottak után nem lesz talán érdektelen a Babenbergi Fridrik uralkodásának eseményeivel röviden megismerkedni, hogy jobban kitűnjék ama visszahatás, mely először népei szeretetétől, azután országaitól, s végre midőn ezeket visszanyerte volna, életétől fosztotta meg őt.

Trónját, 1230-ban harczi zaj között foglalta el. Austria északi részét a csehek dúlták, míg a belbékét a hatalmas Kuenringek (II. Henrik és III. Hadmar) lázadása zavarta meg. [1])

---

[1]) Érdekes, hogy 1226-ban, midőn VI. Leopold a cremonai birodalomi gyülésen volt, országában fia, a 15 éves Fridrik vezérlete al

Fridrik erélyes föllépése azonban hamar véget vetett a mozgalomnak. A kezökben fegyverrel elfogott lázadókat felakasztatta. A megtérőknek kegyelmet adott, melyből a Kuenringeket sem zárta ki.

Nem sokkal a honi lázadás leverése után, 1232-ben Fridrik lépett fel támadólag a bajor herczeg ellen. De támadása 1233. telén csúfos véget ért. Most jött a Venczel elleni háború, melyet több szerencsével viselt az osztrák herczeg, míg betegsége visszavonúlni nem kényszeríté.

Mialatt Fridrik a csehek ellen háborúzott, a magyarok az ő országa ellen intéztek támadást. Fickerből nagyjában így olvassuk. Állapodjunk meg itt egy kissé.

Ugyanazon évben (1233.) a magyarok két hadjáratáról van emlékezet.[1]) Az első *Stiria szélein* dühöngött. A második Mindszentek napja körűl, Endre király személyes vezetése alatt *Ausztriában*, a Marchfelden folyt le. A »Continuatio Sancrucensis« ezen sorban mondja el az eseményeket, míg a klosterneuburgi évkönyvek megfordítva adják elő. Ficker *amannak* sorrendjét fogadja el, s úgy véli, hogy a Stiria elleni hadjárat a cseh háborúval egy időben, tehát keresztelő sz. János nyolczada után[2]) (júl. közepe táján) történt.

Ha valószínűnek fogadjuk el a szövetséget, mely II. Endre és a cseh király között fenállott, e föltevés nem volna hihetetlen, s annál inkább nem, mert miként a szövegből kitűnik,[3]) egyszerű hadi kalandról van szó, melynek talán czélja lett volna, hogy Fridriket Csehország elleni szándékában megzavarja. De *igen fontos* ok szól e föltevés ellen. S ez Magyarország belállapota, hol ez időben a zavar általános volt, s hol a várszerkezetnek úgy szólván teljes felbomlása, maga után vonta kétségtelenül a királyi seregnek számban és erőben való hanyatlását is. Ily módon hiányzott egy olyan hadsereg, melylyel *oly rövid időközben* (juliustól—novemberig) kétszer lehetett volna támadást intézni egy külhatalom ellen, minthogy a nemesség az aranybullának 1231-iki pótléka értelmében, *még* zsold mellett sem volt külföldi hadjáratra köteles.

A mondottak után talán helyesebb a klosterneuburgi évkönyvek sorrendjét fogadni el a két hadjárat megtörténtét illető-

---

üt ki lázadás, melynek elfojtására a herczeg Kuenringi II. Henriket küldötte haza.

[1]) Cont. Sancrucensis I. (M. G. Scr. IX. 628. l.) és Cont. Claustroneoburgensis III. (u. o. 637. l.)

[2]) ». . . post octavam Iohannis baptiste« — az idézett helyeken.

[3]) »*Item* ungari intraverunt fines Styrie. . .« Cont. Claustroneob. i. h.

leg, s a Stiria elleni támadás idejét 1234-re helyezni által. Erre utal az említett évkönyv előadása is, midőn — nyilván a magyaroknak nem régen viselt hadjáratára czélozva — a stiriai támadás elbeszélését »*Item*«-mel vezeti be. E támadás valószínű okát is kitalálhatjuk. Az említett évkönyvek II. Endrének 1233. novemberi hadjárata után, ennek Fridriknél Bécsújhelyen, s viszont Fridriknek Magyarországon a királynál tett látogatásáról emlékeznek. Nem lehetetlen, hogy a herczeg ezen udvarlást az elégedetlen magyarokkal, az Árpádok ellen újabb machinatiókra használta fel, a mi a királyi udvar tudtára esvén, a támadást vonta maga után. Ha 1233-ban történt volna mind a két hadjárat: hihető-e, hogy Fridrik boszúálló természete majdnem két évig megtorlatlanúl hagyja a szenvedett sérelmet?

Hogy II. Endre 1234. máj. 1-én a Fridrik nővérének, Constanciának a meisseni őrgróffal volt eljegyzésén jelen lett volna, — adatok hiányában nem bizonyos, miután Fickernek semmivel sem támogatott állítását, való tényűl nem fogadhatjuk el. Sőt Endrének estei Beatrixszal ez idő tájt kötött házassága ez állításnak határozottan ellent látszik mondani. [1]) Ez esetben Fickernek amaz állítása is elesik, hogy Fridriknek 1235-ben Magyarország ellen indított hadjáratát a Constancia eljegyzésénél jelenvolt Endre és Venczel egyetértése okozta. Hanem egyszerűen revanchenak tekinthetjük azokért, miket Fridrik a megelőző két év alatt a magyaroktól szenvedett.

Még nehány szót a szóban forgó két hadjárat eredményéről.

A II. Endre intézte had, mint láttuk, békében és kölcsönös látogatásokban ért véget. Nem így a másik. Az egykorú német források a stiriaiak győzelmes ellenállásáról beszélnek, — s Ficker utánok mondja, — miszerint ezek visszaverték határaikról a támadókat, sőt üldözéshez fogtak; s azután így folytatják: »a magyarok *pedig* csellel messze kicsalván őket (t. i. a stiriaiakat) határaikból, visszafordúltak és bekerítették«,[2]) — s a vérfürdőből alig

[1]) A házassági szerződés Székesfejérváron 1234. »die dominico quarto decimo Intrante Maio« kelt. (Hazai Oklevéltár, 1. l.) — Ebből kitünik, hogy Beatrix ez időtájt érkezett Magyarországra, s nem valószínű, hogy a fogadás előkészületei alatt Endre távollétével tündökölt volna.

Érdekesnek tartom e házassági szerződés utolsó sorát, a Fraknói közlése (Hazai oklevéltár, 3. l.), s a Pray s utána Fejér Gy. közlése (Cod. dipl. III. 2. 376. l.) szerint ide írni. Fraknói: »Ego Zanebonus de Lonado a domino *factus regius* notarius interfui et rogatus scripsi.« Pray és Fejér Gy.: »Ego Zanbonus de Lonato a domino *Friderico rege* notarius interfui, et rogatus scripsi.«

[2]) »Ungari *uero* longius cos trahentes a finibus suis, insidias p(

ötvenen menekültek meg. Vígasztalásúl hozzá teszik az évkönyvírók, hogy a magyarok is jelentékeny veszteséget szenvedtek; s ezért nem üldözték a menekülőket. A dolog azonban, — mint a szöveg világosan elárulja — aképen áll, hogy a magyarok egyátalán nem fogadták el a nyilt csatát, hanem régi szokás szerint az ellenség bekerítésére törekedtek. S ez a szinlelt hátrálással teljesen sikerült is.

Azt, hogy Fridrik a császárral egyenetlenkedő Henrik római királynak, — ki 1234. őszén kitűzte császári atyja ellen Németországon a lázadás zászlóját, — szövetségese volt volna: Ficker nem tartja megbizonyítottnak.

Pedig hiteles tanu van reá: — maga a császár. Ha sereggel nem támogatta is Henriket, ki neki sógora volt, érdekében pactált a császárnak olaszországi lázongó alattvalóival. Henrik támadása roszúl ütött ki. 1235-ben fogságba esett, melyből 1242-ben csak a halál szabadította ki.

A császár és fia közötti egyenetlenségnek harczban kitörését Babenbergi Fridrik a magyar király elleni boszúló hadjáratra használta fel. 1235. nyarán egy sereggel Magyarországba ütött, de a fiaival — Béla és Kálmánnal — egyesült II. Endre készen várta. Fridrik ilyen fogadtatásra nem számított, s hada ütközet nélkül rendetlen futásnak eredt. Kétszeressé lett a gyalázat a hadi sarcz által, melyet Fridrik a béke fejében fizetni köteles volt. S hogy a baj ne járjon egyedül, a herczeg támadása idején Venczel cseh király Austria északi részét borította lángba, míg a Duna kiöntése visszavonúlásra nem kényszerité.

A szégyen, mely fegyvereit Magyarországon érte; a vágy megbosszúlni a gyalázatot: — alattvalóival szemben zsarnokoskodásra vezették a herczeget, s ezek elviselhetetlenné vált uralma ellen panaszban törtek ki a császár előtt. II. Fridrik birodalmi gyűlés elé idézte; s midőn kétszeri megidézésre, valamint 1236. elején Hagenauba, személyes találkozásra híva sem jelent meg, ez év juniusában birodalmi átok alá vetette, hosszú íratban sorolván fel a bűnöket, melyek a császárt Fridrik megalázására ez utolsó szerhez nyúlni kényszerité. Láttuk elébb e bűnlajstromot, azért csak azt említjük meg, hogy a büntetés (mely országaitól való megfosztásra szólt) végrehajtása a cseh királyra, a bajor herczegre, a brandenburgi őrgrófra, Ekbert bambergi és Rüdiger passaui püspökökre bizatott. Ezek, mialatt a császár a lombard

---

tes, post eos convertebantur: ad ipsos accedebant *ante* et *retro* ...« (Mon. Germ. Scr. IX. az i. helyeken.) A *finibus* nem megerősített táborhelyet, vagy legalább hadállást akar-e itt jelenteni? — Ez valóbbszínűnek látszik.

városok ellen ment, Austriába nyomúltak, s Fridriket a hozzá hűnek maradt Bécsujhelybe szoritották, melynek kiostromlása a tartományok kormányzásával felruházott Nürnbergi Konrádnak maradt feladatául. De ez neki nem sikerült. Bécsujhely felé előnyomulása közben a babenbergi megtámadta, seregét széjjelszórta, fogságba ejtvén a passaui és freisingi püspököket. A birodalmi had veresége a császárt Austriába hívta, s már 1237. elején Bécs falai alatt találjuk, melynek lakói nemsokkal előbb készségesen nyitottak kaput a császári seregeknek. II. Fridrik birtokába vette az austriai herczeg tartományait, s a néptől elismerve, az egyháziakat adományozásokkal igyekezett részére nyerni. Majd a birodalomba tért vissza, hogy ujra a lombard városok ellen készüljön. De alig vonta ki lábát Austriából, a herczeg megkezdte tartományai visszafoglalását, s azt a kormányzóúl hátrahagyott bambergi püspöknek halála után, 1237. nyarán be is fejezte.

Ezalatt a császár sikerei Olaszországban, megdöbbentették a pápát. A szentszék függetlenségét veszély fenyegette. S valóban II. Fridrik ekkor állott hatalma tetőpontján. Németországon az austriai herczegen kívül mindenki elismerte felsőségét. A lombard városok megtörve. A két siciliai királyság a birodalomhoz csatolva.

Most a pápa, IX. Gergely ujra tervbe vette a gyűlölt Hohenstaufenek megbuktatását. Szövetségesek után nézett tehát Németországon is, — és talált. Venczel cseh király és a bajor herczeg, — kik a Babenbergi Fridrik bukása után ennek tartományaiból részt követeltek, — nem tudták megbocsátani a császárnak, hogy a birodalmi átok gyümölcsét magának foglalta el egészen. S a duzzogókat IX. Gergely 1238-ban Albert passaui archidiacon által nemcsak részére nyerte, hanem szövetségben egyesítette a trónjavesztett Babenbergivel a császár ellen, kinek hadi szerencséje 1238. octoberében Bresciánál hanyatlani kezdett. Még Velenczét és Genuát vonta szövetségébe a pápa, s 1239. márcz. 20. és 24-én kimondta a császárra és szövetségeseire az egyházi átkot, s alattvalóit a hűség esküje alól feloldozta.

Az interdictum azonban egyebet szült, mint azt, a mire IX. Gergely számított. A birodalmi fejedelmeket tántoríthatatlan kitartásra egyesítette a császár mellett. Maga a babenbergi is hűségre tért iránta. Fridrik küzdelmeiben szövetségeseinek — a cseh királynak és a bajor herczegnek — nem sok hasznát vette, mégis az előbbivel kötött alku Austriának a Dunától északra fekvő részétől fosztotta volna meg. Cserbenhagyásért ajándékot adni az önérzet sérelme nélkül nem lehet. S Fridrik ezt a józan okosság szerint nem tehette. Terhére vált a szövetség, mely az alkuban csak saját hasznát leste, ezért szabadulni vágyott attól. 1239 végén kibékült a császárral, mi által a pápa egyik hatalmas

vetségesét veszítette el. A hitszegésre IX. Gergely 1240. tavaszán egyházi átokkal felelt, mely a babenbergit teljesen a császár táborába hajtá. Venczel, daczára annak, hogy igéretét nem váltotta ki, jogosnak hitte követelését, Austriának a segély fejében kikötött részét illetőleg. A babenbergi, ki ez idétt visszahódított alattvalói megengesztelésében fáradozott, megtagadta a követelés teljesítését. Venczel ezért 1240. deczemberben Austriába rontott, de a zord tél miatt nemsokára visszavonúlt. A következő évben a mongolok közeledésének hírére a béke helyre állt. Venczel lemondott követeléseiről. A babenbergi pedig unokahugának, Gertrudnak kezét másodszor ígérte oda a cseh király nagyobbik fiának, Ulászlónak.

Nemcsak hazánk, hanem északfelé lakó szomszédaink: a lengyelek, morvák s távolabb Slésia, nyugatfelé pedig Austria sem valának mentek a mongol dúlástól. Peta az Odera partjain is meghordozta gyilkos fegyverét, honnan egy vesztett csata után Magyarországra vette útját, hogy itt a Batu khán alatti főseregheż csatlakozzék. Egy évig tartott a rombolás a Kárpátok ölén, mialatt Kádán mongol alvezér halálra kereste a királyt, ki az austriai herczegtől gyalázatosan rászedve, a quarnerói öböl egyik szigetére menekült. Batu 1242. tavaszán — Erdélyen keresztűl — ölve, rabolva vonult ki Magyarországból, míg Kádán a déldunai tartományokat pusztította el.

Sokat, és sokféleképen írtak már a mongoloknak olyan gyors visszatéréséről Ázsiába. Okát is keresik annak: miért nem nyomúlt Batu khán a nyugati Kárpátoknál tovább, miként az terve volt, Európa közepe felé! A *főokra* nézve mindnyájan egyetértenek. S ez Oktaj nagykhán halála volt, ki után Batu magának követelte az uralmat a Dsingis khán alapította mongol birodalmon. A *mellékokot* illetőleg pedig a csehek Venczelre mutatnak, ki hatalmas sereggel állott őrt Németország határainál. Nyugati szomszédaink a Babenbergi Fridrik vitézségében hajlandók megtalálni azt. Pedig a dolog aligha így áll. A Peta vereségei a liegnitzi sikon az egyesült lengyel és slesiai herczegek ellen, és Olmütz előtt; valamint a babenbergi által, egy kóborlásában Austria széleire tévedt mongol csapatnak visszaverése, alig bírták volna Batu khánt terve feladására, miután az alvezérnek a főseregtől külön, meszszebb előre való nyomulása, a nyugat megfélemlítésére szántexcursiónál egyébnek alig tekinthető. Egyszerűbb és a főok mellett a valószínűséget inkább megközelítő okát találjuk a tovább nemnyomúlásnak abban, a mire *mellékesen* Palacky is céloz,[1]) hogy valamely, a Kárpátoktól nyugotra fekvő

[1]) Der Mongolen Einfall im Jahre 1241. Von Franz Palacky Prag. 1842. 407. l.

nagyobb síkságról, — melyen lovasserege akadálytalanúl mozoghatott volna, — Batu nem igen tudott.

Miután a mongol-ár visszafolyt Ázsiába, IV. Béla hazatért, s az ország sebeinek gyógyítgatása közben időt talált, hogy Babenbergi Fridriken nemtelen magaviseleteért elégtételt vegyen. De a herczegnek elzálogosított három megyét nem csatolhatta birodalmához vissza. Jobb időkre várt, mialatt Fridrik ujabb erőszakoskodásai által a passaui püspököt s a bajor herczeget maga ellen ingerelte. Ezenkívül a cseh királylyal sem szűnt meg ellenségeskedése, mivel a herczeg a kötés szerint unokahugát a királyfival nem jegyezte el. Eléggé furcsa ok ugyan az ellenségeskedésre, s a mily megfoghatatlan a különben nagyratermett Venczelről, hogy fiának fegyverrel erőszakol feleséget, épen oly érthetetlen az a konokság, melylyel azt Fridrik egyre halogatta. És miért? Hiszen a császár csak 1244-ben lépett fel a Gertrud kérőjéül. A herczeg ezen ajánlatot 1245. elején fogadta el, visszautasítván ezzel IV. Incze pápát, ki a hozzá csatlakozás fejében, a Fridrik tartományaiban egy püspökség állítását helyezte kilátásba. A házasságból, Gertrud és a császár között semmi sem lett de az eljegyzés alkalmat szolgáltatott arra, hogy a cseh király 1246. elején Austriára rontson.

Ezalatt Magyarország némileg felüdült a mongol ütötte sebekből, s a király Fridriket országában egy sereg élén kereste meg. A herczeg 1246. jun. 9-én Pottendorfnál szállott táborba. Junius 15-én, Bécsújhelynél volt az ütközet, s Fridrik halva maradt a csatatéren.

Mondják, hogy elestét alattvalói meggyászolták. S úgy tetszik, hogy nem egészen méltatlanúl. Uralkodásának utolsó 6 éve a vezeklés évei valának alattvalóival szemben. S még ha ez nem lett volna is, dicső halála megszerezheté számára bűnei bocsánatát. Halálában a zsarnok meghalt, s a hős támadott fel, ki életét hazája védelmében vesztette el.

Barabás Samu.

A LONGOBARDOK VÁNDORLÁSA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Az Északi- és Keleti-tenger között elterülő cimber félszigetet — mint az ókorban nevezték — egészen lapos, nagyrészt mocsáros vidék, melyen alig emelkedik egy-egy domb; sőt legmagasabb hegye sem sokkal hágja túl az ötszáz lábat. Nem mondhatni, hogy folyókban is nagyon gazdag volna; de a mi folyója van is, az át meg átszeli az egész földet, egykedvűen folyik medrében s csak mikor a tengerhez közeledik, áztatja át a partot s alakúl pocsolyává. S ez még inkább jellemzi azt az egész vonalat, mely az Elbe és Rajna folyamok torkolatai között elterül. Maga Hollandia nem egyéb mint olvadó sár, Dánia tizenhatod része pedig — nem számítva az öblöket és csatornákot — vízből áll. E vidék légköre is igen nedves; örökös felhőtömeg úszkál fölötte, mely lassan hömpölyög, elfeketül s hirtelen záporban szakad le. Ily folytonos öntözés mellett nem csoda, ha Európa ezen részében dúsan tenyészik a növényvilág. Ős időktől fogva szépen virúlt itt a természet, miről eléggé tanúskodnak azok a rengeteg erdőségek, melyek e tájakon még a tizenegyedik században is elterültek.

Boldognak is lehetne mondani ezt a vidéket, ha nem volna egy iszonyú ellensége: a tenger. Már a régi északi mondák emlékeznek arról a szövetségről, melyet a frízek »a bősz óceán ellen« kötöttek. A tenger nemcsak az itt egymást szakadatlan sorban követő szigeteket rombolja, hanem betör a szárazra is és rettentő pusztítást viszen végbez. Hollandia néhol huszonnégy lábbal fekszik alantabb a tengernél s csak óriási gátjai segélyével állhat fenn. Jütland északi részén e század elején oly szörnyű erővel tört be az áradat, hogy a Lymfjord nevű öblöt az Északitengerrel szakasztá össze s ezóta Jütland északi része sziget.

Nem lehet csodálni, ha ezeken a vidékeken ős időktől fogva szakadatlan volt a népek ide-oda áramlása. A tenger, ez a borzasztó hatalom, míg egyfelől zorddá, vaddá, sőt kegyetlenné tette

az itteni őslakó kedélyét, addig betörései által többször kényszerítette a kivándorlásra. A cimbereket és teutonokat, kik a mai Schleswignek és Jütlandnak voltak hajdani lakosai, bizonyára semmi más, mint ez erőszakos elem dobta ki fészkeikből. [1])

Az a nép is, melynek őstörténetével és vándorlásaival óhajtok foglalkozni, ezeken a vidékeken tanyázott legelébb. A longobárdok őshazája a cimber félsziget, vagyis a mai Jütland északi részén vala. Nincsenek rá ugyan határozott történeti adataink, de minden jel oda mutat, hogy a longobárdok ősi fészkét e helyütt kell keresnünk.

A cimber félsziget Ptolemaeus tanúsága szerint mindjárt az Elbe-torkolat jobb oldalán vette kezdetét [2]) s úgy látszik Schleswigen és Jütlandon kívül Holstein egy részét is magába foglalta. Ptolemaeus elősorolja azokat a germán törzseket, melyek e félszigetet lakták. [3]) Közöttük legnevezetesebbek voltak a charudok, kiknek már neve is arra mutat, hogy kemény harczosok voltak. (A charud szó ugyanaz, a mi a német hart). Ariovistus is szívesen látta őket hadseregében. A szászok (Saxones) Holsteiban tanyáztak, mi jelét sem árúlva el azon nagy történelmi szereplésnek, mely később annyira előtérbe helyezte őket. A II. század közepén Ptolemaeus az első ókori író, ki a *szász* nevet leírja. E név különben kés- vagy kardviselőt jelent, minthogy a szászok rövid kardot hordtak oldalukon. [4]) Az angolok (Angli) Schleswigben és az Elbe nyugoti partjának hosszában laktak, s szoros összeköttetésben állottak a jütekkel. Ezektől nyerte nevét Jütland, a hol még egy más, ránk nézve igen nevezetes törzs is lakott, t. i. a *wenla* vagy *winnilis* nép.

A longobárdok történetére vonatkozó legrégibb forrás az *Origo gentis Langobardorum*. [5]) Ez a VII. század második felé-

[1]) Strabo II. 6. VII. 2. Festus s. v. *Ambrones*. Florus III. 3. cum terras eorum inundasset Oceanus, novas sedes toto orbe quaerebant.

[2]) Ptolemaeus *Geographia* II. 11. 2. *Κιμβρικῆς χερσονήσου. Ἡ μετὰ τὸν Ἄλβιν ἐξοχὴ λβ'.*

[3]) Ugyanaz.

[4]) Widukind *Res gest. Saxon.* I. 7. Fuerunt autem et qui hoc facinore nomen illis inditum tradunt. Cultelli enim nostra lingua *sahs* dicuntur, ideoque Saxones nuncupatos, quia cultellis tantum multitudinem fudissent.

[5]) Pertz: *Monumenta Germaniae Historica*. Leg. IV. 641—646. E kötet tartalmazza a longobárd királyok törvénykönyveit is, melyeket szintén Bluhme Frigyes rendezett sajtó alá, s ezen munkájában az emberi türelemnek és lelkiismeretességnek valóban csodálatra méltó emlékoszlopot emelt.

ben készült s nem egyéb, mint följegyzése azon hagyományoknak, melyek a longobárd nép őstörténetére nézve a nép között szájról-szájra szálltak. Ez a kútfő a következő szavakkal kezdi meg a longobárd történetet: »sub consule (insula), qui dicitur Scadanan, quod interpretatur in partibus aquilonis, ubi multe gentes habitant. Inter quos erat gens parva, que guinnilis vocabatur.« Elmondja azután, hogy ennek a guinnilis népnek hogyan változott a neve longobárdra. A Scadanan szóból Pál diakón, ki a longobárd történetírásnak legkimagaslóbb alakja, Scandinaviát [1]) csinált s még az újabb korban is innen hozták be Germániába e népet a történetírók. [2]) A winnilis nevet pedig a mondák hazájába útasították.

Nem példátlan dolog a történelemben, hogy valamely nép egyszerre újjal cseréli föl régi nevét. Jütlandnak is azt a részét, melyet a Lymfjord elszakít s mintegy szigetté alakít, mai napig Wendsyssel-nek (Wends-insel) nevezik, sőt az izlandiak rég időktől Wendilskaga vagy Wandilsysla névvel illetik. [3]) E névben minden valószínűség szerint a régi windilis vagy winnilis szó él. Annyival is inkább, mert Jütland legészakibb foka, Skagen egy ugyanazon névnek látszik az *Origo* Scadanan nevével, csak a leíró által elvétett *g* betűt kell visszaállítanunk. [4])

Bluhme Frigyes, ki a longobárdok őstörténetét az újabb időben legnagyobb készültséggel kutatta, [5]) azt hiszi, hogy a lon-

[1]) Scanzia, Scandinavia névvel nevezték a középkor elején: 1. Scandinaviát, 2. az északtengeri szigeteket, 3. *Jütlandot* és végre 4. az Északi-tenger német partvidékét. Wietersheim: *Geschichte der Völkerwanderung.* Umgearbeitet von F. Dahn. Leipzig, 1881. II. 337. l. b) j.

[2]) Paulus Diaconus (*De gestis Langobardorum.* Muratorinál I. 405—511. és Waitz: *Scriptores rerum Langob. et Ital.*.) is különben a hogy ezt a Scandinaviát leírja, sehogy sem lehet benne ráismerni. Ugyanis azt mondja róla I. 2. non tam in mari est posita, quam marinis fluctibus propter planitiem marginum terras ambientibus circumfusa.

[3]) Brémai Ádám *De situ Daniae et reliquarum, quae trans Daniam sunt, regionum natura.* Leyden 1629. c. 208. még a XI. században (meghalt 1076. körül) Wendila néven említi Jütland ezen részét: et prima quidem pars Daniae, quae Jutland dicitur ab Egdora in boream longitudine protenditur... in eum angulum, qui *Wendila* dicitur, ubi Jutland finem habet.

[4]) Dr. Platner: *Ueber die Art der deutschen Völkerzüge zur Zeit der Wanderung* című értekezésében (l. *Forschungen zur deutschen Geschichte.* XX. k. 1880. 174. l. 3. j.) nem hajlandó elfogadni ezt a combinatiót; de okát nem adja, hogy miért nem.

[5]) Bluhme: *Die gens Langobardorum und ihre herkunft.* I. 1868. *Ihre sprache.* II. 1874. L. még *Monum. Germ. Hist.* Leg. IV. IX—X. l.

gobárdoknak Jütlandban tartózkodására nézve fontos adatot szolgáltat még a *Chronicon Gothanum* is.[1]) Ez a krónika csupán átdolgozása az *Origo*nak a 807—810 évek tájáról; de tartalmaz sok önálló és becses adatot. A passus, melyre Bluhme hivatkozik,[2]) a következő: »Vindilicus dicitur amnis ab extremis Galliae (Cimbriae helyett) finibus: juxta eundem fluvium in primis habitatio et proprietas eorum fuit. Hic supradictus Ligurius (?) fluvius, Albiae fluvii cannalis (cannales helyett) inundans, et nomen (nomine?) finitur.« Ő úgy vélekedik, hogy a Lymfjord azon időben összefolyt ama keskeny tengerágakkal, melyeket számos szigetek és a tenger árterei (az u. n. Halligen) képeztek, s melyek az Elbe és Eider torkolatától egész Jütland északi részeig nyúltak.

Egy dolog kétségtelen; az t. i. hogy a longobárdok azon földterületre, a hol őket legelőször a történetírás megpillantja, nevezetesen az Elbe folyam torkolatához, beköltözködtek. Erre vall minden hagyományuk. Mi sem természetesebb, mint az, hogy elfogadjuk azon, a földrajzi nevek által is igazolt nézetet, hogy legrégibb hazájok Jütland volt. A góthok, herulok és gepidák traditiói, kik magukat Scandináviából származtatták, idézték elő úgy látszik azt, hogy a longobárdok is szerették e földet bölcsőjöknek tekinteni.

II.

A germánokat általában vad kék szem, vörhenyes haj, szálas termet, falánk gyomor, melyet hússal és sajttal tömtek meg s erős szeszes-italokkal fűtöttek, jellemezte. Hideg véralkatuk későn hajlott a szerelemre, de annál inkább becsülte a házi tűzhelyet. Mikor nem háborúskodtak, henyélve töltötték idejöket: aludtak, ettek, ittak. Mezítelen testtel egész napokon át hevertek a tűz mellett.[3]) A szabad természetben szabadon növekedvén föl, a viszontagságok nemcsak testüket edzették. Nemcsak étvágyuk volt telhetetlen, iszákosságuk durva,[4]) hanem lelkök is megkeményűlt a bajok között s megvetette a veszedelmet. Kegyetlenek lőnek; hadjárataikban romboltak, égettek, gyilkoltak. »A jütek dühétől — mondá egy litánia — ments meg uram minket!«

A longobárdokról szintén elmondhatta ezt. Az a római író,

[1]) *Monum. Germ. Hist.* Leg. IV. 641—647. l.

[2]) Bluhme: *Die gens langob.* I. 10—11. l.

[3]) Tacitus *Germania* 17: Cetera intecti, totos dies juxta focum atque ignem agunt.

[4]) U. a. 22: Diem noctemque continuare potando, nulli probrum

ki legelőször megismerte őket, följegyezte, hogy még a germán vadságnál is nagyobb vadságban éltek.[1]) Egyik későbbi királyuk, Alboin, a gepidák királyának, Kunimundnak koponyájából ivóserleget csináltatott magának s ugyanezen királynak leányát nőül vette. Mikor a longobárdok Narses seregében szolgáltak, annyira ment féktelenségök, hogy gyújtogatták, kirabolták a békés polgárok házait s nem kiméltek a templomokba menekült gyönge nőket sem; úgy, hogy a fővezérnek el kellett őket hadseregéből bocsátania.[2]) S általában a longobárd királyok edictumai telve vannak egyes bűntettekre vonatkozó esetek büntetésnemeivel.

Már Tacitus megjegyzi, hogy Germánia barmokban gazdag, bár ezek jobbára soványak s a gulyamarhának sincs kellő dísze és címeres homloka.[3]) Ennek azonban nagy a száma s ez a germánok egyetlen és leghaszonhajtóbb vagyona. Jütland ma is híres arról, hogy kövér legelőin sok szép szarvasmarha, erős ló és sertés legel; méhtenyésztése is nagymérvű s halászata európai jelentőségű. Ha ez az ősidőkben nem is volt épen így, annyi bizonyos, hogy Jütland mindenkor elegendő szarvasmarhát és halat szolgáltatott a kezdetleges népek megélhetésére. Mi okozta mégis, hogy a longobárdok ott hagyva e vidéket, délebbre költözködtek?

A német tudósok között még ma is nagy vita tárgyát képezi a germán népek vándorlásának oka. Némelyek a szomszéd nemzetek (pl. a szlávok) nyomásának tulajdonítják a népvándorlást; mások ismét a szapora germán faj túlnépesedésében keresik az okot; végre vannak, a kik azt hiszik és azt állítják, hogy az egyes törzsek idő folytán kiélték az általok lakott földterületeket s jobb legelő remenyében húzódtak tovább.[4])

A longobárd — helyesebben még a winnilis — népet sem idegen nemzetek nyomása, sem túlszaporodása, sem a talaj kime-

---

[1]) Vellejus Paterculus *Historia Romana* ed. Kritzius II. 106: Cracti Langobardi, gens etiam Germana feritate ferocior.

[2]) Procopius *De bello Gotthico* IV. 33.: *καὶ πρῶτα μὲν τῶν οἱ ἐπισπομένων Λαγγοβάρδων ἀλλαξείων τὰς ἀτοπίας (οἵ γε πρὸς τῇ ἄλλῃ ἐς τὴν δίαιταν παρανομίᾳ τάς τε οἰκοδομίας, αἷς ἂν ἐντύχοιεν, ἐνεπίμπρασαν καὶ γυναιξὶ ταῖς ἐς τὰ ἱερὰ καταφευγούσαις βιαζόμενοι ἐπλησίαζον.)*

[3]) Tacitus *Germ.* 5: pecorum fecunda, sed plerumque improcera: ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis: numero gaudent: eaeque solae et gratissimae opes sunt.

[4]) L. különösen az utóbbi nézetet Dahn Felix: *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*. Berlin, 1881. I. k. 76. l.

rűlése nem űzte Jütlandból. Elszigetelve, jóformán magukban éltek a félsziget északi részén; sokan sem voltak, sőt még a Kr. u. I. század végén is azt mondja rólok a történetírás, hogy kevés számuk tünteti ki őket s bár igen sok és nagyon hatalmas népek veszik őket körűl, nem meghódolás, hanem harczok és veszélyek által biztosítvák.[1]) Azután meg, ha Jütland annyi utánuk következő népet élelmezni tudott, ha az angolok, szászok, jütek, frizek és később a dánok létezni tudtak terűletén: hogy lehetne a longobárdokról föltenni azt, hogy a félszigetet kiélték?

Arra, hogy a longobárdok is elhagyják Jütlandot, a legnagyob valószinűség szerint a tenger kényszerítette őket. A mint a cimberek és teutonok a Kr. e. II. század elején (113-ban) roppant tömegben[2]) kivonúltak a cimber félszigetből, ezáltal oly rést hagytak maguk után, mely nem maradhatott sokáig betöltetlen. Mi sem természetesebb, hogy az északon lakó törzsek — köztük a winnilek is — ezen alkalmasabb és a tengernek oly annyira ki nem tett vidékekre húzódtak le.

De hatott ezekre az északi germán népekre, vagy ha nem is a nép összegére, de mindenesetre annak kalandvágyó fiatalságára, az az ellenálhatatlan varázs is, mely mind délebbre, a római birodalom határaihoz mind közelebb vonzotta őket.

A Keleti-tenger partjaihoz három ősrégi kereskedelmi út vezetett dél felől; az egyik, melyet már a Kr. e. IV. században Massiliai Pytheas is a borostyánkő-kereskedés közlekedési vonaláúl ismert,[3]) Galliából jött az Elbén keresztűl; a másik az Adriai-tenger mellől ment föl a Dunának s ennek partjairól a Visztula völgyén haladt fölfelé; végre a harmadik délkelet felől vitt föl a Deneper mentén, s ezen leginkább a görög kereskedők közlekedtek.[4]) Midőn a római kereskedők beszerezték a prémet, bőröket és borostyánkövet, továbbá a dunnalúd-tollat és germán hajat, melylyel az előkelő római nők piperézték fejöket, bizonyára hirdették a barbárok közt a római birodalom nagyságát, gazdagságát. Azok a népek, kik a limeshez közel laktak, nem is találták a rómaiságot oly bámúlatosnak, mint a távolabbiak.[5]) Innen van,

[1]) Tacitus *Germ.* 40. Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed praeliis ac periclitando tuti sunt.

[2]) Dahn: *Urgeschichte* II. k. 2. l.

[3]) Zeuss: *Die Deutschen.* 268. l.

[4]) Arnold: *Deutsche Urzeit.* Gotha, 1879. 234. l.

[5]) L. Tacitus *Germ.* 29. a batávokat és mattiacokat; ezekről mondja ő: Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt.

hogy a Duna- és Rajna-menti germánok az egész népvándorlás alatt úgyszólván nyugton maradtak s a germán civilisatióra a legjótékonyabb hatással voltak. S míg ezeket az állandó letelepedés és gyarmatosodás nyüzsgő műhelyében találjuk, addig a keleti germánok (longobárdok, vandalok, burgundok, góthok, herulok, rugiak és gepidák) mint áradat törnek be időközönként a birodalomba, pusztítva és elfoglalva mindent, a mi útjokba kerül. A római birodalomra mint azok az éhes keselyűk csapnak le, melyeknek ínyét felizgatta az egyszer megérzett zsákmány látása.

A winnilek tehát lehúzódtak egészen az Elbe mellé. Úgy látszik, hogy eleinte ennek jobb partján próbáltak megállapodni s kelet felé iparkodtak terjeszkedni. Azonban a szomszédos vandalok lassanként átszorították őket a folyam tulsó partjára. Hagyományaik azt mutatják, hogy a vandalokkal heves harczokat vívtak s bár ezek a hagyományok a longobárdok javára döntetik el az összeütközést, mégis a történelmi tények az ellenkezőt bizonyítják. [1])

Így jutnak a longobárdok az Elbétől nyugatra, a lüneburgi herczegség területére, a chaukok, cheruskok és angrivariak tőszomszédságába, vagyis az úgynevezett Bardengauba, melyről annál is inkább kell tüzetesebben szólanunk, mert a longobárdokat

---

[1]) Strabo *Geogr.* VII. 3. erről a dologról tudni látszik valamit; de nagyon felszínesen szól róla. Azt mondja ő, hogy a hermundurok és longobárdok előbb az Elbe jobb partján laktak s innen futván (φεύγοντες) átszorittattak (ἐκπεπτώκασι) a balpartra. Saját szavai: μέγιστον μὲν οὖν τὸ τῶν Σοήβων ἔθνος. διήκει γὰρ ἀπὸ τοῦ Ῥήνου μέχρι τοῦ Ἄλβιος· μέρος δέ τι αὐτῶν καὶ πέραν τοῦ Ἄλβιος νέμεται, καθάπερ Ἑρμόνδοροι καὶ Λαγκόβαδοι νυνὶ δὲ καὶ τελέως εἰς τὴν περαίαν οὗτοί γε ἐκπεπτώκασι φεύγοντες. Hammerstein-Loxten: *Der Bardengau* 71. l. megkisérti a vandalokat, kikkel a longobárdok kivándorlásuk után mindjárt legelőször keverednek háborúba, a wendekkel azonosítani. Azonban okoskodásának ellene szólanak a történelem adatai. Toursi Gergely, ki 538—594 között élt és írta *Historia ecclesiastica Francorum* czímü munkáját, továbbá Venantius Fortunatus, ki 536—600 közt írta verseit, felsorolják az Elbe-melléki apró nemzeteket, említik az északi svábokat, jüteket, a nyugoti dánokat s viszonyukat a frankokhoz; de wendekről itt még mit sem tudnak. Az első adatot az elbei szlávokról Fredegarius *Chronicona* szolgáltatja (mely 641-nél szakad meg). Ez a 623. évről írja c. 48.: anno XL. regni Chlotharii homo quidam, nomine Samo, natione Francus de pago Sennonago, plures secum negotiantes adscivit, ad exercendum negotium in Sclavos, cognomento Winidos, perrexit.

itt veszi először észre a történetírás, s szolgáltat rólok határozott adatokat.

III.

A Bardengaura nézve valóban kitűnő és nagytudományú monographia áll rendelkezésünkre. Ez báró Hammerstein-Loxten hannoveri államminister munkája. [1]) A szerző nemcsak világosan kijelöli a gau határait, mint a hogy eddig még senkinek sem sikerült, hanem többek közt fényesen mutatja ki a longobárdok és a Bardengauban lakott bardok azonosságát; megállapítja a longobárdok hosszabb tartózkodását a Bardengau területén; végre rendkivül érdekes összehasonlítást nyújt a longobárd és a bardengaui törvények-, intézmények-, hely- és személynevekre nézve.

A Bardengau határa észak felől az Elbe; dél felől az a vonal, melyet Müden városka és a Stöckeni-tó között képzelünk; a Stöckeni-tótól a Cateminer-pataknak az Elbébe szakadásaig húzott vonal képezi a keleti határt; végre Müden várostól a Seve forrásaig s innen e folyó mentén az Elbéig húzódik nyugati határa. A gaunak legrégibb és legjelentékenyebb városa Bardowiek (Bardorum vicus), nem nagyon messze az Elbétől. Tudva van, hogy Nagy Károlynak a szászok ellen viselt hadjáratai rendesen Bardowiekban értek véget. [2]) Itt találkozott Károly Widukind és Abbio vezérekkel, mely találkozásnak lett eredménye a szászok meghódolása és Widukind megkeresztelkedése.

A Bardengau délnyugoti oldala a Loingoval érintkezett. S ez igen nevezetes dolog. Rendkívül sok hasonlatosság van a loingo- és bardengaubeliek között, akár külső megjelenésöket, erkölcseiket, egyéni jellegöket, szokásaikat, jogi életöket, akár nyelvöket és kiejtésöket, hely- és személyneveiket tekintjük. Így, hogy csak egyet említsünk, a schilling-szokásjog, mely a Bardengau területén oly nagy szerepet játszik, sehol semmiféle gauban fel nem található, csupán csak a Loingoban. A schillinges telket (Schillingshof) ugyanis a parasztjobbágy földesurától egy schilling kiséretében kapta használatúl s ez egy schillinggel ismét felmondhatott neki, valamint a paraszt maga is egy schilling áráu megszabadúlhatott telkétől.

[1]) *Der Bardengau, eine historische Untersuchung über dessen Verhältnisse und über den Güterbesitz der Billunger.* Vom Staatsminister W. C. C. Freih. v. Hammerstein-Loxten. Nebst einer Karte des Bardengaues. Hannover, 1869. I—VI. 1—637. l.

[2]) *Annales Laureshamenses* (ed. Pertz *Mon. Germ.* I. k.) ad 798 Carolus — et ipsa aestate pervenit cum exercitu suo ad Bardunwih.

A longobárdok Jütland északi részeiről a Bardengau és részben a Loingo területére költözködtek. E térségen aztán több századot töltöttek; itt maradtak mindaddig, míg újabb impulsus ismét át nem vetette őket az Elbén. S itt lakásuknak maradandó emlékei vannak.

Ne feledjük, hogy az Elbe jobb partját a szászok lakták s ezek, bár hallgat róla minden történelmi emlék, a legszorosabb összeköttetésben állottak a bardengaubeliekkel, sőt már a negyedik század vége felé ez utóbbiak is fölvették a szász nevet. Történeti tény, hogy a szászok még a IV. század vége előtt számos rajt bocsátottak Angol- és Franciaország partjaira, s így nincs benne semmi különös, hogy, mikor a longobárdok kiköltözködtek az Elbe mellől, ennek balpartján, az északi Svevengau területén szászok voltak az urak. Bizonyít e mellett az is, hogy a longobardok hadi szervezete ugyanaz, a mi az angolszászoké s Pál diakón gyakran von párhuzamot a longobárdok és angolszászok között. [1]

Ebből lehet aztán magyarázni azt, hogy a bardengaubeli szász intézmények a longobárdokéval annyi közös vonást tűntetnek föl. Hammerstein-Loxten a következő nyomokra mutat rá. [2]

A longobárdok egyszerűen bardoknak is nevezik magukat [3] és Jordanis a góthok történetében bardores néven említi őket; [4] bardok voltak a Bardengau lakói még a XII. században is.

A longobárdok *marpahisnak* nevezték a *marscalcust* vagyis a lovak felvigyázóját. E szónak az utórésze *pahis* nem más, mint a Lüneburg és Hamburg vidékén ma is élő *Bahs* szó, mely mestert, felügyelőt jelent.

Azon személynevek közül, melyeket Pál diakón a longobárdok Italiába vándorlásakor említ, majd mindet feltalálhatni a bardengaui szászoknál. *Tato, Audoin, Alboin, Albswinda, Walthari, Droctulf, Ago, Aio, Vulfari, Warnefrid, Amalongus, Lupus, Tazo, Ursus, Bardo* mind előfordúlnak a legrégibb bardengaui kolostorok, névszerint a lüneburgi Szt-Mihály kolostor X. és XI. századi sírfeliratain. Paulus Diaconusnál tizenegy *-ulf-* és *-lap*ra *(-lef)* végződő személynevet talál szerzőnk s az említett kolostor necrologiuma tizenhetet tűntet fel ilyet. Nem hiányoznak a két első longobárd vezér *Ybor* és *Ayo* nevei sem a szász vidékeken; amannak megfelelnek a *Bere, Bor, Ypere*, emennek az *Agio, Aio, Eio* családnevek. A *Gausi* királyi nemzetségnév visszacseng a

[1] Paulus Diac. II. 23. Vestimenta vero eis (Langobardis) erant laxa et maxime linea, qualia Angli-Saxones habere solent.

[2] Id. m. 58—65. l.

[3] Paul. Diac. III. 18.

[4] *De Getarum orig. et reb. gest.* (ed. Muratori I.) 53.

putlitzi nemesek és hitzakeri lovagok *Goos* nevében, *Todo* király neve pedig a *Todones* régi lüneburgi nemzetség nevében. Megvan a *Gugingok* királyi családjának neve is *Gighingi* és *Hughinghi* alakban stb.

Szántóföldjeiket a longobárdok lábak szerint mérték s 14 láb hosszú rúd vagy kötél tett egy tabulát (Ruthe.) Ez a ruthe a Bardengauban is épen 14 láb s ez annál inkább jellemző, minthogy egész északi Németországban csak itt ennyi; Westfáliában már 18, a Loingauban 16 láb.

A longobárdoknál is, a szászoknál is van egy harmadik rend; amazoknál *aldion*ok, emezeknél *lit*ek a neve. Ez utóbbiakat *altistae* néven is nevezték, mi egy gyököt mutat az *aldiones* szóval.

A *sculdahis* (Schultheiss, magyarosan soltész) hivatalnév a bardowieki előljárók régi nevében, a *scultetus*ban jelenik meg. A longobárd törvényekben gyakran fordúl elő *sculdais* vagy *sculdasius* mellett *sculdor* vagy *sculdhor*; a bardengaui Amelinghausen adója, melyet a verdeni káptalannak fizetett, valamint Lüneburg városáé is, *scult*nak neveztetik, — Schultheiss sem lévén különben más mint Schult-Heischer (adóvégrehajtó.)

Liutprand király törvényei emlegetik a szent fa mellett való imádkozást.[1]) A szászoknál is megvan a *Jedutten-Bom*, melyet a lakosok Blutbaumnak is hívnak.

A longobárdoknál használt szó volt a *sundrum*, *sundrialis*: a Bardengauban is feltaláljuk a *Sunderhöfe*, *Sundergüter* elnevezést. Mértékegységök volt a *scefili*, *iscafilli*, a mely a szász *Scheffel*nek felel meg; ugyancsak mértéket jelentő szó a *breida*, *braida* is, mely a bardengaubeli *Brede*-vel (Breite) egyez. A longobárdoknál *thinx* volt a javak bíró előtt való elajándékozása s a régi hamburgi városi jog is így fejezi ezt ki: *wo een man syn dyng berichten schal.* A longobárdok nejeiket a *meta* árán vették s az angol-szászoknál is megvan ugyanez: *mêd, mêdsceat* alakban. Végre a rabszolgákat a longobárdok is, a szászok is *per sagittam* bocsátották szabadon.

IV.

Említettem már, hogy a nép, melyről értekezem, winnilis nevét longobárdra[2]) változtatta. Miként történt ez? Hallgassuk

[1]) Pertz *Monum. Germ.* Leg. IV. 112. Simili modo qui ad arborem quam rustici sanctivum vocant, atque ad fontanas adoraverit, aut sagrilegium vel incantationis fecerit, similiter mediaetatem praetii sui componat in sagro palatio.

[2]) E szónak legrégibb alakja kétségtelenül *Langobardi*, *Λαγγοβάρδοι*, *Λαγγοβάρδαι*, *Λαγγίβαρδοι*, *Λαγγίβαρδαι*. Longobard

meg mindenekelőtt a longobárd nép erre vonatkozó mondáját, mely oly kedves naivsággal írja le a longobárd név eredetét, hogy azt méltán tarthatni a középkor egyik legszebb mondájának.

A winnilek között — beszéli a monda — volt egy Gambara nevű asszony, a kinek két fia volt: az egyiket hítták Ibornak, a másikat hítták Agionak. Ezek uralkodtak anyjokkal együtt a winnilek fölött. Hát egyszer csak fölkerekednek hadseregökkel a vandalok herczegei Ambri és Assi s ezt izenik a winnileknek: »Vagy fizessetek nekünk adót, vagy készüljetek harczra és vívjatok meg velünk.« Erre Ibor és Agio, anyjokkal Gambarával egyetértve, így feleltek: »Jobb mi nékünk harczra készülnünk, mint a vandaloknak adót fizetnünk.« Ekkor Ambri és Assi herczegek Godanhoz esedeztek, hogy adjon nekik a winnilek fölött győzedelmet. Godan így felelt nekik: »Azoknak adom a győzedelmet, kiket napköltekor legelébb pillantok meg.« Ugyanakkor Gambara is könyörgött fiaival, azaz Iborral és Agióval, Freához, Godan feleségéhez, hogy nyújtson a winnileknek segedelmet. Frea aztán azt a tanácsot adta nekik, hogy ha a nap fölkél, jelenjenek meg a winnilek s asszonyaik lógassák hajokat szakál gyanánt arczaikra s jöjjenek el férjeikkel együtt. Hajnal-hasadtakor, mikor a nap már kelni készült, Frea Godan ágyához ment s kelet felé fordítá férje arczát; azután felkölté őt. És a mint Godan felpillantott, meglátta a winnileket és feleségeiket, kiknek haja arczukról lógott le; és így szólott: »Kik ezek a hosszú szakálú (longibarbae) emberek«? Frea pedig ekként válaszolt: »Uram, te adtál nekik nevet, add nekik már most a győzedelmet is.« És ő nekik adá a győzedelmet. Ettől az időtől fogva hívják a winnileket longobárdoknak. [1])

Lehetetlen, hogy mindjárt első tekintetre szemünkbe ne tűnjék az, hogy a nép — vagy a ki ezt a mondát kigondolta, annak a — képzelődése a meglévő, kész névre találta ki ezt az elbeszélést. A középkornak volt az kiváltsága, hogy szerette a szójátékokat s minden névre, mely arra alkalmasnak látszék,

---

alakját, a XII. században nyerte s ebből csakhamar a lombard szó keletkezett. L. Abel *Paulus Diaconus und die übrigen Geschichtschreiber der Langobarden.* Berlin, 1849. XXVIII. l. 1. j. — Én e névnek történetirodalmunkban nagyon meghonosodott s inkább latinnak mondható formáját használtam, főként azért is, mert ajkunk sokkal könnyebben ejti ki ezt, mint amazt.

[1]) *Origo gentis Langob.* az id. h. Simrock *Deutsche Mythologie.* Másod. kiad. 382—384. ll. e költői elbeszélésében elveszett Edda-töredéket lát s a neveknek a latinban is érezhető alliteratiója e monda versekbe szedésére buzdította.

rögtön magyarázatot talált. Elég csak a mi Anonymusunkra gondolnunk.

És különös, de nem, meglepő, hogy mégis vannak igen nagy nevű tudósok, a kik a longobárd névnek fentebbi magyarázatát habozás nélkül elfogadják. Úgy okoskodnak, hogy a longobárdokat Tacitus a svévekhez sorolja; már pedig a svévekről világosan mondja, hogy megkülönböztető jegye e népnek a hajat feltorzítani és a fejtetőn csombókba kötni.[1] Igen, de mi akkor a különbség svév és longobárd között s a svév népnek miért csak épen ezt a törzsét nevezik hajáról, jobban szólva szakáláról? Erre a kérdésre úgy felelnek, hogy a longobárdok hajzata feltűnően különbözött még a svév törzsekétől is. Én pedig azt hiszem, ha tényleg oly nagy lett volna a különbözés, Tacitus, ki a longobárdokról néhány igen érdekes adatot közöl s általában az egyes germán törzsek szokatlan viseletét rendesen megemlíti, semmi esetre sem mulasztotta volna el e népnek ezt a sajátságát is nekünk tudtunkra hagyni.

A másik hypothesis szerint a longobárdokat alabárdjaikról nevezték volna el,[2] mint a hogy a frankok (?) és szászok is fegyverüktől nyerték nevöket. Annyi kétségtelen, hogy a *Barde* vagy *Barte* szó a bárdoknál kis szekerczét jelentett, mely a német nyelvből aztán a mi nyelvünkbe is átment. Azt, hogy a bárdok valósággal ettől vették nevőket, igazolja az is, hogy régi siremlékeiken, czimereiken sokszor előfordúl a bárd s a bardengóiaknál igen kedvelt fegyvernem volt ez még a későbbi korban is. Nem is volna itt más bökkenő, csak a kérdéses szónak lango- előrésze; ezt pedig »hosszú«-ra magyarázni azért sem lehet, minthogy a bardengaui *Barde* régen is rövid volt. A bárd pengéje lehetett széles, de nyele a könnyebb kezelés tekintetéből kétségkivűl rövid volt.[3]

Nézetem szerint a harmadik magyarázat legközelebb jár a valósághoz.[4] Hangsúlyoztam előbb, hogy a bárdok a loingobe-

---

[1]) Tacit. *Germ.* 38. Egyébiránt a chattokról is azt mondja (31), hogy mihelyt fölserdülnek, hajukat és szakálukat megeresztik.

[2]) Möller *Aelteste Geschichte der Langobarden.* 12. l.

[3]) Hammerstein-Loxten i. m. 74. l. Hogy milyen lehetett a longobárdok bárdja, azt megláthatni Pertz *Mon. Germ.* Leg. IV. k. XXX. lapjához csatolt mellékleten, mely a cavai codex egyik rajzát ábrázolja. A király balján álló katona kezében dárdát tart ugyan, de ezen nincs bárd; a király jobbja felöli katona vállára fektetve tartja az ugyancsak kurta nyelü bárdot.

[4]) Az a hypothesis határozottan a leggyengébb, mely az elbei *lange Börde* »plaga, tractus fertilis« kifejezésből eredezteti a longobár

lieknek tőszomszédjaik voltak, s hogy némely intézményre nézve feltűnő egyezés tapasztalható a két gau között. Ez a körülmény vitte rá Ledeburt [1]) és Müllert [2]) arra a következtetésre, hogy a bárdok és a velök szomszéd loingoiak hadjárataikat együtt folytatván, az egyesült két törzs lainga-bard, langobard nevet vön fel. Ennek alapján lehet aztán megfejteni azt a szoros összeköttetést is, melyben a longobárdok a Loingo határain lakó cheruskokkal állottak. Maga a szó etymologiája sem szól ezen magyarázat ellen; a legrégibb alak ugyanis Langobard, görögül *Λαγγόβαρδοι* — csak a XII. században változott longobárddá — s a Loingo nevének legrégibb változatai: *Laginga, Lagena, Lainga, Lacne* vagyis a mai Leine folyó, mely ezen gau területét hasítja. [3])

V.

A longobárd nép őstörténete és vándorlása egyik legérdekesebb mozzanata a középkor nagy népmozgalmainak. Ha e nép dél felé való költözésével megismerkedünk, körülbelül tiszta képet alkothatunk a többi germán népek vándorlása módjáról és irányáról. Innen magyarázható meg az az előszeretet, melylyel e nép történeteit ujabb időben a német történetírás felkarolta. Igen nagy azon munkák és értekezések száma, melyek e tárgyban eddig Németországban napvilágot láttak. S ennélfogva teljesen indokoltnak tartom, hogy e nép őstörténetének kútfőit — midőn nálunk úgyszólván senkisem foglalkozik azzal — legalább nagy vonásokban megismertessem.

Ha mindenekelőtt a classicus kútfőkhöz fordúlunk, azok ugyan édes-kevéssel fizetnek ki bennünket. A Kr. u. I. század elején élt nagy geographus, Strabo, legfőképen arra szorítkozik, hogy meghatározza azon földterületet, a melyen laknak; azt mondja, hogy a germán népek között legnagyobb a svévek törzse, mely a Rajna és felső Elbe közötti, sőt részben az Elbe-jobbparti terület lakja s melyhez a longobárdok is tartoznak. [4]) Vellejus Paterculus (Kr. u. 30. körül) leírja Tiberiusnak Kr. u. 5. évben Germániában viselt hadjáratát. Szavaiból kitűnik, hogy a római

---

nevet. L. e nézetet Richter F. I. értekezésében *Ueber die Abkunft und Wanderungen der Longobarden.* (*Jahrbücher der Literatur.* 89. k. Bécs, 1840. Anzeige-Blatt. 37. l.)

[1]) Ledebur *Die Bructerer* 124. l.

[2]) Müller *Die deutschen Stämme und ihre Fürsten.* Berlin, 1840. I. 196. l.

[3]) Hammerstein-Loxten 73—75. ll.

[4]) L. 506. l. 1. j.

hadseregnek a cauchok és cheruskok törzsén keresztül kellett vonúlnia, hogy a longobárdokat megközelítse. Ezekről azután nem épen valami kedvezően nyilatkozik.[1] Tacitus úgy tudja, hogy számuk csekély; dicsérve emeli ki harczok és veszélyek szerzette biztosságukat, melyet annál inkább csodál, mert igen sok és hatalmas népek veszik őket körül. Ugyancsak Tacitustól tudjuk meg, hogy milyen viszonyban állottak Marobodhoz.

Marobod Rómában nyerte kiképeztetését s maga Augustus is becsülte őt. A hatalma alatt álló markomannok, a svévek legszélső határnépe (innen eredt nevök is), Caesar idejében a Rajna völgyében tanyáztak; de midőn Róma zászlói a Duna mellékein is megjelentek, tanácsosnak látták a frankok felé húzódni. Itt sem érezvén magukat biztonságban, Marobod vezérlete alatt Csehország területét foglalták el. A markomann fejedelem részint háborúk, részint szerződések által lassanként az összes svév törzseket királyi trónja körül egyesíté; maguk az északnyugaton lakó longobárdok is alattvalóivá lettek. A mint azonban Armin Varus legióit megsemmisítette s a germán népek benne szabadítójukat kezdték látni, elhagyták Marobodot s ehhez pártoltak. Ezek közt voltak a longobárdok is.[2]

Mikor a cheruskok előzték királyokat Italicust, Ármin rokonát, kit a rómaiak befolyása juttatott uralomra, a longobárdok voltak azok, a kik visszasegítették őt trónjára.[3]

Ptolemaeus, ki a markomann háború idejében élt és a Germánia határai közt mintegy húsz év alatt végbement változások képét adta, legjobban körülírja a longobárdok által lakott vidékeket. Tőle tudjuk meg, hogy a longobárdok lakóhelye a sygambrok közelében van, tehát a mai Paderborn vidékén. Ezeken a longobárdokon kivül ismert még »lakkobárdokat« az angrivariak fölött is, vagyis a Bardengau területén.[4]

---

[1] L. 504. l. 1. j.

[2] Tacitus *Annales* II. 45. Igitur non modo Cherusci sociique eorum, vetus Arminii miles, sumpsere bellum; sed e regno etiam Marobodui Suevae gentes, Semnones ac Langobardi defecere ad eum.

[3] U. o. XI. 17. Dein secunda fortuna ad superbiam prolapsus (sc. Italicus) pulsusque ac rursus Langobardorum opibus refectus, per laeta, per adversa res Cheruscas adflictabat.

[4] Ptolemaeus *Geogr.* II. 10. *κατέχουσι δὲ τῆς Γερμανίας τὰ μὲν παρὰ τὸν Ῥῆνον ποταμὸν ἀρχόμενοι ἀπ' ἄρκτων οἵ τε Βουσάκτεροι οἱ μικροὶ καὶ οἱ Σύγαμβροι· ὑφ' οὓς οἱ Σούηβοι, οἱ Λαγγοβάρδοι εἶτα Τέγκτεροι κ. τ. λ.* — U. o. *τῶν δὲ ἐντὸς καὶ μεσογείων ἐθνῶν μέγιστα μέν ἐστι τὸ γε τῶν Σουήβων τῶν Ἀγγιλῶν, οἵ εἰσιν ἀνατολικώτεροι τῶν Λαγγοβάρδων ἀνατείνον*

A markomann háború idejéből (165—181) a longobárdokat illető egyetlen-egy adatunk van. Ez Petrus Patricius követségi kivonataiban található. Trajanus daciai és Marcus Aurelius markomann hadjárata között 6000 longobárd és obi (talán egy az Aviones, Chaviones névvel) germán átkel a Dunán s rablási szándékkal betör a római birodalomba; azonban Vindex lovassága és Candidus gyalogsága oly hevesen szorítja vissza őket, hogy a markomannok királya, Ballomar közvetítésével tíz követjök által békéért esedeznek.[1]) Hogy ezek a longobárdok valamerre visszavonúltak volna ősi hazájokba, annak nincs semmi nyoma. Úgy kell lenni, hogy a Duna mellékeire telepítette le őket a rómaiság telepítő geniusa.

Ennyi az egész, a mit a longobárdokról a IV. századig classicus kútfőkből olvasunk. Ethnographiai adatnak nem sok, historiainak meg épenséggel kevés.

Nem is ezekre kell a fősúlyt helyeznünk, ha e germán törzs őstörténetét kutatni akarjuk, hanem azon mondákkal telt történelmi íratokra, melyek a sors különös kedvezéséből jutottak el a a mi időnkre. Valóban a longobárdok nagyszerű mondákat őriztek meg, melyekben a legélénkebb képződés szülte mesék vegyűlnek a komoly történettel.

Ezek a népmondák három helyen följegyezve maradtak reánk. E följegyzések közt legódonabb *A longobard nép eredete (Origo gentis Langobardorum)*; utána következik a *Chronicon Gothanum* és végre Paulus Diaconus *A longobárdok története (Historia Langobardorum)* című munkája.

Az *Origo gentis Langobardorum* tulajdonképen előszó (prologus) Rothari király törvénykönyvéhez, s tartalmazza mindazt, a mi e nép eredetéről, vándorlásáról és régi királyairól közkézen

---

πρὸς τὰς ἄρκτους μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ κ. τ. λ. — Végre u. o. Ἐλάσσονα δὲ ἔθνη καὶ μεταξὺ κεῖνται Καύχων μὲν τῶν μικρῶν καὶ τῶν Σουήβων Βουσάκτεροι οἱ μείζονες, ὑφ' οὓς Χαῖμαι. Καύχων δὲ τῶν μειζόνων καὶ τῶν Σουήβων Ἀγγριονάριοι. εἶτα Λακκοβάρδοι, ὑφ' οὓς Δουλγούμνιοι.

[1]) Petrus Patricius *Excerpta legationum* ed. Bonn. 124. l. ὅτι Λαγγιβάρδων καὶ Ὀβίων ἑξακισχιλίων Ἴστρον περαιωθέντων, τῶν περὶ Βίνδικα ἱππέων ἐξελασάντων καὶ τῶν ἀμφι Κάνδιδον πεζῶν ἐπιφθασάντων, εἰς παντελῆ φυγὴν οἱ βάρβαροι ἐτράποντο, ἐφ' οἷς οὕτω πραχθεῖσιν ἐν δέει καταστάντες ἐκ πρώτης ἐπιχειρήσεως οἱ βάρβαροι, πρέσβεις παρὰ Αἴλιον Βάσσον τὴν Παιονίαν διέποντα στέλλουσι, Βαλλομάριόν τε τὸν βασιλέα Μαρκομάννων καὶ ἑτέρους δέκα, κατ' ἔθνος ἐπιλεξάμενοι ἕνα, καὶ ὅρκοις τὴν εἰρήνην οἱ πρέσβεις πιστωσάμενοι οἴκαδε χωροῦσιν.

forgott. Három kéziratban maradt fenn, a madridi, cavai és modenai levéltárakban. E három közül legrégibb a modenai, mint a mely a 669. éven, tehát Konstantin császár halálával és Grimoald király uralkodásának hetedik évével fejezi be elbeszélését; ellenben az 1023-ban írt cavai és a vele jóformán egyidejű madridi kézirat még Pertari királyról is megemlékezik. Ha tehát nem mondjuk is régibbnek, mint Grimoald király idejebelinek, még akkor is egy századdal készült Lombardia alapítása után és körülbelől száz évvel bukása előtt. S ámbár a longobárd történetet csak körvonalaiban vázolja, mindamellett a mit nyújt, az egészen ment azon tudákosságtól, mely a góth és frank mondákat annyira eltorzította. Adatai tekintetében elsőrendű forrás. Jelentősége pedig azért is nagy, mert Pál diakón saját szavai szerint átírta az egészet.[1])

De nagy részben átírta azt a *Chronicon Gothanum* is, mely nevét onnan nyerte, hogy a góthai herczegi könyvtár longobárd törvénygyűjteményes kézirata előtt áll. Legnagyobb rokonságot mutat az *Origo* modenai szövegével, csakhogy számos adattal van bővítve s az eseményeket lehozza egészen Nagy Károly idejéig. Úgy látszik, írója Paulus Diaconus munkáját nem ismerte, legalább ebből semmit sem vett át; sőt — mint több ízben lesz alkalmunk látni — egészen más nyomon haladt s a longobárdok legelső lakhelyéről és vándorlásáról határozottan becses adatokat tartott fenn. Egyébiránt minden lépten-nyomon elárúlja, hogy erősen keresztyén. Használta Izidornak (570—636) krónikáját; de abban nagyon téved, midőn az *Origo*-t Jeromosnak tulajdonítja. A krónika szerzési ideje N.-Károly fiának, Pipin királynak kora (807—810). Nyelvezete oly érdes, hogy néhol alig érthető.[2])

A longobárd történetírás nestora, Pál, a Warnefrid fia (ezért szokták Warnefrid Pálnak is nevezni) nemes nemzetségből származott (730. körűl), melynek jószágai is voltak Friaulban. Nevelését Ratchis király udvarában (Paviában, akkor Ticinusnak mondták) nyerte s még öreg korában is kegyelettel gondol vissza itteni tanítójára, Flavianusra.[3]) Az utolsó longobárd királynak, Desideriusnak is kegyencze lehetett s innen az az odaadás, melylyel e király leánya, Adelperga iránt viseltetett, ki a beneventi herczegnek volt neje. Tanítója volt e művelt nőnek, s midőn ez panaszkodott, hogy Eutropius históriája szerfölött rövid s a keresztyénség történetét egészen mellőzi, Pál megírta egyik fő munkáját, *A római történetet*, melyet hat könyvben egészen a góth uralom bukásáig folytatott. Arichis herczeg, Adelperga férje számára

[1]) Kiadásait l. fentebb 501. l. 5. j.

[2]) Waitz *Scriptores rerum Lang.* 7. l.

[3]) *Hist. Langob.* VI. 7.

meg azon felíratokat készíté, melyekkel ez salernói fényes építkezéseit díszíté; továbbá, mikor Szent Mercurius tetemeit Beneventbe szállították, egy hymnust szerzett, melyet évenként mai napig is énekelnek ott s mely arról is nevezetes, hogy versének kezdő szótagjairól nevezte el Arezzói Guidó a maga hangjegyeit. [1])

Mikor hagyta el Beneventet s mikor lépett az egyház szolgálatába, melynek a Diaconus nevet köszönheti, nem tudni. Elég az hozzá, hogy a Sz.-Benedek-rend monte-cassinói kolostorába lépett, hol egykori jótevője Ratchis király mint szerzetes csendes visszavonúltságban mívelte szőlőtőkéit. Itt igen jól érezte magát Pál s nem is mozdúlt volna innen, ha a politikai viszonyok vele másként nem parancsolnak. Történt ugyanis, hogy 776-ban testvére, Arichis a friauli fölkelés alkalmával a frankok fogságába esett; s Pál, mikor N. Károly 781-ben megjelent Rómában, egy elégiát intézett hozzá, melyben kegyelmet kért bátyja számára. Károlynak, ki ép ez időben a világ tudósait igyekezett udvarába összegyűjteni, megtetszett a barát s magához vette. A nagy uralkodó udvarában töltött el Pál aztán néhány évet folytonos tevékenységben. Azonban nagyon fájhatott lelkének az a gondolat, hogy épen nemzetének leigázója javára kell tehetségét értékesítenie; minden áron szabadúlni óhajtott a fényes udvarból, hol bár kitűntető tisztelet környezé, a nagy zaj és pompa közt szíve vérzett. Már 787-ben ismét a csendes Monte-Cassino lakója lesz s élte alkonyán megírja nemzete történetét hat könyvben, melyet azonban be nem fejezhetett. Az új évszázadot semmi esetre sem érte meg; halála napja april 13-ika, évét nem tudjuk.

A longobárdok története középkori szokásként lényegében nem egyéb compilatiónál. Bedából, Toursi Gergelyből, *A pápák életéből* egész fejezeteket írt ki szerzője szó szerint; azonban mindig megválogatja forrásait s némi kritikát is próbál felettök gyakorolni, bár meglehetős szerencsétlenül. Chronologiája vajmi keveset ér; az események elbeszélésében rendes szavajárása: »ezen időben,« »néhány év mulva,« »e napokban« stb. S jóllehet tisztán népének történetével akar foglalkozni, mégis arány és elv nélkül messze eső dolgokat is belekever előadásába. Megesik, hogy sok dolgot, a mi nemzetére nézve nem hízelgő, szívesen elhallgat. Azonban elbeszélésének tiszta egyszerűsége, az igazság őszinte szeretete s népe iránti forró ragaszkodása meleg vonzalmat kelt iránta. S ha arra a kincsre gondolunk, melyet a nép ajkáról mentett meg, ha olvassuk azokat a gyönyörű regéket,

[1]) UT queant laxis REsonare fibris
MIra gestorum FAmuli tuorum
SOlve polluti LAbii reatum, Sancte Johannes.

melyek Alboin ifjúkorát, Rosimunda iszonyú sorsát, Authari lángoló szerelmét Theudelinda iránt, Grimoald és Bertarit ellenségeskedését, Kunibert leselkedését Aldo és Grauso után, vagy Ferdulf halálát oly megragadó alakban tárják elénk, hogy varázsuk alól a mai kor olvasója sem bír szabadúlni: önkéntelenül felejtjük hibáit s hibáiért bő kárpótlást nyújtanak ezek. Bizony, mindez a lombard birodalom bukásával menthetetlenül elvész, ha az agg szerzetes gondos keze föl nem jegyzi. [1])

A Historia Langobardorum nagy hírnek is örvendett a középkorban s rendkívül el vala terjedve. Számosan folytatták, sőt azok is, a kik jóval később írtak a longobárdok és Italia történeteiről, első sorban Pál munkáját használták. Ezek között legelőször *A nápolyi püspökök viselt dolgainak* írója és Regino apát. Saxo Grammaticus, ki messze északon írta Dánia történetét, sokat használta Paulus Diaconus könyvét. Számtalan kéziratban keringett ez a történeti munka Európában, úgy hogy ha troppaui Márton krónikáját kiveszszük, nincs historiai mű, melyet többször lemásoltak volna Pál diakón *Langobardorum Historiájá*-nál. Eddig 107 létező codexről van tudomásunk; de tömérdek azoknak is a száma, melyek elvesztek. [2])

Dr. Borovszky Samu.

---

[1]) A Pál diakónra vonatkozó munkák már eddig egy kis irodalmat képeznek. A kit érdekelnek a rá vonatkozó monographiák, azokat utasítom Wietersheim-Dahn id. m. II. 487. l. és Dahn *Langobardische Studien* I. Paulus Diaconus. Leipzig, 1876. XI—LVI. l., hol ezeknek bibliographiai jegyzékét találhatni. Én Bethmann *Paulus Diaconus Leben und Schriften* Pertz *Archiv der Gesellsch. für ältere deutsche Geschichtskunde* 1849. X. Köt. 1. l. értekezését, azután Abel Paulus fordításához i. h. írt bevezetését és Waitz (*Script. rer. Lang.* 12—45. l.) latin életrajzát használtam.

[2]) A kéziratokat és különböző kiadásokat ismerteti Waitz i. m. A budapesti Nemzeti Múzeum könyvtára is őrzi (Cod. MSS. Lat. 22.) Paulus Diaconus Historiájának egy kéziratát. Ez azelőtt báró Prandau tulajdona volt, kitől Jankovich Miklóshoz került s 1832. óta a Muzeumé. Első levelének belső lapján a következő rideg irással írt sor olvasható: **Lib' iste e Soro2 Sce Clare i Argnt'** (Liber iste est Sororum Sancte Clare in Argentorato); második levele első lapján felül cursivirással: *Collegy Sactis JESV* ..... (a kipontozott helyen vakarás látszik.) A negyedrétű codex 80 számozatlan bör levélre terjed s a XII. századból való. Ugy látszik, ennek szövege szerint rendezte sajtó alá 1515-ben Augsburgban Peutinger Konrád a maga kiadását. A codex margóin valóban XVI. századi kéz jegyzetei láthatók. Különben nem nagyon variál; eltérő alakok: Scadanavia, Hildeoc, Godeoc, Glaffo, Vacche filius Trichilonis, Rugilant, Felt, Ruodolfus, Odoacar stb.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Son Altesse La Femme par Gustav Uzanne. Illustrations de Henri Gervex, Gonzales, Viratké, Albert Lynch, Adrien Moreau, et Felicien Rops. Paris, 1885. 312 lap.

Nagy nyolczadban, finom bőrpapírra nyomva, ékes aquarellekképekkel s színes kezdőbetűkkel és rajzokkal diszített s általában a lehető pompával s mégis ízléssel kiállított könyv, akármi légyen tárgya, már magában is vonzó. Hát még ha címe »az asszony ő felsége« s hát mégha az első lapozásra úgy tetszik, hogy történelmi munka. Valóban úgy szólva lázasan kezdtem e könyv olvasásához, mert hiszen közelebbről annyi jó történelmi munkát olvastam a francziáktól, hogy egy kissé el is voltam kényeztetve, de alig voltam képes végig olvasni, oly unalmas volt tartalma, sőt bosszantónak is bátran nevezhetem. A mű áll az előbeszédből és tíz önálló czikkecskéből, mely a XVI. század elejétől kezdve napjainkig a különböző korszakbeli asszonyokról ír, minden korszaknak egyszersmind nyelvét stylusát utánozva; így például az első czikk egészen a Rabelais modorában van írva, még az ortografiát illetőleg is. A második czikk: *La Mie du Poete*, a költő kedvese, az egész műben a legérdekesebb, a menynyiben igen sok irodalomtörténeti adatot s nehány igen csínos költeményt mutat be a XVI. század költészetét illetőleg; következik a La précieuse, a XVII-ik századból, aztán XVIII. századi kép: rajz a forradalomból, a directorium, és restauratio idejéből, a falusi életkép s a mai Páris leányai; de az egész nem érdemes, hogy részletesebben foglalkozzunk vele. A mai köztársasági franczia irodalom lehanyatlott ízlésének szüleménye az egész könyv. Úgy látszik szerző soha sem látott igazi franczia előkelő hölgyet, sem a várkastélyokban, sem a St. Germainben; nem ismeri a közép osztály szeretetre méltó, művelt hölgyeit, sem a vidéki városokon, sem a kisebb birtokokon; fogalma sincs a földmívelő nép keresztyén erkölcseiről, naivitásáról és tisztaságáról. A fővárosi hölgyeket csak a boulevárdokról s a kéteshírű kávé-

házakból ismeri s nem sok különbséget ismer a nők között, legfennebb annyit, hogy egyik selyem ruhában jár s a másik fapapucsban s szerzőnek a maga szempontjából igaza is lehet, csakhogy akkor e rajzok nem a franczia nagy városok és tartományok hölgyei, nem a franczia családok legdrágább kincsei, nem a dicső Franczia ország leányai, hanem a caffe-chantante-ok éji pillangói s az útszéli korcsmák festett arczú rémei.

Lehetnek-e ezek édes anyái, testvérei, és leányai azoknak a hősöknek, államférfiaknak, íróknak és művészeknek, kik a XVI. század óta Franczia országnak oly nagy hírnevet, annyi dicsőséget és oly sok vagyont szereztek; lehetnek-e az itt leírt nők rokonai azoknak, kik az utólsó nagy háború rettenetes csatáiban oly gazdagon öntözték vérökkel a Rajna partját, tékozolva híven az életet; oh nem, ezeknek a nőknek barátival és rokonaival az emlékszobroknak, a remek épületeknek s a társadalom legszentebb törvényeinek romjainál találkozhatunk, mert egyébre nem valók, ezekkel nem folytat Franczia ország sem gyarmat, sem revanche-politikát sem pedig a munka és béke boldog korát fel nem virágoztatja, mert a hol a nők olyanok, mint szerző leírja, ott a férfiak fegyvere csak a petroleum és dynamit.

Csak sajnálni lehet, hogy franczia író csak ily képeit tudja adni a franczia nőnek s még inkább, hogy ily szép tollal írt, ily díszesen, sőt mondhatni pompával kiállított könyv, történelmi munka álarcza alatt lopózkodik, a jóhiszemű olvasó asztalára.

—k —s.

Thököly Imre és Wesselényi Pál mint vetélytársak. A bujdosók levéltára. A gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárából. Kiadja a m. t. Akadémia tört. bizottsága. Sajtó alá rendezte Deák Farkas.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Mikor *Thököly Imre levelei* a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárából az akademia történelmi bizottságának kiadásában könyvpiaczra kerültek, a történet művelői és kedvelői, történetbuvárok s olvasó közönség, szakirodalom s napisajtó, általános örömmel üdvözölték a gyűjteményt, mely hazai történetünk egyik legérdekesebb korának ismeretéhez szolgáltat új, megbecsülhetetlen értékű adatokat.

Alig egy pár év leforgása után egy második kötet jelent meg, újabb halmazt hozva napvilágra a gazdag archivum kincseiből. E kötet, mely Thököly leveleinek folytatását, jobban m kiegészítését képezi, s azzal együtt egy önálló forrásgyűjte

alkot, a *Bújdosók levéltára* czímet viseli homlokán. Egy igazi levéltár, a szónak abban az értelmében, minővel a historicus előtt bir. Gazdag tárháza becsesebbnél becsesebb adatoknak, melyek egy kedvencz themának, a kurucz világnak eseményeire vetnek új fényt, megvilágítva eddig kevésbbé ismert részleteit is, s kidomborítva legkisebb mozzanatait. Csak a kétszázados port kelle róluk leverni, hogy minden életet nyerjen; hogy a hősök, hadvezérek, államférfiak, az alkotmány, a vallásszabadság s állami önállóság bajnoki kikeljenek sírjaikból, s megjelenjenek előttünk egész valójukban; hogy halljuk őket beszélni, érezzük belsejökben az emberi érzelmeket s indúlatokat, tetteik rúgóit, hogy lássuk megújúlni szemeink előtt régmúlt idők eseményeit, nagy, korszakalkotó történelmi tényeket, tanúi legyünk azok kezdetének, figyelemmel kisérjük fejlődésüket minden phasisaikon keresztül, egész a végkifejlésig. S mindezt szemlélve, megismerjük a szereplőkben az igazi embert, erényeivel s hibáival, s megismerjük első sorban a typikus magyar embert, ezt a született hadvezért s államférfit, ki a dúsgazdag főúrtól egész az utólsó kurta nemesig mind hazája sorsának intézésében fárad, annak szenteli mindenét, azzal köti össze saját élete folyását, mint tette mindenkor, s teszi is folyvást: most, a kiengesztelődés és béke napjaiban a zöld asztal mellett s a parlament küzdőterén, a szó fegyverével, — akkor, az üldözések, a vallási s politikai elnyomatás korszakában a harczmezőn, karddal kezében.

A *Bújdosók levéltára* nevének megfelelően a Teleki levéltár anyagának azon csoportját teszi közzé, mely az 1670-től kezdődő, s majdnem két évtizedig tartó időszakra, tehát a bújdosók korára vonatkozik, s ama korszak politikai emigránsainak belügyeihez, Erdélylyel, a portával és Lajos királylyal való összeköttetéseihez s az elnyomó bécsi kormány ellen vivott küzdelmekhez szolgáltat részletes adatokat. Három részre osztva, az első s legterjedelmesebb részben a bújdosók hivatalos íratait, a követi útasításokat, a fejedelemhez, Telekihez, vagy a rendekhez intézett jelentéseket, kérelmeket, reversalisokat, a fejedelmi leíratokat, patenseket, hadi regulákat stb. tartalmazza korrendi sorozatban. A második csoportot Apaffynak rájuk vonatkozó levelei s egyébb kiadványai képezik, jobbára Telekihez intézve. A gyűjteményt a főbb emberek levelezése zárja be, melyhez függelékül egy pár leltár s t. eff. van csatolva.

E felosztásra nem hallgathatjuk el ama megjegyzésünket, hogy az szükségkép maga után vonta az anyag szétszórását, úgy, hogy egy és ugyanazon dologra tartozó, sokszor ugyanegy napról keltezett adatok egymástól messze elkerültek. Igy az általános áttekintés s az adatok felhasználása a minduntalan való lapoz-

gatás és keresgélés következtében kényelmetlenné van téve. Másrészről azonban e hátrányt ellensulyozza, s a keresést könnyűvé teszi a terjedelmes tárgymutató, mely személy s helynevek szerint gondosan összeállítva, részletességével s pontosságával egyaránt dicséri szerkesztőjét.

Ennyit röviden a formáról s elrendezésről. A mi a tartalmat illeti, jelen ismertetés keretében nehéz volna mindazon dolgokra kiterjeszkedni, melyeket a Bújdosók levéltárának anyaga felölel. Aztán ez irányban különben is igen alapos tájékozást nyújt az ép oly gonddal mint csinnal készült bevezetés Deák Farkas tollából, ki a kötet sajtó alá rendezése által újabb jelét adta sokoldalú tevékenységének s fáradhatatlan munkásságának. Jónak láttuk azért az általános ismertetés mellőzésével összes figyelmünket a tartalmazott adatok egy külön csoportjára összpontosítni, mely a hetvenes évek végének eseményeivel foglalkozik, azon eseményekkel, melyek mintegy fordúló pontot alkotnak a bújdosók történetében.

A kis csapat, mely a főurak összeesküvésének leverése után a bécsi kormány haragja elől az erdélyi bérczek mögé huzódottt, s hét éven át villogtatá e pontról az önvédelem fegyvereit, az évtized vége felé az izgatottság azon jellegét hordozta magán, mely nagy átalakúlások előestéjét szokta jelezni. Bizonyos forrongás a kedélyekben, feltűnő sürgés-forgás, sajátszerű feszengés, hogy úgy mondjuk, ideges mozgékonyság arra mutatott, hogy a belszervezetben lényeges változások vannak készűlőben. A régi erők mellett új alakok tűnnek fel a szemhatáron, életet, frisseséget öntve a már lankadni kezdő életszervekbe. Az anyagcsere nem megy símán, surlódások nélkűl. A régi és új elemek közti külömbség kölcsönhatást idéz elő. A küzdelem az új elem javára dől el. E változás leszorítja a régi gárda vezérét a színtérről; ez eleinte még megkísérli az elveszett tért visszahódítani, de sikertelenül; ellenzékieskedik, de hiába; aztán beleun az oppositióba, visszavonúl, hazamegy jószágára, *procul negotiis*, gazdálkodásban élni le élte hátralevő részét, mialatt szerencsés vetélytársa lángba borítja az országot, maga köré gyűjti a nemzet nagy többségét, s diadalmasan lobogtatja a szabadságharcz zászlaját egész Bécsig, mely megszokva kicsinyléssel fogadni a letiportnak erőlködéseit, most egyszerre réműlve látja az egész nemzetet, mint egy embert, maga ellen fordúlni.

A küzdelem Thököly és Wesselényi Pál között a bújdosók vezérlete felett, mely ez évek történetének legfőbb mozzanatát képezi, s mely az előbbi teljes győzelmével végződve, döntő hatással volt a bújdosók ügyeinek menetére, csak úgy nagyjából korszak historiographusainak rövid, általános tudósításaiból

előttünk ismeretes. Részleteiben csakis azóta kezdett e fontos eset kidomborúlni, mióta Thököly Imrének Telekivel folytatott levelezése a családi levéltár rejtekéből napfényre jutott. A mit ez adatokból megtudtunk, annak igen érdekes rajzát adja az ismertetés, mely egyik fiatal történettudósunk tollából *Gr. Thököly Imre levelei* felett e közlöny hasábjain megjelent.

De e levelekből hű megbízható képet adni nagyon nehéz, majdnem lehetetlen volt, midőn az egyik érdeklett fél nyilatkozik azokban, a ki ugyancsak a maga czéljainak megfelelőleg használja fel a színeket, a fényt csak magának juttatva, Wesselényinek pedig s párthíveinek a fekete színt, az árnyat. Maga ama levelek ismertetője elismeri ezt, midőn az *audiatur et altera pars* elvére hivatkozik, s mert e másik felt megszólaltatni nincs hatalmában, combinativ úton iparkodik ennek álláspontjába behatolni, s ily módon ismeretére jutni mindkét rész mozgató erőinek, a motivumoknak, melyek ez eseményt előidézték s lefolyásában közreműködtek.

Ez az *altera pars* nyilatkozik a Bújdosók levéltárában. S bár azt a közvetlenséget, az élénk, szemléltető leírást, a mi Thököly leveleinek egyik legelőnyösebb vonása, nem is találjuk fel e részen, — ehhez szükséges volna Wesselényinek s főbb embereinek ez évekből való naplóit és levelezéseit ismerni, — s bár a positivitást sok pontban még mindig nélkülöznünk kell, — elég anyagával rendelkezünk mégis az adatoknak, hogy azok segélyével megkisérelljük összeállítani, restaurálni a képet, mely előnkbe tárja ez esemény minden részletét, felhasználva e munkához azon kisebb mozaik darabszerű részleteket is, miket hazai történetünk egyéb forrásaiban e tárgyra vonatkozólag imitt-amott elszórva találtunk.

Teleki Mihály 1678-iki hadjárata, mint tudjuk, kudarczczal végződött, s arra kényszerité a tanácsurat, hogy a bűjdosók felett való fővezérség tényleges gyakorlatától visszalépjen. Évtized hosszú, fáradságos munkája, a szívós küzdelem az erdélyi békepárttal, mely határozottan ellenzé a magyar ügyekbe való beavatkozást, a titkos cselszövés és nyilt erőszak, melyek segélyével a hatalmas Bánffy Dénest, terveinek legfőbb akadályát láb alól eltenni, főbb párthíveit elnémítani s a pártot ízről-ízre megsemmisítni sikerült, a fáradság és utánjárás a franczia segítség és a porta elnézésének kieszközlésére, s végül az erős pressio, melyet a bújdosókra gyakorolni kellett, hogy azok saját embereik mellőzésével őt, az erdélyi embert és ismeretes rossz katonát emeljék maguk fölé, — mindez hiú fáradságnak bizonyúlt be. A nagy gonddal készült terv: a török szövetségre támaszkodva, franczia segítséggel felgyújtani a szabadságharcz tüzét Magyarországon,

kivetni a dynastiát itten elfoglalt positiójából s a háladatos nemzet által a szabadság bajnokául, egy második Bethlen Gáborul üdvözöltetni, ez a csillogó ábrándkép szétfoszlott, semmivé lett az első lépésnél. A nemzet közönnyel hallá a magas hangú szózatot, mely fiait az új szabadsághős zászlaja alá hívta; maguk a kuruczok is bizalmatlanúl fogadták a reájok erőszakolt vezért; a tapasztalt katonák nevettek, gúnyolódtak az újdonsült generális ormótlan strategiáján, egyre-másra elkövetett baklövésein. Az ambitiosus tanácsúr látja, hogy a csatatér számára dicsőség s babérok helyett csak szégyentövi seket terem, a felsülés szégyenpírjával arczán, szívében az elkeseredés mérgével, ellenségei kárörömétől kisérve, vonúl vissza Kővárra, még mielőtt az oly nagy hűhóval kezdett hadjárat úgy szólván meg is kezdődött volna.

De a csapás nem volt elég nagy arra, hogy dicsvágyó lelkének törekvéseit megsemmisítse. Egy Teleki Mihály nem mondhatott le könnyű szívvel oly tervről, melyet életczélúl tűzött ki magának. Szívós erélye mellett elég opportunista, hogy eszközeit találékony változatossággal alkalmazza az új körülményekhez: a vezéri karddal együtt nem akarta a kormányzat gyeplőjét is kibocsátani kezéből. Amazt is, a kardot, csak a kényszerítő körülmények nyomása alatt tette le kezéből, de nem mondott le a reményről, azt a legelső kedvező alkalommal újból megragadni. Hogy ezt tehesse, gondoskodnia kellett arról, hogy oly egyén kezébe jusson az, a ki hajlandó lesz annak idején neki átengedni. Alkalmas egyéniség után kellett nézni, a ki helyét a bújdosók élén elfoglalva, a vezérség gyakorlására szükséges képesség mellett elég befolyásolhatósággal bírjon, hogy szabad tért engedjen Teleki személyes törekvéseinek, s kellő mérvű szerénységgel, magát az erdélyi fejedelem megbízottául s Teleki Mihály helyettesévül tekinteni a vezéri nyeregben.

A bújdosók főbb emberei között volt egy, kit a vezérség minden tekintetben megilletett volna; ki annak egy ideig már tényleg birtokában is volt, s arról csak akkor mondott le, midőn a varsói szerződés értelmében Teleki Mihály állott a magyar és szövetséges hadak élére: Wesselényi Pál kurucztábornok, ifjúsága első évétől kezdve buzgó híve a nemzeti ügynek, nemcsak érzelmeivel, de fegyverével is, ki mint tizenöt éves gyerkőcz már ott harczolt a gombási ütközetben a felkelők soraiban, s azóta szívvel lélekkel kuruczpárti, midőn négy évi vezérkedés után a hatalmasabb elől távozni kényszerült, magával vitte bajtársainak elismerését s rokonszenvét, melyet önzetlenségével, oda adó buzgalmával s igaz hazafiúi érzületével kiérdemelt. Ha a bújdosó rendekre bízná Teleki helyének betöltését, szóba sem jön más, mint Wesselényi Pál. Csakhogy ez nem az az ember volt, kinek vezérsége bei

volna Teleki terveinek keretébe. Ez a megcsontosodott, fanatikus kurucz, hogy Deák Farkassal szóljunk: republicanus természetű szabadsághős az ő puritán elveivel s rajongásával csak útjában állott volna Teleki személyes érdekeinek. Az ifjabb nemzedékben kereste ő a jelöltet, mely még elég hajlékonysággal bír, engedni a külső benyomásokra, s fogékony az idomúlásra.

Nem is kellett sokáig keresnie. Messze kimagaslott a sorból egy alak, mindjárt meg kellett hogy akadjon a szeme rajta. Thököly Imre gróf, egy a serdülő ifjúkor határait még alig hogy átlépő ifjú, a kiről ellehetett mondani, hogy szerencsés csillagzat alatt született: nagy vagyon, fényes név örököse, s e mellett egy fényes tehetség, a legragyogóbb szellemi tulajdonok kétségbevonhatatlan jeleivel, szükségkép magára kellett hogy vonja Teleki figyelmét, ki sasszemével előre látva a nagy szerepet, mely a serdülő ifjúra várakozik, nem mulasztá el őt a maga körébe vonni, s előhaladásán abban az irányban, melyet már a végzet is kijelölni látszott számára, meleg érdeklődéssel munkálva, személyes hívévé, lekötelezettjévé tenni a leendő nagyságot.

A mi sikerülni is látszott neki. Az ifjú főnemes abban a kitűntető jóindúlatban, melylyel a fejedelmi udvarban s máshol is fogadtatott, Teleki kezét ismerve fel, hálás ragaszkodással csüggöt pártfogóján, kihez, mint boldogult atyja jóbarátjához, külömben is kegyeletes emlékek csatolták; s ugy látszott, nemsokára tartósabb kötelékek fogják erősíteni a bizalmas viszonyt, mely a pártfogó és pártfogolt közt évek óta fentállott.

Ily körülmények között nagyon természetesnek találjuk, hogy a visszavonúló Teleki védenczét állítá a maga helyére, kiről jó lélekkel felteheté, hogy minden tekintetben feltétlen híve lesz az ő kedves urabátyjának, ide s tova, ha isten is úgy akarja, ipja urának.

Így történt, hogy midőn Teleki augusztus közepén betegség ürügye alatt elhagyta a magyarországi harcztért, még a hó végén Thököly Imre foglalta el helyét a magyar hadak élén, mint »generalis-képe.«

Wesselényi nem kis keserűséggel látta, mint szorítják háttérbe őt, az érdemes, tapasztalt vezért, egy fiatal csapatfőnök miatt, csak azért, mert az gazdagabb, előbbkelő mint ő, s szerencsés bírhatni az erdélyi udvar kegyét. Sem önérzete, sem multja nem engedte, hogy nyugodtan tűrje a mellőztetést. De most még mit sem tehetett. A fényes eredmény, mely vetélytársa fegyvereit mindjárt első fellépteknor az alsó-magyarországi bányavárosokban s a felvidéki megyékben koszorúzta, elnémitá, s kényszerité, hogy csendben maradjon. Duzzogva vonta meg magát hadadi várában, tüntetőleg távol maradva minden hadművelettől. Várta, míg a

szél megfordúl, s az idő kedvezőbb lesz reá nézve. Türelme nem volt sokáig próbára téve. Fortuna istenasszony hamar cserbe hagyta az új hadvezért. A harcz koczkája megfordúlt; Thököly elveszté a bányavárosokat, és Szent-Keresztnél vereséget szenvedett a császáriaktól. A tél is hamar beköszöntött, a háborút ősi szokás szerint félbe kellett szakítani. A bújdosók a három havi fegyverszünet megkötése után a veszteségek utóhatása alatt, az eredménytelenség lehangoló érzetével vonúltak téli szállásukra. A remények, miket új vezérükhöz fűztek, mintha tünedezni kezdtek volna, hogy helyüket kétség, bizalmatlankodás foglalja el.

Ezt a fordúlatot nem késett Wesselényi fölhasználni. Míg ő maga sűrű levelekben szólítá föl Thökölyt, hogy lépjen vissza a vezérlettől, mely választás alapján jogosan őt illeti, titkos párthívei a bújdosók soraiban serényen munkálkodtak Thököly népszerűségének lerontására. Önkényességgel vádolák őt, úgy tüntetve fel, mint a ki csak saját hasznát tartja szem előtt, s a legelső kilátásra, hogy visszanyerheti atyai birtokát, kész a bújdosók rovására kiegyezni a némettel. A mint hogy most is ímé titokban Zrinyi Ilona fejedelemasszony keze iránt folytat alkudozásokat a bécsi udvarral, s a föltétel, mihez Bécsben a házasság létrejöttét kötik, bizonyára nem lehet kevesebb, mint a fegyver letétele. Ez a dolog szeget ütött a gyanakvóbbak fejébe. Az bizony nem lehetetlen, hogy ez a gróf urfi csak eszközül tekinti őket saját czéljai elérésére, s a jegygyűrűért cserében kész megválni vezéri kardjától. A gyanú mint futó tűz terjedt a bújdosók közt, a bizalmatlanság egyszerre általános lőn Thököly iránt, s a figyelem újra a régi vezér felé fordúlt.

Thököly minderről mit sem látszik sejteni. Téli szállásba helyezve hadait, maga is egy ideig Debreczenben időzik, egy kis utóconferentiát tartva a bújdosó urakkal.

Aztán az új év beköszöntével, január közepe táján re bene gesta haza megy Erdélybe, hunyadi jószágára, vadászgatással, a szomszédos urak látogatásával töltendő az unalmas téli napokat.

Távozása lángra lobbantá a senyvedő tüzet, s megnyitá Wesselényi előtt az utat a hadak közé. Alig hagyta el a téli szállást, a mezei hadak 1679. jan. 23. és 24-én napján Debreczenben gyűlést tartva, elhatározták, a maguk felett való főnökséget Wesselényinek ajánlani fel. Ez meg is történt, s Wesselényi jan. 24-én Hadadból közéjük sietett, diadallal telve el tervének ily könnyű szerrel való sikerűlte felett.

Most gyorsan munkához kellett látni, hogy magát az ujnan elfoglalt positióban megerősítse. A bújdosók részéről aggódott; a mezei hadak feltétlen hívei, s a végbeliekkel is

csak elbánik; jó, hogy Thököly nincs jelen; a távollevőknek pedig, mint a közmondás is tartja, nincs igazuk. Annál fontosabb volt, a fejedelemnél és Telekinél oda hatni, hogy ezek bele nyugodjanak kint maradásába. Ez nehéz munkának látszott, de ő neki fogott. S a szerencse, mintha tavalyi hűtlenségét megbánta volna, itt is kedvezett neki. Erdélyben kimenetelét sokkal nyugodtabban fogadták, mint remélni merte.

Micsoda indok vezérelte Teleki Mihályt? — reá akart-e ijeszteni pártfogoltjára, a ki mindjárt első kezdetre nagyon is sok önállósággal és túlságos hévvel találta a kormány gyeplőit megragadni, — vagy csakugyan igaz volna a tudósítás a Teleki leánya és Thököly közti viszonyról, s most jól esik a büszke tanácsurnak haragját éreztetni az ifjúval, ki elég merész, ép akkor, midőn az ő kegyéből emelkedni kezd, cserben hagyni leányát, félig meddig már menyasszonyát? — mindezt bajos volna eldönteni. Elég az hozzá, hogy tavalyi magatartásával homlokegyenest ellenkezőleg, a helyett, hogy haragjának kitörését zudította volna Wesselényire, ki az ő híre nélkül s czélzatai ellenére a vezérség után merészkedik törni, elnézéssel vesz tudomást fellépéséről, sőt a fejedelemnél engedélyt eszközöl kintmaradhatására, »csak alkalmaztassa magát, s az ország ellen való dologba ne immisceálódjék.«

De ez csak pillanatnyi szeszély volt a szerencsétől, vagy jobban mondva Telekitől. Mikor a fegyverszünet ideje lejárt, s a sikertelen békealkudozások félbeszakadtával a háború megújult, Wesselényi megkapta a parancsot a hazatérésre. A parancs oly határozottan szólott, s a terv, az elveszett vezérséget visszanyerni, oly távol állott a valósulás lehetőségétől, hogy egy kis adag eszélyességgel nem tehetett egyebet, mint engedelmeskedni. Visszatért tehát, de azzal a reménynyel, hogy a mi ezuttal nem sikerült, az sikerűlni fog más alkalommal.

Ettől a reménytől nem tudott, nem akart megválni. Pedig lett volna reá oka. Előre látható volt, hogy Thökölynek sikerűlni fog tökéletesen visszanyerni Teleki bizalmát s jóindúlatát. A mint hogy úgy is történt. A differentiák még tavaszszal ki lettek egyenlítve a két vezérférfiú között, a mit nagy mértékben elősegített a háború eredménytelen folyása, s Thököly már június hóban kezei közt tartotta kineveztetését a magyar hadak vezérévé. A bűjdosók krasznai gyűlése július végső felében helybenhagyta a fejedelem ez intézkedését, s Thököly megindúlt tisztjét a seregben elfoglalni.

És ezzel Wesselényi sorsa el lett döntve. A kuruczvezér iménti föllépésével megmutatta, hogy nem tud másodrangú szereppel megelégedni. Akadálylyá vált tehát, melyet el kellett gör-

díteni, hogy az út Thököly előtt járható legyen. Teleki akarta ezt így, a ki a bújdosók vezérletét csak Thököly kezében kívánta látni. S Teleki nem szokott volt válogatni az eszközökben, midőn oly ember megbuktatásáról volt szó, a ki az ő terveinek útjában áll. Wesselényi előtt nem állott más tenni való, mint szépen belenyugodni sorsába, s hazamenve családjához, a csendes gazdaélettel cserélni fel a katonai pályát.

De ő épen erre nem volt hajlandó. Fiatalsága teljes erejében, telve lángoló lelkesedéssel a magyar ügy iránt, melyet gyermekkora óta annyi odaadással szolgált, nem nézhette nyugodtan, mint szorítják le a tettek mezejéről, csak azért, hogy ne álljon egy más szerencsésebbnek útjában. Nem tűrhette, hogy politikai halott gyanánt bánjanak el vele, midőn vére még forrott a tettvágytól. Újabb mellőztetése daczczal töltő el őt. »Látom, már mind becsületemet, mind hitelemet, híremet elvesztettem, kénytelen extremitásokba kell bocsátkoznom« kiáltott fel a krasznai gyűlés után. Úgy is tőn. Mielőtt Thökölynek ideje lett volna a hadak közé menni s a vezérséget átvenni, érintkezésbe tette magát a mezei hadakkal; ezek épen momentán meg voltak szorúlva, mert a török reájuk üzent: elég volt már a quartélyozásból menjenek odébb; ez jó ürügyül szolgált, hogy Thököly távollétével s a fejetlenség okozta zavarokkal mentegetőzve, régi vezérüket maguk közé hívják.

Jul. 27-én lovas embereket küldöttek utána Zsibóra, s ezek Wesselényit a következő napon Margitára kisérték, hol a mezei had zöme tanyázott.

Thököly épen Somlyón időzött, csak emberei összegyűltét várva, hogy a bújdosók közé menjen, midőn arról értesült, hogy Wesselényi által megelőztetett. E hírre azonnal erélyes rendszabályokhoz nyúl; elfogatja Wesselényinek egy hátramaradt emberét, köztük volt íródeákját, s nagy vallatást visz a foglyok között végbe. Egy pár keserű kifakadás, egy pár fenyegető nyilatkozat, némi homályos allusio a török jóindúlatára, mindössze ennyi volt, a mit megtudni sikerült. Nem sok, de neki épen elég arra, hogy Telekinél formalis és szétágazó összeesküvésről tegyen jelentést, útasításokat kérve tőle, mi tevő legyen a pártütőkkel szemben.

Így a nyilt ellenségeskedés kitört a bújdosók között, előbb, mintsem sejteni lehetett volna.

Az első napok minden fontosabb esemény nélkül teltek el. Thököly várta, míg elegendő erőt lát maga körül, s Erdélyből megkapja az instructiókat. Wesselényi szintén hozzálátott ereje növeléséhez, s pártja szervezéséhez. Hogy ezt háborítlanúl tehesse, s időnyerés szempontjából is jónak látta a zászlók kibontásával egy kissé késlelkedni, iparkodva, a mennyire lehet, az összekötte-

tést Thökölyékkel s az erdélyiekkel fent tartani. A fejedelmet hosszú levélben iparkodott meggyőzni az okokról, melyek kimenetelét szükségessé tették. Thökölynek is írt, biztosítva őt hűségéről, engedelmességéről. Erről Thököly kivánatára kész volt úgy maga, mint hadai részéről hitlevelet is adni, melyet rajta kivül negyvenöt mezei tiszt írt alá.

De Thököly nagyon világosan belátott ellenfele kártyáiba, s nem hagyta az eszén túljárni. A reversalist úgy, a mint megkapta, még aznap, júl. 31-én szépen visszaküldte.

Wesselényi tehát arra volt utalva, hogy magát minél hamarabb támadásra s védelemre képes helyzetbe hozza. E tekintetben nem is lehetett őt hanyagsággal vádolni. Aránylag rövid idő alatt nagy tevékenységet fejtett ki. Maga részére vonta a Tótiban állomásozó nemesi s kállai véghadakat; válogatott csapatot küldött a hadadi várőrség szaporítására, — a mi azonban Thököly éberségén meghiúsúlt — s egy meghittjét, Ballait az Ér mentére küldé ki, hogy az ott elszórva tanyázó katonaságot zászlója alá gyűjtse. Hadi ereje megközelítette az ezeret; elég tekintélyes szám ily rövid idő alatt.

De Thököly sem vesztegette idejét. Embereit a Szilágyságból Krasznára vive át, innen tette meg intézkedéseit elszórt hadi ereje összpontosítására. Irt a Mezőtúron, Ványán s máshol tanyázó végbeli katonáknak, hogy gyűljenek Érdiószegre, s ott várják be őt; a nemesi hadak azon töredékéhez, mely hűségén megmaradva, Bályog körül bolyongott, egy gyaloghadnagyot küldött. Nem mulasztá el, az ellenpárt egy pár megközelíthető emberével összeköttetésbe lépni, minők Pataki János és Horvát Márton mezei tisztek voltak, kik bíztaták is őt, hogy szép szóval, igéretekkel s pénzzel nem lesz nehéz a hangúlatot megfordítni a mezei hadak között, melyek jó részét úgy sem valódi vonzódás, hanem kalandhajhászás s a rendszeres, fegyelmezett tábori élettől való irtózás tartja Wesselényi zászlója alatt.

Eközben Erdélyből is megérkeztek az útasítások. Wesselényi föllépése ezúttal határozott roszalásával találkozott úgy Telekinek mint a fejedelemnek. El lőn határozva, kintmaradását megakadályozni, minden áron, ha kell, erőszakkal is. Thököly megkapta az útasítást, hogy a pártütőt hazatérésre szólítsa fel, s ellenszegülés esetén fogassa el s küldje az udvarhoz. Nehogy azonban esetleges kudarcz a fejedelem tekintélyét koczkáztassa, s a vérontás elkerüléséért is, az elfogatási parancshoz instructióúl csatoltatott, hogy jó lesz annak érvényesítésével egy kissé várni, s inkább mellékútakon hatni oda, hogy a mezei had elpártoljon Wesselényitől. Akkor aztán könnyű lesz a sereg nélkűli vezért minden nagyobb zaj nélkűl félretenni az útból.

Thököly az útasításokhoz tartotta magát, és várt. Ugy látszott, nem kell sokáig várnia.

Wesselényi ép útban volt Bihar felé, hogy hadait a váradi pasa oltalma alá helyezze, midőn megkapta a fejedelmi parancsot a hazatérésre. A felelet egy mentegetőzésekkel teljes hosszú instantia volt, a régi refraimel: engedjék őt a hadak közt maradni, s nemzetének tovább szolgálni.

E parancs azonban, s még inkább Thököly titkos híveinek mesterkedése, mely hamar megtermé gyümölcseit, meglehetősen leapaszták hívei számát. Katonái egy része tanácsosabbnak látta búcsút venni tőle. Midőn aug. 7-én Kismarjához érkezett, már csak hatszáz embere volt. Folytatá tovább útját, rendületlenül, erős elhatározással, tartani magát a meddig lehet. Útjában egyre növekedtek az akadályok. Török martalóczok s a föld népe versenyt fogyasztá erejét, de legjobban a visszavonás, mely seregében teljes uralomra jutott. Mezőtúr és Keve között egyszerre kétszázan hagyták oda. S a kik megmaradtak, zsold és szállás nélkül, minden oldalról zaklatva, a percznyi nyugalmat is nélkülözve, s minden pillanatban megrohanástól remegve, igazán már csak a kétségbeesés által voltak urokhoz csatoltatva.

Mindez megtörni kezdte a pártvezér szívósságát. A czél, mely után törekedett, hova tovább elérhetetlenebbé vált: az ábrándkép, mely minden idegeit lázas izgatottságba hozta, ködpáraként kezdett foszladozni a sivár, megdöbbentő valóság előtt. A jövő semmivel sem kecsegteté őt. De háta mögött ott volt a dicsőségteljes mult, mely nem engedé, hogy visszavonúljon.

Az utólsó menedékhez fordúl. Látja, hogy vezérségéről többé szó sem lehet. Felhagy tehát ebbeli követeléseivel. Engedjék, hogy mint közember szolgálja hazáját. Esküvel fogadja, hogy belenyugszik helyzetébe, fejet hajt Thökölynek. Megható szavakkal könyörög a fejedelemnek, ajándékozza meg őt még egyszer bizalmával, igéri, hogy azzal visszaélni nem fog. Thökölyt is kéri, lépjen közbe Telekinél érdekében.

Thököly, erejének tudatában kitérő választ ad: a határozat a fejedelmet illeti, ő arra semmi befolyást nem gyakorolhat. Ha a fejedelem megengedi, hogy kint maradjon, neki semmi kifogása ellene.

Most Wesselényi kérelmének egész sulyával Thököly felé fordúl. Kijelenti, hogy kész vele kibékűlni, s összes hadaival hozzá csatlakozni, csak adjon neki Thököly hitlevelet, hogy semmi bántódása nem lesz. Thököly erejét napról-napra növekedni látva, erre a felszólításra is visszautasítólag válaszol. Wesselényi látja, hogy minden kisérlete hiába való. Még egy utólsó sakkhúzást kísért meg. Tudtára adja ellenfelének, hogy hitlevél nélkül is

elismeri őt vezérének, csak bánjék szelíden híveivel, s szabadságaikat tartsa épségben.

Thököly ezalatt kimozdúlt Zilahról, s egyesült a Diószegnél összegyűlt véghadakkal. Épen Kereki felé tartott, midőn Wesselényi felszólítását vette. Hadi ereje oly nagy volt, hogy koczkáztatás nélkül szembe szállhatott volna vetélytársával. De a vérontást minden áron kerülni akarta. Egy színleges kiegyezés az ellenféllel nagyban megkönnyítheté feladatát. Hajlandónak mutatta tehát magát a kibékülésre, s aug. 18-án Bocs alá szállott, míg Wesselényi hadait a szomszédos Újfaluban és Zsákán pihenteté. »Én sem kívánván semmire fakadni«, írja innen Telekihez, »látom, a közöttünk való egyesedés könnyen meg lesz,... hanem már az én mesterségem és munkám lesz az, közöttünk lévén, mind egy s mind más úton mint vonattassanak el az elmék tőle, és effectuáltassék urunk intentiója, hiszem Istent, abban fogyatkozás nem lészen, csak már ő nagysága is ellenkezőt ne parancsoljon.«

A kiegyezés létre is jött aug. 19-én a bocsi mezőn, de nem volt benne köszönet. Kényszerűségből s nem szívből ajánlva az egyik fél által, színből fogadtatva el a másik részről, áldásos gyümölcsöket nem teremthetett. Pillanatnyi szélcsendet idézett elő, de csak azért, hogy annál féktelenebb dühöngéssel törjenek ki a szenvedélyek viharai. Szenvedélyekről szólunk, mert immáron ezekben kell keresnünk az események rugóit. A viszály e napokban érte el tetőpontját. Okosság, körültekintés, igazságérzet s mérséklet megszűntek beszélni, a szelidebb érzelmek elnémúltak; dühöngő harag s fékvesztett indúlatok vették át a szerepet.

De kövessük lépésről-lépésre az eseményeket. Aug. 19-én délelőtt történt meg a kibékülés, ha ugyan lehet így nevezni egy jelenetet, melyen az emberek közel állanak ahoz, hogy kardot ránt sanak s egymást vágják. Mert ez okvetlenül bekövetkezik, ha Thököly nem bír élég önmérséklettel, beleegyezni a mezei hadak azon követelésébe, hogy továbbra is Wesselényi alatt hagyassanak. Eddig csak elég simán ment a dolog, de mikor Thököly az immár egyesült hadakat a Tisza felé akarja vinni, azzal a mellékszándékkal, hogy a Miskolczon tanyázó 800 főnyi katonasággal növelje saját emberei számát, a mezei hadak rögtön oppositiót csinálnak, s kereken kijelentik, hogy ők egy lépést sem tesznek tovább, vezesse őket Thököly azonnal quartélyba, hol kipihenhessék a hosszas barangolás fáradalmait. A kérdés vitatkozás tárgyává lőn; heves jelenetek fordúltak elő a két párt között. Thököly erősen kötötte magát haditervéhez; de akarata megtört az ellenzék makacsságán, s kénytelen kelletlen engednie kellett. Írt a váradi pasának szállásengedélyért, s megindúlt a

hadakkal Bihar felé. De égett a haragtól, s nem mulasztá el, azt lépten-nyomon éreztetni a mezei haddal, mely az alatt a pár nap alatt elég alkalmat adott erre. Igy aztán aug. 22-én mint kész ellenségek váltak el egymástól. Első dolguk volt a fejedelemhez intézett hosszú panaszlevelekben a legdühösebb vádak egész tömegét zúdítni egymás fejére. Wesselényi tovább is ment: még az nap az apáti mezőn gyűlést tartott híveivel, s kimondatta velük, hogy ők Thökölyt nem ismerik el a magyar hadak vezéreül, s tőle minden engedelmességet megtagadnak.

Thököly épen el van telve haraggal Wesselényi ellen. A viszály, melyet fellépése előidézett, hónapok óta tartá lekötve figyelmét, s ezalatt a nemzeti ügygyel senki sem törődött. A kuruczok közt a pártoskodás következtében különös szellem kezdett lábra kapni. A nagy czél: az alkotmányos szabadság kivívása, háttérbe szorult a személyes, önző tekintetek előtt. Egyes csapatfőnökök, Petneházy, Józsa a felvidéken, Harsányi a Tisza mentén, függetlenségi hajlamokat kezdtek elárúlni, s a kezeik alatt levő katonasággal egyetértőleg, harámbasák módjára gazdálkodtak a felügyeletükre bízott vidékeken, a nélkül, hogy Thököly megakadályozhatta volna üzelmeiket. Az ügyek ily állásában jött a hír, hogy a császáriak kezdik a háborút, s Lesslie parancsot kapott a Tisza felé nyomúlni. Thököly Józsát és Petneházyt maga köré hívja; ezek vonakodnak biztos helyükből kimozdúlni, sőt Józsa, Thökölynek jobbkeze, a felvidéki mozgalmak lelke, aug. végső napjaiban a császáriakhoz pártol át. Félni lehetett, hogy a régi közmondás: »inter duos litigantes tertius gaudet«, ezúttal is igaznak válik be.

Így állottak az ügyek, midőn Thököly a detronizáló határozatról értesült. Látja, hogy javíthatatlannal van dolga. Az ügyet tovább húzni nem lehet. Periculum in mora. Elszánta magát a gordiusi csomó kettévágására; elővette az elfogatási parancsot, s elhatározta annak végrehajtását.

Dézsényi Gyula.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A junius 6-ikán tartott választmányi ülésen Torma Károly elnökölt. Deák Farkas értekezését: A török és tatárrabok történetéhez, felolvasta Deák Lajos. A tetszéssel fogadott felolvasásra Torma Károly megjegyzi, hogy két levélre kivánja szerzőt figyelmeztetni, melyek e tárgyhoz érdekes adatokat szolgáltatnak: az egyik Apaffynak Bakcsi Szerájból nádtollal irott levele, mely az ő gyüjteményéből került a nemzeti muzeumba; a másik Balogh Ferencz specificatiója, mely a Veress-család levéltárából Ballia Ignácz birtokába került.

Szilágyi Sándor bemutatja az 1645 iki linzi békekötés azon példányait, melyeket III. Ferdinánd állított ki, s melyek a Rákóczyak családi levéltárából örökösödés utján a gróf Erdődyek családi levéltárába kerültek. Jelenleg Vörösvárt gróf Erdödy István országos fontosságú levéltárában őriztetnek, melyből az Akadémia s Történelmi Társulat már köteteket adott ki, anélkül, hogy egészen ki volna aknázva. Bemutató felemlíti, hogy ez okmányok már azért is nevezetesek, mert legjobb történetíróink is hibáztak a béke okmány keltének meghatározásánál, midőn sept. 15-re tették dec. 15 helyett. Egyszerre két documentum állíttatott ki, »quoad publica et quoad privata« s mind a kettő egy napon kelt. Mindkettő pergamenre van irva s az egyik hat, másik 8 levélből áll. Ferdinánd neve és czíme mindkettőben aranyos. E két okirat szövege abban a collectioban jelenik meg, melyet az Akadémia a linzi békekötésre vonatkozó okiratokból sajtó alá adott, s melyhez a vörösvári levéltár gazdag contingenst szolgáltatott. Szóló megragadja az alkalmat itt nyilvánosan is kifejezni köszönetét a tulajdonos grófnak s derék levéltárnokának Koller Károly úrnak, kik a szükséges okmányokat szives készséggel adták ki a levéltárból. Elhatároztatott, hogy gróf Erdödy István úrnak a társulat köszönetét az elnökség tolmácsolja.

Folyó ügyekre kerülvén a sor évdíjas tagokká megválasztattak: A II. kerület polgári leányiskola, Budán (aj. Dobrowszky); *Dr. Kézmárszky* Tivadar Budapest (aj. Angyal József); *Ferenczi* B. Miskolczon (aj. a pénztárnok); *Niertil* Vilmos Tatán (aj. Szalay Pál); *Bakos* Gábor

Budapest (aj. Széll Farkas); *Dávid* János Nagy-Szeben (aj. Torma Miklós); *Németh* Illés Nagy-Kálló, Dr. *Babics* Lajos Győrött, Dr. *Tóth* Lőrincz Kassán (aj. a titkár.)

A congressus elnöksége választmányi megbízásból megállapítván a congressus programmját, titkár tudomás végett a választmány elé terjeszti.

A programm ez:

Jul. 2-án. Megérkezés és ismerkedési estély.

Jul. 3-án. D. e. 10 órakor nagygyülés az Akadémia dísztermében.

Tárgyai:

1. Elnöki beszéd: »A historiographia és a magyar történelem. Ipolyi Arnold társulati elnök által.
2. A szakosztályok megalakúlása.
3. A magyar történelmi kútforrások kiállításának megtekintése.
4. D. u. Kirándúlás az országos kiállításra, s Lanfranconi a magyar historiát érdeklő gyüjteményének bemutatása.

Julius 4-én D. e. 9 órakor a szakosztályok működésének megkezdése:

I. szakosztály. Megnyitja Pulszky Ferencz.
II. » » Szász Károly.
III. » » Trefort Ágoston.

Jul. 5—6-án. A szakosztályok vitatkozásainak folytatása.

Jul. 7-én. Zárülés.

Az I. szakosztály elnöke *Pulszky* Ferencz.
Az A) alosztály előadója *Thallóczy* Lajos.
A B) alosztály előadója *Dr. Fejérpataky* László.
A C) alosztály előadója *Dr. Lánczy* Gyula.
A II-ik szakosztály elnöke *Szász* Károly.
Az A) alosztály előadója *Pulszky* Károly.
A B) alosztály előadója *Römer* Flóris.
A III-ik szakosztály elnöke *Trefort* Ágoston.
Az A) alosztály előadója *Dr. Márki* Sándor.
A B) alosztály előadója *Dr. Marczali* Henrik.

A congressusi iroda vezetője *Dr. Szádeczky* Lajos.

Az aradi Kölcsey-egyesület april hó 9-éről levelet intézett a társulathoz, hogy Fábián Gábor aradi lakóházát emléktáblával jelöli meg s felhívja a társulatot, hogy a folyó évi szeptember hó 20-án tartandó ünnepélyen magát képviseltesse. A társulat képviselőivé Dr. Márki Sándor és Csontosi János választattak meg.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat folyó évi junius 10-én Déván tartandó közgyülésére meghívja a társulatot. A társulat képviselésével dr. Hampel József és a titkár bizattak meg.

Titkár bemutatja Vay Kázmér társulati tagnak junius kelt levelét, melyben említi, hogy családi levéltárában több

Adámra vonatkozó okirat találtatik, s hogy ezeken kívül is még több XIV.—XVI. századi okirat van, melyeket ő kész volna egy havi használatra a társulatnak átengedni. A választmány hálás köszönettel fogadja e szives ajánlatot s felkéri a tulajdonos urat, hogy ez okiratokat folyó évi october elejére szíveskedjék beküldeni, mikor azok felhasználás és jelentéstétel végett Thaly Kálmán választmányi tagtársunknak fognak kiadatni.

Végül pénztárnok bemutatja múlt havi számadását.

Eszerint bevétel volt május havában	4,327	frt 21	kr.
Kiadás	321	» 95	»
Pénztári maradvány:	4,005	frt 26	kr.
A Történeti Életrajzok bevétele..	2,850	frt 90	kr.
Kiadás	843	» 16	»
Pénztármaradék:	2,007	frt 74	kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA május 26—28-án tartott nagygyűlése elnökké az elhúnyt gr. *Lónyay* Menyhért helyett *Trefort* Ágostont választotta meg, miután pedig *Pauler* Tivadar a másodelnökségről lemondását hosszabb idő óta tartó betegeskedésével indokolva bejelenté, a nagygyűlés egyhangúlag elhatározta, e lemondást nem fogadni el s felkérni őt a másodelnöki tiszt megtartására.

Pauler Tivadar rendes tag tiszteleti taggá, *Deák* Farkas l. tag rendes taggá, *Hegedüs* Sándor l. taggá s *Taine* és *Vitkovics* Gábor kültagokká választattak.

Történeti pályázat csak egy volt: a pálosok története s ezt Kossuthányi Ignácz pécsi tanár nyerte el.

Az ünnepélyes közülésen *Rudolf* trónörökös ő fensége is jelen volt s *Ipolyi* Arnold és *Jókai* Mór közt foglalt helyet. Elnöki megnyitó beszédet Pulszky Ferencz tartott, melyet Fraknói nagy gonddal összeállított titkári jelentése követett. Azután Trefort Ágoston mondott emlékbeszédet gróf Lónyay felett, mely az elhúnyt életének s politikai működésének méltatását foglalta magában s mind formájáért, mind gazdag történeti adataiért a jelenlévők nagy tetszésével találkozott.

Az Akadémia következő történeti s jogtörténeti kérdéseket tüzte ki:

1. Adassék elő a honfoglalás története. Jutalma a Vitéz-alapítványból negyven arany. Határnap 1885. szeptember 30. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2. Adassék elő Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története. Jutalma a Lukács Móricz-alapítványból 1000 frt. Határnap 1886. szeptember 30. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3. Kivántatik az Anjou-kor és a vegyesházi korszak magyar történeti forrásainak bírálata és ismertetése. Jutalma a Lévay-alapítványból 500 frt. Határnap 1885. szeptember 30. A jutalom csak önálló tudományos becscsel bíró munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4. Adassék elő a lengyel és magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában Nagy-Lajostól a XVII. század végéig. Jutalma Czartoryszky herczeg adományából 1000 frt. Határnap 1886. szeptember 30. A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— »A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET HATODIK ÉVKÖNYVE« *Stöhr* Antal egyleti titkár által szerkesztve, megjelent. Volt alkalmunk több alkalommal rámutatni arra a fontos cultur missiora, melylyel a felsőmagyarországi Muzeum-egylet bír s melynek ez oly becsülettel megfelel. Gyűjteményei gazdagsága s berendezésének czélszerűsége által Felső-Magyarország történetének s archeologiájának sok veszendő kincsét megmentette már ez egylet s egyszersmind használhatóvá is tette azokat. Nagy részben önerején áll fenn, bizonyságául annak, hogy szükség van rá. S hogy folytonosan izmosodik, azt az egymást követő évkönyvek is igazolják: ma már 31 tiszteleti, 54 alapító s 250 évdíjas tagja van. Kétségtelenül óhajtandó volna, hogy sokkal többel bírjon; de ha a mi hiány ebben van, azt tisztikarának s főként titkárának buzgalma pótolja. Maga az évkönyv nagy 8 adr. 110 l. tölt be. Két részből áll: értekezésekből s az egylet múlt évi történetéből. Dr. *Tóth* Lőrincz egy alapos és szellemes czikkel ismerteti az egylet éremgyűjteményét. Dr. *Stöhr* »Egy czím nélküli level«-et mutat be, Széchenyinek levelét bizonyos meg nem nevezett censorhoz s alkalmat vesz rövid összefoglalásban egy szép czikkben vázolni a censura történetét. Dr. *Hohenauer* az 1588-iki szikszai csatát írta le, Dr. *Rösler* István néhány könyvészeti ritkaságot mutat be, *Dragoner* Béla Kassa városa levéltárából három XIV-ik századi levelet közöl, s végül *Szekeres* a Muzeum természetrajzi osztályából az őslény gyűjteményt ismerteti. A II-ik rész, mely az egylet történetének

szentelve, többi közt adja a folyó évben elhúnyt Klimkovics Bélának kegyeletes hangon írt életrajzát.

— A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MÍVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1883/4-iki Évkönyve, szerkesztve a társulati főtitkár *Zsilinszky* Mihály által, megjelent. Mint rendesen, két részből áll: értekezésekből s hivatalos közleményekből. A társulat tíz év óta áll fenn, s ez a tizedik évkönyv, mely a társulat működéséről számot ad. Az Évkönyvek tíz kötete valóban sok becses anyagot hordott össze a megye történetéhez, sok kérdést tisztázott, melyek méltó folytatását képezik Haan alapvető munkájának. Az előttünk fekvő kötetben *Karácsonyi* két feledésbe ment község (Szanna és Szerhet) emlékét eleveníti fel; ugyanő felel a kérdésre, hol feküdt Alabián: a Fehér-Körös jobb partján, Gyula és Vesze közt; s ugyanő bemutat két összeírást a békésmegyei pusztákról. *Haan* Lajos az 1715—1795 közti jegyzőkönyvek történeti s mívelődéstörténeti regestáit állítá össze, külön csoportokba szedvén ezúttal az egészségügyi, geneologiai, építkezési, a földesúri viszonyokra vonatkozó, mívelődéstörténeti, hadügyi stb. feljegyzéseket s így végetlenül megkönnyítvén azok használhatóságát. *Zsilinszky* egy egész halmoz adatot állított össze a megye újabb történetéből gr. Károlyi György főispánsága idejéből. *Sipos* Soma egy mysteriumot s egy Sipos József által írt satyrát mutat be: két becses irodalmi emléket. A hivatalos közlésekben elnöki beszéd, titkári jelentés, jegyzőkönyvek foglaltatnak. A társulatnak van 23 tiszteleti, 25 alapító, 150 rendes s 174 pártoló tagja. A társulat múzeuma évenként szépen gyarapodik s a megye székhelyén van elhelyezve.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MÚZEUMTÁRSULAT folyó évi junius hó 2-án tartotta évi közgyülését Temesvárott a vármegyeház nagytermében *Ormós* Zsigmond főispán elnöklete alatt. A közgyülés napirendje volt: 1. Az elnök megnyitó beszéde. 2. *Pontelly* István titkár jelentése a társulat egy évi működéséről. 3. A pénztárnokok számadásai. 4. Felolvasás: *Ormós* Zsigmond »Művelődésünk történetéből« Mátyás király korából. 5. A két egylet: a történelmi és régészeti társulat és a múzeumegyesület egyesítése következtében alapszabályszerü intézkedések és folyó ügyek.

— A HUNYADMEGYEI RÉRGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi gyülése élénk érdeklődés mellett folyt le. Solyom-Fekete Ferencz, Téglás Gábor és König Pál a Várhegyen és Hátszegvidékeken tett tanúlmányuk eredményeit adták elő, bemutatva az eközben szerzett értékes bronztárgyakat, terra cotta dombormüvet és referálva a szép téglabélyeg gyüjtésről, új feliratokról és éremszerzeményekről. A társulat nagy elismeréssel fogadta, különösen a Brazovay Elekné által adományozott feliratos reliefet és a Barcsay Béla által felajánlott római és prehistoricus régiségeket. A várhelyi amphitcatrumnál észlelt rongálások meggátlására a hatóságoknál lépések tétettek.

IRODALMI SZEMLE.

— Horváth Árpád akadémiai székfoglalójában a diplomatica megteremtőjének, *Mabillon* Jánosnak emlékét ünnepelte meg. 1881-ben 200 éve mult, hogy a »*De re diplomatica libri VI.*« mint az oklevéltan alapvetője megjelent. A külföld tudós világa nem vett róla tudomást. Horváth 1881-ben megjelent Oklevéltani jegyzeteinek I. füzetét szentelte a Mabillon emlékének. Nincs a tudománynak ága, mely oly magas színvonalon álló munkával lépett volna a világ elé, mint a diplomatica. Az oklevéltan, mely Mabillon föllépése előtt terra incognita volt, az ő munkájában oda emelkedett, hová más tudományágak csak hosszas küzdelem árán jutottak el. Mintha századok munkáját végezte volna egyedül. Ismeretesebb az a körülmény, mely a diplomaticának mint tudománynak életet adott, sembogy bővebben foglalkozzunk vele. Launoy Jánosnak a benedictinusok saint-denisi levéltára ellen intézett támadását a belga jezsuiták (Bolland János és társai) által kiadott »Acta Sanctorum« 1675. április havi 2-ik kötetében, hatalmasabb támadás követte. Papebroch Dániel lépett sorompóba. — A merészség, melylyel támadását intézte, a hang, melyen a benedictusoknak oklevél-hamisítást lobbantott szemére, mélyen sértette a tudós szerzetet, mely Mabillont, Durandet, Dufresnet, Toussaint, Tassint stb. számlálta soraiban. Maga a támadás hibás alapból indult ki. Papebroch szerencsétlenségére olyan oklevélről varrott hímet, melyről ki lett mutatva, hogy koholt. Látszik, hogy oklevelek valódiságának, vagy álságának criteriumai még ismeretlenek valának. A támadást 6 évvel később Mabillon verte vissza. S győzelme teljes volt. Maga, különben nagynevű ellenfele elismerte, hogy teljesen legyőzetett, s ezzel meg volt vetve az alap, melyen az oklevéltan tudományának napjainkban már hatalmas épülete áll.

— »Száz Politikai és Történeti Levél Horvátországról« czím alatt *Pesty* Frigyes v. tagtársunk összegyüjtötte mindazokat a leveleket, melyeket három év óta a horvát kérdésről a napilapokba irt s az elszórva megjelent száz levél így összegyüjtve tekintélyes corpussá nötte ki magát. Akármit ir és akármit tárgyal Pesty, mint egy modern Cato, a »ceterum censeo«-val végzi. Ehez az oldalához a kérdésnek *mi* nem szólhatunk hozzá — folyóiratunk, természeténél fogva, a politikától el lévén zárva. De a mi minket is érdekel, az könyvének historiai része. Már a modor, amint ő ezt tárgyalja, az újdonság érdekével bír: éveken át folytonos következetességgel a napi kérdésknek historiai oldalát vizsgálni és tüntetni fel s az ekkép megvitatott és tisztázott anyagot egy könyvbe fűzni össze, nem tartozik a szokottabb formák közé. S ennek a száz levélnek ily módon való összefüzése szerencsés gondolat volt: mert ha minden egyes levél a maga idejében önálló egészet képezett is — a száz között meg van az organicus összefüggés. A horvát kérdés mai állása történeti múltját kapja meg azokban az olvasó: mondhatni Horvátors

történetének s Magyarországhoz való viszonyának minden phasisát tárgyalja. S ebben a dologban mélyrehatóbb tanúlmányokat Pestynél nálunk aligha tett valaki. A politicus a kérdés mai állására nézve Pestytől lehet egy vagy más tekintetben eltérő nézetben: de hogy Pestynek historiai consequentiái igazak, még az a politicus is be fogja vallani, ki nincs mindig s mindenben egy nézetben vele. Mindenesetre tanúlságos könyv, gazdag historiai ismerettel írva, melyet olvasóinknak a legmelegebben ajánlhatunk. Kiállítása díszes s Hornyánszky nyomdájának becsületére válik.

— Huber Alfonz innsbrucki egyetemi tanártól, kinek »*Geschichte Oesterreichs*« czímü munkájának első kötetéről a Századok május havi füzete Pauler Gy. tollából igen kedvező bírálatot hozott: a bécsi akadémia által kiadott »Archiv für Oesterreich. Geschichte« legújabb füzete (LXVI. köt. II. rész 507 old.) újból a hazai történetbe vágó értekezést közöl. Szól pedig ez: *Mária és Erzsébet királynék elfogatásáról és Zsigmond király hadjáratairól az 1386—1395. években.* Szerző Thúróczi kevés hitelt érdemlő elbeszélésével szemben az okiratokra támaszkodik és több lényeges pontban helyreigazítja a Thúróczi nyomában járó hazai történészek elbeszélését. A királynék elfogatására vonatkozólag a Fejérnél közlött (IX. 6. 312) okiratot mondja irányadónak. Mária kiszabadításának fő érdemét János, vegliai grófnak ítéli oda. »A 30 nemes« kivégeztetéséről szóló mesét elveti. Tagadja, hogy Horváthi János Dobor ostroma alkalmával elfogatott és Pécsett kivégeztetett volna. A Moldva ellen intézett hadjáratot az 1394. évi karácson és 1395. február közepe közötti időre teszi, Oláhországnak Bajazed által történt leigáztatását pedig az 1393. évre. Tagadja végül, hogy a Nikápoly melletti csatában Eu gróf kiséretében több száz franczia lovag részt vett volna. A melki évkönyvek, az egyedüli kútfő, mely e hírt közli, e lovagokról az 1395. év alatt csakugyan mitsem tudnak. Hazai íróink jóhiszeműen egymásból írták ki ez adatot. — Mint magánlevélből értesülünk, Huber újabban a magyar nyelv tanúlására adta magát, hogy az újabbkori magyar nyelven írt kútfőket tanúlmányozhassa. Ennek csak örvendhetünk.

— A Sybel-féle »historische zeitschrift« legújabb füzetében megjelent az 1883. évi magyar történeti irodalom ismertetése Dr. *Mangold* Lajos tollából, nagy hasznára a külföldi íróknak, kik a magyar történetirodalomról leginkább ez úton nyernek értesítést.

— A Stampfel Károly által kiadott »Magyar Helikon« két osztályából ismét több életrajz fekszik előttünk. Az I. (irodalmi) osztály 44. és 45. füzete Tinódi Sebestyén és Gyöngyösi István, gróf Gvadányi József és Gaal József életét és irodalmi működését tartalmazza, amazokét *Vermes* Imrétől, a két utóbbiét *Badics* Ferencz tollából. Csinosan kikerekített életrajzok. Megismertetnek azon idők irodalmi viszonyaival, melyekben hőseik szerepelnek. Tinódi hű krónikása a korában lefolyt történeti eseményeknek, úgy, hogy históriás énekei sok tekintetben történelmi

kútfő értékével bírnak. Gyöngyösi István történelmi tárgyú műveiben szintén igen sokszor a historiai tények pontos leírásával tűnik ki. Gvadányi József irodalmi munkáiban a múlt század hanyatlott irodalmi viszonyainak újra felemelésén kíváló munkásságot fejtett ki, folyton buzogva a magyarság ügyéért, mely közel állt ahoz, hogy úgy szokásaiból, mint nyelvéből a bécsi udvar törekvései következtében teljesen kivetkőzzék. Gaal József e század szülötte, s a 30-as évektől elkezdve szerény munkása volt irodalmunknak 1866-ban bekövetkezett haláláig.

A II. (történelmi) osztályból a 46. füzetben *Szilágyi* Sándor Bethlen Gábor életrajzát adja, a 47-ikben pedig a nemrég elhúnyt, szép reményekre jogosító ifjú író, *Szalay* József, II. Rákóczi Ferencz küzdelemteljes életével ismertet meg. Rákóczi nagy alakja történetünknek. Neve a magyar nemzet szabadságának ügyével szorosan egybe van forrva. Úgy tetszik, mintha a Bocskay, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, Thökölyi Imre szabadságérti küzdelmeiknek minden dicsősége, s gyásza az ő személyében összpontosúlna egyedül. Pedig amazok dicsősége sem csekély. S ha ő — a Thökölyi kivételével — szerencsétlenebb volt amazoknál a küzdelemben, ép ezen körülmény az, mely nevét a szabadság fogalmával elválhatatlanúl összefűzi a magyar nemzet lelkében. Szalay híven rajzolja e sokat hányatott életet a bölcsőtől fogva a koporsóig, mely a nemzeti fölkelések utólsójának vezérére idegen földön borúlt. »Egy-egy időre fennen hordta a szerencse, hogy azután annál mélyebbre vesse«, de a sors csapásai között is lelkének kristálytisztasága pillanatra sem homályosúlt el. Hite törhetlen volt küldetésében, s abban, hogy a magyar nemzet tántorithatlanúl ragaszkodik hozzá s az általa képviselt eszméhez. S ez nem volt csalfa hit. Majdnem két század szülte nagy eszmék és emberek »nem voltak képesek nevét elfeledtetni, vagy csak varázsát kisebbítni is«.

— A BUDAPESTI NÖVENDÉKPAPSÁG magyar egyházirodalmi iskolája munkálatai 48-ik évfolyamának második kötetében »A magyarországi főpapnevezések történelmének vázlata 1000—1526« czím alatt a magyar királyok kegyúri jogának származásáról, minéműségéről az ezen kérdést vitató régebbi munkák felhasználásával figyelemre méltó értekezés jelent meg. Az értekezés írója fáradtságot nem ismerő buzgalommal kereste össze munkájához az adatokat s fejtegetéseiben nem egyszer külföldi analog esetekre hivatkozik. Alapeszméje munkájának különben az, hogy királyainknak a magyar catholicus egyház feletti kiváltságos jogainak alapja II. Silvester pápának 1000-ben kiadott bullájában található. Ez alapeszméhez fűzi okoskodásait; habár új dolgot nem sokat mond, a kritikai él, melylyel adatait bonczolgatja, gondolkozó főre mutat. Három korszakra osztja a felölelt időközt. Az első »a pápai követség kora«, mely 1000—1106-ig terjed; a második korszak 1106—1352-ig »a pápák úgynevezett beavatkozásának kora« a magyar királyok apostoli jogaiba, mely végre a királyokban visszahatást szült a pápai szék t

kapásai iránt, és ez a harmadik korszak, mely 1352—1526-ig terjed.

— Wickenhausertől a »Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina« czímü munkának második kötetkéje is elhagyta a sajtót. E kötet a moldvai és bukovinai régi német telepeknek történetével foglalkozik kezdettől II. József uralkodásáig. Szerző a szokott német alapossággal kezeli tárgyát, gondosan felkutatva minden kis adatot, mely czéljához — hü képét adni a telepek történetének — bármily csekély részben is közelebb segíti. A kis munkához okleveles toldalék járúl, mely főleg a Moldva és Bukovinában elszórt római catholicusok történetére vonatkozó adatokat tartalmaz. Általában figyelemre méltó munka, s olvasásra érdemes, melyet az Erdély történetével behatóan foglalkozó író figyelmen kívül nem hagyhat.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— Az Abafi által szerkesztett »Hazánk« f. évi ápril havi füzete Gróf Széchenyi István arczképét hozza s ezzel kapcsolatban egy Széchenyi Naplóiról irt tanúlmányt *Váczy* Jánostól, mely azonban nemcsak a naplót, hanem azzal kapcsolatban főbb munkáit is érinti s bár rövid vonásokkal jellemét domborítja ki. *Iványi* folytatja nagy szorgalommal irt tanúlmányát a tiszai határőrvidékről, *Szinnyei* naplójából az 1849-iki juniusi napok följegyzéseit veszszük. *Torma* Károly Rettegi emlékirataiból az 1765—66-ik évek leírását adja — épen oly érdekes, mint az előző közlemények, érdekes rajza az akkori erdélyi magyar életnek. *Thein* József Zombor forradalom alatti történetét adja *Lőcei* Klára az 1848-iki Rákóczi-csapat zászlószentelését irta le, meleg szavakkal emlékezvén meg barátnéjáról, gróf Teleki Blankáról. A Tárczában apró közlemények s Szinnyeitől történeti repertorium foglaltatik.

— A »Hazánk« májusi füzete változatos tartalommal van kiállítva. Vukovics Sebő képét hozza, s ezzel kapcsolatban Vukovics levelezéséből 12 közérdekü s eddigelé ismeretlen darabot mutat be, melyek 1849. ápr. 18. és aug. 8. közt keltek. Dudás Gyulától tanúlmány van történetírásunkról a XVIII-dik században. Torma Károly folytatja s bevégzi Rettegi György emlékiratait, melyek múlt századi mémoire irodalmunknak egyik legkiválóbb termékét képezik. Szinnyei folytatja naplójegyzeteit, e közleményben az 1849-iki júniusi eseményeket irja le számos nem ismert adattal járúlván annak történetéhez. Kazinczy Gábor hátrahagyott irataiból 1731-iki boszorkány perek vannak közölve. Him József a titeli fennsik 1849-iki történetéhez szolgáltat adatokat. Vály Béla közli egy szemtanú leirását Martinovics kivégeztetéséről, mely a Streibik-féle győri 1796-iki kalendáriomban olvasható. Abafi Lajos két hivatalos levelet közöl, melyek Törő Pál mult századi mező-

túri biró esetével vannak kapcsolatban, ki mint tudva van, Esterházi Károly váczi püspök kezét levágta akkor, mikor ez a mezőtúri ref. templomot el akarta foglalni, a miért aztán kivégezték. Bányai Árpád egy a zarándi harczokat felvilágosító érdekes levelet közöl. A »Tárcza«-ban két érdekes közlemény foglaltatik, az egyik Szádeczkytől: egy gúnyvers az 1790-iki reform országgyülés hazafiatlan főrendei ellen; a másik Szokolytól.

— A Figyelő májusi füzetében Abafi adatokat közöl Tóth Ede életrajzához; dr. *Váczy* János megkezdi a régi magyar költészet ismertetését, *Kulcsár* Endre Molnár Ferenczneк (jelesül Lelki Tárház czimű munkájának) emlékét eleveníti fel; *Váli* Béla Vas Gereben irodalmi munkásságát vázolja; *Pasztaveszky* Sándor folytatja báró Amade Antal ismeretlen verseinek bemutatását; *Csoplár* Benedek nagybecsü munkájából Révay élete egy újabb, nem ismert adatokban gazdag közleményt veszünk; *Fábó* »Adalékok Czwittingerhez« czimü munkájából az utólsó befejező közleményt hozza; a füzetet Szinnyei repertoriuma s a XVII. és XVIII-ik kötetek repertoriuma zárja be.

— A »Tájékozó« májusi füzetében, az Acta Sanctorum legújabb kötetének megjelenése alkalmából »a tragiographia és Bollandisták« czím alatt ez óriási és történeti tekintetben is rendkivül fontos vállalat történetét adja röviden vázolva.

— Az »Egyházművészeti Lapok« V-ik füzetében be van fejezve *Ipolyi* nagyszabású beszéde, melylyel a képzőmüvészeti társulat f. évi nagygyülését megnyitotta. *Sándorfi* Nándor megkezdi Trencsén város müemlékei ismertetését. Rövid bevezetés után, mely a római várban létezett felíratot a johanniták templomára vonatkozó adatokat állitá össze, áttér a trencséni convent házára és templomára s legrészletesebben a plébánia templom emlékeit irja le. Érintvén ennek románkori emlékeit, áttér a csúcsíves korszakból felmaradt emlékekre. Bemutatja rajzban is »Martinus« sirkövét s a három donatori czimert, mely az egyház három kelyhén látható s a sirkövén és a kelyheken látható czimerek azonosságából helyesen következteti, hogy e kelyheket ugyanaz a Martinus adományozta az egyháznak, kinek emlékét tartá fenn a sirkö. Még egy rajz van e füzetben Sifridus ötvös kelyhe a XIII-ik századból. dr. Aspelin helsingsforsi finn tudós által irt leirásával és történetével. Hogy a »lelkészkedő papság köréből« czimü rovatnak mennyi gyakorlati haszna van, látszik abból is, hogy Kossalkó József északamerikai lelkész is e vállalat szerkesztőségéhez fordúlt három olajfestmény megrendeléséért a streatori magyar-tót hitközség temploma számára. Az irodalomban a kölni Kunstverein múlt évi jelentése van ismertetve Snütgen czikkével a kölni érseki muzeum gyarapodásáról. A füzetet a »vegyesek« érdekes és változatos rovata zárja be.

— A Budapesti Szemle juniusi füzetét egy nagybecsü munka nyitja meg: Gróf Lónyai Menyhért önéletrajzi töredéke, melyet a b dogúlt Abazziában mondott tollba Kónyi Manónak, s mely fiatals

tárgyalja 1840-ig. Egy másik történelmi érdekü czikke az a tanúlmány egy névtelentöl, mely dr. Kohn munkája: »a Zsidók története Magyarországon« alapján készült s rövidbe foglalva bírálati észrevételek kiséretében adja elö a munka fóbb eredményeit. Essay-irodalmunk kiválóbb termékei közé tartozik.

— A Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs f. év II. és III-ik kettös füzetében *Gömöry* Gusztáv a hadi levéltár nagybecsü és gazdag adattárát felhasználta egy tanúlságos czikk irására, mely az 1575—82. közti béke évek alatt folyt csatározásokat foglalta össze a törökök és végbeliek közt, s mely kimerítöleg igazolja azt a tételt, hogy a háború a végeken soha sem szünetelt. Duncker: Boroszló 1741-iki capitulatiójára vonatkozó adatokat állítá össze. E kettös füzethez egy önálló munka is van csatolva: »Kriegs-Chronik Oesterreich-Ungarns« czím alatt. Az ezúttal közlött első rész a Cseh-, Morvaország és Sleziában folyt háborúkat tárgyalja röviden katonai szempontból a XVII-ik század eleje óta. Az egész munka négy részből fog állani, melyek közül a harmadik lesz Magyarországnak szentelve. E nagybecsü füzetekben a magyar történetírók is sok becses anyagra, s sok homályos kérdés tisztázott előadására találnak.

— Az »Ungarische Revue« májusi füzetében *Neustadt* Louistól van egy hosszabb tanúlmány kezdete a magyar alkotmány hanyatlásáról a XVII-ik század elején. Az ország viszonyait festi Mátyás halála után legnagyobb részben a nyomtatott források alapján. De ezek közül is csak a nem magyar nyelvüeket használta s pl. még Fraknói kutatásait sem ismeri. Éles és szigorú kritikával is, de helyenként nem minden elfogúltság nélkül s viszonyainknak olykor félreismerésével. Az a szempont, melyből a németek szokták történetünket tárgyalni, s mely a német befolyásnak nagyobb sulyt tulajdonit, mint a mekkora azt megilleti, nála is irányadó. Hogy irva jól van, s hogy gonddal dolgozott, s törekedett is tárgyilagosságra a szerző, bár sok helyt nem érte el, azt nem lehet tagadni: annál jobban lehet sajnálni, hogy a Fraknói és Salamon által tisztába hozott kérdéseket nem ismerve bizonyos dolgokban az Engel álláspontján áll. — A monumenta Vaticana megjelent kötetét *Schwicker* ismerteti. *Szádeczky* Lajos a Báthory István s Wasziljevics Iván czár közt létezett viszonyról ir érdekes czikket. A füzetet az Akadémiai felolvasások kivonata s magyar bibliographia zárják be.

— Az Erdélyi Korrespondenzblatt májusi füzete csaknem egészen az Altenberger codexnek van szentelve. E czikk egy alapos beható s a legapróbb részletekre kiterjedő szövegcritica, mely gondosan s a legapróbb részletekre kiterjedve, kiigazitja a közkézen forgó kiadás hibás olvasásait, tévedéseit, s egy újabb correctebb kiadás szükségét hangoztatja.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1885. MÁJUS.

Alvinczi Péter. **Szabad Egyház 10. 11. sz.**

»*Balits Lajos, dr.* **A római katholikus egyház története Magyarországban. I. kötet. Bpest 1885.« Ism. Dr.** *Surányi János. M. Állam* **130. sz.**

Bita Dezső, dr. **Beszéd Pázmány Péter tudományos érdemeiről.** *M. Állam* **132—137. sz.** *Religio* **38. és köv. sz.**

Fábián Sándor, **kanonok. Válasz Szilágyi Sándor történész úrnak. Gyulafehérvár, 1885. május 4.** *M. Korona* **114—120 sz.**

»*Fóris Ferencz* **(Otrokócsi) Furor bestiae« sat. cz. saját kézirati művéből.** *Szabad Egyház* **9. sz.**

Fraknói Vilmos. **A vatikáni levéltárból.** *Nemzet* **142. sz.**

Halászat. **Ősi nyomok a magyar nép halászatában.** *Egyetértés* **128. sz.**

Kandra Kabos. **Szabolcs vármegye alakúlása. Szabolcsi** *Szabad Sajtó* **19. sz.**

Mérey **család Bécsben. (IV. Béla leányágoni utódai.)** *Egyetértés* **126. sz.**

Pázmány Péter **dicsősége tud. egyetemünk harmadfélszázados ünnepén.** *Religio* **38. sz.**

»*Pesty Frigyes.* **Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Bpest, 1885.« Ism.** *Egyetértés* **128. sz.**

Rácz Károly. **A nikolsburgi békekötés hőse.** *Szabad Egyház* **6—10. sz.**

Révész Kálmán. **A komjáti zsinat éve.** *Prot. Egyh. és Isk. Lap* **22. sz.**

Szegfű **története.** *Vasárnapi Ujság* **19. sz.**

Szilágyi Sándor. **A történeti congressus ügyében.** *Nemzet* **142. sz.**

Téglás Gábor. **A barlangi ember egyik tanyája Hunyadmegyében.** *Nemzet* **134. sz.**

Történeti congressus **alkalmából. (Az országos —)** *Felvidéki Hiradó* **34. sz.**

Weber Samu. **Bocskay István és Bethlen Gábor egyik hű emberéről. (Boccatius János.)** *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* **22. sz.**

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK IV-ik füzete megjelent s szétküldetett. Tartalmát teszi a »murányi Vénus« folytatása Acsády Ignácztól, s két színnyomatú, három önálló s számos a szövegbe nyomott képpel s fac-similével van diszítve. A színnyomotú képeket Deutsch M. müintézete állította ki s különösen a Drugeth czimert oly szépen, hogy a müintézetnek becsületére válik s haladásának is fényes bizonyítéka. A rajzokat több képhez Kimnach László készítette a Radványi kastélyban lévő eredetiek után. A fametszetek Pollák müintézetéből kerültek ki s hasonlókép szépen vannak kiállítva. A tájképek Myskovszki és K[illegible] rajzai után készültek.

† Bocsor István pápai jogtanár jun. 5-én, 76 éves korában tanársága 53-ik évében meghalt. 1861—68 közt adott ki egy nagyobb történeti munkát négy kötetben »Magyarország története különös tekintettel jogfejlődésére.« A kezén forgó források önálló criticai felhasználásával készült munka, mely irodalmunkban állandó nevet biztosít szerzőjének, s mely alkotmányos életünk újra ébredésének korában készülvén már megjelenésekor tetszéssel fogadtatott. Bocsor mint jogtanár is kitünő szolgálatokat tett hazájának.

† Az országos levéltárnak ismét gyásza van: egyik legbúzgóbb s legalaposabb tisztviselőjét, Kendelényi Ferenczet vesztette el. Hagyárosi Kendelényi Ferencz született 1813 oct. 12-én Horthon, Heves vármegyében. A jogi tanulmányokat az egri lyceumban végezte kitünő sikerrel. 1830—1833-ig a kir. táblánál volt mint joggyakornok, utóbb mint táblai jegyző alkalmazva. 1833 sept. 30-án ügyvéddé avattatott. 1833. nov. 14-től fogva a volt m. udv. kamaránál nyert alkalmazást, hol előbb a kezelési, majd a fogalmazási szaknál szolgált egész 1837. decz. 11-ig, a mikor a m. udv. kanczelláriához lépvén át, hivatali pályáját mint díjtalan fogalmazógyakornok folytatta 1841. junius 11-ig. Ekkor kapott először fizetést. 1848 april 6-án számfeletti titkár, 1848. május 1-én az igazságügyi miniszteriumban valóságos titkár lett, Ghyczy Kálmán álladalmi titkár melló beosztva. 1849-ben segédtanácsossá neveztetett ki, de a politikai események fordúlata, mint sok másokét, az ő hivatali pályáját is megszakitá, s csak 1860-ban találkozunk vele ismét mint valóságos titkárral a m. kir. udv. kanczelláriánál. Innen 1862 oct. 31-én ismét oda tért vissza, hol hosszú közpályáját megkezdette, igazgatói segéddé neveztetvén ki a kir. táblánál. 1873 május 26-án curiai allevéltárnok, s a hajdani curiai levéltárnak az időközben szervezett Országos Levéltárba való bekebelezése után országos levéltári kezelő aligazgató, majd 1879 april 29-dikén országos allevéltárnok lett. Ezen állásában érte utól hosszas és szenvedésteljes betegség után a halál 1885 april 24-dikén, mely az Országos Levéltárat legkitünőbb hivatalnokától fosztotta meg. Levéltárnok volt a szó valódi értelmében, kitünő jogi, történelmi és diplomatikai készültséggel; a régi dicasteriumok szervezetének, a különféle kezelési rendszereknek oly alapos ismeröje, mint kívüle talán csak kevesen; különösen az örizete alatt állott curiai levéltár óriási tömegében oly tájékozott, hogy soká lesz, míg megürült helyét méltóan betöltheti valaki, ha csak az a példás rend meg nem könnyíti utódának a munkát, melyben a gondjaira bizott levéltárat tartotta s maga után hagyta. Nyugodjanak porai békében!

— Fraknói Vilmos a múlt hónapban folytatta római tanúlmányait s ezúttal is rendkivüli sikerrel. Az 1686-ik évi hadjáratra vonatkozó actákat kutatta meglepő eredménynyel. Kutatásai, az eredeti okíratok olvasása közben önkénytelenül kidomborodott előtte Buonvisi nuntius nemes alakja s az első benyomás hatása alatt e kutatások eredményéről

a »Nemzet« pünkösdi számában egy igazi melegséggel írt czikket írt, mely épen az általa felkutatott adatok alapján bemutatja Buonvisinek egész áldásos működését, melyet az akkori politikai viszonyokra gyakorolt.

— Horvát József, az 1837-ben meghalt kalocsai kanonok 6000 forintot hagyott volt a budapesti tud. egyetemnek pályadíjakra. A díj azonban évekig nem adatott ki, melynek következtében az alapítvány összege 27,000 frtra növekedett. Az egyetem tanácsa ez évben ismét megkezdte a jutalmazásokat, s az 500 frtnyi pályadíjjal *Bunyitay* Vinczének »A váradi püspökség története« czímű munkáját tüntette ki.

— A budapesti m. kir. egyetem szokásos évi jubilaeuma ez évben a szokottnál ünnepélyesebb volt. A folyó év az egyetem megalapításának harmadfélszázados fordúlója s ez adott alkalmat ez ünnepélyre. Folyó évi május 13-án tartatott az meg az aulában fényes közönség jelenlétében. Ott volt Trefort miniszter, Berzeviczy min. tanácsos, a püspöki kar több tagja. Alkalmi beszédet Bita Dezső rector tartott, mely rövid, de jellemző vonásokkal vázolta Pázmány irodalmi működését, kellően méltányolván annak fontosságát. Tapintatos, meleg hangon írt jellemzés volt ez s annyival alkalomszerűbb, mert az egyetemi tanács elhatározta Pázmány összes s részben még kiadatlan müveinek közrebocsátását, s e fontos és hézagot pótló vállalathoz a minister is megígérte támogatását. Mintegy ízlelőül ott a gyülés alatt kiosztatott egy füzetke »Anecdotarum Petri Cardinalis Pázmány specimina duo« czím alatt, melyet Breznay Béla Pázmány munkáinak szakavatott sajtó alá rendezője írt. A két értekezéshez ugyancsak Breznay írt előszót valóban elegans classicus latinsággal, mely számot ad arról, a mi a kiadás érdekében eddigelé történt. E gyüjtemény lesz Pázmánynak irodalmi emléke — óhajtjuk, hogy mennél elébb elkészüljön. Az a szép előszó mutatja, hogy a vállalat a legjobb kezekbe van letéve.

— A főváros évenként 3000 frtot fordít az ó-budai ásatásokra. Az ásatások eddigelé két irányban történtek: római és középkori ásatások közt osztották meg az összeget. Az idén azonban *Torma* Károly indítványára csak középkori ásatások fognak történni, még pedig tekintettel azon körülményre, hogy hazánk ezredéves fennállásának emlékünnepe már nehány év múlva meg fog tartatni, Alba Ecclesia romjainak felkutatása czéljából. Ez ásatásokat *Havas* Sándor tagtársunk vezeti.

— A főváros azon bizottsága, melyet ez a történeti nevezetességü helyeknek emléktáblával megjelölése czéljából küldött ki, s melyhez az Akadémia és Társúlatunk is nevezett ki tagokat, Némethy Lajost tagjává választá.

— Bárány Ágoston történetíró megünnepeltetésére Délmagyarországon: Debreczeni Bárány Ágoston emlékének tiszletére ünnepélyt rendeztek Nagy-Becskereken, Torontál-megye székhelyén, f. é. május hó 11-dikén. Leleplezték Bárány arczképét a megye dísztermében, lakh pedig emléktáblával jelölték meg. Az emléktáblán aranyos betü

felírat ragyog: »Ezen házban élt nemzetének és a magyar irodalomnak *Debreczeni Bárány Agoston*, »Torontál Hajdanának« és a délmagyarországi részek történetének koszorús írója, a magy. tud. akadémia levelező tagja, Torontálmegye buzgó levéltárnoka, táblabírája és alispánja. Született Miskolczon 1798. évi deczember 29-dikén, meghalt Makón 1849. évi április 11-ikén. Lakhelyét, hol számos éveken át élt és a nemzeti irodalom felvirágoztatásán fáradozott, e kőlappal jelöli Torontál-megye hálás közönsége. 1885.« Így olvassuk ezt a nagy-berecskei hírlapokban. A Történelmi Társulatot, vagy a Századokat senki sem értesíté a Bárány-ünnepről. A fővárosi irodalmi körök egyátaljában mellőztettek, és mitsem tudtak felőle. Mi mindazonáltal így is örvendetes tudomásúl vesszük a hódolatot, melylyel Torontál történetirodalmunk egy tisztes alakjának emlékét felújítja, és — bár kissé későn — hazafias hálával adózik azon fiának, ki élte s munkássága legjavát neki szentelé! Azonban nem hallgathatunk el ezen alkalommal egy jóakaratú észrevételt. Azt óhajtanók ugyanis, hogy az elhunyt írók emlékére a jövőben rendezendő ilyen ünnepelyek, főleg vidéki helyeken, a szó nemesebb értelmében: »*irodalmi ünnepélyek*« legyenek, felolvasásokkal, alkalmi előadásokkal irodalmi alapítványokkal és pályadijakkal, egybekapcsolva. Az ilyen irodalmi ünnepélyek a közönség okúlására, szellemi látkörének és ismeretének bővítésére szolgálnának; az alapítványok, pályadíjak és az ünnepeltre vonatkozó alkalmi irodalmi kiadványok pedig sokkal jobban megőriznék annak emlékét, és a megtisztelt iránti kegyeletnek is méltóbb kifejezést adnának, mint holmi gondolatszegény, dagályos beszédek, toasztok, látványosságok vagy bankettek, melyek ma már kimentek a divatból, mert a tüntetések és frázisok korán ma már túl vagyunk.

— Pozsony városa a Toldy-kör indítványára május 26-án tartá meg *Szlemenics* Pál a nagynevű jogtudós emlékünnepét a városháza díszes és nagy termében, ki 1856 decz. 26-án halt meg. Meleg hangon irt emlékbeszédet *Pisztory* Mór tartott felette, röviden ecsetelve életét és munkálkodását. A magyar jogtörténet emlékét épen a legszomorúbb napokban azzal tartá fenn az Akadémia, hogy Szlemenics legnagyobb művét, a Magyar jogtörténetet három vaskos kötetben az Évkönyvekben adta ki. Szlemenicsnek 1810—51 közt 2970 tanítványa volt, kiknek nevét a boldogúlt egy albumban összeírta. Alig hangzott el a nagy tetszéssel hallgatott emlékbeszéd, az egész közön ég a haltérre ment, hol emléktáblával jelölték meg a házat, melyben Szlemenics lakott. Az emlékbeszédet itt az emléktábla leleplezése alkalmával dr. *Samarjay* Károly kir. tanácsos tartotta.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— Szász Politikai és Történeti Levél Horvátországról. Írta Pesty Frigyes. Budapest, 1885. 8-adr. VIII. és 419. Ára 3 frt.

— Beszéd Pázmány Péter tudományos érdemeiről, melyet a budapesti m. kir. tudomány-egyetem alapításának harmadfélszázados és ujjáalakításának 105. évfordulója alkalmából 1885. május 13. mondott Dr. Bita Dezső. Budapest, 1885. adrét 31 l. Anecdotorum Petri Cardanalis Pázmány specimina dno. Ad diem solennem a condita reg. scient. universitate semisaecularem quintum e codd. Mss. excerpta recensuit et praefatus est Adalbertus Breznay. Budapestini, 1885. 8-adr. 58 lap.

— Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz lev. tagtól. (A magy. tud. Akademia elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek II. kötet 7-ik sz.) 8-adr. 35 l.

— Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede, a magy. tud. akadémia kültagja felett. (Fenzl arczképével.) Dr. Haynald Lajostól. (Emlékbeszédek II. k. 8. sz.) Budapest, 1884. Ára 30 kr.

— Kossuth Lajos iratai összevont népies kiadásban. A szerző meghatalmazásával szerkesztette Helfy Ignácz. I—IV. füzet. Budapest, 1885. 8-adr. 128 l., rézmetszetekkel.

— II. Rákóczi Ferencz. Irta Dr. Szalay József. (»Magyar Helikon« 47. füzet.) Pozsony, 1885. Budapest. 8-adrét 30 l. Ára 20 kr.

— Gróf Gvadányi József és *Gaal* József. Irta Dr. Badics Ferencz. (»Magyar Helikon« 44. füzet.) Pozsony, 1885. Budapest. 8-adr. 26 l. Ára 20 kr.

— Tinódi Sebestyén és *Gyöngyösi* István. Irta Vermes Imre. (»Magyar Helikon« 45. füzet.) Pozsony. 1885. Budapest. 8-adr. 32 l. Ára 20 kr.

— A magyar hünmonda. A budapesti magyar kir. tudományegyetem bölcsészeti karától jutalmazott pályamunka. Irta *Pecz* Gedeon. Budapest, 1885. 8-adrét 101 l. Ára 80 kr.

— A Felső-Magyarországi Muzeum-Egylet hatodik évkönyve. Az igazgató választmány megbízásával szerkeszti s közrebocsátja Dr. *Stőhr* Antal. Kassa, 1885. 8-adr. 111 l.

— Munkálatok. Kiadja a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. A negyvennyolczadik évfolyam II. kötete Budapest 1885. 8-adr. 168. és III l. Ára 1 frt.

— A békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat évkönyve. $18^{83}/_{84}$ Szerk. Zsilinszky Mihály. Tizedik kötet B. Gyula. 1884. 8-adr. 224. l.

— Life and works of Alexander Csoma de Körös. A biography compiled chiefly from hitherto anpublis hed data; with a brief notice of each of his published works and essays, as well as of his still, ex manuscripts. By Theodore *Duka*, M. D. London, 1885. 8-adr. XI 234 l. (Körösi arczképével.)

MAGYARORSZÁG BELÁLLAPOTA 1680.

A Történelmi Társulat által a Bay Ilona díjjal jutalmazott pályamű.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Az idő óráján nem dörög harangütés, mely államoknak és népeknek jelezné, hogy életökben új korszak kezdődik. A tulajdonképeni kezdet — mondja egy nagy bölcselő — a legtöbbször ismeretlen marad, észre sem vehető. Mikor indúlt meg nemzetünk állami és társadalmi szervezetében az a válságos forrongás, mely több mint negyven évi keserves tusa után a magyar politikai genius egyik legszerencsésebb alkotásában, a szathmári békében nyerte engesztelő befejezését, azt szabatosan meghatározni alig lehet. De hogy 1670-ben a sokáig lappangó válság már teljes kitörésre jutott, az kétségtelen. Ez évvel veszi kezdetét a mozgalom, mely államjogi és politikai, gazdasági és társadalmi, szellemi és anyagi tekintetben teljes és gyökeres felforgatást idézett elő, mely nem hagyott érintetlen egy osztályt, egy népréteget sem, mely rohanó árként elmosta vagy kiforgatta a közintézményeket, megváltoztatta a hatalmi tényezőket s hullámaiba temette a régi, a középkori Magyarországot. Amaz évvel jutott hazánk a zűrzavaros átmeneti állapotba, melyen Europa minden országa nemrég átvergődött s melyet külföldi történetírók a keresztény polgárháborúnak nevezenek. Magok az egykorúak tudták ezt. Az éles szemű Bethlen Miklós 1675. april 4-én így jellemezte a folyamatban levő mozgalmat: »Midőn e gyászos tragoediát mélyebben megfontolom és a belgák nyolczvan s a németek harmincz éves inséges háborúját szemlélem, felfogásom szerint ama háborúk kezdete a magyarországi jelen mozgalmakhoz hasonló, de hasonló előzményeiben is.«[1])

[1]) Sárospataki füzetek XII. köt.

Helyesen itélt. Mint a cyclona, mely az Atlanti oczeánról kiindúlva, rohan végig Európán s jóval előbb fölzavarja a nyugati országok légkörét, mint a mienket, sőt mikor hozzánk eljut, amott már visszatért a normalis állapot, úgy a politikai atmosphaera viharai szintén később éreztetik hatásukat nálunk, mint másutt. De végre eljutnak ide is. A magyar nemzet, mint a nyugati keresztény népcsalád, mint a nyugat-európai államközösség egyik tagja, osztályosa volt mindenkor a testvérnemzetek jó és balsorsának. Átment az európai válságokon, vallási, politikai és gazdasági vajúdásokon, s nyolczszáz esztendős története a legékesebben szóló tanúságtétel amellett, hogy a nyugati polgárosodással összeforrt elválhatatlanúl.

Az az általános európai betegség, mely a XVII. század második negyedében a szárazföld egyik felét elpusztította, hazánkat csak időnkint érintette, s akkor sem oly rombolóan, mint a többi nyugati népeket. De azok az okok, melyek Európaszerte a válságot felidézték, a történeti és művelődési fejlődés rokon, sokban azonos volta mellett, nem hiányoztak nálunk sem. A zivatarnak ki kellett törnie, ki kellett magát dühöngenie itten is, s ha külsőségei s részben eredményei nemzetünk egyéni jelleméhez s a helyi viszonyokhoz mérten nem mindenben olyanok, mint egyebütt, maga a mozgalom lényegileg csak a nagy és általános európai keresztény polgárháború egyik legutólsó epizódja. Mint a külföldön, elcinte nálunk szintén vallásos érdekek játszottak benne túlnyomó szerepet. De utóbb a politikai és állami érdek kerekedett felül, s amint a westphaliai béke csaknem másfél évszázadra rendezte Europa nemzetközi jogviszonyait, úgy a szathmári béke a magyar állam közjogi szerkezetének adott szentesített jogalapot szintén valami másfélszáz esztendőre.

De nem a negyven évi polgárháború lefolyását rajzolni czélja e munkának. Szűkebb kört szabott maga elé. A magyar állam és társadalom képét akarja adni e nagy mozgalom elején, első tizedében, 1670—80. táján, vagyis azon időben, midőn a régi Magyarország még egész eredetiségében fennállt. Nagy fontosságú időszak ez, a nemzeti történet egyik legválságosabb évtizede. A heves politikai és vallási convulsiók közepett még látható, utóljára ható a régi állam s a régi társadalom igazi mivoltában. A kís

melyet akkor tettek először idegen kormányzat létesítésével, még csak keveset változtatott arczúlatán. De már 1680. után, midőn világtörténelmi események is belejátszottak a hazai mozgalmakba s megvalósúlt nemzedékek leghőbb óhaja, a török járom megtörése, a régi államépületnek egymás után dőltek össze oszlopai, támaszai. Épen összeomlása előtt fixirozni, egy képbe foglalni igyekszik e munka a régi Magyarországot szétdúlt határaival, megfogyott lakóival, bomladozó intézményeivel, forrongó társadalmi tagolatával. Ismerve az ország akkori igazi helyzetét, az itt mellőzött politikai versenygések, benső villongások és katonai műveletek más színben lépnek elénk s megkapjuk magyarázatát sok oly tünemények, mely különben alig lenne érthető.

I.

A XVII. század második felében végleg eldőlt Europaszerte a nagy vallásos küzdelem, mely legalább száz esztendőn át uralkodott világrészünk egész politikai életén. A felek, kiknek a harcz föltidézésében és rombolásaiban egyenlő részök volt, a végkimerültség stádiumában összebékültek. Eldöntetett hosszú időre, hol uralkodik a prot. és hol a kath. egyház. Azon az állapoton, melyet a westphaliai béke nemzetközileg szentesített, nagyban és egészben vallás-egyházilag nem történt többé lényeges változás. A catholicismus visszanyerte túlsúlyát a Habsburg-ház örökös tartományaiban, Dél-Németország nagy részében, a Rajna vidékén Belgiumban, Olasz-, Spanyol- és Franczia országban, míg Holland, a német birodalom északi része, Dánia, Svéd-Norvégország a protestans egyházé maradt.

El volt már vetve a koczka mindenütt, csak Angliában és Magyarországban nem. Amott később ismét fellángolt a harcz, de a catholicismus a sajátszerű angol viszonyokkal összeforrt új egyházat többé kiszorítani nem tudta. Itt nálunk a kikerülhetetlen küzdelem, mely lappangva folyt a század eleje óta, a hetvenes évtizedben a leghevesebben jutott kitörésre s lefolyása ép oly romboló volt, mint nemrég Közép-Európa más részeiben.

De Magyarországban a vallás-egyházi viszály mellett más körülmények is közreműködtek. Nemzeti ellentétek, társadalmi

bajok, a török uralomból folyó nehéz válságok fokozták a mozgalom hevét. Az ország trónja már másfélszáz esztendő óta a Habsburg-család, a német-római császári korona viselője birtokában volt. A császárság általános jellemünek tekintette magát, épen úgy, mint a kath. egyház, melynek szülötte volt. Noha a westphaliai béke a kereszténység egységének szétszakítását a nemzetközi politika végleges sanctiojával látta el — tényleg már jóval előbb megszűnt az — a császár még azután is »Vatter und Haupt der gantzen Christenheit« czímmel élt. Gyakorlati értéke azonban az ebből folyó igénynek alig volt többé. A nemzeti különérdek minden vallási, sőt legtöbbször az általános emberi és erkölcsi szempontokon is túltette magát. XIV. Lajos külpolitikáját, szövetkezéseit kizárólag a franczia állam érdekei és előnye vezették s egyházi vagy vallási tekintetek nem tartóztatták vissza oly vállalatoktól, melyektől hatalma öregbedését várhatta.

A politika elvilágiasodott, s még a császárság is meghódolt az új iránynak, mely más tekintetben nagy előnyére szolgált, mert új tápot adott régi, autocraticus hagyományainak. A XVII. század a király százada — mondja egy franczia író. E korszak szelleme erősen absolutisticus; az elmélet és a gyakorlat a régi rendi szervezet és szabadság ellenében a királyi teljhatalmat hirdette. Franczia országban az absolutismus óriásilag fokozta az államhatalom segélyforrásait és erejét. A császárság, melynek igényeivel ez az új államtan és államgyakorlat teljesen megegyezett, a franczia példát igyekezett követni a részére megmaradott országokban, melyek közé Magyarország is tartozott. Noha tehát a császárság még ekkor sem öltött specialis nemzeti jelleget, mégis a nemzeti királyságok igényeivel lépett föl alattvalói irányában. Ebből nálunk nemzetiségi összeütközésnek, kath. jellegéből pedig szükségképen vallási viszályoknak kellett kifejlődniök.

A császári trónon a század második felében I. Leopold ült, fején tündökölt a magyar királyi korona is. O maga egyszerű, igénytelen ember, minden kiválóbb tehetség vagy csak jellemvonás nélkül. Erősen egyházi érzelmű, de azért nem tett szent fogadalmat a protestánsok kiirtására, mint egyik-másik elődje. Örökös háborúkat folytatott, de főkedvtelése a zene és vadászat maradt. Első fejedelme volt a kereszténységnek, de udvartartása pompa teki

tetében nem mérkőzhetett a versaillesivel. Egyéniségének, müveltségének nincs semmi nemzeti bélyege. Születésére német, de legszivesebben olaszúl társalgott s mindig spanyol divat szerint öltözködött. Szóval, a közönséges fejedelmek egyike, kik önállóság és kezdeményezés nélkül épen úgy vakon, tehetetlenül követik jó, mint rosz tanácsadóikat, ahogy a véletlen szeszélye közelökbe juttatja őket.

De ha a császár maga jelentéktelen, annál imponálóbb a császárság. Ezer éves fénytől sugárzott, telve volt hódítási, korlátlan uralmi igényekkel, s Európa jelentékeny része még mindig neki jutott. Habár csillaga hanyatlani kezdett, mégis csupán ő volt az, mely ez időszakban a nemzeti önzés köréből kimagasló, általánosabb, nagy és dicsőséges czélt tüzött maga elé s ritkán téveszté szem elől. Ez a keresztény müveltség védelme a keleti barbárság ellen. Ez az eszme, melynek vivője maradt a westphaliai béke után is, a császárságot magasabb színvonalra emeli a többi nemzeti királyságoknál. Europa fejedelmei és népei elismerték, hogy harczai a törökkel nem közönséges politikai harczok egy-két tartomány birtokáért, s hogy midőn védekezik, nem egyedül magát védi, hanem az egész keresztény világ és polgárosodás elleni támadást utasítja vissza. E felfogásból folyólag a császárságot gyakran segitették harczaiban a többi európai fejedelmek. A pápa, a spanyol, az olasz, a német, sőt a franczia uralkodók pénzzel vagy katonával támogatták, s a keresztény solidaritas e tekintetben még az 1664-iki, valamint az 1683-iki háborúban is érvényre jutott.

Ez a császárság egyik legsajátabb jellemvonása, mely emlékét tiszteletgerjesztővé teheti, bármi közönségesek voltak időnkint a császári korona egyes viselői. E nagy intézmény fénysugarai nélkül teljes homályba veszne I. Lipót egyénisége, kire — mint egyik legelső történészünk mondja — »nem gondolhatunk anélkül, hogy a Cobbok és Ampringenek, a Kollonicsok és Caraffák eszünkbe ne jussanak.«[1]) Udvara állandóan első rangú európai központ maradt. Nemcsak a politika szálai indúltak ki onnan a világ minden tájékára, de oda sereglettek a nyugati államokból a carrière csinálni óhajtó emberek. Oda özönlött minden, ami kedvet,

[1]) Pauler Gyula. Századok 1883. 65. l.

hivatást, tehetséget érezett a magasba törni. A sok többé-kevésbé szerencsehős vagy köznapi udvaroncz közt jelentkezett számos első rangú tehetség is. Különösen hadvezére akadt a császárságnak ez időben sok és kiváló. A Cobbok és Caraffák, a Sporkok és Spankauk mögött ott fénylettek Montecuccoli, lothringeni Károly, badeni Lajos és savoyai Jenő nevei. Mert a hadvezért lehetett importálni bárhonnan. De nem lehetett külföldi behozatal útján szerezni államférfiút. Nem is volt egyetlen valódi államférfiúi lángelméje a császárságnak. Az államférfiú a nemzetben rejlő öserők legsajátabb terméke; épen úgy a nemzeti genius szüli, mint a költőt. A hadvezér hazája széles e világ; az államférfiúé az anyaföld, egyetlen nemzet, melynek legszentebb, legtitkosabb eszményeit megismeri s valósítani igyekszik.

A polyglott császári udvarban nagy nemzeti politikus nem teremhetett s különösen nem volt ez időben, mikor a nemzetiségéből kivetközött, udvarivá lett cseh vagy bevándorolt aristocratia foglalta el a tért s helyezkedett a császári igények jogczíme nevében áthatlan falképen Magyarország és koronás királya közé. Soha kedvezőtlenebb a viszony király és nemzet, soha élesebb az ellentét az udvari és nemzeti törekvések közt nem volt, mint ez időben. Másfélszáz esztendő alatt a császárság nem teljesité abbeli igéreteit, hogy fölmenti Magyarországot a török járom alól. Ez iga egyre tűrhetetlenebb lett s a magyarság kezdte elveszteni hitét a bécsi igéretekben. Noha Bethlen Gábortól Zrinyi Miklósig annyi fenkölt hazafi észrevette a török birodalom hanyatlását, bomladozásának tüneteit, a kétségbeesett nemzet épen ez időben kezdett a töröknek való önkénytes behódolás eszméjével megbarátkozni. Az udvar nem értette, nem méltányolta e hangúlatot. A baj igazi okának orvoslása helyett az erőszakos és törvénytelen rendszabályok hosszú láncolatával akarta megfékezni a rebellis magyar szellemet. A dominálo politikusok, nagyobbára olyanok, kiknek legközelebbi rokonai tiporták a cseh alkotmányt össze, a magyar alkotmányt hasonló sorsra kárhoztatták, s hogy czélt érjenek, inkább készek voltak legalább ideiglenesen megegyezni a törökkel, mint a magyarral. És ha Magyarország nagy részében az volt a politikai jelszó: »inkább Allah, mint Berdo!« Bécsben viszont az elvet követték: »inkább csúfos béke a törökkel, mint méltányos meg-

egyezés a magyarral.« A bécsi udvar épen ez időben mindaddig, míg a török állam vezetőinek elbizakodottsága lehetetlenné nem tette, a fényes kapu s határszéli parancsnokai barátságát kereste, hogy e részről háborítatlanúl folytathassa merényletét a gyűlölt magyar alkotmány ellen.

Pedig ennek az alkotmánynak érvénye ekkor már formailag is fölötte szűk térre szorítkozott. Szent István koronájának *mai* terűlete akkor három, sőt négy külön részre volt szakítva. A magyar király, az erdélyi fejedelem, a török szultán és a szepesi városokat illetőleg a lengyel korona osztozott meg rajta. E szétszaggatottság közepette az összetartózandóság eszméje fennmaradt ugyan a kedélyekben, de csak ott, hol az események árja el nem mosta a magyar elemet. Az alföld magyar lakói csodás kitartással ápolták ez eszmét mindvégig. De ahol a magyarság elpusztúlt s helyét idegen jövevény foglalta el, ott a magyar állammal való összetartozandóságnak még nyoma is kiveszett. Eszményileg a koronázások alkalmával szokott ez egység alakot ölteni. Állandóan csak a kath. egyház szervezetében nyert kifejezést, ámbár gyakorlati jelentőség nélkűl.

Magyarország mai határai mentén nyugati szomszédján, Ausztrián kivűl kétszáz évvel ezelőtt a mostaniaktól teljesen elütő államalakúlásokkal találkozunk, s Európa hatalmi és politikai viszonyai sehol sem szenvedtek oly roppant változásokat, mint épen itt. Délnyugaton a velenczések voltak szomszédaink. Északon a nagy kiterjedésű Lengyelország állt köztünk és az akkor inkább ázsiai jellegű orosz czárság közt. De a büszke Velencze, mint a nemes Lengyelország már ez időben elaggott, hanyatló államok, melyek — noha időközben föl-föllángolt régi erejök — a magyar államot többé nem igen veszélyeztették. Ez a veszély akkor csupán keletről és délről jött, hol még nem alakúlt meg a görög-orthodox államok ama sora, mely Európa e részének ma egész új szinezetet adott. A szláv népözön, az orthodox egyház még el volt temetve a török hatalom alatt. Ez és hűbérországai övezték itt határainkat.

De a török uralom nem ott ért véget. Belenyúlt az nem csupán az ország szívébe, hanem majdnem az osztrák határokig. Már a zsitvatoroki béke — 5163 négyszögmértföldre véve föl a mostani magyar államterűletet — Erdélynek 2082, Törökország-

nak 1859, a magyar királynak összesen csak 1222 mértföldet juttatott az országból.[1]) De a század harmadik negyedében ez a felosztás még kedvezőtlenebb változást szenvedett a király rovására. Ez időben már a vasvári béke szolgált a magyar államterület szétdarabolásának alapjául. E szerződés a magyar király birtokaiból további húsz mértföldet, Érsekújvárt és vidékét szolgáltatta ki a töröknek, míg az erdélyi fejedelemség Várad, Lippa, Jenő, a szörényi bánság s más részek átengedésével szintén lényegesen megfogyott. Az államszerződések alapján ez időben a három úgynevezett ditio közt már a legnagyobb a töröké volt, a legkisebb a királyé, a tulajdonképeni Magyarország, mely akkor kevéssel többre, mint mostani kiterjedésének egy ötödrészére apadt le.

Ez volt a *jogi* állapot. Tényleg azonban a viszonyok még kedvezőtlenebbül alakúltak. A török terjeszkedésnek nem szabott határt az írott szerződés. Ha hívatalosan folyt a háború, a hódítás; ha félhivatalosan — és ez volt az állandó, habár a bécsi és konstantinápolyi kabinetek a legbarátságosabban érintkeztek, mint a vasvári béke utáni években — a hódoltatás volt a török terjeszkedésnek sohasem szünetelő eszköze. Mint a pusztító fekély, úgy ette be magát a török uralom a magyar állam testébe, folyton terjeszkedve mindenfelé. Még ma sincs a törökkori Magyarországról számbavehető térképünk, mely szabatosan megjelölné a török uralom jogi határait, de egyszersmind tényleges kiterjedését.[2]) Nagyban és egészben, direct vagy indirect módon török uralom alatt állt a Temesköz, a mai Slavonia, az egész alföldi síkság a Hegyaljáig, a Mátra és Bükk hegység a Cserhát és a nógrádi hegyek kiágazásaival, azután Vácztól a Duna völgye fel a Vág völgyéig, a Dunán túl pedig az e folyamhoz közelebb eső részek. Leginkább a hegységeken tört meg a hódítás árja. A természetalkotta védművek, melyekhez a mesterséges védművek — várak — hosszú lánczolata fűződött, alkottak valami határfélét s jelölték meg a magyar királynak fennmaradt területrészeket. Csakhogy a

[1]) Gindely: Kaiser Rudolf.

[2]) Meglehetősen hibás a Generalstab sok költséggel és fényüzéssel készült négy nagy lapból álló térképe a »Feldzüge des Prinzen Eugen« czimü vállalat mellékletei közt.

hódoltság a valóságban még e határon is túlterjedt, úgy, hogy a magyar király a szentesített békeokmányokban részére meghagyott területnek csaknem felén a törökkel volt kénytelen megosztozni. Magyar közjog szerint összesen valami 35 magyar-horvát megye létezett. Öt azonban ebből is szerződésileg török kézben volt, tizenkilencz meg kisebb-nagyobb mértékben behódolt az ozman uralomnak s így tényleg vegyes uralom alatt állt. Kizárólagosnak a magyar király uralmát csak *tizenegy* vármegyében mondhatjuk, melyek területe együtt véve — mai alakúlatuk szerint — az ötszázhuszonöt négyszögmértföldet sem érte el. Jogilag tehát a magyar mai terjedelmének államterület legföljebb egy ötöde, tényleg azonban alig egy tizede uralta kizárólag a magyar királyt.[1])

E szűk területbe, mely földrajzilag a legkedvezőtlenebbül alakúlt, mert keskeny szalagként húzódott Zágrábtól az osztrák határ s a Balaton közt fel Pozsonyon át egész Árváig, onnan a Kárpátok mentén nagy félkörben az erdélyi részekig, volt bepréselve a magyarság egész nemzeti és társadalmi élete. Még Erdély maradt meg számára. Jogilag ez ország akkor a magyar királytól s a török szultántól egyaránt elismert belügyi önállósággal lett volna felruházva, tényleg azonban török vazall-állammá hanyatlott még nagyobb mértékben, mint például Szerbia a párisi béke s a berlini szerződés közti időben. Azt a hatalmas szerepet, melyre a XVII. század első ötven évében szert tett, immár eljátszotta örökre. Erejét teljesen kimerítették az 1657—58-ki catastrophák. Területe, melyhez a Rákóczyak alatt a partiumbeli megyéken kívül Máramaros és Bihar egészen, Arad- és Krassó-Szörény megyék[2]) részben tartoztak, Várad elveszte s a krassó-szörényi bánság átengedése folytán jelentékenyen megcsökkent, s emellett az erőszakos behódoltatás rendszere épen ez évtizedben itten is nagy mértékben alkalmaztatott.[3]) Mint a királyi, úgy a

[1]) A további részletek Pauler Gyula Századok 1868. 277 lap. Ráth Károly M. Tört. Tár. VII. kötet tizenhétre teszi a teljesen hódolatlan megyéket. De nemcsak Máramarost számítja ide, mely pedig akkor Erdélyhez tartozott, hanem például Szathmárt is egészen hódolatlannak mondja, ami szembeszökő tévedés.

[2]) Salamon F. Két magyar diplomata. XXIV. lap.

[3]) Szilágyi Sándor Erdély a török hódoltság alatt. Budapesti Szemle.

fejedelmi Magyarország is közvetlen vagy közvetett formában mindinkább a török járom alá került, s a nemzeti létel alapja, a magyar elem folyton szűkebb térre szoríttatott össze. Már Pázmány Péter panaszolta, mily szűkek e határok s az országot »csak egy hosszú foltnak« lehet nevezni. A megélhetésre kevés volt ez a tér s a területi viszonyok természetellenes alakúlata is belejátszik az 1670 utáni mozgalmakba. Ilyen területen meg nem élhetett a magyar nemzet. Meg kellett kisérlenie széttörni a békókat s egyik vagy másik irányban — mert Ausztria felől épen úgy ki volt téve a kipusztítás veszélyének, mint a török részéről — visszaszoritani a romboló hullámokat. A kevésbé erősnek látszó fél ellen fordúlt a nemzeti mozgalom. A végzetes tévedés csak abban állt, hogy a császár-királyt tartotta a gyöngébbnek, s ugyanaz az embernyom, mely Zrinyi Miklós ajkairól nem egyszer hallhatta, hogy a rettegett török colossusnak agyaglábai vannak és rohamosan gyöngül, a hanyatló Törökország szövetségével akarta a tűrhetetlen területi állapotot a belőle folyó bajokkal együtt kedvezőbbé alakítani. Egész összeomlása, kevéssel bécsi veresége előtt legyőzhetetlennek tartotta a magyar közvélemény — s vele Európa nagy része — a törököt s ez időben 1682-ben énekelte Gyöngyösi István:

> Most a Hold legnagyobb erejü planéta,
> Annak jele alatt jár, amely kométa
> Ritkán hibál annál a laurus-bokréta.[1])

Mennyi ember lakott a királyi részben s általán a magyar korona mai területén e válságos időben? E nyomós kérdéssel még eddig behatóbban senki sem foglalkozott. Népszámlálás azon időben nem dívott. Noha a fejlődő szaktudomány, főleg Angliában, már a XVII. század második felében sokszor ráutalt a népszámlálás nagy jelentőségére az állami és politikai élet körül, ez eszme még mindenféle előitéletbe ütközött, s midőn 1683-ban a porosz választófejedelem csupán az anyakönyvek kivonatait kérte be a lelkészektől, ezek réműlve kérdezték, hogy tán nem akar, mint egykor Dávid király, népszámlálást eszközölni s ezzel éhséget, dögvészt, háborút idézni fel országára. Nálunk a zavaros területi viszonyok mellett minden kísérlet a népszám megállapitására tel-

[1]) Ének Thököly Imre s Zrinyi Ilona házasságáról 180. vers.

jességgel kivihetetlen lett volna. Nem is jutott eszébe senkinek.[1]) Ép oly kevéssé maradt fön valami általános becslés az egykorú kül- vagy belföldi íróknál. És ez egészben véve nem nagy kár. Az egykorúaknak nem igen volt érzékök az efféle becslések iránt. Ami e tekintetben egyes európai tudósoktól ránk maradt, az egyenesen nevetséges. Vossius Isaac például egész Német-, Cseh- és Magyarország lakosságát összesen csak öt millióra teszi, sőt Canz tübingai theologus még a XVIII. században is azt állítja, hogy Európában együtt véve nem él több tiz millió embernél. Efféle becsléseknek tehát, ha ránk jutottak volna, sem lenne értékök. Sokkal több, sokkal értékesebb, hitelesebb anyag maradt korunkra, csakhogy még senki sem vállalkozott közzétételére, még kevésbbé feldolgozására. A XVII. századból számos plebániának fenmaradtak anyakönyvei. Ezenkívül kath. és prot. egyházlátogatási jegyzőkönyvek és iratok, városok és megyék jegyzőkönyvei, a főúri levéltárakban őrzött urbéri összeírások és szerződések számtalan sok népesedési adatot tartalmaznak. Hozzájok segélyül véve a portális összeírásokat, adólajstromokat, deftereket s más idevágó megyei kimutatásokat, egykor majd teljes valószínűséggel meg lehet határozni a régi Magyarország lakosságának számát is.

Ma még messze állunk e czéltól. A fentemlített adatoknak eddig csak igen kis töredéke jutott nyilvánosságra s ha ezek alapján e nagyfontosságú kérdést mégis hozzávetőleg tisztázni igyekszünk, ez azért történik, mert fejtegetéseinkben a lakosság számát mellőzni nem lehet. Összevetve az adatokat, az eredmény csaknem hihetetlen, s épen ez okból kissé többet kell a kiadott és kiadatlan nyers anyagból idéznünk, hogy a hihetetlen eredmény hihetővé váljék. Hogy olyan országnak, mely százötven évig nemcsak állandó csatatér, de egyszersmind soha meg nem szűnő nagy és apró harczok színhelye, szükségképen megritkult a lakossága, az természetes. A háború leghumanusabb formája is óriási embervért fogyaszt. Mennyivel pusztítóbbnak kelle lennie a XVI. és XVII. század

[1]) Rendes népszámlálás eszközlését az eddig ismert adatok szerint Forgách Simon kurucz tábornok 1710-ben sürgetett nálunk először. Thaly Kálmán: Irod. és művelődéstört. tanúlmányok a Rákóczy-korból. Ellenben a házak pontos megszámlálását és összeírását a királyi területen már az 1662: XI. tcz. elrendelte.

1680 táján a hosszas háború még nem írtotta ki annyira a lakosságot. A békés időkben a Bega folyó és a csatorna töltéseit jó karban tartották s a vidék elmocsárosodása legalább a Temesközben nem öltött oly roppant mérveket. Temesvár, Karánsebes és Becskerek jelentékeny városok voltak elég nagy számú lakossal, sőt egy történetírónk [1]) szerint ez a vidék volt aránylag az országnak egyik legnépesebb része. De még ha fölteszszük, hogy 1680-ban tizszer annyi lakos élt e nagy terűleten, mint 1716-ban, akkor sem lehetett több a mostani lakosságnak legföljebb egy tizedrészénél.

Közeledve az ország szívéhez, hasonló állapotok mutatkoznak mindenütt. Csongrád megyében, egy 1649-ki kimutatás szerint, [2]) melyet követei Borsod megye elé — e két megye akkor törvényesen egyesítve volt — terjesztettek, volt Szyntha — Zenta — körűl nyolcz rácz falu, Szeged körűl nehány kis rácz és négy magyar falu, Csongrád körűl négy magyar, Mező-Vásárhely körűl két török és két magyar falu. A többi mind elpusztúlt. Olyan nagy város, minő ma például Szentes, akkor az apró falvak közt szerepelt.

Békésmegyében még a XVIII. század elején alig száz ember jutott egy négyszögmértföldre.

Pest megyéről egy 1690-ki összeírásból alkothatunk némi fogalmat. Az egyesített Pest-Pilis és Solt összes négy járásában Budával, Ó-Budával, Kecskeméttel, Kőrössel, Kalocsával s más nagyobb városokkal együtt maradt összesen valami 85 lakott hely; a többi mind puszta volt, s hogy az elhagyott helyek nem csupán az akkori háborúban pusztúltak el, hanem már nemzedékekkel azelőtt, bizonyítja azon tény, hogy az összeíráskor igen sokszor senki sem tudta megmondani, kié az illető puszta falu s hogy hívják földesurát? Az egész roppant megyében összesen negyven portát — mely az adókivetés alapjául szolgált — lehetett összeírni. A megye legnépesebb helye, mint a katonai élelmezési lajstrom mutatja, mely a lakosok aránya szerint készűlt — Kecskemét volt. Reá 1000 mérő gabona jutott. Épen felényi lehetett Körös 500 mérővel, míg Czeglédre 200, Halasra 150, Váczra 125, Gödöllőre,

[1]) Pesti Fr. Szörényi bánság. I. 338.

[2]) Borsod megye levéltára.

Vecsére, Dömsödre, Kún-Szt.-Miklósra egyenkint 100 mérő esett. A többi helységek még kevesebbet fizettek, mert az említett 85 lakott hely nagy része olyan volt, melyben csak nehány ember élt. Igy pl. Zádoron csak 2 molnár, Apostagon 4 lakos, Varasdon 7, Dozsnakon 3 lakos találtatott.[1]) Ma egy millió ember él e nagy megye területén. Hogy akkor e népességnek egy tizedrésze élt-e a nyolczvanöt, nagyobbára nyomorúlt, helységben, az alig valószínű.

A Dunán túl hasonló a pusztúlás. Babocsa »tartományából« írja az ottani török parancsnok 1674. april 14-én,[2]) hogy amely faluban előbb ötven ház volt, ott ma alig van 15—20. De a legrettenetesebb a helyzet az egyesített Zala-Somogy megyében. Somogyban 1669. február 28-án kimutatást terjesztettek a községek állapotáról a megyegyűlés elé. Az okmány[3]) elmondja, hogy Somogy és Zala megye nemcsak hogy elégett, de egész lakosságát levágta vagy elhajtotta a török, a maradék azután »naturali morte mintegy pestisben« meghalt. Összeírták tehát a két megye helységeinek állapotát, de Somogyé nem készült el, mert szolgabirája megbetegedett. Fennmaradt Zaláé, s itt valóban hajmeresztő dolgokat találunk. A Kanizsa felé eső két járásban a kimutatás valami 35 helységet említ. Ezek közül kettő (Reznek és Jakabfalva) ép; ellenben nyolcz egészen puszta. A többi huszonöt helységben összesen csupán száznegyvenhárom ház volt, melyben laktak. Némelyik faluban csak egyetlen egy ember élt, de még a legnépesebb helységben, Becsehelyen sem volt több tizenhárom lakott háznál. Az alsó-lendvai Nádasdy-féle uradalomból husz helységet sorol fel a kimutatás. Ezek közt van Lendva város mindössze tiz házzal; a többi helység vagy puszta vagy legfőljebb 3–4 házból áll. Ellenben az osztrák határ közelében levő részek valamivel tűrhetőbb állapotban maradtak. A Sümegh felé eső két járás egyikében 23 puszta és 11 lakott falut — de azokban is feles puszta romok vannak — másikában 29 puszta és 10 lakott falut említ az összeírás. Hogy e nyomorúlt helyeken, melyekben ma 360,000 ember él, akkor mennyi lakos tengődött, azt megbecsülni alig lehet. Attól kell tartanunk, hogy bármennyire leszállítjuk a

[1]) Galgóczy Károly: Pest megye.
[2]) Orsz. lev. A kamarához intézett levelek.
[3]) Orsz. levéltár.

mértéket, még mindig igen sokat fogunk mondani, hisz 1692-ben Somogy, Tolna és Baranya megyék nagy részében Pécscsel együtt összesen csak 3221 embert írtak össze, mely számnak nagyobbik fele Pécs városában lakott.

Győrmegye helyzete szintén igen szomorú volt. 1688-ban [1]) a megye nagyobb részét tevő két járás összesen csak 17 szegény faluból állt. 1698-ból, tehát jóval a török hódoltság megszűnése után, fennmaradt egy egyházlátogatási jegyzőkönyv, melyben Győr megye számos helységének lakói — felekezeti különbség nélkül — összeírattak. E szerint akkor 35 név szerint felsorolt helységben, melyben ma csaknem 37,000 ember él, összesen 8735 lakos találtatott. E helyek közül ezernél több lakosú csak egyetlen egy volt, míg ma van köztük 15, melyben ezer-ezer léleknél több lakik. Egészben 1698-ban Győr megyében a mostani lakosság mintegy 22%-a élt. Hogy 1680. táján e százalék még lényegesen csekélyebb volt, azt az 1688-ki fennt idézett adat világosan megmondja.

ACSÁDY IGNÁCZ.

[1]) Ráth Károly Magy. Tört. Tár. VII.

A »KALANDOS« TÁRSÚLATOK.

Hazai kézmíves czéheink legrégibb keletkezését kutatva, szabályaiknak szervezete oly ösvényre vezetett, mely előttem kétségtelenné tette azt, hogy a czéhek alakúlásának első csirája a »Kalandos« társúlatok szövetkezetében található fel. S míg az ipar, fejlődése történetében világi férfiak által alapítva — egyszermindenkorra kitűzött czéljait következetesen szem előtt tartotta, s mindig ugyanazon pont, a tökélesedés felé haladott: a »Kalandos« társúlatok, melyek vallási intentiók szempontjából egyházi-férfiak által alakúltak s eredetileg vallási czélokkal bírtak, időszakonként letértek útjokról, s megváltoztatva feladatukat, majd honvédelmi, majd pedig politikai áramlatok által sodortattak el, s gyakran oly tényezőkként szerepeltek a hazai történelem terén, melyek legkevésbbé sem sejteték első czéljukat: a vallási buzgalom terjesztését.

S mégis, ha a kalandosok ténykedésének csak külső jelenségeit vesszük figyelembe keletkezésük első korszakában, midőn a vallási irányzatot hamisítatlanúl követték alapítói, s azon testületeket, melyek ezekre következtek: nem tagadható azon befolyás, mit a kalandos társúlatok az ipar terjedésére s emelésére gyakoroltak; már csak azon oknál fogva is, hogy a templomok díszítése, belső felszerelése, a szertartásokhoz szükséges eszközök s tárgyak annyiféle iparág közreműködését igényelte, mi annyival inkább is buzdításúl szolgált a hazai iparosok törekvéseinek, minthogy a külföldi gyakorlott ügyes kézművesek, kivált a XIII. és XIV. században, egyrészt a szerencsétlen tatárpusztítás következtében, másrészt pedig Nagy Lajos alatt a városok fejlesztése szempontjából, az országba csapatostúl betódúltak.

Mindez azonban még sem indokolja eléggé a kalandos társúlatok hatását a kézműves czéhek alkotására, ha csak egyenesen rá nem utalunk azon körülményekre, melyek között az iparos czéhek első alakúlása megindúlt, midőn már a kalandos társúlatok régen léteztek, s melyek szükségképen előképei, mintegy mintáivá lettek az iparos czéhek alkotásának. Nem azért, mert a

kalandos társulatok alapszabályait régibb időkből ismerjük, mint az iparos czéhekéit, mert hiszen lehettek már akkor is czéhek magyar hazánkban, a mint csakugyan voltak is, s a kalandos társulatok szabályai véletlenül reánk maradtak, az iparos czéhekéi pedig véletlenül elvesztek, de még most is lappanghatnak: hanem inkább azért, mert a kalandos társúlatok, mint vallási irányúak, adhatták a profán világ iparosainak az eszmét, alapszabályaikat, kivált a vallási morál, az egyházi intelmek alapjára fektetni, különösen akkor, midőn a keresztyén egyházban a schisma a hitszakadás, a keleti és nyugati egyház elválása következtében, napi renden s a XIII. században a legmagasabb fokon állott.

Ámde lássuk az összefüggést, lássuk a kapcsot, mely a két eszmét egybeköti, lássuk a kalandosok történetének fenmaradt gyér adatait, melyek felvilágosítják előttünk mindazon körülményeket, melyekből megitélhetjük, valljon voltak-e, és mennyire befolyással a kalandos társúlatok a czéhek keletkezésére.

* * *

A szerzetes rendek letelepültével hazánkban a keresztyénség megszilárdulása gyorsabb fejlődésnek indúlt, miben a szerzeteseknek nem kis részük volt, mivelhogy a rendek szigorú szabályai, életmódjuk erkölcsi alapja, s ájtatoskodásuk, sokkal inkább hívatva valának élőpéldájukkal legyőzni az akadályokat s terjeszteni a keresztény egyház elveit, mint a világi papság ténykedései, mely a lelki pásztorkodás feladata mellett a laicus világban is oly kötelesség teljesítését végezte, mi jó nagy részben kivűle esett a szoros értelemben vett egyházi, vagy papi foglalkozásnak.

Érintett működése a szerzetes rendeknek, a nemzet minden osztálya között kifejleszté a pietást, a tiszteletet, a bizalmat iránt uk, talán nagyobb mérvben, mint az a világi papság előtt kívánatos vala, s munkálkodásuk által nyert ezen befolyásuk, mármár fenyegetni kezdé a világi papság érdekeit ott, hol lelkipásztorkodásra szorítkozott hívatásuk, mert hiszen a főpapságot — gazdag alapítványokkal ellátva, mint főpásztorok a nemzet első rende lévén — az nem érintheté.

Beállott tehát szüksége annak, hogy a szerzetesek befolyása a hívekre ne csak lehetőleg ellensulyoztassék, hanem bizonyos alkotandó szabályok által megszoríttassék, s a világi papság ura lehessen azon küzdtérnek, melyen az kivált a vallás, moralis és a profan élet culturális apostoláúl működni hívatva volt. És így egyik tényezője volt a kalandos társúlatok alakulásának.

Ezenkívűl még három más tényező járúlt ahhoz, mint a melyek a reánk maradt szabályokban kitűzött czélok és eszközökből természetszerűen levezethetők. A keresztyén anyaegyhá

ban támadt hitszakadás, a schisma, a keleti és nyugati egyház éles szembenállása, általánosan szükségessé tette a katholicismus érdekében a világi papság süllyedő erkölcseinek emelését azon pontra, a honnan az, vetélkedve a szerzetes rendek szent hírben álló életével, a vallásosság követelményeinek inkább megfelelhetett, s végre, indokúl szolgált a kalandos társúlatok alakúlásának azon hathatós körülmény is, hogy szerzetes rendek a felebaráti szeretetnek, mint a keresztyénség egyik főalapjának, szegénységöknél fogva meg nem felelhettek oly mértékben, mint az kívánatos vala, és sem a betegek ápolását, sem a szegények eltartását sem a nyomorékok és idegenek ellátását nem eszközölhették úgy, mint azt tőlük az egyház s a profán világ megkívánta.

Mindezen körülményeknek kellő tudatával bírtak a püspökök, s nem késtek azokat a világi papság nyerendő befolyásának czéljából, de a vallásosság érdekével kapcsolatosan behatő megfontolás alá venni, s keletkeztek társúlatok, melyek ájtatossági gyakorlatuk főmozzanatai után a »kalendae« szótól kalandosoknak neveztettek, s melyek az egyházmegyei püspökségek által a világi papság között megindítva, ugyancsak első keletkezésükben erősíttettek meg.

Valószinűnek tartom, hogy ezen kalandos társúlatok hazánk minden részében elterjedve valának, mert a hasonló okok hasonló eredményeket szültek, reánk azonban csak igen csekély számú társúlatnak maradtak emlékei, melyek egykori létezését történeti alapon s oklevelek támogatásával bizton kimutatni lehet; s míg a külföldön, az Árpádok századai alatt, a kalandosok társúlatának létele sok helyütt kimutatható, nálunk a legrégibbnek nyoma a XIII-ik század első feléig vezethető vissza, s ez egyen kívül többet constatálni a történelmi buvárlatnak mostanig nem sikerült.

Keletkezett pedig ezen társúlat »confraternitas parochorum« név alatt 1248-ik évben Szepesmegye 24 plébánosa között, melyről a lőcsei krónikás megemlékezik [1]) s ugyancsak ott találjuk feljegyezve, hogy László király ezen kalandos társúlatnak 1274. évben különös szabadalmakat adott. Nem sok ideig virágozhatott a társúlat, mert az 1298. évből reánk maradt töredékes alapszabályok bevezetéséből világosan kitetszik, hogy a már azelőtt köztük létezett társúlatot ismét feleleveníteni s előbbi állapotára juttatni óhajtják.

Minthogy pedig a XIII-ik században ezen töredékes alapszabályoknál többet nem ismerünk, álljon itt annak kivonatos fordítása annál inkább, mert ez — úgy látszik — példányképe volt

[1]) Wagner: Analecta scepusii II. rész 9. 10. és 47 lapon.

bizonyos irányban ugy a később keletkezett kalandos társulatoknak, mint az iparos czéh-szabályoknak.

»1298-ik évben Csütörtökhelyen Szent-László templomában összejövénk a váraljai, eulenbachi, odorini, iglói, harikoczi (Palmsdorff), illésfalvi (Sperndorff), kirn-i, csütörtökhelyi, káposztafalvi, felkai, szepesszombathi, millenbachi, lomniczi, hunfalvi, bélai, leibiczi, dúrandi, ruszkinóczi és lőcsei plebánosok Szepesmegyéből, a szentlélek segedelmül hívása mellett mind arról tanácskoztak, a mi üdvös és tisztességes vala, elhatározták, hogy a már előbb közöttük fennállott fraternitást ismét régi állapotjába helyezzék stb. s a jelen fraternitást megalapították, s a szent lélek s a kegyelmes anya szűz Máriában két védnököt választottak, kiknek tiszteletére kétszer évenként fraternitást, gyülekezetet, tartottak, s hogy ezen társulat szabályai senki által meg ne sértessenek, azt megerősíttetni rendelték, hogy ez által mindinkább engedelmeskedjenek a tisztességnek, ájtatosak legyenek, s hogy erkölcseik és tetteik javúljanak. — Hogy pedig ennek emlékezete megmaradjon, s az írásba foglaltassék, négyet választottak magok közül, kik mint rectorok, custosok és provisorok mindig egy éven át a társulat előljárói legyenek, kiknek a többiek minden becsületes és megengedett dologban, mi a becsület, szabadság és üdvösségük fentartására irányzottnak elismertetik, adott hitük szerint minden ellentmondás nélkül engedelmeskedni tartoznak. Ezek négyen szorgalmatosan parancsoljanak, rendeljenek és összeírjanak mindent, a mi nekik a testvérek javára, szabadságára és becsületére jónak látszik. -- A mit pedig összeírnak és rendelnek, azt társaik előtt elmondják, s ha valamennyinek tetszik, vagy a nagyobb és józanabb résznek, más szabályokkal együtt lajstromba írassék, hogy igy idővel a társaság minden alázatosságban növekedjék. Ugyancsak ezen négyre bízassék a láda négy kulcsa, valamint a társaság pecsétje is reájuk vagy közülök egyre bízassék. A négy előljáró gondoskodjék a gyülekezés alkalmas helyiségéről is, s a tagok írott levélben közös pecsét alatt hívassanak össze, kiket szabályszerinti bűntetés alatt is össze hívhatnak, sőt összehívniok kell, a hányszor a gyűlekezést szükségesnek vagy helyesnek találandják. Adott hitük alatt kiadásokat tegyenek a tagok hasznára és a társulat becsületére, a mint azt helyesnek vélik, de úgy, hogy uralkodásuk éveinek lejáratával számadást adjanak mindarról, a mi reájok bízatott s arról, a mit összegyüjtöttek, a társaság ládájának kulcsait és pecsétét visszaadják. Azután közös tanácskozásból vagy a kik voltak vagy mások választassanak tisztségre, mit az előbbiek becsülettel viseltek, híven végezzék, és éber gonddal vigyázzanak s munkálkodjanak a szükséges dolgokon, s a tagok szabadságaihoz lekötve legyenek.

A társaságba felveendőkről.

Először megjegyzendő, hogy az összes plébánosok akaratából és rendelkezéséből a társaságba egy plébános sem vétethetik fel, ha csak nem jó hírű és modorú, a laicusok meg épen kizáratnak, ha csak talán a tagok közös akaratából az imádságokbani részvételre be nem fogadtatnának, de a közös étkezésben és tanácskozásokban s asztaloknál részt nem vehetnek, ha csak akkor a tagok által különösen meg nem hívatnak.

A gyülekezetbe jövő provisorokról.

Tudnivaló, hogy a provisorok által a gyülekezés előtt 14 nappal, az összehívandó tagokhoz levél küldendő, ha pedig ezt elhanyagolják, minden meg nem jelent tagért egy-egy uncia A... (aranyat vagy ezüstöt?) fizetnek. Ha a meghívó levél valamely tagnál visszamarad, vagy visszamaradván, elkésik, ugyanannyit fizet. Minden a gyülekezésbe jövő tag, a szabályok büntetése alatt, egy szolgával megelégedjék, és superpelliciummal ellátva legyen, a chorusba saruval és superpellicium nélkül menni ne merjen, tisztességgel és szelleműlve jőjjünk a templomba, úgy, hogy az öregebbeké legyen az első hely, a közepesek közből, a fiatalabbaknak pedig hátul legyen helyök, mert a szabályok is azt akarják, hogy az idősebbek tiszteletben részesüljenek. Reggel érkezzenek, úgy, hogy az első misén mindnyájan jelen legyenek.[1])

Ezen kalandos társúlat, még a XVII-ik században is fennállott s az 1520-ik évben négyfelé oszlott, mint az az említett évből származó pápai tized felosztási lajtstromából kitűnik, s az a »Történelmi szemelvények«-ben Babura János által a szepesi egyház kül- és belületéből 1520—1620-ig című czikksorozatban kimutatva van.[2])

Ennyi az, a mi a XIII. századból a kalandos társúlatokról reánk maradt, s bárha a leírt szabályzati töredék korántsem kielégítő arra, hogy azon társúlatok kellő világításba helyezhetők legyenek, de mégis némi derengő fényt vetnek az első alakúláskor czélba vett tisztán vallási irányáról. Megtudjuk belőle, hogy az, a szerzetes papi rendek kizárásával, a lelki-pásztorkodó világi papság által alapíttatott, de tagjai közé kivételesen már akkor felvett egyéneket a profan világból, kiknek jogai ugyan megszoríttattak, de esetleg sem a tanácskozásokból sem a közös asztal-

[1]) Wagner: Analecta scepusii I. köt. 266. skk. Bathyányi leges ecclesias. tom. II. pag. 504. Bárdossy. Suppl. Analectae pag. 425.

[2]) Magyar Állam. 1881-ik évf. 100, 102, 104, 108, 110, 114, 115, 116, 118 és 121. szám.

tól ki nem zárattak. Itt találkozunk azon fonalszállal is, mely az iparos- czéhek szabályaihoz vezet; minthogy a fraternitás ládájából és pecsétéből lett a czéhek fraternitas elnevezése, ládája és pecsétje, s mint ott, úgy itt is annak kulcsait az előljárók őrizték; a választási cyklus, a mulasztások büntetései, a misén való megjelenés, a közös étkezés a gyülekezések alkalmával, a segélyezés, temetkezés stb. mindmegannyi pontok, melyekkel a jóval később alakult czéh-szabályoknál lépten-nyomon találkozunk.

Igaz, hogy a kalandos társúlatok alakúlását megelőzött időkben már létezhettek iparos-czéhek is, de a melynek létezéséről tudomásunk van, 1268. évből való. Ez a pesti és jenői hajósok czéhe vagy társúlata, melyről, mint ilyenről, Fejér György oklevéltár közléséből értesűlünk,[1]) de ha mindjárt előbb is léteztek ezek, a mint feljebb is említém: a kalandos társúlatoknak alapszabályaik alkotásakor vallási irányt nem adhattak, sőt inkább megfordítva történhetett az.

Röviddel arra, hogy a szepesi plébánosok kalandos társulata újjáalakúlt, tudomásunkra 1301. és 1312. év között már egy másodiknak nyomára akadunk, mely Sáros megyében a tarczai kalandosok által létesűlt. Pál szepesi prépost ugyanis 1301. évben választatván azzá, Tamás esztergomi érsek 1312-ik évben megerősíti a tarczai egyházi kerület szabadalmait s felemlíti Pál szepesi prépost alatt alapított fraternitást is, mely tehát 1301. után de 1312. év előtt keletkezett s azon társúlatot 1322. évben Tamás esztergami érsek oklevelének átírata alkalmával Bolesló érsek megerősíti.[2])

A tarczai kalandosokról azonban igen sovány adatokkal bírunk s mindössze is csak annyit, hogy a confraternitas gyülekezési napján azok, a kik megjelennek, s a confraternitas elhalt tagjainak évfordúlóján ott vannak, 40 napi bűnbocsánatban részesűlnek.

Minthogy a jelen tárgy feldolgozásánál a kalandos társúlatok keletkezésének évrendje történelmi szempontból irányadó, követjük azt úgy, amint oklevéltári buvárlataink a kinyomozhatott évrendet előnkbe állítják, s elhagyva Magyarországot, Erdély testvér-hazánkat kell fölkeresnünk, hogy a kezünkbe vett fonal kalauzolása mellett tovább haladhassunk.

A szászok között virágzott még a XIV-ik században a »nagyszebeni szék fraternitása«, melynek nyomai a nagyszebeni lelkészi hivatal archivumában találtattak fel s ezen kalandos

[1]) Fejér. Cod. Dipl. V. 3, 299 és 43. 79. Szalay városaink a XIII. században. Budapest, 1875. 144 l.

[2]) Wagner. i. m. I. köt. 310 l. II. köt. 283 l.

társulat egykori létezése felől Seiwert Gusztáv [1]) adott közleményeket. Adatai után, egy 1394. évből való mise-könyvben találtatik annak feljegyzése, hogy azon könyv a szebeni fraternitásé, s az annak specialis misekönyve, mit Mihály plebános írt össze a mindenható Isten, a dicsőséges és boldogságos szűz Mária tiszteletére s elátkozza azt, a ki azon misekönyvet onnét elvinni akarná s feljegyzéseit bevégezé 1394. év november havában. Fel vannak ott sorolva a nagyszebeni fraternitáshoz tartozó lelkészek, s az elöfordúló nevek után bizton ítélve, az már 1317-ik évben fennállott. A XIV-ik században csak is egyházi férfiak nevei fordúlnak elő, ez tehát még akkor tisztán egyházi alkotás volt, legalább az abban részt vett férfiak társádalmi állása ezt következtetni engedi, s bárha egyébb ezen kalandos társúlatról nem ismeretes, szabályaik lappanganak; a pápák által nekik adott bűnbocsánati jogalapján feltételezhető, hogy czélja is vallási vala, mert a husz, negyven, és 100 napi bünbocsánat csak azokra szólhatott, kik ezen társúlat ájtatosságaiban részt vettek a profan világból.

A XV-ik században, midőn ezen kalandos társúlat sorában már világiak is helyet foglaltak, az lassanként eredeti vallási jellegét levetkőzé s kihatott a világi élet vonatkozásaira is, a mi nem is történhetett másképen, minthogy a világi tagok hova-tovább túlsulyra emelkedtek számra nézve az egyháziak felett.

Egyébiránt a kalandos társúlatok alapításánál nem mindenütt határozott tisztán a vallási szempont, minthogy voltak olyanok is, melyeknek eredeti első szabályai már a XIV-ik század első felében oly irányba vezették a foglalkozást, melynél a vallási működés inkább csak eszköz mint czél vala; s majd politikai, majd katonai intentiok czéljából alakúlt. Egyike történelmileg is a legnevezetesebb kalandos társúlatoknak az, mely »Szent-György vitézei társúlata« név alatt 1326-ik évben keletkezett. [2])

Ennek emlékét fenntartó oklevél egyike azoknak, melyek teljes mértékben megérdemlik, társadalmi jelentőségük miatt is a mélyebb tanúlmányozást, s bár ha tárgyamnak ez egyik legkiválóbb momentuma levén, annak bővebb elemzésére meglehetős időt szenteltem, még is be kell őszintén vallanom, hogy tanúlmányom eredménye engemet kielégítetlenűl hagyott, mert a Szent-György lovagjaira vonatkozólag egyház-történelmi irataink között vajmi keveset találtam.

Tekintve azt, hogy ez magát azon katonák társúlata egyetemének nevezi, mely Szent Györgyről czímeztetik, de abba bár-

---

[1]) Archiv des Vereins Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge X. Band 315—355 lap.

[2]) Fejér. Cod. Dipl. tom. VIII. v. III. pag. 163—170.

ki is beléphetett, nem mondható tisztán katonainak; tekintve másrészt azt, hogy szabályzataikat 1326-ik évben, az esztergami érsek, a győri, nyitrai, pécsi, a váczi, boznai, csanádi, egri, veszprémi püspökök, továbbá a szentmártoni apát s más szerzetek apátjai és praepostok erősítették meg; azt bizonyítják előttem, hogy a társulat alapítói az egyházi rendhez tartoztak, de mert szabályaik szerint különösen a bevezetésben alakúlásuk egyik okául felhozzák azt, hogy az ország határa hitetlen pogányok szomszédságában van, ez által az ország kormányzata felforgattatik, szükséges tehát, hogy a király oly társaságnak örvendjen, mely által a királynak teste és élete a hűtelenektől megvédelmeztessék, mely által a szent korona és az ország hívei szaporodjanak. Ezek tehát politikai és honvédelmi czélzatok valának, menten az egyházi intelmektől; ámde kötelező viselése az öltözéknek, mely világinak nem mondható, állván az fekete posztóból készült térdig érő gallérból — cappa — melyhez a csuklyának oda varrva kellett lenni, egyházi rendre mutat; az alapszabályokban felemlített azon körűlmény, hogy: ha a társulat valamely tagja a várak ostrománál elesik, vagy a sáncz-árokba bukik, a lóról leesik, egyik a másikat elhagyni ne merészelje, s a királyt mindenütt katonai módon követni tartoznak, ismét csak azt jelenti, hogy a »Szent György« vitézeinek egyénei lovas katonai kötelezettséggel bírtak. Kétségtelen azonban az is, hogy katonai működésük mellettt papi functiokat végeztek, minthogy társulati szabályuk szerint, meghalálozott társukért minden tag misét szolgáltatni köteleztetett s a társulat jólétéért minden hatod napon tiz miatyánkot, tiz üdvözletet imádkozni és a templomnak egy denárt adni tartoztak. Kötelezve valának végre policzialis ténykedésre is, a mennyiben a szent kereszt fájának és a szentek reliquiájinak érintése által esküdtek arra, hogy ha a király és az ország ellen nyiltan vagy titokban, bármit beszélni hallanak, azt azonnal bejelentik.

Ezen kalandos társulat tagjainak kettős, katonai és egyházi minősége, politikai, honvédelmi és vallási czélzataik, a valóságot megközelítőleg feltételezni engedik, hogy azok az egyházi lovag-rendhez tartoztak, mint már előbb a templariusok, a hospitaliták, s a János-lovagok valának.

Alapszabályuknak egyik nevezetes pontja az is, hogy a szokásos oklevelet — talán a felvételi oklevelet — literas consvetas mindig magukkal hordozni tartoztak, s a ki azt magánál nem viselné, annyit fizetend, mint a mennyivel társai valamelyikénél nagyobb súlyú oklevél található, s ha azt egy hónap alatt sem tenné, a másik hónapban ismét annyit fizet. Igen érdekes saját hatóságuk szervezete is: e szerint biróságuk egy laicus, clericus tagból állott, s ezek büntetés terhe alatt rögtön bí

kodni köteleztettek, s ki bírói tisztét nem végezé, az a társulatból kizáratott. Saját ügyökben, saját bíróságukon kivül felettök sem a király, sem más nem itélhetett, s ezen tény törvénykezési szempontból is felette érdekes, azért, mert alapszabályaik a király jelenlétében, a király akaratából megerősittettek és helybenhagyattak. A hét minden másodnapján közösen kellett étkezniök, az elmaradó a szegények részére egy denár fizetéssel büntettetett. Az egyház, a haza, a király katonai védelme a társulat alapszabályainak kimagasló pontjai. A társulatba való belépést amennyire megnehezíté az összhangzó szavazat, s még akkor is a királyi cancellariusnak tudtára volt adandó a befogadott tag neve, ki véglegesen csak úgy vétetett fel, ha a társulat bíróságának a királyi cancellarius a felvett nevét visszaírta; annyira könnyü volt a kilépés az első próba-év után, de ha az első év fordulójakor a beunmaradásra óhaját kifejezé, onnan többé saját akaratából ki nem léphetett.

Nem csekély jelentőséggel bírt azon pont is, mely a társulat tagjainak elrendelé, hogy ha valamely társuk fogságba esik, ennek kiszabadításán mindenki közremüködni, s kiváltására egy márkát adni tartoztak.

Azon körülmény, hogy ezen kalandosok társulatába bárki is beléphetett, feltételezni engedi, hogy a szabályok megerősítése előtt a Szent György lovagok mint kalandosok működtek, minthogy az idézett 1326. évi megerősített alapszabály függelékében az is áll, hogy a Szent György lovagok társulati tagjainak száma a 50-et túl nem haladhatja.

A felemlítetteken kivül, a gyülekezések tartása, mise hallgatás, imádkozás, bőjtölés, büntetések kiszabása stb. más már akkor létezett kalandos társulatokéival elméletileg megegyező volt. Még egy század sem forgott le a mulandóság kerekén a kalandos társulatok alapítása óta, s már is láttuk, hogy az, működése szük terét tágította s átcsapott a politikai és katonai ténykedésre, s épen betelendő vala a századik év, midőn 1347. évben egy oly kalandos társulatra bukkanunk, melynek egyénei ellen irányúlt részben a kalandosok első alakúlása, t. i. a szerzetes rend ellen, pedig a most említett évből fenmaradt nehány sorban emléke a Garam-Szent-Benedek rendi szerzetesek kalandos társulatának, melynek habár szabályait közelebbről nem ismerjük, valószinű, hogy czélzata a vallásosság terjesztése volt. Egy okirat említi ugyanis,[1]) hogy Lepold trencsini comes és árvai castellanus, a Garam-Szent-Benedeki szerzetesek fraternitásának, minthogy azok a fraternitás imádságaiba nevét is felvették, évenként

[1]) Fejér. Cod. Dipl. tom IX. val. I. pag. 554.

haláláig 32 frtot ad két részletben, halála után pedig végrendeletileg, a társulatnak »Cháth« nevű königsbergi bányáját hagyományozza. Ezen oklevél 1347. évben kelt.

Hogy az egyházi férfiak által alapított ezen confraternitások, fraternitás, s a német kalandos bruderschafttal egy és ugyanazon vallási intentiókból keletkeztek, és hasonló értelmüek voltak a magyar kalandosokkal, bárha első keletkezési idejükből csak annyiban gyanítható, a mennyiben gyülekezéseiket a hónapok kalendáiban tartották, de már a XIV. század első felének vége felé okíratilag kimutatható, hogy ezen fraternitások közhasználati elnevezése »Kalandosok« volt, természetesen nem azon értelemben, mint ez mai nap divik. Ezen kifejezés tudtomra okiratilag legelőször a liptói plébánusok által 1348.[1]) évben alapított társulat megerősített szövegében fordúl elő, a hol mondatik: »Universitas plebanorum ecclesiarum rectores de Liptow..... inter eos quondam confraternitatem vulgariter *Kalandos* nominatam stb. a liptói plébánusok és egyházak rectorainak egyeteme, magok között testvéri társulatot alakítanak, mely közönségesen »Kalandos«-nak hívatik.

Ezen kalandos szövetkezés átveszi szórúl szóra azon alapigéket, melyek az 1298. évben megujított szepesmegyei kalandosok töredékes szabályaiban találtatnak s Chanad esztergomi érsek megerősítő oklevelében, 40 napi bűnbocsánatot ad azoknak, kik bizonyos napokon az úr asztalához járúlnak, és a társúlatra kiközösítési jogot ruház azok irányában, kik a társúlat illetve az egyház javait jogtalanúl elfoglalnák és bitorolnák.

Ugyanazon liptói kalandos társúlatra vonatkozólag közöl Fejér[2]) még egy oklevelet 1357. évből, mely csodálatos módon szórúl szóra ugyanaz, mint az 1348. évi, holott pedig tudvalevőleg Telegdi Chanád már 1351. évben meghalt, s ugyanez évben Monoszlói Miklós esztergomi érsekül íratik, tehát a most idézett 1357. évi oklevélnek vagy évszáma hibásan olvastatott Fejér által, vagy pedig hamisítvány az s tévútra vezette az említett közlőt.

Alapszabálya ezen társúlatnak is ismeretlen, minthogy azonban alapeszméje azonos a szepesmegyei plébánusokéval, hihető, hogy az keletkezésének első századaiban egyházi és vallási ügyek körül forgott.[3]) Ténykedéséről a XVI. század második

[1]) Batthyanyi. Leges ecclesiasticae tom. III. pag. 182. Bél. Notitia regni hung. suppl. ad pont II. W. 50. Fejér. Cod. Dipl. tom IX. vol. I. pag. 579. Eredetije a m. nemzeti muzeumban.

[2]) Fejér. Cod. Dipl. tom IX. vol II. p. 694.

[3]) Fr. Vilm.; Századok 1879. e. f. IV. f. 343. l.

feléig semmi nyomot sem találunk, de 1571. évben ismét reá bukkanunk az okolicsnai Ferenczes szerzetesek panasz ügyében Okolicsányi Péter és Sebestyén ellen,[1]) midőn is az említett zárdában elkövetett egyházi ékszerek elidegenítése tárgyában Verancsics esztergami érsek levelének alapján vizsgálatot indít s a kihallgatást mint vizsgáló bíróság világiak részvétele mellett keresztül viszi. Tagjai voltak tehát a kalandosoknak már ekkor nem csak az egyházi, de a világi rendhez tartozók is.

Ismert utólsó s okiratilag támogatható működése ezen társulatnak azon nevezetes ténye, hogy 1583. évi október 18-án a kalandosok gyülekezetén, nagyszámú világiak jelenlétében, a megyei karok és rendek képviseletének beleegyezésével is, az országban itt fogadtatott el legelőször a Gergely féle naptár javított időszámítása.[2]) Nyoma ezen kalandosoknak ezután végkép elvész.

Az eddig előadottakból látjuk, hogy a kalandos társulatok alig egy század alatt, habár abban világiak csak kivételesen vehettek részt, a szerzetes rendek meg épen kizárva valának, alapítási czéljokra nézve már is nagy változásokon mentek keresztül, s míg azoknak keletkezése a lelkészkedő papságtól eredett, egyrészt a szerzetes rendek befolyását a profán világra ellensulyazandók, tapasztaltuk, hogy az mindinkább nagyobb körre volt kihatással, síkra szóllította az egyházi lovag rendet is, s hogy a kalandos társulatok egynémelyike politikai és honvédelmi irányt tűzött zászlójára, még az is az alapítók rendi szervezetének csak természetes kifolyása vala; a garam-szent-benedeki szerzetesek fraternitásának indító okai, bár ha ismeretlenek, bizonyára sokkal érdekesebbek lehettek történelmi szempontból, mint a többieké, de talán czélzataiban az is vallási lehetett, ha mindjárt csak kisérletül szolgálhatott visszanyerni azon befolyást a hívekre, mit településük első századaiban azokra gyakoroltak.

Figyelemmel kisérve az imént ecsetelt időszakban a kalandosok alakúlási történetét, az hatásaiban a kitűzött czélra nézve bizonyára előnyösnek mutatkozott, mert már az 1370. évtől kezdve mind sűrűbben találkozunk új meg új kalandos társulatokkal, s ha nem is sok azok száma, melyeknek emléke reánk maradt, feltehető, hogy ez időtől kezdve, a kalandosok országszerte elterjedve valának. A laicus világnak azokbani tényleges részvétele mindinkább előtérbe lép, nem csak, de olyanok alakítása a püspökök és káptalanok kezébe is átmegy s megerősítése világi törvényhatóságok által is eszközöltetik, s világos jelét talál-

[1]) Mailath B. Századok 1879. c. f. IV. f.
[2]) Ugyanaz u. o.

juk annak, hogy minő befolyással voltak ezen fraternitások az iparra, mert már 1367. évben a nagyszebeni kordoványosok czéhéről tétetik egy oklevélben említés, mit Hentmanisse Jakab nagyszebeni polgármester állított ki, egy csertörő malom megvétele tárgyában [1]) s találunk ugyanott 1376-ik évből Nagyszeben város rendezési oklevélben 16 czéhet, 25 féle kézmű iparral,[2]) melyek a kalandosoktól átvették szabályaik alapeszméjét, nem csak, de a czéh elnevezésére még a »fraternitas« jelzőt is; egyúttal egyszersmind a temetkezési pietas, a német »Leichen Vereine«-k módjára kiválólag előtérbe lépett úgy a kalandosok, mint az iparos czéhek szabályaiban.

Követve tehát a történelmi idő rendnek fonalát, a reánk maradt okíratos emlékekből megtudjuk, hogy Palisnai Pál zágrábi püspök 1370. évben [3]) a boldogságos szűz Mária és Szent István király tiszteletére, a káptalan tagjaiból kalandos társulatot alapít, melynek szabályilag kimondott czélja, vallási, jótékonysági és temetési pietas, de egyszersmind javak szerzése is volt, mert az alapszabály rendeli, hogy szent Jeromos napján a püspök a többi között sajátjából alamizsnát osztogat, más két napon pedig többi társaival és a dekanussal a társulat javaiból ugyanazt teszi. Kötelezve volt továbbá a püspök a társaságnak évenkint 1 frtot és 20 akó bort adni, a dignitarius kananokok pedig egy fél forinttal és tíz akó borral, a praehendariusok mint a többi egyszerű kanonokok 20 denárral járúlni a társulat javaihoz; s végre a kalandosok javai soha el nem idegeníthetők.

Az 1372-ik évben Nagyszebenben keletkezett [4]) kalandos társulat »csoda tevő szentsége Krisztus teste és vérének« czím alatt már jobbadán világiak által alapíttatott, bárha a legelőször nevezett Johannes plebánus Cibiniensis valószínűleg mint pap kezdeményezte a társulat létesítését, ott találjuk Servatiust a timár czéh bíráját, Fridricus Nomenclepilt Istvánt az akkori nagyszebeni polgármester fiát vagy testvérét, Frankenstein Jánost, Kirchtedral Pétert, Henriket a kereskedők mesterét, Czancze Péter nemes embert, Pfaffenhenel Pétert, ki egy 1386-iki okíratban nagyszebeni tanácsosnak neveztetik, Johannes Coquus szakács Vita Péter és Jakab festész (pictor) nagyszebeni polgárokat. [5]) Itt találkozunk a szokásos megerősítés első eltérésével,

---

[1]) Archiv des Vereins für Siebenbürgische stb. X. Band 326. lap alatt.

[2]) U. o. 321 l. Fejér Cod. Dipl. tom IX. vol. 5 p. 131.

[3]) Fejér Cod. Dip. tom IX. vol. 4. pag. 250.

[4]) Archiv des Vereins Siebenbürgische Landeskunde neue Folge X. Band 320 l.

[5]) U. o. 321 l.

minthogy az alapító oklevél nem az illető püspök, de Nomenclepilt Mihály nagyszebeni polgármester s a városi elöljáróság egyeteme által erőssíttetik meg,[1]) a mi szintén azt mutatja, hogy ezen kalandos társulat életbeléptetése a polgárság műve volt.

Ezen szövetkezet humanitarus és jótékonysági célokat is tűzött ki magának, a mennyiben kötelezték egymást a tagok, a szegényeket és idegeneket saját költségükön eltemettetni, a főirány azonban itt is a vallási maradt, különösen pedig az ájtatosság gyakorlása, oltárak építése és még egy káplán rendszeresítése, kinek évi fizetését 22 frttal fedezték.

Fennmaradt ezen társulattól három bűnbocsánati engedély, 1384. évből, a társulat mise könyve 1465-ből és számadási könyvek 1525-től 1627. évekről.

Ugyancsak egy más kalandos társulat is volt még Nagy-Szebenben az úgynevezett »Szent-Anna« fraternitas, de a melynek keletkeztéről semmi, s csak 1543. évben történt megszűntéről van tudomásunk, a II. számú szász egyetem jegyzőkönyvének 169 lapjáról, melyben mondatik, hogy 1543. évben ezen fraternitas javai a város és szegények javára felosztattak.

Megmaradt emléke habár csak töredékben a kisdi káptalanbeliek kalandos társulatának 1385—1553. évig.[2]) Sajnos dolog, hogy ezen szövetkezés alapszabályai ismeretlenek, s csak a kisdi káptalan egyik szerkönyvébe bevezetett lajstromából a kalandosokhoz tartozott tagoknak tudjuk, hogy az 1385. évben már létezett, mert az ott megnevezett Petrus custos az említett évben Segesvárott plébános volt, midőn is még akkor a papi rendhez tartozó kalandos tagok túlszámban voltak a világiak felett, de már a XIV. század vége felé a plebánosok nevei mellett, a világiak is nagyobb számban fordúlnak elő.[3])

Földrajzi elterjedése ezen kalandos társulatoknak legtávolabb vidékein az országnak feltalálható levén, föl nem tehető, hogy a magyar Felvidék- Erdély- és Horvátország közé eső részeken ilyenek ne lettek volna nagyobb számban, mint a mennyiről tudomással birunk, s valószinűnek tartom, hogy ezeknek csak nyomai vesztek el, oly pusztító körülmények következtében, melyek a harczok, vallási, forradalmi küzdelmek esélyei által vagy végképen elenyésztek, vagy még most is föl nem derítve, egyes plebániák, káptalani levéltárakban lappanghatnak.

A megőrzött okiratok közül, melyek az egykori kalandosok-

---

[1]) U. o. 327 l.

[2]) K. Fabricius. Andenken Buch der Geschichte des Kider Capitels stb. 239—257 l.

[3]) Ugyanott 254 lap.

ról, a már felhozottakon kivül még másokról is tanúskodnak, érdekes az 1386. évben János egri püspök által a káptalanbeliekből alapított s »Urunk Jézus Krisztus teste és vére« című kalandosoké,[1]) mely társulat tagjainak száma ötvenre határoztatott, később azonban 60-ra emeltetett; ezek vegyesen az egyházi s világi rendhez tartoztak. Iránya ennek is vallási, de egyszersmind humanitarius volt. Szervezete annyiban elütő a többiekétől, hogy a Massariusok a társulat tulajdonához tartozott tárgyak gondviselői, csak a káptalanon kivül állók lehettek, s a társulat decanságát sorrendben viselni kötelezve valának, s a ki el nem fogadja vala, három márka büntetés pénzt fizetett a fraternitas ládájába, s végre a decan minden quatemberre kapott fizetésül egy forintot, a gondnok pedig 50 denárt. A kalandosok ezen társulata gondoskodott a szegények ellátásáról, s különösen tiszte volt a decannak, minden szentek második napján a városi szegényeket, a társulat pénzén, két malaczczal, kenyérrel és borral megvendégelni, egynehányat pedig fel is ruházni. Gyülekezéseiket minden szentek hetében az egri templomban tartották, s a társulat javáról tanácskoztak, mely alkalommal mindenki egy jó denart fizetett, s a jelenlevők a fraternitas pénzén három malaczczal megvendégeltettek, nemkülönben a szegények is két malaczczal, borral és kenyérrel.[2])

A XIV. század végeig a kalandosok terjedését fokonkint növekedni tapasztaljuk, s ha itt ott el is ütött már az alapitás eredeti eszméjétől, főirányában az még is csak vallási czélokra működött; s hogy az alapelvek a társulásnak előnyére váltak, legfényesebb példáját nyujtja az, hogy a szövetkezetek ilynemű alapításánál az egyházi rend példáját a világiak is követték, s támadtak az iparos czéh társulatok, melyek, mint az 1376-ban keletkezett nagyszebeni kézművesek fraternitása, szabályaikban átvették a kalandosok biráskodási elveit, a közös étkezést a szegények és saját tagjaik eltemetését, a viaszban fizetett büntetéseknek egyházi czélra fordítását, a decanatust, a czéh ládát, előljáróik választási cyclusát, a ládáknak 3—4 kulcscsal való elzárását, a mise kötelező hallgatását, körmeneteket stb. Nem vehető észre még nyoma sem azon politikai áramlatnak, mely a XVI. század kalandosait magával sodorta, szerepet játszani az állam élet befolyásolására, mely kisérlet, nem is annyira a szoros értelemben vett kalandosok ténye volt, mint inkább azon confoederatiok és titokban működő társulatok szereplése, melyeknek keletkezésére az első lökést a régi kalandos társulatok adták meg,

[1]) Fejér. Cod. Dipl. tam X. vol. 1. pag. 311.

[2]) Batthyányi Leges eccl. tom. III. pag. 281 skkl.

melyek a XIV. század végeig épen nyilvános, köztudomású és látható működésüknek köszönhették elterjedt népszerűségüket, a főpapok sőt a királyok támogatását is; de már a XV. század elején imitt amott homályba burkolták cselekvésüket, kivált ott, hol ezen társulatok tagjainak csak kisebb része tartozott az egyházi rendhez, s nagyobb része világiakból sőt nőkből is állott.

Alig hogy a XIV. század letűnt s a XV. beköszöntött, az imént mondottaknak példáját feltaláljuk 1402-ben a »Krisztus szent testéről« nevezett s Lőcsén alapított kalandos társulatnál,[1]) melynek ugyanakkor tagja volt Zsigmond király és neje Borbála királynő, Hermann mester lőcsei plébánus, Birzin ostya sütő pék és neje Anna, Warenbergi Markus. Több vonásaiban itt is vallási iránynyal találkozunk, s az eddig ismertetett kalandosok szabályaitól csak annyiban különbözik, hogy nő tagjai voltak, azok temetésén a tagok megjelenni köteleztettek s végre gyűlekezésük tanácskozásának végzései szigorúan titokban tartandók valának.

Állam életünk izgalma a XV. században, olygarcháink viszályai, a csehek beütése, a török félhold uralmának aggasztó terjedése Európában, betörései hazánkba, Huss tanainak vallási mozgalmai, mind megannyi tényezői valának, új társulatok, dacz- és védszövetkezések, confoederatiok keletkezéseinek, melyek épenséggel nem voltak a már előbb létezett vallási irányú kalandos társulatoknak kifolyásai, s legfeljebb a XV. század vége felé csak nevet kölcsönöztek amazoktól. Midőn már, az ilynemű titkos egyesületeket a hatalmas főurak confoederatióit az ország törvényhozása is megsokalván, azokat az 1446. évi VI. törvényczikkben eltiltotta, mialatt az egyházi fraternitasok működésüket vallási irányban folytatták, s közepette a confoederatioknak, titkos társulatoknak, a kalandosok újabb és újabb tagokat avattak fel szövetségükbe, mint azt a pécsi karmelita szerzetnek 1461. évi január 26-án kelt felvételi oklevele bizonyítja[2]) s a mely a misézés, imádkozás, hitszónoklat, böjtölés, vigiliak tartása körül forog.

A politikai czélokkal biró szövetségek, melyek »Kalandos« név alatt lettek ismeretesek, még a XV-ik században ily czímen alig fordúlnak elő, s a XVI. század második tizedének vége felé, midőn az 1519-ki XLIV. törvényczikk ismét szükségét látta a confoederatiok eltiltásának, vették fel a kalandos nevet, melynek czége a titkos és tiltott cselekvények leplezésére, vallásos iránya pedig a keletkezett reformatio tanainak terjesztésére igen kedvező volt. Tevékenysége azonban ezen kalandosoknak, sem nép-

[1]) Batthyányi Leges ecclesiast tom. III. pag. 382. Wagner Anal. sacr. tom. I. pag. 100. Fejér Cod. Dipl. tom. X. vol. 4. pag. 155.

[2]) Koller Historia episcop. Quinque ecclesie tom. IV. pag. 269.

szerűségben sem eredményben nem tudott odáig vergődni, hogy annak a politika activ terén döntő szereplés, az állam élet változásaira befolyás tulajdonítható volna; nem pedig egyrészt azért, mert a reformatio szellemi hatálya sokkal inkább elfoglalá az egyént, a török hódítások hazánkban elevenebben érinték az összességet, mintsem, hogy az ephemer élet jelenségeivel biró kalandosok nyomot hagyhattak, vagy döntőleg hathattak vala az országos ügyek elintézésében, melyek a kecskeméti kalandosoknak egynémelyek által felrovatnak. [1])

Az egyház terén széltében-hosszában terjedő hitújítás, a bilincseiből felszabadúlt szellem, a felvilágosodás, a hosszú küzdelmek esélyei, a politikai pártok királyválasztási tusái, a török hódoltság alatt elcsigázott nemzet szegénysége, a vallási rajongók kicsapongásai a XVI. század vége felé a kalandos társulatokat is megritkiták, s a XVII. században már csak gyér jeleivel találkozunk mindannak, a mi az előbbeni századokban, virágzásnak indítá a világi papság hatalmát a nép felett, a mi, a mindinkább lábra kapott ipar és kézműves czéheknek első alakulások idejében le egészen a jelen századba mintaképűl szolgált szabályaik alkotásánál; míg végre is letűntek a kalandos társúlatok a működés küzdteréről, a hol négy század év előtt és alatt, hatni, alkotni és gyarapítni hívatva valának.

MAJLÁTH BÉLA.

[1]) Hornyik János. Kecskemét város története 1861. I. köt.

ADATOK

A TÖRÖK-TATÁR RABOK TÖRTÉNETÉHEZ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A Corpus Juris [1]) ép úgy mint az Aprobata és Compilata constitutiók [2]) szintén megemlékeznek XVI. és XVII. századi életünk e sajátságos jelenségéről, melyről ez alkalommal néhány adatot közölni szándékozom. Minthogy pedig az erdélyi részek többet szenvedtek e részben, és minthogy ők minden dolgaikat az országgyűlések elébe vitték s ott végezték, [3]) természetes, hogy az erdélyi törvénykönyvben részletesebb és behatóbb intézkedéseket találunk mint Corpus Jurisunkban. Különösen az 1657-beli szerencsétlen lengyel hadjárat volt oly végzetes, hogy annak következtében egyszerre mintegy 10,000 ember esett tatárrabságba vezérökkel Kemény Jánossal együtt.

Tudjuk ugyan is, hogy a nyugtalan és nagyravágyó II. Rákóczi György nem tekintve protectora a fényes porta ellenzését, királyi koronát kereső hadjáratot indított Lengyelországba s egy szép sereget oda bevezérelt. Tudjuk aztán, hogy ephemer diadalmak után szövetségeseitől elhagyatva, állítólagos pártjától elárúltatva, s úgy szólva a tatár kard élére kiszolgáltatva a reménytelenség rettenetes órájában maga a fejedelem nehányad magával úgy szólva haza szökött, tábora pedig a legszerencsétlenebb capitulatióra kényszerült.

Mikor a vállalatnak rosz vége lett, ez erdélyi tanácsurak rendre mentegetőztek, hogy ők soha sem tanácsolták a fejedelemnek e vakmerőséget, — Kemény Barcsaira, Barcsai Keményre háritotta a titkos tanácsadás felelőségét, sőt voltak olyanok is,

[1]) Corpus-Juris Hung. 1563. art. 67 § 3.

[2]) Approb. Comp. Cons. Pars IV. T. 7. art I—V.

[3]) Egyik oka, hogy gyakori országgyülések miatt a vármegyei élet Erdélyben nem is jutott soha a fejlödés oly magas fokára mint az anyaországi részekben.

kik állították, hogy azt se tudták hová mennek, s a fejedelem mindent maga fejéből végzett el. Lehet, hogy volt olyan együgyű tagja annak a fényes reményekkel táplált hadseregnek, ki nem tudta a hadjárat célját, de sokkal valószínűbb, hogy a felizgatott katonák, a vitézek legnagyobb része nagyon is jól tudták, mert az erdélyi nemességnek majd minden fegyverfogható és könnyen mozogható tagja ott volt, s — hogy már az elindúláskor mindenik zsebében érezte a lengyel indigenatus diplomáját, megtoldva ilyen vagy olyan donationalissal s annál nagyobb volt keserűségük, midőn néhány hónapi csavargás után a sereg maradéka, mintegy 10.000 ember vasba verve oszlott szét Krimia nyomorúlt községeibe. Mert a tatárkán és tisztjei s vitéz katonái úgy osztoztak meg az erdélyi rabokon, mintha egy birkanyájat osztottak volna szét. Ez a lengyel hadjárat, s ez a tatárrabság épen olyan volt Erdélyországra nézve, mint a mohácsi vész Magyarországra nézve, megszűntette az ország önálló függetlenségét, földúlta a társadalmi viszonyokat, s nemzetgazdasági szempontból csaknem tönkre tette az országot. Hogy a török s a tatár valahányszor becsapott és győzött, vagy a mikor rablási kedve jött, a mi nagyon sokszor megesett — mindenkor vitt annyi rabot, amennyit lehetett, ez a köztörténelemből általánosan tudva van; de itt ez esetben, a mint azt Kemény János *Önéletírásában* emlékezetünkre hagyta az egész meglévő s leginkább nemes emberekből álló tábor kapitulált s minden egyes harczos rabságra kerűlt.

Azonban, hogy a török egyszer elfoglalta hazánk egy nagy részét, fogott ő magának keresztyén rabokat akárhányszor háború nélkűl is; sőt olykor a magasabb rangú tisztviselők tudta nélkül a békésviszonyok és a békefeltételek megszegésével is. Igy olvassuk példáúl a soprori levéltárban a XVII. század elejéről a következő szomorú históriát, mely élénk bizonyságúl szolgál annak, hogy a török a hol lehetett űzte rablásait minden kétely és aggodalom nélkűl. »Sok históriák magyarázzák s az keresztyénségnek is nagy része tapasztalható képen bizonyitják az ottomán nemzetnek hihetetlen csalárdságát.« Igy ír Maráczi Nagy Balázs, ki praedikátor volt Szent-Gotthárdon, mely község (a várt bele nem értve) azon időben a török hatalomnak is meghódolt hely volt. Természetes, hogy az ilyen helyeken lakók teljes személybiztonságra számítottak. Igy tiszteletes Nagy Balázs uram is, ki leányával, fiával, mostoha leányával és szolgájával őszi időben — mint ő maga mondja — valószínűleg szüret után, mikor a szőlőket pásztorok s más emberek is odahagyják, — kiment a szentgotthárdi szőlőkbe, tán sétálás végc a szépidő kedvéért, vagy valami szőlő munkát végezni, elé-

hozzá, ott csakhamar valami török csapatocska rájok üt, a szolgát, ki valószínűleg védelmezte magát, és gazdáját le is öli, hihető, hogy a fiatal fiú is vitézül viselte magát, egy szóval a csapat a lelkészt gyermekeivel együtt elfogja és Kanizsára hurczolja. Négy napig *kinozták*, nyomorgatták őket, minden valószínűség szerint, hogy nagy váltságdíjt igérjenek magukért s midőn a minden jog nélkül birtokos rablók kedvező eredményre nem juthattak, árverezésre állították ki a szegény rabokat. A papnak már jegyben járó szép nagy lányát megvette egy török, s elvitte Lippára; a növendék ifjút megvette a jancsár aga, s mint az oktalan állatot azonnal lefogatta, és férfiasságától megfosztatta (erővel megmetszette). Már a pap s szegény mostohaleánya, ki valószínűleg nem igen szép volt, a legnagyobb aggodalomban volhogy velök mi történik, mert az árverésen senki se vette meg őket. Midőn a törökök közt valakinek az a gondolata támadt, hogy e pappal s leányával kinálnák meg Hagymási István szent-gotthárdi kapitányt,[1]) kinek birtokában több török fogoly volt, ha nem lenne-e hajlandó kicserélésre. Hagymási úgy látszik hajlandó volt a cserére, s egy török katonával ki is cserélte a város papját mostoha leányával együtt, ígéretét vevén a papnak is, hogy a törökért járó sarczot megtéríti neki. Így a szegény praedikátor visszakerűlvén Szent-Gotthárdra, váltságdíja kiszerzése végett fűhöz, fához, Sopronvármegyéhez, Sopron városához is folyamodott, hogy ha csak lehet nagylelkű pártfogóját kárba ne hagyja.[2]) Egy másik jelentéktelenebb esetet ugyancsak a Sopron város levéltárából tanúlhatunk meg.[3]) Az egész egy szegény rab levele, mely röviden így következik:

»Én Pográcz György, az a ki az ellenségnek kezében akadván fogságra jutottam, mivel Isten engemet csodálatos gondviseléséből megmentett, hogy az török fogságra nem jutottam, annak okáért édes atyámfia jámbor feleségem az én sarczomat a melyet mán megmondék, küld alá mennél hamarább lehet ide Pápára, mert itt való ember vett meg engem s innét pedig az sarczom meglévén békével elbocsátanak, de addég sehová sem bocsátanak. Ha penig azt az én sarczomat (saczczmot) 15 napra megnem hozzák, engem ismét vissza adnak azoknak, az kiktől vettenek. Lett penig sarczom 15 magyar forintban (megállapítva) annak bizonyosan meg kell lenni. Az Istenért kérlek mint jó akaratú feleségemet, hogy egyéb ebben ne legyen, mert síralmas

[1]) Hagymási István 1614-ben volt szentgotthárdi kapitány. Lásd Nagy Ivánnál Hagymási cs.

[2]) Sopronvárosi levéltár. Ladula XXXI. et F. F. fasc 14 nro. 75.

[3]) U. o. nro. 62.

fogságra jutok ígyen, most jó helyen vagyok. Ezek után Isten áldjon meg sok javaival. Költ Pápán 17 die Novembris anno 1621. Idem qui supra.«

Már e két adatból is bizton lehet következtetni, hogy ez a rab fogdosás, az úgy nevezett végvidékeken a török uralkodás egész ideje alatt mindig így ment. A török szokásokból és erkölcsökből kimagyarázható, hogy a közvetlen váltság-díj hasznán kivül más okokból is kapkodták a keresztyén rabokat, az erőteljes férfit felhasználták rabszolgának s mint olyanokat cselédnek, a magyart leginkább lovásznak, kocsisnak, kertésznek, a fiúgyermekeket előbb apródoknak, aztán katonáknak vagy hárem-őröknek, az ifjú szép hölgyeket háremükbe vitték, de néha valószínűleg nagy váltságdij reményében idősebb asszonyokat is elvittek, mint például Vetéssy Gáspárnét szül. Báthori Zsófiát 1594-ben elfogatása és rabsága részleteiről azonban nincsenek adataink.[1]) s az idézett adatból csak azt látjuk, hogy kiváltására intézkedések tétetnek.

De ezek az egyenként történt elfogatások, elraboltatások bármily nagy csapások voltak is az egyesekre és családjaikra nézve, még sem mondhatók egyenként országos szerencsétlenségeknek, mint például a fentebb már érintett 1657-beli tömeges rabságra jutás, melyről nehány részletesebb adat is jutott kezeim közé. Így például a gróf Vay Ádám úr berkeszi levéltárában egy lajstromra találtam, melyben 30—40 akkori tatárrabságban levő hazánkfiának sarczáról van említés téve. A jegyzék 1658-ban készült s a következő érdekes tartalommal bír:[2])

Az kik megsarczoltak az tatároknak.

Borseth nemet officer	150	tallér
Szilvási Mátyás	170	»
Aranyos-polyáni Demjén Péter	200	»
Biharmegyei Rácz Bogh. Mihály	70	»
Lengyelfalvi Simon Márton	140	»
Benkő Mihály három széki	300	»
Almási Mihály	150	»
Görgey urunk fő szakácsa	200	»
Balásfalvi Velekei László	200	»
Kállai (talán Kääli) Nagy Pál	150	»
Köhalomszéki Halmágyi István fia	150	»
Telegdi László, György és István	1000	»
Zámbéri Miklós, Deák István szolgája	200	»

[1]) Lásd a Károlyi cs. Codexe III. kötet 590. lap.

[2]) Berkeszen (Szabolcsvármegyében) a gróf Vay Ádám levéltárában. Regestak II. kötet 5. sz.

Kis benzoni (talán baczoni) Benkő János . . . . 300 tallér
Harasztosi Demjén Gáspár . . . . . 240 »
Csiki Fodor Ferencz . . . . . 200 »
Sebessi Miklós uram sarcza ha meg nem másolják 10,000 »
Belényesi Vajda Miklósé (meghalt a fogságban) . 600 »
Kemény János uram ő nga saczcza . . . . . 400,000 »
Aranyosszéki bagányi Péter János . . . . . 300 »
Háromszéki középajtai Szűcs György . . . . 300 »
Vösz Gergely . . . . . 300 »
Ferencz László . . . . . 300 »
Kakucsi N. . . . . 200 »
Osváth György . . . . . 200 »
Szalánczi Gábor meghalt. [1])
Csiszár elevenen vagyon.
Szabó Gazsi az udvari-bolond meghalt.
Jármi Miklós [2]) } Ezek harczon elestek.
Gellén Gergely }
Sándi Dániel }
Basa Tamást és Enyedi Jánost az urunk papját nem találhatják.

Kállapon: Tatároktól elfogott raboknak részszerint való sarczok.

N. B. Kemény János is itt van. (Ez adat szerint a jegyzék 1659. közepénél előbb kelt.)

Ezekhez lehet még tenni Magyar Csesztvei *Miske Gábort*, ki 600 tallér sarczot fizetett, melyből 300 tallért édes atyja adott, 300 tallért pedig kölcsön kértek. [3])

Nagy György nemes embert, ki később Bethlen János erdélyi kanczellár feleségének öreg komornyikja volt, s kit Bethlen János maga 100 aranyon váltott ki a tatár rabságból. [4])

Berenhidai *Huszár Péter*, kit felesége Toroczkay Judit váltott ki saját maga, nagy-nyulasi, dedrádi s más Kolozsvármegyében fekvő portióit tévén zálogba. Ez esetet illetőleg a Comp. Constitutiók (Pars IV. t. 7. a. 1.) igen szépen rendelkezik, a mennyiben a nőnek ha férje ura váltságáért a maga saját jószágát köti le, az illető összeg erejéig jogot ad férje jószágában. [5])

---

[1]) Vajda Miklóssal együtt Szalánczit is említi Kemény János a halottak közt. Tört. Tár 1882. évf. 596. lap Szilágyi Sándor közlése.

[2]) Jármi Miklós elestét Kemény János is említi. *Önéletírása* 509. lapján és jó mezei kapitánynak nevezi.

[3]) A Miske cs. egyik ágának levelei közt M-Vásárhelyt. Csongvay Károly jogutód gondnoksága alatt.

[4]) Bethlen Miklós Önéletírása I. kötet. 266. lap.

[5]) Huszárt említi Kemény az Önéletírása 596-ik lapján; azután

Daczó László 500 tallért fizetett. (Lásd Putnoki levele a Máriaffi család levéltárában.

Zászlótartó Péterért 130 tallérig kezes Kemény János.[1])

Putnoki Zsigmond Doboka vármegyei nemes úr 5—600 tallért igér magáért s lehet, hogy 800—1000 tallér váltság-díj mellett évek múlva haza is érkezett. Egyébiránt fogságából írt leveleire még vissza térünk.

Vitéz Gábor előkelő családból származó birtokos ember, 1657-ik évi rab, csak 1661. január 1-jén állít ki nyilatkozatot, melyben haza térő rabtársát Hévizi Nagy Tamást és rokonait felhatalmazza, hogy jószágaiból, ha másként nem lehet, zálogbavetés sőt eladás útján is szerezzék össze váltságdiját.

Nevezetes e részben a Compilata constitutiók rendelkezése. Azt mondja ugyanis a törvény, hogy ha a rab maga nyilatkozott, hogy váltság-díja előszerzése végett jószágát is eladhatják, akkor e jószág — mintegy az ősiség felfüggesztésével — örökre a vevő kezében és birtokában marad. Ha pedig neje vagy a rokonok csak a magok fejétől adták el, a haza szabadult rab az illető summa letétele mellett visszaválthatta birtokát. A törvény e szabadelvű intézkedés által közvetlenül könnyíteni akarta a pénzszerzést, s közvetve a rabok szabadulását. De másfelől az a hatása is volt, hogy a szegény rabok nehezen vették reá magokat, hogy szabályszerű nyilatkozatot állítsanak ki, inkább évekig tűrték szerencsétlen sorsukat.

Ez a Hévizi Nagy Tamás[2]) azonban maga is kölcsönpénzzel váltván ki magát, nem igen volt alkalmas, hogy más számára szerezzen pénzt, s nyert felhatalmazását Maros-Vásárhelyt 1663. okt. 11-én kelt s magára a Vitéz Gábor okíratára vezetett nyilatkozatával átruházza Béldi Pálra »Vitéz Gábor uram édes egy testvér hugának, Vitéz Zsuzsannának urára, ki akkor még — 1661. jan. 1-jén — maga is keserves rabságban sinylődött, mostan pedig hazájában nagy úri renden él.« Béldi meg is felelt a bizalomnak s pár év alatt összeszerezte a pénzt — Alsó János Apaffi fejedelem kapitihájának levele szerint mintegy 1000 tallért. Úgy hogy Vitéz Gábor is az 1666-ik év nyarán, tehát kilencz évi rabság után kiszabadult. Maga Béldi Pál, kit

pedig a Tört. Tár 1882. évf. 596. lapján keresztnév nélkül írja. Huszár uram meghalt. Valószínüleg két Huszár volt a rabok közt.

[1]) Tört. Tár 1882. évf. 613. l.

[2]) Ez a Nagy Tamás Mikola Zsigmonddal együtt mint aláíró előfordúl az egyik kérelem levelen, melyet a Sidó-várban 1657. nov. 17-röl keltezve többen az országgyüléshez intéztek. Tört. Tár 1881 évf. 599. l.

Önéletírásában Kemény János is említ mint a capitulatióba beleegyező főrendet, szintén csak 1661-ben június hónapjában szabadúlt meg, még pedig 25,000 azaz: huszonötezer talléron.[1]) Felesége egyik levelében azt írja ugyan, hogy a tatár-rabság 30,500 azaz: harminczezer ötszáz tallérba kerűlt, de valószínűleg ez összegbe befoglaltatik a négy évi rabtartási költség is, vagy tán a kiszabadulás alkalmával tett nagyobb ajándékozások. Béldi előtt körűlbelűl egy évvel szabadúlt meg Apaffi Mihály a későbbi fejedelem, kinek első gyermeke 1661. september havában született. Adatom nincs reá s csak úgy emlékezetből írom, mintha olvastam vagy hallottam volna valahol, hogy az ő váltság-díja is 25,000 tallér lett volna.

A főurak közűl Kemény János szabadúlt meg leghamarább, mert igaz, hogy 1658 végén, még deczember havában is Krimben van, de már 1659. augusztus havában Gerendről keltezi leveleit.[2]) A mi a Kemény János váltságdíját illeti, igaz, hogy a fenntebb közölt jegyzékben 400 ezer tallérral van bejegyezve s ő maga is ennyinek mondja a tatár első követelését;[3]) de aztán a tatár lehagyta háromszázezerre oly feltétel alatt, hogy felét lefizeti most, csak ereszszék szabadon s a más felét igéri, hogy majd az ország megfizeti, vagy később ő maga. A különböző adatok összevetéséből úgy látszik, hogy Kemény János egyszerre lefizetett 116 ezer tallért, később 14 ezeret s ismét 20 ezeret, a 300,000 tallér másik felével — azt gyanítom — máig is adós valaki a tatároknak, vagy az ország, vagy Kemény János fejedelem utódai.

Kemény János pénzének összeszerzésében élénk részt vett eljegyzett mátkája, özvegy Wesselényi Istvánné, született Lónyay Anna, kinek férje 1656-ban elhalálozván, Kemény Jánossal — szintén özvegy emberrel — 1657-ben, a lengyel hadjárat megindúlása előtt jegyet váltott volt. A hagyomány szerint nagy értékű ékszereit tette zálogba, hogy vőlegénye váltságdíjából a még hiányzó részt kipótolhassa. Még egy észrevételt akarok tenni. Kemény Jánosnak többször említett levelei egyikében, mely az 1882. évi Tört. Tár 619. lapján van közzétéve, ez a sor fordúl elő: »*gyermeket idegen országban hagyatott zálogságból eliberálhassam stb.*« gyanítom, hogy a *gyermeket* szó olvasási vagy másolati hiba (végre lehet sajtóhiba is) e helyett *gyermekemet*. S lehetséges, hogy a később fizetett egyik vagy másik összegért hagyta valamelyik fiacskáját a közbenjáró moldvai fejedelemnél.

[1]) Béldi 1661. júl. 3-án már Bodolán van. Lásd Posgai kötlevelét.
[2]) Tört. Tár. 1882. évf. 619. l. Szilágyi Sándor közleménye.
[3]) U. o. 616. lapon.

Mert úgy, a mint nyomtatva van, az egész sornak semmi értelme sincs.

Posgai János Bodolán, 1661. jul. 3-án kelt kötlevelében maga mondja el, hogy: »esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiú, szent lélek, egy bizony örök Isten engemet úgy segéljen s úgy adja lelkem üdvösségét, mivel az tks és nzts Uzoni Béldi Pál uram ő keme Istenhez való buzgó indúlatjából, engemet reménytelenül, holott ő kemét nem is ismertem, bizonyos summa pénzzel, úgy mint száz harmincz (130) imperialis tallérokkal, Gyász-Vásárról Tatárországban utánnam küldvén, maga emberségére kihozatván, sok törekedése és fáradtságos munkája által, az pogány tatárnak sanyarú és elhitetlen rabságából, magát megfogyatkoztatván, ő keme megszabadított, holott mindenektől elhagyattattam volt. Ilyen istenes cselekedetiért azért, nem tekintvén ő keme érdemetlen elhagyott rabi állapotomat, kötöm én is az én hitem szerint arra magamat, hogy teljes tehetségem szerint életemnek minden rendiben ő kemének mint éltemig való uramnak és asszonyomnak, ő keme szerelmes házastársának, szerelmes gyermekinek mindenekben hű és igaz leszek. Barátjoknak barátja, ellenségöknek ellensége. Az ő kemék személyök, váraik. jószágaik. szolgáik ellen se titkon se nyilván semmi kigondolható szín és pretextus alatt se beszéddel se íratás által nem praktikálok. Ő kemék kedvek kereső, szófogadó s másoknak jó példaadó, igaz jámbor hű szolgájok leszek minden én reám bízandó dolgokban. Ha mit pedig ezek ellen cselekedőket értenék, értek látok és hallok, azok ellen magam is tehetségem szerint resistálok, ő keméknek magoknak vagy ő keméknek meghitt embereinek értésekre adom, és mindenekben magamat úgy viselem, mint ilyen kegyetlen rabságból ő keme jó akaratja által megváltatott tökéletes igaz hű szolgához és emberhez illik. Ez mellett az mint ő kemével conveniálhatok, istenes jó akaratjából értem adott saczczomról ő kemével végben maradok. igazságoson satisfaciálok. Ő keme is mindazonáltal továbbra is Istenre tekintvén és az én kicsiny szolgálatomra illendő fizetést rendelvén, maga becsületiért rendele életem táplálására két lovas katonának való fizetést, melyet magam sem reméllettem volna. Ha azért ennyi jótéteményeért ő kemének háládatlan lennék, az feljebb megírt conditiókát in parte annyival inkább in toto violálnám az Mozes öt könyvében írott Istennek minden átka szálljon rám« stb.

Ez a Posgai azonban pár év mulva mint számtartó a bethleni várban elhalt. A Kovács Gergely hadai közt volt egyik főhadnagy *Zsoltay István*, bár ismeretlen kéri Béldi Pált Jászvásáron 166-? márcz 7-én kelt levelében, hogy a kezei közt levő tatárral, melynek saczcza 380 tallér, cserélje ki őtet, mert rokonai megfizet nek s ő kész szolgálni is. Gyanítom, hogy Béldi ezt is kiszerez

Majos Ferenczet 1668-ban 55 tallérral szerzi haza Béldi Pál, és ez a Majos a tizenegy évi tatár rabság után hű cselédje lett Béldinek.

Váralyai Márton diákot 1669-ben váltja ki Béldi, valószínűleg nem drágábban, mint Majos Ferenczet, s róla Vitéz Zsuzsánna a következő 1670-ben így ír férjének Bethlenvárából: Nézem a szénacsinálást, mellettem üldögél a beteges Márton diák, ki mostanság jobb egészségben van.

Bikfalvi Bene Ferencz Krimben (Koszló vidékén Tatárországban) Tokszova nevű faluban 1670-ben kelt levelében kéri Béldi Pált, hogy őtet is váltsa ki, mert a mint hallja, édes atyja meghalt, senkije sincs, akibe bízzék s leköti előre bikfalvi jószágát. Ezt is kiváltotta Béldi.

Tarnóczi Andrást is Béldi váltotta ki. (Lásd Déési Ferencz jelentését.) Valószínű, hogy *Bessenyei Jánost* is 200 talléron Béldi váltotta ki hazajövetele után nem sok idő mulva.[1])

Tar András Kővárban 1668. jun 3-án kelt levelében felkéri Teleki Mihályt, hogy *Némay Ferencz* volt belsőszolnokvármegyei vice-ispán most Sul-basi nevű faluban rab, sarcza 160 imperialis tallér, és *Szigeti Barta János* ugyanott levő rab kiszabadításában valamit tegyen. Teleki e levelet sajátkezű hátírattal Béldi Pálhoz teszi át.[2]) Eredményéről nincsenek adataink.

Szilágyi Sándornak már többször említett közleményében, Kemény Jánosnak krimi rabságából keltezett (1657—58-ból) rendkívül érdekes levelei vannak, melyek más színben mutatják a későbbi trónkereső hadvezért, világossá tévén, hogy már ez időben onnan fogságából is ugyancsak »halászott« a fejedelemség után; ez adatok eddigelé ismeretlenek valának, mindazáltal Kemény János legújabb életrajz-íróinál is figyelem nélkül hagyattak.

Közöl aztán levelet *Kornis Ferencztől* is 1657-ből Sidóvárából, Bakcsi-Szerai felett, Kemény János egyik levelében megemlékszik nehány rabtársról is így írván: »*Csontos* az Neszter mellől gyalog; *Kelemen* az Neszteren innen az Ngod (II. Rákóczi Gy. fejedelemhez intézve) lova félén, *Vadassy* az tatár lován menének el, nem tudom szegények haza juthatnak-e?« Említi továbbá Kemény, hogy *Kovács Gergely, Kovács György* vele vannak s hogy szegény Sebessi uram, Huszár uram, Szalánczi uram és Vajda Miklós meghaltak. Egy az ország rendeihez szóló, Sidóvárban 1657. nov. 17-én kelt levelet Kemény János, Kornis Ferencz,

---

[1]) Úgy látszik, ennek a Bessenyeinek közli egy levelét Szilágyi Sándor a Tört. Tár. 1882. évf. a 618. és 619. lapon.

[2]) Látható gróf Béldi Ákos méhesi levelesládájában.

Nagy Tamás, Domokos Tamás, Huszár Péter, Mikola Zsigmond írnak alá. [1])

Fekete Péter is Krimben Tuléban 1658. febr. 8-án kelt levelében kéri Rákóczit, hogy szabadítsa ki.

Egy igen keserves levelet közöl Szilágyi Sándor, melyet Tayhan nevű faluból 1658. május elején *Váradi Nikodin László, Bessenyei János, Kállai Kálnási Pál* és *Szabó Imre, Alsó-csernátoni Damokos Péter, Székely-dályai Székely András*, medgyesi szolga *Herter Ferencz, Pataki János, Újvári János, Szilassy János, Szemeriai Balog Mihály*, udvarhelyszéki *Kovács Máté, Sági Ferencz*, mint Ak- és San Murza rabjai intéztek az ország rendeihez Vinczen lakó *Fehérvári Mózes, Páray Vajna Gáspár* és *Kállai Konti János* egykori rabtársaik ellen. Kemény panaszt emelvén, minthogy ezek szabadon elmehetéseért és visszatéréseért a panaszlók kezességet vállaltak. Ezek aztán el is bocsáttattak a rabságból, de a kitűzött négy hónap alatt sem a magok sem az illetők váltságdíját meg nem szerezték és be nem küldték, sem igéretök és esküjök szerint a fogságba vissza nem tértek. [2]) Igy már most őket, kik ezekért kezességet vállaltak, sokkal inkább gyötrik, kínozzák és azoknak is sarczokat ezekkel fizettetik.

Itt van *Török János* levele, mely kelt Bakcsi-Szeraiban 1664-ben ápril hó 28-án s intézve van három fiú testvéréhez, t. i. Erdélyországban, Fehérvármegyében Háporton mellett Asszonynép nevű faluban lakó Török Gábor, Török Mihály és Török Tódor öcscséhez, írja, hogy ő Eszin-Cselebi tatár rabja, 70 tallér a váltsága s esdekelve kéri öcscseit, hogy váltsák ki.

Igen érdekes még *Bísti László* levele, mely Kaszin-baszában Humet kapudán pasa házában, a tengerparton 1659. pünkösd előtt két héttel kelt s írja, hogy *Sándor János* urammal s még nehány társával az Isten csodálatos módon, ki hozá Tatárországból, azaz hogy szerencsésen megszöktek s valami csolnakhoz jutván a tengeren egész a Duna torkolatjáig elvergődtek. De Isten ő felsége az mi büneinkért nagyobb rabságra ada, az Dunán valami gályás törökök reánk találván elfogdosának bennünket, kettőt meg is ölének közüllünk, azt az Dunába veték s minket eladni Konstantinápolyba vittek. Itt is az mi szerencsétlenségünk

---

[1]) A Tört. Tár. többször idézett közleményében Balog Máté levelei is közölve vannak, holott ő nem volt rab; hanem II. Rákóczi Gy. ügyvivő küldöttje a tatár kán udvarában s nehány fejedelmi udvari embert ki is szerzett, de kevés pénze lévén, kevesett tehetett.

[2]) Az erdélyi törvények szigorúan büntették az ilyen szökevény csalókat ép mint azokat is, kik hamisan gyüjtöttek vagy a begyűlt pénelsikkasztották.

úgy adá, hogy gályásember vőn meg bennünket. Mindazonáltal esék értésemre Tisza István uramnak s Harsányi Jakab uramnak itt benn léte. Ő keméket megtalálván alkuvásban vannak érettem, csakhogy az pogány eb 500 tallért kér érettem, százat megígértek ő kemék. stb. Básti levelének tartalma bár mily izgató, maga a levél elég nyugodt s bizalomteljes és lehet, hogy csakugyan meg is szabadúlt, de ennek mindenesetre később kellett történnie mint ő hitte; mert hisz tudjuk maga Tisza István és Harsányi mint a kegyvesztett II. Rákóczi György ügynökei később a *Jediculába* kerültek s onnan csak hónapok múlva szabadúltak ki.

E helyen még két levelet említek fel, melyeknek másolatai Erdélyben és az anyaországi éjszaki vármegyékben Mármaros, Bereg, Ugocsa, Ung, Zemplén, Szatmár vármegyékben meglehetősen el vannak terjedve. Az egyik kelt Krimben 1715. április 2-án s írója Altorjai László Mátyás és Pap István rabok. A másik kelt Asztrakánban 1725. april 2-án (Az évszámban csak a *tízes* különbözik) s írója egy magyar származású muszka tiszt Turkoly Sámuel. Az írók személyes viszonyai persze különbözők, de mind két levélben vannak nyelvészeti és etnografiai tudósítások, melyek egymáshoz teljesen hasonlók s úgy látszik mintha egészben véve mindkét levél csak azért íratott volna, hogy azok a scytha, muszka, tatár népismei és nyelvészeti adatok forgalomba jőjenek, mert tán nem is kell mondanom, hogy e két levelet hamisoknak tartom, [1]) de azt meg kell említenem, hogy e kettőn kívül más versioban is olvastam s lehet, hogy már nyomtatás alá is kerültek valahol.

DEÁK FARKAS.

[1]) Vagy legalább annyira interpoláltaknak, hogy az érintetlenség és eredetiség előnyeire semmiképen sem tarthatnak igényt.

A LONGOBARDOK VÁNDORLÁSA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

VI.

Hogy mely vidékeken vonúlt keresztül a dél felé költöző longobárd nép, arra nézve a három legrégibb és legmegbízhatóbb nemzeti kútforrásra kell támaszkodnunk.

Az *Origo* szerint:

Megindúltak a longobárdok és elérkeztek Golaidába és azután megszállották aldionokként Anthaibot és Bainaibot, sőt Burgundhaibot is. [1])

A *Chronicon Gothanum* szerint:

A longobárdok legelőször Scatenaugában, az Elbe folyó partján foglaltak új lakóhelyet. Azután harczok közt elérték Szászországot s azt a helyet, mely Patesprunának neveztetik. Ezen a vidéken a mi ősatyáink hosszú ideig laktak és sokfelé viseltek háborúkat. Innen hadaikat a beovinidek országába vezették, hol mai napig is láthatók még Wacho király házának és lakásának nyomai. [2])

Paulus Diaconus szerint:

A longobárdok éhségtől kényszerítve, elhagyták Scoringát, (hova Scandináviából mentek) és Mauringába költözködtek. Mauringából is kivándorolván, Golandába értek, hol, úgy mondják, hosszabb ideig maradtak. Azután néhány évig Anthaibot, Ban-

[1]) Et moverunt se exhinde Langobardi, et venerunt in **Golaidam, et postea possiderunt** aldonus Anthaib et Bainaib seu et Burgundaib.

[2]) Scatenauge Albiae fluvi ripa primis novam habitationem **posuerunt**; sic deinde certantes Saxoniae patria attigerunt, locus ubi **Patespruna** cognominantur; ubi sicut nostri antiqui patres longo tempore **asserunt habitasse**, et in multis partibus bella et pericula **generarunt. Unde in** Beowinidis aciem et clauses seu tuba clangencium ad suam **proprietatem** perduxerunt; unde usque hodie praesentem diem Wachoni **regi** corum domus et habitatio apparet signa.

thaibot és hasonlókép Burgundhaibot is lakták, a mely neveket gau- avagy helységneveknek lehet tekinteni.[1])

Sem az angol-szász népmondák, sem Saxo Grammaticus, ki a hagyományokat tudákos magyarázatokkal tódította, nem vetekszenek fontosságra nézve ezen, bár első tekintetre ellentmondó, de a mint látni fogjuk, lényegökben mégis megegyező s egymást nagyon szépen kiegészítő adatokkal.

Pál diakón az *Origo* nyomán ismerteti a vándorlást; azonban a bejárt vidékek számát más kútfőkből szaporította. A *góthai krónika* meg a maga módja szerint megkísérté világosabb leírását adni a longobárdok bevándorolta iránynak. Nem fektetek semmi sulyt arra a furcsa combinatiójára, hogy a longobárdokat előbb Thraciába küldi s azután kétszer költözteti be Pannóniába; mindamellett a melyik adata helyes, azt előre is nagyon fontosnak kell kijelentenem.

Maguk a bevándorolt vidékek, melyeket ezen forrásaink említenek, minthogy épen a nép ajakáról jegyeztettek föl, nem abban a sorrendben következnek, mint a melyben azokat az útban levő nép érintette. Igy például a népköltészet az egymással rímelő Anthaib — Banthaib neveket egymás mellé tette. A történettudománynak ma már többé-kevésbbé sikerült e helynevek magyarázatát adni, s azt hiszem, leghelyesebben teszek, ha a természetes sorrendben veszem őket tárgyalás alá.

Tehát Pál diakón szerint a longobárdok első megállapodási helye *Skoringa* volt. Müllenhoff azt hiszi, hogy ennek egy a töve az angol-szász *scora* s az angol *shore* szóval, a mely partot jelent s e szerint Skoringa annyit tenne, mint az Elbe partvidéke (Ufergau).[2]) S valóban a középkorban az Elbe balpartját *dat Elfgestade* néven is nevezték.[3]) Hammerstein a régi alaknak megfelelő nevet a Sciringa (ma Schieringen) helynévben véli feltalálni.[4])

---

[1]) I. 10. 11. 13.: Maguam famis penuriam in Scoringa provincia perpessi, in Mauringam transire disponerent. Egressi Langobardi de Mauringa, applicuerunt in Golanda, ubi aliquanto tempore commorati, dicuntur post haec Anthaib et Banthaib, pari modo et Burgundaib, per annos aliquot possedisse; quae nos arbitrari possumus esse vocabula pagorum seu quorumcumque locorum. Az ismertetett pesti codex a következőkép adja ezen passus fontosabb részét: Egreſſi itaq; langobardj de mauringa applicuer ingolanda. Ubi aliq̃ndo tẽpore cõmorati: d'ur p' hec anthab & banthaib parim̃do & uurgundaib· p anno ſ aliq̃t poſſedi ſſe.

[2]) Müllenhoff *Nordalbingische Studien.* 1858. I. 141. l.

[3]) Hammerstein-Loxten i. m. 56. l. 1) j.

[4]) Csakugyan Paulus egyik régi kivonatában, melyet 1728-ban

Ez a barskampi erdőben, Bleckedéhez nem messze levő majorság az Elbe egyik ősrégi, élénk forgalmú réve mellett fekszik s területén egész sor régi kőemlék van, mely tisztán bard maradványnak látszik. [1]) Bluhme véleménye szerint a krónika Scatenauga helye csak egyik változata a Skoringa szónak. [2])

Skoringából, mint ugyancsak Paulus Diaconusnál olvassuk, *Mauringá*ba jutnak a longobárdok. E vidék meghatározásában nagyon eltérők a nézetek. Már Zeuss figyelmeztetett arra, hogy ez a szó a Ravennai Névtelennél is előjön *Maurungani* alakban, másik, régibb neve gyanánt a nagy *patria Albis*-nak, mely Dánia alatt terül el, Daciáig nyúlik s magába foglalja Baias vagy Baiohaim országot is. [3]) Müllenhoff rámutat a Sangerhausen mellett levő Morungen, valamint a Northeim vidékén eső Moringen helységre. Hammerstein úgy vélekedik, hogy nem tekintve a Göttingen vidéki Moringen területén létezett Morongano nevű gaura, a kérdés teljesen meg van oldva, ha ezt a helyet Magdeburg vidékére teszszük.

Itt van döntő értéke a *Chronicon Gothanum* következő szavainak: »Saxoniae patriam attigerunt, locus ubi Patespruna cognominantur.« A Moringau valóban Paderborn vidékével, mert az említett Patespruna nem más, mint Paderborn, szorosan érintkezett. Igy lesz világossá Ptolemaeus is akkor, midőn a longobárd

---

Christ adott ki, Sciringának van Scoringa írva. L. *Archiv für ält. d. Geschichtskunde.* IV. 465. X. 366.

[1]) Hammerstein-Loxten i. m. 56. l.

[2]) Bluhme *Die gens langob.* I. 17. l. — A mi Saxo Grammaticus (*Historia Daniae* ed. Müller 1839. VIII. 418 l.: Primum itaque Blekingiam advecti ac deinde Moringiam praeternavigantes ad Gutlandium se appulerunt, ubi, et Paulo teste, autore Frig dea Langobardorum vocabulum, quorum postea gentem condiderunt, traduntur adepti; tandem ad Rugiam se applicantes desertisque navigiis solidum iter ingressi [itt Rugilandot Rügen szigetével zavarja össze], cum multam terrarum partem emensi armisque depopulati essent, post editas late strages, postremo petitis in Italia sedibus, priscum gentis vocabulum suo nomine permutarunt stb.) Blekingia nevét illeti, azt nem tartom egyébnek reminiscentiánál. Déli Scandináviában (Svédországban) van Gottland (ma Wisbylän) és Blekingen (ma Karlskrona-län). Szerintem a Scatenauga is nem más, mint a Schatanavia (Scandinavia) egy változata. L. Fredigarius ed. Bouquet *Recueil des histor. des Gaules.* II.

[3]) Zeuss *Die Deutschen* 472. l. **) j. Ugyanitt fölveti azt a kérdést is, hogy hát ha a Mauringa talán csak másik neve az Elbe keleti oldalán elterülő alföldnek, maur – mor-ból, mely a német M Sumpfland.

svéveket a sigambrok legközelebbi szomszédainak mondja.[1]) S minden jel arra vall, hogy ide nem az egész longobárd nép költözködék be. Ptolemaeus az Elbe vidékein, az angrivariak mögött is ismer még longobárdokat *Λαγγοβάρδοι* néven. Sőt tovább menve, azt látjuk, hogy Paderborn környékéről sem költözött el az egész népraj. Bluhme ugyanis úgy találta, hogy Közép-Westfália népessége (különösen Paderborn és Soest környékén) rendkivül sok hasonlatosságot mutat a családnevekben, paraszti intézményekben és jogfejlődésben a lüneburgi Elbevidék lakosságáéval, s a régi soest-lübecki jog némely pontjaiban emlékeztet a longobárd Edictusra.[2]) Ez csak akként fejthető meg, ha föltesszük, hogy mindkét helyen longobárd elemek maradtak.[3])

Ez a körülmény, ha a következtetésben kissé merészeknek szabad lennünk, azt árúlja el, hogy a mauringabeli longobárdok, a mint itt letelepültek, az általok lakott terűletet egyáltalában el sem hagyták. Némi súlyt ad e föltevésnek az is, hogy a *Chronicon Gothanum* szerint a longobárdok sokáig lakták ezen terűletet, s maga az *Origo* egyenesen *Golaidá*ba viszi őket az ős hazából, a nélkűl, hogy akár Mauringáról, akár a krónika elbeszéléséről tudomása volna.

A Golaida nevet Paulus Diaconus az érthetőbb *Golandá*val helyettesíti s művének legrégibb kézirata tovább javítja *Rugolandá*ra. Zeuss először Gotlandára — Góthországra — gondolt, azután inkább hajlott a st.-galleni szöveghez.[4]) Legújabban Förstemann[5]) foglalkozott e szó etymologiájával s arra az eredményre jutott, hogy *Golanda* a régibb *Gaviland* alakból állott elő, szélesen kiterjedt sík szántóföldet jelentvén, a minőt vagy a Nordhausen melletti Aranyligeten (goldene Aue) vagy a magdeburgi termékeny partvidéken (Börde) érintett a longobárdok vonúlása. Bárminként magyaráztassék is ez a név, az az egy bizonyos, hogy a góthok országát, mely messze keleten, túl a Visztulán feküdt, hol a longobárdok soha sem fordúltak meg, semmiképen sem jelentheti.

A következő Anthaib, Bainaib és Burgundhaib nevekben lehetetlen első tekintetre észre nem vennünk a *-haib* vagy *-aib*

[1]) L. Ptolemaeust 514. l. 4. j.

[2]) Rotharí király törvénykönyvében c. 204. előfordúl ez a szó: silpmundia, — s ugyanez értelemben és alakban nem fordúl elő sehol másútt, csak a régi lübecki jogban.

[3]) Bluhme *Die gens l.* I. 23—25. l. és Platner i. h. 175—176. l.

[4]) Zeuss i. m. 472. l.

[5]) *Geschichte d. deut. Sprachstammes.* II. k. 211. l.

képzőt, melynek a mai *heim* az ivadéka s mely e nevekben Grimm szerint is *gau* értelemmel bír. [1])

Az *Anthaib* szót Zeuss egyenesen Antarum pagus értelemben magyarázza és Šafařik siet azt elfogadni. Azonban ha tekintjük, hogy ama terűleten, melyet a longobárdok bejártak, sohasem tanyáztak a szláv antok s nevök is csak két századon belől (550—770) említtetik a Dnieszteröl és Maeotistól északkeletre, s hogy az *ant* nevet a nyugati germánok sohasem használták: önkéntelenűl is más combinatio után kell látnunk. Loserth föltevésének, a mely szerint ezt a nevet az Aenniená előkelő bajor nemzetség nevével kisérti meg összefüggésbe hozni, melyről az ó bajor törvény emlékezik s mely egy az angol-szász monda Aenenas nevével, positiv értéket semmi esetre sem lehet tulajdonítani. [2])

Én azt hiszem, hogy az Anthaib név helyett az idézett forrásokban *Wandhaib,* helyesebben még: *Wand(a)lhaib*nak kellene állania.[3]) A longobárdoknak ugyanis a mint délkelet felé vonúltak, mielőtt még Burgundhaibba értek, érinteniök kellett a vandalok egykori lakóhelyeit, honnan ezek még a markomann háború idejében az askiburgi hegyek (Óriás-hegység) tövéhez vonúltak le, mely hegyeket azután rólok Vandal-hegység neven is emleget a történetírás. [4]) Azonban van rá adatunk, hogy a vandal nép egy része — s valószínűleg a silingi ág — otthon maradt a régi hazában [5]) s az Afrikába vándorlottak is folyvást fenntartották igényöket az ősi birtokokra. A visszamaradottak inkább csak védelmezői voltak a kiköltözöttek örökének. S védelmezték is azt hevesen. [6])

Hogy a longobárdok ide juthassanak, egy nagyobb folyón

---

[1]) Grimm *Gesch. d. d. Sprache.* II. k. 412. l.

[2]) Loserth *Die Herrschaft der Langobarden in Böhmen, Mähren und Rugiland.* (L. *Mittheilungen des Instituts für oesterr. Geschichtsforschung.* II. k. Innsbruck. 1881.) 359. l. 3) j.

[3]) A germán nyelvben e szó végső szótagjára esvén a hangsúly, könnyen történhetett a Wand(al)haib egy szótagjának kiesése. Másfelől a szókezdő lágy labialis (w) hang minden nyelvben könnyen elenyészik, elkopik; pl. a longobárd 'olf, 'ulf megfelel a német wolf-nak.

[4]) Dio Cassius 55, 1: *ῥεῖ δὲ (ὁ Ἄλβις) ἐκ τῶν Οὐανδαλικῶν ὀρῶν.*

[5]) Procopius *De bello Vandalico.* I. 22: *τούτων μὲν οὖν Βανδίλων, οἳ ἔμειναν ἐν γῇ τῇ πατρῴᾳ οὔτε μνήμη τις οὔτε ὄνομα ἐς ἐμὲ σώζεται. ἄτε γάρ, οἶμαι, ὀλίγοις τισὶν οὖσιν ἢ βεβιάσθαι πρὸς βαρβάρων τῶν σφίσιν ὁμόρων ἢ ἀναμεμίχαι οὐκ ἀκουσίοις τετύχηκε, τό τε ὄνομα ἐς αὐτοὺς πη ἀποκεκρίσαι.*

[6]) Platner i. h. 167—168. l. Zeuss 454. l. téved, midőn ez ős hazát Pannóniában levőnek mondja.

kellett átkelniök, t. i. az Oderen (régi neve Viadrus). És erről a folyóról traditiójuk meg is emlékezik. Én legalább az amazonokkal és bulgárokkal való harczukat nem nézem másnak, mint a vandalokkal vivott elkeseredett háborúnak; s csak a tudákosságnak tulajdonítom e névnek amazokkal való fölcserélését. A monda feljegyzője bizonyára nem tudta felfogni, miként harczolhatott a vándor nép oly hosszú út után ismét vandalokkal; — kivált, miután egyszer már Godan segitségével teljesen tönkre tette őket.

De bárhol esett légyen Anthaib, a longobárdok innen bizonyára *Burgundhaib*ba mentek először. Burgundhaib fekvésére nézve a kutató történetírás teljesen egyetért. A vandalok törzsrokonai, a burgundok, Elbe vidéki hazájokból 373-ban kerekedtek föl s nyomúltak a Közép-Rajna mellékeire, helyet engedve a mindjárt utánok vonúló longobárdoknak. S valóban ezeket már 379-ben nagy mozgásban találjuk,[1]) mi szintén azt mutatja, hogy a vandal birtokokról, Anthaibból siettek minél előbb kitakarodni.

Hátra van még a longobárdok vándorlása ezen vitás állomásainak utólsója, *Bainaib*, vagy Anthaibbal rímelő alakjában *Banthaib*, mint ezt Pálnál találjuk. Ez utóbbiba fogódzva, állította Šafařik, hogy az nem egyéb, mint Wendhaib, vagyis a vendek gauja.[2]) Szerencsére azonban Müllenhoff Károly, kinek a német nyelvészet a régi helynevek magyarázatában Grimm után legtöbbet köszönhet, legújabban fényesen fejtette meg ezen szó jelentését.[3]) Müllenhoff szerint e szónak valódi alakja *Baynaib*. Valószínű, hogy benne — mondja a nevezett tudós — gyenge régi longobárd többes-számú genitivus rejlik: *Bajina* = a góth *Bajanê*, ófeln. *Bajono*, angolsz. *Bajena*. *Baynaib* e szerint *Bajina-aib* helyett van, ez pedig azt teszi, hogy *Bojorum regio*.

A kelta eredetű bójok országa (későbbi nevén Bojohaemum), kiknek hatalmát a dákok semmisítették meg, Csehország és környékének vidéke. Hogy a longobárdok valósággal lakoztak ez országban, azt a *Chronicon Gothanum* is csalhatatlanúl bizonyítja. Mert a beowinidek, kiket ez említ, azok a szláv vendek, kik a longobárdok Csehországból távozása után e terűletre lehúzódtak

---

[1]) Prosper Aquitanus *Chronicona* a 379. évhez: Langobardi ab extremis Germaniae finibus oceanique protinus litore Scandiaque insula magna egressi, et novarum sedium avidi, Iborea et Aione ducibus Vandalos primum vicerunt. — Itt a krónikás egy év alá foglalja hosszú időnek eseményeit; épen úgy tesz, mint Regino apát a 889. évnél a magyarokat illetőleg.

[2]) Šafařik: *Slavische Alterthümer* 130—132. l.

[3]) Haupt *Zeitschrift*jében IX. k. 223. s köv. ll. *Verderbte Namen bei Tacitus* című értekezésében.

s más vendektől megkülönböztetve, bóji-winideknek neveztettek. [1]) Sőt a krónika még azt is mondja, hogy a longobárdok egyik királyának, Wachónak palotája volt ez országban s palotájának romjai még az ő idejében, a IX. század elején láthatók valának. Bluhme szerint ez a királyi vár ugyanaz a Camburg, melyet N. Károly hadserege a beowiniidek 805-ben, majd ismét 810-ben történt megtámadása alkalmával lerombolt. Ez a mai Kamberg, Prágától délkeletre.

VII.

A longobárd hagyományok szerint a nép Gambara fiainak, Ibor és Agio herczegeknek vezetése alatt vonúlt ki Elbe-melléki hazájából.

Vajjon nem lehetne-e, ha csak megközelítőleg is, megállapítani ezen kivándorlás időpontját? E részben nagyfontosságú az az adat, melyet Prosper Aquitanusnál találunk. Azt mondja ugyanis ő, hogy Agio herczeg 389-ig viselte a főhatalmat; ekkor halt meg. Utána fia, Agelmund, király lett s 33 évig uralkodott a vándorlásban levő nép fölött. Ha ez adatok hitelessége ellen kifogásunk nincs — s valóban nem is lehet — a longobárdok átkelését az Elbén körűlbelől a IV. század elejére vagy legfeljebb közepére tehetjük. A Rajna és Elbe között már jóval előbb alakúlt két roppant népszövetkezet ekkor kezdett igazábban terjeszkedni s a római birodalmon kívűl a szomszédos rokon törzseket is fenyegette. Az alsó Rajna körűl a sigambrok-, amsivariak- és chattokból lettek a frankok, az Elbe mellékén a chaukok-, angrivariak- és cheruskokból képeződtek a szászok. E két hatalmas népcsoport vagy elnyelte a lassanként önálló fejlődésnek indúlt kisebb törzseket, vagy ha nem hódoltak meg, kivándorlásra kényszerítette. Ez utóbbiak közt voltak a longobárdok is. [2])

[1]) A beowinideket említi a *Chronicon Moissiacense* ad a. 805. (*Monum. Germ.* II. 258.) beuhuuinidis néven és az *Annales Xantenses* ad a. 845 (u. o. II. 228).

[2]) A longobárdok őstörténetének chronologiáját megállapítani rendkívűl nehéz feladat. Az idő folyama ellenében, visszafelé kell haladnunk, hogy olyan a milyen időrendet nyerhessünk. Az az évünk adva van, a mikor a longobárdok Pannóniából kivonúlnak; ez az 568. év. Paulus Diaconus II. 7. a longobárdok Pannóniában tartózkodását — nyilván az *Origo* nyomán — 42 évre teszi, minek alapján Zeuss (474. l. **) j.) azt állítja, hogy a longobárdok 526-ban lépnek Pannónia földére. Azonban maga Pál I. 22. beszéli, az *Origo*val és *Chronicon*nal megegyezőleg, hogy a népet Audoin vezette Pannóniába, a ki pedig csak Waltharinak. Wacho fiának két éves uralkodása után jutott a királyságra. Procopi

Azalatt, míg a longobárdok Burgundhaibig jutottak, meghaltak vezéreik: Ibor és Agio. Ekkor elhatározták, hogy többé nem herczegeket választanak, hanem a többi népek példájára királyt. Erre főképt az sarkallta őket, hogy az összpontosított hatalomban a nép egysége, összetartása mindenkorra biztosítva legyen. A vándorlás esélyeinek kitett nép csakhamar belátta, hogy ha több herczeg közt osztja meg az uralkodói hatalmat, ezek szét fogják forgácsolni a törzset: egyiket kalandvágya, másikat elégedetlensége vagy idegen népek édesgetése könnyen arra bír, hogy magának a nép kebeléből hadat toborzzon s ezáltal a zömöt részekre szakítsa. S meg kell vallani, ebben teljes igazsága volt; a későbbi események e logikát igazolták.

Első királyuk Agelmund volt, az Agio fia, ki a gugingok híres nemzetségéből származott. Harminczhárom évig uralkodott a longobárdok fölött, »mint őseink reánk hagyták«, mondja Pál diakón.

De B. G. III. 33. szintén említi a longobárdok Pannóniába költözését; azt állítja, hogy Justinián császár ajándékozta oda Pannóniát a longobárd királynak, de ezt nem nevezi meg. Azonban följegyzett egy fontos adatot, melyből legalább Wacho uralkodásának határideje állapítható meg. A keleti góthok fejedelme, Vitigis, midőn Ravennában Belizár szorongatja, 539-ben segítségül hívja Wachót (II. 22: ἐς δὲ Λαγγοβάρδων τὸν ἄρχοντα Οὐάχιν πρέσβεις ἔπεμψαν, χρήματά τε μεγάλα προτείνοντες καὶ ἐς τὴν ὁμαιχμίαν παρακαλοῦντες). Tehát 539-ben még él Wacho. Valószínű, hogy még ez évben meghalt; utána Walthari uralkodik 7 esztendeig azaz 546-ig s csak ennek halála után foglalja el a trónt Audoin. Föltéve, hogy neki trónraléptekor az volt első dolga, hogy népét Pannóniába vezesse, e beköltözés semmi esetre sem történhetett 546. előtt s így a longobárdok pannóniai időzése sem terjed mintegy húsz évnél többre. És e combinatiót igazolják a *Chronicon Gothanum* következő szavai is: Deinde in Pannoniae urbis patriam suam hereditatem affixerunt; et *viginti et duo annos ibi habitare perhibentur* (tehát csakugyan 546—568-ig). L. e chronologiai felvilágosításokra nézve Platnert i. h. 180. l. 3) j.

A herulokat még Tato király teszi tönkre; ez a háború 508-ban megy végbe (Wiese *Die älteste Geschichte der Langob.* Halle, 1877. 43. l.) s minthogy Pál szerint (I. 21.) Tato nem sokáig örült győzelmének, azt hiszem, nem sokban tévedek, ha azt állítom, hogy Wacho 509-ben taszította őt le a trónról. Így tehát Wacho 30 évig uralkodott. Ennyit vesz föl Loserth is i. h. 364 l. Most már tudva azt, hogy Agelmund 389-ben nyeri el a királyságot s 33 évig uralkodik vagyis 422-ig, Lamissio 3 éves (l. Prosp. Aquit. ad a. 423.) uralkodása pedig 425-ben ér véget; továbbá, hogy Leth 40 évig viseli a legfőbb méltóságot: a 465—509-ig

Utána Lamissio következett (422-ben), ki a monda szerint egy kéjnőnek volt gyermeke. Ez a nő egyszerre hét gyermeket szült s bele hányta őket egy tóba. Esetleg épen arra járt Agelmund, megállította lovát, s midőn első bámulatában a szegény gyermekeket dárdájával, melyet karján hordott, ide-oda forgatta, az egyik megragadta kezével a király dárdáját. A király fölneveltette a fiút s minthogy tóban találtatott, a tó neve pedig longobárd nyelven *lama* volt (a német Lehm), Lamissio nevet adott neki.

Nyilvánvaló dolog, hogy ezt a mesét is a szójátékokat hajhászó középkori elmésség találta ki.

---

terjedő időre négy király uralkodása esik (Gildehok, Godehok, Klaffo és Tato), kik közül csak Godehokról tudunk annyit, hogy Odovakarnak kortársa volt.

Waitz (*Scriptores rer. Langob. et Italic.* 503. l.) közli a XIII. század tájáról való Sz. Faustin-féle codex egy catalogusát, mely a longobárd királyok következő chronologiáját adja: Agilmond, filius Aion, fil. Theoñ, duc Scandin., primus rex Long., regn. ann. 33 Lamusi nothus regn. ann. 40, dictus Lintigior, a quorum reges b. Lintigior, id est gloriosus, a quo septem reges vocati Lintigior. Oethei regn. ann. 41. Gildoochim regn. ann. 11. Codoc regn. ann. 12. Clafon regn. ann. 5. Vant regn. ann. 10. Unac regn. ann. 18. Waltarahis regn. ann. 7. Audoin regn. ann. 42. Alboin regn. ann. 31 in Pannonia. Ha ezeket az éveket összeadjuk s kivonjuk 568-ból, mikor Alboin király uralkodása Pannóniában megszűnik, 318.-at nyerünk. Ez még megállhatna. Ettől számítva fölfelé, Godehok uralkodása, kiről bizonyos, hogy 487 körül volt király, a 443—455 közötti időre esnék. Ez a chronologia tehát egészben véve nem fogadható el. Azonban megmaradva föntebbi combinatiónknál, azok a számok, melyeket Gildehok, Godehok és Klaffo uralkodási éveiként vesz föl, teljesen beleilleszthetők számításunk keretébe. Eszerint Gildehok 465—476., Godehok 476—488., Klaffo 488—493-ig uralkodik.

A longobárd királyok uralkodásának chronologiai tábláját tehát én így állítom össze:

Agelmund	389—422
Lamissio	422—425
Leth	425—465
Gildehok	465—476
Godehok	476—488
Klaffo	488—493
Tato	493—509
Wacho	509—539
Walthari	539—546
Audoin	546—563
Alboin	563—572

Mikor a longobárdok áthatoltak az említett folyamon, sokáig időztek annak tulsó partján. Azonban azalatt, míg a fáradalmakat kipihenték, történt, hogy a bulgárok (?) egy éjjel hirtelen rájok törtek, közülök sokat leöltek s oly rettentő dühvel kegyetlenkedtek, hogy Agelmund királyt is megölték, egyetlen leányát pedig foglyúl ejtették. Lamissio, ki ezután király lőn, feltűzelvén népét, megboszúlta nevelő atyja halálát. De nagyobb dolgokat nem vala ideje végbevinni, mert, mint Prosper Aquitanus írja, csak három évig viselte a királyi méltóságot.

Utána Leth jutott a trónra, kiről egyebet nem tud a hagyomány, mint hogy negyven esztendeig uralkodott. Ő vele veszi kezdetét a lething családból származott királyok sora. Fia következett halála után, Gildehok s mikor ez is meghalt, Godehok lett utódja. Godehok már Csehország területén trónolt.

Még északon tanyáztak a longobárdok, midőn Attila nagy hadjárata megrengette Európát. E hadjáratban Germániának számos, kisebb-nagyobb nemzete vett részt; ott látjuk az északi rúgot, kinek neve ekkor hangzik először, scyrrt és turcilingot, a gyorsrohamú, csatában győzhetetlen, de kegyetlen herúlt, a lassú felfogású, nehezen mozgó gepidát és a keleti góthot. Két kútfő emlékezik a hadjáratban résztvett ezen népekről: Sidonius Apollinaris (később clermonti püspök), ki ez eseményeknek kortársa volt s veje Avitus császár consulságra léptekor (456. jan. 1.) hozzá panegyricust írt; — és a *Historia miscella*, mely nem sokat érő későbbi compilatiója reánk nem jutott krónikáknak, de a mely mégis számos becses adatot tartalmaz. Ezek egyike sem említi, hogy a húnok hadseregében longobárdok is lettek volna. A dolgok természetéből legfeljebb annyit következtethetünk, hogy ha az egész longobárd nép nem is szegődött a húnok mellé, egyes csapatai valószínűleg csatlakoztak hozzájok. Jordanis (c. 53.) mellékesen elárulja, hogy Attila fia, Dinzio (Dengisich) hadseregében egyéb hozzá hű maradt, nagyrészt ugor népeken kivűl, kikkel a pannóniai Bassiana város határát pusztította, bardores is voltak. Ezek alatt csakis longobárdokat lehet értenünk.

A longobárdok igen sajátságos helyzetbe jutottak Csehország területén. Rendkívűl vitéz germán törzsek vették körűl őket mindenfelől, s ezek minél közelebbi rokonok voltak egymáshoz, annál szenvedélyesebben gyűlölték egymást. Mindegyik néptörzs saját fészkébe beékelve, csak a pillanatot leste, hogy a másikra lecsaphasson. A longobárdoknak vagy egyenként meg kellett mérkőzni e népekkel vagy ismét szép szerént elvonúlni.

A hún forradalom előidézte változások igen nagyok voltak. Európa ábrázata egészen más színt cserélt s az ezenkori népek elhelyezkedése sajátságos viszonyok közt ment végbe. A hún biro-

dalom, magvát, a hajdani Daciát, Ardarich gepidái választották hazájokúl. Nekik volt legnagyobb részök a hún birodalom halomra döntésében, nekik jutott az oroszlánrész. Gepidia az Olt folyótól a Tisza, a Dunától a Kárpátokig terjedt, sőt a mai Szerémség is gepida birtok volt. A magas virágzást ért Dacia római korbeli építményeinek tönkretevésében, melyeket a vandal és góth pusztítás még meg nem semmisített, a gepidák is rövid itt lakásuk ideje alatt (453—567) bizonyára segítségére voltak az enyészetmunkájának.

Pannoniának egykor művelt földjén fel-fellobbant még a rómaiság utólsó szikrája. Mai hazánknak mintegy ötödrésze, a Dunán-túl, keleti Ausztria egy keskeny szalagja Bécscsel együtt, továbbá Szlavonia- és Horvátország a régi határőrvidékkel és Krajnának a Száva felső folyása körűli csúcsa mintegy a 31. hossz. fokig: ez volt Pannonia akkori terűlete. A keleti góthok három fejedelme, az Amalok véréből való Vandalar fiai: Valamer, Theodemer és Videmer osztoztak és uralkodtak fölötte. Azon nem is négy évtized alatt (454—488), míg itt időztek s Italiába költözködtek, pusztító hadjárataikat gyakran emlegetik az évkönyvek.

A gepidáktól északra, a Kárpátok lejtőin a herulok vad törzse tanyázott. Szintén nagy szerep jutott neki a hún háborúban. Különben rendkívűl nyugtalan természetű volt; nincs a világon nép, mely több földet bekóborolt volna a heruloknál. Alig hogy feltűntek a Dnieszter mellékein, már a Rajna partjain is ott látjuk őket; épúgy feldúlják Görögországot, mint a hogy raboljják Spanyolországot s Italiában csakúgy otthon érzik magukat, mint Scandináviában. Az a rajz, melyet Procopius ad rólok, vitéz, de vad ábrázolatban tűnteti fel őket. Nyugot felől érintkezett földjök a longobárdok birtokaival.

Az osztrák Duna mellékein, körűlbelől Linztől Bécs határáig (de ez már Pannóniához tartozott) Rugiland feküdt, melynek kis népe a rúgiak, szintén germán törzs, e földet választá lakóhelyűl. A Dunától délre Noricumban még meglehetős erőben pezsgett a római élet. A rugiak ariánusok voltak, a noricumbeli rómaiak catholicusok. Gisa, rúg királyné, Feletheus neje (kit Feva néven is ismer a történelem) mindent elkövetett, hogy ezeket is az arián hitre térítse. Kínozza, sanyargatja őket s általában a rúg királyok politikája oda irányúl, hogy a gazdag római elemet lehetőleg kiszípolyozzák. Székhelyök Favianae, melynek holfekvése maig sincs kiderítve. Némelyek Bécsnek »Wien« nevét keresik benne s ezzel azonosítják. [1])

[1]) A Favianae (*Vita S. Severini*) alak mellett még Fafiana (*Not Imp.* Mannertnél *Germania* stb. Lipcse, 1820. 639. l.) és Febianae (U. o.

Rugilandnak épen ez időben egy nagyérdekü alakja van, kiről a történetirás mindenha kegyelettel fog emlékezni. A jámbor szerzetes Szent Szeverin ez, ki messze keletről jött erre a vidékre, hogy a bomladozó erkölcsöket kiáltó szavával és magasztos példájával új életre hívja. Hatása magára a királyi családra is igen nagy s beteljesült jövendölései a csodálattal határos tiszteletet és vak engedelmességet biztositanak számára. Apostolként jár-kel, betegeket gyógyit, klastromokat emel, könyörületességet és békességet prédikál a pogány alamannok és az arián rúgok előtt, tizedet szed a szegények számára, inti a városokat a barbarok fenyegető betörésére avagy megvédelmezi beszédének erejével; a hatalmasokra való befolyását az üldözöttek javára értékesiti. S mindezt, a nélkül, hogy akár valami egyházi, akár világi hivatala volna, csupán erős hitének és csodálatraméltó személyiségének varázsával eszközli.

De alig, hogy meghal a kegyes Szeverin (482), a király és rokonai között tüstént felüti fejét a viszálkodás. Ezt felhasználja Odovakar, Italiának ekkoriban ura, rátör a rúgiakra, elfogja a királyt gőgös nejével együtt s foglyokként Italiába hurczolja őket. Sőt Pierius comes által a dunamelléki rómaiakat is áttelepíti Olaszországba 488-ban.[1]) Ezzel a rómaiság teljesen elenyészik Noricumban.

630. l.) alakokat találunk. Bécs helyén feküdöttnek vitatja Tauschinski (*Sitzungsberichte d. Wiener Akad.* XXXVIII. k. 31. l.), ellenkezővéleményen van Blumberger (*Archiv der Wiener Akad.* III. 1849. 353. l.)

[1]) Itt ismétlődik az a rendszabály, melyet egykor Aurelianus alkalmazott Daciában (Flavius Vopiscus *Aurelian.* 39.) Eugipius, Szent Szeverin tanitványa és életirója (511. körül. Sauppe *Monum. Germ. histor. autor. antiquiss.* I. 2. Berol. 1879.) mondja 31 universos in Romani soli provinciam absque ullo libertatis migraturos incommodo. L. még a 40. 45. fejezeteket. Okos ember korántsem értelmezi ezt akként, mintha Noricumnak minden egyes római embere elhagyta volna hazáját. A gazdagabb osztály, mely vagyonát könnyen magával vihette, a hivatalnoki kar, hadsereg stb. igen is kivándorolhatott, de hogy a szegényebb földmivelők, a világon magukat bárhol otthon érző kereskedők és a kisiparosok legalább jó nagy részben nem mozdúltak, a dolog természetéből folyik. Ennélfogva tabula rasáról szó sem lehet. De igenis lehet szó arról, hogy ez otthon maradt alsóbb néposztály, mely különben — Italiát kivéve — a világ egy provinciájában sem volt soha erősen római, a rómaiság traditiót, mert azok fentartására alkalmas sem volt annyira mint az aristocratia, nem ápolta. A barbarokkal való folytonos érintkezés lassanként egybeolvadásra vezetett. Semmikép sem lehet tehát azt az álláspontot tarthatónak mondani, melyet Jung *Roemer und Romanen*

A mint Odovakar kihúzza lábát a lakosok nélkül maradt Rugilandból, a longobárdok mindjárt elfoglalják azt és »néhány évig laknak vala ott, minthogy földje igen termékeny vala.«

Azonközben meghala Godehok s fia Klaffo lett utána király. (Ennek vezetése alatt vonúlnak a longobárdok Rugilandba). Mikor ez is meghalt, fia Tato, a hetedik longobárd király foglalta el a trónt. A longobárdok most már Rugilandból is kivonulnak s megszállanak »in campis patentibus, qui sermone barbarico *feld* appellantur.« Mely sík földet kell ez alatt érteni, mai napig sem bizonyos. Hogy a Duna-Tisza köze semmi esetre sem volt — mert némelyek annak tartják [1]) — kitetszik abból is, hogy a gepidákkal csak a herulok legyőzése után Pannoniából érintkeznek. A herulok, ha a longobárdok közöttök és a gepidák között laknak, bizonnyal a longobárdokra uszították volna a velök jó viszonyban lévő gepidákat, a longobárdok ezen halálos ellenségeit. De minthogy ez nem történik, legvalóbbszínű, hogy ez a *feld* nem más mint Marchfeld vagyis a Morva folyó termékeny völgye. [2])

Dr. Borovszky Samu.

---

in den Donaulaendern. Innsbruck, 1877. című munkája főszempontjául választott, hogy a dunai tartományok népei között a népvándorlás után is még századokon át élt volna a rómaiság.

[1]) Igy Zeuss 473. Abel 239. Bolze *De rebus Heralorum.* Berlin, 1855. 13. l. 2) j. Wiese 36. Wietersheim-Dahn II. 339. Érdekes sorsa van a Duna-Tiszaköznek; nemcsak ezt a feld-et értik rá, hanem Plinius (*Hist. Nat.* III. 24. 27.) deserta Boiorum-ját is itt keresik (Roesler: *Rom. Stud.* 29. l. és utána Hunfalvy *Ethnogr.* 61.), bár mindkét esetben világos, hogy nem az.

[2]) Bluhme i. m. 30. l. 66) j.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÉRDEKES VÁLÓPER A XVIII. SZÁZADBÓL.

Az a válóper, melynek egyik jellemző actáját a következőkben veszi az olvasó, látszólagos igénytelensége daczára Erdély XVIII. századi vallási, társadalmi s erkölcsi életébe mély bepillantást enged vetnünk. Az egyszerű, de vajh mi sokszor ismétlődő szerelmi tragoedia (a költő szerint: ».... eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu, und wem sie just passieret, dem bricht das Herz entzwei«), melynek peripetiái vannak e rövid közleményben feltüntetve: valóságos korképpé domborodik, ha fáradságot veszünk magunknak az illető mellék-, mondjuk láthatatlan factorok által ügyesen húzgált s jól, ad regulas artis tologatott szinfalak mögé tekinteni. Vessünk tehát egy futólagos pillantást e szerelmi tragoediára, melynek szereplői, a szerelmes főrendű férfiú s kedvese — a régiek úgy nevezték, hogy »szerettye« — a szép polgárleány, rokonszenvünkre oly igen érdemesek. E sorok irójától legalább teljes mértékben bírják. Méltán-e, vagy sem, — itélje meg a kegyes olvasó.

Báró Kemény Ádám, Jánosnak, a fejedelemnek Kállai Zsuzsánnától való másod-unokája, gróf Rhédei Druzsiannát a mult század harmadik tizedében nőül vevén, vele éveken a legszebb családi életet élte. Egymás iránt való vonzalmuk zálogai gyermekeik, István és Simon (később Alsó-Fehérmegye főispánja és statuum consiliarius) valának. Családi életük verőfényére azonban később homály borult, »accidit....«, t. i., »quod non speratur....« Kemény Ádám ugyanis a maga részéről, s amint látni fogjuk, szive szerint, egyfelé, — az asszony pedig, valószinüleg nemkülönben szive sugallatát követve más, vagy még hihetőbben mások felé kezdett tekintgetni, a miért is menten be kellett a házasélet perpatvarnak következnie. Hogy kire, avagy kikre tekintgetett az asszony, nincs tudva, de az nyilvánvaló, hogy csakugyan tekintgetett. A férj, s az immár nem is épen ifjú férj — hisz felnőtt fiai valának — egy kolozsvári polgárleányba szeretett,

Széles Terézbe, Széles István kolozsvári senator s egyszersmind a kolozsmonostori convent archivuma egyik requisitorának szép leányába. Szolgáljon mentségére, hogy nem követve neje példáját, nem többe, hanem csak egyetlen egybe szerelmesedett. A fatum meglevén, következményei sem maradhattak el. Divortiumra került tehát a dolog, hisz ez oldja fel az elkeseredett szívek kötelékét, főleg, ha az illető szívek protestansokéi. Meg is történt. A felek 1753-ban a nagyenyedi generalis synoduson *finaliter* divortiáltattak. Az asszony »*ob manifestum adulterium divortiáltatik* — mondja a Facti Species — *excommunicáltatik, ligába vettetik és magistratus kezibe adjudicáltatik.*« A férjnek pedig, míg a »*holmi fogyatkozásaiért* — szerelmét érti-e az acta, avagy szerelmi bánatából eredő poharazásait, nincs tudva — *rászabott publica poenitentiáját végben nem vinné, a második házasság interdicáltatik.*« De az asszony a rá nézve kedvezőtlen itélet ellen novizál. A novum azonban a következő évben (1754), részben legalább, szintén ellene dől el. A férj szabadnak véli magát. Menten catholisál, és e vélt jog-, vagy jobban mondva vallási alapon »szerettyével« nem szabados módon egyesül. S hogy a dolog épen jól legyen, Széles Teréznek »medio tempore« fia születik. A per tovább folyik s a legfelsőbb instantiákig jút. A decisio azonban késik. A becsületes, a jóhiszemű bigamus nehány év múlva belehal a dologba. Vége szakad tehát a hő szerelemnek s következésképen a pernek is. Következik a végkielégítés nem épen rokonszenves processusa.

Az eset s elmaradhatatlan következménye, a válóper, a mult század egyik cause célèbre-jevé vált a Királyhágón túli részekben. S méltán, mivel abban az időben Erdélyben, ez át meg át patriarchális országban hasonló dolgok, még az aristocratia körében is, ritkán fordúltak elő. Nem is maradtak el a commentárok. Egyike a legérdekesebbeknek az, a hogyan Rettegi György adja elő az esetet Emlékiratainak 1766-ra vonatkozó részében:[1] »Széles István, kolosvári senator s egyszersmind archivi requisitor is meghalt; ez derék, értelmes ember lett volna, csakhogy holmi dolgokban mala fide actum fuisse deprehendáltatott, melyért becsületi annyira decrescált volt, hogy bíróságra sohasem mehete Kolosvárt, a populust odio prosequebat, melyért bíróválasztáskor majd mi votum sem ment reá, különben is mind maga, mind valami nagy leányi (kik közül egy az ő halála előtt petecsben megholt) csúfondárosok voltanak, kivált a külső nemesembert sokféleképen tudták csúfolni. Egy Tresia nevű leányának dolgát nem állhatom, hogy ide ne írjam. Kemény Ádámné, Rhédei Drusiánna az urának sok helytelen dolgait tovább nem állhatván, megkülönözött;

[1] L. *Hazánk, történelmi közlöny*, III. k. 345. l.

el akarván válni Kemény Ádám is tőle, medio tempore ez az Széles Trési öszveszűrte vele a levet, s azalatt a hasát is felcsináltatta, melyet vévén észre kiment Kamarásra, ott Kemény Ádám a katonai s erkedi plebánusokat magához hívatván, hogy már előttök a római jus canonicum szerént egybeesküdjenek, meg is esküdtenek, de tudván a plebánusok, hogy feleségétől, Rhédei Drusianától nem divortiáltatott rendesen, meg nem hallgatták esküvéseket; ugyancsak együttlaktak mintegy két hónapig, azalatt meghala Kemény Ádám, a fia báró Kemény Simon úr kihajtotta a második Kemény Ádámnét a jószágból; azolta mind járt a szegény Széles, hogy a leányát Kemény Ádámnénak, a fiát a leányának Kemény Ádám legitimus fiának csinálhassa, sokat is futott-fáradott, s most halála előtt ő Felsége előtt szakadott vége, ugyancsak a gyermek pro legitimo nem pronunciáltatott, mivel kijött, hogy az apja íródeákokat fogadván a káptalanbeli leveleknek újra való írására, egy Veszprémi nevű borbélynak a fiával csináltatta, hanem pro alimentatione svadeálták Kemény Simon úrnak, hogy valamit vessen, melyet aligha megcselekszik, a mint nem régiben Bécsből írt leveléből láttam.«

A jeles, a majdnem kivétel nélkül igazat beszélő krónikás ez előadásához azonban sok szó fér. Itéletét az ügyről a Rhédeiek iránt táplált rokonszenve — hisz a család egyikének, az incta unokatestvérének udvarában tölté ifjúsága legszebb éveit — befolyásolta.

De Halmágyi Sándor barátomnak, a ki báró Kemény Ádám s Széles Teréz szerelmét egy szép elbeszélésben költőileg dolgozta fel [1]), sincs egészen igaza. A valóságot, mint mindenben, mindenkor s mindenütt, itt is a középúton kell keresni. S ezt meg is lelhetjük. Habár ugyanis a lejebb olvasható, s meglehetős furfangosan szerkesztett Facti Species, Rettegi nyilván elfogúlt s Halmágyi költői előadása (a beszélyírók ha a feketét nem is, de a szürkét more solito fehérre szokták mosni) egymásnak meglehetősen ellene is mondanak, mindazonáltal elégséges alapot szolgáltatnak arra, hogy a kérdéses szerelmi tragoediára vonatkozólag biztos következtetésre juthassunk. A mi engemet illet, meg kell vallanom, hogy — legalább ad summos apices — a Facti Species s a novellista felfogását vagyok hajlandó osztani. S nem csak azért, mivel a szerelmi tragoediák szereplőinek rokonszenvünkre általán jus quaesitumuk van, hanem főleg a miatt, hogy Kemény Ádám s Széles Teréz nem annyira saját hibájukért bűnhődtek, semmint áldozataivá váltak egy korukbeli láthatatlan vis majornak.

---

[1]) Egy kolozsvári polgárleány története. L. *Halmágyi Sándor* Parlagi rózsák. I. k. Pest, 1860. 47—144. l.

De másképen is a szerelemnek, ha késő láng-gyanánt s ha boros emberben lobban is fel, csakugyan szerelem számba kell mennie. S Kemény Ádámé is, mint ilyen, legalább is elnézésünket, sőt ennél többet, részvétünket érdemli meg.

Lássuk azonban a vis majort, mely e perben ingerált s két ember életét tette szerencsétlenné.

Erdélyt s kormányzatának irányát a Báthoriak kora óta Bécsben is, Magyarországon is, át meg át protestánsnak tartották. Az erdélyi magyarság is, néhány előbbkelő család s főleg a csíki székelység kivételével, olyannak tudta magát s rajta volt, hogy az önállóság, a nemzeti fejedelemség verőfényes korában vallási hagyományos hegemoniáját észszel és szívóssággal fentartsa, szerencséjére a többszörösen zaklatott magyar nemzetiségnek. Nem tagadhatni azonban, hogy a Rákócziak maguk, s Apafi Mihály korának vezéremberei nem egy irányban túlkapdostak in ecclesiasticis. Erős protestánsok, de egyszersmind erős magyarok is valának, s ez mentse koronkénti botlásaikat is az erdélyi katholicismussal szemben. Hisz irányuk nemzeti, egészen magyar vala, a katholikusoké ellenben a bécsi politika és velleitások csapásain járt. A nemzeti fejedelemség elenyésztével a vallási visszahatásnak természetszerűleg be kellett következnie. Erdély köz-, vallási- és beléletének szomorú korszaka, a főleg vallási elégtételvevés amaz ideje köszöntött be a XVII. század végén s még inkább a XVIII. század elején, midőn a katholicismus — cum omnibus suis appendicibus, s ilyen elég sok vala — a Bethlenek s Rákócziak hazájába vonúlt. Az erdélyi katholikus püspök szék- és dioecesis foglalása; a jezsuiták szerzetének s azzal együtt a vallási rajongásnak installatiója – midőn gróf Kornis Zsigmond, erdélyi kormányzó a mikolai könnyező Szűz-Mária képet Szent-Benedekről Kolozs-Monostorra, majd a kolozsvári »jezsuiták« templomába költözteté, a hol azonban, mióta a nagyérdemű s felvilágosodott piarista atyák gondozása alatt áll, többé immár nem »könyvezik« —; a hitterjesztés; a proselitizmus megindítása; a főbb protestans családok egyes, megpuhított tagjainak átédesgetése stb.: képezték az új irány kiinduló pontjait. Bethlen Katalin gróf Haller Lászlóné, az igazi magyar hölgy ez eszményképének híres esete – szeretett gyermekét ragadták ki az ő hű, protestáns öléből, – kezdet volt, melynek pár évtized alatt folytatása következett s főleg a nagy királyné korában. Gróf Bánffi Dénes leányának hasonló esete sem áll, fájdalom, egymagában.[1]) Tény az erdélyi emberekül hagyományilag is, más-

[1]) L. *Hazánk* stb. III. k. 351, 352 l.

körében is több ily esetet ismerünk — hogy a vallásüldözésnek sem korlátokat, sem határokat nem ismert ez időben.

Maria Theresia korának, a vallási s politikai megegyezés szerepének egyik kiváló tényezője báró Bajtay Antal (1717—1773), erdélyi római-katholikus püspök vala, az eszes piarista, a perfect udvari ember, a ki József császárnak is, trónörökös korában, a történeti tudományokból tanára volt. 1760-ban neveztetvén ki Erdély püspökévé, tudományos és politikai képzettségénél s finom modoránál fogva az alig 42 éves püspök korának legkiválóbb politikai tényezője volt. Befolyása Erdély társadalmi s politikai életében mondhatni irányadó vala. Hol ezen nem, kellemes modora — a pap-diplomata — döntött s fogta meg az illetőket. Húsz egynéhány levele (olvastam s gyűjteményemben is bennök) maradt fenn gróf Kornis Antalné, szül. gróf Pekri Anna-Máriához, a már nem is fiatal, de még mindig szép, buzgó katholikushoz, a melyekben ……… de hallgatunk. Hisz a szerelmes, vagy azoknak lenni akaró leveleknek jogok van arra, hogy tisztelettel félretegyük. A hagyomány is, az adatok is a mellett szólanak, hogy az eszes, fiatal püspök Erdély főrendű hölgyeiben találta fel politikai céljainak alkalmas eszközeit. …. Et hoc multum fecit et facit.

A szegény báró Kemény Ádám szerelmi háborodása is az ő korára esik. Kezének világos nyomait fedezhetjük fel a szerelmes férfiú tragédiájában.

A meghasonlott házasfelek válóperüket 1752-ben megindítván, 1753—1754-ben úgy a hogy — a szentszéki birák vétsége miatt »a causa nem terminálttathatott« ez alkalommal, mint a Facti Species mondja — elválasztattak, jobban mondva majdnem elválasztottaknak tekinthették magukat. A feleknek azonban, s főleg báró Kemény Ádámnak kiről feltehetni, hogy jogismerettel biró ember volt, tudnia kellett, hogy a kanonjog szerint új házasságra lépni nincs joguk. De kedve, sőt erős akarata is volt az illicitus actióra. S a szerelmes ember akarata köztudat szerint korlátokat nem ismer. Az övé sem ismert. Képes volt mindenre. Igy történt, hogy a családi traditióinál fogva erősen protestáns főrend a vallásváltoztatásra, mint végmenedékre, mely céljához segíti, nemcsak hogy gondolt, hanem szándékában a kolozsvári Torda-utcza egyik háza, a Jézus szerzete háza lakóinak — a kik, közbevetőleg mondva, mindenre figyelvén, mindent is tudtak, a mi Erdélyben s főleg aristokratiája körében történik — tanácsa meg is erősítette. Örültek a főrendű proselitának. Biztatták, meggyőzték a gyenge férfiút s ez menten convertált is. Az Erdélyben akkor nagy port felvert vallásváltoztatási eset az egyik félnek — meg volt róla győződve — teljes cselekvési szabadságot biztosított, a másik, az óvatosabb, a proselitismus terjesztését szemelőtt

tartó félnek circulusait pedig fényes vívmánynyal »gyarapította s öregbítette.« Báró Kemény Ádám ügye azonban nem határolódott a közös örömek e stádiumában. Sem gróf Rhédey Drusiánna, a hites feleség nem nyugodott meg a dolgok ilyetén facitjában, sem pedig, sőt minél kevésbbé a protestáns orthodoxia. A törvényes hitestárs, kinek méltósága, vagy mondjuk menthetőbben, női önbecsérzete vala sértve, habár hibáktól ő sem volt mentes; valamint az egyház, mely egyik, nagy nevet viselő hívét veszté el Kemény Ádámban; mint szintén a család maga, a mely egyik tagjának convertjében a családi hagyományok repudiálását látta; s főleg gróf Kemény László, az erdélyi kormányzó s családjának ez időben feje: nem elégedtek meg az ügy emigyen alakúlt, de épen nem remélt fordúlatával. A pert a méltóságos gubernium s a még méltóságosabb erdélyi udvari cancellaria, utólsó instantiában pedig a felség elé vitték. S itt kezdődik báró Bajthay Antal püspök szereplése. A vis major, a vis maxima közbejövetele. A torda-utczai ház hibáját helyrehozni s egyszersmind a convertált főrendet a grex kebelében megtartani, s talán a forró szerelmet is diadalra juttatni — Bajthay jól tudta, hogy mi a szerelem s mik exigentiái: méltán tárgyát képezheték az eszes és taktikus püspök ügyességének. *A Sincera Facti Species* szól mellette. Hogy ez érdekes, pompásan concipiált íratot épen ő fogalmazta volna, nem tudom ugyan bizonyítani, de minden körúlményt, a perakta tendentiáját, kenetteljes hangját — az irat minden sora papi észre s logicára s nem a requisitor-apáéra vall, — az invectivák éleseszű csoportosítását tekintve: tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a *Facti Species* nem máséból, hanem Bajthay tollából eredt. Rabulistikában vetekedik a mi korunk legeszesebb ügyvédeinek minél jobban megfontolt, erősen megkérődzött fogalmazványaival. Sőt valóságos ügyvédi mesterműi. A törvényes feleség hibáit finom ösztönnel csak leplezve sorolja fel, de sejteti, hogy férje iránt való hűtlensége tökéletesen »*pateál*«; Kemény Ádám gyengeségeit, de megbocsátható gyengeségeit ellenben, szépítve ugyan, de vajmi természetesen beszéli el, hogy t. i. a borocskát szerette, mivel a boritalra búvában »*kénteleníttetett*« — furcsa okadatolása a titulus bibendinek —; jó gazdának, szerző embernek mondja, habár a törvényes hitestárs prédának akarja declaráltatni; convertjére vonatkozólag említi, hogy a nagyenyedi synodus által kiszabott, poenitentiát »*ob interpositum remedium novi nem vihetvén végbe s a nehéz deliberatum alatt h e v e r n i nem akarván*«, továbbá »*v i g y á z v á n l e l k e ü d v ö s s é g é r e*« — katholikussá vált stb.; az íratot pedig, a competens bírák valóságos enyhűletére, ügyes rhetorikai fordúlattal úgy végzi, hogy báró Kemény Ádám a per folytatását ugyan akarja, de hogy

dolog mindenképen jól legyen, »*az említett személyt házától elbocsátotta*«: egyszóval a *Sincera Facti Species* minden lehetőt elkövetett arra, hogy a szerelmes ember nemcsak hívatott bírái rokonszenvét, hanem a miénket is teljesen kiérdemelje. A miénket — hiszszük, hogy a kegyes olvasó nem fog ellene szólani — ki is érdemlette. Nem azonban az akkori protestáns orthodoxiáét. S főleg nem a családi traditiókon csüngő kormányzóét, ki elég hatalmas vala arra, hogy a válópernek, Bajthay püspök esze s befolyása daczára, oly fordúlatot adjon Bécsben, mely báró Kemény Ádámot menten sírba s a pert magát, Széles Terézzel s fiával egyetemben abba a hinárba vitte, hol a végkielégítés dolga kezdődik, de egyszersmind a rokonszenvé is végződik.

Egyebek mellett e szomorú kimenetelű per is tanúságot tesz affelől, hogy az Erdélyben még a nagy királyné korában is hatalmas protestantismusnak módja is, elég befolyása is volt a »*dein catholicam*«-irányt annak minden ügyessége daczára legyőzni. S ki mondhatná, hogy abban a közművelődésnek valamelyes kára lett volna?

A válóper synodalis aktái valószínűleg a nagyenyedi veszedelemkor pusztúltak el, s így azokat nem ismerem, a Sincera Facti Species mellékleteit sem. Az erdélyi gubernium s az erdélyi udvari cancelláriá levéltárában pedig nem kutattam a pernek immár politikai irányt vett aktái után. Minek is kutattam volna? Megnyugtat ugyanis az a biztos tudat, — s a komor képet némileg ez enyhíti, — hogy a szerelmi regény két szereplője a sorsuk felett döntő per folyamata alatt is, habár csak rövid ideig, egymáséi lehettek. Szerethették egymást szívök egész teljével. S a vis majornak szerencsétlenségükre közbejött e belekontárkodását szívviszonyukba az a pár boldog év enyhítette, midőn egészen egymáséi lehettek. Legalább én úgy hiszem, hogy egymáséi valának. De nem folytatom, hisz mindent s tán kelleténél is többet mondtam el. Lássuk tehát az érdekes okíratot.

Sincera facti species.

Báró Kemény Ádám úr házastársúl magának elveszi gróf Rhédei Drusiánna kisasszonyt, kivel is házasságoknak kezdetétől fogva jó darab ideig igen szép, egymás szeretetével folyó életet élnek, és az Istentől fiúmagzatokot is nyernek [1]) és azokot isteni félelemben s a tisztességes tu-

[1]) Néhai atyám genealogiai műve szerint: *István* és *Simon* (később Alsó-Fehérmegye főispánja és status consiliarius); *Nagy Iván* ellenben (M. o. es. VI. k. 175. és 180. l.) csak az utóbbit említi; a Facti Species,

dományokban felnevelik, azalatt penig az jószágban való oeconomiát rendesen folytatván, az Úristennek áldását bő mértékben percipiálják.

Látván penig gróf Rhédei Drusiánna aszszony, hogy mindenekkel bővölködik, kezdette magát oly conversatiókra adni, férje akaratja ellen is, melyek a rendes oeconomiának folyását megakadályoztatták és néha alkalmatlan, és az ház gazdáját megbotránkoztató dolgokot is szültenek; melyeket jó darab ideig báró Kemény Ádám úr, vigyázván maga udvara becsületének megtartására, mintegy behúnt szemmel nézett, de midőn látta volna, hogy hovatovább mindinkább harapózik az asszony alkalmatlan magaviselése, mint azon időben még ifjú elmével bíró, maga belső szomorúságit senkinek kijelenteni báró Kemény Ádám úr nem akarta, hanem szomorúságinak üzésére magát boritalra adni kénteleníttetett.

Melynek okát gróf Rhédei Drusiánna asszony fel nem keresvén, mindenekfelett penig maga héjánosságát által nem látván, báró Kemény Ádám urat hite és házassági kötelessége ellen elhagyta és magát maga jószágába recipiálta Karába, melyet már azelőtt báró Kemény Ádám úr igen szépen maga jószágából megépitett volt.

Ezt látván báró Kemény Ádám, levelei és bizott emberei által hívta viszsza gróf Rhédei Drusiánna aszszonyt ad conhabitandum; de midőn meg nem nyerhette volna, tehát az helvetica confessión levőknek rendtartások szerént modo legitimo in anno 1752 10-a Junii admoneáltatta ad regressum et cohabitandum, és in casu non regressus citáltatta generalis synodus eleibe (sub A.), és ugyanazon holnapnak 20-dik napján generalis synodus lévén báró Kemény Ádám (mint a) gróf Rhédei Drusiánna aszszony ellen, mint i(neta) ellen, actiót iratván, kivánta, hogy juxta Comp. Constit. P. I-mae Titulum 1. Articulum 8.: cum poena compelláltassék ad regressum et cohabitandum (sub B.), az asszony penig párt kérvén, — akkor abban elhaladott. De ugyancsak báró Kemény Ádám, siettetni kivánván a dolgot, azon esztendőben p[uszta]-kamarási jószágában maga tulajdon költségével simi [semi?] generalis synodust ültetvén, a causa exmissióba(nt) ment.

Anno 1753. 1-ma July a causa exmissio mellett continuáltatván, Nagy-Enyeden akkor celebrált generalis synoduson, gróf Rhédei Drusiánna aszszony finaliter, ob manifestum adulterium, divortiáltatik, excommunicáltatik, ligába vettetik és magistratus kezibe adjudicáltatik; báró Kemény Ádám úrnak is holmi fogyatkozásiért publica poenitentia adjudicáltatik, és míg azt végbe nem vinné, addig a második házasság interdicáltatik. De az i(neta) asszony novizál (sub C).

Anno 1754. 28-va Junii a novum mellett azon causa continuáltatván, akkor is a novizáns asszonynak készületei oly gyanúsok voltának,

---

mely már e helyütt is többest használ, s majd egyenesen megmondja, hogy Kemény István 1756-ban halt el mint katona, atyám gene táblázatát erősíti meg.

hogy az előbbeni deliberatumot nemhogy reformáltathatták volna, de sőt inkább a communis inquisitió is adjudicáltatott (sub D.).

Már ekkor azon bíráknak magoknak kell vala a subversáló dubiumokról utrumokot kiadni és a communis inquisitiót communibus partium sumptibus peragáltatni, de nem cselekedték, hanem a pársokra bízták, kik is nem coalescálhatván az utrumoknak írásában, a communis inquisitió nem peragáltathatott és a causa nem terminálthathatott.

Minthogy penig az elébb említett deliberatumban báró Kemény Ádám úrnak publica poenitentia itéltetett volt, melyet báró Kemény Ádám úr ob interpositum remedium novi nem vihetett végbe, azon nehéz deliberatum alatt penig heverni nem akart, vigyázván lelke üdvességére is: gondolkodni kezdett arról, miképpen nyerhessen Istentől esetiről való bocsánatot, és azonban a Szentléleknek indításából megtért a római szent hitre, és annak alkalmatosságával, valóságos poenitentiát tartván, confitealt. Nem lévén penig arravaló alkalmatos helye maga jószágában, holott istenitiszteleteket és szentmiséket szolgáltathasson, maga p[uszta]-kamarási jószágában Isten dücsőségére szent oratoriumot építtetett és maga mellé papot vévén, mindennaponként maga devotióját continuálgatta.

Ezek így lévén, ugyancsak megvolt báró Kemény Ádám úr szivinek éjjeli-nappali nagy gyötrelme házában a gazdaaszszonynak nemléte miatt és a miatt való elmebeli megháborodása, annak penig csendesítésére vagy felejtésére néha az borital, — melyek együtt az embert sok hijábanvalóságra ösztönözik; és így midőn sokat gondolkodott volna s másokot is, kiket köz(e)lebb talált, tanácsolt volna mitevő legyen: tanácsolták báró Kemény Ádám úrnak, hogy házastárs nélkül ne üljön, nagy-familiából valót penig, minthogy már ennyire confundálódott, ne vegyen, mert a meg nem becsüli. Melyhez képest magát báró Kemény Ádám úr reáadta volna, de előtteforgatta az előbbeni feleségével való matrimonialis causájának pendentiáját, melynek is superálására volt(ak) a kik azt állitották, hogy attól meglehet, mert azon házassági kötelesség csak addig volt, míg mindketten egy valláson voltak, de minekutánna változott a vallás, az kötelesség is változott juxta Canonem Ecclesiasticum Calvinianorum 72., sőt azon házassági kötelesség éppen erőtelen juxta Decisionem Papalem anni 1748 (sub E.).

Ezekre az okokra nézve báró Kemény Ádám úr is, mint felette igen confusus, nem vigyázván arra, hogy ratione status publici, a melyet soha legkissebben is megháborítani se nem kivánt, se nem kiván, mit fog szülni, Kolosvár várossából egy tisztes és hivatalbeli főembernek igen jógazdaasszonyságú leányát czélbanveszi hogy elvégye, melyre is hogy facultást nyerjen, requirálja a méltóságos liber báró az erdélyi püspök úr ő excellentiáját, de scopussát nem consequálhatván, re infecta a követ viszszajő. Ugyancsak az leány, mivel már hogy bíztattatott volt, egyetért báró Kemény Ádám úrral, kimegyen P[uszta]-Kamarásra, és ottan két tiszt. plebanus előtt megeskűsznek, hogy se egyik, se másik holtokiglan

egymást el nem hagyják, és így e szerént mint házasságbelíek két hetekig együtt is laknak. Melyet észrevevén gróf Rhédei Drusiánna asszony és báró Kemény Simon úrfi, informálják iránta a méltóságos királyi gubernium ot, és egyszersmind ugyanott accusálják báró Kemény Ádám urat, mintha a jószágát igen vesztegetné és azon személyre költené, sőt sok adósságot is rakna jószágára, holott:

Báró Kemény Ádám úr, míg gróf Rhédei Drusiánnával együtt lakott is, oly gazda volt, hogy senki jószágában az oeconomia jobban nem folyt, mint a báró Kemény Ádám úréban. Gáldon egész kő udvarházat, Karában hasonlót építtetett; de divortiált házastársával való egybenháborodása s attól való elválása után is, sok confusiói között, jóllehet maga ugyan báró Kemény Ádám úr ett és ivott maga jószága jövedelméből, és maga úri caracthere szerént cselédeket tartott s azokra költött, — de ugyancsak az oeconomiát szorgalmatoson folytatta.

1-mo. Senkitől kölcsön pénzt nem vett, hanem gróf Vass Ádám úrtól 240 id est kétszáznegyven magyar forintokot, melyekből mindjárt száz magyar forintjával báró Bánffi László úrtól reluált 32 pár czigányokot in anno praesenti 1756 die 10-a [korábban »16-a« állt] mensis Aprilis; a kolosvári házon haereáló restantiális portiót penig, melyet maga gróf Rhédei Drusiánna asszony ab anno 1736 usque ad annum 1754, midőn bírta volna, annyira assurgálni megengedett, kellett kifizetni báró Kemény Ádám úrnak flor. rh. 176 xgr. 11 (docentibus litteris F. et G.).

2-do. Semmi jószágát el nem adta haszontalanúl, hanem a szilágyi atyai-jószágát, azt is azért, hogy a leány-ág perelvén a fiakot és meggyőzvén, oda sokat kellett fizetni, a mi penig onnét megmaradott, azzal azon ompolyiczai jószágot váltotta ki, és az aszszonnyal való sok perlekedésre költötte. Ellenben hogy nem tékozló, hanem mind ez mai napig is, sok confusiói között is, jó gazda, melyet a maga oeconomiájának folytatása megmutat. Ezekfelett csak egy nemesember is (tacco magnates) többet [költött] esztendeig csak musikusra is és táncra, mint báró Kemény úr, haszontalanúl.

Jó gazdaságának jelei kitetszenek ezekből:

1-mo. A[lsó]-Gáldon egész szőlőt építtetett és annak mivelésére annuatim ezer dolgosokot szerzett, kik esztendőnként míveljék azon szőlőt.

2-do. P[uszta]-Kamarás búzatermő hely lévén, ott egész új lábokot fogott fel és azoknak is mívelésére közel ezerekig való dolgosokot vagy usorásokot szerzett, kik is a jobbágyokot jól segítik, sőt mostan is annyi oeconomiájának jele ottan maradott, hogy gróf Rhédei Drusiánna asszony és báró Kemény Simon úrfi csak annak betakarításával is izzadhat.

3-tio. Vécs erdös és vizes hely lévén, ott nagy erdököt kiirtattatott; a Maros vizire új vámos-hidat, két lisztelő három-három kövü malmokot a Marosra ex fundamento építtetett, egyet penig ugyanott Maruson ex fundamento renovált; deszka-vágó fürészmal(mo)kot is [illegible] tetett; húsz lovaknak való kő istállót e fundamento csináltatott, és [illegible]

a vécsi jószághoz négyszáz circiter usorásokot csinált; sok fugitivus jobbágyokot reducáltatott; P[uszta]-Kamaráson oratoriumot csináltatott; az házakot mind Kamaráson s mind pedig Kolosváron renováltatta; és az földit impopulálta; fogadókot és halastókot erigáltatott. Ezen folyó 1756-dik esztendőben die 23-tia Martii katonaságban megholt fiáért, néhai báró Kemény István úrfiért fizetett méltóságos gróf Rhédei János úrnak [1] fl. rh. 492 d. 40, kit is kellett volna gróf Rhédei Drusiánna asszonynak intertenealni, mivel már a controversia kezdődvén báró Kemény Ádám úr ad interim transponálta volt a kamarási jószágát az asszonynak, hogy abból minden szükségiben succurráljon az említett néhai báró Kemény István úrfinak. És ha az egész jószágot feljártatnák is, az oeconomiájában fogyatkozást nem látnánk. De mindezek mintha ellenkezőképpen volnának:

Báró Kemény Ádám úrra, mint valami nagy dilapidatorra a méltóságos királyi guberniumtól commissió extraháltatik, hogy senki az úrtól jószágot ne vegyen, se kölcsön pénzt ne adjon, söt hogy a jószág kezeiből, mint dilapidatornak, kivétessék és háromfelé osztassék, egy rész báró Kemény Ádám úrnak, más része fiának báró Kemény Simon úrfinak, kinek azelőtt is a jószágának legjobb részit, úgymint a gáldi jószágot cum appertinentiis kezébe adta volt, excepta dualitate procreati vini, az harmadik részt penig gróf Rhédei Drusiánna asszonynak, ki is az úrtól modo legitimo divortiáltatott és a kinek a törvény még eddig intertentiót és dost nem itélt.

Melyeket észre(vevén) báró Kemény Ádám úr, mint szelid és nyomorúsághoz szokott férfi az említett személyt házától elbocsátotta, és meggondolván mind a méltóságos királyi gubernium commissióját és atyai adhortatióját, mind cselekedetinek héjánosságát, arról elméjit egészszen levette, és reménségit Istenben helyheztetvén függöben lévő matrimonialis causaját ott a hol megállott folytatni kivánja.

Eddig a Facti Species.

De a szegény szerelmes ember hiába »bocsátotta el házától az említett személyt«; hiába »vette le elméjét róla«, szive választottjáról; hiába gondolta meg a méltóságos királyi gubernium commissioját és atyai adhortatióját«; hijába »cselekedeteinek hiányosságát«; és főleg hijába »helyheztette reménységét Istenbe«: matrimonialis causáját nem folytathatta, mivel mindezekbe szépen, csendesen belehalt. Nyilván bánata vitte a sírba. S evvel az érdekes pernek vége szakadt. A mi azután következett, Szélesnek s leányának törekvése, hogy a fiú törvényesittessék s javadalmaztassék, [2] — habár menthető, de épen nem képezi e szerelmi tragoedia fényoldalát.

Közli: Torma Károly.

[1] Tábornok, a magyar testőrség kapitánya († 1768).

[2] L. Rettegi György Emlékiratait. *Hazánk, történelmi közlöny* III. k. (1885) 345. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Thököly Imre és Wesselényi Pál mint vetélytársak. A bújdosók levéltára. A gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárából. Kiadja a m. t. Akadémia tört. bizottsága. Sajtó alá rendezte Deák Farkas.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Wesselényi ezalatt a törökkel is viszályba keveredve, szállásából alig pár napi időzés után kiűzetett, s a hajdúság felé tartott megfogyatkozott seregével. A hónap végén újabb parancsot kapott Erdélyből a hazatérésre; ez volt a válasz a Thököly ellen intézett nyilatkozatra. Helyzete valóban kétségbeejtő volt. Hívei napról-napra kevesbedtek, ereje oly arányban fogyott, a minőben Thökölyé növekedett. A törökkel összezördűlve, végső támaszától is meg lett fosztva. A váradi pasa haragra gerjedve ellene, embereket küldött ki elfogatására. Nem volt más választás előtte, mint önkényt letenni a fegyvert, vagy bevárni, míg a nagyobb erő kicsavarja kezéből. Az előbbire nem tudta magát elszánni. Gyávaságnak tartotta-e meghajolni a túlnyomó erő előtt, vagy valami véletlen segítségbe vetette reményét? Elég az hozzá, a megadás eszméjével nem tudott, vagy nem akart kibékülni. Megfosztva minden erejétől, minden oldalról elhagyatva, a sorstól várta ügyének lebonyolítását.

Míg így mereng magában, Thököly megteszi a szükséges előkészületeket, és szept. 3-án megindúl Kismarja felé, hol Wesselényi épen pihenőt tartott. Másnap reggel Wesselényi arra ébred föl, hogy Thököly emberei körűlfogták a falut. Felriad, s egérútat kapva, futásra veszi a dolgot. A véghadak űzőbe veszik, s egy órai kergetés után Kismarjától egy mértföldnyire utolérik. Az üldözöttet hívei közre fogják, s fegyverhez nyúlnak, készek élet-halálra küzdeni vezérükért. Formális kis ütközet fejlődik ki az üldözők s üldözöttek közt.

A tusa kimenete ismeretes előttünk. A túlnyomó erő győz[illegible] s Wesselényi foglyúl esett. De híveinek jelentékeny része szabadúlt, s ezek hirtelen összegyűlve, számra mintegy há

százan, Borbély István gyaloghadnagy vezérlete alatt lesbe állanak, s elhatározzák, hogy vezérüket kiragadják az ellenfél kezei közül. S midőn Thököly másnap a foglyot útnak indítja Somlyó felé, a gyanútlanúl haladó kis csapatot megtámadják, szétverik, s Wesselényinek visszaadják szabadságát.

Thököly boszúsággal értesül a váratlan fordúlatról, de aggodalomra nincs oka. A rövid időt, mely vetélytársa elfogatása s megszabadítása közt lefolyt, okosan használta fel, hűségre esketve a vezér nélkül maradt mezei hadak nagyobb részét. Legfölebb önérzetét sérthette a kudarcz, s ép azért elhatározta, Wesselényit a lehető legrövidebb idő alatt mindenáron megkerítni, »becsületében járván már«, mint Telekinek írja, »neki is a dolog.«

Wesselényi tehát szabadságát visszanyerte ugyan, de nem előbbi erejét. Meggyőződve a rombolásról, melyet Thököly pártjában rövid fogsága alatt véghez vitt, látta, hogy jelen helyzetben ideig-óráig is alig tarthatja magát. Arról is meg kellett győződnie, hogy vetélytársa nem tartózkodik, ha kell, erőszakhoz nyúlni vele szemben. Makacssága egy pillanatra megtörik a helyzet kétségbeejtő voltán. Késznek nyilatkozik elhagyni a hadakat, s visszatérni Erdélybe, ha a fejedelem kegyelme biztosítva van számára. De megbánása csak egy perczig tartott, a következő pillanatban, midőn egyik mezei tiszt háromszáz embert visz zászlója alá, újból fellobog reményeinek már-már kialvó lángja. Fennhéjázó hangon izeni Thökölynek, hogy nincs szüksége a grátiára, s az Érmellékre indúl pártja újjászervezésére.

Thököly sem egyik, sem másik nyilatkozatra mit sem ad. Nem sokat teketóriázik, hanem megindúl, hogy újból kézrekerítse a javíthatatlant.

A két vezér között formalis hajtóvadászat veszi kezdetét. Wesselényi nyakába veszi nagy Bihar vármegyét, Thököly mindenütt nyomában, s így kergetőznek egy pár napon keresztül, míg végre Thököly kifáradva, Szentimre alatt tábort üt, hagyva tovább futni ellenfelét, ki meg sem állott, míg a nagy Rézerdőt nem tudta közte és üldözője között.

Ez a nagy futamodás nem vált hasznára Wesselényinek. Serege szemlátomást kisebbedett; minden állomásnál elmaradt egy-egy csapat, úgy, hogy mire a Réz túlsó oldalára ért, alig volt számba vehető erő körűlötte. Ezek is épen csakhogy ott nem hagyták őt; különben a bizalom oly gyenge lábon állott közöttük, hogy 60 katonát rendeltek vezérük őrizetére, nehogy a faképnél hagyja őket. »Ha már ennyire ment a dolog« mondák, »ha veszni kell, vesszenek együtt, ha kegyelmet nyer, nyerjenek együtt.« Így bolyongtak együtt fel- és alá minden határozott czél

nélkül. Wesselényi, mint a kelepczébe esett róka, törte a fejét, miképp juthatna ki a bajból. A törökre gondolt, azt hivén, a szállás historia már feledségbe ment. Segítséget kért a pasától Thököly ellen, vagy legalább engedélyt, híveivel török területre mehetni, hol ment legyen az üldözőtől. Mind hiába. A pasa válasza az volt, »ha bemegy Váradra egynehányadmagával, megoltalmazzák, másként az ő dolgába nem elegyedhetnek.«

Egy menedék volt előtte, a Rézerdő, az ő sűrűségeivel. Ez a roppant kiterjedésű erdőség, melyben egész falvak terülnek el, jó búvóhelyeül igérkezett az üldözöttnek az elfogatás veszélye ellen. Ide vette be magát szept. 17-én gyalog hadaival, míg a lovasok az erdőség nyugati szélén maradtak. Ebből a biztos rejtekhelyből kezd tárgyalni Thökölyvel. Ismét fogadja, hogy hazatér, mihelyt amnestiát kap. De ha a fejedelem nem ad neki kegyelmet, el van szánva, körömszakadtáig védni ügyét, s ha kell, nem átall alkura lépni a némettel, s a mezei had részéről letétetni a fegyvert.

Thököly nem akar előidézője lenni ennek a lépésnek, mely könnyen maga után vonhatná az egész bújdosó sereg felbomlását. Wesselényi emberét megnyugtató válaszszal bocsátja vissza, s követeket küld a fejedelemhez, kik az amnestiát minél előbb behozzák. Míg azok odajártak, Királyiban szállott meg; Wesselényi is előjött a Rézből, s egyesülve párthíveivel, Bihar helységben várta a történendőket.

A kegyelem s bűnbocsánat nemsokára megérkezik. De Wesselényi méltatlannak mutatja magát arra. A helyett, hogy ígéretét beváltaná, előlről kezdi a régi játékot. Szept. 22-én a mezei hadak által felíratot intéztet a fejedelemhez, azon kérelemmel, engedje meg, hogy kint maradjon, s mint az ő főnöküknek, vegyen részt a további hadműveletekben. Kérelmüket azzal okadatolják, hogy távolléte egyik legerősebb támaszától fosztaná meg a nemzeti ügyet.

Thököly ez újabb lépésről értesülve, meghitt embere által figyelmezteti Wesselényit adott szavára. Furikovics — így hívták a követet — azzal tér vissza, hogy Wesselényi nemcsak hogy nem gondol a hazatérésre, ha soha feleségét, gyermekeit s erdélyi jószágát nem látja is, de azt is mondta, jobb volna Thökölynek is, ha nem bízna olyan nagyon az erdélyiek barátságában, s magyarországi jószágait nem veszélyeztetné az Erdélyben levő bizonytalanságért, mert a fejedelem által úgy sem nyerhetnek megszabadúlást; most is azt tervezik ott bent Erdélyben, hogy mindkettőjüket kiadják a németnek. Inkább értsen hát Thököly is vele egyet, kész ez esetben magáról mindenféle reversalist adni, vel fogadni, hogy vezérének elismeri s hozzá hű marad min

»Ez, uram, már nemcsak titkos practica, hanem már ugyan nyilván való dolog«, írja Thököly Telekinek szept. 27-én, körülményesen tudósítva őt a fordúlatról. Adhatunk-e teljesen hitelt jelentésének, vagy nem, bajos eldönteni. Ugy tüntetni fel Wesselényit, mint a ki az erdélyi befolyásnak esküdt ellensége s minden erejével ennek megrontásán munkálkodik, ez kezdettől fogva kedvencz vesszőparipája volt Thökölynek, a ki nem szünt meg folyvást azon nyargalni. Anyagot bőven szolgáltattak erre egyes kifakadások, miket az üldöztetése miatt Erdély ellen elkeseredett pártvezér egyes meggondolatlan pillanataiban közrebocsátott, s mik szájasabb hívei, egy Szini, Hamvai által, saját keserűségeikkel bővítve, ép oly meggondolatlanúl szélnek lőnek eresztve. Ezeket nem mulasztotta el Thököly gondosan összegyűjteni, és saját czéljaira okosan felhasználni. Ilyen nyilatkozat lehetett az is, melylyel most foglalkozunk. Valami alappal kell hogy bírjon Thököly ebbeli tudósítása, mert a vádak soha ily határozottan hangoztatva még nem voltak. Ha csakugyan megtörtént, csak vigyázatlanságra mutat Wesselényitől, a ki, hogy kétségbeesett helyzetéből kimenekűljön, minden eszközt megragad, nem gondolva meg, hogy csak saját elmerülését sietteti kapkodásával.

Komoly, tudatos tendentiát keresni Wesselényi szavaiban nem volna czélirányos. Az erdélyi befolyás, s az a rendszer, melyet Teleki inaugurált a bujdosók kormányzatában, minden gyöngesége s nagy hiányai mellett is, ez időszerint egyedüli támpontja volt az ellenzéknek, melyhez magát megvetve, megújíthatta támadását az absolutismus ellen, s a legrosszabb esetben is annyi előnynyel bírt, hogy leveretés esetén biztos menedéket nyújthatott az elégületleneknek. A nemzeti ügyet ezen befolyás korlátai alól felszabadítni, s önerejéből, korlátozás nélkül vinni előre, czélja felé, minden bújdosónak legfőbb vágya volt, magának Thökölynek is, a ki pedig állásánál fogva is természetszerüleg képviselője volt az erdélyi politikának. De minden józan belátású hazafi tisztában volt azzal, hogy e nagykorúsításnak ideje még nem jött el. Mindaddig, míg a nemzet egyértelmű részvétele biztosítva nincsen, míg a török pártfogására s a franczia segítségre egyedül az erdélyi protectió aegise alatt lehetett kilátás, ezt a protectiót elútasitni nemcsak hogy nem lett volna eszélyes, de egyenes károsan hatott volna az egész ügyre. Főleg akkor, midőn a tétlenséget s meddő viszályt megunt seregben a harczi tüzet lehangoltság és a hazamenetel vágya kezdte elfoglalni, egyértelmű lett volna ez az alapkő kimozdításával, mely szükségkép a nemzeti ellenállás óriási, évtizedes munkával fölépített bástyájának rombadőltét vonta volna maga után. Nem is tehető fel a politikai eszélyesség

s a körülményekkel számolni tudás ekkora hiánya Wesselényinél, ki, mint a bújdosóknak négy éven át vezérük, legjobban kellett, hogy tudja, mily kevéssé nélkülözhetik a fejletlenség mostani stadiumában az erdélyi pártfogás gyámkodó kezét.

Maga Thököly is jól tudhatta, hogy inkább elkeseredés, mint megfontolás adta Wesselényi szájába az elszakadni akarás eme szavait. S ha tudósította is azokról az erdélyi udvart, számításból tette azt, saját czéljait akarva ezzel előmozdítni. De hogy maguk az erdélyiek sem vették komolyan, onnan következtethető, hogy a tudósítás semmi határozott fellépést nem vont maga után, a mi pedig egy ily veszedelmes nézeteket hirdető ellenféllel szemben, ha az csakugyan számbavehető, nem maradhatott volna el.

Különben is az egész ügy kezdte idejét múlni. A bújdosó magyarság zöme, maguknak a mezei hadaknak nagy többsége Thököly körül csoportosúlt; az az ellenzék, mely pár hó előtt az ifjú főnemes helyett Wesselényit óhajtotta vezéreül, a sok viszontagság s még inkább Thököly eszélyes bánásmódja következtében úgyszólván egészen elolvadt; a kik még megmaradtak a praetendens hűségén, oly elenyésző kisebbségben voltak Thökölyvel szemben, hogy nem volt érdemes velük tovább foglalkozni. Aztán meg fontosabb események állottak küszöbön. A bécsi kormány Komárom alatt jelentékeny erőt vont össze birodalmi hadakból; a végházakat megerősíté, s minden intézkedésével azt árúlta el, hogy még ez ősz folyamán megakarja újítni a hadakozást. E harczi hírekre a bújdosók is mozogni kezdtek: csapatgyűjtés, a török pártfogás biztosítása, újabb segély kieszközlése a francziától foglalta el az intéző körök figyelmét. A hadi készülődés lesodorta a Wesselényi — kérdést a napirendről. Erdélyi úgy, mint magyar részről megszűntek vele foglalkozni. Nem zaklatták többet a hazatérés miatt; hagyták békében ott, a hol van. Mindössze annyit tett a fejedelem, hogy a váradi pasával tudatá, miszerint a bújdosó magyarság élén az ő rendeletéből Thököly Imre gróf áll, s nem Wesselényi, »ki a hatalmas császárnak árúlója«, a pasa tehát ismerje teendőjének, Thökölyvel, mint a magyar hadak vezérével egyetérteni, ha megakarja mutatni jóakaratát a bújdosók iránt.

Még egyszer tett Apafiy ellenvetést Wesselényi kintléte ellen az ősz folyamán. Szerette volna, ha a bújdosók rábeszélik a hazatérésre, s ha nem enged, maguk beküldik. Thököly meg sem kisérlé a fáradságot; szükségtelennek tartá azt. Visszaíratta a rendekkel, hogy Wesselényit »eddig sem tartották, most sem tartják, de hogy beküldhessék, abban most módjuk nincsen.«

Ez volt az utólsó jegyzékváltás Wesselényi ügyében. Aztán az egész ügy, mely előbb oly nagy port vert föl, elcsendesült

Thököly a felvidékre indúlt seregével, s megkezdte a harczot a császáriakkal. A németpárti városokat egymásután fölverte, az ellenszegűlőket felgyújtatta. Majd nyilt csatába bocsátkozott a császári seregekkel. A nov. 3-iki szikszói ütközet a németek nagy vereségével végződött. A bújdosók Gyöngyös tájékán összetalálkoznak Strassoldóval; ez kerűli a csatát, s tizennyolcz századnyi seregével visszavonúl. Az udvar jónak látja újabb sereget indítni útnak a felső-magyarországi császári haderő növelésére.

Wesselényi a hadjárat alatt a Tisza mentén tanyázott. Csodálkozással látta, hogy senki sem törődik vele. Ugy vette észre, nem tartják többé veszedelmes ellenfélnek. Ez nem nagy vigasztalás volt reá nézve, de hát bele kellett nyugodni. A váradi pasától sikerűlt szállást eszközölni ki maga és emberei számára. Ide bevette magát, s nyugalomban tölté az őszt, míg bajtársai a felvidéken véres harczokat vívtak a közös eszményképért. De a beköszöntő tél kizavarta békés nyugalmából. Emberei a föld népével folytonos surlódásban állottak, s ez folyvást igerültségben tartá a pasát, ki végre a féktelenségek miatt haragra gyúlva, deczember közepén, télvíz idején, megvonta tőle a szállásengedélyt. Wesselényi a legkellemetlenebb időszakban kiűzetve biztos szállásából, hajléktalanúl bolyongott a környéken; a törökök folyton sarkában voltak, szemmel tartva őt, nehogy valahol megállapodjék; a pórnép is ellene fordúlt, s a hol lehetett érezteté haragját a rakonczátlan katonákkal. Ily kellemes helyzetben várta a karácsonyi szent ünnepek közeledtét. Ekkor jön a hír, hogy Thököly a magyar hadakkal a tiszai részek felé közelg.

A háború ugyanis a tél kezdetével félbe lett szakítva, s a hadakozó felek téli szállás után néztek. Thököly a maga hadait a Duna és Tisza közti terűletre óhajtá beszállásolni, de e terve megtört a budai pasa ellenzésén. A törökökkel való sok kellemetlenség után, miket leveleiből jól ismerünk, az erdélyi határ felé vette útját, hol biztos pihenő helyet vélt találni fáradt hadai számára.

Jövetele valódi örömhír volt Wesselényire nézve, a ki minden oldalról ellenség által környezve, szabadítóját üdvözlé egykori ellenfelében. Azonnal értesíté, hogy találkozni ohajt vele. Thököly e szándékról tudomást véve, félre tesz minden apprehensiót; a győztes nagylelkűségével fogadja a szándékot, s hogy a találkozás mielőbb véghez menjen, maga is fölkerekedik, s a Tiszán nagy bajjal átkelve, Mezőtúrra száll. Oda sietett most Wesselényi, s a találkozás 1680. jan. 3-án megtörtént közöttük.

Ekkép az egykori vetélytársak ismét együtt voltak azon a terűleten, mely fél év előtt tanúja volt egymás ellen folytatott küzdelmeiknek. A helyzet azóta megváltozott. Thököly erősebben

ült, mint valaha, a vezéri nyeregben. Wesselényi Pál sem volt már a régi ellenzéki vezér. A csapások megtaníták őt, kibékülni végzetével. Mint józan gondolkozásu férfi, megnyugodott abban, a min változtatni nem állott hatalmában. Az újév első napjaiban a két főember nem mint vetélytárs állott egymással szemben, hanem mint régi bajtársak, kik gyermekkoruk óta egy ügyet szolgáltak, egy eszméért lelkesültek. S mikor a bújdosó rendek jan. 8-án Szoboszlón gyűlést tartva, Thökölyt egyhangúlag fővezérökül választották, hogy tizenhat havi tényleges vezérkedés után a közbizalom szavával szentesítsék vezérségét, e nagyfontosságú s lélekemelő jelenetnél Wesselényi Pál az elsők közt üdvözölte az ifjú vezért annak az ügynek élén, melynek ő annyi éveken át volt buzgó apostola.

És ezzel vége szakadt a küzdelemnek, melyet a bújdosó rendek e két leghatalmasabb alakja vivott egymással a hatalomért, s mely egy kezdetén levő pályának első, egy másiknak végső fejezetét képezte. Wesselényi egyideig még részt vett Thököly oldalán a harczban, melyet a nemzet ősi alkotmánya visszavívásáért folytatott; de a hosszú küzdelem kifárasztá őt. A harczi kedvet lankadtság, a tetterőt apathia váltá föl. Apaffy Mihály 1681-iki hadjárata után a visszatérő fejedelemmel ő is hazament, hasztalan iparkodtak bújdosó társai visszatartani, oda hagyta a harcztért, mely számára már nem teremhetett babérokat. 1681. okt. 28-ról van keltezve az írat, melyben a mezei hadaknak hozzá hű maradt része hűségesküje alóli feloldását kérve, búcsút vesz egykori vezérétől, hogy Thökölyhez csatlakozzék, s ennek zászlója alatt egyesülve, egyetértve, haladjanak nagy czéljuk felé.

Wesselényi életének további részét otthon tölté, családja körében, melytől oly hosszú időn át tarták elszakítva a sors viharai. Az 1683-iki hadjárat alkalmával magányából még egyszer kizavarva, megjelenik a magyarországi harczmezőn, de csak mint fejedelme kísérője. Aztán visszament, s a magyar haza földje, hajdani dicsőségének, diadalainak színhelye, nem látta őt többé fegyverrel kezében. Az ősi jószágain gazdálkodó erdélyi földesúrban, kit visszaemlékezés, köszvény és családi viszályok egyre komorabbá, zárkózottabbá tőnek, senki sem sejthette a volt kuruczgeneralist, a magyarországi elégületlenek egykori vezérét.

Vetélytársa s utóda, Thököly Imre tovább haladt a hír, dicsőség útain. Az erdélyi befolyás bilincseit lerázva magáról, szabadon röpült a magasba. Fejedelemmé lőn, közel volt ahhoz, hogy fejére tegye a magyar szent koronát. De az ő csillagára is eljött a hanyatlás kora. Küzdelmeinek végeredménye: egy csöndes, igénytelen sír a távol keleten, az izmithi temetőben.

Dézsényi Gyi

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A július hó 2-án d. u. 5 órakor az egyetemi könyvtárban tartott választmányi ülést Balássy Ferencz, mint korelnök nyitotta meg, időközben azonban megérkezett másodelnök Br. Kemény Gábor, s ő folytatta az elnöklést. A választmányi gyülésen számos vidéki tag vett részt, a kik a congressusra jöttek fel. Mintegy előleges ismerkedése volt ez az ország minden részéből összegyült tagtársaknak. A gyülésen csak is folyóügyek tárgyaltattak. Mindenekelőtt titkár jelenti, hogy Lanfranconi Énea 200 frttal a társulat alapitói közé lépett, a mit élénk éljenzéssel fogadtak.

Évdijas tagokúl felvétettek: *Pál* István Gyulafehérvárt, (aj. a titkár); *Magdics* István Székesfehérvár, (aj. Károly János); *Czigler* Ignácz Budapest, (aj. Marczali Henrik); Mármarosszigeti állami felsőbb leányiskola, (aj. a pénztárnok); *Nagy* Gábor Budapest, (aj. Br. Kemény Gábor); *Kelemen* Gábor Budapest, (aj. Nagy Imre); *Németh* Vincze Mezö-Örs, (aj. Németh Illés).

Továbbá titkár bejelenti a congressus programmját, a mely a múlt havi füzetünkben már közölve volt. Annyiban szenvedett változtatást, hogy az első napra a kiállítások egyike, a muzeumi kéziratok megtekintése tüzetett ki, mig a másik, a forrásmunkáké, az egyetemi könyvtárban jul. 4-én délutánra tétetett át.

Ezután pénztárnok múlt havi számadását mutatja be,

mely szerint bevétel volt.....	4,111 frt	46 kr.
Kiadás	227 »	80 »
Pénztári maradvány:	3,882 frt	66 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

— A MAGYAR TÖRT. CONGRESSUS vidéki és helybeli tagtársaink s a nagy közönség élénk részvétele mellett folyó hó 3-án kezdte meg üléseit s első összesülést e napon tartotta. Ipolyi Arnold püspök nyitotta meg azt nagyszabású és nagyhatású beszédével. Ez nap állapittatott meg a munkaprogramm is. A congressus történetéről és lefolyásáról kimerítően és részletesen fogjuk annak idejében olvasóinkat értesiteni.

IRODALMI SZEMLE.

— A »Monumenta Vatican«-ból egy újabb kötet fekszik előttünk, mely Gentilis bibornok magyarországi követségének irományait (1307—1311) foglalja magában. 80 ívre terjedő vastag kötet, mely hazánk történetének egyik legválságosabb és legfontosabb szakára vet egészen új világot. A történeti bevezetést egy, az e kötetben foglalt adatok alapján Pór Antal készítette s latinra Rosti Kálmán fordította le. Egy második bevezetést, mely a kötetet okirattani szempontból méltányolja, Dr. Fejérpataky László írt. Négy kitünő facsimile van hozzá mellékelve, a négy legfontosabb okmánynak sikerült hasonmása. A kiállítás is ép oly fényes, mint a megelőző köteté, melyhez méltóan csatlakozik. A legközelebbről megjelenő kötet a pápai tizedlajstromokat tartalmazza a XIII. sz. végéről s a XIII. sz. elejéről, mely Magyarország e korbeli geographiájának s statisticájának megbecsülhetetlen forrása lesz; ezt fogja követni Buonvisi bibornok 1686-iki levelezése, melyből annak idejében Fraknói Vilmos tagtársunk tett a »Nemzet«-ben jelentést.

— Széchenyi Béla gróf egy fényesen kiállított vaskos 4-rét kötetben sajtó alá adta »Széchenyi-gyász« czím alatt azon részvétnyilatkozatokat, melyeket a »legnagyobb magyar« gyászos elhúnyta alkalmából egyesek úgy, mint társulatok a gyászoló családhoz intéztek. Százakra megy ezen részvétnyilatkozatok száma, mind megannyi tanúbizonysága ama szeretetnek, ragaszkodásnak, melylyel a magyar nemzet fiai egyik legnagyobbikának ravatalánál a kegyelet, a hála s az elismerés adóját leróni sietett. Becses ereklyéi a fájdalmas közelmúltnak. Intők a jövőre, hogy egyesült erővel törjünk a czél felé, megvalósitni ama szentigét, mely gróf Széchenyi István ajkáról legelső hangzott el: »Magyarország nem volt, hanem lesz«, s állandó kegyeletes emléke marad azon rendkivüli hatásnak, melyet Széchenyi halálának megdöbbentő híre országszerte okozott.

— Mily fontos szerepet játszták a megyék még nem régen is a magyar nemzetnek az alkotmányért viselt küzdelmeiben — általánosan ismeretes. A 48—49-iki függetlenségi harcz világos bizonyitéka a magyar nemzet életerejének. Mikor körül rajzotta hazánkat az ellenség, s mint sáska had elözönlötte kelettől nyugatig, a nemzet egy emberként lépett sorompóba megvédeni azt, miért oly sok századon keresztül folyt a vér: hazát és nemzetet. A mozgalom, melyet a bécsi márcziusi események elöidéztek Pesten, futó tüzként terjedett az országban szerte szét. A megyék harczra szervezkedtek Az előttünk fekvő munka *Hegyesi Mártontól* »Biharvármegye 1848—49-ben« egy magasztos episodját tünteti fel annak az egyenetlen harcznak, melyben a mindenkitől magára hagyott nemzet elbukott, hogy kinos 18 év után új életre keljen. Hazánk legnagyobb megyéje, Biharmegye a küzdelemben megfelelt kötelességének.

szereplését tünteti fel nagy részletességgel Hegyesi munkája, ki fáradságot nem ismerö buzgalommal hordta össze az anyagot annak minél teljesebbé tételére. Mindenesetre számottevö munka, melyet annak idején függetlenségi harczunk részletes és pontos történetének megirója figyelmen kivül alig hagyhat.

— A Balogh Gyula irta »Az 1809. évi insurrectio és franczia megszállás Vasmegyében« meglehetösen hü képét igyekszik adni azon eseményeknek, melyekből 1809-ben a nevezett megyének kiváló rész jutott. A világuralomra törö I. Napoleon úgy szólván lángba borította az egész Európát. A franczia csapatok a Pyrenektöl a Kárpátokig, s a Keleti tengertöl Olaszország déli csúcsáig győzelemröl győzelemre vitték a franczia lobogót. Az óriási küzdelemben az osztrák birodalom szenvedett legtöbbet, minthogy a háború vészei leginkább ezen vonúltak keresztül. Ez évben I. Napoleon Schönbrunnban ütötte föl hadiszállását. Az udvar Magyarországra menekült, s a magyar nemzet meghozta ekkor is áldozatát a trón zsámolyához. A nemesi insurrectiók története kiválóan érdekes thema a vele való foglalkozásra, s Balogh eléggé becses adalékkal járúl munkácskájában a majdan elkészülendö monographiához.

— A Michelet-töl irt s De Gerando Antonina által fordított »Franczia forradalom történeté«-nek III. most megjelent kötete az 1790. juliustól 1791. juliusig terjedö idököz eseményeit foglalja magában. Ama borzasztó forradalomnak, mely a világot fölforgatni készült, egy kis episodja ezen év története. A szenvedélyek az 1790-iki nemzetgyülés óta mind nagyobb-nagyobb hullámokat vetettek Franczia országban. Rohamléptekben haladt a franczia nemzet a rémuralom felé, mely iszonyaiban minden képzeletet felül halad. A Mara, Danton, Robespierre kora ez. Mirabeau kidölt az erőfeletti küzdelemben, melylyel nemzetét a királylyal kibékíteni, s a rém uralomtól visszatartani igyekezett. Ezen eseményeket ecseteli mesteri tollal Michelet munkája ezen kötetében. S a lelkes honleány buzgalma valóban elismerésre méltó, midön e jeles munkának fordításával nemzetét megajándékozni vállalkozott.

— Karácsonyi János »Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás« czímü tudori értekezésében a IV. vagy szép Fülöp franczia király alatt keletkezett nagy egyházszakadásnak hazánkat is érdeklö eseményeivel ismertet meg. Hetven esztendeig tartott ezen »második babyloni fogság«, midön XI. Gergely pápa kibontakozva a franczia király hatalmából, 1377-ben Rómába visszatért, hol nemsokára meghalt. Utódja VI. Orbán, kinek megválasztatása ellen a bibornoki collegium egy része óvást tett, s megszökve Rómából új pápát választott VII. Kelemen névvel, ki Avignonba költözött. Ezzel az egyházi szakadás megtörtént, s a két pápa kölcsönösen egyházi átkot mondott egymásra, s egymás ellen keresztes háborút indított. Magyarország trónján ekkor Nagy-Lajos ült, ki IV. Károly császárral, valamint ennek halála után Venczellel egyetértve,

Orbánhoz csatlakozott, őt ismervén el az egyház törvényes fejének. S valóban a nagy király buzgalma — a schisma megszüntetésében segélyére lenni a pápának — nem ismert határt. Haddal segítette a pápát küzdelmeiben. Azonban 1382-ben bekövetkezett halála egy hatalmas támasztól fosztotta meg a pápát. Ettől fogva a Magyarországon folyton tartó belzavarok foglalták el uralkodóink minden idejét, mialatt az egyházszakadás mind élesebbé vált, míg a botrányt az 1409-iki pisai zsinat koronázta meg, midőn a két ellen-pápát (XIII. Benedek és XII. Gergely) letette, s V. Sándort ennek halála után pedig XXIII. Jánost emelte a pápai székbe. Ily módon három pápa lett, miután a két előbbi sem mondott le, s végre 1417-ben hosszas vajúdás után a konstanczi zsinat vetett véget a fejetlenségnek.

— Dr. Wekerle László »Alba-Maria mint Árpád sírja holfekvésének meghatározása« czímü becses munkájában ez újabban annyiszor vitatott kérdést igyekezik megfejteni. Vizsgálódásaiban Nagy-Lajos 1355-iki, és II. Lajos 1524. évi határjáró okleveleire támaszkodik, s azon végeredményre jut, hogy a Viktória-téglagyár déli határán... a Kapuczinus és a Malomdülő közötti vizmosta árok 200—300 lépésnyi végdarabjának közvetlen közelében, jobbra vagy balra tőszomszédos telkén állott Alba-Maria s így Árpád sírját is csak ott kereshetjük.

— A szepesmegyei tört. társ. első évkönyve Demkó Kálmán titkár által szerkesztve, egy igen díszesen kiállított, 121 lapra terjedő füzetben megjelent. Két részre van osztva, hivatalos részre és értekezésekre, melyek közül az első a Társulat alakulását s annak eddigi történeteit foglalja magában, az értekezések között pedig Szepesmegye történetére vonatkozó dolgozatok foglaltatnak. Ezek sorában az úttörő Wagner rövid életrajzát közli Babura, Weber Samu Béla város vásárai történetét állítá össze, Münich a kézsmárki hunokról szóló mondát igazítja helyre, Hradszky Marczel város és Markusz várról értekezik, leginkább okleveles források alapján s az 1278-iki oklevél szövegét a Bárdosi-féle kiadással párhuzamosan közli. Demkó Kálmán nagy szorgalommal összeállítá a Szepesmegye történetére vonatkozó dolgozatok repertoriumát. Öt érdekes adat van a következő czikkben összefoglalva: »Adatok a szepesmegyei egyházak történetéhez« czím alatt. A Szepesmegyei Tört. Társulat nagyfontosságú missióval bír. E gonddal és érdekesen összeállított első évkönyv bizonyítja, hogy a társulat jövője jó kezekbe van letéve: egyengeti az útat az adatok összegyüjtése és egyes kérdések tisztázása által, hogy a megye monographiájának megírása lehetővé tétessék.

— Dr. Berkeszi István tagtársunk, ki a Haller fiúk iskoláztatásáról írt a »Századok« mult évi folyamában, egy annak idején méltó figyelmet keltett czikket, egy újabb füzetet adott ki: A magyar nyelv a magánélet terén 1711—1790. közt részben levéltári adatok alapján; nagy gonddal és szépen írt dolgozat.

— Hódoly László-tól Pozsonyban Stampfel kereskedésében kis füzet jelent meg: »Adalékok a magyar nemzet eredetéhez« czím alatt, mely Hunfalvy Pállal polemizálva Madschar város romjainak tüzetesebb felkutatását ajánlja.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— Az Archaeologiai Értesitő ez évi 3-ik füzete jun. 15-én pontosan megjelent. Tekintettel a beállt két havi szünidőre vastagabb a megelőző füzeteknél. Kitüzött programmjához nemcsak a megjelenési határidö pontos megtartásában, hanem a rovatok rendszeres kezelésében is hiven ragaszkodik e füzetben is a szerkesztő, s annak következetes keresztül vitele által fontos szolgálatot tesz az archaeologiának. A füzetet *Hermann* Otto magvas czikke nyitja meg: »Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben« s ki a kiállításon e czikkel kezében tekinti meg Hermann meglepően szép kiállítását a magyar halászati eszközökről combinatioi és következtetései helyességét be fogja látni. Második főczikke a füzetnek *Boncz* Ödöntöl: »Vázlatok a magyar viselet történetéből.« Ez első közlemény csak a tulajdonképeni előzményeket az ókort tárgyalja s a scytha, kisázsiai, az európai barbar, german, dák viseleteket s a rómaiaknak ezekre hatását irja le. Majd minden viseletből a legjellemzöbbeket egykorú minták után rajzban is bemutatja, igy pl. várakról s a Trajan és Antonia oszlopokról. A legrégibb magyar viseletekre nézve közvetlen forrás nem maradván ránk, hogy azokra nézve Boncz következtetéseket vonhasson, szükségesnek tartotta azon népek culturáját tanúlmányozni, melyekhez a magyar is tartozott. S ezt oly szorgalmas forrás tanúlmánynyal, gazdag apparatussal tette, s általán oly pontos és részletekre terjedő megfigyelő tehetségnek adta tanújelét már úgyszólva bevezetésében, hogy úgy látszik, nagyobbra terjedő czikksorozatát már a bevezetés alapján mivelödés történetünk kiváló becsü adalékjának tarthatjuk. Következik egy igyen kezelt állandó rovat: »Emlékek és leletek«, mely változatosságával s gazdag tartalmával mutatja, hogy mily nagy az érdeklödés országszerte archaeologiánk iránt. A lázárpataki bronzleletről Lehoczky Tivadar, az oroszlánkövári leletről *Kubinyi* Miklós, egy Bolgárországban felfedezett római sirleletről (melynek tárgyai a muzeumba kerültek) *Pulszky* Ferencz, a mosonmegyei ásatásokról, *Sötér* Ágost, a fejéregyházi ásatásokról *Havas* Sándor adnak számot. *Marczali* Henrik Villani a florenczi történetiró munkájából idézi azt a passust, melyet méltán nevez Magyarország czimere legrégibb leirásának, s mely a vörös és ezüst színeket mondja (1295—6.) hazánk legrégibb czimerének. *Huszka* József székelyföldi templomokban régi falfestményeket fedezett fel, melyek a Szent-László legendáját (a kun leány) ábrázolják, s melyeket jelesül a gelencei, szomorod-szentmártoni, bessenyei,

fülei és bibarczfalvi templomokban levő képcyclusok töredékeit rajzokban is bemutatja, megfelelő érdekes szöveg kiséretében. Nagybecsű adalék régi falfestészetünk történetéhez. *Réthy* László egy rajnavidéki magyar aranyleletet ismertet. A »*Levelezés*« című rovat, *Mogyorosy*, *Paur*, *Lipp*, *Szentkláray*, *Török* Aurél, *Horváth* Antaltól hoz közléseket. Az »Irodalom«-ban több új munka van ismertetve: Pasteiner munkája *Tagányitól*, a Pulszky Album Terginától, *Reiszenberger* munkája a nagyszebeni templomról névtelentől, *Millöcker* munkája a verseczi régiségekről *Borovszkytól*, az 1880-iki lissaboni congressus Rómertől, a bécsi academia őstörténelmi bizottságának VII-ik jelentése *Téglástól*, az Archalogische Epigraphische Mittheilungenben a hunyadmegyei Mythrus-emlékekre vonatkozó közlemény Königtől stb. A füzetet különfélék rovata zárja be.

— A »Figyelő« juniusi számában is több figyelemreméltó irodalomtörténeti közlés van. *Koncz* József Péchy Simonnak egy lappangó, sőt elveszettnek hitt munkáját ismerteti, a Szent atyákból kiszedegetett tanúságokat, melynek egy példányát a marosvásárhelyi Teleki-féle levéltárban találta meg, míg ugyan annak egy második példánya a kolosvári unit. collegium könyvtárában őriztetik. *Vazari* Gyula Szathmár-Németi hírlapjairól hoz egy közlést. *Abafi* Toldy Ferenczne k Kazinczy Gáborral folytatott levelezéséből hoz közlést, mely kivált az 50-es évek történetéhez szolgáltat nagy becsű adatokat. *Kulcsár* Endre Thukody Márton XVII-ik századi magyar prot. író emlékét eleveníti fel. *Csaplár* Benedek folytatja nagy becsű monographiáját Révai életéről. *Fabó* András Zwittingerhez írott adalékjaiból veszszük a VII-ik s befejező közleményt, melyhez Adalékok vannak csatolva a »Bibliotheca scriptorum«-hoz a magyar dolgokra vonatkozólag. E füzetben van Fáy Andrásnak egy kiadatlan verse 1818-ból, satyra az akkori restauratiokról. A füzetet Szinnyei irodalomtörténeti repertoriuma zárja be.

— Az Egyházművészeti Lap juniusi száma »Egyházzenészeti intézkedések Pécsett« czím alatt, Dulánszky Nándor pécsi püspöknek a pécsi káptalanhoz intézett főpásztori levelét mutatja be, melyben a püspök intézkedik a római liturgicus énekkönyvek azonnal való alkalmazása iránt. *Sándorfi* folytatja Trencsén város egyházi műemlékei ismertetését. A plebaniai templom műemlékei mellett a Szentháromságról czímzett csúcsíves kápolnát mutatja be. Következik »az egri egyház 1614-iki leltára« *Ebenhöch* Ferencztől, a szerkesztő kimerítő és szakavatott jegyzeteivel, melyek itt-ott műtörténeti értekezésekké domborodtak ki. Van egy közlés a lelkészkedő papság köréből, ezúttal a keresztúti állomásoknál építendő statiokról szól. Az irodalom az Archaeologiai Értesítő eddig megjelent füzeteit mutatja be. A füzetet a »Vegyesek« rovata s apróbb közlések zárják be.

— A »Tájékozó«-ban V. Kelemen regestai czím alatt azon fogadtatás volt leírva, melyben Tosti, e vállalat szerkesztője a pápánál azon alkalommal részesült, midőn a nevezetes vállalat első kötetét bemutatta.

— Az »Uj Magyar Sion«-ban *Pór* Antal Miklós ostiai püspöknek 1301—2-iki magyarországi követségét írja le. A füzet a közlemény első részét foglalja magában.

— A »Magyar Nyelvőr« juliusi számában *Thewrewk* Emil a lukna szó magyarázatát közli, melyet Deák Farkas a múlt füzetben mutatott be, s mely szerinte szláv eredetü s a lukmával egy jelentésü. *Tömlő* Gyula folytatja a Fejérpataki-féle németújvári glossák ismertetését.

— A budapesti szemle juliusi füzetében Hunfalvy Pál kezd meg egy nagyobb czikksorozatot a rumun történetirásról, éles bonczkés alá vevén Xenopot, jassii tanár által irt franczia munkát, mely a román beköltözés kérdését tárgyalja.

— Az »ungarische revue« f. évi VI. füzete Bethlen Gábor rövid életrajzát hozza Szilágyi Sándortól. Neustätt folytatja Magyarország hanyatlásának történetét a XVI. században s ezúttal a pénzügyi viszonyokat s az udvartartást tárgyalja. Schwickertől érdekes statisztikai közlemény van a budapesti halandóságról s Péterfytől »Adalék az 1848/9. évek történetéhez«, mely Görgei István nagybecsü munkájának ismertetését, tulajdonképen egy erre alapított tanúlmányt mutat be. Következik két magyar népmese s nehány apróbb közlés.

— A »korrespondenz-blatt« juniusi számában erdélyi regestákat közöl Schuller a hadügyi levéltárból az 1551—1817. közti évekből. Jelen közlés 1600-ig terjed. A kizdi ecclesia albumából a kizdi tanítók fizetése van közölve a 17-ik század második feléből. Teutsch Fritz adalékokat közöl a szebeni nyomdászok és könyvkereskedők sorozatából. A számot apróbb közlések zárják be.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1885. JUNIUS.

Adalékok a magyar nemzet eredetének kérdéséhez. *Pozsonyvidéki Lapok* 118. sz.

Baráth Sándor. Sobieski Sándor. (Meghalt 1696. junius 17-én.) *Függetlenség* 165. sz.

Bucsy László. Irodalmi közlekedés az ó-korban. *Corvina* 14—16. sz.

Délmagyarországi rég. és tört. muzeum-társulat alakúló közgyülése. *Délm. Lapok* 130. és köv. sz.

Dudás Gyula. Megyénk multja. (Pár szó vármegyénk monografiája érdekében.) *Bácska* 45. sz.

Ekkert Antal. Árpád sirja. Régészeti dolgok laikusok számára. *Bud. Hirlap* 176. sz.

Györök Leo Gy. A spalatói székesegyház és IV. Béla leányának sirja. *M. Állam* 179. sz.

Herman Otto. Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. *Vasárn. Ujság* 25. sz. ábrákkal.

Hőke Lajos. Szent-Method jubileuma. *P. Hirlap* 153. sz.

Komárom városa monografiája. A multról a jövönek! O— *Komáromi Lapok* 24. sz.

Magyar királyleányok hamvai. Egyetértés 176. sz.

Magyar történelmi életrajzok. Szerk. *Szilágyi Sándor.* 4. füzet. Ism. *P. Napló* 154. sz.

Marschall Gottfried, dr. pápai praelatus s a bécsi Votivtemplom plébánosa. A mátrai lovagok a magyar sz. korona területén. *M. Állam* 159. sz.

Mátyás király Bécsben. (Négyszáz esztendős apróságok.) *R. H. Budapesti Hirlap* 161. sz.

»*Monumenta Comitialia.* Magyar országgyülési emlékek. IX. kötet. Szerk. *Fraknói Vilmos* és *Károlyi Árpád.*« Ism. *Egyetértés* 176. sz.

»*Monumenta Vaticana* II. kötete. Bp. 1885.« Ism. *Egyetértés* 176. sz.

Műtárgyakról és gyüjtőkről. *Ny. J. Nemzet* 173. sz.

Ormós Zsigmond. Művelődési adatok Corviu Mályás korszakából. *Délm. Lapok* 126. 127. sz.

»*Pesty Frigyes.* Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Bp. 1885.« Ism. (Z—i) *M. Polgár* 127. sz. — s—ó. *Szabadság.* (Nagyvárad) 126. sz.

Pulszky Ferencz. A N. Muzeum régiségtárának ez idei gyarapodása. *P. Hirlap* 178. sz.

Salamon Ferencz. A török császár leányának pesti háza. *Vasárn. Ujság* 24., 25. sz.

Szathmáry Károly (*P.*) Ujabb mozgalmak a nemzeti muzeum körében. *Nemzet* 176. sz.

Szendrei János. Nemzeti ipar. Magyar stil. *P. Napló* 169. sz.

Telecskay. A 85-dik szám a történelem századaiban. *M. Állam* 132. 166—168. sz.

Trencsén vára. *Vasárn. Ujság* 23. sz. Képpel.

Várak (Régi —) Krivádia. Várallya. Murány. *Ország-Világ* 26. sz. Goro Lajos rajzaival.

»*Varga Otto.* A magyarok oknyomozó történelme. Bp. 1885.« Ism. *M. István. Bud. Hirlap* 168. sz.

»*Wekerle László.* Árpád sirja. Bp. 1885.« *Budapesti Hirlap* 179. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— Trefort Ágoston, vallás- és közoktatási minister urat, a Magyar Tudományos Akademia újonnan megválasztott elnökét ő Felsége f. évi jul. 11-én kelt elhatározásával ezen minőségében megerősítette. Összes hazai journalistikánk a legmelegebb rokonszenvvel üdvözölte az újonnan megválasztott elnököt.

— Bod Péter prot. egyháztörténetének eredeti s az ismerteknél sokkal teljesebb példányát felfedezték a leydeni egyetemen. A munka iránt érdeklődő s annak becsét felismerő tanárok elhatározták, hogy azt sajtó útján közzé fogják tenni. Remélni lehet, hogy a leydeni tanárok vállalata hazánkban is visszhangra fog találni különösen protestans körökben: egyháztörténetünket az egy nagybecsü forrásmunkával fogja szaporitni.

— Báró Radák Ádám az erdélyi történetben fontos szerepet játszott báró Radák család egyetlen élő férfi tagja, elhatározta, hogy a Radák-család levéltárát a család maradandó emlékéül ki fogja nyomatni s e szerkesztésre Szabó Károlyt nyerte meg. Általán a magyar de főként az erdélyi történet e publicatio által igen becses történeti forrásban fog jutni.

— Szabolcs vármegye törvényhatósága jun. 1-én tartott közgyülésén indítványba hozatott, hogy Szabolcs megye is készittesse el monographiáját. Az indítvány elfogadtatott s e tárgyban a tervezett megkészitésére egy bizottmány küldetett ki, melynek tagjaivá választattak Zoltán János elnöklete alatt Dr. Jósa András, Lukács Ödön, Kállay Jenő, gróf Vay Ádám, gróf Dessewffy Aurél, gr. Forgách László, Miklós László, Ujlaky György, Jármi Ödön, Görömbei Péter, Mikecz János.

— IV. Béla király leányai. Simor herczegprimás rövid idővel ezelőtt felkérte a spalatoi püspököt, hogy engedje meg IV. Béla két leánya földi maradványainak saját költségén való hazaszállitását és királyi pompával az esztergomi basilikában való elhelyezését. A spalatoi püspök kevéssel a felszólitás után azt felelte a herczegprimásnak, hogy megkeresése fölött a legközelebbi alkalommal tanácskozni fognak.

— A Herzog-féle Realencyclopaedia II-ik kiadásában a 16-ik kötet 165—179 lapjain terjedelmes, kimerítő s igen alapos czikk van Balogh Ferencz debreczeni tanártól Magyarország egyházi statisztikájától, mely az erre vonatkozó adatokat megbizható források alapján kritikai pontossággal állitotta össze.

— Reusch a római indexről irt nagybecsü munkájában 2-ik kötet 203. lapján fel van emlitve, az 1693-iki indexben következő, bennünket érdekló munka: Conferenzia curiosa de la asemblea popular, que convocó en la puerta del Sol Catalina della Parra explicada en una carta que escrive à Emerico Tekeli.

— A »l'Europe pittoresque« czimü vállalat, melyet Zürichben Orell Füszli ad ki, legújabb kötetében Budapest leirását tárgyalja. A leirást egy rövid történeti bevezetés előzi meg, mely történetünk legfőbb vonásaira egy rövid pillantást vet, s annak épen csak legfőbb korszakalkotó vonásait tünteti fel. Igen gazdagon van szép képekkel illustrálva.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE. Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai 1307—1311. Budapest, 1885. 4-rét. CXX, 510, 2 l., négy oklevél hasonmással.

— ANGLIA TÖRTÉNETE KORUNKBAN. Irta Mc Carthy Justus. Fordította Szász Béla. I. kötet. (A magy. tudom. Akademia könyvkiadó vállalata.) Budapest, 1885. 8-adr. VIII, 618 l. Ára 3 frt.

— AZ 1642-IK ÉVI SZŐNYI BÉKEKÖTÉS TÖRTÉNETE. Irta Majláth Béla. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XII. kötet V. szám). Budapest, 1885. 8-adr. 122 l. Ára 70 krajczár.

— MONUMENTA COMITIALIA REGNI HUNGARIAE. Magyar országgyülési emlékek történeti bevezetésekkel a m. tud. akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkesztik Dr. Fraknói Vilmos és Dr. Károlyi Árpád. IX. kötet. 1598—1601. Budapest, 1885. 8-adr. 619 l. Ára 3 frt.

— VILÁGTÖRTÉNELEM. Középtanodai használatra irta Dr. Mangold Lajos. III. kötet. Ujkor és legújabb kor. Második kiadás képekkel és térképekkel. Budapest, 1885. 8-rét. 238 l. Ára 1 frt 50 kr.

— MAGYARORSZÁG ÉS A NYUGATI NAGY EGYHÁZSZAKADÁS. Felavató értekezés. A hittudomány doktora akademiai fokozatának elnyerése végett irta Karácsonyi János. Nagyvárad, 1885. 8-adr. 89 l.

— ALBA-MARIA VAGY ÁRPÁD SÍRJA holfekvésének meghatározása. Irta Dr. Wekerle László. Ó-Buda térrajzával. Budapest, 1885. 8-adr. II, 190 l. Ára ?

— A FRANCZIA FORRADALOM TÖRTÉNETE. Irta Michelet. Fordította De Gerando Antonina. III. kötet. Kolosvár, 1885. 8-adr. 280 l. Ára 2 frt.

— Az 1809. ÉVI INSURRECTIO és franczia megszállás Vasmegyében. Irta Balogh Gyula. Szombathely, 1885. 8-adr. II, 129 l.

— BIHARVÁRMEGYE 1848—49-BEN. Irta Hegyesi Márton. Beőthy Ödön arczképével és életrajzával. Nagyvárad, 1885. 8-adr. 344 l. Ára 2 frt 50 kr.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE. Szerkesztette Dr. Demkó Kálmán. I. évfolyam. 1885.

— A MAGYAR NYELV A MAGÁNÉLET TERÉN 1711—1790. Különlenyomat. Irta Dr. Berkeszi István. 1885.

— ADALÉKOK A MAGYAR NEMZET EREDETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ. Irta Hódoly László. 1885.

— VOLT-E SZERENCS VÁRMEGYE? Kandra Kabostól. Budapest, 1885. 8-adrét 32 l.

— MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM SLAVORUM meridionalium volumen XV. Acta historiam confinii militaris Croatici illustrantia. Tomus I. 1479—1610. Zagrabiae, 1884. 8-adr. XXVIII, 390 l.

MAGYARORSZÁG BELÁLLAPOTA 1680.

A Történelmi Társulat által a Bay Ilona díjjal jutalmazott pályamű.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Mindenesetre kedvezőbbek voltak a népesedési viszonyok a királyi Magyarország némely részeiben s szabályúl állítható, hogy minél távolabbra esett valamely megye a török uralom szomszédságától, annál sűrűbb volt a lakossága. Különösen a Vág völgye s közeli vidéke nyújtott népesedési tekintetben elég kedvező képet.[1]) A mérleget azonban ez is csak kevéssé javítja. Az ország egy részében sem voltak oly normalis közállapotok, melyek a lakosság szabályszerű szaporodásának alapföltételei. A másfél száz évi háborús korszak hatásait az ország minden tájéka érezte. Mindenütt hiányoztak ama gazdasági alapok, melyektől a népesség szaporodása függ. A termelési viszonyok igen szerények voltak; az ország azon része, mely ma természet-alkotta éléstár, akkor puszta vagy — ami ezzel körülbelül azonos — török birtok volt; a hegyek közt pedig az élelmiszerek csekély termelése magában is kizárta a sűrűbb, nagyobb lakosságot. Ahol török nem járt, ott az idegen katonaság dúlásai, a vagyonbiztonság teljes megrendűlése, az állami kulturtevékenység hiánya, a közintézmények reformjának lehetetlensége, a parasztság nyomott helyzete és sok más körülmény működött közre, hogy az élelmi szerek évi termelésének mennyiségét csökkentse s ezzel magát a lakosság számát is alacsony, néhol minimalis fokra szállítsa le. Ahol kedvezőbbek voltak a

[1]) A XVII. század elején Árva, Liptó, Nyitra és Trencsén megyékben, melyekben ma csaknem nyolczszázezer ember él, 178,513 kath. és prot. lakost írtak össze. Az összeírást közli Timon Ákos: A párbér története.

megélhetés feltételei, pl. a városokban, ott a lakosok száma aránylag nagyobb volt, sőt sok helyen meghaladta a mostanit. Igen sok adat sejteti, hogy a városi és vidéki lakosság közti arány a XVII. században lényegesen eltért a mostanitól s a királyi Magyarországban aránylag még több ember élt városban, mint ma. A személy- és vagyonbiztonság a városok falai mögött mégis csak nagyobb volt, mint a vidéken, mely katonák, martalóczok, török és magyar portyázók, kuruczok és labanczok előtt védtelenül nyitva állt. Ami csekély közigazgatás és jogélet megmaradt, az szintén a városba és a várakba húzódott vissza. Mindez a legközvetlenebb hatással van a népességre és mozgalmaira. Nemcsak a királyi, hanem a török Magyarországon is főleg a városok mentették meg a lakosság egy, az akkori viszonyokhoz mérten jelentékeny részét s nekik köszönhető, hogy az ország egészen pusztasággá nem változott.

A városi és vidéki lakosság közti aránytalanságot sejtetik az egyes uradalmakról fenmaradt adatok. Igy például Bereg megyében a munkácsi s a vele 1680-ban egyesített szent-miklósi uradalom öt városból s 180 helységből állt. A városok itt is elég nagyok. Munkácson az özvegyekkel és nyomorékokkal valami 215 család lakott 193 telken, melyek közül azonban 19 puszta volt. Beregszászon 281 család íratott 1672-ben össze s a városban még 118 puszta telek volt. [1]) Ez elég népes városokkal együtt a roppant urodalom aránylag igen csekély adót fizetett, bizonyára azért, mert a sok — 180 — faluban aránylag nagyon kevés volt a lakosság.

Hogy ez nem önkényes föltevés, bizonyítja egy 1652-ki összeírás [2]) Zemplén megye nehány falujából. Nagy-Ruszka faluban, melynek ma 695 lakosa van, 16 zsellér és egy szabados lakott; puszta telek volt 12. Kolbászó faluban — ma 260 lakossal — 45 család, Priszlopon — ma 109 lakossal — 19, Brezoveczen — ma 119 lakossal — 7, Osztroznyiczán — ma 138 lakossal — 18 család íratott össze. A bérczes, sziklás vidékeken, habár távol estek a török uralomtól, a természeti segélyforrások csekélysége folytán sem élhetett sűrűbb, nagyobb lakosság.

[1]) Lehoczky: Bereg megye I. II.
[2]) A lelészi konvent levéltára. 38.

Erdély 1613-tól 1657-ig szerencsés időket élt s a lakossága csaknem félszázadon át kétségkívül normalisabb arányban szaporodhatott. De a beállt catastrophák itt is pusztítólag hatottak a népesség számára. Sok ezer ember veszett el a lengyel háborúban, a tatár fogságban. 1658-ban a tatár 95000 rabot vitt onnan magával. [1]) Ilyen roppant emberveszteséget a természetes szaporodás, főleg midőn a török terjeszkedési törekvései épen ez időben a tulajdonképeni erdélyi területet sem kímélték, nem egykönnyen pótolhatott helyre. Itt azonban volt mesterséges szaporodás is. Biharból, Aradból, Krassó-Szörényből ide menekült a magyar elem a török elől, sőt török részről azt ajánlották, hogy a magyarországi bujdosók állandóan Erdélyben telepíttessenek le. [2]) De ez a bevándorlás mégsem hozhatta helyre a lakosságnak a tatárdúlás okozta megfogyatkozását.

Mindezt összevéve, a lakosságot, mely 1680 táján a magyar korona egész mai területén élt, alig tehetni többre, mint a mostaninak valami egy hatodára, vagyis legfőllebb *két és fél millióra*. Ez a csekély nép viselte ama viharos, nehéz idők összes terhét; ennek egy része nyögte a török jármát, míg másik része — összesen nem sokkal több egy milliónál — képezte ama sziklafalat, mely százötven esztendő örökös hullámcsapásai után a török népárnak még mindig ellenállt s mellével, kardjával védte a kereszténységet, a nyugati culturát, a nyugati államokat az ozman barbárság ellen. És ebben rejlik ama nemzedékek legfőbb dicsősége. Nem politikai rajongások, nem kivihetetlen ábrándok teszik a XVII. századi Magyarországot a kereszténység védbástyájává, hanem az, hogy számban, erőben, segélyforrásokban megfogyva még mindig ellenállt s időt engedett Európának az erőgyűjtésre, mely végre neki is meghozta a felszabadúlást.

E lakosság felekezeti és nemzetiségi megoszlása kiváló figyelmet érdemel akár a múlt, akár a jelen szempontjából. A vallás és a politika közti szoros kapcsolat soha sem fog ugyan elenyészni, de akkor sokkal bensőbb és általánosabb volt, mint ma. A XVII. század társadalma már nem csupán rendi, hanem vallási

[1]) Veszely: Erd. Egyh. Adatok I. 147.

[2]) Török-magyar A. Okm. V.

alapon is épült fel, s ennek messzemenő következményei voltak. Politikai párt volt akkor minden felekezet. Angliában valamint a szárazföld összes államaiban vallásos lobogó alatt a politikai hatalomért folyt a küzdelem. Nálunk is ugyanez történt s a felekezeti befolyás jelentőségét egyszerűen, de világosan kifejezte a gúnynév, melylyel a felekezetek illették egymást. A magyar katholikust németnek, a protestanst pedig töröknek nevezték. Nem gúny, hanem igazság nyilatkozik e szavakban. A politikai pártélet nyer benne jellemző kifejezést. Az egész XVII. században egy jelentőségű a protestans a nem-királypártival, a katholikus pedig a royalistával. A szabály alól természetesen sok volt ugyan a kivétel s főleg midőn tisztán politikai és világi érdekek kerekedtek felül, ezek a fogalmak elvesztették érvényöket. De egészben a vallással egyszersmind jelezve volt akkor a politikai irány is, s midőn a királyi hatalom az ellenreformatiót támogatta, itt a vallásos buzgalom mellett épen úgy az önérdek vezette. Amint a királyi hatalom csak némileg megszilárdult, igyekezett pártot teremteni az országban. A katholikusokra számíthatott, a kath. hitet igyekezett tehát terjeszteni. Önérdek sugallta ezt, s nem cselekedhetett volna máskép, ha az egyes királyok egyénileg kevésbé vallásos nevelésben részesültek is volna. Az egyházi érdekekkel keveset törődő Wallenstein herczeg a harminez éves háború elején hangsúlyozta a katholikusok megbízhatóságát, s a magyar hadsereget főleg ez elemből akarta összeállítani. Utóbb az ellenreformatio sikerei a főurak közt a király pártját és a királyi hatalmat lényegesen megszilárdították s habár az 1670-ki mozgalmat kath. főurak kezdeményezték, a protestánsok buzgó támogatása kölcsönzött neki országos fontosságot.

Ez nem az egyének bűne, nem is a protestans vallás természetéből folyik, mely főleg a német államokban nagyon megfért a királyi absolutismussal. Nem megrovásképp kell ezt constatálni, de constatálni kell, hogy megértsük egy nevezetes korszak politikai villongásait. A viszonyok sodra, a természetszerű fejlődés hozta ellentétbe az ev. hit híveit a királyi hatalommal. A magyar protestantismusnak már keletkezése és terjedése alkotta meg ez antagonismust. Német írók a német hitujítást régen érzett szellemi szükséglet kifolyásának mondják, melynek előfutárjai száza-

dokon át jelentkezték. Hol vannak nálunk ily előfutárok? Néhány évvel a mohácsi vész előtt az egész magyar középosztály, az ugynevezett nemesi párt a Luther-féle tanokkal rokonszenvező királyi udvar ellen a pápai követ jóindúlatát, támogatását kereste, szigorún kath. álláspontou állt s a régi vallás buzgó védőjeképen lépett föl. És ugyanaz a nemesség, mely törvénybe iktatta a »Lutherani comburantur«-t, alig három évtizeddel később java részében az ev. hitet vallotta, az olygarchák egész roppant hatalmukat a protestantismus terjesztésére fordították, a kis-nemesség ugyanezt tette s Szent István apostoli országa a XVI. század végén a reformatio országa lett.

E meglepő változás lehetősége a királyi hatalom azon példátlan elgyöngülésében rejlik, mely a mohácsi vészt követte. E nemzeti catastropha nélkül az ev. hit hazánkban nem vergődhetett volna túlnyomó hatalomra. Elveszett az a központi erő, mely a magánérdekek zűrzavaros harczát enyhíteni, gátolni, az összeségre ártalmatlanná tenni tudta volna. Mikor utóbb ez a hatalom ujra izmosodni kezdett, már uj helyzet alakúlt. A királyság, mely kath. maradt, és a nemzet, mely protestanssá lett, ellenszenvesen, bizalmatlanúl állt szemben egymással. E helyzetből keletkeztek a XVII. század összes bonyodalmai, vajudásai. Eleinte mindig a protestansoké maradt a győzelem. Nekik kedveztek a körülmények. Kivívták a teljes egyenjogúsítást. De a körülmények utóbb változtak, s mint Franczíaországban a nantesi edictum, ugy Magyarországban a linzi béke után kezdődött csak a felek igazi tusája, a keresztény polgárháború. A koronás király tekintélye alatt működő ellenreformatio már visszatérítette a nagybirtokos főurakat a kath. egyházba. Ugyanazok, kik egykor a hitujítás körül buzgólkodtak, mely a nagy egyházi javakat uratlanokká tette, most ismét a catholicismus javára használták az erőszakot. Az a német protestans jogelv: cuius regio, illius religio, 1680. körül nálunk a hitujítás hívei ellen fordúlt s az összeütközés kikerülhetetlen következménye volt a hatalmi viszonyokban és tényezőkben beállt változásnak. A protestánsok főtámasza, Erdély karja elgyöngült, az aristocratia pedig elszakadt tőle. A föld, melyen a prot. jobbágyok laktak, a birtok, melyből papjaikat, iskoláikat fentartották, a telek, melyen templomaikat építették, a legtöbb eset-

ben ismét kath. földesuré volt. Sőt e templomok legtöbbje még a reform ideje előtt a régi hit tiszteletére emeltetett. Építése, kápolnái, oltárai, berendezése még azt mutatták, hogy itt a jámbor elődök ájtatosságukat olyan szertartások közt végezték, melyeket az ev. hit hívei bálványimádásnak nyilvánítottak. Ellenben a patronus-földesurak a most bennök folyó istentiszteletet tekintették a templom megszentségtelenítésének. A felfogás ez ellentéte kikerülhetetlenné tette az összeütközést. Bekövetkezett s az 1670—80 közti évtizedben tetőpontjára hágott. Ez az idő a magyarországi keresztény polgárháború azon korszaka, melyben a küzdelmet még tulnyomóan vallásegyházi mozzanatok jellemzik.

Ez időben már sokat visszahódított a catholicismus Magyarországon. A főnemesség már egészen kath. volt, sed equestris ac militae *pars maxima* helv. ac aug. confessionis, jegyzi meg egy 1677-ben kiadott munka. I. Lipótnak magyarok és külföldiek ismételve említették, hogy az országban hétszerannyi a protestansok száma mint a kathlikusoké.[1]) Egész nagy vidékeken hírehamva sem maradt a katholicismusnak, mint például Szabolcsmegyében 1683-ban.[2]) A roppant terjedelmű, — öt hat vármegyét átölelő — váczi egyházmegyében 1675-ben összesen 13,000 katholikus lakott valami hetvenhárom faluban szétszórva, kiknek lelki szükségleteiről 13 plébános és 34 licentiatus gondoskodott, míg ugyanez egyházmegye területén hatvannál jóval több prot. eklézsia volt. Az esztergomi érseki főmegyében Lippay György primás följegyzése szerint a század közepén 200—300 kath. és valami 1000 nem kath. plébánia volt.[3]) De már Lippay alatt nagy hódításokat tett a katholicismus. Így például visszaszerezte a a Csallóközt. Szelepcsényi érsek csak 1672—75 közt 66,000 embert térített vissza. Minél buzgóbban folyt a térítés, annál erősebb volt a visszahatás a protestáns papok részéről, s annál jobban élesztette a polgárháborút. A kuruczok sikerei az évtized végén ismét visszavetették az ellenreformatió művét, s 1684-ben, Szathmárban, Szabolcsban, — kivéve az ecsedi, szathmári és böszörményi várakat, — Somogyban, Baranyában, egyetlenegy kath.

[1]) Sárospataki Füz. XIII. 204.
[2]) Sárosp. Füz. XI. 725.
[3]) Lányi-Knauz Egyh. I. II.

templom sem találtatott. Liptóban és Veszprémben csak 2 templom volt; Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Abauj megyékben alig volt kath. pap; Szepes, Torna és Gömör megyékben a városokon kívül szintén igen kevés volt a pap, s a katholikusok csak titokban gyülhettek össze istentiszteletre. Zalában és Muraközben mindössze 5 kath. lelkész volt. Még Győrmegyében is szomorú viszonyok közt éltek a katholikusok. A már egyszer említett 35 helység lakosságának még a XVII. század végén is csak valami egyharmada volt katholikus.

Mindez azt mutatja, hogy a királyi Magyarország lakosságának nagy többsége még 1680. táján nem volt katholikus. Különösen mondható ez az uralkodó középosztályról, a nemességről. Erdélyben a protestantismus mint uralkodó államegyház szervezkedett; a katholicismusból csak a székelyek közt, s itt-ott a városokban maradt meg valami. Az uralkodó egyház kérlelhetetlenül gyakorolta hatalmát katholikusokon, unitariusokon, szombatosokon és a gör. kath. egyház hívein. Különösen kegyetlenül bánt el az unitariusokkal és szombatosokkal. I. Rákóczy György ez utóbbiak ellen épen úgy felhasználta az állami büntető hatalom karját, mint 1670. után Magyarországon a kath. főpapság a protestánsok ellen. A míg Erdély erős volt, reá támaszkodott a magyarországi prot. egyház is. De ez a támasz az 1657/8-iki catastróphák után már igen keveset ért, s nem tudta a megindúlt küzdelmet a protestánsok javára eldönteni. Volt azonban a protestánsoknak egy más támaszuk is, csakhogy abban sem volt sok köszönet. Ez a török hatalom, mely küzdelmét első sorban a kath. magyar állam, és a kath. magyar egyház ellen folytatta. Ez volt az ő ellensége, de ez volt más okokból a protestánsok ellensége is. E helyzetben a hódító török s a magyar protestánsok közt természetszerűen barátságosabbá alakúlt a viszony, főleg bizonyos időkben. Az érdekközösség valamivel enyhébb bánásmódra bírta a törököt az ev. hitűek, mint a kath. egyház hívei ellen. Minthogy a törököknek végre is saját érdeke tiltotta, hogy az egész lakosságot egyszerre — lassankint úgy is elpusztúlt az — kiirtsa, inkább szerette, ha a nép protestáns, mintha katholikus, mely már egyházi szervezeténél fogva is jobban a magyar királysághoz hajlott, mely tehát politikailag gyanúsabb volt. Az egyházközségek kebelében

folyó küzdelmekben a török tehát rendszerint az ev. hitűek részén állt,[1]) s a hol a katholicismust egyszerűen ki nem írthatta, legalább mennél keserűbbé igyekezett tenni neki, híveinek és papjainak az életét. Egész Délmagyarországban alig maradt néhány nagyobb helyen valami a katholicismusból. Ugyanez mondható a Duna-Tisza-közről, hol főleg Kecskeméten, Szegeden, Pesten s egy pár más helyen nyomorgott egy kis kath. község. Máskülönben az egész lakosság nem-katholikus volt, s a kath. plébániák még olyan városokban is kivesztek mint Buda, hol nagy lutheranus és kalvinista hitközségek virágzottak az egész török uralom idején.

De az ország lakosságának egy jelentékeny része az említett egyházak egyikéhez sem tartozott. Mellőzve az erdélyi szombatosokat, unitariusokat, a magyarországi zsidókat, kikről a XVII. század összes törvényei csak egy-két tiltó intézkedést tartalmaznak, s az elég nagyszámú új-keresztényeket (anabaptistákat), kikről csak annyit mondanak, hogy amíg az országban megtűretnek, adót kötelesek fizetni, végül pedig a mohamedánokat, kik összesen és együttvéve sem alkották valami nagyon jelentékeny százalékát a lakosságnak, még a görög-keleti egyház hívei érdemlenek említést. Ezek az akkori, — tehát a mainál jóval nagyobb terjedelmű, — Erdélyben, a Temesközben, a Duna-Tisza-közben már 1680. táján is jelentékeny számban lehettek. A prot. egyház által kivívott vallásszabadságban ők nem részesültek, mert a magyar protestánsok, nem az általános vallásszabadságért küzdöttek, mint a hollandiak. Már Bocskay alatt kimondták, hogy ez a szabadság csak a két protestáns felekezetet s a kath. egyházat illeti. Hogy az utóbbi irányában sem nagy liberalitással gyakorolták azt, arra az egykorúak számtalan panasza szolgál bizonyítékúl. A görög egyház híveinek pedig a legcsekélyebb jogot sem engedték, noha voltak már ez időben gör. kel. püspökök. De főleg Erdélyben a gör. egyház is a prot. püspök főhatósága alatt állt.

A protestánsoktól szenvedett sérelmeik okozták, hogy a Bereg-, Ung-, Szabolcs- s Szathmár-megyei görög-keletiek Lippay György esztergomi érsek buzgó közetítésével visszatértek a római

[1]) Ipolyi Arnold: Veresmarti Mihály munkái 15. lap erre jellemző példát idéz a XVI. századból. Később sem változott a helyzet, a mi számos adattal igazolható.

egyházba, s bizonyos egyházi s politikai engedmények árán egyesültek a kath. egyházzal. E felekezetnek akkor valami 600 papja vot. Habár jó részük szerzetes volt, de azért e szám minden esetre arra vall, hogy a hívek száma szintén elég jelentékeny lehetett. Még nincs teljesen kiderítve, mi okozta, hogy sem a ruthéneknél, kiknek pedig földesuraik is a hitbuzgó Rákóczyak voltak, sem az erdélyi románoknál nem bírt a prot. térítés sikert felmutatni, míg a katholicismus legalább a felvidéki oroszokat szakította ki a szláv egyházi és művelődési kötelékből. Pedig ez sem ment könnyen, s itt újra bebizonyúl, milyen elválaszthatatlan összefüggésben állt vallás és politika a XVII. században. A ruthének egyesülési törekvéseit a legerélyesebben ellenezte az erdélyi fejedelem, ki erőszakosan, a mozgalmat vezető püspök fogságra vetésével akarta az egészet elfojtani. S évtizedek multán épen 1680. körül a kuruczok kérlelhetetlenül üldözték az unitárius papokat és híveiket, mert a kath. egyházhoz való csatlakozást azonosnak tartották a király pártjára való átállással.

Ilyenek voltak a felekezeti viszonyok s a felekezetek politikai törekvései a XVII. század harmadik negyedében a magyar korona területén. Csak e helyzetből magyarázhatók ki a megindúlt mozgalmak, érthető egész valójában a királyság és szövetségesei küzdelme a lakosság azon elemeivel, melyek vallásilag és politikailag ellenlábasai voltak, s inkább a törökkel, mint vele igyekeztek megegyezésre jutni. Kényszerűségből tették ezt, nem rokonszenvből. Gyűlölték ép úgy, mint a katholikusok »a környülmetéletlen szívű, vérünkön hízó pogány«-t. Igazi bősz gyűlölet, a kétségbeesés szörnyű kitörése szól Köleséri prot. imakönyvéből,[1]) midőn így fohászkodik: »Ne adj minket, uram, a pogányoknak martalékául; ne hízzék tovább is a magyar keresztyénség vérivel ez a vérszopó nadály! Apadjon el már egyszer a török hold, hadd vetkezze le gyászruháját a sok kereszt, bú, bánat, szenvedés után a nem sok magyar maradvány.« A mely felekezet így imádkozott istenéhez, az nem barátkozhatott meg a törökkel, s a császári politika vezetőinek bölcseségére igen kedvezőtlen világot vet, hogy e hangúlatot föl nem ismerték, s a magok javára értékesíteni nem tudták.

[1]) Bánkodó lélek nyögései, Sárospatak, 1666.

Mint vallásra, úgy nyelvre és nemzetiségre is nagyon megoszlott a XVII. század Magyarországa. Egészen magyar akkor csak a politikai nemzet, a kiváltságos nemesi rend volt. Ez uralkodó osztály mögött azonban a nép nagy tömegei állottak, s ennek nemzetiségi eloszlása akkor már nagyban és egészben megfelelt a mainak.

Milyen volt a két legfőbb hitfelekezet befolyása a nemzetiségre? Mint említve volt, a protestantismus a görög-keleti egyház hívei közt a térítés terén sikert elérni nem bírt. Sokszoros kisérletei egészben kevés eredményre vezettek. Ez azért is sajnálatos, mert vele a magyarosítás műve szintén eredménytelen maradt. Sokat tett a reformátió az anyanyelv felélesztése, a nemzetiség fenntartása érdekében. De a nemzetiség terjesztése terén nálunk meddő maradt. Sem a felvidéki ruthének, sem az erdélyi és temesközi románok közt nem tudta magát s a magyarságot meggyökereztetni. Ellenben a kath. tótok nagy részét magához hódította, de azért meg nem magyarosította. Ugyanez mondható a felvidéki német városokról s az erdélyi szászokról. Az új hit sehova sem bevitte a magyarosítást. Több sikere volt-e e téren a kath. egyháznak, azt bajos eldönteni. De, hogy a török uralom alatti földön a katholikusok nagyban képviselték a magyarságot, s kiirtásukkal sok helyen egyszerűen eltűnt a magyarság is, az kétségtelen. A váradi egyázmegyében a katholicismus pusztúlásával nagyon megrendűlt a magyarság ügye. A protestánsok nem bírták meggátolni a nagy országrész elolához osodását, a mi ott reánk magyarokra mind e mai napig oly kedvezőtlenné tette a nemzetiségi viszonyokat. A török hódítás általában sok helyt a magyar elem kiirtására vezetett. Temesvárt 1582-ben a lakosság nagy része még magyar és kath. volt.[1]) 1716-ban, a város visszafoglalásakor, sem a magyarságnak, sem a kath. egyháznak nem maradt többé nyoma; a város csupa rácz és oláh volt. Ugyanez történt az egész Temesközben. A visszafoglaláskor magyar lakosság csakis egyetlen egy faluban találtatott. A többi mind elpusztúlt vagy elolához osodott. A szörényi bánság, mely legutóljára került török uralom alá, alig harmincz év alatt csaknem egész magyarságát elvesztette. A nemesség Erdélybe vándorolt, hogy a kiirtás veszélyét elkerűlje; a régebben

[1]) A temesváriak levele 1582. márcz. 8. XIII. Gergely pápához. Több helyen közzétéve.

török uralom alá jutott megyék nemessége, ez időben már vagy elpusztúlt, vagy kivándorolt. Így például 1680. körül Arad-megyében a régi birtokos családok közül egyetlen egy sem lakott többé. [1]) A Duna-Tisza-közben Szeged környéke volt a magyarság utólsó határvonala, de itt is már rácz falvakkal vegyítve. Azontúl a lakosság rácz volt, még a nagy bevándorlás előtt is. Szegedtől fölfelé a hegyekig s a Dunán túl, a mennyiben megmaradt a lakosság, még leginkább megőrizte magyar nemzetiségét. Különösen a dunántúli megyék még nem voltak németséggel annyira szaturálva mint ma, viszont azonban az itteni hódolt területek a ráczok jelentékeny elemét tették a lakosságnak.

Volt akkor még egy más nemzetiség is, az uralkodó, a a török, mely ma már teljesen kiveszett, illetve tősgyökeres magyarrá változott. Nem szólva a török földesurakról, kik a hódoltság egész területén szétszórva éltek, a török lakosság sok helyen sűrűbb tömegekben összpontosúlt. Emlékeink sok török falu nevét hagyták reánk, s Pécs környékén a dunántúli déli vidéken egy adat szerint valami háromszáz török falu vagy telep volt. E lakosság részint beköltözött, részint kényszerítve fogadta el a mohamedán hitet. A hódoltság városaiban szintén volt jelentékenyebb török lakosság. Budán, Temesvárt nagy községek voltak. De például Eger a visszahódításkor szintén egészen török volt, s csak néhány rácz család élt benne.

Polyglott volt tehát az ország nemzetiségi tekintetben már 1680. táján, ámbár a nagy telepítések kora csak később köszöntött be. Egészben magyarosabbak akkor csak a felvidék azon megyéi voltak, hol ma, fájdalom, a magyarság ereje nagyon elgyengült, a Vág völgyében és Sárosban, hol a múlthoz képest jelenleg a hanyatlást ki lehet mutatni. Másutt azonban azóta az össznemzet ereje mindenütt roppant arányokban gyarapodott s a nyelvi határvonal körülbelül ismét visszajutott oda, hal a mohácsi vész előtt volt, ámbár még nem mindig a régi erőben, népsűrűségben. A déli megyékben a magyarság még mindig nem heverte ki a török világ pusztítását. A mit az a vészes uralom romba döntött, azt két század még nem volt képes újra fölépíteni.

---

[1]) Fábián G. Aradmegye leírása.

Szétszakadva különböző kormányok alatt, felekezeti és politikai küzdelmektől gyötörve, számban rendkívül megfogyatkozva, — ilyennek mutatkozik a magyar nemzet, a magyar keresztény polgárháború első évtizedében. E helyzetben magában keresendő a nehéz válság oka, mely a kurucz mozgalmakban kifejezésre jutott. Nem a hazafiság küzdött akkor a hazafiatlansággal; minden egyesült, hogy a társadalom ellentétes elemeit egymás ellen tüzelje, s felidézze azt a nagy zivatart, mely végül mindent halomra döntött, de szerencsére egy új államrend magvait is elhintette. A közvetlen ok, mely a catastróphát kitörésre hozta, politikai volt, a hatalmát féltő olygarchia harcza a korlátlan uralomra törekvő királysággal. De a mint megindúlt a viszály, nyomban a vallásos érdekek léptek elő, s ámbár a Wesselényi-Zrínyi mozgalom összes fejei katholikusok voltak, a küzdelem protestáns jellege szembeszökő. Sok nevezetes korszaka van a magyar protestantismusnak. De szenvedésekben, üldözésekben egyik sem gazdagabb, mint az 1670—80-ki évtized. A vallásos és politikai mozzanatok amaz összeforrása, melyről már szólottunk, okozta, hogy a harczmezőn és a bíróságok előtt egyformán megindíttatott az irtóháború egy egész felekezet ellen, s még nagyobb arányokban ismételtetett I. Rákóczy György eljárása a szombatosok irányában. Politikai bűntettesnek nyilvánittatott minden protestáns. Bűnösnek tekintetett mindenki csupán vallása miatt, s bíróság elé idéztettek az emberek százankint, tömegesen. Az idézések nem névre szóltak; az északkeleti megyékben, például Ungban, Beregben és Ugocsában általánosságban megidéztetett minden pap és minden tanító. Nevöket sem tudta a hivatalos kiküldött, ki az idézést kézbesítette. [1]) A név nem is határozott. A ki pap volt, azt megidézték, s erőszakosan megtérítették, vagy elítélték. Ezzel nem csupán lelkét akarták a kárhozattól megmenteni. El akarták vonni egy olyan politikai párttól is, melyet a hazafiak egy része államveszélyesnek tartott. A börtönben sínylődő, és a nápolyi gályákon szenvedő szerencsétlen áldozatok jajszava visszhangot keltett egész Európában, s a gyászos epizód a harminez éves háború legszánalmasabb rémjeleneteire emlékeztet.

[1]) Az idézés a leleszi konvent levéltárában

De a felülről jövő valláspolitikai rémuralmat ép oly könyörtelen rémuralom kisérte alúlról. A protestánsok hasonló pénzzel fizettek, a hová karjok elért. A magok módja szerint épen oly erőszakosan folytatták a térítést, mint a pozsonyi vésztörvényszék, s ha nem is küldöttek gályára senkit, egykorú tanúvallomások bizonyítják, [1]) hogy erőszakos térítéseik elől egyes katholikusok a Tisza hullámaiba menekültek, s inkább meghaltak, semhogy fenyegetéseikre hajoljanak. Egy 1674-iki nagyérdekű okmány [2]) — Báthori Zsófia egyik papjától származik, — a kuruczokat »pápisták és papok hóhéri«-nak mondja s azt kérdi tőlük »valjon nevezhettek-e egy papot az országban, ki mellől békével elmentetek?« Azután felsorolja, hogy sok katholikuson kívül »a szegény liszkai papot, a sárosit, a radit, a fűzérit kegyetlenül megöltétek, a szathmári jezsuitákat, szőllősi barátokat, a radi barátot hóhérül marczangoltátok, még sok más papokat kemény fogságra hurczoltatok, feles katholikusok templomát fölvertétek, és sok istenfélő ártatlan katholikusokat tirannizáltatok, a munkácsi vár papját mindenétől kifosztottátok, a harpai mestert és liczenciátusát megöltétek stb.«

Szükséges utalni a protestánsok ez ellenrendszabályaira. Kiegészítő részei azok a nagy mozgalomnak, s egyszersmind bizonyítékai annak, hogy az öldöklő fanatizmus egyaránt szedte áldozatait mindkét táborból. Ha a protestantismus joggal utal ma is vértanúira, a katholikusok ép oly joggal idézhetik saját martirjaik hosszú sorozatát. A haza földje ily vértanúk csontját borítja mindenütt, s számukhoz minden egyház, felekezet, a nemzetélet minden eleme bőven megadta a maga jutalékát minden időben.

II.

A ki a régi magyar államot és szervezetét megvilágítandó a közjogi intézmények belső fejlődésének történetét akarja megírni, az nem tarthatja magát köztörténelmünk szokásos és természetszerű felosztásához, melyben a határköveket egyes uralkodó családaink trónfoglalása jelzi. A XIV. századtól egész a XVIII.

[1]) leleszi konvent levéltárában.
[2]) Héderváry-Coll.

század elejéig itt egyetlen fejlődési korszak mutatkozik. E négyszáz évi időben lényegileg változatlan maradt a magyar államszervezet s közintézményeiben törvényes uton radicalis átalakúlás nem történt. A Habsburg-ház trónra lépte épen ebben a tekintetben nem korszakos fontosságú. 1526. után a külföldi uralkodó családdal lényegesen új praxis tört magának utat, de fölötte kevés olyan új theoria, mely törvénybe foglaltatott s intézménynyé jegeczesedett volna. A ki XVI. és XVII. századi törvényhozásunkat áttanúlmányozza, azt fogja találni, hogy tele van az sok többé-kevésbé jelentékeny intézkedéssel, melyeket a pillanatnyi szükséglet sugallt, de új nagy közjogi alkotásokat egy téren sem létesít. Minden gyökeresebb reformkisérletet teljes lehetetlenné tett az a rettenetes istenitélet, mely e korszakot sujtotta: a török uralom. Az ellene folyó szakadatlan küzdelem absorbeálta a nemzet minden idejét, egész tehetségét. Királyaink, országgyűléseink nem értek reá nagyobb törvényhozási munkákba bocsátkozni. Volt elég más bajuk s e téren megtették kötelességöket, hacsak a pillanat legégetőbb hiányainak orvoslásáról gondoskodtak.

Igy az 1680. körűli időben a magyar államot intézményei tekintetében még teljesen benn találjuk a középkorban, melynek maradványait a nyugaton halomra döntötte a harmincz éves háború vihara. Most nálunk tört ki ez a háború. Elavúlt, a hosszas használatban elkopott, idején eszközölt reformokkal föl nem frissített intézményeket talált itt is, egy szúette, erjedésbe átment szervezetet, melynek lassú elhalása még pusztítóbbá tette a más okok szűlte nagy politikai és felekezeti küzdelmeket.

Intézményeink ez állapota bátorította az udvart a végzetes elhatározásra, hogy egy tollvonással eltörölje az egész magyar alkotmányt. De ezzel csak saját tehetetlenségét mutatta ki, mert hasztalan alakúlt meg 1673-ban a pozsonyi német kormány, a gubernium, lényegileg nem szűnt meg a magyar alkotmány soha. Az az új kormányzat csupán központi kormány volt; egy fej kevés észszel és teljesen végtagok nélkül. Hatásköre tulajdonképen csak hivatalos helyiségeire terjedt. A vidéken nem voltak végrehajtó közegei, s még az adók behajtására is katonaságot kellett alkalmaznia. Egyrészt a kurucz mozgalmak, másrészt a mindenütt

mutatkozó passziv ellenállás elvontak tőle minden jelentőséget s csak mint tény jöhet számba a XVII. század történetében, de nem mint intézmény, melynek mindig állandó politikai és társadalmi hatásai szoktak lenni.

A régi Magyarország sarkalatos intézményei közül mégis hiányzott ez évtizedben egy-kettő. Első helyen áll az országgyűlés. 1662-ben volt az utolsó. Tulajdonképen ott tört ki a vallásviszály. A protestansok el is hagyták, de azért a közvélemény, mihelyt nyilatkozott, folyton új országgyűlést sürgetett. Egy ideig az udvar is hajlandó volt összehíni, de a fegyveres mozgalom folytán 1670-ben elejtette az eszmét.[1]) Mikor az országgyűlés szünetelt, benne keresték a kűzdő pártok a mentő eszközt; mikor együtt volt, magok hagyták el, vagy nem valami nagy becsületben tartották. Ez időből való az a hosszú latin gunyvers, mely a magyar országgyűlésről vajmi kevés kegyelettel emlékezik meg. Az ismeretlen verselő többek közt ezt írja:

Comitia vestra sunt Bacchanalia,
Quibus — (egy szó hiányzik) festa vinalia
Nihil curatur hic mala vernalia,
Quae sint toto regni tam funeralia.[2])

Az országyűlésnél néhány évvel később, 1667-ben kezdett szünetelni a nádori méltóság. Mikor nem volt betöltve, az üresedést tartották az ország bajai egyik főokának. »A magyar regimennek ebből állott az ő tökélletes állapotja, hogy nádorispány volt közöttük,« írta Bocskay István a század elején, sürgetve a nádorság betöltését. De mihelyt ismét volt nádor, azok igyekeztek tekintélyét csorbítani, kik a nádori hatalom hanyatlását folyton hangoztatták. Maga Eszterházy Miklós nádor írja 1644-ben egy ilyen panaszra, mely az erdélyi fejedelemtől jött, hogy »a nádori auctoritas csorbításai inkább a regnicoláktól, mint másunnan eredtek.« De a mi leginkább csorbát ütött a nádorságon, az az idők változása volt. Törvényeink a nádort »prorex«-szé tették,

[1]) Zemplén megye levéltárában van Lipót király 1670. april 22-én kelt levele, melyben írja a megyének, hogy épen országgyülést akart tartani, midőn I. Rákóczy Ferencz lázadásának hírét vette.

[2]) Czíme Comitia Hungarorum. Nemzeti Muzeum Codexei.

a szorosabb felségjogok kivételével csaknem királyi jogkörrel. Ő volt az ország hadügyének, közigazgatásának és igazságügyének is feje s állásának nagysága már javadalmazásában kifejezést nyert. Évi 24 ezer frt készpénz fizetése volt, vagyis csaknem huszszor annyi, mint pl. egy más zászlós urnak, az országbírónak. Óriásilag széles jogköre szükségképen összeütközésbe jutott a szilárdúló királyi hatalommal. Az 1667-ben elhunyt Wesselényi Ferencz gróf épen nem volt nyers-nyakas, követelő, jogaira túlságosan féltékeny egyéniség. Sőt ellenkezőleg, sima modorú, jó természetű, a királyi házhoz ragaszkodó főurnak mondható. Mégsem kerülhette ki a viszályt az udvarral s összeesküdött ellene. Vele halt el a legutolsó régi magyar nádorispány. A kik 1681. után helyére léptek, azok többé nem prorex-ek voltak, s állásuk már közeledett a modern állami főméltóság fogalmához.

Mig a nádorság intézménye betöltetlen maradt, az ország közigazgatása a főbb ágak szerint más-más felsőbb hatóság vezetése alatt állt. A szorosabb értelemben vett közigazgatás a pozsonyi gubernium, a pénz- és adóügy a pozsonyi kamara, az igazságszolgáltatás Szelepcsényi György érsek királyi helytartó, s végre a hadügy a bécsi katonai tanács, a hadügyministerium elődje alá rendeltetett.

A kormányzat általános jelleme a már akkor tisztán királyi administratio kivételével még egészen középkori volt, mely szó alatt a feudalis vagy vele rokon szervezet értendő. Egyik jellemző sajátsága a középkori államnak, hogy nincs helyi központja. Az egész állam személyes viszonyokon, szolgáltatásokon, adományokon, jószágokon épült, s a mint hiányzott belőle a szó mai értelmében az általános nemzeti közérzet, úgy hiányzott olyan központi hely is, mely kicsinyben visszatükrözné az össznemzetet s egyesítené magában legkiválóbb hivatalait, vezérlő egyéniségeit. Ilyen központja Magyarországnak még a XVII. században nem volt. A király és udvara az ország határain kivül székelt. A mellette levő királyi cancellaria, mint épen ez időben hivatalos részről hangoztatták, tisztán királyi, vagyis udvari s nem országos hatóság volt s azt a jelentőségét, mely a mai nemzedék tudatában él, csak jóval később nyerte. A pénzügyi legfőbb két hatóságnak mint királyi hivatalnak szintén volt állandó székhely

De sem a nádorság, sem az országbírói vagy horvát báni vagy tárnokmesteri méltóság nem volt helyhez kötve. Mindegyiknek ott volt a székhelye, hol időnkinti viselőjük épen lakott. Az országgyűlés szintén hol Pozsonyban, hol Sopronban ült össze, sőt a legtöbb megye tetszése szerint ott tartotta gyűléseit, hol épen czélszerűbbnek látszott, sőt néha nem is megyei területen, mint Pestmegye. A törvény ez időben kezdett némelyiknek állandó székhelyet rendelni a városokban, melyek — a mi szintén jellemző, mert ma épen ellenkezőjét tapasztalni — önkényt nem akarták a megyét vagy gyűlését körükbe befogadni. A megyei tisztségek viselői még kevésbé voltak helyhez kötve; megjelentek a közgyűléseken, de különben ott volt hivatalos helyiségök, a hol épen laktak. Ez a szokás a megyék legutóbbi rendezéseig fentartotta magát.

Intézményeiben tükröződik vissza a nemzetélet; az intézmények működéséből ismerhető meg, hogy valamely emberöltő milyen mértékben részesült az államélet jótéteményeiben, menynyiben élvezte a rendezett viszonyok áldásait, a személy- és vagyonbiztonságot s mit mondhatott magáénak ama jóllétből, melyre a polgárosult társaságban élő ember igényt tarthat. Magyarországnak megvolt szervezete, megvoltak intézményei a XVII. században is. De mivel eddig azok történetét, külső és belső fejlődését, társadalmi hatását csupán törvénykönyvünkből ítélték meg, az ország valódi állapotairól sokban téves nézetek terjedtek el. És téves eredményekre fog jutni ezután is mindenki, ki csak a Corpus Juris tartalmát nézi s nem igyekszik kideríteni, mi ment abból át az életbe, mi maradt csak papíron s mi lett igazi valóság.

Pedig a kettő között égbe kiáltó az eltérés. Igazságszolgáltatásunknak van törvényeinkben határozott szervezete, mely ha nem is mindenben felelt meg a XVII. század haladásainak, a háborús idők legégetőbb szükségleteit kétségkívül kielégíthette, ha ugyan a gépezet egyáltalán működésbe hozatott volna. A korszak egyik jogtudósa [1]) igen részletes tájékozást ad a XVII. századi igazságszolgáltatás szervezetéről. A parasztra az első

[1]) Kitonich-Kászoni: Directio Meth. stb. Lőcse 1650.

forum a földesúr volt, honnan a felebbezés a megyéhez ment, mely a nemes emberre a legtöbb polgári és fenyitő ügyekben első forumúl szolgált. Innen a nemes ember felebbezhette ügyét a kir. táblára, mely akkor sokban eltérő szervezettel birt, mint utóbb. Kicsinyben visszatükröződött benne az egész feudalis világ. A királyi személynökön kivűl tagja volt egy pap s egy világi nemes, továbbá az alnádor és alországbíró (a mint akkor mondták: a nádor vagy országbiró vicéje), négy itélőmester, négy köznemes, az esztergomi érsek két kiküldötte s végűl a fiscus képviselője. Összesen tizenhat tag, kiknek rendes fizetésök naponkint két forint, kiküldetés esetén az ételen-italon kívűl még két forint. A törvényszolgáltatásnak lehető ünnepélyesen kellett folynia. A főbirák kocsin mentek a székházba. Mindenkinek ülőhelye pontosan meg volt határozva. Ép úgy a szavazás sorrendje is a tagok méltósága szerint. A legalsóbbak — az érsek emberei — kezdték s feljebb-feljebb menvén a felsőkre, a nádor vicéje fejezte be s az elnöklő személynök mondta ki a végzést. A bíráknak arra kellett ügyelniök, hogy a törvények »becsülettel, tekintetes méltósággal, ért magok viseléssel, azaz minden zörgés, csetepaté, tétova való suttogás nélkűl« szolgáltassanak »és a székház ajtaja zárva tartassék.« [1]) Mindenki maga perelhetett, de mégis ajánlatos volt ügyvédet vallani, aki érti a törvényt.

Az országgyűlésnek is voltak bírói teendői. Más perek a szent szék elé tartoztak, de ezek száma ez időben fogyni kezdett s ekkor már a forum illetékessége főleg házassági ügyekre szorítkozott. Voltak városi törvényszékek, melyek hatásköre a város lakóit illetőleg körűlbelűl ugyanaz volt, mint a megyéké a nemességre nézve. De a legfőbb, legpontosabb törvényszolgáltató székek a nyolczados bíróságok voltak. Octava volt három, a rendes, a közönséges igazság kiszolgáltatására, 40 köznapon át folyt Pozsonyban, kivételesen Nagy-Szombatban és Eperjesen. A pozsonyi-nagyszombati Szent Lukács-ünnepi octava Liptómegyétől le a Dráváig, az eperjesi Szent-György-martyr octava az »Erdély birodalomig« terjedő országrész számára osztotta az igazságot. A második volt a rövid octava husznapi tartammal

[1]) Kitonich-Kászoni: Directio Meth. stb. Löcse, 1650.

Pozsonyban, a Tisza két partján levő vármegyék részére, s végül volt — ha némely rövid perek tárgyalására az alnádor küldetett ki — rendkivüli octava Kassán azon főurak számára, kiknek Pozsonyba alkalmatlan volt fölmenni.

A rendes nyolczados törvényszék tagja volt először is az ország három legfőbb bírája: a nádor, az országbíró és a kanczellár, de ez egyházi levén, helyette ő felsége képében a személynök. Ez időben a judex curiae szintén korlátoltabb jogkörrel birt, mint utóbb. Egyedül ő az, kinek székhelyére törvényeink már ekkor azt a kissé tágkörű határozatot tartalmazzák, hogy az igazságszolgáltatás érdekében vagy Felső-Magyarországban lakjék, vagy legalább viceje legyen odavaló birtokos. [1]) Mert mint a nádornak volt viceje — alnádor — úgy neki is volt; volt továbbá egy-egy itélő-mesterük, ellenben a személynöknek két itélőmestere volt, de nem volt viceje. Mikor a kir. helytartó egyházi személy volt, neki is volt itélőmestere. Az itt említettek mindnyájan tartoztak jelen lenni az octavákon.

Az alaki jog, az eljárás, épen úgy mint az anyagi, a régi törvényeken, Verbőczy hármas könyvén s a szokáson alapúlt. A büntető jog terén a »czégéres vétkek,« gyilkosság, gyujtogatás, lopás, paráznaság, stb. körüli eljárásban igen nagy eltérések mutatkoznak, mert megyék és városok önállóan alkothatták idevágó statutumaikat. A Praxis Criminales osztrák büntető-törvénykönyv a szomszédból elhatott hozzánk is s városaink büntető joga ehhez s a még régibb német birodalmi büntető joghoz alkalmazkodott. Régi bűnügyi praxisunkat minden barbár szigora mellett sok józan, humanus vonás jellemezte. Bármi kegyetlenül fenyítette például a lopást, azt mégis büntetlenül hagyta, a ki akkor lopott kenyeret, midőn maga, neje vagy gyermekei éheztek. Ha valaki gyilkosság vagy emberölés miatt vád alatt állt, az itélet meghozatala előtt a bíró háromszor figyelmeztette a vádlót (a megölt nejét vagy gyermekeit), ne kívánja vádlott halálát, mert ezzel nem támad fel a megölt. A tortura alkalmazásában is sokkal emberségesebb, mérsékeltebb volt, mint a többi akkori művelt állam s csak e mérséklet okozta, hogy e század évlapjait nem

[1]) 1655. XXIII. tcz.

szennyezi be az a tömeges justitz-gyilkosság, boszorkányok, igézők sok ezer számban való kivégzése, mely ellen hasztalan emelte szavát a kath. egyház s mely főleg Németországban óriási mérveket öltött. De azért a »berten« (praeco) és a hóhér elég nagy szerepet játszott hazánkban is és sokféle ügyességet kivántak tőlük a kínzásban s a kivégzések szörnyen változatos nemeiben.

A fent körvonalozott bírósági szervezet elméletileg kétségkivül kielégítőnek mutatkozik. De ez a szervezet csak papíron élt s fölötte kis részében birt állandóan működni. Ha az octavákat tekintjük, a nagy pörök e forumát, azt találjuk, hogy valami száz esztendei időközön át majdnem mindig szüneteltek. Az 1649. 76. tcz. szerint körülbelül negyven évig nem tartatott octava. Az 1681. 29. tcz. újra azt mondja, hogy 1650. óta nem volt octava, még pedig, a mint hozzáteszi »nem a perlekedők hanyagsága miatt.« Természetes, hogy az a nehány nyolczados törvényszék, a mely megtartatott, igazán országra szóló eseménynyé nőtte ki magát. Az 1611-ben Eperjesen a nádor elnöklete alatti ilyen itélőszékről mondja egy egykorú följegyzés, [1]) hogy összegyültek sok vármegyék, főurak, nemesek és városok. Az eseményt igy jellemzi: »Dieselbige Zeit ist ein armer reich worden und ein reicher arm, mancher hat Pauren bekommen, mancher hat seine verloren.« Épen ilyen esemény volt az 1650-iki szintén Eperjesen, hova »sok urak mindenfelől mentenek.« [2])

Az országgyűlés bíráskodása vagy husz éven át szintén szünetelt. A királyi tábláról 1676-ban irják, hogy egy évben egyszer gyűl össze tizennégy napra s akkor sem a felebbezett pörök elintézésére, melyek in infinitum fölszaporodtak. Az országos események zűrzavara még a kisebb, localis bíróságokra is kihatott. Városi és megyei törvényszékekről gyakran olvasható az egykorú följegyzés, hogy »a sok hadak miatt megszűntenek a törvények,« vagyis az igazságszolgáltatás. [3]) Néha az ügyvédek veszekedése, máskor másnemű, a modern jogviszonyok közt élő ember előtt csaknem hihetetlen okok szakitották meg a helyi igazságszolgáltatást. A jegyzőkönyvek minduntalan emlitik, hogy hol a szolga-

[1]) Kisszebeni Napló. Nemz. Muzeum Codexei.

[2]) 1652-ki Naptár.

[3]) Zemplénmegye levéltára.

bíró betegsége vagy elfoglaltsága, hol más ilyen mellékes körülmény miatt máskorra maradt a bíráskodás.

1663. jan. 23-án a nádor utasította Zemplénmegyét, hogy a peres ügyek elintézését hagyja »ad feliciora tempora.« [1]) Pedig ezek a helyi forumok tartották fenn azt a kevés jogéletet, ami az országban még fenmaradt, miért is az 1649. és 1662-iki törvények a megye bíráskodási jogát polgári és örökösödési pörökben igen lényegesen kiszélesbítették. De mivel ez a forum sem működött szabályszerűen, az igazságügyi mizériák, melyekről a gubernium hivatalos fölterjesztései hajmeresztő képet adnak, legkevésbbé sem szántek meg. Pedig ama nemzedékben a perlekedési vágy igen nagy mértékben ki volt fejlődve s nem vont neki korlátot a perlekedés roppant költséges volta sem, miről az egykorúak gyakran keserves panaszszal tesznek említést. Maradt fenn költségjegyzék is több. Igy 1669-ben Zemplén megye alispánja egy nemes embert, aki egy másiknak hat talléron vett kutyáját letartotta s kiadni vonakodott, violentia miatt 100 frtra ítélt. A költségért és fáradságért pedig 40 tallérban — 60 forint — marasztalta el. [2])

Költséges volt tehát az igazságszolgáltatás. De ez lehetett legkisebb hibája. Nagyobb csapás volt az, hogy egyáltalában alig működött. Az egész intézmény fogyatékos volt a legnagyobb mértékben s igazságszolgáltatási viszonyaink 1680. körül a magyar nemzet állapotának egész sanyarúságát visszatükrözik.

Igazságügy és közigazgatás a legszorosabban egyesítve volt azon időben s úgy összeforrott, hogy mihelyt az egyiket jellemeztük, ismerjük a másikat is. Azokat a nagy feladatokat, melyeket ma a népoktatás, az egészségügy, a kulturélet terén teljesít, a közigazgatás akkor még kevéssé ismerte. A szorosabb értelemben vett közigazgatás legfőbb feje a nádor s midőn ez állás szünetelt, a pozsonyi gubernium volt. Adóügyi tekintetben a megye még a királyi kamarával állt összeköttetésben. Katonailag azonban az egyes országrészek főkapitányai, valamint a területükön lévő várak kapitányai is, közvetlenül érintkeztek a megyével.

---

[1]) Zemplénmegye levéltára.

[2]) Zemplénmegye levéltára.

Nem levén az országnak központi szervezete, a megyék nemcsak egymással leveleztek sűrűen s alkalmilag czivakodtak is, hanem a középkori államszervezetnek megfelelően bizonyos szükebb szövetkezésbe is léptek érdekeik megóvására. De ez mindig politikai czélból történt. A hét, a tizenhárom vármegye, öt felső-magyarországi város, sőt azon, a XVII. században dívó elnevezés, mely szerint az ország Alsó- és Felső-Magyarországra oszlott, nem képvisel közigazgatási fogalmat s nem azt jelenti, hogy az egyes megyék közt valami administrativ kapcsolat létesült volna.

Mint közigazgatási és politikai központ a megye teljesen Verbőczy populusának, a magyar nemesség különböző rendeinek intézménye volt. Mint már említettük, ez időben még sok megyének sem volt állandó székhelye. A nemesség ott gyült össze, hol leginkább alkalmatosnak látszott, hol ellenséges megrohanástól, melynek veszélye akkor a legnagyobb béke idején is fennállt, legkevésbé kellett tartani. A megye élén a király képviselője, a főispán állt. De a megye valódi feje már ekkor a választott alispán volt. A megyének volt jegyzője (néhol 2—3 megyének egy) s a szerint, a hány járásra (processus) oszlott, mindegyiknek élén egy-egy szolgabíró s mindenik szolgabíró mellett 1—3 esküdt állt. A megyei életben már ekkor igen nagy szerepet játszottak a táblabírák, kik épen úgy, mint a tisztviselők, az évenkinti »széképítő széken« (sedes restauratoria) választattak. Ezt egy nappal szokta megelőzni a számon kérő szék, mely elé a szolgabírák évi bevételeikről és kiadásaikról kimutatásaikat terjesztették. Volt továbbá: sedes judiciaria, sedes sigillaris, sedes rectificatoria s általában a megye igen gyakran és sokféle ülést tartott egy-egy esztendő folyamán.

Minthogy minden kormányzat tevékenysége a legvilágosabban számokra reducálva lép elénk, igen tanúságos egy megyei költségvetést összeállítani. Fennmaradt a számonkérő székek sok jegyzőkönyve. De azért fölötte bajos belőlük egy évi budgetet szabatosan reconstruálni. Nemcsak a jegyzőkönyvek számtalan összeadási hibája szolgál akadályúl. Nagyobb nehézség az, hogy sok kiadás nincs közelebbről megjelölve, gyakran pedig egész járások ki vannak hagyva. Mégis megkisértjük egy ilyen budge összeállítását. Némi fogalmat minden esetre nyujt az akkori kö

igazgatási és művelődési viszonyokról. Borsodmegye 1671. jan 27-én Szendrőn sedes exactoria-t tartott s bekérte a megye négy szolgabírájától az 1670. évi kiadások és bevételek kimutatását. Három járásból e kimutatások elég részletesek s egy pár összeadási hibán kivül szabatosak is.[1]) Ellenben a szendrői járásról csak néhány zavaros szám szerepel, melyen eligazodni nem lehet. Igy az alant közlött kimutások és adatok Borsodmegyének csak három járására vonatkoznak. Ezek szerint a megye 1670-ki költségvetésének főszámai következők:

I. Bevételek.

Kirovás.	Levonás és költség.	Tiszta bevétel.
1734 frt 98 dénár.	277.08.	1457.90

II. Kiadás.

Összesen: 1313 frt 25 dénár.

A szendrői járás jövedelmét is ez arány szerint számítva, a megye egész évi netto bevétele, melyből nem az országos terhek, hanem a megye saját szükségletei fedeztettek, semmi esetre sem érte el az 1700 frtot. Pedig Borsod a hódoltság daczára elég terjedelmes és népes megye volt. Bármi nagynak véve is az akkori és a mostani pénzérték közti különbséget, Borsodmegye 1670-ki budgete mindenképen igen szerénynek mondható.

A megye saját szükségleteit jó részben a nemesség fedezte. A kirovást a megye eszközölte, a szolgabiróra csak a behajtás feladata várt. Minden év elején megkapta a saját járására vonatkozó »regestrum«-ot s a benne kivetett tételeket beszedte s elszámolta. A behajtott összeg, valamint a végrehajtások után a szolgabirót és esküdtársát külön dij illette. A kimutatás szerint a judlium és juratusai egész fizetése a végrehajtási dijakkal együtt összesen 52 frt volt. Ennyi szerepel e czímen minden járás kimutatásában.

A megyében lakó minden főur és nemes hozzájárult a megyei terhekhez. A nem megyebeli uraktól is szedtek bizonyos alkalmakkor taksát. Végül minden kapu (porta) — ez ama kor rendes adókulcsa — fizetett valamit a megye számára is. De míg a nemesség adója az összes jövedelemnek valami 80%-át teszi, a

[1]) Borsodmegye levéltára.

portalis adózók, a jobbágyok, csak mintegy 20%-kal járúltak a megyei terhekhez. A kirovott összegből levonták a megye összes tisztviselőinek, továbbá az év folyamán elhunytak vagy véginségre jutottaknak taksáit, valamint a szolgabíró és esküdtek 52 frtnyi díját, s e levonások után maradó összeg került részletes elszámolásra a sedes exactoria előtt. Megyei pénztárnok még nem volt — legalább Borsodban nem — s a szolgabíró maga kezelte a bevételt s eszközölte az alispán utalványára a kifizetéseket. Az év végéig el nem költött pénzt a számonkérő széknek volt köteles kiszolgáltatni. De ezt nem mindenkor tette. A jegyzőkönyvek szerint sokan voltak hátralékban, mely egyesektől soha sem hajtatott be.

Acsády Ignácz.

ADATOK

A TÖRÖK-TATÁR RABOK TÖRTÉNETÉHEZ.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Mikor a tatárok azt a nagy fogást tették s Rákóczinak egész seregét elfogták, első pillanatban azt se tudták mi tévők legyenek, mert méltán tarthattak attól is, hogy a fényes porta a főbb vezéreket és gazdagabb urakat magának követeli. Aztán szó volt arról is, hogy Erdélyország az egész sereg rabot együttesen kiváltsa. Tudjuk, hogy magában az országban mily csodálatos mozgalmak indúltak a rabok kiváltására; és míg ez előzetes kérdések tisztába nem hozattak, addig egyetlen egy rabot sem adtak ki. Kemény János és valószínűleg a vagyonosabbak ellenezték az országos váltságot, mert először sokkal drágább lett volna a váltság, a pénz is nehezebben és bizonynyal sokkal későbbre gyűlt volna össze, mint az egyesek részéről s külön senki se szabadúlhatott volna és mindegyiknek meg kellett volna várni míg az egész összeg együtt lesz. stb. Végre a török szultán kimondván, hogy ő nem elegyedik az egész dologba s a tatárok lássák mit tesznek hadi zsákmányaikkal, a tatár vezérek, tisztek és vagyonosabbak felosztották az egész tábort. A török pedig és az új tényleges fejedelem Barcsai Akos azért nem érdeklődtek oly nagyon a rabok tömeges szabadúlásáért, vagy legalább azzal nyugtatták lelkiismeretök lehető lázongásait, hogy az elfogott tábort a Rákóczi szemen szedett híveinek vélelmezték és tartották s nem igen bánták ha mind oda vész is. Komolyan véve persze tudták, hogy a dolog másként áll [1]) s így aztán egyenként tettek is a mennyit tehettek s a rabok szabadításában mindenki igyekezett közreműködni. A tatárok politikája ez volt: a nagy urakat, Kemény Jánost, Apaffi Mihályt, Béldi Pált, Kornis Ferenczet, Barcsait, Mikolát stb s még nehányat olyan jól tartották, ápolták, a mint csak lehetett, óvták, védték, gondozták, tudva, hogy ezek nagy vált-

[1]) Hisz Barcsai András s a fejedelem testvére is tatár rab volt.

ságdija minden költséget, fáradtságot dúsan megtérít. Az ifjakat a magok módjok szerint használván, szintén etették, itatták, kényeztették. Az erőteljes köznépet, a szegényebb sorsú altiszteket keményen dolgoztatták, mert ez a krimi tatárok legtöbbnyire földmivelő, marhatenyésztő nép valának. Valószinű, hogy a legtöbb rab mint lovász, juhász, kertész béres marha és tehénpásztor alkalmaztatott. Persze évek mulva aztán, ha már öt—hat sőt tíz évig is használták az erőteljes munkás népet, akkor aztán 40—50 tallérért is kiadták az elcsigázott rokkantakat, ha akadt a ki kiváltsa.

Legkegyetlenebb sorsa volt a középfajta nemes embernek, mert ezeket gyötörték a munkával, hogy minél inkább megunván vágyjanak haza s időnként »meg is kínozták,« hogy igérjenek több, több váltságot. Kémeket küldöttek Erdélybe, hogy megtudják mennyi birtoka van a rabnak, kérdezték az utazó görög kereskedőket, a jászvásári, galaczi piaczra jövőket, sőt egymás ellen is vallatták a rabokat, hogy egymás vagyonát mondják meg pontosan. Vitéz Gábor, ki mint tudjuk 1000 tallér körül szabadult meg 1666-ban hazajövetele után nagy betegségbe esett s 1668-ban mint lábbadozó beteg írja húgának Vitéz Zsuzsánnának: »Csodálatos, hogy rabságomban a rosz életmód és *többszörös kínoztatás* mellett is soha beteg nem voltam.

Fekete Péter 1658-ban írja Rákóczinak: »Akarám Ngdat megtalálni, hogy szultán ő fölségénél törekednék megszabadúlásom felől, mivel én elégtelen vagyok, annak az summának megadására, *kire sok különb, különbféle kínok által erőltetett.*

De mindnyájoknál részletesebb s meghatóbb emlékét hagyta reánk a tatár rabságnak Putnoki Zsigmond Doboka vármegyei nemes ember, kinek Maros-Szent-Györgyön Máriaffi Albert leveles ládájában hat levele maradt fenn, melyeket legközelebbi rokonihoz írt. Az elsőt Daczó Györgynek Récze-Kereszturra; kelt Bakcsi-Szeraiban 1659. máj 6-án. A másodikat Ébeni Istvánnak, Kun Gergelynek, Kun Istvánnak, Daczó Györgynek és Ébeni Miklósnak. Kelt Skürtön 1661. jun. 24-én. A harmadikat írta Ébeni Istvánnak, Kun Gergely és Istvánnak, Daczó Györgynek és Ébeni Miklósné Putnoki Erzsébetnek. Datum in Ecskijuri, Házon (talán: Haszszán) aga udvarában die 10 julii anno 1661. A negyediket Szemere Pálné Putnoki Klárának. Keltezés ugyan az. Az ötödiket Kun Gergely és Kun Istvánnak, valamint Ébeni Istvánné Kun Ilonának írta. Keltezés ugyanaz. A hatodikat Putnoki Erzsébetnek Ébeni Miklósnénak és Daczó Györgynek írta. Datum Iskorton anno 1661. die decima augusti. Olvasható jó írás simitott török papírosra írva s őszintén részletesen előszámlálva s természetes a különböző rokonokhoz írt levelek-

ben ismételve is a szegény rabok sorsát; e helyen csak a Szemere Pálnéhoz intézett levelet mutatjuk be [1]) mint a mely a megkínoztatást legrészletesebben adja elő.

A Szemere Pálné Putnoki Klárához intézett levél így hangzik: »Szolgálatom ajánlását Kdnek nem írhatom, mert attól az Isten eloszlatott, de az úristen Kdet sok esztendeig éltesse sok jókkal megáldja szívből kivánom, kedvesivel együtt. Vettem szegény nénémnek levelét, melyből értem Kd életét, azon szívem szerint örűltem, mert meddig az Ketek életét hallom, addig bizom az megszabadúlásomhoz. Értettem az Kd hozzám megmutatott jóakaratját, jövendőbeli maga ajánlását, kiért Isten Kdet mind ebben az életben, mind az másikban megáldja. Magam állapotja, különb-különbféle sok nyomorúsága, kénaim felől sokat írhatnék, de csak az számossából írok kettőt vagy hármat. *Elsőbben korbácsokkal, éheztetéssel, mezítlenséggel sokat kénzottak, azután kezemet lábamat hátra összevonván az derekamra igen nagy követ kötvén felakasztottak, többig 3 vagy 4 óránál, úgy anyira, hogy holtelevenen vettek le. Az ágyékom kiszakadván az belem kijött. Azután két esztendővel meg úgy elvertek, hogy tomporámról az hust ollóval metélték le, avval nem elégedvén meg, egy villa nyelére ültettek, két azsag fát alol töttek, az lábamra igen nagy követ kötöttek, az két kezemet kétfelé vontatták, úgyannyira, hogy sem éltem sem haltam tizenkét hétig; ezzel is meg nem elégedvén négy holnap mulva ujabban felakasztottak kezemnél lábamnál fogva, de az szenvedhetö volt. Az szakállomat is egyszer kitépték meleg víz nélkül.* Nem győzném én az én sok kénaimat Kdnek mind megírni, hanem édes asszonyom kérem Kdet mind az Kd fiával együtt, fenntartván igért jóakaratját ha kivántatik s megsanczolhatok, ne hagyjon ide vesznem, váltson ki, mert immár leszállott kétezer tallérra, az mint mások mondják egy ezeret is elvenne, mindazáltal igen hamis, csalárd tökéletlen ember, egy szava is igaz nincsen neki, mely miatt nem merek igérni. Azon is kérem Kdet, mint az Kd gyermekét, hogy ha az én erdősi jószágomhoz közelébb valót vetek váltságomra, pénzt olyan formán nem adnának, hogy életemig meghagyjanak benne, holtom után legyen övék. Adjon Kd mind annyit, a mennyi elégséges leszen, én Kdnek vallom és hagyom holtom után és az Kd édes gyermekinek, mert ha mi kevés jószágom vagyon azt menten kiadom az kezemből, vénségemben mivel tudjam magamat táplálni. Az én életemnek vége penig igen közel vagyon, mert hatvan esztendőt hamar elérem. Kd édes asszonyom én szómmal minden atyafiakat köszöntsön, kérje Kd ő keméket,

[1]) Mind a hat levél közöltetni fog a Tört. Tár egyik közelebbi számában.

ne hagyjanak ily nagy szükségemben, segélyenek meg, kiért ísten ő keméket megáldja. Putnoki Ferencz uramot kérem, ne szánja fáradtságát, járja az atyafiakat, ha minek szerit tehetik, legyen oly alkalmatossággal, ha kévántatik, hozhassák leghamarább utánnam. Isten Keteket mind fejenként éltesse, áldja meg. Irtam Tatárországban, Fekete tengertől körűlvétetett Krím nevű tartományban. Bakcsi-Szeráj mellett Eskjurt nevű faluban 10 julii 1661-ben. Szegény rab Putnoki Zsigmond.

És mind e kínzások csak azért voltak, hogy igérjen magáért nagyobb váltságdíjt, melynek azonban okszerűségét alig lehet érteni, mert hisz ki állhat jót azért a mit valaki kínjai közt igért. Fekete Péter azt írja Rákóczinak, hogy ő a kínok között ígért summát nem képes megadni. Megesett az is, hogy a kínzás közt valami összeget, a mit a tatár kívánt, a szegény rab megigért s mikor már meg volt igérve, akkor a tatár 100—150 tallérral fennebb rugtatta. Volt olyan eset is épen Putnokival, hogy Kemény János jót akarván, azt mondta 1000 tallérért bátran elbocsátható, de a rab csak 800 tallért akart fizetni. Mikor aztán a tatár Kemény Jánosra hivatkozott, ő már rég elszabadúlt volt. Általában Kemény János sokkal hamarább elpusztúlt, hogy sem rabtársaiért eleget tehetett volna. Megtették a tatárok, hogy egyet egyet elbocsátottak, hogy menjen haza keressen pénzt a maga és a többi társai számára és ha vissza nem tért, jaj volt az ott maradtaknak.

Másfelől azonban a raboknak is meg volt a magok politikájok, úgyszólva eljárási rendszerük. Először is az okosabb rész meg volt győződve, hogy az ország nem fizeti ki a váltság díjat, sem az összes seregért, sem az egyesekért; ismerve a magyar természetű reménykedést úgy hiszem évekre volt szükség míg a többség erről meggyőződött; mert ha nem is Rákóczi ellenes hajlam uralkodnék az emberek felfogásában, hanem épen Rákóczi csendes nyugalomban uralkodnék, vagy maga Kemény János ülne Rédei vagy Barcsai helyett a fejedelmi trónon, akkor se történhetnék ez meg, mert az országnak nincs annyi készpénze. Meg voltak másodszor arról is győződve az okosabbak, hogy épen annyi türelmet kell kifejteniök, a mennyire csak képesek, mert ha rögtön mind egyszerre akarnak szabadúlni, egyszerre kérik otthonról a pénzt, egyszerre teszik eladóvá birtokaikat, a birtok ára úgy leszáll, hogy a követelt váltságdíjaknak tán felét sem kapják meg s még is az új törvény szerint birtokuk is, az ősiség ez esetben való felfüggesztése által, örökre a vevő kezében marad.

Legelőször is tehát oly intézkedést tettek — úgy látszik maga Béldi Pál is — hogy évi jövedelmeiket kezdjék gyűjteni s abból kicsinálni a sarczot. Azonkivűl kölesönért folyamodtak a rokonok és barátok zsebéhez. Béldi kiszabadúlása után még 10

év mulva is adósnak mondja magát sarczában s így Vitéz Gábor és mások is. Természetes volt, hogy keresztyéni könyör adományokért és kegyes ajándékozásért is számosan folyamodtak az ország főuraihoz, legelső helyen II. Rákóczi Györgyhöz, ki Balog Máté nevű ügynökét beküldvén, nehány udvari emberét, cselédjét ki is váltotta, de egyáltalában sokkal kevesebbet tett, mint a mennyit tehetett volna, s mint a mennyit a rabok s maga az ország népe és párthívei is vártak tőle; de látta a borus fellegeket pályája egén tornyosúlni, belátta, hogy csak folytonos háború közt élhet, félt kiadni készpénzét s aztán csakhamar el is pusztúlt 1660. május hóban. Szintén Kemény János is részint trónkeresési költségei és hadjáratai, részint kora halála miatt (1662. febr.) sokkal kevesebbet tett, mint a mit kilátásba helyezett s minden valószínűséggel szándékolt is. Hogy Apaffi Mihály mit tett e téren, megvallom e részben adatokkal nem rendelkezem. [1]) Teleki Mihályról sem maradt e részben sok adat, azt látjuk, hogy közbenjárás utján a mit lehetett megtett. Valósággal úgy volt-e, vagy csak a véletlen játéka, de tényleg legtöbb adat maradt fenn Béldi Pál tevékenységéről, számos rokonát és sok szegény embert szabadított meg; igaz, hogy sokat tett cselédjévé s erősen kötelezte őket hű szolgálatra, de elég az hozzá, a pogány kézből kiszabadította s bármily szigorú és pénzszerető ember volt, kétlem, hogy a váltságdíjat csak egy is megtérítette volna, legfennebb leszolgálták a hogy lehetett, aztán kihaltak az adósok sorából.

A jövedelem gyüjtést rendelték meg először Vitéz Gábor, Domokos Tamás, Putnoki Zsigmond s mások is. Egyenes pénzgyüjtést csak keveseknél látunk, csak is Kemény János, Apaffi Mihály, Kornis Ferencz, Barcsai András esetében, kik 1659-ben már mind haza kerültek. Természetes azonban, hogy az évi jövedelmek összegyüjtése felette lassan haladt, az idő telt, a szegény rabok türelme fogyott s így apródonként kezdtek jogot adni jószágaik elzálogosítására, de még a végeladásra nem.

»Miért engedném jószágocskám örök eladását — írja Putnoki s mások is — hisz akkor semmit se nyernék, ha haza mennék is csak koldúsbottal kellene járnom házról-házra, faluról-falura, mivel táplálnám magamat vénségemben?«

Bár sok igaz volt e nyilatkozatban, kissé még is ridegnek találom, hogy hazájáról, szülőföldéről így beszél valaki, habár elkeseredett rab is; s még inkább kimagyarázható volna, ha nejéről gyermekeiről volna szó, kiknek számára jószágát okvetetlen megakarná tartani, de a mint leveleiből tudjuk a jó Putnoki már 50

[1]) Egyetlen kis rendelését ismerem, melyben az udvarhelyi barátoknak meghagyja, hogy bizonyos özvegy asszonynak fia kiváltására gyüjtött, s nála letéteményezett pénzét azonnal kiadják.

évet meghaladó legény ember volt 1661-ben. Sokkal vonzóbb s követésre méltóbb példát nyújt Vitéz Gábor észjárása, hasonló vagy kevéssel nagyobb birtokú ember, ki felkéri rokonait, hogy ha neje alkalmatlan s tehetetlen jószágai kezelésére és a pénzgyűjtésre, vegyék ki kezéből jószágait, de akkor is az asszony, kis gyereke és kiskorú öcscse élelméről gondoskodjanak. Ha pedig jól vezetik ügyemet, pártfogolják, tanácsolják, segítsék stb.

Minden rab igyekezett magát jelentéktelenebb, vagyontalanabbnak tüntetni fel, mint valóban volt. Némay Ferencz diák volt belső Szolnok vármegyei viceispán kiszabadításáról ír valaki Teleki Mihálynak, de írja, hogy a viceispánságot nem kell emlegetni s arról hallgatni kell, nehogy a tatár megtudja.

A kiváltás gyakorlati eljárását illetőleg, erre nézve régi időktől fogva első módszer volt a rabok kicserélése, aztán Magyarországon a végvidékeken szokásba kezdett jőni a fegyver váltság, hogy t. i. a rab ígért magáért 50 kardot, vagy 25 puskát, vagy talán enyi-annyi port, golyót, sisakot, vagy pánczélt, ezt azonban a magyar törvényhozás keményen tiltotta s a mint fenebb is említém az 1563. évi országgyűlés törvénybe is igtatta e tilalmat, hogy t. i. senki lőszerszámmal, fegyverrel magát kiváltani ne merészelje. Végre is fennmaradt a legközönségesebb mód, a pénzbeli váltságdíj, melyre nézve ez 1657-ik évi nagy csapás után közbenjárokúl vállalkoztak a moldvai és havaselföldi vajdák, vagy is az ő tudtokkal arravaló hivatalnokaik, nagykereskedők, nagy hitellel bíró utazó ügynökök. Ha ugyanis a rab urával a váltságdíj felől tisztába jött, az összeg mennyiségét megizente Galaczba, vagy Jászvásárra s onnan az értesítést, levelet vagy hivatalos külügyi közegek által, vagy magán leginkább kereskedelmi uton elküldték Erdélybe az illető rokonoknak. Ha a pénz együtt volt, vagy összegyült, izentek a rabnak s gazdájának, hogy ekkor és ekkor a pénz ott lesz Jászvásáron (ez volt úgy látszik a legdivatosabb kicserélési hely) s ő is hozza vagy küldje ki oda a rabot; megjövén a pénz is nyugatról, a rab is keletről, a kicserélés a legnagyobb elővigyázat és ovatosságok közt megtörtént s ekkor aztán mindenki elment a maga utjára.

Előfordúlt azonban az a szerencsétlenség is, hogy a tatár elhozta a rabot s a pénz nem volt sehol, várta, várta, de nem érkezett s hiába várta két három hónapig s akkor sok költsége miatt támadt haragjában a szegény rabnak orrát fülét levágta. Igy mondja ezt a hagyomány az alsócsernátoni Damokos család egyik tagjáról is, a ki azonban később csakugyan kiszabadúlt. [1])

[1]) Az 1657-iki tatár rabságban talán három Damokos is részesült. Az egyik Damokos Tamás, ki nem esett el Lengyelországban, mint Kállay s utánna mások is írták, de, sőt Kemény János is mint rabot emlé

Mindezek mellett a váltságdíjak beérkezése mind csak nehezen érkezett, a rendkívüli, fejedelmi, országos segítségekbe való reménység mind távolabb tünedezett s mikor aztán látták s meghallották, hogy 1661. junius hónapjában Béldi Pál is haza ment, egymásután szép csendesen nyilatkozni kezdettek, hogy jószágaik örök áron való eladásába is beleegyeznek.

És most, midőn az utolsó eszköz kimerítéséről is meg emlékezünk, önként nyomúl előtérbe a kérdés, hogy vajjon a kapitulált 10,000 keresztyén rabból hány került haza? Valóban érdekes volna megtudni és összeszámítani, hogy hány rabnak neve maradt fenn a szétszórt levelekben, emlékírásokban s más okíratokban, alig hiszem, hogy ezek száma meghaladja az ezeret; de fel lehet tenni, hogy sokkal több ama megszabadúltak száma, kiknek nevei nem jutottak hozzánk, részint mert jelentéktelenebb emberek voltak s kiváltóik sem tartoztak a szereplő emberek közé. Látjuk ugyan, hogy 10—15 év mulva is vannak még élő rabok, kik a hazajövetelen, kiváltatáson ábrándoznak, kiknek szülei, rokonai s barátjai is elhaltak már, bizony csak nehezen akadt valaki, a ki az elaggodt, munkaerejében megcsökkent elrongyollott hitvány rabért megadta vagy megszerezte azt a nehány tallért, melyért már akkor szívesen elbocsátották, hogy hazamehessen mint koldus s még egyszer szétnézhessen hazája térein, hol egykor mint ős törzsökös magyar nemes ember csillogó remények közt fogott fegyvert a nagyralátó II. Rákóczi György érdekében.

A megfontolatlan bűnös katasztrofa lezajlott eredménye csak szenvedés, romlás, pusztúlás volt. A haza tértek számát illetőleg pedig szívesen csatlakozom az optimizmushoz s hiszem, hogy váltságdíjon, szabadság, ajándékozás, szökés s még lehető más útakon az elfogottaknak *legalább fele* visszakerült a hazába, de a másik fél bizony soha se jött vissza s még most 200 év után is szomorúan gondolhatunk a nagy politikai vétségre s szegény oda maradt keresztyén hazánkfiainak pogány sorsára.

---

geti Önéletírásában 506 lapon, és Sidó-várában 1657. nov. 17-én egy levelet ír alá. Lásd. Tört. Tár. 1882. évf. 599 lap s ugyancsak ott a 609-ik lapon is róla van szó; Damokos Péter más helységben más tatár rabja. Lásd u. o. 614 l. Végre Damokos Ferencz névvel is találkozunk a rabok közt. Melyikkel történt az orr, fül csonkítás, nem tudom, báró Orbán Balázs szép historiát, Jókai Mór regényt is írt róla, de sokkal érdekesebb volna, ha a tisztelt család illető tagjai felküldenék leveles ládájukat a Tört. Társulathoz, hogy az esetet híven dolgoztatná valamelyik tagja által, mert a mint élő családtagoktól értesültem a levéltárban találhatók ide vonatkozó adatok.

Deák Farkas.

A LONGOBARDOK VÁNDORLÁSA.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

VIII.

Tato király uralkodása alatt háború ütött ki a longobárdok és herulok között.

A nemzeti monda a következőképen beszéli el ezt az eseményt.

»A longobárdok és herulok királyai régóta jó barátságban éltek egymással. Történt, hogy Rodulf herul király öcscse a béke megujítása végett Tato király udvarába érkezék. Mikor küldetésében szerencsésen eljárt s már hazaindúlóban volt, útja a király nővérének, Rometrudnak palotája előtt vitt el. A királylány meglátva a sok embert és fényes kiséretet, kérdezte, ki légyen az, kinek ily pompás kisérete van. Mondták neki, hogy ez Rodulf király öcscse, a ki, miután követségében eljárt, hazafelé indúl. A herczegasszony cselédje által egy pohár borra meghítta őt magához. O együgyű szívvel elfogadta a meghívást; de mert kistermetű emberke volt, a királylány büszkén viselte magát vele szemben s gúnyt űzött belőle. A herul herczeg a szégyen és méltatlanság érzete által felingerelve, oly szavakkal élt, melyekkel a herczegnőt felboszszantotta. Női haragjában nem bírta tovább szívét fékezni s elhatározta, hogy a gonoszságot, mely lelkében megfogamzott, végre fogja hajtani. Nyugodtságot színlelt, víg arczot mutatott s barátságos és nyájas szavakkal hívta meg a herczeget asztalához. Csakhogy úgy ültette le, hogy az ablaknak hátat fordított. Ez ablakra, látszólag a vendég tiszteletére, tényleg pedig, hogy gyanút ne ébreszszen, drágra szőnyeget függesztetett s aztán szolgáinak azt a borzasztó parancsot adta ki, hogy ha a pohárnoknak azt kiáltja: »Tölts!« hátúlról dárdájokkal szúrják le. S úgyis történt; az iszonyú némber csakhamar jelt adott, mire a bérenczek teljesíték a parancsot s a herczeg sebektől borítva a földre rogyott és meghalt. A mint ezt Rodulf királynak megjelente[illegible] keservesen siratta borzasztó halállal kimúlt öcscsét s fáj[illegible]

nem bírva, szörnyű bosszút esküdött. Az épen előbb Tatoval kötött békeszerződést szétlépte s háborút üzent neki. A két ellenséges hadsereg egy síkságon találkozott: Rodulf embereit ütközetre bocsátván, maga a győzelem biztos tudatában, játékasztal mellé ült. A herulok ekkor rendkívül harczedzettek voltak s számos győzelmök nagy nevet szerze nekik. Talán, hogy kényelmesebben harczolhassanak, vagy tán, hogy megmutassák, mennyire megvetik az ellenségtől nyert sebeket, a csatába meztelenül vonúltak s csak szeméremrészeiket födték be. Erejökben a király föltétlenül bízott s míg sátorában gond nélkül játszott, egyik emberét egy közeli fára küldé, hogy seregének győzelmét mielőbb jelenthesse; azonban, ha a herulok vereségét találná hírül hozni, fejvesztéssel fenyegette. A mint ez ember látta, hogy a herulok sorai bomlanak s a longobárdok rohamai előtt hátrálnak, a király gyakori kérdéseire: mint áll a herulok dolga, mindig azt felelte, hogy kitűnően harczolnak. Azután jó későn így kiáltott fel: »Jaj neked herul nép, utólért az isten haragja!« E szavakra felriadva, így szólt a király: »Futnak tán heruljaim?« Embere így felelt: »Nem én mondám, te mondád óh király!« Mint minden ily alkalommal történni szokott, a király és a körűlte levők a nagy zavarban fejöket vesztették; a longobárdok rájok törtek s felkonczolták őket. A király is, bár emberűl megállta helyét, elesett. A mint a herulok szerteszét szaladtak, az ég is ellenök esküdött; a zöld lenvetéseket ugyanis víznek nézték s át akartak rajtok úszni; a mint azonban karjaikat úszásra kiterjeszték, az ellenség csúnyán lekaszabolta őket. A nyert győzelem után megosztozkodtak a longobárdok a gazdag zsákmányon, melyet a herul táborban leltek. Tatonak Rodulf zászlója, melyet a longobárdok *bandum*nak neveztek, valamint az a sisakja jutott, melyet rendesen háborúban viselt. Ettől az időtől fogva meg volt törve végkép a herulok hatalma, elannyira, hogy azután soha többé nem választottak maguknak királyt. A longobárdok pedig még sokkal hatalmasabbak lettek, hadseregök azon különféle népekkel, melyeket meghódítottak, növekedett s ezután minden ok nélkül is gyakran kivonúltak és vitézségök hirét ezáltal jelentékenyen gyarapították.[1])

Másképen beszél azonban mindezekről Procopius, ki a VI. században (555-ig) élt s igen alapos értesűléseket szerezhetett magának a byzanczi udvart ekkortájban sűrűn látogató dunai germánoktól.

Mindenekelőtt igen érdekes képet tár elénk a barbár herulokról, kik intézményeikre nézve nagyban különböztek a többi

[1]) Paulus Diaconus I. 20.

germán törzsektől. E nép nem tűrt kebelében aggot, beteget: kit öregség avagy kór gyötört, kérnie kelle hozzátartozóit, hogy élete fonalát szakítsák meg. Ezek óriási máglyát rakván, rá tették az embert ennek tetejére s egy idegen herult küldöttek hozzá (mert rokon vért ontani tilos vala), hogy kardjával szúrja le. Ez elvégezvén szomorú tisztét, a máglyát fáklyákkal meggyújtották. Midőn a máglya elégett, a hamvakat összeszedték s rögtön a földbe ásták. A melyik herult természetes halál ragadott el, annak neje, ha férje iránti hűségét be akarta bizonyítani s örök dicsőségre sovárgott, nemsokára férje holta után tartozott magát a sír fölött felakasztani; ha nem tette ezt, szégyen-gyalázat s férje rokonainak megvetése szállott reá. [1])

Procopius arra is tanít, hogy a longobárdok a heruloknak egykor adófizetői voltak, s ha a hagyományok szerint a longobárdok Rugilandból, melynek földe pedig termékeny volt (solo fertilis), rövid ott időzés után kivonúltak, azt nem lehet másnak tulajdonítanunk, mint annak, hogy a herulok szorították ki őket innen.

A herulok, mondja tovább Procopius, miután már minden körűllakó népet adófizetőjökké tettek, három évig békében tespedtek. Ezen boszszankodva, gyávaságot vetettek királyok szemére, s őt ezáltal, valamint más gyalázó nevek által annyira felingerelték, hogy a longobárdok ellen hadjáratra szánta el magát, jóllehet ezek legkisebb okot sem szolgáltattak háborúra. A megrémült longobárdok háromszor is küldtek békekövetéket s inkább készek lettek volna mindenre, csak hogy a háborút eltávoztassák; azonban a herulok királya, Rodulf, kemény fenyegetések közt mind a háromszor elutasította őket. A dolog harczra került. A csatasorok már állottak, mikor a longobárdok feje fölött nehéz fekete felhő kerekedett, a herulok fölött ellenben fehér átlátszó felleg lebegett. Sokaságokban elbizakodva, a herulok gondtalanúl támadtak a longobárdokra; de ezek oly erővel verték őket vissza, hogy vad futásban kellett menedéket keresniök. Nagy részök, ezek közt Rodulf király is, a csatatéren maradt. [2])

Ez a tudósítás sokkal valóbbszínű, mint a másik. Pál diakónnak sokkal nagyobb érzéke volt a költői mondák, mint a száraz tények iránt; tisztán kilátszik a herulokkal vívott csata leírásában is a valósággal, ennek rovására, vegyült költészet. Procopius azért is, mert egykorú, sokkal közelebb jár az igazsághoz. Csak-

[1]) Procopius *De bello Gotth.* II. 15. A nőnek férje halála után való maga feláldozása divatozott a thrák népeknél is. L. Borovszky: *A dákok.* Budapest, 1883. 34. l.

[2]) Procop. II. 14.

hogy nála is igen furcsán hangzik az, hogy a herul király a nélkül, hogy a longobárdoknak valami bűnt vetne szemére, rájok támad, s rájok támad népének összes erejével; — és a longobárdok mégis oly hamar végeznek vele. Mondaszerűnek tetszik az is, hogy a longobárdok részén elsötétül, a herulok részén meg kiderül az ég. A germánok hite azt tartotta, hogy a mely harczoló fél felől a villámlással és dörgéssel egybekötött zivatar megjelent, annak pártján volt a harcz istene.

Az időpontra nézve, melyben e véres csata lefolyt, nincs positiv számunk. Procopius úgy kezdi ugyan a két fél közötti csata leírását, hogy a herulok Anastasius császár trónralépte után három évig maradtak nyugodtan.[1]) Anastasius 491-ben lett császár s e szerint a herulok 494-ben indították volna meg a háborút. Igen, csakhogy még 497. után is említi Theodorich egy levele a »herulok királyát.«[2]) S egy krónika 512-re teszi a herulok bevándorlását a keletrómai birodalomba.[3])

T. i. a legyőzött és lakóhelyeikről menekülő herulok a longobárdok által elhagyott Rugilandba húzódnak; azonban innen csakhamar kiűzi őket az éhség (nincsenek itt már a földmívelő rómaiak!) s szomszédaik, a gepidák birtokaira vándorolnak át; de ezek épen nem valami atyafiságos érzelemmel fogadják; szorítják s hadaikkal pusztítják őket. Gyöngék levén ellenállani, átkelnek a Dunán s Anastasius császár engedelméből letelepülnek a római birodalomban, mint említém az 512. évben.

Tekintve tehát a herulok ezen, nagyon sok időt semmi esetre igénybe nem vevő vándorlását, hatalmuk megtörésének évét ujabban a történetírás 508-ra teszi, mi teljesen összhangozván az események menetével, benne mi is bizvást megnyughatunk. E szerint 505-ben lesznek a longobárdok a herulok alattvalóivá.[4])

IX.

Procopius, midőn arról ír, hogy a herulok több népek között a longobárdokat is adófizetőikké tették, mellékesen meg-

[1]) Procop. II. 14: *ἡνίκα μέντοι Ἀναστάσιος Ῥωμαίων τὴν βασιλείαν παρέλαβεν, οὐκ ἔχοντες Ἐρουλοι ἐφ' οὕστινας ἀνθρώπων τὸ λοιπὸν ἔλθοιεν, καταθέμενοι τὰ ὅπλα, ἡσυχῇ ἔμενον, χρόνος τε αὐτοῖς ἐνιαυτῶν τριῶν ἐν ταύτῃ δὴ τῇ εἰρήνῃ ἐτρίβη.*

[2]) Cassiodor. *Variar.* 3. 3: Regi Herulorum Theodoricus Rex.

[3]) Marcellinus comes *Chronicon* ed. Roncall. II. 312. Paulo et Musciano consulibus (512) gens Erulorum in terras atque civitates Romanorum jussu Anastasii Caesaris introducta.

[4]) Wiese i. m. 43—44. l.

jegyzi, hogy ezek már akkor (vagyis a VI. század elején) keresztyének voltak.[1]) Ez a följegyzés már azért is kiváló figyelmet érdemel, mert Paulus Diaconus, a ki pediglen hivatalára nézve papi ember volt, egyetlen szóval sem említi a longobárdok keresztyén hitre térését, bár művének számos helye elárúlja, hogy az egyház történetére is kiváló gondot szeretett fordítani. De hát ő az az író volt, a ki hamisítatlan nemzeti érzűlettel fogta fel és tükrözte vissza népének történetét. A keresztyénség egy népnél sem olvadt oly kevéssé össze a nemzeti törekvésekkel, mint a longobárdoknál; vértanúk és szentek, legendák és csodatörténetek csaknem egészen hiányoznak nálok. Szó sincs róla, hogy nálok oly nemű egyháztörténeti munka lett volna a nemzeti történet első feldolgozása, mint a milyenné vált a frankoknál Toursi Gergely, az angolszászoknál Beda Venerabilis által.[2])

A Chronicon Gothanum értesít arról, hogy a longobárdok Rugilandban, tehát még az V. század utolsó tizedeiben, Godehok és Klaffo királyaik alatt tértek át a keresztyén vallásra.[3]) S ez adat helyessége mellett nemcsak az szól, hogy Rugiland népei keresztyének voltak, hanem az is, hogy a longobárd királyok keresztyén uralkodókkal lépnek házassági viszonyba. Wacho királynak két lánya megy frank királyokhoz nőül, Audoin neje Rodelinda unokanővére N. Theodorichnak, a keleti góthok királyának; Alboin neje, Chlodswintha pedig Chlodwig frank király unokája. Mindez világosan arra vall, hogy a longobárd királyok gyermekeiket ez időben már megkeresztelték.

A hún nyomás alól a Duna mellékein maradt germán népek, mint a keleti góthok, gepidák, rugiak stb. keresztyénekként szabadúlnak ki. Bizonyára a politikai elnyomás tette kedélyöket fogékonnyá a keresztyén vallás fölvételére. S az ekkor két táborra szakadva volt keresztyénségnek azon tanait vallották, melyeket Arius írt zászlójára. Ez egyszerű népeknek sokkal érthetőbb volt az arianismus által magyarázott szent-háromság tana, mint az orthodox egyház felfogása; a góthok messze földön elterjedt népe is ezt követte s ép ez időben két buzgó arián császár ült a római birodalom trónján, t. i. Constantius és Valens.

Elég az hozzá, hogy e népek révén az arianismus utat talált a longobárdokhoz is. 560 körül a trieri püspök, Nicetius inti Chlodswinthát, hogy férjét Alboint az arián eretnekségből térítse ki s nagyanyjának, Chlothildának példájára, kinek Chlodwig volt

[1]) Procop. i. h. *Λογγιβάρδας τε Χριστιανοὺς ὄντας.*

[2]) E fejezetet Abel *Das Christenthum bei den Langobarden* i. h. 240—250. l. című értekezése nyomán írtam.

[3]) *Chronicon Goth.* i. h. ad suam dogmam perduxerunt.

a férje, nyerje meg a katholicus keresztyénségnek. Innen van aztán, hogy a longobárdok nemcsak mint hódítók, hanem mint ariánok is nagyon pusztítják Italiát s »beköltözésök után hét esztendővel is kirabolják a templomokat s legyilkolják a papokat.«

Az ezenkori longobárdnak Paulus Diaconus adja képét. Tarkóját simára borotválta, megmaradt haja fürtökben két oldalt lelógott arczán s homlokának közepén ketté volt választva. Ruházata bő volt s jobbára lenből készült, a milyet az angolszászok is viseltek, diszitésül másféle szinü sáv volt szegélyein. Czipője csaknem nagyujjáig fel volt hasítva s szijjal összefüzve. Később azután nadrágot kezdenek a longobárdok hordani, mely fölé lovaglás alkalmával gyapjú harisnyákat húztak; de ezt a viseletet már a rómaiaktól vették át. [1])

X.

Tato nemsokáig örvendhetett annak, hogy a herulok hatalmát véres csatában megtörte; testvérének, Zuchilonak fia, Wacho föllázadt ellene és meggyilkolta őt. Tatonak azonban maradt egy Hildichis nevü fia, ki e gonosztett megtorlása végett fegyvert ragadott; de Wacho leverte őt s Hildichisnek menekülnie kellett. A gepidákhoz menekült s ott is élt haláláig számüzetésben. » Ez volt oka az ellenségeskedésnek, — mondja Pál — mely ezóta a gepidák és a longobárdok közt fennállott.«

Csehország Wacho alatt is még folyvást a longobárdok birtoka volt, sőt Wachonak — mint már említém — királyi palotája is emelkedett itt. Rugiland teljesen el volt pusztúlva, annyira, hogy

---

[1]) Paulus Diac. IV. 22. Siquidem cervicem usque ad occipitium radentes nudabant, capillos a facie usque ad os dimissos habentes, quos in utramque partem in frontis discrimine dividebant. Vestimenta vero eis erant laxa et maxime linea, qualia Anglisaxones habere solent, hornata institis latoribus vario colore contextis. Calcei vero eis erant usque ad summum pollicem pene aperti et alternatim laqueis corrigiarum retenti. Postea vero coeperunt osis uti, super quos equitantes tubrugos birreos mittebant. Sed hoc de Romanorum consuetudine traxerant. — A cassinoi krónika szerint Adelwald király (616—626) viselt elöször nadrágot Waitz *Script. rer. Lang.* 486. 40: Iste primum calciavit osam Particam. Egy konstanzi ruhaszabályzatban (1390-ből) érdekes adat van a nadrág történetéhez: It. wär auch ob dehain man in ainen blossen wamsel gon wölt ze tantz oder ze strass, der soll des erbarlich machen, dass er sin scham hinten und vornen decken müg, dass man die nit sehe. Egy st-galleni krónika pedig azt beszéli, hogy a Rajna mellékén a nadrág divatát azon angoloktól tanulták el, kik 1365-ben Elsassba jöttek. Abel 81. l. 3) j.

mikor a longobárdok által megalázott herulok ide menekülnek, az éhség, a táplálékhiány csakhamar tovább űzi őket innen. De volt a longobárdok szomszédságában más nép, mely a régi quádok maradékainak látszik, s mely ez időben svévek neve alatt szerepel. Ezek a Dunától északra s a Garam folyótól keletre a scyrrek és sarmaták között laktak. [1]) Míg a góthok Pannoniát bírták, ezek meglehetősen meghúzták magukat; kivált miután Theodemer a befagyott Dunán átmenve, megtámadta és teljesen legyőzte őket (devicit, vastavit et poene subegit). Azonban mikor a góthok Pannóniát elhagyták s Italiába költöztek, ezek a svévek megint újra összeszedték magukat s rablóhadjárataik fenyegették a lassankénti egészen megtelepült longobárdokat. Wacho mindenekelőtt ellenök fordította fegyverét, s legyőzvén őket, földjeiket a longobárdok hatalma alá vetette. [2])

Ennek a Wacho királynak nagy összeköttetései voltak. Szövetségét keresték maguk a góthok is. Mikor Vitigis királyukat 539-ben Ravennában Belizár ostromolta, Wachohoz követeket küldöttek, sok pénzt ajánlva neki, hogy támogatását megnyerjék. Wacho azonban kijelentette, hogy ajánlatukat semmiképen sem fogadhatja el, mert a császárhoz a barátság és szövetség kötelékei fűzik. [3])

Rokonsága is igen kiterjedett vala. Háromszor nősült s feleségei mind előkelő germán dynastiák leányai voltak. Első felesége a thüringi királynak, Fisudnak volt leánya; Radegundának hítták. Azután a gepida király leányát, Ostrogothot vette nőül, kitől két leánya született. Ezek közöl Wisegardát Theodepert, Walderadát Scuswald, mindkettő frank király, nyerte feleségül. Ez utóbbira azonban férje rá unván, Garibald bajor herczegnek adta át. Harmadik felesége volt Wachonak a herul király leánya Silinga, ki egy fiúval ajándékozta meg őt. Ez Walthari volt, ki Wachonak 539-ben bekövetkezett halála után a longobárdok királya lett.

---

[1]) Jordanis *De Gotth. orig.* 55. leírja ugyan országuk határait, de nincs köszönet benne. A következőleg veti el a sulykot: regio illa Svevorum ab oriente Bajobaros habet, ab occidente Francos, a meridie Burgundiones, a septemtrione Thuringos.

[2]) Paul. Diac. I. 21: Eodemque tempore Waccho super Suavos inruit eosque suo dominio subiugavit. Hoc si quis mendacium et non rei existimat veritatem, relegat prologum edicti, quem rex Rothari de Longobardorum legibus composuit, et pene in omnibus hoc codicibus, sicut nos in hac historiola inseruimus, scriptum repperiet. Különben meg kell jegyeznem, hogy sem Pál diakón, sem a hivatalos színezetű *Origo* nem számitják Wachót a királyok közé.

[3]) L. 596. l. 2. j.

Walthari gyermek volt még s melléje gyámúl Audoint rendelte Wacho. Azonban Walthari nemsokáig viselte a királyi méltóságot. Kiskorúan, örökös nélkül halt meg hirtelen 546-ban s vele sírba szállott a lethingek egy századnál tovább élt s valóban sok viszontagságokat látott dynastiája.

XI.

Wacho uralkodása alatt már igen nagy volt a longobárd királyság tekintélye. És e tekintély azóta nem csökkent, sőt a következő királyok alatt folyvást jelentősebb lett. Mi sem volna tehát érdekesebb, mint bepillantani e barbár királyság szervezetébe. Fájdalom, az Italiába költözés előtti időkből e részben vajmi keveset lehet megtudnunk. S ha mégis némi képet akarunk magunknak alkotni a longobárd nép és királyság belső viszonyairól, nem marad más hátra, mint a későbbi adatokból leszűrni azt, a mi a mult időkre is vonatkozik. [1])

A longobárd királyokat a nép választotta, vagy legalább választás alakjában megegyezését adta trónralépésökhöz, a mikor is mindig elsőbbsége volt a királyi családból származottnak, vagy azzal rokonnak. A király jogai a következők voltak. A nép nagyjaival és előkelőivel tartott tanácskozás alapján a király szabott törvényeket; ő volt a legfőbb bíró, de ítéletet csak a mellette volt bírókkal (judices) egyetértőleg mondhatott. Határozott béke és háború fölött. A közvagyon (publicum), a föld, melyen a nép lakott, a mennyiben egyesek közt ki nem osztatott, az övé volt és ezt az általa külön e czélra kinevezett hivatalosai, az úgynevezett gastaldok igazgatták. A király óltalma alatt állott a béke és közbátorság, miért is a legfőbb büntető hatalom az ő kezében összpontosúlt. Az egyesek ellen elkövetett jogsérelmekért kirótt bírság fele mindenkor neki, fele a károsúlt félnek adatott. Védője volt a nőnek gyámjával (mundowald), az alárendeltnek urával szemben s utólsó menedéket nyújthatott a védteleneknek és üldözötteknek.

A király és nép (exercitus; tehát hadsereg és nép egy) között közép helyet foglaltak el a herczegek (judices), kik nemcsak hogy a legfelsőbb bírói tanácsot alkották, hanem egyszersmind a legnagyobb méltóságot képviselték; ők voltak a nép nagyjai. Ezek közé tartoztak a gastaldok is, a királyi udvar (cur-

[1]) Az adatokat Hegel *Geschichte der Städteverfassung von Italien.* Leipzig, 1847. I. k. 445—472. és 394—444. ll. és Pabst *Geschichte des langobardischen Herzogthums.* (*Forschungen zur Deutschen Geschichte.* Göttingen, 1862. II. k. 405—518. l.) czímü kitünő munkákból vettem át.

tes regiae) és jövedelmeinek kezelői. A herczegek alsóbb tisztviselői voltak a soltész (sculdahis), ki leginkább a közjövedelmeket szedte be s kisebb ügyekben bíráskodott; a tized- (decani) és az erdőgrófok (saltarii). Ezek hatásköre kisebb kerületekre terjedt ki.

A longobárd királyok és fejedelmek kisérete azokból állott, kik magokat személyökben föltétlen hűségre kötelezték s ezért híveknek (fideles) neveztettek. A király ezen hívei nem pusztán a hivatalért, a bérért szolgáltak, hanem magáért a hűségért, melyet fogadtak. Gasindii (a német Gesinde) volt a nevök s nem szerződésszerű, hanem családi viszonyban állottak a királyi házhoz. Az udvari szolgálat teljesítői voltak még a marpahis, lovászmester, a kamarás (vestiarius), az asztalnok és pohárnok, az udvarmester (majordomus) és a királyi notarius. Szóval épen az a hivatalnoki kar volt meg itt is, mely a frankoknál.

A mi magát a népet illeti, ebben három rendet különböztethetünk meg, u. m.: a szabadok, félszabadok és nemszabadok osztályát. A szabadok (arimanni, exercitales) teljesen függetlenek voltak más urtól s csupán a király rendelkezett velök. A nemszabadok, szolgák (servi) urok (dominus) hatalma és védelme alatt állottak, s értéköket a weregild [1]) és bírság szabta meg. Legmagasabb fokon voltak köztök azok, kik az udvar körűl valamely iparágat űztek vagy kereskedők voltak (ministeriales); bírságuk a félszabadokéval egyenlő volt s weregildjök csak valamivel csekélyebb. A nemszabadnak tiltva volt akár rabszolgát (mancipium), akár földet vagy bármely csekély tárgyat ura engedelme nélkűl, kinek a nemszabad mindenestől birtokát képezte, eladni. A félszabadok (aldii) védúr oltalma és gyámsága alatt állottak, épúgy mint a nők és kiskorúak. Patronusuk képviselte őket másokkal szemben, fogadta és adta értök a birságpénzt és weregildet. A félszabadok ilyenekűl születtek, de szabadonbocsátás által is be lehetett jutni osztályukba.

Érdekes volna tudnunk azt is, mily viszonyban állottak a meghódítottak ez időben a néphez. A későbbi adatok szerint ezek adófizetőkké (tributarii) váltak s jövedelmök egyharmadát tartoztak a longobárdoknak beszolgáltatni.

---

[1]) A wergild, melyet a longobárdok, angolszászok, szászok, frisek, bajorok, alamannok, ripuariak törvényei és a frank királyok capitularei egyaránt használnak, a szabad ember értékét fejezi ki pénzben (werman, s Scandináviában mangiald, mangeld volt a wergild neve), a melyet gyilkolás vagy súlyos testi sértés fejében tartozott a vádlott lefizetni. Mindenkit a wergild szerint becsültek s egyedül a felségsértést büntették halállal.

XII.

Pannonia belviszonyai a VI. század közepén, mikor a longobárdok beköltöztek, még össze-vissza voltak szőve a régi római élettel. A barbarság és rómaiság vegyülete köti le itt a figyelmet, melylyel érdemes kissé behatóbban foglalkoznunk.

Pannonia népessége, mikor római provinciává alakíttatott, nagy részben keltákból és pannonokból állott. E két fő néptörzset találták itt a rómaiak s minthogy a Duna felett a germán markomannok és quádok laktak, a népek e vidéken való tolongásánál fogva, valószínű, hogy idő folytán germán telepítvények is állottak elő Pannoniában. Azok a longobárdok, kiket a markomann háború megnyílta előtt a Dunánál megjelenni látunk, aligha nem szintén Pannoniában telepíttettek le.

A rómaiak alatt lassanként nagy fokú virágzást elért Pannoniát a hunnok benyomúlása forgatta fel. Azonban Jordanis még a maga idejében, a VI. század közepén is állítja, hogy Pannonia Sirmiumtól (Sirmis) Vindobonáig (Vindomina) számos várossal díszeleg [1]) s ez azt bizonyítja, hogy a hunnok, ha kifosztották is e tartományt, nem irtották ki társadalmát. A fenmaradt nyomokból azt is sejteni lehet, hogy ezen a földön maradtak hunnok is, ámbár merészség kellene hozzá, állítani, hogy ezek valami sokan lettek volna. [2])

A hunnok elzüllése után Pannonia a góthok osztaléka lőn. A góthok nem sokáig laktak ugyan itt, de Theodorich még Olaszországból is rendeleteket küld Pannoniának s helytartókat nevez ki számára. Ebből az következik, hogy a góthok nem mindnyájan vonúltak ki innen, hanem egy részök szaporította Pannonia lakosságát.

Látjuk tehát, hogy körülbelől a germán elem volt e tartományban túlsúlyban, mely — ha ilyen még volt — fokonként fölemésztette a többi nemzetiséget, vagy legalább elenyésző csekélységűvé apasztotta. Ezen barbárokon kívül volt aztán a római elem, mely leginkább a városi polgárságot alkotta, de mint szántóvető és colonus élt vidéken is. A barbárok egy része a várakban katonáskodott, másrésze földbirtokain élt s a római földmívestől ennek egyharmad rész jövedelmét követelte adó fejében. S ezeknek a barbár földesuraknak néha óriási birtokaik voltak;

---

[1]) Jordanis *De Got. orig.* 50. Ornata patria civitatibus plurimis, quarum prima Sirmis, extrema Vindomina.

[2]) U. a. 53. Gothi in Hunnos convertunt et sic eos suis a finibus ingloriosos pepulerunt, ut jam ex illo tempore, qui remanserant Hunni, et usque hactenus Gothorum arma formident.

így Attila idejében Pannonia nagyjai közt egy Berichos nevű embert találunk, ki sok falunak volt ura; [1]) a raetiai hegyek közt még sokkal később is nagy terűletek vannak egyesek kezében. [2])

Pannoniát nagyon kegyelték az e vidékekről származott császárok. Galerius rengeteg erdőket irtatott itt ki, s tette ezáltal a kitűnő töldet mívelésre alkalmassá. Ugyancsak az ő rendeletére vezették le a Lacus Pelso (Balaton) vizének egy részét a Dunába s a mocsaraktól ez által megszabadúlt vidék a Valeria provincia [3]) egyik legtermékenyebb talaja lett. Már a IV. században oly virágzást ért el a gabonatermelés, hogy kivitelre is maradt fölösleg. [4]) A szőlőmívelés is rendkívűl nagy lendűletet vett, kivált mióta a hazánk terűletén született Probus császár — úgy látszik maga is szenvedélyes kertész — Gallián kívűl Pannonia szőlőtermelésre alkalmas hegyeit is beültettette. [5]) A caecubainak és falernuminak lassanként vetélytársa lett a galliai és szerémi bor.

A földmíveléssel karöltve fejlődött e vidék régi ipara. Rugiland királyának udvarában külön ergastulumok, műhelyek voltak, melyekben aranyművesek dolgoztak, s mi különösnek méltán tetszhetik, ezek barbárok voltak. E mesterembereket, kivált ha ügyesek voltak, rendkívűl nagy becsben tartották. Gisa királyné annyira féltékeny volt mesterségükre, hogy szigorú zár alatt tar-

---

[1]) Priscus *Exc.* ed. Bonn. 209 l. *Βέριχος πολλῶν ἐν τῇ Σκυδικῇ κωμῶν ἄρχων.*

[2]) Jung i. m. 146 l.

[3]) Ennodius (élt és írt 473—521) *opera* ed. Sirmond. 1611. 417. l. említi, hogy Szt. Antal »circa fluminis ripas in civitate Valeria« született. A civitas Büdinger (*Österr. Gesch.* Leipzig, 1858. I. 48. l.) szerint annyi mint provincia. A Valeria provincia (*Not. Dign.* 94 s köv. l.) Altinumtól (Mohács) Brigetioig (Szöny) terjedt, akként, hogy a Balaton környékét és Pécset (Sopianae) is magába foglalta. Ez utóbbi várost nevezi Ammianus Marcell. XXVIII. 1, 5. oppidum Valeriae néven s épen ezért nem hihető, hogy, mint Salamon megengedi (*Századok.* 1882. 6. l. 1. j.), a civitas Valeria annyi volna mint Aquincum. Egyébiránt civitas és provincia ez időben nagyon relativ fogalmaknak látszanak; Procopiusnál III. 33. *Νωρικὸν πόλις*, továbbá másutt civitas Noricum olvasható.

[4]) Sz. Ambrus (*Opera* ed. S. Maur. II. 838 l.) írja Valentinianus császárnak: Frumentum Pannoniae quod non severunt vendiderunt.

[5]) Eutropius 18: Vineas Gallos et Pannonios habere permisit. Aurel. Vict. *de Caes.* 37. 2: Hic Galliam, Pannoniasque et Moesorum colles vinetis replevit.

totta őket s ezek csak csellel szabadúlhattak börtönükből.[1]) Sirmium mellett nagyszerű márványbányák léteztek, melyekben 5 philosophus (felügyelő és feldolgozó technicusok) alatt 622 munkás dolgozott. A bányatulajdonos, maga a császár, államfoglyokat is alkalmazott ezen munkálatokra, kik fölött egy tribun parancsnokolt.

Virágzó földmívelés virágzó kereskedést vont maga után. Pannonia még a barbárok idejében is nagy piacza volt a római kereskedelemnek. A császárok felette nagy gondot fordítottak rá, a míg lehetett, hogy az itteni vásárokat biztosítsák. Kiváló kegy volt az, midőn Aurelianus megengedte a vandaloknak, hogy a dunai városok vásárait látogathassák, sőt hogy a Dunán maguk is folytathassanak kereskedést. Hasonló szerződést kötött a birodalom Attilával is; ennek értelmében a vásárokat ezentúl nem a Duna partján, hanem attól öt óra járásnyira Naissusban kellett tartani s azokon úgy a rómaiak, mint a hunnok teljes biztosságot és viszonosságot élvezhettek.

Jelentékenyen előmozdította Pannonia kereskedelmét az élénk közlekedés, mely rajta keresztül vezetett a nyugati és keleti birodalom tartományaiba. Köztudomású dolog, hogy Pannoniában a római közlekedés főirányai találkoztak. S a szomszédos tartományok közt is fennállott az összeköttetés. Liriai Szt. Antal Pannoniából, valószínűleg Aquincumból ment Noricumba Szeverin látogatására;[2]) és az Attila udvarában élő Orestes, ki később a nyugotrómai birodalom székére császárt ültetett, a noricumi Poetovioból (Pettau) nősült. Igaz, hogy a barbarok támadásai és leselkedései nemcsak a városokat veszélyeztették, hanem az útak biztonsága is rendkívül szenvedett általok. A Dunántúlról csaptak ezek a rablócsapatok át s nem ritkán lehetett élőkön királyt is látni. Nappal az erdőségekben rejtőztek el, éjjel hágcsókkal ellátva jelentek meg a városok falai alatt. Az útasokat kifosztották s nem ritkán megölték.

Mindazáltal nem szabad föltennünk azt, hogy ez a körülmény a kereskedést teljesen megakasztotta volna. Pannonia azért szorgalmasan szolgáltatta a maga czikkeit. Aquileján keresztül nagyszámú szarvasmarhát és nyersbőrt szállított, melyért olajat és olasz borokat kapott. Noricumból vas és arany, Daciából arany és só voltak a kiviteli czikkek. Pannoniában és Dalmatiában e mellett nagy üzemű szövetgyárak és biborfestő-műhelyek voltak.[3])

Az élénk forgalom és kereskedés jótékonyan hatott a pan-

---

[1]) Eugip. 8.

[2]) Ennodius *Vita Sti Antonini* apud Sirmond. 1611. 417 l.

[3]) Jung. 117. l.

noniai városok emelkedésére. Igen művelt városi osztály fejlődött ki e tartományban, mely sok kitűnő katonát és néhány derék császárt is adott kebeléből a birodalomnak. Probus császár Sirmiumban, Aurelianus az e várossal szomszédos mezőségen született; Diocletianus dalmata, de tiszttársa Maximinus Hercules pannoniai volt; I. Valentinianusnak, kit az a császárok közt ritka sors ért, hogy hazájában (Bregetioban) halt meg, bölcsője Sabariában ringott. A pannoniai városok jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mikor Sabariát (Szombathely) 455-ben, szeptember 9-én, pénteken, földrengés pusztította el, ez eseményt a fővárosban följegyezték a birodalmi évkönyvekbe. [1]) Eugipiustól tudjuk meg, hogy mesterének működési színterén, Noricumban, szintén magas fokú városi élet létezett. A helységek kétfélék voltak; olyanok, melyeknek falaik és kapuik voltak s ezeket oppidum, civitas, urbs néven nevezték és a falvak (pagi), melyeknek egyszerű lakosai körűlbelől azok voltak, a kik manapság; t. i. parasztok, kiskereskedők, iparosok; de voltak köztök kisbirtokosok is, ámbár jelentéktelen számban. [2])

Azonban a míg az élénk közlekedés előmozdítója volt a városok és az anyagi jólét emelkedésének, addig nagyban ártott az erkölcsök és a családélet létfeltételeinek. A családéletet különösen a rabszolgaság intézménye ásta alá. Haud multum enim matrona abest a vilitate servorum, ubi paterfamilias ancillarum maritus est. Mikor a szülék közt ilyen nagy volt a corruptió, képzelhetni, hogy milyen lehetett a gyermekek nevelése és erkölcsi élete. Salvianus *De gubernatione dei* című munkája telve van az erkölcstelenség elleni kifakadásokkal, annyira, hogy némely tartományt bordélyháznak mond s a római lakosok szeméremérzetét olyannak festi, melyen még a barbárok is megütköznek. [3])

Különben az erkölcsiség sülyedését nagyban siettették a circusjátékok és színházak. Többek közt magában Aquincumban külön collegium scaenicorum létezett s az imént kiásott amphi-

---

[1]) 455. Valentiniano VIII. et Antemio consulibus eversa est Sabaria a terrae motu VII. id. Septemb. die Veneris. (L. Mommsen *Über den Chronographus von 354. Abhandl. der k. sächs. Gesellschaft der Wissensch. in Leipz.* I. 1850. 666. l.) A VII. id. Septemb. hiba, VI-nak kellene állani. 455-ben a szeptember idusa előtti hetedik nap (vagyis 8-ika) esütörtök.

[2]) Eugip. 12. említ egy kisbirtokot: quae perparva inter aliorum sata jacebat.

[3]) Salvianus *De gubernatione Dei* (ed. Halm. Berlin, 1878.) VII. 3. Aquitaniáról mondja: pene unum lupanar. VII. 6: inter pudicos barbaros impudici sumus; offenduntur barbari ipsi impuritatibus nostris.

theatrumban is tricot nélküli színésznők mutatványaiban gyönyörködött a publicum, mely a színházakat mindig megtöltötte, míg a templomok rendesen üresek voltak. A legnagyobb élvezetet találta abban, ha elfogott barbárokat vagy halálra ítélt bűnösöket vadak téptek szét a színtéren. S a circusok iránti hajlam az idővel nem csökkent; ha a közpénztárakban egy fillér sem volt, a játékok azért szakadatlanúl folytak. Még a IV. században is látunk Sirmiumban egy gladiatort vendégszerepelni, ki előbb Rómában és Thessalonicában producálta magát.

A keresztyénség megkisértette ugyan az erkölcsök javítását, de mert a nép kedélyébe még nem ment át egészen, csak lassan és csak néhol boldogúlhatott. Valóban a keresztyénség elterjedése századok munkája volt ezeken a vidékeken. A sirmiumi márványbányákban császári megrendelésre sokáig faragták még a Napisten és Aesculap szobrait; vegyesen pogány és keresztyén kereste itt kenyerét. Az Alpesek völgyeiben az V. században gyakori eset a papok meggyilkolása. Ilyen eset a tridenti Vigilius püspöké, kit azért vernek agyon, mert Saturnus szobrát összetörte. Mikor Nagy Theodosius ünnepélyes bevonúlását tartja Aemonába (Lajbach), a város tisztviselői közt még ott vannak a flaminok biborveres ünnepi köntösükben és különös fejdíszökkel. Raetia, Noricum és Dalmatia helytartója az V. században a pogány Generidus. Maga Szeverin is talál keresztyéneket, kik titokban még a régi isteneknek áldoznak. [1])

De másfelől meg kell adni, hogy a hol a keresztyén egyház megalakúlt, s ez történt különösen a nagyobb városokban, ott gyorsan erős szervezetté vált. Csakhamar minden jelentékenyebb helyen püspökségek keletkeznek, melyeknek eredetét a legendák — természetesen túlozva — fölviszik egészen az I. századba. Igy Aquileja, Sirmium, Tergeste (Triest), Salona, Trient püspökségei mind a 42—73. évekből datálódnak. A történelem adatai azt bizonyítják, hogy 1. minél jelentékenyebb volt valamely város, annál korábban szervezkedett benne az egyház; hogy 2. az egyes politikai kerületek határai szolgáltak határaiúl az egyházi kerületeknek, és hogy végre 3. a nevezetesebb városok papjai a környék papsága fölött felsőbbséget vívtak ki. A népvándorlás viharai közt aztán a püspökségek nagy része eltűnt; így az aemonai, sirmiumi, sisciai, laureacumi, pettaui, cillii és tiburniai.

Idővel a clerusnak is számos tagja lőn s a szerzetesség is megfészkelte magát. Klastromok keletkeztek, melyek azonban inkább gunyhók tömegéből állottak; közép részükön emelkedett

[1]) Eugipius 11: pars plebis in quodam loco nefandis sacrificiis inhaerebat.

a kis templom s mellette a torony, egyszersmind oly rendeltetéssel, hogy veszély idején menedékhelyet nyújtson.

A keresztyénség terjedése iskolákat teremtett. Ezekben kezdetben kiválólag a latin nyelv tanítására helyezték a súlyt. A pannóniai Sabariában téglák kerültek elő, melyek egyikén a nagy ABC betűi vannak, másikán cursivbetűkkel egyes mondatok. Ezeket kétségtelenül az iskolamester használta mintául.

A műveltek nyelve még mindig a latin volt. S ha műveltséget említek Pannóniában, ez nem üres szóbeszéd; az I. században Vellejus Paterculus csodálva magasztalja a pannonok szeretetét a római nyelv és civilisatio iránt. De voltak biz ezek közt olyanok is, a kik nyiltan bevallották, hogy írni-olvasni nem tudnak. [1]) És épen nem csalódunk, ha ezek számát nagynak állítjuk. De a latin nyelv azért divatos volt az alsóbb néposztályok között is; a barbárok törték-zúzták, a hogy ajakuknak könnyebb volt a kimondása; bőven keverték saját nyelvök anyagával, sőt nem kímélték annak alakjait sem. Innen van, hogy már Eugipiusnál a helységnevek dativusát látjuk széltire használtatni alanyesetök helyett, pl. Favianis, Poetovio. Annyira elromlott aztán a latin nyelv, hogy ha valaki a tiszta nyelvet akarta elsajátítani, kénytelen volt Rómába útazni, mint a hogy a pannoniai származású Hieronymus tette, a ki pedig anyanyelvének tartotta a latint.

---

[1]) *Corpus Inscript. Lat.* III. Cer. X: se litteras scire negavit.

Dr. Borovszky Samu.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Kölcsey Ferencz élete és művei. Írta *Jancsó* Benedek. Budapest, Aigner Lajos. 8r. 437 lap. Ára 3 frt.

Gyulai Pál Vörösmartyja óta irodalmunkban is van minta, melynek nyomán egy életrajz szűk keretében haszonnal és vonzóan tárgyalhatni irodalmunk s közéletünk némely korszakának eseményeit s az azokra ható eszméket. Dr. *Jancsó* legújabb műve nem kis lendületet adhat azon Kölcsey-kultusnak, mely az utóbbi években jelentékenyen terjed. Pár év előtt Vajda Viktor, most Jancsó írt a kiváló férfiú életéről, melynek rajzolására az Akadémiának egy, még függőben levő 1000 frtos pályadíja is ösztönözheti íróinkat. A mellett egész kis essay-irodalom szól a jelesről, kinek nevét Aradon is viseli egy kellően, fájdalom, föl nem karolt műveltségterjesztő egyesület.

Jancsó könyve terjedelmes; de ha vannak is benne jelentékeny kitérések, hosszas helyzetrajzok s nem kevésbé hosszú idézetek; s ha ezek mellett itt-ott háttérbe látszik is szorúlni Kölcsey egyénisége, megérdemli az elolvasást ezen kitérésekkel, helyzetrajzokkal s idézetekkel együtt. Az írón, politikuson és emberen kivűl a kort is kellően megvilágitja, s ez annyival szükségesebb, mert Kölcseyn ép ugy megérzik a közviszonyok befolyása, mint a nyilvánosság egyéb férfiain. A szövegen azonban mindenesetre lehetett és pedig néhol jelentékenyen lehetett volna rövidíteni, mert az helyenként pl. az 1832—36. évi pozsonyi országgyűlés bevezetésénél alig egyéb, mint Horváth nagy művének, a »Huszonöt év történetének« viszhangja. Másrészt azonban, kivált Szatmármegye s a Magyar Tudományos Akadémia levéltárából vett adatok alapján érezhetőleg pótolja annak egyes hiányait.

Forrásait Jancsó a mű elején s végén csak általánosságban jelöli meg. Az adatok ellenőrzése azonban, e módszer következtében, körülbelől lehetetlen. Mint olvasmány, nyert, — mint tudományos munka, vesztett vele a biographia. Igy pl. volnának egyes ellenmondó s egyeztetésre váró adatok, miknek megvitatásával azonban szerző nem akart a szövegben vesződni, hanem csak a

végeredményt közli olvasóival. Ily nagy arányokban készült munkánál talán még sem kellett volna gazdálkodni a jegyzeteket megillető helylyel. Hogy nem ismert sok forrást s hogy nem ismerte ezek sorában Kölcsey *önéletrajzát* sem, mit egy bírálója nagyon szemére lobbant, semmit sem vonhat le a szerző azon érdeméből, hogy az akadémiai, debreczeni és szatmármegyei irattárt Kölcseyre vonatkozólag először kutatta át behatóbban.

Egyébiránt a magyar irodalom legújabb termékeinek sorában ritkán volt alkalmunk olvasni könyvet, mely az idealizmus egyik apostolának ismertetése közben annyi tárgyiasságról tegyen tanúbizonyságot. Jancsót nem tette elfogúlttá Kölcseynek inkább a némán meghajló tiszteletet, mint a bírálatot kihívó egyénisége s annyi nagy erény mellett nem mellőzi hallgatagon e mintaember gyarlóságait, vagy inkább tévedéseit sem. Ez áll különösen Kölcseynek a Mondolatpörben s néhány más bírálatban elfoglalt álláspontjára nézve. De ép ezen elfogúlatlansága okozza, hogy midőn Kölcseyvel szemben életbíráúl lép föl, még jobban, még mélyebben tiszteljük azon embert, kinek életében a szigorú vizsgálat után sincs takargatni való tett.

Jancsó nyugodt, higgadt elbeszélő, de nem pusztán reproductiv természet. Elmélkedései közben bár nem egy helyütt bukkanunk közhelyekre s dagályosságra: egészben véve mindazonáltal alapos szemlélőnek és jó megfigyelőnek mutatja őt ez a könyv. Egymásra hatásukban talpraesetten ítél az eseményekről, párhuzamokat tud vonni a szereplő egyéniségek, pl. Kölcsey és Kazinczy kritikája, Kölcsey és Deák politikai szónoklata, vagy a romanticismusnak hazánkra és Németországra gyakorolt hatása közt. S általában véve Kölcsey működésének vázolásában sohasem téveszti szem elől hazánk közviszonyait.

Az ember, költő, műbölcselő és kritikus mellett ő Kölcseyt különben mint a közigazgatás egyik tisztviselőjét s mint politikust is ismerteti, úgy, hogy könyve, az egyén jellemének kidomborítása mellett, voltaképen a század első negyedfél tizedének műveltségtörténete, vagy inkább tekintélyes adalék ahhoz. Prózája nem laposodik el, ha két írói szokása gyakran viszi is közel ehhez a veszedelemhez. Egyik a hosszú körmondatok kedvelése, másik a néha több lapra terjedő idézgetés. Az a mellett, hogy nem szép, fárasztó is; ez pedig — bár Kölcseynek reproducált eszméi kisebb szakaszokban idézve is szépek — egyenlőtlenné teszi az irályt. S kicsiny dolog, de feltűnik a kötőjeleknek gyakori mellőzése, vagy az ilyenfajta beszéd: »politikusnak *volt születve*«, (mi magyarúl van, de nem magyarán), vagy »nem *szabadott* volna feledniök« (a mi már magyarúl sincs.)

Alig van Kölcseynek műve, melyet aránylag bő kivonatban

nem mutatna be szerzőnk; úgy, hogy azok, kik irodalmunknak az utolsó száz év óta igen fölszaporodott termékeit behatóan tanúlmányozni rá nem érnek, Kölcseyt, sőt müveit is megismerik e könyvből. De hogy megértesse velünk Kölcseyt, néha kelletén túl is eltér a tárgytól. Pl. a 161—168. lap a magyar költészet története in nuce, a 277—285. pedig a megyeiségé.

Jancsóban azonban megvan az a két fő kellék, a mit épen Kölcsey kivánt azoktól, kik méltó tárgyat méltólag akarnak előadni s megvan a lelkesedés és az izlés. Senki sem teszi le könyvét a nélkül, hogy ezt el ne ismerné. És ez az elismerés feledtetni képes sok olyan fogyatkozást, a mit a mű olvasása közben találtunk. —r.

Pótlék a Stuart Máriáról írt czikkhez.

Czikkemben (Századok 1885. 3. és 4. füzet) említettem hogy a magyar történetírás ujabban a világtörténet mezejétől teljesen elfordúlt. Régebben e tekintetben jobban állottunk. Stuart Máriáról pl. a *Szilágyi Ferencztől* szerkesztett Klió históriai zsebkönyv II. évfolyama (1833.) tartalmaz a szerkesztő tollából származó értekezést, mely, noha mai nap természetesen némileg elavúltnak tekintendő, a maga idejében megütötte a mértéket. Szerző *Robertson, Gentz, Chalmers, Wachsmuth* és *Raumer* müveit vagyis az akkori legújabb irodalom alapján írta czikkét, melyben Máriának ártatlanságát iparkodott kimutatni.

Egyúttal ide iktatom a czikkem közzététele óta megjelent új műveket és értekezéseket. Ide tartozik *Oncken* védekezése [1]) Gaedecke és Bresslau-val szemben, kik az Oncken seminariumából kikerült Bekker-féle művet kegyetlenül megkritizálták volt. [2]) Oncken megmarad Stuart Mária ártatlansága mellett. — Bresslau nem maradt a felelettel adós. [3]) *Koser* hasonlóan kikelt Oncken ellen. [4]) Egy harmadik és negyedik biráló nem koczkáztat határozott itéletet. [5])

A Mária és Bothwell közötti viszonyt és házasságot tár-

---

[1]) Beiträge zur neueren Geschichte. (A »Giessener Studien« III-ik része.) 1885. Giessen. Ricker.

[2]) Becker könyvéről nemrég a Revue Critique is hozott bírálatot. 1885. 27. sz.

[3]) Sybel, Historische Zeitschrift. 1885. 54. köt. 3. füzet.

[4]) Deutsche Literatur Zeitung 1885. 1077. old.

[5]) *Noack* a Mittheilungen für historische Literatur-ban. 1885. 240. old. Továbbá: Leipziger Centralblatt. 1885. 37. sz.

gyalta *Colin Lindsay*,[1]) ki »mint skót és katholikus« lándzsát tör Mária ártatlansága mellett, sőt a skót királynőt egy minden tekintetben kifogástalan erényhősnő szerepében mutatja be az olvasónak. E túlzó törekvést még a katholikus Görres-társulat közlönye sem hagyhatta helyben, mint ezt *Cardauns* bírálata mutatja.[2])

Meg kell még említeni a *Gerdes* által Stuart Máriáról írt új életrajzt.[3]) Szerző határozottan védi Máriát mindennemű váddal szemben és ama nagy horderejű »Glasgow-leveleket« Murray kezétől készült álműnek nevezi. Okoskodása azonban és bizonyítékai gyarlók, alapossságára pedig gyanús világot vet ama körülmény, hogy egész hasábokat vett át csöndesen Bekker és Opitz könyveiből.[4])

Végül említem *Allen* bibornok levelezését, ki mint a földönfutó angol kath. papság vezetője előbb Donai-ban és Rheimsban kollegiumokat alapított, utóbb pedig mint bíbornok II. Fülöp, a Guisek és a jezsuiták szövetségében eget földet hozott mozgásba, hogy Stuart Máriát a tömlöczből kiszabadítsa, Erzsébetet pedig megbuktassa. E levelezés fontos adalékokat szolgáltat különösen ama összeesküvéshez, melynek folyamában a Guisek II. Fülöp és elvtársaik orgyilkost béreltek Erzsébet megöletésére.

---

[1]) *Lindsay*, Mary Queen of Scots and her Marriage with Bothwell. (London, Burnes et Oates. Edinburgh, W. Paterson. 1883.)

[2]) Historisches Jahrbuch. 1885. VI. köt. I. füz.

[3]) *Gerdes Henrik*, Geschichte der Königen Maria Stuart. I. kötet. Gótha. Perthes. 1885.

[4]) *Bresslau* a Deutsche Literaturzeitung-ban. 1885. sz. L. még a Leipziger Centralblatt-ot. 1885. 43. sz.

[5]) The letters and memorials of William Cardinal Allen. 1532—1594. Edited by *Thomas Francis Knox*. (London, 1882.) E mü alapján írta *Bellesheim Alfonz*: Wilhelm Cardinal Allen-ról írta munkáját. Mainz, 1885.

MANGOLD LAJOS.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szünidő után oct. 1-én tartotta társulatunk első választmányi ülését, melyen b. Kemény Gábor elnökölt, üdvözölvén s jó munkakedvet és szép sikert kivánván a választmányi tagoknak újonnan megkezdett társulati működésükhöz.

A felolvasás tárgyát képezte *Salamon* Ferencz értekezése »Budapest történetéből Nagy Lajostól Mátyásig;« részlet a szerző épen akkor megjelent művéből, Budapest történetének II. és III. kötetéből; felolvasta *Szádeczky* Lajos.

Ezután folyó ügyek következtek. Titkár alapító tagúl bejelenti dr. *Klekner* Alajos eddigi évdíjas tagot; jelenti továbbá, hogy *Kún* József hagyatékából Miskolczon, *Lévay* József közvetítése következtében, 200 frt alapítványt kapott a társulat s hogy *Bay* Ilona a társulatnak újabban is 20 aranyat ajándékozott a »M. Történeti Életrajzok« alapítványához. A választmány mind Bay Ilonának, mind Lévaynak jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

Évdíjas tagokúl megválasztattak: id. *Teleki* Domokos gróf (aj. dr. Szádeczky), *Latesz* Jakab (aj. Angyal D.), *Szepessy* József (aj. Tagányi), *Olay* Lajos (aj. Széll Farkas), *Bodola* Lajos (aj. a titkár), *P. Szathmáry* Károly (aj. Thaly Kálmán), *Gerber* Sándor (aj. Alleker Alajos).

Titkár jelentést tesz a szepesmegyei történelmi társulat lőcsei közgyüléséről, a melyen szept. 15-én ő képviselte a társulatot. Az aradi Fábián ünnepélyről pedig bemutatja társulatunk képviselőjének, dr. *Márki* Sándornak jelentését.

Majd a Budavár visszavételét előkészítő bizottság működéséről tevén jelentést, ezzel kapcsolatban örömmel tudatja a nevezetes vívmányt, hogy a gr. Teleki-család, Szádeczky Lajos titkársegéd közbenjárására, kiadta és felküldte marosvásárhelyi levéltárából a Budavár visszavételével kapcsolatos levelezéseket (Sobjeski János lengyel király leveleit és az 1685—86-iki bécsi tractatus irományait); sőt kimondotta a grófi nemzetség Budapesten f. évi szept. 30-án tartott gyülésében, hogy a társulat kívánságára ki fogja adni ezután is a történelmi nevezetességü okíratokat. Titkársegéd felolvassa a grófi nemzetség következő átiratát:

Méltóságos Elnök Ur! A Magyar Történelmi Társulat részéről folyó évi augusztus hó 3-káról a gróf Teleki nemzetséghez 130. szám alatt intézett becses felhívására van szerencsénk Méltóságodnak kiváló tisztelettel válaszolni, mikép nemzetségünk mai közgyüléséből a magyar történelem fejlesztése, különösen pedig Budavár visszavétele kétszázados emlékünnepének irodalmi uton leendő emelése érdekében, a maros-vásárhelyi közös levéltárból kivánt, történelmi fontosságú okíratoknak térítvény melletti kiadatását szíves készséggel engedélyezte; sőt azon esetre, ha közös levéltárunkban más hasonló fontosságú okíratok találtatnának, azoknak közlését is örömest megengedi oly módon, hogy az itt érintett összes okíratok és levelek a felhívásban érintett egyetemi könyvtár helyiségén kivül másutt ne használtassanak s a kivánt lemásolás után nekünk azonnal visszaadassanak.

Ugyanazon családi közgyülés határozata szerint az általunk Marosvásárhelyről felhozott íratok részletes kimutatás és térítvény mellett leendő átadásával alulirtak bízatván meg; ezen megbizatásunkból kifolyólag teljes bizalommal kérjük fel Méltóságodat, méltóztassék a nálunk lévő okíratok és levelek átvételére a magyar történelmi Társulat részéről kijelölt Szádeczky Lajos urat minél elébb utasitani.

Hazafiúi tisztelettel maradunk

Budapesten, 1885. évi szeptember 30-án.

Id. Gr. Teleky Domokos, mint a nemzetségi gyülés elnöke.

Gr. Teleki Sándor, mint kiküldött tag.

A társulat hálás köszönettel fogadta a gr. Teleki-nemzetségnek ezen liberalis végzését s egyhangúlag elhatározta, hogy háláját jegyzőkönyvbe iktatja s a grófi család határozatát, mint követésre méltó példát, a »Századok«-ban közzé teszi.

Thaly Kálmán ezzel kapcsolatban indítványozza, hogy a Budavár visszavételéről irandó monographia érdekében a gr. Teleki-család példájára szóllittassanak fel mindama főúri családok, a kiknek levéltárában Budavár visszavételére s általában az 1684—87-iki hadi és politikai eseményekre vonatkozó adatok találhatók, hogy azokat a társulat rendelkezésére bocsássák, névszerint pedig irjon a társulat a gr. Zichy-család seniorának, gr. Zichy Zsigmondnak a *szélyi*, a hg. Batthyányi-családnak a *körmendi* s hg. Eszterházy Pálnak a *kis-martoni* levéltárak ide vonatkozó anyagának átengedése végett. Az indítvány egyhangúlag elfogadtatván, megvalósítása az elnökségre bizatott.

Másodtitkár arról tett jelentést, hogy az orosz (sz.-pétervári) történelmi társulat elnöke rendelkezésére bocsátja társulatunknak 11 kötetnyi kiadványait, kérvén, hogy társulatunk állandó csereviszonyba lépjen velök. A választmány az ajánlatot elfogadta.

Végül titkár a pénztárnok jul.—szept. havi számadásait mutatta be s azzal a választmányi ülés véget ért.

— A NOV. 5-ÉRE HIRDETETT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉST amiatt, mert a gázcsöveknek baja esett, nem lehetett megtartani. Nov. 12-ére halasztatott az, ugyanazon programmal, mely erre volt kitüzve. Lefolyásáról a jelentést jövő számunk fogja hozni.

NYILT LEVÉL DEÁK FARKASHOZ.

A »Századok« folyó évi julius havi füzetében a török-tatár rabokról irt becses tanúlmányod végén (589. l.) »egy magyar származású muszka tisztnek *Turkoly Sámuelnek*« Astrachánból, 1725. april hó 2-dikán kelt leveléről emlékezel, és hogy ezen ethnographiailag érdekes irat Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Szathmár vármegyékben, régi másolatokban meglehetősen el van terjedve. Te e levelet hamisnak, vagy legalább erősen interpoláltnak tartod. Nem szólok a kérdés ezen oldalához. Hanem igenis, tanúságot tehetek írója mellett. *Turkoly* Sámuel ugyanis nem költött név, de valósággal élt és hadi tiszti rangban szerepelt történelmi személy. Turkoly Sámuel azon kuruez tisztek közé tartozik, kik 1711-ben a hazából Rákóczi fejedelemmel vagy utána kibujdosván, Nagy-Péter czár felszólítására az orosz hadseregben, magyar tiszti rangjaik szerint átvétetve, szolgálatot vállaltanak; mint pl. — hogy csak néhány főbbet említsek — Máriássy Ádám, Draguly Farkas és Charriére ezredesek, Cserey János alezredes, stb.

Turkolynak kalandos múltja van. A hírhedett *Ocskay* László huszárezredében hadnagy lévén, 1708. május havában b. Pongrácz Gáspár alezredes példájára beszökött Vág-Ujhelyre Viard cs. tbkhoz, s »*pártütő pribékké*« (labanczczá) lön. (L. »Ocskay László élete«, 186—187. l.) A trencsényi harcz után, mint tudjuk, maga Ocskay is ezt tevé, s a császári seregek közé vezette mitsem gyanító ezredét. Ebből azonban sokan, a mint módját ejthették, visszaszöktek. A többiek számára Bercsényi kegyelmi pátenst adott ki, ha idejében megtérnek.

Erre Turkoly Sámuel, ki átpártolását már rég megbánta, Bercsényi pátensének »mint igaz magyar« hódolni »és a német ellenség között tébolygó magyaroknak útat a visszajövetelre mutatni« akarván, 1709. tavaszán visszaszökik vala a kuruczokhoz. Ezek előbb, mert gyanúsnak tünt föl nékik az eset, (minthogy Turkoly Ocskaynál korábban lett labanczczá), Kassán börtönbe vetették; de Bercsényi kezességlevélre s újabb hüségeskü letétele mellett felszabadítá öt és tisztébe visszahelyezé. (L. u. o. 529. l.)Híven is harczolt aztán Turkoly mindvégig, söt utóljára bujdosásba követi vala fejedelmét, vezérét. Idézett levele ekként adalékot képez a Rákóczi-emigratio történetéhez. [1])

[1]) A kétségkivül érdekes tartalmú levél egyébiránt már négyszer is megjelent; ú. m. Magyar Könyvesház (Molnár) III. 184. l., 1783; Sokféle (Sándor I.) VII. 146 l., 1801; Tudományos Gyüjtemény, X. 126. l., 1821; és Vasárnapi Ujság 1867-iki évf. 26. sz.

Thaly Kálmán.

ADALÉK A CORVINÁK TÖRTÉNETÉHEZ.

Hartl W. úr a bécsi udvari könyvtár derék nestora kutatásai közben az udv. könyvtárban egy érdekes adatot talált a Corvinák történetéhez, melyet szíves volt velünk közleni. »A tudós Nydbruck Gáspár kir. tanácsos levelezését az udv. könyvtár (Cod. 9737[i]) őrzi. Ebben foglaltatik Tanner György utóbb bécsi professornak egy levele (fol. 248[a]), mely 1555. júl. 14-ikén kelt. »Monachj Dominicani S. Johannis et Pauli in foro Bartholomaej Venetiis habent bonum bibliothecae Mathiae regis Vngariae partem, quae ob obitum Regis inopinatum primum Florentiae retenta, postea a Sixto Pontifice ipsorum monachorum generali vendita, Venetiis adhuc visitur. Ego provincialem Patauiam hoc nomine convenj, qui suis litteris me fratribus Venetijs commendavit, sed passus fui repulsum; sed opinor legatum (t. i. a velenczeit,) facile effecturum ut intro mittar. Reiecerunt nuper quenda m decemirum, monachi sunt arrogantissimi. Habent multos theologicos scriptores, quos Mathias Rex magna pecunia describi curavit.«

Tanner kitűnő graecista volt, ki 16 éven át, Németországon Francziaországban s Olaszországban, részint egyetemeken, részint a könytárakban görög tanúlmányokkal foglalkozott, s különösen az utóbb említett országban, Maximilián római király által segítve, a legkitünőbb könyvtárakat átkutatta, s ezenfelül a legkitünőbb tudósokkal összeköttetésben állott. Általán hiteles szava-hihető ember, s ez adata is megérdemli, hogy figyelembe vétessék.«

Eddig a Hartl úr által közlött adatok, — s mi sem mulaszthatjuk el, hogy e helyen neki szíves figyelméért köszönetünket ne fejezzük ki.

Szerk.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— Múlt év végén egy új vidéki történelmi társulat keletkezett, a szepesmegyei, mely hívatva van nagy és érzékeny hiányt pótolni, s mely müködését meg is kezdte, évkönyvei I. kötetét még ez év tavaszán közzé tevén. Szepesmegye történetéhez a múlt század végén s a folyó század elején kiváló tudósok, mint Wagner, Genersich stb. nagybecsü munkákat tettek közzé. Ujabb időben azonban aránylag kevés történt e helyen, nem mintha Szepesmegyének nem lettek volna derék szakemberei, hanem leginkább azért, mert nem volt e megyében olyan irodalmi központ, mely a dolgozóknak irányt adott volna. Az első indítványt társulat felállítása érdekében, Demkó Kálmán tagtársunk tette meg, mely indítvány a megyében nagy viszhangra talált. A társulat megalakúlt, évkönyve első kötetét már a tavaszszal kiadta, de első rendes közgyülését csak szept. 17-én tartotta meg Lőcsén Csáky Albin gróf elnöklete alatt. Egy fennköltt szellemü elnöki beszéddel körvonalozta a társulat czélját és hivatását. Ezután dr. Vajdovszky János kanonok s alelnök tartott nagy tudományos apparatussal készült felolvasást a lőcsei főtemplom szent

falfestményeiről s adta azoknak megfejtését. Utána Császka György püspök szólalt fel, a megrongált festmények restaurálására 500 frtot ajánlva fel. Utána Demkó Kálmán titkár olvasta fel jelentését, vázolván abban a társulat történetét s működését. A közgyülés után az egész közönség a templomba ment, hol Vajdovszky bemutatta a felolvasás tárgyát képező falfestményeket. Innen a városházának nagytermébe vonult a társaság. Dr. Demkó Kálmán tanár ezen alkalomra egy kis történelmi muzeummá alakította át a termet. Lőcse városnak fegyver és más régi műtárgyakból álló gyüjteménye képezte az alapot. A kivitel sikeréhez Császka György püspök, Késmárk város tanácsa, Hradszky József szepes-váraljai r. lelkész és Münnich Sándor urak járultak leginkább, okmányaik s más tárgyak átengedésével. Az őskort Münnich S. történelem előtti köeszközei, cseréptárgyai és a szepesi püspök bronczkori tárgyai képviselték, a szepesi püspök gyüjteményéből népvándorláskori leletek állíttattak ki. A bibliografiát Hradszky Józsefnek a XIII. századból való ritka szépségü initialékkel diszitett psaltériuma, s a szepesi püspök által kiállított 1482—90-ik évekből való nyomtatott missálék és más egyházi könyvek képviselték. — A terem közepét elfoglaló hosszú asztalt rendszeres diplomatikai gyüjtemény foglalta el, melyben IV. László király korától kezdve (1273-tól) minden királytól látható volt oklevél. A pecsétek közt be lettek mutatva a kis, titkos, és nagy, egyszerü és kettős királyi pecsétek.

— A »FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEJÉRVÁROSI TÖRTÉNELMI S RÉGÉSZETI EGYLET« 1885-iki Évkönyvét közzé tette. A vidéki társulatok kiadványai már is díszes helyet foglalnak el történeti irodalmunkban, s az előttünk fekvő kötet ezek közt dicsőséggel megállja helyét. Szerkeszté a társulat titkára: *Hattyuffi* Dezső. Feladatához híven becses előmunkálatokat közöl a megye monografiájához. *Károly* János levéltári adatok alapján a megye elpusztult helységeit kutatja, criticai megállapításaival nagy szolgálatot tevén régi földrajzunknak. Ugyancsak ő régi leveleket s regestákat közöl. A korán elhunyt *Szalay* József Fejérvár vidéke 1543-iki összeirását mutatja be. *Hattyuffi* Dezső a nagy-lóóki ásatások gazdag eredményével ismertet meg s három tábla rajzot csatol hozzá. *Boross* Mihály Fejérmegye 1861-iki állapotát irja le. A második rész az egylet hivatalos közleményeinek van szánva, mely a társulat alakulásának, emelkedésének s muzeuma megalapításának történetével ismertet meg. Fontos mozzanat volt a társulat életében: fusionálása a Vörösmarty-körrel, mely annak új lendületet adott. Ma már a társulat gazdag muzeummal s gyüjteményekkel ébren tartja az érdeklődést a megye története iránt, míg muzeuma a történeti és régészeti kincseket összegyüjti. Szóval derekasan működik kitüzött feladata megoldása körül.

— A BÁCS-BODROG MEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT megkezdte Évkönyvei kiadását. Szerkeszti *Margalics* Ede titkár. Füzetekben adja ki; az első évfolyamból egyszerre kettő jelent meg változatos tartalommal. Ebben is a megye történetére vonatkozó munkák látnak világot: *Dudás*

Gyula a római sánczokról, *Iványi* István a pétervárади katonai sánez polgárosításáról, *Stelczer* Kisácz történetéről, *Iványi* Bajmok és Csantavér keletkezéséről, továbbá az új Bodrogh vármegyéről értekeznek. *Donoszlovics* Vilmos Hadik András gróf életrajzát írta meg. Iványi múlt századi limitatiokat ismertet, s közli Bácsvármegye 1699-iki összeírását. *Stelczer* Márki Dózsa Györgyét bírálja. Ezen kivül a társulat eddigi működéséről s történetéről ad számot. E társulat is érezhető hiányt pótol; a török dúlásnak nagyon kitett megye régi archivumát fogja idővel pótolhatni.

— Az aradon székelő kölcsey-egyesület évkönyvének III-ik évfolyama közli Fábián Gábor életét Jancsó Benedek tollából. Jól írt tüzetes és kimerítő életrajz, mely helyenként egész korrajzzá növi ki magát.

— Az »egri egyházmegyei irodalmi egylet« elhatározta, hogy az egyházmegye történelmére vonatkozó adatokat összegyüjti. A választmány e czélból felhívást küldött szét, melyhez bizonyos kérdő pontok voltak mellékelve. A válaszok szép számmal küldettek be — s az egylet eljöttnek látta az időt, megtenni a szükséges lépéseket ezek hasznosítására. E czélból folyóiratot indítottak meg »Adatok az egri egyházmegye történelméhez« czím alatt, melynek szerkesztésével az olvasóink által előnyösen ismert *Kandra* Kabost bízták meg, ki a folyóiratból az I. füzetet már közzé is tette. Bevezetésül a füzethez *Balássy* Ferencz az egyes püspökségek monographiáinak irodalmát; a »plebániák« cz. a. három van ismertetve: a szalóki *Kandrától*, a szihalmi *Botától*, a szendrői *Wallától*; *Bunyitay* és *Kandra* okmányokat s regestákat tesznek közzé; az érdekes füzetet vegyesek rovata zárja be. A szerkesztés és összeállitás gondos; a czikkek jól vannak megválasztva s az egyháztörténetnek már a megjelent is becses forrását képezi. Ajánljuk olvasóink figyelmébe. A díszes kiállitású s vastag füzet ára 1 frt.

— Sopronmegyéből rendkivül örvendetes híreket veszünk. Igen üdvös s a siker biztos kilátásával kecsegtető mozgalom indult meg ottan a megyei történelmi és régészeti muzeum-egylet felállitása érdekében. Midőn társulatunk kirándulását ott tartá, tanúi voltunk azon érdeklődésnek, melylyel a megye a történelem iránt viseltetik — s közel van hozzá, hogy ez érdeklődés testet öltsön, még pedig egyszerre oly felszerelésel, melyet a maga nemében páratlannak mondhatunk. A mozgalmat a »Sopron« czímü lapban *Szontágh* Hugó derék tagtársunk indítá meg egy lelkes felhívással, melyben utalt a megye áldozatkészségére: tavaszi közgyülésében a megye monographiájára 8000 frtot szavazván meg. A viszhang e felhívásra azonnal kész volt: történetirásunk ismert régi kitünő bajnoka *Pór* Iván gazdag és rendkivül értékes gyüjteményét felajánlá az egyletnek, míg *Babics* Zsigmond, a kitünő müismerő és kiváló szaktudós, a megye kitünőségeit nov. 12-ére értekezletre hívta össze. Mire e sorok világot látnak, a gyülés bizonynyal meghozta a határozatot, hogy Sopronmegye történelmi és régészeti muzeum-egylete felállíttassék.

IRODALMI SZEMLE.

Irodalmunk ez elmúlt nyáron irodalmi művek előállításában a szokottnál jóval nagyobb tevékenységet fejtett ki, annyira, hogy szemlénk, folyóiratunk korlátolt köre mellett, egyelőre csak rövid fölemlítésökre kénytelen szorítkozni, későbbre halasztván azok tüzetesebb megemlítését.

Kezdjük el a szemlét saját kiadványunkon. A Történeti Életrajzok első évfolyamának ötödik és utolsó füzete október 1-én szétküldetett. Acsády Széchy Máriája — a 3-ik életrajz, melyet ez évben adunk — befejeztetett, gazdagon illustrálva színnyomatokkal, önálló s a szövegbe nyomtatott képekkel. A közönség emlékező pártfogásából következtetve, a füzetek tetszést arattak, s épen ezért Társulatunk és az Akadémia elhatározák annak fentartását. A jövő évben ismét három életrajz fog megjelenni: Forgách Zsuzsánna *Deák* Farkastól, Pázmány Péter *Fraknói* Vilmostól s IV. László *Szabó* Károlytól. Három művész tett már eddigelé is utazásokat az ország legkülönbözőbb vidékein: *Dörre* és *Mirkovszky* a felvidéken s *Kimnach* Erdélyben és Bihar megyében. Tájképek és régi műemlékek egész sorozatával tértek vissza; az általok hozottak közül elég csak egyet említenünk meg: Pázmány Péter eddig ismeretlen egykorú gyönyörű arczképét, mely datálva van, s rézkarczban a decz. 1-ei füzetben fog kiadatni. De külföldről is kaptunk igen szép magyar műemlékeket. A füzetek szétküldését s expeditióját egé-zen *Mehner* Vilmos úr vállalta el. Az előfizetési pénzek (tagoktól 5 frt, nem tagoktól 8 frt) hozzá küldendők. Kérjük tagtársainkat, siessenek az előfizetés megtételével.

— Történeti irodalmunk újabb termékei közt mind terjedelemre, mind belbecsre első helyen *Salamon* Ferencz nagy munkája áll: »Budapest történetének« II. és III-ik kötete, mely a római birodalom bukásától Mátyás király haláláig terjed. Magának a történetnek elbeszélő része a II-ik kötetben foglaltatik: a III-ik excursiókat s criticai forrástanulmányokat foglal magában. Salamon erős criticája s nagy formaérzéke főként a II-ik kötetben nyilvánúl, mely történetirodalmunk legélvezhetőbb és legszebb termékei közé tartozik, míg a III-ik kötet homályos historiai kérdések tisztázásával foglalkozik. Ez utóbbiak közt is meglepő combinatiókra, erős logicával keresztülvitt tételekre találunk — s a felvetett kérdések közül egyik-másikra még visszatérünk. De addig is, míg tüzetesebben méltányolhatnánk a nagy munkát, figyelmeztetni akartuk a nagy közönséget megjelenésére. Bár e munka kizárólag Budapest története, de ez annyira össze van forrva a hazánkat különböző időkben mozgató eszmékkel, hogy lehetetlen volt Salamonnak elkerülni, hogy ezekről is ne nyilatkozzék. De épen erős formaérzéke, melyről előbb is szóltunk, megóvta őt attól, hogy még ott is, hol egészen új szempontokat állít fel, többnek vegye azt, mint háttérnek, mely arra szolgál, hogy a főváros helyi történetét megértesse olvasóival, kik bizonynyal érdeklődéssel fogják e munkát olvasni.

— A »Historiae Hungaricae Fontes Domestici« című kútfőgyüjteménynek, melyet tudvalevőleg ismert, kiváló tudósunk Mátyás Florian ad ki M. Florianus név alatt, negyedik kötete megjelent. Tartalmazza a Pozsonyi krónikás néven ismert epitomet, mely azonban itt-ott önálló tudósításokat is tartalmaz. Először Toldy adta ki 1852-ben. E kiadás hibáit szépen kimutatta már 1856-ban Knauz Nándor, mire a tudós kiadó egy uj kiadást rendezett, de az — bár más történeti forrásokkal kinyomatott — napvilágot nem látott, hanem czímlap, s előbeszéd nélkül ma is még az Athenaeum raktáraiban lappang. Ezt követi »Rogerius Carmen miserabilise«, mely Endlichernél is meg van, valamint Ranzanus Epitome-je, mely Schwandtner gyüjteménye óta nem ért kiadást. Rogerius, melynek codexe nem ismeretes, a Thuróczi-féle első kiadás, Ranzanus pedig ugyancsak a Sambucus-féle első kiadás után közöltetik, de kipótolva itt-ott a nemzeti múzeumban őrzött egy csonka kézírata segítségével. Három királyi genealogián kívül közölve van itt még a Knauz által felfedezett és a Századok 1875. folyamában megjelent 12. századbeli feljegyzés a magyar királyok sírhelyéről, és Marczali Henrik által a Történelmi Tárban 1878-ban kiadott némi adalék a tatárokról és IV. Béla fiának házasságáról a kún fejedelem leányával. Sajnáljuk, hogy e kisebb feljegyzések mellől elmaradt ama XIII. századbeli feljegyzés, mely a Monumenta Germaniae XXIV. kötetében, 65. lap jelent meg és a tatár dúlás chronologiájára nézve a sajómelléki csata napjait is adja; — felette nagy fontosságú. Ez azonban pótolható a következő kötetben, melybe a kiadó, ugy látszik, Muglent akarja — igen helyesen! — felvenni, s a melyhez mi még a magunk részéről már csak teljesség kedvéért is, az Engel kiadta Chronicon Rhythmicumot, fontosságuk és érdekességüknél fogva pedig Spalatoi Tamás Historiáját, és Szent-Gellért különböző legendáit szeretnénk csatolni. A kötet végén egy »Disquisitio« foglaltatik »de anno natali et annis regiminis S. Stephani regis«, melyben szerző a szent király születésének évét, a lengyel kamenzi évkönyvek alapján a legnagyobb valószínüséggel 975-re véli teendőnek.

— Ráth Mór kiadásában egy egész sorozat kitünő munka hagyta el a sajtót. Bozóky méltán nagy feltünést keltett munkáját a »Római Világ« a nyolczadik füzettel befejezte. Egy egész sereg müvelődéstörténeti rajzot mutat be, képekkel illustrálva s a legkitünőbb külföldi irók, főként Friedlaender munkáinak felhasználásával. A Római Világ történeteire még mindig nagy gond van fordítva, számos külföldi iró foglalkozik azzal, kik közül egynek, Curtiusnak munkáját, akadémiánk ki is adta; de ez Bozóky szép tanúlmányait nem tette fölöslegesekké, sőt azt a részét tárgyalja a római történetnek, mely legjobban szolgál annak kiegészítésére, illustrálására. A római civilisatiónak nagy befolyása volt az azt követő századok történetére is: egy okkal több, hogy mi is igyekezzünk azzal megismerkedni. Bozóky munkája, mely önálló felfogással készült átdolgozás az újabb kutatások színvonalán állva, e czélna

tökéletesen megfelel. Ráth Mór legkiválóbb kiadásai közé tartoznak a legjelesb magyar írók összegyűjtött munkái. Arany János összes műveinek díszes és kiváló ízléssel kiállított kiadása immár befejezéséhez közelget. Az utolsó füzet a napokban fogja elhagyni a sajtót, s ezzel a magyar közönség nagy költőjének műveit oly fényes és correct kiadásban bírja, mely a költőhöz egészen méltó. Gyorsan követik egymást br. Eötvös összegyűjtött műveinek füzetei. A »XIX-dik század uralkodó eszméi«-ből immár négy füzet jelent meg. Költeményei, elbeszélései s egy vígjátéka, »Éljen az egyenlőség« egy vaskos kötetbe vannak foglalva. Megkezdte az »Emlékbeszédek« kiadását, melyből egy füzet került könyvpiaczra. Nagy elismeréssel kell Ráth Mór egy másik vállalatáról is megemlékeznünk, mely regény és fordítás ugyan, de melyet mégis különösen kell olvasóink figyelmébe ajánlani: ez Tolstoj gróf nagy műve, »Háború és Béke«. Bámulatosan van e munkában egyesítve a regény és történet. Egy megragadó elbeszélés keretébe van befoglalva a nagy napoleoni korszak 1805—1815-ig. A csaták, az udvar, a salonok leírásai, a históriai alakok, kik élnek és mozognak, egy olyan könyvben vannak egyesítve, melyből tanúl s melyet bámúl az, ki kezébe veszi. Több ez regénynél; valóban történeti rajz s a regény csak keretül szolgál. A kinek ily monumentális munka olvasásában kedve telik, az ne hagyja olvasatlanúl a »Háborút és Békét«.

— Mikulik József »Magyar kisvárosi élet 1526—1718« czím alatt, csinos kiadásban tisztán eredeti forrástanúlmányon alapúló történeti rajzot adott ki. Mikulikkal olvasóink többször találkoztak, s más folyóiratokban is közlött tanúlmányokat, melyeknek egyik érdeme mindig az volt, hogy fáradságot nem ismerő szorgalommal gyűjtötte össze azokhoz az adatokat. Egyes városok monographiái nálunk böven vannak: azoknak úgy szólva egész irodalma van. A kecskeméti életet a bódoltság idejében pl. Hornyik kitűnően festette — de ez az első kisérlet nálunk a generalisálás terén, mely a felső-magyarországi, a törökkel érintkező városok életét festi. Itt tehát szerzőnek bizonyos tekintetben úttörőnek kelle lennie, sok nehézséggel küzdenie — s ezek daczára feladatát jól oldá meg. Gondoskodni fogunk e munka behatóbb ismertetéséről, addig is ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 2 frt 50 kr.

— A történeti kézikönyvek 12-dik füzete az »Észak-Amerikai Államok Története« Higginson után angolból fordítva, az Athenaeum kiadásában megjelent.

— »Kossuth Lajos Iratai« népies kiadásából, melyet az Athenaeum kiadásában Helfi rendez sajtó alá, nyolcz füzet jelent meg, képekkel illustrálva. Ugyancsak az Athenaeumnál a »Paedagogiai Encyclopediá«-ból, melyben nagyszámú történeti czikk is foglaltatik s melyet Verédy Károly szerkeszt, eddigelé 17 füzet hagyta el a sajtót. Igen hasznos segédkönyv, nemcsak a szakemberek, hanem a nagy közönség számára is. Hasonlag az Athenaeumnál hagyta el a sajtót Browning

európai hírü munkája, »A Nevelés Elméletének Története«. Egy szépen írt s finom történeti érzékkel készült tanúlmány.

— A BUDAPESTI NŐVENDÉKPAPSÁG munkálatai 48-ik évfolyama II-ik kötetében két történeti értekezés foglaltatik: a »magyarországi főpapnevezések történelmének vázlata« Dedek Crescenc Lajostól s »vallásos irányú szép prózánk fejlődése« Babik Józseftől; mindkettő gondos tanúlmánynyal készült dolgozat.

— »ELMÚLT IDŐK« CZÍM ALATT *Vadnay* Károly összegyűjté a lapokban szétszórtan megjelent közleményei közül azokat, melyek saját élményeire vonatkoznak, gyerek korától elkezdve csaknem az utolsó időkig. Minden egyes czikke egy-egy tükördarab a múltból, s az a körülbelől egy negyed századra terjedő múlt: mozgalmas időknek, veröfényes napoknak, nagy nemzeti gyásznak, erös küzdelmeknek volt tanúja és részese. Abból a kis honvédből kitünő journalista lett, azt a lelkesedni tudó gyereket megtanította az élet számolni és küzdeni nehézségekkel a nélkül, hogy az óvatosság annyira vitte volna, hogy a hazaszeretetből valamit lealkudjon s a szenvedésektől, hol azok vártak rá, visszariadjon. Minden egyes czikken érezhető a közvetlenség hatása, még akkor is, ha mint Rapaics örnagynál, régmúlt időkről beszél. Az, a ki valaha ezen időknek történetét meg fogja írni, jó hasznát fogja venni e szép könyvnek, mely a mai közönségnek is több mint kellemes olvasmány: egy jó és tanúságos könyv az.

— FINDURA IMRE »AZ ORSZ. STATISTIKAI HIVATAL közleménye« czím alatt összeállította az orsz. statistikai hivatal könyvtárának és térképgyüjteményének czímjegyzékét s egy terjedelmes kötetben kiadta azt. Hazánk egyik legnevezetesebb szakkönyvtáráról ád az számot; mondhatni az európai, sőt az Európán kivüli államok statist. irodalmának tükrét tárja fel. A könyvtár kitünően van rendezve, szakokra osztva, melyek az áttekintést megkönnyithetik; a czímtározás correct s általában az egész könyv nagy gonddal van szerkesztve. Végéhez pedig terjedelmes tárgy- és névmutató van csatolva, mely e munka használhatóságát megkönnyíti. A könyvtár egyik csoportja: a Hungaricák, azért is kiválóan érdekes, mert az a magyar statistikai irodalomnak adja hü képét.

— DOBAI ISTVÁNNAK múlt században megjelent s valódi irodalmi ritkasággá vált munkája: »Tisztesség oszlopa« második új kiadásban elhagyta a sajtót. A kiadást König Pál eszközölte a hunyadmegyei régészeti és tört. társulat megbizásából s könyvárusi úton 50 krért megszerezhető. Egy érdekes múlt századi korrajz, mely Hunyad megyének 1739-iki állapotát vázolja, sok érdekes történelmi adatot tartalmazván. A kiadó az eredeti példányhoz tartotta magát hiven s gondos és correct.

— K. NAGY SÁNDOR Bihar megye múltjának és jelenének szorgalmas ismertetője, kitől »Bihar ország« czím alatt egy-két kötetre terjedő monographia jelent meg, »A régi Bihar megyéről« czím alatt egy 85 lapra terjedő monographiát adott ki, melyben saját könyvtárának

nehány munkáját ismerteti, azokat tudniillik, melyekben Bihar megyét illető vonatkozásokat talált. Összesen 15 munkát és térképet ismertet egy múlt századi kalendáriumból s öt folyóiratból kiírta a Bihar megyére vonatkozó közléseket. Mindenesetre érdekes adalék s csak azt sajnálhatjuk, hogy kizárólag csak saját könyvtárára szorítkozott s nem vette fel egyszersmind azokat a nagy munkákat is, melyek a nagyobb közkönyvtárakban őríztetvén, hozzáférhetők s Bihar megyére vonatkozólag érdekes adalékokat tartalmaznak.

— A M. KIR. ÁLLAMNYOMDA, dereк igazgatója, *Péchy* Imre vezetése alatt egészen átalakúlt: európai színvonalra emelkedett s ma már minden hasonló intézettel kiállja a versenyt. A szépen kidolgozott térképből, mely a Történeti Életrajzok I. füzetéhez volt mellékelve, olvasóink meggyőződhettek szavaink igazságáról, s melynek kiváló bizonysága a legújabban megjelent: »Magyarország közigazgatási térképe« is 12 nagy folio táblán. Színnyomatokban s akkép berendezve tétetett közzé, hogy egyfelől igen könnyen kezelhető, minden közigazgatási s törvénykezési dolgot a legjobban kitüntet. A hegyek, folyók nagysága, a helységek fekvése, határok, minden a legpontosabban ki van tűntetve. S a mi fő, az írás tiszta és könnyen olvasható. Kiválóan fontos és becses a történetíróknak is, kiknek egy jó és megbízható térkép megbecsülhetetlen. De ezenkívül még más gyönyörü cartographiai dolgokat is készített az államnyomda: Magyarország 1596-iki térképét, melynek egyetlen példánya *Ráth* György birtokában van, photocincographia útján *Weinwurm* Antal, ki a Történeti Életrajzok cincographiai reproductióit is készíti, sokszorosítá; továbbá Lanfranconi gazdag gyüjteményéből Dévényt Engelbrecht egykorú rajza után, s Rossi »Il teatro della guerra«-jából Buda 1686-iki visszafoglalásának két nagy folio képét, mindhármat *Weinwurm* kitünően sikerült cincographiája után. E részben is annyira haladtunk már, hogy nem szorúlunk a külföldre.

— APRÓBB NYOMTATVÁNYOK. *Károly* János kanonok, érdemes tagtársunk, Szent-István napján szép és emelkedett szellemü egyházi beszédet tartott s azt »Isten újja a történelemben« czím alatt közzé is tette. — *Imreh* Sándor nyomdász »Mit tettek régi hitfeleink a maros-vásárhelyi várbeli ref. torony gombjába a XVII-ik században?« czím alatt nyomtatásban közli azt a három darab okmányt, mely a maros-vásárhelyi várbeli toronygombjában april 10-én megtaláltatott. Érdekes feljegyzések ezek, melyek közül az első egy promemoria az akkori hazai és helyi viszonyokról. A második az 1822-ben feltalált okíratokat írja át, melyek, összesen három darab, 1668-ból származtak s a torony renoválására vonatkoznak, a harmadik Borosnyai Lukács feljegyzéseit foglalja magában. Találtak e toronyban még egy emlékpénzt is, mely a reformatiónak 1817-ben tartott három százados jubileumára vonatkozik. — *Arneth* Alfréd az »Allgemeine Deutsche Biographie« egyik közelebbi kötetében Mária Theréziáról egy 26 lapra terjedő biographiát tett közzé, mely

külön lenyomatban is megjelent. Mária Theréziának nagy nevü monographusa dióhéjba szorítva adja elő az adatokat s természetesen a legújabb kutatások színvonalán áll. Mustráúl szolgál arra nézve, hogy hogyan lehet röviden, jó és kimerítő életrajzot írni. — *Sárossy Kappeller Ödön* összeállította a magy. kir. államvasútak tíz évi működésének történetét, s e derék munka közgazdasági emelkedésünknek legfényesebb bizonysága. — *Petz Gedeon* a »Magyar Hunmonda« czím alatt kiadta azt a pályamunkát, melylyel az egyetem bölcsészeti karának jutalmát elnyerte. A kérdést ügyesen fogja fel és tisztázza, még pedig oly sikerrel, hogy szükségesnek tartjuk tüzetesebb ismertetéssel szólni az általa felvetett kérdéshez. Hasonlag bővebben fogunk szólani *Hörk József* tagtársunknak »A sáros-zempléni ev. esperesség története« czímü müvéről. Ugyancsak Hörk József kiadta az »eperjesi ev. templom és az eperjesi ev. ker. collegium visszaszerzésének 100 éves örömünnepe alkalmából« tartott emelkedett szellemü és ihletett beszédét, mely rövid visszapillantást foglal magában a collegium történetéről. A függelék közli II. Józsefnek Eperjesen tett látogatásának egykorú német nyelvü leírását; azon énekeket, melyek az 1775-iki ünnepély alkalmával a templomban tartattak s a collegium és templom vételéről szólló okmányokat. *Hegymegi Kiss Kálmán* tagtársunk az »ev. ref. keresztyén egyház kultusza és szervezete« Magyarországon czím alatt egy röpiratot adott ki kézirat helyett. Az orsz. kiállítás alkalmából a magy. kir. természettud. társulat egy kis multját és jelenét ismertető füz tet tett közzé. A társ. 1841-ben Bogát Pál indítványára keletkezett s azóta a természettudományi társulatnak hatalmas factorává nötte ki magát. — A *Stampfel K.* vállalkozó pozsonyi könyvárus által kiadott »*Magyar Helikon*«-ból a nyár folyamán kilencz füzet hagyta el a sajtót, 12 életrajzot tartalmazva, melyek kivétel nélkül ismert és jó irók tollából erednek. Közelebbi füzetünkben ismertetni fogjuk ezeket.

— Siebmacher »Wappenbuch«-jában, ama nevezetes czímertani munkában, a mely az egész Európa nemességeit országonként felöleli, most jelenik meg azon rész, a mely a magyar nemesség czímereit és czímerleírását tartalmazza. Czíme e cyclusnak: »Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern des St. Stephans-Krone«. Szerkesztői felsőgyöri *Nagy* Iván és n.-tacskándi *Csergheő* Géza, a czímereket rajzolja *Irinyi* Vid. Eddigelé 2 füzet jelent meg. Az első füzet 182 család czímerét irja le 192 czímerképpel, a második füzet 190 családról szól s 215 különböző czímerképet hoz. Az egész eddig a Batthyányi-családig terjed. Rendkivül sok az eddig ismeretlen czímer benne. A vállalat nagy fontosságú s czímertanunk fejlödése történetében korszakot alkotó. A szerkesztés jó kézben van, a mi biztositék arra, hogy a hozzá kötött nagy várakozásokban csalódni nem fogunk. A vállalatot a nürnbergi »Bauer és Raspe«-czég adja ki.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »Turul« második füzete egész sorozat beható közleményt hoz, felváltva régibb és fiatalabb íróktól, melyekben a történeti segédtudományok majd minden ága képviselve van s melyek közül nem egy tisztázatlan kérdéseket dönt el. *Nagy* Iván a Csák nemzetség különböző elágazásait tette kritikai tanúlmány tárgyává, ismert és nem ismert oklevelek alapján, s e füzetben két elágazás nemzetségét mutatja be. Báró *Nyári* Albert Moghi Mátyás 1418-iki czímeres levelét közli s színképben bemutatja a czímert is, mely egy szarvason lovagló nőt ábrázol, s ha, mint Nyári megjegyzi, e körülmény a heraldikai szabályokkal összeütközésben van is, de müveltség-történeti tekintetben fontos jelenség, mert bizonyitja, hogy a szarvasokat hátas paripákúl is használták, nemcsak fogatok elé fogva. *Thaly* Kálmán a Bercsényi család nemzetségrendjét állítá össze, a kiválóbbakról dióhéjba szorított biographiát adván. *Kubinyi* Ferencz a Vidffyek nemzedékrendjét állítá össze kiadatlan oklevelek alapján. A különböző Némethy-családok geneologiáját *Némethy* Lajos ismerteti. Tagányi az orsz. levéltárban őrzött nemes levelek jegyzékéből az M és N betüket mutatja be. A »Vegyes Közlések« közül kiemeljük *Kubinyi* Ferenczét a Palásthy Borsokról, kimutatván, hogy a Bors divatos személynév volt. Wertner Mór ó-kori pecséttani adatokat közöl. A »Tárczá«-ban érdekes apróságok vannak. A harmadik füzet első czikkét *Kőváry* László irta. Az »Erdély családai« czímü munka érdemes irója, a hübéri rendszer szelleméről, tekintettel a családi és társadalmi életre, kezd meg egy czikksorozatot, melyben a történeti eseményeket bölcsészeti szempontból tekinti; szellemes modorban szép irálylyal. Méltó figyelmet érdemlő czikk a dr. *Wertner* Móré »Az Árpádok a régibb külföldi geneologiákban«, két nemzedékrendi táblával, melyek közül az egyik Blondelet-é, a másikat pedig Wertner állította össze. Sorra veszi e munka a régi külföldi geneologiai táblákat, igazító magyarázó jegyzetekkel kisérvén azok adatait. A Sóvári Soós család czímeréről *Soós* Elemér értekezik levéltári adatok alapján; a Soós család és Csapyak 1418-iki czímerét kitünően sikerült színnyomatban mutatván be. Ezenkivül még három metszet diszíti a czikket. *Nagy* Iván a Csák nemzetség Újlaky ágazatát ismerteti. *Tagányi* folytatja az orsz. levéltárban őrzött nemeslevelek jegyzékét. *Némethy* Lajos mult századi czímeres könyveket ismertet, szám szerint hat albumot, melyben összesen 54 czímer van. *Majláth* Béla hét városi czímert mutat be rajzban és irásban. Dudás Gyula a heraldikai stylről értekezik. A füzetet érdekes »Tárcza« zárja be.

— Az »Archeologiai Értesitő« negyedik számában Némethy folytatja talpraesett czikkét Budavára régi helyrajzáról, erős logikával s tiszta kritikával sok zavaros és hibás helyrajzi tévedést igazítva ki. A megjelent három közlemény négy biztos pontot állapított meg. Radisich erdőfalvi barlangok őstörténelmi leleteit Téglás Gábor, — a szendrőládi

gazdag és nagybecsü bronzleletet Sötér Ágost, — a csornacsatári lovagok temetőjét Pauli Iván mutatják be. Katalin bosnyák királynő sírkövének leírását Thallóczy adja, közölvén rajzban a sírkövet is. A »Levelezés«hez Gyulai Rudolf, Kovács Ferencz, Szabó István, Bárány Gergely, Czobor Béla járúltak érdekes adalékokkal. Az »Irodalom« egy egész sorozat szakmunkát ismertet s a füzetet »Különfélék« változatos tartalommal s »Könyvészeti rovat« zárják be.

— Az »Egyházmegyei Lapok-ból ezúttal három füzetről kell szólanunk, melyek julius, augusztus és szeptemberben jelentek meg. A szerkesztő bőven ismerteti a pécsi dóm reconstructionális munkálatainak jelenlegi stádiumát, polemisálván a képzőmüvészeti társulat felíratával. Trencsén város müemlékeinek ismertetése Sándorffytól befejezést nyer. Ebenhöch Ferencz a veszprémi káptalan egyházi készleteit közli 1656-ból. Be van mutatva a híres nagyszebeni falfestmény s egy részlet van közölve a szentlászlói falfestményekből. Bogisich Mihály régi templomi énekeket közöl. Ebenhöch a győri székesegyház 18-dik századi szerelvényeit közli, a szerkesztő tanúságos megjegyzéseivel. Hozza a kassai dóm fejlődésének történetét Fröde után. Meg van kezdve a szerkesztőtől egy hosszabb czikk az orsz. kiállításon bemutatott egyházi műrégiségekről s a füzeteket apróbb közlések és beható bírálatok zárják be. Az októberi füzetben szerkesztő folytatja a budapesti országos kiállításon bemutatott egyházi műrégiségek Catalogue résonnée-ját, ezúttal 37 darab leírását közölvén. Ebenhöch Ferencz folytatja a győri székesegyház szerelvényeinek mult századi lajstromát a szerkesztő tájékoztató megjegyzései kiséretében. A »rövid közlemények« rovata két XVI-ik századi perzsa szőnyeg rajzát közli, felhíván ez alkalomból a papságot, hogy a melyik egyháznak szőnyege van, tegyen arról jelentést. A füzetet egy rövid könyvismertetés és a »Vegyesek« rovata zárja be.

— A »Hazánk« juniusi füzetében Tóth Lőrincz egy sok melegséggel írt s igen szépen kidolgozott életrajzot közöl Pulszky Ferenczről, méltányolván e kiváló tudós és tevékeny férfiú sokoldalú, eredményekben gazdag életét s rajzát egy szép epigrammal zárva be. Szilágyi István egy verses krónikát közöl a Hóra-világból. Szádeczky Lajos az 1717-iki nagyszebeni országgyülés érdekes naplóját mutatja be. Szinnyei József folytatja komáromi naplóját. E füzet Pulszky F. képét közli. A szeptemberi füzet Beőthy Ödön arczképét hozza. Az életrajzot Hegyessy Márton írta, gonddal állítva össze a szétszórt adatokat, melyek e kiváló politikus életét érdekes világításban tüntetik fel. Szinnyei folytatja komáromi naplóját, egész szept. 4-ikéig jutva el. »Egy régibb kor férfiai« czím alatt sok érdekes és jellemző adatot jegyzett fel Kászonyi János e század 20-as és 30-as éveiből. A 1848—49-iki szerb támadásról Vetter Antal egy, mint látszik hosszabb czikksorozatot kezd meg, mely kiváló katonai szakember tollából eredvén, forradalmi irodalmunknak igen becses adalékát képezi. Torma Károly egy 17-ik századi gúnyiratot közöl. A fü

teket változatos »Tárcza« s Szinnyei »Történelmi repertoriuma« zárják be. Az októberi füzetben Kászonyi János »Egy régibb kor ifjai« czím alatt folytatja a mult füzetben megkezdett mémoireszerű értekezését, sok érdekes és jellemző adatot, apró anekdotát közölve a juratusvilág életéből, azon időkből, mikor a régi szellem még nem aludt ki egészen, az új meg már beköszöntött s a kettő között nem egyszer éles összeütközésre került a dolog. A »Kecskeméti nemzetőrök« czím alatt Vasváry Ferencz a szabadságharcz történetéhez közöl adalékot. Szinnyei folytatja »Komáromi naplójegyzeteit 1849-ből«, ezúttal okt. 5-ikéig jutva el. Bányay Árpád Zalathna feldúlásáról közöl egy adatot. Hegyessy Márton az 1849-iki havasi szerencsétlen hadjárat történetéhez huszonkét érdekes okmányt közöl Bölöni Sándor gyűjteményéből. A füzetet »Tárcza« zárja be.

— A »Figyelő«« szeptemberi füzetében Zrinyi szerelméről igen érdekes czikket közöl Kanyaró Ferencz. Zrinyi munkáit s a mi ezenkívül rendelkezésére állt, mindent összekutatott, a mit »Hajnal«-ra és »Viola«ra talált s a mit talált, azt épen oly szépen, mint jól tudja elmondani. Felkeresi a szép Eusebia emlékét Zrinyi munkáiban, bánatát és keservét kora halálán s ott végzi be, hol kosztajniczai vakmerő vállalatára indúl Pettauba, honnan második nejének képét is elhozta szivében. Abafi közli Toldi leveleit Kazinczy Gáborhoz. Kabos Ede közli Csokonai egy elveszettnek hitt költeményét »Mi a csók?« s Tutsek Anna Kemény »Rajongók« czímű regényéről közöl egy hosszabb és beható tanúlmányt. A füzetet Szinnyei Repertoriuma zárja be. Az októberi füzet Frankenburg egy kiadatlan munkáját mutatja be, egy szellemes csevegést a régibb írói életből. Kemény László Szirmay Antal életéhez közöl adatokat. A magyar írók életrajza czímű rovat bemutatja Gergely Károlyt, Sümegi Kálmánt és Láng Istvánt. Kazinczy Ferencztől és Gábortól s Szemere Páltól kiadatlan leveleket hoz, — folytatja Csaplár Benedek életrajzát Révairól. A füzetet Szinnyei irodalmi repertoriuma zárja be.

— A délmagyarországi muzeum közlönye a »Régészeti és Történeti Értesítő« harmadik füzetében Dudás Gyula megkezdi a magyarországi szerbek szereplésének történetét, ez első közleményben a XVI-ik század végéig jutva. Karácsonyi János a Csanád-nemzetség birtokai felsorolását s Szmida Lajos Bél Mátyás életéről megkezdett czikkét folytatják. A »Tárcza« a társulati gyülések leírását hozza s a füzetet változatos és érdekes »Egyveleg« zárja be. A IV-ik füzet Ormos Zs. társulati elnök feloldását hozza, melyet a jun. 2-iki közgyülésen tartott s melyben Mátyás király korára vonatkozó művelődési adatokat sorol fel. *Márki* S. a pankotai ásatásokat ismerteti az ottani apátsági templom alaprajzának kiséretében, reflectálva a »Századok«ban Kandra Kabos és Balássy közt folyt polemiára. Következik Bél Mátyás életrajzának vége *Szmida* Lajostól. A füzetet egyveleg zárja be.

— Az »Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde« 20-ik kötete első füzetében Herbert a szebeni egészségügyi viszonyokra vonatkozó adatokat nagy szorgalommal összeállítá egész a XVI-ik század végéig s Zimmermann a szebeni szomszédságok történetét írja le, levéltári kutatások alapján, érdekes adalékúl az erdélyi városi viszonyok történetéhez.

— A »Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs« ez évi 4-ik és utolsó füzetében több túlnyomólag hadtani tanúlmány mellett, egy minket is közelebbről érdeklő czikk foglaltatik a törökök elleni 1685-iki hadjáratok történetéről a hadi levéltárban lévő adatok és jelentések alapján, s e czikkhez egy térkép is van mellékelve.

— Az »Ungarische Revue« 6—9-dik füzetében közölve van Bethlen Gábor élet- és jellemrajza az újabb kutatások alapján Szilágyi Sándortól. Neustadt bevégzi Ulászló idejéről írt s részben újabb forrásokon alapúló czikkét. Az Académia folyó évi nagygyülésének értekezéseit s felolvasásait bő kivonatban közli, — folytatja Hampel nagybecsü czikkét a nagy-szentmiklósi aranyleletről s Csergheő Géza egy XVII-ik századi család-könyvet mutat be s mely a Weigmannus Márton tulajdonát képezte. Hellebrand, Szabó Károly bibliographiai munkáit ismerteti s a füzetet apróbb közlések zárják be.

— A »magyar protest. egyházi és iskolai figyelő« 5—10 füzeteiben, valamint A »Keresztyén Magvető« 3. és 4. füzeteiben több érdekes egyházi adat van a XVI és XVIII-dik századból. Igen érdekesek ez utóbbiban Bölöni Farkas Sándor levelei is.

— A »Magyar Sion« befejezi Miklós ostiai püspök magyarországi követségének történetét 1301—2-ben Poór Antaltól, s az augusztusi füzetben Kollányi ismerteti Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus viszonyát.

— A »Magyar Nyelvőr« augusztusi füzete rövid, de beható feleletet közöl Wolff Györgytől Asboth János academiai felolvasására, hogy kiktől tanúltunk írni, olvasni. A szeptemberi füzetben Frecskay János nyelvtörténeti adatokat közöl Gergelyffy András 1809-iki Technologiájából. Az octoberi füzetben Asboth felel Wolffnak a Zsoltár szóra vonatkozólag, Katona Lajos pedig a régi szólásmódokat szedte össze Nagy-Bánya városa 1583-on kezdődő jegyzőkönyvéből.

— Az erdélyi muzeum egylet kiadványainak második kötete első füzete közli Finály emlékbeszédét Nagy Péter felett, melegen írt és találó jellemrajzát adván a muzeum-egylet elhunyt nagyérdemü elnökének, — Mika Sándor pedig Ranke világtörténetének negyedik kötetét ismerteti. A II-ik füzetben Terner Adolf az ázsiai tudomány-egyetemekről értekezik s Mika Sándor erős criticai érzékkel és helyes felfogással mutatja be Taine nagy munkáját a franczia forradalomról.

— A »Budapesti Szemle« julius, augusztus és szeptemberi füzetHunfalvy Pál magvas czikkeit közli a rumun történetírásról, melv román történetírói ábrándokat értékökre szállítja le. Huszár Imre »

olasz kalandor a múlt században« czím alatt, bemutatja Marc Monnier munkáját gróf Garani a hírhedett kalandor életéről. Salamon Ferencz beható vizsgálat alá veszi a Mátyás király egyetemére vonatkozó adatokat. Az octoberi füzetben Mika Sándor ismerteti Ranke világtörténetét s bemutatja a nagy történetíró jellemzését Mohamedről

---

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1885. JULIUS—OKTÓBER.

Acsády Ignácz. Magyarok és lengyelek a múltban. *P. Napló* 244. sz. — »Széchy Mária« Ism. Mikulik József. *Nemzet* 279. sz. *P. Napló* 257. sz.

Adatok az 1646—7. országgyülés történetéhez. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 41. és köv. sz.

»*Bod Péter.* Historia Ecclesiastica Ungarica.« (Válaszúl.) *Ballagi Mór. Prot. Egyh. és Isk. Lap* 29. sz.

Boros György. A magyar unitarius irodalom XVI. századbeli termékei. *Keresztény Magvető* XX. k. 148—163. l.

Borovszky Samu, dr. Az egyetemes történelem nálunk. *P. Hirlap* 187. sz.

Brósz Károly. Adalékok. Miskolcz XVII. és XVIII. század ipartörténetéhez. *Közvélemény* 36. sz.

Csarada János, dr. Egy kis diplomatikai etiquette. Történeti visszapillantás a követek rangviszonyaira. *Nemzet* 227—229. sz.

Dabasi levél az ócsai ref. templomról. *Függetlenség* 181. sz.

Divéki Gyula. Mátyás király Bécsben. *Egyetértés* 296. sz.

Dudás Gyula. A szerbek kétszáz év előtt. (I. Lipót és Brankovics György.) *P. Hirlap* 262. sz. — A magyarországi szerb egyház multjából. *Pesti Napló* 268. sz.

Dynastia. (Melyik a legidősb európai —)? *Nemzet* 192. sz.

Erdős József. Az újsóvéi evang. ref. egyház multja és jelene. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 29. sz.

Érsekujvár történetéből. (Néhány lap —) *Érsekujvár és Vidéke* 17. és köv. sz.

Fejérpataky László, dr. Magyar történelmi intézet. *Nemzet* 182. sz. — »A királyi kanczellária az Árpádok alatt. Bp. 1885.« Ism. *Egyetértés* 293. sz.

Hangg Leo. Egy lap a meghamisított történelemből. (Gusztáv Adolf történelme »Exempelbuch« von Leopold Kist. I. Band.) *Magyar Állam* 295. sz.

Hőke Lajos. Dombóvár. *Főv. L.* 207. sz.

»*Hörk József.* A sáros-zempléni ev. esperesség története. Kassa, 1886.« Ism. Ládai tanár. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 42. 43. sz.

(Folytatjuk.)

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »Budapesti Közlöny« ő Felsége következő legfelsőbb kéziratát közli:

Személyem körüli magyar miniszterem elöterjesztése folytán *Véghelyi* Dezsőnek, Veszprém megye alispánjának, a közügyek terén szerzett érdemei elismeréseül a királyi tanácsosi czimet díjmentesen adományozom.

Kelt Ischlben, 1885. évi augusztus hó 12-én.

Ferencz József, s. k.

B. Orczy Béla, s. k.

Tisztelt tagtársunk s társulatunk buzgó és érdemes barátja fogadja megérdemelt kitüntetése alkalmából legöszintébb szerencsekivánatunkat.

— Pulszky Ferencz társulati elnökünk félszázados irodalmi működésének emlékére vert érem immár elkészült s nagynevü irónkhoz méltó a maga nemében valóságos remek mü. Annak egy díszpéldányát f. hó 6-án nyújtották át az ünnepeltnek báró Nyáry J. és Henszlmann I.

— Társulatunkat a nyár folytán súlyos veszteségek érték. *Lipovniczky* István nagyváradi püspök, a nagy nevü maecenás s a magy. történetirás bőkezü pártfogója, aug. 12-én Nagy-Váradon, hosszas betegeskedés után elhúnyt. Méltó emléke a derék főpapnak a nagyváradi székesegyház restaurálása, a nagyváradi püspöki könyvtár rendezése és gazdagítása s a püspökség nagybecsü monographiája, melyet páratlan liberalitással iratott meg s tett közzé. Valóban emberfölötti szenvedések után jutott el a nyugalom révpartjára; legyen könnyü a föld neki. — *Ordódy* Pál volt miniszter s alapító tagtársunk aug. 27-én szenderült át a jobb létre. — *Lónyay* Gábor, hasonlag alapító tagtársunk, szept. 12-én húnyt el, mindkettő társulatunk legelső alapitói közé tartozott, s annak munkásságát éber figyelemmel kisérte. — *Zsoldos* Ignácz, kiváló törvénytudó s magyar academiai tag, társulatunknak hasonlag lelkes barátja, szept. 24-én halt meg. E súlyos veszteségek mellett még egy kiváló történetiró halálát is kell jelentenünk: a *Hornyik* Jánosét, ki Kecskeméten szept. 8-án húnyt el három évi leirhatatlan szenvedések után. Hornyik már régóta csaknem elfeledett ember. Gyógyithatatlan betegség által kinoztatva, évek óta emberfölötti szenvedéseket állott ki, melyektől a jótékony halál végre megmentette. Épen ez a kór volt az, mely tevékeny kezéből kivette a tollat s hallgatásra kényszerité a munkás férfiút. Pedig valaha sokat emlegették nevét. 1812-ben Kecskeméten született s a közszolgálatot ugyanott 1832-ben kezdte meg. Már 1842-ben a levéltárnál szolgált s 1856-ban a járásbíróságtól oda tétette magát vissza, — ezúttal a levéltárnoki állást nyerte el. Hozzá fogván a levéltár rendezéséhez, a mint a gazdag anyaghalmazt tanúlmányozni kezdte, elhatározta, hogy megirja szülővárosa monographiáját. Egészen eltért a monographia-irók hagyományos szokásaitól. A helyett, hogy az egyetemes magyar történetből kiirta volna azokat az eseményeket, mel

Kecskeméten vagy Kecskemét közelében történtek, a levéltári adatokból Kecskemét belső életének, szervezetének, szokásainak s viszonyainak ismertetésére, leírására fordítá figyelmét. Ez volt az első nagyobb szabású monographia, mely e nevet megérdemli. Midőn munkájának első kötete megjelent, az Akadémia tagjává választá s a Marczibányi-díjjal tüntette ki. De a mit az Akadémia kitüntetéssel jutalmazott, a helytartóság 1865-ben büntetésre méltónak itélte, s a főispán és polgármester nehezen tudták elforditani Hornyik fejéről, hogy hadi törvényszék elé ne állittassék. Összesen 4 kötet jelent meg belőle, mely a Rákóczy-forradalom végéig terjed, az 5-dikhez gazdag adattárt s egyes előtanulmányokat hagyott hátra, melyek a helyi lapokban láttak napvilágot s melyek alapján az 5-ik kötetet az elhúnyt barátja, Horváth Döme fogja megirni. Egy másik önálló munkája »Pusztaszer története«, ezzel lesz befejezve a nagy munka, mely monographiai irodalmunknak egyik kiváló terméke.

— Gyárfás István elhúnyt tagtársunk nagy munkájának, a Jász-Kúnok történetének IV-ik kötetét a hátrahagyott kéziratokból *Száll* Farkas tagtársunk sajtó alá rendezé s az a nemes megye áldozatkészségéből már megjelent s szétküldése megkezdetett.

— Ipolyságon október 6-ikán lélekemelő ünnepély folyt le: Szondy György, a drégelyi hős emlékére épített kápolna fölszentelése. Az egyházi szertartást a bibornok-érsek végezte, ki e kápolnát nagy müizléssel építtette fel. Nagyszámú közönség jelent meg az ünnepély színhelyén, mely a Drégely-Palánktól nyugatra fekvő dombon emelkedik. A szentbeszédet a primás tartotta, annak bevezetésében Drégely-vár keletkezésének és elestének történetéről emlékezvén meg.

— A »Harmonia« czimű zenemükiadó társulat előfizetési felhívást bocsátott ki »*Általános zenetörténet*« czimű munkára, mely 20 íven 72 rajzzal és hangjegygyel fog kiadatni. Irta id. *Ábrányi* Kornél. Megrendelési ára 4 frt. Bolti ára 5 frt lesz. A megrendelés a Harmoniába küldendő.

— Történetíróink közül e nyár folytán *Thaly* Kálmán tagtársunk Németországban tett történelmi tanúlmányokkal összekötött nagyobb körútat; figyelemmel volt mindenütt a magyar történelmi emlékekre és müemlékekre, sok elfeledett vagy kevéssé ismert tárgyról irt igen érdekes tárczaczikkeket az »Egyetértés«-ben. Fiatalabb történetíróink közül *Szabó* Gyula Berlinben töltött több hónapot s az ottani gazdag levéltárból nagybecsü gyüjteményt állított össze, melyet a magy. tud. akadémia tört. bizottsága szerzett meg töle. Jelenleg Schweizban időzik, hol hasonlag szorgalmasan kutatja a magyarországi vonatkozású könyveket és okiratokat. *Gergely* Samu több hónapig dolgozott a párisi »Archive nationale«-ban s különösen a magyar-franczia vonatkozású dolgokra igen nagybecsü forrásokat másolt le; újra kiment Párisba s ott folytatni fogja kutatásait. *Csontosi* János Németország több városában megfordúlt s Korvinákat és magyarországi Codexeket keresett, még

pedig szép sikerrel. *Szádeczky* Lajos az erdélyi és a krakkói levéltárakban tett kutatásokat, főkép Báthory István korára vonatkozólag; igen fényes eredménynyel. Legújabban *Fraknói* Vilmos és *Fejérpataky* László a Monumenta Vaticana érdekében Rómába útaztak.

— Torontál vármegye hazafias közönsége elhatározta a megye területén létező némely községek idegen hangzású neveinek megmagyarosítását s régi történeti helynevekkel való kicserélését. E munkálatnak elkészítésére a megye dr. *Szentkláray Jenő* akadémiai tagot kérte fel, ki a nehéz munkához már hozzá is fogott. Ugyan ő magyarosította meg történelmi alapon nehány évvel ezelőtt Temesvár és Nagy-Becskerek városok utczáit és tereit is. Örömmel vesszük tudomásúl a történelmi érzéknek e föllendülését, kivált a polyglott Torontál megyében. Az ilyen életrevaló kezdeményezések dicséretére válnak a megyét kormányzó vezérférfiaknak, főleg odalenn az ország végszélein, hol a múlt századi colonisatiók majdnem teljesen megsemmisítették a régi hagyományokat és históriai emlékeket. Ezeknek újra föleleventése valóban nagyon kívánatos volt.

— A torontálmegyei megyeház alapjának felásása alkalmával érdekes romokra akadtak, melyek a nagybecskereki vár maradványai. E vár hazánk déli határán a XV. században fontos szerepet játszott és 1551. évi szeptember 21-én a félhold uralma alá kerülvén, a karloviczi béke következtében lerombolta tott. A megyeház alapásatásainál a vár három falrészletből álló jókora rommaradványa is kiásatott. A kiásott falépítményben egymástól mintegy 5—6 méternyi távolságban 4—5 darabból álló pilota-csoportnak üregei és porhadt maradványai találtattak. — A falak környékéről tömérdek csontot, nagymennyiségü vas és pénzdarabot, különféle korbeli magyar és török patkókat, sarkantyúkat, kardokat és egészen megszenesedett buza- és kölesszemeket emeltek ki. Nevezetesebbek e leleteknél a prachistoricus tárgyak, az agancs- és bronczeszközök, hálósulyok és áldozati agyagtömbök, melyek szintén a vár környékén, de valamivel mélyebb földrétegből kerültek elő.

— Arad városa szept. 20-án kegyeletes ünnepélyt ült, e napon lepleztetett le az emlékkő, melyet a Kölcsey-Társulat emelt Fábián Gábor lakó házára. Társulatunkat ez ünnepen dr. Márki Sándor képviselte, az akademiát Ballagi, Falk és Tóth Lőrincz, kik közül az első átgondolt és emelkedett hangú emlékbeszédet tartott, mely Fábián irodalmi hatását és működését méltányolta. Életrajzát Jancsó egészítette. Végül Tóth Lőrincz beszélt a Kisfaludy társaság nevében, ennek üdvözletét tolmácsolva. A városház nagy teremből, hol a beszédek tartattak, a közönség Fábián lakó háza elé vonult s Institoris Kálmán főjegyző meleg szavai után lehullt a lepel az emlékkőről; ezután Török Emil nyujtotta át a Kisfaludy társaság, az egyetem és philologiai társulat koszorúit.

— Horváth Mihály társulatunk elhunyt nagynevü elnökének szülőházát Szentes városa emléktáblával jelölte meg, valamint a korán

elhunyt Tóth Józsefét, a felejthetetlen színészét is. Társulatunkat Szentkláray képviselte ez ünnepélyen, mely október 22-én tartatott meg. Az ünnepély a városháza nagy termében vette kezdetét, hol a közönséget a polgármester üdvözölte, és hol az emlékbeszédet Horváth felett Balogh János, Tóth felett Sima Ferencz tartották. A városházától a menet előbb a Horváth azután a Tóth emléktábláinak leleplezésére vonúlt ki, hol hasonlag alkalmi szónoklatok tartattak.

— Dr. Arányi lelkes buzgólkodása következtében megalakúlt a Hunyadvári egylet október hó 7-én; — az elnöki megnyitót gróf Kuún Géza tartotta. Elnökké gróf Zichy Jenő, alelnökké br. Nyáry Jenő és Pogány György választattak meg. Az egylet czélja társadalmi úton eszközölni Hunyad restaurálását. Szívünkből óhajtjuk, hogy a nemes czélnak sikere legyen.

— Pest városa levéltárnoka. Ki legyen Budapest főváros levéltárnoka, e kérdés foglalkoztatja most a választókat és nem választókat: s bizonynyal épen nem közömbös kérdés az. Pedig a felelet igen egyszerű: jól képzett, komoly szakember legyen. Ennek szükségességét maga a főváros is igen világosan hangsúlyozta akkor, midőn statutumot hozott, hogy csak olyan ember folyamodhatik a levéltári állomásra, ki a magasabb fokú levéltárnoki szakvizsgát letette. S a községtanács igen helyesen gondolkodott. Vajjon feladatának magaslatán áll-e az az ember, ki tudományos képzettségénél fogva nem lehet több mint kezelő tisztviselő? Vegyük csak számba, hogy mi tulajdonképen egy igazi levéltárnoknak a feladata. A főváros levéltára a lehető legszánandóbb állapotban van: nincs rendezve, ládákba rakva, szétszórva hever. Mindenekelőtt ezeket kell egyesíteni, rendezni, használható állapotba tenni, szóval megmenteni az enyészettől s megtartani a jövőnek. De erre csak kipróbált s tapasztalatokkal bíró szakember képes. Azután elő kell készíteni az anyagot a történetírásnak. A főváros most forrongás és átalakúlás korszakát éli; tán századokra veti meg jövőjének alapját s a kik életök javát e nagy munkának áldozzák fel, bizonynyal fogják érezni annak a szükségét, hogy nagy művök anyaga megtartassék a történetírásnak, s abból az óriási íráshalmazból, melyet e complicalt administratio kíván, ismét csak éles eszű szakember választhatja ki a történelmi anyagot. Aztán a multnak szétszórt anyagjait is össze kell gyüjteni az ország legkülönbözőbb részeiből, hogy a legrégibb elhamvadott levéltárnak emléke is megújíttassék; ehhez már történetíró és búvár kivántatik, ki az idegen levéltárak anyagát is ismeri és fel tudja kutatni. S végre még egyet kívánunk a levéltárnoktól: vesse meg a fővárosi annalesek alapját, és a más európai nagyvárosok példájára correct anyag publicatiókkal is tudja emelni a főváros értékét. Ezeket pedig csak szakembertől várhatja meg a főváros.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— SZOMBATOS CODEXEK. Dr. Nagy Sándortól. (A magy. tud. Akad. nyelv és széptudományi értekezések XII. kötete II. szám) 1884. 8-adr. 41 l.

— ERDÉLY KATONAI VÉDEREJE átalakúlása a XVIII-ik században. Jakab Elek lev. tagtól. (A magy. tud. Akademia történelmi tudományi értekezéseinek XI. kötet X. szám.) 8-adr. 102 lap.

— A REFLEXIO ÉS VALLÁS-ERKÖLCSI ELEM a költészetben s Longfellow. Székfoglaló Szász Béla lev. tagtól. (A magy. tud. Akademia nyelv- és széptudományi értekezéseinek XII. kötet III. sz.) 1884. 8-adr. 44 l.

— EMLÉKBESZÉD Mignet Ferencz, a m. t. akadémia kültagja felett. Trefort Ágostontól. (Emlékbeszédek II. k. 10. sz.) Budapest, 1885. Ára 10 kr.

— A MAGYAROK EREDETE és a finn-ugor nyelvészet II. Válasz Budenz József birálati megjegyzéseire. Vámbéry Ármintól. (A magy. tud. Akad. nyelv- és széptudományi értekezései XII. kötet V. sz.) Budapest, 1885. Ára 50 kr.

— A DEMOKRATIA ESZMÉJE és szervezete Dr. Kuncz Ignácztól. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből VII. kötet IX. sz.) Budapest, 1885. Ára 40 kr.

— MABILLON JÁNOS a diplomatika megalapítója. Székfoglaló értekezésül irta Horvát Árpád lev. tag. (Értekezések a tört. tudományok köréből XII. kötet IV. sz.) Budapest, 1884. Ára 30 kr.

— EMLÉKBESZÉD TARCZY LAJOS r. t. felett Török Józseftől. (A magy. tud Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek III. kötet I. sz.) Budapest, 1885. Ára 10 kr.

— EMLÉRBESZÉD THIERS LAJOS Adolf a m. t. Akad. kültagja felett Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól. (A magyar tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek III. kötet 2. sz.) Budapest, 1885. Ára 10 kr.

— HERMANN CHRISTOF GRAF VON RUSWORM kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. von Albrecht *Stauffer*. Mit dem Bildnisse und Namenszug Rusworms. München, 1884. 8-adrét. Ára 2 frt 60 kr.

— SYMBOLAE ad illustrandam historiam ecclesiae orientatis in terris coronae S. Stphani, maximam partem nunc primum ex rariis tabulariis, romanis, austriacis, hungaricis, transilvanis, croaticis, societatis Jesu, aliisque fontibus accessu difficultatibus erutae a Nicolao *Nilles* S. J. Patrocinantibus almis hungarica et rumena literarum academiis editae. Volumen I. complectens indices et operis partem I. Pp. 1—496. Oeniponte 1885. — Vol. II complectens patem operis II. cum appendicibus. Pp. 497—1088 Oeniponte 1885. 8-adr- 1088 l.

MAGYARORSZÁG BELÁLLAPOTA 1680.

A Történelmi Társulat által a Bay Ilona díjjal jutalmazott pályamű.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

A megyei kiadások főösszegei tűntetik föl a legjellemzőbben a megye tevékenységét. A kiadások fontosabb tételei, különböző apróbb tételekből összevonva, következők :

Adomány egyházra és iskolára . . .	20 frt	— dr.
Kivégzési költségek	15 »	— »
Megyei rabok élelme	7 »	06 »
Béklyóra és bilincsre	5 »	70 »
Ajándékokra	130 »	— »
Követségekre	361 »	— »
Megyei katonaságra	91 »	80 »
Az alispán fizetésére	122 [1]	— »
Adósság törlesztésre	150 »	— »
Fülek erődítésére	50 »	— »

Ezek a legfontosabb kiadások. A többi apróságokra oszlik el. A felsorolt tételek még szorosabban összevonhatók. A megye egész kulturtevékenysége egy évi időben arra szorítkozik, hogy tíz frttal segélyezi a miskolczi iskolát s ugyanannyival járúl egy templom fölépítéséhez. Igazságszolgáltatási kiadásai — a szolgabírák fizetésén felül — sem sokkal többre mennek. Három tételben valami 28 frt szerepel s ebből 15 frt kivégzésre. Egy-egy kivégzés csupán 3 forint költséggel járt, s a megye három járásában 1670-ben öt embert végeztek ki. Jelentékenyebbek a katonai kiadások. A megye katonái, kik főleg rendőri szolgálatokat végeztek, Diós-Győrött állomásoztak. Szükségletök nincs részletezve, de kétségtelen, hogy az itt szereplő összeg az

[1] Egész évi fizetése 150 frtra ment.

egész költségnek csak töredéke, ámbár a megye katonáinak száma ez időben szintén igen csekély lehetett. Az évi budget valami 40%-át teszi az ajándékok és követségek két tétele. A kettő kiegészíti egymást. A megye 100 frtot Rottal gróf császári biztosnak, 30 frt ára bort pedig a kassai kapitánynak küldött ajándékúl. Ebben és a bécsi, kassai, eperjesi, egri stb. követségekben, melyek együtt véve csaknem 500 frtot igényeltek, mutatkozik a megye ez időben legfontosabb tevékenysége, a politikai. Amint ezen költségei a legnagyobbak, úgy politikai működése is legjelentékenyebb. De azért az e korbeli megye hatáskörét másfelé is folyton terjeszteni tudó szervezetnek mutatkozik, mely a sok haldokló, elkopott intézmény rovására mindig nagyobb tevékenységi tért bír magának hódítani. Akármilyen kormányzat van Pozsonyban, s talán épen mert ott német kormányzat parancsol, a vidéken ő az egyetlen szervezett hatalom s ügykörét mind jobban ki tudja tágítani. Ő limitálja az élelmi czikkek árát, kiveti, behajtja az adót, végzi a közbiztonsági teendőket, felügyel az iparra, rendezi a czéhek viszonyait és czivakodásait, szabályozza a kereskedelmet, ügyel az utakra, hidakra, a közmunkák teljesítésére, vizek szabályozására s megfelelő törvények hiányában mindenre szabályrendeletet alkot. Ő bajlódik a császári tábornokokkal, a szomszéd török parancsnokokkal, s küldöttei hol ide, hol amoda sietnek békíteni, alkudozni, lekenyerezni. Szóval magához ragad minden állami és önkormányzati teendőt s a messze Pozsonyban székelő idegen uralom nem tud rajta kifogni, nem bírja erejét megtörni, mert nem képes olyan intézményt teremteni, mely a megyét pótolja, mely helyére lépjen, sőt arra sem elég erős, hogy a megyét szolgálatába erőszakolja. Tett ugyan ez irányban némi kisérletet a katonai karhatalommal, de ennek szükségképen csak pillanatnyi hatása lehetett.

A megye tehát ez időben nemcsak életerős, hanem az állam központi hatalmának rovására túlságosan kifejlődött befolyást és hatáskört szerzett. E hatáskörre is csak az ország szerencsétlen területi viszonyai folytán tett szert. Pozsonyból azt a keskeny és hosszan elnyúló földdarabot, mely a magyar királynak megmaradt, szabályszerűen kormányozni nem lehetett. A távolabb eső északkeleti megyék e területi alakúlat folytán olyan önállósági

vergődtek, mely bizonyos körülmények közt az állam területi egységére is veszélyessé válhatott volna. E mellett a nagy hatáskör azon hátránynyal járt, hogy az óriási munkatömeget a megye szerény anyagi és másnemű eszközeivel igen hiányosan tudta elintézni. Sokszor semmit sem végzett s mert a megyének kelle tennie mindent, gyakran nem történt semmi akár a közbiztonság, akár az igazságszolgáltatás, akár az adóügy terén. Minő roppant nagy volt az eltérés a megye széles jogköre s a rendekezésére álló segédeszközök közt, épen azt mutatja a fent vázolt költségvetés.

De ha a gubernium nem tudta megtörni a megyét, annál könnyebben véget vetett egy másik régi intézménynek, a nemzeti honvédelemnek. Nem annyira ő tette, mint inkább maga a császári katonaság, s ez sem egyedül saját túlereje folytán ért czélt, hanem azért, mert épen a honvédelmi intézményt gyöngitették meg legnagyobb mértékben a századok, az idők rombolásai. 1680. körül már vajmi kevés volt belőle életben. Az országot, erősségeit, várait, városait ellepte a császári katonaság. Az udvar az 1670-ki eseményeket részben katonai karhatalommal fojtotta el s hazánkat ez időben épen oly hódított, jogvesztett országnak tekintette, mint a »*hókirály*« [1]) legyőzése után Csehországot. Befolyása biztosítására s az idegen uralom fentartására a külföldi katonaság szolgált eszközül. De még szükségesebbé tették azt a belzavarok, a kurucz mozgalmak. Saját területén is csak odáig terjedt a király hatalma, a hol idegen zsoldosai embertelen tiszteik és vérszopó tábornokaik alatt állomásoztak. A törvényes magyar honvédelmi tényezők megszűntek létezni vagy harczban álltak a királylyal.

A magyar honvédelem 1680. körül még mindig ugyanazon alapokon nyugodott, melyekre a XV. század fektette. A nemesi insurrectio, benne a banderiatus urak, képezték mozgó, a végvárrendszer pedig nyugvó, röghöz kötött alkatelemét. Az insurrectio reformjára komoly kisérletet tett ugyan az 1662-iki országgyűlés. De a reform a zűrzavaros viszonyok közt nem volt végrehajtható s nem lépett életbe soha.

[1]) Igy nevezik XVII. századi emlékeink a cseh »Winterkönig«-et

Több maradt fen a végvárrendszerből s XVII. századi törvényeink gyakran emlegetik, hogy tőle függ az ország s a szomszéd osztrák tartományok nyugalma és létele. Csakhogy az a büszke erődítési öv, melynek egykor Belgrád és Szabács voltak szélpontjai, a szerint, a mint a török mindinkább belevájta magát az ország testébe, folyton beljebb szorúlt s 1680. körűl nyugaton a vágvölgyi Lipótvár, keleten a szamosparti Szatmár voltak szélső pontjai. Szabálytalan félkörben huzódott a várak, váracsok, palánkok és górék (csardak) vonala (a Muraközben [1]) egy 1673-ki összeírás szerint Légrádtól Ráczkanizsáig huszonkét kisebb-nagyobb ilyen Domuncula Vigilaria, magyarúl góré, németűl Schorthäuser, állott) a tengermelléktől föl a Vágvölgyig s onnan az erdélyi határig, hogy a még megmaradt terűletet megoltalmazza a barangoló török pusztításaitól. Az apróbb erődök egy nagyobb vár köré csoportosúltak, hol a főkapitány lakott, s az egész országban, a horvát-tót és tengermelléki csoportokkal együtt kilencz fővárcsoport volt, összesen nyolczvannyolcz [2]) erődített helylyel és számos előre tolt kisebb eröddel. E védelmi rendszer igen nagy szolgálatokat tett s még nagyobbakat tehetett volna, ha jó karban tartására kellő gond fordíttatik, ha mindenütt a viszonyok követelte s a törvény szabta számú helyőrség van és megfelelő ellátásban részesűl.

De nem történt sem az egyik, sem a másik, a mi megint nem a törvényeken mult. Mondhatni, minden országgyűlés szigorúan elrendelte a várak fentartását s szabatosan megjelölte, hogy minden egyes vár vagy erőd melyik megye és járás országos közmunkájával — gratuitus labor — helyezendő jó karba. De már azon tény, hogy minden egyes országgyűlés ismételni volt kénytelen elődjének intézkedéseit, eléggé elárúlja, hogy az idevágó törvények kevéssé kielégítő módon hajtattak végre. S csakugyan örökös a panasz az egykorú íratokban a végvárak

[1]) Országos levéltár. A kamarához intézett levelek.

[2]) E számot mondja egy kimutatás, melyet a végvárakról az országgyűlés elé terjesztettek a XVII. század közepe tájáu. Nemzeti Muzeum Berényi levéltár. Körülbelől megfelel e kimutatás adatainak a végvárak azon korábbi időből származó összeírása, melyet Salamon F közöl Tört. Dolg.

elhagyatott állapota miatt. A főkapitányok folyton sürgetik a megyét, ez olykor-olykor ki is rendeli a jobbágyságot, mely néha megváltja magát, máskor nem engedelmeskedik, ha pedig engedelmeskedik, akkor munkaerejét az illető várkapitányok vagy magánczéljaikra használják vagy általában nem tudják czélszerűen használni. Az örökös sürgetésekre gyakran feleli a megye, hogy a közmunkaváltságot — például 1660-ban Bereg 400 frtot — beszolgáltatta, de az illető kapitány zsebre tette, keressék tehát rajta. Igazi nagy várnak ez időben csak Komáromot és Győrt, de főleg ez utóbbit nevezhetni; ezek császári parancsnokság alatt képzett mérnökök által épitve és felügyelete alá helyezve, koruk erődítményi igényeinek színvonalán állottak. A vasvári béke után épült Lipótvár kisebb volt ugyan, de szintén megfelelt ama kor hadmérnöki tudományának. Ellenben a többi várakat nagyon megrongálta az idő vasfoga, sőt a jelentékenyebbek is olyan állapotba jutottak, hogy még a kuruczok ostromát sem bírták el.

E sok kis és nagy erősség helyőrsége jelentékeny emberanyagot absorbeált, mely mintegy 15,000 [1]) gyalogot és lovast tett s nem a nemesi insurrectióból került ki. Ez utóbbi akár részleges, akár országos lett légyen, még törvény szerint is csak háború esetén volt köteles kiállani. Állandó szolgálatra, minő a végvár-őrzés, sem hivatva, sem kötelezve nem volt. E czélra a császári seregen kivül, mely a fontos várakból, főleg Győrből és Komáromból a század egész folyamán ritkán vitetett ki teljesen, a fogadott magyar katonaság szolgált. És ez az elem honvédelmünknek egy harmadik fontos tényezője, mely azonban még nem volt szervezett intézmény s nem nyerte az állandóság jellegét. Felfogadtak annyi katonát, a mennyi épen kellett és felfogadták akkor, a mikor szükségesnek tartották. Épen 1680. körül, mikor az ország meg volt rakva idegen zsoldossal, a magyar fogadott katonaság nagyon háttérbe lépett. Nem azért, mintha e czélra hiányzott volna a megkivántató emberanyag. 1661. szept. 20-án irja a kassai főkapitány Zemplénmegyének: »Elegendő ifjú rend

[1]) Az emlitett kimutatás 14,931-et mond. És pedig magyar és horvát lovas 5000, nemes lovas 1500, magyar és horvát gyalog 7400, német gyalog 2481. Ez adatok az 1640 körüli évekből valók. Berényi levéltár.

van katonának való.« [1]) Volt is mindenütt a lakosság csekély száma daczára, mert földmívelés, ipar s kereskedelem és a productiv munka sok más neme, mely az embereket ma elvonja a katonáskodástól, akkor aránylag igen kevés munkás kezet foglalkoztatott. Az alsóbb, szegényebb nemesség, más jövedelem hiányában, rá volt utalva a katonai szolgálatra. A nem-nemeseket erőszakosan be lehetett sorozni a végekhez, mindenütt. (1662. VIII. tcz.) Néhol a városi lakosságnak épen vagyonosabb elemei, hogy a nagy adó s a katonák zaklatásai ellen némi oltalmat nyerjenek, önkényt beállottak. Igy például Szathmár városa [2]) 1661-ben azon panaszkodik, hogy a város derekas lakosinak száma megkevesbedett. Ha a vagyonosabbakat vagy közszolgálatra vagy adóra akarják szorítani, »mindjárt confugiálnak az ő felsége várbeli tiszteihez, katonává és darabanttá lesznek.«

Meg volt tehát az a népelem, melyből a fogadott katonaság folyton és bőven ujonczozhatta magát. De noha a nemesség az insurrectio megváltására nem jelentéktelen adókat szavazott meg s a félharminczad — medietas — szintén kizárólag hadügyi szükségletekre szedetett be, a katonák fizetése körül a leghihetetlenebb visszaélések merültek föl. A kormánynak soha sem volt pénze. Egyrészt a közadók csak apránkint folytak be, másrészt a hosszú uton, melyet az adózók zsebéből Pozsonyba vagy Bécsbe s onnan vissza a végvárakba tettek, meglehetősen elpárologtak, s a szegény katonák sokszor a legiszonyúbb nyomorban sinlődtek. Örökös a panasz az egész század folyamán a hátralékok miatt. A mint alig volt közhivatalnok, a ki fizetését valaha idején megkapta, ugy az egyes végvárparancsnokoknak néha szintén éveken át kellett várniok illetményeikre. Igy például Révay István (1633—41.) nyolcz évig volt a fontos Tokaj kapitánya. Évi illetménye kitett mindenestől készpénzben 1776 frtot, vagyis a nyolcz évre összesen 14,208 frtot. Ebből a nyolcz év alatt 3072 forintot kapott meg s igy maradt követelni valója 11,136 frt. [3]) Évek multak, hogy egyetlen krajczárt sem kapott. De az ilyen kapitány, ha jelentékeny követelése volt, kis protectio segélyével máskép sze-

[1]) Zemplénmegye levéltára.
[2]) Országos levéltár.
[3]) A kimutatás Orsz. lev.

rezhetett kárpótlást. Királyi adomány utján jószágot szerzett s ekkor beszámították követelését. Az egyes katona azonban, ki zsoldjára volt utalva, ki abból volt kénytelen élni, ily eljárás mellett a legiszonyúbb helyzetbe jutott. Az inség vitte rá, hogy fegyverével szerezze meg legalább a kellő élelmet, s a katonaságból lett az a nyuzó-fosztó nép, a sok ezer meg ezer szabad legény és hajdú, a ki épen oly kegyetlenül garázdálkodott a néppel, mint a szintén rendetlenül fizetett német katonaság vagy akár a török. Hogy e rosszúl fizetett, gyakran éhező vitézek közt a fegyelem minden féke megbomlott, hogy kötelességök teljesítésére képtelenekké váltak, hogy veszély esetén nem igen koczkáztatták éltöket, az magától értetődik. 1669-ben gróf Csáky István szathmári kapitány maga írja katonáiról: »ha ki elszökik is közülök, nincs oly jó lelkiismeret szerint való törvény, hogy ha kézbe akad is, megbüntethessem, mert a fizetetlenség, melyből mezítelenség és éhség szokott következni, nem kötelezhet senkit.« [1]) Leveléhez csatolja »ő felsége szathmári gyalogvitézinek« panaszát, mely egyszerűségében meghatóan vázolja szánalmas helyzetöket. Annyira jutottak, hogy »némelyikünknek még a szűr is alig akad nyakában, bocskorunk sincs, mezítláb megyünk a zászló alá reggel, estve, még a tizedes is. De még a faló kenyerünk sem volna, ha sallóval, kaszával, cséppel, kapával egy kevesett nem vághattunk volna. De a ki evvel bánni nem tud, gyermekségtől fogva kardjával évén kenyerét — a kénytelenség törvényt szeg« — vagyis rablásra, fosztogatásra veteműl.

Igy ama korszakban a török ellenségen kivűl az a tényező, mely védelmére lett volna hivatott, a német és a magyar katonaság egyaránt iszonyú teherként sulyosodott a lakosságra. A német katonaság, a harmincz éves háború martalóczainak utóda, egyrészt mint idegen, mely a magyart is ellenségnek tekintette, másrészt, mert nem kapott zsoldot és ellátást, szörnyű dolgokat mívelt. A tisztek a legbrutálisabb zsarolással igyekeztek pénzhez jutni s főleg a vagyonosabb lakosokat szemelték ki áldozatokúl. A legénység viszont a szegénységre vetette magát; lopott, rabolt, felásta a házakat, levágta a marhát, tüzelő szernek elhordta a

[1]) Orsz. Lev.

háztetőt vagy a sövényt, ütötte-verte a férfiakat, meggyalázta a nőket. A hová ez a katonaság közeledett, onnan a föld népe épen úgy elmenekült, mint a török elől. Midőn egy magyar biztos 1660-ban három század katonát s egy tüzérosztályt Thuróczból Nyitramegyébe kisért, azt írja ez utjáról: »A népség mindenütt elszalad a helyekről és ezek (a németek) is csintalankodnak, vermeket mit nyitnak, gabonát is, ez idei vetéseket kaszálnak és étetnek.« [1])

A magyar katonák ugyanezt tették. Törvényeink telvék a magyar katonák elleni panaszszal. De senki oly kérlelhetetlen itéletet a magyar végbeliekről nem hagyott reánk, mint a legcompetensebb bíráló, a nagy Zrinyi Miklós. E fogadott seregekről mondja: »Mentűl rosszabb, hitetlenebb, tolvajabb volt országunkban, az gyült össze a mi dobolásunkra.« És ki lett az ily csapatok hadnagya? »Szintén az ilyen — feleli — vagy a ki jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel.« A maga drasticus nyelvén »rühes juh«-nak nevezi ezt a végbelit, a ki egyebet sem tud, mint »faluról falura kvártélyozni, kóborlani, lopni, szegény embert nyomorgatni.« A honvédelmi tényezők ezen állapota sokat megmagyaráz ama kor eseményeiből, mi e viszonyok ismerete nélkül teljesen érthetetlen. Megmondja először: mi okozta a törökök folytonos terjeszkedését s a hódoltatás haladásait épen akkor, midőn az ozman hatalom megtörése már közvetlen küszöbön állt. Megmondja másodszor azt, mért vehetett aránylag oly csekély részt a nemzet a felszabadítás csakhamar megindúló nagy művében. [2])

A magyar honvédelmi szervezet e hanyatlásának egyik főoka a kincstár örökös pénzhiánya volt, mely viszont az elavúlt állam feladataival többé arányban nem álló adórendszerben gyökerezett. E rendszer is a mohácsi vész előtti időből származott s a török küzdelmek közben nem nyerhetett korszerű átalakítást. A mely intézmény pedig ezt nélkűlözni kénytelen, az bizonyos idő multán teljesen elveszti életrevalóságát. Ez történt a magyar adórendszerrel is. Az adókulcs, az adók neme, kivetése, behajtása

[1]) Orsz. Lev.

[2]) Erre utalt már Széchen Antal gróf Tanulm. 45. lap.

változatlan maradt a változott viszonyok közt is. Csak a fizetendő összeg változott, nőtt s fölemésztette a másnemű roppant terhekkel, melyek a nép minden rétegét nyomták, a nemzeti jövedelem legeslegnagyobb részét. A hódolt lakosság a nehéz török földesuri s állami terheken kivül a királyi adó s a magyar földesuri terhek egyrészét is viselte. A hódolatlan részeken hasonlókép nagyok voltak a különféle közterhek. A jobbágyságot az egyházi, földesuri és állami szolgáltatások egész sora vette igénybe. És a nemes ember sem volt adómentes. Az idegen kormányzat elvileg sem vette számba a nemesség adómentességét s életbe léptette a közös teherviselés elvét. De e kormányzat előtt és után is folyton igen lényeges adóteher nehezedett a nemességre. Ő fedezte a koronaőrség — pecunia coronalis — költségeit, fizetett váltságot a személyes insurrectio helyett, hozzájárult a megye költségeihez, a megyei katonák fentartásához s habár ő levén a megye, mindez adók megfizetése alól kivonni igyekezett magát s tényleg igen sokat vagy nem fizetett vagy jobbágyaira hárított át, adómentessége az egész XVII. században csak elméleti maradt.

De a pozsonyi gubernium idején ez a jog a theoriában sem volt többé elismerve. Már 1672-ben kivettetett az adó nemesre és parasztra egyaránt, s minden egyes porta, melynek országgyülésileg megszavazott adója évi tiz frtnál soha sem ment többre, most egész 40 frtig adóztatott meg. 1673-ban mindenütt új »limitatio« lépett életbe, mert a nép a roppant összeget nem bírta el. Némi adóleszállítás történt tehát. Igy pl. azon portán, melyre a múlt évben 40 frtot vetettek ki, azután már csak 35 frtot követeltek. Mennyit tett az összes kivetés, arról még nem került elő adat. De egyes megyékről fönmaradtak töredékes közlések.[1]) 1674-ben s a rákövetkező időben egy-egy évre ki volt vetve:

Bars megyére	5,292 frt	
Veszprém megyére	2,290 »	
Komárom megyére	7,992 »	
Győr megyére	5,777 »	75 dr.
Trencsén megyére	11,816 »	

Sajnos, hogy egyelőre több idevágó adat nem áll rendelkezésre, mert e számokban egy egész korkép lép jellemző realis-

[1]) Orsz. Lev. A kamarához intézet levelek gyüjteménye.

mussal elénk. Az említett megyék közül a háború viharaitól távolabb eső Trencsén akkor az öt közt legelől járt, még pedig aránylag tekintélyes összeggel s például csaknem ötször annyi adót fizetett, mint Veszprém megye. Ma ellenben ez utóbbi csaknem két annyi egyenes állami adót fizet, mint Trencsén, mely különben akkor sem bírta meg a reá kirótt összeget. Az idegen kormány, úgy látszik, teljesen félreismerve az ország teherviselési képességét, kivetette ugyan a szertelen adót, de behajtani képtelen volt. Hihetetlen hátralékokkal találkozunk mindenütt. Igy pl. Trencsénmegye az 1672—5. évekről a régi és új limitatio szerint tartozott volna összesen 31,310 frt 30 drt. fizetni. Tényleg azonban 1676. augusztus haváig összesen csak 3,034 frt 22 drt fizetett s hátraléka 28,276 frt 8 drra rugott. Barsmegye az 1672—76-ki 25,578 frtból 19.486 frttal, Győrmegye az 1672—76. évi 25,339 frtból 8,216 frttal, Komárom az 1672—5. évi 21,312 frtból 6,832 frttal maradt adós. Még legtöbbet lefizetett Veszprémmegye. Adója az 1672—77. években 13,357 frtot tett, melyből csak 4,185 frt maradt fizetetlen. Igen részletes kimutatások maradtak fenn [1]) Sopron megye adóhátralékairól, s csak az sajnos, hogy az okmány a kirovott összeget nem említi. A kimutatás jószágok szerint közli az 1673. és 1674. évi hátralékokat. Előbb az urak — a nagybirtokos főrangúak, — azután a nemesek hátralékait sorolja föl. Ugy látszik, az akkor legloyalisabb főurak épen úgy nem bírták meg az adót, mint a mindig nyugtalankodó kisebb nemesek, s így a hátralékot nem a rebellis szellem, hanem pénzhiány okozta. A győri püspök. Draskovich Miklós gróf, Kéry Ferencz gróf, Csepreg városa egyaránt jelentékeny hátralékban vannak, de legelől áll maga a megye legnagyobb birtokosa és főispánja, gróf Eszterházy Pál — a későbbi nádor és herczeg — ki két esztendőről 10,499 frt 62 krral maradt adós, melyből épen összeírás közben törlesztett egy csekélységet, 1,756 frtot. A főurak összes hátraléka az említett két évről 23,153 frtot, a nemes urak hátraléka ötvenkét tételben 5,394 frtot, s levonva minden levonandót, a megye egész hátraléka 27,451 frt 12½ drt tett. Minthogy valószínűleg az egész két évi kirovás sem valami sokkal

[1]) Orsz. Levéltár. Idézett gyüjtemény.

több lehetett, a valósággal behajtott összeg alig ment néhány ezer frtra.

Az idegen kormányzat, a gubernium fölállításának egyik főczélja oda irányúlt, hogy Magyarországon új jövedelmi forrásokat nyisson s a már meglevőket a mindig üres kincstár javára jobban értékesítse. Bécsben azt hitték, hogy a magyar nép megbír nagyobb terheket is, főleg ha a nemesség, a többi országlakók példájára, a rendes adó és teherviselési kötelezettség alá vettetik. Ez megtörtént. Ezenkivül behozatott egy új teher, az accisa, a fogyasztási adó, melytől évenkint valami kétszázezer frtot reméltek. De mindez nem vezetett eredményre. Az ország anyagi ereje nem bírta meg e terheket, főleg a mozgalmas időben, midőn a productiv munkát csaknem egészen tehetetlenné tették a polgárháború bizonytalanságai. A gubernium ezt nem akarta belátni s azon hitben, hogy a hátralékok nem a nép szegénységét, hanem rebellis érzelmeit tükrözik vissza, katonai karhatalommal tett kisérletet az adó behajtására. De ezzel sem ért czélt s az idegen kormányzat experimentumai az adóreform terén vagyis az állami jövedelmek szaporítása körül ép oly meddők maradtak, mint minden egyéb tekintetben.

A régi magyar adó és pénzügyi rendszer mindenesetre jobban megfelelt a nép közgazdasági fejlődésének, de nem a kincstár akkori fokozott szükségleteinek. Még egészen ősi középkori alapokon nyugodott. Az adózók kevésbé készpénzben, mint inkább terményekben és személyes szolgálatokban teljesítették az adófizetést. A közmunka, vár-, út- és hidépítésre s katonai szállításokra fordíttatott. Természetben szolgáltattak — annona — gabonát, lisztet, zabot, fát, szalmát és gyertyát, készpénzben pedig fizettek porták szerint bizonyos évi összeget azon időre, melyre az országgyülés megszavazta. E törvényesen megszavazott összeg egy porta után legföllebb tíz forintra ment, a kincstár körülbelől 30,000 frt évi jövedelmet remélt belőle.[1]) De azért mindig és

[1]) Ezt az összeget mondják a dica jövedelmének különböző XVII. századi följegyzések. Igy például a katonai reformról az országgyülés elé terjesztett s már idézett emlékirat. Nemzeti Muzeum. Berényi-levéltár. De a pozsonyi kamara nehány fennmaradt évi kimutatásában a dicalis jövedelem mindig sokkal csekélyebb összeggel szerepel.

mindenütt, közmunkában, annonában, készpénz fizetésben egyaránt roppant maradt a hátralék. A felsőbb hatóságok örökösen sürgették a megyét, sarkalja az adószedőket, számoltassa meg a közpénzek kezelőit és szállítsa be a nála levő összegeket. Mindazáltal az is, mit a tisztviselők a szegénységen megvettek, csak részben került rendeltetése helyére s ez magyarázza meg, hogy a dica-jövedelem czímén a kamarai számadásokban ha egyáltalán előfordúl, mindig igen jelentéktelen összeg szerepel. [1])

A megyénél hathatósabban teljesítették adóbehajtási kötelezettségöket, még pedig nem az adófizetők kevesebb zaklatásával, a városok. Mindig a városok voltak a mozgó tőke, a pénz központjai. Jobban védett falaik közt huzódott meg az ipar, a kereskedelem, a készpénzforgalom. Könnyebben fizethettek tehát s aránylag nem csak nagy összegekkel adóztak, de azokat pontosabban törlesztették. Ezzel viszont a kincstárban azon hajlamot is élesztették, hogy folyton nagyobb igényeket intézzen hozzájok. Évi adójuk egyre emelkedett. Terheik az idegen kormány által behozott fogyasztási adón kivűl közmunkából és készpénzadózásból állottak. A területükön levő utak és hidak fentartásán kivűl közmunka fejében kötelesek voltak a hadsereg tüzérségét s másnemű szükségletét fuvarozni, előfogattal ellátni. Pénzbeli egyenes adójuk kétféle volt, a census regius, mely azonban ez időben már egész csekély összegre olvadt, és a taxa, mely a kincstár jövedelem igen jelentékeny részét tette. 1638-ban 25 horvát-magyar városra 75,600 frt évi taksa kivetését tervezték, mely összeg azonban utólag a nagyobb városoknál valamivel mérsékeltetett. Ez előirányzat némi világot vet az akkori városok nagyságára és vagyonosságára. Összesen három szerepel benne tizezer frtnál nagyobb adóösszeggel és pedig: Pozsony és Sopron egyenkint

[1]) Igy például az 1626—28. évi zárszámadásokban következő összegek fordúlnak elő: 1626. év 1. múlt évek hátraléka 2,800 frt 50; 2. az évi dica 8,017 frt 38, összesen 10,817 frt 38, mely összegben az akkor Erdélyhez csatolt hét vármegyén kivül az egész ország dicajövedelme be van foglalva. 1627. 1. hátralék 1,590 frt 54; 2. az évi dica a pozsonyi kamara területén 7,749 frt 16½; 3. felső magyarországi dica 5,406 frt 20, összesen 14,745 frt 90½ frt. — 1628. év: 1. hátralék 1,930 frt 53 dr.

12,[1]) Kassa pedig 10 ezer frttal. Hat-hatezer frttal Nagyszombat és Lőcse s a hét bányaváros együttvéve, 4—4 ezer forinttal Modor és Eperjes, 3,200 frttal Bártfa, 3,000 frttal Szent-György van fölvéve. A horvát- vagy az akkori földrajz szerint helyesebben tótországi városok közűl csak Varasd viszi fel ezer frtig, míg Zágráb 800, Kőrös és Kaproncza egyenkint 300 frtnál marad. Egyébiránt ez utóbbi három város a régibb időben reá kivetett 6, illetve kétszáz frtnyi taksából sem fizetett néha éveken keresztűl egyetlen dénárt is.

Érdekes a városi taksák összegét a század különböző éveiben összehasonlítani.[2]) Igy pl. praeliminálva volt:

	1630.	1638.	1655.	1662.
Pozsony	10,000	12,000	18,500	15,000
Sopron	10,000	12,000	18,500	16,000
Kassa	7,000	10,000	—	—
Nagyszombat	—	6,000	7,500	5,000
Lőcse	4,500	6,000	—	—
Modor	4,000	4,000	—	—

A század második felében tehát az adónál jelentékeny emelkedés mutatkozik, mely azonban csakhamar ismét csökken. Le kellett a városi taksát szállítani, kétségkivűl azért, mert a lakosok nem bírták meg a terhet. Nem emelkedett, hanem csökkent tehát a század folyamán a városok vagyonossága s a felszaporodott hátraléktól csak úgy menekedtek, hogy a királyi kegyelem igen jelentékeny összegeket engedett el nekik. Igy történt 1666. körűl, mikor a király az 1655. 1659. és 1662. évek hátralékaiból Pozsonynak 15,881, Nagy-Szombatnak 11,861, Szent-Györgynek 7,500, Breznóbányának 600, Sopronnak 12,338 frtot engedett el. Az elengedett összeg néhol az egész tartozásnak nagyobbik felét teszi, sőt Bazinnak elengedték az említett három év után járó egész összeget.

Mindazonáltal a városok taksája a kincstári jövedelmek

[1]) A két város előbb is egyenlő taksával volt megróva. Igy 1630-ban mindegyikre 10—10 ezer frtot vetettek ki. Ma a kettő közt roppant nagy a különbség. Egy néhány évvel ezelőtti kimutatás szerint Pozsony 317,000, Sopron csak 195,000 frt állami egyenes adót fizetett.

[2]) Az itt közölt összes adatok az Orsz. Lev. különböző gyüjteményeiből vannak véve.

igen jelentékeny részét tette. Mig még 1626-ban a tényleg befolyt jövedelmek közt e czimen csak kevéssel több mint tizenkét ezer frt szerepel, 1687-ben a tényleges bevétel már megközelíti az 50,000 frtot. Ritkán történt ugyan, hogy valamelyik város még ugyanazon évben lefizette volna egész évi adóját, de viszont az is megtörtént, hogy néha előre fizetett néhány részletet későbbi évekre. A fizetés sem mindig készpénzben, hanem gyakran árúczikkekben, terményben, gabonában vagy borban történt, a minek a kincstár épen hasznát vehette.

Míg a közigazgatás minden ága s így a localis pénzügyi administratio is törvényhatósági, megyei vagy városi volt, addig a pénzügyi igazgatás legfelsőbb foruma királyi volt s bizonyos kormányzati teendőkre kirendelt helyi közegekkel bírt, úgy hogy a pénzügyi igazgatás egy része már akkor is teljesen királyi, vagyis mai elnevezés szerint: állami volt. A kincstári jövedelmek kezelésének legfőbb közege az országban a királyi kamara volt, állandó székhelylyel Pozsonyban. Ez a kamara mindig bizonyos összeköttetésben állt a bécsi császári udvari kamarával, mely a magyar ügyekre is kiterjeszteni igyekezett befolyását. A gubernium idején ez az összeköttetés a függési viszony jellegét nyerte. Mindazonáltal a kamara, a régi magyar kincstárnokság örököse, az időben is főfontosságú intézmény maradt. A mi rend, szabályszerűség, pontos kezelés a XVII. századi magyar administratióban egyáltalán van, az nagyobbára csak itt található. Számadásai, pénzkezelése a körülményekhez képest egész a kifogástalánságig pontosak. Szigorú rend és fegyelem nyilatkozik tevékenységében s habár mint közgazdasági intézmény, mely a közjövedelmek fokozását egészséges gazdasági politikával igyekszik elérni, mely nem csupán a kincstár pillanatnyi hasznát, hanem a nép adóképességének fokozását tartja szem előtt, egyáltalán nem érvényesült, hanem csupán központi pénzkezelő hivatal maradt, ezt a tevékenységét a körülményekhez képest egész lelkiismerettel végezte. A kamarában fölvillant néha az eszme, hogy gazdasági politikával is kellene foglalkoznia. De a zürzavaros viszonyok közepette még a legközönségesebb visszaélések orvoslása is annyi nehézségbe ütközött s az örökös háborúk, török dúlások, belső mozgalmak annyi elháríthatatlan akadályt gördítettek minden ilyes kez

ményezés elé, hogy a kamara kénytelen volt legspecialisabb feladatára, a királyi jövedelmek és fiscalis javak kezelésére szorítkozni.

A királyi kamara két főrészre oszlott; a cancellariára és a számvevőségre. Amannak tagjai voltak a kamara elnöke — praefectus — három tanácsos, két titkár és négy jegyző. A számvevőséghez tartoztak a fő- és alszámvevő két segédével, a pénztárnok, a levéltárnok, egy fogalmazó és hat jegyző, továbbá több tiszteletbeli jegyző és hat szolga. Az 1655-iki költségkimutatás [1]) szerint a tisztviselők összes évi fizetése s a dologi kiadásokkal együtt évi 9,465 frt 90 drt tett, miből az elnökre magára 1340 frt jutott.

A pozsonyi kamara alá voltak rendelve egyes bányahivatalokon kivül a következő kir. hatóságok: 1. a szepesi kamara Kassán; 2. a kir. harminczad-hivatalok; 3. a postamesterek és 4. a nagyobb várakban levő katonai eleségraktárak tisztviselői, az úgynevezett annonariusok.

A szepesi kamara fiókja, exponált közege volt ugyan a pozsonyinak, de a számára kijelölt területen ugyanazon hatáskörrel járt el, mint a pozsonyi. Pénzügyileg két részre volt osztva az ország, mert a határszéli Pozsonyból a nagy és keskeny ivalakban elnyúló országot igazgatni nem lehetett. A nyugati és északnyugati megyéket közvetlenül maga, az északkeleti 13 megyét azonban a Kassán székelő szepesi kamara által kormányoztatta a pozsonyi kamara. A kassai kamara személyzete nem is volt oly nagy, mint a pozsonyié. Csak két tanácsosból, egy pénztárnokból, egy titkárból, ki egyszersmind causarum regalium aligazgató, egy levéltárnokból, egy segédből, két jegyzőből állt három szolgával. [2])

A határok sajátszerű alakúlása tette szükségessé a föltűnően sok vám- vagy harminczad-hivatalt, mely a XVII. században található. Nemcsak a török és erdélyi birtokok, továbbá Lengyelország, hanem az örökös tartományok is vámvonallal voltak elzárva, s a század második felében csak itt, az anyaországban 70 önálló vagy fiókharminczad-hivatal szerepel a kamara kimutatá-

[1]) Orsz. Lev.

[2]) A személyzet létszámáról szóló kimutatás. Orsz. Lev.

saiban. Közülök 27 a felső magyar részekre, 25 a dunáninneni, 18 pedig a dunántúli megyékre jut. Az egykorúak szerint azonban mindez nem volt elég s a hivatalok csekély száma miatt a kincstár igen érzékenyen károsodott. E hivatalokban aránylag jelentékeny személyzet volt alkalmazva, a kor viszonyaihoz mért tisztességes évi fizetéssel.

A postamesterek szintén a kamara alatt állottak, s tőle húzták fizetésüket. 1679-ben Pozsonyban már »supremus postarum magister« volt, évi 528 frt illetménynyel. Innen a felvidéken, Lőcsén, Kassán, Tokajon át egész Szathmárig volt postavonal. Rendes összeköttetés állt fönn továbbá Pozsony-Győr és Pozsony-Mosony közt, úgy, hogy a hálózat már elég kiterjedt volt, de még főleg katonai s hivatalos céloknak szolgált. Végül az annuariusok szintén a kamara alá voltak rendelve.

Ez volt ama pénzügyi organisatio, mely a XVII. században a királyi közjövedelmeket kezelte. E szervezeten kivül volt a bányavárosok kamarája, mely az alsó-ausztriai s általa a császári udvari kamara alatt állt. Az ország gyakran sürgette a törvénytelen viszony megszüntetését s a bányakamarának a pozsonyi alá rendelését. De a király különböző ürügyek alatt folyton megtagadta [1]) s így az ország egyik legfontosabb hatósága, mely évenkint 2—300.000 frttal gyarapította az uralkodó jövedelmeit, [2]) állandóan ki volt szakítva a nemzet minden befolyása alól, sőt a nemzeti intézmények kötelékéből is.

A pozsonyi és szepesi kamarák a kincstár bevételeiről és kiadásairól, vagyis az állami pénzügyekről részletes kimutatást készítettek minden esztendő végével. Nehány reánk is jutott, de egy sem olyan, mely az állam minden bevételét és kiadását összesítve tűntetné föl. Mindegyik kamara maga számolta el a kezén átmenő pénzeket s mindkét kamarának ugyanazon esztendőről szóló zárszámadása még nem került elő. A pozsonyi kamarától

[1]) Wolff: Die Hofkammer. Bécsi Akad. Phil. tört. osztály. XI.

[2]) Wolff 1674—77-ben a bányavárosok évi tiszta jövedelmét 285.033 frtra teszi egykorú száma alapján. Körmöcz 199.501, Selmecz 69.824, Beszterczebánya rézbányái 15.708 frt évi tiszta jövedelmet hoztak. Ugyanez összegeket közli Koch bécsi akadémiai »Denkschrift« Phil.-tört. osztály I.

van több, mely a XVII. század hatvanas éveire, sőt egyik, mely 1675-re vonatkozik. Ellenben a szepesi kamara fennmaradt zárszámadásai közül ehhez a legközelebb az 1655. évi esik. De e nagyon részletes kimutatások sem ölelik át mindazon bevételi ágakat, melyeket egy-egy kamara kezelt. Csak némely jövedelmekre s különösen a rendes harminczad- s más készpénzjövedelemre szorítkoznak, igen jelentékeny és állandó bevételi forrásokat ellenben egészen mellőznek. Ide tartoznak a félharminczad, a gubernium idején négyszeresére emelt portális adó s az új fogyasztási adó, a lefoglalt roppant terjedelmű javak készpénzbeli és terménybeli jövedelme, melyekről az említett zárszámadások hallgatnak, melyek azonban tekintélyes összeget tettek ki. Noha az ide vonatkozó számadásokból eddig csak hézagos töredékek kerültek elő, s azon összjövedelmet, melyet az uralkodó Magyarországból kapott, kerek summában [1]) nagyon bajos meghatározni, annyi

[1]) Hogy az összjövedelmek, melyeket az ország a királynak szolgáltatott, jóval meghaladták a 7—800.000 frtot, arra vallanak a következő adatok: 1675-ben a pozsonyi kamara rendes bevétele 148.676 frt 64 dr volt. A szepesi kamara jövedelme ugyanekkor — a harminczadjövedelmet véve alapúl — valami 35.000 frt lehetett. Egyik kamaránál sincs beszámítva a félharminczad, mely külön kezeltetett s mintegy 120.000 frtot hozott. A bányavárosok kamarája 285.000 frt jövedelmet szolgáltatott. A dica a gubernium általi roppant felemelés után (mely portánkint az előbbi 10 frt maximalis adót egész 40 frtra srófolta fel) körülbelől 100.000 frtot hozhatott. A városok taksája 40—45.000 frtra tehető, az accisa-jövedelem 1672—79-ben csupán a hat felsőmagyarországi városban 117.579 frt 90 drra ment, vagyis átlag évi 15.000 frtra. A többi városok és megyék fogyasztási adója jelentékenyen emelte a kincstár ezen jövedelmét. Végül egy számadás szerint csupán a felső-magyarországi lefoglalt javak évenkint készpénzben átlag 25.000 frtot, terményben körülbelől ugyanannyit jövedelmeztek. De a pozsonyi kamara igazgatása alatt is igen nagy terjedelmű lefoglalt javak voltak, melyek bevételeiről azonban még nem került elő kimutatás. Hogy ezek szintén igen jelentékenyek lehettek, mutatja azon tény, hogy az 1675-ki deficzitből 20.539 frt e bevételekből fedeztetett. Mind e jövedelmi ágak együtt véve 800.000 frtnál többet hozhattak évenkint a kincstárnak. Sőt valószínű, legalább erre vallanak egyes számlatöredékek, hogy az államnak még más jövedelmei is voltak, melyek az eddig felsoroltakba beszámítva nincsenek. Igy például a nagybányai pénzverőház stb. Az itt közölt összes adatok kivétel nélkül mind az Orsz. Lev. különböző gyüjteményeiből kerültek elő.

bizonyos, hogy a háborús viszonyokhoz s általános elszegényedéshez, valamint a pénz akkori magas értékéhez képest elég jelentékeny volt, elérte a 800.000 frtot.

A közjövedelemnek csak egy töredékét tünteti föl a pozsonyi kamara 1675. évi zárszámadása,[1]) de mégis érdekes bepillantást enged vetni ama kor állami pénzügyeibe. A végeredmény következő:

Bevétel	148.678 frt 64 kr.
Kiadás	201.776 frt 13 kr.
Deficit	53.097 frt 49 kr.

E hiány a kamara másnemű bevételeiből, a félharminczadból — 28.198 frt 26½ kr., — a lefoglalt javak bevételeiből — 20.539 frt 23 kr. — és a városok régi taksahátralékaiból — 4360 frt — egyenlíttetett ki.

A bevételeket a zárszámadás nyolcz tételbe csoportosítja, melyek közül három jelentékenyebb és pedig a vám- és sójövedelem, mely együtt véve megközelíti a százezer forintot s a kölcsön vett pénz. Csupán a sóeladásból, melyet a nagyobb vámhivatalok eszközöltek, 15.602 frt 92 dr. folyt be, míg a rendes vám a 36 hivatalnál tisztán az összes személyes járandóságok és kezelési költségek levonásával 81.482 frt 51 drt hozott. A legélénkebb volt az üzleti forgalom Győrben és Magyar-Óvárt, melyek jövedelme meghaladta a 10.000 frtot. A bevételek harmadik nagy tétele egy kölcsön, melyet Szelepcsényi érsek adott 45.475 frtnyi összegben a kincstárnak. De nem ő volt az állam egyedüli hitelezője; magánosoktól, főleg egyháziaktól pénzt kölcsön venni már régóta divatozott s csak a bizalom hiánya okozta, hogy az államadósság a budgetben mégis szerény szerepet játszott.

A kiadásokat a zárszámadás tizennyolcz tételben sorolja föl. Tényleg azonban ez három főtételre reducálható: 1. személyi járandóságok mindenféle czímen a rendes fizetestől le a kegydíjakig és alamizsnáig összesen mintegy 64.000 frttal; 2. egy tétel, melyet a zárszámadás rendkivüli kiadás névvel jelöl 128.696 frt 50 drral

[1]) Ratio super perceptione ac erogatione proventuum ordinariorum, regiorum tricesimalium, extraordinariorum, salis, papyri, contrabandorum et restantium decimalium anni 1675. czímü kötet az Orsz. Levéltárban.

és végül 3. apróbb szükségletek. Ez utóbbiak valami 8—9000 frttal kevés érdekeset nyujtanak. A pozsonyi vár és híd kijavításának költségei, némi kamat egyházi alapokból fölvett kölcsönök után s más e féle szerepelnek e rovatban. Annál érdekesebb a másik két tétel. A személyes járandóságoknál legelől áll maga a gubernium 22 hivatalnokával és szolgájával. Minden állás kétszeresen volt betöltve egy magyar és német tisztviselővel, sőt volt külön magyar és külön német kapus is. Csakhogy az ugyanazon állásban lévő magyar ember mindig kisebb fizetést huzott, mint a német. Igy például a magyar kapus fizetése 50, a németé 75 frt. Az összes szükséglet 18.025 frtra rúgott, melyből magának Ampringen Gáspárnak 9000 frt jutott, míg Szelepcsényi érsek 1950 frtot, Forgách Ádám és Kollonics grófok 5—500 frtot kaptak. Ez utóbbiak azonban más tisztségeik után is huztak fizetést. A főpapok és zászlós urak czíménél ismét találkozunk velök; itt az érsek 400, Forgách 1200, Kollonich 400 frttal szerepel. Sőt Kollonichnak még harmadik fizetése is volt a kamarától, hol mint elnök 800 frtot s más czímen további 450 frtot kapott, míg Forgách Ádám harmadszor a kegydíjasok közt fordúl elő 2000 frttal.

Igen érdekes továbbá a személyi járandóságok két más tétele. A nyugdíjak és deputatumok czíménél 6631 frt kiadás van feltüntetve, mely összegből valami 3700 frt kath. szerzetek és papok segélyezésére fordíttatott. A másik tétel a szegény plébánosok deputatuma. Itt 189 apró tétel van felsorolva, összesen 9.292 frt 86 dr erejéig. De ez összeg nem csupán a plébánosok segélyezésére fordíttatott; van a kis tételek közt minden néven nevezendő kiadás kath. egyházi czélokra. Világi és szerzetes papok, konvertált prot. papok, egyes megkeresztelt zsidók, újkeresztények, görög papok, asszonyok, kik a kath. hitre tértek, kaptak 6—50 frtig terjedő segélyt az összegből, melyből 1557 frt egy bécsi ötvösnek fizettetett különböző egyházi kelyhekért. Ezen hivatalosan eszközölt egyházi kiadásokban az államnak határozottan kath. felekezeti jellege nyer kifejezést.

A zárszámadás azon legnagyobb tétele, mely rendkivüli kiadás megjelöléssel szerepel, a katonai kiadásokat tartalmazza. A pozsonyi kamara quota czímén már a XVII. században jelentékeny évi összeget bocsátott a bécsi katonai kincstár rendelkezé-

sére. E quota rendesen évi 60.000 frtot tett, de ez időben 120.000 frtra emeltetett, sőt néha többet is tett.[1]) Az 1675. év folyamán a magyar kamara részint közvetlenül a bécsi katonai kincstárnak, részint utalványára a magyarországi császári katonai tisztviselőknek 119.354 frtot fizetett ki s így a 201.000 frtnyi bevételnek csaknem 60%-át már akkor a katonai szükségletek emésztették fel.

A magyar állam készpénzbevételeinek egyik főforrását a harminczad vagy vám alkotta, melyet a ki- és beszállított nyers termények, ipari és kereskedelmi czikkek után szedtek. A harminczad-ügy mindig királyi, azaz állami volt s törvényeink csak általános óhajokat vagy intézkedéseket tartalmaznak felőle. A vámtarifát nem mint ma, az országgyűlés, hanem a király vagyis kamarája szabályozta és állapította meg. A vámok különben sem játszották akkor azt a szerepet az anyagi életben, mint ma. Nem közgazdasági, hanem kezdetleges fiskalitási szempontokból szabályoztattak. Nem úgy combinálták őket, hogy valamely hazai termék és iparczikk ki-, bevitelét gátolják vagy könnyítsék. A nemzetközi versenyre való tekintet ép oly kevéssé jutott érvényre a vámtarifában, mint valamely hazai iparág mesterséges védelme, ámbár szomszédaink vámpolitikájában már érvényesült e törekvés. Nálunk azonban még tisztán jövedelmi forrásnak tekintette a kincstár a harminczadot, sőt e szempontból sem vetette megfelelő korszerű reformok alá. Számtalanok a panaszok a XVII. század egész folyamán a harminczad-rendszer bajai ellen nem egyedül a közvetlenül érdekeltek, termelők és kereskedők részéről, kiket a tisztviselők kapzsisága vagy tudatlansága örökös zaklatásokkal üldözött, de a kamra által kiküldött alapos szakférfiak részéről is, kik nem késtek tapasztalataikat és javaslataikat figyelemre méltó emlékíratokban kifejteni. De mindig hasztalanúl. Igen becses ilyen mukálat maradt fenn 1655-ből.[2]) Harminczhat pontba

[1]) Wolff Hofkammer czimű művében a quotát az 1674—77-iki időben 121.061 frtra teszi. A cseh quota ugyanakkor 209.022 frt volt. 1677 első felében a magyar kamara a cassa bellicanak apróbb részletekben 75.771 frt 77 krt fizetett, noha az előzetes megállapodás szerint csak 63.600 frtot lett volna köteles fizetni. Orsz. Lev. A kamarához intézett levelek 1670—79 M. csomó.

[2]) Rauch Dánieltől. Orsz. Lev. Kam. V. Lev.

foglalja a vámrendszer legszembetűnőbb bajait. Mellőzve mindazt, a mit a harminczadosok, nemes emberek és katonák visszaéléseiről mond, kiemeli, hogy arany- és ezüstnemű alig fordúl elő a vámhivataloknál. Azt mind csempészik. A legnagyobb baj azonban, véleménye szerint, mégis az, hogy a »regium vectigal« nincs többé az újabb viszonyokhoz alkalmazva. »A mely — hogy saját szavait idézzük — mivel még a régi időkben szabatott és rendeltetett volt, a mostani idővel semmiképen nem egyez.« Kiemeli, hogy mióta a most is érvényes tételeket megszabták, nemcsak megváltozott a pénzérték, hanem egészen új árúczikkek is jöttek forgalomba. A javítást azonban a kül- és belharczok folyton gátolták s a gazdasági élet sok egyéb nehéz csapáson kivűl az elavúlt vámrendszer sulyát is kénytelen volt elviselni.

De bármi hibás volt maga a rendszer, bármennyire nehezítették a belmozgalmak a kereskedést, a harminczad volt 1680 körűl is a kincstár egyik legfőbb jövedelmi forrása. 1658-ban csupán a dunáninneni és túli vidék ebbeli jövedelme az utólsó évnegyedben 25.429 frt 85 dr. volt. Felső-Magyarország vámjövedelmének az egyes vámhivatalok szerinti igen részletes kimutatása épen az 1676—80.[1]) öt évről maradt fenn. A nettojövedelem, vagyis a tisztviselők illetményeinek s dologi kiadásainak levonása után maradó tiszta bevétel következő volt:

1676-ban	57.913	frt 33	dr.
1677-ben	44.589	» 41	»
1678-ban	39.972	» 14	»
1679-ben	45.806	» 85	»
1680-ban	74.544	» 46	»

A számok e jelentékeny hullámzásában a felvidék vagy a tizenhárom északkeleti megye ez időbeli politikai és gazdasági állapotai tükröződnek vissza. A bujdosók időnkinti támadásai nagyban csorbították a kincstár jövedelmét, mert nehány harminczad-hivatal két-három évig is szünetelt vagy kuruczkézbe került. Mindazonáltal a dunáninneni és túli részek vámszolgáltatásaival egyetemben a kincstár rendes vámjövedelme — a félharminczadon kivűl — az 1680. előtti években elérte, gyakran túlhaladta, a 130.000 frtot.

[1]) Orsz. Lev. A kamarához int. lev.

Szegényes pénzeszközeivel, korlátolt segélyforrásaival a XVII. század magyar állama a háborúk örökös bajai nélkül is szerény szerepre lett volna kárhoztatva. Az adórendszer korszerű átalakítása minden körülmény közt elodázhatatlannak látszott. Erre törekedett első sorban az udvar, midőn az idegen kormányzatot behozta. De a gubernium sem érte el célját s ez iránybeli tehetetlensége csak siettette bukását. A gondviselés úgy akarta, hogy a magyar állam azon intézményekkel érje meg felszabadúlása nagy pillanatát, melyek mögött másfél száz esztendőn át nemzetisége, hite, hazája, a keresztény világ védelmeért vérét ontotta. E szakadatlan, csaknem emberfeletti küzdelemben elrongyolódtak, hasznavehetetlenné váltak, vagy nagyobbára gyökeres felfrissítést igényeltek ez intézmények. De a gondviselés azt sem akarta, hogy idegenek végezzék e téren akár a rombolást, akár az újjáalkotást. Mindegyik a magyar nemzet saját hívatása maradt. A rombolást elvégezte a negyven éves polgárháborúban, az újjáalkotást pedig a béke ama nevezetes korszakában, mely a hosszú harczokat követte. *)

Acsády Ignácz.

*) A »Századok« novemberi füzetének 639. lapján felülről a 15-ik sorban »unitárius« helyett olvasd »unitus«. Szerk.

A LONGOBARDOK VÁNDORLÁSA.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

XIII.

Waltari halála után még volt egy lething életben; t. i. Hildichis, ki Wacho elől menekült a gepidákhoz. Ha tehát a nép ragaszkodni óhajtott volna ezen dynastiához, nem kellett volna egyebet tennie, mint Hildichist megkínálnia a királyi pálczával, kinek minden vágya ebben összpontosúlt. De az a körülmény, hogy e praetendens épen a gepidákhoz, a longobárdok ellenségeihez menekült, hihetőleg nagyban hozzájárúlt ahhoz, hogy mellőzzék őt és a gausok nemzetségéből származott Audoint, Waltari gyámját emeljék a trónra, a kinek mindenesetre volt benne módja, hogy magának pártot szerezzen. Trónralépte után nem is mulasztotta el, hogy vetélytársát ártalmatlanná tegye, noha ennek már a családja iránti kegyeletnél és ragaszkodásnál fogva is nagy pártja volt, sőt állandó kiséretét már 300 longobárd képezte.

Audoinnak mindjárt királysága kezdetén (546-ban) első, messze kiható ténye az volt, hogy a longobárdokat Bohemia fensíkjairól és Morvaország terűletéről a gazdátlan Pannoniába vezette át. Ez az esemény egyébiránt szoros összefüggésben állott azzal, hogy a keleti birodalom félt a gepidáktól, kiktől, midőn Sirmiumot is megszállották, Justinianus megvonta az évi adót, melyet Marcianus császár (450—457) ideje óta húztak. A gepidák ugyanis kényszerűségből hívek maradtak a római szövetséghez mindaddig, míg a góthok, kiknek ellensúlyáúl szolgáltak, Pannoniában laktak. A mint azonban ezek innen kivonúltak, a gepidák tüstént a Dráva-Száva közi részekre tették kezöket. E foglalást, természetesen, ellenezte a byzanti politika. A gepidák alattomos cselhez folyamodtak; színleg hűséget esküdöztek a császári udvar iránt, de azért állandóan foglalgatták a szávai vidékeket. Justinianus ekkor felszólította a longobárdokat, hogy keljenek át Pannonia földére, mely, mint föntebb bőven leírám a rómaiság és barbárság, a keresztyénség és pogányság, az anyagi

jólét és erkölcsi romlottság csodálatos vegyületét mutatta. Justinianus ekként vélte a gepidákat sarokba szorítani, s hitte, hogy a garázda longobárdok sem fogják addig erejöket másfelé fordíthatni, míg a gepidák lesznek szomszédaik. Igy egyik ellenséges népet előbb-utóbb a másik bizonyosan el fogja emészteni.

Nem is csalódott.

A longobárdok 546-ban keltek át Pannoniába s már 548-ban oda jutott a dolog, hogy a két nép el volt szánva az élethalál-harczra. A gepidák felett Thoriswinth (Procopius szerint: *Θορισίν*; Pál szerint: Turisindus) király uralkodott s bízva ősei dicsőségében, harczot ajánlott a gyűlölt jövevényeknek. Audoin kész volt megmérkőzni s germán szokás szerint, napot és helyet határoztak, melyen a borzasztó harcznak le kelle folynia. El voltak szánva a végsőig, a mit az is bizonyít, hogy mind a két fél a byzanti kormányra vetette szemét. Attól függött a győzelem, hogy ez melyiknek pártjára áll; a longobárdok nem igen bíztak csekély számukban s remélték, hogy az udvar, melynek legújabb szövetségesei voltak, feléjök fog hajolni; a gepidák viszont azt hitték, hogy szövetségök alapján nekik van több joguk a császár segélyéhez. Mind a két fél sietett követséget küldeni Justiniánhoz s mind a kettő aggódva nézett a császár elhatározása elé. Justinianus nem vonakodott a két követséget kihallgatni, de különkülön egymásután bocsáttatta őket magához. A magas trón elé Audoin követsége járult először s elmondotta a következő beszédet, melyet különös véletlenből a történelem megőrzött:

»Nem tudjuk eléggé bámúlni, óh rómaiak, a gepidák ostoba szemtelenségét, kik, miután birodalmatoknak annyi kárt tettek, most azt fogják elétek terjeszteni, hogy annak még több kárt tegyenek. Különös fogalma lehet az embernek szomszédai szívességéről, ha akkor kér tőlök segítséget, midőn méltatlanúl megbántotta. Ha e nép csak valamely távoli és kevéssé ismert nép iránt mutatta volna magát hűtelennek, sokat és hosszasan kellene beszélnünk, hogy szokásait és természetét lefessük, s idegen tanúságokhoz kellene folyamodnunk; de így csak a ti magatok tanúságára hivatkozunk: ti szolgáltok előttünk például, még pedig legújabb például. Azon korban, midőn még a góthok bírták Pannoniát, a gepidák eszélyesen határaik között tartották magukat; nem lehetett látni, hogy lábukat a Duna jobb partjára tették volna, annyira féltek a góthok kardjától. Oh ebben az időben a góthok szövetségesei, jó barátjai voltak a római birodalomnak; elődeid, óh császár, sok pénzt küldtek nekik, s te magad is nagylelkű voltál irántok. Kétségtelenül nagy szolgálatokkal fizettek úgy-é jótéteményeitekért? Semmivel, sem nagygyal, sem kicsinynyel. Az igaz, hogy nem tettek nektek semmi kárt; de hogyan is

tettek volna? Leköszöntetek volt régi jogaitokról azon terűletre, melyet a Duna balpartján laknak, s a jobbparton a góthok tartották őket zabolán. Igazán szép szolgálat az ilyen, mely csak attól függ, hogy lehetetlenség ártani s erre valóban szilárd barátságot lehet alapítani! Ime, most a góthok egész Pannoniából ki vannak verve, s ti rómaiak távol háborúkba bonyolódva, hadaitokat a világ végére küldítek. S mit csinálnak a gepidák? Megtámadnak, rabolnak benneteket, pusztítják tartományotokat. Nincsenek szavaink, hogy igaz nevén nevezhessük az ilyen gonoszságot, mely nemcsak birodalmatok fönségét támadja meg, hanem a barátság legszentebb törvényeit s szövetségtek alkupontjait is megsérti. A gepidák, óh császár, elveszik tőled Sirmiumot, rabságba hurczolják a római lakosokat, s azzal dicsekesznek, hogy nem sokára egész Pannonia uraivá lesznek! Vajon hogyan kapták azt a földet, melyet bírnak? A ti érettetek, a ti veletek, vagy ti ellenetek nyert győzedelmekkel? Mely ütközet árában jutott ez a föld kezeik közé? Talán azon évdíjak ráadásaúl, melyeket oly sokáig fizettetek nekik, hogy barátaitok legyenek. Nem, mióta ember él, nem történt nagyobb szemtelenség, mint ez a követség, melyet hozzád intéznek, óh császár! Tudván, hogy mi ellenök irtó háborúra készűlünk, hozzád futnak; meg fognak jelenni trónod előtt, s talán odáig viszik szemtelenségöket, hogy tőled kérnek segítséget ellenünk, kik hiveid vagyunk. Talán ellenkezőleg, ajánlkozni fognak visszaadni, a mit tőled loptak; ez esetben tulajdonítsd az ő késő megjózanodásukat és megbánásukat a longobárdok kardjának, mely készen áll a kirántásra, s méltóztassál azért nekünk mondani köszönetet. A kettő közűl valamelyik áll: vagy megbánásukat bevallani jönnek eléd, s akkor gondold meg, hogy ez a megbánás erőltetett; vagy azért jönnek, hogy megtartva, a mit tőled elvettek, még többet kérjenek, s akkor vedd eszedbe, hogy ez a legvégső bosszantás, a mit csak emberen el lehet követni. Mi barbár együgyűségünkben durván s nem oly ékesenszólással beszélünk, a milyet ily nagy dolgok érdemelnének. Szavainkhoz hozzá fogod tenni, a mi bennök hiányzik, bölcseségedben megfontolva a rómaiak és longobárdok érdekeit. Te különösen meg fogod gondolni ezt: mily természetes, hogy mi longobárdok és rómaiak, kik egyenlően a katholikus hitet valljuk, legyünk egyesülve a gepidák ellen, a kik arianusok, és már csak ezért is ellenségeink.«

Másnap a gepidák járúltak a trón elé. Beszédjök, melyet a császárhoz intéztek, arra czélzott, hogy mérsékletöket és hódolatukat ellentétbe helyezzék a longobárdok vad dölyfével, kik csak a rómaiak bosszúérzetét akarták felkorbácsolni.

»A gepidák — úgy mondának — midőn e követséget a

római császárhoz intézték, inkább bírót mint szövetségest jöttek kérni, s bizonyosan igazságtalanúl kellett megtámadtatniok, miután bírót keresnek; a ki a viszályt kezdi, vajon így viselné-e magát? Egyébiránt senki sem jöhet arra a gondolatra, hogy ezt az eljárást a félelemnek tulajdonítsa: nagyon jól tudja a világ, hogy a gepidák mind számra, mind vitézségre különbek mint a longobárdok. Ha tehát a jelen körülmények közt a császár barátságához folyamodnak, ez alázatból és becsületből s azért is történt, hogy a bizonyos diadalból neki a maga részét megajánlják. Óh császár, a longobárdok csak tegnapi barátaid, a gepidák az idő által megpróbált régi szövetségeseid. A longobárdoknak nincs egyebök, mint esztelen vakmerőségük, mely arra készti őket, hogy mindennek, a ki feléjök közelít, neki rontsanak; a gepidák bölcsek és hatalmasok. Számtalanszor akartuk eléd terjeszteni sérelmeinket, de a longobárdok mindig ellene szegűltek, s most, miután a há borút arra a pontra vitték, a hova akarták, gyengeségökön nyugtalankodván, azt reménylik, hogy téged barátaid ellen fegyverkeztetnek. Ezek a rablók azt hozzák föl ürügyül, hogy azért támadnak ránk, mert elfoglaltuk Sirmiumot, mintha birodalmadban nem volna elég föld és város, mintha nem volna annyi tartományod a világban, hogy magad keresed a népeket, hogy azokban lakozzanak. Mi, mi magunk szeretjük hirdetni, hogy a földet, melyet bírunk, a rómaiak nagylelkűségének köszönjük. Már pedig a jótévő támogatás- és pártfogással tartozik annak, a kivel szívességet tett. Határozd el tehát, óh császár, hogy segítséget fogsz adni nekünk a longobárdok ellen, vagy legalább maradj semleges köztünk és közöttök: ezt téve, illően fogod tekintetbe venni néped érdekeit, s az igazságnak is eleget fogsz tenni.«

Justinianus sokáig nem tudta magát elhatározni, nyújtson-e segélyt vagy semlegességben maradva, hagyja a két ellenséget, hogy egymást emészsze. Annyi bizonyosnak látszott, hogy a gepidák az udvar bizalmát eljátszották s támogatására kilátásuk nem lehetett; de a longobárdok hatalmát sem óhajtotta a birodalmi tanács az által növelni, hogy a gepidák felett győzelemre juttassa. Justinianus mégis ez utóbbiak javára határozta el magát; Constantianus, Buza és Aratio parancsnokoknak kiadatott a rendelet, hogy tízezer lovassal és a herul Philemuthnak, hogy ezerötszáz emberével indúljanak a gepidák ellen. El is indúltak. Azonban azok a herúlok, kik az alsó Duna mellékein telepűltek le s a gepidákkal jó barátságban éltek, megrohanták a segélyt vivő sereget. A rómaiak leverték őket; de a gepidák jövetelök hírére, hirtelen fegyverszünetet kötöttek a longobárdokkal. Erre a római vezérek, félvén, hogy a gepidák és herulok egyesülve Illyricum

csapnak, nem mertek kimozdúlni e tartományból s innen értesítették a császárt a történtekről.

Azonban a gepidák és longobárdok nagy párbajára kitűzött nap elérkezett. A vérszomjas felek sikra szálltak s csak a csatajelre várakoztak. Ekkor igen furcsa dolog történt. A két sereget hirtelen és egyszerre oly szörnyű félelem szállotta meg, hogy hátat fordítva egyik egy, másik más felé szaladt. A két király kiséretével megállta helyét, de sem szép szóval, sem fenyegetéssel nem tartóztathatta fel futó seregét. Isten itéletét látták e csodálatos eseményben, s a réműlet nyomása alatt két évi fegyverszünetre léptek, hogy azalatt majd barátságos úton kiegyenlítik viszályukat.

XIV.

A gepidák fejedelme Thoriswinth arra a meggyőződésre jutott, hogy a maga emberségéből nem sokáig lesz képes a byzantiakkal szövetkezett longobárdoknak ellenállani. A mióta tehát a császári udvar visszautasította követségét, azon törekedett, hogy magának szövetségeseket keressen.

A Dnieperen túl fekvő vidékeket, a Palus Maeotis környékét, valamint a Kaukázus lapályait két nagy nomád horda kóborgó csapatai tartották megszállva; ezek a kutrigur és utigur hunnok voltak, kiknek tanyái közt a Don folyam képezett határt; a kutrigurok a Maeotistól nyugatra, az utrigurok keletre tanyáztak. A kutrigurok szövetkezve azokkal a barbár bandákkal, melyek körűlöttük szerteszéjjel barangoltak, többször betörtek a birodalomba, feldúlták Görögországot és a thrák Chersonesust. A hunnok, bolgárok és vendek, a kikkel ezek egyesűltek, magát a birodalom székvárosát is több ízben megremegtették, úgy hogy Justinián, csakhogy megszabadúljon tőlök, évi ajándékot adott a kutriguroknak.

Thoriswinth tehát titokban, az udvar tudta nélkűl, a kutrigurokkal kezdett tárgyalást, igérve nekik eget-földet, csak hogy rábírja őket a birodalom elleni föllépésre. Ki is eszközölte tőlök azt, hogy bizonyos meghatározott napra 12000 válogatott lovasból álló segítséget fog kapni. De a békekötés letelte előtt még egy esztendő volt s a kutrigurok váratlanúl megjelentek. Thoriswinthet ez nagyon kihozta sodrából; haza nem küldhette őket, mert akkor kedvöket vesztik; országában sem jelölhetett nekik szállásokat, mert több kárt tettek volna, mint a mennyi hasznot igértek. Kapta magát, rázúdította őket Moesiára, hol több zsákmányra és eleségre tehettek szert, mint a mennyit a gepidáknál kaphattak volna. Mást is tett a gepida király. A rabló szláv csapatok, melyek a római birodalom földjére sokszor intéztek pusz-

tító támadásokat, gyalogok lévén, nem tudtak oly könnyű szerrel átkelni a Dunán, mint a hunn népek, melyek a lovak farkára kötött tömlőkön usztattak át. A szlávokat, kik épen ezért lassan mozoghattak, ha át akartak kelni, a római határőrség és hajóhad rendesen észrevette s könnyen elbánt velök. Hogy ezt kikerüljék, a gepidákkal léptek érintkezésbe, hogy engedjék meg a folyam azon részén való átkelésöket, mely országuk határait mossa. A gepidák szívesen kötöttek alkut s beleegyeztek abba, hogy a szlávok minden hajóért, melyet nekik rendelkezésre bocsátanak, fejenként egy aranyat fizessenek.

A császár Thoriswinth e cselekedeteiben a béke nyilvános megszegését látván, haladéktalanúl elrendelte, hogy a longobárdoknak segély viendő. A hadsereg élére Justinus és Justinianus testvérek, Aratius és a herulok által elűzött Suartua főhadparancsnok neveztettek ki. A vezérek között volt Amalafrid, Hermanfrid thüringi királynak és az amalung Amalabergának, Teodorich nővérének fia is. Őt a longobárd királyhoz rokonsági kötelék fűzte: huga, Rodelinda felesége volt Audoinnak. A császár e közben mást gondolt s új rendeletet adott ki, hogy a segélysereg a fellázadt Ulpiana (Illyricumban) város lecsendesítésére siessen. Amalafrid folytatta utját s sógorával egyesülten rátört a gepidák birtokaira. A gepidák a csatatéren óriási veszteséget szenvedtek s Audoin a maga kiséretéből néhány embert a császárhoz küldé, hogy adják tudtára a kedvező hírt s egyszersmind lobbantsák szemére, hogy cserbenhagyta őt; jóllehet a longobárdok ép ez időben Totila ellen Narsesnek készséggel küldöttek segédhadakat. Ez esemény 551-ben történt. [1])

XV.

Hildichis ezalatt a hozzá hű maradt 300 longobárddal folyvást aggasztotta Audoint; mert bármennyire követelte is a gepidáktól, hogy szolgáltassák őt ki, ezek a vendégjogot megsérteni semmi szín alatt sem akarták; de mégis — hihetőleg félelemből — megtettek annyit, hogy kiutasították őt országukból. Hildichis csapatjával, melyhez kalandvágyó gepidák is csatlakoztak, az északon tanyázó szlávokhoz vonúlt. Ezek azonban nem segíthettek a baján. Minélfogva hatezerre felszaporodott seregével a góth Totila táborába sietett; de mielőtt ide érkezett volna, a venetiai

[1]) Schmidt L. *Zur Geschichte der Langobarden.* Leipzig, 1885. 62. l. Őszintén sajnálnom kell, hogy ezt a sok tekintetben igen becses, bár minden irányban nem gáncsolhatatlan, dolgozatot csak jelen értekezésem sajtó alá kerülte után kaptam meg.

mezőkön egy római seregre bukkant, melyet megszalasztott s ekkor a nélkül, hogy a góthokkal találkozott volna, megint átkelt az Isteren és a szlávokat kereste föl. [1])

A szlávok azonban most sem tehettek érdekében semmit. Justinián vas karja féken tudta őket tartani. Hildichis átlátta, hogy ha valahol, csakis a byzanti udvarban találhat reményének támaszt. Csakugyan meg is jelent Byzantban s az eszélyes császár nagyon kedvezően fogadta őt; élére állította egy testőrcsapatnak (σχολή). Természetes, hogy Audoin szemében nagy szálka volt a császár e kitűntetése; miért is hivatkozva a rómaiakkal fennálló szövetségére, untalan sürgette a császárt, hogy Hildichist adja ki neki. A császár nem akart hajlani; tudta, hogy Hildichis mindenkor jó eszköz lesz kezében. Azonban Audoin befolyásával és pénzével mégis annyira vitte, hogy Hildichisnek szöknie kellett a császári székvárosból; Thraciába sietett, s longobárdokat gyűjtve maga köré, sikerült a gepidákhoz visszamenni, miután az üldözésére küldött császári csapatokat leverte. Szerencsétlenségére a gepidák kevéssel megérkezte után békét kötöttek az udvarral és a longobárdokkal s úgy amaz, mint ezek sürgetve kívánták a gepida királytól Hildichis kiadatását. Thoriswinth tanácsot tartott népe előkelőivel s elébök terjeszté a két fejedelem kívánságát. Ezek azon a véleményen voltak, hogy inkább veszszen el gyermekestől, asszonyostól a gepida nép nyomtalanúl, sem hogy a vendégbarátságot ily rút bűnnel megsértse. A királyt ez a tiltakozás igen kényes helyzetbe juttatta. Népe akarata ellen nem tehetett, de a követelőkkel szemben sem óhajtotta ismét fölvenni a harczot. [2])

Azonban csakhamar talált kibuvót. Ugyanis Thoriswinth, épen mint Audoin, erőszakkal ragadta magához a királyi pálczát; a törvényes örökös, Ostrogotha, Elemund király fia, minthogy a bitorlónak ellen nem állhatott, a longobárdokhoz menekűlt. Thoriswinth most azzal a követeléssel állt elő, hogy Audoin is szolgáltassa ki Ostrogothát, meg levén győződve — mint Procopius mondja — hogy a longobárd sem fogja becsületét ily alávaló cselekedettel beszennyezni. De hogy mégis könnyű szerrel megszabadúljanak mind a ketten vetélytársaiktól, titokban oly egyességre léptek, hogy a herczegeket kölcsönösen meggyilkoltatják. Igy is történt [3])

Procopius ez elbeszéléséből nyilván kirí a mondaszerű; mindazáltal nem lehet azt egészen alapnélkűlinek állítanunk.

---

[1]) Dahn *Die Könige der Germanen* II. 24.

[2]) Procop. IV. 27.

[3]) Procop. IV. 27.

Annyi bizonyos, hogy ez időtől fogva a két fejedelmi ház között némi közeledés észlelhető. Ugyan már előbb is megkisérté Wacho az engesztelhetetlen gyűlöletet az által csillapítani, hogy Elemund leányát, az említett Ostrogotha nővérét: Ostrogothot feleségül vette [1]); most meg Thoriswinth akként akarta végét szakítani a viszálynak, hogy Audoin fiát, a hős Alboint — bár édes fia Thorismund az ő kezétől esett el — germán szokás szerint fegyverfiáúl (Waffensohn) fogadta.

Az Alboinra vonatkozó mondák, melyeket Pál diakón ad elő, ez eseményhez fűződnek. Mikor a longobárdok 551-ben erősen megverik a gepidákat s Thoriswinth fiát Alboin a csatában elejti, fölhívják Audoint, hogy fiát tegye meg asztaltársáúl (conviva). A germánoknál a legnagyobb kitűntetés volt a királylyal való személyes érintkezés, s a legkiválóbb bajnoki tett jutalma a király asztalánál való részvétel vala. Audoin azonban népe kérelmét nem volt hajlandó teljesíteni; »tudjátok — úgymondá — hogy nálunk a királyfi atyja asztalánál addig nem ülhet, míg idegen királytól fegyvert nem kapott.« Alboin ekkor negyven elszánt ifjúval útra kel, megjelenik Thoriswinth udvarában s előadja kérelmét. Thoriswinth barátságosan fogadja őt, meghívja asztalához s jobbja felől arra a helyre ülteti, hol az Alboin megölte Thorismund szokott volt ülni. A királyt lakoma közben fájdalmas emlékek ragadják meg s nagyot sóhajtva felkiált: »Óh, ez a hely nékem oly drága; de azt, a ki most benne ül, szívemből gyűlölöm!« Kunimundot meghatják atyja szavai, tűzbe jön s a longobárd vendégeket gyalázni kezdi: fehér lábszíjaikról fehérlábú kanczákhoz hasonlítja őket. [2]) Az egyik longobárd erre viszszavág: »Menj ki a mezőre, ott megláthatod, mily erővel tudnak rúgni azok, kiket fehér kanczáknak csúfolsz; hisz ott hevernek bátyád szétszórt csontjai, mint a réten a hitvány baroméi.« A gepidák bosszútól lihegve dühösen ugranak fel s a longobárdok fegyvereikhez kapnak. Azonban a király ijedten pattan fel ülőhelyéről s közbeveti magát, lecsillapítja a felingerelt kedélyeket, »mert nem istennek tetsző győzelem az olyan, midőn valaki vendégét saját házában meggyilkolja.« A lakoma szerencsésen véget ér s Thoriswinth átadja elesett fia fegyvereit Alboinnak és nyájasan bocsátja őt vissza atyjához, ki azonnal asztaltársáúl fogadja s megosztja vele minden jogait. Az egész község pedig dicséri Alboin bátorságát és a gepid király hívségét.

Ez útjában ismeri meg az özvegy Alboin Rosimundát, Kunimund leányát s bizonyára ekkor lobban iránta szerelemre.

[1]) Dahn *Könige* II. 25. jegyz. és *Urgesch.* I. 572. l.

[2]) Igazi germán népmondai vonás. L. Dahn *Urgesch.* II. 573. l.

Csak az a különös, hogy a mondák mélyen hallgatnak Alboin szerelméről.

A longobárdok és gepidák jó barátsága csak Audoin és Thoriswinth életében tart. Annak inkább csak személyes jellege volt. Rövid időköz alatt hal meg mindkettő; fiaik, Alboin és Kunimund, követik őket a trónon. Alboin első neje Chlodswintha volt, Chlotachar frank király leánya; de nem sokáig éltek együtt; Chlodswintha meghalt s Alboin megkérte Kunimundtól leánya kezét. Kunimund megvetéssel fordúlt el bátyja gyilkosától s kereken megtagadta kérelmét. Alboin, kiben a nemzeti gyűlölség is fokozott mérvben lángolt, fegyvert ragadott. A gepidák iránti dühét most már élesztè a szenvedély vak ingere is.

Justinián utódja, Justinus, uralkodása elején nem sokat törődött a longobárdokkal, mint általában a barbárokkal sem, és viszont maga Alboin sem számított segélyére. Kétségkivül ez jelentékeny veszteség volt rá nézve. De volt a gepidák háta mögött, a Dniepertől a Dunáig vagyis az u. n. Kis-Scythiában egy hún nép, az avarok, kik ekkor már hatalmas hadseregeikkel rémei voltak a szomszédos szlávoknak és a birodalomnak. Ez a rablásból élő nép eleinte nyugoti Európában kisérté meg szerencséjét; de Siegbert frank király oly kegyetlenül megverte őket, [1]) hogy nyugattól örökre elment a kedvök. A keleti birodalmat Justinián hatalmas védművei óltalmazták; ezek ellen csak a közelből intézhettek sikeres támadásokat. Ennélfogva az volt törekvésük, hogy az Al-Duna balpartján megvethessék lábukat.

Mit sem fogadhattak tehát nagyobb örömmel, mint 566-ban Alboin követségét, mely a gepidák elleni föllépésre szólította fel őket. Az avarok fejedelme, Baján, politikai ravaszságból tettette ugyan, hogy e háború nincs inyére. A longobárd követek emlékeztették őt arra, hogy ha a longobárdokat élénk vágy lelkesíti a gepidák elleni háborúra, ez azért van, hogy meg akarják gyengíteni Justinus császárt, az avarok halálos ellenségét, ki tőlük az adót megvonta s velök gyalázatosan bánik. Fogjanak kezet az avarok a longobárdokkal s a gepidák bizonyosan ki lesznek irtva; akkor e nép kincsein, valamint földein közösen meg fognak osztozni. Azután az avarok, mint egész Scythia urai, nyugodt és boldog életet élhetnek; semmi sem lesz könnyebb, mint elfoglalniok

[1]) Pál diakón II. 10: eo quoque tempore comperta Huni, qui et Avares, morte Chlotarii regis, super Sigisbertum ejus filium irruunt. Quibus ille in Turingia occurens, eos juxta Albim fluvium potentissime superavit, eisque petentibus pacem dedit . . . Rursum Avares cum Sigisberto in loco ubi et prius pugnantes, Francorum proterentes exercitum, victoriam sunt adepti.

Thraciát, kirabolniok minden görög tartományt, sőt egész Byzantig nyomúlniok.[1]) Nem használt semmit; az álnok avar fejedelem sokáig altatta őket. Végre mintegy kelletlen beleegyezett, de oly föltételek alatt, ha a longobárdok átengedik neki marhájok tizedrészét és győzelem esetére övé lesz a zsákmány fele és az egész Gepidia.

Kunimund megréműlve kiáltott a császárhoz segélyért. Kész volt lemondani Sirmiumról és az egész Száva-Dráva közötti terűletről. Justinus tett is ígéretet neki; de megjelentek Alboin követei is, kik a császárt más elhatározásra bírták. Kunimund magára hagyatva, összeszedte népe minden erejét s megindúlt a longobárdok ellen. Alig, hogy megmozdúlt, keletről betörtek országába az avarok. Ekkor az volt a czélja, hogy előbb a longobárdokkal bánik el s azután fordúl az avarok ellen. A longobárdokkal vívott harcz rövid volt; egyike volt ez a legvéresebb viadaloknak s a gepidák teljes megsemmisülésével végződött. Az egykorúak a nagy hunn csatával hasonlítják össze; némelyek szerint 40,000, mások szerint 60,000 ember esett el, köztük elkeseredett harcz után Kunimund is, — mint egykor bátyja — Alboin kezétől. A gepidák hatalma végkép meg volt törve. 567-től fogva lassanként országuk emlékezete is kivész.

A gepidák egy része gazdag zsákmánynyal a longobárdok fogságába esett; ezek közt volt Rosimunda is, kit Alboin — vesztére, mint Pál megjegyzi — nejévé lenni kényszerített. Más része Byzantiumba menekűlt. Kunimund unokája, Reptila vezetése alatt, ki a királyi kincseket is magával vitte. Végre a meghódított rész az avarok szolgaságába kerűlt s lassanként beleolvadt a többi barbár népekbe.

XVI.

»568-ban Alboin, a longobárdok királya összes seregével, asszonyostúl, népestűl együtt elhagyván és fölégetvén hazáját, Pannoniát, elfoglalta Italiát«[2]) tudósít Marius aventicumi (avenchesi) püspök VI. századi krónikája.

A nemzeti hagyomány úgy adja elő a dolgot, hogy a 90 éves kort meghaladott Narsest, Justinianus legnagyobb hadvezérét, ki Italiát biztosítani tudta a keleti birodalom számára, irígyei

[1]) Menander *Excerpt. Legat.* 110.

[2]) Mar. *chron.* ind. II. (azaz 568. szept. 1-től 569. aug. 31-ig): Alboenus rex Langobardorum cum omni exercitu reliquens atque incendens Pannoniam suam patriam cum mulieribus vel omni populo suo Italiam occupavit.

folytonosan gyalázták az új császár, Justinus és neje előtt. E fondorkodások következtében Narses az udvarban gyűlöltté lett s a császár felfüggesztette őt parancsnoki állásától. Narses a dolgok ilyetén fordúlata után nem mert Konstantinápolyba visszatérni, sőt mikor Sophia császárné férje igazságtalanságát asszonyi boszszantással tetézve guzsalyt és orsót küldött neki, oly üzenettel, hogy jöjjön haza és segítsen nőcselédeinek fonni, Narses haragra lobbanva azt válaszolta, hogy majd fon ő számára oly gombolyagot, melyet teljes világéletében ki nem gombolyít. A harag és félelem Nápolyba űzték őt s innen követeket küldött a longobárd néphez, fölhíván ezt, hogy hagyja oda Pannónia szegényes mezőit (paupertina rura) s foglalja el a mindennemű kincsekben gazdag Italiát. Egyszersmind különféle olasz gyümölcsöt és terményt küldött nekik, hogy vágyukat még inkább felizgassa. A longobárdok örömmel üdvözölték a nehezen várt követséget s nagy reményeket fűztek jövőjükhöz [1])

Mindenesetre Narses visszavonúlása nyitott utat a longobárdoknak Italiába. Narses mindig azon volt, hogy azt a hadsereget, mely a góthok hatalmát megtörte, Italiában kell hagyni, mert csak így lehet féken tartani a góthok maradványait és ezeknek külső szövetségeseit; s csak ekként lehet gátolni a többi barbarokat, s kivált a longobárdokat, hogy az Alpeseken át ne törjenek. A mint Narsest a tehetetlen Longinus váltotta föl, az a barbár nép, mely legközelebb volt, könnyen vállalkozhatott Olaszország elfoglalására. A longobárdokat még az is elbizakodottá tette, hogy csak a minap tették tönkre a hatalmas gepidákat s az meg épen siettette Pannoniából való távozásukat, hogy az avarok szomszédságukba férkőztek. Úgy látszik, az avarok iránti ellenszenvök bírta őket rá arra, a történelemben példátlanúl álló gondolatra, hogy pannoniai lakóhelyeiket fölperzseljék.

Mielőtt azonban megindúlt volna népével Alboin, régi barátjaihoz a szászokhoz segélyért küldött, hogy Italia kiterjedt földét minél nagyobb számú sereggel vegye birtokába. Több mint 20,000 szász sietett nejével és gyermekével együtt zászlói alá. [2]) Sőt hadseregében voltak gepidák, bulgárok, sarmaták, pannonok, svábok, noricumiak stb. [3])

---

[1]) Pál II. 5.

[2]) Pál II. 6.

[3]) Pál II. 26: Certum est autem tunc Alboin multos secum ex diversis, quas vel alii reges, vel ipse ceperat, gentibus ad Italiam adduxisse, unde usque hodie eorum in quibus habitant vicos, Gepidos, Sarmatas, Pannonios, Suavos, Noricos, sive aliis hujuscemodi nominibus appellamus.

A történetírás följegyezte azt az érdekes tényt, hogy indúlás előtt Alboin az avarokkal oly értelmű szerződésre lépętt, a mely szerint, ha a longobárdok kétszáz esztendő leforgása alatt visszakövetelnék a pannoniai birtokokat, az avarok tartoznak azokat visszaadni. [1])

Az 568. év husvétja, tehát april 2-ika után kerekedtek föl a longobárdok Pannoniából, mint maga az *Origo* tudósít. Az út iránya, melyet Olaszország felé követtek, ma már nem határozható meg; annyi bizonyosnak látszik, hogy első megállapodási helyök Friaul volt, melyet legelőször foglaltak el és alakítottak herczegséggé. Előcsapataik még aprilis havában elérték Italiát, de a nép nagy tömege körülbelől 568. május havában lépte át az olasz határt. Nem telt bele sok idő, s jóformán egész Olaszország a longobárdok kezébe kerűlt; a következő 569. évben Felső-Olaszországot, a Po folyótól északra nagyrészt birtokukba vették, kivévén az Adriai tenger szigeteit s néhány várost (mint Oderzo, Cremona, Valdoria, Susa, Padua, Monselice és Mantua), melyek egy kis ideig még görög felsőség alatt maradtak. Pavia csak három évi kemény ostrom után hódolt meg, azonban Milano már 569. szeptember 3-án föltárta kapuit a jövevények előtt. 570-ben hódoltak meg Felső-Olaszországnak még el nem foglalt városai, csakhogy a liguriai tengerparti részek és a Scultenna folyótól északra lévő terűlet igen kemény tusa után. Tuscia is hamar uralta őket és bár Róma környékét nem sikerűlt elfoglalniok, mégis a délen fekvő Spoleto és Benevent már 571. körűl longobárd herczegségek székhelyei lőnek. [2])

Azok a hadjáratok, melyeket a longobárdok — bár nem sok eredménynyel — a frankok ellen folytattak, már csak az olasz földi longobárd királyság megszilárditására czéloztak. Nem is foglalkozunk ezekkel, mint feladatunk körén kivűl esőkkel; csak annyit említünk meg, hogy midőn Alboin, a longobárdok egyik legnagyobb királya, nejének, Rosimundának bosszújából meggyilkoltatott, uralmát oly annyira megerősödve hagyta maga után, hogy az néhány évig vezető nélkűl is helyt állott. Az az interregnum, mely az ő halála után következett, erősen fejlesztette ugyan a herczegek hatalmát, de a nép egységérzetét, a királyság eszméjét nem bírta megrendíteni.

Az olasz letelepedéssel ért véget a longobárdok vándorlása.

[1]) *Chron. Gothan.* 5.

[2]) Schmidt i. h. 67—70. l.

Dr. Borovszky Samu.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A római jog külső története és institutiói, írta Dr. Vécsey Tamás, a budapesti kir. egyetemen a római jog ny. r. tanára, a m. t. akadémia levelező tagja.

A római jog művelőinek száma most már hazánkban is örvendetesen szaporodik, van már tíz tankönyvünk, de vannak egyes monographiáink is. Az előbbiek teszik lehetővé az utóbbiak megjelenését, mert jól iskolázott fiatal jogász-nemzedék nélkül hiába fordítják egyesek fáradságukat civilisticai tanúlmányokra — hisz ignoti nulla cupido.

Az előttünk fekvő munka is tankönyv-számba megy s örömmel constatáljuk, hogy általa a hazai jogirodalom egy becses művel gyarapodott.

Szerző azt mondja előszavában, hogy könyvével mindenekelőtt tájékoztatni kívánta hallgatóit az előadandó tárgyak és ezeknek sorozata iránt, hogy már némi előkészülettel fölfegyverkezve jöjjenek el az előadásra, mely alatt az olvasottakat a hallottakkal kiegészíthetik, bővíthetik, helyesbíthetik, és főtörekvése volt, a joghallgatókat az eredeti források, a remek jogászok nyilatkozatainak tanúlmányozására serkenteni.

Ezt a czélt, mely minden öntudatos romanista tanár közös czélját képezi, szerző bizonyára el is fogja érni művével. Nagyon sok függ a modortól, melybe az előadandó tudományt öltöztetjük, Vécseynek pedig — ezt monografiái is igazolják — igen szerencsés tolla van. Mondatai sok helyen lapidáris rövidséggel vannak írva, mint a XII. táblás törvény tételei, de erőteljesen, kevés szóval sokat fejez ki, s a hol a tárgy fontossága kívánja, előadása a lelkesedésig fokozódik. Ha attól tart, hogy a fejtegetendő tárgy kissé száraz talál lenni, történeti avagy régészeti adatokat sző közbe, hasonlatokkal vagy érdekes példákkal vonzóvá igyekszik tenni előadását.

A munka két könyvre oszlik.

Az elsőben tárgyalja szerző a szokásos külső jogtörténetet, összesen a szokásos négy korszakra való felosztástól eltérve, úgy, hogy szól: a római jog történetéről Justinianus előtt, Justinianus

alatt és Justinianus után, ismertetve a római jognak történetét hazánkban is, a veszprémi, pécsi s későbbi egyetemeinken, és iparkodik összekötő szálakat keresni a magyar terület múltja és a római polgárosodás közt, valamint igyekszik felderíteni a római jognak viszonyát a római általános műveltséghez, főleg a bölcsészethez. A második könyvben a most általánosan elfogadott rendszer szerint (u. m. általános tanok, dologi jog, kötelmi jog, családi jog és örökjog), összesen 448 nyomtatott lapon a római jog institutióit, az egész könyvet egy kimerítő tárgy és névmutató zárja be.

A külső jogtörténetben elég részletesen vázolja a jogalkotó tényezők fejlődésének történetét, közbe-közbe kiterjeszkedik a római köz- és papijogra is, amennyiben annak fölemlítését a magánjog megértése szempontjából szükségesnek tartja. Fejtegetései a mai tudomány színvonalán állanak, mindenütt felhasználta a legújabb német és franczia történetbúvárok műveit, de nem mulasztá el, a hol csak lehetett, hazánkra való reflexiók által az előadás érdekességét emelni.

Igen sikerültnek tartom a XII. táblás törvényről, a néptörvényhozásról, a jogtudósok működéséről, a classicus jogirodalomról, Justinianus codificatiójáról, s a római jog jelenlegi műveléséről, (külföldön és hazánkban) szóló fejtegetéseit. A praetorok működését kellőleg méltatja, (l. 50. 77. 120. §§.) méltán, mert hiszen a praetorok sokat s bizonyára legalább is annyit tettek a római jog fejlesztése körül, mint a római jogászok; szerző ezen themának bővebb fejtegetését, valamint minden *nehezebb* vagy épen *vitás* kérdések tüzetes ismertetését és a forráshelyek beható exegesisét a szóbeli előadásokra tartja fön.

A köztársaság korából eredő törvények közül fölemlíti (57. l.) többek között a *lex Maenia*-t is; erre vonatkozólag megjegyzem, hogy Bruns egy hozzám még 1880. évben intézett levelében így nyilátkozott: »Die lex Maenia de dote ist eine Erfindung von Voigt« és csakugyan nem is lehet e törvény létezését kétségtelenül bebizonyítottnak tekinteni.[1])

A kezeskedésre vonatkozó ugyanott (57. l.) felsorolt törvények közül a lex Pompeia a Krueger és Studemund-féle legújabb (1884.) Gains-kiadás szerint helyesebben lex Cicereianak olvasandó, az előbb (53. l.) fölhozott lex Cicereia pedig lex Crepereianak.[2])

A tulajdonképi institutiók általában véve helyes arányban

[1]) V. ö. saját 4. kiad. Institutionis 354. lapját a 22. jegyzetet.

[2]) V. ö. az id. Gains-kiadást IV. 123. és IV. 95. A lex Pompeiet egyébiránt még magam is 2. kiadású R. Perjogomban megtartottam, de hibásan.

vannak kidolgozva, ámbár egynémely részlet tán helyesebben a pandektákba lenne utalandó p. dolgok jogi minőségeiről. Szerző eljárását azonban igazolja az a körülmény, hogy vizsgálati rendtartásunk a pandekták hallgatásáról nem intézkedik, ennélfogva nálunk az Institutiokban kell előadni sok részletet a mit a német egyetemeken pandekták czím alatt tárgyalnak.

A hereditas iacenst szerző több civilistával egyetértőleg kizárja a jogi személyek sorából, (202. l.) a mai jog szempontjából magam sem tartom a nyugvó örökséget jogi személynek, de épen a classicus római jog fejlődésmenete (az elhúnyt örökhagyó vagyonjogi személyiségének az örökösre leendő átszállása szempontjából való föntartása) plausibilisnek tűnteti föl előttem, hogy miért sorolták a régi jogászok azt a jogi személyek közé.

A classicus helyeken kivül szerző az illető tanokra vonatkozó legújabb irodalmi műveket is szokott idézni, de a perjognál, melynek pedig bőirodalma van, egyedül Bekkert idézi (235. l.) és egynémely fontos tanoknál (a kötelmi, családi és örökjogban) egyáltalában nem idézi a jelesebb monographiákat. Szerző a jelesebb művekre való figyelmeztetést az előadó tanár kötelességének tartja, mert a könyvbe nyomtatott könyv-ajánlás hamar elárúlhat — főleg ha a magyar könyvek lassú kelendőségére gondolunk. Még ha ezt az álláspontot elfogadjuk is: megkívánhatjuk, hogy a műben utalás történjék azokra az epochalis dolgozatokra, a melyek egy-egy tannak alapját megvetették. Szerző lépten-nyomon találó példákkal illusztrálja a jogelveket, egy-egy alkalmas példa sokszor többet használ a kezdő jogtanúlónak, mintha órákig vesződnék a példa nélkül csak nehezen megérthető részletekkel. Szívesen megbocsátjuk neki többek között, hogy a hagyományozás tárgyait ismertető 372. §. hét lapra nyúlt, mert a digestákból vett classicus példák olvasása igazán üditőleg hat a tanúlóra.

Mindezek után újra ismételjük, hogy Vécsey institutióit nyereségnek s oly műnek tartjuk, mely (hogy szerző szavaival éljünk 4. l.) szintén arról tanúskodik, hogy a római jognak jövője van hazánkban.

Bozóky Alajos.

Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Irta *Pesty Frigyes.* Budapest, 1885. Megjelent az akadémia könyvkereskedésében (Knoll K. és társa). Ára a 419 oldalra terjedő nyolczadrétü kötetnek 3 frt.

A magyar históriai állam integritását senki sem védelmezé irodalmunkban oly széleskörű alapos tanúltsággal és oly lángoló hazafias lelkesedéssel, mint *Pesty Frigyes* az előttünk fekvő mun-

kájában. Horvát dolgokkal — valljuk meg őszintén — feltűnően keveset foglalkozott hazánk újabb tudományos irodalma. Régebben Farlati, Kukuljevics, Kollár, Perger, Farkas, Vukotinovics, Gyurikovics, Tkálcsics, Szalay, Palugyay, közelebb pedig Jakab, Radich Ákos, Rácski és mások többé-kevésbbé értékes munkákat és gyüjteményeket bocsátottak közre Magyarország kapcsolt részeiről, a horvát közjogi viszonyról, Szlavonia és Horvátország fekvése és terűletéről, megyéiről, Magyarországhoz való törvényes vonatkozásáról, képviseltetéséről a magyar országgyűlésen, Fiume közjogi helyzetéről stb.; de az utóbbi évtized alatt Pesty Frigyesen kivűl egy magyarországi iró sem foglalkozott szélesebb tudományos keretben hazai történetünknek és a magyar közjognak e speciális és kétségkivűl nagyfontosságú kérdéseivel.

Mintha elzsibbadt volna érzékünk az actuális horvát kérdések történelmi és államjogi mibenlétének földerítése iránt! Azon élénk figyelem, melylyel a horvát radikálisoknak szánalmas politikai tébolyát évek óta nézzük és bámúljuk, még a tudósoknál is háttérbe szorította a horvát kérdéseknek komoly megvitatásához szükséges munkakedvet. Horvátország autonom túlkapásain felháborodott kedélyünk, s legfeljebb csak hírlapi czikkekben torolta meg a magyar államezmén elkövetett sérelmeket úgy, a mint éppen a folyó események impressiói íróinkat arra ösztönözték.

Pesty »*Száz levele*« az elmúlt három utóbbi év során szintén napilapokban jelent meg előbb. A gyüjtemény egyes czikkei és értekezései — a mit helyes lett volna az egyes dolgozatok végén kitenni — a Századokban, az Egyetértés, a Pesti Napló, a Nemzet, a Pesti Hirlap, a Budapesti Hirlap, a Pester Lloyd, a Gazette de Hongrie és a római Rassegna hasábjain láttak először napvilágot. A mint a Dráván túl egy közjogi, politikai, históriai vagy úgynevezett telivér horvát dolog fölvettetett, Pesty legott készen állott, hogy a szóban forgó ügy minden legapróbb részletéhez megadja a megfelelő teljes fölvilágosítást. A tekintélyes kötet, melyben szerzőnek Horvátországról írt száz hírlapi czikke most egy egészszé összefűzve és lehetőleg organikusan egymás mellé gyűjtve, mintegy száz fejezetben, a nagy olvasóközönség elé bocsáttatik, a horvát kérdés mai állásának történeti multját. Horvátország történetének és Magyarországhoz való viszonyának minden gondolható phasisát önálló tudományos munka alakjában akarja tárgyalni.

Szerző ismét nemcsak kiválóbb szorgalmú munkásnak mutatja be magát a hazai történetirás és történeti közjog terén, a mely áldásos tulajdonságát különben már réges-régen ismerjük, — de szerencsés fölfedezőnek is, ki mindig érdekes ujdonságokkal tud föllépni, melyeket a történelmi múlt legmélyebb gyökereiről

szed elő, hogy a közfigyelmet helyes irányban vezesse és ébren tartsa. Pesty az ő búvárlataival a tudományos ismeretnek egészen új országait szokta megvilágítani, feledésbe ment nagyfontosságú történeti igazságokat elevenít fel és a régi igazságokat kedves, meglepő új eszmék alakjában hirdeti.

Föllépése a horvát kérdésben általános sensatiót keltett úgy idehaza, mint túl a Dráván, sőt a külföldön is. Lankadatlan hévvel vitatott érvelései, meggyőző történelmi adatai, üdítő könnyebbülésül szolgálnak a Horvátország sorsán aggódó honfikebelnek. Szemben a mindennapi hírlapi eledelünket képező horvát előítéletekkel és fictiókkal, a hyperloyális magyar gyöngédséggel, és viszont a horvát separatismusnak legvakmerőbb kicsapongásaival: valóban jótékony összhang gyanánt érinti lelkünket az a mélyen járó tudományos határozottság, melylyel szerző egymásután a történet kétségtelen igazságainak itélőszéke elé idézi művében Magyarország közjogának és ezeréves hagyományainak meghamisítóit. A »*Száz levél*« némi elégtételül szolgálhat a magyar nemzetnek ama mondhatlan méltatlanságokért, melyeket a családi portánkra »bécsuszamlott« horvát testvéreinktől újabb időben oly gyakran s annyi elnéző türelemmel elviselnünk kellett. Mert bár tartózkodunk is a »*Száz levél*« politikáját e helyen megbeszélés tárgyává tenni, azt mindazonáltal ezúttal is bizvást ismételjük közlönyünkben, hogy Pestynek históriai consequentiái igazak; és ezt még az a politikus is kénytelen lesz bevallani, ki talán nincs mindenben és mindig egy nézetben szerzővel.

Szerző »*leveleknek*« nevezi dolgozatait, holott azok mind formájoknál, mint tartalmuk és modoruknál fogva részint történelmi értekezések, részint vitázó és politikai hírlapi czikkek. Ezen utóbbiak képezik a kötetnek két harmad, tehát túlnyomó, de nem a becsesebb részét. Ámbár a hatvannyolcz polemikus és politikai dolgozatot magában foglaló ezen részben is számos szellemes és figyelemreméltó czikkel találkozunk (milyenek például: a horvátok sérelmeiről, Deák politikai következetlenségéről, Fiúme kereskedelmi érdekeiről, politikai pártjaink és Kossuth horvát politikájáról, Ausztria elszlávosodásáról, a horvátországi erdőkről, beruházasokról stb. szóló publiczistikai dolgozatok), *mindazonáltal a »Száz levél«nek irodalmi fősúlya azon harminczkét történelmi értekezésre esik, melyekben szerző bő forrástanúlmányok s levéltári kutatások alapján a magyar tengermellék és a Dráván-túli részek történetének és történeti geographiájának irodalmilag eddigelé nem ismert, vagy csak kevéssé s hézagosan ismert cardinalis kérdéseit fejtegeti és fejtegetéseinek eredményét magyar állami közjogunk sarkalatos igazságainak megvilágítására használja.*

Szerző Fiuméval vezeti be nagyérdekű történelmi tanúl-

mányait. Két czikket szentel Fiume közjogi állásának, czímerének és a magyar politikában oly gyakran kísértő »separatum corpus«-nak. Ir aztán Szerém, Valkó, Pozsega és Verőcze vármegyéknek Magyarországhoz tartozandóságáról, a régi Horvátország fekvéséről (két czikk), a Dráva-Száva közének hovátartózandóságáról, a magyarok elődeiről a Dráva-Száva közén, a Dráván-túli tartományi gyűlésekről s a mai Horvátországnak magyar vármegyei terűletéről, Slavónia czímeréről, a horvátok képviseltetéséről a magyar országgyűlésen (két czikk), Magyarország hódított részeiről s hogy mit kell érteni a »partes subjectae« vagy »adnexae« alatt (három czikk), a zágrábi püspökség jószágairól, a magyar koronáról, annak fenhatóságáról és az apostoli királyi czímről (három czikk), a magyar királyok kegyúri jogáról, a koronatartományok és a kapcsolt részek közti különbségről, Magyarország állam terűletéről, a horvátok jogáról helytartósági-szabályok alkotására (négy czikk), a magyar nemzetiségnek földrajzi nyomairól Horvátországban (két czikk), a horvátországi pénz-és adóügyről (két czikk), a horvát fővárosról s végre a régi és új Szlavóniáról.

Látnivaló, hogy ezek mind igen érdekes válogatott történeti kérdések, érdemesek arra, hogy külön pályázat hirdettetett volna megfejtésökre. Tudományos bonczolgatásuk főleg magyar közjogi szempontból, alig volt még a magyar irodalomban megkisértve. Ha tehát oly ünnepelt nevű, nagyérdemű és kiváló tekintély, mint Pesty, vállalkozott e kérdéseknek tárgyalására és irodalmi feldolgozására, az kétségkivűl csak jelentékeny nyereséget jelenthet. De éppen azért e harminczkét történelmi értekezés, különválasztva a napi politika ephemer elemeitől, mint *önnálló történelmi munka* is megjelenhetett volna. Ekkép a könyv esetleg tán nem lett volna olyan termetes, mint most, de olvasása mindenesetre kellemesebb benyomást tett volna a tudós olvasóra. A jelenlegi alak egészen szokatlan nálunk. Összevegyítve találjuk e könyvben a drágagyöngyöket a közönséges kovával, a történelmet, diplomatikát, heraldikát, geographiát és a Corpus Jurist a napi politikának perczenként módosúló kicsinyeskedéseivel, Pray, Thuróczi, Muratori, Fejér és Gregorianczy kritikai idézeteit a Jellacsicsok, Stárcsevicsek, s egyéb horvát Shylockok és girondisták képtelen chauvinismusával, vagy pláne Taafenek, Bismarcknak és Beksics Gusztávnak nem éppen történeti okoskodásaival. Különben a horvát ügy oly acut jellegűvé vált immár és annyi új kérdést, oly sok új eszmét vett fel naponta, miszerint hiszem, hogy Pesty tanúlmányaira, közjogi és politikai magyarázataira s irányadó tanácsaira ezentúl is még igen sokszor lesz utalva a közönség. Az előttünk fekvő becses munkának egy második és bővített kiadására tehát valószinűleg már a közelebbi időben szükség leend. Ez esetben

a tudományos és publicistikai anyagnak szétosztását kívánatosnak tartanám. Egy újabb kiadásnál a magyar szórend ellen elkövetett csekélyebb számú tollhibákat is ki kell majd javítani, melyek a különben símán írt, kellemes olvasású, sokszor lendületes szöveget helylyel-közzel szögletessé teszik.

Attérve most a történelmi rész ismertetésére, mindenekelőtt dicsérettel kell kiemelnem szerző szabatos, instructiv előadásán kivül azt az erős hazafias szellemet, mely a könyvnek minden sorát és betűjét átlengi. Lelkesebben még nem szólt igaz hazafi lélek a horvát ügyekről. Tudományos apparatusa és kritikája is színvonalon áll, következtetései meggyőzők, itélete részrehajlatlan, törvényszerű és szigorúan igazságos. E tulajdonságok fokozzák bizalmunkat szerzőnek minden irányban való alapossága iránt, könyvét pedig horvátországi dolgokban közjogi bibliává avatják, melyből pártkülönbség nélkül a történelmi mult százados talajában gyökerező igaz magyar politikát tanúlhat mindenki.

E politikának legfőbb tendentiája : a) *tántoríthatlan ragaszkodás Fiuméhoz szent István koronájának e ragyogó ékszeréhez ;* b) *a Drávántúli összes földnek visszavétele törvényhozási úton és magyar államfenhatóság alá helyezése.* Magyarországnak ehhez való jogát valamint az ezen jogból kifolyó kötelességeket a történelem bizonyítékaival illustrálja szerzőnk.

Ha a rendelkezésemre bocsátott tér engedné, érdemes lett volna a történelmi részt bővebb kivonatban ismertetnem e becses hasábokon. Igy azonban csak a munka fentebbi két főbb irányelvét magában foglaló azon történelmi fejtegetések bemutatására kell rövideden szorítkoznom, melyek a »Századokban« különben sem voltak még ebből a szempontból megbeszélve.

Fiuméről mondja szerző, hogy a horvátok egyátaljában nem hivatkozhatnak olyan történeti jogra, melynél fogva őket a magyar tengermellék megillethetné. Bunyevácz zágrábi alispán 1848. évi august. 31-én osztrák katonaság élén Fiuméba nyomúlt, hatalmaskodva felfüggeszté gr. Erdődy János fiumei kormányzó hivatalos működését, — és Fiumét kerületével együtt a bán nevében elfoglaltnak nyilvánitá. Ebből áll — mondja szerző — az a világrendítő esemény, melyen Horvátország joga (?) Fiuméra alapszik, s mely a magyar statusférfiaknak annyira imponált, hogy szükség, jog és történet elemére 1868-ban csak provisoriumot alapítottak Fiuméra nézve és a végleges rendezést Horvátország hozzájárúlásától tévén függővé, ezáltal az utóbbinak oly befolyást engedtek a magyar tengerpart sorsára, minővel azelőtt törvényesen sohasem bírt. A hivatkozás Constantin császárra, mintha az horvát birtoknak mondotta volna Fiumét és vidékét, teljesen hamis ; sőt még az is kétes, vajjon Fiume sohasem fordúlván elő valamely horvát

herczeg vagy király levelében, ki sem mutatható, hogy a horvátok valaha Fiume felett uralkodtak volna. Az államellenes állapotok a magyar nemzetnek jogai védelmében tanúsított hanyagságából és rövidlátásából fejlődtek ki. Fiume birtoklásában többször történtek változások, és e változások mindig a magánjog körében mozogtak; de a magyar királyok nem voltak elég szemesek felismerni azon körülmények fontosságát, melyek e változásokkal kapcsolatban álltak. A birtokruházások főleg akkor lettek veszélyesekké, mikor osztrák herczegek részesültek azokban. A XVI. század elején II. Lajos király már annyira ügyefogyott volt, hogy országát minden oldalról védeni nem bírván, sógorának, Ferdinand főherczegnek, Krajna és Istria urának, 1822. évi decz. 22-én több horvátországi várat átadott, melyekbe az nyomban német őrséget rakott; sőt még a likai és korbáviai fensik védelmét is rá bízta. Igy aztán az absolutistikus vízözönben lassankint elmerült a tudat, hogy Fiume voltaképen Magyarországhoz tartozik. A magyar tengermellék lassankint az osztrák tartományokat igazgató közös politika körébe vonatott. E korban pedig nemcsak a területek históriai határai mosódtak el, hanem a nemzetiségi elnevezésben is teljes zavar uralkodott. *E szerint tehát Fiume privát jogok révén csúszott be az osztrák örökös tartományok ölébe.* Mária Terézia 1779. évi ápr. 23-án kelt diplomájában a »separatum corpus«, a minek Fiume mondatik, nem egyéb, mint hogy Fiume és kerülete, mely századok viszontagságai között elszakíttatott a Magyarországgal való közvetlen területi érintkezéstől, ne kevertessék össze s ne egyesíttessék valami szomszéd horvát megyével. A »separatum corpus« tehát csak municipális jogot és önállóságot jelent, de nem államjogi függetlenséget.

A phraseologia — jegyzi meg találó gúnynyal szerző — annyira vérünkben van, hogy éveken és évtizedeken át hangoztatjuk a sallangos szavakat, míg csak jó későn észre nem vesszük, hogy ellenfeleink e szójárásainkat kárunkra fordították.

A mi *Horvátországot* illeti, az szintén a magyarok elnézésének és engedékenységének köszöni mostani létét. *A mai Horvátország e czímet bitorolja! A Dráva és Száva köze magyar föld! Slavonia a Kulpa vizén és a Velebit hegységen túl keresendő! Magyarország határa nem a Dráva, hanem a Száva!* A Dráván-túli kerületben fekvő Valkó, Pozsega, Szerém és Verőcze vármegyék még a XVIII. század elején is magyar hazánknak csak hatodik kerületét képezték, nem pedig valami Szlavoniát, mint ma. A mai úgynevezett Szlavonia tehát nem más, mint Magyarországnak hatodik kerülete, avagy Magyarországnak Dráván-túli része. Ezen országrészt nem csatákban vesztettük el, hanem politikai tunyaságunk által, mely észre nem vette, hogyan sikamlik

kezünkből apró politiki actiókban uralmunk fontos tartományok fölött.

Tanúlságos szerző vizsgálata: vajjon akkor, midőn a magyarok az európai népekkel, kivált az Ádria felé, legelőször érintkeztek, találtak-e a Dráva és Száva közt Horvátországot?

Még mielőtt — úgymond — a magyarok mai hazájukat megszállották volna, a horvátok a byzanczi császárok adófizetői, fejedelmeik azok vazallusai voltak. A magyar állam megalapításakor a Dráva és Száva közti vidék Alsó-Pannoniához tartozott, és a VIII. században az avarok által tartatott elfoglalva, kiknek uralma a Száváig terjedt. A VIII. század közepe táján maga a Szerémség is még az avarok főchagánjától függött, és semmi sem sejteti a horvát fejedelmek befolyását. De hosszú háborúk következtében Nagy Károly erősen megrázkódtatja az országot, s fia Pipin, kit olasz királylyá tesz, 791-ben feldúlja a szóban lévő vidéket. Később, midőn a frankok az avarokat a Dunán s Tiszán átszorították, a horvátok először foglalták el a kérdésben levő vidéket, és Porphyrogenet Constantin e szláv foglalásról s az azt követett eseményekről szólván, azt mondja, hogy a frankok, miután legyőzték az avarokat, nagy szigorral uralkodtak a horvátok fölött, kik a Dráva és Száva közé fészkelték magokat. E percztől kezdve ez a vidék frank tartománynyá lőn, s a szlovén fejedelmek időnként csakis mint frank hűbéresek kormányoztak benne, de a tartománynak akkor semminemű földrajzi vagy bármily nemzetiséget jelző neve még nem volt. Mikor a magyar korszak elérkezett, Magyarország első királya, noha a történelem nem mondja, hogy hódításokat tett volna a déli részeken, már országlási tényeket visz véghez a Száva és Dráva közén, melyek bizonyítják, hogy a Dráva és Száva közti tartomány elődeiről ő reá szállott át, minélfogva ő abban, éppen úgy mint Magyarország többi vidékein, királyi felsőbbségi hatalmat gyakorolt.

Szent László s Kálmán királyaink véget vetettek ama régi Horvátországnak, mely az Ádria partjain létezett. Dalmáczia, ez a meghódított horvát tartomány, most magyar uralom alá került s ezentúl bánok, magasrangú magyar tisztviselők által kormányoztatott. E bánokat s tisztviselőket Magyarország királyai nevezték ki hazánk legrégibb főúri családaiból, minők a Szécsyek, Aporok, Losonczyak, Garaiak Bánffyak Kanizsayak, Erdődyek, Geréb, Batthyány, Zápolya stb. családok. E magas tisztviselők idővel nagyobb-kisebb birtokokat nyertek a magyar királyoktól a Száva és Dráva közti vidéken. Lassan-lassan hozzászoktak Szlavonországnak nevezni e tartományt, melynek népessége tényleg nagyobbrészt szlovénekből állott. Így történt, hogy az Ádria-parti vidéknek Szlavonia neve a Dráva és Száva közti vidékre alkalmazta-

tott, s a XIII. századtól a XVIII. század végéig a Kőrös, Zágráb s Varasd vármegyéket magában foglaló vidék e tartományi nevet vette fel. Nagyapáink még tanúi voltak a hirtelen névváltozásnak, s a Szlavonia nevének a Dráva és Száva torkolatához közel eső terűletekre alkalmazásának. Mi magunk — mondja szerző — tanúi vagyunk, mikép készűl a mai állítólagos Szlavonia fölcserélni e nevét a Horvátország nevével; mert becsúszni engedtük a közjogba a hamisan alkalmazott Horvátország és Szlavonia neveket. A politikai életben hozzászoktak már Horvátországnak nevezni a Száva s Dráva közti egész terűletet, tökéletesen ignorálván Szlavoniát, melyet az 1868-ki kiegyezés a horvátoknak odadobott.

A régi Horvátország fekvését a régi horvát püspökségek fekvése is feltűnteti. 1877-ben két érsekség létezett a régi Horvátországban, az egyik Salona, a másik Diocleában. Az előbbi alá tartozott a spalatói, trawi, scardonai, jadrai, enonai, arbei, vegliai és ragusai püspök, az utóbbi érsek alá tartozott az antivárii, budnai, cataroi, dulcignoi, svaciumi, skutarii, drivasti, polati, serbiai, bosniai, trebinjei és zachulmiai püspök. Polgárilag az ország Delmo városától egész Valdivináig Fehér-Horvátországnak, másképp Felső-Dalmáciának neveztetett. Ellenben Delmotól kezdve egész Durazzoig a tartományt Vörös-Horvátországnak, avagy Alsó-Dalmáciának nevezték.

Ez tehát az igazi Horvátország, mely nem terjed a Kulpa és Száva közti vidékre, nem Turopolyára, nem Zágráb, Kőrös, és Varasd vármegyékre, általában semmi oly vidékre nem, mely a Száva északi vagy bal partjára esik. A Dráva-Száva köze tehát nem tartozott a régi Croatiához, hanem Magyarországnak kiegészítő része volt mindig. A horvát írók szeretik a diplomatikában nem jártas közönséget azon véleményben hagyni, sőt abban megerősíteni, hogy a régi geographiai nevek alatt ugyanazt kell érteni a 800-1000 évi kor történetében, mint a mit e nevek ma jelentenek. És szeretik elhitetni azt, hogy a mit a magyar korszakban a horvát bán közigazgatására bíztak, az mind Horvátország terűletét képezte. E téveszmék terjedésének Pesty föllépése remélhetőleg mindenkorra gátot vetett, bár nem csekély baj az, hogy a magyar-horvát történetre vonatkozó források hitelessége még kellőleg nincs megállapítva. E bajjal azonban szerző könyvének számos helyén igen szerencsésen megküzdött. A kérdéses históriai kútfők hitelességének kritikáját avatottabb búvár, mint Pesty, meg sem is kisérthetné.

Történeti fejtegetéseinek corollárium gyanánt tanítja szerző, hogy *a meddig a magyar vármegyei rendszer terjed, odáig terjedt a szigorúan vett Magyarország földje.* Baranya, Somogy és Zala vármegyék lényeges alkatrészei hajdan túl a Dráván fekt

mely körülmény szintén kétségtelenné teszi, hogy a Dráva nem volt Magyarország határa. A kalocsai és pécsi püspökségek határai, e püspökségek megalakulása óta a Száváig terjedtek, és a marchiai esperesség, mely az utóbbi püspökség alá tartozik, magában foglalja Erdővég, Lezsimír, Vizics, Gibaracz, Morovich, Mangyelosz, Szuszek, Illok stb. ismeretes Dráván-túli községeket. 1512-ben a valkói főesperesség is a pécsi püspökségben, tehát magyar egyházi kerületben fekszik. Ekkép Szerém, Pozsega, az egykori Valkó és Verőcze vámegyék szintúgy, mint Zágráb, Varasd és Kőrös vármegye. Magyarország részei voltak, — és csak a Kulpán túl szakad vége a vármegyei intézménynek, csak ott keresendők eredetileg a »partes subjectae,« vagyis a hódított részek, melyek megfelelnek az egykori horvát herczegek és királyok kormánya alatt álló tartományoknak. Ezeknek nevét viselték a horvát fejedelmek az ő czímeikben, de nem viseltek soha czímet oly részekről, melyek a Dráva-Száva közén fekszenek. Gondatlanságunk következtében Zala, Somogy és Baranya részei Verőcze, Kőrös és Varasd megyékhez kerültek.

A horvát-szlavon bán a nádorral, erdélyi vajdával és az országbíróval Magyarország legelső zászlósai közé tartozott, és mint ilyen, a hazai történetben mindig előkelő szerepet játszott. E körülmény sem vall Horvátország seperált állására.

Figyelmet érdemel tovább a slavoniai tartományi gyűlések keletkezése és fejlődése, a mit a szerző beható történeti vizsgálatok alapján előadja. Szerző Engel és Gyurikovics állításaival szemben, kik a szlavon generális congregatiók eredetét Zsigmond király korába tették, kimutatja, hogy szlavoniai tartományi gyűlések már 1273-ban tartattak. A gyűlések helye változott s majd Kőrösön, majd Zágrábban, Zdenczen s Varasdon volt. E gyűlések diplomatikai elnevezése a XVIII. századig többnyire generális congregatio. A legrégibb slavoniai gyűlésen, mely 1273-ban Zágrábban tartatott, még csak Zágráb, Körös és Zagoria megyékről és a császmai káptalanról van szó. Általában bizonyosnak tekinthető, hogy a XV. század végéig a szlavoniai tartománygyűléseken csupán csak Zágráb, Kőrös, Varasd és Zagoria megyék nemessége volt képviselve. A XVIII. századnak, mely oly sok bűnt kő vetett el a históriai földrajz ellen, volt fentartva, hogy még Szerém, Pozsega és Verőcze vármegyéket is belevonja a zágrábi tartományi gyűlések politikai körébe. A mai horvát vármegyék és a mai szlavoniai vármegyék közt, valamint e két csoport és a többi magyar vármegyék közt a követküldési eljárásban eredetileg semmi különbség sem volt, mi szintén azt bizonyítja, hogy a mai horvát vármegyék valóságos magyar vármegyék voltak és most is azoknak tekintendők.

Szerző nagy fáradsággal, de annál több érdemmel összeállítá a Dráván-túli megyékhez intézett követi meghívók jegyzékét és azon követek lajstromát, kik a horvát tartományi gyűlésekből 1447 óta 1848-ig a magyar országgyűlésekre küldettek. E lajstrom azt igazolja, hogy a Drávántúli részek nyugati felének követei nem tartományt, s nem országot, hanem csak három vármegyét képviseltek, s képviseltetésök eredetileg a magyar megyékhez volt hasonló. Ez szintén nyomós bizonyíték ama részeknek a magyar államjog alá tartozandósága mellett.

Némiképen soron kivűl esik ugyan, de azért közvetve mégis összefüggésben áll a munka organismusával szerzőnek szép tanúlmánya *a zágrábi püspökség jószágairól és a magyar koronáról.* Ez a két értekezés egy-egy nyomtatott ívet tölt be Pesty könyvében. Mind a kettő nemcsak terjedelménél, de gazdag történeti tartalmánál fogva is igen becses és kiválóan érdekes munka. A zágrábi püspökség jószágairól írt értekezésben egészen fris nyomokon, de főleg nagyszorgalmú levéltári kutatások alapján mutatja ki szerző a zágrábi püspöki jószágok eredetét, az azok megrövidítésére vezető katonai intézkedéseket, a jószágok elcserélésére és más kármentesítési ügyletekre vonatkozó eseteket, melyek noha újkoriak, szélesebb körben aligha lesznek ismeretesek. E dolgozat magasan kiemelkedik az e tárgyról eddigelé írt összes más munkák, de sőt Kerchelichnek a zágrábi püspökség történetében e püspökség birtokairól közzétett jeles tanúlmánya felett is. A magyar koronáról szóló értekezésében a koronával, mint jogi fogalmak forrásával és erkölcsi személylyel foglalkozik szerző. Kimutatja lépésről-lépésre, hogy e tekintetben a régi századok és korunk felfogása közt eltérés forog fenn, és hogy »a magyar szent korona országai«-féle divatos szólam ugyanazon újabbkori phraseologiából van véve, a honnan a »három egy királyságot«, a »Regnum Marianumot« és ehhez hasonló más kifejezéseket kölcsönöztük. Árpádházi királyaink a koronát gyakran emlegették ugyan, de szent koronának sohasem nevezték. E kifejezéssel csak az Anjouk korában találkozunk először. Királyaink eredetileg a korona alatt országukat, t. i. Magyarországot és tartozékait értették. Vannak azonban esetek, midőn a korona alatt nem az országot, hanem magát a fejedelmet kell érteni. De akár az egyik, akár a másik értelemben használták királyaink a korona kifejezést, az mindenkor vitán kivűli kétségtelen ténynek tartatott, hogy a magyar korona fenhatósága kiterjed kivétel nélkűl minden terűletre, mely a magyar királytól fogadja a törvényeket és parancsokat. A magyar király koronájának egységéből következik Magyarországnak egysége is. A hol egy a korona és egy a király, ott egy a közjog és egy az állam. Ha mindazonáltal némely terű-

letek mégis külön elnevezéssel bírnak, azok nem lehetnek más egyebek, mint kormányzási kerületek. Királyaink, kik a magyar koronán kivül mást nem hordtak — a külföldre való tekintet itt elesik — magyar királyok voltak országuk minden részeiben, mely e koronának hűséggel tartozik.

Ide tartozik még, hogy a koronázott magyar királyok, mint ilyenek, az őket megillető egyházi kegyúri jogokat a Dráván túl is gyakorolták. Az ottani püspökök kinevezési formulája, miként a Liber Regiusban mindenki olvashatja, mindig az, hogy a király kinevezi például zágrábi vagy diakovári püspöknek Mihalovichot és Strossmayert, azon kegyúri jogánál fogva, melyet Magyarországban és a magyar koronának alávetett országokban elődei módjára gyakorol. Ekkép a horvátokra nézve minden jognak forrása Magyarországban van. A horvátok minden joga és szabadsága, nevezetesen »statutárius joga« is, melyről szerző alapos tájékozottsággal és kimerítően értekezik, magyar törvényeinkben s Magyarország alkotmányában bírja egyedüli kútfejét.

Minthogy ekként a Dráván túl Magyarországnak valóságos terűlete, nagyon természetes, hogy a régibb századokban ama vidéknek physiognomiája is igazán magyar volt. Nagy Lajos király minden szlavoniai várat magyarhangzású nevekkel nevezett el; így lett például Medvedből Medvevár, Raszinából Keresztúr stb. A horvát családok is magyarhangzású neveket vettek fel; ilyen a Kasztelánfy de Szentlélek, a Kapitánfy de Dresnica, a Vojkfy de Voikocz. A topographiai és földrajzi elnevezések is magyarok. Zágráb városának 1242. évi kiváltságlevelében ily határhelyek fordúlnak elő: Eöttevény, Köbölkút, Királyrévi. A chulmi grófságot 1370-ben »Halmi« tartománynak nevezik, Szent-Száva herczegség, a mai Herczegovina, 1536-ik évi oklevélben »Hercegfeuldynek« mondatik, a Száván-túl pedig, a mai Boszniában, a XIII. században gyakran szerepelt a »Sói Bánság«, sőt »Alföld« nevü zsupánság is említtetik. Voltak azonkivűl magyar nevű városok és falvak oly vidékeken, hol ma már nemzetünk emléke teljesen elhomályosúlt. Ilyenek Ujudvar, Sólyomfészek, Szent-György-vára, Szombathely, Szent-Mária, Pökör-Szerdahely, Kőkaproncza, Szent-Erzsébet, Kővár, Császárvár, Kristályföld, Hendegh-Kerth, Felső-Falu, Szerdahely, Nagy-Tábor, Szomszédvár. A régi határjáró levelek kifogyhatlan forrását nyújtják a bizonyítékoknak, hogy a magyar nyelv, azelőtt úgy Szlavóniában, mint a mai Horvátországban is, mily széles kiterjedésnek örvendett. E levelekben csak úgy hemzseg a határjelűl szolgáló sok tulfa, kőrösfa, szilfa, iharfa, gyertyánfa, jegenyefa, stb. Magyarország e részeiben tehát egykor magyar népség lakott.

A magyar állam integritását bizonyító ezen felsorolt külön-

féle történelmi érvekből vezeti le szerző horvát politikai doctrináit. E doctrinának rövid foglalata a következő tételekben vonható össze: 1. A Dráván túl vettessék vége minden kiváltságos helyzetnek s a Dráván-túli részek kapcsoltassanak vissza Magyarországhoz s rendeltessenek alá közvetlenül a magyar kormánynak. 2. Az 1868-ik évi kiegyezési törvénynek egész szelleme, iránya, tartalma hibás és Magyarországra nézve nagy igazságtalanság; eltörlendő tehát minden, mi a horvát separatismust ápolja. A centrifugal erőket hovahamarabb meg kell fékezni és a magyar államfenhatóságot érvényesíteni kell a Kárpátoktól Adriáig. Horvát királyság alkotására Magyarország nemcsak nem nyújthat kezet, de egész erejével küzdjön annak létrejötte ellen. 3. A zágrábi tartománygyűlések, a bán, a horvát autonom kormányzat, és minden, a mi ezekkel összefügg, adassék át a történelmi múltnak. Csak ez lehet üdvös Magyarországra nézve. Deák Ferencz az 1861-ik évi országgyűlés zárszavaiban mondja: »A mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet önmaga lemond, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.« Valamint tehát csak egy a magyar korona, úgy legyen ezentúl csak egy az alkotmány Dráván innen és Dráván túl, egy a közjog, egy a parlament és kormány, egy és ugyanaz a törvény.

Mint látjuk, Pesty a magyar történet megingathatatlan alapján egészen új államjogi iskolát épít fel, mely mindenesetre befolyással leend arra, hogy a horvát dolgokban eddigelé táplált téves és ingatag államjogi felfogásunkat tisztázzuk; de kétségkivül hatással leend főleg a nemzet fiatalabb generatiójának helyesebb politikai irányban való nevelésére. Hálás elismeréssel adózom szerzőnek, hogy tudományát, szorgalmát, és hazafi lelkesedését egy minden magyart közelről érdeklő gyakorlati téren érvényesítette s munkájával a hazai történetirásnak újabb babérokat aratott.

A csinosan kiállított könyv méltán megérdemli, hogy minél szélesebb körben olvastassék.

Dr. Szentkláray Jenő.

TÁRCZA.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A novemberi választmányi gyülést nov. 5-éről a gázcsövek megromlása s ennek következtében az Akadémia Kisfaludy terme gyér világítása miatt kénytelen volt a társulat nov. 12-ére halasztani. Báró Kemény Gábor megnyitván az ülést, dr. *Angyal* Dávid olvasta fel »I. Lipót kormánya és Magyarország« cz. tetszéssel fogadott értekezését.

Folyóügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy a Horváth Mihály ünnepélyen a szentesi emléktábla leleplezésénél okt. 22-én társulatunkat Szentkláray Jenő képviselte.

Újabban a társulat Máramaros-Szigetre kapott meghívást Szilágyi István 40 éves tanárkodása jubilaeumára nov. 17-ére. Képviselésével Lehóczky Tivadar vál. tagot és Hajdú Nagy Sándor r. tagot, mint Szilágyi István volt tanítványát bízta meg.

A Budavár visszavételéről írandó monografia érdekében megkeresett levéltárak felöl — két helyről érkezett válasz. *Bubics* Zsigmond, a hg. Esterházy javak zárgondnoka megigérte, hogy a kismartoni levéltár erre vonatkozó okiratainak kiadatását kieszközli. Hasonlóképen válasz érkezett *gr. Zichy* Nándortól is, a mely szerint szivesen megengedi *a társulat kiküldöttjének* a zsélyi családi levéltár átkutatását. A társulat ezzel *dr. Károlyi* Árpádot, mint a monografia íróját bízza meg.

Nagy Imre vál. tag előterjesztést tesz a gr. Zichy család okmánytára befejezését illetőleg. Az okmánytárból 4 kötet jelent meg, de nincs befejezve; gr. Zichy Károly a család néhai seniora halálával, a ki a kiadást nagylelkűen támogatta, a kiadás folytatása megszűnt. Pedig sajtókészen állanak az 5-ik kötetre való oklevélmásolatok az 1395—1401. évekből s készítendő volna egy általános index az egészhez. Ez ötödik kötet érdekében kéri a társulat intézkedését. A választmány elhatározta, hogy a gr. Zichy családhoz fordúl, nevezetesen pedig megkeresi gr. Zichy Jánost, mint boldogúlt Zichy Károly a volt senior fiát, — gr. Zichy Nándort, a mostani senioratis teljhatalmazottját, és gr. Zichy Jenőt, mint a család irodalmi kérdések iránt is érdeklődő tagját, azon

kéréssel, hassanak oda a grófi család körében, hogy családi okmánytáruk legalább e sajtókészen levő ötödik kötet kiadatásával kiegészíttessék.

A pénztárnok mult havi számadása szerint a társulat

bevétel	4064 frt 88 kr.
kiadás	3349 » 15 »
pénztármaradék	715 frt 73 kr.

Ezzel a gyűlés feloszlott.

A decz. 3-án tartott választmányi ülésen *Tanárky* Gedeon elnökölt. Három felolvasás volt. *Küffer* Béláé »Mátyás király s a nádori törvényszék« cz. a., *Komáromy* Andrásé »Gróf *Liszti* László a költő életéből« és *Csontosi* Jánosé »II. Endre és Gertrud arczképe a stuttgarti könyvtár egyik codexében« a ki egyuttal be is mutatta a codex illető lapjáról vett fotografiát. Mind a három értekezés tetszéssel fogadtatott.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagokúl felvétettek: *Konrády* Lajos Zborón (aj. Szádeczky.) Dr. *Velics* Antal (aj. a titkár.)

Lehoczky Tivadar és *H. Nagy* Sándor a mármaros-szigeti Szilágyi jubilaeumra kiküldött tagtársaink jelentik, hogy e díszes ünnepélyen megjelentek s társulatunk Lehoczky által tolmácsolt üdvözletét az ünnepelt hálás elismeréssel fogadta.

Gróf *Zichy* N. János a Zichy család okirattára dolgában múlt havi választmányi ülésünkből hozzáintézett megkeresésre igen szivélyes hangon válaszolt. Késznek jelenté ki magát, hogy a Zichy-család tagjait felszólítja, hogy a Zichy-codex még hátralevő kötetei kiadását vállalják el. A nemes gróf óhajtása az volna, hogy az V-ik kötettel ne fejeztessék be a kiadás, de a későbbi századokból való okíratok is vétessenek fel. Az elnökség már felelt e megkeresésre. A társulat nagy veszteségnek tartaná irodalmukra nézve, ha az V-ik kötettel a Zichy-család okirattára befejeztetnék. A XV-ik századon kezdve is épen oly becses, sőt némi tekintetben még becsesebb a családi levéltár. A haza és közügy terén szerepelt Zichyekre vonatkozó adatok tulajdonkép itt kezdődnek s e tekintetben oly becses és gazdag, hogy minden eddigelé megjelent családi okmánytárral diadalmasan állja ki a versenyt. Hálás köszönettel veszi tehát a nemes gróf ajánlatát s az ügyet ismételten melegen ajánlja a gróf figyelmébe.

Vay Kázmér Darányból beküldé családi levéltárából azon okíratokat, melyeket történeti vonatkozásuknál fogva fontosoknak itélt; a következő levél kiséretében:

Vonatkozással a 79/85. számú becses megkeresésre, van szerencsém az abban érintett okmányokat szíves betekintés végett átaltenni.

Azokat nagy csomagok közül szedvén össze, magam belátása szerint 7 részre osztottam és csomagoltam, u. m.

I. Különböző 1258—1552-ig terjedő időszakból kiállított 25 drb magány-okmány, ezeket részben a szépen megóvott pecsét, érdekes aláírások s régiségök érdeke folytán választottam ki.

II. 27 drb Vay Ádámra vonatkozó irat, közte 7 eredeti, (6 Rákóczy, 1 Mária Terézia.)

III. 10 drb Vay Ádám első neje: Iványi Fekete Erzsébet és annak atyja, a Muránynál is vitézkedett Fekete Lászlóra és fegyvertársa Vadászy Pálra vonatkozó levél.

IV. 9 darab Vay Ádám 2-dik neje Zay Anna asszonyra vonatkozó írás.

V. Ifj. Vay Ádám kegyelmi kérvénye és önigazolása 21 drban.

VI. A Familia régiségére vonatkozó néhány geneologiai adat s egy általam kidolgozott s a legújabb korig terjedő családfa.

VII. Conda-Balla és Szentes községeket a tatár 1668-ban elpusztítja, 2 drb levél; és egy régi német nyelven írt hadi napló.

Az okiratok jelentés tétel végett kiadatnak *Nagy* Imre és *Thaly* Kálmán választmányi tagoknak.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását. E szerint

bevétel volt	1838 frt 33 kr.
kiadás	186 » 62 »
pénztári maradék	1651 frt 71 kr.

Végül zárt ülés tartatott, melyben határozattá lőn, hogy a választmányi tagok felkéretnek, hogy a társulat közlönyének érdekesebbé tétele szempontjából az újon megjelent munkák szükség szerint rövidebb vagy hosszabb ismertetését vállalják el, mely czélból a titkári hivatal által körlevélileg fognak megkerestetni.

A jövő évi januári gyűlés közgyülés lesz, melyben elnökök s a választmány egy harmad része fognak választatni. Halálozás által két hely ürült meg, a Botka Tivadaré, ki jan. 6-án s Szalay Józsefé, ki márcz. 15-én halt meg, az első 1884-ben, az utólsó 1885-ben lett utóljára megválasztva.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADVÁNYAI.

Akadémiánk a nyári szünidök alatt is nagy tevékenységet fejtett ki: egész hosszú sorozat áll előttünk újabb kiadványaiból.

A *Történelmi Bizottság* kiadványaiból a Magyar Országgyülési Emlékek IX-ik kötete hagyta el a sajtót. E kötet az 1598—1601 közti országgyülések aktáit hozza, történeti bevezetésekkel ellátva. A szerkesztést most *Fraknói* és *Károlyi* közösen végzik — s egészen az eddigi szellemben. Mint a megelőző kötetek, ez is a tárgyalt korszakot sok tekintetben új világításban tünteti fel. — Nagybecsü családtörténet a »székesi gróf Bercsényi család«-é, *Thaly* Kálmántól melynek az 1-sö

öktete jelent meg, mely 1525-től a nagy nevü kurucz fővezérig terjed. E széleskörü levéltári kutatáson épült s nagy szorgalommal és gondos utánjárással készült munkáról, melynek egyik érdekes szakaszát már bemutattuk olvasóinknak, tüzetesb ismertetést fogunk adni. — *Majláth* Béla kiadta a szőnyi béke okmánytárát, bevezetéssel ellátva, mely részletesen beszéli el a béke történetét. Egyike a legnevezetesebb békéknek, mely a későbbi időkre is kihatott. Összesen 116 oklevél van benne közölve, melyek a bécsi titkos s számos más hazai levéltárakból vannak összeszedve. — A *Mátyás* Flórián által szerkesztett Fontes Domestici folytatását a bizottság vette át. A most megjelent IV-ik kötet, a »Chronica minora«, öt kisebb krónikát tartalmaz. — *Nilles* Miklós »Simbolae« czimü munkáját két kötetben, mely a keleti egyház magyarországi történeteit tárgyalja, a bizottság s a román akadémia segélyezték. A nagy gonddal és tudományos apparatussal szerkesztett gyüjteménynyel új világításban állítja elő a keleti egyház unioja történetét. A II-ik osztály *Fejérpataky* László »A királyi cancellária az Árpádok korában« czimü székfoglalóját mint önálló munkát adta ki. Beható diplomatikai tanúlmány, mely egy fontos diplomatikai kérdést tisztába hoz. Fejérpataky az újabb iskolának növendéke, ennek szellemében tárgyalja a felvett kérdést, melynek anyagját nagy szorgalommal hordta össze: csak hogy egyet említsünk, a cancellárok névsorának összeállítása s critikája valóban nagy szolgálat történetirásunknak. — Az Értekezések közt megjelent: *Zsilinszkytől* az $163^6/_7$ pozsonyi országgyülés története, mely országgyülés, mint tudva van, Rákóczy későbbi támadásának okát képezte; *Bunyitaitól* »A mai Nagy-Várad megalapítása«; a város 1692-iki látképével; *Ortvaytól* »Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai praehistorikus kőeszközök eredete s régisége körül.«

Az I. osztály Értekezései közt két füzet érdekelheti olvasóinkat: Kiktől tanúlt a magyar irni olvasni? *Volftól*, a mely felelet Asboth hasonló nevü s a közleményekben megjelent czikkére; s Isota Nogarola *Ábeltől* nagybecsü adaléka a humanismus történetéhez — mely egyszersmind arról is értesit, hogy Isota müveinek sajtó alá rendezésével gróf Apponyi Sándor Ábel Jenő derék ifjú tudósunkat bízta meg.

Magának az Akadémiának egyik legnevezetesebb publicatiója: »*Körösi Csoma* Sándor dolgozatai« *Duka* Tivadartól. Körösinek csak kisebb dolgozatai vannak felvéve, még pedig magyar fordításban s két nagy: tibeti nyelvtana és szótára, könnyen érthető okokból nem foglalnak helyet a gyüjteményben — ezek mint szakmunkák nem érdekelhetik a nagy közönséget. Megelőzi e gyüjteményt Körösi kimerítő életrajza Dukától. A szeretet és ragaszkodás melegségével, a bámulat és tisztelet őszinte érzésével irt dolgozat ez. Dukát bántotta, hogy Körösit még ma is annyian félreismerik s még jobban, hogy szép jellemét, erös tetterejét, a tudománynak hozott szolgálatait oly kevesen ismerik — épen honfitársai közt. Igaz, azért indúlt el, hogy a hunok bölcsőjét feltalálja: de nem

magát a hun népet kereste ő, hanem azokat a tibeti és mongol nyelven írt könyveket, melyekből kelet, az ismeretlen kelet östörténetét vélte megtanúlhatni. Ezért indúlt el, de amint látköre szélesült, terve is módosúlt. Elhatározta hogy kulesot fog adni az európai, főként az angol tudós világ kezébe, melylyel Közép-Ázsia megismeréséhez juthatna s életének legszebb 9 évet a tibetismus alapos megtanúlására szentelé. Nem ábránd vezette tehát útjában, hanem öntudatos czél, nem légvárt akart építeni, hanem szolgálatot tenni a tudománynak. S czélját elérte. De minő áldozatok árán! Senki sem fogja Duka szép könyvét megindúlás nélkül letenni, senki sem lesz honfitársai közt, ki köszönetet ne mondjon neki a helyszínén összehordott adatokért. A munkához Körösi arczképe, síremléke, s egy térkép vannak mellékelve.

A könyvkiadó bizottság három cyklusából egy-egy kötet látott világot. *Malo Carthytól* »Anglia története korunkban« az I. kötet, az újabb angol irodalom egyik legkiemelkedőbb terméke *Szász* Béla fordításában. E mű annál fogva is, mert korunk történetét adja, kiváló érdekkel bír. Dante »Isteni színjátékának« első része, a Pokol, fordítva s a munka megértéséhez szükséges jegyzetekkel s bevezetéssel ellátva *Szász* Károly által, mely míg egy felől Szász Károly műfordításaira a koszorút teszi fel, irodalmunkban régi hézagot pótol. Végűl a »Törvénykezési Elmekórtan« Kraszt-Ebingtől, fordítva *Schwarzer* által, melynek rövid bevezetése a kérdés történeti oldalát tárgyalja. Nem is szólva Szász Károly műfordításáról — a másik két munka fordításáról is csak elismeréssel szólhatunk.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

A hazai történet s az azzal kapcsolatos tudományok iránti érdeklődésnek igen örvendetes jele, hogy a vidéki társúlatok száma folytonosan szaporodik, a meglevők pedig tért foglalnak. S ezzel kapcsolatban egy újabb irány is kezd érvényesülni: a vidéki muzeumok száma folytonosan szaporodik. E társúlatok sorában a legfiatalabb a Sopronmegyei, mely nov. 13-án tartotta megalakúlását Sopronban *Bubics* Zsigmond elnöklete alatt. Az »értekezlet« népes volt: összegyült a megye színe java: úgy, hogy az azonnal alakúló gyűléssé válhatott, mely a nevet is: »régészeti társúlat« megállapítá. Bubics meleg hangú s emelkedett szellemű beszéde nagy hatást tett a jelenlevőkre, mely még fokozódott, midőn Paur Iván, az ősz tudós felállott — s első szavaival nemcsak megvetette az új társúlatnak alapját, hanem azt működésének megkezdésére is képessé tette: felajánlva ennek azon nagy gonddal, fáradsággal, költséggel és szaktudománynyal összeállított gyüjteményt, melyet ő a megye területéről hosszu évtizedek alatt összegyüjtött s a tudomány számára megmentett. Beszédét szünni nem akaró tapsokkal s éljenzések-

kel fogadták, s azonnal elhatározták hogy a gyüjtemény örökre a Paur Iván nevét viselje. Ezután a *Paur* Iván *Bella* Lajos és *Szontágh* Hugó által kidolgozott alapszabályi tervezet fogadtatott el. Most áttértek a tisztikar megválasztására. Tiszteletbeli elnök lett: Paur Iván, elnök: Bubics Zsigmond, másodelnök: Simon Ödön, I. titkár Bella Lajos, II. titkár: Récsei Viktor, pénztáros: Vaniss Adolf, főcustos: Horváth Kristóf, segédcustos classicai numismatikára: Herz József, segédcustos a magyar és általános numismaticára: Poszvék Gusztáv, segédcustos festészet, szobrászat és müépítészetre: ifj. Storno Ferenc, jogtanácsos: dr. Lágler Alfred; választmányi tagok: Seffer Ákos, Kovács Antal, Berg Gusztáv báró. Dr. Merényi Lajos, Nagy Károly, Lévai Pál, Szontágh Hugó, Rosz József, Dr. Hérics Tóth Nep. János, Müllner Mátyás, Ulber Mátyás, Szabó Károly, tanfelügyelő, Augusztinecz Antal báró, Lóskay Fidél, Németh Ferenc, Zetl Gusztáv, Huszthy Ödön, Somogyi József. A tagdij 2 frtban állapitatott meg, az alapitók egyszer-mindenkorra 100 frtot fizetnek. Magán a gyülésen 64 tag jelentkezett.

— A BÉKÉSMEGYEI RÉGÉSZ- MIVELŐDÉS- ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET közgyülése nov. hó 15-én, vasárnap délután, Gyulán, a vármegyeháza kisebb tanácstermében a közönség nagy érdeklődése mellett tartatott meg. A közgyülést Göndöcs Benedek egyleti elnök nyitotta meg. Miután üdvözölte a szép számmal egybegyült közönséget, vázolta az egyletnek ez évi müködését. Ezután »Bonyhay Benjamin emlékezete« czimü müvét olvasta fel. Ezután dr. Karácsonyi János várad-olaszi, r. k. segédlelkész, »Török-világ Békésmegyében« czimü dolgozatát olvasta fel Makucz gyulai s. lelkész. Az alapos és kimerítő mü folytonosan lebilincselte a hallgatók érdeklődését. A felolvasott müvek közül különösen kiemelendő Zsilinszky Mihály főtitkáré: Győry Vilmos életleirása. Győry Vilmosról nem csak mint papról, mint iróról, mint nemes lelkü emberről, de mint benső barátjáról is megemlékezett. A felolvasás zajos tapssal és éljentéssel fogadtatott. A nyilvános felolvasó estély bevégződvén, zárt ülés zartatott, melyben az egylet alapszabályainak módositása, illetőleg kibővítése elhatároztatván, ezzel az egylet müködésének tágabb tér nyittatott. Ennek folytán szükségessé vált egy másodtitkári s egy jegyzői állás rendszeresitése, mely II-od titkári állásra dr. Karácsonyi János s a jegyzői állásra Finta Ignácz, választmányi tagokul pedig: Terenyi Lajos, dr. Báttaszéki Lajos, Gajdacs Pál és Eördögh Lajos lettek megválasztva. A pénztárnoki jelentésből kitetszőleg az 1884/5. évben befolyt 612 frt, kiadás volt 611 forint 8 kr. Az egylet pénze összesen 4124 forint. A muzeum-igazgatói jelentésnek legfőbb mozzanata volt, hogy Kocsis Sándor Amerikában (Tenessei államban) élő hazánkfiának köszönet nyilváníttassék azon nemes áldozatkészségéért, hogy a gyulai muzeumnak oly sok drága mindenféle különlegességeket adományozott. Ugyancsak inditvány folytán elfogadtatott, hogy úgy özvegy Bonyhainénak, mint özv. Győry Vilmosnénak az egylet részéről részvétnyilatkozat küldessék.

— A HUNYADMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT mult hónapban tartott szakgyülésének figyelemreméltó tárgysorozata volt. König Pál a Téglás Gáborral gyüjtött ujabb daciai feliratokat bemutatva, tüzetesen értekezett a flamen nevü papi méltóságról, ama felirat alapján, mely gr. Teleki György naláczi kastélya mellett találtatott. Ugyanő olvasta fel Téglás István kőhalmi igazgatónak a tilicskai ösvárakról irt jelentését. Téglás Istvánnak sikerült Szebenmegye nyugati részén több oly erősséget felfedezni, melyek a római hódítás ellen látszanak irányúlni. Ilyen a tilicskai is, mely szakkörökben érdeklődésre számító fölfedezés. Kun Róbert társulati titkár levéltári kutatás alapján (főleg a n.-szebeni katonai parancsnokságnál,) igen sikerült értekezést olvasott fel a Hora lázadás elnyomásáról. Végül Nemes Samu hátszegi járásbíró referált az általa felfedezett hátszegi várról. — A deczember havi szakgyülésben Kuun Géza gróf elnöklete alatt Kun Róbert társulati titkár felolvasta a Hórakorszakot tárgyaló tanúlmányának a lázadás elfojtásával és hunyadmegyei végszakával foglalkozó fejezetét. Azután König Pál mutatta be Téglási István kőhalmi igazgatónak hunyadmegyei népviseletek díszítményeinek sztrigy-völgyi csoporjából készített albumát, mint részletét egy culturtörténelmileg is figyelemre méltó vállalatnak, melyet e megye ősrégi motivumokat tartalmazó háziipari ornamenticajáról készít. Soós Antal képezdei tanár a vajda-hunyadi szabóknak Bethlen Gábortól eredő szabadalom levélről értekezett.

IRODALMI SZEMLE.

Balics Lajosnak »A római katholikus egyház története Magyarországban« czímü munkája I. kötete fekszik előttünk. Szent-István megkoronáztatásától Szent-László haláláig (1000—1095) terjed e meglehetősen vaskos kötet. Pályadíjat nyert a Szent-István Társulattól, s a Tárkányi Béla bőkezüsége tette lehetővé ugyanezen társulat kiadásában napfényre jutását. Maga a munka hézagot pótlónak igérkezik. Azon körülmény pedig, hogy ezen első kötet alig egy rövid század történetét tárja fel a magyar katholikus egyház életéből, — azt sejteti velünk, hogy egy monumentalis, több kötetre terjedő munkával állunk szemben, mely az említett egyházat emelkedésében, hanyatlásában és újra éledésében fogja a magyar tudós világnak felmutatni. Az első kötet azt mutatja, hogy szerző nem avatatlan kezekkel fogott a nagy munka megirásához. Figyelme mindenre, a legapróbb részletig kiterjed, mit czéljára alkalmasnak vél. Ügyesen csoportosítja az eseményeket. Hü képét igyekszik adni ama kor politikai és egyházi életének úgy itt nálunk, mint Európa nyugati nemzeteinél. Föltünteti ama viszonyt, melyben állam és egyház a XI. században egymáshoz álltak. Elősorolja azon okokat, melyek a római katholikus egyház reformálására vezették főpapjai legnevezetesebb-

jeit: egy VII. Gergelyt, egy III. Inczét. Ecseteli a hübériség kifejlődését nyugaton, mely a császári hatalomnak az egyházi hatalom rovására lett emelkedését eredményezte, s végre hosszas és elkeseredett harczot szült a kettő között, mely végre is a pápaság teljes diadalra jutásával végződött. A nyugati államokéhoz hasonlítja hazánk viszonyát a római egyházhoz, mely minden idegen — tehát pápai — befolyástól is elismerte függetlenségét Magyarországnak. A magyar király hübérese soha, csak szövetségese volt a pápának. Elmondja a magyar katholikus egyház megalapításának történetét; küzdelmét a pogánysággal s diadalát azon az első században. Jellemzi Szent-István, Szent-László áldásos működését a pogány magyarságnak a keresztyén egyházba való vezetését illetőleg, s végül megismertet az egyház belszervezetével, a hierarchiai, vallásos és müveltségi viszonyokkal. S mindezt elég tanúlságosan s bíztatólag arra, hogy a következő kötetek sem fognak a lelkiismeretes, részrehajlatlan kidolgozásban semmi kivánni valót hagyni hátra.

— Hazánk újabbkori története forrásainak száma egygyel ismét gazdagabb lett. A mód, melyen országgyüléseink tárgyalásai hosszas időn keresztül folytak, sokban különbözött a maitól. Az országos üléseket régebben a kerületi ülések előzték meg, melyekben meghányták-vetették azokat a dolgokat, melyekről az országos ülésekben a Karok és Rendek határozandók valának. A kerületi ülések mintegy a részleges országgyülés jellegével bírtak. Ma a kerületi üléseket az ugynevezett *pártértekezletek* helyettesítik, melyeken szintúgy mint amazokon, megrostálják az egyes pártok külön-külön azt, mi felett a plenumban ismét síkra szállnak. A régi rendszert követő országgyülések egyikéről, az 1830-ikiról, vezetett napló fekszik előttünk: *Guzmics* Izidor naplója, melyet Pannonhalmának érdemes és nagytudományú főapátja, *Vaszary* Kolos, bocsátott a világ elé. Guzmics e nevezetes országgyülés megnyilta után nehány napot Pozsonyban töltött, honnan Pannonhalmára tért vissza. Nem volt tehát közvetlen szemtanúja az országgyülés folyásának, de volt tudósítója, ki az eseményekről öt koronként úgy látszik — pontosan értesité. Mert az egykorú naplóirók: Bertha Sándor, Orosz József nem mondanak ellen a Guzmics-napló adatainak, melyeket Vaszary nagyon sokszor az országgyülés actáinak adataival is igazol. Sőt a Guzmics-napló sok olyan momentumát örökitette meg ezen országgyülés eseményeinek, melyekről Orosz és Bertha, sőt az országgyülés actái sem látszanak tudni semmit. Vaszary Kolos egyrészről áldozott nagy rendbelije emlékének, midőn e följegyzéseket sajtó alá adta, másfelől szolgálatot tett a magyar történetirásnak, mely e század eseményeinek megismertetésében, föltárásában az egykorú följegyzéseket sem hagyhatja figyelmen kivül. Különben magok a följegyzések az országgyülés szokott folyásáról szólnak. Az időnek igen nagy részét most is a sérelmek orvoslásának sürgetése foglalta el, ha engedékenynek látjuk is a rendeket, midőn a királyi propositiók tárgyalása s a sérelmek fölsorolásáról van

szó. De hogy még sem múlt el a gyűlés minden eredmény nélkül, egyedül ama tárgyalásaira kell mutatnunk, mely a magyar nyelvnek megadta ama jogot, mely azt a nemzet életében megilleti.

— Karkecz Lajos egy vékony kötetben összeállította azon adatokat, melyek Szolnok közoktatásának és plebániájának történetére vonatkoznak. Munkájából szorgalom tünik ki a Szolnokon található adatok összekeresését illetőleg, de a feldolgozásban nem szerencsés. Egyszerüen összefüzi az adatokat, közölvén az okleveleket alphától omegáig s nem felejti el megjegyezni, hogy az illető okirat minő szám alatt adatott ki (pl. 1842-ben) Erczly Alajos kamarai tanácsosnak jelentéstétel végett — és mindent mindenütt a szövegben. Ezen mód pedig épen alkalmas arra, hogy egy munkát necsak élvezhetetlenné, hanem használhatatlanná is tegyen azokra nézve, kik azt akár kedvtelésből elolvasni, akár tudományos czélból használni akarják. A források megnevezésének helye a lap alján van, hol tetszés szerint körülírhatjuk megtalálásának helyét, számát stb., s igy nem leszünk kitéve annak, hogy munkánk sutba dobásával mondjanak arról bírálatot. Említők fennebb, hogy szerző e monographia irásánál csak is a Szolnokon található adatokra támaszkodik. Forrásmunkákúl Ribáry »Világtörténet«-ét s Rupp »Magyarország leirás«-át találjuk megnevezve. Másról nem tud semmit. Pedig valószinü, hogy többet ne említsek, ha Molnár Aladárnak »A közoktatás története Magyarországon« cz. munkáját felüti vala, sokkal több adatot talált volna abban, czéljának megfelelőt, s talán máskép irta volna meg azt, a mire vállalkozott. Nagy hibája a munkának még az is, hogy túlságosan magán hordja szerző felekezetiségének bélyegét. Bethlen Gábort Pázmány Péter soha sem mondta volna »zavart okozott erdélyi fejedelemnek.« Ő (Bethlen) nemzete vallási és politikai szabadságáért szállott a sikra. S nem is ő kezdte; csak folytatója volt Bocskay művének, melyet halála után 19 évvel I. Rákóczy György Westphaliában fejezett be. Karkecz felfogása szerint mi mások lettek volna hát ez államférfiak, mint rebellisek? Csakhogy szereplésökről már letünt háromszáz esztendő eseményei mondtak itéletet. Egyébiránt ott, hol Karkecz az események összefüzésében e századba ér: munkája figyelmet érdemel, s nem minden haszon nélkül fogja forgatni egy második Molnár Aladár, ki az általa elkezdett becses mű betetőzésére vállalkozik. Talál benne adatot, mi több mással egybevetve, pontosabb, részletesebb rajzát fogja adni ama viszonyoknak, melyek között közoktatásügyünk mai állapotára emelkedett.

— Iványi István érdekes monographiában rajzolja »A tiszai határörvidék« felállításának és szereplésének 1686—1750-ig terjedő történetét. 1686 fontos időpont reánk magyarokra nézve. Ez évben szabadúl fel Buda s vele együtt hazánk (a Tisza-Maros-köz kivételével) a török félhold 145 éves uralma alól. A szabaddá lett földnek, a még török lakta területről jövő megtámadás esetén, védelméről kellett gondoskodni. S a bécsi haditanács kieszelte a határörvidéki rendszert. Kezdetben magyar

kapitányok alatt álló őrségre gondoltak a palánkok őrizését illetőleg, de a német parancsnokok nem igen hajoltak meg a haditanács rendelete előtt, s így történt, hogy pl. a Szeged kapitányává kinevezett Bercsényi Miklós a vár kulcsait, a várparancsnoktól, a király rendelete daczára sem kapta kezébe soha. Ez alatt megkezdődött a ráczok bevándorlása. 1687-ben Petrovics Novák vezet be egy csapatot a török határról. Leopold kiáltványai a balkáni összes szlávokhoz, Csernovics Arzén ippeki patriarchát 36.000 rácz és albán család élén csábítja a beköltözésre, kik a Szerémségben, Szlavoniában telepíttettek le. Ezekből lettek a török-magyar határ őrei. Annyi kétségtelen, hogy betelepítésökben nem csupán a török becsapástól való félelem játszott szerepet; — alkalmas eszköznek gondolták, esetleg az Alföld magyarságának megfékezésére. S a szervezést a haditanács miképen vitte keresztül? Tabula rasa-nak nézte a magyar földet, mely felett a fegyverjognál (?) fogva önkényüleg rendelkezhetik. Lépésről-lépésre haladt a magyar alkotmány megsemmisítése felé. Mily erőszakosan jártak el a határőrvidék felállításával, mutatja azon tény, hogy az ujra éledt Bácsmegye tisztikarát felfüggesztették, az örökös főispánt, Széchenyi Pál kalocsai érseket, (ki pedig kedvencze volt a bécsi udvarnak) jogaiban megsértették. Nem használt semmit a megye panasza, nem az érsek-főispán fölterjesztése, s a magyar királyi kanczellária erélyes felszólalása a jogtalanság ellen, gyalázatnak bélyegezvén a magyar nemzetre nézve, hogy az ország határait idegen nemzetbeliek védjék. 1703-ban már szervezve volt a határőrvidék, s állott a *rácz militia* (*nemzeti* militiának nevezvén azt), de magyar militiáról egy árva szócska sincs. Nemsokára meglett az új hadsereg vérkeresztsége is. A Rákóczi-féle mozgalomban valóságos irtó hadat viselt e militia a védtelen magyarság ellen, melyet a kuruczok hasonlóval viszonoztak. A pasza-roviczi béke (1718) után a Bánság is visszakerülvén a töröktől, e határőrség létjoga is megszűnt. De azért fennállott, és sánczaiból sanyargatta a vidék lakosságát, míg az 1741. országgyülés egyik végzése alapján ki nem mondták, hogy e katonai helyek a vármegyék fennhatósága alá álljanak, mely azonban csak 1745-ben kegyelmes királyi rendelettel hajtatott végre. Ez Iványi munkájának gondolatmenete. A feladatot, melyet maga elé tüzött, ritka szerencsével oldotta meg, becses munkát adván úgy az olvasni szerető közönség, mint a tudós világ kezébe.

— A HONTMEGYEI KASZINÓ TÁRSULATNAK 1860. okt. 2-án Ipolyságon tartott közgyülésén báró Majthényi László indítványozta Drégel hős védője, Szondi György emlékének szobor által való megörökítését. Az eszme lelkesült viszhangra talált a társulatnál s annak keresztül vitelével egy jobbára országos hírü emberekből álló választmányt bíztak meg. De az alkotmányos korszaknak pirkadó fénye csak múló fény volt, melynek eltünte a Szondi-emlék ügyének is akadályt vetett. 1867-ben feltünt alkotmányos életünk hajnala, s a Szondi-emlék választmánya megbízatásának megvalósításához fogott. A fáradozást csak szerény siker koro-

názta, mig hazánk bíboros főpapja, Simor János nem állt az ügy élére, s mint a Drégeli vár ura, az egykori hős várnagynak emlék felállitását bőkezüségével lehetségessé nem tette. Most áll az emlék: a »Szondi-kápolna«, melyet Szondi György hősi halálának örök emlékezetére szentelt a hazafiúi kegyelet. A felszentelési ünnepély alkalmából Hontmegye alispánja, a Szondi-emlék ügynek lelkes bajnoka, *Pongrácz* Lajos máskép is akart áldozni a hős emlékének. Emléklapot (»Drégeli Emléklap«) adott ki, a melyben beszámol a választmány sáfárkodásáról, s míg némelyek történelmi czikkekben Szondi hősi halálát, Drégel vára történetének rövid vázlatát mondják el, mások költeményekben dicsőitik a hazáért való önfeláldozásnak e nemes példányképét. Nagy Iván, Höke Lajos, Kubinyi Ferencz, Velics Antal, Jankó E. Vilmos neveikkel találkozunk ez »Emléklap« hasábjain, kik eredeti és nyomtatott források alapján irták le a várnak és hős védőjének viszontagságos életét. E kápolna Simor bibornok-primás bőkezüségén kivül Hont megye hazafiúi kegyeletének is emléke. Követésre méltó példa. Hisz oly sokan haltak e honért. Pedig a mely nemzet elhúnyt nagyjait megbecsüli, önmagát becsüli meg.

— Weber Sámu tagtársunk, kit fölolvasásaiból s társulatunk közlönyében megjelent czikkeiből olvasóink is ismernek s ki különösen Szepesmegye történetének egyik alapos kutatója, kiadta a *Bélai* evang. egyház monographiáját az ottani egyház jubileuma alkalmából. Nemcsak egyház- és politikai, hanem cultur és irodalom-történeti adat is sok van benne, főként az egyházi élet és iskolázás történetére vonatkozólag, melyek jelentékeny része kézirati források alapján van irva. A lelkészekről és tanitókról egész kis biografiákat hoz e derék munka, melynek tiszta jövedelme a bélai szegényeknek van szánva.

— »Szilágyi István életrajza és az ő irodalmi munkássága« czim alatt Hajdú Nagy Sándor a Szilágyi jubilaeum alkalmából kiadta az ünnepelt életrajzát külön lenyomatból, mely a Szilágyi-Album egy részét teszi.

— A Székely-egyleti képes naptárra felhívjuk olvasóink figyelmét, — mert abban több történelmi dolgozat foglaltatik, melyek e naptárnak maradandó becset biztositnak. Ilyenek: az elhunyt gróf Teleki Miklós czikke »gróf Teleky Mihály s egy maros-széki marchalis székgyülés 1822—1826 közt«, egy darab történet; Fogsági emlékek *Árkosi* Mózestől; a magyar nemzeti viseletről s szokásokról *Deák* Farkastól. Ez utóbbi az újabb kutatások szinvonalán álló, rövidbe foglalt müvelődéstörténet.

— Stamffel Károly »Kortársaink« czim alatt egy uj 20 kros életrajzi sorozatot indított meg, melyek közül a két első már megjelent, Tisza Kálmán és Rónay Jácint életrajzait hozván. Az elsőt *Visi* Imre irta, még pedig a tiz éves miniszterelnöki jubilaeum alkalmával. Kiváló gonddal és előszeretettel dolgozott életrajz, mely a kort is festi, melyekben Tisza szereplése kezdetét vette. Annyi érdekes és jellemző adatot

tudott összegyüjteni, hogy munkáját e kor történetírói is használhatni fogják, s az adatokat oly szépen tudta feldolgozni, hogy a közönség élvezettel fogja olvasni. A másik *Rónay* Jáczint életrajza *Pór* Antaltól. Rónay életpályája kezdettől végig drámai érdekkel bír, menekülése, visszatérése, alkalmaztatása az udvarnál, s a hogy ő minden téren és minden helyen haszonnal tudta szolgálni hazáját, mind ez szépen van Pór által leírva.

— A »MAGYAR HÖLGYEK ÉLETRAJZAI«-BÓL, melyet hasonlag Stampfel ad ki, a megjelent első füzet, I. Rákóczi György nejének, Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony életének van szentelve. Fejedelmi nő a szó legnemesebb értelmében. Munkás, önfeláldozó, hü hitves, szerető és gondos anya. Hitében rendíthetetlen; istenben való megnyugvással fogadja a sors csapásait. Minden szépre és jóra egyaránt fogékony lélek. Az árvák védangyala. Mint »gazdasszony« a roppant uradalmak gazdasági ügyeit intézi, mert férjét a politikai gondok veszik igénybe. A férje iránt való szerelem, ragaszkodás az, mely irányt ad életének. Megosztja vele híven az élet terheit. S szerelmét, ragaszkodását nem pazarolja érdemetlenre. A fejedelem halála után vigasztalást, enyhülést keres uradalmai igazgatásában, s a vallásos ügyek rendezésében. Kissebbik fia, Zsigmond házassága V. Frigyes pfalzi választó leányával, pillanatra felvidítja a búba merült özvegy fejedelemasszonyt. Nem sokáig tart a boldogság. Rövid félév alatt menyét s szeretett fiát, Zsigmondot eltemeti. Még nem telt be a szenvedések pohara. II. Rákóczi György meggondolatlan tettei a végtelen szenvedések hosszú sorát árasztották a nemzetre. Lorántffy Zsuzsánna mindent elkövet az ifjú fejedelem bukásának elhárítására. De nem sikerült. Azonban nem érte meg. Két héttel fiának hősi halála előtt öseihez költözött. Endrődy Sándor, a munka szerzője, gondosan, részletesen tárgyalja a nemes nő jellemét minden pontjában. Kétségtelenül hasznos olvasmányát fogja képezni hazánk szépnemének.

— A MAGYAR HELIKONBAN a nyáron az életrajzok egész hosszú sorozata jelent meg, melyek közül addig, míg a többire is sor kerülne, ezúttal két államférfiú életére hívjuk fel olvasóink figyelmét. Mindkettő *Deák* Farkas tollából van, s az első Bethlen Miklós életét írja le. Bethlen Miklós szereplése Erdély hanyatlása korára. Apafi uralkodása idejére, de befolyása és hatása e fejedelem uralkodása végére esik. Teleki 1690-ben a zernyesti csatatéren, Tökölyi ellen küzdve esik el. Erdély uratlan marad, s fiai Bécs felé kezdenek gravitálni, míg hosszas alkudozás, tanácskozás eredményeképen megszületik a »Leopoldinum Diploma«, mely Erdély csaknem százötven évre terjedő önálló állam-életének véget vet. Ez alkudozásokban főszerep jutott Bethlen Miklósnak, ki 1642-ben szeptember 1-én született. 1661-ben a heidelbergi egyetemre ment, honnan beutazta Német-, Angol- és Franczia-országot, s 1664. közepén mint kész ember tért vissza hazájába. Most hadi tapasztalatok megszerzése végett Vesselényi Ferencz, majd a költő Zrinyi Miklós udvarát keresi

fel, hol jelen van a nagy hős tragicus halálán, a mint ez egy megsebzett vadkannak, mások szerint pedig orgyilkosságnak, esik áldozatúl. Bethlen Miklós »Önéletírásai«-ban az elsőt mondja a hős halála módjának. Miután Velenczében is megfordúlt, ujra Erdélybe ment, s csakhamar részt vett hazája politikai életében. Mint udvarhelyszéki főkapitány, egyike volt azoknak, kik Bánffy Dénest Koppándon el akarták fogni, s egyike azoknak, kik később halálra ítélték. Később a Béldi-féle összeesküvésben való részesség gyanújába esett, s e miatt fogságot is kellett szenvednie, melyből 1677. tavaszán szabadúlt meg sok törekedésre. Apafi halála után várt Bethlen Miklósra fontosabb szerep, melyet államférfiúi előrelátással, bölcsességgel s igaz magyar hazafisággal töltött be. 1716-ban, 74 éves korában, fejezte be életét Bécsben, hol 1708 után lakott. Ezt a hosszú, érdemekben, hibákban, tévedésekben gazdag életetfesti Deák Farkas munkájában odaadással. Megvilágítni törekszik minden oldalról Bethlen jellemét, nem hallgatván el érdemeiből, de nem palástolván el egyszersmind hibáiból is semmit. Érdekes kis munka, s érdemes reá, hogy olvasni szerető közönségünk körében mentől számosabb olvasóra találjon.

»Gróf Dessewffy Aurél életrajzát« a helikoni füzetek során szintén Deák Farkasnak köszönhetjük. Magyarország újjászületésének történetében Dessewffy Aurél kiváló helyet foglal el. Az 1825. szeptember havára összehívott országgyülés kezdete emez újjászületésnek. Atyja Aurélnek — Dessewffy József — ez országgyűlésen Szabolcs megyét képviselte, s egyike volt az ellenzék legkitünöbb vezéreinek. Mint 17 éves ifjú, követte Dessewffy Aurél atyját az országgyülésre. Itt ismerkedett meg Széchenyivel, Vesselényi Miklóssal, hogy később méltó társa legyen ezeknek a politikai küzdelmek terén; bár kezdetben a diplomatiai pályára készült, érettebb megfontolás után e szándékát megváltoztatá. Tanúlmányai végeztével jurátuskodott Bartal György mellett, majd a kanczelláriánál szolgált, míg 1832-ben a helytartó-tanácshoz titkárnak esküdött fel. Azonban még nem találta meg munkálkodásának terrenumát. A Kossuth »Pesti Hirlap«-jának megjelenése új irányt adott neki. Veszélyesnek tartotta az irányt, melyet Kossuth lapjában hirdetett, s külföldi útazásából hazatérve, szintén a sajtó útján (a »Világ« hasábjain) lépett fel annak ellensulyozására. Az 1839-iki országgyülésen Ráday ügyében tartott beszéde által a conservativ párt első szónoka lett. Sajátságos felfogás, erös okoskodás, a nyelv, a kifejezések hatalma ragadta magával a hallgató közönséget. A journalisticáról szólánk fennebb. E téren aratta Dessewffy legszebb babérait, akkor, midőn a Széchenyi és Kossuth közt elmérgesedett hírlapi vitában emelte fel szavát. Már régóta magában hordta a halál csiráit. A túlságos, erőfeszített munka lassanként rombolta szét a nagy szellem gyenge idegzetét. Nem használt szeretteinek, barátainak intő, figyelmeztető szava. Betegen vonszolta szellemét Pest vármegyének 1842. január utólsó napjaiban tartott gyülésébe, hol a vár-

megyei honoratiorok választói és választhatói joggal felruházásának kérdése forgott szőnyegen. Izgatottan ment haza. Február 2-án ágyba feküdt, s 7 nappal később egygyel kevesbedett azoknak száma, kiknek szelleme irányadó egy nemzet életében, s kiknek emlékét hálával emlegeti az utód minden időben.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« novemberi füzete »*a rózsarend*«, egy mult századi titkos társulat, történetét kezdi meg maga a szerkesztő. Ez első közlemény Grossing Ferencz, vagy mint a híres kalandor nevezte magát: báró Grossinger, *a rózsarend* alapítója, működését vázolja, ki, mint tudva van, magyarországi komáromi születésü volt s fényes tehetségével el tudta ámítani nemcsak a könnyenhivőket, hanem még a komolyabb gondolkozásúakat is. Vasvári Ferencz a Károlyi huszárok forradalmi szereplésének leírását kezdi meg, saját élményei és tapasztalatai után. Szinnyei folytatja az 1848—49-iki komáromi napok leírását s naplója kiegészítéseül és magyarázásául az 1849. jul. 2—aug. 9 közti napokat írja le; sok becses adattal szaporítva ezen idők történetét s a fontosabb proclamatiokat szó szerint közölve. Vetter folytatja az 1848—49-iki szerb támadás történetét s Hevesi Márton a móczok elleni hadjárat igen érdekes okmánytárát. A »Tárczában« egy pár érdekes apróság van közölve.

— A »FIGYELŐ« novemberi számában becses tanúlmányba foglalta össze a Jancsó Benedek által Kölcseiről irt monographiát. Noszlopy Tivadar Berzsenyi és családja czim alatt érdekes biographiai adatokat közöl. Igen becsesek a Csereyre vonatkozó levelek, melyeket Abafi, a szerkesztő mutat be. Kulcsár Endre Séllyei Balog István munkáit ismerteti. A magyar irók életrajzában ezúttal a Mocsáryé van közölve. Csaplár Benedek folytatja Révayról irt nagybecsü monographiáját s ezúttal a tudós társaság felállitására s a magyar grammatikára vonatkozó törekvéseit vázolja új adatok alapján s több tekintetben új felfogással. A »Tárcza« egy pár apróságot s Szinnyei »repertoriumát« hozza.

— AZ ÚJ MAGYAR SION octóberi füzetében Kollányi Ferencz befejezi »Oláh Miklós és Rotterdami Erazmus« viszonyának ismertetését, melyhez leginkább Oláh leveleit használta fel. Ügyesen állitja össze és csoportosítja az egészet. Úgy hiszi, hogy Oláh Erazmus egyéniségét illetőleg mindvégig tévedésben volt s hogy jobbnak tartá, »mint a milyen valóban volt.« De érvei nem meggyőzök, bármily buzgóan ragaszkodott Oláh hitéhez, ő humanista volt. S ebben az időben még nem volt az ellentét oly merev, mint a következő században. Egy olyan humanista, n Oláh, másként itélt még egy olyan embert, mint Erazmus s nehéz

hogy amit akkor mindenki tudott, arra nézve ő ámította volna magát. Nem tartotta ő jobbnak Erazmust, mint a milyen volt, hanem más szemüveggel nézte, mint a későbbi emberek.

— Az Egyházművészeti lap novemberi száma a kiállításon bemutatott egyházi műrégiségek szakszerű leírását folytatja. E harmadik közlemény az 58-ik számtól 103 ig terjed. Megérdemelné, hogy ha teljesen elkészül, külön lenyomatban is kiadassék. Ébenhöch Ferencz folytatja a győri székesegyház szerelvényeinek lajstromát, érdekes megjegyzésekkel kisérve. A füzetet apró közlések zárják be, melyek során arról is értesülünk, hogy a budavári Mátyás templom a jövő évben, a budai ünnep alkalmával meg fog nyittatni.

— A magyar Nyelvőr novemberi számában Katona Lajos közöl nyelvtörténeti adatokat Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból; s Volf György felel Asboth Oscárnak, »kiktől tanúlt a magyar irni olvasni« czímű cikke ügyében keletkezett polémiára.

— A Budapesti Szemle deczemberi füzetében *Asboth* János »Zajcza az utólsó magyar végvár Boszniában« czím alatt útazási élményeinek egy igen érdekes fejezetét közli, történeti episodokat emelve ki e nevezetes végvár történetéből annak 1528-iki bukásáig s az itteni történeti emlékeket ismertetve. Marczali Henrik történeti szempontból világosítja meg a Horvátországba elvitt kamarai okiratok kérdését s kimutatja az országos levéltár kétségtelen jogát ez okiratokhoz, a fiscus levén örököse a magva szakadt s fölségsértés vagy lázadás miatt elítéltek jószágainak s rendi levéltár jogot semmi esetre sem formálhatván kamarai okiratokra. Az Értesítőben több historiai munka van bírálva s többi közt a fontes domestici IV-ik kötete. Csak úgy oda vetve egy pár szóval teszi le ezt a kötetet, melyben az »eredetileg komoly és tiszta törekvés elcsenevészését« látja s elitéli a történelmi bizottság »rendszertelenségét« mert nem rendez egy olyanforma editiot, mint a »Monumenta Germaniae.« Hát biz az baj. De a bizottság azt nem »rendszertelenség«-ből nem teszi hanem — pénz hiányából. Ha az összes dotatio, mit a történelmi bizottság kap, egy ilyen editiora fordíttatnék, még akkor sem volna képes azt abból a pénzből kiállítani. Azt éveken át nagy költséggel kell előkészíteni, olyan szakemberek által, kik egyedül annak élnek. Épen ezért ilyen vállalatot *országos bizottság* s nem akadémia szokott létrehozni. Az országos dotationak különben is az a czélja, hogy az ország egész történetére terjesszsze ki a kutatást: II. József korára épen úgy, mint a középkori monumentákra. Rendszertelenség úgy látszik nem a bizottságban, hanem a bíráló fejében van.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1885. JUL.—OKT.

(Folytatás.)

Ipolyi Arnold. A történelem és a magyar történelmi szellem. *Nemzet* 180. *P. Napló* 180. *Egyetértés* 181. sz.

Kálmán Farkas. Egyháztörténelmi adatok. (Huszár Gálról.) *Prot. Közlöny* 3. sz. »*Huszár Gál* énekes könyve 1574« *Debr. Prot. Lap* 29—40. sz.

Kardos Albert. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Nemzet* 296. sz.

Királyszéky. Ménfő és a szomszédos községek helytörténeti rajza. *Győri Közlöny* 62. és köv. sz.

Kolumbus tojása. *Vasárn. Ujság* 31. sz.

Kurucz-világbeli bucsúztató. (Irodalmi ereklye. Ismerteti Barabás Samu) *Ország-Világ* 41. sz.

Magyar emlékek Dalmáciában. (Spalato.) Quintus. *P. Hirlap* 181. sz.

Magyar királykisasszonyok csontjai. *Egyetértés* 180. sz.

Magyar történetírók kongresszusa. Bud. Hirlap 181. és köv. sz. *Egyetértés* 181. *P. Hirlap* 181. *Függetlenség* 181. sz. *P. Napló* 180. és köv. sz. *Nemzet* 180. és köv. sz. *Főv. L.* 156. sz.

Majláth Béla. Budavára visszavételének hősei 1686-ban. *P. Napló* 290. sz. — »A szönyi béke okmánytára. Bp. 1885.« Ism. *Egyetértés* 293. sz.

Mátray Lajos. Vöröskő vára a Kiskárpátokban. *P. Napló* 183. sz.

»*Mikulik József.* Magyar kisvárosi élet. 1526—1715. Rozsnyó, 1885.« *Szana Tamás. Nemzet* 268. *Rozsnyói Hiradó* 39. sz.

Molnár Antal. Egy magyarországi fővezér kivégeztetése Prágában. (Rusworm Herman tábornagy.) *Vasárn. Ujság* 33. sz.

Néhány szó történetéről. Báró, gróf, herczeg, paróka, garas, tallér, forint. *Ország-Világ* 30. sz.

Nyáry Sándor. Dürer Albert Holzschuherja. *Ország-Világ* 34. sz.

Pesty Frigyes. A magyar zenéről. *Bud. Hirlap* 248. sz. — A király székhelye Magyarországon. *P. Napló* 188. és köv. sz. — »Száz levél Horvátországról.« Ism. *Függetlenség* 132. sz.

»*Pór Gedeon.* A magyar hunnmonda. Bp. 1885.« Ism. *Turi M. István. Bud. Hirlap* 168. sz. — Ism. *Kardos Albert. Nemzet* 208. sz.

Porzsolt Ernő. Várromok Erdély fénykorából. *Ellenőr* 161. 162. sz.

Rácz Károly. Alvinczi Péter. *Szabad Egyház* 14. 15. sz.

Rákóczi nótája. Egy elfeledett dal. zegedi. *Bud. Hirlap* 284. sz.

Régészeti kongressus. (Az országos —) *P. Napló* 221. és köv. sz. *Nemzet* 211. és köv. sz. *Egyetértés* 211. és köv. sz. *Vasárn. Ujság* 32. sz.

Salamon Ferencz. Budapest története. II., III. kötet. Bp. 1885.« Ism. *P. Napló* 284. *P. Hirlap* 281. sz. — Ism. *Marczali Henrik Bud. Hirlap* 292. 297. *Egyetértés* 286. sz.

Selmeczbánya és Vidéke. *Egyetértés* 232. sz.

Simay János, dr. Örmény krónika. *M. Polgár* 161. sz. — Örmény tanúlmányok. *U. ott* 178. sz. — Az Örmény királyság romjain. *U. ott* 240. sz.

Szádeczky Lajos, dr. Magyar-lengyel ereklyék (Báthory István síremléke és arczképei.) *Vasárn. Ujság* 38. sz. Arczképpel. — Lengyel emlékek. *Ország-Világ* 37. sz. — Lengyelek Mekkája. (Krakkó). *Vasárn. Ujság* 36. sz.

Szathmáry Károly (P.) Ujabb mozgalmak a Muzeum körében. II. A nemzeti Muzeum könyvtára. III. Természetiek tára. *Nemzet* 182. sz. — Horváth Mihályról. (Emlékezés a szentesi ünnepélyen.) *Szegedi Hiradó* 244. sz.

Szendrei János, dr. Magyar történelmi képek a XV—XIX. századokból. Lanfranconi Enea gyüjteménye. *P. Napló* 181. sz.

Szilágyi Sándor. Adatok az 1646—7-ki országgyülés történetéhez. *Prot Egyh. és Isk. Lap* 41. sz. — A szepesmegyei történelmi társulat Nyilt levél a »Nemzet« szerkesztőjéhez. *Nemzet* 262. sz.

Tallér négyszázados jubileuma. *P. Napló* 199. sz.

Tankönyvek a reformatio korából. *Szabad Egyház* 15. sz.

Téglás Gábor. A régészeti kiállításról. *Főv. Lapok* 211. sz. — Vajda Hunyad. *Bud. Hirlap* 282. sz.

Telecskay. A 85-ik szám a történelem századaiban. *M. Állam* 132. és köv. sz. — Történeti emlékek. (Illoki sz. Ferenczrendi zárda.) *U. ott* 281. sz.

Térkép 1692-ből. (Atlasz.) *Függetlenség* 284. sz.

»*Thallóczy Lajos*. Csömöri Zay Ferencz 1505—1570.« Ism. (*s—i*) *M. Polgár* 160. sz.

Thaly Kálmán. Magyar emlékek a Rajna mellékén. *Egyetértés* 235. és köv. sz. — »A székesi gróf Bercsényi család. I. köt. 1525—1689. Bp. 1885.« Ism. *Acsády Ignácz. P. Napló* 293. sz.

Tóth Gáspár. A honfoglalás s a pánszlávok. *Bud. Hirlap* 286. sz.

Törökbecsei-római éremleletről. *Bud. Hirlap* 184. sz. — Történelmi kalászatok. *K. K.*-tól. I. Paraszt- és nemes vármegye. *Eger*, 43. 44. sz.

Történeti kongressusról. *Vasárn. Ujság* 28. sz. 3. arczk. — *Bud. Hirlap* 181. sz. — Történetírásunk akadályai. (Megjegyzések a történelmi kongressus alkalmából.) Darvay. *P. Hirlap* 186. sz.

»*Turul* III. kötet 2. füzete.« Ism. Muhoray *Dudás Gyula. P. Napló* 195. sz. *Főv. L.* 169. sz.

Vaszary Kolos. Kik a történethamisítók? I. Ulászló magyar király állítólagos eskűszegése és a várnai veszedelem. *Magyar Állam* 298. és köv. sz.

Veress József. Szondi emléke. Képekkel. *Ország-Világ* 31. sz.

Virágdiszítések a múmiákon. *Vasárn. Ujság* 31. sz. rajzokkal.

Volf György. Kitől tanúlt a magyar olvasni? *Egyetértés* 189. sz.

» *Wekerle László*, dr. Alba Mária mint Árpád sírja holfekvésének meghatározása. Bp. 1885.« Ism. Latkóczy Mihály. *P. Hirlap* 199. sz. *Egyetértés* 169. 189. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— Fraknói Vilmos, *Thallóczy* Lajos, *Fejérpataky* László és *Petkó* Béla Rómában a vaticani levéltárban dolgoznak. Most már a levéltár eddig zárva tartott osztályaiba is bebocsátást nyertek, így a Rota romana levéltárába, melynek manualeja 1441-ben, actai 1600-ban kezdődnek; a datáriaba, melyben még eddig nem történt kutatás, s mely 1380-ban kezdve meg nem szakadó sorozatban őrzik a pápai bullakat beneficialis, dispensationalis és peres ügyekben; a brevek levéltárába, mely 1513-al kezdődik; s a propaganda levéltárába, mely 1621-ben kezdődik. A kutatók már eddig is constatálták, hogy Magyarországra és melléktartományaira vonatkozólag rendkivül sok anyagot tartalmaznak e levéltári osztályok s pl. a canonica visitatiokra vonatkozó jelentések hazánk közgazdasági viszonyait, beléletét egészen új világításba helyezik.

— Ráth Mór kiadásában ismét egy nagyszabású vállalat indúlt meg: *Horváth* Mihály 25 év történetének harmadik kiadása. Összesen 20 füzetben fog megjelenni, s hogy a nagy közönség számára is hozzáférhető legyen, Ráth egyes füzet árát 50 krban állapította meg. Nem szükség e nagyszabású munkát hosszasan ajánlanunk. Horváth számüzetésében írta azt s Genfben adta ki. Daczára a cenzura tilalmának, az első kiadás példányait elkapkodta a közönség s midőn Horváth hazajött, az új kiadás jogát Ráth vette meg tőle. Horváth az itthon nyert adatokkal bővítette, javította s a közönség épen oly mohón vette ezt is. Természetes oka van ez eredménynek: mai viszonyaink és állapotunk eredete azon 25 évre vihető vissza, melyet e munka tárgyal s ezen időszak történetének ismerete nélkül senki sem formálhat magának igaz és hü itéletet állapotainkról. Hozzá csatlakozik az Horváth nagy magyar történetéhez s a forradalom történetének bevezetését képezi. E mellett nemcsak tanúlságos, hanem vonzó olvasmány. Hogy pedig a közönség egy épen oly szép, mint correct kiadást fog nyerni, arról Ráth neve kezeskedik — kinek ez valódi ambitioja. Megmutatta azt Arany munkáinak immár 35 füzettel befejezett kiadásával is, mely csín, elegantia és correctség tekintetében is világirodalmi színvonalon áll. S épen ez a példányszerü correctség a kiadásnak legnagyobb érdeme. Még maga Arany végezte a sajtó alá készítésnek nagy munkáját s Ráth az ő intentioit a legrészletesebben exequalta. Az úgynevezett princeps editiok most nagyon keresett czikkek. Ugyanis minél jobban elterjedtek valamely írónak munkái s mennél több kiadvány követte egymást — annál több sajtóhiba csúszott a legújabb kiadásba

— úgy hogy szükségessé vált a nagyobb költök munkáinak criticai kiadását kezdeni meg, mint pl. Németországon Göthe és Schiller munkáinak. S itt Arany összes munkáinak valóban teljesen hibátlan kiadását veszi az olvasó, melynek rendkivül fáradságos munkáját Ráth személyesen vezette egész odaadással s szakismerettel. Ugyanő folytatja *Eötvös* összes munkáinak épen oly correct kiadását is, melyek közül az Emlékbeszédekből egy, az Uralkodó eszmékből 3 füzet hagyta el a sajtót. Érdekesnek tartjuk megemlítni, hogy ezeken kivül, *Ráth* megkezdi *Shakspeare* munkáinak illustrált díszkiadását Csiky bevezetéseivel s jegyzeteivel száz füzetben hatszáz képpel s a magyar művészek albumát tiz füzetben 30 képpel, melyek eredeti felvételek után a leghíresebb müintézetekben készülnek.

— Mikulik József tagtársunk, kinek »Magyar kisvárosi élet« czimü munkája a közönség és sajtó részéről kedvezően fogadtatott, most egy újabb munkát ir, mely a magyar megyei életnek 1526—1713 közti rajzát fogja adni, s épen úgy mint az első, szorosan levéltári kutatások alapján készül.

— Szilágyi István jubilaeuma Mármaros-Szigeten a kitüzött időben s programm szerint nagy számú és fényes közönség jelenlétében tartatott meg. Társulatunkat Lehóczky Tivadar és H. Nagy Sándor képviselték. E nap emléke irodalmilag is meg lesz örökítve; az ünnepelt tisztelői ez alkalomra »Album«-ot adnak ki.

— A Magyar Történeti Életrajzok deczemberi füzete december elsején szétküldetett. Közli: Forgách Zsuzsánna életrajzát Deák Farkastól s megkezdi Fraknói Pázmány Péterét. A füzetek szétküldését társulati tagok részére is Mehner Vilmos vállalta el s az előfizetési pénzek is egyenesen hozzá küldendők. Épen oly gazdagon van illustrálva a második évfolyam ez első füzete is, mint a megelőzők, s tagtársaink meg fognak győződni, hogy az egymást követő füzetek kiállítás tekintetében is kiállják a versenyt megelőzőikkel. Nyolcz önálló kép van benne, melyek közül Pázmány Péter arczképe Dörre rézkarczában jóság tekintetében messze felülmúlja az eddig ismerteket, s bizonnyal mindenfelé méltó feltünést fog kelteni. Ez mutatja be Pázmányt úgy, a mint volt: eszes és erélyes arczvonásaival, szikrázó szemével s sarkasmussal ajkán. A következő füzetekhez már készülnek a mümellékletek. Forgách Ferenczneк egy eddig szintén nem ismert arczképe heliogravureben, Pázmány egyik keresztje, mely az esztergomi kincstárban van, egy másik keresztje, mely Elek Gusztávné tulajdona, tintatartója, mely a Batthyányi könyvtár tulajdona s gyönyörü casulája, mely hasonlag Esztergomban van: mindez színnyomatban. Továbbá több egy- s más korúak arczképei, levelei, a helyek, szobák rajzai, melyekben Pázmány élt és müködött, szóval egy csomó épitészeti-, mü-, szobrászati emlék a XVII-ik századból, városok rajzai egykorú metszvények után stb.

— Budavár visszavételének kétszázados emlékére rendezendő ünnepély alkalmából kiállítás is fog rendeztetni. A gyüjtéshez a bizottság

hozzá fogott, a muzeumban levő tárgyak összeírattak s a körlevelek a magánosokhoz s hatóságokhoz szétküldettek. Ezenkivül a belügyminiszterhez s a közoktatási miniszterhez a bizottság felíratot intézett melyben felkérte öket, hogy az első a törvényhatóságokat, az utóbbi pedig az egyházi hatóságokat s tanintézeteket hívja fel a kért adatok beszolgáltatására. Mi is felhivjuk tagtársainkat, hogy a netalán ilyen, birtokukban levő emlékekről az azok összeállításával megbízott Majláth Béla tagtársunkat (Nemzeti Muzeum) értesítni sziveskedjenek.

— A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA a mult november hó 24-én, Havas Sándor elnöklete alatt, ülést tartott, melyen Zsigmondy G. bejelentette, hogy az ó-budai hajógyár-szigeten újabban egy római fürdő maradványait fedezték fel. Torma Károly megjegyezte, hogy még nem bizonyos: vajjon fürdő vagy más fütésre alkalmas helyiség volt-e az? A mozaik padozat látható része azonban annyira érdekes, hogy a bizottság elhatározta felkérni a közoktatásügyi minisztert, hasson oda a dunagőzhajózási társaság igazgatóságánál, hogy az említett épületmaradvány befedessék s annak további része, ha lehetséges, feltakartassék. Elhatározta a bizottság, hogy a zelizi (Barsmegye) templomban levő igen érdekes freskókat restauráltatja s e munkával Storno Ferenczet bízta meg. Ezután a titkár felolvasta a közoktatásügyi miniszter leíratát, melyben az ó budai amphitcatrumnak a főváros részére való átadásával Havas Sándort bízza meg. Végül bemutatták a dévai ref. templomban felfedezett nagyérdekü freskók rajzait, melyeket Szinte Gábor ottani rajztanár készített és küldött be. A bizottság a színes rajzok kivitelét kifogástalannak találta s megbízta Szinte rajztanárt, hogy a Dévától nem messze fekvő beregszói falfesteményekről is készítsen hasonló rajzokat.

— A NEMESVÖLGYI ÓKORI SÍRMEZŐN, mely gróf Batthyány József egyik hegyi legelőjén terül el, április 27-től május 2-áig feltáratott 92 sír, mely a múlt évben feltárt 54 sír leleteihez hasonlókat, de ezeken kívül igen érdekes új alakú és rajzú bronz szijvégeket, fokosokat és csákányokat, karpereczeket, gyürüket és pedig öntött, rovátkos és köszörült tárgyakat, a legválasztékosabb nagyságban nyujtott. Továbbá halgerincz csontokból nyakék, sodrott kétcseppes függők, kizárólag a női sírokban található különféle alakó orsógombok, és rendszerint a tetemek lábvégeinél fekvő koponyacsontok és sírbögrék találtattak, melyek már rendezve is vannak és alapszabályszerüleg a Mosonmegye tulajdonát képező régiségtárban helyeztettek el. Mivel ezen avar népfajra való leletek hazai kulturtörténetünkre nézve rendkivül fontosak, a kormány az ásatás ez évben folytathatása czéljából 100 frt összeget utalványozott. A mosonmegyei történelmi és régészeti egylet részéről ezen gazdag sírtelepen kivül három helyen fedeztettek fel még ókori sirmezők, és pedig Lébenyben, hol csak 2 sír, Szt-Péteren, hol csak 7 sír, Papréten, hol 13 sír táratott fel.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A SZÉKESI GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD. Eredeti kézirati kútfőkből. Irta Thaly Kálmán. Kiadja a magyar tud. akademia történelmi bizottsága. Első kötet 1525—1689. Budapest, 1885. 8-adr. 354 l. Ára 2 frt 30 kr.

— KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR DOLGOZATAI. Összegyüjtötte és életrajzzal bevezette dr. Duka Tivadar. Budapest, 1885. 8-adrét 438 lap. (Arczképpel s térképpel.) Ára 3 frt.

— A SZÖNYI BÉKE OKMÁNYTÁRA. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbizásából szerkeszti *Mayláth* Béla. Budapest 1885. 8-adr. 401. és V. l. Ára 2 frt 50 kr.

— A KIRÁLYI KANCZELLARIA az Árpádok korában. Irta Fejérpataky László. Budapest, 1885. 8-adr. 149 l. Ára 1 frt.

— BUDAPEST TÖRTÉNETE. A főváros megbizásából irta *Salamon* Ferencz. Második kötet. Budapest, 1885. 8-adr. VIII. és 615 l. Ára 4 frt. — Harmadik kötet kútfőbirálatok. 8-adr. 381 l. Ára 2 frt 50 kr.

— A LINZI BÉKE okiratára. A magy. tud. akadémia történelmi bizottságának megbizásából szerkesztette s jegyzetekkel ellátta *Szilágyi* Sándor. Budapest, 1885. 8-adr. VI. és 668 l. Ára 4 frt.

— ADATOK az 1830-iki országgyülés történetéhez. Közli Vaszary Kolos. Győr, 1885. VIII. r. 162 l. Ára?

— A SÁROS-ZEMPLÉNI EV. ESPERESSÉG TÖRTÉNETE. (Monographia.) A sáros Zempléni ev. esperessé 1883. évi jul. 10-én Eperjesen tartott közgyülésének megbizásából az eredeti kutfők nyomán irta Hörk József. Kassa, 1885. 8-adr. 383, 4 l. Ára 1 frt 50 kr.

— SZOLNOK VÁROS közoktatásának és plebániájának története. A főgymn. ötven éves ünnepélye alkalmára irta Karkesz Lajos. Eger, 1885. 8-adr. 237 l. Ára?

— SZÉCHENYI-GYÁSZ. Budapest, 1885. 4-rét, 314 l.

— ADATOK az egri egyházmegye történetéhez. Az egri egyházmegyei irodalmi egylet választmányának megbizásából szerkeszti *Kandra* Kabos. I. füzet. Eger, 1885. 8-adr. 168 l. Ára 1 frt.

— A RÓMAI KATHOLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE Magyarországban. Irta Balics Lajos. I. kötet. Szent István király koronáztatásától Szent László király haláláig. 1000—1095. A Szent-István-Társúlattól Tárkányi-dijjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1885. 8-adr. VIII, 503 l.

— A MAGYARORSZÁGI FŐPAPNEVEZÉSEK történelmének vázlata 1000—1526. Egyháztörténelmi tanulmány. Irta Dedek Crescens Lajos. Budapest, 1885. 8-adr. 104 l.

— A JÁSZ-KUNOK Története irta *Gyárfás* István. IV-ik kötet. Budapest, 1885. 8-adr. 521—795 l. és 436 l. Ára 4 frt 50 kr.

— A RÓMAI JOG külső története és institutioi. irta dr. *Vécsey* Tamás. Budapest, 1885. 8-adr. 622 l. Ára 5 frt 60 kr.

— MAGYAR KISVÁROSI ÉLET 1526—1715. Történeti tanulmány. Irta és kiadta Mikulik József. Rozsnyó, 1885. 8-adr. IV. 295 l, ára?

— A TISZAI HATÁRÖRVIDÉK 1686—1750. Irta Iványi István. Budapest, 1885. 8-adr. 118 l. Ára?

— A RÉGI BIHARMEGYÉBŐL. Könyvek és térképek ismertetése a 17. év 18. századból. Irta K. Nagy Sándor. Nagy-Várad, 1885. 8-adr. 85 l. Ára 35 kr.

— SZONDI-ALBUM. Drégeli emlék-lapok. A Szondi-emlék-kápolna felavatása alkalmából szerkesztve s kiadva Pongrácz Lajos által. Esztergom, 1885. 8-adr. Számozatlan lapok. Ára?

— AZ ORSZÁG- ÉS NÉPISME terén tett legnevezetesebb fölfedezések könyve. Thomas Lajos nyomán irta Fésüs György. I. II. köt. Pozsony, Budapest, 1884. 8-adr. XVI. 230, VIII, 248 l. képekkel. Ára?

— MAGYAR HELIKON I. osztály 3—8 füzet: Gvadányi József és Gaál József. Irta Badics Ferencz. Tinódi Sebestyén és Gyöngyössi István. Irta Vermes Imre. Horváth Mihály és Szalay László. Irta dr. Szinnyei József. Révai Miklós és Verseghy Ferencz. Irta dr. Szinnyei József. Kármán József és Faludi Ferencz. Irta dr. Prém József. Mikes Kelemen. Irta Erődi Béla. — II. osztály 2—9. füzet: Bethlen Gábor. Irta Szilágyi Sándor. II. Rákóczi Ferencz. Irta Szalay József. Hunyadi Mátyás. Irta Márki Sándor. Frater György. Irta Barabás Samu. Gróf Dessewffy Aurél. Irta Deák Farkas Thököly Imre. Irta Márki Sándor. Gróf Bethlen Miklós. Irta Deák Farkas. Budapest-Pozsony, 1885. 8-adr. Minden füzet ára 20 kr.

— A MAGYAR ORVOSTUDOMÁNYI IRODALOM 1770-ig. Ismertette dr. *Maizner* János tanár. Kolozsvár, 1885. 8-adr. 31 l.

— FILIPPO MARIA VISCONTI und König Sigmund 1413—1431. Ein Beitrag zur Geschichte des 15. Jahrhunderts von Ernst *Kagelmacher*. Berlin, 1885. 8-adr. 119 l.

— KAISER JOSEF II. als Staatsmann und Feldherr. Oesterreichs Politik und Kriege in den Jahren 1763 bis 1790. Verfasst im k. k. Kriegs-Archive von J. Nosinich und L. Wiener. Mit einer Tafel. Wien, 1885. 8-adr. 366. és XIV. Ára 3 frt.

— MONOGRAPHIE der evangelischen Gemeinde A. C. Béla. Mit Berücksichtigung der betreffenden Verhältnisse in Zipsen, Polen und Ungarn. von Samuel Weber. Kesmárk, 1885. 8-adr. 244. Ára 1 frt 50 kr.

— HISTORIAE HUNGARICAE FONTES DOMESTICI. Volumen IV. Chronica minora. I. Chronicon Posoniense. II. Magistri Rogerii Carmen miserabile. III. Adnotationes historicae. IV. Ducum ac regum Hungariae genealogia triplex. V. Petri Ransani epitome rerum Hungaricarum. Recensuit, et disquisitionem de anno natali S. Stephani regis adiecit M. Florianus Budapestini, 1885. VIII. r. VIII, 298 l. Ára 2 frt.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1885. jul. 3–6. napjain

BUDAPESTEN TARTOTT

CONGRESSUSÁNAK

IROMÁNYAI.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

(A »Századok« 1885-iki folyamának VIII. füzete.)

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA

1885.

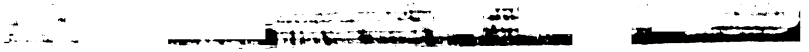

A TÖRTÉNELEM

S A MAGYAR TÖRTÉNETI SZELLEM.

Ipolyi Arnold

elnöki megnyitó beszéde a magyar Történelmi Congressusnak Budapesten 1885 jul. 3-án tartott ünnepélyes közgyülésén.

Uraim!

A magas kormány nemes feladatának tartotta, hogy ez alkalommal, midőn az ország anyagi haladásának eredményét a kiállítással ünnepiesen bemutatja, annak körében egyszersmind nemzetünk szellemi igyekezeteinek is tért nyitva hazafiúi törekvéseinket előmozdítsa.

Méltán üdvözölhetjük e nemes szándékot. Mert a nemzet anyagi és szellemi, alapjában egységes culturalis életének mindig lépést tartva karöltve kell haladni, hogy egymást támogatva czélt érjen. Csak ott, hol az erkölcsi haladással az anyagi egyesül, lehet valódi jóléttel párosúlt fejlődés.

Készséggel fogadtuk azért az illető szakminiszter úr felhívását, melylyel az országos kiállítás tartamát, mint alkalmas időpontot tüzi ki a közművelődési társúlatok congressusai összejövetelei, értekezletei s előadásai rendezésére. És hasonlón hálával vettük Ő Nagyméltóságának a vallás- és közoktatási miniszter úrnak, mint e gyülés egyik elnökének intézkedését, melylyel a hazai történettanárokat a történelmi társúlat tagjaival együttes congressusban való részvételre felhívta.

Nekem jutott mint a társúlat igénytelen elnökének ezzel a szerencse, Önöket uraim üdvözölve a tárgyalást megnyitnom.

Társulatunk részéről előre kellően gondoskodtunk, hogy Önök értekezlete elé a történettudomány, a történettanítás s oktatás, a képzés és nevelés emelése köréből oly lényegesebb időszerű kérdések terjesztessenek megbeszélésül és megvitatásúl, melyeknek tárgyalásai a történelmi tan feljesztésére és tisztázására, a történeti érzék emelésére hathatnak.

Mert ámbár a történetírás a legrégibb irodalmi disciplinák közé tartozik, de mint tudomány még maig alighogy a legifjabbak egyikének mondható; a mennyiben egyfelől a szorosabban vett exact tudomány a történelemnek tudományos jellegét elismerni vonakodik; másfelől pedig még ez folyton az újabb kisérletek stadiumában áll; a mint azt számos lelkes művelője a historia tudomány alaptörvényei kutatásával az exact tudomány biztosabb alapjára emelni igyekszik.

Ezen törekvés képezi sajátlag a történelem fejlődése menetének mai irányát, melyet itt röviden pontozva vázolhatok.

A mint a történelem eredetileg egyesek ismeretével, az erkölcsi és hitigazságok, vagy hitregei tudat kezdeteivel lassan emelkedik az összefüggőbb s öntudatosabb krónikai feljegyzésig, nyilván kevesebb hűséggel és teljességgel beszéli el az eseményeket, — pedig e tulajdonoknak kellene képezni lényegét, — de annál hívebb képét és tükrét mutatja az emberi elme felfogásának és ismeretének. S ennélfogva kétségtelen, hogy az ismeret és tudomány útján jár.

Az ismeretanyag emelkedése jelzi a történelem fejlődésének különböző fokait. Eredetileg a keleten, az emberi fejlődés kezdetén csak a nemzetségi és családi hagyomány s állapotok szűk ismeretével foglalkozhatik. A fejlettebb társadalmi s állami lét alakúlása, majd a nemzetközi érintkezések költik fel benne a magasabb érdeket és felfogást. Az első bibliai s egyéb keleti, az antik classicai történetírás fenmaradt példányai, ennek beszédes nyilatkozatai; sőt gyakran már magas tökélyig emelkedő kifejezései.

A keresztény hittan s erkölcsi érzet új világnézete, valamint a középkori eruditio, a scholastica és renaissance új elemeket hoznak ugyan a történelembe. De a kiindúló alappont azért a bibliai s az antik classicai ismeret marad; valamint a népek története a bibliai nemzetségekkel vagy a classicai népek sokszor

mesés őseivel veszi kezdetét. Innét veszik nagy alakjaik, őseik és hőseik eszményképeit. Valamint az összes népek nemzetségei Sem, Cham és Japhettől, Nimrodtól és Gog-Magogtól vagy Deukaliontól s a Szittyáktól, a vizözöni vagy bábeli és trójai catastrophától származtatják legrégibb történeti feljegyzéseikben eredetöket, hasonlón teszi azt például nemzetünk historikája is. Költözéseik és vándorlásaik, a bibliai ígéretföldе vagy Ilion pusztúlása eszméjével, hőseik a Mózesek és Józsuák, a Priamusok és Aeneasok, a Romulusok és Remusok eszményképeivel alakúlnak, egyaránt akár az olaszoknál s a franczíáknál, úgy nemzetünknél is. Még Béla király névtelen jegyzőjénél is Álmos vezérünknek, a Dares Phrygiuson át Homertól és Virgiltől átvett Aeneas az előképe; vagy krónikáink Attilája- és Budájá-é Livius Romulusa és Remusa És mindebben már kevésbé a hagyomány és történeti esemény, mint egyszerűn a kornak tudákos ismerete tükröződik. Ki fogná mindebben még a történelem bármily más alaptörvényeit keresni és találni?

A növekvő ismeret a későbbi korban mind közelebb jár ugyan a valóhoz, és eltérő irányzatai mellett is a hűséghez. Az anyag is tágúl részletei, az emlékíratszerű feljegyzések bensőbb vonásai által. De a renaissanceban is a biblia mellett az antik classicus anyag és forma még inkább uralkodik az előadáson. Sallustius és Livius phrasisa, Cicero chirája hangosan szól világszerte, a mint a történetírók hazájok jelentéktelen forumán, sagumban és tógában szerepeltetik még jelentéktelenebb Caesarjaikat és Augustusaikat; a minthogy például nálunk is csak így cselekszenek a Bonfinisek és Isthvánffyak. Ezzel ugyan új eszményképek vagy csak újabb formai szépségek merűlnek fel. De a tudományos alap még mindég hiányzott.

A maurinusok nagy iskolája volt az első, mely már az anyagot is teljesebben összeállította, s a felszaporodott szöveget is kritikájával tisztázta. A történetkútfők gyűjtése és vizsgálata, azok összehasonlítása és bírálata terén folyt azóta a nagy munka, mely egyrészt a palaeographiai és diplomatikai vállalatok, az enemű seminariumi tanítás, a franczia école des chartes, a germán és római vaticani monumenták kiadásai, a Pertzek és Böhmerek, a Wattenbachok és Jansenek, a Sybelek és Sickelek iskolái által

maig folyamatban van; másrészt a Niebuhr és Ranke kritikai átalakító felfogásáig emelkedik.

A történeti hűségre és teljességre törekvés alapja ez által meg volt vetve. Az újabb kor növekvő ismerete és tudománya széttöri erre még a szűkebb antik és renaissance formákat, melyekbe már nem fért bele sem magasabb modern eszménye; sem emelkedettebb tudományos rendszerének keretébe történelmi anyaga. Újabb magasabb tudományos rendszereinek szempontjai s elvei alá igyekszik azért ezen ismeretanyagot is foglalni és rendezni.

Így keletkezett egymásután mindinkább külön rendszerben kifejtve a történet ethikája és theologiája, midőn a történetben Isten akaratának és teremtő törvényének uralkodása képezi a mérvadó szempontot; mint Bossuetnál, (mindenütt csak az irány legfőbb jelzőit vagy kezdőit említem); melynek iránya ugyan az egész biblián és kereszténységen át nyilatkozik egyszerűbben sokszor s öntudatlan, vagy irányzatosabb tudattal első íróitól Salvianustól és Lactantiustól kezdve Sz. Ágostonon, Eusebiuson és folytatóin, Orosius és Freisingeni Otto íratain át Görresig és Schlegelig vagy akár Leroyig. Majd a történet philosophiája lesz a szövétnek, midőn az ugynevezett ész uralma ül a trónon s áll a kormányon; mint Herdernél és számos gyengébb előzőinél vagy élesebb követőinél. Majd a történet-politikai irány kerekedik valamennyi fölé az élénkebb politikai élettel s tudattal; mint a legtöbb újabb történetírónál, számos conservativ és szabadelvű párti irányzatai árnyalataival. Majd a történet antropologiája és sociologiája mint Queteletnél és Stuart-Millnél s az ethnologusok és physiologusok seregénél vagy a történet phisikája emelkedik immár fel a természettanúlmányok nagy vívmányaival, mint már Viconál jelentkezik, és Lecomte és Buckle, Draper és Bagehot stb. íratairan az uralkodó szempontot foglalja el. Míg közben a történet logikája, mint Hegelnél, vagy psychologiája mint Doergensnél épen úgy követeltek jogot, mint az emberi tudás és tévelygés számos más árnyalata. De mindannyi a mint többé vagy kevésbbé eltér egymástól, csak annyiban egyez meg, hogy nagyobbára egyoldalú eszméből s rendszerből indúl ki félszeg törvényei keresésében és felállításában.

Kétségtelen, hogy ezek közt a történet alaptörvényeinek keresése, a mint ezeket a tudomány majd a psychikai, majd a physikai törvényekben felfedezni vélte, a természet kényszerű szükségének s a lélekakarat szabadságának elveit és törvényeit nem annyira tisztázva, mint inkább sajátságosan elvegyítve, a történelmi tudomány mai legnevezetesebb momentumát képezik. De a mint a tudomány keretébe vonva a történelmet, annak nagy szolgálatot tett, minden oldalról megvilágítva kérdéseit, úgy félő, nehogy azt egyes rendszerei és eszméi kizárólagos szolgálatába fogva, csupán ezek egyoldalú és félszeg tanainak hűvelyévé és példatárává tegye, vagy maig még bizonytalan experimentatiói tárgyává használja. Mert az eddig nagyobb praetensióval mint eredménynyel fellépő e tanok még csak is az experimentatio stadiumában állanak. Máskép sajátlagos alapigazságaikat vagy csak azok elemeit, öntudatlan vagy öntudatosabban, de hasonlón ismerte már a bibliai, mint a classikai történetírás a kezdettől fogva. — Mert épen úgy képezték a hit és ethika, az ész és jog, a természet és éghajlat, az emberi faj és környezet, az állami és társadalmi rendszerek a történeti alap kiindúló pontjait itt és ott, akár Herodotnál és Thukidydesnél, Caesar és Tacitusnál, bár mily homályosan lebegtek előttök okaik, mint akár Tainenél, előzőinél és követőinél; ha nem is épen oly vastagon anyagilag alkalmazva, vagy a szélsőségig vive, de mintegy implicite és hallgatag feltéve és magától értve. Míg jelenleg dynamicus törvényei kifejtése képezné már az egyik mathematikai szigorig emelkedni kivánó, bár a legtöbbször csak tapogatódzó tanát.

Termékenyebb hatással volt a történelem terén a legújabb kor két nevezetesebb mozzanata, a műveltségtörténeti és nemzeti történeti szempont. E kettős irány uralkodik korunkban a történelemben. Mindkettő bár mily ellentétesnek mutatkoznék, azonos forrásból eredve, menetében egymást kiegészíteni van hivatva. A műveltségtörténeti irány már az előbb felsorolt kezdemények alapján fejlődve, mintegy Vico Nuova Scienzája óta emelkedett actualis egységesebb művelődési szempontjaira. Míg a nemzeti fejlődést a legújabb szabadsági és nemzeti háborúkra vezeti vissza a német és franczia történelem. Nálunk ellenben mindannyiszor éreztük az utóbbit századokon át ébredezni, ha nem is hatott át

kellően, valahányszor az idegen nemzetellenes behatás és elnyomás lábra kapott.

Nem vázolom itt tovább sem az egyik, sem a másik irány ismeretes szempontjait, hanem kiemelve jelzem inkább azok eredményeit. Nem lehet többé kétségbe vonni, hogy a nemzetek culturai kérdése immár azok létkérdésévé vált. A mint a nemzeteket annyi vészek sora mind erősebben fölébresztette létök feltételei felismerésére, föl kellett épen úgy ismerniök az emberiség keretében létező czéljukkal, műveltségi állapotuk helyzetét. Ebből fakadt mindig a nemzeti újjászületés forrása. A nemzeti tudat ezzel indúl ki egész életének kikutatására. Nem elégedhetik meg csupán a nemzet élete felületén felmerülő állami és hadi actióknak, a dynastiák sorának és a népek forrongásainak, eseményeinek történelmi elbeszélésével; a mi addig úgyszólván egyedül képezte a történelem anyagát. Le kell ereszkednie a nemzeti és népélet mélyébe, s innét annak legmagasabb szellemi nyilatkozatáig emelkedni. Ez az, mit nemzeti műveltségtörténetnek nevez az újabb történetfejlődés, bele foglalva úgy a köz-, mint magánéletet, a vallási és egyházi, az állami és jogi, a polgári és társadalmi intézmények fejlődése történetét; a házi és népéletet, a nyelv és irodalom, a tudomány és művészet, az ipar és munka, az erkölcsök és szokások, a népmonda és rege sat. összes nemzeti alkotásai történetét, multját és jelenét; kezdve úgy szólván az első népnyilatkozat tévetég meséjétől egész legmagasztosabb érzete daláig; az öntudatlanúl elhangzó példabeszédtől egész a vérszerződésnek, ha volt, nemzetalkotó törvénypontjáig; vagy a végső cserép és fegyverdarabtól, mely a fölszántott sír rögével előgördült, egész a felhőkbe nyúló műalkotás gót csúcsáig.

Így vélem és véltem már e tanúlmányaim kezdetén, mintegy negyedszázad előtt, talán inkább merész mintsem ügyes és erős kézzel a nemzeti műveltségtörténelem feladatait más irataimban kitűzni, mint olyanokat, melyek egyedül képesek történelmünket a nemzeti élet minden mezején életképessé és termékenyné tenni. És valóban csak ez az, a mi képes az élet minden rétegébe új erőt önteni, a nemzet természetszerű fejlődését a multtal és jelennel összekötni. Elég, ha csak egyszerűen rámutatunk a lendületre, melyet e tanúlmányok által vett műveltségi

életünk: az állam és társadalom, az élet s a tudomány, a művészet s az ipar terén. Ezen fejlődés felemelte s általánossá tette valamint másutt, ugy nálunk is magát a történelmi szinvonalat. Az egyszerű politikai és bölcsészi történelem mellékes irányzataiból, melyekben tévedezett és révedezett, a magasb nemzeti közélet műveltségére helyezkedett. A történelmi ideologia meddő speculativ irányai, a száraz elméletek, a physikai vagy akár psychikai félszeg törvények keresése, a vallási és politikai pártszempontok helyett, az egészet magasabb és nemesítő valláserkölcsi, műveltségi és közjóra törekvő ethikai élet eszméjével s érzetével hatotta át.

Mindez pedig megadta a történelemnek nemcsak kellő irányát, de úgyszólván tartalmát is, azon anyagot, melyre leginkább szüksége volt az emberiség életének geneticus haladása és művelődése kifejlesztésére, gyarapítására és tökélesítésére. A történet meddő polemiája anyagába az actualis erkölcsi élet nemesitő eszméi s irányai léptek. Mennyire oszlott ez által már az a homály, mely miatt a nemzetek nem ismerve műveltségök multját és fejlődését, abban mást sem láttak, mint sötét ürt és obscurantismust, mely pedig gyakran inkább az illetők agyát tartotta megszállva, mintsem a valóságot, melyből összefüggőleg oly keveset és roszúl ismertek, nem is sejtve, hogy számos nemes életszáluk, melyből annyi erős fonál volt szőhető, ott vette életét és eredetét, hova még sokszor vissza kell térnie, hogy tőle nyerjen erőt. Mert a mult ismerete azért még annak nem merev fentartására, vagy épen visszahozására, hanem az újabb vagy csak javított intézmények természetszerűbb fejlesztésére vezet. Megadta ez által a történelemnek azon erkölcsi erőt, hogy az újabb kor nyugtalan és kóros társadalmi elméletei s exorbitans doctrinái ellenében feltámasztotta a historiai tudatot. Kimutatta a történetellenes fejlődés bizonytalanságát és hallucinatióit. S oda állította a történelemben a mérleget és fokmérőt, melyen az emberiségnek s egyes nemzeteknek normális haladása menetét felismerhetjük.

Mennyit okúlt a nemzeti műveltségtörténet által a politikai közélet is, mely immár nemrég anynyira hanyatlott volt, hogy a nép kormányzóiban csak ellenségeket, s a kormányzók a a népben csak merénylőket láttak. Vagy, hogy csak a pártok con-

servativ és liberalis elveikben vélték föllelni az egész kormányzás bölcseségét és földi üdvét. Ez volt egyetlen mérvük a jóra és roszra akár Rotteckig, vagy nálunk Horváth Mihályig. Míg a köznél a politika, a meggyőződés helyett pályává és zsolddá lőn. A magasb nemzeti művelődési szempont a történet világának erejével mindezt, mint nagyobbára kicsinyes előítéletet földeríti s eloszlatja; tudománya és ismerete kimutatja, hogy nem egyszerűn az ily túlozott politikai pártkérdésekben és versenygésekben, nem általában az egyik vagy másik párt actiója üres negatiójában, hanem az emberiség, a nemzet közjavának gyakran transigáló munkálásában, a gyakorlati bár mily csekély közactiónak kivihetővé tételében és hasznosításában helyezi a közélet termékenyítését.

Ily történeti s e magasb nemzeti és műveltségi élet és felfogás adja meg azután a valódi, nagy történetíróknak is amaz emelkedettebb, a műérzettől áthatott, a művészet által felkarolt s a népéletbe átvitt jótékonyan ragyogó sugaras és lendületes, fölemelő és virágzó történetírást, mint annak képét jelenleg a nagy angol történetíróknál, például egy Macaulaynél és Froudenál találjuk. Ily történelem, biztosan állva már mintegy a múlt felvirágzott eredményein, és biztosítva a jelen rendes menete által, a jövőre nézve eltekinthet már minden mellékes és kicsinyes pártérdekektől, és pártkérdéstől. S a mint az egészre irányozza tekintetét, úgy minden nemes intézménynek, intentiónak és tettnek, mely az emberiségnek és nemzetnek javára és dicsőségére szolgált, megadja formailag is diszesítve és nemesítve, a mint ez a történet bírói verdictjét illeti, tanúságával méltó érdemét.

II.

A történelem e mérvadó irányait és hatását vázolva, nem is volna szükség önöknek Uraim a nemzeti műveltségtörténeti szempontot többé külön kiemelnem, ha nem kivánná azt nálunk annyira életbevágó érdeke.

A nemzeti eszme és öntudat, s a nemzeti műveltség menete képezte az alapot, melyen Magyarország magasabb története alakúlt, fejlődött s emelkedett. Mert a történet menete magában

alapjában sajátlag nem is lehet más, mint a műveltség fejlődése. Hol e fejlődés megakadt, ott a történet menete is megszűntnek mondható. A magyar nemzet volt az, mely e történelmi eseményeket véghez vitte a hazában, a mennyire az általa elfoglalt ellenséges terűleten s annak idegen népei közt nemcsak új országot és nemzetet, államot és társadalmat, de ezzel új történetet is alapított. Ez a történet vele kezdődik és vele emelkedik. Ő vitte és hordozta annak minden eseményét. Övé volt a vezérlet, ő nyomta rá neve- és szelleme bélyegét. Még akkor is, midőn saját nemzeti átalakúlását vitte véghez, idegen elemekkel s idegen eszmékkel dolgozva, ezeket annyira sajátjává tette, appropriálva s assimilálva, meghódolva nekik s meghódítva őket magának, épen úgy mint hazája autochton népeit, vagy idegen bevándorlóit, hogy sohasem lehetett kivűle idáig itt más népről, mint nemzetről vagy csak mint pártról is szó.

Pedig hányszor alakúlt igy át. Dúló hordából, vándor, hadkalandor, barbár pogány népből polgárosúlt keresztény néppé lett. Törzsszerkezetét és közfejedelemségét királysággá és monarchiává változtatta. Rokon vagy csak hason népeinek országába tódúlását, a bessenyőt és kúnt, a tatárt és törököt százados bár és halálos tusákban vissza tartotta és legyőzte, vagy magába olvasztotta. Magát pedig sem a barbárabb, sem a műveltebb népelemek által feloszlattatni nem hagyta. A nomád vagy föld mives szlávnak és oláhnak csak úgy, mint a műveltebb, polgáriasodottabb germánnak megtörött rajta ismeretes népolvasztó ereje. A középkor civilisatiói áramlatait a scholastikán és renaissanceon, saját nemzeti dynastiáin mint az Árpádokon, Anjoukon és Hunyadi Mátyáson át mind fölvette. Trónját velök az európai királyságok magaslatáig megszakadatlanúl emelte vagy csak fentartotta; sőt a római birodalmi császárságig is felvitte, és országa, trónja annak sokáig még alapját is képezte.

E nemzet nélkül, mely által ezer éven át létezett Magyarország, épen úgy nem létezett volna, valaminthogy nélkűle, mint egy kitűnő publicistánk mondja, ma sem létezhetnék. Mert máig épen úgy képezi nemzetünk az ország magvát és lényegét, élete és tettei hordozóját, mint lakosságának és népeinek törzsét és kapcsát. Szabadsága, intézményei erejével s egységével áthatotta

mindannyiát, midőn hajdan felemelte magához annak magasabban érvényesülhető vitéz elemeit, s újabban felszabadítva magához hasonlóvá tevé a többit. És mindezt tette nem nemzete nagy száma és ereje, nem annak nagy hatalma és intelligentiája, nem nagy tehetsége és műveltsége által, mint más nagy s erős népek tehették; — de melyek mind ezt inkább erőszakra s elnyomásra, sőt idegen népségeik kiirtására használták. — hanem tette nemzetünk, inkább emelkedettebb öntudata, nemes önérzete és szabadságszeretete által; és tette folytonos viszontagságok, küzdelmek és balsors közt, felismerve mindég magasabb irányban a nemzeti öszpontosító állami eszmét s egységet.

S följegyzésre méltó e közt, hogy valahányszor e nemzeti eszme hanyatlott s annak eklipsise beállott, mindjárt a nemzet szerencséje is alászállott; és valahányszor a nemzet lelkesedett, élete is azonnal emelkedett. Hogy csak a nemrég múlt korszakot, a mult század vége előttit, vagy e kornak nemzet és alkotmányellenes törekvéseit említsük: — a nemzet mindég történeti élete restauratiója által állította vissza és szilárdította meg állami létét és függetlenségét. Tette pedig ezt gyakran saját hütlen vagy csak gondatlan testvérei, sőt nemzete elidegenedett főbbjei ellenére. Ezen hagyományos történeti és politikai érzetben nyilatkozott nem csak nemzetünknek értelmisége, hanem ez képezte annak szerencséjét is és dicsőségét. Ennek érzete tette kitartóvá a szüntelen való küzdelemben, bátrakká és hősökké a kitartásban, szívósakká és eszélyesekké államunk és nemzetiségünk fentartásában. S a mily magasan lelkesedett nemzetiségéért s egységéért, úgy lelkesedése mindég liberalisabb volt, hogysem exclusivvá vagy szűkkeblűvé vált volna. Saját szabadsága és függetlensége kiküzdésébe foglalta mindig országa összes, bármily idegenszerű népeit, nem tevén köztök soha különbséget, ha csak a nemzet s államegység ki volt víva. Ez volt azon talizmán s varázserő, mely sajátlag nemzetünk erejét s erényét képezte.

Csak minap mondá egy mérvadó s irányunkban részrehajlással bizonyára nem vádolható orosz lap: »A magyar nemzet ereje, ugymond, egyfelől abban a nemzeti- és politikai függetlenségben s önérzetben, másfelől pedig abban az erős hazaszeretetben gyökeredzik, mely a nemzet minden rétegét át tudja hatni.« Mert

ha a nemzeteknek, valamint az egyeseknek szerencséje felszáll, ritkán hunyhatja be fénysugara előtt szemét az ellen és jóbarát; mindenki magyarázza ilyenkor épen úgy mint a balsorsban viszontagságai okát. Hasonlón szól ez alkalomból egy nem épen mindég rokonszenves más, külföldi német hang is: »Teljes elégtétellel mondhatja el ma a magyar nemzet magáról, hogy végre hosszas bár és terhes áldozatok árán elérte már a nemzetek során ő is a czélt. Mert misem hasonlítható össze azzal a nagyszerű tünemény nyel, mint tartja fel magát e nemzet s állam az idők harczában. Mint állítja fel s mint küzdi ki mindannyiszor, még pedig ezer éven át sokszor, veszélyeztetett jogát és szabadságát, függetlenségét és önállóságát, felvirágzását sőt nagyságát, — vagy csak felsőbbségét. És mint kényszeríti fényes hősi tettei, haladása és művelődése által annak elismerésére elnyomóit és vetélytársait, irigyeit és lenézőit, előrehaladottabb szomszédait s összes ellenségeit.«

És ha ennek okát keressük, közel találjuk, szószerint elmondva épen amaz idegen hang indokolásában: »Mert — úgymond — alig van nemzet a világon, hol egyesek oly nagy mérvben s oly teljes odaadással csüggnének a történelmi nemzeti eszmén, mint Magyarországon. A mi csak az emberi munka legkülönfélébb mezején nagyobb és nemesebb véghezmegy, vagy a tudomány és művészet, az ipar és kézmű, a földművelés és gazdaság egyéb terén, a béke és harcz, az egyház és politika műveiben történik, azt jórészben ezen történeti nemzeti eszmény lelkesíti, létesítette vagy csak erősen áthatotta. A hideg közöny az állam- és nemzet eszméjével szemben, mely a világ többi népeinél felszínre jutva uralkodik, s mely mindinkább az anyagi előnyök bálványzásába merül, Magyarországon még nem emelkedett túlsúlyra.« Valóban mondhatjuk, hogy így volt nagyjában legalább még eddig, az elnyomás legsulyosabb éveiben is, a közt, hogy mindenki a lét nehéz gondjaival küzdött. De azért a nemzet minden emelkedettebb hű fia első sorban csak nemzete fentartása, állami léte és függetlensége helyreállítására és kiküzdésére gondolt, mígnem módját ejthette. És hogy ez végre sikerült, megérhettük immár azt is, hogy az osztrák birodalom fővárosa egyik képviselője elmondhatta minap nekünk, annyi százados

uralkodásuk után: Ők sem óhajtanak, úgymond, mást, mint hasonló egységes államot, minőt Magyarországnak létesítenie sikerült.

De erre Uraim csak egy szükséges, mi gyakran hiányzik, hogy az államot a nemzeti történet szelleme hassa át, hogy a nemzetet a történelem formálja, képezze a történettudat által, melyet semmi egyéb még a legmagasabb anyagi jóllét vagy műveltség sem pótolhat. Alkotmányok s államok, mint hazánk egyik nagy fia mondá, az éjen át keletkezhetnek, de nem a nemzeti szellem. Nem is keresem itt azért mélyebben e nemzeti érzet eredetét és ébredését. Ben van az eredetileg ösztönszerűn minden nemzet hajlamában, mint az együvé-tartozás szüksége. De magasabb érzete talán inkább az elválás és megfogyatkozás által támad fel, az önfentartásra, nemes hős tettekre és védelemre. Annyi kétségtelen, hogy nemzeti szellemet sem octroyálni, sem negédelni nem lehet. Századokon s ezred éven át kell erre képződni és nevelkednie a nemzetnek. Rendesen régi keltű hagyományos öröksége az a népnek, eredménye történetének, melyet történelme összes lapjai eredete óta beszélnek.

A magyar történet kútfői szellemének egyik újabb s eddig legavatottabb pályanyertes írója mondja: »A nemzeti érzés az, mely már krónikáink egyediségét megalkotja. Méltó büszkeséggel tekinthet rájok minden magyar szem, mint a nemzeti nagyságnak avatott tudatos s e mellett józan hirdetőire. Nemzetibb s a legmélyebb igazság mellett költőibb lendületű emléke egy országnak sincs, mint a minőt mi bírunk krónikáinkban. Nem átallom, úgymond ő, kimondani, hogy egyedűl állanak e tekintetben magok nemében a középkorban. Képét nyerjük belőlök nemzetünk kezdődő és fejlődő műveltségének, közvetlen kifolyását látjuk bennök a magyar nép sajátos lelkének. A hősiességet az egyházi mély hittel s e mellett a legnagyobb józansággal párosító magyar ideált állítják elénk a magyar királyok történetében. Anglián kivűl a Sz.-István és II. Endre közötti korban hazánk az egyedüli központosított állam. Valamint a politikában a particuláris érdekek soha sem juthattak érvényre, úgy krónikáinkban is alig hagytak nyomot. Mig minden más középkori író kivétel nélkül a helyhez köti emlékeit; itt az országos nemzeti érdek elől **háttérbe**

szorúl minden más reminiscentia, egység köti mindég az egészet össze.«

Ime lehetne-e ennél jobb megfejtését adni a nemzet hagyományos történeti szellemének, mint a minőt itt a történetbuvár nyujt, nemzeti krónikáink adatai alapján. Ez megfejti egyszersmind azt is, mi az, a mit történeti szellemnek tartunk. Ily erős történelmi alappal bírván, nemcsak biztosan lehet, de folytonosan kell is rá építenünk, hogy fejlődésünk folytonos és szilárd legyen. Mert a nagy küzdelmek és veszteségek, a diadalok s a dicsőséges harczok, melyeket az ősök kiküzdöttek, mondja egyik nagy hazánkfia, mintegy folytonos hagyomány szállanak nemzedékről nemzedékre, apáról fiúra a feljegyzésben és történelemben, a regében és hagyományban, a hősdalban és köztudatban. S ezen történettudat összege az, melyen a nemzeti lét a mint lelkesül, úgy vele táplálkoznia is kell, a közéletben és küzdelemben, tudományban és művészetben. Csak ez az, a mi a nemzeteket mint folytonos tanúság áthatja és fentartja a válságok perczeiben, s a terhes s nagy korszakokon át.

De erre, Uraim, nem elég többé a mai fejlettség fokán az egyszerű hazafiúi phrasis és szóvirág, a lelkesítő dal s ékesszólás. Nem elég, hogy Xenophon és Livius hangján írjunk történetet. Igaz bár, hogy a történelem lehet egyedül a nemzeti lelkesedésnek s emelkedésnek, a tett s erőmerítésnek valódi kútforrása, mert nélküle a hazafiság nagyobbára csak üres rajongás. Mégis a tudomány egész világa, a munka összes ereje, s hozzá erkölcsi komolyság kell immár, hogy a nemzetet történelmével, annak magasabb eszméivel és szellemével tájékozzuk; hogy műveltségét és képzettségét a mai színvonalra emeljük. Hogy kimutassuk a politika és jog, a társadalom és humanizmus, az irodalom és tudomány, a művészet s ipar terén, egész köz- és magánéletében azon hagyományos, s a nemzet jellemében és lelkében, typusában és geniusában fekvő sajátos vonásokat, melyekkel képes a világ többi népei közt magát érvényesíteni, s az emberiség közkincsét részéről is gyarapítani.

Ha egy újonnan virúló nemzet fellépve érvényesíteni akarja magát, mondá csak minap nemzetünk egyik jóakaró szellemes barátja, eredménynyel ezt csak úgy érheti el, ha a tudomány és

művészet, az ipar s munka terén újabb alkotások eredeti vonásait hozza magával, s azokat más népek által is képes elismertetni s elfogadtatni, s ezzel gyarapítja ő is, puszta üres utánzás helyett, az emberiség tudását és képességét.

Így lépett fel kétségtelenül először nemzetünk, midőn helyet foglalt s országot alkotott, Európa államai között. Midőn hadviselését, taktikáját és strategiáját nemcsak megbámulták a keleti, byzanti tudomány: Maurikios és bölcs Leo hadtani írataiban, hanem meg is érezte a nyugat annyira, hogy madarász Henrik császár a német fegyver magyarrá alakításával s nemzetünk harczászata átvételével volt csak képes győzelmeskedni. Hasonlóan kell ma tehetségünket minden téren érvényesítenünk. De ez irányban kétségtelenül első a történelmi tudat felébresztése, a történelmi vizsgálat és tanúlmány alapján. Ismernünk kell múltunkat, hogy felismerjük annak alapját, hogy lássuk eszmevilágát; hogy pótolhassuk a hiányokat, összeköthessük a megszakadt szálakat. Lássuk a nemzet-műveltség egész körét — a nyelvtől az iparig és művészetig — és látni fogjuk, mennyi használhatót s értékesíthetőt bírunk még ebben. Csak ezzel fog azután termékenyítőbben hatni ránk a külföldi műveltség magaslata is; nem egyszerűn majmolásúl és negédlésűl, az itthoni kicsinyléseűl és lenézéseűl, hanem ösztönűl és versenyűl. A nemzetek történelmi alapját nem képezi azért a merev mozdúlatlanság; nem a nemzetihez való rideg ragaszkodás. A kor követelményeinek épen úgy, mint a nemzet geniusának helyt kell adni; de igyekezni kell azt a nemzeti hagyományok és aspirátiók keretébe alkalmazni. Nemzetünk eziránt mindig kellő érzéket tanúsított. Történetének cultusa ebben nem gátolta. Ellenkezőleg, azt azzal emelte, hogy az újabb kor kellékeivel életét fölelevenítette. Ily átalakítás mindig megtalálta kellő czímét s átmenetét, ha azt történeti alapon vitte át, mint ez az angol nemzetnél rendesen történt és mit annak nem volt legalább oka megbánnia, mint a francziának az ellenkezőt anynyiszor.

Mily tanúlság rejlik még számunkra multunk története minden részének kikutatásában és megalapításában. Mily bő forrása lőn ez a nemzeti élet felélesztésének. Mennyivel dúsabb lehetne immár nemzeti életünk hajtása, ha e forrását kellően és

bővebben használjuk. Ha nemzetünk legvitálisabb műveit tekintjük, minden téren még most is csak az első kezdettel vagy épen csak hogy az első kisérlettel találkozunk. Alkotmány és jogtörténetünk, jogrégiségeink, nyelvtörténetünk, de csak hazai egyháztörténelmünk is, alig, hogy csak nagyjában tárgyalva vagy keletkezőben vannak. És hol van művészetünk, társadalmunk és műveltségi viszonyaink s annyi másnak története, a melynek élete mennél sporadikusabb volt nálunk, annál nagyobb gondot kivánna adatai felszedése, vizsgálata és összeírása. Mily szükséges lenne mind ebben mielőbb a rendszeres munkásság megindítása, már csak a tárgy tisztázásáúl is, s ama felburjánozó hyperkritikai nemzetellenes irányoknál fogva, melyek épen oly túlzólag lepték el újabban e tért, mint előbb a túlzón és még most is részben kisértgető oktalan magyarkodás; mely mást sem látott a történelemben és nyelvben egész a Bábelig vagy akár az édenig, mint magyart. Míg most ellenben már mindenben idegent akarna szaglálni. Ámbár sajátlag mind a két bajnak egy s azonos forrása volt és van: az elfogúltság vagy a tudatlanság; a kellő történelmi ismeret és szellem hiánya vagy csak annak vágya: máshol s a távolban keresni azt a jót, a mi oly közel van.

Mennyivel lelkesebben és mélyebben indúlt meg már e téren a külföldön, a nemzeti tudomány s irodalom, a művészet és műveltség egész mezején évtizedek óta e történelmi irányú munkásság, a francziáknál példáúl és németeknél egyaránt. Mily hatást idézett elő ebben a Grimm-féle iskola, hogy virúlt fel nyomán az összes germanista tanúlmány. Hogy kutatja ma a franczia nemzeti géniusa nyilatkozását, költészetében és tudományában, a művészetben és társadalomban, akadémiai díjakat tűzve kimutatására. Ki merészelné ezt ily irányban nálunk megkisérleni? Ki bátorkodnék példáúl pályakérdésül kitűzni a magyar szellem jellemző sajátságát és történeti nyilvánúlását? Ki vállalkozik összeszedni multunk munkálkodását és műveltségi összes nyomait? Ha például ajánljuk történeti műemlékeink egész sorát, mondják, nincs, kevés vagy idegen az egész. Ha rájuk mutatunk, hogy van és sok is, akkor költséges, és nem győzzük kiadását. Csak a fél vagy felületes munka tart fogva, az alkalmi rendszeretlen diaspor munkálkodása a helyett, hogy egészet, nagyot, monumentálist

alkotnánk. Vagy inkább már az oly kisszerű boncolgatásban leljük kedvünket, hogy ne mondjam keressük mulatságunkat, mint a minő az analysis azon legújabban divatossá váló neme, hogy szétszedve inkább, mintsem összeállítva multunk épületköveit, az alkotás anyagát, a test izmait, azt, a mit nemzetünk erős kézzel egységessé alkotott, kísértgetjük, mennyire lenne elemeire szétszedhető. Mi volna rajtunk még például idegen, a mit mások el nem vettek, vagy még mi oda nem adtunk. Mi bennünk még a török vagy tatár, turani és uralaltai, az ugor és finn; mi árja, indogermán és szláv; mily kevés vagy semmi sem maradna e közt magyarnak. Ez a legújabb szellemes nemzeti mulatság (nem értjük ez alatt természetesen a komoly alapos nyelvtörténelmi munkálkodást, melynek terén talán még legméltóbbat műveltünk), ha némi humorral és nagy méltatlansággal, mennél kisebb töredékre szedhető a nemzet által századokon át emelt nagy alkotmány.

Majdnem merészség kell már hozzá, szólani még ezután tovább nemzeti alkotásról és nemzeti államról, eredeti irodalomról és művészetről, nemzeti typusról és geniusról a magyar történelemben. Mintha nem is lettek volna nemzetünknek oly sajátos nagy alakjai és jellemei, mint országunk alkotói, Szent-István és László, megvédői és helyreállítói, mint Hunyady János és Deák Ferencz stb., kik feláldozva magukat a közért, a kötelességet és becsületet, a nemzet érdekét és dicsőségét minden más haszon és jólét, fény és dísz fölé helyezék, kikben az erkölcsi és vallásos nagyság, az emberiségért és nemzetökért való feláldozás, a hősiesség és lángész, a bölcseség és mérséklet oly nemesen egyesült a magasb szellemi és gyakorlati élet feladatainak kiküzdésében és létesítésében.

Nem egyszer felvetettük immár magunk elé hasonló történelmi tanúlmányaink alapján a kérdést: vajjon nem volna-e nemzetünknek is saját történeti typusa, nem volna-e a magyar geniusnak saját jellege, melyet történelmünkben keresnünk, felismernünk és felmutatnunk, ez által éltetnünk és formálnunk kellene? Vajjon a nemzeti hősök ama nagy alakjai mellett nem mutatkoznak-e épen úgy népünk jellegében és történetében hasonló vonások? Talán kereshetnők ezt ama lelkesedve is józan, egyszerű és gyakorlati, eszményies bár, de minden felesleges speculativ esz-

méktől s beteges ideáloktól ment, közvetlen intuitiójú, egészséges eszében és jellemében; mindent saját valóságában megragadó, a szükséges követelményeknek, ha kell, hódoló lelkületében és tetterejében, nyugalmas fenségében? Ezek ellenében természetesen épen úgy állanak népünk nagy többségére nézve az árnyoldalak is, melyek ama kiváló jó tulajdonok szélsőségeit vagy hiányait képezik: a rajongó csendes kedély, az elbizakodás és túlbecsülés, a gondatlanság és léhaság, az idegennek megvetése, majd ellenkezőn sajátunk meg nem becsülése, a fatalistikus megnyugvás és türelem, az elbúsulás és elkeseredés, felhevülés és szélsőségre buzdulás. Akárhányszor találkozhatunk ama nemes s ezen hátrányos vonásokkal, tulajdonságokkal és fogyatkozásokkal nemzeti történetünk s életünk nyilvánulásaiban, melyek a mint nemzetünk történelmi jellemévé kidomborodnak, annak eseményeiben annyira megfigyelendők. A történetíró ezekben is a történet psychologiai alaptörvényei egyikét bízvást keresheti és szem előtt tarthatja, habár a történelem elmélete és tana írói, sem a Wachsmuthok és Gervinusok, sem a Sybelek és Tainek, sem Doergensek és Rombachok stb. e felől eddig nem igen szóltak a történelem physikája egyéb törvényei mellett. Nem képezhetné-e tehát e jellemtanulmány nemzeti történelmünk egyik specificus vonását? Vagy forduljunk-e el egészen tőle, mint rajongástól, és tartsuk magunkat szárazon a történelem mai modern és conventionális természettörvényeihez.

Ezen történeti alapelemhez járul különösen még jelenleg nálunk a rohamos újhodás által az idegennek túlsúlyra emelkedő cultusa. — Mióta a tudás fájának gyümölcsébe mélyebben haraptunk, s e mellett multunk ismeretében aránylag elmaradtunk, amannak túlbecsülése s ennek lenézése is lábra kapott. Vegyük hozzá a napról-napra magát érvényesítve növekvő idegen elemet. Eddig Magyarországban csak az érvényesíthette magát, csak annak volt befolyása, csak az lehetett a nemzeti jognak és hatalomnak részese, ki a nemzet testével egyesült, a nemzetesttel érdekben és nemzeti cultusban és aspiratióban egygyé vált, gyakran akkor is, ha a nyelvben idegen maradt is. Jelenleg a teljes jogi és polgári egyenlőségnél, a közönségesen valamivel följebb emelkedő intelligentiai, ipari s üzleti ügyesség megadja a

legidegenebbnek is az illető befolyást, főkép ha még a nyelvet is jól roszúl sajátjává teszi: nyitva előtte a szabad korlátlan tér, bármily idegen maradt is a nemzet érzetétől s eszméitől. Az ilyenre nézve az eszköz, mely őt emelte, lesz mérvadó, s a személyes ügyességen kivűl, minden egyéb semmi magasabb becsesel sem bír az ibi patria ubi bene elve szerint. Ily, a nemzettesttel heterogén idegen tünetek, a mint nem képesek vele egy könnyen elvegyűlni, úgy a nemzet sem képes azokat magába felszívni és beolvasztani. Hogy ez nem épen válhat a nemzeti történelmi irány javára, és hogy e disparat elemek nem kedvező idegen alakjai mindinkább túlsaturálhatják azokkal a nemzeti életet, az ép oly kétségtelen, valamint hogy a figyelmes szemlélő e tüneteket már is mindenfelé észlelheti. Már több jut belőle a felszínre is, mint hogy könnyen elviselhetné iam ferre non potest. Sőt befolyása már a közéletben is feltünedez, a mint a sajtóban, az iskolában, a kathedrán, hogy ne mondjam a bureauban jelentkezik, hol a kevésbé szorgalmas vagy jóval kényelmesebb magyar vagy hazai elem előtt könnyen helyet talál és ma-holnap már bizony iskolája is lesz, vagy hogy már van is.

És mit állíthatunk mi ez idegenszerű szellem invasiója ellen nemzeti történelmi hagyományos jellemünk megóvására? Csak nem kizárást? Isten óvjon! Nekünk erőre van szükségünk s annak közénk hulló minden szikráját érvényesítenünk kell. Ezzel gyarapítottuk eddig is, mint egyik elszakadott kis ága nemünknek megfogyott létünket. Az idegennek felvétele volt századokon át majdnem hagyományos nemzeti politikánk. Csakhogy míg ezzel előbb megválasztva vehettük fel az akkori nemzettestbe, a nemességbe, a polgárságba az idegen elemet, midőn már mintegy beleváltt; most az iskola az, melynek nemzettörténeti tanítása által kell azt a nemzet testéhez idomítanunk s alkalmaznunk. Im ezért fektetünk nagy sulyt nemzeti közmívelődési egyleteinkre, főleg tanodai történettanításunkra és történettanárainkra, történelmi társúlatunk s az Akadémia illető osztálya és bizottságai munkálkodására. Ezért ragadtuk meg az alkalmat e történelmi congressus megtartására és felvettük programmjába a történelmi tanúlmányok összes ágait és módszereit, egész a művészetnek a történetben, s a történeti érzéknek a művészetben alkalmazásaig és népszerűsítéseig.

A multban annak tudományos és tanodai köréhez képest megfelelhetett az akkori oktatás, tanítás és módszer. A nemzet közérzetében élő történelem volt a régi iskolának egyik fő és legkedveltebb képző tárgya. Emlékünkben élnek még ama derék és lelkes férfiak, kik elragadó ékesszólással adták volt elő a lelkesedő ifjúságnak a hazai történet nagy alakjainak és eseményeinek inkább egyes fényes képeit, mintsem kimerítő s alapos elbeszélését és tanúlságát. És íme, az iskolának mai sajátos neveléstani, methodikai és didaktikai elveinél fogva, mily, hogy is mondjam, józanságra vagy egykedvűségre jutottunk nemzeti történetünk tanításában. Tantervünkben alig hogy találtunk az egy esztendei heti egy-két órában időt tanítása számára: csak újabban szorítottunk ki nagy nehezen ismét egyet rövidletei, epitomei tanításáúl, a sok fontos tárgy mellett, mellyel, mint panaszolják, túltömjük tanúlóinkat, midőn az iskola már az életpályát és gyakorlatot is kivánná megtanítani. De mennél szükségesebb lehet az életre a realistikus irány, annál kivánandóbb, hogy azt a nemzeti történelem léleknemesítő, műveltségi szelleme hassa át. Ellenben a mérvadó jelszó ebben most a külföldi minta szerint az, hogy nem a történelmet magát, de csak annak képző elemét kell felvenni. Mintha a történelem más elemmel sajátlag bírhatna, s annak bármily részlete azt nélkűlözhetné. Adassék tehát úgy elő, hogy azt egy része sem nélkűlözze. Mert kérdés itt is csak az, ki mit tart történelmi képző elemnek. Ha egyik nemzete őskora hagyományait vagy eseményeit a mesék közé helyezi el az iskolai olvasókönyvekbe, más pedig régi királyainak sorát és neveit el is hagyhatónak véli, ha nem maradtak fel egyesek korszakából világra szóló nagy események emlékei, úgy lehet, hogy ész és szívképző példatárakat fognak tanításúl nyerni, de nem a nemzet összefüggő történetét, mely nélkűl pedig nincs történelmi érzék és nincs valódi történetszellem.

A történettanítás feltételei is a többi tudományágakénál jóval alacsonyabbra és könnyebbre vannak szabva. E körülmény alkalmat szolgáltat arra, hogy a gyengébbek vagy hanyagabbak tolúlnak a történettanítás professiója terére. Holott szigorítva, erősebb történelmi iskolázás és annak seminariumi gyakorlata által, mely a kútfőtanúlmány mélyéig ereszkedve s az eredeti szövegek összehasonlítása — és kritikájáig emelve, a máskép köny-

nyebb tanúlmány több időt engedne a magasabb tökély megközelítésére. Gondoljuk hozzá, ha ezután még egykedvű s a nemzettörténeti szellemtől nem lelkesedő, vagy épen idegen érzetű, s irányú tanár kezébe jut a hazai történelem tanítása, oly időben, midőn már az ifjúság utilitarius hasznossági realismusa sem épen rokonszenvez a tárgygyal, vagy csak nem könnyen képes általa lelkesedni, s előttünk állanak miudazon okok, melyek a nemzet történelmi szellemét ha nem elölhetik, legalább megbéníthatják. Holott máskép az egész tanügy terén mi sem hathat erősebben a történelem tanításánál a nemzeti szellem felélesztésére. S azért méltán képezheti a kormányon lévő férfiak legméltóbb gondját. Mert a nemzet vezetőinek, mint a híres angol történetíró Lecky mondja, hazája nagy államférfiával szemben: nem lehet magasabb feladata, mint a nemzeti problemák megoldására a legalkalmasabb erőknek felismerése s alkalmazása. Mert a legfőbb nemzeti tényezők egyike az államban és társadalomban a nemzet testben a közös eszmények kultusa. Ez az, mint minap egyikünk mondá, a mi összeforraszt s magasabb és nemesebb czélokra emel, mely a nemzet solidaritását képezi és fentartja.

Nemes feladat azért a nemzet életében és annak kormányán, a társadalomban és iskolában, az irodalomban és tudományban, a művészetben s közműveltségben fentartani, ébreszteni s ápolni a nemzet történeti szellemét, anyagának épen úgy kikutatása mint feldolgozása és alkalmazása, s a művészetnek a történetben s a történetnek a művészetben érvényesítése által. Mert valamint történeti érzetünk által emelkedett nemzetünk, úgy nem nélkülözheti azt további okszerű fejlődésében sem. Politikai axiomává vált Tacitus történelmi mondata, hogy a hatalmat csak azon eszközzel lehet fentartanunk, a mellyel azt megszereztük. Ismerjük bár a divatos és reális ellenvetéseket, vagy épen a hitetlen szellemek vigyorgását és gunyját, melyek sivár meddő természete sem lelkesedni nem képes többé, sem nem hisz a nemzetek missiójában és szellemében. Önök elengedik, ha ez ünnepélyes alkalommal nem reflectálunk rájok. Azok, kiknek tekintete nem csügg lelkesedéssel a nemzet multján s az ősök történetén, mondja Bourke, soha sem lelkesednek a jövőjeért sem. A nemzeti történeti közérzet fejlesztése, a hazafiúi eszmének kultusa

egyszersmind a jövőnek is kezessége. A nemzet történeti eszméje által alapította meg létét. Ezzel győzött s vívta ki önállóságát és műveltségi helyzetét; s a győztest diadal utjában nem fogja megakasztani a gunyolók kiáltása és sárdobálása. Mint Lesseps a tengereket összekötve, a világrészek közt útat törve, válaszolt minap a franczia akadémiában a gúnyra, mely nagy műve megalkotása közt annyiszor támadta: az ugatás az ebek dolga, míg a karaván tovább megy át mellettük világ utján: úgy megy a történet is előre diadalmasan örök utján; daczára annak, hogy kritikája sem volt eddig még képes természete félszegen keresett alaptörvényeivel tisztába jutni.

De bezárom már azzal, mit Magyarország fölséges királyának a magyar korona fönséges örököse minap az ország és világ színe előtt igazolva a magyar történet szellemét, mondott: Ezredéven át tartotta fenn magát e nemzet a szerencse és balsors változatai közt, az ösei által elfoglalt földön hatalmas közéletet alapítva. És most újult erővel fényes látványát mutatja fel annak, mivé emelkedhetett bölcs király odaadás-teljes kormányzata és a lelkesült hazafisága által a nemzet.

Folytassuk azért Uraim a nemzeti hagyományt, melyet öseinktől átvettünk, hogy azt necsak megtartsuk, hanem gyarapítva hagyjuk át utódainkra is. De ne feledjük, hogy még nagy és sok vár reánk e téren is.

A TÖRTÉNETI CONGRESSUS

I. OSZTÁLYÁNAK ÜLÉSE.

Pulszky Ferencz elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt szakgyülés!

Azon czim, mely alatt csoportunk összegyült, »*A történelem, mint tudomány*«, bizonyítja, hogy az angolok nézetétől eltérünk, akik a tudomány fogalmát szorosabb értelemben veszik s alatta csak az exact tudományokat értik, melyekhez semmi kétely nem fér, a számtant és a mértant, a természettant és a vegytant, s ezek mellett a tételes tudományokat, minő a jog, nem pedig a philosophiát s a történelmet, melyek különböző felfogás szerint különbözők, s absolut bizonyosságra igényt nem tarthatnak. Amit az egyik nemzedék történelemnek tartott, az egy másiknál nem egyéb költői hagyománynál, a kritika kétségbe vonja a tények hitelességét, Liviusnak vagy nálunk a névtelen jegyzőnek nem akar többé hinni s másképp magyarázza az eseményeket, mint az az előbbi időkben történt. Sokan lesznek köztünk is, akik emlékezni fognak, miként Buckle harminez év előtt igyekezett a történelemben is felkeresni s megállapítani az általános törvényeket s kimutatni az események kényszerűségét, hogy a történelmet is a tudomány rangjára emelhesse.

Mi e tekintetben eltérünk az angolok nézetétől, a történelmet elismerjük tudománynak nemcsak tudni valónak, mindamellett, hogy magok azon kérdések, melyek e csoportban felvettettek, mutatják a véleménykülönbség lehetőségét és ingatagságát.

Voltak mindég sokan s vannak most is, kik az okmányokra esküsznek s hiszik, hogy ezek által teljesen földeríthetik az igazságot, pedig a jelennek tapasztalásából minden nap meggyőződhetünk, hogy még a legünnepélyesebb okmányok is a valósággnak ritkán felelnek meg tökéletesen, s az érdekek, a fennálló eszmeáramlatok s az álláspont által befolyásoltatnak, melyről az eseményeket tekintik. Ugyanazért Ranke, kit az élő történetírók közt a

legnagyobbnak tartanak, kijelenti, hogy nem elég olvasni tudni a régi okmányokat, szükséges azokat meg is érteni.

Ha már a múltnak eseményeit meg akarjuk érteni, szükséges, hogy tanúlmányozzuk azoknak minden környezetét, nemcsak a különböző politikai viszonyokat, hanem az eszmekört is, a melyben az akkori emberek éltek, az idők szokásait, a kulturának fokát, sőt még a divat változásait is, mert mindezek a legnagyobb hatást gyakorolják a nemzetek kül- s belóletére, mely minduntalan új meg új változásoknak ki van téve, hiszen maga a természeti környezete is szüntelenül változik, mire ritkán fordítjuk a kellő figyelmet. Igy ha például Mátyás korával foglalkozunk, alig emlékezünk meg arról, hogy ez oly kor volt, melyben nem ismerték még sem a burgonyát és a kukoriczát, sem a dohányt és a pipát, sem az ákáczot s kanadai nyárfát, sem a villát, sem a kávéházat, sem a kártyát, sem a nyomtatott könyvet. Nehéz visszavarázsolni oly életet, mely annyira eltér a mostanitól, s melynek eszméköre természetesen egészen más volt, mint a mostani, s igen sokat megmagyaráz, ami különben érthetetlennek tűnik fel előttünk.

Ha ily szempontból tekintjük a multat, akkor látjuk legjobban a segédtudományok fontosságát, melyeknek mivelése nélkül alig tudjuk felfogni a multnak eseményeit.

Egyébként, ha nálunk történelemről van szó, mi ez alatt kizárólag a magyar történelmet szoktuk érteni, még pedig nem is az országét, hanem a nemzetét. A mi Árpád előtt itten történt, azzal nem igen gondolunk, mintha bennünket nem is érdekelne, pedig hazánk volt a római császári történelem néhány főeseményének színhelye, épen úgy amint a népvándorlás főmozzanatai szintén a közép és alsó Duna medenczéjében fejlődtek ki. Mi hazánk történelmének ezen igen nevezetes részére nem szoktuk figyelmünket fordítani, sőt elhanyagoljuk azon különböző népek historiáját is, melyek mostanáig az ország különböző részeiben laknak.

Összejövetelünk egyik feladata mindezen körülményekre felhívni a figyelmet, irányt adni a kutatásoknak, megmutatni a hézagokat s a teendők hosszu sorát. Sokkal szerencsésebb körülmények közt találjuk magunkat, mint apáink és elődeik voltak, kiknek idejében nemcsak a szükkeblű censura, hanem a közönség érdekeltségének hiánya is megnehezítették a működést és még sem maradt ezen idő meddő és most is bámuljuk Katonának, a Kovachichoknak vagy Fejérnek óriási kiadásait, kik egész életöket a történelmi kutatásoknak szentelték, anélkül, hogy munkájukból anyagi hasznot várhattak volna, holott mostan az akadémia és a történelmi társaság megadják nemcsak az eszközöket a kutatásra, hanem a biztonságot is, hogy a kutatások eredménye

csakugyan világot lát s nem marad eltemetve a levéltárak porában.

Eddig ugyan még mindig inkább csak a történelmi anyagot hoztuk össze, feldolgozását a jövőre bíztuk és így hazánk történelmét sem birjuk oly alakban, mint a francziák, az angolok, a németek a magokét; nem is érünk reá, hogy részt vegyünk ama roppant munkában, melylyel kortársaink a külföldön az ó-világ és az uralkodó vallások történelmét kritikailag átdolgozzák s az ezredéves balitéleteket helyre igazítják, míg másrészről éppen nem tartózkodnak attól, hogy a legközelebbi multnak, sőt a jelennek történelmét is bátran megírják s a magok szempontjából az élő vezérférfiak eljárását s az események lánczolatát előadják s megbirálják. Mi még azon álláspontot foglaljuk el, hogy kérdést teszünk, vajjon a szatmári béke után való korszak anyagának gyűjtése és kiadása szükséges-e, és 1791. vagy 1848. vagy *épen* 1867. legyen-e a kutatás határa. Értjük, hogy a hivatalos világban a levéltárakat nem nyitják meg a jelen időkig a kutatóknak, de a régi felfogások mégis annyira megváltoztak már, hogy most csakugyan magok a kormányok közre teszik a legnevezetesebb okmányokat, hogy azokat a parlamentek tudomására hozzák, s a titok leple nem fedi többé oly féltékenyen a diplomatia működését mint azelőtt; igy az is, ami a közvetlen nyilvánosságot nem türi, igen kevés idő mulva a világ elébe kerül.

Azon kérdéssel is fogunk foglalkozni, mily különféle módszerek és világnézetek uralkodnak a történetirásnál. Sokkal nevezetesebb volna ennél, ha azt jelenthetnők ezen gyülekezetnek és a nemzetnek, hogy létezik már köztünk is oly férfi, aki képes hazánknak történelmét oly módszerrel, s oly világnézlettel megírni, hogy az a világirodalomban méltó helyet foglalhasson el.

Megjegyzendőnek tartom még, hogy midőn az előkészitő bizottság bizonyos kérdéseket felvetett, ezen gyülekezet eredményét nem az előadások néma meghallgatásától, hanem a kérdések megvitatásától és eszmecserétől várja, — reméllem hogy ezen szavaim nem hangoznak el a pusztában, ezennel megnyitom a szakülést.

Thallóczy Lajos, az a) osztály előadójának értekezése a történelmi anyagról.

Tisztelt szakosztály!

Az országos történeti congressus munkatervében az 1. osztály: a történelmet, mint tudományt öleli fel. Három alosztálynak tiszte megint, hogy a kérdést rendszeresen kifejtse; az A) osztály

a történelmi anyagról, a B) osztály a történelmi segédtudományokról, a C) osztály a történelmi módszerről fog értekezni. A Magyar Történelmi Társulat elnökségének megtisztelő felhivása következtében az A) osztály előadó tisztével bizattam meg. Azon kérdések sorozatát, melyekről nézetemet ki kell fejtenem, a munkaterv ekkép szabja elém:

»Előadó bemutatja az átkutatott bel- és külföldi levéltárak és könyvtárak statistikáját. Ennek alapján korról-korra ismerteti a kiadott történelmi anyagot, rámutatva mindenütt a hézagok s hiányokra, s hogy miként és honnan volnának azok pótlandók. A szathmári béke (1711.) után való kornál azzal a kérdéssel fog foglalkozni: szükséges-e e korszak anyagának gyüjtése és kiadása? 1791. vagy 1848. avagy épen 1867. legyen-e kutatás határa? Mely levéltárak szolgáltatnák erre a legfontosabb anyagot?

A külföldi levéltárakat illetőleg szükséges-e azoknak rendszeres átkutatása? Másrészt nem volna-e czélszerű addig is, ha mindazon okleveleket, melyek az összes külföldi oklevélgyüjteményekben s folyóiratokban kiadattak s bármely tekintetben hazai történetünkre vonatkoznak: összegyüjtetnének s ujra kiadatnának? vagy ha legalább róluk chronologicus repertorium készittetnék?«

Előadó ezek után utalván a modern történetirásnak mozaikanekdotaszerü jellegére, fölveti a kérdést, nem volna-e kivánatos, a politikai historia anyagán kivül, az egyes korok erkölcsi, vallásos, vagyoni s müveltségi viszonyaira vonatkozó apró-cseprő adatoknak is külön publicatiot szánni?

E széles alapokra fektetett programm mindazon kérdéseket felveti, melyek eldődeinket s a mi elménket foglalkodtatták, melyeknek megoldására törekedünk. Nincs e kérdések között csak egy is, mely eddig szóba nem került volna.

Hogy a levéltárak anyagát fel kell használni, tudta már Istvánffy, acták voltak előtte, azokból dolgozott Forgách Ferencz is kiváló Commentárjaiban, érezték ezt a mult század mondhatni gigási munkásságú gyüjtői, mi több, akadt köztük olyan is, ki Rankenak nagyérdemü szakosztályi elnökünk idézte azt a kijelentését, hogy az okmányokat szükséges meg is *érteni*, bizony megvalósitotta. Pray György volt ez az *értelmes* történetiró.

Hogy a kül- s belföldi levéltárakat s könyvtárakat rendszeresen kell átbuvárolni, azt tudták s a mennyire módjukban volt, meg is tették a Kovachichok, Horváth István, Fejér György.

S a többi kérdést illetőleg, Akadémiánk s Társulatunk annaleseiben számos helyen találunk utalást, tárgyalták azokat sokan, sokszor, sokfélekép.

S mégis mennél inkább halad a munka, mennél nagyobb az összegyüjtött anyag, annál égetőbben merülnek fel ezek a kérdé-

sek. Sokat, temérdeket dolgoztak s dolgozunk. ma-holnap alig lehet evidentiában tartani a historiographia irodalmát, de ezzel arányban mindinkább hangosabb a kritika szava, mit hogyan kellett volna dolgozni, mit kiadni s elhagyni. Mig a Kovachichokat s Fejér iskoláját óriási munkaerő jellemzi, az előttünk munkálkodott nemzedék nagyobb rendszerességével s pontosságával tünik ki, a mostani anyag publicatiotól pedig a szélesebb látkört megtagadni nem lehet. Mig régebben minden ócska irás — a főbb levéltárak nehezen, vagy épen nem lévén hozzáférhetők — becsesnek tekintetett, mert régi: ma már tartalmát is tekintjük s az úgynevezett »fölfedezések« kora mindinkább letűnőben van. Ennek főoka, hogy a történelmi anyag főforrásai a levéltárak, bel- s külföldiek egyaránt megnyiltak s az ősiségi perek lejártával nincs ok miért tartani zár alatt továbbra is a családi levéltárakat. A levéltárak s könyvtárak általános rendezése sok kivánni valót hagy fenn még mindig, újabb indexek és szakkatalogusoknak nagy hijával vagyunk, de az érzék ezek iránt növekedőben van, s már nagy haladás, hogy ilyeneknek szükségét érezzük. De nem is annyira ebben, mint a levéltári kutatás módjában rejlik a főhiba. Alig van levéltárunk, melyben egyik-másik szaktudós nem kutatott volna — természetesen a maga szempontjából — s mégis nagyon kevésnek birjuk teljes átnézetét. Csakis a dunántuli, az erdélyi szászföldi s a Magyar Történelmi Társulat kirándulásai alkalmával többé-kevésbé alaposan átkutatott vidéki levéltárak tesznek ez alól kivételt. Például valaki Corvin Jánost illetőleg akar kutatni, a főbb levéltárakat s kútforrásokat hamar megösmerheti, de nincs kalauz, ki az összes anyagról tájékoztassa. Miért? Mert nincs statistikája a levéltáraknak. Tisztában vannak ez iránt kutatóink valamennyien, ezért tüzte ki a congressus munkaterve egy ilyen levéltári s könyvtári statistika elkészitését. Csekély nézetem szerint ezt a kérdést inkább igy kellett volna formulázni: ‚Hogyan kell a levél- és könyvtárak statistikáját elkésziteni?' nem pedig kész munkálatot követelni egy oly anyagról, melynek mikéntvaló összeállitása még nincs megállapitva.

A magam csekély nézete szerint az ilyen levél- s könyvtári statistikának úgy kell összeállitva lenni, hogy abban minden levél s könyvtár teljes tartalma legyen feltüntetve. A kutató minden egyes archivumról tudja, mit kereshet ott, nem elenchust vagy cathalogust értek a statistika alatt, de utbaigazitót. Már pedig ilyen statistikát most összeállitani azért nem lehet, mert mint emlitém levéltáraink túlnyomó részben csak egyes szempontok és thémák szerint vizsgáltattak meg. Vegyük csak a központi országos levéltárat. Az egyes tisztviselőket s az ott hosszas ideig buvárkodó tudósokat kivéve, ugyan ki tudja, mely thémára s mily

irányban lehet ott anyagot találni. Mig a tervbe vett Levéltári Kalauz ki nem adatik, addig a sötétben tapogatódzunk. Szükséges tehát, hogy levél- s könyvtárbuvárlatoknál bizonyos egyöntetű eljárás statuáltassék. Szükséges tudnunk: hazánk területén mely levéltárak s könyvtárak vannak egyáltalán véve. Ez utóbbiakra nézve a muzeumok és könyvtárak főfelügyelője intézkedhetnék kimeritőleg, a ki különben a M. N. Muzeum könyvtárának személyzete s Fraknói, majd Csontosi Könyvszemléje által ez irányban nagyon sokat tett.

A levéltárakat illetőleg a M. Történelmi Társulat: kolozsvári, honti, vasmegyei, zemplén-ungi, szepesmegyei, zólyomliptai, nyitrai, gömöri, abaúji, sárosi, maros-vásárhelyi, sopronyi kirándulásaival nagyon sokat tett, de mennyi ismeretlen archivum van még ezeken kívül! A magánkutatás pedig nem fogja felderiteni az eddig ismeretleneket. Évről-évre pusztúlnak a kisebb családok levéltárai, s az úgynevezett gentry elhanyatlásával becses tartalmú levéltárak kerülnek kótyavetyére, melyeknek roncsait azután Bécsből, vagy külföldről kell drága pénzen visszaváltanunk. Hogy ezen a bajon segitsünk, de azért is, hogy az itt-ott elszórt levéltárakról tudomásunk legyen, szerény nézetem szerint az Országos Levéltárral kapcsolatosan szervezendő *levéltári felügyelőségek* használnának leginkább. Ezek ügyelhetnének közvetlenül a köz- s a magánlevéltárakra, ezek constatálhatnák, hol s minő állapotban vannak az egyes levéltárak s levelesládák, ezek volnának a levéltári anyagnak mintegy ambulans conservatorai.

De még ilyen állami intézkedés mellett sem nyerhetnők teljes képét az összes anyag hollétének. Úgy a bel,- mint külföldi levéltárakat rendszeresen s abból a czélból kell átkutatni, melyik micsoda magyar s magyar vonatkozású anyagot foglal magában. Ezt pedig elérhetjük az által, ha a N. Múzeum könyvtára példájára, mely tisztviselőivel a hazai s külföldi könyvtárakat búvároltatja át: az Országos Levéltár tisztviselői abból a szempontból és programm szerint utazzák be a hazát s a külföld levéltárait, hogy megmutassák s constatálják: hol, micsoda anyag van. Nem magunknak, de a köznek kell kutatni. Ugyanezt megteheti a M. Tud. Akadémia is, meg a Magyar Tört. Társulat oly szakférfiakkal, a kik erre vállalkoznak. Ezeknek jelentései képezhetik majd egy tanúságos levéltári statistikának az alapját. Lehet ezt mint repertoriumot akár a M. Tud. Akadémiánál, akár Társulatunknál akár az Országos Levéltárnál vezetni. Manapság egyebet nem tehetünk, mint utalunk arra az anyagra, mely a N. Múzeum kézirattárában van: a Kovachichok s Horvát István gyűjteményeire, melyeket ha alaposan átnézünk, azt találjuk, hogy háromszorosnégyszeres munkát végzünk sok archivumnál, melyet Kovachich

már régen s jól átkutatott, Horvát István meg a maga vasút nélkül szükölködő korában aránylag csakúgy ismerte a külföldi könyvtárak hungaricáit, mint mi. Utalunk a M. Tud. Akadémia kézirattárára s a Tört. Bizottság levéltárára, mely már 1832. óta kutattat Bécsben, Milanoban, 1833. utazik a külföldre Petrovics Fridrik s mások Párisba, s 1834—36. közt a német s angol könyv- és levéltárakban búvárkodik, 1834-ben Zsivora György 1835-ben Czech János, 1837-ben Vass László Német- és Franczia országra, 1843-ban Taubner Károly és Wenzel Gusztáv Dalmácziára nyernek megbízást, 1850-ben Nagy Iván Velenczére, 1851-ben Wenzel Gusztáv Cseh-Morvaországra, Sziléziára és Luzsiczára. Ugyancsak Wenzel kutatja legelőbb a bécsi állami levéltárban őrzött velenczei status-iratokat és diplomácziai jelentéseket. Repiczky János és Vámbéry Ármin török-magyar kútfőket gyűjtenek. Az ötvenes években indúl meg az Akadémia Tört. Bizottságának munkálkodása; a brüsseli és burgundi. a londoni levél- és könyvtárak magyar anyagát teszik közzé Horváth Mihály és Simonyi Ernő. Mircse János, Óvári Lipót, Nyáry Albert Olaszországban kutatnak. Supala János, Géresi Kálmán Orosz- és Lengyelországban búvárkodnak, újabban Fraknói, Römer a spanyol archivumokban, ugyancsak Fraknói a Vatikánában, Kopenhágában, Szádeczky Lajos Krakkóban, Károlyi Árpád Bécsben kutattak, szóval mindenfelé a legélénkebb búvárkodás indúlt meg. Sok tervbe vett, s abba maradt kutatásról kellene számot adnom, magasztalnom kellene a Monumenta Vaticana czimü nagy vállalat intézőit s munkatársait, Fejérpataky s Gelchich dalmát kutatásait, de statistikáról van szó.

Minde buvárlatok fényes bizonyságai a spontán kutatási vágynak, de ha összefoglaljuk, nem látjuk az intéző kezet, mely irányt adna, mely kimutatná: erre az irányra ez az ember kell, ez még nincs átkutatva, tehát kezdjük meg ezt. Erre czéloz az a szerény megjegyzésem, illetőleg nézetem, hogy — a magán kutatástól teljesen eltekintve, hisz azt korlátozni nem is lehet, s mire is kellene — a köznek is kell kutatni.

Van még egy forrása a levéltári statistikának s ez Társulatunk csekély bár, de folyton gyarapodó kézirattára, mely a N. Múzeum kézirattárában van letéve.

Ez a publicálatlan anyag. Folyóirataink ban elszórva, jelesül éppen a »Századok«-ban számos apró jelentést olvashatunk levéltárainkról. Thaly Kálmán társulatunknak 9 évig titkára éppen e rovatra fektetett súlyt s fektet a mai titkári hivatal is; becses anyag ez nagyon, de természeténél fogva teljes képet nem nyújt.

Ily nehézségek merültek fel, midőn a congressusi munkaterv statistikai követelményének teljesítéséhez fogtam. Igyekeztem

azon, hogy megmutassam, honnan kell azt összeállítani, hogyan kellene az anyagot gyűjteni. Nagy baj az is, hogy a Magyar Tud. Akadémia által ez irányban felkért Csontosi János, ki a hungaricák Repertoriumával van megbízva: munkálatával még nem készülhetett el s így elömunkálat hiányában s az idő rövidsége miatt csak vázlatos dologgal állhatok elő.

Statistikai vázlatom következendő fejezetekre oszlik:

I. Belföldi levéltárak kimutatása.
   A) Országos levéltár.
   B) Vármegyei Levéltárak.
   C) Városi Levéltárak.
   D) Horvátországi Levéltárak.
   E) Magánlevéltárak.

II. Külföldi levéltárak.

A könyvtárakat illetőleg utalok a »Magyar Könyvszemle« kimutatásaira, Szinnyei kétrendbeli Repertoriumára, a M. Tört. Társulat kirándulásai alkalmával szerkesztett jelentésekre, s Csontosi megjelenendő Repertoriumára.

I. Belföldi Levéltárak.

A) Országos Levéltár.

Az Országos Levéltár mai szervezetében 1875. óta áll fenn. Magában foglalja:

1. A volt m. k. és erdélyi udvari kanczelláriá.
2. A nádori,
3. Régi országos levéltárat (Archivum regnicolare.)
4. A volt m. k. helytartótanács,
5. Az erdélyi főkormányszék,
6. A m. k. udv. kamara (régi nevén budai kamarai lev.)
7. Az erdelyi fiscalis levéltárat.
8. A fiumei kormányzóság levéltárát.
9. A m. k. curia régi (1848-ig) levéltárát.
10. A gyulafejérvári káptalani és kolosmonostori conventi levéltárakat.

Az 1526. előtti összes okleveles Diplomatikai Levéltár czíme alatt egyesíttettek s eddig 32,607 oklevél van elhelyezve.

A levéltár összes gyüjteményeit és osztályait eddig 252 kutató használta legkülönbözőbb irányban. Nincs történetünknek korszaka, nincs institutio, akár közéleti, akár társadalmi, melyre az országos levéltárban többé-kevésbé útbaigazítás ne volna található. A Diplomatikai Levéltár az 1526-ig terjedő korszakhoz tartalmaz bő s a kutatásnak alapúl szolgáló anyagot, a kanczelláriák s a helytartótanács és főkormányszék, valamint a curia 1526 utáni közigazgatási, vallási, rendőri,

igazságügyi viszonyok forrása, a kamarai levéltár egyes gyüjteményei pedig a XVI. és XVII. század első rangú adatait szolgáltatták.

A levéltár legérdekesebb darabjait a levéltár kiállításában őrzik, melynek jegyzéke is megjelent, a levéltár szervezetéről pedig szól: »a m. k. országos levéltárra vonatkozó máig érvényes törvények és rendeletek« czímü 26 lapra terjedő füzet.

Ugyancsak itt őrzik a régi hiteles helyek, jelesül 14 káptalan: a csanádi, esztergomi, egri, győri, kalocsai n.-váradi, nyitrai, pécsi, pozsonyi, székesfehérvári, szepesi, szombathelyi, váczi s veszprémi és 7 convent: a csornai, jászai, leleszi, pannonhalmi, szt-benedeki, túróczi, s zalavári elenchusainak másolatát.

*

Az orsz. levéltárral kapcsolatban fölemlítjük röviden a magyar országos levéltárra vonatkozó irodalmat s a nagyobb közlevéltárakat.

Legteljesebb munka e részben Jakab Eleké: A levéltárakról tekintettel a magyar államlevéltár ügyre. Budapest, Akadémia, 1877. 190 l. Az államlevéltárra vonatkozólag 1872-ben enquete tartatott nov. 21-ikén (orsz. gyülési irományok: 1872. 146. sz.) s az e részben történteket a Századok 1872. 73. és 74. évfolyamaiban közölt czikkek világítják meg. (Erre vonatkozik Török János: Emlékirata a felállítandó magy. kir. államlevéltár ügyében. Budapest, 1873. 16 l.)

Ide tartoznak még a következő czikkek is: Levéltáraink. Bud. Hirlap. 1856. 126. sz. 1859. 63. 65, 69. sz. Az országos levéltár: Simonyi Ernő Monum. Dipl. I. 1857. V. 1859. 55.

Megyei és városi levéltáraink ügyében: Salamon F. P. Napló. 1860. 297. sz.

Országos történelmi levéltár: Fáy András, P. Napló 1861. 145 sz.

Hazai levéltáraink ügye: Véber József, P. Napló, 1866. 32. sz.

Megyei és városi levéltáraink. Bud. Közl. 1867. 53. sz.

Az államlevéltárról. Jakab Elek. P. Napló. 1870. 171. sz.

Törvényhatósági levéltárak rendezéséről: Jakab Elek. P. Napló. 1870. 178. sz.

A levéltárakban való scartirozásról: Jakab Elek. Bud. Közlöny. 1871. 246. sz.

Budai kir. kamara levéltára. Századok: VI. 1872. 284 l.

*

Az országos levéltár után legnevezetesebb hazai levéltáraink a következők:

Magyar Nemzeti Múzeum okleveleinek gyüjteménye. Az orsz. levéltár után s az erdélyi muzeum kézirattára mellett a leggazdagabb gyüjtemény, mely a mohácsi vészig körülbelül 15—20,000 darabot tartalmaz. Hazai és k. Tud. 1835. I. 14 és Magyar Könyvszemle. 1877. 37—41. l. Ism. Csontosi János.

A Magyar Nemzeti Múzeum keleti kéziratait Goldzieher Ignácz ismertette Magyar Könyvszemle 1881.

Erdélyi múzeumegylet kézirattára. Erdélyi múzeumegylet évkönyvei.

Nagyszebeni szász nemzeti egyetemi levéltár. Ism. Archiv für Siebenbürgische Landeskunde s Centralblatt.

Zágrábi orsz. levéltár, tartalmazza a mostani horvát királyság jogaira és autonomiájára vonatkozó iratokat, a báni tábla iratait 1848-ig, a bánok leveleit 1630-tól, a nádorok levelezéseit a bánokkal 1766-tól, a fenállott Consilium Croaticum irományait a mult századból, a horvát tartománygyülések iratait, illyr-actákat a franczia időből s vegyes armaleseket.

Zágrábi levéltárak: General-Commando levéltára. Káptalani levéltár s a városi levéltár. (L. Verzeichniss der durchforschten Archive stb.)

B) Vármegyei Levéltárak.

A m. k. belügyminiszterium $\frac{18684}{880}$ sz. a. s a báni kormány rendeletére a magyar szent korona összes törvényhatóságainak levéltárairól, valamint a városokéiról jelentések érkeztek, melyek az illető levéltárak állapotát tüntetik fel. Ezeknek rövid kimutatása következik itt:

Megye	Mely évből való a legrégibb irat, vannak-e a mohácsi vész előtti iratok?	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai?
Abauj	M. v. előtt 4 db.	1589. Századok XII. 123.
Alsófehér	1806.	1806. [Korponay: Abaúj
Arad	1721.	1741. [mon.
Árva	1619.	1684.
Bács-Bodrog	1726.	1850.
Baranya	1372. (másolat) 1572.	1705.
Bars	1283. 1.	1610. Verzeichniss.
Békés	1715.	1715.
Beregh	1419. m. 1433. 1500. m. 1513. 4 db.	1602. Verzeichniss.
Besztercze-Naszód	rendetlen állapotban.	1791. A cs. és kir. hadügyminiszterium levéltári kutatásairól egy jegyzéket adott ki, melyet Verzeichniss név alatt idézünk.
Bihar	—	1688.
Borsod	1337. 4 db másolat vagy több is lehet, rendetlen állapotban	1790. jegyzőkönyv 1577. [Századok VI. 428.
Brassó	—	—
Csanád	1710.	1716.
Csík	1630.	1750.
Csongrád	1714.	1723.
Esztergom	1639.	1790. jegyzőkönyv 1638.
Fejér	17-ik század vége.	1692. Verzeichniss.

Megye	Mely évből való a legrégibb irat, vannak-e a mohácsi vész előtti iratokk?	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai?
Fogaras	Rendetlen állapot.	1771.
Gömör-Kis-Hont	1571.	1571. Ism. Századok. 1876.
Győr	1480. 1 db.	1617. [kirándulás 45 l. és
Hajdú	1605.	1756. [VII. 656 l.
Háromszék	Rendetlen állapot.	1851.
Heves	1335. h. más. 8 db. hite-	1653.
Hont	1431. más. les más.	1820. jegyzők. 1571.
Hunyad	1749.	1772.
Jász-N.-K.-Szolnok	1279. más. 1323—1508. 27 db.	1629.
Kis-Küküllő	1624. (jegyzőkönyvek)	1700.
Kolozs	1714. [1425. családk.	1861.
Komárom	1525. 1 db.	1603. Thaly · Századok IV.
Krassó	1778.	1778. [608.
Liptó	1391. h. m. igen csekély	1516. Századok VI. 523. Verzeichniss.
Máramaros	1665.	1814. jegyzőkönyv, 1625.
Maros-Torda	1610.	1710. [Verzeichniss.
Mosony	1618.	1668. Verzeichniss.
Nagy-Küküllő és Felső-Fejér	Segesvártt 1369. 24 db.	1756.
Nógrád	1092. más. 1685-ből 1422-től több	1660.
Nyitra	nem tudatik	1792. Századok IX. 524 l.
Pest-P.-Solt-K.-Kun	1317. 18 db.	1638. Századok III. 579.
Pozsony	1260. h. m. 1728-ból.	1534. Századok 1877. jegyzőkönyv 1665. 95 l.
Sáros	1254. egy. más. van. hány?	1600. Századok XV. 88. kir.
Somogy	1498. több másolat.	1723.
Sopron	1236. 1281. stb. hány?	1579. Századok XVII. 60.
Szabolcs	1335. 20 db.	1550.
Szathmár	1450. körül nem tudni	1593. Verzeichniss.
Szeben	1876.	1876.
Szepes	1314. h. más. 1790-ből 1384. 25 db.	1541. Századok VII. 100.
Szilágy	lehetnek.	1618.
volt Kraszna	1618. lehet.	1717.
Szolnok-Doboka	1604.	1723.
Szörény	1873.	1873.
Temes	nem tudni.	1779.
Tolna	1770.	1779.
Torda	1606.	1850.
Torna	1569.	1640.
Torontál	1770.	1861.
Trencsén	1540.	1544.
Turócz	1391. nem tudatik hány	1542. Ism. Századok 1875.
Udvarhely	1506. 1 db.	1615. [188 l.
Ugocsa	1577.	1700.
Ung	1443. egy. m. 3 db. egy. más.	—

Megye	Mely évből való a legrégibb irat, vannak-e a mohácsi vész előtti iratok?	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai?
Vas	1328. több.	1595. Századok IV.
Veszprém	1509. 1 db.	1639.
Zala	nem tudni.	1555.
Zemplén	—	1558.
Zólyom	1600.	1512. Ism. Századok 1875. 120 l.

*

»A fent elősorolt 65 megye közül tehát 26-nak, úgymint: Abauj, Baranya, Bars, Bereg, Borsod, Győr, Heves, Hont, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, azaz Jász-Kun kerületek, Komárom, Liptó, Nógrád, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szepes, Szilágy (vagyis inkább Közép-Szolnok), Trencsén, Turócz, Udvarhely, Ung, Vas, Zemplénnek levéltáraiban vannak az 1526-ot megelőző korból egyes oklevelek vagy iratok; a legrégibb eredetit 1236-ból Sopron vármegye levéltára őrzi. Jegyzőkönyvet már e korból csak három megye bír felmutatni: Nógrád 1507, Zólyom 1512 és Liptó 1516 óta. A török invasio elpusztítván az ország nagy részét, későbbi XVI. századbeli összefüggő jegyzőkönyveket is csak az ország északi és nyugati megyéi bírnak, jelesen 1541 óta Szepes, 1512. Turócz, 1543. Ung, 1555. Zala, 1558. Zemplén, 1561. Bars, Sáros, 1564. Abauj, 1571. Hont és Trencsén, Gömör, 1572. Nyitra, 1577. Borsod, 1579. Sopron, 1580. Győr, 1593, Szatmár 1595. Vas; Beregben és Pozsonyban csak töredékek vannak. Összefüggő iratok vannak már a XVI. század óta: Abauj, Gömör, Sopron, Szabolcs és Ung megyékben; a XVII. század első felében a magyarországi megyék közül: Bereg, Bars, Győr, Komárom, Pozsony, Sáros, Zólyom, Torna, Vasban és Pestben. A törököt uralta keleti s déli megyéknek Bihar, Békés, Csongrád, Arad, Temes, Torontál, Krassó, Fejér, Tolna, Baranya, Somogy levéltárai, egy-két jelentéktelen töredéket kivéve csak a XVII. század legvégével, a XVIII. elejével, sőt az u. n. bánsági megyékéi csak Mária Terézia korával kezdődnek. Az ezek sorába tartozó Bács-Bodrogot is, az erdélyi háromszékit, felső-fejérmegyeit, dobokait és kővárit semmivé tette az 1848/9-iki évek eseményei. Magyarország egész története háromszáz év óta visszatükröződik a megyei levéltárak ez állapotában.«

Pauler Gyula: »Századok«, 1881. 409—410. l.

*

C) Városi levéltárak :

Város neve	Mely évből való a legrégibb irat, vannak e a mohácsi vész előtti iratok?	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai?
Abrudbánya	1849. (1848-ban elégett)	1849.
Arad	1723.	1723.
Baja	1775.	1806.
Bakabánya	1321. 1526. előttről van 4 db.	1654.
Bars-Szt-Benedek	1429. 1526. előttről van 56 db.	?
Bártfa	1325. 1526. előttről van 3000 db. jegyzőkönyv 1432.	1595. Századok XV. 113. Myskovszky: Bártfai Mű Emlékek. Sárosi kiránd.
Bazin	1525. 1526. előttről van 1 db.	1832. Ismertetve Pozsonyi kirándulás: 1877. 86 l.
Bereczk	1426. 1526. előttről van másolat 1 db.	1760.
Beregszász	1247. 1526. előttről van 1 drb.	1736.
Beszterczebánya	—	Századok: IX. 115 l. Ortvay. Verzeichniss.
Brassó	1353. 1526. előttről van 800 drb.	XVII. sz. végén. Ismertetve a szász »Archiv«-ban.
Budapest	1465. 1526. előttről van 1 drb.	1687.
Csány	1838.	1873.
Csetnek	—	Gömöri kir. 1876. 53 l.
Csongrád	1748.	1850.
Czegléd	1689?	?
Debreczen	1449; 1526. előttről van 1 drb.	1547. Verzeichniss. Szűts I. Debreczen tört.
Deés	—	Verzeichniss.
Derékegyház	1875.	1875.
Déva	1850.	1863.
Dobsina	1326; 1526. előttről van 18 drb.	1595. Gömöri kir. 1876. 51 l.
Dorozsma	1719.	1719.
Duránd	1775.	1775.
Eger	1549.	1698.
Eperjes	1261; 1526. előtti sok.	1636. Ismertette Lasztóczky László 1881. kiadott kis füzetében az eperjesi levéltárról. Eperjes.
Érsek-Újvár	1693.	1687.
Erzsébetváros	1305. h. más.; 1526. előtti 12 db.	1727.
Esztergom	1597.	1700.
Fejértemplom	1792.	1792.
Félegyháza	1737.	1746.
Felka	1561.	1809.
Felsőbánya	1376; 1526. előtti 10 db.	1770.
Fiume	?	?

Város neve	Mely évből való a legrégibb irat, vannak-e a mohácsi vész előtti iratok?	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai?
Göllniczbánya	1421; 1526 előtti sok.	1434.
Gnezda	1286; » 100 db.	1772.
Győr	1604.	1600. Villányi h. Győr v.
Gyöngyös	1342; 1526 előtti 1 db.	1606. [tört.
Gyula-Fejérvár	1603.	1700.
Hátszeg	1850.	1850.
Hódmezővásárhely	1691.	1691.
Horgos	1850.	1850.
Hunyadváros	1821.	1821.
Igló	1364; 1526. előtti 1 db.	1861.
Illyefalva	—	—
Jászberény	1700.	1700.
Jászóvár	1802.	1802.
Jász-Árokszállás	1516; 1526. előtti 1 db.	1746.
Jolsva	1299; » 1 db.	1566. Gömöri k. 1876. 47 l.
Karán-Sebes	1872.	1872.
Karczag	1505; 1526. előtti 1 db.	1600.
Kassa	1256; » sok.	1256. Kassai kirándulás.
Kecskemét	1591.	1591. Hornyik: Kecskemét v. tört
Késmárk	1501; 1526 előtti 22 db.	1533. Századok VI. 679.
Kézdi-Vásárhely	1427; » 5 db.	1706.
Kis-Kún-Halas	1693.	1723.
Kis-Marton	1396. más.; 1526 előtti 10 drb.	1725.
Kis-Telek	1850.	1850.
Kis-Újszállás	1745.	1745.
Kis-Szeben	1446; 1526 előtti?	1670. Sárosi kirándulás.
Kolozs	1405; » több db	1718.
Kolozsvár	1377; » 23 db.	1611. Jakab E.: Kolozsvár
Komárom	1277; » 18 db.	1616. Verzeichniss. [tört.]
Korpona	1238; » 37 db.	1610. Századok III. 608.
Kőszeg	1328; » 50 db.	1573. Vasm. rég. társ. 1873. 56. Chernel K. Kőszeg v. tör.
Körmöczbánya	1252; 1526; előtti 3—4000 db.	1426. Századok IX. 246. 149. XI. 542. Verzeichniss.
Kúnhegyes	1521. más.; 1529 előtti 1 drb.	1745.
Kún-Szt-Márton	1670.	1733.
Léva	1636.	1636.
Leibitz	1796.	1796.
Lőcse	1280; 1526 előtti 10 db.	1580. Századok VI. 579.
Mágócs	1870.	1873.
Makó	1700.	1700.
Mármaros-Sziget	1329. m.; 1526 előtti 1 drb.	1780.
Maros-Vásárhely	1384; 1526 előtti 15 db.	1606. Századok XIII. 136.
Matheocz	1308; » 4 db.	1737.
Menhard	1568.	1720.
Metzenzéf	—	Századok. XII 134 l.

Város neve	Mely évből való a legrégibb irat, vannak-e a mohácsi vész előtti iratok.	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai.
Mezőtúr	1529.	1692.
Mindszent	1723.	1870.
Miskolcz	1366; 1526 előtti 3 db.	1569. Verzeichniss.
Modor	1483; » 2 db.	1608. Pozsonyi k. 1877. 86.
Munkács	? rendetlen állapotban.	—
Nagy-Bánya	1347; 1526 előtti 31 db.	?
Nagy-Becskerek	1807.	1807.
Nagy-Enyed	1850.	1850.
Nagy-Kőrös	1636.	1636.
Nagy-Rőcze	1812.	1788. Gömöri k. 1876. 47 l.
Nagy-Szeben	1292; 1526 előtti 1700 drb	1522.
Nagy-Szombat	1238; 1526 előtti több.	1566. Pozsonyi k. 1877. 84.
Nagy-Tapolcsány	—	Századok IX. 706.
Nagy-Várad	1242; 1526 előtti 7 db. egysz. más.	1716.
Ó-Lubló	1505; 1526 előtti 1 db.	1732.
Pancsova	1796.	1796.
Pápa	1500; 1526 előtti 4 db.	1640.
Pécs	1686.	1707.
Pelsőcz	—	Gömöri kir. 1876. 47.
Podolin	1244; 1526 előtti 18 db.	1775. Századok VI. 685.
Poprád	1256; » 28 db.	1730.
Pozsony	1279; 1526 előtti 6—800 db.	1436. Pozsonyi kir. 1877. 105. és Rakovszky I. fűzete.
Szász-Régen	1849.	1849.
Rima-Szombat	1424. egy. m.; 1526 előtti 1 db.	1600. Gömöri k. 1876. 41 l.
Rózsahegy	1292; 1526 előtti 1 db. jegyz. 1527.	1833.
Rozsnyó	1520; 1526 előtti 3 db.	1608. Gömöri k. 1876. 48.
Ruszt	1617.	1617.
Sándorfalva	1808.	1834.
Segesvár	—	Verzeichniss.
Selmecz- és Bélabánya	1405; 1526 előtt igen sok.	1480. Századok. III. 608. 620. V. 580.
Sopron	1162; 1526 előtti 2127	1394. Századok XVII. 53.
Szabadka	1700. drb.	1779.
Szakolcza	1581.	1829.
Szász-Sebes	—	1764. Verzeichniss.
Szászváros	1563.	1711.
Szatmár	1230; Mohácsi vész előtti 12 drb.	1590.
Szeged	1247; Mohácsi vész előtti 40 db.	1717. Varga: Szeged város tört. Reizner János munkálatai, s Verzeichniss.
Szegvár	1739.	1739.
Székesfehérvár	1690.	1691.
Székely-Udvarhely	1558.	1635.
Szent-Endre	1700.	1700.

Város neve	Mely évből való a legrégibb irat, vannak-e a mohácsi vész előtti iratok?	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai.
Szent-György	1591.	1674. Pozsonyi k. 1877. 86.
Sepsi-Szt-György	1517. egysz. m.; 1526 előtti 1 db.	1850.
Szentes	1703.	1740.
Szepes-Béla	1783.	1872.
Szepes-Olaszi	1712.	1790.
Szepes-Szombat	1412; 1526 előtti 2 db.	1775. Wagner: Analecta és
Szepes-Várallya	1319; » 21 db.	1801. [Századok 1872.]
Szilágy-Somlyó	1577.	1820.
Szolnok	1729.	1741.
Somorja	1262; 1526 előtti 48 db.	1589. Pozsonyi k. 1877.
Strázsa	1552.	1791.
Tápé	1842.	1856.
Tasnád	1382. h. m.; 1526 előtti 1 drb.	1871.
Teke	1456; 1526 előtti 1 db.	1850.
Temesvár	1718.	1782.
Tiszolcz	—	Ism. Gömöri k. 1876. 47 l.
Túrkeve	1726.	1745.
Trencsén	1324; 1526 előtti 81 db.	1476. Ism. Verzeichniss és
Újbánya	1355; » 2 db.	1700. [Gymn. É. 1883.]
Újvidék	1748.	1748.
Vácz	1704.	1817. Verzeichniss.
Veszprém	1382; 1526 előtti 2 db.	1703. Akad. Ért. III 1869. 171.
Versecz	?	?
Vinga	1690.	1742.
Vízakna	1346; 1526 előtti 5 db.	1614. Verzeichniss.
Zilah	1370; 1526 előtt 19 db.	1705.
Zombor	1745.	1745. Verzeichniss. Hatos Gusztáv kéziratai.
Znio-Várallja	—	Századok IX. 183.

*

Városi levéltáraink gazdagabbak a megyeieknél. Felföldi, dunántúli és erd. szász városaink visszanyúlnak az Árpádkorig s mint p. o. a kassai, szakadatlan sorban napjainkig őrizték meg irataikat. A török korszak tanúságait mutatja ez összeállítás. Nem kívánunk ez adatok hivatalos feldolgozásának praejudicálni; így is érdekes adat ez levéltáraink statisticájához.

C) Horvátország.

Törvényhatóság neve	Mely évből való a legrégibb irat, vannak-e mohácsi vész előtti iratok?	Mikor kezdődnek a levéltár összefüggő iratai?
Eszék város	1754.	1843.
Kapronca város	1355; 1526 előtti van 10 db.	1754.
Károlyváros	1792.	1792.
Kőrös megye	1423; 1526 előtti van 1 db.	1740.
Körös város	1528.	1700.
Pozsega megye	1745.	1745.
Szerém megye	1745.	1745.
Tűrmező kerület	1250; 1526 előtti van 4 db.	1606.
Varasd megye	1607.	1760.
Varasd város	1252; 1526 előtti van 9 db.	1769.
Verőcze megye	1618.	1745.
Zágráb megye	1264; 1526 előtti van 2 db más.	1619.
Zágráb város	1242; 1526 előtti van 100 db.	1604. Tkalcsics: Mon Civ. Zagb. I.
Zengg város	1388; 1526 előtti van 1 db.	1720.

D) Családi s egyéb levéltárak.

Andrássy-család levéltára Krasznahorkán.
Ismertetve: A M. Tört. Társulat gömöri kirándulása. 1876. 51 l.

Gr. Andrássy-család levéltárai. Thaly Kálmán.
Századok: VIII. 248. l.

Asguth-család levéltára. Csontosi.
Századok XII. 126.

Bagonyai levéltár.
Századok III. 626.

Bálintitt-család levéltára Nagy-Ernyén.
Századok, XIII. 138.

B. Bánffy-levéltár.
Századok: II. 578. IV. 424.

Gróf Barkóczy-nemzetség (szalai) pálóczi levéltára.
Századok: V. 657.

Báthi levéltár.
Századok: III. 635.

Batthyányi grófok családi levéltára Lajtafalun (előbb az Illésházy grófoké).
Verzeichniss des k. u. k. Kriegsministeriums. (A cs. és kir. hadügyminiszterium az általa átkutatott levéltárakról külön lithogr. jegyzéket adott ki.)

Körmendi Batthyányi-levéltár.
Századok: III. 259.

Gr. Batthyányi Kázmér levéltára.
Századok: IX. 157. l.

Beke család levéltára.
Gömöri kirándulás 1876. 44. l.

Gr. Beresényi Miklós kézirattára.
Thaly Kálmán.
Magyar könyvszemle 1881.

Berényi-család levéltára (muz. letét).
Századok: IX. 700. l.

Berkeszi levéltár (Vay). Ism.: Deák Farkas.

Századok: IX. 468. l.
Berthóty-család levéltára.
Századok: XV. 75. l.
Berzeviczy-család levéltára.
Századok: XV. 70. l.
Borfői levéltár.
Századok: III. 640.
Brassói evang. gymnasiumi levéltár. Verzeichniss stb.
Buday-család levéltára.
Századok: XIII. 137.

Csáky grófok családi levéltára Lőcsén és Mindszenten. Csáky László gróf családi levéltára Kassán. l. Kassa.
Verzeichniss stb.
Csoma- és Gabriel-család levéltára Devecseren (Abaujm.) Ism. Csontosi János.
Századok: XII. 125.
Csornai konvent.
Orsz. Lev. Jegyzék.

Darvas-család levéltára Ongán. Csontosi János.
Századok: XII. 124. l.
Kövecsesi Dancs-család levéltára.
Gömöri kirándulás. 1876. 43. l.
Deme-család levéltára.
Gömöri kirándulás. 1876. 48. l.
Dessewffy-család levéltára.
Századok: XV. 104. l.
Gr. Draskovich levéltár Biszágon.
Századok: VI. 709. l.
Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára, Thaly Kálmán.
Értekezések a tört. tud. köréből. I. III, szám. 1—46.

Egri érseki levéltár. Balássy Ferencz.
M. Tud. Ért. II. 260. 334. és Verzeichniss.
Egri káptalan levéltára Kandra Kabos.
Századok: VIII. 509. l.
Esztergomi levéltár.
Akad. Ért. III. 171.
Esztergomi levéltárak: Érseki levéltár. Káptalani levéltár.
Orsz. Lev. jegyzék, Knauz: Az eszt. főkáptalan kéziratai. Verzeichniss stb.
Gr. Eszterházy Dániel levéltára Pozsonyban (muzeumban letét).
Magy. Tört. Társ. pozsonyi kirándulása 1877. 99. l.
Eszterházy herczeg családi levéltára Kismartonban. Eszterházy Miklós gróf családi levéltára Tatán.
Századok II. 181., XVII. 67. l. Verzeichniss stb.

Fáy könyv- és kézirattár.
Századok: VII. 222. l.
Fáy Gusztáv levéltára Nyustyán.
Gömöri kirándulás 1876. 46. l.
Gr. Forgách-nemzetség archivuma.
Századok. IV. 271. l.
Földváry-család levéltára. Marczali H.
Századok: XIII. 136. l.
Füzy-család levéltára.
Századok: XV. 77. l.

Galgóczy-levéltár. Véghelyi Dezső.
Századok: X. 576. l.
Gerendi-levéltár. Vass József.
Uj M. Muz. I. 148, 185. l.
Ghillány-család levéltára.
Századok: XV. 81. l.
Görgey-család Árpádkori okmányai. Nagy Imre.

Századok: VI. 215. l.
Gr. Gyulay-okmányok.
Századok: V. 66. l.
Gyulafejérvári levéltárak:
Batthyányi-féle levéltár.
Káptalani levéltár.
Városi levéltár.
Várparancsnoksági levéltár.
Századok: IV. 423—4. és Verzeichniss stb.
Gyulafehérvári országos levéltár.
Tört. Adattár I. 430. és Beke A. jegyzéke.
Gyurikovics gyüjtemény.
Századok: VI. 496. l.

Hamvay-család levéltára Hamván.
Gömöri kirándulás 46. l.
Hevessy-család levéltára Kálosán.
Gömöri kirándulás 45. l.
Homonnay Drugeth-család levéltára. Szabó Károly.
Századok: V. 673. l.
Horhi-levéltár.
Századok: III. 636. l.

Vajai Ibrányi-család levéltára.
Századok: V. 279. 347. l.
Izsák-család levéltára.
Századok: IX. 653. l.
Izdenczy-család levéltára.
Századok: XV. 78. l.

Jánoki levéltár.
Századok: IX. 531. l.
Jászói convent levéltára Fejérpataky.
Századok: XII. 129. l. Verzeichniss stb.
Jerney kéziratgyüjtemény. Thaly Kálmán.
Századok: XI. 347. l.
B. Jeszenák-levéltár (muzeumi letét).
Századok: IX. 519. l. XI. 94. l.
B. Jósika-levéltár.
Századok: IV. 424. l.

Kállay-család levéltára. Pesty Frigyes.
Századok: VI. 387. XI. 94. l.
Kalocsai káptalani levéltár.
Verzeichniss stb.
Károlyi grófok levéltára Budapesten.
Géresi: A Károlyi-cs. oklev. I. k. Verzeichniss stb.
Kassai levéltárak:
Csáky grófok levéltára.
Városi levéltár. Majláth Béla.
Századok: VI. 518. 525. 622. 695. VII. 9. XII. 120. l.
Verzeichniss stb.
Keczer-család levéltára Lapispatakon. Deák Farkas.
Századok: XII. 136. l.
Gróf Keglevich-archivum. (A tapolcsányi az orsz. levéltárban letét).
Századok: VI. 210. l.
Keszthelyi levéltár.
Századok: II. 181. l.
Kéry levéltár.
Századok: III. 636. l.
Kereskényi levéltár.
Századok: III. 631. l.
Kér-bagonya-kereskényi levéltárvizsgáló bizottság jelentése.
Századok: III. 625. l.
Kohányi-család levéltára.
Századok: XV. 77. l.
Kollár-család okleveles gyüjteménye Sopronban.
Verzeichniss stb.
Kollonitz grófok családi levéltára Nagy-Levárdon.
Verzeichniss stb.
Kornis-levéltár.

Századok: II. 577. l.

Kosztolányi-család levéltára Nemes-Kosztolányban.
Századok: IX. 632. l.

Köpcsényi levéltár Mosony megyében.
Magy. Tört. Társ. pozsonyi kirándulása 1877. 77. l. l. Batthyány.

Kubinyi-család levéltára Nyustyán.
Gömöri kirándulás 1876. 46. l

Lázár Jenő gróf medgyesfalvi levéltára.
Századok: XIII. 138. l.

Leleszi országos levéltár. Nátafalusy Kornél.
Századok: V. 592. l.

Lenkey-család levéltára.
Gömöri kirándulás 1876. 48. l.

Lónyayak deregnyei levéltára s XIV. és XV-ik századi okmányai. Nagy Gyula.
Századok: VII. 620. l.

B. Luzsénszky-család levéltára.
Gömöri kirándulás 1876. 46. l.

Majthényi-család ltára Novákon.
Századok: IX. 627. l.

Máriássy-család levéltára Markusfalván.
Századok: VI. 549. 659. l.

Vályi Nagy-család levéltára Alsó-Vályiban.
Gömöri kirándulás 1876. 45. l.

Nagy István kézirattára.
Századok: IV. 62. V. 161. l.

Nátafalussy-család levéltára.
Gömöri kirándulás 1876. 50. l.

Neczpáli levéltár, Nagy Iván.
Századok: IX. 223. l.

Niczky-család levéltára.
Századok: XVII. 81. l.

Nyitrai káptalani levéltár.
Századok: IX. 523. l.

Otrokocsy-levéltár.
Gömöri kirándulás 1876. 46. l.

Gr. Pálffy senioratusi levéltár.
Magy. Tört. Társ. pozsonyi kirándulása 1877. 98. l.

B. Palocsay-levéltár. Thaly Kálmán.
Századok: VII. 172. l.

B. Palocsay-család levéltára. Reizner János.
Századok: VI. 635. l.

Pápai ref. egyház levéltára.
Századok: X. 95. l.

Pauer János székesfejérvári püspök gyűjteménye.
Verzeichniss stb.

Pécsi püspöki levéltár.
Verzeichniss stb.

Péchujfalusi Péchy-család levéltára.
Századok XV. 74. l.

Péter-váradi szlavon-szerémi Generalcommando levéltára.
Verzeichniss stb.

Pozsonyi káptalani levéltár.
Magy. Tört. Társ. pozsonyi kirándulása 1877. 106. l.

Pozsonyi káptalan kéziratai. Knauz Nándor.
M. Sion IV. 1866, 59, 133, 212, 292, 380, 454, 534, 606, 685, 770, 861, 950. — V. 1867, 63, 128, 213, 282, 366, 448, 533, 621, 703, 777, 843, 938. — VI. 1868. 45, 131, 211, 289, 366, 455, 527, 605, 663, 683, 845, 928. — VII. 1869. 52, 128, 215, 290, 363, 448, 531, 595, 689, 750, 824.

Radványi levéltár. B. Radvánszky Béla, Thaly Kálmán és Deák Farkas.
Századok: IX. 46. 83. 102. l.

II. Rákóczi Ferencz levéltára. Thaly Kálmán.
Akad. Ért. I. 120. l.

II. Rákóczi Ferencz levéltára. Thaly Kálmán.
Vasárnapi Ujság 1867. 12. 13.

Rákóczy levéltár története. Thaly Kálmán.
Athenaeum 1873, 5, 6.

Rákóczy-Aspremont-Erdödy-levéltár Vörösváron.
Századok: IV. 581. V. 655. l.

Rákóczy-Aspremont levéltár Vörösváron. Thaly Kálmán.
Akad. Ért. V. 1871, 255. Verzeichniss stb.

Gr. Rhédey-levéltár.
Századok: 577. l.

Rudnay-család levéltára Divék-Ujfalu.
Századok: IX. 630. l.

Ruthényi-család levéltára.
Gömöri kirándulás 1876. 13. l.

Sándor-féle szlavniczai okmánytár.
Századok: V. 429. l.

Sándor-féle szlavniczai okmányok. Pauler Gyula.
Századok: V. 509 l.

Selmeczi kamara levéltára.
Századok: III. 620. l.

Br. Sennyey-levéltár Csörgön.
Századok: VI. 710. l.

Kis-zsennyei br. Sennyey-levéltár. Bunyitay Vincze.
Századok: VII. 242. l.

Simonyi-család okiratai.
Századok: IX. 522. l.

Sóvári Soos-család levéltára.
Századok: XVI. 49. l.

Schönborn-Buchheim grófok levéltára Munkácson.
Verzeichniss stb.

Styavnyicskai-levéltár (Révay).
Századok: VII. 40. IX. 35. l.
Akad. Ért. VI. 248. és Verzeichniss stb.

Szalay Pál levéltára Lászlófalván.
Századok: IX. 185. l.

Szász-Coburg-Gotha Fülöp herczeg családi levéltára Szent-Antalon.
Verzeichniss stb.

Szatmárnémeti ref. egyház levéltára (7 db.) 1749.
Orsz. Lev. jegyzék.

Széchenyi-család levéltára.
Századok: XVII. 66. l. és Verzeichniss stb.

Székely okmányok.
Századok: IV. 272. l.

Herczeg Koháry szent-antali levéltára.
Századok: III. 608. l.

Szent-Mártoni levéltár.
Akad. Ért. III. 171.

Szerdahelyi levéltár.
Századok: IX. 531. l.

Szepesi káptalan országos levéltára.
Századok: VI. 508. 524. l. Verzeichniss.

Szepes Mindszenti levéltár (Csákyak, Rákóczi-kor) Thaly Kálmántól.
Századok: IX. 83. l.

Szilassy-család levéltára.
Gömöri kirándulás 1876. 43. l.

Szinyey-Merse család levéltára.
Századok: XV. 79. 86. l.

Szirmay-okmányok.
Századok: V. 157. l.

Szombathelyi levéltárak. Supala

Ferencz, Nagy Imre, Véghelyi Dezső.
Századok: IV. 615, 618, 625 ll.
Szudi-levéltár.
Századok: III. 635. l.
Szulyovszky másként Syrmiensis-család levéltára.
Századok: VI. 335. l.

Tarnóczy-család levéltára Laszkár.
Századok: IX. 631. l.
Teleki-család levéltára Maros-Vásárhelyen.
Századok: XIII. 106. 137. l. XIV. 692. l. Verzeichniss stb.
Temesvári Generalcommando levéltára.
Verzeichniss stb.
Tornallyay-család levéltára.
Gömöri kirándulás 45. l.
Traun Ottó gróf levéltára Petronellben.
Verzeichniss stb.

Ungi kisebb levéltárak. Nagy Imre.
Századok: V. 667. l.
Úsz-család levéltára.
Századok: XV. 78. l.

Velics Alajos levéltára Lászlófalván.
Századok: IX. 185. l.
Velics Vendel levéltára Lászlófalván.
Századok: IX. 185. l.
Vladár István levéltára Nagy-Csepcsényben.
Századok: IX. 187. l.
Vörösköi levéltár. Jedlicska Pál.
Századok: III. 446. l.
Vörösvár. Árpádkori okmányok. Szabó Károly.
Századok: IV. 605. l.

Wass-család levéltára Czegén. Deák Farkas.
Századok: VIII. 301. l.
Wenrich Vilmos magánlevéltára Segesváron.
Verzeichniss stb.
Báró Wesselényi-levéltár.
Századok: II. 577. l.

Gr. Zichy-levéltár.
Századok: IV. 207. l.
Zimonyi franciscanus kolostor levéltára.
Verzeichniss stb.
Zólyomi uradalmi levéltár.
Századok: IX. 73. l.
Zsélyi levéltár. Nagy Iván, Nagy Imre és Véghelyi Dezső.
Századok: III. 589. l.

II. Külföldi levéltárak.

Admonti kolostor levéltára.
Verzeichniss der durchforschten Archive Österreich-Ungarns.
Albrecht főherczeg családi levéltára. Albertina.
Verzeichniss stb.
Angol könyvtárak. Simonyi Ernő.
Monumenta Diplom. V. 1859. 1—61.
Arbesser lovag spielbergi (Knittelfeld mellett) levélgyüjteménye.
Verzeichniss stb.
Attems János gróf görzi levéltára.
Verzeichniss stb.
Augsburgi városi levéltár. Petrich-Orlay Sámuel.
Uj M. Muzeum 1850—51. I. 328.

Bécs levéltárai.
Városi levéltár.
Cs. és kir. titk. állami levéltár.
Volt udv. kamarai levéltár.
Hadügyi levéltár.
Cs. k. belügyminiszteri levéltár.
Cs. k. igazságügyi levéltár.
Cabineti levéltár.
Albrecht főherczeg levéltára.
(Tudtommal ezekben kutattak magyarok).

A bécsi cs. kir. könyvtár azon kéziratai, melyek a török-magyar kor történetirására szükségesek. Repiczky János.
M. Akad. Értes. 1851. 400. l.

Bécsi titkos családi, udvari s állami levéltár. Wlassics Gyula.
P. Napló 1871. 131. l.

Hadi levéltár Bécsben.
Századok: IV.

Bécs-ujhelyi városi levéltár.
Verzeichniss stb.

Berni városi könyvtár hungaricái. Szalay László.
M. Akad. Ért. 1855. 73. l.

Bolognai levéltár. Szilády Áron.
Akad. Értes. II. 1868. 128. — Bud. Szemle. Uj foly. XII. 1868. 122.

Brünni levéltárak:
Franzens-Museum levéltára.
Morvaországi helytartósági levéltár.
Morva-rendek levéltára.
Verzeichniss stb.

Brüsseli országos levéltár. Hatvani Mihály.
Monum. Dipl. I. 1857. V—XVI. lap.

Buquoy grófi család levéltára Gratzenben.
Verzeichniss stb.

Clary-Aldringen Edmund herczeg ltára Tepliczben (Csehország).
Verzeichniss stb.

Collalto herczeg családi levéltára Pirnitzben.
Verzeichniss stb.

Colloredo-Mannsfeld herczegi levéltár Opočnón.
Verzeichniss stb.

Czartoryski herczegi levéltár Krakkóban.
Verzeichniss stb.

Dalmáthoni levéltárakról. Taubner Károly tudósítása és Fejérpataky 1881. jelentései. (Századok).
M. Akad. Ért. 1847. 155. l.

Dalmátországi levéltárak. Taubner Károly.
M. Akad. Ért. 1843—44. 185.

Felső-ausztriai kolostorok Magyarországot érdeklő kéziratai és nyomtatványai. Bartalus István.
Értek. a nyelv- és széptud. kör. I. 1867—69. XI. szám. 1—43. l. Akad. Ért. III. 1869. 220.

Fürstenberg Miksa herczeg családi levéltára Prágában.
Verzeichniss stb.

Gindely Antal oklevélgyüjteménye Prágában.
Verzeichniss stb.

Grácz levéltárak:
Helytartósági levéltár.
Tartományi levéltár
Herberstein Henrik gróf családi levéltára.
Verzeichniss stb. Lopasič R.: Acta milit. Conf. Croat.

Krems városi levéltár.
Verzeichniss stb.
Külföldi levéltári regesták. (Német, angol, franczia). Marczali H.
Tört. Tár. 1880—83.

Laibachi levéltárak:
Káptalani levéltár.
Seminariumi könyvtár.
Verzeichniss stb.
Lausannei cantoni könyvtár hungaricái, Szalay László.
M. Akád. Ért. 1855. 379. l.
Lengyelföldi levéltárakról. Szádeczky Lajos.
Századok. XV.
Liechtenstein herczegi levéltár Bučovicon (Morvaország).
Verzeichniss stb.
Linzi levéltárak:
Felső-Ausztria rendeinek levéltára.
Francisco-Carolinum levéltára.
Verzeichniss stb.
Lobkovitz herczeg raudnitzi levéltára.
Verzeichniss stb.
Luzsiczai (Lausitz) levéltárakról Wenzel Gusztáv jelentése.
M. Akad. Ért. 1851. 276. l.

Modenai kir. levéltár. B. Nyáry Albert.
Századok: II. 244. l.
Morvaországi levéltárakról. Wenzel Gusztáv jelentése.
M. Akad. Ért. 1851. 276. l.

Nápolyi levéltárak. Wenzel Gusztáv.
Akad. Ért. VI. 9. l.
Nápolyi Farnese levéltár, Óváry Lipót.
Századok. XI. 1. l.
Németországi levéltárak. Wenzel Gusztáv jelentése.
M. Akad. Ért. 1853. 288. l.

Olasz levéltárak és könyvtárak. Báró Nyáry Albert.
Századok: V. 330. l.
Olaszhon levéltárai. Wenzel Gusztáv.
Monum. Dipl. VIII. 1862. 295—363. l.
Olaszhoni levéltárakról. Taubner Károly tudósítása.
M. Akad. Ért. 1847. 155. l.
Olaszországi levéltárakról. Szilády Áron jelentése.
Budapesti Közl. 1868. 77—79. 85. l.
Oroszországi levéltárak.
Századok: VII. 653. l.
Ossolinski-könyvtár levélgyűjteménye Lembergben.
Verzeichniss stb.

Pálffy-Daun Lipót gróf levéltára Stübingben (Grácz mellett).
Verzeichniss stb.
Pálffy-Kaunitz-Rietberg Leopoldina herczegné családi levéltára Jaromeričben (Morvaország).
Verzeichniss stb.

Radkersburg városi levéltár. (Regedei).
Verzeichniss stb.
Római magán- és nyilvános levéltárak és könyvtárak. Nagy Iván.
M. Tört. Tár IV. 227. l. s a Mon. Vat.
Ragusai levéltár.
Verzeichniss stb.

Seitenstetteni kolostor levéltára. Verzeichniss stb.

Spanyolország állami levéltára. Frankl Vilmos.
Századok: III. 150. l.

Svédországi levéltárak. Nagy Iván.
M. Tört. Tár. III. 1857. 255. l.

Schaumburg-Lippe herczegi család levéltára. (Nachod).
Verzeichniss stb.

Schlick grófi család levéltára Kopidlnón.
Verzeichniss stb.

Schwarzenberg herczeg levéltárai Bécsben és Wittingauban.
Verzeichniss stb.

Styriai országos levéltár.
Századok: IV. 351. l.

Szent-Floriani kolostor levéltára. Verzeichniss stb.

Szilézíai levéltárakról. Wenzel Gusztáv jelentése.
M. Akad. Ért. 1851. 276. l.

Tarnow városi tanács levéltára. Verzeichniss stb.

Turini kir. levéltár. B. Nyáry Albert.
Századok: III. 409. l.

Vaticán. Kállay Ferencz.
Nemz. Ujság 1845. 11. 12. l.

Velenczei levéltárak. Nagy Iván. Mircse János.
M. Akad. Ért. 1852. 258. II. 1868. 242. l.

Velenczei kéziratok. Nagy Iván.
Századok: III. 409. l.

Velenczei statusiratok gyüjteményei. Csillagh Gyula.
Századok: II. 1868. 269.

Velenczei sz. Márk könyvtárának hungaricái. Valentinelli József.
M. Akad. Ért. 1851. 20. 77.

Welsi levéltár.
Verzeichniss stb.

Wittenbergi egyetemen magyar vonatkozások. Stier G.
P. Napló 1855. 140.

Az egykori wittenbergi egyetem könyvtárának magyar történeti érdekességei. Cs. Gy.
Tanügyi Füz. 1868—69. 115.

Wsetini levéltár.
Verzeichniss stb.

Wurmbrand gróf levéltára Felső-Radkersburgban.
Verzeichniss stb.

Zárai helytartósági levéltár.
Verzeichniss stb.

* A Magyar Tud. Akadémia kézirattárának s a Tört. Bizottság levéltárának, valamint a Mike, Kemény J.-féle, Torma J., s az erd. Muzeum-egylet kézirattárának e nembéli adatai nincsenek felvéve. Utalok ezúttal e forrásokra.

* * *

Ezek azok a források — ismétlem, csak vázlatos összeállítást nyújthattam, — melyekből az anyagot merítjük.

Az anyag publicatioja terén sok történt. Még e század elején, sőt még a 20-as és 30-as években elegendő vala a közkézen forgó latin publicatiók ismerete, ma magyar históriát írni, sőt teljességében csak ismerni is, lehetetlen a M. Tud. Akadémia publicatioi nélkül. Ha magyar történelmi anyagról van szó: első sorban «

M. Tud. Akadémia kiadványai jönnek tekintetbe. A történelmi bizottság munkálkodása vetette meg az alapját a modern magyar történetirásnak. Ha az alap hézagos, ha sok helyütt fölösleges melléképületeket látunk is: az alap tényleg meg van vetve. Viszont a Magyar Történelmi Társulatnak érdeme, hogy a magyar közönséget közelebb hozta a dolgozó körökhez, közvetítette a történet ismeretét, fölébresztette az olvasási kedvet, ébresztett s a hol kellett, lelkesített. Szerényebb körben, még szerényebb eszközökkel, de becsülettel működtek vidéki társulataink, melyeknek csak az a hiányuk, hogy nem lévén a középponttal összeköttetésben, nélkülözik a rendszeres tudományos működéshez szükséges segédeszközöket. Ezen a bajon segiteni kell. Utánzásra méltó példa a szászok honismertető egyesületének mozgékony, eleven tevékenysége, melylyel szemben az erdélyi muzeumegylet s társulatunk kolozsvári választmánya szunnyadozni látszanak.

E tényezők között a M. T. Akadémia kiadványait kell első sorban figyelemre méltatnunk.

Az Akadémia Monumentái négy nagy osztályra oszlanak Az első osztályba tartoznak a Diplomatariumok 26 kötetben, a másodikba a Scriptores 32 kötetben, a harmadik osztályt képezik az országgyülési emlékek; Magyar Országgyülési Emlék van kilencz kötet, Erdélyi tiz kötet; a negyedik osztályba tartoznak a diplomácziai emlékek, még pedig van az Anjou korból három kötet, Mátyás király korából pedig négy kötet. A magyar Történelmi Tár 24 kötete s a Magy. Tört. Társ. kiadásában megjelent hét kötet Történelmi Tár a kisebb források közlését közvetitették. Ezekhez járul még több önállóan feldolgozott munka is: Rupp Jakab Budapest-je, Pesty Frigyes Szörényi Bánsága, Eltünt Vármegyéi, Várispánságai, Wenzel és Péch Antal Bányászattörténete, Thaly Ocskay-ja.

Ha a Monumenták tekintélyes sorozatán végig tekintünk, azt látjuk, hogy a Diplomatariumok között 12 kötet Árpádkori okmánytár van, mely a Fejér György Codex Diplomaticusával együtt, továbbá Knauz Monumentáival és a zágrábi Akadémia kiadványaival, a Hazai Okmánytárral, és Oklevéltárral, Kubinyi Árpádkori okleveleivel s a Zichy és Károlyi családok oklevéltáraival együtt meglehetős complet anyagát adja az Árpád-korszaknak. Egyelőre nehezen valósitható dolgot hoznék javaslatba s az *okleveles anyagot* illetőleg nagy részben fölösleges is volna, ha azt indítványoznám, hogy a Monumenta Germaniae módjára az összes Árpádkori anyag adassék ki ujra.

Első s elengedhetlen követelmény, hogy valamennyi Diplomatarium és kutfő-editio részletes és jó index-el legyen ellátva.

Az Akademia kiadványai közül pedig mondhatni, a legtöbbnek nincs index-e. Jellemző e részben a mit Salamon Ferencz, kiváló történészünk mondott: »Editionknak olyanoknak kellene lenni, mint a herbariumoknak, a hol az ember az egész anyagot sortirozva találja, holott az most nem annyira herbarium mint szénaboglya.« Teljesen igaza van. Ha valaki az Árpádkori Új Okmánytárban vagy az Országgyülési Emlékekben kutatni akar, kénytelen az egész editión végig menni, temérdek időt s fáradságot pazarolván el.

Az Árpádkori anyag ugyan megközelitőleg teljes, minthogy az ujabban felmerülő okleveleket a Tört. Tárban elég tér van közzétenni, de nélkülözzük a Magyarországot illető byzantin kutfőket. Szabó Károly ez irányban megtette a kezdeményezést, Salamon Ferencz is utalt a taktikák fontosságára, de — sajnos — nincs a ki behatóan foglalkoznék e fontos szakkal; a Történelmi Bizottságnak volna kötelessége ez irányban embert nevelni. Correctség tekintetében nagy haladást jelez az Anjoukori okmánytár.

Zsigmond korát illetőleg, mondhatni, az anyag még teljesen érintetlen. Olyan hézag ez, melyet mentől előbb pótolni kell. A Hunyadiak kora Telekinek — sajnos — még mindig bevégezetlen nagy munkájával van képviselve, de az új anyag már itt is annyira megszaporodott, hogy annak rendszeres közzétételét meglehet indítani s kivált ennél a korszaknál lehetne a történeti bizottság által annyi költséggel és fáradsággal másoltatott olasz anyagot értékesiteni. A török korszakot illetőleg a török-magyarkori emlékek és Államokmánytár kiváló forrás editiókat képeznek s e korszakot illetőleg dicsekedhetünk a legjobb magyar történelmi munkák egyikével »A török hóditás korá«-val Salamon Ferencztől, azonban akad még itt is tenni való elég. A török forrásokkal Vámbéryt s legujabban Velicset kivéve nem foglalkozik senki. E téren is jót tenne a Történelmi Bizottság, ha török dolgokkal foglalkozó szakembert nevelne.

A Rákóczi-kor tekintetében legtöbb történt: Simonyi Okmánytára és Thaly Archivum Rákócziannma egyrészt, kivált az utóbbi mintaszerű pontosságú kiadványok, de másrészt az anyag bőségénél fogva legteljesebb képét nyujtják a kornak. Egyhangú az óhajtás, hogy e korszak fáradhatlan buvára folytatná e kornak feldolgozását, melyből II. Rákóczi F. ifjusága, a Dunántuli hadjárat 1707-ben, Ocskay életét birja irodalmunk, nem emlitvén kisebb értekezéseit. A XVIII. századból II. József korát Marczali Henriktől puclikálta az Akadémia. A Történelmi Bizottság fél feldolgozást ajánlott ugyan s csak az anyagnak összeállitását, kivánta, de a munka korszerűségét és a közönség érzékét mutat az a körülmény, hogy már második kiadásban jelenik meg.

A Scriptorokból megjelentek Verancsics munkái, továbbá Illyésházy, Rozsnyay, Apor, Brutus, Forgách, Decsy, Kritobulosz, Szamosközy munkái; Tököly Imre naplói. Ez editioknál önkénytelenül is fölmerül az az óhajtás, hogy az Akadémiának hivatása volna megkezdeni *a magyar krónikák és kutfők kritikai kiadását*, melyet Mátyás Flórián közelismerést kivívott kiadványaival kezdeményezett. *Egy rendszeres kutfő-gyüjteményre van szükségünk*, melynek szövege, egyes kétes helyei, a paleographia és a szövegkritika mai állásához képest meg legyenek állapítva.

Az erdélyi és magyar országgyülési emlékek ugyan, abban a formában is, melyben adatnak, elsőrangu kutfőt képeznek, de ugyancsak nincs indexük s mig a magyar országgyülési emlékek sok helyen keveset magyaráznak, az erdélyiek számos helyen megint kelleténél többet adnak.

Az Acta Extera kiadásánál meg lehetne kezdeni a hozzánk legközelebb fekvő s legfontosabb külállamok magyarországi relationak kiadását. Mily közelfekvő, minő fontos relátionk vala nekünk az osztrák örökös tartományokkal, a Német birodalommal, Cseh- és Morvaországgal s mégis, még Marczali Regestáit tekintve is milyen kevés történt. Ott van Szerbia, Moldva- és Oláhország, Dalmátia, Bosnia, Lengyel- és Oroszország, Svédország, Dánia, a távolabb fekvők közül Francziaország és Anglia, Spanyolország. Az ezen téren tagadhatlanul sokat producált erőket öszpontosítani kellene s rendszeresiteni ezt a nagyon fontos osztályt, mely ha kellő mértékben és kellő elvek szerint csoportositja az anyagot, alapját képezi azon világtörténelmi helyzet felderítésének, melyet Magyarország a multban elfoglalt.

A culturtörténet terén sokat tett az Akadémia, de még többet akar tenni. Szalay Ágoston levelei, Fejérpataky városi számadásai, Ipolyi, Ábel kiadásai, az Arch. Bizottság kiadványai, Társulatunk tervbe vett kiadványa a czéh-szabályokról, a Történelmi Tár sok nemü érdekes publicatioi sokat igérnek ezen a téren, de itt már nem annyira a tervtelenségben, mint gyakran az egyénekben van hiba, mely kivált bennünk fiatalabb generatioban nyilvánul, akik bőven kapva az érdekesebbnél érdekesebb adatokat, csak kapkodás után választák meg müködésük terét.

Azonban nemcsak az Akadémiai kiadványok jönnek tekintetbe, midőn a magyar történelmi anyagról beszélünk; ott vannak emlitett családi oklevéltáraink, a Zichy és a Károlyi családok sajtó alatt levő okmánytára, valamint a tervbe vett Br. Radák-féle oklevéltár. Mindezeket követni kellene nevesebb családaink publicatióinak; városi és vármegyei monographiáink közül kevesen adnak Diplomatariumot, pedig ott vannak Pozsony, Sopron, Kassa, Eperjes rendkivül gazdag archivumai s vajjon melyik

publicálta archivuma anyagát? *Zágráb* és *N.-Szeben* városa egy nagyon díszesen megjelent kötetben.

Az újabbkori anyagot az Abafi Lajos szerkesztette »Hazánk« című folyóirat adja s tért igyekszik adni annak az anyagnak, mely az Akadémia és a Történelmi Társulat publicatioinak keretébe nem fér s ezzel rátértünk arra a kérdérse, hogy 1791 vagy 1848 avagy épen 1867 legyen-e kutatás határa?

Magyar történelmi szempontból 1791., 1825., 1848. 1867. oly határéveket jeleznek, melyeknek mindegyike egy természetében, fejlődési irányban a másiktól elütő korszakot nyit meg. Egyetemes történeti szempontból 1815-öt veszik s kell is venni határoló esztendőnek, de hazánk historiai fejlődése 1792—1825-ig egyöntetű jelleggel bir, a mi u. n. reformkorszakunk az 1825-iki országgyüléssel kezdődik, a mi az előtt van, az egy darab a XVIII. századból. Ezzel az országgyüléssel kezdődik ujabb történelmünknek az a nagy korszaka, melynek Deus Terminusa az 1848. esztendő. Nézetem szerint az 1791—1825-ig terjedő időszakra, azonkép, mint 1825—1848-ig nemcsak szükséges az anyagot gyüjteni, de éppen az anyag fontosságánál és nagy terjedelménél fogva annak *kritikai* kiadása történeti irodalmunk érdekében már most elengedhetlen. Ha áll is egyfelől az a nézet, hogy a közelmult eseményeit, szemben a még élő factorokkal pártatlanúl megírni nem lehet, a viszonyokat összefüggő szálaival s a távolfekvő okok jelzésével együtt feltüntetni nehéz, ki tagadná másfelől, hogy a közelmult s a jelenkor oly hamar elmosódó jellemző vonásait föl nem jegyezvén, elvesztjük a történetirás savát? A kortörténetirás, melynek Angliában Mac-Carthy oly kiváló képviselője, teljes jogosultsággal bir. S ha felhozzák ismét a pártállás kérdését, fölvetjük: van-e *pártatlan* történetirás?

1791—1825-ig egész bátran közölhetjük az anyagot, dolgozhatjuk fel még társulatunk folyóiratának keretében is. 1825—1848-ig — tekintve az anyag terjedelmét — a »Századok« s a »Történelmi Tár« alig lehetne közvetitője a kiadásnak, de ott van az emlitettük »Hazánk« című történelmi közlöny, melyet szélesebb alapokra kellene fektetni s úgy anyagilag, mint szellemileg is hathatósabban pártolni.

A mi az 1848 utáni korszakot illeti, minthogy az jelen politikai állásunkkal s viszonyainkkal szorosan összefügg, az anyag azért nem publikálható, mert a legfontosabbról, néhány beavatottat kivéve, nem is igen tudjuk, hogy hol van? 1861-ben u. i. az itt működött közigazgatási és rendőri hatóságok irataink jelentősebb részét Bécsbe vitték, s hogy azok hol őriztetnek, annak kikutatása már maga is feladat. Ennek kikutatása és nyilvántar-

tása az orsz. levéltárnak kötelessége lesz, hogy majdan a kutató tudja az anyagot hol keresni.

Előadó tisztem kötelességemmé teszi, nyilatkozni a felől: »a külföldi levéltárakat illetőleg szükséges-e azoknak rendszeres átkutatása.« Erre nézve, azt hiszem, előadásom folyamában megadtam a választ, nézetet nyilvánitván a kutatás miként je fölött. Midőn a közkézen forgó munkaterv azt a kérdést veti fel, hogy az összes külföldi gyüjteményekben és oklevéltárakban kiadott hazai történetünkre vonatkozó oklevelek ujra kiadassanak, avagy azokról repertorium készittessék, arra vonatkozólag szerény nézetem az, hogy technikai szempontból inkább egy kimeritő repertoriumot hoznék javaslatba. Említettem már, hogy a magyar Tud. Akademia a külföldi könyvtárakban található Hungaricákat egy külön repertoriumban akarja kiadni, ép ugy mint Petzholdt tette a német könyvtárakkal. Ép ily módon kellene az oklevélbeli anyaggal is elbánni, adván egy kimeritő regesta gyüjteményt minden külföldön publicált magyar vonatkozásu oklevélről. Ennek szükségességét a Történelmi Bizottság már két év előtt hangoztatta s legalább a szláv forrásokat illetőleg, — bibliographiai szempontból kibővítve e repertoriumot — már intézkedéseket is tett. Ez a regesta gyüjtemény azt a hasznot tenné, hogy útját állaná már publikált oklevelek uj fölfedezésének és hasznos segédkönyve volna a külföldi levéltárakat buvárlóknak.

Fölvettetett az a kérdés is, hogy nem kellene-e külön publicatiot szánni az egyes korok erkölcsi, vallási, vagyoni és müveltségi viszonyaira vonatkozó apró-cseprő adatoknak? Már a congressus előkészitő bizottságában fölöslegesnek találták a külön publicatio hangsulyozását, fölhozván, hogy ugy az Akademia mint a Magy. Tört. Társ. valamint a Tört. Tár ez irányban számos kezdeményezést tettek, s hogyha mind e kezdeményezés valósággá válnék, a követelménynek ugy is elég tétetik. A magam részéről is ugyan ezt a nézetet vallom s — azt hiszem — hogy ha a jogi hadtörténeti s a müvelődéstörténet egész terét felölelő közlemények és adatok a rendelkezésre álló Történelmi Tárban és programmszerüleg megállapitandó publicatiok sorozatában közöltetnének, ez az irány gyümölcsözőleg fog hatni történetirásunkra.

A mi végül kutfő kiadásainkat illeti, azokat az elnökség felkérése következtében Marczali Henrik t. tagtársunk fogja az egyetemi könyvtárban ismertetni.

* * *

Mindezek után kötelességemnek tartom t. szakosztály, hogy az eddig elmondottakat concrét inditványok formájában összegezzem. Nagyon jól tudom, ismétlem, hogy mindaz, a mit inditványozandó

leszek, távolról sem közeliti meg az összes teendőket e téren, ez csak a magam csekély egyéni nézete. De tovább megyek. Még ha a t. szakosztálynak nálamnál hivatottabb tagjai becses nézetőket nyilvánítván kibővitendik a tenni valók sorozatát, számos feladat vár azért még megoldásra, sok hiány pótlásra. Igen sok dolog van, melynek hiányát megannyian érezzük, de nincs egyén aki végezze, sok reformot lehetne élethe léptetni, de nem engedik a körülmények. Ha van tudomány, melynél nemzedékek kitartó munkásságát föltételezi a nagy eredmény, hol az anyag folytonos s minél inkább tökéletesedő józan publicatiója szükséges, bizonyára a magyar történelem az. Csakis akkor valósitható meg t. szakosztályi elnökünk az az óhajtása, hogy akadni fog köztünk férfi — hitem szerint fog akadni egynél több is — ki világirodalmi jelentőségü magyar históriát fog majd irni. Addig az időig beérjük azzal a vigasztalással, a melyet Kemény Zsigmond nyujt Szász Károly felett tartott emlékbeszédében.

»Kevésnek adatik müvei által nemzedékről nemzedékre közvetlenül hatni: de nem csekély azoknak száma, kik midőn az irodalom-történész nemzeti cultúránk épületét rajzolja le, mint alapkövek, mint a tömörfal téglái, mint a részeket összekötő kapcsok, mint az iveket tartó talajok, mint hömlök-oszlopzatok, mint architráb azokon, mint czirádák és dombormüvek a folyosón, a belső épitményeken és a legbelsőbb szentélyben, említve lesznek, s bár kevés figyelő által, de mégis ismertetni fognak.«

Íme indítványaim:

I. Az országos történeti congressus óhajtja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia összes történelmi és történettudományi érdekü kiadványaihoz készittessen rendszeres tárgy- és névmutatót.

II. Az országos történeti congressus kivánatosnak tartja, hogy a levéltári kutatások rendszeresen indittassanak meg. A mennyiben a kormány inditana levéltári kutatásokat, e czélból utaztassa a Magyar Országos Levéltár tisztviselőit, a mennyiben pedig tudós társaságaink küldenének ki e czélból szakférfiakat: kutatásaik eredményéről, valamint az átkutatott levéltárak statistikájáról készittessék kimeritő repertorium, melynek alapját akár az Országos Levéltárnál, akár a M. Tud. Akadémia Történeti Bizottságánál, akár a Magyar Történelmi Társulatnál lehetne megvetni.

III. Kivánatos, hogy a budapesti nyilvános nagy könyvtárak mindegyike bizonyos meghatározott irányban fejleszsze könyvkészletét. Legyen a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára a külföldi tudós társaságok *összes* kiadványainak birtokában, az egyetem könyvtára kövessen encyclopaedicus irányt, szerezze meg azonfelül az összes tudományos folyóiratokat, a N. Muzeum könyvtára

legyen, mint eddig is volt: tökéletes és teljes *magyar nemzeti* könyvtár.

IV. Kivánatos, hogy a belföldi köz-levéltárak rendezése és jókarban tartása czéljából a magyar kormány állitson fel levéltári felügyelőségeket, melyek az országos levéltárral, mint központtal összeköttetésben, ennek alárendelve nyilvántartanák s közvetlenül intézkednének levéltári ügyekben.

V. Ohajtása az országos történeti congressusnak, hogy a Magyar Történelmi Társulat, nagyobb nyilvános társaságaink példájára állitson fel magyar történelmi szakkönyvtárt, mely egyrészről a központi tagoknak volna egyik tudományos gyülő helye s a vidéki tagoknak könnyen hozzáférhető kézi könyvtárául szolgálhat.

VI. Ezzel kapcsolatban kivánatosnak tartja az országos történeti congressus, hogy a vidéki történelmi és müvelődés történelmi társulatok s a magyar történelmi társulat között létesittessék szerves összeköttetés, mely egyrészről a magyar történelmi társulat müködésének kölcsönözne általánosabb nyomatékot, másfelől pedig a vidéki társulatok is sokkal sikeresebben tölthetik be azt a kört, melyben működnek.

És most, tisztelt szakosztály, méltóztassék ez inditványok fölött dönteni, melyekről azt hiszem, hogyha elfogadtatnak, s kellő módon alkalmaztatnak, történeti kutatásunk legalább annyit használ, hogy ez megismeri a többi hézagot is.

Thallóczy Lajos.

A TÖRTÉNELEM SEGÉDTUDOMÁNYAI

S KÜLÖNÖSEN AZ OKLEVÉLTAN HAZÁNKBAN.

A magyar történelmi congressus első szakcsoportjának második osztálya a következő feladatot van hivatva megoldani, s a következő kérdésekre választ adni:

»Előadó ismerteti az oklevél-, pecsét-, czimer-, fölirat-, éremtan és genealogia terén hazánkban eddig kivívott eredményeket, és ehhez képest beható indokolás kiséretében a következő kérdésekkel fog foglalkozni: állittassék-e föl egy palaeographiai iskola? mi módon adassanak ki fac-similék és pecséteink rendszeresen? készittessék-e repertorium az összes czímereket tartalmazó s nemesi oklevelekről? gyüjtessenek-e össze hazai föliratainkat? s végül a »Corpus Nummorum Hungariae«-vel párhuzamban létesittessék-e egy külön codex, melyben az egyes korszakok értékeire és áraira vonatkozó adatok publicáltatnának.«

Első tekintetre szembeszökő, hogy gyakorlati becsre és fontosságra nézve e kérdések által megpenditett dolgok nem egyenlők; s egyikével-másikával tán aránytalanúl hosszabban kénytelen az előadó, ki első sorban az oklevéltan terét műveli, foglalkozni. Mentse ezt azon körülmény, hogy jelenleg a történelmi segédtudományok művelése már annyira haladt, hogy egyes ember nem képes azok összes vívmányait folyton szemügygyel kisérni, s nem képes e tudományok irodalmával, melyeknek egyes ágait újabban külön tudományos társulatok művelik, lépést tartani. A minden ágban egyre többet, egyre jobbat produkáló szakirodalom mindinkább elfoglalja az egy irányban működő kutatót; az oklevelekkel foglalkozó például a numismatika eredményeinek általános ismereteivel megelégszik; viszont az érmek ismerője a genealogia felkutatott s megvilágított teréből csak annak ismeretére szorul, a mi szorosan tárgyához tartozik.

Azt mondhatni erre, hogy ez egyoldalú ismeretekre, a történelem tág mezejének igen szükkörű mívelésére vezet. Igaz. De nem kell feledni azt, hogy e látszólag szűk körben eszközölt kutatások már eddig is igen nagy fontosságú s messzevágó eredményeket hoztak létre, s az általános történelemnek nem egy vitás kérdését hozták tisztába, melyek fölött a nagyobb arányokban dolgozó történetíró elsiklott. Jelenleg — mondhatjuk — történetírásunk fejlődésének második korszakát éli. Az első az anyag gyüjtése, a történeti emlékek felkutatása; erre következik ezeknek kisebb monographiák alakjában feldolgozása, a mult egyes institutioinak fejlődését és ismertetését a felkutatott emlékek alapján tárgyaló munkák. S csak ezután következhetik az általános szempontból, magasabb nézetből kiinduló, összehasonlító, bonczoló kritikai történetírás, melynek munkáját a gyüjtők és monographia irók megkönnyítik. Az ily irányban működő aztán hálával fogja venni a jelenkor szakembereinek fáradozását s elismeréssel fog megemlékezni a sokszor kicsinyelt és szűk látkörűeknek mondott munkálatokról.

* * *

A történelem segédtudományai között alig van egy, mely fontosságra nézve az oklevéltannal versenyezhetne. A legközvetlenebb, leghitelesebb kútforrásból veszi e tudomány bizonyítékait; az oklevelek valósággal hű tükrei a kornak, melyben irattak; hivatalos iratok levén, melyek oly czélból készültek, hogy tulajdonosaikra nézve bizonyítékul szolgáljanak, fontosságuk a történelem egyéb kutfőinél, a krónikáknál, évkönyveknél sokkal nagyobb. Ennek igazságát már rég belátták; s ez az oka, hogy az oklevéltan mint külön tudomány, már rég óta művelőkre talált.

Kétszáz esztendeje mult annak, hogy *Mabillon* János, a franczia congregatio s. Mauri tagja, kit »a diplomatika atyja« czímmel szoktunk nevezni, e tudományt normákba, szabályokba szedte. Az addig szétszórt oklevéltani kutatásokba, eredményekbe, ismeretekbe rendszert hozott be; s ha áll az, hogy a tudományt éppen a rendszer teszi, mert nélküle az csak ismeretek halmaza: ugy valóban Mabillont kell, mint az oklevéltan rendszeres tudományának megalapítóját tisztelnünk.

Az oklevelekre a figyelmet különben a már régóta föl-fölmerült viták, melyekben egyes oklevelek hitelességéről volt szó, jóval Mabillon kora előtt felgerjeszték; ezek mintegy előkészíték a talajt az új tudomány művelésére. Annak szüksége, hogy ily megtámadott oklevelekre nézve bizonyos ismertető jeleket, szabályokat lehessen felállítani, melyekből azok hitelessége vagy gyanus volta kitünjék, birta első sorban Mabillont arra, hogy a Papebroch által kifogásolt St.-Dénisi oklevelek hitelességét nem pusztán ezeknek taglalása, történelmi és philosophiai bizonyítékoknak segítségével, miként ez eddig szokásban volt, hanem száz meg száz oklevél megegyezéséből, tehát oklevéltani alapon kimutassa. Alkalmi czélja volt Mabillonnak munkája megirásával; de elvitázhatatlan érdeme az, hogy ez alkalmi czél, a munkának némileg polemikus jellege mellett nem téveszté el szeme elől az általános tudományos czélt sem.

Nem lehet feladatom vázolni az általános diplomatikai irodalom fejlődési menetét; a palaeographia különválását az oklevéltantól; annak jelenlegi állapotát a külföldön; minket első sorban hazai oklevéltanunk, s annak művelése által elért eredmények érdekelnek; s csak ezek ismerése után terjeszkedhetünk ki arra, megfelel-e az mindazon követelményeknek, a melyeket a külföld jelenlegi diplomatikai irodalma e tudomány művelésétől vár.

Hazánkban, hol az oklevelek oly nagy szerepet játszottak minden korban, azt várnók, hogy azoknak ismeretére kiváló gondot fordítottak, ha nem is tudományos, de praktikus czélokból. A fölmerült számtalan birtokjogi pörök alkalmából százával mutattak föl okleveleket, melyek igen fontos, messzevágó tartalmúak voltak, s a pörlekedő feleknek érdekében állt, hogy az ellenfélnek netalán gyanus hitelességű oklevelében foglalt joga érvényre ne jusson. És mégis nem tapasztalunk egyetlen egy esetet sem, hogy valamely oklevelet komolyan, tudományos szempontból vettek volna vizsgálat alá. A királyi kanczellária, mely sokszor volt hivatva megerősítés és hiteles másolat készítés czéljából bemutatott oklevelek valódisága fölött dönteni, mikor vizsgálat alá vesz valamit, vagy hitelesnek ismeri el a legkétségtelenebb hamisítványt, vagy ha kifogást emel, kicsinységekbe kapaszkodik. A pecsét-

nek töredékes volta elégséges. hogy a kritikát gyakorló kanczellárnak gyanuját fölköltse. Ilyenkor azután a minutiositásig megy a vizsgálat. Nem a szövegre fektetik a vizsgálat fősúlyát. ez egészen mellékes; a pecsét a fő. ez dönt. Csak másodsorban veszik tekintetbe az irást, a tartalmat s azt. vajjon a ki az oklevelet kiállítá, emlékszik-e annak tárgyára. Élénken illustrálja ezt egy eset 1336-ban. [1]) Két pörlekedő fél. Merklin fia András és Hench fia János, közt oklevelek felmutatására került a dolog. Az előbbi felmutatja Robert Károlynak egy állítólag 1331-ben kiadott oklevelét. mely a király gyürüs-pecsétjével volt megerősitve. Alig pillantá meg az ellenfél ügyvéde az oklevelet, rögtön hamisnak nyilvánitá azt, mely sem a király parancsára vagy tudtával. sem az országnagyok közbenjárására nem iratott. Megvizsgálták a pecsétet. megnézték köriratát. vésetét. kerületét. súlyát. ez mind különbözött a királyi gyürüs-pecséttől. melynek nyomóját a király mindig ujján hordozta. A pecséten ábrázolt *K* betüt környező diszitések egészen különbözők voltak az igazitól. A király aztán kije lenté, hogy nem emlékszik arra. hogy ily oklevél kiállitására parancsot adott volna valaha; a királyi kápolna comese és mások pedig az oklevél irásában nem ismerték fel a királyi kanczelláriában dolgozó notariusok irásvonásait. Az ily kritikai eljárás édes-kevés oklevéltani ismereteket tételezett föl. s csak a külsőségek hamis voltának constatálására szoritkozhatott. Megkönnyité ez esetben a kritikát az is. hogy ugyszólván egykorú. öt évvel előbb keltezett oklevél hitelességének megitéléséről volt szó.

Nehezebb volt kritikát gyakorolni olyankor. mikor több századdal korábbi okleveleket kellett megbirálás alá venni; mily eszközhöz folyamodtak ilyenkor. sejtenünk sem lehet. Az oklevelek hamisitását nagyban elősegithette azon körülmény. hogy a királyi kanczellária ugyszólván az Anjouk korának végeig nem registrálta az okleveleket; a conventek közül pedig. melyek mint hiteles helyek. oklevelek közrebocsátásában oly nagy szerepet játszottak, alig nehányról tudjuk hitelesen kimutatni. hogy okleveleikről rendes registrumokat vezettek. Pedig többször volt szükség revideálni nagyobb számmal okleveleket. melyek közé idők folytán sok hamis kerülhetett; egyes zavaros idők meg éppen kedvezőek voltak hamis oklevelek gyártására és terjesztésére. A XIV. század végével a felsővidéken elszaporodott hamisitványok országos beavatkozást tettek szükségessé. A Bubek Imre vezetése alatt működő bizottság bejárta a felső megyéket s átvizsgálta az összes birtokosok okleveleit. melyek között a hamisitásért megégetett János deák gyártmányai nagy számmal voltak. Az ezen vizsgá-

[1]) Anjoukori Okm. III. 251.

latról kiadott registrumok, melyek közül kettőnek, a liptóinak s a turóczinak ismerjük szövegét, felsorolják mindazon oklevelek rövid kivonatát, melyeket az eljáró bizottság hiteleseknek ismert, de nem emlékeznek meg a hamisaknak nyilvánítottakról egy szóval sem; pedig, tekintve, hogy a hamisító házában nagy mennyiségben találtak hamis pecséteket, okleveleket, registrumokat, melyeket a hamisító készletben tartott, hogy alkalom adtán azokat a hozzáforduló feleknek átszolgáltassa, a több megyében eszközlött vizsgálat alkalmával többször kellett gyártott oklevelekkel találkozniok, melyeken a hamisító már túladott. Az által, hogy a Bubek által kiadott s a hiteleseknek elismert okleveleket tartalmazó registrumok a hamisakúl találtakat egészen mellőzték, megfosztottak bennünket a módtól, hogy a kritikai eljárásról, melylyel a vizsgálatot intézték, felvilágosítást nyerjünk. Itt már nem egykorú, hanem régi, több százados oklevelek hitelességének megitélése forgott szóban (a túróczi registrumba foglalt legrégibb oklevél kelte 1230.); ha csak a hamisító lakában talált hamis pecsétek és registrumok, melyek az általa gyártott oklevelek jegyzékét is tartalmazhatták, nem vezették útba az oklevél-vizsgálókat: kritikájuk, tekintve a XIV. század korlátolt oklevéltani ismereteit, megbizható és alapos nem lehetett.

Az esetleges hamisításokat rendezett külföldi kanczellária szabályzatok kiadásával, melyek meghatározták gyakran a legapróbb részletekig az oklevélnek, pecsétnek alakját, továbbá a kibocsátott oklevelekről vezetett pontos regesta-könyvek segítségével iparkodtak meggátolni. Első helyen áll e tekintetben a pápák kanczelláriája. III. Incze meghatározta apróra, milyen legyen a pápai bulla, hány pont környezze a bullán ábrázolt Péter és Pál apostolokat s a pápa nevét, hány pont képezze Péter apostol homlokát, szakállát; ugyancsak ő figyelmessé tette kanczelláriája tagjait arra, hogy miként, mily eszközökkel szokták az igaz okleveleket függesztett bullákat lefejteni s azokat hamisakra akasztani. A VIII. Bonifácz korából való kanczelláriai szabályzat, mely kétségtelenül csak ennek tagjai előtt volt ismeretes, apróra meghatározza a pápai oklevelek formáját, előadja, mily betűket kell irni a selyem- s milyeneket a kenderfonálról függő bullás okleveleken, milyen legyen a rövidítéseket jelentő jegy (titulus) az egyikben, milyen a másikban stb. Ezen, a világ előtt titokban tartott rendszabályok s a III. Incze kora óta pontosan vitt registrálás által a pápai kanczellária hatalmas eszközöket nyert okleveleinek ellenőrzésére s netaláni hamisítások felismerésére.

E kritikai segédeszközök a magyar kanczelláriában jobbára hiányoztak; kanczelláriai szabályzatot a kibocsátandó oklevelek külső alakjának meghatározására nem ismerünk; az Anjouk s

különösen Nagy Lajos korától rendszeresen űzött registrálás, noha a királyi könyvek 1527-et megelőzőleg nem maradtak reánk, miként a királyi oklevelek hátára vezetett registrálási jegyzetek tanusítják, nem foglalta magában a kibocsájtott oklevelek összes nemeit, csak az adományozásokat, hová a kiváltságokat, királyi kegyelmeket, jogokat, méltóságokat adó okleveleket is sorozták. Ezeket tehát nem lehetett minden esetben valamely oklevél hiteles vagy gyanus voltának kimutatására alkalmazni; s ha e királyi könyvek által részben meg is volt adva a lehetőség közelkoru oklevelek hitelességének megbirálására, hiányzott azonban minden eszköz régibb, a kora Anjou- vagy Árpádkorból eredő okleveleke nézve. Ez okozza aztán azt a kritikátlanságot, melyet kétségtelen hamisitványoknak átirásainál tapasztalunk. Átirták a sz. István nevére gyártott okleveleket hiteleseknek gyanánt, sz. László nak a zalavári apátság részére adott kétségtelenül a XIII. századból eredő oklevelét; ugyanaz által a veszprémi egyháznak adottat, II. Gejzának a madocsai monostor alapitásáról szóló 1145-iki oklevelét stb. Ezeknél még értjük, hogy hiteleseknek fogadták el a sokkal későbbi átirás alkalmával, de mit szóljunk arra, hogy az Esterházyak őseiről, bátor Oposról, Estorásról gyártott ügyetlen hamisítványokat hiteleseknek gyanánt irta át I. Lipót királynak kanczelláriája. Ezen megmagyarázhatatlan könnyelműségből kifolyólag, melylyel a különben oly nagyrabecsült okleveleknek hitelességének megbirálását végezték, sokáig nem volt kedvező hazánkban a talaj az oklevéltan terjesztésére. Nem művelték azok, kik hivatásszerűleg foglalkoztak azoknak kiállításával: a királyi kanczellária, a káptalanok, conventek és egyéb egyházi és világi hatóságok. A historia-irás krónikaszerű volt; ha használt is okleveleket forrásokúl, miként Bonfin, nem tette kritikailag ezt.

Chartulariumokat, oklevél-másolatok gyűjteményeit ugyan fel tudunk mutatni. A pannonhalmi levéltárban őrzött Liber Ruber, a zágrábi káptalani »Liber beatae Mariae virginis de Topusco«; a zárai Polycorion ilyenek. Ezekhez sorolható, bár nem chartularium, a keszthelyi gróf Festetich könyvtárban őrzött »Inventarium privilegiorum domorum ordinis Heremitarum sancti Pauli,« mely a magyarországi pálosok okmánytárát tartalmazza a XVI. század közepén összeirva; ez érdekes kézirat két részből áll; az elsőben a rend birtokai soroltatnak föl a reájok vonatkozó oklevelek rövid kivonatával; a második rész pedig a pálosok okmánytárát adja, az oklevelek teljes szövegével. E pálos kéziratnak szerzője úgyszólván az első hazánkban, ki az okleveleket némileg feldolgozza; mert a chartulariumok írói előtt csak az a czél lebegett, hogy az egyházukat érdeklő oklevelek könnyebb használhatás és utánanézés czéljából egy könyvben legyenek összegyűjt

Az okleveles formula-gyűjtemények és a külföldön oly nagy kiterjedést ért »Summa Dictandi«-k irodalma nálunk igen csekély. Ugyszólván az egészet magában foglalja a Kovachich-féle »Formulae solennes styli.« Alig van nehány, mely még kiadatlan; ilyen a többi közt a budapesti sz.-ferenczrendiek könyvtárában levő, a XVI. század első felében, tehát úgy szólván azon a koron túl, melyet a diplomatika rendesen fel szokott ölelni, összeírt epistolaformulák gyűjteménye. A formula és »summa dictandi« irodalomnak nálunk egy csepp befolyása sem volt a diplomatika fejlődésére. Az oklevelek, a történelem e legközvetlenebb kútfői iránti érdeklődés csakis a XVIII. században, mikor külföldön a diplomatika mint tudomány az alaptevő nagy munkák által már teljes virágzásra jutott, kezdett egyre inkább föléledni.

A XVIII. századé az érdem, hogy oly oklevélanyagot gyűjtött össze, mely úgy gazdagságra, mint belső értékre nézve első rangú. Pedig akkor a levéltári kutatás a legnagyobb nehézségekkel volt összekötve; az országos és hiteles helyek levéltáraiba csak különös kedvezményeket élvező nyerhetett bebocsájtatást; a főurak és nemesi családok levéltárait kiváló magánjogi természetük miatt hármas lakat zárta el a kutatók elől. Mindezen akadályok daczára óriási az anyag, melyet Hevenessy, Kaprinai, Pray kéziratainkban, Kazy, Kaprinai, Péterffi, Pray, Katona, Batthyány stb. nyomtatott munkáikban s gyűjteményes kiadványaikban összegyűjtöttek s részben közzétettek, méltó folytatásául Inchoffer, Kerchelich, Farlati és mások munkáinak, kik már korábban megkezdték magyar vonatkozású okleveles emlékek közlését. Nélkülözhetetlenek lesznek ezek mindig a kutatóra nézve, azóta szépen lendületnek indult oklevél-publikátioink mellett is.

De bármily becses volt is az anyag a történetíróra és diplomatikusra nézve, melyet e nagy gyűjtemények magukba foglaltak, csak a történetíró talált mindeddig feldolgozni valót benne, a diplomatika művelője egyre késett, legalább a nyilvánosság elé lépésével.

Említettem, hogy a XVII. században oklevelek hitelessége felől vívott harczok előzték meg s okozták a tannak tudománynyá fejlődését; igy volt ez minálunk is egy — századdal utóbb.

1747-ben Mansi, az Annales Ecclesiastici folytatója intézett csöndes támadást sz. Istvánnak a pannonhalmi apátságot alapító oklevele ellen. A támadás ügyetlen volt, külföldről történt s a reá Stilting és Kollár részéről adott felelettel együtt jelentéktelen maradt volna, ha nem volna előjátéka annak a nagy harcznak, mely pár évtizeddel utóbb e tárgy felől megindult, s tán még napjainkban sem némult el teljesen.

A mult század hetvenes éveiben Cornides Dániel, e kritikai

fő, Dobai Székely Sámuellel, a jeles oklevél gyűjtővel, Prayval és Koller Józseffel, a pécsi püspökség történetírójával, tudományos levelezésben állott. A levelek tekintélyes száma az említett István-féle oklevéllel foglalkozott; eleintén csak Koller és Cornides közt folyt a vita, később az utóbbi bevonta Benczúr Józsefet és Székely Sámuelt is, s a vitatkozás egyre szélesebb alapon indult meg; Cornides egyre újabb érveket hozott föl az oklevél ellen, vele tartottak úgylátszik Benczur és Székely is; de az egész magánlevelezés levén, a hazai diplomatika fejlődésére hatással nem lehetett mindaddig, mig a nyilvánosság elé nem lépett. Ez 1779-ben történt; ekkor jelent meg Benczúr névtelen munkája »Schreiben an einen Freund« czímmel, mely magáévá tevén Cornidesnek az oklevél hitelessége ellen felhozott érveit, azt még újabbakkal támadta meg. Nem lehet most feladatom jellemezni Benczur tizenkilencz érvét, melyekkel az oklevél hitelességét hitte megdönthetni; azokra a választ megadta a három védőirat: Batthyány Ignáczé (Agamans Palladius), Gánóczy Antalé és Novák Krizosztomé; s Benczúr újabb harminczöt érvére pedig Koller József. A vita csak részben folyt oklevéltani alapon, az érvek ellene és mellette jobbára historiai bizonyítékokkal harczoltak, miként az ez időtájt megtámadott Silvester pápa bullája felől is; jellemzi az István-féle oklevél felől folyt vitatkozás természetét, hogy a harczban résztvettek közül úgyszólván csak Novák ismerte az oklevél eredetijét; a támadó azt sohasem látta, miért is még affelől is folyt a vita, hártyára vagy papírra van-e az oklevél eredetije írva?

Az a haszna azonban megvolt, hogy fölkeltette a figyelmet az oklevéltan iránt, mely éppen ebben az időben kezdett egyetemeken is rendesen előadott tárgy lenni. Az alapvető nagy munkákat, milyenek a Nouveau Traité, a Chronicon Gotwicense, Gatterer Elementái stb., kisebbek követték, melyek tanügyi czélokra alkalmas modorban csoportosították az anyagot, ilyenek a Gatterer által írt tankönyvek a diplomatikáról s segédtudományairól, a heraldikáról és genealogiáról, s különösen *Gruber* »Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatik« czímű tankönyve, melynek rendszere szerint kezdték meg a mi egyetemünkön is az oklevéltan oktatását.

A II. József császár által 1784-ben kiadott »Entwurf für das philosophische Studium« meghatározza részletesen, mely tantárgyak s minő szellemben taníttassanak az egyetem bölcsészeti facultásán. Megkülönböztet a tantárgyak között három csoportot: 1., melyek a tanításnak alapúl szolgálnak, mint a philosophia, mathematica, természettudomány, történelem; 2., melyek az elsőkkel szoros összeköttetésben állanak, tőlök el nem választhatók

melyek vagy arra szolgálnak, hogy a tudományra helyesen előkészítsenek vagy annak helyes alkalmazását tanítják, mint a természettudományok, a gyakorlati mathematica, gyakorlati philosophia a klassikus írók munkái felett; 3. olyanok, melyek a többi tudományt felvilágosítják és segédtudományok szerepét játszák; ide tartozik a diplomatika a heraldikával, a régiségtan a numismatikával és a technologia. Ennélfogva a bölcsészetet, mathematikát, physikát, történelmet s a széptudományokat rendes tanárok, a természetrajzot, gyakorlati mathematikát, *diplomatikát*, régiségtant és a technologiát rendkivüli tanárok adják elő.

Az Entwurfhoz még egy »Besondere Anleitung, wie der Entwurf für das Philosophische Studium auszuführen ist« című füzet járult, mely apróra meghatározza a tananyagot s a módszert, mely szerint minden egyes tantárgy előadandó. Reánk nézve különösen érdekes ez utasításnak a diplomatikára és heraldikára vonatkozó része, melyből kitűnik, hogy sok egyetemen, a diplomatika jelenlegi vívmányai daczára is, s a speciális diplomatikai kutatások szükségessének követelményei ellenére mai napig, száz esztendő elmultával is, ezt a rendszert, a tananyagnak ugyanezt a beosztását követik.

Ekképen, mikor a diplomatika az egyetemi szakoktatás tárgyává lett, II. József utasítása szerint a következőket adták elő:

Az Anleitung szerint nem az a főczél, hisz erre a diplomatika oktatására hetenkint szánt egy-két óra elégséges úgy sem lett volna, hogy a diplomatika egész terjedelmében előadassék, hanem a tanulók elé csak azt kell adni s annyit, a mennyi a historiai oktatást előmozditja; a tanár bevezetésül szóljon a diplomatika történetéről, annak hasznáról s befolyásáról s bocsássa előre az egész tananyag áttekintését.

Az elméleti diplomatikát a következő főrészek alkotják: 1. *A graphika.* Ebben a tanár szól az irás anyagáról, a betűvonásokról s különösen a jobbra való irásról, a közönséges interpunctioról s a rövidítésekről. Meg kell azonban jegyezni, hogy úgy ebben, mint a következő részekben csak a legfontosabb dolgokról lehet beszélni, melyek a tanulónak mindjárt szemébe ötlenek.

2. A második főrész a *semiotika*, vagyis a diplomatikai jeltan; ebben is a tanár csak legnevezetesebbet adhatja elő a chrismonokról, a recognitio és investitura jegyekről, monogrammákról és pecsétekről.

3. A diplomatika theoretikus részét bezárja a *forma-tan*. A tanár a középkori kanczelláriai stylust odaillő példákkal illustrálja, ezeket magyarázza, a tanulókkal olvastatja, hogy azok az okleveleknek formai részeivel kellőkép megismerkedjenek. Szól a koronként egyre inkább fellépő nemzeti nyelvekről, melyek az oklevelek-

ből a latint gyakran kiszoríták; ismerteti a középkori »syntagma vagy summa dictandi« irókat és műveiket; szól a személynevekről s a tulajdonnevek keletkezéséről, a régi nemességről, a czímekről, kik tehetik nevök mellé a »Dei gratia«-t; majd áttér a diplomatikai kortanra s kifejti az actum és datum közti különbséget. Ide tartozik a keresztény időszámítás ismertetése (az annus incarnationis), a császári és királyi uralkodási cyclus (annus imperii és regni), a királyi tartózkodási helyek: a palatiumok, curtis-ok, villák. Ez utóbbiak a német császári diplomatikában játszván nagy szerepet, a magyarnak ismeretére kevésbé fontosak.

A gyakorlati diplomatika oktatásáról szólván az utasítás, ismét kiemeli, hogy a tanár csak a legfontosabbakra szorítkozzék. A különböző pörös ügyekről szóló oklevelek közül csak a legkönnyebbeket kell elővenni, a többieket a tanár, minthogy igen tanulságosak, csak olvastassa; mert, mondja az utasítás, az előadásoknak nem az a czélja, hogy kész diplomatikusokat képezzen, hanem hogy a tanulókat e tudomány főbb vonásaival megismertesse. Hivatkozik az utasítás Grubernek, a bécsi egyetem diplomatikai tanárának három kötetes »Lehr-System einer allgemeinen Diplomatik« czímű munkájára, melynek felosztását és anyagát a fönnebbiekben előadta, s kilátásba helyezi, hogy ebből rövid idő multán kivonat fog megjelenni s úgy látszik e rövid compendiumot ajánlja az előadásokra vezérfonalúl.

A heraldika tanítására is kiterjeszkedik az utasítás s ajánlja, hogy annak oktatását kössék össze a pecséttannal; vezérfonalúl pedig Gatterer »Abriss der Heraldik« czímű 1774-ben megjelent munkáját ajánlja, melyhez a czímerek ismeretére szükséges magyarázó könyvűl Trier Wappenbuch-ját lehet használni.

Igy állott a diplomatikai, pecsét- és czímertani szakoktatás száz évvel ezelőtt egyetemünkön, s valljuk be őszintén, hogy jelenleg is főbb vonásaiban igy áll.

Gruber segédkönyve helyébe 1790-ben Schwartner Mártonnak, a pesti egyetem akkori oklevéltani tanárának ugyan e szellemben, az előadott tanterv alapján hazai viszonyainkhoz alkalmazott tankönyve lépett, melynek újabb 1802-iki kiadása bár javítva, bővítve, a magyar oklevelek nagyobb tekintetbe vételével készült, de alapjában a rendszer ugyanaz; úgyszintén az első magyar nyelvű oklevéltanban is, melyet Perger János Schwartner munkája és az erről Horvát István által irott bírálat alapján »Bévezetés a diplomatikába vagyis az oklevél-esméret tudományába« czím alatt 1821-ben közzétett. Kétségtelenül örülnünk kell, hogy vannak magyar vezérfonalaink, melyek e tudomány előcsarnokába bevezetnek, s melyek közé első helyre teszszük minden tekintben Horvát Árpádét, melynek három füzete napjainkban l

napvilágot, s mely egészen a mostani diplomatikai irodalom szinvonalán áll; de viszont el kell ismernünk, hogy a diplomatikát mint tudományt a tankönyv-irodalom sokkal előbbre nem viszi; az nem nyomtatott munkákból, már mások által constatált eredményekből veszi tárgyát, hanem magukból az oklevelekből; új eredmények csak a speciális diplomatika művelése által várhatók; ennek előmozdítása, az oklevéltani kutatás módszereibe való bevezetés, az oklevelek szövegének diplomatikai szemmel való olvasása czélja a' jelenlegi oklevéltani oktatásnak, mely sok helyen, Franczia-, Németországban és Ausztriában már is oly szép eredményeket hozott létre.

Már Mabillon nagy műve megtanít arra, hogy ily universális jellegü munkában is a fősúlyt a speciális diplomatikára kell fektetni. Az ő munkájának magvát a merovingi házból származó királyok okleveleinek vizsgálata képezi. Heumann a mult század közepén a német királyok okleveleiről irt igen alapos munkát, melyet mint a speciális oklevéltani kutatás és fejtegetés első eredményét tekinthetünk. Nem terjeszkedem ki mindazon óriási fáradsággal készült munkálatokra, melyekkel Rozière, Baluze, Delisle, Mas-Latrie a franczia és pápai, Ficker, Sickel, Bresslau, Mühlbacher s mások a német diplomatika egyes fejezeteit és korszakait megvilágítják. Az eredmények, melyek fáradságukat koszorúzták, eléggé indokolják a speciális diplomatikai kutatások szükségét és gyümölcsöző voltát.

A mi oklevéltani irodalmunk elmaradottságát első sorban az okozta, hogy a külföldhöz képest későn kezdett fölébredni az érdeklődés az oklevelek iránt. A mult században kezdődött levéltári kutatás tán még élénkebb folytatást nyert a jelen században; a gyüjtés ekkor érte el tetőpontját. Csak a jelen század óta kezdjük ismerni az anyagot, melyet hazai és külföldi levéltárak őriznek és annak értékét. Hervadhatatlanok e tekintetben különösen a Kovachich testvérek érdemei. Kovachich Márton bejárta az országnak városait s szorgalmasan feljegyezte mindazon történelmi emlékeket, melyeket a levéltárakban talált s ezeknek eredményét egy könyvben irta össze, melyet »Repertorium manuscriptorum et monumentorum diplomaticorum in expeditione diplomatico-literaria conscriptum« czím alatt kéziratban a Nemzeti Muzeum könyvtára őriz. Megbecsülhetetlen értékü könyv ez, mely a kutatóra nézve, ki tájékozást kíván szerezni az ország levéltáraiban őrzött anyagról, mai napig is nélkülözhetetlen. Kovachich előtt egy levéltári statisztika eszméje lebegett, mely ma is óhajtása minden szakembernek. Horvát István kutatásai, Jankovich, Fejérvári, Literáti Nemes Sámuel gyüjtései nagyban előmozditák az oklevél-anyag ismeretét s előkészíték az útat egy magyarországi

Diplomatariumra, melynek hiánya a történetírók előtt már nagyon érezhető volt.

Voltak ugyan már addig is oklevél-közlések, de ezeknek közzétevői előtt mindig valamely speciális és nem az általános történelmi és diplomatikai czél lebegett. Történetíróknak szokásává vált az okleveleket, melyekre hivatkoznak, egész terjedelmökben lenyomatni. Az Annales Ecclesiastici, ez óriási forrásmunka révén elterjedt e szokás nálunk is; s Pray, Katona munkái nemcsak mint történelmi munkák, hanem mint oklevél-publicatiok számot tesznek mai nap is. De ebből természetesen az következett, hogy a munkákban szétszórt oklevél-anyagról csak nagy fáradsággal szerezhetett valaki áttekintést, s a már nagy számmal közzétett okleveleket szükségesnek látszott egy gyüjteményes munkában, kiegészítve a még kiadatlanokkal, újra közzétenni. Erre a nagy munkára vállalkozott *Fejér György*. A nagy munka, a »Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis,« melynek negyven kötetében kiadott oklevelek száma a húszezret ha túl nem haladja, megközelíti, egyszerre megismertette azt a tanulságos oklevél-anyagot, melyet a szakemberek részben már ismertek ugyan, de másik része ekkor látott napvilágot; s egyszersmind sejttette, mennyi vár még felkutatásra és ismertetésre.

Ne tekintsük mai szemmel e kiadványt, melyben egyetlen egy oklevél sincs oly módon közölve, hogy szövegét az oklevelekkel foglalkozó megbízhatónak ismerhetné el; örök érdeme azonban a kiadónak, hogy egymaga vállalkozott a többek közreműködését igénylő forrásmű közzétételére, nem kímélve anyagi és szellemi áldozatokat. Egész újabbkori történetirásunk ez oklevélgyüjteményen alapul; s azt, noha a benne foglalt oklevelek egy részét jelenleg már jobb, megbízhatóbb kiadásokban birjuk, sokáig nem fogja nélkülözhetni történetirásunk.

Alig van ága irodalmunknak, mely aránylag rövid idő alatt oly óriásit nőtt volna, mint az oklevelek publicatioja. A levéltárakról, melyeknek kincseit féltékenyen őrzé sokáig a tulajdonos, lehullt a zár, s a kutató szivesen látott vendég az országban mindenütt, a kik előtt a mult ismerete nem közönyös. Fejér oklevéltárát, illetőleg annak Árpádkori részét, folytatta, kibővítette az Árpádkori új okmánytár, melynek tizenkét kötete csak három század emlékeit foglalja magában; ehhez csatlakozik ifj. Kubinyi Ferencz Történelmi Emlékeinek egy kötete csupa Árpádkori oklevéllel, a Hazai Okmánytárnak eddig hét kötete, a Történelmi Társulat által kiadott Hazai Oklevéltár, az Anjoukori Okmánytárnak eddigi négy kötete; a családi levéltárak publicatioi u. m. a Károlyi grófoké eddig három kötettel, a Zichy-Okmánytár e négy kötettel, a Reviczkyek levéltárából szemelvényeket ta

mazó két füzet, a gr. Nádasdyakéből egy füzet stb. s ezekhez a közeli jövő még többet fog csatolni. Ha még ezekhez soroljuk az egyes kerületekre, megyékre, városokra vonatkozó okleveles kiadványokat, minő a Székely-Oklevéltár, a békési, krassói, a készülőben levő zalai, az esztergomi egyházmegye oklevéltára stb. elmondhatjuk, hogy ezen ezer meg ezer oklevelet magukban foglaló kiadványokból a diplomatikus megismeri az anyagot, melyből a hazai diplomatika alapját megvetheti.

Nagyban hozzájárultak a hazai levéltárak ismeretéhez a Magyar Történelmi Társulat által rendezett vidéki kirándulások; az ezek alkalmával átnézett családi, egyházi, városi és megyei levéltárakról szóló jelentésekből az érdeklődő hű képet nyer arra nézve, mennyi már az ismert, s mennyi még a felkutatásra váró anyag.

A külföldi levéltárak sem ismeretlenek többé előttünk. A brüsseli és londoni könyv- és levéltárak magyar vonatkozású oklevelei s iratai napvilágot láttak; számos tudósítás jelent meg az Akadémia kiadványaiban, a Történelmi Társulat folyóiratában a Századokban ezekről; Marczalinak regestái a külföld legnevezetesebb levéltárainak minket érdeklő iratait ismertették meg velünk. A Vatikáni Magyar Okirattár legújabban megjelent kötete csupán az 1307—1311. évekből, tehát négy évnyi időközből tartalmaz nagy becsü okiratokat a történelem e kimeríthetetlen bányájából, melynek reánk vonatkozó kincseit a nagy vállalatnak többi kötetei fogják elénk tárni.

Nem lehet tehát panaszunk a mennyiség ellen. Az Árpádkorra vonatkozó anyag már jóformán együtt van s a feldolgozó hozzáláthat nagy munkájához. A későbbi kor, igaz, még kevésbé van képviselve; az anyag, melyet az Anjoukori Okmánytár tartalmaz, nem nyujt teljes képet e korról; az országban, családi levéltárakban oly gazdagon képviselt időszakra nézve a kutató mindig fog találni új anyagot. Zsigmond és Mátyás kora még felderítésre vár, különösen e királyok kanczelláriai praxisát illetőleg; de kétségtelen, hogy az újabb időben egyre nagyobb tért nyerő levéltári kutatás és oklevél-publicatiok nem sokáig hagyják e kor diplomatikáját homályban.

Ha már most e nagyszámú oklevél-kiadványokat tekintjük, nemcsak számra, de belső értékre nézve is óriási haladást látunk. A publicatiok első fő kivánalma a jó és hibátlan olvasás; e tekintetben újabb kiadványaink ellen kifogást nem hozhatunk föl. Hasonlítsa össze bárki a Hazai Okmánytár, a Zichy-, Károlyi-codexek, az Anjoukori Okmánytár köteteit a Fejér-féle vagy még az Árpádkori új Okmánytárban közölt szövegekkel is, a haladást az előbbiekben igen nagynak fogja találni.

Jó oklevél-kiadásoktól a szöveg közlése tekintetében bizonyos egyöntetű eljárást, annak egyforma mezbe öltöztetését várják a modern kivánalmak. Valljuk meg őszintén, hogy e tekintetben az oklevéltárak nem felelnek meg teljesen a követelményeknek, bár az új irány, mely a külföldet rég meghódította, nálunk is egyre jobban terjed. Az Anjoukori Okmánytár második kötete óta nagyrészt hódol a mostani közlés elveinek, s csak sajnálni lehet, hogy a Történelmi Bizottság a szerkesztővel az oklevelekből kihagyatta a formai részeket, melyekből pedig a diplomatikus a formák fejlődésére nézve legtöbbet tanul; s igy a kötetek csonka oklevél-szöveget nyujtanak; az e tekintetben bekövetkezett veszteség semmiesetre sem áll arányban azon csekély térbeli nyereséggel, mely ezzel előállott. Modern közlési elveket fogadott el a Károlyi-Oklevéltár, igy jelentek meg legújabban a Monumenta Vaticanában a Gentilis magyarországi követségére vonatkozó okiratok. Mily csekély fáradsággal jár ez eljárás a kiadvány szerkesztőjére s mennyivel könnyebben lesz használható a szöveg az olvasóra nézve, hosszasabban nem kell bizonyítani.

Nem fölösleges e kérdésre bővebben kiterjeszkedni, mert bárki tapasztalhatja, hogy kiadóink között e pontra vonatkozólag megállapodás még nem jött létre; sőt még egy ugyanazon tudományos testület sem követ egyöntetű eljárást kiadványaiban. Az Akadémia kiadásában megjelenő Anjoukori Okmánytár már évekkel ezelőtt elfogadta az egyöntetű közlés elveit; a nem rég megjelent »Corpus statutorum Hungariae municipalium« gyüjtemény első kötete azonban az e téren nálunk már évekkel előbb megindított tudományos mozgalmat s irodalmat tekintetbe nem véve, még mindig a régi mód szerint közli az okiratokat. Miben áll tehát a két különböző rendszer, s mik a külföld által helyesekül elismert közlésnek elvei? azt hiszem, éppen a Történelmi Congressus, mely hazai történetirásunk igen fontos kérdései fölött fog véleményt mondani, van hivatva megbeszélni.

Kétféle rendszert követnek kiadóink. Az egyiknek követői hű képet adnak az oklevélről alaki tekintetben, de nem adják vissza annak belső értelmét. Ismeretes, hogy a középkor írói mily következetlenek a szöveg leirásában. A kis és nagy kezdőbetű közötti különbség nem létezik náluk; a mondatrészeket elválasztó jelek, az interpunctio, tekintetében tollukat a szeszély és nem a mondat értelme vezeti. Ha a kiadó követi az oklevél iróját minden következetlenségben, indokolatlan szeszélyében, palaeographiai másolatok gyüjteményét fogja nyujtani s megnehezíti úgy az olvasónak, mint a saját munkáját, anélkül, hogy ez eljárás által a tudománynak hasznot tenne. Szedje előbb a kiadó rendbe a szöveget, s törekedjék az oklevél érthetőségét a külső alak egy-

öntetű közlésével is előmozditani. Ez a kiadó dolga, a palaeographiailag hű leirás a másolóé.

Az itt elmondottakban bennfoglaltatik, mit kíván a másik, az észszerűbb, s a külföldön rég elfogadott rendszer a közlőtől: egyöntetűséget a szövegekben. S ezt a kiadó eléri, ha a latin szöveg közlésében a következő főbb elveket tartja szeme előtt. [1])

1. A tulajdonnevek közlésében ragaszkodjék szorosan a kéziratok vagy oklevelek helyesirásához, legyenek azok hely- vagy személynevek. E mód által azok régi kiejtésére vagy történelmi fejlődésökre nézve őrizhetünk meg egy-egy adatot. Az indokolatlan és merész modernizálás a tulajdonnevek irásában, minőt példáúl Fejérnél is tapasztalunk, káros és elvetendő. A tulajdonnevek (hová a hónapok nevei is sorolandók) s a helyneveknek származékai is nagy kezdő betüvel irandók; minden egyéb szó, kivéve a pont után következőket s a megszólításokat (pl. Vos, Tu stb.) tekintet nélkül az eredetinek következetlenségeire, kis betűvel kezdendő.

2. A mi a többi szöveget illeti, mellőzze a kiadó a régi kéziratok ingadozó helyesirását, s kövesse a renaissance koráét. Tehát a *v* és *u* betüket váltakozó használatuk helyett irja a hangzásnak megfelelőleg, igy *vniuersorum* helyett *universorum*. De viszont meg kell tartani az olyan sajátságot, mely a középkor jellemző vonásaként általános, milyen az egyszerű *e* használata *ae* és *oe* helyett; tartsa meg a koronként nálunk is előjövő *e* caudatát (*ę*) és *æ* coarctata-t, ahol ez ily alakban fordul elő. Nem lehet ily általánosnak mondani, különösen olaszok által irt szövegekben, a *c* használatát *t* helyett az *ia, ie, io, iu* kettős hangzók előtt. A két betű felváltva használatos; sok esetben pedig a leggyakorlottabb palaeographus szeme sem tehet különbséget az egyforma alakú *c* és *t* között; azért legjobb, ha ily esetekben *t*-t ir. A *j* helyett (mely betű pusztán az *i* meghosszabbításából keletkezett, anélkül, hogy ezzel külön hangot jeleztek volna) használjon *i*-t, úgyszintén a genitivust és többes nominativust jelző *ij* helyett kettős *ii*-t; ellenben tartsa meg a szöveg eredeti helyesirását oly szavakban, melyekben az *y* egyszerű *i* helyett áll, pl. *ymmo, perhemptorye*. Ez utóbbi szóval kapcsolatban megjegyzendő, hogy a középkort jellemző betűhalmozás vagy elhagyás, hangkeményülés vagy lágyulás, szóval a szónak a rendes módtól eltérő oly alakja, mely a kiejtéssel, a szónak jellemző középkori hangzásával áll összefüggésben, az eredeti szöveghez híven adandó vissza, igy *habundantia, sabatum, abent,* (habent helyett), *sumpma, reverentissimo, adque* (atque helyett) stb. Ily szavaknál, melyek a középkor szokásos orthographiáját

[1]) V. ö. Monumenta Vaticana. Series I. tom. II. CXIX. l.

vagy kiejtését tükrözik vissza, egészen fölöseges a (*sic*) szó; ez csak ott alkalmazandó, hol az eredeti kéziratnak értelmetlensége, valaminek elhagyása, egy szónak a szokottól merőben eltérő formája könnyen a pontatlan leírás vagy hibás olvasás gyanujába keverhetné a kiadót. A fönnebbiekből következik, hogy a középkor azon ferde szokásának, hogy két külön szót gyakran egynek ír, vagy egy (különösen praepositioval kezdődő) szót ketté választ, követése az oklevél értelmetlenségét s a szöveg homályosságát mozdítaná elő.

3. Az előbbi pont fejtegetése önkénytelenül azon kérdés feltevésére késztet, köteles-e a kiadó az eredeti oklevélnek minden vigyázatlanságból ejtett tollhibáját híven visszaadni? vagy pedig szabad-e az eredeti oklevél vagy kézirat szövegét bizonyos határok között javítani? Az emendálást, bizonyos körülmények között, külföldi tekintélyek jogosnak és igazoltnak hirdetik; de tegyen a kiadó különbséget, eredetiből, másolatból vagy codexből tesz-e valamit közzé; s főként tartson az emendálásban szoros határt. Az eredeti oklevél hibái gyakran irójukat jellemzik, világot vetnek a kanczelláriai ügymenetre; ezeket tehát a kiadó híven tartozik reproducálni. Ellenben a másolatban fennmaradt okleveleknél tartsa szeme előtt, hogy neki oly hibátlan szöveget kell adnia, minőt az író vagy másoló nyújt a talán hibátlan eredetiről, ha tollhibákat nem ejt; tehát csak kétségtelen tollhibákat javítson: tapintata, melyet csak hosszú gyakorlat által érhet el, meg fogja mondani, mi pusztán tollhiba, s mi oly sajátság vagy eltérés a szokásos, helyesírástól, mondatszerkezettől, melynek magyarázatja a kor szellemében rejlik. Ha már jogában van a kiadónak az író tollhibáit emendálni: azokat a szavakat, melyek tollban maradtak, s melyekre legtöbbször rávezet a mondat értelme, kötelessége kiegészíteni. Az ily kimaradt szót, valamint azt is, a mi az eredetiből kitört vagy olvashatatlanná lett, tegye megkülönböztetésül a többi szövegtől | | közé. Tartsa azonban szem előtt, hogy inkább maradjon a mondat értelme csonka, mintsem oda nem illő szóval vagy olyannal töltse be a hézagot, melyben nem egészen bizonyos. Tekintse az oklevelekben gyakran előjövő s tulajdonneveket jelző siglákat is rövidítéseknek, s minthogy ezek közül egyetlen egyet sem szabad megoldatlanúl hagynia, oldja fel azokat is jegyzetben; úgyszintén ha valamely név csak pontokkal van jelezve, iparkodjék a helyes nevet kikutatni s tegye szintén jegyzetbe, föltéve, hogy sikerült az illetőnek nevét megtalálnia. Ne zavarja saját megjegyzéseivel, datumok megoldásával, magyarázataival az oklevél szövegét; az ilyesmit mindig jegyzetben kell elmondania. Az oklevélben ne legyen több zárjel, csak ha ilyen már a szövegben is előfordúl, és ha a (*sic*) szócskát vagy valamely kiegészített részt tesz zárjel közé.

4. Pár szóval szükséges a szövegben előfordúló számjegyekről is megemlékezni. A helyett a következetlenség helyett, melyet az eredeti szövegben tapasztalunk, egyöntetű eljárást kell gyakorolnunk, mert az e téren tapasztalható ingadozásnak ismét nincs semmi alapja. Az eredeti szöveg az évszámokat a legkülönbözőbb módon írja; így például M^{mo} CCC^{o} VIII^{vo} vagy M^{o} CCCVIII^{o} vagy M.CCC^{o} VIII° stb.; ezen egyenlőtlenség helyett legczélszerűbb azokat egyszerűen minden elválasztó-jegy nélkül adni, így MCCCVIII. Természetes, hogy ha valamely évszám vagy számnév betükkel van kiírva, az a kiadásban is így adandó, pl. MCCC. octavo. Az ezres, százas stb. számoknak a középkorban dívó sajátos írását a nyomtatásban is czélszerű híven visszaadni, így VI^{c} (hatszáz), IIII^{xx} (nyolczvan) stb.

5. Még a pontozásról, mely a középkori iratokban oly hiányos és semmi szabályhoz nem kötött, kell egyet-mást elmondani. Talán egyedül az ünnepélyesebb királyi kiadványok és pápai oklevelek azok, melyeknek interpunctióját bizonyos szabályokhoz látjuk kötve, az oklevelek zömében azonban ez írójuk szeszélyétől és önkényétől függ. Ezen a következetlenségen a kiadónak segítenie kell; s hogy a szöveg érthetőségét minden tekintetben előmozdítsa, a pontozást a mondatok értelméhez kell alkalmaznia. Erre nézve részletesebb szabályt, kivéve talán, hogy az oklevelek önálló főrészei (u. m. a protocollum, arenga, promulgatio, expositio, dispositio, corroboratio, datum stb.) egymástól ponttal választandók el, felállítani nem lehet.

E néhány szabály tekintetbe vétele által a szöveg rendbeszedett külsővel fog megjelenni; a publicatio érthetőbb lesz, s az olvasónak nem kell először magát a szöveg rendellenes kuszáltságán keresztül törnie, hogy az oklevelek tartalmát megértse.

Ami a magyar és német oklevelek és levelek szövegének közlési módját illeti, erre nézve egyszerűbb eljárást honosított meg az eddigi gyakorlat.

A magyar szövegre nézve tanácsos azt egy bizonyos korig, mondjuk 1550-ig, híven az eredeti orthographiája szerint visszaadni; e mód által becses nyelvtörténeti adatokat őrizhetünk meg. Ez éven innen mostani helyesírást szoktunk alkalmazni, megtartva azonban az eredetinek hangoztatását, mely sok szónál a maitól különböző volt. Középkori német szövegeket egészen az eredetihez híven szoktak közölni, nagy kezdőbetüket azonban, tekintet nélkül az eredetinek ingadozására, csak a tulajdonneveknél használnak a német publicatiok.

Ha közlés tekintetében oklevéltáraink nem felelnek is mind meg a következetesség kivánalmainak, de a jelek arra mutatnak,

hogy az új irány terjedni fog, s publicatióink ellen e tekintetben kifogást rövid idő múltán nem emelhetünk.

Az oklevél-publicatiók terén tehát örömmel constatálhatjuk a haladást s elismerhetjük, mennyire hozzájárúltak ahhoz, hogy most már tiszta fogalmunk van a reánk maradt oklevél-anyagról, annyira, hogy már elérkezett az idő, ez anyag diplomatikai feldolgozására gondolni.

A jelenlegi diplomatariumoktól, jelesen az olyanoktól, melyek oklevéltani s nem pusztán historiai vagy jogi szempontból készültek, miként a mieink legtöbbje, már többet kiván a külföld, nem pusztán a szöveg hibátlan közlését. Vegyük például kezünkbe a Monumenta Germaniae Historica diplomatikai részének azon újabban megjelent kötetét, mely I. Konrád és I. Henrik okleveleit tartalmazza. A 80 lapot tartalmazó kötet évek és évek fáradságos kutatásainak és többek szakavatott közreműködésének gyümölcse; minden egyes oklevél közzétételét beható vizsgálat előzte meg, mely tisztába hozott mindent az oklevél szövegének szerzője, írója felől s viszonyáról megelőző oklevelekhez, melyek esetleg szerkesztésénél mintaképen szolgáltak. Minden oklevélnél a közlő, jobbára Sickel, kimutatta, melyik notarius kezéből kelt az eredeti, s esetleg ő szerzette-e a szöveget is, vagy más szerepelt-e dictator gyanánt; ki rajzolta oda a recognitio jegyét: valjon a monogramma firmálva van-e: szabad szövegezésű-e az oklevél, és esetleg melyik korábbi kiadvány volt befolyással a szöveg szerkesztésére stb. s mindezen kérdések megfejtésénél tekintetbe van véve az oda vágó irodalom, mely csaknem mindegyik oklevéllel foglalkozott már. Diplomatikai szempontok vezették a közlőket eljárásukban; s ezzel egészen tisztába hozták a két császár korának kancelláriai viszonyait. Nekünk is előbb-utóbb ily szellemben, ily apparatussal szerkesztett oklevéltár közzétételére kell gondolnunk. Meglehetősen ismerjük az Árpád-kor királyi okleveleit; de mondhatjuk, hogy correct, hibátlan közlésre nézve éppen ezek, melyek legnagyobb részt régi diplomatariumokban láttak napvilágot, ütik meg a mértéket legkevésbbé. Ezeknek új, a mostani közlési elvek és kutatási s összehasonlítási módszerek szerinti közzétételéről gondoskodni kell; évekig tartó fáradságos munka lesz ez, de ezzel meg lesz vetve a speciális magyar diplomatika alapja.

Oklevél-publicatiókon s néhány tankönyvül szánt általános vezérfonalon kívül a diplomatikai szak-irodalom nem sok termékkel dicsekedhetik nálunk, s ezek alig egy-két fejezetét hozták eddig tisztába. A pannonhalmi alapító oklevélről újabb időben másodszor megindúlt vita meglehetősen tisztázta ez oklevél helyzetét diplomatikánkban; s a róla szóló irodalom felölelt mindent, a mit az oklevél hiteles vagy hamis voltának bizonyítására felhozni lehet.

II. Endre okleveleit Knauz (II. Endre szabadságlevelei) és legújabban Zimmermann nagyszebeni levéltárnok vették vizsgálat alá (a Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung múlt évi utolsó füzetében); ide sorolhatók az előbbinek igen tanulságos és alapos fejtegetései a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis köteteiben, melyek néha a királyi kanczellárokról, egyes oklevelek hibás keltének kimutatásáról vagy hitelességéről valóságos oklevéltani értekezésekké bővülnek; és az utóbbinak az erdélyi »Verein für siebenbürgische Landeskunde« kiadványaiban közölt egyes dolgozatai. Szorosan oklevéltani tárgyról szól Hajnik Imre értekezése a királyi könyvekről, mely a régi királyi oklevelek registrálásának kérdését hozta tisztába stb.

Sokkal több eredményt mutathatunk föl az oklevéltan egyes al-fejezeteinek, a diplomatikai kortannak és pecséttannak teréről. Sőt ami a kortant illeti, oly munkát bírunk, mely maga nemében egyedül áll s ez Knauz Nándor Kortana. Ismeretes, hogy a keresztény naptár szerinti számítás a középkorban a változó ünnepektől s a szentek napjaitól volt függő; erre nézve pedig egyes országoknak eltérő ususa volt, sőt még egy-egy országban, így hazánkban is vannak ünnepek, melyeknek napját vidékenként különböző időben ülték; ilyen például sz. György napja, melyet a római naptár április 24-ére tesz, erdélyi szászvidéki és bártfai oklevelek és emlékek tanúsága szerint ennek napja ott április 23-ika volt. Az év kezdete is változó volt, hol január 1-évei, hol deczember 25-évei stb. kezdették az évet. Mindezen cyclusoknak, hová a királyok uralkodási éveit is kell számítanunk, ismerete az oklevelekkel foglalkozóra rendkívül fontos; s mindezeknek felderítésére ezer meg ezer, sokszor hibáktól hemzsegő oklevél alapján s a magyar középkori computus megvilágítására vállalkozott a nagy munka szerzője; s egyenesen neki köszönjük, hogy a magyar középkori időszámítás kérdése egészen tisztázva áll előttünk.

A Torma-féle Oklevélészeti Naptár egyszerű számításaival s a szokásos, a husvét napja szerint választandó harminczöt naptár mellőzésével, a középkori dátumoknak új, kényelmes megoldási módjával ismertet meg. Horvát Árpád kortani segédkönyvét pedig kis terjedelme, könnyű kezelési módja ajánlja. Nagy szolgálatot tettek e munkák szerzői az oklevelekkel foglalkozóknak, s régóta, már Pray és Fejér által élénken érzett hiányon segítettek.

Biztos reményünk van arra is, hogy rövid idő múltán megvalósúl a régi óhajtás egy középkori latin glossarium kiadása ügyében. Finály Henrik indítványát magáévá tette az ennek létesítésére leghivatottabb forum, a M. T. Akadémia. Hogy a tervezett óriási mű mennyire elő fogja segíteni középkori okleveleink és egyéb emlékeink helyes értelmezését, eléggé tudják azok, kik előtt

a középkori latin nyelv sajátságai és szavainak helyenként különböző jelentései ismeretesek.

A pecséttannal való foglalkozás, vagy jobban mondva, kiadatlan pecsétek közlése, nálunk kiválóan kedvelt dolog. Ismerve a pecséteknek nagy fontosságát az oklevelek hitelességére és erejére nézve, méltó, hogy azoknak, melyek úgy is mint műrégiségek érdekesek, sorozatát lehetőleg teljesen ismerjük: de ez magában véve még nem elég a sphragistikának mint tudománynak emelésére. Folyóirataink ban, az »Archaeologiai Értesítő«-ben, a Turulban számos pecsét látott napvilágot, melyek mindmegannyi érdekes adalékúl szolgálnak pecséttanunk ismeretéhez; de éppen az a baj, hogy eddig sphragistikánk csupa adalékból áll.

Praynak hátrahagyott s halála után napvilágot látott munkája, a »Syntagma historicum de sigillis«, mely a magyar királyi s királynői pecséteket közli, az első, mely számot tesz e téren, mert az 1734-ben névtelenül megjelent »Cerographia Hungariae«-t komoly tudományos munka számba venni nem lehet. Kisérletnek a Pray által összeállított táblák igen jók, de nem elégítik, nem elégíthetik ki mostani pecséttani ismereteinket s a mai igényeket. Az egész középkoron keresztül nagy szerepet játszó királyi pecséteket, minden sphragistika alapját, teljes sorozatukban kell ismernünk; erre első sorban van szüksége a diplomatikusnak. Pray munkája pedig nem teljes, de ismerve az akkori levéltárak zárkozottságát s a még bölcsőjében levő levéltári kutatást, teljessé nem is lehetett. Azt hinnők, hogy az Árpádok első századából, tekintve a reánk maradt emlékek csekély számát, ismerünk mindent: pedig ime — még mai napig is ismeretlen s kiadatlan sz. László pecsétje, melynek éléggé ép példányát a pannonhalmi gazdag levéltár őrzötte meg: ugyanigy II. Béla pecsétje 1137-ki oklevéléről, III. Istváné 1172-iki oklevéléről, hasonlóképen IV. Béláuak a tatárjárást megelőző korból való kettős pecsétje, melynek nyomóját a mongolok az azt őrző al-kanczellárnál megtalálták. Ime csak első tekintetre ennyi hiányzik Pray tábláiról az Árpádok idejéből, melynek emlékeit pedig aránylag a legjobban ismerjük. Mária királynő, Zsigmond, Mátyás stb. korából pedig a közölt pecsétek száma kisebb a még kiadatlanoknál. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a királyi pecsétekre nézve ez egyetlen segédeszközünk ábrái mily hibásak, az eredeti jellegből meröben kivetköztetvék, még a pecsétek köriratának olvasása sem helyes: igy Praynál Béla ifjabb királyi pecsétjének legendája: S. BELE. DEI. GRATIA. REGIS. PRIMOGENITI. REGIS. HUNGARIAE., holott az eredetiben a körírat ez: BELA. DI. GRA. ET. VOLVNTATE. SVI. PATRIS. REX., mi lényeges különbség és az ifjabb királyság állására nézve igen jellemző dolog: valóban elérkezett-

nek kell tekintenünk az időt, hogy a királyi pecsétek új kiadására gondoljunk.

Aránylag sokkal jobban, sokkal hívebb rajzokból ismerjük a hazai pecséttan másik terét, az egyháziak és világiak pecsétjeit. A káptalanok és conventek pecsétjeinek sorozatát, a mint azt Jerney a Történelmi Tár II. kötetében összeállítá, számos pótló közlemény bővíté ki; a legnevezetesebb egyházi méltóságok pecsétjeit, melyek szép véseteiknél fogva a sphragistikai emlékek közt műbecsre nézve a legértékesebbek, s kiváló régi családokét és városokét stb. jobbára megismertük. Helyesek, szükségesek voltak és lesznek mindig e közlemények, a míg ismeretlent tárnak elénk, de ideje egy lépéssel tovább menni, egy Corpus Sigillorum létesítéséhez; erről azonban alább.

A történelem segédtudományai közül kettő: a genealogia és a czímertan újabb időben szép lendületet vett hazánkban, s e tekintetben kétségtelenül az alig három év óta működő Heraldikai és Genealogiai Társaságnak is van érdeme. Mindkét tudomány inkább gyakorlati, mint elméleti téren mozog, s inkább van hivatva ismereteket összehalmozni, mint elméleteket, rendszereket teremteni. Kedvencze régen mindkettő soknak, s többé-kevésbbé foglalkozott vele mindenki, a ki előtt családjának múltja nem közömbös. Mint tudomány azonban mindkettő azóta kezd virágozni, mióta a levéltárak megnyíltával és diplomatariumok megjelentével hozzáférhetővé lett az anyag, melyből a heraldika is, de kivált a genealogia táplálkozik.

A mi az előbbinek régi irodalmát illeti, kevés termékkel találkozunk, mely a kisérlet színvonalán felül állana. Páriz-Pápai Ars Heraldicá-ja, ezen 1698-ban megjelent kis könyvecske, úgyszintén Schmeizelé, compilatio, csak a legszükségesebb tudnivalók gyűjteménye, a külföldi, német és franczia rendkívül gazdag heraldikai irodalom termékeiből összeszedve. Palma értekezése a magyar czímerről s alkatrészeiről inkább historiai dolgozat, melyet az újabbi, Ivánfié, egészen háttérbe szorított; ebből e kérdést egészen tisztázva látjuk. Legélénkebb volt még a heraldika terén éppen a magyar államczímer felől felmerült, s részben polemikus természetű irodalom, melyben Horvát Istvántól kezdve napjainkig úgy szólván minden jelesebb czímer-értőnk részt vett; s a vita, bár kisebb arányokban, napjainkig sem némúlt el. Nagy haszna volt ennek heraldikai tekintetben; megismertetett az államczímer összes phasisaival, előadta alkatrészeinek fejlődését; úgy, hogy a vita alapján előttünk áll annak egész múltja, s jövőben használandó helyes formája.

A heraldikának elméletét, s a mennyire e csupa convention és kivételen alapúló tudománynál lehet, szabályait, alkalmazva

hazai viszonyainkhoz, nem sokára kézikönyvben fogjuk bírni br. Nyáry Albert régóta várt munkájában, mely, mint egyes mutatványokból sejthető, a tudomány színvonalán fog állani.

A történetíróra nézve azonban a heraldika, mint segédtudomány, felütő könyvei, czímer-lexiconai s repertoriumai által válik nélkülözhetetlenné; e czélt iparkodtak előmozdítani *Adámi*, *Marsowsky* és mások gyűjteményes munkáikkal, melyek bár csak kéziratban maradtak is, kutatók által sűrűn használtattak s használtatnak ma is. Mint felütő könyvnek a Nagy Iván által kiadott »Magyarország családjai«-nak nagy érdeme van abban, hogy ismeretessé tette s a nagy közönség által hozzáférhetővé a magyar heraldikai anyagot; s ha a nagy műnek túlnyomólag genealogikus jellege nem engedte is meg a czímerekre bővebben való kiterjeszkedést: nélkülözhetetlen segédkönyve marad az mindig a történelemmel foglalkozóknak.

Megyék, városok, községek czímereinek ismertetésére sokszor történt kisérlet; sok esetben azonban ezek az egyszerű rajz-közlésen kivül nem tartalmaznak többet, és sok, füzetekben megindult vállalat heraldikai ismereteink nagy kárára csonkán maradt. Ilyen a Tagányi Károly által irt munka, mely alaposságra, a czímertani kútforrások beható ismeretére nézve a megelőzőket mind felülmúlta.

Reméljük, nem fog befejezetlenül maradni az a nagy vállalat, melynek első füzete rövid időnek előtte látott napvilágot. A nürnbergi Bauer és Raspe czég már régóta foglalkozik azzal, hogy a XVII. századból eredő Siebmacher-féle nagy czímeres könyvet az új kutatások eredményeivel ismét közzé tegye. Országok szerint történik az új kiadás, s az eddigi füzetek kezeskednek arról, hogy a mit csak eddig a széles alapon megejtett kutatásoknak felderíteni és constatálni sikerült, annak eredményei mind tekintetbe vétettek. Csaknem utolsónak maradt a magyar nemességet tartalmazó rész, melynek szerkesztésére a kiadóknak sikerült hazánk legkiválóbb czímer-ismerőit, Nagy Iványt és Csergheő Gézát, megnyerniök. Fáradságos munkájoknak első füzete immár előttünk fekszik, s constatálhatjuk, hogy ez a hozzáfüzött várakozásokat kielégíté. Igaz, hogy a munka idegen földön, idegen nyelven jelenik meg, de a hazai legkiválóbb erőket foglalkoztatja, a mi ismereteinket gyarapítja, nekünk tesz nagy szolgálatot. A szerkesztők tekintetbe vették és felhasználták a heraldika összes forrásait, a czímeres-leveleket, a királyi könyveket, pecséteket, másodsorban az összes heraldikus emlékeket, feliratos köveket, síremlékeket, műtárgyakat stb., a mit csak kikutatniok sikerült; csak ily módon tehették munkájokat lehetőleg teljessé, s az emlékek és források pontos idézésével, a czímerek szigorúan ellenőrzött rajzaival s heraldikus leírásával (úgynevezett blasonirozásával) azt valós

forrásmunkává, melyet mindaz, ki valaha a magyar családok czímereiről felvilágosításra szorúl, nélkülözni aligha fog. A nagy munka húsz füzetre van tervezve; s tekintve, hogy az első csak az A-val kezdődő családok közül 182-nek czímeréről ád pontos felvilágosítást 192 czímerrajzzal, bizton reméljük, hogy az legalább 7000-et fog tartalmazni nemesi családainkból. Valóságos »Corpus Armorum« lesz ez, mely megvalósította a régi óhajtást egy magyar czímertani repertorium kiadása ügyében, sőt a czímerek rajzait is adván, többet nyújt egyszerű repertoriumnál.

Ha ehhez még hozzáveszszük a Tagányi Károly által összeállított s a Turulban közölt sorozatot, mely az országos levéltárban őrzött vagy följegyzett összes herczegi, grófi, bárói, honossági és nemesi oklevelek jegyzékét tartalmazza, a magyar és erdélyi udvari kanczellária felállítását megelőző időből (1690 előtt), s ezzel útmutatót ad az országnak levéltári anyagra nézve leggazdagabb kincses bányájába: el kell ismernünk, hogy heraldikai és némileg genealogiai tekintetben is óriási eredményt értünk el, mert meg van adva a mód, hogy régi nemességünk felől két alaposan készült segédkönyv által felvilágosítást szerezhetünk.

A heraldikának társtudománya, a genealogia, sokban tisztázta az eddig zavaros fogalmakat hazai családaink eredetéről és leszármazásáról. Nagy Iványnak alapvető munkája felölelte magában mindannak eredményét, a mit előtte szorgalmas kutatók, Lehoczky, Wagner, Fejérvári, Csergheő és sokan, kideritettek; de ezenfelül kiegészítette azt az újabb korban lendületet nyert levéltári kutatások, oklevélpublicatiok eredményeivel; s valósággal ő nyújtott először tiszta képet a magyar nemesi családok múltjáról. A dolog természetében rejlik, hogy ez óriási munka teljessé nem lehetett; s a magyar család-történelem hézagos lesz mindaddig, míg az országban egy levéltár is kikutatlanúl marad, s stemmatographiai adatai kiadatlanok.

Az új kutatások nem hagyják e teret sem parlagon. S a Heraldikai és Genealogiai Társaság megadja a módot az új eredmények közzétételére. Miként a czímertanban visszament annak leghitelesebb forrásaira, a czímeres-levelekre, melyek Zsigmond korától II. Lajosig a specialis magyar heraldika alapjai; s kiváló figyelmet szentelt ez armálisok közzétételére, mi eddig igen gyéren történt: úgy a genealogia terén is, annak legközvetlenebb forrásaiból, az oklevelekből, meríti eredményeit. Rövid fennállása alatt már is sikerült több régi nemzetségnek (genusnak) és számos kiváló történelmi családunk leszármazását és múltját tisztába hoznia s érvényesítenie a levéltári kutatások által napfényre hozott genealogiai anyagot. A jelenleg szigorúan kritikai alapon űzött nemzetségtani irodalom halomra vetette a régi meséket, leszár-

mazási regéket és családi hagyományokat, s csak annak hisz, a mit oklevelek kétségbevonhatatlan bizonysága támogat. Ez nagy eredmény a megelőző koréhoz képest. S ha még a Corpus Nummorum és a tervezett »Corpus inscriptionum medii aevi« által nyerendő, kétségtelenül a heraldikára és genealogiára nézve is nagyfontosságú eredményeket hozzáveszszük: bizton hiszszük, hogy ez új adatokat megnyitó két forrás segítségével történelmünk e segédtudományai új lendületet fognak nyerni.

* * *

Ezek nagyjában történelmünk segédtudományainak e csoportja által jelenleg elért eredmények; s ilyen e tudományok művelésének mostani állapota. Az elmondottakból önként kitetszik, mi minden téren a legsürgősebb tenni való, s a kor szelleme, mely másutt már sok kiválót, monumentálisat teremtett, mit kiván mitőlünk is.

I. »Allittassék-e föl palaeographiai iskola?« kérdi a congressus elé kitűzött kérdések programmja. Az oklevéltani kutatások jelenlegi állapota s a diplomatikai szak-oktatás hiányai igenlőleg kényszerítenek válaszolni e kérdésre. De ne legyen az »palaeographiai iskola«, legyen »Magyar Történelmi Intézet«. Ilyesminek felállításával nem tennénk pusztán kísérletet, hanem követnénk egy a külföldön jónak, eredményekben dúsnak bizonyúlt intézményt. Ily szakiskolának köszöni Franeziaország, hogy a pápai és franczia diplomatica s általában a történelmi kutatás terén óriási eredményeket volt képes elérni; ennek köszöni Ausztria, hogy a német császári oklevéltan mezején a vezérszerep neki jutott egész Németország fölött.

Mellőzve a több külföldi levéltár mellett fennálló s hasonló czélra törekvő cursusokat, különösen két intézet áll előttünk, melyek sok évi fennállásának eredményeiből okúlva, követhetjük szervezetükből azt, a mi jónak s kerülhetjük, a mi rosznak bizonyúlt. Ezek: a párisi »École des Chartes«, és a bécsi »K. k. Institut für österreichische Geschichtsforschung«. Mint régibb idő óta fennállóval, foglalkozzunk előbb az elsővel.

Múltjából legyen elég felemliteni, hogy ily szak-iskolának felállítása Franeziaországban már 1807-ben tervezve volt; Napoleon helyeselte az eszmét, de ennek kivitele akadályokba ütközött, úgy hogy az csak 1821-ben kezdett működni. Szervezete több változtatáson ment keresztül; nevezetes különösen az 1829-iki királyi rendelet, mely az École des Chartes rendeltetését, czélját, beosztását körvonalozta. E szerint az egy előkészítő folyamból, s egy két éves cursusból áll; a tanfolyam minden második évben újúl meg. A felveendő tanulók legyenek legalább tizennyolcz évesc

a szépművészetek baccalaureus-ai; hatnál-nyolcnál többet egy folyamra rendes tagokúl nem vesznek föl, s ezek évenként nyolczszáz frankot húznak; de tartoznak ezért az állami levéltárban és könyvtárban dolgozni s dolgozatuk eredményét a »Bibliothèque de l'École royale des chartes« és a »Bibliothèque de l'histoire de France« folyóiratokban közzétenni. Az évfolyamok végeztével vizsgálatot tesznek, melynek sikeres eredménye őket »archiviste-paléographe« czímmel ruházza föl s előjogot ad nyilvános könyvtáraknál, állami és departement-i levéltáraknál s egyéb tudományos jellegű állások elnyerésére. A szakiskola eredményével meg volt mindenki elégedve, tagjainak a Bibliothèque-ben közzétett dolgozatai sokban új világot derítettek Francziaország történetére s különösen a pápai diplomatikára, melylyel az intézet kiváló előszeretettel foglalkozott; annak működését a tudományra, és nemzetiségi szempontból is hasznosnak, sőt szükségesnek itélte mindenki; a szervezetben a több éves fennállás után óhajtandóknak bizonyúlt reformokat is meghozta az idő.

1846-ban következett be a reorganisálás az intézetre, s az új szervezet alapjában napjainkig is megmaradt. Ezek szerint az École des Chartes az Archives Nationales palotájában van elhelyezve; a franczia állami levéltár óriási gazdagsága nyújtja a tan-anyagot annak, a növendékek abban dolgoznak s alkalmuk van oly látkört szerezni, mihez hasonlót példáúl a bécsi intézet nem képes nyújtani. Az iskola élén egy igazgató áll, mindig a legkiválóbb szakférfiak sorából választva (jelenleg Quicherat); az intézet szellemi vezetését és tudományos előhaladását egy kilencz-tíz tagból álló igazgató-tanács ellenőrzi; ezek tagjai sorában oly kiváló férfiak, mint Vailly, Delisle, Maury, Roziére stb. foglalnak helyet. Az anyagi ügyek vezetésére, a gyűjtemények rendben tartására stb. egy titkár ügyel. A tanfolyam jelenleg három évig tart, s az ebben előadott tárgyak a következők:

Első év. Palaeographia, hetenként két óra. Román nyelvek, hetenként két óra. Bibliographia és könyvtár-isme (classement des bibliothèques), hetenként egy óra.

Második év. Franczia és pápai diplomatika, hetenként két óra. Francziaország politikai, közigazgatási s igazságszolgáltatási institutioi (institutions politiques, administratives et judiciaires de la France), hetenként két óra. Levéltártan (classement des Archives), hetenként egy óra.

Harmadik év. Középkori polgári és egyházi jog, hetenként két óra. Középkori archaeologia, hetenként két óra.

Látható e tantervből, hogy az nem tölti meg előadásokkal a hét napjait; úgy szólván csak egy óra esik minden napra. A fősúly arra van fektetve, hogy az intézet tagjainak elegendő idejök

legyen önálló kutatásokra, a föladott kérdések megfejtésére; s ebben az intézet minden módon segíti őket. Gazdag történelmi könyvtára van, melyben minden nevezetesebb termék, segédkönyv a tagok rendelkezésére áll; kényelmes dolgozó helyek az intézet helyiségében, szabad bemenet az állami levéltárak- és könyvtárakba, melyek az École des Chartes végzett növendékeiből nyerik a succrescentiát; párját ritkító facsimile- és pecsétgyűjtemény egészíti ki a tananyagot, melynél gazdagabbat egy intézet sem mutathat föl. Hogy mily sikere volt e szakiskola működésének s mennyire bevezette növendékeit a historiai s különösen a diplomatikai kutatás módszereibe, mutatja az eredmény, a Bibliothèque de l'École des Chartes füzeteiben megjelent dolgozatok s az intézetből a római École française de Rome-ba küldött végzett tagok munkálatai.

Az intézetben az előadások nyilvánosak, de rendes tagúl a bejutás elég nehéz feltételekhez van kötve: a felveendőknek éltök 25. évét be kellett tölteniök s a széptudományok baccalaureusainak lenniök; tesznek fölvételi vizsgálatot, mely irásbeli és szóbeliből áll, csak ennek alapján ajánlja őket az igazgató tanács kinevezésre a ministernek. Minden év végével vizsgálatot tesznek, s a kik azt legjobb sikerrel megállják, 600—600 franknyi jutalomban részesülnek. De jogaik is vannak s nem csekélyek. Fel vannak mentve a katonai kötelezettségek alól, hogy annál zavartalanabbúl a tudománynak szentelhessék magukat. Ha mint archivistepaléographe-ok kilépnek annak kötelékéből, igényük van arra, hogy állami szolgálatban, levél-, könyvtáraknál s egyéb tudományos jellegű hivatalokban alkalmaztassanak, kaphatnak egyéb állami subventiot is. Arra az esetre, ha nem volna állás üresedésben, 3000 franknyi hitel áll rendelkezésre, mely az intézet hat végzett tagja közt osztatik meg. Ily bőkezűen gondoskodik a franczia köztársaság e szakiskoláról, melynek nagy érdemeit a történettudomány iránt eléggé kifejezte azzal, hogy az École des Chartes évi budgetjét 1879-ben 37—40,000 frankról 52,000 frankra emelte.

E minta intézetet követte berendezésében, de osztrák történelmi czélokat tűzvén ki, az 1855-ben megnyilt bécsi »Institut für österreichische Geschichtsforschung«. Czélja volt az osztrák történelem kútfőkön alapúló tanúlmányozására vezetni tagjait. Jäger, az intézet első igazgatója, erre fektette a fősúlyt; eleintén a nyomtatott kútfők elégségesek voltak e czélra, de később az intézet hallgatói által végzett gyakorlatok folyamán régi kézirati összehasonlításokra, codexek tanúlmányozására került a sor, s ekkor kitűnt, hogy erre az alap hiányzik az intézet tagjaiban, az akkori tanárokban pedig a képesség, hogy azokat a palaeographia és diplomatika tanaiba bevezessék. Jäger megfeledkezett arról, hogy

minden történeti behatóbb kutatásnak e két tudomány az alapja s hogy legelőször tananyagról kell gondoskodni. Érezték ennek hiányait, s a szükséget, hogy a történelem e két legfontosabb segédtudományának előadásáról az intézetben megfeledkezni nem lehet. Ekkor, 1856-ban került, mint ezeknek tanára, Sickel Tódor az Institutba, melynek jelenleg élén áll. Az ő működése emelte az intézetet a diplomatika művelése tekintetében arra a magaslatra, melyen az jelenleg áll, s ő tette lassanként azt a németországi és ausztriai oklevéltani kutatások központjává. A göttingai írástáblák, az École des Chartes gazdag fac-simile apparatusa volt az első segédeszköz palaeographiai előadásokra; ehhez járultak aztán az éppen tanügyi czélokra kiadott s ritka tapintattal összeállított Monumenta Graphica füzetei, s a híres palaeographusnak, Koppnak, hátrahagyott táblái, melyek szerencsés véletlen által az intézet tulajdonába jutottak. A segédkönyvtár, mely a tagoknak rendelkezésére áll, a 3000 kötetet meghaladja, az ajándékba kapott eredeti oklevelek száma 200-nál több, pecsétlenyomat (gyps és galvanoplastika) több száz; mindebhez jő még a Monumenta Germaniae diplomatikai osztályának, melynek feje a jelenlegi igazgató, óriási apparatusa. Ily anyaggal és segédeszközökkel, melyeket egy férfiúnak a tudomány iránti lelkesedése hozott össze, lehet sokat, lehet nagyot produkálni.

Az intézet, melynek egy előkészítő s két éves rendes tanfolyama van, a chronologián és palaeographián, mint előkészítő tárgyakon kívül első sorban az oklevéltannal foglalkozik, s ezen kívül rendes tárgyai a műtörténelem és a kútfőtan. A fődolog itt is, mint Párisban a gyakorlat; ez vezeti be a növendéket a helyes kutatás módszereibe, ez által nyer biztosságot a kútfők szavainak értelmezésében s kritikát becsük megitélésében. A dolog természete hozza magával, hogy az ilynemű intézet, melynél az eredmény a tanár személyes érintkezésére, a dolgozatok vezetésére, vitás kérdések kölcsönös megbeszélésére van fektetve, nem vehet fel rendes hallgatói közé nyolcznál-tíznél többet. De ezeket munkálkodásukért eléggé jelentékeny ösztöndíj kárpótolja, s a biztos kilátás, hogy a tanfolyam végeztével az állami ellenőrzés mellett történendő vizsgálat sikeres letétele után tudományos jellegű állásokra első sorban igényük van.

A bécsi intézetnek az a kiváló érdeme van, hogy növendékeire nézve, kik közt jelenleg már elismert tekintélyeket, nagynevű szakférfiakat látunk, valóságos szellemi központot teremtett; a ki valaha tagja volt annak, szabad idejében örömmel keresi föl jelenleg az új egyetem épületében a legnagyobb czélszerűséggel és kényelemmel berendezett intézet helyiségeit, s további kutatásainál annak gazdag apparátusát veszi igénybe. A Monumenta

Germaniae munkatársai ez intézetből kerülnek ki, s mennyire érvényesítették az abban elsajátított kutatási módot s történelmi kritikát, mutatják az általok napfényre hozott s a nagy vállalat diplomatikai köteteiben s az intézet folyóiratában, a »Mittheilungen des Instituts für öst. Geschichtsforschung« lapjain közzétett eredmények. Az intézet módot nyújt tagjainak, hogy ismereteiket a monarchia s külföld levél- és könyvtári anyagával kibővítsék; utaztat, utazásaik eredményét bekövetteli, legjelesebb végzett növendékeit állami segélylyel elküldi Rómába, a diplomatikus és műtörténész kimeríthetetlen gazdag bányájába, hol a franczia École de Rome mintájára telepet tervez, melynek körvonalai már most is léteznek. Csak szerte kell tekintenünk a szomszéd országba s úgy tapasztaljuk, hogy ez intézetből kikerült tagok nagyrészt hozzájárúltak a történelem, és segédtudományainak, a műtörténelemnek jelenlegi virágzásához; tudományos állásaikban, mint tanárok, irók, módot nyertek, hogy az elsajátított tudományos kutatási módszert tovább fejleszszék, másokkal is közöljék, s tekintve az intézethez való további viszonyukat, egész iskolát alapítsanak.

Előttünk áll a nagy eredmény, melyet e két szakiskola létrehozott; bizton hiszszük, hogy egy felállítandó Magyar Történelmi Intézet hasonlót eredményezne. Ha valamiben, úgy éppen a magyar oklevéltanban kell speciális kutatásokat, összehasonlításokat tenni; a jelenleg dívó tanítási modorból, melynek sem segédeszközei nincsenek, sem idő, sem hely nem áll rendelkezésére, melyek segítségével a tanulót a kutatás módszereibe bevezethetné, ezt várni nem lehet; módot kell nyújtani a tanárnak s a tanulónak, hogy ez lehetővé legyen, s erre volna a felállítandó intézet hivatva.

Felveendő tagjaitól előismereteket követelhet meg; mert czélja nem a tudomány előcsarnokába, hanem magába a tudományba bevezetni. Legyenek a tagoknak ismeretei a palaeographiából, diplomatikából, magyar történelemből s a latin nyelvből; ezek képezik minden történelmi kutatás alapját. Felvételi vizsgálat, mely e tárgyakra kiterjed, s ennek jó eredménye legyen irányadó az intézetbe lépendő tagok megválasztása ügyében, kiknek a bölcsészeti vagy jogi tanfolyam elvégzése után, miként ez Párisban és Bécsben is van, lehet ez intézetbe lépniök. Rendes taggá csak miniszteri kinevezés útján lehetnek, s ez őket évi jelentékeny ösztöndíj (400—500 frt) élvezetébe helyezi; a rendes tagok száma hat-nyolcz. Rendkívüli hallgatók azonban a viszonyok szerint korlátolt számmal bocsáthatók az előadásokra és gyakorlatokra.

Az intézet első sorban nemzeti; s czélja a hazai történelem és minden segédtudományainak alapos ismeretébe s e téreken teendő kutatás módszereibe bevezetni. Az előbbi czélt az előadások,

az utóbbit a tanár felügyelete alatt s útmutatása szerint eszközlendő gyakorlatok által éri el. A tanfolyam két évig tart s a következő tárgyakat öleli fel: magyar történelmi kútfők ismerete; palaeographia; diplomatika; magyar magán- és közjog; magyar egyházjog; archaeologia; hazai és külföldi (magyar vonatkozású) könyv- és levéltárak ismertetése, könyv- és levéltártan és bibliographia. A két éves tanfolyamot bezáró államvizsgálat sikeres eredménye feljogosítja a kilépő intézeti tagot, hogy könyv- és levéltáraknál, muzeumoknál s történelmi tanári állások betöltésénél első sorban tekintetbe vétessék; miben, tekintetbe véve, hogy minden második évben legfölebb nyolcz hagyja el az intézetet, semmi nehézség sem lehet. Magától érthető, hogy alkalmas helyiség, kézi szakkönyvtár, palaeographiai és diplomatikai facsimilék, pecsétek lenyomatai s egyéb a gyakorlatokhoz szükséges eszközök a sikeres működés alapföltételei.

Ez volna röviden a külső szervezet, mely combinálva a bécsi és párisi intézetek berendezését és tananyagát, azt tartalmazza, a mire nekünk első sorban szükségünk van. A belső szellemre s a tanítási módra nézve szintén a fönnebbi két példa tanít meg. Miként ezeknek, úgy a mi intézetünknek sem lehet czélja paedagogusokat nevelni; feladata, mint többször kiemeltem, a magyar történelmi kutatás módszereit megismertetni s így annak hivatott munkásokat képezni; s bizton remélhetjük, hogy ily intézet, okszerű vezetés mellett, a magyar történelmi kutatások új aeráját fogja megnyitni. Tananyagúl, gyakorlatokúl ott kinálkozik az egész magyar oklevéltannak eddig csaknem teljesen bejáratlan mezeje, melynek vizsgálata az okleveleknek oly szellemben szerkesztett kiadását készítheti elő, a minőt a Monumenta Germaniae újabb kötetei nyújtanak.

II. Addig is azonban, míg ez intézet működését megkezdené, a diplomatikai és palaeographiai szakoktatás érdekében elkerülhetetlenül szükséges egy paedagogikus czélok szerint összeállított fac-simile gyűjtemény kiadása. A Horvát István által a harminczas években közzétett huszonhat rézmetszetű tábla, mely ugyanazon clichée-kről napjainkban is lenyomatott, a legegyszerűbb igényeket sem elégíti ki, sem a mi a hűséget, sem pedig a mi tanügyi czélokra alkalmas voltát illeti. A táblák csekély száma miatt azok nem tartalmazhatnak példát az oklevelek minden nemére, sem formai, sem tartalmi tekintetben; pedig modern igények szerint összeállított fac-simile gyűjteménytől, mely tanítási czélokra készült, ezt követeljük. Hűség tekintetében jobb az erdélyi szászok által kiadott huszonhét fényképtábla, melyek a mai technika vívmányai szerint készültek, de a kiválasztott oklevelek szűk körben mozogván, ismét elégtelenek az oklevelek minden nemének megismertetésére.

Egy rendszeres, a palaeographia és diplomatika tanítási czéljaira alkalmas, a legjobb és legjutányosabb reprodukálási mód, a phototypia, segítségével készülendő hasonmás gyűjteménynek tervezetét a következőkben bátorkodom előadni:

A gyűjtemény tizenkét füzetet tartalmaz, füzetenkint 10—15 táblával, úgy hogy ezeknek száma a százötvenet meg nem haladja. A füzetek berendezése a következő:

1. Árpádházi királyok oklevelei (1001—1204).
2. Árpádházi királyok oklevelei (1205—1301).
3. Egyházi és világi hatóságok és magánosok oklevelei az Árpádok korából (1001—1301).
4. Anjou-házi királyok oklevelei (1301—1395).
5. Egyházi és világi hatóságok és magánosok oklevelei az Anjouk korából (1301—1395).
6. Vegyes-házi királyok oklevelei (1395—1526).
7. Egyházi és világi hatóságok és magánosok oklevelei a vegyes-házi királyok korából (1395—1526).
8. Pápai bullák, melyek magyar vonatkozásúak.
9. Latin nyelvű codexek.
10. Magyar és német nyelvű codexek.
11. Latin nyelvű levelek.
12. Magyar és német nyelvű levelek.

E tizenkét füzet magában foglalhatja a mohácsi vészig mindazt, a mivel annak, ki az oklevéltannal és palaeographiával akar foglalkozni, meg kell ismerkednie; talál benne mintákat mindazon nemű emlékekről, melyekre későbbi kutatásai alkalmával szüksége lesz; s a ki egyszer alaposan keresztül küzdi magát e százötven táblán, teljes gyakorlottságot szerez oklevelek és kéziratok olvasásában, s bizton foghat azok további tanúlmányozásához.

III. Hasonlóképen elégtelen úgy oktatási mint tudományos szempontból mindaz, a mi a pecséttan terén hazánkban eddig történt. Egyes pecsétközlések meglehetősen megismertették már az anyagot; annak egy Corpus-ba gyűjtéséről és feldolgozásáról kell ezután gondolkodni.

Grotefend értekezése a sphragistikáról, Lepsius sphragistikai aphorismái megtanítanak arra, miként kell e tant tudományos módon művelni; s hogy nem elégséges a sok közül kiragadott egy pecsétet, esetleg — elismerem — hű rajzzal közzétenni, annak egyszerü leírását adni, a többi helyet pedig historiai és genealogiai fejtegetésekkel a pecsét tulajdonosáról betölteni. Minden pecsét szorosan összefügg kora művészeti viszonyaival, s annak jellegét viseli magán; symbolikai, ikonographiai fontossága van; a rajtuk ábrázolt jelmezek, az architektonika, ornamentika, fegyverek t

tárgyat és alkalmat nyújtanak a valódi pecsétismerőnek összehasonlítások, következtetések megtételére. Alig van tudomány, melyben az egykorú külföldi állapotokkal való egybevetés oly nagy szerepet játszanék és annyi haszonnal járna, mint a pecséttanban; hisz ennek csaknem minden institutioja idegen nyugati mintára ment, minden újításra, változtatásra ez volt befolyással. Ily összehasonlító modorban űzött sphragistika fogja azután megismertetni az idegen minta utánzása daczára egyes koronkint itt-ott felmerülő speciális magyar jelleget, s állítja elénk tisztán pecséttanunk képét.

Szerves, rendszerrel összeállított »Corpus Sigillorum« kiadása, mely felöleli a kiadottakat úgy, mint a még kiadatlanokat, eszközölheti ezt egyedül. Legyen ennek három sorozata: 1. Királyok, királynők, királyi herczegek pecsétei. 2. Egyházi hatóságok és személyek pecsétei, több alosztálylyal, mint káptalanok, conventek, püspökök, apátok, plébánosok stb. pecsétei. 3. Világi hatóságok és személyeké, ismét több alosztálylyal, mint megyék, kerületek, városok, helységek; nádorok, országbírák, comesek, nemesek stb. pecsétei. Minden alosztály aztán szigorú korrendben tartalmazná a pecséteket, mire nézve a legrégibb oklevél, melyen az előfordúl, szolgál irányadóúl; ennek hangsúlyozása szükséges azért, mert példáúl káptalanok és conventek gyakran több száz éven keresztűl ugyanazon typariumot használták. A szigorúan keresztűl vitt chronologiai sorrend tünteti legjobban elő a stilusnak sajátságait, annak fejlődését és változásait. A közlésben legyen a határidő, miként a diplomatikában, az 1526. év. Az egy csoportbeli pecséteket terjedelmes, a fönt elmondott szellemben szerkesztett bevezetés előzze meg; ezt kövesse a pecséteknek meghatározott schéma szerinti leírása, mire nézve a korán elhúnyt Foltznak rendszerét (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte III. 1877), mint a mely jelenleg külföldön széltiben használatos, ajánljuk elfogadásra. Erre következnek a pecsétáblák; ezeknek reproducálására leginkább alkalmas — mert leghívebb — mód: a fénynyomat (phototypia); készüljön ez egyenesen a pecsétről, vagy annak gypszlenyomatáról; ily módon a másolat hűségre legjobban megközelíti az eredetit, nem változtat, nem egészít ki azon semmit, oly alakban mutatja be az emléket, a milyenben reánk maradt.

Általában a pecsétek tanúlmányozására, különösen tanügyi czélokra, nem lehet eléggé melegen ajánlani gypsnyomatok s esetleg ezek galvanoplastikai sokszorosításának beszerzését. Hűség tekintetében olyanok ezek, mintha az eredetit látnók; s ügyes kézzel készített lenyomatok nem ártanak az eredeti pecsétnek semmit. A Nemzeti Múzeum belátva ezeknek a sphragistika tanúlmányozására kiváló fontosságát, megvetette alapját ily lenyomatok soro-

zatának, mely idővel folyton kibővítve, kétségtelenül hozzá fog járúlni e tudomány regenerálásához.

Jól tudom, hogy oly Corpus Sigillorum létesítése, melynek tervezetét szerencsém volt előadni, évek munkája; de annak megkezdésével, a magyar királyi pecsétek új kritikai kiadásával, sokáig késni nem lehet. Az egyetlen segédkönyvnek, Pray nyolczvan év előtt megjelent Syntagmájának hiányai, úgy a szövegben mint az ábrákban, egyre jobban szembeszökők. A királyi pecséteknek a kor igényei szerinti újabb kiadása oklevéltanunk és sphragistikánk nem egy kérdését sokkal több irányban tisztázná, mint ezt most is dívó, s kétségtelenül sok érdekeset feltáró pecsétközléseink tehetik.

IV. »Készíttessék-e repertorium az összes czímereket tartalmazó s nemesi oklevelekről?« kérdi a congressus elé kitűzött feladatok egyike. Erre nézve a választ megadta a Siebmacher-féle czímerkönyv új kiadásának a magyar nemességet tartalmazó része, melynek eddig megjelent első füzetéről a fönnebbiekben volt szó; s megadta a Tagányi Károly által összeállított jegyzék, mely az országos levéltárban, e leggazdagabb lelhelyben, őrzött vagy följegyzett nemesi leveleket sorolja föl. Igaz, hogy ez csak egy, bár a legnagyobb levéltár adatairól ád számot; de legalább megvan a keret, melyet az arra hivatott közeg, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság egyéb levéltárak adataival kétségtelenül ki fog bővíteni.

Ennél fontosabb, s a magyar diplomatikai és történelmi kutatásokra nézve már-már nélkülözhetetlennek bizonyúl a magyar királyi oklevelek *regestáinak* elkészítése; ily regesta-gyűjtemény nélkül sokszorosan meg van nehezítve a kutató munkája, ki abban egyszerre áttekintheti az anyagot, melyet kutatásaiban fel kell dolgoznia. Böhmer, Jaffé, Potthast, Sickel, Mühlbacher regestái a német császári és pápai oklevelekről megmutatták a hasznot, a mi ily művekből a tudományra háramlik. A diplomatikus, a történetíró nem tehet egy lépést sem nélkülök. Ily munkának létrejöttéről nekünk is kell gondoskodnunk. Az Árpádkori oklevélanyagot már meglehetősen ismerjük; az összes eredetiben vagy átiratban fennmaradt, vagy csak említett oklevelek és oklevélnyomok (vestigia) regestaszerű feldolgozásának itt az ideje; a ki e munkára adja magát, előkészítheti az Anjou- és Zsigmond-kor, ez oklevélileg oly kevéssé ismert kornak, regestáit; s fáradságos munkáját kétségtelenül a belőle származó legnagyobb tudományos haszon fogja jutalmazni.

V. A kitűzött kérdések végéhez közeledve, valjon szükséges-e a hazai feliratok gyűjtése és kiadása: az ezekből várandó tudományos haszon erre igenlőleg kényszerít válaszolni; s örömmel constatál

hatjuk, hogy egy »Corpus inscriptionum medii aevi« létesítése érdekében az első lépés megtörtént az e téren leghivatottabb Torma Károlynak a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1884. évi nagygyűlésén megtett indítványával. Az indítványozó teljesen kidolgozott tervezetet nyújtott be; s ha a régi óhaj megvalósítására hivatott körök az ügyet kezökbe veszik, bizton hiszszük, hogy az eddig elhanyagolt középkori epigraphiai emlékek oly Corpusban látnak napvilágot, melyet nem nélkülözhet senki, a ki a magyar történelem középkori részével s kivált a magyar heraldikával és genealogiával foglalkozik.

VI. Végezetre még pár szót egy oly codex létesítéséről, mely a »Corpus Nummorum Hungariae«-vel kapcsolatban az egyes korszakok értékeire és áraira vonatkozó adatokat tartalmazná. Véleményem szerint ily codex szerkesztése mindaddig lehetetlen, a míg az ily értékek- és árakra, s általában középkori művelődésünk történetére vonatkozó legfontosabb kútforrásaink, a városi számadások, teljesen közzé téve nincsenek. Eddig csak az erdélyi szász városokét ismerjük. De érezte ezek kiadásának szükségét a M. T. Akadémia; s rövid idő múltán megjelenik e számadások egy kötete, mely Selmeczbánya, Pozsony, Beszterczebánya, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból tartalmazza a legrégibb emlékeket. Elenyésző leg csekély anyag ez ahhoz képest, a mit még ugyane városokban, s kívülök Kassa, Késmárk, Zólyom s másokban találunk. De a közzéteendő anyag is meggyőz arról, hogy ily codex szerkesztéséhez csak a teljes sorozat ismerése után lehet fogni. Az árak, a pénz értéke viszonyok és helyek szerint változik; s legjobban mutatja ezt a száz dénáros kamara-forintnak az arany-forint értékéhez való változó aránya. Rendesen két kamarai forint van egy aranyban, tehát ez kétszáz dénárt ér; de értéke koronkint 232, 240, 250, 270, 300, 350, 400, 450, 500, 540, 600, sőt 1800, 3600, 6000, 7500 dénárra is rúgott; hozzájárúl ehhez az ország határszéli városaiban keringő sok idegen pénznem, a bécsi, cseh és lengyel pénzlábak szerinti számítás, melyeknek viszonya a magyar pénzekhez ismét korszakonkint változó, s mindezekhez az árúczikkeknek szintén folyton változó ára: mindezek egyelőre lehetetlenné, vagy legalább igen szűkkörűvé tennék a tervezett s valóban egykor szükségessé válandó codexet, melynek szerkesztésére csak a teljes középkori művelődéstörténeti anyag ismerete után kerülhet a sor.

* * *

Ezek azok, t. szakosztály, a miket a történelmi segédtudományok jelenlegi állapotáról s egyes észlelt hiányok pótlásáról elmondani szükségesnek tartottam. Hosszúra terjedt előadásomat

azon óhajjal fejezem be, vajha az elmondottak egyike-másika ne hangzanék el nyomtalanúl, hogy egynémely terv és szükséglet megvalósításával a Történeti Congressus munkálatainak a történelmi segédtudományok terén állandó emléke maradjon.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

A TÖRTÉNELMI MÓDSZERRŐL. [1])

I.

Valami sajátszerű, forrongásában, küzködésében érdekes az a viszony, mely a történelem, az alakitó, ábrázóló, a valódi történelem s annak elmélete, módszertana között fenforog. Maga a történelmi kutatás e század eleje óta hatalmas segédeszközévé, mintegy organumává lett minden tudományos szaknak a szellem- erkölcsi, sőt természeti ismeretnek egész vonalán. A nagy positiv eredmények, melyeket a sajátos értelmében ugynevezett »történelmi módszer« termékenyitő alkalmazása maga után vont, ujkori tudományosságunk legmegbizhatóbb vívmányai közé tartoznak. De nem erről van szó.

Maga a történelem, mint az emberi ismeretkörnek, mint a tudományok rendszerének önálló terméke és tárgya, ez a látszólag oly realistikus, a tények világát visszatükröztetni hivatott müvészet, nem csak hogy szilárd elveken nyugvó módszert fejleszteni eddigelé nem tudott, hanem az alanyi nézetek s egyoldalú elméletek összeütközése folytán, melyben másfél század óta, az európai bölcselkedés magas szárnyalású speculátiói egymást mintegy kölcsönösen neutralisálják, önkéntelenül felmerül a kétely- szerű kérdés: vajjon lesz-e a történelemnek valaha ily szilárd tagolatú módszere és nem kellend-e még hosszú időkig beérnie azon kevés számú, de mélyértelmű szemléleti igazsággal, melyet nehány geniális fő a történelmi remekművek tanulmányából, s az alkotó történetirói elme gyakorlati működésének elemzéséből levont?

---

[1]) V. ö. a hazai irodalomban *Salamon* Ferencz »A Történelmi Vizsgálatról.« (Bud. Szemle 1873. I. füz.) Eredeti, találó gondolatokkal bővölködő, ha nem is rendszeres fejtegetés; továbbá *Pauler* Gyula jeles értekezését »Comte Ágost s a Történelem« (Századok, 1873. évi folyamában), mely kiinduló pontja, egész irányához képest, a következendőkkel lényegileg ellentétes eredményekre jut — legalább a positivista iskola történetbölcseletét illetőleg.

Jól tudom, hogy már csak a kérdésnek ilyetén formulázása is merészségnek tetszhetik azon biztonsággal és határozottsággal szemben, melylyel egy új iskola hirdette, miszerint a történelmi módszer kulcsát egyszer-mindenkorra megtalálta és téveszthetlenül kitüzvék a körvonalak, melyek közt a történelmi kutatásnak mozognia kell, hogy az egyedüli helyes s értékkel biró eredményeket, az emberi szellem és társadalom »természeti törvényeit« megtaláljuk.

Csakhogy a positivista iskola csillaga halványulóban van. Az a benyomás, melyet történet-bölcseleti és módszeri doctrinái az új nemzedékre tenni látszottak, el kellett, hogy oszladozzék, a mint a mély, de reális történelmi tanulmányok s ábrázolásnak munkásai, kivált Németországban, itészeti vivisectió alá vették e tanokat, melyek első sorban az Auguste *Comte* és *Buckle* nevéhez füződnek. Módszeri tárgyalásokban e két névre oly gyakran történik hivatkozás, hogy a név, s az ahhoz füződő nehány ingatag képzet és benyomás, immár tanaik, rendszerük ismeretének helyébe lépni látszott: a mi különösen Comtera nézve áll. S azért talán nem lesz felesleges, ha e tanokat nehány vezértételükben rekapituláljuk, ha szinte csak tökéletlenül és töredékesen, a mennyire azt egy felolvasás szük kerete engedi.

Az a tudomány, melynek Comtenál a történelem csak egyik alosztálya, t. i. a társadalom tudománya, a sociologia, a történelmi világot a XVIII. századi franczia bölcselet szellemében a természet-ismereti rendszer kategoriái alá sorozza. S e kiinduló ponthoz képest az emberi szellem ismerete is következetesen az élettan, a biologia tanulmánya alá rendeltetik. Mert a szellemi állapotok és okkapcsolatok természete és törvényszerűsége, csak a physikai állapotok hatása gyanánt észlelhető; e szerint tagadja, hogy a lelki, szellemi állapotok törvényszerűsége lényegében, önmagában tanulmányozható lenne. A tudás és észlelet ezen logikai alárendeltségi viszonyának megfelelő azután a társadalom tudományának és benne a történelemnek is fokozata, szükségszerű következési rendje a tudományok történetileg kifejlődő hierarchiájában. Minthogy t. i. a természettudományok összes igazságai a sociologia előfeltételét képezik, a társadalom-tudomány csak ezek után léphet az érlelődés stadiumába, csak ezután foghat azon tételek megállapitásához, melyek az egyes leszürt igazságoknak rendszeres összeköttetéséből erednek.[1]) Való, hogy Comte elismeri, miszerint ezen legmagasabb tudomány, a sociologia — és előfutárai, különösen a biologia között — mely Comtenál a lelki állapotok ismeretét is magában foglalja, más viszony forog fenn,

[1]) Cours de philosophie positive IV. 225.

mint bármely egyéb tudomány, s az azt feltételező előzetes igazságok között. A deductió s inductió viszonya a tudomány ezen legmagasabb pontján meg van forditva. A társadalom tudományában a fősúly a történelmi anyagból merített generalisatión, általános tételeken nyugszik és az élettan eredményeiből levont deductió csak az ily módon talált társadalom-történeti törvények igazolására szolgál. (La biologie fournit sur la nature humaine des notions qui doivent contrôler les indicatious de la sociologie et souvent même les rectifier et les perfectionner. [1])

A tudományok ezen hierarchikus összefüggéséből fejti ki azután »az emberi fejlődés egyetemes összefüggésének szükségképi irányát.« Ennél fogva a sociologia módszerét előbb a természeti buvárlat terén kell kiképezni. Azt a közeget, (le milieu) melyben az ember él, az organikus világban kell felismerni. A szellemi alapszervezet állaga a külső élettani szervezet törvényeiből ismerendő fel. Ily alapvetésből azután szükségszerűleg folyik az olyatén végeredmény, miszerint »az emberi fejlődés általános iránya (le sens général de l'évolution humaine) főleg abban áll, hogy az érzelmi indulatbeli életnek, mindenkor fundamentalis, de eleinte szertelen túlsúlya az értelmi élet felett, folyton csökkenőben van, avagy a boncztani formula szerint: az agyvelő hátulsó regiója a frontális regió uralmának ad helyet.« [2])

Ezen élettani okoskodásban rejlik a Comte összes társadalom- és történettudományi rendszerének veleje.

Szükségesnek tartottam ezt különösen kiemelni: mert az egész iskolának eszmemenetét mélyebben jellemzi és szorosabban határozza meg, mint ama sajátképi sociologiai és történet-bölcseleti, alkalmazási elméletek, melyeket a Comte társadalmi tanának kivonatos ismertetései szélesebben reprodukálni szoktak, míg amazt rendszerint mellőzik.

Ily sociologiai tanelvek a statikai és dynamikai állapot (état) megkülönböztetése, vagyis a társadalom »álló életviszonyainak tanúlmánya,« a mi az »étude des conditions d'existence de la société«-nek voltaképi értelme; másrészt a mozgás és fejlődés törvényei, a társadalmi dynamika. Általán ismert továbbá a történelmi fejlődés három phásisának tana, a vallási, metaphisikai, és positiv vagy tudományosan generalisáló korszaknak (état positif ou âge de la generalité, caracterisé par la prépouderance de l'esprit d'ensemble sur l'esprit de détail,) fokozatos kifejlődése és egymásutánja. Különben Comtenak legelőkelőbb és legtudósabb

[1]) Cours de phil. positive 5. kötet 59-ik leçon.

[2]) Phil. positive 5. 45. l.

tanitványa, maga Littré constatálta, hogy ez az elmélet, melynek eszmedús részletszerű kifejtése a Cours de phil. positive legragyogóbb fejezeteit képezi, már egy évszázaddal előbb *Turgot* által lett felállítva, azon mély felfogású vázlatban, mely a kereszténység vívmánya s az emberi szellem fokozatos haladása felett elmélkedik — egy 23 éves ifjúnak geniális conceptiója, melyre alább még vissza fogok térni.

A t. osztály meg fogja bocsájtani azon száraz abstractiók felsorolását, melylyel türelmét próbára tettem. Hanem mint mondám épen ezekben rejlik az új »természettudományi« iskola gyökere és *Buckle* elméletének lényegét csak Comte-ből lehet megérteni.[1])

A »History of Civilisation in England« megjelenésekor s a következő lustrumokban nemcsak általános feltünést keltett, hanem messzeterjedő szellemi befolyást is gyakorolt; habár e feltünés a continensen hasonlíthatlanúl nagyobb volt mint Angliában s e befolyás nagy mérvében inkább külterjes, a módszeri phraseologia felszinén mozgó, mint belterjesen teremtő. Buckle már határozottan egy új történelmi módszer alkotásának és alkalmazó érvényesitésének igényével lép fel. Való, ő nem proclamálja oly rideg absolutismussal, miként Comte, hogy nincs rend és összhang (ordre et accord) »csak a társadalmi tüneményeknek természeti törvények alá vetésében« — dans la subordination des phénoménes sociaux á des lois naturelles — hanem ő is követeli, hogy a természeti tudomány szilárd okkapcsolata, törvényszerű szabályossága vitessék a történész által az események laza, összebonyolódott tömkelegébe.

Positiv törvényekre vállalkozik ő is redukálni a történelmi tüneményék szétáramló folyamatát, mint a természettudós a természeti tünemények összeszövődését. De a történet ezen természeti törvényeinek megállapitása észszerüleg csak akkor válik lehetővé, mondjuk helyesebben elképzelhetővé, ha az emberi cselekedetek okozati kényszerűsége fogadtatik el kiinduló pontúl, szemben a szabad akarat bölcsészeti s a predestinátió hittani vezérelveivel; ha elfogadtatik, hogy az emberi cselekedetek kizárólag bizonyos megelőző indokoktól, adott tényezőktől mint rúgoktól függnek s ezeknek másíthatatlan uralma alatt azt az egységes

[1]) »M. Comte's adherent, Mr. Buckle« mondja e kérdés egyik legilletékesebb birája, Herbert *Spencer* (The Classification of Sciences« 37. l.). S ő tudja, miért. A két gondolkodó elméleteinek lényegére támaszkodó ezen nézetet, nem ingathatja meg Millnek ellenkező véleménye, melyet minden érvelés nélkül, bár categorice odaállít. (Aug. Comte and Positivism.)

összhangzatos jelleget öltik, melynél fogva hasonló körülmények, mindig azonos eredményekre kell, hogy vezessenek.

A szabad akarat és predestinátió tan- és hitelveiben rejlik, Buckle szerint, a történelmi felfogásnak legnagyobb tévelygése és megrontója. Azt találja, »hogy minden változandóság, mely a történetet eltölti, az esendőségek, melyek az emberi nemet érték, haladása és hanyatlása, boldogsága és nyomora szükségképen két hatványnak termékei. E hatványok: a külső tünemények behatása belsőnkre, és belsőnknek behatása a külső tüneményekre.« Tehát természet és szellem kölcsönhatása egymásra!

S itt nem nyomhatok el egy kis széljegyzetet. Az a nagyfontosság és felfedezői grandezza, melyet Buckle a természeti világ emberi és történeti visszahatásának constatálásánál kifejt, önkéntelenül bizonyos szelid derültséget kell hogy ébreszszen mindenkiben, a ki a történeti és potitikai irodalom alapvető munkáit ismeri. A mi régi, jó ismerősünk, Montesquieu az Esprit des Lois-ban öt könyvet, 14—18-ig, szentel a természeti tényezők hatásának a társadalmi intézményekre és fejlődésükre. Montesquieu kitünőleg ezen tényezők által akarja megfejteni a történelmet. Miképen alakult át a civilisátio a külső világ hatása alatt? Mily módon függnek össze valamely népnek törvényei s egyéb társas és erkölcsi intézményei, éghajlat, talaji és tápszeri viszonyaival? Ez az az alapproblema, melynek megoldására Montesquieu egész erejének sulyát veti. *Elvetnök a súlyokat,* ha azt mondanók, hogy megoldotta. Eddigelé még senki sem oldotta meg; de Buckle sem. Csakhogy magának a problémának felállitása sem szorult arra a nagy apparátusra, melyet Buckle mozgásba hozott, sem amaz eredetiségi igénykeresetnek nem szolgáltat alapot, melyet Buckle támasztani látszik.

De térjünk vissza alapelméleteihez. Az a szerv, melynek segitségével Buckle az emberi cselekvőség törvényszerűségét felfedni készül, a statistika.

Hogy a statistika a történelmi kutatásnak adatgyüjtés tekintetében *sok egyéb között,* egyik hasznos segédeszközévé válhatik: ki tagadhatná? De hogy a történet comprehensiv megismerésének egyik szerve volna, hogy a nagyszámmal, a mennyiségtani átlagokkal meg lehetne magyarázni a történetnek, tehát első sorban az emberi szellem müködésének magasrendű tényeit: hát az a történészek, különösen a német történetirók körében, csak mosolyt keltett. Pedig bizonyos tekintetben, méltatlanúl. Mert logikai következetességgel természetes folyománya az a Comte-Buckle féle physikai premissáknak, melyekből egész történeti nézetük és módszerük kiindúl. Egy rendszernek, mely az emberi szabad akarat, s a szellemi szabadság tagadásán alapszik, nem lehetne eszményibb

tökélyű szerszáma a statistikánál, mely a cselekedetek és esélyek megingathatlan kényszerűségét mutatja ki, mennyiségtani arányszámokban kifejezve.

Ámde az a historiai törvény, melyben Buckle művelődéstörténeti tanulmányainak eszmei végeredményei culminálnak, a szellemi mozgalom vonalán esik. Még legáltalánosabb tételeiben sem ismételhetjük azt e helyen; csak lényegét érinthetjük meg.

E szerint az emberi és társadalmi fejlődés tetőpontjait, a haladás csucsát az értelmi erők túlsúlya jelezné, nemcsak a természetiek felett — mert ezek hatálya az európai társadalomban már rég meg van haladva — hanem még az erkölcsi tényezők felett is; jelzik »a tünemények törvényeinek sikeres kutatása«; e kutatás mérvei és szélesebb körben való terjedése, a felfedezések, egyszóval az exact, értelmi igazságok főlénye az erkölcsi, úgyszólván kedélyi tényezők felett.

Nincs szükség valami különös dialectikai éleselműségre, vagy szőrszálhasogatásra, hogy első pillantásra is ki ne érezzük a benső faji válrokonságot, sőt az eszmei azonosságot, mely ezen művelődési vezéreszme s a Comte fejlődési eszménye között fenforog. Mi egyéb az mint a »prépondérance de la vie intellectuelle sur la vie affective«, az agyvelő homlokzati régióinak, az »ideatió« székhelyének, miként a napjainkbeli agyphysiologia nevezi, uralma azon hátsó agyrégiók felett, melyek az érzéki s indulati benyomások centrumául tekintetnek? [1])

Csak a gyakorlati társadalmi politikában van a nagy eltérés mester és tanitvány között. Buckle, a gyámkodó szellem, az állam és egyház beavatkozásának megszünésében tekinti a haladás egyik főismérvét.

Comtenak eszménye a katholicismus hierarchiai szervezete, természetesen a positivista credo, a Comte által fogantatott új hit alapjaira átültetve. De az alapelvek identitása ez eltérés által nincsen érintve; habár másrészről félreismerhetetlen, hogy ezen anyagelvi metaphysika egész structurája szerint a Comte absolutismusa elvileg következetesebb.

II.

Nem önmagukért kisérlettük meg ezen elméletek futólagos ismertetését — habár, mint feljebb megjegyezém, ez sem egészen felesleges munka, szemben azzal a sűrű szószaporitással, mely a

[1]) Lásd e részben Maudsley Physiology of Mind, London 1876. czimű kitűnő művét, melynek ideg physiologiai fejtegetéseiben sok becses lélektani magyarázatot találtam.

»természettudományi módszer alkalmazása« az »inductió szüksége« és több ilyetén módszertani általánosság hangoztatásával üzetik, melynél rendszerint csak az az egy bizonyos, hogy nem lappang alatta semmi positiv gondolat, semmi szabatosan körvonalazható értelem. Azért nem árt időnként e tanokat magukat fővonásaikban visszaidézni. Hanem czélom ezuttal más vala. A bevezetésben említést tevék bizonyos szemléleti igazságokról, melyek a történelmi módszer kérdésével inkább összefüggnek, azt érintik, mintsem azt megalkotni, positiv tartalommal eltölteni vállalkoznának. Ezen észleletek a történet és történelemirás lényegéről egyuttal legalkalmasabbak arra, hogy a positivista iskolának elméleteit kellő értékükre redukálják. De midőn ezt eszközölnék, egyúttal megnyilik a háttér, mintegy foliájuk kerül, melyről saját értékük és nyomatékuk ténye annál élesebben kidomborodhatik.

Ez eszmék forrását részben én is ott találtam, hol Droysen megjelölte, t. i. azon sima, világos felszinű és mégis oly mélységes tanulmányokban, melyekben Humboldt Vilmos [1]) nézetei a történelemről, s a történetiróról le vannak rakva.

Közhelyszerűleg hangzik, hogy a történetirás feladata a történteknek ábrázolása, mintegy felidézése. De ezen történt dolgok csak részben, még pedig aránylag csekély részben szemlélhetők az érzéki világban: a többit, mondja Humboldt, hozzá kell érezni, következtetni, kitalálni. A mi belőle jelentkezik, az szétszórt, szakadozott, elszigetelt; a mi e töredékeket egybeköti, az egészet egybefüzi, az a közvetlen észlelet alól ki van vonva, mert az utóbbi csak az egymásra következő körülményeket észlelheti, nem magát a belső okozati összefüggést; pedig a belső igazság csak ezen fordul. És Droysen [2]) talán még élesebben fejezi ki ezen eszmét: »A mi a történelmi kutatásnak sajátja (das Gegebene,) mondja, az nem a múlt, mert az elmúlt; hanem az, a mi belőle most és itt még el nem múlott, legyen az akár emlékezete, akár maradványa a létezettnek és történtnek.

A mi a múltból a jelenben fennmaradt, nem egyéb mint eszményi, kimúlt vonások, lappangó látszatok (ideell erloschene Züge, latente Scheine). A kutatás pillantata ismét fel tudja költeni, felélesztení, visszfényüket visszavetni a multak üres setétségeibe. Ezek a felélesztett visszfények (diese erweckten Scheine),

[1]) Über die Aufgabe des Geschichtschreibers, továbbá Über die Verschiedenheit der Bildung der menschlichen Sprache stb. bevezetésül a Kawai nyelvről irt munkához.

[2]) Grundriss der Historik.

eszményileg a multat ábrázolják, a multnak szellemi visszképét adják. (Sind das geistige Gegenbild der Vergangenheit.)

De a történelem valója, igazsága épen abban a kifejezhetlenben, abban a láthatatlanban rejlik, mely ezen szertehulló, szakadozott töredékeknek belső kapcsát képezi.

Ezt belénk önteni, a történelem hivatása. Ezen szempontból tekintve a történész cselekvő, sőt teremtő; nem oly értelemben, mintha létesitené azt, a mi nem létezik, hanem midőn saját erejéből megalakitja azt, a mi a maga valóságában a merő receptiv értelem által nem lenne érzékithető.

Droysen azzal a geniális szabatossággal, mely túltömörségének némi modorosságában is, az antik szellembe való elmélyedésre vall, s a melynél fogva tételei alig fordithatók, a következőkben ad kifejezést e gondolatnak:

Nur was Menschengeist und Menschensinn gestaltet, geprägt, berührt hat, nur die Menschenspur leuchtet uns wieder auf. Az élő történelmi alkotásra alkalmazva ezen eszmét oly világosan ki nem domboritotta senki, mint a hellén világnak és szellemnek egyik legalaposabb, legszélesebb áttekintésű búvára, a ki a midőn az idézendő sorokat csaknem két emberöltő előtt leirta, bizonyára nem akart sem történetphilosophiát, sem módszertani speculatiokat üzni. Otfried Müller görög irodalomtörténetének II-ik kötetében a következőket olvashatjuk. »Thukydides az egész történetet szellemén keresztül vitte, *szellemének terméke az teljesen* (Th. hat die ganze Geschichte durch seinen Geist gehen lassen; sie ist vollkommen Product seines Geistes) és megbizhatósága lényegileg azon nyugszik, vajjon ez a szellem bírt-e az arravaló képességgel és müveltséggel, hogy az összes gondolatokat, melyeket a cselekvő személyek eseményei alkalmával gondoltak vala, magunknak ezen cselekedeteknek vezérfonalán után képezhesse (ihre Glaubwürdigkeit beruht wesentlich darauf, dass dieser Geist die Fähigkeit und Bildung hatte, alle Gedanken, welche die handelnden Personen bei ihren Begebenheiten gedacht hatten, nach Anleitung der Handlungen selbst, ihnen nachzudenken.)

E nagy horderejű, csaknem vakmerő tétel bizonyos minősitést igényel. A történtek valósága egyszerű dolognak látszik, tényleg a képzelhető legnehezebb és legmagasabb. Az események szövevénye összezavarodva, térben s időben szétforgácsolva fekszik a történész előtt. De az ő hivatása e zavart és szétforgácsolást emberi lehetőség szerint eloszlatni, s az élő valóságnak, a mint az valamely döntő eseményben, történelmi mozgalomban, valamely korszakban vagy nemzet összéletében fenforgott, azt a szellemi visszképét adni, melyről az imént szóltunk.

Mert a természettudományi iskolának vagy mondjuk helye-

sebben módszeri okoskodásnak alapvető tévedése épen abban rejlik, hogy észre nem veszi vagy ignorálja felismerésünk korlátját. A történelmi multat a maga teljességében fixirozhatni véli, mert már maga az az igény, hogy a positiv törvények bizonyos sorozatára vagy schemájára le akarja szürni e multat, azon előfeltételt involválja, hogy az, a mi a multban élő valóság volt, minden lényeges elemében, ezen elemek összességében, abstraháló és generalisáló tevékenységének rendelkezésére álljon. Mert azon eszmei operatióknak positivitása azonnal kútba esett, a mint bármely lényeges elem a dologi substrátumból hiányzik, egyetlen határozó tényező is elrejtve maradt.

Ámde a történésznek tisztában kell lennie azon tény iránt, hogy a multnak reconstructiójára maga a matéria is mindig csak felette hézagosan lesz helyreállítható, és hogy a leglényegesebb, a legmagasabb: az eszme, az igazság, mely az eseményeket, korszakokat és azok vezérhordozóit, legyenek bár tömegek vagy egyes személyek, áthatotta, az adatszerű matérián kivül való.

Ennélfogva két tényezőnek kell a történelmi kutatásban s ábrázolásban teljes egyenhatálylyal s összhangban közremüködnie. Az egyik az események, cselekedetek és történeti állapotoknak, vagyis az ezek felvilágositására szolgáló adatoknak szoros, szigorú, részrehajlatlan felkutatása és kritikai megállapítása. A másik azon szellemi kapocsnak feltalálása, mely ezen tárgyi kutatás eredményeit egybeköti, mi a *történeti intuitió* feladata ott, hol az adalékok közvetlen tanuskodása elnémúl. Das Ahnden des durch jene Mittel nicht Erreichbaren — mint Humboldt nevezi. Ez az a közvetlen intuitió, melyet Droysen mint a speciális történeti értelem tényét (Act des Verständnisses), a megértés pusztán dialectikai mechanismusától megkülönböztet, mely szerinte »teremtő actus« mint a fényszikra az egymáshoz közeledő villamos testek között, mint a fogantatás a nemzésben.

S azért minél mélyebben tanulja megérteni a történetbúvár genieje és tanulmányai által az emberiséget és müködését, vagy minél tisztább és fejlettebb érzéke az emberi természet és dolgok iránt, annál tökéletesebben fogja feladatát megoldani.

Mert a történeti valóság és benne a mozgató eszmék kidomborítása épen nem merő értelmi operatió, az a mit Droysen »a megértés merőben logikai mechanismusának« nevezett, hanem van benne bizonyos müvészi elem, melyre még bővebben vissza fogok térni.

A történetnek rejtett, eszmei, lelki elemét csak egy congeniális szellem képes felfogni és visszaadni. De e képességnek első előfeltétele, hogy a történész már eleve, s általánossá ismerje azon mozgató szellemi erőknek természetét, hatál

ját, kölcsönös függését, mert csak az általánosnak ismeretéből lehet sikeresen kiindulni a különös és részletesnek vizsgálatához, mely az alatt foglaltatik. Minden egyébtől eltekintve, de a szellemi conceptióknál mindenesetre Aristotelesnek van igaza, hogy a részeknél előbb való az egész. A mai kisérleti physika ilyetén aristotelikus, csaknem aprioristikus tudomány; mert az okból magyarázza meg a tüneményt. A valóságban igy létesül a synthesis, a fogalom és valóság egysége, melyet Baco a Novum Organon szellemes, de csekély gyakorlati foganatú abstractióiban fejtegetett.[1]) *Ily* értelemben kell, hogy *a történeti tények kutatását és felfogását eszmék vezéreljék.*

Mely nagy, de elemi igazságnak hangoztatása talán sehol sem actuálisabb, mint Magyarországon, történelmi tevékenységünk — szándékosan élek e semleges szóval — uralkodó jellegével szemben.

Magától értetődik, hogy nem szabad ezen eszméket, mint valami praeconcepta ideakat, mint előre feltett szándéklatokat külsőleg beléhurczolni a történelem anyagába. A valódi történelmi érzékkel folytatott szemlélet által kell, hogy a szellemben kicsirázzanak; az ábrázolás művészete, hogy az események teljéből mintegy önkéntelenül kidomborodni látszassanak. A bölcsészeti speculátiónak nagy veszélye a történetirás tekintetében épen abban rejlik, hogy az eseményeknek mintegy végczélját kitűzi s a végokoknak hajhászata megzavarja az élő történeti erők működését, szabad áttekintését: még akkor is, ha nem egy metaphysikai fogalomnak mint p. o. a Hegel »szellem-evolutiója,« hanem a természet, az élőember valójából merített tanelvek peripetiái nyomoztatnak, miként a Buckle-féle történelmi módszer egyenest czélúl kitűzte.

Ily tendencia ellen egy gyönyörű ellenérvet hoz fel Humboldt, bárha csak alaki természetű, a magasabb értelembem vett történelmi compositió lényegéből merített.

Azt mondja t. i., hogy ez a czélirányzatos, teleologikus történelem már azért sem képes megvalósitani a földi végzetek (Weltschicksale) élő igazságát, mert az egyén tetőpontját mindenkor múlékony létének arasznyi ideje alatt kell hogy érje; azon irány tehát az események végczélját nem az élőben keresheti, hanem némileg holt intézményekben s egy eszményi egésznek elvont fogalmában.

---

[1]) Lásd erre nézve Steinthal eszmedús értekezését: Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Berlin, 1864.

A történésznek pedig az alkotó, cselekvő erők felé k
fordulnia.

S ez utóbbi követelményben rejlik talán az egész problém
nak súlypontja. A Buckle féle módszernek eredendő bűne tartl
tatlanságának legbensőbb titka is ezen fordulván, ki kell h
világoljék.

Az erkölcsi világ, amint benne minden támad, növeksz
kifejlődik: ez a történet. Ez a gazdag, cselekvő és teremtő vil
nem a hasonlónak, az egyformának örökös ismétlése; nem
örök materiának, s anyagcserének analogonja, mint az organik
természet. [1]) Szabadság és felelősség nélkül nincs erkölcsi vil
S a szellemi tényezőknek előre kiszámithatatlan fordulatai, f
tünése és hatványa nélkül, nincsen történet. Ámde az erköl
világ e szakadatlan mozgalmát, e folytonos történelmi evoluti
valamely adott ponton, nehány végérvényes törvény formulá
redukálni, vagy redukálhatónak vélni: az nem egyéb, mint
erkölcsi erők szabad mozgalmának, a történetnek mintegy m
állitása vagyis tagadása.

A történelem folyamatát ugyan semminemű elmélet s
fogja megállitani. De az is kétségtelen, hogy az ép történeti
alkotás sem fog ezen elmélet útmutatása szerint létrejönni.

III.

Ez a zsibbasztó, meddőségre kárhoztató hatás különben
generalisatió rideg egyoldalúságának átka. A történelemnek ép
a dolgok minden oldalával kell számolnia, miként a való életn
A miért a történelemben a maga egészében, mást keresünk m
merőben a bölcsészeti végokok játékát, vagy a sociologiai tör
nyek felfedését — azért még nem küszöböltük ki belőle azt, a
minden mozgalomnak, minden erőkifejtésnek őstörvénye: t
az erők és hatványok válhatatlan kapcsolatát, azt a másíthat
lan törvényszerűséget, melyben egy esemény a másikat szüli, m
den hatás mértékét s természetét inditó okában találja s eset
ként a látszólag szabad emberi akarat oly körülmények ál
határoztatik, melyek régen születése előtt keletkezve, korán
nemzetének az egyénre sulyosodó viszonyaiban rejlenek.

A történelemnek egyik nagy eleme, egyik kutatási felada
kétségkivül az ilyetén analysisben rejlik.

Humboldt ezt »mechanikusnak« nevezi. Azt mondja, mis
rint »régóta nyilvánvaló, hogy ezen útnak kizárólagos követ
épen elterelne a valóban teremtő erők felismerésétől; hogy m

[1]) Lásd e részben Droysen, Grundriss.

den cselekvésben, melyben élő erő közremüködik, épen a főtényező minden számításon kivül marad, és hogy ezen látszólag mechanikai határozottság (Bestimmen) eredetileg mégis szabadon működő ösztönöknek (Impulsen) engedelmeskedik.«

Ennélfogva az események ezen kölcsönös egymásrahatásán, lánczolatán kivül, sőt első sorban, ezen »eredetileg szabadon működő impulsusok,« erők sajátos lényének megismerése után kell törekedni: mit Humboldt ezen erők *physiologiai hatálya első lépcső fokának* nevez. A tisztán emberi, lélektani rugókat is bátran sorozhatjuk ezen átvitt értelemben vett physiologiának élet- és erőmozgalmi rendje alá. Ki akarná e lélektani tünemények mérhetetlen, kiapadhatatlan horderejét tagadni az emberi történet alakulásában? Ámde nincs szükség sem a Humboldt, sem egy Droysen óvó intelmére — pedig mindkettő által emeltetett — hogy át legyünk hatva azon iránynak veszélyes egyoldalusságától, sőt kopárságától, mely kizárólag az egyéni lélektani potentiákra akarná épiteni a történelem alkotványát. Csak bármelyik ponton belé kell nézni a történelembe, hogy annak, mit lélektani módszernek neveznek, auxiliarus természete kitünjék. Egyik előkelő, sőt talán az első rangú tényező; de nem teljes módszer, mely egymagában alkalmazva, tökéletes vagy csak kielégitő megoldásra is vezethetne.

De az erők, események és intézmények, a törvények és okkapcsolatok nyomozása, még mindig nem a történelem. Legfelsőbb törekvése szerint, az elmult életnek visszatükröztetése, visszképe akarván lenni, az »élet lehelletét« kell rajta, ábrázolásán is éreznünk, és belső jellemének meg kell érzékülnie a külső alakitásban. Ez az, mit a történelmi alkotás *physionomikájának* nevezünk, még akkor is, ha *Guizot* különös nyomatékkal nem szólott volna a történeti tények »külső és élő physionomiájáról.«

Európai hirre tett szert az az analogiára alapitott osztályozás, mely a történetiró feladataira nézve, az »Histoire de la Civilisation en France, depuis la Chute de l'Empire romain« (1829. évi cursus) tizenegyedik előadásában foglaltatik. [1])

Az úgynevezett tények, a külső látható események, a szerint a történelem testét képezik; ezek a csontok, izmok, tagok, a multnak anyagi elemei; ezek ismerete és leirása képezi a történelmi anatomiát, boncztant. E tények összefüggése, következése, párosodása (ils s'engendrent) bizonyos erők hatása alatt, melyek ismét bizonyos törvények uralma alatt működnek; egyszóval a

[1]) Cours d'Histoire moderne, Bruxelles Hammann et Cie 1839. Megjegyzem, hogy mindig a kezemnél levő példány kiadását idézem, mely nem mindig a legujabb vagy közkézen forgó.

társadalmak szervezete és élete s ennek rejtett törvényei -- ezt nevezi Guizot a történet physiologiájának.

Láttuk, hogy mit nevez a történelem physionomiájának. »Az anatom és physiolog gyanitanák-e milyen az ember, ha soha élve nem látták volna?« A történelemre alkalmazva pusztán a két előbbeni módszer segitségével »látjuk-e az egyéni, lelkes vonásokat? Elvonúl-e előttünk az emberi végzet és cselekvőség látványa? Pedig ez kell, mert azok a tények, melyek most holtak, egyszer éltek; ez a mult jelen volt; és ha újra nem azzá válik előttünk, ha a holtak fel nem támasztatnak, akkor nem ismerjük őket, nem tudjuk a történetet.« Ez életteli szinnek felidézése, ez a Guizot által elkeresztelt physionomikai képesség; tegyük hozzá: ez a történelmi ábrázolás müvészete. Humboldt »lebendiger Hauchnak« nevezte s e két szóval találóbban megérzékitette a dolog lényegét egy kötetnyi fejtegetésnél.

Guizot a Savigny »Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter« czimü halhatatlan művének ismertetése alkalmából fejtegette a fentebbi képletes elméletet. A német s angol irodalom tanulmánya és behatása a franczia szellemi mozgalmak vezéreinkre mindenkor sokkalta nagyobb volt, mint azt külföldön, a franczia közönség tömegének egyoldalú nationalismusa mellett, általán feltételezni szokták — de talán soha nem volt nagyobb mint a restauratió, s az orleansi régimenek irodalmi és müvelődési virágkorában. Irodalom-történeti szőrszálhasogatás lenne most kutatni, vajjon Guizot közvetlenül Humboldt tanulmányából merítette-e a fentebbi osztályozás eszméit. Annyit azonban bizvást constatálhatunk, hogy az tárgyilag nem egyéb mint ama mély német gondolkodó eszméinek foglalatja.

Guizot egyébiránt birálván a Savigny nagy jog- és culturtörténelmi munkáját, kiváló elismerésben részesiti a »történelmi anatomia« legmagasabb igényei szempontjából is; de megtagadja tőle azt, mit a történelmi physiologia kiván és még inkább azt, a mit ő »élő physionomiának« nevezett — s e részben annyira megy, hogy egy angol szóval élve — mert szerinte megfelelő franczia kifejezés nem létezik — »misrepresentation«-nel, a tények hamis szinben való feltünésével vádolja Savignyt — a mi szeliden szólva, némi szegényes bizonyitási kisérlet daczára, Guizot úrnak alanyi felfogása fog maradni örökre.

Egyébiránt Guizot, a történész és statusbölcsész, épen a történelmi módszer szempontjából a legkiválóbb és legtanulságosabb példányok egyike. O a müveiben szétszórt módszeri elmélkedéseket positiv történelmi alkotásokban nagyrészt meg is valósitotta; a mit a módszeri speculátió embereinek elenyészö csekély töredékéről lehet mondani. Hanem ereje túlnyomólag

analysisben, az intézmények elemzésében, a történeti mozgalmak és fejlemények bölcseletében rejlik. Jelen feladatomtól teljesen eltekintve, nem régen nyilt alkalmam ezt tapasztalni, midőn a felsőház intézménye körül (egyetemi előadás czéljából) tanulmányokat folytatva, az összes irodalomban, a legujabbat egyáltalán nem véve ki, nem találtam semmit, mi a szülő okok éles felismerése és történelmi találósága tekintetében az »Histoire du Gouvernement Représentatif en Europe« illető fejezeteivel versenyezhetett volna.

De a Guizot remeklő darabja e téren az »Essais sur l'histoire de France« [1]) első tanulmánya, mely szól »a római birodalom municipális kormányzatáról, a keresztyén aera V. századában, a germanoknak nyugati nagy invasiójakor.« Nem kisebb problema tárgyaltatik a 44. lapon, mint a római biro dalom bukásának magyarázata. És Gibbon franczia forditója és commentátora oly érveket és nézpontokat, de többet, történelmi tényeket képes eléidézni, melyek a Gibbon és Montesquieu nagyszerű általános szempontjainál közvetlenebbül fejtik meg a feloszlási processust, azt a lappangó, de fokozatos megbénulást, mely végre a világbirodalom mintegy élettelen szétbomlását eredményezte. Persze ez a megoldás sem tökéletes és még kevésbé kimerítő; de mindenesetre egyik lényeges positiv oldala a problemának.

Megmutatja ugyanis, hogy a római birodalom, mely városok, municipiumok agglomerátiója volt a központi császári hatalom által külsőleg összefüzve, e municipiumokban a »curiales« osztálya által tartatott fenn. A földbirtokló középosztály volt az, mely a helyi kormányzat sulyos functióit teljesitvén, az adóigazgatást nem csak közvetitette, hanem annak foganatjáért vagyonával is szavatolt. Guizot a császári rescriptumokból, a Codex Theodosianusból kiséri a telhetetlen caesarismus művét, a mint ez osztályt következetesen kiszivja, birtokából kifosztja; míg polgári állapota, pseudo-önkormányzati tisztségének, összes életviszonyainak terhe oly elviselhetetlenné válik, hogy összeroskad alatta; a proletariátus tömegébe süly ed alá, vagy a császári privilegiátusok sorába menekül; a hadseregbe vagy a sulyos anyagi terhektől mentes senátorok rendjébe siet bejutni. (Municeps esse desinit senatoriam adeptus dignitatem, quantum ad munera. Dig. lib. L. tit. I. §. 23.) De ez osztály kiveszésével a birodalom tartományi, lokális segédforrásai is elenyésztek; a legiókat többé nem rómaiak képezik; a városok sem magukat fentartani, sem egymást megvédeni nem képesek s a római központi hatalomnak a külső erőszak első izmosabb lökésére meg kelle dűlnie, midőn az alkatrészekből, a tagokból végleg kiveszett volna minden életerő.

[1]) Paris, Didier et Cie 1868.

S e tulajdonságok és jeles alkotások daczára Guizot még sem nagy történetiró; neve nem fog a Gibbon és Grote, a Niebuhr és Rankék sorában neveztetni. Nem fog azért, mert meg volt tőle tagadva, a történész elbeszélő, ábrázoló képessége, a festői képzelem, a benső szenvedélyek drámai alakító ereje; meg volt tőle tagadva *a történelmi művészet varázsa.*

Miben áll e művészet, és mi értelme van egyáltalán, ha a történelem művészeti jelleme, sőt lényege hangoztatik? Meg fogom kisérleni nehány határozó ismérvnek összegezését, legalább jelzését, mely nagyjában a választ tartalmazza.

Mindenek előtt az *intuitiónak* az a magasrendű, finom érzéke, mely az alakitó, sőt első sorban a kutató történésznél aligha kisebb mérvben működik közre, mint a művésznél, vagy költőnél. — Mert hiszen ez utóbbiakat is köti a dolgok realitása; ha nem akarnak a szertelenbe kalandozni, s a valódiság alapjával a belső értéket is elveszteni. Ez intuitió történelmi jelentőségéről már fentebb szóltam.

De épen mert történetiró és művész egyaránt a *valóságnak*, a tüneményekben túlhatalmasodó tömegéből a lényegesnek visszaadását tűzte feladatául, mindkettő az újjáalkotásnak bizonyos benső eredeti processusára van utalva. Mindkettőnek ki kell keresni a lényegest, elválasztani s elejteni a véletlent és mellékest, s a perspectivának egészen önálló alaktani törvényei szerint feltüntetni a tárgyak ama lényegszerű arányait és mérveit, melyek nélkül a közvetett, elvont szemléletben helyes perceptió nem képzelhető. Mert a történelem, ép úgy mint minden ábrázoló és költészeti művészet, nem nyújthatja a nyers matériát, a még lehellő serdülő életnek kézzel foghatóságát, — hanem csak ezt a közvetett, elvont szemléletet.

Ezuttal nem bocsátkozhatom azon sokoldalú kérdésnek taglalatába, hogy a történelmi mű sajátképi formájában, az előadandók külső kifejezésében mi a művészi elemeknek jelentősége és mily mértékig érvényesíthetők azok.

Csak egy lényeges közösségi vonást kivánok még felemlíteni. A történelemnek, úgy mint a művészetek minden fajának az a feladata és legtökéletesebb alakításaiban benső törekvése, hogy az általánost a különösben, az egyéniben kidomborítva fejezze ki, és mutassa be. S azért a generálizáló, exact tudományos szellem terjedése soha ki nem fogja ölni a történetírás velejében, az emberi természet mélyében rejlő azt a hajlamot, hogy *egy* embernek létét, valamely *egyéni* végzetnek lefolyását kiragadván az események szétterjedő szövevényéből, ezen egyéniben tüntesse fel a mozgató eszmék hordozóját, *egy* személyiségben a kor, a faj typusát. Innen a történelmi életrajz formájának örök becse.

IV.

És mégis Ranke csaknem egyedül áll, midőn műveinek egyik helyén felkiált, hogy »énjét szeretné eloltani, csakhogy úgy láthassa a dolgokat, a mint történtek.« A valódi történész sóvár esengését az objectiv igazság után szebben s erősebben nem lehet kifejezni.

Amde az a merő objectivitás, ez a teljes elmerülés az eseményekben nem az az eszmény, mely az utólsó évszázad óta a történetirást áthatja; legalább *nem* kizárólag, egy magában. Félreismerhetetlen tény, hogy a modern történetírás az események, a művelődési, politikai, sőt hadászati mozgalmak kutatásában és előadásában egy más eszme által mozgattatik, melyet mint vezércsillagot folyton szemmel kisér, s a melynek ismerésével öntudatosan vagy öntudatlanúl, de szakadatlanúl méri az intézményeket, eseményeket, s az emberi működés hatásait, akár megfeleljen ez az eljárás a történelmi művészet idealjának, akár nem. S ez nem más, mint a *fejlődés* eszméje.

Turgot volt az első, ki ez eszmét, mint a történelem mozgató elvét határozottan formulázva előállította, és történetbölcseleti, világtörténelmi vázlattöredékeiben [1]) kifejteni is megkisérlette. »Le genre humain — írja — considéré depuis son origine, parait aux yeux d'un philosophe un tout immense, qui lui même a comme chaque individu, son enfance et ses progrès;« s később »la masse totale du genre humain, par des alternatives de calme et d'agitations, de biens et de maux, marche toujours, quoique a pas lents à une perfection plus grande.«

Egészen eltekintve ez utolsó száz évnek széles történetbölcseleti irodalmától, mely elvontsága és kitűnőleg speculativ természete daczára sem volt egészen terméketlen, az egész *művelődéstörténelmi* irány, mely e század eleje óta oly jelentékeny szerepet játszik, az európai irodalomban, első sorban ezen eszme mozgató hatályára vezethető vissza. És nem kell valami mélyen belehatolni az egyes nemzeti történetirásokba, hogy azokban is észleljük működése erős nyomait.

Az ismeretlent jelző *X.*, a nagy kérdőjel az egész mozgalomban, az, hogy miben áll voltaképen ez a fejlődés: mikor egészséges azaz voltaképeni evolutió; mikor beteg, azaz sajátképen bomlás, dissolutió?

---

[1]) Két Discours pour l'ouverture et la Clôture des Sorbonniques (1750) Géographie et plan de géographie *politique* s egy egész sorozat Plan de discours sur l'histoire universelle. Lásd Oeuvres de Turgot II. kötet Collection des Principaux Économistes IV. Paris. Guillaumin. 1844.

E ponton nyilvánúlnak azután a gyökeres eltérések.

Abban is megyegyeznek a culturtörténészek mindnyájan, hogy e fejlődési mozgalmat azonosítják a *civilisatió* emelkedésével: a mi más-más néven körül-belül ugyanazt a dolgot jelenti.

A kérdés épen az, hogy mi az a civilisatió és miben rejlik emelkedése? S itt egész gondolatvilágok választják el egymástól őket, úgy mint a nemzeti történetírókat.

Guizot szerint a civilisátió lényegileg két tényezőn sarkall: a társadalmi állapot, s az értelmiségi állapot kifejlődésében. Az ember külső s általános viszonyainak kifejlődése az egyik; belső és személyes természetéé a másik: egy szóval a társaság és emberiség tökéletesedése, e két tényezőnek belső egységében és gyors egymásrahatásában. [1]) Csakhogy Guizot szerint a civilisatió általános typusát, alapeszméjét a jelenkor semmi népe nem testesítette meg annyira, mint a franczia. Nemcsak a társas viszonyok kellemességében (agrément), az erkölcsök szelídségében (la douceur de nos moeurs), abban a könnyű és pezsdülő életben rejlik az, melyet a világ Franciaországban inkább keres, mint bárhol: hanem főkép abban rejlik, hogy a franczia történetben a nagy eseményeket, forradalmakat és haladó átalakulásokat mindig általános eszmék, correspondeáló doctrinák kisérték.« Semmisem történt a realis világban, a mit az értelem rögtön meg ne ragadott volna, hogy új kincseket merítsen belőle; semmi az értelmiség terűletén, ami a reális világban visszhangot nem talált, eredményeket nem szült volna.« Az értelmi tevékenység és gyakorlati képesség ezen sajátszerű összehatásában, melyet Guizot az összes franczia történelem minden nagy fordulóján, vagy osztályaiban észlelhetni vél, rejlik ez a művelődési tökély.

Nem mertem volna e látszólag alanyi nézet idézésével a t. hallgatoság türelmét igénybe venni, ha kissé közelebbről szemügyre véve azt, nem ismernők fel benne a nemzeti franczia történetirás uralkodó szellemét. Egy ilyen kellemes, fogékony, szellemdús és gyakorlati irányú társaságnak alakúlása állíttatik oda eszményképűl; az értelmi haladás s anyagi jóllét uralkodó czélzatúl proclamáltatik. De nincsen szó sem a szabadságról, sem az egyéni függetlenségről. Ez ideálnak természetes háttere aztán egy erős központi államhatalom, mely a közügyeket intézi, s a társadalmat ezen czéljai elérésében gyámkodólag vezérli: s a szabadság helyett a társadalmi egyenlőség. S a franczia történetirásnak, egyes kivételektől eltekintve, hona múltjának felfogásában, történeti fejlődésének ábrázolásában tényleg ez volt uralkodó iránya.

---

[1]) Histoire de la Civilisation en Europe. Paris. Didier 1843. I. leçon

Nem egy kiváló szellem reagált az ellen, és talán senkisem alaposabban, mint előkelő nyugalma daczára Tocqueville. De létezik egy közvetlen tiltakozás ezen uralkodó irány ellen, a történészi lelkiismeretnek fellázadása az ellen, mit történelmi sophistikának ítélt — mihez foghatót erőre, drámai erőre, az igazságérzet mélységére, a kifejezés megragadó pathosára a történelmi és politikai világirodalomban egyhamar nem ismerek: bárha kétségtelen, hogy hatalmassága, mondanám titánszerűsége daczára, ez sem a mindenoldalú és végső igazság.

»La Philosophie de l'histoire de France« a czíme, és szerzője Edgar Quinet. Harmincz év múlt a tanúlmány megjelenése óta, s az új köteteknek ezrei, márcsak volumenjükkel és súlyukkal agyonnyomták ezt a szerény terjedelmű füzetkét, melyben csak a szellem és velősség kötetekre való.

Két vezértételében támadja meg, úgyszólván agyonütni készül a franczia történelmi optimismust. Az egyik »hogy Franczia-országban az absolut hatalom nemzette a szabadságot«; a másik hogy az emberek mindig annak az ellenkezőjét teszik, amit tenni látszanak. Mely utóbbinak az az értelme, hogy a franczia történészek ezen ország reactionárius s önkényuralmi mozgalmait, úgymint a községi szabadság elkobzását, a független aristokráczia megtörését, a ligát s az ellenreformatió felkeléseit, az országosrendi gyülekezetnek, az états-généraux megsemmisitését, egy szóval a VII. Károly, XI. és XIV. Lajos művét, a királyi mindenhatóság túlhatalmasodott alkotmányát, úgy tüntetik fel, mint a melyek sorban a feudalismust megtörték, a demokratia utját egyengették, a társadalmi nivellirozás által a polgári egyenlőséget munkálni segítették, s így mindnyájan a modern alkotmányosság és civilisatiónak alakúlása irányában convergáltak. Quinet arra a szerinte német doctrinára utalva, hogy a galloknak előbb a rómaiak által meghódíttatniok, a frankok által megsemmisítetniök kellett, hogy újjászülettessenek, felkiált: »a mit civilisatiónak nevezünk, azt a szabadság elvesztésével fizetjük meg — notre liberateur, c'est nôtre maître, a kényúr a mi szabadítónk. Mily szerencsétlenség, hogy Xerxes nem győzött Salamisnál! Elvesztettük az alkalmat annak bebizonyítására, mennyire érdekükben állt az atheneieknek, hogy a médusok prédájául essenek.« »Az a politikai babona, (cette superstition civile,) azok az illusiók a római birodalom s a császári korszakról, melyeket a XII. századi olasz jogászok, a toscanai költők ébresztettek, megragadták volt a franciákat. Legisták, bírák, tanácsosok, királyi tisztek mindnyájan terjesztik egy császári vagy ghibellin aranykornak chimeráját. A legkisebb polgárnak képzelete a XIV. században ez iránt oly termékeny volt, mint a Divina Comedia szerzőjéé. Elcsábítva azon phantom által, mely Dantét elvakította,

a középosztály a társadalmi újjászületés elvét a byzanti császárság hamvaiban kereste.«

Ebben a támadásban az »isteni flórenczi« ellen van valami danteszerű erő és kalandos bizarrság. De mily hatalmasan jellemzi az európai fejlődésnek öt századát! Ez a ghibellin szellem uralkodik az egész nyugati continensen, és ma is, mindinkább növekedő szélsőségben fogva tart mindnyájunkat a nagy irtóháborúban, melyet az állami egység és hatalomtelj nevében minden szakadár, centrifugalis erő ellen viselünk — oly gyakran a szabadság rovására. Ezt a cesaristicus, vagy az önkénynyel transigáló szellemet Franczia országra nézve Quinet visszavezeti a társadalmi életnek »egészen hamis és anyagelvi conceptiójára. A szabadságot mellékesnek, mintegy luxusnak képzeljük. Előbb az egységet, a központosítást, a hatalmat!.... Mintha a szabadság nem lenne a népek lelke, a fának életnedve!« — »Civilisatiónak nevezzük mi — mondja más helyütt — a puszta materiális rendet; a mi azt jelenti, hogy társadalmunk problemája, úgy miként mi azt a múltban észleljük, ebben állana: szolgaságba merülni, hogy meggazdagodjunk, — s'asservir pour s'enrichir.«

De nem folytatom tovább. Czélom volt kimutatni, hogy amit egy európai vezérnemzet elmélkedői az emberi haladás, a történeti fejlődés eszményeül kitűznek, azt törékeny bálványnak bélyegezik a nemzet erkölcsi meggyőződésének más hivatott közegei, és mi kételkedve tova megyünk.

Avagy talán *Buckle* mondta meg a rejtély oldó végszavát? Ő ellene Quinetnek nem lehetett kifogása. Buckle is keresvén a fejlődés, a civilisatió »általános typusát és alapelvét,« egy nemzetet talál, mely szerinte aránylag leginkább megközelítette a tökéletes mintát — s ez az *angol*. Mert Európa minden országai közűl »Anglia az, melyben a történet leghosszabb korszakán keresztűl a kormány legsemlegesebb (quiescent), a nép legtevékenyebb volt: hol mindenki megmondhatta, amit gondolt, és tehette, amit akart, hol kevéssé ösmerték a vallási üldözést, s az emberi elme ment volt azon korlátoktól, melyeknek máshol alávetettett; hol az egyház és állam ellenőrizése nem avatkozott e religiók képződésébe és hanyatlásába: hol az a tolakodó doctrina, melyet Protectiónak, gazdasági védrendszernek neveznek, először támadtatott meg s egyedűl leromboltatott: egy szóval hol a nemzet haladását legkevésbé zavarta meg az előjogosúlt osztályok hatalma, egyes felekezetek befolyása, vagy önkényuralkodók erőszaka.[1])

E helyütt nem bocsátkozhatunk annak taglalatába, vajjon a

[1]) Hist. of Civil. Tauchnitz edition I. 215 és köv. l.

történeti Angliának valósága csakugyan megfelel-e ezen eszményi képnek? Annyi azonban tény, hogy *ez maga az angol nemzeti ideal* s az újkori nagy angol történészeknek világnézlete. *Macaulay* műve, ez a legnagyszerűbb whig-pártirat, nem-e ezen szellem érvényesülésének van-e szánva? A második forradalomnak s az orániai Vilmos szívós actiójának, a mint a Macaulay ecsetének dicsőítő színeiben átszellemülnek, nem ez-é a lelke?

És maga *Grote*, ki történelmi mélységre, alaposságra, s a kutatás tudományosságára oly magasan felette áll Macaulaynak, az athenei democracziát, a görög élet mesteri és mindenoldalú rajzának központjául, mintegy ez életnek legfőbb emanatiójául állítván oda, talán Thukydides szellemében gondolkozott, és nem-e inkább azon angol radikalismus eszményképeitől áthatottan, melynek ő maga volt legelőkelőbb alakja?....

Csakhogy napjaink klassikai történetkritikája veszélyesen kezdi feszegetni a kérdést, vajjon a mit athaenei demokratiának neveznek, valóban demokratia volt-e s a maga vérségi, gentilis szűkkeblűségében csakugyan az a fejlődési tökély-e, melyet Grote benne látott? S a History of England valamelyik utólsó kötetében eldugva, két sorban, foglaltatik a bevallás, hogy az a dicső whig-uralom, a melynek vezérlő mágnás és gentry családjaira kétségtelenül reáillik a Buckle jellemzése, miszerint »kiki mondhatta, amit gondolt és tett, amit akart« — ez a szabadságszerető whig uralom tette oly végtelen nyomorúlttá Irlandot, s az ir nemzetet.

A nemzeti szakadozottság, az állami ziláltság, a politikai és társadalmi kiskorúság nyomorúságai daczára a *német* tudományosság azzal a szerénységgel, mely mindenkor jellemezte, magától értetődőnek találja, hogy azt, a mit keresztyén civilisatiónak nevezünk, a társas fejlődésnek virága — az a »germán népek« műve. Azzal, hogy a modern európai államok kifejlődése óta, sőt már jóval előbb, ez a »germán« mily ruganyos, kevéssé fixirozható fogalom, ők keveset törődnek. Körülbelül a század negyvenes éveiig, a szellemi mozgalmak értékét proclamálták a történeti fejlődés magaslatának fokmérőjéül, s a reformatiót a történet központjául.

Még pedig nem csak Hegel s a többi bölcselkedők; hanem még egy olyan férfias szellem és gyakorlati történész is, mint Gervinus, kiben erős érzék pezsgett a való élet iránt, azt képes állítani, hogy egyedül a görögök, olaszok és németek producáltak valódi nagy történetírókat, mert e népeknek nem volt soha szoros politikai alakúlása (eine strenge politische Ausbildung) s a helyett a »tiszta emberit« fejlesztették ki; csak ők voltak a tudomány és művészet voltaképi őrei és ápolói.[1])

[1]) Grundzüge der Historik, Lipcse, 1837., 73. l.

De ha valahol, úgy e körben ismeretes, hogy körülbelül egy félszázad óta a német történetírás, úgy nemzeti mint idegen tárgyú alakításaiban, épen azt az eszmét kezdte kidomborítani nemzeti eszményeül, sőt közemberi czélpontúl oda állítani, amit Gervinus »eine strenge politische Ausbildung«-nak nevezett. Nem a Grote és Quinet, a Macaulay és Buckle szabadsági eszményeit, polgári önkormányzó tevékenységét szabad ez alatt értenünk. A nemzeti egység a katonai erő impozáns kifejtése alapján; egy nagy állam, melyben a nemzeti czélok egy vasszilárd keretben összefoglaltassanak; egy öntudatos kormányhatalom a társadalmi szervezet csúcsán: ez az a »strenge politische Ausbildung«, mely a mai Németországnak egyetemes, érctalapzatú világnézletévé forrva ki magát, szánó mosolylyal néz le a Herderek és Gervinusok »tiszta emberi« kifejlődésére.

Csak az áttekintés teljessége kedvéért említem fel a Gioberti művét »Primato morale e civile degli Italiani«, mely az olasz nemzeti genius felsőbbségi igényeit jelentette be; nem oly sikertelenül és jogosúlatlanúl, mint azt az újkori Olaszországot méltatlanúl kicsinylő közhiedelem feltenni hajlandó.

Világos tehát, hogy a mi a történetirodalom terén a világnézlet igényével lép fel, az nem egyéb, mint a nagy culturnépek nemzeti fejlődésének és szellemének uralkodó iránya. Az igazságnak egy-egy oldala, mintegy töredéke mindegyik; de egyik sem az igazság.

Azonban sem élő nemzetnek, sem a történelemnek erkölcsi öntudata nem nyugodhatik belé skeptikus közönnyel a merő viszonylagosság ezen felismerésében. A *magyar* teheti legkevésbé, hogy mint Pilátus kezeit mosván, kétkedően kérdje: hol van az igazság? Mert a nagy világ s irodalma a legújabb időkig felette hajlandó volt a magyar nemzetet magát is csak ily relativ kategoriának tekinteni, mely ellen a maga alárendeltségében egy általánosabb, magasabb egésznek czéljai alatt, szabad volt minden, nem volt bűn semmi.

A modern bölcsészetnek, különösen a történetbölcseletnek egyik örökhírű szelleme, Giambattista *Vico*, a »Principii di una Scienza Nuova« szerzője, férfikorának két esztendejét arra szánta, hogy annak a *Caraffának*, ki a magyar történetnek írtózata, életét és viselt dolgait, egy magasabb történelmi pretensiókkal fellépő munkában dicsőítse. Ezen munka czéljából olvasta a Grotius »De jure belli ac pacis« korszakot alkotó tractatusát s ezalatt tisztázta elméjében társadalom- és történetbölcseleti rendszerének vezéreszméit. Ezer arany volt a díj, melyet a tábornagy unokaöcscse, Adorján a »De rebus gestis A. Caraphei«-ért[1]) fizetett — a mi úgy látszik

[1]) Libri Quatuor; Neapol. 1719.

megrendelési díj volt. Hanem Gravina, korának legnevezetesebb olasz jogtudósa, e mű feletti lelkesedésében tisztelte meg barátságával a szerény állású rhetorikai tanárt és XI. Kelemen pápa, az irodalmi dolgok kitűnő birálója »halhatatlan históriának« mondta azt.

Ez olaszoknak volt-e Caraffára nézve igazuk, vagy a magyar történelemnek, avagy tán mindkettőnek, s így egyiknek sem?

Nemzeti öntudatunk sohasem fog ily ruganyos határozatlanságba belé nyugodni.

Azt állitám, hogy a fentebb ismertetett rendszerek mindegyikében az igazságnak egy-egy eleme foglaltatik.

Ha ezen elemeket az általánositó képletek burkolatából kifejtjük, azt fogjuk tapasztalni, hogy mindegyik külön a müvelt nemzetlét és államrendszer kifejlődésének egy-egy positiv alkotó tényezője. Az élesen körvonalozott államnak alakulása; a souverén egységes nemzetek képződése; a polgári egyenlőség s a külön szakadt társadalmi osztályok egybeolvadása vagy közeledése egy társas szervezetben, mely a szellemi művelődés és anyagi boldogulás feltételeit széles népi kiterjedésben nyujtja; a szabadság s egyéni függetlenség képessége, biztositása a nemzeti önrendelkezés s önkormányzat gyakorlata alapján; végre az egyes nemzetnek viszonylata az összes népcsaládot mozgató szellemi áramlatokhoz: ezek megannyian nem a subjectiv speculátiónak elvont árnyképei; hanem hosszas történeti processusokon végig küzködő életteljes erők — s érvényesülésük váltakozó mérvei szerint minden civilisált nemzet történetének, fejlődésének is mérvei, határozói. S'e criteriumokat belé kell vinni a történetek kutatásába; a hazai történelembe is.

Mert a történetet kérdezni kell, hogy választ nyerjünk tőle. Le kell szállni mélyébe; de a döntő kérdéseket forgatván elménkben, hogy válaszát megértsük. E nélkül minden anyaggyűjtésünk holt anyag fog maradni; a múlt kryptája lesz, mit őrizni fogunk.

Pedig mi bizonyára mindnyájan a költővel tartunk,

»neked élned kell óh hon!«

Élni, nemcsak a jelen elröppenő órájában, hanem a nemzeti lét folytonosságában — a jövőre készülve, a multból okúlva. A múltból egy képet elővarázsolni, melyben a nemzet saját lényének hű mássát [1]) ösmerhesse fel: *ebben* rejlik ama sűrűn hangoztatott, de ritkán megértett szónak a jelentősége, hogy a történelem, magistra vitae, az élet mestere.

---

[1]) »Das Bild seiner selbst«, mint Droysen nevezi.

Lánczy Gyula.

A TÖRTÉNETI CONGRESSUS II. OSZTÁLYÁNAK ÜLÉSE.

Szász Károly Elnöki Megnyitó Beszéde.

Ha végignézek az önök sorain, Uraim, csodálkozva kérdezem magamtól, hogy' jövök én ide, a történetbúvárok és történetírók közé, mit keresek én itt. Saul a próféták között, a szakemberek e társaságában, a kik közt még csak mükedvelő sem vagyok — s épen az elnöki széken, annyiak előtt, a kik oly sokat munkálkodtak és annyi dicsőséget arattak, én — a ki e téren semmit sem tettem?

Mivel azonban a megtiszteltetést tisztelettel kell fogadni — s minél kevesebb az érdemünk rá, annál inkább — s mivel a bizalom mindig kötelez, engedjék meg, hogy — ámbár félek, hogy a reám ruházott tisztnek sehogy sem felelhetek meg — azt mint kötelességet mégis elfogadjam és pedig ellentartás nélkül, mint a kötelességgel szemben mindig szoktam s már megszoktam tenni.

Engedjék meg mégis, legalább választásuk igazolására, hogy némi összekötő kapcsot keressek Önök és magam között. Önök, uraim, történetnyomozók és történetírók, az igazat keresik, kutatják; az igaz mindig szép, magában hordja szépségét. Az önök dolga: megtalálni az igazat, nem tekintve, szép-e? A költők és a művészek dolga, megtalálni benne a szépet, mely mindig benne van, ha elrejtve is. Én, habár igen korlátolt tehetséggel, a szépet kerestem egész életemben, de megtanúltam, hogy az csak az igazban található; a természetben, a történetben, az emberi lélek mozzanataiban — csak a mi igaz, az szép; s a művészet, mely a szépnek a kifejezője, s épen azért eszményi irányú, czélját csak akkor érheti el, ha igaz marad.

S mi igazabb, mint a történelem? Mi lehetne annál fogva gazdagabb forrása a szépnek is, mi nyújthatna bővebb anyagot a művészi feldolgozásra?

Valamennyi művészet megtalálja gazdag aratását a történelemben s mindenik ki is veszi — előszeretettel veszi ki — bel a maga részét.

A szobrász és a festőművész a történelemből veszi legmaradandóbb alakjait s leghatásosabb ábrázolásait. A költészet évezredek óta táplálkozik a történelemből, nem vetve meg annak anyját, a mondát sem, mely, a mellett, hogy anyja a történetírásnak, leánya egyszersmind a történetnek magának s elválhatatlanúl szorosan van összekötve vele, nemcsak a hajdankorban, a mikor egyek voltak, de még napjainkban is. Nemcsak a Homér hősei a monda fiai, századunk hőse, a nagy Napoleon körül is ép úgy mondakör képződött — s a kik vele vagy ellene harczoltak, a mennyi tényt, annyi — szintoly őszintén hitt mesét is — tudtak felőle. S vajjon a mondák tényei kevésbbé igazak-e, mint a történeléméi? Kevesebb okmány támogatja-e azokat, mint ezeket? Schliemann nem hozott-e világra több bizonyítékot a Homér harczai színhelyéről, mint a mennyi a katalauni, vagy akár a waterlooi csatatérekről napfényre került? Shakespeare az angol történet egy nevezetes korszakát egész sor drámában dolgozta fel; korunkban Ebers az aegyptologia eredményeit regényekben népszerűsíti, míg Scott Walter az angol, Kemény Zsigmond a magyar történet korszakaiba életet lehelt, melyre az igazság fényes napja süt s a képzelet, vagy a monda árnyai csak arra valók, hogy az igaz alakokat annál jobban kidomborítsák.

Végre az épitészet, különböző styljeivel, nem a történelmi szellemből táplálkozik-e? A dór és jón oszlopok és a korinthi oszlopfejek, a középkor gót csúcsívei, setét, tömör kőfalai, a renaissance derült arczú, nyílt homlokzatai, a bizánczi kupolák és a mór arabeszkek: nem a történelmi korszakok kövületei-e? Sőt, ki hinné, még a legröppenőbb művészet is, mely csak a jelen pillanatnyi hullámain látszik ringatózni: még a zene sem idegen a történelemtől. A Rákóczy-indúló s a Marseillaise dallama: egy-egy soha el nem mosódó lap a történelemből, kiszakítva környezetéből, meg sem érthető.

Most már az önök dolga lesz, Uraim, s különösen az önöké, előadó urak, — kik közül egyiket, s épen azt, ki a művészet kérdéseivel foglalkozott volna, közbejött körülmények miatt — fájdalom! — nélkülöznünk kell, — az igaz és a szép, a történelem és a művészet összefüggését s ez összefüggés törvényeit keresni. Én e munkához igen kevéssel járúlhatok s önök azt kétségkívül jobban is elvégzik nálam nélkül; mindamellett engedjék meg, hogy nehány futólagos eszmét, vagy inkább csak észrevételt, én is közölhessek önökkel, nem útbaigazításúl, hanem inkább, hogy ha tévedésen alapúlnak, helyreigazítást nyerhessenek még idejekorán.

A történelem bő, bár nem mindig egyenlő becsű, anyagot szolgáltat a művészetnek, nemcsak nagy körvonalaiban, hanem — s még inkább, apró részleteiben. A szobrász nem nélkülözheti a

testalkat idomait és az arczjelleg kifejezéseit, a mindenkori ízlés s a »szép fogalma« kinyomatát; a festő nem nélkülözheti az arczvonásokat, a ruházat formáit és színeit, a butorok és házi eszközök alakjait, a tájak képét, a történeti jelenetek csoportozatait — egyszóval a külsőségeket. Mindezekre a költőnek is szüksége van, ha híven akarja visszatükröztetni a kor képét s a történet színterét és légkörét. Azért a történelem ama segédtudománya, a melyet régiségtannak neveznek, a legbecsesebb adalékokat nyújtja az összes művészeteknek.

De puszta kelmeiségbe tévedne a művészet, ha ezekkel a külsőségekkel, bármily fontosak legyenek is különben, megelégednék. Épen mint a leíró költészet, ha a természeti tárgyakról és jelenségekről, vagy egy táj részleteiről puszta leltárt adna — lehetne hű s igaz, de nem szép — úgy a magát történetinek nevező művészet is csak felületén maradna feladatának a hasonló eljárással.

A történelem szellemét kell eltalálnia, hogy magasabb értelemben igaz legyen s egyszersmind szép művet is alkothasson.

És mi a történet szelleme? Sokból áll elmondani, mi minden foglaltatik abban. Nemcsak az eszmék, melyek bizonyos korszakokban, bizonyos nemzeteket s általok a világot kormányozzák s az emberiséget, vagy annak egy nevezetes részét vezették, nemcsak az intézmények, melyekben a népek és korszakok szelleme érvényesül s mintegy megtestesül — hanem az egész élet, a melyet ez eszmék áthatottak s bélyegöket reá nyomták mindenre, a mi ahhoz tartozott vagy annak egy, bármi csekély és mellékes elemét s alkatrészét tette. Igen, még a külsőségek is, a ház, a ruházat, az eszközök és műszerek, a fegyverek, edények, szövetek, iparczikkek stb., — melyek épen ez által nyerték fontosságukat; s a mi rajtok kifejezésre jut, az ízlés, maga a művészet, mely így a történelem alkatrészévé válik; továbbá a tudomány és ismeretek összege, mely annak a kornak rendelkezésére állott s melynek összegéből annak világnézlete alakult; s a mi viszont ennek leglényegesebb eleme: a hit, az istenfogalom s isten-nézlet és a mi ezzel a legszorosabban összefügg: az erkölcsök és a szokások. És íme itt vagyunk az embernél, a belső embernél: a történelemnek úgy mint a művészetnek, kiváltképen a költészetnek e közös fő-, ne mondjam, egyedüli tárgyánál.

A történelem inkább az emberrel általán, vagy az emberiséggel, foglalkozik, kevésbé az egyénnel; ellenben a művészet, kivált a költészet, inkább az egyénnel. Ámbár egyik sem kizárólagosan; határaik egymásba érnek; az emberiség, a népek s nemzetek, egyénekből állnak s néha egy egész nép egy egyénben összpontosúl, a ki nemzetére rányomja a maga bélyegét, korának élén

áll s alakítja vagy alakítani látszik — a történelmet. Viszont az egyénben mindig az általános ember, az emberiség nyilatkozik, a melytől meg nem válhat, a melyet le nem rázhat magáról, akármilyen hatalmas legyen is benne a saját egyénisége.

S így a történelem, mely az emberek külső és belső küzdelmeit, az államok alakúlásait, a nemzetek törekvéseit és diadalait vagy bukásait s végre az emberiség haladásának menetét — mely ha olykor visszaesést mutat is, mégis mindig haladás — és fázisait rajzolja: utoljára az egyénekben keresi s találja meg a történelem mozgató rugóit, s így tanúlmánya vég-elemzésben jellemrajz. S egyéb-e a művészet czélja is? — melynek műveiről ha lefejtjük a kosztüm tarka színeit, a bíbor puhaságát s a fátyol lengeségét, vagy az ég kékjét, az erdő s mező zöldjét, a falak márvány-hullámait, nem az marad-e magvúl, lényegűl, az egy igazi tárgyúl — az ember, a jellem? De viszont, az embert s benne az egyént festve, a művészet sem nélkülözheti a környezetet, az általánost és egyetemest, az egészet. Mert a jellem alakúlására nem hat-e döntőleg a külvilág, a társadalom, a nemzetiség, a kor, az eszmék, a hit, az erkölcsök, egyszóval mindaz, a mit együtt véve életnek, vagy ha úgy tetszik, történelemnek nevezünk?

Igy hát a történelemnek és a művészetnek közös tárgyuk levén: a történelem, mikor magának gyüjti az anyagot, tulajdonkép a művészetnek is gyűjti azt; s ezért a művészet kétségkivül nagy hálára van kötelezve a történelem iránt, vagy is az anyaggyűjtők, a kutatók, az oknyomozók tiszteletreméltó csoportja iránt, a kik levéltárak poráből, pinczék és padlások dohos legéből, ládák fenekéről, lomtárak összekötött nyalábjaiból szedik össze, válogatják és rendezik a múlt írott tanúbizonyságait, vagy ásásokat rendeznek a rég elfeledt temetkező helyeken, a düledezett várak, a földszínéről eltűnt városok és beomlott pinczék romladékai között, hogy a mi emberre és ember munkájára emlékeztet, ismét napvilágra hozzák, — mert a száz és ezer évek lávája nem csak *egy* Pompejit és Herkulanumot temetett be, mint a Vézuvé s nem csak az egyptomi gúlák és a Mésa moáb király oszlopa meg az asszyr kőfalak romjai vannak tele hieroglyfekkel és ékírásokkal, hanem minden fal és minden düledék még megfejtetlen titkokat visel homlokán.

A művészet azonban nem marad háládatlan adósa a történelemnek, a ki vissza ne fizetné, a mivel tartozik. A míg a historia csak anyaggyűjtés, kutatás és nyomozás, addig a művészet csak vehet tőle, nem adhat neki viszonzásúl semmit. Annál többet, mikor a historia alatt a történetírást kell már érteni. Most a művészet alkotó szelleme bőven visszafizeti tudós nővérének, a mit tőle kapott. Mert Klio is a múzsák közé tartozik s nem lehet

el a többi múzsák társasága nélkül, sőt csak köztök érezheti jól magát; s ámbár talán a legokosabb közöttök, még is sokat kell tanúlnia húgaitól.

Ha a történelmi anyag kész s kellőleg rendezett halmazokban áll előtte: akkor a történetírónak költővé kell válnia, a ki az emberi szív rejtelmeit kutatja, a szenvedélyeket az idegszálak végső megoszlásáig kiséri s a jellem boncztanában jártas: költővé, a ki a lélektan szigorú követelményei szerint alkotja meg a maga elbeszélését, s a hol az okok és a következmények, a rugók és a tettek közt hézagokat talál — melyekről »nem szól az írás,« melyeket az okmányok be nem töltenek, ő az ember lélektanából saját következtetései utján, sőt — ne titkoljuk — alkotó képzelete segélyével is — fogja kipótolni, a mi hiányzik s betölteni, a hol hézag van. Későbbi felfedezések, rejtőzött s feltalált okmányok, hányszor igazat adtak a történetírás ily jósainak; költők, igazi költők, hányszor jobban eltalálták az események rugóit, a szenvedélyek oktanát, vagy a kor színezetét, a csupa historikusoknál, a kik azért nem lehettek jó történetírók, mert csak azok voltak. S váljék szónokká, a ki meggyőz, rábeszél, megindít vagy megráz, s odahajlít a hová akar, a hová kell.

Sőt többet mondok; ha a történetíró nemcsak minden izében igaz, hanem egyszersmind eleven képet is akar adni nekem valamely korról, vagy valamely eseményről, akkor változzék kezében ecsetté a toll, hogy színezzen mindent, s a dolgok külsejét is mint a belsőnek a keretét, elömbe tüntesse; hogy mintegy tarka vászon gördüljön elém könyvének lapja, a melyen tájak égkékje, sziklás vidék, tenger tükre, sík harczmező, paloták dísztermei, hálószobák félhomályú belseje, börtönök penészes odva, összeroppanó gályák, a forum hullámzó morája s a tárpéji szirt széditő meredekje váltakozzanak; s a jelmezek alatt, a színlő csoportozatokban, a hideg vagy gúnyos, mosolygó vagy haragos arczok álarczai mögött, emberi szív dobogjon, emberi vér lüktessen, emberi szenvedélyek dulakodjanak. S változzék vésővé kezében a toll, hogy kidomborúljanak az alakok, és mozdúlatlanúl feszülő lábaik alatt is dobogni érezzük a földet; lebbenjen a tóga, ha kőből van is s bődüljön meg a néma szenvedély, mint a kőkigyók szorítása alatt a márvány Laokoónban. S legyen a történet-író: épitő mesterré, mert semmi tudományra nincs olyan nagy szüksége, mint a helyes beosztásra és jó berendezésre, mindenek fölött pedig a világos és messzelátó perspektivára!

Melyik művészet az, a melynek törvényei alkalmazást ne nyernének a történet-írásban? A zene sem marad el, az összhang e kecses szolgálója, még a mimika sem, mely olyan szükséges az alakok s kivált az emberi arcz megelevenítésére. Igy a történe-

lem, a mivel a művészeteknek szolgált anyagban, busásan visszakaphatja tőlök az alkotás törvényeiben.

S mi következik ebből, Uraim? Egyszerűen az, hogy éljenek jó barátságban egymással s becsüljék meg egymást kölcsönösen. Mindenek fölött pedig tartózkodjanak attól, nehogy valamelyik a maga elsőségében elbizakodva, kicsinylje vagy épen lenézze a másikat. A történetírás ne mondja: Én csupa megrostált igazságot, a kutatás és oknyomozás tégelyeiben hétszer megtisztított aranyat árúlok, mit nekem a képzelgő, levegőben járó, hazudozó és mesélő költészet, a szemet legeltető képírás, a fülbemászó zene, a léha tánczok? — De a költészet se mondja, se egyik művészet: — Mi vagyunk csak az ég leányai, mi tartjuk kezünkben az emberek szívét, mi forraljuk fel a vért, mi fakasztjuk a könyeket, mi ringatunk édes mámorba, mi kóstoltatunk földfeletti gyönyöröket, melyek a halhatatlanok társává teszik a halandót, a kit mi — egyedűl mi tudunk halhatatlanná tenni!

Nem, egyik se mondja ezt; nem csak azért, mert ez szeretetlen beszéd volna, hanem azért se, mert nem is volna igaz. Sőt ellenkezőleg, mindenik tartsa büszkeségének, hogy adhat valamit a másiknak s kérhet tőle valamit; és keresse büszkesége, legfőbb érdeme jogczímét épen a másikánál.

A művészet szóljon így: Én történetírás vagyok, az emberi szív történetének a mesélője, az emberiség életének visszatükrözője, én is az igazat keresem a szépben!

A történelem pedig feleljen rá: Én művészet vagyok, a megtörtént dolgok rendező s alakító művésze, a ki előállítom az emberi dolgok okait az emberi szenvedélyekben, festem a korokat és a nemzeteket s építem az emberi haladás nagy csarnokát, melynek oszlopsorai közt végetlenbe nyílik a kilátás. Én is a szépet keresem az igazban.

Így jó békességben élve egymással, mind a ketten a szépben az igazat s az igazban a szépet keresve, épen annyira fognak használni mint gyönyörködtetni s szövetségükből áldás fog áradni az emberiségre, dicsőség a nemzetre, melynek kebelében működnek s jobbításán és nemesítésén fáradoznak.

S e szövetség reményében, és mintegy kicsiben való példázatául, engem is meg fognak tűrni Önök magok közt, díszes soraikban, a ki midőn ezt s elnézésöket kérem, a Történeti Congressus második szakosztályának ülését ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

A TÖRTÉNETI ÉRZÉK KELTÉSE

A KÖZÖNSÉGNÉL, ÜNNEPI MENETEK, SZÍNPADI ELŐADÁSOK, NEMZETI KÉPEK, TÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSOK ÉS MUZEUMOK ÁLTAL.

Nem csekély a feladat, a melyet a munkaterv az előadó elé szab, főleg ha azt veszszük tekintetbe, hogy a vezéreszmének kidomborítása olyan helyről történik, mely már a csörgedező kútfőktől elég távol fekszik, és a kérdezősködésre sem egész alkalmatos. Szó van itten arról, mikép lehessen és kelljen a hazai történelemnek nagyobb kihatási tért szereznünk, és pedig nem az eredeti vagy már feldolgozott kútforrások tanúlmányozása, hanem a szemlélő érzékeknek segítsége által. Itt tehát sem az olvasásról, sem az elragadó szóbeli előadásokról nem értekezünk, hanem inkább azon maradandó benyomásokról, melyeket a hathatós látványosságok idéznek elő, midőn magukat akaratunk ellen is szíveinkbe behízelgik és állandósítják.

Belátván azt, hogy mily nehéz ezen a kevésbé gyakorlott téren a tudós gyülekezet magas szándékának eleget tenni, nem határozott szabályokat, nem is széles medrű kidolgozást szándékozom e helyen bemutatni, hanem egyedül a talajnak mostani állapotát ecsetelem, és röviden, mintegy pontozva érintem azon módokat, melyeket haszonnal kivihetőnek tartok; természetes, hogy a szakértő gyülekezet ezen nagyon is fontos teendők fölött bölcs belátása szerint fog indítványokat tenni, és a határozatokat erélyesen, mindenfelé életbe léptetni.

A II. osztály mint hathatós nevelési eszközt tekinti a *történelmet*, és ha a régibb nemzedék tagjaihoz azon kérdést intézzük: mióta és hol váltak lelkes hazafiakká, mikor ébredett föl lelkükben a kegyelet a múlt nagy alakjai iránt? nem akkor dobogott-e hallhatólag szivük, midőn az akkor humaniorákнak nevezett iskolákban a: Romanus sum civis-t, az: O passi graviora-t, Catilin anyja keserveit stb. szavalták el, miket alkalmasint még most is sokan elmondhatnának, nem akkor-e, midőn bár szerzetes, de azért jó honfi tanáraik, hazánk foglalását, nemzetünk számos harczait és veszteségeit, a haza szeretetéért elvérzettek majd dicső, majd szomorú, sőt gyalázatos halálukat, fajunk ellenei áldz törekvéseiket sokszor könnyes szemekkel elmondák!

Bizonyosan majd azt fognák vallani, hogy hazaszeretetük egykorú a magyar történelem tanításával és tanúlásával!

Őszintén bevallom, hogy nemcsak magamat, de számos iskolatársamat is a *humaniorák* tettek szabadabb, nemesebb, némil

tán fellengzősbb gondolkozásúakká, azok tették a *hazai történelem* által *magyarrá* is, s azért meggyőződésből állítom, hogy a *tevékeny hazafiság forrása* az iskolában fakad; ottan kell tehát annak általánosításáról, megerősítéséről a történelemnek helyes tanításában gondoskodnunk.

Ugy látszik érezték azt a *szomszédok* is, és csak onnan magyarázhatom, hogy a különben szabad tiroli nemzetből származó egyik főiskolai tanáruk épen nem akarta érteni azt, hogy *Magyarországban a nemzet történetét nem a szomszéd Ausztria keretében* tanítják, amint földtanilag is alig sikerülne Magyarországot Ausztria határai közé szorítani, hanem azt elejétől végig a gymnasiumban kétszer, és a régi akademiai tanfolyamban is egyszer egészen adják elő, s az ifjú hallgatóság emlékében a dynasticus érzelem kárával, a folytonos önállóságot, a végtelen harczokat beszélik el, és a kárhozatos ország-elválásban a lázadó fejedelmek történetét örökké ismétlik, és így az ifjakat nem is *osztrák*, hanem *magyar* honfiakká nevelik.

S ezen szemrehányásra csakugyan érdemesek is valánk, és az ilyen gyökeres hazafiság, melyet még a hazafias könyvek, lapok, képek stb. folyvást ápoltak, sőt terjesztettek is, annyira vérébe ment át a félszázad előtti ifjuságnak, hogy ő belőle váltak azon férfiak, kik a mai szabadságot megalapíták és semmiféle bitófa, kínzás, fogság, lealázás és a minden nyilvános működéstől elriasztó parancs következtében, többé sem a szabad érzéstől sem az összetartóság eszméitől el nem akarának válni, ifjúságukban nyert legnagyobb kincsöktől megfosztatni, történelmi meggyőződésökkel szakítani.

Ez körülbelül ötven esztendő előtt így volt. A lelkeseket a tantermekből láttuk kijőni, a szabad és magyar érzés a míveltebbek kiváltsága volt. — Mai napon ezen szűkebb kerettel már meg nem elégszünk. A folytonos növekedés, a legszabadabb polgári intézmények következtében azon vagyunk, hogy a mi egy félszázad előtt egyes testületeké, s majdnem kizárólag, egyedül a míveltebb osztályúaké volt, az a mai napon, minden megszorítás nélkül, szeretett nemzetünké legyen! — Érezze mindenki, mi az igazi szabadság, és azt, bölcs törvényeinknek hódolva, birtokába ejteni kivánván, legyen mindenki minden különbséget utálva, testestől lelkestől magyar honfivá!

De hol vannak az eszközök, melyek segítségével e magas czélt elérendjük? Hányan vannak, kik oly szerencsések, hogy nyolcz-tíz évig a magasabb iskolákat látogathatják, és ottan a szabadság és hazafiság érzetét megszerezhessék, midőn igen sokan sem a felnőttek taníttatását, sem a vasárnapi ismétlő tanfolyamokat állandóan igénybe nem veszik; midőn sokan az akárminemű

iskolakényszert kerülik, azt gyakran a szülők egykedvűsége, korlátolt felfogásuk, vagy a falusi mesterek tudatlansága és restsége miatt is, kijátszák, és hazafiatlan ostobaságukban mintegy gondoskodnak arról, hogy minden törvényes iparkodás ellen is maguknál még butább nemzedékkel tömeges előmenetelünket ismét egy új félszázadig hátráltassák.

Más eszközökről kell tehát gondoskodnunk, s ezeknek néhányát e helyről bátorkodom felemlíteni.

*

Az első eszköz arra, hogy a nemzeties érzés a fiatal nemzedékbe átszivárogjon, jó korán életre való gyökeret verjen, és a gyermekeknek egész lényét mintegy átjárja az, hogy az anya vagy a dajka a kisdedet, mikor annak értelmét már felfogja, rövid és könnyen az emlékben tartható versecskékkel, szép, de sohasem ijesztő mondákkal foglalja el.

Olyan legyen a kisded képzelődő tehetsége, miszerint csak a szépet, a kellemetest, és a jót csekély és eleintén ritkább adagokban nyerje el, úgy hogy a *továbbit* ő maga óhajtsa, kérdéseivel a tárgygyal foglalkozni lássék; és úgy, hogy a gyermekkertekben vagy a képes Abc-ékben, érdekeltségét folytatva, maga a talaj, a még kevésbé igénybe vett emlélő tehetség, mintegy természetesen elkészüljön, a gyermekeknek elméje, utóbb szíve is mindinkább fogékonynyá legyen, hogy majdan a kikeresett mesékben hallottakat magában az *igazi történelemben* ismét feltalálja. Segítségére jön emitt az egyszerű dallam vagy hangszer, a rendesen kiáltóbb színű, vidáman festett kép, és a társakkal gyakran ismételt ének a kellő hanglejtéssel és kéz- vagy testi-mozdúlatokkal.

Ilyen, minden erőltetés nélküli, lassankint, de öntudatosan kikeresett emlélésekkel történni fog az, hogy a kisded a *mese-világot* megszeresse, az állatok jellegeiben, szokásaiban sejdített embert jó, vagy rossz tulajdonaival szeretni, vagy megutálni tanúlja, s végre magához az emberhez térjen át s előbb a képzelményes mese- és monda-világban, majd lassan ismét saját munkálkodási körében ismerje meg.

Így fog a kis ember bevezettetni a valódiság véghetetlen terébe, és míg a jó könyvek társaságában megismeri korlátolt világát, lépésről lépésre, mintegy észrevétlenül, át fog menni abba a nagy világba, a melyben egész életén át élnie és működnie kellend. Természetes haladása lészen ez a fejlődőnek, nem pedig kificzamítással járó ugrándozás, mely gyakran erkölcsi bénasággal is járhat.

Ha a kisdedet az oly szivesen hallott, és gyakran újra fel is mondott mese-világ eléggé elfoglalta, el fogja érni azon kort, a melyben már a nemzeti *hagyományok* körébe bevezethető. Itt

lesz ideje annak, hogy az emberiség legrégibb korát és egymásutáni fejlődését hallja, hogy maga népének első hollétéről, honnan jöttéről, kik által való ide vezettetéséről, a mennyire csak lehet, helyes fogalmat nyerjen, a régi kor vad-, vagy előítéletek szüleményeiből származó mendemondáiról, igazabb véleményt tápláljon, s így lassanként új hazájának, t. i. az ősrégi Magyarországnak földtani, népészeti körülményeiről, egymásután, igazság szerint, felvilágosíttassék. Eme haladási mód lesz egyszersmind azon helyes út, melyen a kisded a képzelődéstől és a múltnak némileg ködös fogalmaitól indúlva, magához a tiszta történelmi igazság látásához hozzá fog szokni, és a valót a múltnak kétségei fölé fogja emelni!

Eddig ez lesz az embernek egyátalán való rendes kifejlődése. — Az egyik tehetősb rész átadatik a polgári iskolának, a szorosan úgynevezett *szak*tudománynak, a hol már gondoskodva van azon nemzeties műveltségről, melynek fonalán kiki a kellő tudományt, vagy az ahhoz vezető utat megismerheti, vagy az *ipari nak*, a *gazdálkodásnak* szánt ifjúság nem egyedül lelkesítő könyvek és tanítás által vezettetik be a világba, hanem egy bölcs tanrendszer gondoskodik arról, hogy kiki azt, mit a nevelés alatt elmulasztott, tanúlni nem akart, magában az életben találja meg, és könnyebb módon, korához képest irányzott alakokban nyerhesse el.

Kétségen kívüli dolog, hogy a lakásokban talált *falképekről* is gyakran nemcsak a lakók vallásos, politikai, stb. érzeteikre szabad következtetést húzni; de sokszor a *történeti falképek* is biztosítanak arról, hogy kiki milyen műveltségi fokon áll, menynyire hatottak reá a már szerzett *hazai történeti* igazságok!

Ezen érzetet folyvást kellend *az iskolában*, *de* az *életben* is minden meglehető módon fokozni, és mivel *történetünk* eme képei ritkán küldetnek be művészeti társúlatok által, mivel ritkán teszszük el az ajándékokat, melyek mellékletűl lapjainkhoz csatoltatnak, hanem sokszor *kiküldött házalók által hozatnak lakásainkba*, őrködnünk kell az ilyen kép-széthordozók fölött, miszerint másokkal mint nemzeties, hazafias képekkel vevőiknek ne igen kedveskedjenek, ha mindjárt az ilyen veszélyes árukat olcsóbb pénzen, és akármilyen behizelgő ajánlatokkal kaphatnánk.

Az emberi lélek tudományszomjas; és valamint az ember a testet gyakran nagyon is mohón táplálja, úgy a lélek megnyugtatására, tudatszomjas hézagok betöltésére felölel mindent, mi útjában áll és kinálkozik.

Innen van a köznépnél a *ponyva*-irodalomnak, a silány és sikamlós versecskéknek mohó kíváncsisággal való elkapkodása, káros mohósággal való emésztése; a valót gyarlón utánzó regényeknek idétlen olvasása; szóval majdnem minden olyasmi,

a mi oly veszélyes, mint a nyers, el nem készült étkeknek használata.

Hányszor emelt szót ezek ellen józanabb, emberszerető irodalmunk; hányszor lett erre komolyan figyelmeztetve a hatóság, a szülők, a nevelők által? De minthogy a tiltott gyümölcs mindég kedvesebb a kinált jobbneműnél, minden hatalmunkban álló eszközzel arra kell törekednünk, miszerint a jobb, igen sok érdekes jelenetet nyújtó történetünk, a sok jellemtelen, izlésrontó ponyvai teremtményeket helyettesítsék, népirodalmunkból egészen kiszorítsák.

Sajnálattal kell említenem azt, hogy ennek az irodalmi törekvésnek, eme oly messzehordó, azt ifjabb nemzedéknek legnagyobb részét, kovászként átható erőnek, alig van még nálunk nyoma! Nem akarom mondani, hogy erre még egyik vagy másik valódi népbarát nem gondolt; hogy a módokról, melyekkel ezen irányban a népet emelni lehetne, nem gondoskodott volna; hasonló szemrehányás tőlem nem is telnék; hanem azért mégis igaz az, hogy az egyes feljajdulásokat, az egyes gyógyintézményeket ismét mély hallgatás követte, és a jó tanácsok csak tanácsok maradtak, minden az életre való kihatás pediglen elmaradt.

Mélyen elszomorodtam, gondolván jó népünkre, melyet oly semmitsem-mondó, gyakran rosszra tanító, selejtes nyomdászati nyereségvágyból eredő terményekkel, igaz hogy olcsó pénzért, de annál roszabb eredménynyel táplálnak. Vagy mit is tanúl a csapszékeket látogató köznép, midőn a német életből vett aljas képeket, a felesége által vert szabót kecskén nyargalva nevetséges gúnytárgyakint megpillantja. Nemesebb érzésűvé lesz-e népünk ezáltal? Vagy ha régebben *Milfajtot*, *Sobrit*, *Rósa* Sándort és más híres betyárokat mint az erőszak embereit félig istenítve látja arczképükön? Nem-e ilyen botrányos jelenetek, és rossz tetteikért magasztalt zsiványok képei miatt tömörűlnek a megyei fegyházak, nem-e ezek miatt aljasodik a különben oly jó, és nemeslelkű népünk!

Sokat gondolkoztam ezen általános veszélyről és azon eredményre jutottam, hogy az ilyen nyomorúságos olcsó képeket, más tanúlságos, de szintén olcsó képekkel kell feleslegesekké tenni, és a néppel jó nemzeti jelenetek által egészen elfelejtetni.

Maholnap husz esztendeje lesz annak, hogy mint hivém, tervemet egy főbb tisztviselő előtt említve, pártolást, és eszmém valósítására a kellő támogatást nyerendem.

Tíz nagyobb táblára szántam volna történelem-régészeti előadásomat, az emberiség legrégibb korától, a római honfoglalási időn által a jelen állapotig. Lett volna p. o. az első táblán ősrégi

sírhalom, annak belseje, mellékletei; az ember előmenetelei a halászatban, a tűz felhasználásában, a társadalom alkotásában. stb. Ilyen képes könyvek a nyugati nemzeteknél már 2 század előtt léteztek. Ezekhez különféle nyelvű versben rövid magyarázatok jöttek volna. — Hasonló módon elő kellett volna állítani a *római világot* a hazánkan talált emlékekből; a *honfoglalást*, a cultura kezdetét honunkban, jelesebb építményekkel, erődítésekkel. Felül történelmi jelenetek foglaltak volna helyet, oldalt, a régi falfestményeket, szobrokat, városok képeit lehetett volna alkalmazni, míg legalúl helye lenne ama korbeli írásnak, pecséteknek, érmeknek, stb. Mind azon korból valókat és régiségeinkben még fennlevőket kellett volna feltűntetni.

A *képekre* nézve, az alattuk levő verseket csakhamar megtanúlta volna a nép, hogy azokat soha többé el ne felejtse. Ez termő-magja lenne a hazai valódi történelemnek. A *képeket*, hogy a táblákat legolcsóbban kiállíthassuk, szívesen átengedte volna az *Archaeologiai bizottság*, és ha az egésznek ezer és ezer példányban való kiadatása iránt a tanügyi miniszterium érdeklődött volna, mint ezt másképen gondolni sem lehet, nemcsak a jó tanulóknak juthattak volna egész füzetek, nemcsak a falusi iskolákat lehetett volna szép és tanúlságos képekkel feldíszíteni, de ha ilyen tábláknak legolcsóbban való elárúsítására az ily képek agensei megbizattak volna, mint hinni akarom, egy-két év alatt mind a többi silányságot nyilvános helyekről, a csapszékek korlátairól, csárdáink falairól, örökre elűzték volna.

Szóltam e tervemről több helyen, kerestem is verselőket, mint ezen ügyet igen előmozdítókat, de a kiadatás elmaradt; nem egykedvűségből, nem is kivihetetlenség félelme, vagy a tervnek rosszaltatása miatt, hanem mivel az egészet szebben, bővítve, színezve, és így természetesen drágábban is akarák a népnek s a parlagi iskoláknak átadni! — Ezen okok miatt elmaradt az olcsó, majdnem biztosított tervezet; és ha mostan a »*Történeti Congressus*« vagy tán a »*Szent István-társulat*« eme gyümölcsöző eszmét a kivitel felé nem segíti, újonnan legalább egy tizedig fog elmaradni, és ismét terméketlen szánalomra utalni.

Nem mondhatjuk ugyan, hogy e tekintetben épen nem lettek volna előzőink; ha mást nem, említenünk kell *Verebi* Somát, ki arcz- és históriai képekkel fellépett; ott volt *Vahot* és mások, kik nemzeti, lélekemelő jeleneteket vezettek a közönségelé; de ezen képek nem is hitelesek, mint például, a magyar királynénak *Horváth Mihály* általi taníttatása, másrészt pedig oly drágák, hogy a nép köztulajdonnává nem is lehettek.

Ezen módot követve, és a tárgyakat korszakok szerinti

változtatásokkal, mindig új és új vivmányokkal bővítve, lassankint szélesbíteni, általánosítani, s így a nemzet közkincsévé, olcsó áron lehetne tenni! Csak el kellene ezt már kezdeni, hogy a kezdemény hibáit javítva, idővel tökéletesbet nyújthassunk erre régóta sóvárgó népünknek!

*

Az égető kedvély és a maró gúny helyettesíti a mai illusztrált *élczlapokat*, és a nézők szemei elé vezetik igen túlzott alakokban azt, mit az emberi társaság akár az ildom, akár a bevett szokás, akár maga a nemzeti érzés ellen vétett. Csak az tulajdonítható leginkább ezen utczai kifigurázásoknál hibának, hogy a magasb, finomabb czélzások helyét a durva sértegetések, bántalmazások követik, s a családi élet legszentebb titkaiba is behatolva, azokat kiméletlenül olvasóik elé hurczolják. A czéhek, bár törvények által szabályoztattak, bár önnön magukat a külső hatalom befolyása nélkül tudták sokáig fentartani, idővel körmeneteikben szintén elalacsonyodtak, és a helyes nemzeti érzékek ellenére undorító aljasságokra vetemedtek.

Az emberiség mindég, a midőn a tökély legmagasabb pontját éri el, ismét sülyedni kezd, hogy a szerencse kerekének folytonos mozgását követve, küzdő útját ismét fölfelé megkezdje. Ez már a világon úgy van, és azt, mit a lángész sok fáradsággal alkotott, azt a petroleurök, a dynamitisták egynéhány percz alatt megsemmisítik!

*

Ki merné tagadni *színpadjaink* népnevelő, lelkesítő nagyszerű hatását, a mely nemcsak az ősrégi időben volt igen nagy befolyással magára a nézőség tömegére, hanem sokáig ennek fő mulatságául is szolgált. Nemcsak az vala egyik feladata, hogy a nyelvtisztítást a népnél észrevétlenül eszközölje, nemcsak az, hogy nemesebb érzeteire az előadások közkedveltsége által hasson, hanem egyik czélja az is volt, hogy az elterjedő bűnöket, polgári vétkeket nevetségesekké, utáltakká tegye, a nemzet előkelő alakjait dicsőítse, rossz sorsukat szánalom tárgyává tegye, a nagyszámú nézőséget a hazai történelemre figyelmeztesse, s azt meg is szerettesse!

Ily módon válnának *színpadjaink* is előpéldányokúl, és a divatból majdnem eltűnő *nemzeties*, a régi életet, szokásokat helyes iskolaképen feltüntető *körmenetek* az egyszerűbb, tisztább érzésnek, tevékenységnek drága kifejezései; így mutatnák be híven, korszerűen, nem pedig a *mai ízlés szerint átalakítva, túlozva* azt, a miből sokat, főleg történelmünket tanúlnunk lehetne.

Menjünk csak a *szomszéd nyugati nemzetek* közé; ott nemcsak az illustrált munkákban, de magán az utczán is találkozunk

azonnal magyarázó fiúkkal, ciceronekkal; egy várnak vagy muzeumképen őrzött templomnak tárgyalóival; s ezeket gyakran a kántorok, kántornék, sőt leányaik sorából is. Egyesek p. a magdeburgi, halberstadti, vagy ulmi magyarázók másutt akár egyházi régiségi tanároknak is beválnának.

És ezek érzik is *hajdani nagyságukat*, mivel a tanítás, az olvasás, a nagyszerű tárgyak folyvást látása oktatja arra, hogy családi tűzhelyeiknél is erkölcsi túlnyomósságukat büszkén emlegessék! — Nálunk ellenben a *török-tatár* pusztitásoknál, a folytonos kül- és belháborúknál, az elemeknek kérlelhetetlen rombolásánál egyébre, rendesen a pórnép nem is emlékezik!

És vajjon ezen népünk nem-e elég fogékony arra, hogy nemzeti értékünket, hajdani nagyságukat érezné is? — Nem képes-e arra, hogy a hol valamit hall, vagy lát azt belső szemeivel is látni és megérteni tudná? Sőt ha kellőleg felbuzdíttatik, *önérző magyarrá lenni, és eszmékért áldozni nem fogna-e?* — Csak ne legyen szédelgő, a ki vezeti, követője lesz józan érzésű népünk és ha a vezető kitartással is bír, mi nálunk, valljuk be, gyakran szokott hiányzani, a búzdító szót a legjobb eredmény fogja követni.

*

Mit mondjunk még a hazai történelemből vett *színdarabok* hatásáról. *Vallási* szempontból tekintvén azon régi szentirási előadásokat, csakhamar látjuk, hogy az izlés elaljasodásával a legszentebb jelenetek is idővel botrányosokká lettek, és a szentélyből kiküszöböltetvén, később ismét a tantermekben foglaltak helyet. Azért ki színi előadásinkról a múlt korban értekezni kíván, lehetetlen, hogy az *iskolákban előadott történelmi és zenészeti darabokat* fel ne említse.

Ez a történelmi érzéknek keltésére és elevenítésére hatalmas rugóúl tekintetvén, nem csoda, hogy a lánglelkű, az ifjúságot magával ragadó *Guzmics* Izidor *Pannonhalmán*, mint a theologia tanára ismét életbe léptette, az előadások által hallgatóit a nyilvánosság elé lépni késztette. A tágas ebédlőben farsangkor, sok egybehívott vendég előtt, maga által írt, és jelmezekben előadott darabokkal a hazafiúi érzést keltette, a magyar nyelv iránti szeretetet a rend tagjaiban élesztette.

Természetes, hogy a játszók kispapok levén, csak férfi személyzetre valának e darabok írva, és egyáltalán a magyar történelem egyes mozzanatai dramatizálva fordúltak elő.

Guzmics után ezen előadások szintén szüneteltek, a sokféle ruha a molynak esett áldozatúl, s mai napon már annyira jutottunk, hogy e nemzeti színdarabokat, melyeket írt vala, még névleg is alig ismerjük. Fordúltak ugyan elő nagyjainknál is műkedvelők

színdarabjai, mint erről a palotáikban vagy mellettük levő színházak is tanúsítják. Igen érdekes lesz megtudni, hogy a belgák királynéja, Mária Henriette, ő felsége királyunk neve napjára nemcsak egy hazai tárgyú színdarabot írt magyarúl, azt József főherceg ő fensége családjával Alcsuthon előadta, de még a színfalakat és a diszes függönyt is saját kezével festette! Patachich Ádám nagyváradi megyés püspökről tudjuk, hogy nagy zenekedvelő volt, és hogy udvarában a zenészeket nagylelkűen pártolá. Hálás dolog lenne, ha ezen kedvteléseire valaki napfényt derítene, mivelhogy ezekről még különféle mesék mondatnak el mai napon is székhelyén.

*

De helye nem levén itten annak, hogy a miatt panaszkodjunk, a mi másutt szintén hasonló sorsban részesült, a kitűzött munkaterv szerint iparkodjunk inkább tovább is *hasznos javaslatok* által oda törekedni, hogy a mit eddig silánynak, nemzetellenesnek ismertünk fel, azon idővel segitsünk, hogy az utókor működésünket áldja, míg mi elődeink hibáit, mulasztásit kerülni igyekezünk.

*

Látjuk még azt is, mennyi bajunk van nemzeti darabjainknak a *színpadokon* való *hü* előállításával! Itten nem szólunk az ujabb salon-darabokról, hanem ama régi korban játszókról, melyekről vajmi kevésnek van helyes fogalma. Iparkodtak azon segíteni Europa nagyobb színházainak igazgatóságai; kiadtak ruházatot ábrázoló csoportokat, egyes személyek hű képeit, bútorokat és egyéb a színpadokon előkerülő tárgyakat, mindenütt a szükséges épitményi részletekkel, hátterekkel, stb.

Példányszerűek ebben a *meiningeniek*. De mit mondanak mind ezekhez színészeink; ők, kiknek minden kor hű képviselőinek, a nemzet kifogástalan tanitóinak kell lenniök? mit a női szereplők, kiknek inkább érdekükben áll saját kecseiket külsejükben kitüntetni, értékesíteni, mint a darabban jelzett személyt saját kora szerint ábrázolni! És higyjük el, bár csekélységnek látszassék, a maszkok követelt hűsége gyakran fogják legnemzetiesebb darabjaink hatását azért is csökkenteni, mivel a külső a szavalásnak, az alak a kornak meg nem felel. Tanitóivá válnának, mint rendesen állitják is, színészeink az egész nemzetnek, de csak ottan, a hol darabjaikat rég elmúlt korukhoz, a hol ezt a darab kivánja, átidomítják. Előképekben, bár nem igen bővölkedünk, de azért még is fordúlhatunk a bőképű »Bécsi krónika-«hoz, falfestményeinkhez, *Matejkó* csoportjaihoz, a berlini színház Kretschmár-féle képeihez, a Bikkesi magyarországi, megyénként feltűntetett paraszt és úri ruhagyüjteményéhez stb.

*

Már ha lennének, hol is vannak ama nemzeti *ünnepélyek*, melyek, — midőn az egész nemzetet vagy egyes ünneplendő városok népeit, vagy kitűnőbb fiainak rokonit összegyüjtik, — a dicső hajdanról szóló beszédekkel való lélekemeléséről, vagy nemzeti emlékeiről, gyönyörködtető hajlékokról, emlékcsarnokokról, buzdító szobrokról, emléktáblákról, és a jövő századoknak szóló felíratokról gondoskodnak?!

Szintén nehezemre esik bevallani azt, hogy az ilyen nemzeti szellemű *ünnepélyekről*, nagyszerűen jellemző *menetekről* csak a *külföldi* tudósitásokból van leginkább ismeretünk.

Tagadnunk ugyan nem lehet, hogy már az első vezérek korában gyakran fordúlnak elő a névtlen íróban nagy áldomások, az igriczek tréfás énekei, és a hangszerek összevegyűlő nótái, melyek a sípoktól és czittaráktól eredtek; sőt hetekig tartó tornák és lóháton való fegyverjátékok; említés tétetik a fiatalok játékairól, leginkább pedig Bongarsi leirása után azon külön munkában, mely Mátyás királyunk lakodalmáról, a királyné koronázásáról és Buda várába való bemenetéről szól, és minden étkezési, ruházkodási, tornászati jelenetről részletesen emlékezik. Különben hijában kutatjuk át történetünket, eredmény nélkül forgatjuk könyvtárainkat, képgyűjteményeinket, csak ritkán fordúl meg az, mit nyugaton oly könnyen s oly nemzeti haszonnal hoznak a városok színpadjaira, a mivel nemzetiségüket a nézők előtt bebizonyítják, nemzeti dicsőségükről folyvást szónokolnak, s azt nagy királyaik, vezéreik, tudósaik *szobraival* örökké elevenítik.

Attól tartok, hogy szaktársaink avval vádolandanak, hogy messzire elhajítottam a sulykot, midőn alaposabban iparkodom a kezdetig visszamenni és bebizonyítani azt, hogy már a legrégibb korban, egyes törzseknek helyváltoztatásán, egész nemzeteknek fogságba való vitelén kivűl, léteztek már az ősrégiségben körmenetek, melyekben ezer és ezernyiek vagy isteneiket körűlvitték, azok szekerei által vallási lelkesedésből összehagyák magukat tiportatni; vagy diadalaik emlékeit az otthon maradt népek előtt fitogtatva, a temérdek arany- ezüstöt, a legyőzött városok hű képeit, a lánczokra fűzött királyi családokat és a rabnépnek egész csoportjait, néha saját békózott embereiket is ámításúl, a fővárosban bemutatták, és ilyen diadalmenetek segélyével más szabad és bátran harczoló nemzetek leigázását, és kirablását bebizonyították. Valóban reájuk illett az, mit *Tacitus Agricolájában*, 30. fejezetben mond: Raptores Orbis! stb.

Vallási értelmüek valának az elsőbb *körmenetek*, és ezekben a *nemzetiesség* csak annyiban tűnt fel, a mennyiben ezt a mindenható papi szövetkezetek tűrték, és mint az ősrégi vallási emlékeknek átvételében megengedték.

Tudjuk, hogy a legrégibb korban, egyházi színezetű mutatványok magukba a templomok szentélyeibe becsempésztettek, mig nagyon is pongyola alakjaik és azok érteményezése miatt onnét ismét kiűzettek; és valószínűleg a sokszavú, énekes passiók kezdetét képezték. Innen maradtak reánk a Bethlehemek, a Miklós jelenetek, az Ammergau-ban divatozó nagykezű kinszenvedési mutatványok!

Thuroczynk szerint (II. XXI fej.) már Leo pápa fényes papsága élén Attilát a világ fővárosának kimélésére birta. Hányszor nem jött a középkorban valamely város papsága, teljes egyházi díszben, keresztjeivel, szentség-, és ereklyetartóival a bevonuló egyházi vagy polgári hatóság elé, ezek által a békét hirdetvén és a győzőktől ugyanazt a keresztény vallás nevében kérvén!

Emlékezünk még magunk is azon időre, midőn *Scitovszki János* mint Magyarország prímása *Nagy-öreg-Mária-Czellbe* vezette a magyar néppel a főpapokat, az ország nagyjait, a számnélküli hivőt; évenkint megújúl *Buda* várában a sz. István ünnepélye, Győrött pedig *sz. László* ősrégi ereklyéjével tartatik az ájtatosok körmenete.

Ilyesminek nyomai még mai napon is fenn vannak, a menynyiben a koronázottak vagy egyháznagyok fogadtatásinál a testületek, még a zászlókat biró czéhek is megjelennek, bár nagyon sokáig egyedül az izraeliták hozták el ünnepélyesen a szentelt törvények tekercseit!

Képben megörökítve látjuk a *pozsonyi főegyház* falán, egy kigyódzó vonalban, minden résztvevőt feltüntető egy körmenetet, melyhez hasonló képek, úgy látszik, gyakoriabbak valának, mint p. o. egyik *török fővezérnek* Bécsbe való bevonúlása, a m. királyi egyetemnek áthelyezése Budáról a pesti Pálosok régi székházába stb. stb. és még mások, melyek a főváros könyvtáraiban, és Lanfranconi jeles magán gyüjteményében őriztetnek.

A mint a nép közt az *iparos* osztály kezdetben az épitői társúlatokba összeállt, és azokat szabályozván, határozataikat a többi iparosokra, főképen az úgynevezett *ajándékozottakra*, mint *czéheket* átszármaztatta, úgy gyülekeztek gyakran, lakodalmak, sőt más ünnepélyek alkalmával nemeseink, birtokosaink a *tornákra*, melyekben eleintén gyakran az igazság megtudásában fáradozván, a királyok által kinevezett bajvívók is szerepeltek.

Ezen játékok előkészítői voltak a valódi háborúknak; de idővel itt tanúlták a fegyvergyakorlatot az *apródok*, hogy a lovagi rangra emeltethessenek, és a mi a lovagok egyik fő tisztje volt, az *egyháznak* mint *lovagszerzetesek* szolgáljanak, vagy a *nők védel-*

mében, hogy utóbb az értük vívott hős összeütközésekben, kezeiket elnyerhessék.

A nyert, bár csekély értékű női díjakat, kesztyűket, kötött öveket, himzett szines kendőket stb. sokszor diadal és ragaszkodás jeléül évek során át lobogtatták zászlós lándzsáikon, és imádottjaik iránti kegyeletből sisakjaikon viselték.

A lovagoknak a világ és ellenségek ellen erődített *várait* gyakran látogaták a *garabonciás diák*-féle ide-oda kószáló *énekesek*, a nálunk is e korban ismert *igriczek*, kiknek feladata vala a keleti regényeknek, vagy a hazai hősek tetteinek, a nemes urnék kalandjainak versbe szedése, és lantjaik mellett éneklése. A mily kóborgó, állhatatlan és kalandos volt ezeknek az élete, úgy gyakran felhasználtattak különféle házassági kötések kieszközlésére, üzenetek vitelére is; de tárgyuk ritkán lehetett általános, s igy a nemzet életébe nagyon is belevágtak.

Egy másik díszmeneti mód a *fejedelmi* koronázásoknál mutatkozik. Ünnepélyesek a *bevonúlások*; az ország nagyjai tüzes paripákon jelennek meg, az urasági egyenruhák díszlenek a pompás hintókon. Ilyenkor jelennek meg a festői banderiumok, épűlnek a diadalkapuk stb. Ezen fényes meneteket követik a királyi ebédek, a rendeknek bőséges megvendégelése, harczi játékok, katonai gyakortalok stb.

Ilyen alkalmakkor már van módjuk a szereplőknek a *nemzetiség* kitűntetésére is. Ott van a lovagsereg, feltűnő nemes paripáikkal; ott a főpapság lóháton; a főurak, a koronás királyok testőrei stb. Ezen menetek különféle korokba feltüntetik az *ősrégi magyar ruhát*, a különös hajviseleteket, a későbbi, összecsapható chapeau-bas-kat, a gyiklesőnek gunyolt rövid kardocskákat, és ismét az ujonnan felkapott, úgynevezett, de a valódi magyar öltözettől elütő, *díszes magyar ruhákat*, ugynevezett *mágnások* ruháit mutatják be a kiváncsi nézőknek.

E helyen fel kell említenem egy magyar főurnak, *Batthyány Tivadarnak hajóraját*, melylyel *Bécsből* a *Dunán Poszonyba* leevezett. Ugy látszik, hogy a hajózás iránti szenvedély e főnemességű családban legujabb ideig megörökösödött, és a magyar tud. Akadémia egy tekintélyes, bár kevesbé használt könyvkincscsel bir, mely mind ipartárgyi iratokat foglal magában, és a régi birtokosnak érdekes jegyzeteivel van értékesitve.

Az említett kép, nagyobb és kisebb alakban tűnteti fel a Dunán uszkáló *óriás hajókat*, melyek nagyobb termeket is foglalnak magukba s külön hajón viszik a zenészeket; a parton pedig díszhintóval oda ért a királyné, a nádor és ama kor szerint magyarosan

öltözött főurak, hogy a vállalkozó szellemű herczegnek művét csodálják.

*

A *nyilvános utczai díszmenetekről* szólván, szavunk csak ott lehet, a hol nekünk ezen menetek még némi beavatkozást megengednek. Mondtuk már, hogy egyházi, és szoros szabályokat követő nagy úri menetekről e helyt nem szólandunk, szorítkozzunk-e tehát a *polgári, a nemzetesítést még megengedő menetekről*, mint például a circusokban a népeket csábítgató nyargalásokról, a kötéltánczosok és panorámások dobolásiról és trombitálásiról! stb.

Mind ezek, ha csak a pénzkeresés és a bámúlók ámítása, czéljuk, alig esnek keretünkbe, ezek a népnek műveltségét alig emelik, tudományukat ritkán gyarapítják és csak úgy fognak lassankint elmaradni, amint már az annyira kedvelt *hetz*-ek, a medvetánczoltatás, a tevék futkározása, a kutyák, a majmok ugrándozási lassankint, nézők hiányában elmaradtak.

Mennyire iparkodott a lipcsei diadal után az ország fővárosa a Ferencz király által Buda látogatására meghívott uralkodóknak magasb élvezetek után hódolni és a Dunán bemutatott világított csónakok által, melyek fordúlataikban betűket alakítottak, más nemzeti mutatványokkal is kedveskedni, eléggé bizonyítja az, hogy Majerffi lelkész a magyar paraszt életet is feltüntette, a mennyiben gyönyörű nyájaikkal a gulyások, csikósok, kanászok, különféle ünnepi ruhájukat, de bámulatos ügyességüket is bemutatták. Azonban azt is tudjuk, milyen baja van mai napon a fővárosnak avval, hogy évenkint mostan p. o. *sz. István* nemzeti ünnepén, az országból ide sereglett temérdek *nép* előtt, *népies látványságokat* rendezzen? Mily idegenszerű, kedvetlen, és lehetne mondani, semmit sem jelentő, majdnem kificzamodott jelenségekhez kell nyúlnia a bizottságnak, miszerint a kíváncsi népnek csodaszomját csak némileg eloltsa, de hazafiúi érzelmét egy szemernyivel sem emelje!

Könnyebb neveket változtatni, czímereket kicserélni, utczákat elkeresztelni; de azt, mi a nemzettől nem származik, mi annak izlését nem érinti, azt mint a szomszéd sógorét tűrni kész a magyar nép; de maga mint bohócz szüleményt, ha mindjárt »Paprika Jancsi«-nak is hínák, hidegen fogja az ilyet venni; amint a kötéltánczosságot, óriás-féle productiókat, trapez-repülőket, ringelspieleket németnek valónak tartja – és legutolsó, megvetendő, csak a legnagyobb szükségből elvállalandó kenyérkeresetnek nézi.

A *loragok* önvédelmi rendszerét követve, lassankint a *városi polgárok* is *elzárkóztak*; egyes czéhek a város őrtornyainak védelmére vállalkoztak, és felfegyverezkedvén, a *rabló nemességnek* fogat

mutattak jól védett bástyáikról; míg végre az *iparosok* és a *parasztok* háborúi annyira vitték a dolgot, hogy a városok területein akármilyen *nemesnek* azon felül még *polgárrá* is kellett lennie, a polgári jog gyakorlatát a városok iránti hűséggel meg is érdemleni!

Visszatérvén a nyilvános körmenetek különböző fajaihoz, meg kell vallanunk, hogy mind ezen *felvonásokat* felülmúlják elevenségre és változatosságra nézve a *polgároknak*, mai napon majd a divatból kiment, *nyilvános menetei*. Emlékszem gyermekkoromban, hogy a fegyveres polgárság saját zenéjével miképen tisztelgett az úrnapi körmenetnél, a nagyobbszerű koronázási ünnepélynél, társaik temetéseinél stb. Magának *Pozsonynak* háromféle polgársága volt, azaz: a *lövészek*, a *vadászok* németes alakban (a váraljai lövész-egylet külön polgársággal bírt) és a *magyar ruhájú kapások*, kikhez hasonlók még mai napon is a budapest-józsefvárosi polgári katona-féle maradványok, ezek többnyire magyar iparosokból és szőllősgazdákból állottak.

Az előbbiekből, t. i. a *lövészekből*, mely egyesület talán a polgárok legtöbbjeit foglalta magában, kerültek ki az országban majd egyenlő ruházatú más *lövészek*, kiknek lovas *örnagyuk*, saját zenéjük, *lövőházuk* is volt. Ezek tartották májusban, egyik vasárnapi délutánon a *kivonulást*. Élükön mentek a *czélmutatók* táblákkal, melyeket a *Zichy*, *Pálffy*, *Grassalkovits* és *Viczay* családok értékes jutalmakkal díszítettek fel.

Ezen meneten kivül folyt vasárnapokon kint a *lámpáknál* is gyakorlott *czéllövés*, a *lúdlödözés*, a *kecskebak*-féle jutalmazás, stb. Volt e lövésztársulatnak *harczi* emléke is, t. i. egy *díszserleg*, mely jelenleg a pozsonyi városi múzeumé. Vajjon a lövölde egyik alsó, jobbra eső termében megvan-e még ezen polgárság hősies kivonulása *Pálffy* diadala alatt Esztergom felé, mely talán Ortelius után emlékül ki volt pingálva, nem tudom.

A vitéz *városi polgárságnak*, melynek helyét mai napon a naponkint inkább fejlödő *tüzoltóság* foglalja el, akkor, midőn falaik ostromoknak valának kitéve, helyük ki volt jelelve az egyes bástyákon, mint ezt név szerint majdnem minden egyes erődített városoknál be lehetett bizonyítani. De a *körmenetek*, melyeket a polgárság tartott, nemcsak a katonai szellemnek fentartására szolgáltak, hanem arra is, hogy minden czéh egyszer egy évben, a *czéhládát*,[1]) mely az adott felségi kiváltságokat magában rejté,

---

[1]) »A czéhládákkal való körmenetek Magyarországon«, melyet 1877 ben a *Századok* ban közlöttem l. u a. évfolyamatban az 563-ik és k. ll., a hol az eperjesi gombkötökről szó vagyon. A *czéhekről* említés van a többi közt a »Győri Történ. és Régészeti Füzetek« II. köt. 68. 171. —

az uj, választott czéhmesterhez ünnepélyesen átvigye. Ezen láda, mely gyakran csakugyan pompásan volt kiállítva, *mintegy szentsége* volt a czéhnek, és a mint ezen láda feluyittatott, a *kalaplevétellel tisztelték*, sőt előtte semmiféle illetlenségbe keveredni nem volt szabad.

A *czéhtartás* gyakran ivással volt összekötve és főleg az uj mesterek felavattatásánál bő étkezéssel is. Megvannak még muzeumainkban az öblös czinkorsók és a nagyszerű agyagkancsók! Remekelések, p. o. a mészárosoknál, kisebb városokban igazi népünnepekké váltak, és a *szücsök* czéhládáját midőn átvitték. A kitömött állatokra, és a teknőre alkalmazott lófejekre és gyalogló nyargalóczokra, huszár öltönyben, mai napon is gyermekkoromból, a magyar *Tatáról*, hol hazám nyelvét a gymnasiumban tanúltam, nagy örömmel emlékszem vissza.

A divatból úgy látszik elmaradtak az *estélyi*, családi értelmű *zenék*, melyek leginkább kisebb városokban, melyek iskolákkal bírtak, majd *minden estélyen* hallhatók valának. A zenekart maguk a diákok állították össze, és alig volt pajtásaiknak valami tiszteletre méltó tárgya, vagy kedvese, kit ilyen módon ki nem tűntettek volna. Ugy látszik, mai napon kevesebbé mívelik ifjaink az erre alkalmas zeneszereket, és ha kell tisztelegni, ezen kitüntetésfélét fáklyásmenettel, banquettel és tánczczal kötik össze; a zenét pedig a nemzeti bandákra bízzák.

Az *időszakokat jellemző, jelmezes meneteknek* kétségen kivül a látottra nézve is roppant nagy kifolyásuk van nemcsak a régieknek helyes és könnyen elsajátítható ismeretére, a hajdan egymásután való művelődési állapotok felfogására, az újabb, gyakran czélszerűbb vagy könnyebb kezelésű készleteknek megkedvelésére és a bennük talált boldogitásunkra szolgáló óriási vívmányokból származó haladásunkra, valamint azokból eredő saját időnk dicsőítésére; — de tagadhatatlan nagy befolyásuk van a *hazai színművészetre* is. Nézzük csak a *meiningieket* és más udvari színpadokat, korszerű diszítményeikkel, butoraikkal és nemzeti, hű ruházatikkal; miként mindezek régi festmények, arczképek vagy halotti képek nyomán, fennlevő régi könyvek illustratioi után feleleveníttetnek, és megkedveltetnek!

Egészen másképen tűnnek ezek úgy fel, mint amottan, a hol a bensőbb, helyesebb tudat ellen, a személyesítés az *előadók kényére*, vagy *kecsek kitüntetésére* szolgál, és a ruházat vagy részben

III. 272. 347. ll. Továbbá a »Századok« 1878-iki foly. 94 és kk. ll. Igen érdekesek azon czikkek is, melyeket *Findura* Imre úr az »*Ipartársulati Lapok*«-ban, 1883-ban ugyszintén az »*Egyetértés*«-ben 1882-iki évben közölt, a hol az iparosok, jelesen a *szücsök* körmenetei leirvák.

vagy gyakran egészen is *előpéldány nélkül* tűnik fel, és az előadandó korszakot teljesen ignorálja.

Másképen áll a dolog ottan, a hol a művészek *farsangi bohózatokat, művészünnepeket* gyakrabban rendeznek. Az egész diszítményt, a ruházatot, személyeket *valódi művészek* állítják ki! Ott természetesen mindennek összhangzónak kell lennie, és a kitűzött kerethez alkalmazkodni is.

Hogy ez *sok pénzbe kerül*, bizonyos; de ha pénzért mutogattatnak hasonló képek, azok a költséget, a dicsőségen kivül, rendesen be is hozzák!

Mint rendesen, *vendéglőinkben* találjuk a *falakon* a négy *évszak* képeit, vagy az *elemeket* és az öt *világrészt*, továbbá különféle kétes, de egyáltalán nem nemzeties képeket; ezeket többnyire egykedvűen fogadja népünk, a mi talán a szomszédokat feleleveníti és mulattatja.

Egészen másképen hatnak népeinkre az *életükből merített jelenetek*, mint a *lakodalmakhoz* való hivatalos meghívások; a *farsangi nászmenetek* akár gyalog csoportokban történjenek, akár portfelverő és a nászajándékokat vivő, süvöltő és lődöző lovasoktól környezett szekereken. Diszlik itten a nemzeti öltözet, a felpántlikázott botok szerepelnek a háromszínű szalagos koszorúkkal és azokat faluról-falura kísérő czigányzenével. Ezeket a nép szereti, sőt követeli, de szereti a paraszt *lóversenyeket, a mozsározást* és messze hallható *harangozást;* ünnepélyt képez bár szomorút a *katona-állítás;* ellenben vidáman kíséri a *pünkösdi királynét*, örvend a *czipózásnak*, a *tojásdinak*, a *molnárok lovasdi ugrándozásinak;* a *vásároknak* és *búcsúknak*, a *fonókáknak* és a *kukoricza-fosztásnak*, sőt még a halotti *toroknak* is!

A parasztnép ünnepei közé számíthatjuk még a *juhnyírást*, az *aratást*, a *szüreteket*. Az előbbinek bevégeztével magas póznákon viszi a felföldi nép a *kalászkoronákat* és egyéb mesterséges fonatokat a learatott föld urához. Ekkor, talán a legrégibb szokásokat követvén, vígan danolnak! A szüretek most a régieknél sokkal egyszerűebbek; a sok zenének, terített asztaloknak, mozsározásnak, tűzijátékoknak stb., mi többnyire csak hírét hallottuk.

Ritkább lehet, de azért divatos az is, hogy a *csordapásztorok* három-négy harsonát fújva, a koszorúkkal feldiszített bikákat és a legszebb fejősöket körűlhajtják, és csak ezen körmenet után bocsátják ki legelőre.

Visszatérve a *városokra*, mit mondjunk a látogatott *lóversenyekről*, a *regatták* küzdelmeiről, a *tornászati* és *uszodai* ünnepélyekről, a tömeges, *ruhákban való úszásokról* stb.

Sok ilyen mozzanat fordúl elő a városokban, sokban régi nemzeti vagy a bevándorlott népektől örökölt szokások tűnnek

föl; használnak is némelyekben nemzeti ruhát, háromszínű szalagot, magyar kiáltásokat, emelgetik a boros kulacsokat; de az, mit a néppel el akarnánk éretni, azt, hogy *magát szívesen magyarnak vallja,* hogy ilyes alkalmak előfordúltával a hazai történelemre is gondoljon, ezt ha elérni akarnók, akár a régi jó szokások visszaidézésével, akár más újabb nemzeti fordúlatok koczkáztatásával jobban kellene törődnünk.

Sokba kerűlnek, az igaz, a *díszmenetek,* melyeket a Lajthától a Seine-ig, és ismét a jeges vidéktől kezdve az afrikai partokig rendeznek. Azt, mit az olasz *carneváljain* előidéz, mit nappal álarczozva, coriandolikat szórva a pezsgő utczákon, pajkoskodva, kiabálva, a politikai hatóságokat kigúnyolva, a házbeli belső rejtényeket is kitárva, merhet és tesz, azt minálunk aligha fogjuk valaha elérhetni, mert ahoz hiányzik a merész hajlam, a túláradó vígság, a korlátlan kedv, a majomszerű mozgékonyság, a serény gondolkodás, és még száz más dolog, mely ázsiai fajunk vérében nem gyökerezik, természetesen nem foly belőle, mesterségesen pedig alig utánozható úgy, hogy élvezetessé váljék.

Egyébiránt úgy látszik, hogy a *tombolajáték,* mely az olasz örökké kék ég alatt, teljes szabadsággal az utczákat élénkíti, nálunk is kezd honosodni, bár itten, zárt termekben, csekélyebb közönséggel sokkal csendesebben szokott lefolyni!

Mintegy restelkedve emlékszünk vissza azon kisérletre, melyet az idei májusban a kiállítás alatt, jótékony czélra, *Corso-menet* névvel rendeztek. A nézőség nagy dolgokat várt, 248 kocsi virághányó közönséggel, lampionokkal és fáklyákkal volt fennen hirdetve; mondják, hogy az artézi kútnál lett légyen valami látványosság; az Andrássy-uton a közönség nagy türelemmel várta a fényes kifejlődést, a szokatlan menetet, de megcsalódva, elégedetlenűl oszlott szét a mást váró nép, mert a sötétségben botorkálók fennen bevallották azt, hogy Budapest éjjeli komorságát, ilyen menetek nélkűl is jól ismerik!

Mit mondjunk még azon *mulatságokról,* melyeket ifjúságunk a zöldbe való kivonúlások alkalmával *májusban, juniusban* rendezni szokott, és a hol csakugyan legillőbb lenne labdázni, katonásdit játszani, tornászni és a tanár urak által szerkesztendő elmésebb játékokban, kifejlődésekben az időt hasznos testmozgásokkal tölteni, magukat hazafias énekek elzengése mellett edzeni, és ilyeneket évenkint vagy osztályokkint is üdvösen változtatni! Ide sorozandók a háladatosság ünnepjei, a tanítók és nevelők név- és születésnapjai, a sorozat felolvasása utáni vagy előtti egyes dialogusok vagy színjátékok stb. Mit mondjunk a templomok, iskolák vagy egyes hírnevesb házak felavattatásiról, különféle nemzeti intézeteknek való átadásiról? Hogy mindezekre az ifjúság

alkalmas, sőt ezekkel szívesen foglalkozik is, eléggé mutatják a sz. Mikulás-féle, valamint a 3 sz. királyok jelmezes előadásai stb. az iskolai jelmezekben tartott párbeszédek, pásztori játékok előadásai és más nemzeties szavallatok.

Tapasztalásból indúlva, csak a *lelkes főnemesség* és *áldozatkész vagyonosb középrend*, az iparosok serege, a hol t. i. a gyárak által feleslegesekké még nem lettek, tehetnék meg az alapot népies, de *történelmi körmenetekhez!*

*

Katonai mutatványnak illenék be p. o. az. ha egy szövetség összeállana, mely a fennlevő képek, fegyverek vagy hiteles leírások után bemutatná élő csoportozatokban *ősrégi királyinkat, nemeseink akkori díszeit s fegyvereit* és a régi egyenruháikban a nálunk majd egészen hiányzó polgári segédseregeket.

*

Mily érdekes képet találnánk p. o. a *bevándorló* magyar népben; férfiak, asszonyok kisdedeiket hátaikon czipelve, kísérve állatseregeikkel stb. *Sz. István, Sz. László* királyaink tanúlságos episodjait, az *arany bulla* kiadását, a *királyi udvart* magyar és külföldi nemeseivel, a *Gentilis* bibornok alatti pesti gyűlést; *Mátyás* király udvarából egyes mozzanatokat, az *ausztriai* királyokat, *erdélyi* fejedelmeket, *Mária-Therézia* királynét, *József nádort* stb. állíthatnánk itt elő. Továbbá *V. Ferdinándot* magyarjai közt Pozsonyban; a lánczhid alapja letevését, a *csángók bevándorlását*; stb.

*

Vagy *nem lenne-e nemzeties a kihaló félben levő magyar ipart* feltűntetni. Egyes, diszített nagy padozatu szekereken, mint a hajdani Thespis-féle saraglákon, nem történhetnék-e a *halászat, vadászat, szövés, agyagmivesség, kovácsolás, malom-ipar, szürszabók, szücsök* stb. előállítása; mily szép lenne ez és még hozzá, mivel többször, ezen mozgalmas és látogatásokra hajlandó korban, ismételhető, mivel végre több más városban is mutatható, vajjon nem rejt-e ez kivihető nemzeties eszmét?

*

Hasonlólag a *földmivelés, bányászat, szőlőszet, a vas- és agyagipar, a halászat, mész- és szénégetés*, egyáltalán iparunk, sőt müvészetünk; vagy a hazánkat lakó: magyar, horvát, szász, szláv, román, sokacz, szerb, ezeknek különféle testalkata és ruhája nem lenne-e eléggé érdekes és a mai kiállítás következtében könnyen is előadható képcsoport? Váltanák fel ezeket a tengeri partlakók, hajóikkal, mozdonyaikkal stb.

Épen az elrendezés rokonságánál fogva eszembe jön, mit gyerekkoromban a *koronázás* alkalmával Pozsonyban láttam.

Régi dolog a keleti népeknél az, hogy nagyjaik, fejedelmeik elé nem jőnek anélkül, hogy valami ajándékot nem vinnének. Ismeretes azon kép, melyen két magyar Zsigmond király előtt jelenik meg s a hozott ajándékokat lábaihoz teszik!

Ujabb korban, de sokkal ünnepélyesebben vonúltak el a primás-téren a pozsonyi polgárok és kapások, a koronázott király előtt a süteményekkel, az összekötött nagy szőlővel, borral a hordókban. Ezen kép mennyi változatosságot engedne meg?

Kétség nem lehet, hogy ezen szokás egyik maradékai a kövér *Márton-ludak,* melyeket még mai napon is pozsonyi polgártársak a királyi család elé visznek, t. i. az izraelita község képviselői.

Ezen ajándék-vitelnek példájára viszik vagy legalább vitték gyermekkoromban a jó *dévényiek,* Pozsony szomszédjában, egyházi körmenet közben a lelkésznek a roppant nagy dunai *halat,* mert azon alkalommal a *halászok* czéhe nagy sajtárt vitt magas póznákon, úgy mint más czéhek úrnapján védszentjeiket hasonlólag zászlókon, vagy az ácsok Sz. Józsefet, kifaragva maguk előtt hordozzák póznán és kifestve!

Egyébiránt részletes adatok hiányáról ne panaszolkodjunk. Eleget talál az, ki a *Századokat* figyelemmel forgatja; eleget, ki *Szinnyei* Repertoriuma történelmi részét lapozgatja, és nemcsak a régi pesti *hetz*házról mint barbár mulatságról akar olvasni, hanem a Betlehem-járókat, buzakoszorús menetet; lakodalmi, falusi, házassági stb. szokásokat, a bihari leányvásárt, baranyai népszokásokat, husvéti korbácsot és öntözést, a pünkösdi királyságot és rózsaünnepet, bőven fogja roppant sok más ilyen adatokkal leírva találni.

*

Ha azt kérdezik tőlünk, miként kell a *történeti müvek illustrálásánál* eljárnunk! Hiszem, hogy e kérdésre igen röviden fogunk felelhetni. Meggondolván azt, hogy akármily történeti jelenetek legyenek azok: harczok, gyűlések, békekötések vagy fejedelmi találkozások, azok, ha csakugyan léteznének és *többnyire a képzelet után,* tekintvén a távlatot, a csoportozások szépségét stb. a legujabb időkig készűlnek. Elég példa van reá az illustrált történetekben, az illustrált füzetekben és a képes ujságlapokban. Még a számos arczképek is mennyire különböznek egymástól, a mennyiben t. i. a szerkesztők gazdagabb volta, a megbízott művész remeklése jobb vagy rosszabb képeket hoz! de azt, hogy az előpéldányhoz *hűek* legyenek, alig fogjuk tőlük követelni.

Igy tehát leginkább a valóban létező tárgyakat, t. i. az Archaeologia jó metszeteit lehet hasonlóknak venni, a történeti képekről pedig meggyőződve kell lennünk arról, hogy a műv-

nek képzelő tehetségétől, helyes felfogásától, a festő ügyességétől, és legtöbbször annak azon kornak ismereteitől függenek.

*

Más kérdés, mely tárgyalás alá kerülhet az: *vajjon miképen kell felolvasni!* Hogy ettől, miképen történik a felolvasás, sok függ, tagadhatatlan. Mindég legelső helyen áll a szabad szóval elmondott értekezés. De hányan vagyunk, jelesen az öregebbek közt, kik az emlékezetnek hanyatló félben való léte miatt az irást nem nélkülözhetjük! — Ezek tehát az első, ajánlott módot fogják követni, nem akarnak bő-idézet-forrásokká lenni, és unalmasakká válni, hanem munkálatukat a kitüzött időhez, és a hallgatóság minőségéhez kötni, úgy, hogy elhagynak mindent, mi szorosan a tárgyhoz nem tartozik, és csak azt fogják felolvasni, mit az olvasó nem könnyen nélkülözhet, vagy a mit a lélekölő unalom is, a legnagyobb érdekeltséggel meghallgathat.

*

A *történeti kiállítások* rendesen attól fognak függni, hogy mit foglal a kiállító nemzeti muzeumába.

Nem kételkedhetünk, hogy legjobb lenne egy olyan nemzeti muzeumot összeállítani, a *mely mást, mint igazi nemzetbeli tárgyakat nem foglal magában*, vagy ha a nemzeti ipar- és művészet még a muzeumot nem tölti be, akkor legalább néhány termet fog nemzeti muzeumnak szentelni. — Egyes honi részleteket látni a pozsonyi, soproni muzeumokban, leginkább képviselvék ottan a helybeli és vidéki agyagmívek, czinkorsók stb.

Az ily nagyobb nemzeti muzeum előképe lenne a *St. Germain en Laye-i*, bár ottan is a *gaul* tárgyakon, a franczia nemzet méltó büszkeségén kivül, más p. o. magyarországi tárgyakat is fogadtak el, ha a kiállított gaul tárgyak korszakaihoz tartoznak, vagy azoknak bővebb ismereteihez valók, velük hasonlók, stb.

Vagy ha közelebbi példákat keresünk, nem látjuk-e, menynyire szükséges egyes magyar iparágakon segíteni, nehogy üzelmeiket egyedül a nemzeti muzeum gyüjteményéből ismerjük meg, nehogy csak a magyar, többnyire roszul rajzolt czímek, legyen a nevezetesség főoka, hanem a munkának valódi érdeke, jósága, honi izlése! Még emlékszünk, hogy voltak német vargák, és szabók mellett csizmadiák, szűcsök, szűrszabók, gombkötők, gubások stb. Ezen mesterségeknek nagy része jelenleg csak a pórnépnek dolgozik, pedig a magyar városok fejlődése tekintetéből ezen mesterségeket is kellene ápolnunk, azokat ősiségükre figyelmeztetnünk, jelvényeiket, kiváltságaikat, zászlaikat fentartanunk. Igaz, hogy ma már eltűntek a várak és városok kapui alatt felakasztott *óriási*, vagyis ősrégi állatok csontjai, de az is igaz, hogy ugyanazon városokban találjuk még a régi katonai szellemet tanúsító

ruházatot, ott lógg még a petárddal beütött kapu szárnya, ott őrzik a mentő Pálffy és Schwarzenberg képeit, stb.

Milyen változatokat találhatnánk a történelmi emlékekben, népszokásokban, ha hazánk nevezetesb helyeit átkutatnánk!

Hasonló, bár ez sem kiválólag német, a »*nürnbergi* germanisches Museum, mely igen sok tekintetben valóban példányszerű és utánzásra érdemes; végre említhetnők itt a *müncheni* bajor muzeumot, és a bécsi régiségtár azon részét, a hol ama fegyverek és szerszámok, melyeket különféle helyeken találtak, s az emberekkel együtt, kik e tárgyakat használták, a szekrények fölött falon lefestve láthatók.

Panaszkodunk mindég, hogy festőink nincsenek eléggé elfoglalva, és mi lenne még akkor a történelmet tanúlókkal, ha a rómaiak előtt időbeli *Pannonok*, sírjaikban talált emlékekkel, a *rómaiak* fegyveresen és polgári öltözetben; a *magyarok* a nemzeti muzeumban látható díszszel lennének lefestve? – Igaz, hogy akkor a megfelelőség miatt, maguknak a tárgyaknak is állandósítatniok kellene, nehogy a leletek a képeknek utóbb meg ne feleljenek!

Ezeket hosszabb meggondolás után jó szívvel bátorkodtam felemlíteni. Legszebb jutalmam lesz az, ha levont okoskodásaim a tudós Congressus helyeslését megérdemlendik, és behatóbb vizsgálatok alapjául fel fognak vétetni!

*

A gyermekeknél kezdjük tehát a *meséknek* minél többször való elmondásával, az állatokat úgy tűntetvén fel, hogy az emberi jellemekre is következtethessen a gyermeki, romlatlan ész; iskolákba jutván, a fiúknak kézbe adassanak a *képes könyvek*, az *illustrált hazai* népszerű munkák; necsak a magyar királyok képzelményes koronázásai, csatái, hanem a nemzetben még eleven emlékezetben élő népies ünnepek, lélekemelő jelenetek is, hogy így hazánk lakói önbecsüket, önnön maguk érdemeit ezen ország fentartásában, gyarapodásában, sőt virágzásában is felismerjék. Igy fog eme haladásban, mint ennek egyik tényezője, lelkesen részt venni minden lelkes lakó, és mindenképen törekedni, miszerint szeretett hazája ügyét tehetsége szerint előbbre vihesse!

A korra nézve haladottabbaknak, az intelligentiának ezer módja van, minden előírás nélkül, saját izlése és tehetsége szerint előbbre törekedni!

Nyilvános helyeken álló nagy férfiak szobrai, a tereknek és utczáknak történelmi elnevezései, a szülő-, vagy lakóházaknak emléktáblákkal való megjelölései; a hazai régiségeknek minél gyakoriabb kiállításai; építményi emlékek, legyenek azok várak, házak, vagy templomok fentartásai, mindég a kivánt czélt fog-

ják előmozdítani. A történelmileg nevezetesekké lett helyek, fasorok, messzelátó hegycsúcsok minél többször való látogatása, árnyékos helyeken tartandó beszédek, költemények elszavalásai, a külföldi városok, nagy emberek elnevezéseinek, hazai hírneves városok, csatahelyek, és nagy hazafiak rajzainak a czímereken, emléktáblákon való használása, mulató kertjeinkben, sétáinkon, gőzhajóinkon és burcellákon, biztosan megteendik hatásukat!

Szóval egy középpont felé kell gravitálnunk, s ez hazánk és ennek lángoló szeretete legyen, ezen egy eszme lengje át minden gondolatunkat, beszédünket, tetteinket!

Ezek nélkül lehetünk, nagy megerőltetéssel, a mivelődés ösvényén haladván, kis európai szinezetű nemzet-mozaikká, de tetterős, folytonosan haladó *magyar nemzetté* csak akkor leszünk, ha a nemzeti jelleget minden más elé tevén, azt híven megőrizni iparkodunk.

S így nem üres kongástól, eredménytelen szóhalmazból, hanem benső érzéstől és állhatatos tetterőtől fog vezéreltetni egész életünk, és késő unokáink is el fogják ismerni azt, hogy ha másképen nem, legalább őszinte elhatározással boldogabb, hazafiasabb, magyarabb hazát iparkodtunk számukra hátrahagyni, hazát, a melyben csak ápolniok, fentartaniok kellend azt, mit teremteni, mit kezdeményezni kötelességünknek tartottunk, olyan árva körülmények közt, hogy egy tág, de érdekes pusztán számukra egy lakályos, virágzó, honfias édent varázsoltunk elő.

Römer Flóris.

A TÖRTÉNETI CONGRESSUS

III. OSZTÁLYÁNAK ÜLÉSE.

Klamarik János elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt szakgyűlés!

Mindenekelőtt Trefort Ágoston minister ur ő nagyméltóságának, ki e szakosztály tárgyalásainak vezetésére vállalkozott, sajnálatát kell kifejeznem, hogy közbejött rendkivüli teendői miatt e tárgyalásokban részt nem vehet; de kifejezhetem abbeli biztosítását is, hogy a szakgyűlés tanácskozásainak eredményeit kiváló figyelemben fogja részesíteni, annál is inkább, mert e szakosztály működése hivatva van a közoktatásügyi kormány teendőit is megkönnyíteni.

Nekem jutott a szerencse, hogy ő Nmgát e tárgyalásoknál helyettesítsem, mi nem történhetett egyéb okból, mint abból, hogy én, mint az ország iskolái egy nagy részének, t. i. a középiskoláknak administrationalis vezetője, mely iskoláknál, mint az általános műveltség iskoláinál a történet tanítása a legnagyobb fontosságú, e tárgyalás minden mozzanatának tanúja legyek; s azon viszonyról, melyben a történet a többi tantárgyakkal, különösen idő, mérték, módszer, a fontosság egyensúlya, a szerves összeillesztés, az évfolyamok szerinti fejlesztés tekintetében áll, én mint a tantervek s az ezekre vonatkozó módszeres utasítások hatásának folytonos figyelemmel kisérője, valamint folytonos szemlélője az ez irányban végbement küzdelmeknek, a netalán szükséglendő felvilágosításokat megadhassam, esetleg az iskolák szükséglete szerint a vitatkozásoknak némely tekintetben irányt is adhassak. S a lefolyt tanácskozások eredményeit mint becses anyagot, élő benyomásokként magammal vigyem, s a lehetőség szerint az iskolák érdekében érvényesítsem. E tanácskozások a közoktatásügyi kormányra nézve különösen azért is nagybecsűek lesznek, mert közoktatásunkban egy tantárgynál sem találkozunk annyi *controversiával*, mint a történetnél, akár az anyag kiszemlélését, akár a tanítás módszerét tekintjük. Érezhető volt ez legújabban is a tantervek s az azokra vonatkozó módszeres utasítások készítésénél.

Úgy hiszem, hogy az egyetemi oktatásnál, noha itt is sokat lehet mondani a módszerről, az alapvető s a seminárium oktatásról, a fődolog mégis a tanár individualítása lesz, habár nem tagadható, hogy a középiskolai tanárképzés, mely egyik feladata az egyetemi oktatásnak, mégis bizonyos módot és mértéket igényel az oknál fogva, mert a leendő tanár a középiskola kimért rendszerében lesz majd kénytelen dolgozni.

A népiskolák történettanításának ügye a legegyszerűbbnek mutatkozik, mert itt mindig a gyermekkor felfogásához mérten kidolgozott megragadó képek lesznek célravezetők.

A legrészletesebb tárgyalást igényli a középiskolai történeti oktatás, minthogy itt oly tanítási rendszer fordúl elő, mely sok tantárgyat ölel fel; mindeniknek meg kell adni szigorú mértékét, és pedig úgy, hogy mindenik tárgynál a részletek legbecsesbjeiből a lehető legtöbbet adjunk a tanúlónak.

Nem új dolog, hogy a tudomány a történeti tanítás régibb módjával, mely főleg csakis a külső politikai eseményekkel foglalkozott, és pedig mennél részletesebben, szakítani törekszik. A népek, államok s az emberiség fejlődését kívánjuk látni minden irányban mindazon okokból, melyek az eredményeket létesítették, és pedig azon czélból, hogy a jelen állapotok mennél világosabban álljanak előttünk.

E törekvés azonban még nem vezetett eléggé czélhoz, mert az újítás legnagyobb részt csakis abban nyilvánúlt, hogy az eddigi politikai történeti anyaghoz még hozzácsatoltatott korszakonként a nagyobb szerepet vivő népek vallásos, tudományos, irodalmi, művészeti és gazdasági viszonyainak ismertetése. Ezen újítás a történet tanítását még inkább megnehezítette, mert a tananyag még nagyobb lett. Igaz, létrejöttek másnemű feldolgozások is, csakhogy nagyon különböző szempontok szerint, miértis általános elfogadásra vergődni nem tudtak.

A legnehezebb feladat tehát az imént jelzett sok anyagból a *legszükségesebbek megválasztása*, hogy a rendszerbe a kellő mértéket bevigyük, s mégis meglegyen mindaz, mi faktor volt az emberiség fejlődésében; és pedig oly rendben és oly módszerrel vigyük be, hogy a tárgyalandó újabb szakfogalom a már előbb tárgyaltban biztosan megnyerje alapját, s az adandó fogalmak tömege az ifjú befogadó képességét az egyes fokokon meg ne haladja. Ezt a nehézséget éreztük leginkább a tantervek és módszeres útasítások készítésénél. Szükséges továbbá, hogy a kiszemelt anyag aztán úgy illesztessék be a többi tantárgyak közé, hogy különösen az irodalmak a lehető legnagyobb támogatására legyenek a történelemnek, s ez megint az irodalmaknak. A tisztelt szakgyűlésnek e tekintetben adandó tanácsai

mindenesetre csakis nagybecsűek lehetnek. Itt mindjárt azon kérdéssel is találkozunk, melyet nem rég léptettek előtérbe, hogy vajjon mely korszakok, és mely népek története tanítandó. Paedagogusaink közűl sokan csak azt kivánják, hogy az ó-korból a görög és római történetet, a közép- és újkorból csakis a hazai történetet tanítsák, miként azt a németek is teszik; míg ennek ellenébe az állítható, hogy e hivatkozás ki nem állja a próbát, mert a német nemzet története a világtörténet szempontjából egészen más mint a magyar nemzeté. Középiskolai oktatásunknál nagy baj van a tankönyvekkel is, mert részint terjedelmesek, részint oly előadással vannak írva, hogy már a könyv kezdetén találjuk azt a szakfogalmat, melynek csak a könyv végén kellene előfordúlnia. A szakgyűlés bíráló enunciatiója az eddigi könyvekről nagyon is üdvös lehet a tankönyvi irodalomra nézve. Minthogy minden számítgatás mellett mégis csak nagyobb tananyaggal fogunk szemben állani, szólhatunk a szemléltetés eszközeiről is, mely annyira megkönnyíti a tanítást és tanúlást.

Amidőn tehát fölkérem a szakgyűlést, méltóztassanak az orvoslandókhoz mennél nyiltabban és részletesebben hozzászólani, hogy a vitatkozásokból mennél több tanúságot meríthessünk: az ülést megnyitottnak nyilvánítom.

TÖRTÉNET-TANÍTÁS
NÉP- ÉS KÖZÉPISKOLÁKBAN.

I.

A történelem tantárgy hazánknak minden iskolájában. Tantárgy s nem a nemzet öndicsőítésének eszköze; nem is kizárólag magyar. Már a legalsóbb fokon figyelmezteti a gyermekeket arra, hogy történetünk csak része az egyetemesnek, s hogy ebben oly törvények nyilatkoznak, mik általános érvényöknél fogva reánk is kiterjednek. »Igyekezzék odahatni a tanító — igy szól az *elemi* iskolák tantervéhez adott utasítás, hogy a gyermek lelkében élénk képzetek rakódjanak le, melyek mig tartós háttért képeznek az emlékezetnek s értelemnek, egyszersmind a kedélyt is megillessék s úgy hassanak, hogy a gyermekek lelkében az isteni gondviselés iránt bizalmat és hálát, az erény iránt szeretetet, a bűn iránt undort és utálatot, a haza és nemzet iránt meleg ragaszkodást és lelkesedő szeretetet, a törvények iránt pedig kegyeletet és tiszteletet ébreszszenek és ápoljanak... A történelem tanításának leg-

főbb czélja a népiskolákban is a gyermeki szív és ész erkölcsi és szellemi fejlesztése.«

»A történet iskolai tanításának igaz paedagogiai czéljai — szól viszont a gymnasiumok részére készült utasítás — az által, hogy a történeti alapfogalmakat megalkottatja és a főbb társadalmi és állami feladatokat és intézményeket megvilágítja, maradandó érdeket kelteni azon formák iránt, melyekben az *emberiség* történeti munkássága nyilvánúlt, és melyeknek hatása alatt áll még korunk művelődése is; tiszteletet ébreszteni mindazon eszmék és intézmények iránt, melyek az emberiség culturai és erkölcsi emelkedésének koronkint tényezői valának, megértetve jelentőségüket a *müveltség* haladására nézve.«

Az oktatás két különböző köre számára készült emez utasítások világosan kijelölik azon *czélt*, melynek elérését a történelem helyes tanításától várhatni. Ez a czél gyakorlati, amint eszköze, a történelem, maga is realis tudomány. S épen azért, mert realis, csak puszta tények által kell hatnia; természetes azonban, hogy az oktatás különböző fokán más és más az igazság megösmertetésének módja. Nagyon kellene sajnálnunk, ha a történet tanítását azon kezdené valaki, hogy kiméletlenül kiragadja mesevilágának bűvös köréből a gyermeket, kinek szemei bizonyosan megfájdúlnának a szokatlan világosságtól s nem birnák meg azontúl a tartós munkát. Az emberiség maga is csak lassanként került a mythos ködéből e mai kor villamos fénye elé s jól érezte magát fejlődésének minden pillanatában, még csak arról is meg levén győződve, hogy az absolut igazságot tudja, holott csupán a viszonylagost ösmerte. A tényekről nem azok mivolta, hanem saját értelme fokához képest vett tudomást; s mégis volt története. A földet vállain hordozó Atlastól a földre lábaval dobbantó Galileiig vezető út egyúttal a történettanítás útja. A tények ösmertetését a korhoz kell alkalmazni.

Az elemi magyar és nem magyar ajkú népiskolák részére az 1868. XXXVIII. és 1879. XVIII. t. cz. értelmében kiadott tanterv szerint az olvasó-könyvben foglalt történeti olvasmányok és a földrajzi tanításból szerzett előismeretek után a magyar nemzet történelméből válogatott *életrajzi képek* elbeszélésén s elbeszéltetésén kell kezdeni a tanítást s a VI. osztályban már, az ókori népekről a legnagyobb általánosságban való megemlékezés után Magyarország összefüggő történelme következik, kapcsolatban a vele érintkezésben élt s élő nemzetek történelmével és mellékte kintettel a világtörténelem színpadán kiváló szerepet játszó nemzetek történelmére.

Természetes, hogy e tanterv csak a felsőbb, vagyis 6 osztályú és a három évfolyamú ismétlő-iskolákkal összekötött népiskolákra

vonatkozik; falun és kisebb helységekben, hol csupán 3 4 osztály van, sőt legtöbb esetben egyedűl osztályösszevonással segithetni a bajon, történettanításról az oktatásnak ezen első fokán még szó sem lehet. Ott a magyar nyelvben való oktatás alkalmával kapja a gyermek mindazon előismereteket, mik nélkűl haszonnal nem tanúlhatná a történelmet. A tanterv a földrajzon kivűl az olvasmányokra is hivatkozik. Ezeknek pedig nem szabad mellőzniök az állat- és növénymeséket sem, mert a gyermek első sorban csak a magán alúl álló lényeket szereti. Csupán később fordúl rokonszenvével, sőt bámúlatával a maga fölött óriásilag kimagasló alakok felé és pedig annál nagyobb kedvteléssel, mentűl meseszerűbb fényben jelennek meg előtte e félistenek. Mesék, regék előrebocsátása nélkűl kezdett történelem, kellő érdek hiányában, féltudásra vezet; ez pedig nem lehet a tanítás czélja.

S ne képzeljük azt, hogy igen sokat kell mesélgetnünk az elemi iskolákban. Szivében oda már egész kis tündérvilágot visz a gyermek s e tündérvilágban óriások és törpék, beszélő állatok, búsúló, kaczagó virágok serege él és működik s a tarka csoport fölött, a mindig pórúl járó ördögökkel szemben, angyalaitól környezve ott uralkodik a jó isten, »kit a bölcs lángesze föl nem ér,« de akihez, a mindenhatóhoz, ő kezdettől fogva imádkozik. Ez az az ethikai phantasia, mely már a gyermekben is megvan, mint a hogy megvan a gyakorlati szemlélet is. Mindkettő nevelésre szorúl. De hát milyen nevelés volna az, mely gyors kiábrándításon vagy úgy kezdené a dolgot, hogy durván riasztja föl álmodozásaiból a gyermeket. Azok, kik a történelemben a valót, az igazat keresve, kis fiúknak puritán szigorúsággal hirdetnek száraz tetteket, ott vetnének, hol még nincs televény. Mennyi szép lomb hull a földre, mennyi virág hervad össze s mennyi idő, mennyi év kell, mig lomb, virág televény lesz. S végkép nem vész el egyik sem; ez alkatrészek nélkűl nem lenne termés. A mesevilágból nem kell kiragadni, hanem szépen kivezetni a gyermeket, ki a mint csodálkozott az őserdők phantasticus alakú fáin, ép oly örömmel fogja legeltetni szemeit az erdő tisztásán.

Helyes dolgot követel a tanterv, midőn a regés őskorból az idő és tér fogalmával tisztában még nem levő gyermeket szinte észrevétlenűl vezeti át az igazi történelem mezejére, hol szintén találkozik előtte még csudás eseményekkel, csakhogy ezeknek intézői már nem mythologiai alakok, hanem hatalmas emberek. És ezek az emberek egy földön éltek vele; Magyarországban — itt-ott talán, ha történelmi emlékekben gazdagabb vidéken lakik — szemlélheti is egyes műveiket. Elvont fogalmak helyett lassankint történelmi tényeket kap feldolgozásra, képzeletével együtt most

már értelme is foglalkozik s a szívétől ködként elszálló tündérvilág helyén nem marad sivár pusztaság.

Mig azon, kezdetleges fokon egyes vonásokkal bibelődött s úgy szólván inkább lyrai, mint drámai hatás alatt állott, mert nem eseményekkel, hanem egyénekkel társalgott, itt egy-egy életrajz keretében ugyan, de úgy kapja a történeti anyagot, hogy — a tanterv szavaival élve — »necsak a szóban levő egyéniség képét lássa kidomborodni, hanem egyszersmind a kor viszonyaiba és eseményeibe is annyira bepillanthasson, hogy kiváncsisága és többet tudni vágya is felébresztessék.« Mig korszakalkotó emberek életében s tetteiben gyönyörködni meg nem tanúlt, képtelen az összefüggő történelem élvezésére. De nemcsak az egyén, hanem a szülőföld is közelebb áll hozzá; azért kell az életrajzokkal *a hazai történelem köréből* választani. Sejtetni lehet már vele az eszméket, mik a népet s az abból kiváló alakokat vezetik; de nagyon helyesen teszszük, ha megfogadjuk hazánk egy jeles paedagogusának azon tanácsát, hogy ne vigyük be a históriába az akaratot és a gondviselést, mert az akarat elvont fogalom, a gondviselés beavatkozása pedig az emberi cselekvést semmisítené meg.

Az életrajzok összeválogatásában a gyermek jellemének képzésére s itéletének fejlesztésére legalkalmasabb mozzanatokra kell ügyelnünk. Ez nem külön czélja ugyan a történettanításnak, mert föladata az a többi tantárgynak is; de az a tudomány, mely az egyének működésének általonosítását nem pusztán a tények lánczolatának megállapítása, hanem annak folytatása végett is eszközli, kétségtelenül első sorban van hivatva arra, hogy a tevékenységének alapját tevő egyéniséget másokban is fejleszsze. Innen már csak egy lépés van addig, hogy az embert mint a társadalom tagját, tehát, mint másokkal való közösségre utalt lényt mutassa be.

Ugyanazon dolgokat más világításban s egymással kapcsolatosan a népiskola VI. osztályában hallja a tanúló. Itt már nemcsak az egyénitésnek, hanem a *merőben* hazafias felfogásnak kiváltságai is szűnni kezdenek. Magyarország történelme úgy jelenik meg, mint szerves egész, mely nemcsak önmagán, hanem a magyarok államban való szereplését megelőző idegen, régi államalkotásokon is alapszik, s mely térben és időben felbonthatatlan viszonyban áll más országokkal. Amaz az ókori népeknek, emez a közép- és újkorbelieknek méltatását követeli, természetesen csak annyiban, a mennyiben a viszonyok megértetésére szükséges. »Magyarország történelme legyen a középpont, mely körűl a vele kisebb-nagyobb összeköttetésben levő világtörténelmi anyagot élesen körvonalozott fő mozzanataiban s egyes képletekben csoportosítsa« a tanító. Ez a csoportosítás voltakép csak egyes korszakokra, magára az időre nézve, egészben véve tehát *chronologiai* modor-

ban történhetik. S helyesen. Ki van mondva, hogy a történelem népiskolai oktatását földrajzi előismeretek nyujtásának kell megelőznie, s egy a térbeli viszonyok megösmerését nyomban szükség követni az időméretekben való tájékozódásnak. És ez nagy feladat. Ha meggondoljuk, hogy a népiskola IV. osztályában még csak 1—1000-ig terjed a számtanítás köre, s hogy a tizesrendszer tüzetes kifejtése az V. osztályra van hagyva; ha meggondoljuk, hogy az időmérés módjaival az elemi természettan nem ösmerteti meg a gyermeket, s hogy ez inkább csak a nyelvtani olvasmányok keretében történhetik, be kell látnunk, hogy a népiskola történettanítójának nem lehet könnyedén dobálóznia a számokkal és a korszakokkal. Ha azonban a tanúlónak nincs is még kellő fogalma a századok s ezredek évtartamáról, már van érzéke az »egymásután« iránt s ez érzékét jól fejleszti a chronologiai módszer. Az ezzel párhuzamosan követelt csoportosításokat leghelyesebben az ismétlések idején kell gyakorolni. A gyermek ugyanazon rendben szivesen hallgat meg többször is egy eseményt, még egyes szókat is szinte gyönyörködve vésvén emlékezetébe; de úgy szólván meglepi, ha ugyanazon dolgokból más rendben is kiderül a törvényszerűség s igy e módszer csak emelheti érdeklődését.

Népiskoláink történelmi oktatását az *alkotmánytan* fejezi be, mely minden egyébnél jobban meggyőzi a gyermeket, hogy nincs tett, melynek következményei nem volnának, mert e tantárgyban történelmi fejleménynyel s teljesen gyakorlati dologgal áll szemközt. Nem egy paedagogus követelte már, hogy a gyermekkel a jelen viszonyokból kiindúlva kell megösmertetni a multat. Szerencse, hogy e regressiv módszer nem hódíthatott tért a gyakorlatban, s hogy Európa egyetlen országának tanterve sem volt rá különösebb tekintettel. Ismétléseknél mindazáltal ennek is meg van a maga haszna s nem rosz mód a képzetek összefűzésének erősítésére.

Losonczy hármas kis tükörének megjelenése óta (1771.) népiskoláinkban chronologiai modorban kezelték a történelmet, melyet a Ratio Educationis tett kötelező tárgygyá. Idáig általában véve csak a magyar történelmet tanították és csupán újabb időkben terjeszkedtek ki világeseményekre is. Azonban a nemzeti történelemmel párhuzamosan, sőt már azelőtt is, főkép a nálunk szintén nagyon ösmert Hübner óta, a *bibliát* fogadták el olyan eszközül, mint mely leginkább megfelel a miniszteri tantervben a történelemről követelt képzőhatásnak. A biblia tanítása mellett igen sok érvet lehetne fölhozni; nálunk, Herbart példáján, kivált Salamon Ferencz és Fazekas Sándor szólalt fel ez irányban, s gyakorlati okokon kivül a legjelesebb paedagogusokra is hivatkozhatnak. S a bibliának rendkivüli módon képző erejét

senkisem tagadja; de már pl. a praktikus amerikai a maga Common schooljaiban a legalsóbb fokon is taníttatja ugyan a történetet, olvasókönyveiben (reader) azonban csak a negyedik osztályban nyujt szemelvényeket a bibliából. Olaszországban ez az alap történelmi fogalmak megértésére, csak azután következik a haza multjának ösmertetése; a többi azonban beéri ez utóbbival, kivéve talán Portugalliát s Oroszországot, melynek népiskolái egyáltalán nem törődnek e tárgygyal. A biblia különben nálunk sincs és helyes is, hogy nincs elhanyagolva; mindenütt tartják azt a *hittani* órákon. S népiskolákban nem lehet alkalmazni e szakrendszert, úgy, hogy fölösleges volna élére állítani a dolgot, ki tanítsa a bibliát s ki megint a történetet. Voltakép a biblia tanítása meg is előzi a történetét, úgy, hogy tárgytalan minden azok szemrehányása, kik a biblia mellőztetése miatt panaszkodnak. Ma, midőn sokan a' népiskoláktól is már komoly, rideg történetet követelnek, csak vesztene képzőhatásából a biblia, ha azt a hagyományból kiforgatva s a költészet zománczától megfosztva akarná kezelni valaki; mig viszont a hitanítótól sem lehet föltételezni, hogy vallaserkölcsi szempontok előtérbe állításával teljesen kiaknázatlanúl hagyná a társadalmi viszonyok s kormányformák megértetésére a bibliában kinálkozó bő adatokat. Hogy pedig a biblia tanításában régtől fogva követett módszer, a chronologiai, mely főkép életrajzoknak és életképeknek épen nem laza összefüzéséből áll, mindig vonzóerőt gyakorolt a gyermekekre, ezt, mint közismeretű tényt, annyival készségesebben emelhetjük ki, mert egészben véve *ez* az a módszer, melyet a történelem népiskolai tanításától a miniszteri tanterv is megkövetel. Másrészt mig kevésbé remélhetni a szorosabb értelemben vett történet-tanítástól, hogy a vallásos érzületet, mint azt a tanterv kivánja, kellően kifejtse, addig bizvást remélhetni ezt a bibliában való oktatástól. Biblia, mythos, magyar történelem világtörténelmi kitérésekkel: ez tehát mindaz, mi nálunk eszközül szolgál a történettanítás elé kitüzött czél elérésére.

II.

Már népiskoláink is nagy súlyt fektetnek a történettanításra; el lehetünk tehát készülve rá, hogy *középiskoláink* sem feledkeztek meg róla. Tulajdonkép nincs is a gymnasiumnak és reáliskolának egyetlen osztálya sem, melyben külön órán vagy a nyelvtanin nem foglalkoznának vele. Pedig a mostani tantervek takarékosabbak e részben, mint a régiek s meglehetősen leszállították az órák számát. S azt mondhatjuk, hogy az még most is tetemes. A gymnasiumban 4, a reálban 3 osztályban tanítnak világ-, s 2—2

osztályban, de különböző mérték szerint, magyar történelmet. Ösmerjük e tanítás célját, úgy, ahogy azt a gymnasiumi tanterv kijelölte. Szakfolyóiratok hasábjain többször merült fel aggodalom, el lehet-e azt érni azon a módon, a hogy a miniszteri utasítás osztályonkint csoportositja a tananyagot.

Azok a benyomások, miket a népiskolák történelmi órái keltettek, tartalmukra nézve nagyon is a körülményektől függnek. Sőt az elemi iskolák növendékei nem is a hatodik, hanem már a negyedik osztályból lépnek be középiskoláinkba, úgy, hogy a biblián kívül csupán egyes olvasmányokból merített történeti ösmereteket hoznak magukkal. A középiskolai 2 alsó osztályban megcsak töredékeket hallanak a történelemből és pedig a nyelvi órákon. Hat esztendeig is járhat tehát iskolába egy fiú, mig ezen tárgygyal összefüggőben foglalkozhatik, holott azelőtt az első három osztályban már hallhatta nemzete multját. Most a III. osztályban hallja először, a IV-ikben pedig *ismételve* megösmerkedik, annak földrajzával. S a középiskola első fokán elég is ennyi.

A magyar történelmet középiskoláink III. osztályában annál kevésbé lehet száraz, rideg, okoskodó modorban tárgyalni, mert még csak gyűjtjük az anyagot, mi ez eljáráshoz szükséges; a tényeket úgy veszszük, a mint azok önkéntelenül jelentkeznek s lelkesedéssel kell időznünk minden magasztosabb mozzanatnál. Zrinyit nem előélete homályában, hanem szigetvári hőstette fényében mutatjuk be. Kevesebbet a törődünk az intézményekkel, állapotokkal, mint egyes eseményekkel. Nem marad árván a nemzeti történet ügye a második, középső fokon sem. Az 1880-ban kiadott utasítások részletesen felsorolják, osztályonként mit és minő terjedelemben lehet előadni s a magyar történelmet a *világtörténelem* keretébe illesztik be. Ez mindenesetre más eljárás ugyan, mint a mit a népiskola követ; de a gymnasium is más, mint a népiskola. Az utasítások csak irányt akarnak szabni, a részletekben azonban épen nem kötik meg a tanár kezeit; a tanár egyéni felfogásától függ, az európai népek sorában milyen fontosságot tulajdonitson nemzetünknek. Az első sorban emberiességre nevelő gymnasiumban főtekintetet mindenesetre azon nemzetek érdemelnek, melyek időnkint az emberiség élén állottak; ez azonban nem zárja ki, hogy Magyarország multját a IV—VII. osztályban, tehát négy teljes éven át, kellő arányokban meg ne lehessen ösmertetni. Mivel pedig a VIII. osztályban még egyszer s most már mint külön tárgy szerepel hazánk története, valójában úgy áll a dolog, hogy a nyelvi órákat számba sem véve, öt-hat éven át foglalkozhatni vele. Elhanyagoltatásról, mellőzésről ily körülmények közt alig lehet szó. S ha mégis elhanyagolják, mellőzik néhol, azt csak a tanár nemzeti érzületének megbocsáthatatlan hiánya okozza.

Sok nép ellensége annak, hogy világtörténelmet tanítson a középiskolákban; a franczia lyceumok 6 évet fordítanak a hazai történelemre és csak hármat az egyetemre; Angolország egyetemi fokra valónak tartja azt; Németországban magában is csak az újkort teszik egyetemes jellegűvé, mig az ókorban kizárólag Görögországgal, Rómával s Germaniával, a középkorban pedig egyedül Németországgal foglalkoznak. Mi nem utánozhatjuk e *nagy* államokat. Magyarország sohasem volt politikai vagy műveltségi középpont Európában; a mi történetünk nem Európa története, mint a hogy az emezeknél, több izben. Vagy talán a modern Olaszországgal hasonlítsuk össze magunkat, midőn ott Róma története, összes mondáival együtt, már olasz nemzeti történelem, úgy, a mint az a pápaságé, a renaissancé s a nemzetté tömörülésé. Világraszóló eszmék tűzhelyén csak szójáték, ha honi történetet emlegetnek s mikor Olaszországban Machiavellitől Flórencz történetét, a franczia lyceumokban Párisét olvastatják, a tananyag képző és emelő hatását bizonyosan párhuzamban sem lehet teni azzal, a mit mi hazai városaink monographiájából vett szemelvényekkel érnénk el.

S végre is, csak alak tekintetében mutatkozik eltérés. Nagy nemzeteknél hazai, nálunk kisebbeknél világtörténelem a keret; a tananyag azonban nagyban és egészben véve mindkettőnél körülbelől ugyanaz. Hogy e közben nem szabad bibelődni mindenféle jelentéktelen néppel; hogy nem az adatok nagy mennyiségében, hanem azok czélirányos felhasználásában rejlik az eredmény biztosítéka, s hogy az értelem foglalkoztatásának az oktatás e fokán párhuzamos szerepe van az ethikai felfogással, az mind olyan dolog, mi egyképen kötelező úgy a nagy, mint a kis népek középiskolai történettanításában. A tanterv részletesen fölsorolta a tananyagot s kimérte annak terjedelmét; a mit megszabott, az a maximum, intézkedésének természete pedig facultativ, úgy, hogy e közben tág tere nyilik a tanár paedagogiai tapintatának, mely mindenesetre kerülni fogja s tudja is kerülni a tulzást, úgy a tények, nevek s évszámok összeválogatásában, mint csoportosításában, vagy, mi a másik szélsőség, azok egyoldalú felhasználásában. Sőt nyiltan kimondja a gymnasiumi utasítás, hogy időrend és földrajz pusztán értelmező segédeszköze s ne vezérlő elve legyen a tárgyalásnak. Főfeladat, »megösmertetni a növendékekkel, miként nyilvánúl egyes történeti tényekben az emberiség és a nemzetek közérzülete.« Hol van tehát az megirva, hogy uralkodók, csaták stb. felsorolása a történelem, s hogy az csak »vérfolyam?«

Csakugyan bajos eligazodni a paedagogusok kivánatain. Az egyik már nevét is utálja a politikai történelemnek, a másik

pedig a műveltségtörténetet akarja kifüstölni onnan. Tantervünk viszont jelentőséges politikai, vagy culturalis, irányadó mozgalmakat tesz az egységes részek középpontjaivá, tehát egyeztetni látszik a két irányt. S igy fogva fel a dolgot, nem is válik áldás talanná a világtörnelemnek középiskolákban való tanítása. Áldástalannak pedig azért is szokás azt tartani, mert hatezer év chronologiai szárazságát 3, illetőleg 4 osztályban kellene tűrhetővé tenni a növendékek számára. Tárgyát jól ismerő és helyes itéletü tanár tud annyit végezni ez idő alatt, a mennyit más szaktárgyak körében ugyanannyi osztályban lehet befejezni. A középiskolának nem föladata a tárgy kimerítése, hanem csak előkészítés önálló munkásságra; s az általános műveltség megadása; nem föladata még csak a szakképzés sem, mert gymnasium és reáliskola egységes tanfolyamú intézet, hol a tantárgyak kapcsolatban állnak egymással. A dúsgazdag anyagból annyit veszünk tehát, amennyi a középiskolai oktatás czéljára elegendő s lemondunk arról, az egyetemről csak imént kikerült tanároknál nem épen ritka dicsvágyról, hogy a növendékeket saját olvasottságunk, előadásunk, »önálló« felfogásunk bámultatására használjuk fel; szóval, hogy az osztályt publicumnak nézzük. A physika tanára egy-egy gép működésének megmagyarázásánál bizonyosan csak a legfényesebb jegyek felsorolására szorítkozik s ha megvan is az az előnye, hogy szemléltetve járhat el, nem tesz kevesebbet, mint kell tennie a történettanárnak, ki valamely korszaknak például népszelleméről szólva, tanúlásának csupán eredményét közli növendékeivel. Természetesen sok időt pazarol, ha külön szempontokat alkalmaz minden népnél, mert igy lehetetlenné teszi a közös jegyek fölismerését, mint lehetetlenné teszi az adatok özönének közlésével is. »A historikusnak — mondja *Ulmann* a Sybelféle ‚Historische Zeitschrift' legközelebbi füzetében [1]) — büntetlenül nem szabad elfelejtenie, hogy ő író s nemcsak izléstelenséget, hanem tudományelleneset is követne el, ha *mindent* el akarna beszélni.« S ez áll az előadó tanárra nézve is, ki ennek figyelembevételével nagyon sok időt gazdálkodhat meg, holott a történelemre fordítható tanórák száma, más államok tantervéhez képest, igy is kielégítő.

El lehet tehát ha csak bajjal is elvégezni a kiszabott tananyagot s e közben megfelelő módon tárgyalhatni hazánk multját is, ha a VI. és VII. osztály világtörténelmi tananyagában a növendékek fejlettebb fokához alkalmazva ismételtethetjük a magyaroknak a III. osztályban tanított történelmét.

De igy felkészülve is sok gondot adhat ennek a VIII. osztályban *oknyomozólag* való tanítása. Egy év alatt, heti 3, és, mert

[1]) Über wissentschaftl. Geschichtsdarstellung. 54. k. 50. l.

az érettségi vizsgálatok miatt a tanév két utolsó hónapja jobbadán veszendőbe megy, összesen csak mintegy 100 órában tárgyalni a nemzet ezeréves államéletét, tanárt és tanítványt egyaránt igénybe vevő feladat. Sikerrel csakis úgy kecsegtethet, ha a megelőző 2—3 éven át a világtörténelemben kellő súlyt fektettünk a hazai viszonyokra. Ha a megelőző években gondoskodtunk az anyag egy részének összehordásáról; ha a világtörténelemben kiváló tekintettel voltunk ama népekre, melyeknek története a miénknek hátteréül s részben értelmezőjéül szolgál; ha már hozzászoktattuk, mint kellett is hozzászoktatnunk a növendékeket, hogy az események okairól s következményeiről gondolkozzanak, hogy a közös vonásokat fölismerjék s azok szerént csoportosítani tudjanak; ha kivált a classicus nyelvi órákban olvasott egyes kútfőknek adatait a szerént képesek vizsgálni, mennyiben s mily terjedelemben vette föl azokat a történelemnek összefüggő előadása, úgy, hogy van *fogalmuk* a kútfők gyakorlati alkalmazásról; szóval ha az oknyomozó eljárást a gyakorlatban már próbálgatták, akkor, de csakis akkor leszünk képesek arra, hogy a 8 hónap alatt feldolgozandó adatoknak útvesztőjében tájékozódhassunk és hogy sebtében való tárgyalására s a mi ezzel jár, ferde nézetek alkotására, felületességre ne kényszerítsen a sokszor emlegetett »rövid idő.« Egyedül ez a szempont igazolhatja, hogy az érettségi vizsgálaton a történelemnek épen csak a VIII. osztály részére külön előírt s a kivánt modorban gyorsan föl sem dolgozható része szerepel, mint a melyből ki kell tűnni, hogy a vizsgálattevő ifjú ember megértette »az erkölcsi eszméket, melyek megvalósításában a népek és társadalmi körök küzdelme fáradozik, felfogta az állami s általában a művelt életnek, a civilisationak érdemét s öntudatosan szemlélte az irányok és érdekek harczát a kultura czéljainak megközelítésében.« Amennyiben államalkotásunk a középkor derekán, tehát oly időben történt, midőn a klassikus világ romjain emelkedett germán államok alkotmánya s társadalma már határozottabb formát mutatott, jobb azoknak multját használni történelmi fogalmak képzésére, hogy azután ezeket egyszerűen, vagy a hol kell, a nemzet géniusának megfelelően illeszthessük be hazánk történetébe. A világot mozgató eszméknek, viszonyoknak egymásra hatását ily kisebb nép történetében is fölismerve, másrészt pedig becsülni tanúlva a nemzetnek tetterejét s életrevalóságát, szép öszhangzatba jön a tanulónak az emberiesség iránt teljesen kifejlett érzéke a hazafias érzülettel s buzgó magyar marad a nélkül, hogy elszigetelné magát külnépektől, a mi ma már, a tudományok és ösmeretek nagy köztársaságában, úgy sem volna gyakorlati dolog.

A mi a magyar történetnek források alapján való tanítását

illeti, a felsőbb osztályok számára német, franczia, angol és amerikai paedagogusok által annyira sürgetett nemzeti *történelmi olvasókönyvet* nálunk is jól össze lehetne szerkeszteni, a tantervben is előírt nevezetesebb kútfőkből vett szemelvényekkel. A világtörténelmi órákon egyes fejezeteknek az iskolában vagy otthon való olvastatására támaszkodhatnék azután a magyar történelem tanítása, úgy, hogy a növendékek nem csupán irói névsort tanúlnának be. A Névtelen Jegyzőnek tankönyveinkben szokásos bírálgatása s más hasonló, mielőtt nem olvastak tőle valamit, hidegen hagyja a tanúlókat. A reáliskolákban pedig épen semmi helyük nincs a deák krónikák fölemlegetésének; elég, ha a tanár a tárgyalt korok és csoportok rendjében növendékeit a legszebb földolgozásokra figyelmezteti, s ha egyes jellemzéseket, de csak saját előadásának bevégeztével, ezekből fel is olvastat, hogy a tanúlók gondolkodó-tehetsége egy kis tápot nyerjen a tanártól és az irótól hallottak összehasonlításában.

Középiskoláinkban a történelmet, mint az eddigiekből is kitűnhetett, olykép kell tehát tanítani, hogy *az életrajzi modor mellözésével s az időrend szem előtt tartásával az ethnographicus és a csoportosító-rendszert alkalmazzuk* s hogy az emberi élet tevékenységének minden nyilvánúlását mint a *művelődéstörténet* keretébe tartozót fogjuk fel. Életrajzban való tárgyalást az utasítások már csak a VIII. osztály irodalomtörténeti tananyagára nézve követelnek, ha megkivánják is, hogy a kor viszonyaira e közben szintén ügyeljen a tanár. Az *előadást* mindig előkészület alapján, alak tekintetében is gonddal, tiszta, folyékony és választékos nyelven kell tartani s legkevésbé sem szabad a tankönyv commentálására szorítkozni. A magyarázatot részint a figyelő s emlékező-tehetség edzése, részint pedig a rögtönözve előadó-képesség fokozása végett ismételtessük; a tankönyv szembeötlőbb hibáinak kijavítására mindig kell időt találni. A következő órát nem szükség az ú. n. »kikérdezéssel kezdeni; ennek csak akkor van helye, ha kérdésünk kerekded egészre vonatkozhatik. A növendékektől összefüggő, folyékony és értelmes feleletet kell követelnünk s mellékkérdéseket csak akkor intéznünk hozzá, ha arról akarunk meggyőződni, nem egyoldalú-e tudása. Nagyobb korszakok végén a tanár a növendékek hozzájárúlásával tegyen összehasonlításokat alkotmányok, intézmények, műveltségi viszonyok, jellemek stb. közt; s a tanúlót e közben sem szabad akadályoznia a folyékony elbeszélésben, melyet az csak e tantárgyban gyakorolhat igazán. Az eseményekben való járatlanságot takargató szóvirágokat azonban helytelenség volna tűrni. Felületes embernek lelkesedése sincs; ennek fejlesztését pedig határozottan követelik az utasítások. A lelkesedést azonban nem szabad mondva-csinálni; alanyiságunknak bizonyos fokig

mindenesetre vannak ugyan jogai a történelem kiszínezésében, és saját felfogásunkat kétségtelenül iparkodunk is elfogadható alakban tűntetni föl; de be kell vele érnünk, ha a tanúló egyáltalán valamely, esetleg a miénkkel ellenkező, nézetre jutott. A növendékben nem költhetjük föl azon gyanút, hogy egyéb czélunk is lehet az igazmondásnál, különben már itt hitét vesztené a történelem positivismusában. S nem is követelhetünk tőle ítéletet, mielőtt elég adatot nem bocsátottunk rendelkezésére. Természetes, hogy oly esetben, midőn a más rendben hallott tényeket, pl. általános ismétléseknél, osztály-, vagy érettségi vizsgálatokon, a tanúlóval még nem gyakorlott, de megfelelő módon akarjuk csoportosíttatni, az adatgyűjtésre, összefoglalásra, feldolgozásra, ítélethozatalra s helyes előadásra úgyszólván egyszerre kötelezett ifjú válaszában a forma s a lényeg iránt egyképen nagyobb türelemmel kellene lennünk, mint rendes körűlmények közt. Főkép ily esetekben van helyén, hogy ha tájékozottságáról különben meggyőződtünk, emlékező tehetségének hézagait jóakaratúlag magunk is pótolgassuk. Egyes leczkék alkalmával tanúljon meg a növendék minden szükséges részletet, összefoglalásoknál s általánosításoknál azonban csak annyit követeljünk tőle, hogy ítéletmondásra ezekből a legszükségesebbeket válogassa ki.

III.

Tankönyveink jobbadán abban a boldogtalan hitben élnek, hogy a tanár helyett nekik kell beszélniök s hogy a tanúlónak sem lehet már egyéb mondanivalója, mint a mennyit ők elmondtak. Teljesen nélkűlözhetetleneknek akarnak látszani, holott — ha nálunk igen is, másutt — nem mindenütt ismerik el pótolhatatlan voltukat. Szükségesnek tartja ugyan a föld valamennyi tanítója és tanára, hogy vezető, vagy segítő könyvet adjon tanítványa kezébe, kit emlékezete könnyen cserben hagyhat; de az események kiszínezését, az ítéletet stb. nem tőle várja. Csupán annyit kíván a legtöbb, hogy valótlant ne állítson. Németországban már annyira ment egyeseknek a tankönyvek mindentudása miatt való elkeseredése, hogy a néhai dictálásoknak is készek volnának megkegyelmezni, mert ezek, ha időpocséklással járnak is, a növendék elé legalább a tanár előadásának sorrendjében idézik vissza s így állandóbbakká is teszik a képzeteket; mások beérik a legszárazabb tartalomjegyzékekkel, miket mégis repetitorium czímmel tisztelnek meg; ismét mások bővebb segédkönyvet ajánlgatnak az iskolai használatra szánt rövidletek mellé, majd külön választják őket s vagy egyikre, vagy másikra szavaznak; egy jelentékeny csapat pedig föltétlenül az olvasókönyvekre akar támaszkodni. De egyes

országok tanügyi kormányai maguk is nagyon különböző felfogást tanúsítnak e részben s egyikök pártolja, másikuk elveti a tankönyvek alkalmazását.

Nálunk tényleg úgy áll a dolog, hogy az utasítások az elemi és a középiskolákban egyaránt *előírják* a tankönyvek használatát. S mivel az elemi iskolai és gymnasiumi utasítások 6—7 év előtt keltek, csupán a még megerősítésre váró reáliskolai utasításoknál remélhetnők esetleg eltérő nézetünknek figyelembevételét. Összejövetelünknek célja azonban nem lehet az, hogy a tanügy terén újabb kisérleteket sürgessünk, mielőtt meg nem győződtünk az állapotok tarthatatlan voltáról. Utasításaink kimondják, hogy »a tanár előadásánál nem kevésbé fontos tényezője az oktatásnak a jól írott vezérkönyv«, a mivel szemben csak az az igazán gyakorlati kérdés, *vannak-e* ilyen »jól írott« vezérkönyveink.

Elemi iskoláinkban a legújabb időkig e tekintetben oly nagy volt a kapkodás, és oly kevéssé sikerültek a tankönyvek, hogy egy Jókai Mór nem tartotta magához méltatlan föladatnak oly általános használatra szánt kis kézikönyv megírását, mely mintegy példaképen szolgáljon. A kísérlet nem sikerült egészen. Ha több hibát és hiányt fedeztek föl benne, mint más ilyen vállalatokban, annak az az oka, hogy az egész sajtó osztatlan érdeklődéssel fordúlt a nagynevű író felé, ki hivatásszerűen sem paedagogiával, sem történetírással nem foglalkozik. És mégis jobban eltalálta a gyermek kedélyéhez s értelméhez illő hangot, mint pl. Horváth Mihály, ki a mellett hogy történetirodalmunk dísze, egyúttal paedagogus is volt. A Jókai könyvecskéjébe becsúszott tévedések egy újabb kiadásban könnyen kiküszöbölhetők s a szerző az első támadások után ki is jelentette, hogy gondoskodni fog eltávolíttatásukról; a tárgyalás modora, a miniszteri utasítás értelmében helyesen választott s nem bő tananyag, a szellem, felfogás és maga az alak is, mely a királyok és nagyok rövid életrajzainak keretében a művelődés főbb mozzanatait is fölemliti, első sorban pedig a nyelvezet igen is kivánatossá teszi, hogy a gondosan átnézett és kijavított újabb kiadások Magyarországnak minden népiskolájában elterjedjenek. A gyermek számára egy nagy költőnek mindig van mondanivalója. A gyermek a mondottakból nem minden részletet őriz meg, legkevésbbé törődik pedig chronologiai adatokkal s egyes körmönfont fogalom-meghatározásokkal; hanem a szépnek, igaznak, jónak, nagynak és nemesnek példáiból merített általános, kellemes benyomásait viszi magával az iskolai oktatás felsőbb fokára, vagy ha úgy jön a sora, magába az életbe. S a tanító talán maga is szivesebben tanít egy irodalmi kitünőségnek, mint valamely ismeretlennek könyvéből, mert ebben a könyvben ott van a magyar történet *szelleme*, a mi az oktatásnak e fokán mégis csak főbb,

mint nehány adat hibás volta. E könyvnek gondos átdolgozásától sokat várhatunk elemi történettanitásunkra nézve.

Más modor való a *középiskolák* tankönyveihez.

Az utasítások, legalább a gymnasiumoknál, nagyon bőbeszédüek a tananyag részletezésében s a tankönyvírók kivétel nélkül megigérik, hogy ragaszkodnak azok betűihez. Kár, hogy nem inkább *szelleméhez*. Az utasítás tiltakozik az ellen, hogy a növendék szeme elé a történeti tények egész sorát állítsák a legrégibb időtől fogva a legújabb korig, vagy hogy minden egyes kort eseményeinek külsőségeivel részletes elbeszélés tárgyává tegyenek; és maga is kikél az ellen, — »a mit a növendékek értelmi fejlettségének tekintetbe vétele nélkül és egyszersmind emlékezetök nagy megterhelésével igen elterjedt tankönyvek czélba vettek, midőn a történetírás összes eredményeit adatokban és eszmékben kivonatosan az ifjúság számára egybefoglalni törekednek«. Mielőtt, chronologiai modorban, a patriarchalis viszonyokból kiindúlva jutnának el a mai fejlett államalakúlatokhoz, először is a német propädeuticus módszert követve, a történelem, állam stb. fogalmának tudományos meghatározásaival vesződnek, holott erre maguktól is rájönnének a tanúlók. Még Freemannek Marczalitól átdolgozott világtörténelme sem ment e hibától. Pedig ő is, Fyffe is kitűnően ért ahhoz, 13—14 éves fiuknak mint kell érthetően s mellé igen röviden előadni a világtörténelmet. 1878. aug. 4. óta 1885. május 26-áig összesen 8 magyar s 4 világtörténelmi tan- s 2 magyar és 3 világtörténelmi segédkönyvet engedélyezett középiskoláink számára a vállás- és közoktatásügyi miniszterium. Azokat tehát, kik tankönyv-áradatról beszélnek, a számok nem igen igazolják. Hát még ha hozzáveszszük, hogy »tudományos becsénél fogva« csak egyetlen egy világtörténelmet emeltek ki s hogy a gymn. utasítás kiadása óta csupán 1 világ- s 4 magyar történelmi tankönyvet fogadtak el! Ezek közül is csupán egy rész alkalmazkodik szorosabban az utasításokhoz; a régibb keletűek e részben nem olyan aggodalmasak. S nem is föltétlenül szükséges, hogy teljesen lépést tartson a tanár előadása a tankönyv szövegével. A mint az írótól alig lehet elvitatni azt a jogot, hogy a kiszabott tananyagot a részletekben esetleg eltérően, vagy más rendben dolgozza föl, úgy a tanár sincs kötve az író rendszerének s még kevésbbé felfogásának merev követéséhez. Alig van oly hibás tankönyv, melynek, egy kis jóakarattal, hasznát venni nem lehetne; s az a körülmény, hogy a tanóra egy-két perczét a könyv fölösleges részeinek, elbeszéléseinek kihagyására, hibáinak kiigazítására fordítjuk, már gyakorlatban figyelmezteti a növendéket, hogy nem minden esemény egyformán fontos és hogy az adatokat óvatosan kell használnia. S ha már annyi tévedéssel járhat a tények leírása,

mennyivel több hiba történhetik az egyéniségen alapuló bírálatok lenyomatásában! Tankönyveink még sem óvakodnak az örökös ítéletmondásoktól, a helyett hogy ezeket, a tanár ellenőrzése mellett, a növendékekre bíznák. Oly gyöngeség ez, melyet a szerkesztésből mindenesetre ki kell küszöbölni.

Tankönyveink általán túljózanok, vagy inkább igenis criticusok. Míg a régibbek elismerték a mondák, hagyományok jogosúltságát, addig az újabbak teljesen bírálatos alapon kivánnak haladni. Az V. osztály latin irodalmi tanitására vonatkozólag kimondja az utasítás, hogy Livius első könyvének naiv olvastatása e fokon már nem lehetséges ugyan, ellenben korai dolog volna a történeti critica alkalmazása; történelmi tankönyveink mégis egész kedvteléssel verik el a port Livius királytörténetén, hogy ne is beszéljünk Herodotosról, a kinek szövege csak a VII. osztályban kerül ugyan elő, de lerántották már az V-ikben. Egészen más az, ha a tanár utal egyes állítások tarthatatlan voltára, mint ha ugyanezt a tankönyvíró teszi. Középiskola nem egyetem. Liviusnak talán mégis csak meg kell előznie Mommsent!

Kár, hogy egyes fogalmak megnevezéseivel is úgy dobálóznak tankönyveink. A fogalmaknak ily összehalmozásai haladásában szükségtelenül gátolják a tanárt; de ha már ott vannak a nevek, bajos rajtuk könnyedén átsiklani. Egyik-másik tankönyvből pedig egy egész ismerettár fejezetczímet lehetne összeállítni. Végre is meg kell gondolnunk, hogy a középiskolák felsőbb osztályainak növendéke a történelmen kívül még 7—8 tárgyat tanúl, s hogyha mindenikből átlag csak 100 új fogalommal ismerkedik is meg, a 10. hónapban már 7—800 pontos meghatározást kell tudnia. Miért legyen épen a történelem az, mely e rengeteg számot *ezerre* kerekítse ki? Miért vonja magára a tudákosság vádját?

Hiba, hogy tankönyveink, kivált a legújabb kor leírásában, többnyire aránytalanok. 1871-ig pedig itt is kikerekített politikai történetet adhatnak, mert ha ezt el nem ismerik, úgy amennyiben évszámokról egyáltalán beszélhetni, 1815-tel kellene befejezniök a különböző államok fejlődésének feltűntetését. Ez azonban nem jelenti azt, hogy aprólékosan számoljanak be az eseményekkel; századunknak uralkodó eszméit már csak azért is érthetően kellene fölsorolniok, mert a világtörténelmi tananyagra közvetlenül politicai földrajz következik, s amott elkövetett mulasztásuknak árát ez adhatja meg.

Műveltségtörténeti szempontokra ügyelnek ugyan tankönyveink ma már, adataikat azonban kellőképen még most sem képesek elhelyezni, a minek jobbadán az az oka, hogy alig mernek szakítni a megszokott, régi rendszerrel, a népek és eszmék fejlődésének történetét nem egyszer a királyok stb. biographiáival tévesztik össze.

Paedagogiai tapintattal szerkesztett történeti tankönyveink száma kevés; valószínűleg azért, mert egyfolytában s nem az egyes tanórákra való praeparatiókból s nem az ily egyes tanórákon nyert tapasztalatok eredményeinek értékesítésével készültek. A tanár akárhányszor jön ama helyzetbe, hogy az egyes tanórára kitűzött tananyag-részlet feldolgozásában megakasztja valamely nem várt körülmény, pl. hogy bajosabban értik meg, mint eleve képzelte. Ily megfigyelések nyomaira mentül ritkábban akadunk tankönyveinkben s innen van, hogy nem egyszer kénytelen könyvmagyarázóvá degradálódni az a tanár, kire a tanórán egészen más feladat várakozik.

Azt sem volna szabad felejteni, hogy a tankönyv nem irálygyakorlat, s hogy nyelvezet és szerkezet tekintetében kifogástalannak kell ugyan lennie, az előadás cziczomáitól azonban ép annyira szükség óvakodnia, mint kerülnie az elnyújtottságot. A higgadtan elbeszélni tudó (acroamaticus) tankönyvnek már van minősítése a jóságra.

Örvendetes dolog, hogy újabb kiadásokban mind több rajz- és térképmellékletet, ábrát, chronologiai és synchronisticus, valamint nemzedékrendi táblát találunk s erős a hitünk, hogy a tanügyi kormány és a szakemberek által egyre gondosabban kezelt critica már a közel jövőben kellő szinvonalra emeli történeti tankönyvirodalmunkat.

A tanár és tankönyv feladatán azonban, az oktatás javára, megfelelő *más taneszközök* beszerzésével is kellene könnyíteni. A világtörténelem tanításánál használhatunk történeti *térképeket*, ha Németországba megyünk is utánuk; az azonban ránk pirít, hogy nincs atlasz, mely — Kiepert, Spruner, Menke, Jausz stb. egyes lapjait, vagy Helmar egyetlen térképét kivéve — Magyarország történetének körülbelül hat évre terjedő tanításában minden magyarázatnál többet érő szemléltető képet adjon. Nagyon is kivánatos volna, ha a bajt korán felismerő académia által ez ügyben még valami 15 év előtt kiküldött s oly kitűnő férfiakból álló bizottság kidolgozná, vagy kidolgoztatná a hazánk legfontosabb korszakaira vonatkozó térképeket, mert míg ez nem történik, a szemléltetés egyik legfontosabb eszközétől marad megfosztva magyar historiai oktatásunk.

Történeti és classica-philologiai *múzeumok* fölállítását szintén élénken kell óhajtanunk. A főváros középiskolái eféle külön gyűjtemények nélkül még csak el lehetnek, mert a növendékek bejárhatnak a nemz. múzeumba stb., ha ezekben sincs is meg minden, mire szüksége van a tanításnak és, a mi nem csekély baj, tárgyaik nem is mutathatók be közvetlenül az előadáson; vidéki intézeteinknek azonban múlhatatlanúl törekedniök kell külön történeti és

classica-philologiai múzeumok, pénz- és éremgyűjtemények berendezésére. Egy szoborminta, Julius Caesarnak valamely pénze, egy-egy incunabulum stb. a maga eredeti alakjában, vagy annak utánzatában bemutatva, múlhatatlan benyomást tesz a növendékre. Ép ily jók s mellé aránylag könnyen összeállíthatók volnának pl. a magyar történelmi *képes atlaszok*. Csak a »Vasárnapi Ujság« 30 évi folyamának fametszet-mintáit kellene megszerezni, hogy a képek megfelelő csoportosításával minden középiskola egész kis történeti múzeum birtokába jusson.

Jó történeti térképek, rajzatlaszok, múzeumok s történeti olvasókönyvek helyesen berendezett ifjúsági könyvtárak megteremtésére kell gondolnunk első sorban, hogy a tanárt és tankönyvet feladatának betöltésében sikeresen segíthessük. S ha e mellett, az utasítások szellemében haladva, az ország minden iskolájában egyöntetűen dolgozzuk fel a tananyagot és megállapodunk az előadás közös módszerében, meg lehetünk győződve, hogy a történettanításban az adott körülmények közt s újításokra nem törekedve is oly eredményre jutunk, mely már megfelel a történettanítás elé tűzött magasztos czélnak.

Legyen szabad indítványaimat a mélyen tisztelt szakosztály becses figyelmébe ajánlanom.

Dr. Márki Sándor.

A TÖRTÉNELMI FELSŐ OKTATÁS.

Midőn az igen t. gyülekezet előtt előadom véleményemet a történelem oktatásának szervezése felől, a főiskolán általában és különösen annak nálunk óhajtandó és keresztülvihető módjáról, igen jól érzem feladatom fontosságát és nehézségét. Azt kell levezetnem, mit részint tapasztalat, részint magából a tárgyból folyó következtetés a lehető legjobbnak és a czélnak legmegfelelőbbnek tüntet fel, majd pedig ez ideált vissza kell vinni a való, a tényleges állapot előirta határok közé.

Alig van jellemzőbb adat, mint az, hogy a franczia nagy forradalmat megelőző időszakban nem tanítottak újabb és hazai történetet a párisi egyetemen. Ha a hatalom birtokosai nem akarnak tudni a történelemnek meg nem vesztegethető igazságairól, mi sem természetesebb, mint ha az elnyomottak is elvetnek minden tiszteletet a mult iránt, melyben nem látnak mást mint a gyűlöletes visszaélések igazolását. És épen most, midőn az iparkiállítás elénk tárja azon Magyarország képét, mely lesz, kétszeresen szükségünk van a történelem tanuságaira, hogy lehetőleg minden nagyobb rázkodás nélkül mehessen át történeti hagyományaihoz méltán

ragaszkodó országunk az el nem maradható átalakuláson. De hisz, azt hiszem ugy is fölösleges bebizonyítanom a történelem nélkülözhetetlenségét a felső oktatásban, s különösen az egyetemen. Egyaránt elismeri a kormány s a társadalom, mennyire képző s művelő ifjuságunkra nézve a móltnak s fejlődésének ismerete. Tulajdonképeni feladatomra szorítkozhatom, annak kifejtésére: mi módon válhatik a történeti oktatás a magasabb oktatásban részesülő ifjuságra nézve valóban képzővé s művelővé?

Általában, úgy hazánkban mint a külföldön két osztályba sorozhatók azon ifjak, kik a történeti előadásokat hallgatják, vagy mert azokat előírja a tanterv, vagy szokásból vagy a tudomány iránti előszeretetből. Az egyik épen nálunk sokkal számosabb rész a történeti oktatást, mint a jogi s politikai pálya egyik előkészítőjét látogatja. A másik, mely nem oly számos, de ép oly fontos, a történeti tanárságra készülőkből áll, s azon kevesekből, kik valóban behatóan akarnak foglalkozni tudományunkkal, tisztán tudományos szempontból, tekintet nélkül egy bizonyos életpályára. E két osztálynak nem egyenlő sem feladata, sem czélja s még előkészülete sem. Az egyiknek, jogi vagy politikai pályáján, a történeti kutatás eredményeire van szüksége; a másiknak bele kell mélyednie magának a kutató módszernek nehézségeibe. Az egyik inkább veheti segítségül a szorosan vett politikai tudományokat, a másik tán philologiai ismeretekre alapíthatja tanulmányait. Körülbelül olyan köztük a viszony, mint a művelt olvasó közönség és a szakemberek közt. Természetes, hogy az egyetemi oktatás, mióta e két külön elem megvan, e két különböző irányban fejlődött. Francziaországban, eddig az egyetem, a Collége de France, s részben az École de politique képviselte az egyik irányt, az École normale, école des hautes etudes, és különösen az école des chartes a másikat. Németországban az egyetemi rendes előadás igyekszik kielégíteni a számos meghivottat, a tanár köré csoportosuló szükkörű szeminárium a kevés választottat. Nálunk szintén ez a bifurcatio okozta a rendes egyetemi előadások mellett a tanárképezdei gyakorlatoknak berendezését és a most foganatba vett szemináriumok berendezését.

Akár csak recipiálja az ifjú a történeti tudomány eredményeit, akár azok terjesztésére vagy kiegészítésére legyen hivatott, bizonyos közös műveltséget kell elsajátítania, mely nélkül üres phrasissá válik előtte az élő szó, érthetetlen vagy könnyen félremagyarázható szöveggé a könyv. Annyit panaszkodnak a történeti száraz adatokról, a tanitás csekély hasznáról, a történeti érzék hiányosságáról az oktatásban és az irodalomban; s oly keveset gondolkodnak arról, a mi valóban élvezetessé és gyümölcsözhetővé teheti a tanulást. Hogy álláspontunkat röviden jelezzük: a száraz

és érdektelen adat az, mi magában áll, az élvezetes, hasznos, valóban történeti az, melynek megvan a háttere, mely valami általánoshoz köti a történeti élet egyes jelenségeit. Az összefüggést, a csoportositást, mely nélkül kárba vész az egyes, bármily szorgalommal kifürkészett adat, a történeti gondolkodás adja meg, az egyes történeti tényeknek kijelölve az őket megillető helyet s rangot.

Nem szándékom, sem feladatom e helyen a történeti módszer fejtegetésébe bocsátkozni. De bizonyos, hogy a történelem philosophiája két nagy törvényt hozott napvilágra, és világosit meg ujra, minden e nevet megérdemlő történeti kutatásban. Az egyik a fejlődés törvénye, mely szerint az erkölcsi világ minden tünetének ép ugy megvan a maga szükséges oka s következése, mint a természet jelenségeinek. E fejlődés menetének kellő felfogása teszi művünket, vagy előadásunkat valóban pragmatikussá, és ez értelemben a módszer úgy szólva régibb mint neve. A másik a történeti korok és jelenségek egysége, a mennyiben bizonyos jelenségek mindig másokkal járnak együtt, és együtt képezik jellemző vonásait az illető kornak, vagy eseménynek. Hogy ezt igen világos példán kimutassuk: elég tán a hadsereg történetére hivatkoznunk, melynek szervezése más és más lesz az általános állami alkotmány változásával. Mások az ősi seregek, mások a hűbériek, ismét mások a városiak, a királyiak és nemzetiek. Egy szóval: a különböző fejlődési stadiumok legfontosabb vonásai mindig együtt lépnek fel s ha változást vagy eltérést látunk, az nem lehet határozott ok nélkül, melynek kifürkészése méltó tárgyat nyujt a történetiró gondoskodásának.

A ki e két nagy elvet teszi politikai életének vagy historikus tanulmányainak alapjává, tévedhet még a részletekben, de egészben véve helyes úton fog járni mindig. A politikus megtanulja ismerni s becsülni a nagy történeti institutiókat, melyek mindannyian az emberi szellem bizonyos szükségének feleltek meg megalkotások által, és melyek azután mindnyájan más-más módon járultak az emberiség fejlesztéséhez. De másrészt, e pietás nem fogja őt elvakítani a változás szüksége iránt, ha az institutiók már épen nem felelnek meg céljoknak, vagy csak célszerű változtatás és átalakitás után teljesithetik ismét feladatukat. A történetirás azonban csak a multra nézve tanuság és minthogy, ugyancsak a történetirás tanusága szerint, nincs soha, államnak vagy egyesnek életében, teljes ismétlés; nem fordulhat elő két egészen egyenlő helyzet, az államférfiu initiativájától, belátásától, felelősségétől függ mindig, mikor tartja elérkezettnek az időpontot. a midőn a változtatás érdeke már nagyobb, mint a minő a fennállásé. A historikus pedig e két törvény vezetése mellett ki fogja mutathatni az egyes nemzetnek, osztálynak, vagy a kima-

gasló egyéniségeknek helyzetét a történetben. Mert bármennyit szóljanak is culturhistoriáról, politikai, egyházi, művészeti haditörténetekről, kortörténetről és nemzetek történetéről, biographiáról és a történet philosophiájáról, történelem csak egy van: az emberi szellem fejlődésének története.

Előadhatjuk-e azt? közeledhetünk-e az ismert részletektől kiindulva, melyeket az élet és az irodalom szolgáltat, a historiai tudomány e magasztos betetőzéséhez? A feladat bizonyára nehéz, de komolyan kell vele foglalkoznunk, mert ha mást nyujtunk, fejthetünk ki ékesszólást, szellemet, sőt tudományt is, de a historia ideáljától mindig távol maradunk.

Az emberi szellem fejlődésének historiai folyamát sok nagynevű philosophus igyekezett megállapitani, mióta Humboldt Vilmos az emberiségen uralkodó eszmék ismeretét tüzte ki a történetirás czéljául. Ezekben kell tisztelnünk a történet valódi alkotó erőit, ezeknek szolgál az egyén, bármennyire kimagaslik is társai sorából, ezek megvalósitásán fáradnak korszakok és nemzetek. Ez uralkodó eszmék ismerete nélkül az egyes adatok mindig elszigeteltek maradnak: hiányzik azok megitélésére és összehasonlitására minden általánosabb érvényű alap.

De az eszme valami elvont, formalis elv, hogy találjuk meg az életnek nyüzsgő, ezernyi alakot öltő, minduntalan váltakozó küzdelmeiben és viszontagságaiban? Nem vagyunk-e kitéve az előreitélésnek, a pontos történeti kutatás eredményei megvetésének, a változatosságában annyira érdekes és tanulságos események egy száraz formába, sablónba szoritásának? Nem esünk-e a múlt század historisáló bölcsészeinek hibájába, kik mitsem tekintenek oly megvetendőnek, mint a tényt? Nem hanyagoljuk-e el a történeti előadás lényegét; az elbeszélést? A ki a részletet közli általánosabb felfogás nélkül, bizonyára lehet minden egyéb, de nem historikus, de még mindig magasabban áll, mint a ki tudákos levezetésben megfeledkezik a valóról.

Az eszme nem nyilatkozik tisztán a természetben. A mint megvalósúl, bizonyos institutiók biztositják megmaradását és hatását a jelenre és jövőre. A vallás isteni kinyilatkoztatás, de az egyház mindig magán hordozta a kornak, a viszonyoknak, vezetői egyéniségének bélyegét. Ép igy nyilatkozik ezernyi formában az állam, a művészet és az irodalom, és mindegyik kor és nemzet a sajátos viszonyainak megfelelő formát igyekezett mindig általános érvényűvé emelni. Valóban, a költő szava szerint, a lélek az, mely magának épiti a testet. És ha az alkotó szellemről tán nem szól egyenesen semmi emlék, ott van legbiztosabb monumentum szerint maga az institutio. Egyszersmind czél és eszköz: eredménye a múlt küzdelmeinek és irányt ad a jövőnek. Nyugvó

pontot jelöl, melyről biztosan beláthatunk a történeti munkának legbelső műhelyébe. Az egyetemes történet tudását leginkább e nagy institutiók kutatása által közelitjük meg.

Mindenkitől, a ki számot tart a historiai műveltségre meg kell követelnünk a főintézmények ismeretét az egymást követő, egymást szülő nagy korszakokban, az egymásra való barátságos és ellenséges hatás által a világtörténet anyagát képező nemzeteknél. A nagy keleti társadalmak, minden érdekességök és a kutatásukra forditott minden szellem daczára, nincsenek oly szoros összeköttetésben culturánkkal, hogy azok részletes fejlődését más is tanulmányozza, mint a szoros értelemben vett szakférfiu. De Görögországnak és Rómának városi államai, a középkor nagy egyházi, hübéri és rendi intézményei, az ujkornak nemzeti egységen, királyi hatalmon, anyagi jóléten s szellemi műveltségen alapuló országai oly becses anyagát nyujtják a gondolkodásnak, melyet sem az összehasonlitásnál, sem a fejtegetésnél nem nélkülözhetünk. Ezért az egyetemen elmulaszthatatlannak tartjuk mindezen korszakok és nemzetek történetének előadását. Az ókori, középkori és ujkori történetei tanszékek külön külön szervezése által erre nézve már megtörtént az első lépés. Azt hiszszük, ha egyszer, tanárainknak, iróinknak, jogászainknak és politikusainknak szinte vérébe ment át a görög demokratiának, a római magistraturának, a középkori hierarchiának, monarchiának és feudalitásnak, az ujkori absolut, majd parlamentáris kormányoknak, századok műve által előkészitett, és századokon át virágzó történetének ismerete, senki sem fog vádat emelhetni a historiai oktatás sivár terméketlensége ellen. Ez ismeretnek egyrészt pontosan kikutatott és fontosságuk szerint egybevetett és mérlegelt adatokon kell nyugodnia, másrészt pedig az intézményekben rejlő czéloknak, a korok és nemzetek vezérférfiai uralkodó eszméinek megértésére, és méltánylására kell törekednie, a mint azokat műveik, az egykorú emlékek és különösen a művészet és irodalom feltüntetik.

A felső oktatással szükségkép együtt járó szabadságot, az individuálitásnak csak a tudomány és a kötelesség által határolt függetlenségét sérteném, ha bővebben és részletesebben meg akarnám állapitani a tanulmány menetét. A tanár a főszempont folytonos követése mellett, szabadon központosithatja a tudomány sugarait a szellem, és a politika alkotásainak egyik vagy másik terén. Nem csak megengedettnek tartom, hanem egyenesen nagy haszonnal járónak, ha majd az egyházi, majd a szorosan vett állami, majd a katonai institutiok fejlődése részesül szeretetteljes, és a tudomány minden eredményét felölelő művelésben. Csak az szükséges, hogy az oktatás ne legyen compendium, hanem a

tanár saját kutatásain, saját felfogásán alapuló, saját érzelmein fakadó. Nem lehet jobb politikai iskola, de életiskola sem, mintha jól csoportositott, kellően megrostált adatok alapján látjuk, minő nehézségekkel és viszontagságokkal testesülhetnek csak meg a nagy eszmék, minő fáradozások és érdemek által jutnak uralomra az egyesek, a testületek a nemzetek, minő okok döntenek az emberiség sorsát intéző küzdelmekben. Egyenesen az emberiség szent javaiba vetett vallásos hitnek kell áthatnia az előadót és általa a hallgatót is, ha az események fonalán eljutnak az eszme magaslatára, vagy egy nagy élet tetőpontjához. Látjuk a történetet »az idő örök szövőszékén, a mint az istenség eleven ruháját szövi.«

Ne feledjük el, hogy a történelem élő, azaz változó. És a természetes pietás a nagy történeti alkotások iránt nem válik egyoldalúvá, ha egyaránt jogosaknak, mert szükségen alapulóknak látjuk az emberi szellem különböző, egymás ellen küzdő nyilvánulásait. Nem közönyt tanulunk, hanem igazságot, nem minden fennállót egyaránt elitélő scepticismust, hanem mint a fennállónak, úgy a múlt tényeinek és jövő reményeinek józan mérlegelését.

Az élet a részletben, az eseményben, az emberben nyilvánúl. Ez a mint a hagyomány fenntartotta, és átszállitotta emlékét, szolgáltatja a historia igazi anyagát. Ennek elmaradását nem pótolhatja semmi. De a legszebb biographia, a legszellemesebb anekdota, a legcsengőbb beszéd, üresek maradnak előttünk, ha nem birjuk őket valami magasabb czélponthoz fűzni. »Mi más a legnagyobb emberélet, mondja korunk egyik classicus történetírója, mint egy mozzanat az általános élet bonyolódásában.« [1])

Minden szabadság mellett azonban nem szabad megengedni az anarchiát, ez esetben a történeti összefüggés elboritását és elnyomását sok kisszerű, aprlóékos adat által. Még egy más veszélyt is ki kell kerülni. Ha magokat az institutiokat tekintjük csak, mint azt ujabban egy franczia tudós követeli, különben kitünő tanulmányában a franczia történeti felső oktatás szervezéséről, [2]) ki vagyunk téve a rubrikák uralmának. A történelem úgy szólva statisztikává válik, és a sok különböző érdek egybejátszása, bonyodalma, küzdelme, azaz a történeti élet sajátos ismerete helyett, csak egyes mozzanatoknak nyerjük többé kevésbbé pontos és pragmaticus képét. Ezért mind e külön-külön nagy fontossággal biró történeti formát, a kormányt, az alkotmányt, az egyházat és irodalmat szükséges egy bizonyos központ

[1]) Ranke, Weltgeschichte. V. k.

[2]) Revue de l'enseignement supérieur 1883 — 4. Seignobos Károly.

köré csoportositni. Igy mindnyájan egyszerre léphetnek fel cselekvőleg, megismerhetjük mindegyiknek aránylagos szerepét és fontosságát az egyes korszakok és nemzetek történetében. E központ nem lehet más mint a szorosan vett politikai történet.

Bár az emberiség müvelt részei a történeti élet kezdetei óta egy nagy egységet képeznek, és nincs több mint egy világtörténet, a történeti fejlődés, mint olyan, a *nemzetek* müve. Tudatos akarat nélkül nincs történet, a nagy tömegek akaratát csak a bizonyos czélok után induló szervezet irányozza, ez a szoros szervezet pedig csak a nemzeteket, és az azok által alapitott államokat egyesiti, az egész emberiséget nem. A legtöbb szellemi és anyagi munkát, a civilisatio kezdete óta az állam vette igénybe, a legtöbb eredmény, első sorban a nemzetek nevelése, neki köszönhető. Minden, a mi az állam területén fennáll, az egyház ép úgy mint a művészet, a kereskedés ép úgy mint az irodalom, meghatározott viszonyba kell, hogy lépjen az állami szervezettel: igyekszik arra módositólag hatni, és másrészt kénytelen annak támogatását igénybe venni, hogy érvényesüljön. Az ókor mindenható köztársaságaiban ép oly természetes az állami szervezetnek központúl vevése, mint az ujkor nagy nemzeti, de monarchia és aristokratia által szervezett és mivelt államaiban. És ha a középkor a maga világuralomra törő hierarchiájával, a maga minden nemzeti határt átlépő lovagságával és polgárságával látszólag más képet nyujt is, ez eltérés tanulságos és érdekes ugyan, de még sem lényeges. Mert az a kisérlet, hogy Európát a hierarchia és a feudalitás alapján szervezzék, hajótörést szenvedett és csakhamar diadalmasan napvilágra jut az eleinte sürű árnynyal boritott nemzeti, állami eszme. A középkori nemzetek nem csak anyagát szolgáltatták a modern nemzeteknek, hanem szellemi őseik is, a mennyiben intézményeik, történeti életök, szellemi és anyagi fejlődésök mai napig is érezhető befolyást gyakorol reánk. Oda kell visszamennünk, hogy eredetét keressük mai társadalmunknak és államunknak, melyek ép úgy gyökereznek, annyi változás és revolutio daczára, az akkori országszerzésekben és alapitásokban, mint dynastiáink és nemességünk.

Még azon sorrendet is meg kell állapitanunk, melyet legajánlatosabbnak tartunk az egyetemre jövő hallgatóra nézve. Minthogy az ókor, középkor és ujkor nem képeznek folytonos fejlődést, hanem e folytonosságot megszakitják a történeti életbe lépő nagy vándor népek a középkor elején, tulajdonkép két nagy korszakra oszlik az emberiség története: az ókori népeknek a római császársággal betetőzött, s a modern népeknek a népvándorlással kezdődő történetére. A fejlődés tehát nem egyértelmű az évszámok által kifejezett korral. A politikai, anyagi és szellemi mű-

veltség minden terén közelebb áll hozzánk Perikles, vagy Cicero, mint Nagy Károly, vagy bouilloni Gottfrid. És hogy egy igen világos példát idézzünk, Francziaország és Anglia, a tizenkettedik és tizenharmádik század minden lényeges terén akár a királyságot nézzük, akár a rendeket, akár másrészt az egyházat és az egyetemeket, ott tartottak, hová Keleti-Europa államai csak a reformatió korát közvetlen megelőző években jutottak el. Az ily bizonyos fokra való eljutás, p. o. kereszténység felvétele, a rendi alkotmány kezdete, ujabb időben a felvilágosult absolutismus, majd a parlamentáris monarchia érvényesülése, sokkal világosabb összehasonlitásúl szolgálhat a különböző nemzetek történetében, mint a szorosan vett synchronismusok. Tulajdonkép a nagy eszmék és institutiók elfogadása az egyes nemzetek által képezi az összehasonlitó chronologia gerinczét.

Ebből kiindulva kivánatosnak tartjuk, ha a kezdő először bármelyik nagy társadalom kezdeteivel ismerkedik meg, akár a régi görög-rómaival, akár a modern népekével. Amott az irodalom rendkivüli értéke csábit, itt a történeti fejlődésnek meg nem szakitott, generatióról-generatióra szálló munka által megállapitott következése. A góthok, frankok, angolszászok, vagy Árpád magyarjai sok tekintetben ott állanak, a hol Homéros hősei. Ily módon a hallgató fogalmat nyer az állami élet kezdeteiről, és az első berendezéséhez füző nagy tudományos, részben még megoldásra váró kérdésekről. Fogalmat nyer mindjárt a kritika feladatairól és nehézségeiről, az egyes emlékek aránylagos fontosságáról és megbizhatóságáról. Legalább egy korban kell aztán végig tanulmányoznia, mint vezetik ki a királyság, a theokratia és a nemesség a nemzeteket az ősi barbarságból, majd mint kezdi emancipálni magát a már müvelődő, és erejének öntudatára jutó nemzet gyámjaiból elnyomóivá vált természetes vezetőinek hatalma alól. Az egyesek individualitásától függ: mennyiben vonzza őket inkább a classicus államok egyszerű, világos befejezettsége, vagy pedig a modern nemzeteknek annyira változatos, sokoldalú, az általános egyház hatása, és a régi müveltség megujulása által oly sokféleképp módosuló sorsa. Azt hiszszük, itt nyilatkozik már némileg a bifurcatio. A philologust egészen kielégitheti a classicus állami fejlődés rajza Homéros korától Nagy Constantinus koráig, a theologust, a jogászt, bizonyára inkább a napjainkig ható mozgalmak eredete és fejlődése fogja érdekelni, a historikusnak, a leendő tanárnak egyaránt kell birnia mindkettőt. A tanár pedig nem fogja elmulasztani az alkalmat a már ismert viszonyok összehasonlitására, a megfelelőnek és az eltérőnek kiemelésére a viszonyok alapján, igy is hozzájárulva az összehasonlitó tudomány épületéhez.

A történeti előadás, bármennyire részletekbe menő is, nem lehet más, mint összefoglalás. Kivonatát nyujtja az alapúl szolgáló eredeti kútfőknek, legyenek azok bár törvények, oklevelek, krónikák, vagy más emlékek, tekintettel van az irodalom addigi eredményeire és végre csoportositásában, kifejezésében, felfogásában, magának a tanárnak individuálitását tükrözi vissza. Az ifjúra mi sem hat jobban mint egy uj eredeti szempont, különösen, ha az az élőszó által elevenitve hat elméjére és kedélyére. Közeleső tehát a jurare in verba magistri veszélye: az a veszély, mely a historiánál, mint kiválóan szabad kutatást követelő tudománynál kárhozatosabb még mint egyebütt. Ezért a tanár csak kötelességét teljesiti, ha minden egyes szakasznál elsorolja nem csak a legfontosabb kútfőket, hanem a kérdés egyik vagy másik oldalát különösen felvilágositó feldolgozásokat. Ezáltal kellő irányba tereltetik az ifjuságnak olvasmánya, feléled a kritika, a szabad gondolkodás és az önálló munkálkodás érzéke. Nagyon is messze ragadna, ha kifejteném, egész irodalmi életünkre nézve mily következésekkel volna, ha ifjaink ismét el kezdenék forgatni Thukydidest és Tacitust, kik mellett azonban Macaulay-ről, Thierry-ről, Ranke-ről, Mignet-ről és Sybelről sem szabad megfeledkezni. Az előadás ily módon: önálló értéke mellett magyarázója lesz az eredeti, mintegy naiv szövegnek, és átvezet a régi és modern történetirás remekeinek tanulmányozásába.

Ezek alapján véleményemet a világtörténet felső oktatásának közös fokáról következőkben foglalom össze:

I.

A tanár valóban egyetemes történetet adjon elő, azaz a nagy intézmények történetét, a politikaiakat véve központúl. Anyagát lehetőleg az eredeti kútfőkből meritse, előadását emelje a tudomány jelen szinvonalára, feldolgozásában mindig legyen tekintettel arra, minő helyet foglal el az egyik vagy másik esemény, vagy egyén az emberi szellem egész történetében. Ne mulaszsza el a legfontosabb kútfőknek, és a leghasználhatóbb feldolgozásoknak rövidre méltató elsorolását, hogy irányt adjon a hallgatók olvasmányának. Ez oktatás egyaránt ajánlható a leendő jogásznak, vagy politikusnak, a theologusnak és tanárjelöltnek.

* * *

Midőn az egyetemes történeti oktatás szerepét körvonaloztuk, egyuttal természetes határait nyertük a hazai, a nemzeti történet rendeltetésének. Ha ott az általános, az eszme az uralkodó szempont, itt a részlet, az egyes esemény, az elbeszélés juthat és jut inkább érvényre. Amott törvényt keresünk, itt anyagot és alkalmazás

Bármily fontosságot tulajdonitsunk is hazánk történetének mint nevelési eszköznek, bizonyos, hogy az semmikép sem tekinthető másnak, mint a világtörténet egyik, csak ritkán első rangú jelentőségü részének. A világirodalmat csak úgy szoktathatjuk ahhoz, hogy felhasználja és magáévá tegye speciális kutatásunk eredményeit, ha mi is számba veszszük az universalis história methodusát és tanulmányának eddigi gyümölcseit. A magyar nemzet individuálitásán kivül a közös európai állami és egyházi institutiók és az azokkal összenőtt müveltség átplántálása képezi hazánk történetét. Mióta Árpád e földet elfoglalta és Szt-István, azt keresztény országgá tette, nincs külön elszigetelt magyar történet, hanem nemzetünk a létért való küzdelemben és tökéletesedésére és emelésére azon ideálok után tört, melyeket Görögország, Róma és Palesztina szelleme alkotott meg, azon eszközökkel, melyeket nyugoti szomszédjainál látott alkalmazva. Isme rhetjük-e Szt-István művét, ha nem tanulmányoztuk a clunyi reformot, vagy N. Károly állami berendezését? Megértjük-e Nagy Lajos szerepét és személyét, ha nem tartjuk szem előtt a franczia lovagság, a normann közigazgatás és törvénykezés fejlődését? És minél tovább megyünk, annál szembetünőbb a kapcsolat. A reformatio, a Habsburgok trónra jutása, a török uralma és kiüzése, a nemesség és a trón küzdelme, végre a modern eszmék diadala az 1848-iki és az azt megelőző törvényhozásban, történetünk ez epochái, mind megannyi lépését jelölik az európai általános mozgalmak érvényre jutásának. A magyar történet tehát igazi alapját nélkülözi, ha oktatása és feldolgozása nem jár karöltve az egyetemes történet tanulmányával.

De ez a rész reánk nézve nem csak legfontosabb és legtanulságosabb, hanem még a tudománynak is akkor teszszük a legnagyobb szolgálatot, midőn ezt dolgozzuk fel szempontjai szerint, az általa nyujtott eszközök felhasználásával. Nemcsak a múlt világitja meg a jelent, hanem a jelen is a múltat. Hazánk földjén ugyanazon érdekek küzdelmét, ugyanazon eszményképek tiszteletét, ugyanazon nehézségek és veszélyek zsibbasztó hatását látjuk ma is, melyek bár változott viszonyok közt, századok óta befolyásolják a történetet és döntöttek nemzetünk végzete fölött. Nem érthetjük-e jobban a mult mozgalmait, ha a jelenkoriakat figyelemmel kisérjük? Természetes, hogy a jelenkori viszonyok megitélése alig lehetséges valamely határozott pártszempont és elfogultság nélkül, melyet semmi módon sem szabad átvinni a múlt képébe. A jelenben világitást ad a tényeknek, a múltban elferditené az egészet, óriássá növesztve a mi csekély volt akkor, és eltörpitve az akkor jelentékenyt. De azért a megértéshez majdnem mellőzhetetlen a jelen hasonló viszonyok szinte önkénytelen össze-

hasonlitása. A költőről mondják, hogy a ki meg akarja érteni, kell, hogy országába menjen. És nem magyarázza-e történetünk minden válságát alföldünk csak most elevenedő pusztasága s a Kárpátok bérczes világa, az erdélyi és a bányavárosok megkövesedett kulturája, és a nagy alföldi községeknek baromtenyésztésből és földmüvelésből kiemelkedni kezdő városi élete? Nem is szólva másról, maga a nyelv azonossága is mennyire elősegiti e megértést, mennyire összeköti a multat a jelennel! És a figyelmes szemlélő ép úgy megtalálja a mult, még pedig nem ritkán a rég múlt erős nyomait vagy rudimentumait politikai és társadalmi viszonyainkban és szokásainkban, egész állami életünkben, még látszólag annyira modern alkotmányunkat sem véve ki. Annyi szál füzi a múltat a jelenhez és mindegyikhez annyi vér, annyi hazafias törekvés, annyi tanulság tapadt.

A mint az európai egyházi s államforma ez ősi népre talál, melyet vezére és hadi szerencséje csak az imént emelt a törzsszerkezetből egy önálló nemzet rangjára, nem csak módositja a régi szokásokat és intézményeket, hanem maga is módosúl általok. Akárhány megegyezés mutatható is ki a kapitulárék és Sz. István törvényhozása közt, bizonyos, hogy a magyar megye nem felelt meg a német gau-nak, hogy az egész hadi szervezet, a királyi hatalom gyakorlása, az örökösödés, más marad, mint a minő a nyugati országokbban volt. Az egyház bizonyára ugyanazon alapon nyugodott itt is, mint Francziaországban s Németországban, de azért tudományunk minden müvelője tudja, mennyi munkába került még meghonositani VII. Gergelynek nagyszabásu, a világot átalakitó reformjait.

Egy szóval: mióta Magyarország belépett az európai államok szövetségébe, a nyugoti müveltség körébe, az elnevezések ugyanazok mint egyebütt, de az azoknak megfelelő állapotok s tények még a kezdetleges viszonyok fennmaradására vallanak. Ennek kimutatása, és az eltéréseket előidéző nemzeti sajátságok feltüntetése a legháladatosabb tárgyát szolgáltatja nemzetünk történetének. Egyáltalában, mit Ipolyi Arnold tüz ki a nemzeti történet legfontosabb eredménye gyanánt a még rejlő, de tényekben nyilatkozó nemzeti szellem ismerete csak ez uton közelithető meg.

Országunk egyáltalában classicus példa arra nézve, mint veszi át egy katonailag erős, politikailag jól szervezett faj szomszédjainak institutioit, mint alkalmazza azokat saját czéljaihoz, mint tartja meg, vagy veti el őket saját érdekei szerint. Szembe tünik a magyar történelem nagy aránytalansága. Mint egyebütt, itt is a királylyal együtt a papság és az aristokratia az idegen kultura terjesztői és előmozditói. E munkát egy időre megakasztja

a tatárjárás, de a XV. században helyre áll ismét az egyensúly, és csak a polgári osztály bevonása az állam körébe szükséges ahhoz, hogy társadalmunk fejlődése egészen hasonló legyen a nyugoteurópai társadalomhoz. E tovább fejlődés azonban elmarad. Az alkotmány nemesi marad, a kormány és közigazgatás nem válik bureaukratiává, a városi lakó nem lesz sem magyarrá sem a nemzeti műveltség bajnokává. A török pusztitása a XI. századi viszonyokat ujitotta meg a hódoltság földjén, a Habsburg uralom és az ellene való szükséges visszahatás, a nemesi uralmat csontosította meg a királyi területen, úgy mint az a XIV. és XV. századokban megalakúlt. És az 1790-iki országgyűlésen ugyanazon jelszavakat harsogtatnak a királyi absolutismus ellen a középkori rendi kiváltságoknak előharczosai, és a kitörő franczia forradalomnak párthivei.

Igen bőven kifejthetném e sokféle érintkezést hazánk története és az Európában uralkodó eszmék közt. De e kevés is megmutatja, mily óriási terület vár itt még művelésre. Átjő úgy szólva minden mozgalom, de míg némelyik, mely Európát átalakítja, itt csak rövid és kisszerű szereplésre szorittatik, addig mások, melyek kinn nem igen állhattak ellen a rombolásnak, itt kedvezőbb feltételek alatt fennállanak és virágzanak aránylag hosszú időn át. Ki merné a magyar polgárságot az olaszhoz, vagy francziához hasonlítani, pedig, történetileg szólva, bizonyára egy törzsnek ágai? Másrészt, ki nem látja, aránylag mennyivel nagyobb nálunk szerepe a rendi gyüléseknek, mint bármely európai országban. Anglia kivételével. Miért maradt itt meg a megyerendszer, mely ősi hazájában, a frank birodalomban oly hamar elkorhadt? Miért vert nálunk aránylag oly mély gyökeret a reformatió legradikálisabb hajtása, az unitarismus? Valóban, nincs okunk a hazai történet előadásában egyhanguságtól tartanunk, ha e szempontokat veszszük tekintetbe.

Mint mondám, a világtörténet egészére nézve is nagy haszonnal járna hazai történetünk ilyetén feldolgozása. Nem csak azt értem, hogy hazai történetünk, folytonos politikai, barátságos és ellenséges érintkezés által igen sok pontban képes felvilágositani szomszédjaink történetének még homályosan maradt pontjait. Hanem, mint előbb érintém, a hazai viszonyok kiválóan kedveztek egyik vagy másik politikai, egyházi vagy katonai formának, úgy hogy annak növekedése, virulása, egész történeti működése itt jobban észlelhető, mint saját szülőföldjén. Bizonyos, hogy a nemesi szabadság és önkormányzás keresztülvitelében hazánk classicus földnek tekinthető. Az a körülmény, hogy nemzetünk aránylag később fejlődött, szintén fontos, mert közelebb hozza

azon korszakot, mely másutt aránylag régebben folyt le. Angliában és Franczia-országban a XIV. és XV. század látja azon alkotmányos küzdelmeket, melyeknek hazánk csak a Habsburg dynastia alatt képezte szinhelyét. Természetes, hogy igy sokkal részletesebb anyaggal rendelkezünk és a szereplők megértését nagyon megkönnyiti, hogy azok sokban oly közel állanak hozzánk. Hol lehetne még oly jól tanulmányozni az idegen nemzetiségek megmaradását az uralkodó faj alatt, mint nálunk? Egy szóval, mint minden politikai nemzet, úgy a magyar is, nem csak vére ontása által érdemes a történet megemlitésére, hanem szellemének sajátos alkotásai által is.

Ha a világtörténet terén annyi avatott munkás egybevágó fáradozása által, nagyjában szinte készen találjuk az anyagot, a hazai történetnél másként áll a dolog. Egymásután látnak és láttak napvilágot az oklevéltárak, a diplomatiai levelezések az országgyülési emlékek, de minden publicatiónál azonnal ott a panasz, hogy a rendkivül becses anyag nincs feldolgozva. Mi a feldolgozás? a történeti anyagnak először kritikai megállapitása, megbizhatósága és értéke szerint, majd kijelölése azon helynek, mely az egyes adatot megilleti a kornak, a nemzetnek, vagy az egész emberiségnek történetében, végre az egésznek müvészi előadása. És e munka nem csak szorgalmat és önfeláldozást igényel, miben történetünk buvárai közt nincs hiány, hanem valódi történeti, irodalmi, politikai müveltséget. De ha magasabb, európai szinvonalra akarjuk emelni a hazai történettudomány oktatását, mi szükségkép maga után vonja az egész irodalmi és tudományos niveaunak is emelkedését, e nagy munkát a tanártól meg kell követelnünk. Adja elő azt, a mit maga tanulmányozott, számot adva minden nehézségről, melyet itt az anyag hiányossága (p. o. az Árpádok korában), amott annak óriási tömege és feldolgozatlan volta okozott (a török hóditás korában, és különösen a XVIII. században). Azt hiszszük, a ki egyszer a krónikák, oklevelek és egyéb emlékek alapján előadná pontról pontra a hübéres intézmények beszivárgását. Kálmántól Nagy Lajos koráig, a ki megmagyarázná teljes részletesen, de mindig a legmagasabb szempontok után indulva, Mátyás diplomatiáját és táborozásait, a ki végre a XVIII. század aktáiból feltüntetné a folytonos, majd zajos, majd csendes küzdelmet az idegen felvilágosodott absolut kormány, és a hazai nemesi közigazgatás közt, az mindenesetre nagyobb érdemeket szerezne nem csak az egyetemen, hanem az irodalomban is, mint a compendiumokban annyiszor elmondottaknak ujra elmondója.

A hazai történet előadásában mindig a tanár egyéniségétől fog függeni: az erkölcsi hazafias irányadásra helyezi-e a fősúlyt,

vagy a szorosan vett tudományos okulásra. De valamint a hazafiság soha sem nyilvánúlhat a tudomány rovására, úgy másrészt a történet szent tanuságainak avatott és pártatlan hirdetője sem lehet el a nemzeti szellem éltető fuvallata nélkül. Módszertani tekintetben is kettős feladat vár a hazai történet tanáraira. Egyrészt saját kutatásaik eredményét tárják elő, másrészt pedig a nemzeti fejlődés egész folyamáról kell, hogy bizonyos idő alatt teljes képet adjanak. Ezt követeli különösen a tanárjelöltek érdeke, kiknek a lényeges kérdésekben, tekintet nélkül, arra az Árpádok korába esnek-e vagy századunkba, egyaránt jól kell tájékozva lenniök. Ezt követeli a történetírás érdeke is, mely nagy hasznát veszi az összes tudományos eredmények időről időre, szakavatott kéz által való összefoglalásának. Ezt követeli végre maga a nemzeti müvelődés érdeke, mely nem lehet közönyös az iránt, mily irányban és mily forrásból nyernek historiai ismereteket és felfogást müvelt ifjaink. Ezért megvallom, nem csak az egyetemen tartom szükségesnek a hazai történet tanitását, hanem a műegyetemen is.

Közeleső kérdés, nem szükséges-e más tekintetből is, a hazai történet nagy anyagának fel-, illetőleg megosztása. E szempontból azon felosztást tartanók leginkább indokoltnak, mely a török kiüzésének, a szabadságharczok megszünésének, az uj kormánymód megalapitásának korát tekinti határúl a régi és az uj Magyarország közt. Felette kivánatosnak tartjuk a legujabb kor történetének előadását is, mert az 1848. év már nem képezhet határt. E tekintetben az imént elhúnyt Bocsor István könyve, kiről legyen szabad e helyen is megemlékeznem, mutatja a követendő útat. A régibb történetnél a kútfői fontos kérdések megoldása mellett a jogi és katonai kérdések túlnyomók, az ujabbnál a gazdaságiak, és a szorosan vett alkotmányosak. De mint már kiemeltem, a kútfőkből közvetlen meritès, és a világtörténeti párhuzamos alakulatokkal való összehasonlitás mindkét fokon el nem mellőzhető kellékek gyanánt követelendők. A tanár nem fogja elmulasztani a nyert eredmények mellett megemliteni a még vitás kérdéseket is, legyenek azok kútfőkre, egyes intézményekre, vagy személyekre vonatkozók. Ez által nem csak a szorosan vett történeti, hanem az irodalmi, müvészeti, jogi és gazdasági nagy kérdések is jelentkeznek a hallgató előtt, felkeltetik benne nem csak a történeti érdek, hanem a tudományok egymás közötti szerves összefüggéséről és solidáritásáról való meggyőződés. Igaz, hogy némi előkészültséggel kell birnia a hallgatónak, azon felül, a mit a gymnasiumból hozhatott magával. Ez előkészülést egy részt legjobban a római institutiók jogának tanulmánya adja meg, melytől a sajátszerű jogi gondolkodás iránti

érzék felébresztése várható, másrészt pedig egy nemzetgazdaságtani collegium követése. Tán szabad emlékeztetni arra, hogy a jogi és gazdasági tanulmány bevonását a historiai oktatásba már 1880-ban ajánlottam. A világtörténeti és a hazai történeti oktatás párhuzamosan folyik, egymást kiegészitve és magyarázva, együttesen szilárd alapját vetve meg az ifjak jövendő életnézetének és tanulmányának.

II.

Ezek után a magyar történet oktatásának szervezésénél elfogadandó főelvek gyanánt ajánlom: A magyar történetet az egyetemen csak a kútfők alapján szabad tanítani. A tanár legjobban teszi, ha azon kort, vagy szakaszt választja előadásai tárgyául, melylyel épen kimeritően foglalkozott. A tanitásnak mindig szem előtt kell tartania a nagy világtörténeti kérdéseket, és az egyes adatokat be kell illesztenie az általános historiai fogalmak körébe. Egyuttal útmutatásúl kell szolgálnia, felmerülő fontosabb kérdések ismeretét s megoldása módját illetőleg, és vezetnie kell a hallgatók olvasmányát.

Kivánatos a hazai történelem előadása a müegyetemen.

* * *

Áttérek feladatom másik, de fontosságra nézve elsőrangú részére. Hogyan kell rendezni a tanitást azok részére, kik életök feladatául tüzték ki magának a tudománynak nem csak ismeretét, hanem müvelését és terjesztését is?

Lehet-e egyáltalában nagy historikust nevelni? Az ókori remekek szerzői államférfiak és hadvezérek voltak, az ujkori nagy franczia és angol historikusokat is nem csak az iskola nevelte, hanem az irodalom és a közélet. Németország historikusai ellenben, igen erős politikai érzés daczára, nagyobbára szorosan vett tudósok. Azok, kikben nálunk a történetirás tudományának főképviselőit kell tisztelnünk a multban és jelenben papok, jogászok és politikusok, csak igen kevés, a ki egyenesen historikusnak készült. És ha azt látjuk, mennyi az érintkezés majd a jogi, majd az egyházi tudománynyal, majd a szorosan vett irodalommal, egész természetesnek kell tartanunk, hogy e területek müvelői munkába vették a historiának gazdátlanul fekvő földjét is. De minthogy egészen más a jogásznak, a theologusnak, a tevékeny politikusnak gondolatmenete mint az, a melyet a historia muzsája megkövetel, minthogy az egyiknél sokkal inkább dönt a betü, mint kellene, a másiknál pedig igen kevés az értéke azon tényeknek,

melyek tendentiájának nem kedveznek, e foglalások nem igen váltak hasznára tudományunknak. Nem is emlitem, hogy a szorosan vett történeti kutatáshoz számos úgy szólva technikai ügyesség is szükségeltetik. Mint Macaulay mondja, még a nagy költők, és az elsőrangú államférfiak száma is nagyobb, mint a kitünő történetíróké. A tudományt el lehet sajátitani, a szellemet nem. A historikus pedig, a római szójárás szerint, rhetor és poëta egy személyben.

De iskolát egyáltalában nem a lángésznek alapitunk, ki maga megtalálja érvényesülésének utját, hanem a tehetségnek, a munkás erőnek. És mihelyt a historia határozott módszerrel biró, valóságos tudományná vált, kezdetét vette a szakszerű historikusok képezése. A hires st-mauri congregatio járt elől, hol az idősebb munkások egymásután bevezették az ifjakat a diplomatikának, chronologiának és a historia más segédtudományainak müvelésébe. Németországban a göttingai egyetem járt elől, melynek hires tanára, Schlözer, a mult század utolsó harmadában nagy historiai iskolát alapitott. [1]) A revolutio véget vetett mindezen törekvéseknek, elölve a historiai intézmények iránti pietást, de a restauratio kormányai és irói addig ismeretlen mértékben pártolták tudományunkat. Francziaországban az écôle des chartes-ot rendezték be, mely korszakot alkotott a középkori emlékek tanulmányozásában, és melyből Francziaország legkiválóbb diplomatikusai, műtörténészei és oklevélkiadói kerültek ki. Akkor Béranger még gúnyolta, mint a reactio müvét, de azóta, a gyorsan egymást felváltó rendszerek mindegyike mint fontos nemzeti intézetet istápolta. Németországban a Monumenta Germaniaenek óriási vállalata, melyet a legnagyobb német államférfiú, Stein, inditott meg, egyesitette maga köré a próbált erőket, és vált az ujabb iskola természetes központjává, munkával látva el az ifjakat és dicsőséggel koszoruzva a mestereket. A középkori kútfők kritikája e vállalat által egészen uj, most már általánosan elismert és követett módszert nyert. Még hazánkban is érezhető a középkori emlékek iránti érdeklődés eredménye. Fejér György akkor szerkeszti óriási gyüjteményét ,a codex diplomaticust. De iskolát sem ő, sem a sok tekintetben rokon Horvát István nem alapitott.

Németország gazdag egyetemi életével és irodalmával csakhamar túl ment a szorosan vett kútfői kutatás feladatain. Az egyes adatok bármily szorgalmas, és néha nagy fáradságot és tudományt igénybe vevő tisztázása és összevetése nem elégité ki

[1]) Wesendonck: Schlözer und Gatterer, die Begründer der neuen Geschichtswissenschaft.

az alapos philologiai, irodalmi vagy philosophiai müveltségben részesülő ifjakat. Ranke iskolája, az által, hogy mindig az általánost, az eszmét tartotta szem előtt, felülemelte a német historiai tanulmányt a diplomatika és palaeographia kizárólagos uralmán, és nemcsak a német historiographiát nevelte, hanem irányt adott müvei és személyes hatása által a külföldi irók nagy részének is. Gyakorlatait, melyeket majdnem egy fél századon át vezetett, következő szavakkal jellemzi egyik legrégibb és leghiresebb tanitványa Waitz György: Mindnyájunkat eltöltött a törekvés, teljes odaadással, nem riadva vissza némely munka fáradságától és látszólagos kisszerüségétől, az igazságot keresni, csak a hagyomány legtisztább forrásaiból meritve, pontosan megállapitva minden részletet, de egyuttal méltatva a historiai élet teljes összefüggésében, nem akarva soha többet tudni, mint a mennyit lehet, mindig e lényegest tartva szem előtt, felfogni a tények valódi jelentőségét, a cselekvő személyek jellemét, nem festve, nem szépitve semminémü czélból, de mindig szem előtt tartva, hogy a historia egyuttal tudomány és müvészet, melyet nem lehet csak megtanulni, hanem melynek át kell származnia a mestertől a tanitványra. — Ranke tanitványai közül a legtöbb egyetemi tanár vezet ily gyakorlatokat, a mester nyomában, de nem mindig az ő széles látkörével és tudományával.

Francziaországban és Angliában az irodalmi müveltség magas szinvonala felemelte a historikusokat, a nélkül, hogy egyikök is szorosan véve iskolát alapitott volna. Mindenesetre, bármily elsőrangú müvét tekintjük is az utolsó félszázadnak, szembetünő, mennyire növekedett a multhoz képest, ha nem is az előadás szépsége, de mindenesetre az adatok megbizhatósága.

Ausztriában csak a múlt évtizedben gondoltak a historiai tanulmány rendszerezésére. Korunk legnagyobb diplomatikusának, Sickelnek vezetése és irányadása alatt alakúlt meg az »Institut für österreichische Geschichtsforschung.« Ez intézet mindeddig inkább a részletre, az adatgyűjtésre és kritikára nézve hatott előnyösen, mint a valódi történeti szellem meghonositása és terjesztése által.

Teljes mértékben elismerem az olynemü intézeteknek, minő az écôle des chartes, vagy az Institut nagy érdemeit, és büszkén vallom magamat az előbbi tanitványának. De soha sem szabad felednünk, hogy a palaeographia, a diplomatika, bibliographia és más ilynemü ismeretek, magok is csak a történet segédtudományainak nevezik magokat. Megmutatják az anyag lelhelyeit és kezelését, de nem nyujtanak semmi magasabb szempontot felfogására és feldolgozására. Két tudósnak, egy franczián és egy osztráknak itélete talán elég lesz annak bebizonyitására, meny-

nyire lélekölövé válhatik a részletekbe való merülés, mielőtt az ifju általánosabb történeti müveltség elsajátitása által, megtanulta megkülönböztetni a lényegest az esetlegestől.

A franczia a már idézett Seignobos, így itéli meg azokat, kik inkább foglalkoznak a tudomány anyagával, mint magával a tudománynyal: Hajlandók egyenlő értékünek venni a tényeket, egyforma fontosságot tulajdonitanak a kis részleteknek és a nagy eredményeknek. Perspectiva híján, nem fontosságuk sorrendje szerint helyezik el a tényeket, szinte öntudatlanul másként osztályoznak: a kérdés nem jelentékenysége arányában érdekli őket, hanem megoldása nehézségének arányában. Szeretik a kis, meg nem fejthető kérdéseket, melyekből semmi haszon, de melyekre nagy utánajárást és kritikát kell fordítani. Az eredmény kevéssé bántja őket, elég nekik a módszer. A tanulmány virtuózai magát a munkát szeretik, nem az épületre gondolnak, mikor a követ faragják, maga a kőfaragás szerez nekik élvezetet. Módszerök, mely a kérdések megoldásánál nincs tekintettel a haszonra, azok megfejtésére, de nem fontosságuk megbecsülésére tanitotta őket. Nem is sokat törödnek azzal, lehet e majd hasznát venni müveiknek. »Mi az anyagot készitjük elő, a felhasználás másnak dolga.« [1])

Az osztrák iró, Gustav Wolf, a következő rövid, sújtó szavakkal jellemzi a bécsi egyetem historikusait. Igen sajnálatos a legtöbb előforduló esetben az általános müveltségnek teljes hiánya, a latin és görög nyelvben való majdnem teljes járatlanság, és hihetetlen durvaságuk a philosophiai és irodalmi tárgyakban. [2])

Röviden összefoglalva: a szorosan vett palaeographiai, diplomatikai, sőt némileg a kútfőkritikai foglalkozás is, vezethet ismeretekhez, de müveltséghez nem, sőt, az emlitett szakférfiak szerint, annak némileg útját állja. És minő joggal nevezheti az magát historikusnak, ki nem érti korának és a múltnak az irodalomban és a politikai élet emlékeiben rejlő szellemi kincsét? Az oktatás nem állhat másban, mint abban, hogy megkönnyitjük a kincses házhoz vezető bejárást. De ha megengedjük vagy még elő is mozditjuk az önálló munkásságot, a termelést, mielőtt még a történeti müveltség és felfogás elsajátitása lehetővé teszi az ifjúnak a tények viszonylagos értékének mérlegelését, szinte bünt követünk el a legszentebb: a nemzeti jövő reménye ellen.

Irodalmi müveltségről a gymnasiumnak és az egyetemnek egyaránt kell gondoskodnia. Mihelyt egyszer a régi nyelvek terén is a valódi philologia lép a nyelvészet helyébe, mihelyt a modern

---

[1]) Revue de l'Enseignement supérieur 1883. okt. 15.

[2]) G. Wolf. Zur Geschichte der Wiener Universität.

nagy íróknak többet fognak törődni müveivel, eszméivel, a mi örök, mint személyes tulajdonságaikkal, a mi gyarló és véges, e téren nagy és hasznos fordulat várható. Ez különben az egész egyetemi oktatást és az egész irodalmi niveaut illeti, nem csak a történetit. A szorosan vett történeti előképzést pedig jogosan megvárhatjuk, ha a történeti előadást az általunk kifejtett módon emeljük a tudomány magaslatára. A seminariumi oktatás, illetőleg a történet tudosók képzése, nem lehet más, mint a tanulmány betetőzése, de nem maga a tanulmány.

* * *

Hazánkban a szorosan vett historiai szakképzés szervezése, mint egyáltalában egyetemi életünk egész reformja Eötvös feledhetetlen nevéhez van kötve. Az általa alapitott mai napig fennálló tanárképző intézet első sorban a középiskolai tanári status nevelését tartotta ugyan szem előtt, de azon egészen helyes elvből indúlva ki, hogy csak a komoly tudós lehet jó tanár, kiváló gondot forditott arra, hogy az ifjakat az önálló tudományos kutatás módszerébe bevezesse. Az intézet történeti szakában gyakorlatok, melyeket a tanár vezetett; a kútfők olvasása, magyarázata és megvitatása; majd önálló kisebb dolgozatok, melyeket a társak és a tanár bírálnak meg, váltják fel egymást. Némi előkészitő képzésre is forditottak gondot, a mennyiben csak az egy egyetemi tanévet már elvégezett hallgatókat fogadták be rendes vagy rendkivüli tagokul. Középiskoláink tanári karának ifjabb része ez intézetnek köszöni tudományos irányát.

Eötvös ez intézet megteremtése által mintegy egyesiteni akarta a franczia écôle-normale szoros disciplinája által elért eredményeket, azon haszonnal, melyet a Németországban e történeti tanitás terén is annyira kifejlett seminariumi rendszer nyujt. Az ifjak ösztöndijat nyernek és a tanári pályára készülnek mint amott, de nem egy internatus falai közt, hanem teljes mértékben örvendve az egyetemi tanszabadságnak.

A históriai tanfolyamnak olyatén berendezése, mint a minőt a tapasztalásnak és magának a tudományos módszernek alapján ajánlatosnak tartunk, nem vetne véget a tanárképzés jelen módjának, hanem kiegészitené és átalakitaná azt. A mig le nem mondunk arról, hogy a historiai módszert ép úgy lehet tanitani és elsajátitani, mint bármely más tudomány módszerét, addig nem térhetünk ki azon kötelesség alól, hogy a szorosan e pályára térőknek rendelkezésére bocsássuk mindazt, a mit meg lehet tanulni az életbelépés előtt. Francziaországban két külön főiskola gondoskodik a leendő tanárokról, és a leendő archivariusok és bibliothecariusok képzéséről. Az egyiknél inkább az irodalmi

és philosophiai, a másiknál az archaeologiai és nyelvészeti képzésre helyezik a súlyt. A mellett pedig még egy külön intézet, az Ecôle des hautes études, ad irányt azoknak, kik tisztán alapos historiai müveltséget akarnak szerezni, tekintet nélkül a praktikus felhasználásra. Nálunk, hol sokkal csekélyebb a szakszerű képzést keresők száma, és a hol még a végzettek sem találnak mindig készültségükhöz mért munkakört, elég egy közös intézet mindezen irányok kielégitésére. Csakhogy ez intézetnek nem szabad nagyon is szoros és részletes szabályzat által elriasztani a tán más-más fejlődési menetet követő elméket, hanem lehetőleg azt kell nyújtania, a mire egyaránt szüksége van a történet tanárának, a jövendő archivariusnak és könyvtárosnak, és mindenkinek, ki valóban tudományos módon akar foglalkozni a historiai disciplinákkal.

Az előkészülés módszeres vezetése már az előadások követése idejében veszi kezdetét. Vagy a tanár maga, vagy segédje, kisérje figyelemmel a jelentkező hallgatók tanulmányát, különösen olvasmányát, és külön órákban számon kérje az elért eredményt, és adja meg a szükséges magyarázatokat és felvilágositásokat. Ez években tanulja meg az ifjú ismerni, és némileg ellenőrizni a történeti irodalom legkiválóbb jelenségeit. E czélból kell, hogy könyvtárral rendelkezzék. Megtanulja használni Du Cangenak nagy szótárát, forgatja a német, olasz és franczia középkori kútfők nagy gyűjteményeit. A philologus a Corpus inscriptionumban keres felvilágositást, a jogász szívesen fogja elolvasni a capitulariákat, az angol alkotmánynak Stubbs által kiadott okleveleit a franczia commune-ök Thierry Agost által gyüjtött és magyarázott emlékeit. Végre mindenki egyaránt folyton kereshet okulást hazai történetünknek Schwandtner, Endlicher, Szabó Károly és Mátyás Flórián által kiadott kútfőiben, elolvassa Bonfiniusnak és Istvánfynak egyes kiváló részleteit, megismeri nagy férfiainknak, Bethlennek, Pázmánnak és Esterházynak levelezését, lapozgatja Fejér codexét, az Árpádkori ujokmánytárt, az Anjonk és Hunyadyak diplomáinak és levelezéseinek gyüjteményét, egyes nagy családok kiadott emlékeit. A tanár conferentián, a hogy a francziák az ilynemű tárgyalást elnevezték, megbeszéli az egyes fontos kútfők legtanulságosabb részeit, kimutatva azok szerepét a történetirás fejlődésében. Csak a már ismert eredményeket adja, jobban mondva találtatja meg magok a hallgatók által, és megmutatja nekik a kutatás által eddig elvégzett útat, melyen még a tévedések is gyakran oly tanulságosak. E megismerésben, mely azonban még nem mehet egyes uj kérdések tüzetes tárgyalásáig, nagy haszonnal jár, ha a hallgató megtudja minden egyes tárgynál, hol kell keresni az eredeti kútfőket, és ha elsajátitja

magának e keresésnek módját. Mintegy birtokába veszi ezáltal a historiának belátható területét. Igy vélem legczélszerübbnek a most az egyetemi cursusok mellett felállitandó seminárium berendezését.

A történeti tanitásnak, mint az egyetemi oktatás minden részének, kettős a czélja: az állam szellemi szükségletei fedezésére készit elő ifjakat, másrészt pedig utmutatást kell hogy adjon a tudomány önálló tovább vitelére nézve. Ez esetben a középiskolai tanárok és az archivariusok képzése képezi az egyik czélt, történettudósok előkészitése a másikat. Ez utóbbival együtt jár, hogy az egyetem maga gondoskodjék jövőjéről, alkalmas ifjú erők müvelése által. Előre bocsátottuk már, mi kell hogy közös legyen ezek történeti képzésében, a miben még a jogi és politikai pályára készülők sem válnak külön. Az általános történeti fogalmak ismerete, az irodalom ismerete és kellő megértése képezik a történeti müveltség lényegét. Ezeket az, ki nem készül szakembernek, megismerheti a hazai vágy a világtörténet egyes részeiből is, mert a módszer és a gondolkodás mindig egy marad. De a tanárnak nem csak erre van szüksége, hanem a *tudásra* is. Tudnia kell folytonos összefüggő menetben történeti ismereteink leglényegesebb részét, az első államalkotások óta mind a mai napig. Hazája történetét kell, hogy részletesen, behatóan a legfontosabb kútfőkre és az irodalomra is támaszkodva ismerje. Ezért a tanárjelölttől meg kell követelnünk, hogy teljes cursusát elvégezte legyen a hazai, és a egyetemes történetnek, mihez az általunk ajánlott beosztás szerint lesz is alkalma.

De a tanárképzés nem áll meg az előadásnál. Arra, hogy ismerete egészen biztos talajon nyugodjék, az ifjú tanárnak szüksége van, hogy maga is, minden előfordulható fontosabb kérdéseknél ellenőrizhesse a kútfőket, és az irodalom eredményeit. Meg kell vele tétetni azt az útat, melyet a történetirás és a történeti módszer megtett a tudomány jelen szinvonalának eléréséig. A tanár személyiségétől és tudományos egyéniségétől fog függeni, mely kérdéseket tart legfontosabbaknak, mely kútfőket a legtanulságosabbaknak.

A kezdő historikus első feladata az *anyaggyüjtés*. Tudnia, ismernie kell a tényeket, melyek alapján lehet következtetni. E tényeket a történeti emlékek, a kútfők tartották fenn többé kevésbbé tisztán és világosan. E tények összesége alkotja ismeretünket, csak azokból következtethetünk, azokból épithetjük fel a történelem rendszerét. Magokban nem jelentenek semmit, következtetnünk kell, összehasonlitanunk, hogy belőlök megnyerjük egy korszak, egy nemzetnek, egy jellemnek képét, de hozzájuk sem nem adhatunk, sem tőlök el nem vonhatunk semmit. Vala-

mint Kant szerint a physikában csak az a tudomány, a mi mennyiségtani, úgy a történetben csak a kútfők által igazolt tény tudomány.

E kútfők mindegyike különbözik eredetére, tulajdonságaira, megbizhatóságára és ennélfogva értékére nézve. Tudományos készültséget akkor adunk az ifjúnak, ha mind e kérdések felől a lehető legszilárdabb módszert és a legbiztosabb tájékozást szolgáltatjuk kezébe.

Az első fok az olvasmány maga, és a vele járó magyarázat. Az ókori irodalom egész hosszú sorát nyujtja a nem csak irodalmi értékét, hanem kútfői becsök által is kiváló műveknek. Alig lehet tanulságosabb valami, mint az Athenai-i belső viszonyokra vonatkozó adatok összehasonlitása Herodotosnál és Thucydidesnél. Polybios és Livius egymáshoz való viszonya egyike az irodalmi és a történeti kritika legjobban megvitatott pontjainak. Sallustius Catilinájának és Cicero erre vonatkozó beszédének összehasonlitása szintén igen hálás anyagot nyujt. Mindezt, és még sokkal többet szükségesnek tartom mindenkire nézve, ki jó és öntudatos tanár akar lenni.

Csakhogy a historiai traditio, és az előkészülés tekintetbe vétele nem az ókori irókat tüzi ki a történelmi kútfőtanulmány kezdő anyagául, hanem a középkoriakat. Kezdődő társadalom, egyszerű politikai viszonyok, a nemzeti hagyomány és a tudós történet összefolyása, még a nyelv is a maga gyermekes keresetlenségével, mind e tényező a kezdődő középkor iróit teszi a kritikai studium első részének classicus talajává. Nemzeti krónikáink rendkivüli becsét ékes szavakban méltatta társulatunk elnöke. A bécsi krónikából megtanuljuk, milyen a kezdődő királyság, a Szt Gellért legendája mindennél világosabban mutatja, milyen volt a kereszténység kezdete és terjesztése. Igy, már meglevő kézikönyvből, útmutatást nyerhet a tanárjelölt az Árpádkor egyéb bel- és külföldi egykorú forrásairól is.

A tanár nem fogja elmulasztani ezzel egy időben azon kútfőket is bemutatni, melyek a többi művelt európai nemzet kezdeteit világitják meg. Mindannyiokat jellemzi az ősi nemzeti büszkeségnek és az uj keresztény szellemnek, az örökölt barbarságnak és a még inkább csak külsőleg felvett római civilisatiónak bennök nyilatkozó küzdelme. E kathegóriához tartozik Jordanes, a góthok történésze, kit mint Attila történetének iróját, és ez által krónikáink egyik legfontosabb, közvetlen vagy közvetett kútfőjét, mindig első sorban szoktam tractálni, továbbá a lombard Paulus Diaconus, és a frank toursi Gergely. Igen tanulságos még a cseh Kozma, és a lengyel évkönyvek egyes részeinek egybevető tanulmánya is.

Az olvasmány másik fokát azon írók képezik, kik magok nem eredeti források ugyan, de csak ők tartották fenn azokat, bár gyakran egész átalakitottan. Ide tartozik a legtöbb classicus, általunk már említett iró. Különösen a régi római historiographia veszett el majdnem teljesen, és csak az annyira késő Polybiusnak, Dionysiosnak és Liviusnak köszönhetjük romjai fennmaradását. Hazai történetünkben különösen Bonfinius mutatja e már tudákos, és nem is annyira megbizható, inkább szépségre és hatásra, mint igazságra törő iránynak példáját.

Végre igen sokat, tán legtöbbet tanulhat a kezdő a modern remekiróknak a múlt minden emlékét, a szorosan történetit ép úgy mint az egyházit, müvészetit és irodalmit felölelő müveiből. El kell olvasnia, hogyan jellemzi Grote Athenai politikai viszonyait, hogyan foglalja össze Curtius Perikles korának culturalis és politikai törekvéseit, és Mommsen hogyan önti szavainak érczébe Róma nagyságának lenyomatát. Egy egykorú iró sem jellemezte úgy a feudalitást mint Thierry Ágost, egyik sem úgy a hierarchikus szellemet mint Ozanam. A renaissance és reformatio koráról Burckhardt, Ranke és Mignet, a XVII. század nagy politikai és vallásos mozgalmairól ugyancsak Ranke és Macaulay müvei nyujtanak teljes és hü képet. Hazai irodalmunk sem szükölködik ilynemü valóban történeti munkákban, melyeket a tanári vizsgálatról szóló szabályzat foglalt össze. Természetes és kivánatos, hogy e classicus müvek száma évről évre nőjjön és ezzel változzék is. De bizonyos, hogy egyes nagy igazságok, melyeket napfényre hoztak, többé nem másíthatók meg, ha uj oldalról, és ujabb anyaggal fognak is ujabb munkások felvetett kérdések megvilágításához.

Egyáltalában, e fokon, hogy úgy mondjuk, a már nyert eredmények tudatos elsajátítása képezi a czélt. Igen nagy hiánya úgy az Ecôle des Chartes-nak, mint a legtöbb német seminariumnak, hogy e fokot teljesen elhanyagolva, magára hagyták a leendő történészt olvasmánya megválasztásában és értelmezésében. Volt idő, midőn minden ujabb iró ujból vélte kezdhetni a kutatást, de addig a történelem nem is volt tudomány. Most, a szakembernek tudnia kell, mi van már tisztába hozva, és mi vár még további felvilágositásra akár ujabb anyag, akár ujabb feldolgozás által.

Az olvasmány fokát a tanárképzés első évfolyamába helyezhetjük, de természeténél fogva nem szünik és nem szünhetik meg soha, mert minden valódi történész minduntalan fel fogja használni az irodalom által kinált alkalmat: felfrissiteni és kiegésziteni ismereteit.

A második fokot a *gyakorlatok* képezik. Ezekben érte el tetőpontját a német egyetemi rendszer. Azon szellemi gymnasti-

kához, melyet a kútfőknek és feldolgozott müveknek ismerete ad meg, itt a historiához járúló technikai ügyességek lépnek teljes jogukba. A legkiválóbb szellemi előkészület sem vezet czélhoz, ha nem rendelkezik az anyag birtokába vételének eszközeivel, és mindenki, ki a történelem mezején munkálkodott, még olyanok is, kik mesterekké váltak, jól tudják, mennyi fáradságtól és időveszteségtől kímélte volna meg őket a jó iskolázás.

A gyakorlati oktatást a következőkben foglalhatjuk össze: Először kell, hogy minden historikus olvasni tudja az okleveleket és a régi irásokat. Az egyetemünkön kitűnően képviselt diplomatikai s palaeographiai oktatás erre nézve megadja a lehetőséget. Nem tartjuk épen szükségesnek a középkor annyira különböző mindenféle irásmódjainak, a longobardnak, angolszásznak, stb. tanítását e fokon. Azok felhasználására nem igen nyilik alkalma a magyar tanárnak. Elég a nálunk a XI—XVI. században divó irásmódok, rövidítések, formulák ismerete. Ha szabad egy óhajtást kifejezni, ez abban állana, hogy a praktikus haszon iránti tekintetből kiváló gondot és több időt fordítsanak a XIV—XVI. század idejére, mint az előbbire, mert nem is tekintve, hogy e korban sokkal több a rövidítés, sokkal cursivabb, tehát kevésbbé olvasható az irás, sokkal valóbbszinű, hogy kiadatlan Anjou-, Zsigmond-, vagy Mátyás-korabeli emlékek jutnak a leendő tanár kezébe, mint Sz. István-, vagy Kálmán-korabeliek.

Az olvasás maga nem elég: ismernünk kell az oklevél historiai értékét. Ezzel együtt jár a historiai kritika minden segédeszköze s egész modszere. Tudnunk kell, ki által? mi bevallott s mily be nem vallott czélból? mily befolyás alatt készült az illető emlék? Mily okoknál fogva tudhatta szerzője az igazságot, mily okok tarthatták vissza annak teljes kimondásától? Nemcsak a tulajdonképeni hamisításokat kell ismernünk, melyeket már a külső bizonyítékok elárúlnak, hanem magára a lényegre, az oklevél, vagy az iró belső indokaira is át kell térnünk. Tulajdonkép, mint egy jeles történész mondani szokta, a historiai kritika nem más, mint a józan ész felhasználása, melyre a mindennapi életben is annyira szükségünk van. De az utmutatás, szakavatott és lelkes vezető által, számos csalódástól és tévúttól fogja mégis megmenteni mindig az ifjú történetirót.

Nem is kell a világtörténet mezejére átmennünk, hogy e téren elég tanúlságos tárgyakat találjunk. Magának az úgy nevezett Anonymusnak viszgálata, mindazon, most már nagy részt tisztába hozott kérdések beszövésével, melyek egy századon át munkát adtak historikusainknak, magába foglalja a historiai kritikának úgy szólva minden előfordúlható problemáját. Egyaránt igénybe veszi a glossariumot, az összehasonlítást azon szövegekkel,

melyekből az iró meritett, és melyek viszont belőle merítettek, az egybevetést az oklevelekkel, az illető kornak hazai és külföldi krónikáival, végre az illető kornak megfelelő institutiókkal. Más ily nemű, rendkivül hálás tárgy Sz. István okleveleinek kérdése, a mennyiben azok már tisztába vannak hozva. Igen számosak továbbá azon kérdések, melyek megoldásánál nem elég a magyar historiographia, hanem igénybe kell venni a külföldit is. Egyáltalában, a kútfői tanúlmány a történeti képzésnek oly első rangú része, hogy azt minden főiskolán, hol már szervezve van a történet tanítása, akár Párisban akár Berlinben vagy Strassburgban, külön tanár vezeti. E tanúlmány, sokféle ágazatával s módosúlásával, teljesen elfoglalná az egyetemi évfolyam utolsó két évét.

Az utolsó évben még egy uj anyagnak kell hozzájárúlnia: a modern irók megitélésének és megértésének. Náluk jobbára tisztában vagyunk azzal, mely forrásokból merítettek, de sokféle individualitásuk, vallásos, politikai, socialis meggyőződéseik, mind lecsapódnak müveikben és rendkivül bonyolódottá teszik azok kritikáját. Hogy csak egy, nagyon időszerű példát említsünk, hogyan jutottak Thiers és Lanfrey annyira eltérő eredményekre a franczia császárságot illetőleg, hogyan ellenkezhetik Taine a franczia forradalomnak Mignet, Thiers és Lamartine által mintegy classicussá vált felfogásával? Hogy egy másikat idézzünk, hogyan foghatott Janssen azon óriási munkához, hogy megdöntse a reformatio korának historiographiájában majdnem kizárólag uralkodó hagyományt? Hogy hazánk történetére térjünk át, mily különböző mai napig a XVIII. század megitélésében honi historikusaink véleménye!

Ezen tanúlmányok alapján, azok befejezése gyanánt *önálló munkálatokkal* fogják bizonyítani e jelöltek avatottságukat. E munkálatoknak nem kell sem ismeretlen kútfőkön, sem uj felfogáson alapúlni. Elég, ha a már kiadott kútfők alapján, az irodalom felhasználásával megmutatják a tudomány jelen állását. Ily kérdéseknek különösen azon terűletek kinálkoznak, melyeken a hazai hagyomány és irodalom a külföldiekkel érintkezik. Széles látkört és módszert kivánunk tőlök, nem uj igazságokat. A tárgy különböző lesz az egyes jelöltek individualitása szerint. A philologus a classikus korból, más a modern nemzetek életéből fogja meríteni tárgyát. Ki kell emelnem, hogy Németországban gyakran jogászok és theologusok is részt vettek velünk az ilynemű gyakorlatokban és munkálatokban.

Practicus haszna az ily dolgozatokban annyiban volna, a mennyiben később bővítve és kiegészítve, a tanári vizsgálati dolgozatnak képezék alapját. Egyáltalában szükséges, hogy rendszeres legyen az előkészűlés a tanfolyam kezdetétől a vizsgálatig.

Mert ha a tanárképző intézet nem követel mást, mint széles és gondolkodáson alapúló historiai ismeretet és az irodalom legfontosabb kérdéseinek módszeres taglalását, a vizsgálat ellenben terméketlen részletekbe merül, melyekből nem következik semmi, a tanárjelölt, kit a létért való küzdelem kényszerít, hogy ne csak magának, hanem a vizsgáló tanárnak is készüljön, szétforgácsolja erejét, és egyik feladatnak sem felelhet meg teljesen.

Mindezen okoknál fogva, és különösen hangsúlyozva azt az óriási súlyt, melyet egy hazafias, de a modern tudomány színvonalán álló tanári kar képvisel, a következőkben foglalom össze véleményemet a történeti tanárképzés szervezéséről: Szükséges egyetemünk philosophiai facultása mellett oly intézet fennállása, mely a leendő tanároknak módot nyújtson az általános történeti műveltség mellett a történeti tudománynak, a módszernek is elsajátítására. E czélt az olvasmány vezetése, a kútfői gyakorlatok, a nagy irók méltatása és majd önálló munkálatok által éri el. Ez által magasabbra emelkedik a niveau, és eleje fog vétetni az e szakra, mint legkönnyebbre tódúlók szellemileg is igen szegény proletariatusának.

Soknak tán feltűnik, hogy nem szólunk a jövő tanárainak paedagogiai előkészítéséről. De ez nem lehet a történeti oktatás czélja, hanem egyrészt az egyetemi paedagogiai előadásoké, másrészt, a mi a technicai részt illeti, a gyakorló iskoláé.

* * *

Hátra van még az egyetemi oktatás legmagasabb foka. Mint növényzetben a virúlás jelöli az egyén kifejlésének magaslatát, úgy az alma mater terebélyes fája is akkor felel meg rendeltetésének, ha tudományos utódokat maga nevel magának. E gyümölcseiről fogja megismerni a jelen és az utókor, ezek után megitélni a szellemi életben őt megillető helyet.

Mint aránylag ifjú culturánál természetes, eddig nem igen lehettünk el a külföldi főiskolák szellemi támogatása nélkül és valószínűleg még több időbe fog tartani, míg egy rangon állhatunk velök e téren is. De azt a jelen viszonyok közt is elérhetőnek tartjuk, hogy a ki egyetemünk tanfolyamát befejezte, tisztán ezen tanúlmány alapján, mint avatott munkás, vehessen részt a tudomány tovább vitelének művében. A hazai történet terén pedig egyenesen szégyennek kell tartanunk, ha másokra kell bíznunk nemzeti hagyományaink tudományos feldolgozását. Olyanokra, kik nem ismerik sem nemzetünk nyelvét, sem annak szellemét. Pedig nincs másként: a mit mi nem végezünk el, elvégezik mások, és az első benyomás aztán nehezen lesz eloszlatható.

Említettem már, mely okok tartanak vissza attól, hogy az

önálló tudományos munkásság megkezdését már az egyetemi tanfolyam kezdetén ajánljam. Ismétlem: alapos és széles történeti tudás nélkül, ha nem is az egyesre, de a nemzeti szellemre nézve elvész a részletes munka, bár mily szorgalomnak volna is eredménye. Külföldi praxisom is megerősít e meggyőződésben. Minden most fennálló historiai seminarium közt kétségtelenül a Waitzé áll első helyen. Ezt pedig nemcsak vezetője nagy tudományos érdemeinek köszöni, hanem első sorban annak, hogy csak tulajdonképeni tanúlmányaikat már befejezett ifjakat számít tagjai közé.

A seminariumi befejező oktatás, mely a négy évfolyam után következik és a tanárképző intézet illető része közötti különbség abban áll, hogy a tanárképzés a már befejezett *kész* anyagot nyújtja azon módszerrel együtt, melynek ez eredményeket köszönhetjük, a seminariumnak pedig, vagy mondjuk a történeti tudományos intézetnek a még el nem döntött kérdésekre kell figyelmeztetni az ifjakat, ellátni őket a megoldáshoz vezethető eszközökkel, és a szabadságot lehetőleg megóvó tudományos felügyelet által távol tartani őket egyrészt az egyoldalúságtól, másrészt erejök szétforgácsolásától.

Tárgyat e téren már nem tűzök ki. Minden előadásnál többet ér e fokon a jó tanár és a könyvtár. Csak arra vagyok bátor figyelmeztetni, hogy e fokon lépnek teljes jogukba a történeti segédtudományok, azaz a régiségek. A palaeographia és diplomatica mellett nem szabad elhanyagolni sem a műrégiségeket, sem a jogi és gazdasági emlékeket.

E fokon dolgozzák ki a hallgatók tudományos thesisöket — doktori értekezésöket. Ennek egyik vagy másik irányban tovább kell vinnie a tudományt: részletest kell tárgyalnia. Ez különbözteti meg a tanárvizsgálati dolgozattól, mely az általános ismeretről és felfogásról ad számot. Nem szabad többé előfordúlni azon anomaliának, hogy egy és ugyanazon, különben bár mily értékes dolgozattal lehessen valaki tanár és doktor is.

Ez indítványaim elfogadásától és lelkiismeretes keresztülvitelétől, melyet a magas közoktatásügyminiszteriumban uralkodó szellemtől méltán várhatunk, új lendületét várom hazai történettanításunknak nemcsak, hanem hazai historiographiánknak is, és azon minden valódi hazafi által hőn óhajtott időpont közelebb jutását, melyben mint önálló, nemzeti alapon fejlődött tagja az európai államcsaládnak, szellemi téren is egyenrangúan léphetünk a művelt, az emberiség legmagasabb érdekeit előmozdító nemzetek sorába.

Dr. Marczali Henrik.

A MAGYAR TÖRTÉNETI CONGRESSUS NAPLÓJA.

Első nap.

A megnyitó nagygyülésre julius 3-án, pénteki napon, szépszámú közönség gyült össze d. e. 10 órára az Akadémia dísztermébe. Az elrekesztett főhelyet a congressus tagjai foglalták el mintegy 150-en, az emelvényen levő elnöki asztalt a congressus és történelmi társulat elnökei és titkára (Ipolyi Arnold, b. Kemény Gábor, Pulszky Ferencz, Szász Károly, Trefort miniszter helyettese Klamarik János és Szilágyi Sándor) ülték körül. A hallgatóság helyét szépszámú érdeklődő közönség foglalta el.

A gyülést *Ipolyi Arnold*, a congressus elnöke, eszmedús és hazafias szellemtől áthatott nagyhatású beszéddel nyitotta meg »*A történelem s a magyar történeti szellem*« czim alatt, mely az 1-sö lapon olvasható.

A szép elnöki megnyitót követő éljenzés és tetszészaj elhangzása után:

Szilágyi Sándor titkár jelenti, hogy a nagygyülés második tárgya *a szakosztályok megalakulása.*

Szász Károly ennél a pontnál indítványozza, hogy a megállapított három szakosztály ne egyszerre, de egymásután tanácskozzék, minthogy a congressus legnagyobb részt olyan tagtársakból áll, a kik mind a három osztály tanácskozásai iránt érdeklődnek s mind a háromban óhajtanának részt venni.

Dr. Lánczy Gyula méltányolja az indítványt, de óhajtja, hogy a III. szakosztály, mint a mely a történettanítással van hivatva foglalkozni s tanácskozása előreláthatólag több időt veend igénybe, elibe tétessék a II-iknak, a melyben egyetlen előadó fog referálni a történet és művészet viszonyáról.

A két indítvány elfogadtatván, elhatároztatott, hogy másnap szombaton, julius 4-én, d. e. 9 órakor az I. osztály tanácskozása kezdődjék. Vasárnap julius 5-én 9 órakor a III. osztályé. Hétfőn julius 6-án 9 órakor a II. osztályé s esetleg a másik két osztályé is, ha munkáját el nem végezte légyen addig.

A megnyitó gyülés ezzel véget ért és a congressus tagjai az első napra megállapított programmhoz képest a nemzeti muzeumba siettek, a hol az oklevelekből és kéziratokból rendezett kiállítást tekintették meg,

Dr. Fejérpataky László muzeumi levéltárnok és Csontosi János segédőr vezetése mellett.

A muzeumi kiállítás után az országos kiállítás területén találkoztak a congressus tagjai, a hol ebéd után 4 órakor *Lanfranconi Ince* gazdag historiai kép-gyüjteményét (várak, városok, ostromok stb. képei) tekintették meg a közoktatási pavillonban, magának a tulajdonosnak és páratlan gyüjtőnek szakszerü magyarázata és bemutatása mellett.

Ugyanott megtekintették *Dr. Demkó Kálmánnak* autograf albumát, a mely XVI. és XVII. századi történetünk kiváló alakjainak (királyok, államférfiak, hadvezérek, főurak, főpapok) aláírását tartalmazza a lőcsei levéltár actaiból vett facsimilék alapján.

A közoktatási pavillonból a műcsarnokba mentek át a congressus tagjai *Dr. Czobor Béla* meghivására, a ki ott a kiállított mütörténeti tárgyakat mutatta be az érdeklődő tagtársaknak.

Ezzel a congressus első napjának programmja ki lévén meritve, a tagtársak kisebb csoportokra szakadva eloszlottak, gyönyörködve az este beálltával az országos kiállítás tündéri szép látványában.

Második nap.

Julius 4-én az I. szakosztály ülését *Pulszky* Ferencz a 22-ik lapon olvasható elnöki beszéddel nyitotta meg.

Utánna az A) alosztály előadója *Thallóczy Lajos* adta elő jelentését, melyet az 24-ik lapon közlünk.

A jelentés meghallgatása és az indítványok előterjesztése után

Marczali Henrik emel szót a történelmi kútfők rendszeres kiadatása érdekében. Elismeri, hogy az Akadémia sokat tett e tekintetben, de mégis olyan kútfőgyüjtemény, mint más országokban, nálunk még megkezdve sincs. Hivatkozik arra, mily nagy nemzeti jelentőséggel bír a kútfőgyüjtemények megindítása pl. Németországban, épen úgy nálunk is a történeti nevelés irányára nagy hatást gyakorolna. Nálunk is van már annyi anyag, hogy ez megkezdhető. Felveti tehát a kérdést, hogy a congressus megpendíthetné, hogy nem volna-e szükséges a kútfők kiadása az Akadémia vezetése alatt országos támogatással is, a legrégibb időktől a jelenkorig; nem kellene-e továbbá a legfontosabb kutfőket magyar fordításban is kiadni (mint a hogy Szabó Károly megkezdette), legalább a XV. századig. A XVI. századtól fogva oly nagy az anyag, hogy azon innen folytatni úgy sem igen lehet.

Az előadó ez indítványhoz hozzájárúlván, a szakosztály is elfogadta.

Óváry Lipót szintén egy új indítványnyal lép elő: a congressus munkatervében fölvetett ama kérdést illetőleg, szükséges-e a külföldi levéltárak rendszeres átkutatása? Kifejti, hogy a kutatás szükséges, sőt történelmi tudományosságunk kellő kifejtése érdekében elkerülhetetlen, hazai történelmünk kutforrásainak legnagyobb része csakis külföldi levéltárakban levén föllelhető. Nem szeretné azonban, ha a rendszeres kutatást

úgy értelmeznék, hogy egy-egy kutató külföldi tanúlmányaiban kizárólagosan csak bizonyos korra szorítkoznék. Ez igen hosszadalmassá és költségessé válnék. Idő és költségkimélés szempontjából szükségesnek tartja, hogy a külföldi levéltárakat tanúlmányozó és a szükséges szakismeretekkel kellően fölszerelt magyar történetbuvár az egyes levéltárakat teljesen kimeriteni iparkodjék s Árpád-, Anjou-, Zsigmond- s Mátyáskori emlékekkel dúsan megrakodva térjen haza. Itt azután az akadémiai történelmi bizottság dolga lenne az összegyüjtött anyagot rendszeresen fölosztani s kiadásra előkészíteni. Az oklevélgyüjtemények kiadása alatt nem a különféle nyelveken irott oklevelének minden illustratio vagy commentár nélküli összehalmozását, kötetek százaiban való rendszernélküli összezsúfolását érti; hanem oly kiadást, mely ismertető bevezetéssel, sőt a nem latin s különösen az idegen tájszólásokkal telt oklevelek szó szerinti magyar fordításával s mindenek fölött jó tárgy- s névmutatókkal ellátva ne csak a szaktudósnak szolgáljon biztos tájékoztatásúl, hanem a történetkedvelő közönség igényeit is lehetőleg kielégítse.

Szükségesnek tartja, hogy a palaeographián s a latin nyelven kivül a kutató történész teljesen bírja a német, olasz s franczia nyelvet, lehetőleg a spanyolt is, és pedig nemcsak a most használatban levő említett nyelveket, hanem az ódon francziát, olaszt s németet is; ismernie kell továbbá a különféle tájszólásokat is, melyek különösen a franczia nyelvben a provencei dialectusban, az olasz nyelvben pedig a nápolyi, szicziliai, romagnai, lombardiai, piemonti s velenczei dialectusban számtalan különbségeket tüntetnek föl. Erre nézve pedig szükségesnek tartaná oly magyar-franczia és magyar-olasz szótárak kiadását, melyekben a különféle dialectusokban előfordúló szavak is fel volnának tüntetve.

A mi a külföldi levéltárakban eddig eszközölt kutatásokat illeti, mindenesetre igen czélszerű volna az azokban mutatkozó hézagok és hiányok pótlása. És különösen az Árpádkorra vonatkozó történelmi emlékek összegyüjtése érdekében az összes franczia és olasz levél- s könyvtárak szakszerű átkutatását elodázhatlannak tartja. Egy teljes Árpádkori diplomacziai okmánytár összeállítása megérdemel minden fáradságot, minden áldozatot. És ha a történelmi congressus kezdeményezésének sikerülne ily érecznél maradandóbb emlék fölállításához csak némileg hozzájárúlni, ez magában is méltóvá tenné őt a nemzet hálájára.

Anjoukori történeti emlékeink jó része s bizonyára legérdekesebb része a nápolyi állami levéltárban őrizett s 376 nagy folio kötetből álló anjoui regestákból került ki. Ez emlékeket a hatvanas és hetvenes években a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából ő maga kutatta ki s másolta le; s azok tudvalevőleg Wenzel szerkesztése alatt meg is jelentek. Megjegyzendő, hogy az anjoui regesták a magyar occupatio korszakától, azaz 1348-tól kezdve egész Johanna királynő haláláig, azaz 1382-ig igen hézagosak; sőt a Nagy Lajos kormányzata alatt, 1348-tól 1352-ig terjedő regesták teljesen hiányoznak. A Nagy Lajos

korabeli történelmi emlékek összegyüjtése érdekében tehát az összes közép- s felsőországi, valamint a franczia levél- s könyvtárak rendszeres átkutatását ajánlja. Vajmi kevés történt eddigelé a Zsigmondkori történelmi emlékek gyüjtését illetőleg, melyeknek pedig a német s olasz levéltárak rendkivül bővében vannak. Mátyáskori hézagos és hiányos okmánytárunk kiegészítése és kijavítása érdekében különösen a velenczei, milanói, modenai, florenczi s római levél- s könyvtárak szakszerü s kimerítő átkutatását szintén igen szükségesnek tartja.

Indítványozza azért, hogy mondja ki a történelmi congressus szükségét annak:

1. Hogy egy teljes árpádkori diplomacziai okmánytár összeállítása, a Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás korabeli tört. emlékek összegyüjtése érdekében a külföldi levéltárakban kimerítő kutatások rendeztessenek.

2. Hogy a külföldi levéltárak tanúlmányozása szakképzett egyénekre bízassék, kik az illető nyelvekben s tájszólásokban is kellő jártassággal birjanak.

3. Hogy a történelmi emlékek kiadására kiváló gond fordittassék, és különösen, hogy a nem latin nyelven irott oklevelek szószerinti magyar fordításban is közöltessenek; az egyes kiadványok ismertető bevezetéssel, tárgy- és névmutatókkal elláttassanak.

4. Hogy az olasz és franczia nyelvek szakszerü tanúlmányozhatása czéljából a tájszólásokra is kiterjedő külön szótárak készittessenek.

Bakos Gábor a jogi irodalomtörténet mivelése érdekében tesz indítványt. A mily örvendetesen halad a politikai és mivelődéstörténeti anyaggyüjtés s minden osztály még az iparosok is gyüjtik a czéhek történetéhez az anyagot, a czéhrendszabályokat: annál inkább feltünő, hogy a magyar társadalomnak egy nagyon jelentős és a politikai történetre legbefolyásosabb osztálya e téren semmit sem tesz. És ez a jogászok kara. Nincs magyar jogtörténetünk, sőt még a magyar jogi irodalomtörténetnek kezdetleges adatai sincsenek összegyüjtve. Többször felszólaltak már ez irányban, egyletek is alakúlni akartak e czélból, még sem történt mindeddig semmi sem. Óhajtaná, hogy a Történeti Congressus emelje fel szavát, hogy ezt a régi közönyt megtörje s a jogászok karát tettre késztesse, hogy ennek a híres par excellence jogász nemzetnek a jogtörténetéhez legalább az adatokat kezdjék el gyüjteni. A következő indítványt terjeszti elő:

Mondja ki a szakosztály, miszerint nagyon eljöttnek látja immár az időt arra, hogy jogi irodalmunk történetének adatai összegyüjtessenek s lassankint publicáltassanak s felhivja a Történelmi Társulat figyelmét, hogy a mint hatáskörében jónak látja, tegye meg a kezdeményezést.

König Pál (dévai főreáliskolai tanár) azt tartja, hogy a tárgyalásban nem tart a szakosztály kellő sorrendet, ő az első tárgyhoz a hazai és külföldi levéltári kutatáshoz s azok miként való publicálásához kiván hozzászólani. Azt tartja, hogy a publicálásban követett eddigi rendszer

nem kielégítő, mert a diplomatiai levelezéseknek rendesen csak egyik oldalát ismerjük, pedig egyiket a másik nélkül nem lehet megérteni., így vagyunk pl. a Nagy Lajos, így a Mátyás király diplomatariumával, így részben a Bethlen Gáboréival. Hogy ezt elkerüljük, *párhuzamosan* kell a bel- és külföldi levéltárakban a kutatásoknak történni s a levelezéseket pro et contra publicalni. Egy másik szempontra is tekintettel kell lenni, t. i. *a földrajzi viszonyok befolyására*. Ez ismét szorosan összefügg az ethnographiával. Ennek a két iránynak is szükséges mindig érvényesülni a bel- és külföldi kutatásoknál. Nemcsak nemzetünknek történetét kell megírnunk, de első sorban annak a földnek történetét, a melyen nemzetünk lakik, népünket sem ismerhetjük meg, ha nem tudjuk, hogyan fejlödött ez a föld, miféle néprétegek laktak itt és miféle rétegeken fejlödtek ki ősi intézményeink. Hallottuk hangsulyozni az olasz-franczia levéltárak kikutatásának szükségét, de ép oly elkerülhetlenül szükséges a német levéltárakban való kutatás, mert hisz intézményeink nagy részét onnan kaptuk. Óváry azon nézetét, hogy az actákat le kell fordítani magyarra, nem osztja. A kútfőket nem tanúlmányozza senki privat élvezetből, hanem hogy azokból dolgozzék; már pedig a ki abból dolgozni akar, annak az eredetihez kell hozzá nyulnia, a fordítást nem elég használnia. Mert ha csak oly kiváló publicatiot veszünk is, mint a Corpus Bizantinorum latin fordítása, melyet oly kiváló classicaphilologok fordítottak, még is megesik, hogy a latin szöveg nem használható, a görögöt kell elövenni. Sokszor a fordító máskép értelmez valamit s az egésznek értelme megváltozik. A mi a különféle szótárak készítését illeti, legszükségesebb volna a hazai culinaris latin nyelv szótárának elkészítése.

A hazai kutatások könnyítésére első sorban a *vidéki társúlatok* volnának hivatva s ezért a központi történelmi társúlattal való összeköttetéshez nagyon szivesen hozzájárúl, de másrészről óhajtaná, hogy a központi kövessen el arra mindent, hogy vidékenként történelmi társúlatok alapíttassanak s jelöltessék meg azoknak követendő iránya és feladata, hogy kutatásai kárba ne veszszenek.

Indítványa az, hogy mondassék ki, miszerint a hazai és külföldi levéltárak mind párhuzamos kutatás alatt álljanak s a közlemények, melyek általános politikai fontosságúak, mindig párhuzamosan publicáltassanak.

Thallóczy Lajos előadó elfogadja annyiban König indítványát, hogy »*lehetőleg*« párhuzamosan közöltessenek a levelezések.

Csontosi János Óváry előadására óhajt megjegyzéseket tenni azon kijelentéssel, hogy indítványait el nem fogadja, mert azok oly egyszerüek és természetesek, hogy az előadó indítványában implicite bennfoglaltatnak.

A mi König indítványát illeti, úgy vette észre, hogy egy kissé tovább ment, mint a meddig a kitűzött programm terjed. Első sorban ugyanis a kutforrások felkutatásáról és ismeretéről van szó, másodsorban következik a feldolgozás. Ő két irányba óhajtaná a kutatást kiterjeszteni,

először ismerjük meg a nyomatott forrásokat s másodszor a levéltárakat. A külföldi publicatiokat kellene először átnézni, mert sok van közzé téve külföldön, amit mi eddigelé nem ismerünk. Ezekről kellene mindenek előtt repertoriumot készíteni s ezeket kellene aztán kiegészíteni a külföldi levéltárakból. Másra bízná az oklevelek s másra a kéziratok felkutatását. A mi a hazaiakat illeti, sok történt eddig is nálunk a kutatás terén; de nagy baj, hogy nem ismerjük az antecedentiákat. Egy dolog ötször is le van másolva, de nincs róla semmiféle index, hogy tudhatnók. Kellene tehát mindenekelőtt registereket készíteni az Akadémia, Muzeum levélgyüjteményeiről, ugy szintén a nyomtatásban megjelentekről s azután kellene a rendszeres kutatáshoz kezdeni. Ha ez meglesz, ha ismerjük a forrásokat úgy nyomtatásban mint kéziratban: akkor jönne aztán a kiadásra a sor. A kutatást fel kellene osztani, a mint felosztották magok közt a Monumenta Germaniae tudós szerkesztői s időközönként jelentést kellene tenni a kutatás eredményéről.

Mindent összefoglalva azt hiszi, hogy Óváry indítványa fölösleges, mert benne foglaltatik az előadóéban, de a mellett óhajtandó volna, hogy a munka felosztassék úgy, hogy először a nyomatott forrásokról csináljunk indexeket, hogy ismerjük meg mindazt, a mi már ki van adva s azután lássunk a kiadásokhoz.

Pulszky Ferencz elnök figyelmezteti a szakosztályt, hogy a tett indítványokat sorrendben tárgyalják, felhivja előadót, hogy olvassa még egyszer fel indítványait sorrendben s egyenként szóljanak hozzá.

Thallóczy előadó felolvassa első indítványát. Elfogadtatik. A második indítvány is elfogadtatik a Csontossiéval összefoglalva és a König hozzáadásával, hogy a levelezések, a publicatio *lehetőleg* párhúzamosan történjenek.

Dr. Klekner Alajos (kassai jogakadémiai tanár) úgy vélekedik, hogy az Óváry indítványa is ide tartozik, hogy készítessenek-e szótárak vagy nem?

Elnök megjegyzi, hogy ne terheljük az indítványokat újabb indítványokkal, hanem inkább új és külön indítványt adjanak be.

A szakosztály az előadó 2-ik indítványát elfogadja.

Előadó olvassa 3-ik indítványát a budapesti könyvtárak miként szervezéséről.

Elnök azt véli, hogy ez nem tartozik a congressus elé, történtek e részben indítványok és értekezés a 3 könyvtár közt, bizzuk azt továbbra is rájok és az illetékes forumokra, ha itt belemegyünk e felett a vitába, el nem végezzük és olyat végeznénk, a mi nem tartozik ide. Indítványozza azért, hogy ezt a kérdést ejtsük el.

Előadó megjegyzi, hogy neki kellett a könyvtárakról szólani, mert ki volt tüzve a programmban.

Szász Károly (püspök) nem osztja Pulszky véleményét, mert a congressusnak nem az a feladata, a miképen nem is lehet az, hogy hatá-

rozzon, hanem, hogy némely kérdéseket óhajtásba vegyen. Annál is inkább, minthogy az e tárgyban folytatott tárgyalások épen ebben az irányban folytak, a congressus épen csak támogatja ezt az irányt, ha mint óhajtást kifejezi a könyvtárak ilyetén szervezését. Az óhajtás kimondását azért jónak véli, a végrehajtás úgy sem lehet feladata. A congressus összes kijelentései úgy is tisztán elvi jelentőséggel bírnak s mint óhajtás tekintetnek: nem látja azért be, miért kellene a napirendről levenni.

Pulszky F. elnök szerint ha valami óhajtást fejezünk ki, azért történik, mert még nem történt. Nem akarta a congressus hatáskörét megszoritani s a congressus kimondhatja óhajait olyanra nézve is, a mely nem tartozik a történelemre, de a congressus nem foglalkozott a könyvtárokkal s kérdés, hogy czélszerü-e neki ilyen óhajtást kifejezni, midőn azt sem tudja, vajjon az meg nem történt-e még.

Szász Károly erre az ellenvetésre azzal felel, hogy a congressus mint congressus nem vizsgálta, igaz, a könyvtárak állapotát, de a congressus olyan tagokból áll, a kik közül sokan vizsgálták; ő maga is foglalkozott egy időben e kérdéssel s van róla egy kis emlékirata is. Hogy történtek lépések, azt tudjuk, és épen azért, mert támogatni kivánja azt az irányt, ragaszkodik az óhajtás kimondásához. Miután a programmba felvétetett s miután az inditvány a fennálló iránynyal és a congressus óhajaival megegyezik, nem látja szükségét annak, hogy a napirendről levétessék, mert ennek a levétele épen azt involválná magában, hogy nem helyeseljük azt az irányt, azért vettük le a napirendről.

Az előadó 3-ik inditványa tehát — *a könyvtárakról* — elfogadtatik.

Előadó olvassa 4-ik inditványát *a levéltárakról*. Elfogadják.

Előadó felolvassa az 5-ik pontot egy *történelmi könyvtár* felállitásáról a Történelmi Társulattal kapcsolatban.

Hunfalvi Pál megjegyzi, hogy az a Történelmi Társulat dolga volna; ha ereje van hozzá, csinálja meg, úgy a vidéki társulatok is.

Előadó azért óhajtotta a kérdést itt felvetni, mert itt van a vidéki tagok egy része is, tehát a legjobb alkalom itt felvetni a kérdést.

Az 5-ik inditvány a történelmi könyvtárról elfogadtatik.

Előadó olvassa a 6-ik pontot *a vidéki társulatokkal való szövetkezésről*.

König Pál szeretné, hogy megjelöltetnék a mód is, a mely szerint ez történjék.

Előadó azon megjegyzésére, hogy az a Tört. Társulat dolga lesz: az inditvány elfogadtatik.

Előadó olvassa 7-ik inditványát a legrégibb kútfők lefordittatására nézve.

König Pál ellene nyilatkozik.

Előadó főkép tanügyi czélból ragaszkodik ahoz, hogy az 1526-ig menő kútfők lefordittassanak.

A congressus elfogadja.

Következett *Bakos* Gábor indítványának tárgyalása.

Előadónak nincs ellene kifogása.

Hunfalvi Pál óhajtaná a Corpus Jurisnak egy jó latin kiadását, mert a régit nem lehet jónak tartani.

Szabó Károly megjegyzi, hogy a legfontosabb országgyülési emlékek nincsenek felvéve a Corpus Jurisba, ő tehát nem annak új kiadását, de az újabb kutatások színvonalán álló *törvénygyüjtemény* készíttetését és kiadását óhajtaná.

Az indítvány ilyen értelemben elfogadtatik.

Következett *Óvári* 3 pontba foglalt indítványa, főkép az idegen nyelvek szótárai készítését illetőleg.

Előadó egyikhez sem járúl hozzá, részben mert nem tartozik az I. osztály elé, részben mert benne foglaltatik az ő indítványaiban.

Az Óvári indítványa felett napirendre tért a gyülés.

König fentebbi indítványa elvben elfogadtatik, bár a diplomatiai levelezések párhúzamos közlése nem vihető keresztül.

Elnök az ülést 10 perczre felfüggeszti.

Szünet után *dr. Fejérpataky* László a B) alosztály előadója olvassa fel értekezését. (l. a 53-ik lapon)

Vizy Ferencz magáévá teszi az előadó indítványait, főkép a historiai seminarium felállítását illetőleg. Csakis azon pontjára nézve, hogy mik legyenek azokból, a kik ebből a palaeographiai iskolából kikerülnek, kíván megjegyzést tenni. Az mondatott, hogy könyvtárnokok és levéltárnokok. Óhajtaná kimondatni, hogy levéltárnokok nemcsak az országos levéltárnál, hanem a köztörvényhatóságoknál, megyéknél és városoknál is. Nem ártana, ha a congressus felhívná a kormány figyelmét arra, hogy a qualificationalis törvény alapján ilyen szakszerüen képzett levéltárnokok alkalmaztassanak, mert míg sógorság és atyafiság útján töltetnek be a levéltárnoki állások, addig nem fogjuk elérni azt a szép czélt, a melynek megvalósítására a levéltárnok hivatva van.

Fejérpataky előadó megjegyzi, hogy általánosságban lévén szó könyv- és levéltárnokokról, azokban bennfoglaltatnak a vidékiek is.

Balogh Ferencz (debreczeni ref. theologiai tanár) örömmel üdvözli a palaeographiai intézet eszméjét, de óhajtaná, hogy ne csak 8—10 egyén képeztessék azokban, mint ahogy az előadó contemplálta, de terjesztessék ki mennél többre, hogy így a palaeographiai ismeretek terjedésével mennél szélesebb körben ébredjen vágy és kedvtelés a szépjelkallódott okíratok megőrzésére és értékesítésére. Főkép a vidéki tanintézetekből kikerült ifjak nem értenek hozzá s így nem is érdeklődnek a történeti emlékek iránt. Felhozza pl. a ref. collegiumokat, az onnan mint lelkészek kikerülő ifjak ha értenének a palaeographiához, sok szolgálatot tehetnének a történetírásnak. Óhajtaná azért, ha valami történnék a vidéki nagyobb tanintézetek érdekében is, ha pl. kiküldetnének oda

szakemberek, a kik a diplomaticába bevezetnék az érdeklődőket egy vagy két évenkint néhány órányi előadással, hogy legalább a vágyat és a figyelmet felkölteném; vagy lehetne talán a szünidőben ilyen diplomaticai cursusokat tartani. Ajánlja ez eszme megvitatását s esetleg megvalósítását

H. Kiss Kálmán megjegyzi, hogy a ref. collegiumok mellett vannak jogakademiák is és azokban a diplomatica rendes tantárgy, de talán a tanárok maguk is kevés súlyt fektetnek arra. Pártolja előtte szóló indítványát s jónak látná, ha a congressus kimondaná, hogy a felekezeti főiskolákban a palaeographiára és diplomaticára több gond fordíttassék.

Pulszky elnök azt tartja, hogy ez a III. osztály elé tartozik, hol a történettanításról lesz szó.

A szakosztály tehát az indítványokat a III. osztályhoz utasítja.

Dr. Kovács Gyula a jogtudományok tanításához szól hozzá a historiai seminariumban. Azt mondta az előadó, hogy taníttassék a magyar közjog, magánjog és egyházjog. Indítványozza, hogy ezek sorába felvétessék a jogi encyclopaedia. Az egyházjog helyett azt tartaná helyesebbnek, hogy taníttassék *a canonjog a magyar jogra való tekintettel.*

Előadó hozzájárul.

A szakosztály az előadó indítványaival együtt ezt is elfogadja.

A tanácskozáshoz többen nem kívánván hozzá szólani, elnök az ülést félkettőkor d. u. azzal zárja be, hogy a 3-ik C, alosztály hétfőn d. e. 11 órakor folytatja ülését.

Harmadik nap.

Jul. 5-én, vasárnap Trefort Ágost miniszter úr helyett, a ki fontos teendők által gátolva volt, hogy személyesen vezesse a szakosztály tanácskozásait, helyettese és megbízottja *Klamarik* János min. osztálytanácsos nyitotta meg a III. osztály ülését a 136-ik lapon közlött beszéddel.

Az elnöki megnyitó után következett dr. *Márki* Sándor (aradi főreáltanodai tanár) előadói értekezése a történettanításról a középiskolákban, mely a 138-ik lapon olvasható.

Indítványai a következők:

Mondja ki az orsz. történelmi congressus, hogy:

1. Magyarország történetére a *középiskolák* világtörténelmi tananyagának tárgyalásában az eddiginél jóval nagyobb gondot és több időt óhajtván fordítni, ezen ügynek egyöntetűen való szabályozása, illetőleg ez elvnek a még meg nem erősített reáliskolai utasításokban való érvényesítése végett kívánatosnak tartja a tanügyi kormány intézkedését.

2. Fontosnak nyilvánítja, hogy az *ifjúsági könyvtárak*, esetleg a magyar történelmi társulat és az orsz. tanáregyesület vegyes bizottsága által szerkesztendő s a tanügyi kormány által szabályszerűen jóváhagyandó *kútfőket s magyar történelmi olvasókönyveket kellő számmal* szerezzenek be s

hogy azok a VI—VIII. osztályokban kötelező magánolvasmányokúl szolgáljanak.

3. Az oktatás sikerének érdekében sürgősen óhajtja, hogy a magyar tud. akadémia által e czélból már korábban kiküldött bizottság mentül előbb elkészítse s *középiskolák számára* is hozzáférhetővé tegye *Magyarország történeti atlaszát.*

4. A szemléltetés minden fokon s a történettanításban is szükséges lévén, fejezze ki óhaját a congressus, hogy a tanügyi kormány *a történelmi tanszereknek minden intézetben való kiegészítését szigorúan* elrendelni, illetőleg elősegíteni, a történeti és classica-philologiai múzeumok felállításának eszméjét s módozatait pedig megfontolás tárgyává tenni méltóztassék.

5. Igen kívánatos, hogy akadjon vállalkozó-czég, mely — szak- és tanférfiak közreműködésével — *első sorban magyar jellegü történeti képatlaszt,* illetőleg fali táblákat bocsásson közre.

Dr. Ferenczy József a kútfők tanítására kíván megjegyzéseket tenni. Egyetlen tanügyi mozgalom sem múlt el anélkül, hogy a történet tanítást át ne alakítsa. A korábbi középiskolai tanterv szerint meg volt a történetnek előkészítő oktatása az alsóbb osztályokban; az 1884-iki tanterv eltörölte ezt s a magyar történelem tanítását tisztán a VIII-ik osztályra szorította. A tanügy barátai aggódva tekintettek ennek elébe, mert hisz a tanúlók nagy része úgy került ki a VI.—VII-ik osztályig a középiskolákból, hogy saját nemzete történelmével nem foglalkozott. Midőn az 1884-iki törvény életbe lépett, visszavitte ismét a magyar történetet az alsó osztályokba. De egy hiány ebben is látható, t. i. hogy a *kútfők* tanúlására nincs elég gond fektetve. Nem lehet kielégítő az a történettanítás, a mely a classicus kor történetíróival, Liviussal, Tacitussal úgy a hogy megismerteti a tanúlót, de a magyar kútforrásokat nevéről is alig említi, úgy hogy a tanúlók alig hallják hírét Anonymusnak, Kézainak, Bonfiniusnak stb. Vannak tanáraink, a kik egyenesen mellőzik a kútfő-tanítást. Szerette volna, hogyha az előadó rámutatott volna, hogy mennyiben kell a kútfőkkel foglalkozni a középiskolában. Indítványozza azért, hogy a congressus kívánatosnak jelentse ki, hogy *a VIII. osztályban ejtse módját a tanár a kútfők ismertetésének is.*

Klamarik elnök azt kívánja, hogy a sorrend megtartása czéljából először a népiskolákra nézve tegyék meg az észrevételeket.

H. Kiss Kálmán a népiskolai tanításhoz kíván hozzászólani. Szükséges volna, hogy az életrajzokban tanítandó történeti alakokat egy bizottság jelölné ki, hogy kik és minő terjedelemben taníttassanak, mert megtörténhetik, hogy felekezeti és nemzetiségi iskolákban olyan férfiak életrajzai taníttatnának, a kik nem valók a magyar történelem keretébe. Nagyon vigyázni kell ezekre. Nem régiben forgott kezében egy könyv, a melyben Martinitz és Slavata életrajzai taníttattak, pedig jól tudjuk, hogy ezek mily kevéssé voltak alkotmányos érzelmü emberek s életrajzuk nem alkalmas a magyar történeti érzék fejlesztésére. E tekintetben tehát

bizonyos irányt kellene kijelölnie a congressusnak, vagy a Tört. Társulatnak, avagy az Akadémiának.

Továbbá előadó a népiskolai tankönyvekből egyetlen egyet említett fel, a Jókaiét. Minden tisztelettel és elismeréssel van szóló a koszorús költő iránt; de azt hiszi, hogy ha előadó jónak látta az ő történeti kézikönyvét kiemelni: ki kellett volna terjeszkednie a többiek bírálatára is, hogy melyeket kellene terjeszteni vagy eltiltani s mindenekfelett kiemelnie ama vezérkönyvet, a mely a kormány meghagyásából jelent meg és a kormány érdemesnek tartotta több nyelvre lefordíttatni. Továbbá a népiskolai tanítás mellett meg kellett volna emlékeznie a tanítóképezdékben való történettanításról: ezekről előadó nem beszélt. Szerette volna, ha előadó a képezdékben használt tantervről, tanmódszerről és az ott használandó tankönyvekről is megemlékezett volna.

Bányay Árpád szintén a népiskolai tanításhoz kíván hozzászólani saját tapasztalata alapján. Ő azt tapasztalta, hogy az életrajzi módszer mellett a történettanítás nem érte el náluk (Bánffi-Hunyadon) a kívánt czélt a népiskolában, főkép mert a tankönyv telve van évszámokkal s oly nehéz adatokkal, a mit a tanuló nem emészthetett meg. A mostani tanterv szerint az alsó osztályokban világtörténetet kell tanítani, s az a tanuló, a ki az alsó osztályokból kikerül, semmit sem tud a magyar történetből. Azt indítványozza azért, hogy a congressus hívja fel a kormány figyelmét, hogy tekintettel a vidéki népiskolákra változtattassék meg a tanterv s a magyar történelem taníttassék a 2-ik és a világtörténelem a 3-ik osztályban.

Marczali Henrik azt véli, hogy ez az indítvány nem annyira a congressus, mint a tanár-egylet gyülése elibe való.

A congressus az ő véleményét magáévá teszi.

Francsics Vincze (nagykállói tanár) azt tartaná czélszerűnek, hogy a középiskolákban az egyetemes történelem taníttassék (tekintettel mindig a fő vezérszerepet játszott nemzetek történetére) mindaddig, míg nemzetünk történelméig nem jutunk, akkor aztán a magyar nemzet történelme vegye át a vezérfonalat s párhuzamosan taníttassék más népek történelmével. Ha így járunk el, akkor az óraemelésre sincs szükség.

Előadó felolvassa 1-sö indítványát. Elfogadtatik.

A 2-ik indítvány felolvastatván a magyar történelmi olvasókönyvekre vonatkozólag.

Ferenczy József a szövegezést másképp óhajtja.

Fazekas Sándor (debreczeni ref. coll. tanár) a világtörténelemhez is szükségesnek látja olvasókönyv használatát. Kísérletet tett vele a Ribáry-féle tankönyv mellett, hogy e mellett a kútfőkből olvastatott egyes jellemzőbb részeket s azt tapasztalta, hogy azok jobban megragadják a tanulók figyelmét és mintegy kitörölhetetlenül emlékezetökbe vésődnek, felveti azért a kérdést: nem tartaná-e a szakosztály szükségesnek,

hogy a világtörténelemből is egyes jellemzőbb szakaszok magyar fordításban helyet foglaljanak a történeti olvasó-könyvben.

Márki előadó nagyon óhajtandónak véli úgy ezt, mint az ifjusági könyvtárakat.

Móritz Gyula azt tartja, hogy a magyar történelem nagyon szüken van tárgyalva a gymnasiumban, azért nem osztja azt a véleményt, hogy ezen olvasó-könyvekbe a világtörténelmiek is belevétessenek. Minthogy a magyar történelem olyan szük határok közé van szorítva, nincs idő arra, hogy a világtörténelmi eseményekre az eddiginél nagyobb figyelem fordíttassék. Azt óhajtaná, hogy emez olvasó-könyvek, minthogy a 3 felső osztály számára készülnek, a hazai történelemből mintegy teljes kört alkossanak, felkarolva a nevezetesebb eseményeket, a mennyiben a hazai történelemmel érintkezésben állanak.

Márki előadó megjegyzi, hogy ezek magán használatra készülnének s külön volna az egyetemes, külön a hazai történelem tárgyalandó.

A 2-ik indítványt elfogadják.

A 3-ik indítvány a történeti atlaszok készítése iránt sürgősnek nyilváníttatik s úgy fogadják el.

A 4-ik pont a történeti tanszerekről: elfogadtatik.

Az 5-ik indítványt a magyar történeti kép-atlasz tárgyában szintén vita nélkül elfogadják.

Végül *Ferenczy* József formulázza előbbi indítványát, a mely hozzá csatoltatik és beleszövetik az előadóéba.

Ezzel a III. osztály középiskolai A) alosztálya befejezvén tanácskozásait, elnök az ülést 10 perczre felfüggeszti.

Szünet után elnök megnyitván az ülést

Marczali Henrik olvasta fel értekezését történettanításunkról az egyetemen (közölve a 154-ik lapon).

Előadó jelentése után

Deák Farkas tesz indítványt *Szádeczky* Lajos hasontárgyú indítványával kapcsolatosan a diplomatika és palaeografia kötelező tantárgygyá tételére nézve az egyetemen. Az indítványok a következők:

I. A történelmi tanárságra készülőkre nézve: a palaeografia, műtörténet és diplomatika mind a budapesti, mind a kolozsvári egyetemen kötelező tantárgygyá és vizsgálati tárgygyá tétessék.

II. A történettanárrá minősítési kellékek közé vétessék fel a palaeografiában és diplomatikában való jártasság is.

Szilágyi Sándor elfogadja a Deák Farkas indítványát, sőt még egy pótindítványt tesz ahhoz, hogy a nyári hónapokban póttanfolyam létesíttessék a vidéki tanárok számára a diplomatikából és a palaeografiából, hogy így alkalom nyujtassék a vidéki történettanároknak elsajátítani a diplomatika elemeit. A vidéki történettanároknak mintegy hivatott vezetőjének kell lenniök vidékük történelmi kutatásainak. Megmutatta pl.

Demkó Kálmán Lőcsén, hogy mire képes egy hivatását jól felfogott és lelkiismeretesen betöltött történettanár. Követésre méltó példát mutattak e tekintetben az erdélyi szászok is, a kik levéltárnokukat Zimmermannt kötelezték, hogy a szász gymn. tanárokat 3 nyáron át tanítsa a diplomatikára s most már minden szász gymnasiumnál van legalább egy palaeografiában járatos tanár. A cultusministerium figyelmét felhívandónak tartja, hogy ejtse módját nyári diplomatikai tanfolyamok tartásának.

Elfogadtatik.

Ipolyi Arnold az előbbi indítványokat méginkább kibővíteni óhajtja. A történeti kútfők s a diplomatika és palaeografia tanításával mindenütt összeköttetésben van a műemlékek ismeretének tanítása, hogy legalább az alapfogalmakat, a stylusokat ismerjék meg a tanúlók. Ismert olyanokat, a kik nem tudták, mi az a két hajós templom s nem voltak tisztában a műemlékek legprimitivebb fogalmaival, fel kellene azért használni az alkalmat, hogy hangsulyozzuk a műemlékek tanításának szükségét is. Egy pár óra elég arra, hogy pl. a muzeumban a tanár bevezesse őket a stylusok ismeretébe: s mily léleküdítő tanúlmány ez a tanúlóra nézve, a ki ennek az életben minden lépten-nyomon hasznát veszi. Ajánlja azért a kútfők és palaeografia tanításával összekötni harmadik tárgyúl *a műemlékek ismeretének tanítását.*

Szász Károly attól tart, hogyha mindezek a tantárgyak kötelezővé tétetnek, nem fog-e hátrányt szenvedni, az a mi a tanúlókra nézve általános tekintetben szükségesebb, mint ezek a specialitasok. Az, hogy kötelezővé tétessék az egyetemi tanárnak ezen tantárgyakat is tanítani az egyetemi tanfolyam alatt, az mindenesetre szükséges; hanem hogy minden történet-tanárjelöltre nézve kötelezővé tétessenek ezen tanfolyamok, arra nézve neki nehézségei vannak. A tanárra nézve legyen kötelező, addig is, mig a tervezett hist. seminárium létesül, de ne az egyetemi tanúlókra nézve. Az a példa, amit Szilágyi Sándor titkár felhozott, épen arra a következtetésre utal, mert hisz Nagy-Szebenben is mintegy póttanfolyamként tanúlják. A jó tanár is holtig tanúl. Ne gondolja, hogy mindent tud, ha oklevele van. Módot kell nyujtani arra, hogy a tanárok, főkép mig fiatalok, legalább 10 évig gyarapítsák ismereteiket az egyetemek póttanfolyamaiban ilyen specialisabb tanúlmányokban is. Ilyen póttanfolyamok rendezése épen tárgyalás alatt van a ministeriumban a természettudományokkal foglalkozó tanárokra nézve: szükséges, hogy a történettanárok is tanúljanak s kövessék a tudomány haladását ne csak könyvek olvasása által, de hogy ilyen specialis szakokban is képezzék magokat. Óhajtandónak tartja tehát, hogy ilyen tanfolyamok rendeztessenek az egyetemeken addig is, mig a seminariumok felállíttatnának, s lenne kötelező tanításuk az egyetemi tanárra, de ne tétessék kötelezővé a tanárjelöltre nézve.

Az előadó értekezésére két megjegyzést óhajt tenni. Egyik, hogy *világ*történelem helyett, használja az *egyetemes* történelem kifejezést, mert

amaz mást jelent. A másik az, hogy a hist. seminariumba (a hova, igaz, kezdök nem mehetnek, s némi alapismeretek tudása méltán megkivántatik) ne csak a négy évi egyetemi tanfolyamot elvégzett tanúlók mehessenek, mert nincs módjában sok hivatott egyénnek, hogy még 4 év után is a seminarium látogatása végett az egyetemen maradjon, hanem hogy beléphessen oda, a ki a kellő előkészültséggel bir 2—3 évi tanfolyam után is. Az indítvány erre vonatkozó részét ilyeténkép kivánja módosítani.

Előadó hozzájárúl, s elfogadtatik.

Thallóczy Lajos az előadó értekezésében, a mely a történettanításnak paedagogiai részét szépen kifejti, a történettanítás ethicai oldalánál hiába keresi a nemzeti szellem hangsulyozását, a mire pedig méltán fektetünk annyi sulyt s méltán hangsulyoztatjuk a sajtóban s egyebütt is. Ha tekintetbe veszszük, hogy a körülöttünk levő országokban pl. a zágrábi, belgrádi, bukaresti és orosz egyetemeken ellenkező szellemben tanítják a történelmet, nekünk is fősulyt kell fektetnünk a nemzeti szellemre. Kivánná ezért hangsulyozni, hogy a történelem *határozott nemzeti szellemben* taníttassék.

Előadó megjegyzi, hogy maga is sulyt fektetett rá s bizonyságúl felolvassa még egyszer indítványát. De különben is a kormány úgy sem nevez ki olyan tanárt, a ki nemzetellenes szellemben tanítaná a történelmet.

Thallóczy megnyugszik a magyarázatban.

Klekner Alajos anomaliának tartja azt, hogy a jogi institutiok és nemzetgazdaság csak a 2 ik évben taníttatik az akadémiákon, a melyek ismeretétől pedig a történettanítás sikere függ. A közoktatási tanács figyelmébe ajánlja, hogy ez az anomalia megszűntettessék.

Balogh Ferencz felveti a kérdést, hogy az előadó véleménye a congressus véleményének tekintendő-e?

Elnök azt válaszolja, hogy csak az indítványokat teszi magáévá a congressus, a többit nem, az indokolás az előadó magán véleménye marad.

Balogh Ferencz kétségesnek tartja az indítványok eredményét, ha gyors felolvasás s egyszeri hallás után egymás után elfogadtatnak, a nélkül, hogy jól megfontolhatnók azokat. Azt indítványozza tehát, hogy kellő idő engedtessék a következő szakülésig az indítványok megfontolására, nehogy az elhamarkodás színezetét viseljék magukon. Kéri tehát, hagyjuk az előadó indítványai tárgyalását a holnapi ülésre.

Ő maga felolvassa tegnapi indítványát, mely szerint a történeti emlékek, oklevelek iránti érzék felkültésére s a diplomatika elemei tanítására küldessenek ki szakemberek vidéki tanintézetekbe is nehány 10—12 óra tartására.

Szilágyi Sándor pártolja az indítványt s kivánatosnak tartja, hogy a vidéki iskolák megkeresésére szaktudósok küldessenek ki.

Elnök jelenti, hogy még több indítvány is van beadva, melyekkel ma kész nem lehetünk.

Szász Károly indítványozza, hogy másnap 11 órakor folytattassék a szakosztály tanácskozása s az indítványok tárgyalása.

Elfogadják.

Elnök felolvassa az előtte fekvő indítványokat s azok tárgyalását más nap 11 órára tűzik ki, megjegyezvén, hogy 9 órakor a II. szakosztály fog ülészni.

Ezzel a harmadik napon a tanácskozás véget ért.

Negyedik nap.

Julius 6-án, hétfőn 9 órakor a II. osztály ülésezett.

Szász Károly szakosztály-elnök szép beszéddel nyitotta meg az ülést. (l. 103-ik lapon).

Az elnöki megnyitó után dr. *Römer* Flóris foglalta el az előadói széket s olvasta fel értekezését. (L. 114-ik lapon.)

Indítványai a következők:

1. Az olcsó, de többnyire selejtes ponyvairodalomnak csökkentése tekintetéből az előadásban említett történelem-régészeti táblák a közoktatási m. kir. miniszteriumnak melegen ajánlandók.

2. Megkérendő a színészeti igazgatóság, hogy a régibb magyar kort esetelő színdarabokban a ruházatra, bútorra, építészetre nézve szigorú bírálóvá legyen, nehogy a használandó mellékletek a régiségtudomány és a történelem újabb vivmányaival összeütközzenek és a színészetnek tanítói szerepe a hazai múlt kort, említett tekintetekből, hamisan vagy hibásan hozza a nézőség elé.

3. A jövőben gyakrabban tartandó népünnepélyek rendezésében legyen a fővárosi régészeti bizottságnak döntő szava, és a rendezendő menetekben, mulatságokban, a mennyire csak lehet, nemzeties szellem uralkodjék, sőt idővel egyedül csak ily nemzeties szellemű mulatságok engedtessenek meg.

4. Minden községben, a hol ilyennek helye van, nemzeti emlékeket, táblákat állítsanak fel, a központi történelmi társulat beleegyeztével. Ezek által figyelmeztessük polgártársainkat saját kebelükből kikerült jelesbjeinek érdemeire; tanítsuk őket a múlt nagy embereinek tisztelte-tése által tetteik és példájok utánzására.

5. Régi, történelmi értékü tárgyak csak úgy cseréltessenek fel újabbakkal, vagy csak úgy mozdíttassanak el egészen, ha előbb az utókor számára alkalmas módon rajzban vagy fényképileg fölvétettek!

Az előadó értekezése után

Thallóczy Lajos indítványt nyújt be a ponyvairodalom miként kezelése érdekében. 3—4 év előtt mozgalom indúlt meg a szépirodalmi írók között a ponyvairodalom nemzeti szempontból s általában erkölcsileg való javítása érdekében s egy vállalatot indítottak meg »*Jó könyvek*« czim

alatt Révai testvérek kiadásában, a melyet a cultusminiszterium is segélyez. A congressusnak feladata volna, hogy a magyar történelem is hozzáférhetővé tétessék a népnek s e czélból a következő indítványt terjeszti elő:

A congressus óhajtását fejezi ki hogy a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi ministerium pártolásával megjelenő »Jó könyvek« czímü vállalat fektettessék szélesebb alapra, akkép, hogy abban íróink történelmünk hagyományait, főbb alakjait írják le a nép számára. Vegyen részt e vállalatban a Magyar Történelmi Társulat is, mint a melyet az Alapszabályok a történelem terjesztésére köteleznek. E vállalat colportage útján terjesztessék a nép között s fordíttassék le más hazai nyelvekre is, óhajtandó lévén, hogy e vállalatba a Szent István-társulat, a bányakerületi evang. superintendentia s az erdélyi ref. egyházkerület a Tót művelődési egylet, s az erdélyi culturegylet is vonassék be.

Pulszky Ferencz, mint a ki maga is foglalkozott e kérdéssel, azt tartja, hogy a ponyvairodalomnak nagy befolyása van a népéletre. A »Jó könyvek« azonban más rétegbe kerülnek, mint a ponyvairodalom termékei. Ha Bucsánszkyt bele lehetne vonni, sokkal többet lendítene a dolgon, mintha a Révai-féle vállalat kiterjesztetik, mert a nép az ő apró könyvecskéihez, melyek minden vásáron kaphatók, hozzá szokott. Míg a ponyvairodalom eddigi terjesztőit bele nem tudjuk vonni a munkakörbe, addig nem fogunk boldogúlni. Pedig olyan nevezetes kérdés ez, hogy a legnagyobb figyelmet érdemelné mind a miniszterium, mind a Tört. Társulat részéről.

Hunfalvy Pál: Mind a Rómer, mind a Thallóczy indítványát pártolja; de figyelmeztetni akar arra, hogy mire kell fektetni a fősúlyt a nép számára írott ily kis könyvek szerkesztésénél. Arra, hogy a nép phantasiájára hasson, mert most is csak azért veszi a ponyvairodalmi könyvecskéket, mert a phantasiáját mulattatja. Ezt tehát, ha a vállalat létesül, nem szabad figyelmen kivül hagyni.

Klekner Alajos pártolja az indítványt. Az újabb nemzedék meg fogja kedvelni ezt az újabb komolyabb irányú vállalatot s amaz magától ki fog szorúlni, a mely a nép erkölcsi irányának, izlésének javítására nem szolgál. A kormány figyelmét arra is fel kell hívni, hogy népiskolákban jutalmakúl osztassanak ki és vásárokon árúltassanak.

Tóth Lőrincz (curiai biró) helyesli a 2 indítványt, de azt gondolja, hogy a congressusnak a feladata nem lehet más, mint hogy a magas kormány figyelmét felhívja erre az ügyre. A mostani ponyvairodalomban vannak olyan termékek, melyek a nép erkölcsét rontják: ezeket ki kell szorítani. Vannak babonát és előitéletet terjesztő dolgok, a melyeket nem lehet megtürni, mert a nép phantasiáját ferde irányba terelik. Kétségkivül a nép phantasiájára kell hatni, s úgy tudja, hogy a »Jó könyvek«-nél épen erre van a legnagyobb figyelem fordítva. De ezeket nem a nép, mint inkább a művelt közönség veszi a gyermekek számára; az a czél,

hogy a köznép közé jusson, nincs elérve velök. A congressusnak azonban nem feladata a megvalósítás módozatairól gondoskodni, feladatunk csak az lehet, hogy a kormány figyelmét felhívjuk a ponyvairodalomra.

Balogh Ferencz az indítványt elfogadja, de mellőzni kivánná a különféle egyletek (mint felvidéki, erdélyi közművelődési egyletek) belévonását, mert az csak árthat az ügynek, a nemzetiségek már eo ipso bizalmatlansággal fogadnák. A czél úgy érhető el, ha leszállunk magához a néphez és 10 krosnál olcsóbb füzetkéket terjesztünk köztük. A kormány vagy egy e czélra alakúlt társúlat venné kezébe, hogy a nép ne is tudná, hogy honnan kerülnek ki azok, csak mintegy közéjük kellene dobni. Az egyletek belevonását nem tartja czélszerünek.

Kiss Kálmán azt tartja, hogy a kormány egyszerüen elkoboztatná az erkölcstelen babonás könyveket; de mindenhatónak a kormányt nem tartja, annyi mindennel túl van halmozva, hogy jó, ha csak azt is bírja elvégezni. A »Jó könyvek«-et megfelelőnek tartja és ajánlja. Nem látja azonban át, miért kellene az említett egyleteket mellőzni. A nemzetiségek ha bizalmatlankodnak, nem tehetünk róla, nem félünk tőlük; az erdélyi közművelődési egylet pl. nem akarja az oláhokat kiirtani, hanem nevelni. Épen az egyleteket nem kell bizalmatlanná tenni a mellőzéssel; pártolja az egyletek közvetitését.

Elnök megjegyzi, hogy Balogh nem mondotta, mintha mi félnénk a nemzetiségektől, azok sem fenyegetnek épen mostanában, mindössze azt mondotta, hogy ne riaszszuk el őket az által, hogy az illető egyletek útján akarjunk hatni a népre.

Ezek után a szakosztály elfogadja Römer 1-sö indítványát a Thallóczyéval együtt a kormány elé terjesztés végett.

Előadó olvassa 2-ik indítványát, mely szerint a színészeti igazgatóság felhivandó, hogy szigorú gondot fordítson a történethü costume-ökre.

Elnök megjegyzi, hogy az indítvány czélzatát mindenkinek helyeselnie kell; de constatálni kivánja, hogy a nemzeti színháznál a legnagyobb és legterjedelmesebb tanúlmány fordíttatik erre. A vidéki színházaknál eszközök hiányában vannak nagy nehézségek ez előtt. Helyesebb volna tehát, hogy a congressus ne intézzen felhivást a szini igazgatósághoz, hanem óhajtását fejezze ki, hogy a történeti korhüségre kellő figyelem fordíttassék.

A szakosztály a 2-ik indítványt ily értelemben elfogadja.

Előadó olvassa 3-ik indítványát, hogy a népünnepélyek rendezésében legyen a régészeti bizottság döntő s azokban a nemzeti szellem uralkodjék s ily értelemben a főváros hatósága megkerestessék.

Elfogadják.

A 4-ik indítványt a történeti emléktáblák felállításáról — elfogadják.

Az 5-ik indítvány a régi történeti tárgyak conserválásáról szól.

Balogh Ferencz nem látja a módot, hogy mikép lehessen ezt megvalósitani.

Elnök felvilágosítja felszólalót, hogy mint óhajtás fejeztetik ki urbi et orbi.

Elfogadtatik.

Szendrei János a mütörténeti adatok gyüjtése iránt nyújt be inditványt.

Ipolyi Arnold megjegyzi, hogy mindaz már meglevő stadiumban van, mert az Akadémia gyüjti és ki akarja adni; másnak arra vállalkozni lehetetlen, mert az előirányzott költségvetés maga 40,000 frtra rúg.

Szendrei rendszeres mütörténetet akarna, az Akadémia pedig müemlékek kiadását határozta el.

Ipolyi ellenvetése után, hogy annak keresztülvitele lehetetlen,

a szakosztály az indítványt mellőzi.

Pulszky Ferencz végül indítványozza, hogy a congressus, mivel a tanár-egylet gyülése veszi igénybe a tagok nagy részét, a programmtól eltéröleg ne holnap (kedden), de még ma zárassék be a két más szakosztály tanácskozásai bevégzése után.

Helyesléssel fogadtatik.

Ezzel a II. szakosztály ülését elnök azzal a kijelentéssel, hogy a II. B) alosztály előadója, Pulszky Károly, akadályozva lévén, a tanácskozás ki van merítve, bezárja.

Az I. szakosztály a II. osztály tanácskozásai után julius 6-án (hétfön) d. e. 11 óra után az Akadémia üléstermében folytatta tanácskozását a történelmi módszerekről.

Pulszky Ferencz az elnöki

Dr. Láncz Gyula az előadói széket elfoglalván, felolvasta értekezését a történelmi módszerről.

A tetszéssel fogadott előadói értekezésre.

Ipolyi Arnold tett nehány megjegyzést, figyelmeztetvén előadót egy magyar munkára, a mely számot tesz a történeti módszerek kérdése tekintetében.

Elnök örömét fejezi ki, hogy ilyen kitünő értekezéssel végezhették be a szakosztály tanácskozásait és midön bezárná az osztályülést, felszólítja az I. osztály tagjait, hogy menjenek le a Kisfaludy-terembe a III. szakosztályhoz, a hol a congressus be fog záratni.

A III. szakosztály julius 6-án (hétfön) 11 óra után az Akadémia Kisfaludy-termében folytatta tanácskozásait

Klamarik János elnök megnyitván az ülést

Marczali előadó felolvassa következő indítványait:

1. A tanár valóban *egyetemes történetet* adjon elő, azaz a *nagy intézmények* történetét, a politikaiakat véve központúl. Anyagát lehetőleg az eredeti kútfőkből merítse, előadását emelje a tudomány jelen szinvonalára, feldolgozásában mindig legyen tekintettel arra, *mily helyet foglal el az*

egyik vagy másik esemény vagy egyén, az emberi szellem egész történetében. Ne mulaszsza el a legfontosabb kútfőknek, és a leghasználhatóbb feldolgozásoknak röviden méltató elsorolását, hogy irányt adjon a hallgatók olvasmányának. Ez oktatás egyaránt ajánlható a leendő jogásznak vagy politikusnak, a theologusnak és tanárjelöltnek.

2. A hazai történetet az egyetemen kétféle módon adják elő, a tanárok külön egyénisége szerint. Először módot nyújtsanak *az egész történeti anyag elsajátítására*, összefüggő, a hazai egész történetet napjainkig felölelő előadás által. Másodszor adják elő a *magyar históriát a lehető legrészletesebben a kútfők alapján*, mi legjobban úgy érhető el, ha a tanár azon szakaszt vagy *kort választja előadása* tárgyául, melylyel épen kimerítően foglalkozott. Az anyag beillesztése a nagy világtörténeti egységekbe nélkülözhetetlen. Kívánatos a *magyar történet tanítása a műegyetemen.*

3. Szükséges egyetemünk philosophiai facultása mellett oly intézet fennállása, mely a leendő tanároknak módot nyújtson az általános történeti műveltség mellett a történeti tudománynak, a módszernek elsajátítására. E czélt, a kútfői kritikát véve természetes központul, az olvasmány vezetése, a kritikai gyakorlatok, a nagy írók méltatása, majd önálló munkálatok által éri el.

4. A historiai tanúlmány betetőzése gyanánt szükséges az oly intézet, melyben az ifjak, az egyetemi folyam befejezése után, módot és vezetést nyernek még el nem döntött tudományos kérdések taglalására és megoldására első sorban a hazai történetből. Ebben a szorosan vett kútfőtanúlmány és a történeti segédtudományok mellett helyet foglal az állami, az egyházi és a műrégiségek tanúlmánya.

Mindenekelőtt elfogadtatott, hogy a diplomatika és a palaeografia vizsgálati tantárgyúl ajánltassék; de csak a hazai diplomatika.

König Pál az 1-ső indítványhoz kíván hozzászólani, óhajtván hangsulyozni és beleszúrni azt a záradékot, hogy *az egyetemes történelem tanítása mindig különös tekintettel legyen Magyarország történelmére.* Rámutat, mily hátrányos az oly tanítás, midőn magyar történetet tanítva kihagyják az egyetemes történetet, viszont az egyetemesből a magyart, mintha minden világtörténeti esemény nyomtalanúl vonúlt volna el felettünk.

Kiss Lajos (szegedi reáltanár) megjegyzi, hogy ez a gymnasiumi tanításhoz tartozik, a Márki előadói értekezésében benne is van, itt tehát az egyetemi oktatásnál nincs szükség hangsulyozni.

Mind a 4 indítvány elfogadtatik.

Balogh Ferencz az I. osztályban előterjesztett és ott hosszasabban indokolt következő indítványát terjeszti elő:

Óhajtandó, hogy egyes szaktudósok a vidéki főiskolákba (collegiumok) küldessenek ki, az illető igazgatóság megkeresésére, a hazai diplomatica és palaeographia iránti érzék felgerjesztése és hajlamok felkeltése

végett 10—12 előadás tartására, egyes főiskolákra nézve ez két vagy három évenként egyszer, a legkedvezőbb tanidőben történhetnék.

Elnök megjegyzi, hogy ez tán fölösleges is lenne a tervezett fővárosi nyári póttanfolyok mellett.

Balogh Ferencz kifejti, hogy ő a vidéki cursusokat nem a tanárok, de a tanúlók érdekében óhajtja, a kik az oklevéltan alapismereteit szeretnék elsajátítani 10—12 óra alatt.

Borovszky Samu azért tartja kivihetetlennek, mert oklevelcket, facsimiléket nem vihetne az illető szakember magával, vidéken pedig hiányzik a segédeszköz.

Szádeczky Lajos más nehézségeket lát, a melyek miatt nem tartja kivihetőnek a vidéki oklevéltani cursusok tartását. Évközben a tanúlók nem igen érnek rá, a szakemberek is el vannak foglalva; nyáron nem maradnának ennek a kedveért az illető intézetben s ha maradnának: ugyanannyi költséggel, a mibe a vidéki cursus kerülne, a tervezett pesti nyári tanfolyamban is részt vehetnének. De feltéve, hogy elég tanúló vállalkoznék az oklevéltanból ilyen cursusra s feltéve, hogy szakember is vállalkoznék a tanításra, van egy harmadik és legnagyobb nehézség: az, hogy 10—12 óra alatt az oklevéltan alapelemeit, magát a rövidítéseket sem tanúlja meg a laicus. De még ha megtanúlná is, ha nem tud latinúl s nem gyakorolja be magát az oklevelek olvasásába és stylusa megértésébe: az a kevés ismeret, melyet 10—12 órán át elsajátíthat, teljesen hasznavehetetlen számára. Az eszme tehát bár mily szép, kivihetetlennek és inpraktikusnak látszik. De ne ejtsük el. Ha valósúlhat, csak örvendhetünk felette; ha inpraktikus, úgy is magától elesik. Ha akad elég vállalkozó tanúló, másrészt akad vállalkozó szakember: ám létesüljenek a vidéki oklevéltani tanfolyamok.

Az indítvány ilyen értelemben elfogadtatik.

Szombathy Ignácz indítványt ad be, hogy a Duna és Don vidékének története bővebb kutatás alá vétessék, hogy e két vidék őstörténelme felderíttessék s világtörténelmi fontossága kellő méltatásba részesüljön. Indítványa a következő:

Óhajtja a m. tört. congressus, hogy *a történelem az eddiginél nagyobb mértékben* ölelje fel azon eseményeket, melyek a legrégibb időktől a magyar haza alapításáig a *Duna és Tisza, valamint a Don és Volga vidékein lefolytak.* Minthogy pedig ezen események a külföldi történetírók által kellő méltánylatban nem részesülnek, *a M. Tud. Akadémiától várja a congressus a magyarok bejövetele előtti ősnépek történelmének bővebb kutatását és földerítését.*

Elnök megjegyzi, hogy ez nem tartozik ez elé a szakosztály elé.

Utasíttatik azért az indítványozó, hogy indítványát a közös zárülés elé terjeszsze.

Borovszky Samu az egyetemes történet művelésére egy szak folyóirat megindítását hozza javaslatba, a mely hívatva volna az egyetemes

történelem mívelését előmozdítani, az íróknak tért nyitni és a közönségben az érdeklődést a világtörténelem iránt is fejleszteni. Hivatkozik a Századokra, mily nagy eredményt tud felmutatni két évtizedes pályáján a magyar történelem szolgálatában. Sajátságosnak tartja, hogy az emberiség egyetemes történelme nemzetünket mily kevéssé érdekli, pedig a magyar föld hányszor volt nagy világesemények színtere. Oka ennek részben az, hogy nincs egy központi folyóiratunk, a mely az egyetemes történelem mívelésével s népszerűsítésével foglalkoznék. Indítványa ez:

A magyar történelmi congressus elérkezettnek látja az időt arra nézve, hogy egyetemes-történelmi magyar folyóirat létesíttessék. A congressus meg van egyfelől győződve, hogy történetíróink közül azok, a kik egyetemes történelemmel foglalkoznak, az ezen czél felé törekvő ifjabb nemzedék támogatásával, képesek lesznek ily folyóirat belső, szellemi értékét biztosítani; másfelől reméli, hogy a történelem iránt fogékony magyar közönség nem fogja attól anyagi támogatását megvonni. Elvárja különösen, hogy az e részben leghivatottabb testületek, a magyar tudományos akadémia és a magyar történelmi társulat erkölcsi sulylyal és anyagi áldozattal fognak járulni megindításához és fentartásához. Végre azon óhajtásának ad kifejezést, hogy e megindítandó folyóirat túlnyomólag oly egyetemes-történelmi kérdések fejtegetését fogja tartani főfeladatának, a melyek lehetőleg a hazai történelemmel érintkeznek.

Szilágyi Sándor az eszmét nagyon ajánlja s azt tartja, hogy nagy szükség van egy ilyen folyóirat létesítésére. Óhajtja, hogy a congressus mondja ki ennek szükségét s vagy indíttassék meg egy ily folyóirat, vagy pl. a *Hazánk* czímü történeti közlöny terjesztessék ki oda, hogy egyetemes történeti tanúlmányokat is közöljön.

Balogh Ferencz melegen üdvözli az indítványt, de sok nehézséget lát. Sok a dolgunk még a magyar történelem terén is, kiadónk és olvasónk a magyarra is kevés van, nem látja eljöttnek az időt még arra, hogy a világtörténelem mívelésébez foghatnánk. Kis nemzet vagyunk, nem tehetünk úgy, mint a németek, francziák. Az eszmét elfogadja, de nem bízik abban, hogy valósítható legyen.

Szilágyi Sándor az hiszi, hogy Balogh Ferencz nem ismeri kellőleg az előzményeket. Ez olyan szőnyegen levő kérdés, a melyről már sokszor beszéltünk. Nem akarunk egy olyan nagy folyóiratot, mint a Századok sem író sem olvasó közönségünk nincs hozzá, mindössze, a mely négyszer ötször összesen 6—10 ívben jelennék meg egy évben. Ennyit megbír a közönség s meg a subventionáló társulatok. Már csak azért is szükség van egy ilyen folyóiratra, mert sok tévedés hozatik rólunk forgalomba, a mit itt volna helyén eloszlatnunk. Mondjuk ki tehát, hogy a congressus óhajtandónak tartja, hogy egy világtörténeti folyóirat megindíttassék s ezt az Akadémiának, Történelmi Társulatnak és a kormánynak figyelmébe ajánlja.

Marczali Henrik azt látja, hogy itt nemcsak mint tudományos folyóiratról van szó, hanem mintegy harczoló terrenumról ellenfeleink

ellen. De ezt a czélt magyar folyóirattal úgy sem érnők el s erre ott van az Ung. Revue. Kétféle világtörténeti folyóirat lehet. Vagy olyan, a mely a tudományt müveli és elöbb viszi; de ilyen felállítása a mi viszonyaink között csaknem lehetetlen. A másik lehetne egy ismertető folyóirat, a mely felkarolja és megismertesse a világtörténeti újabb vívmányokat a magyar közönség előtt. Ez nagyon fontos dolog; de erre van folyóiratunk, a »Budapesti Szemle«. Az indítványt nem tartja életrevalónak.

Borovszky Samu nem osztja azt a véleményt, hogy a magyar nemzet még éretlen arra, hogy világtörténeti folyóiratot tartson fel. Ha lehet a philologiának közlönye, pedig nem vagyunk philologus nemzet, ha lehet annyi más alárendelt szakmának közlönye, nem látja be, miért ne lehetne a világtörténelemnek. Azt óhajtaná, hogy az Akadémia és Tört. Társulat karöltve indítson meg ily folyóiratot. Egyebet nem kiván, mint hogy a congressus mondja ki, hogy óhajtandónak tartja egy világtörténelmi folyóirat létesítését.

Balogh Ferencz ismételve ellene szól, hogy nem látja elérkezettnek az időt egy ily szakközlöny megindítására.

Borovszky indítványát elfogadják.

Ezzel *elnök* a III. szakosztály tanácskozásait befejezettnek mondja ki, az osztály-ülést bezárja.

Az I. szakosztály előbb fejezvén be tanácskozásait, tagjai lejöttek a III. osztály ülésére, hogy a congressus zárülését megtartsák.

Ipolyi Arnold congressusi elnök rövid búcsúbeszédet tartván, kiemeli, hogy a congressus mily szép eredményt ért el s mily örvendetes volt meggyőződni arról a congressus által, hogy a vidéken is mennyire virágzik a magyar történelem müvelése, s mennyi lelkes müvelője van mindenfelé az országban, úgy, hogy bár történetíróink jelesebbjei közül sokan hiányzanak, e hiányt alig éreztük a congressuson, pótolták vidéki tagtársaink. Köszönetét fejezi ki mindenkinek, a ki a nemes czél érdekében közreműködött, különösen a tanácskozást vezető elnököknek és előadóknak. A vidéki tagtársaknak szerencsés útat s boldog viszontlátást kiván. (Éljenzés).

Pulszky Ferencz megnyugtatásúl kijelenti, hogy a congressus határozatait az illető osztályelnökök és előadók össze fogják állítani s a kormánynyal s illetőleg az érdekelt társulatokkal közölni fogják. Az osztályelnökök részéről is köszönetet mond a congressus tagjainak; legyenek meggyőződve, hogy nagy megtiszteltetésnek tartották, hogy ily szép gyülekezetnek lehettek elnökei. (Éljenzés.)

König Pál a vidéki tagtársak nevében köszönetet mond a szíves fogadtatásért s az elnököknek a tapintatos vezetésért. (Éljenzés.)

Ezzel a congressus véget ért.

Gyorsírói jegyzetek alapján összeállította:

SZÁDECZKY LAJOS.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KIADVÁNYAINAK

CZÍM- ÉS TARTALOM-JEGYZÉKE.

1867—1884.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1885.

KIVONAT AZ ALAPSZABÁLYOKBÓL.

5. §. A társulatot képezik: a) az alapító, b) az évdíjas, c) a tiszteleti külföldi tagok.

6. §. Alapító tagokúl tekintetnek mindazok, kik a Történelmi Társulat czéljának előmozdításához legalább 100 o. é. forintnyi alapítványnyal járúlnak, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, és legalább 5 százalékot jövedelmező értékpapirokban. Az alapító tagok taggá választatásukról díszoklevelet nyernek.

7. §. Taggá választathatik minden hazai történetkedvelő, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl befizet. Ezen tagok taggá választatásukról, saját kívánságukra, 3 forint befizetése mellett, díszoklevelet nyernek.

25. §. A társulat havonként egyszer — kivévén augusztus és szeptember hónapokat — nyilvános ülést tart Budapesten, rendes helyiségében. Ez ülésen minden tag jelen lehet, szavazattal azonban csak választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kivül legalább hat, tisztviselők választására legalább tizenkét választmányi tag jelenléte szükséges.

27. §. E havi üléseken kivül a társulat minden évben, — eshetőleg választmányi üléssel kapcsolatban — közgyülést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatjoggal bír. E közgyüléseken határozathozatalra legalább 20 tag jelenléte szükséges; ennyi számú tagnak meg nem jelenése esetén újabb közgyülés hirdetendő, melyen aztán a kitüzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

29. §. A közgyülés tárgyait képezik: az elnökök és választmányi tagok választása; az alapszabályok netáni módosítása — a mi azonban a közgyülés egybehivásakor előre és különösen tudtúl adandó; — nyilt számadás előterjesztése, és ennek a többség kivánatára felülvizsgálása, a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát — valamint a közgyülés egész programmját a választmány állapitja meg.

32. §. A kirándúlásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközlendő tudományos búvárlatokban munkás közreműködésüket a társulat czéljaira fölajánlják.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

I. Folyóiratok.

1. **Századok.** A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. A választmány megbízásából szerkeszti *Thaly* Kálmán titkár. Első évfolyam 1867. Pest, 1867. 8-adr. 428. lap. — Második évfolyam 1868. Pest, 1868. 748. l. — Harmadik évfolyam 1869. Pest, 1869 8-adr. 752 lap. — Negyedik évfolyam 1870. Pest, 1870. 736 lap. — Ötödik évfolyam 1871. Pest, 1871. 8-adr. 432 l. — Hatodik évfolyam 1872. Pest, 1872. 8-adr. 726 l. — Hetedik évfolyam 1873. Budapest, 1873. 8-adr. 740. l. — Nyolczadik évfolyam 1874. Budapest, 1874. 8-adr. 736 l.

» » » A választmány megbízásából szerkesztik *Thaly* Kálmán (I—VII.), *Szilágyi* Sándor (VIII—X.) titkár. Kilenczedik évfolyam 1875. Budapest, 1875. 8-adr. 742. sz. és 4. szl. l.

» » » A választmány megbízásából szerkeszti *Szilágyi* Sándor titkár. 1876-ik évfolyam. Budapest, 1876. 8-adr. 864. és 6. szl. l. — Ezzel együtt: A Magyar Történelmi Társulat 1876-ik évi aug. 21—28-iki vidéki kirándulása Gömörmegyébe. A választmány megbízásából szerkeszti *Szilágyi* Sándor titkár. Budapest, 1876. 8-adr. 108. l. — 1877-ik évi folyam Budapest, 1877. 896 l., és a pozsonyvidéki és vármegyei kirándulás 116 l. — 1878-ik évi folyam 866 l., és az abaújvármegyei s kassai kirándulás 145 l. — 1879-ik évi folyam Budapest, 1879. 8-adr. 192 l., és a Maros-Torda vármegyei, s maros-vásárhelyi és segesvári kirándulás 164 l. — 1880-ik évi folyam Budapest, 1880. 8-adr. 874 l. — 1881-ik évi folyam Budapest, 1881. 8-adr. 802 l. és a sárosmegyei kirándulás 148 l. — 1882-ik évi folyam. 8-adr. 888. l.

1883-ik évi folyam 8-adr. 908 l. és a Sopron városi és vármegyei kirándulás. 104. l.

1884-ik évi folyam 8-adr. 918. l. — 1885. évi folyam I—V. f.

2. **Történelmi Tár.** Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. 1878-iki évfolyam. Budapest. 1878. 8-adr. 992. l. — 1879-iki évfolyam. Budapest, 1879. 8-adr. 832 l. — 1880-iki évfolyam. Budapest, 1880. 8-adr. 820. l. — 1881-iki évfolyam. Budapest, 1881. 8-adr. 800 l. — 1882-iki évfolyam. Budapest. 1882. 8-adr. 811 l. — 1883-iki évfolyam. Budapest, 1883. 8-adr. 831 lap. — 1884-iki évfolyam. Budapest, 1884. 8-adr. 810 l. — 1885-iki évfolyam. 1. 2. f.

3. **Magyar Történelmi Életrajzok** 1884—5-iki évfolyam.

I. Mária, Magyarország királynéja. 1370—1395. Irta *Márki* Sándor. Budapest, 1885. N. 8-adr. 191 l. 3 chromolithographiai képpel, egy oklevél-hasonmással, egy térképpel, 4 önálló és 38 a szövegbe nyomott képpel.

II. Csömöri Zay Ferencz 1505—1570. Irta *Thallóczy* Lajos. Budapest, 1885. N. 8-adr. 171. l. 1 rézkarczczal, 1 színnyomattal, 2 facsimilevel, 8 önálló és 36 a szövegbe nyomott képpel.

III. Széchy Mária. Acsády Ignácztól. 1 füzet.

II. Önállóak.

1. A Magyar Történelmi Társulat Névkönyve 1876. 8-adr. 32 l. — 1878. 44 l. — 1881. 48 l. — 1884. 52 l.

2. A zichi- és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára. Gróf Zichy Károly ez időszerinti senior áldozatkészségéből kiadja a Magy. Tört. Társ. Szerkesztik: Nagy Imre, Nagy Iván és Véghelyi Dezső v. tagok. I. kötet Pest, 1871. N. 8-adr. XV. és 632 l. — II. kötet Pesten, 1872. XV. és 645 l. — III. k. Pesten, 1874. XI. és 651 l. — IV. k. Budapest, 1878. VIII. és 645 l. Egyes kötet ára 4 frt.

3. Hazai Oklevéltár 1234—1536. Néhai gróf Dezsewffy Lajos hazafias áldozatával kiadja a Magyar Történelmi Társulat. A választmány megbízásából szerkesztették: Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula. Budapest, 1879. 8-adr. VI. és 473 l. Ára 3 frt.

4. Gyarmati Balassa Bálint költeményei. A Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti, jegyzetekkel s bevezetéssel ellátta Szilády Áron. — A Radvánszky-codexben foglalt énekekkel kiegészített első teljes kiadás. Budapest, 1879. 8-adr. LIII. 3. 357 és 1 l. Ára 5 frt.

5. Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. 1599—1601. Irta *Dr. Szádeczky* Lajos, kiadja a M. Történelmi Társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1882. 190 és az Okirattár 228 l. Ára a két kötetnek 2 frt 50 kr.

6. Magyar Történeti Jellemrajzok. Széchenyi Pál érsek s a nemzeti politika. Láncz Gyulától, Wesselényi Ferencz nádor, Deák Farkastól. Pálffy Miklós, Jedlicska Páltól. A Magyar Történelmi Társulat által 1882-ben a Bay Ilona-féle pályadíjjal koszorúzott s ez alkalommal kitüntetett tanúlmányok. — Budapest, 1882. 8-adr. 74 l. Ára 50 kr.

7. Mátyás udvara. Koszorúzott pályamunka. Irta dr. *Csánky* Dezső. Kiadja a M. Történelmi Társulat. Budapest, 1884. 8-adr. 1931 l. Ára 1 frt 50 kr.

8. Beszterczebánya műveltségtörténeti vázlata. Ipolyi Arnold, beszterczebányai püspöktől. Előadva a Magyar Történelmi Társulatnak Beszterczebányán 1874. aug. 29-én tartott nagygyűlésén. Budapest, 1874. 8-adr. 123 l.

9. A magyar nemzetség és államnyelv történeti átalakúlása. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó előadása Rimaszombatban 1876. aug. 29-én tartott vidéki nagygyűlésen. Budapest, 1676.

10. A magyar iparélet történeti fejlődése. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde Pozsonyban, az 1878. aug. 23-án tartott nagygyűlésen. Budapest, 1877.

11. A magyar műtörténeti emlékek tanúlmánya. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó-beszéde Kassán, az 1878. aug. 25-én tartott vidéki nagygyűlésen. Budapest, 1878. 8-adr. 84 l.

12. A magyar hadtörténelem tanúlmánya. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó-előadása a Maros-Vásárhelyen 1879. aug. 23-án tartott vidéki nagygyűlésen. Budapest, 1879.

A „SZÁZADOK“

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓJA.

Összeállította: **Dr. Szádeczky Lajos.**

(*NB.* A könyvismertetések nincsenek felvéve. — A zárjelben foglalt évek az időt, melyre az illető értekezés vonatkozik, csak megközelítőleg határozzák meg, s csupán általános tájékozásúl s a beosztás elősegítésére szolgál. Nagyobb időközt felölelő értekezéseknél lehetőleg a kezdő évek jelölvék meg.)

I. Tárgyak szerint időrendben.

A positivismus hatása a történetírásra. I. II. közl. Pauler Gyula. 1871. 527, 644.

Ősrégi agyagmívesség viszonya a történelemhez. Rómer Flóris. 1868. 413.

Őskori maradványok a Duna-Tiszaközön. Gyárfás István. 1869. 305.

Az »áldomás« története. Podhraczky József. 1868. 239.

Hun-mongol-magyar rokonság. Pesty Fr. 1869. 61.

Római, quád és szarmata emlékek Hontvármegyében. Hőke Lajos. 1868. 190.

A Maros-Portuson újabban felfedezett római régiségek. F—y H—k. 1867. 202.

A körmöczbányai sziklafelíratokról. Lehóczky Tivadar. 1874. 585.

Sziklafelírat a körmöczbányai erdőségben. Botka Tivadar. 1868. 343.

A rómaiság elenyészete Pannoniában s különösen Aquincum vidékén. 1881. 643.

380. A hunok és Pannonia 380—440. Salamon Ferencz. 1882. 236.

381. A tárnokvölgyi ütközet, és a hun-scythák temetkezési módja. Gyárfás István. 1867. 353.

(433.) Hol volt Attila főhadiszállása? Salamon Ferencz. 1881. 1.

(453.) Egy kis hún kérdés, több nagy között. C. Ferdinandus Eremita. 1881. 499.

V. sz. A Tisza régi neve. Riedl Frigyes. 1881. 511.

Felíratos új adat a régi Tibiscum helyfekvésére nézve. Ortvay Tivadar. 1875. 194.

(VI. sz.) Alsó-Pannonia a góth és longobárd megszállás alatt. Salamon Ferencz. 1882. 1.

(803.) Magyarország ethnographiai képe a frank-német uralkodás korában. Hunfalvy Pál. 1876. 357.

(850.) Moselburg és megyéje. Salamon Ferencz. 1882. 89.

884. Millenarium, a magyar nemzet államiságának ezeréves fordulójára. I. II. III. IV. V. Botka Tivadar. 1878. 46, 149, 245, 326, 533.

884. A magyar ezeréves időkérdéshez. Botka Tivadar. 1881. 465.

(884.—897.) A millenarium az akadémiában; a tört. biz. jelentése. Melléklet a Századok 1883. II. füzetéhez. 1883. 185—215.

895. Lebedia, Etelköz, Millenarium. I. II. Pauler Gyula. 1880. 1, 98.

895. Még egy szó a Millenariumról. Pauler Gyula. 1881. 747.

895. A millenarium. 1882. 787.

(IX. sz.) Az ó-básti Pogányvár. Br. Nyáry Jenő. 1870. 97.

— Őstörténeti szokások a magyaroknál és más nemzeteknél. Pesty Frigyes. 1876. 86.

IX. sz. A magyarok útjáról az Uralról Lebediába. I. II. III. közl. Barna Ferdinánd. 1884. 353, 449, 527.

(913.) Ibn-Daszta tudósítása a magyarokról a X-dik század elejéről. Gyoroki Antal. 1871. 465.

IX. X. sz. Ibn Dustah. I. II. Edelspacher Antal. 1877. 698, 789.

IX. X. sz. Adat az ősmagyarok felszereléséről. Lehóczky Tivadar. 1877. 274.

IX. X. sz. A magyar hadi történethez a vezérek korában. I. II. III. Salamon Ferencz. 1876. 1, 686, 765.

X. sz. Pótlék a magyar haditörténethez a vezérek korában. Salamon Ferencz. 1877. 124.

— A magyarok megtelepedéséről. I. II. Pauler Gyula. 1877. 373, 481.

X. sz. — A magyar nemzetségekről. I. II. közl. Nagy Gyula. 1870. 534, 688.

— A magyar történelem korszakai. Pulszky Ferencz. 1881. okt. füz. 1.

X. sz. A szíhalmi magyar pogány-koriaknak vélt leletek. Ipolyi Arnold. 1870. 431.

— Ismertetése. Foltíny Jánostól. 1870. 442.

— Utószó. Ipolyi Arnold. 1870. 455.

(X. XI. sz.) Nemzeti történelmünk kezdetei. Toldy Ferencz. 1868. 376.

A székely nemzeti névről. Szabó Károly. 1880. 404.

A székely kérdéshez. Hunfalvy Pál. 1881. 97, 193.

(1000.) Szent-István első összeköttetései az egyetemes keresztény egyházzal. Horváth Mihály. 1867. 18.

— Szent-István és alkotmánya. I. II. Pauler Gyula. 1879. 1, 101.

1001. Az első esztergomi érsek. Horváth Mihály. 1868. 1.

(1019.) Hagiographia és a régi zalavári apátság. Wlassics Gyula. 1870. 161.

1022. Kik voltak az angol herczegek Szent-István udvarában s mi lett belőlök? Xántus János. 1878. 668.

XI. sz. A vármegyék első alakúlásáról és őskori szervezetéről. I. II. III. IV. V. VI. közl. Botka Tivadar. 1870. 499, 1871. 297, 388. 1872. 23, 67, 131.

Viszhangúl Botka Tivadarnak a vármegyékről írt közleményeire. I. II. III. IV. közl. Balássy Ferencz. 1872. 230. 306, 377, 447.

Tájékozás Balássy Ferencz »Viszhangjai« körül. a vármegyék első alakúlásáról. I. II. közl. Botka Tivadar. 1872. 532, 704.

Viszhang Botka Tivadar »Tájékozásá«-ra. Balássy Ferencz 1873. 81. 153.

— Megye? Várispánság? Pauler Gyula. 1882. 202.

— Találunk-e egy időben külön »polgári« és »katonai« ispánt? Pauler Gyula. 1882. 635.

(XI. sz.—) Legrégibb műemlékeink a keresztyén-korból. Dr. Ballagi Aladár. 1877. 236.

(XI. sz.—) Valami a Comes szóról. Tagányi Károly. 1881. 516.

— A magyar nemzet mostohasága saját maga iránt. Pesty Frigyes. 1868. 11.

(XI. sz.—) A királyi regősökről. Szabó Károly. 1881. 553.

(XI. sz.—) Horom vármegye. Pesty Frigyes. 1874. 17.

(XI.—XIII. sz.) Hont vármegye Árpádkori birtokosairól. Nagy Iván. 1869. 520.

(XI. sz.—) A pristaldusok. Nagy Aladár. 1876. 337.

(XI. XII. sz.) Magyarországi helynevek. Buziás, Kerlés, Szeben. Pesty Frigyes. 1868. 109.

1025. Igaz-é, hogy a Kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szent-István foglalta el? I. II. közl. Szabó Károly. 1868. 281, 475.

(1038.) Péter magyar király csakugyan III. Urseolus Péter Otto velenczei doge fia volt. Podhradczky József. 1869. 141.

(1040.) Néhány hely a zázty-i apátság alapító-leveléből s Anonymus kora és kiléte. Foltíny János. 1871. 546.

(1043.) A Lajta mint határfolyam. I. II. közl. Nagy Imre. 1871. 369, 449.

1060— Borsod vármegye főispánjai. Kandra Kabos. 1874. 657.

1067—1848. Békés vármegye főispánjai. Haán Lajos. 1867. 272.

1067 — Bihar vármegye főispánjai az Árpádok korában. Márki Sándor. 1874. 331.

(1067.) Bodrog városa és váráról. Iványi István. 1881. 582.

1072— Bács és Bodrog vármegyei főispánok. Dudás Ödön. 1871. 439.

Adalék Bács-Bodrog főispánaihoz. Nagy Imrétől. 510.

(1073.) Keve vármegye emléke. Ivánfi Ede. 1872. 149.

(1081.) A zelizi római síremlék. Botka Tivadar. 1874. 418.

1082— Baranya vármegye főispánjai. Hatos Gusztáv. 1870. 371.

— Beszterczebánya városa műveltségtörténeti vázlata. I—III. közl. Ipolyi Arnold. 1874. 525, 597, 671.

— A Radvánszky-család éremgyüjteménye. Dobóczky Ignácz. 1875. 134.

(XI. sz.—) A sárvári várispánságról. I. II. közl. Kandra Kabos. 1884. 339, 426.

(XII. sz.—) A somboly-paukotai főesperesség. Kandra Kabos. 1883. 582.

(XII. sz.—) Válasz Kandra Kabosnak a zsombolyi főesperesség stb. kérdésében. I. II. közl. Balássy Ferencz. 1884. 543, 626.

1106—1126. Ki volt Hartvic püspök? Pauler Gyula. 1883 803.

(XII. sz. eleje.) A Hartvic-legenda és pesti codexe. Dr. Pauler Gyula. 1884. 739.

1113— Bihar vármegye főispánjai. Nagy Iván. 1874. 726.

1141. Két krónika. I. Az esztergomi rövid krónika és II. A zágrábi krónika. Knauz Nándor. 1875. 623, 684.

(1141—) Kutatások Dalmáczia levéltárában. Dr. Fejérpataky László. 1881. 214.

(1180—). Rumun történetírás. I. II. Hunfalvy Pál. 1878. 78, 183.

— A románok eredetéhez. 1883. 477.

1186. Két feledésbe ment váradi püspök. Bunyitay Vincze. 1881. 332.

(1197.) Magyarország czímerének eredete. Podhraczky József. 1870. 227.

(1197.) A magyar államczímer. Horváth Mihály és Henszlmann Imre. 1872. 96.

— Észrevételek az orsz. bizottság jelentésére. Altenburger Gusztáv. 1872. 101.

(1197.—) A magyar államczímer. Ivánfi Ede. 1872. 317.

(1193.—) Magyarország vízhálózata a régi korban. Pesty Frigyes. 1867. 68.

(1199—) Sopron múltja. Nagy Imre. 1883. okt. f. 12.

XIII. sz. Anonymus külföldi vonatkozásai. Pauler Gyula. 1883. 97.

1201— Fő- és alispánok a Váradi Regestrumból. Hőke Lajos. 1874. 506.

XIII. sz. A beregszászi régi pecsétről. Lehóczky Tivadar. 1868. 720.

1205— Beregvármegyei főispánok. Lehóczky Tivadar. 1871. 649.

— Észrevételek a beregmegyei főispánok névsorára. N. Imre. 1871. 719.

XIII. sz. Bereg vármegye keletkezése. Lehóczky Tivadar. 1872. 455.

XIII. sz. Bereg vármegyei helynevek származtatása. Lehóczky Tivadar. 1873. 65.

1210— A Kállay-család levéltára. Pesty Frigyes. 1872. 387.

1210— Ugocsa vármegye főispánjai. Doby Antal. 1874. 723.

(XIII. sz.) A bán szó eredete. Edelspacher Antal. 1872. 467.

(1212.) A bánságok eredete s a bánok hatásköre. Kenézy Csatár. I. II. közl. 1869. 243.

1216— Baranyai főispánok. Pesty Frigyes. 1870. 483.

Újabb adalék a »baranyai főispánok«-hoz. Pesty Fr. 1870. 566.

(1217—) A magyarországi székely telepekről. Szabó Károly. 1880. 490.

(1219—) Suprutus provinczia vagy megye további nyomozása. Balássy Ferencz. 1882. 570.

(1220—) A gr. Vay Adám berkeszi levél- és könyvtára. Deák Farkas. 1875. 468.

(1221—) Az itebői prépostság. Pesty Frigyes. 1875. 678.

1222. II. Endre királynak 1222-dik évi aranybullája. Podhraczky József. 1869. 685.

(1222—) Liptó-Újvár történetéből. Majláth Béla. 1885. 127.

(1223—) Soóvár története. Kosztka Vilmos. 1881. okt. f. 59.

(1225—) A kis-martoni és keszthelyi levéltárakból. Nagy Imre. 1868. 181.

(1225—) Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Szalay József. 1880. 533.

(1230—) Adalékok monostoraink történetéhez. Ifj. Kubínyi Ferencz. 1869. 38.

(1230—) A gr. Wass-család czegei levéltáráról és a gyekei Wesselényi síremlékről. Deák Farkas. 1874. 301.

(1230—) A Fertő régi áradásai. Nagy Imre. 1869. 690.

(1231—) Tájékozás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről. Botka Tivadar. 1868. 453.

(1233—) Posthumus István, az utolsó Árpád király atyja. B. Nyáry Albert. 1869. 378.

1234. Beatrix királynĕ, II. Endre hitvese. B. Nyáry Albert. 1868. 593.

1235— Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. I. II. Gr. Lázár Miklós. 1880. 732, 796.

1238— Csongrád vármegye főispánjai. Szél Farkas. 1873. 533.

(1239—) Lengyelföldi levéltárakról. I. II. közl. Szádeczky Lajos. 1881. 313, 414.

1241. Egy adat a tatárok beütése történetéhez. Mika Sándor. 1882. 431.

(1240—50.) Anonymus regis Belae notarius. Dr. Marczali Henrik. 1879. 170.

Még egyszer Anonymus. Dr. Fejérpataky László. 1879. 249.

(1242—) Magyar történeti források a külföldi levéltárakban. Marczali Henrik. 1882. 300.

(1242) Rogerius »Gyászénekét« János »pesti« püspökhöz írta-e? Bunyitay Vincze. 1873. 69.

(1243) A Görgey-család Arpádkori okmányai. Nagy Imre. 1872. 215.

(1244—1531.) A turini kir. levéltár magyar történelmi szempontból. I. II. közl. B. Nyáry Albert. 1869. 232, 294.

(1245—) Böngészet az egri káptalan levéltárában. Kandra Kabos. 1874. 509.

(1245) A kis-zsennyei báró Sennyey-család levéltára. Bunyitay Vincze. 1873. 242.

(1247—1849.) Újabb adatok Munkács vára történetéhez. Lehóczky Ferencz. 1867. 285.

(1247.) Szolgagyőr. I. II. Tagányi Károly. 1882. 312, 388.

(1248—) Sárosvármegye népének egykori magyarságáról. Bánó József. 1881. okt. f. 12.

(1250—) Jelentés a sóvári Soós-család oklevéltáráról. Majláth Béla. 1882. 49.

(1254—) A macsói bánok. Pesty Frigyes. 1875. 361, 450.

(1254—) Magyarország középkori várai. I. II. Czobor Béla. 1877. 599, 704.

(1258—) Nagyvárad mint helynév. Cséplő Péter. 1872. 641.

(1263—) A kőszegi felső- és alsóvár története az Árpádház alatt. Csernel Kálmán. 1869. 98.

(1264—) A »Zipzer Geschichte« ügyében. Weber Samu. 1881. 280.

1265— Bolognai magyar tanúlók a XIII. században. B. Ny. A. 1870. 266.

(1265—) Magyar helynevek. Pesty Frigyes. 1875. 650.

(1267—) Nyitra megye német telepeinek eredete. Tagányi Károly. 1880. 64.

(1267—) Erne bán és fiai. Kandra Kabos. 1884. 114.

(1271—) Nagy és kis házak jogviszonyai a Szepességen. Weber Samu. 1882. 324.

— Magyarországi képzőművészek a legrégibb időktől 1850-ig. Nagy Iván. 1874. 25, 84, 185. és 285.

(1271.) A Szent-Albert képével ellátott községpecsétekről. Nagy Iván. 1874. 56.

(1274.) Tamás-Váralja és Vatafalva. Géresi Kálmán. 1873. 439.

1280— A lőcsei levéltár legrégibb irományai 1600-ig. Demkó Kálmán. 1880. 609.

1280. Magyar okmányérdekességek. A borsodi és hevesi 1280-ki összeesküvés IV. László ellen stb. I. II. közl. Ipolyi Arnold. 1868. 73. 165.

1280— Lőcse levéltárának regestruma. Dr. Demkó Kálmán. 1884. 179.

(1284—) Petneházy oklevelek. Nagy Imre. 1875. 273.

(1289—) A debreczeni régi öreg egyház. Bunyitay Vincze. 1878. 741.

1290. Az 1290-iki ó-budai országgyűlés végzései. Szabó Károly. 1884. 473.

(1290—) A gr. Andrássy-család levéltárai. Thaly Kálmán. 1874. 248.

1291— Zólyom vármegyei alispánok. II. Pesty Frigyes. 1875. 419.

1291— Zólyom megyei alispánok. Pesty Frigyes. 1874. 579.

(1292.) Három eltűnt Bodrog vármegyei hely. Dudás Ödön. 1871. 216.

1292. III. Endre fogsága 1292-ben. Dr. Szabó Károly. 1884. 97.

— Adatok a megyei levéltárak ismeretéhez. Dr. Pauler Gyula. 1881. 403.

(1300.) Majad nevű helység Sopronmegyében. Stessel József. 1883. 366.

(1300.) A zokoli és kis-várdai Zokoly-család. Radvánszky Béla. 1868. 509.

XIII. sz. Magyar okmányérdekességek. Ipolyi Arnold. 1867. 42, 119.

XIII. XIV. sz. Családtani bonyodalmak s adalékok. I. II. III. Botka Tivadar. 1876. 112, 669.

— A Hédervváriak ősei Karinthiában. Stessel József. 1882. 57.

(XIII. sz.) A veteristák. Knauz Nándor. 1869. 17.

(XIII. sz.—) A pápai levéltárak. Dr. Fejérpataky László. 1884. 66.

(1312.) A heraldicai bizonyítékok. Botka Tivadar. 1873. 570.

1314— Zaránd, Zemplén és Nyitra vármegyei alispánok. Pesty Frigyes. 1874. 287.

(1315—) A Lónyayak deregnyei levéltára XIV. és XV. sz. okmányairól. Nagy Gyula. 1873. 619.

1318— Szabolcs vármegyei alispánok. Pesty Frigyes 1874. 132.

(1319—) Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt. Hajnik Imre. 1868. 145.

(1319—) Velenczei kéziratokról. Nagy Iván. 1869. 409.

1321. Trencsényi Csák Máté nádor halálának éve és napja Botka Tivadar. 1872. 190.

(1320—) Szelistye és Talmács városának és területének jogtörténelmi nyomozása. Balássy Ferencz. 1872. 86.

1322— Torontál, Gömör, Veszprém és Bodrog vármegyék alispánjai. Pesty Frigyes. 1874. 217.

1322— Gömör vármegyei alispánok II. Pesty Frigyes 1875. 345.

(1326—) A kassai levéltár uj rendezése. 1882. 603.

(1329—) Néhány adat a középkori istenítéletek történetéhez. Lehóczky Tivadar 1873. 211.

1330. Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez. I. II. Botka Tivadar. 1873. 453, 1874. 229.

— A Zaah nemzetség és a Saagiak. Waltherr Imre. 1875. 253.

XIV. sz. Visegrádnak egykori fénye és dicsősége. Wenzel Gusztáv. 1868. 395.

(1331.) Bács-Bodrogvármegye helységei névtárához. Iványi István. 1884. 518.

(1331—) Az erdélyi országos czímerek története. Jakab Elek. 1867. 336.

1332— Nándorfehérvári püspökök. Pesty Frigyes. 1874. 503.

1332. Régi pecséteinkről és Drugeth János 1332-iki pecsétéről. Rómer Flóris. 1875. 54.

1336— Levéltári hulladékok. Szepes, Arad és Bereg vármegyei alispánok. Pesty Frigyes. 1873. 645.

(1337—) Magyarország történetét érdeklő okiratok a külföldi könyvpiaczon. Fraknói Vilmos. 1877. 57.

(1338—) A Drugethek őseiről I. II. közl. Hampel József. 1881. 133, 207.

1341— Nándorfejérvári, szreberniki, jajczai bánok és barsi alispánok. Pesty Frigyes. 1875. 132.

(1342—) Velenczei státusíratok gyűjteménye. Csillag Gyula. 1869. 269.

1343— Zalamegyei alispánok. Pesty Frigyes. 1874. 717.

1344. Adatok a kir. könyvek történetéhez. Majláth Béla. 1879. 781.

1345. András magyar királyfi sírja Nápolyban. Simonyi Ernő. 1868. 211.

1345. Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Rakovszky István. 1875. 832.

1346. Nápolyi Anjoukori kutatások. Óváry Lipót. 1879. 207.

— A nápolyi Anjou-korszak történelmi kútfői. Óváry Lipót. 1877. 446.

(1347.) Zayk Gál a Zichy-család őse volt-e? Radnay Ferencz. 1874. 574.

1349. András erdélyi püspök felségsértése 1349-ben. gr. Eszterházy János. 1868. 90.

(1357.) Kont Miklós nádor téves sarjadéka a budavári emléktáblán. Botka Tivadar. 1870. 139.

(1364.) Egy XIV. századbeli magyar történetíró emlékezete. Lehoczky Tivadar. 1880. 68.

1368. Nagy-Lajosnak 1368-iki kiadványa Bolgárországból. Nagy Imre. 1869. 127.

(1370.) Királyi méhészek Baranyában. Hatos Gusztáv. 1877. 166.

1370. Néhány szó két hazai művészről. Wenrich Vilmos. 1879. okt. f. 122.

1375. Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez. Károlyi Arpád. 1877. 18.

(1376.—) Olasz levél- és könyvtárakból. Br. Nyáry Albert. 1871. 330.

(1380.) Magyar köríratú pecsétek a XIV. és XV. századból. Br. Radvánszky Béla. 1880. 483.

(1383.) Történeti adatok Privigye multjáról. Csaplár Benedek. 1874. 103.

(1389.) Nápolyi László trónkövetelése és Velencze. I. II. III. IV. Szalay József. 1882. 557, 643, 705, 836.

1400. A Lábathlan-család síremléke 1400-ból. Orbán Balázs. 1869. 492.

XIV. sz. Egy XIV. sz. magyar vezeklő Islandban szt. Petrik purgatoriumában. Toldy Ferencz. 1871. 229.

(XIV. sz.) A magyar éremsulyok. Dobóczky János. 1875. 211.
XIV. XV. sz. A Kendefiek a XIV. és XV. sz.-ban Szabó Károly. 1868. 22.
(XIV. XV. sz.) Magyar Onomasticon. Vezetéknevek okmányainkban. I. Cs. P. 1872. 269.
Észrevételek Cs. P. urnak a Magyar »Onomasticon«-ra. II. N. Imre. 1872. 341.
Magyar Onomasticon. III. Nagy Gyula. 1872. 488.
1400. A leleszi négyszázados vasajtó. 1872. 54.
1406. Zsigmond királynak a tiszmenai és vodiczai kolostorok részére adott négy oklevele. Supala Ferencz. 1873. 113.
(XV. sz.) A körmöczi levéltár okmányai a Kátay nemzetségről. Balássy Ferencz. 1875. 246.
(1412.) Adalék a XIII szepesi város történetéhez. Weber Samu. 1881. 587.
(1415.) Az ó-budai egyetem történetéhez. Stessel József. 1822. 608.
(1415.) Szentmiklósi Pongrácz (életrajz a XVI. századból). Majláth Béla. 1878. okt. f. 90.
(1419.) Egy magyar festő a XV. század első feléből. Dr. Fejérpataky László. 1880. 161.
1426—1725. Görgényvár és a görgényi kastély a múltban. I. II. közl. Jakab Elek. 1883. 325, 414.
(1432—) Az oroszországi Báthory-családról. 1867. 221.
(1432.) Neczpály László a körmöczi levéltár tükrében. Krizkó Pál. 1877. 542.
(1435.) Berzeviczi Pohárnok István élete. Berzeviczi Edmund. 1881. okt. f. 35.
(1437.) Magyarországi képírók a XV. és XVI. században. Br. Nyáry Albert. 1875. 134.
(1441.) A krakói Akadémia történelmi kiadványairól. Szádeczky Lajos. 1882. 74.
1442. Hol verte meg Hunyady János 1442-ben Mezid béget? Veszely Károly. 1879. okt. f. 126.
1444. Hunyady János levele 1444-ből. Wenzel Gusztáv. 1869. 569.
(1445.) A köpösdi gr. Tolvay-család. Petrovay György. 1880. 825.
1446. Hunyady kiváltság-levele 1446-ból. Lehóczky Tivadar. 1875. 197.
1451. Hunyady János levele Majthényi Gergelyhez. Thallóczy Lajos. 1875. 575.
— Hunyady Jánosnak egy fegyvertársa. 1871. 519.
1451. Vitéz János emberismerete. Pesty Frigyes. 1879. 613.
1452-től. A modenai kir. levéltár magyar történelmi szempontból. Br. Nyáry Albert. 1868. 244.

(1452.) Vajda-Hunyad váráról. Schulcz Ferencz. 1869. 429.

(1453.) Kortani adalék. Br. Radvánszky Béla. 1877. 539.

1453. A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban. 1882. 71.

(1459.) Adalékok az Erdődi Bakócz-család elsőkori elágazásához. Botka Tivadar. 1875. 547.

(1458—90.) I. Mátyás udvara. I. II. III. közl. Dr. Csánki Dezső. 1883. 515, 617, 750.

1463. Konstantin Mihály török krónikája a XV-ik századból. Drakulics Pál. 1876. 416.

(1465.) A fekete sereg. I. II. Gyárfás István. 1877. 500, 617.

1467. Mátyás király gyűrű-pecsétje. Hatos Gusztáv. 1876. 167.

(1469.) Egy ismeretlen Corvin-codex Rómában. Frankl Vilmos. 1868. 142.

(1469.) Befolyások I. Mátyás érmeire. Fridrich István. 1868. 266.

1476. A XV. sz. magyar történeti ének Mátyás királyról. Thaly Kálmán. 1872. 8.

1476. »Szabács viadal«-járól. G. K. 1872. 119.

1470. Régi ház- és harangfelíratok. T. K. 1869. 269.

*1471. Dürer Albert eredetéről. Eötvös Lajos. 1871. 352.

— Adalékok a Dürer-család történetéhez. Eötvös Lajos. 1871. 644.

— Még egy szó Dürer Albert származási helyéről és családi nevéről. Haan Lajos. 1872. 646.

— Ajtósi Ajtós volt-e Dürer? M. Ferencz 1873. 71.

(1471.) Eytas. Márki Sándor. 1871. 518.

(1474.) Címertani kérdés. Rómer Flóris. 1869. 201.

1479. Nyitrai emlékek. Botka Tivadar. 1873. 642.

XV. sz. Bonfinius Antal történetíró jellemzése. Zsilinszky Mihály. 1877. 510.

1480. Otranto felszabadításának 400-ik évfordúlója. Óváry Lipót. 1881. 493.

1480-tól. Várady Péter kalocsai érsek élete 1480—1501. I. II. III. közl. Fraknói Vilmos. 1883. 489, 729, 825.

(1484.) Lumpertzaza és a munkácsi uradalom. Pesty Frigyes. 1870. 256.

1487-től. Régi magyar községi pecséteink statistikája. Langer Géza. 1873. 720.

1488. Magyar ősvallási- és nyelvemlék. Ipolyi Arnold. 1872. 1.

(1656 és 1667.) Újabb adalék. — Ipolyi Arnold. 1872. 116.

1487-től. A modenai Hyppolit-codexek. Br. Nyáry Albert. 1870. 275, 355, 661. 1872. 287, 355. 1874. 1, 73.

1488—89. Hunyadi Mátyás magyar király diplomatiai összeköttetései III. Iván Vasziljevics orosz czárral. Géresi Kálmán. 1879. 239.

1489. Emlékezések Mátyás király élete utolsó előtti évéből. Mircse János. 1882. 18.

1490. Csáky Benedek végrendelete, magyar nyelven, 1490. évből. Svéby Frigyes. 1873. 648.

1490. Egy becses régiség leírásának rectificálása. Csetneki Jelenik Elek. 1875. 575.

1491. — A Marosszékben 1491—1515. közt hadnagyságot és bíróságot nemek és ágak rendje szerint viseltek lajstroma. Gr. Lázár Miklós. 1868. 673.

1492. Péter kalocsai érsek pecsétje. Botka Tivadar. 1870. 329.

— Péter kalocsai érsek. Dudás Ödön. 1872. 716.

1492. Adalék Pest város történetéhez. Waltherr Imre. 1873. 511.

1498. János herczeg kezeírása. Bunyitay Vincze. 1880. 821.

1493. Vér András menedéklevele keltéről. Nagy Iván. 1874. 654.

1494. Adalékok a magyar képzőművészek sorozatához. Hatos Gusztáv. 1874. 423.

— Adalékok a magyar képzőművészek sorozatához. Foltiny János. 1874. 424.

1494-től. Adalékok a hazai és külföldi iskolázás történetéhez. Fraknói Vilmos. 1875. 667.

(1495.) Hur krónikája. Szilágyi István. 1881. 569.

1496. Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501. Wenzel Gusztáv. I. II. III. 1871. 173, 165.

1498. Magyar fejedelmi levél a XV. századból. Pesty Frigyes. 1873. 716.

14-4 (?) Telegdi Pál sírköve. Lehóczky Tivadar. 1867. 279.

XV. sz. Adalékok a Sárköz-újlaki Újlaky-család nemzékisméjéhez. Gr. Esterházy János. 1870. 155.

XV. XVI. sz. Színügy Bártfán a XV. és XVI. században. Dr. Abel Jenő. 1884. 22.

XV. XVI. sz. Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadásai könyvei a XV—XVI-ik században. Br. Nyáry Albert. 1867. 378.

(1500.) Adalék a Zápolya- és Perneszy család nemzedék rendjéhez. Auguszt Gerő. 1879. 352.

(1501.) Ariosto Magyarországról. Deák Farkas. 1873. 593.

1501. Bakacs Tamás saját vallomása származásáról. Kandra Kabos. 1875. 136.

(1501.) Bakacs Tamás nemzetsége. Pesty Frigyes. 1875. 498.

1501. II. Ulászló magy. és cseh kir. házas élete 1501—1506. I, II, III. Wenzel Gusztáv. 1877. 630, 727, 816.

1504. Magyar nyelvemlékek. Szilágyi Sándor. 1872. 477.

1505. Egy magyar versecske 1505-ből. Križko Pál. 1876. 328. — Jegyzetek hozzá. Szilády Áron. 1876. 330.

(1505.) A Kányaföldi Kerecsényiek. Kossuthányi Ign. 1882. 457.

(1507—15.) Mi van jobban Bakócz vagy Bakács? Botka Tivadar. 1876. 252.

1509. Magyarország és a cambrayi liga. 1509—1511. I. II. III. IV. Fraknói Vilmos. 1882. 177. 366, 705, 793.

1510-től Régi magyar községi pecséteink statistikája. N. Gy. 1871. 513.

(1515—26.) Werbőczy István a mohácsi vész előtt. I. II. Fraknói Vilmos. 1876. 437. 597.

— A zománcz-kérdéshez. Deák Farkas 1880. 656.

— Zománcz és majcz. Deák Farkas. 1880. 773.

(1512.) Korothnay Katinka. Véghelyi Dezső. 1870. 14.

1514. Fegyvernek város magyar köríratú pecsété 1514. Petrovay György. 1880. 694.

1514. Adalékok az 1514-iki pórlázadás történetéhez. Frankl Vilmos. 1872. 431.

1514. Egy adat Dózsa György életére. Szabó Károly. 1876. 18.

1515. Közlemények a br. Révay család levéltárából. Frankl Vilmos. 1873. 40.

1515. Cantio Petri Berizló. 1515. Szilády Áron. 1879. 336.

1516. II. Ulászló utólsó órái. Dr. Szádeczky Lajos. 1884. 177.

1517. Adatok a Perkő alatti várról és kastélyról Kézdi-Szentléleken. Gr. Lázár Miklós. 1870. 211.

(1520.) Vázlatok a rozsnyai régi városi könyvből I. II. Fabritius Károly. 1877. 397, 528.

1521. II. Lajos király arczképe. Kápolnay P. István. 1869. 200.

(†1526.) Tomori Pál élete I. II. III. közl. Fraknói Vilmos 1881. 289, 378, 723.

1524—1620. Jelentés olaszországi kutasásaimról Óváry Lipót. 1884. 504.

1525—1835. A gr. Bercsényi család nemzékrendje Thaly Kálmán. 1877. 679.

— Pótlék a gr. Bercsényi család nemzedékrendéhez. Thaly Kálmán. 1878. 847.

(1577.) Adatok a Bercsényi-család nemzedékrendéhez. Gr. Lázár Miklós. 1879. 79.

1525. Gerjen község pecsétje Lovcsányi Gyula 1883. 599.

(1526.) A kalandosok történetéhez. Sz. S. 1876. 87.

(1526.) A kalandosok történetéhez. F. V. 1876. 343.

(1527.) »Fekete« (Czarny) Iván. Dr. Smolka Szaniszló. 1883. 1.

1527. Magyar levelek a VI. sz. első feléből 1527—1550. Thaly Kálmán. 1874. 346.

(1527.) A Liber Regius-ról. Thallóczy Lajos. 1879. 93.

(1529.) Melanchton és magyarországi barátai Fraknói Vilmos. 1874. 149.

1530. János király budai országgyűlése az 1530-ik év végén. Kubinyi Ferencz. 1876. 581.

(1531.) Sámboki János történetíró életéhez. Adorján. 1878. 854.

1532. Jurisich Miklós két levele Kőszeg 1532. évi ostromáról. Közli: Récsey Viktor. 1883. 458.

1535. Egy székely örökségi per 1535—1538-ban. Szabó Károly. 1875. 592.

(1536.—) Régi ágyúnevek és fölíratok Thaly Kálmán. 1870. 415.

(1537.—) Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban. Óváry Lipót. 1877. 1.

1538. Adalék a nagyváradi béke, s az 1536—1538. évek történetéhez. I. II. III. Károlyi Arpád. 1878. 591, 687, 791.

(1539.) I. Gulaffi László életéhez. Véghelyi Dezső. 1869. 498.

1540. Régi magyar községi pecsétek. Hőke Lajos. 1868. 210.

(1540.—) Az erdélyi alkotmány alakúlása a separatio kezdetén. Szilágyi Sándor. 1876. 36.

1540. Adalék a Serédy-család történetéhez. Gr. Eszterházy János. 1880. 223.

(1541.) Enyingi Török Imre. Thaly Kálmán. 1881. 67.

1542. Magyar levél 1542-ből. T. K. 1870. 489.

1542. Magyar levél 1542-ből. Lőcse város levéltárából. Szabó Károly. 1872. 647.

(1542.—) A Jerney-féle kézirat-gyüjtemény. Thaly Kálmán. 1877. 347.

1542. A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. I. II. III. IV. V. dr. Károlyi Árpád. 1880. 265, 357, 445, 558, 621.

(1543—48.) Ki volt Gyul-Baba? dr. Némethy Lajos. 1884. 608.

(1545.) A XVI. sz. ref. zsinatok végzései ügyében. Id. Kiss Áron. 1881. 278.

1545. Istvánffy István sírverse, temetése és hagyatékai 1545. Thaly Kálmán. 1875. 202.

(1545—82.) Az Istvánffyak címere. Hatos Gusztáv. 1875. 323.

(1553.) Az Istvánffyak ősi címere. Doby Antal. 1875. 502.

(1545.) Kutatások a kőszegi szt. Jakab egyház sírboltjában. Chernel Kálmán. 1875. 128.

1546. Újabb községi pecsétek B. Nyáry Albert. 1873. 719.

1546. Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. I. II. Károlyi Árpád. 1877. 642, 841.

1548. Türk Dániel naplója 1548—1559. Garády. 1871. 12.

(1548.) Adalékok a városok statutumaihoz. Székely Sándor. 1870. 259.

1549, 1608, 1616. Técső város pecsétje 1608. Nagy Iván 1867. 423.

Még két magyar köriratú pecsét (Tokaj 1549, 1616.) Radvánszky Béla. 1867. 425.

(1546.—) Ismeretlen históriás énekek a XVI. és XVII. századból. I. II. III. IV. V. VI. VII. Thaly Kálmán. 1871. 31, 94, 256, 310, 399, 479, 712.

1549. A magyar hadi költségek 1549-ben. Thallóczy Lajos. 1877. 169.

(1550.) A magyar nemzeti történetírás kezdete. Székely István krónikája. 1878. 767.

(1550—60.) Három hegedűs ének. Szilády Áron. 1882. 29.

(1551.) »Az János király fiáról való szép cronica« szerzőjéről. Szabó Károly. 1871. 180.

1551. Régi magyar községi pecsétek. Nagy Gyula. 1877. 173.

1551. Kendy Ferenczné végrendelete. Károlyi Árpád. 1876. 747.

1552. Adalék a magyar háziipar történetéhez 1552-ből. 1874. 513.

1552. Magyar levél 1552-ből, Szentpétery János Révay Ferenczhez. Rudnay B. 1875. 351.

(1552—) Ismeretlen históriás énekek a XVI. és XVII. sz. Thaly Kálmán. 1871. 31.

1552. Adatok Eger ostromához. 1552-ben. Szádeczky Lajos. 1880. 487.

1555. Szigetvár 1555. védelmének történetéhez. Szilágyi Sándor. 1876. 255.

1555. Huszár Gál Kassán, Óvárt és Komáromban 1555—1560. Fraknói Vilmos. 1876. 22.

1557. Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Szabó Károly. 1867. 146.

— Még egy néhány szó Huszár Gál életéről. Szabó Károly. 1867. 421.

1557. Régi magyar községi pecsétek. Thaly Kálmán. 1869. 571.

1559—1606. A régi Rákócziak, különösen Rákóczi Zsigmond történetéhez. Thaly Kálmán. 1869. 197.

1559. Hogyan jutott Thury György Palotára? N. Imre. 1872. 480.

(1560—70.) A magyar hadiszervezet átalakulása történetéhez a XVI. sz. Thallóczy Lajos. 1877. 674.

1559— Első erdélyi magyar ügyvédi lajstrom. 1877. 567.

1560. Egy XVI. sz. magyar sportsman. Thallóczy Lajos. 1881. 68.

1562. Magyar levél a Fekete-tenger mellől. 1562. Valentinus Bujdosó. 1875. 572/2.

1562—1645. Berger Illés magyar királyi historiographus. Frankl Vilmos. 1873. 373.

(1563.) A Zrinyiek Csehországban. Vagner Tivadar. 1877. 162.

1604. Adalék »A Zrinyiek Csehországban« című közleményhez. Szerémi. 1877. 451.

1564. Zrinyi Miklós utolsó neje. Zsilinszky Mihály. 1870. 460.

1563. Az 1563. évi koronázási ünnepély. Krizkó Pál. 1877. 27.

(1566.) A váradi káptalan legyilkoltatásának hagyománya. Bunyitay Vincze. 1878. 577.

1567— Öt magyar községi pecsét a XVI. és XVII. sz. Thaly Kálmán. 1869. 64.

1569. Az Andrássy-család 1569-diki csíki adomány-leveléről. Szabó Károly. 1875. 430.

1569. Adalék Dobó István és Balassa János összeesküvéséhez. (1569—1572.) I. II. III. IV. Károlyi Árpád. 1879. 398, 488, 564, 689.

1570. Békes Gáspár életéhez. Szilágyi Sándor. 1875. 735.

1571. Törökverő Thúry György ingóságai. Eőr-Darmay Zsolt. 1870. 721.

1571. Gömör vármegye tisztikara 300 év előtt. Ebeczky Emil. 1876. okt. f. 60.

(1571.) A liptó-vármegyei kalandosokrúl. Majláth Béla. 1879. 344.

1572. XVI. századi magyar levél. Supala Ferencz. 1870. 266.

1573. Uj adat Forgách Ferencz a történetíró életéhez. Dr. Károlyi Árpád. 1880. 755.

1575. Károlyi Gáspár levele, 1575. Thaly Kálmán. 1873. 295.

(1575.) Szalay Agoston régiség-gyüjteményének ismertetése. Szalay Imre. 1877. 586.

1576. Magyar ereklyék Krakkóban. Dr. Szádeczky Lajos. 1884. 269.

1577.— A pápai nyomda története 1577—1862. Eötvös Lajos. 1868. 310.

1577. Illyésházi Istvánné, Erdődy Anna sírköve. Botka Tivadar. 1875. 59.

(†1578.) Egy XVI. sz. magyar füvész és orvos emlékezete. Frankl Vilmos. 1873. 525.

(1578.) A gyógytan a régi magyaroknál I. II. Fekete Alajos 1874. 380, 477.

(1578.) XVI. századi leltár a Szelestey család levéltárából. Eőr-Darmay Zsolt. 1871. 62.

(1578.) I. Balassa Bálint és Losonczy Anna. Kardos Albert. 1884. 241.

(1580.) Adalék I. Balassa Bálint életéhez. Toldy Ferencz. 1874. 416.

(1584.) Adalék I. Balassa Bálint életéhez. Toldy Ferencz. 1873. 305.

— Balassa Bálint és ujon fölfedezett versei. Thaly Kálmán. 1875. 1.

— Balassa Bálint ismeretlen költeményei. Szabó Károly. 1879. okt. f. 94.

(1585.) Balassa Bálint levele Móricz Balázshoz 1885. Hatos Gusztáv. 1876. 90.

(1588.) I. Balassa Bálint életéből. Károlyi Árpád. 1882. 728.

— Észrevételek Károlyi Arpád I. Balassa Bálint életéhez cz. közl. Szilády Áron. 1882. 845.

(1579.) Régi magyar községi pecsétek. Langer Géza. 1873. 650.

(1579.) Turbulya, magyar képíró a XVI. században. Lehoczky Tivadar. 1880. 834.

1580. Adalék Szabó Károly régi magyar könyvtárához. Dr. Lipp Vilmos. 1879. 177.

1580. Ezüst művek és drágaságok összeírása a XVI. századból. Szabó Károly. 1877. 546.

1580. Gersei Pettheő Sára ingóságainak jegyzéke 1580-ból. Hg. Odescalchi Arthúr. 1873. 63.

(1580.) Báthory István lengyel király titkos terve a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget illetőleg. Szádeczky Lajos. 1882. 497.

1581. Báthory István emlékírata a muszka czárhoz 1581-ben. Dr. Szádeczky Lajos. 1884. 511.

1582. A naptárjavítás történetéhez 300-ados évfordúlója alkalmából. Szádeczky Lajos. 1882. 656.

1582. Tököly Sebestyén megszerzi Késmárkot I. II. III. Károlyi Arpád. 1878. 68, 169, 267.

1585. Egy adat Erdély társadalmi s irodalmi életéből. K. Á. 1877. 876.

1588. Thurzó Imre Wittembergben. Barabás Samu. 1881. 149.

1589. Székesi Bercsényi Imre 1589—1639. I. II. III. közl. Thaly Kálmán. 1884. 193, 289, 386.

1591. Síremlékek. Nagy Iván. 1874. 353. és 494.

1592. XVI. sz. magyar végrendelet. 1870. 485.

1592. Párhuzam két régi árszabály közt. Demkó Kálmán. 1879. 440.

1592. Egy régi pestis recept. 1879. 442.

1592—1651. Trakostyán vára a XVI. század végén és egy adat Zrinyi a költő életéhez. 1592. 1651. I. II. Szerémi. 1879. 528, 608.

1594. Id. Rákóczi György születési éve s a Bocskayról szóló ének. —r. 1872. 56.

(1595.) Báthory Zsigmondné. Mária Krisztierna. 1574—1621. I. II. III. Dr. Szádeczky Lajos. 1883. 50, 129, 256.

(1595.) Erdődi Br. Pálffy Miklós. Jedlicska Pál. 1882. 441.

1597. Eszterházy Ferencznek, Miklós nádor atyjának levele, 1597-ből. Szopori Nagy Imre. 1868. 512.

(1598.) Ki volt Thurzó György nádor nagyanyja? Ifj. Kubínyi Miklós. 1882. 41.

(1598.) Magyar czéhszabályzat a XVI. századból. Thaly Kálmán. 1875. 736.

— Ráolvasás és titokőrzés. Szél Farkas. 1873. 72.

XVI. sz. Egy magyar emlékirat a XVI. sz. Nagy Imre. 1867. 47.

XVI. sz. A pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei. Römer Flóris. 1868. 95.

XVI. sz. Kalászat a vöröskői levéltárból. Jedlicska Pál. 1869. 447.

XVI. sz. — Úrvölgyi rézcsészék a XVI. és XVII. sz. Kissingenben. Géresi Kálmán. 1874. 220.

— Ismét úrvölgyi rézcsészék. Hg. Odescalchi Arthúr. 1874. 359.

XVI. sz. Az első magyar politicai színmű és kora. I, II. Beöthy Zsolt. 1876. 191, 261.

XVI. sz.— A velenczei diplomaczia különösen a XVI. és XVII. században. Wertheimer Ede. 1877. 110.

XVI. sz. Egy magyar példabeszéd a XVI. század elejéről. Csontosi János. 1877. 175.

XVI. sz.— XVI. és XVII. századbeli magyar szövetdíszítésekről. Dr. Pulszky Károly. 1878. 460.

XVI. sz. Lőcse város levéltárának Lengyelországra vonatkozó irományai a XVI. sz. Demkó Kálmán. 1883. 453.

XVI. sz.— Lakadalmak a XVI. és XVII. században. B. Radvánszky Béla. 1883. 217.

XVI. sz. Egy XVI. századi codex historiás énekei I, II. közl. Széll Farkas 1884. 580, 662.

XVI.— Adalék a magyar ötvösség történetéhez I, II, III. Römer Flóris. 1877. 222, 407, 795.

XVI. sz. vége. Ismeretlen magyar köriratú pecsétek. Gyárfás István. 1883. 593.

XVI—XVII. sz. Magyarország állapota a XVI. és XVII. században. Wertheimer Ede. 1875. 659.

XVI, XVII. sz. Megyei élet, adózási és árviszonyok Borsodban a XVI. és XVII. sz. I, II. közl. Szendrei János. 1883. 804, 867.

XVI. XVIII. sz. Istvánffi és Apor Péter kéziratai az erdélyi ösvadakról Pétervárt. Valentinus Bujdosó. 1870, 654.

1600. Telekessy Mihály történetéhez. Sándorfi. 1876. 125.

1600. Magyarok iskolázása külföldön. Nagy Iván. 1870. 254.

1602. Egy nagybecsü magyar irodalomtörténeti kincsnek hitt levélről. 1881. 788.

1602. Básta György emlékirata Rudolf császárhoz. Erdélyt illetőleg 1602. Id. gr. Teleki Domokos. 1868. 553.

(1602.) Thurzó Szaniszló háztartásáról. Tagányi Károly. 1880. 751.

†1603. Székely Mózes. I. II. III. közl. Várfalvi Nagy János. 1869. 526.

(1603.) Babonák a Szepességen. Wéber Samu. 1882. 769.

1604.—Közlemények a Thurzó-levéltárból. Ifj. Kubinyi Miklós. I. II. III. IV. közl. 1870. 727. 1871. 287. 692. 1872. 345.

1604. Löcse a Bocskay-féle fölkelésben. Demkó Kálmán. 1883. 844.

1604. Régi magyar községi pecsétek. T. K. 1868. 507.

1605. Galló Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ben. Majláth Béla. 1882. 565.

1605. Történelmi apróságok. Nyárádvölgyi. 1877. 168.

1605. Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal az 1605. év nyarán. Ráth Károly. 1867. 317.

1605. Kis-Marja város pecsétje. Márki Sándor. 1869. 50[illegible].

1606. Wesselényi Anna imádságos könyve 1606-ból. Deák Farkas. 1880. 164.

1606. Istvánffy Miklós alnádor levele gr. Draskovi[illegible] [illegible]-hoz 1606. Hg. Odescalchi Artúr. 1874. 58.

1607. — Bihar vármegyei régi magyar községpecsétek. Ifj. Gyalókay Lajos. 1872. 278.

(160[illegible].) Adalék a Wesselényiek lengyelországi [illegible] Paletás Miklós. 1872. 346.

(160[illegible].) Magyar történetírók életéhez. IV. Jessen[illegible] J[illegible]. S[illegible] József. 1874. 5[illegible].

161[illegible] A sz[illegible] merénylet 161[illegible]. Deák Farkas. 1876. 47

161[illegible] Jakab angol király levele Thurzó György[illegible] [illegible] Sváby Frigyes. 1879. 57[illegible].

161[illegible] Thurzó György és a bányakamara. D[illegible] [illegible] 1880. 61.

161[illegible] Thurzó nádor temetése. Szerémi. 1876. 425.

1615 Ingóságok leltárai 1615. és 16[illegible]-ből. E[illegible]-Darmay Zs[illegible] 187[illegible] 15[illegible]

161[illegible] Ass[illegible] város, Sáros-Kis-Patak és Nagy-Bá[illegible] [illegible] XVII. sz. magyar pecsétei. Thaly Kálmán. 1872. 54

1619. Adatok az 1619-iki pozsonyi országgyülés történetéhez. Demkó Kálmán. 1881. 431.

1619. Három magyar köriratú községi pecsét. T. K. 1868. 663.

(1620.) A maros-vásárhelyi czéhek házi szokásairól. Petelei István. 1878. 94.

1620. Adalékok a babona és hiedelmek történetéhez. Szádeczky Lajos. 1882. 774.

1620—30. Tanúlmányaim Spanyolország állami levéltárában Frankl Vilmos. 1869. 150.

1620. Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből. Szilágyi Sándor. 1875. 382.

1621. Gábor király; Zsuzsánna királyné, 1621. Valentinus Bújdosó. 1876. 169.

1622. Károlyi Zsuzsánna, magyar királyné. Valentinus Bujdosó. 1872. 126.

1622. Levél Rimay Jánostól. Thaly Kálmán. 1870. 333.

1622. Beniczky Márton alnádor. † 1622. jún. 16. Nagy Iván. 1884. 524.

1623. Bethlen Gábort uráúl, királyáúl elismerő magyar levél Radul moldvai vajdától 1623. Valentinus Bujdosó. 1874. 59.

1624. Régi magyar életrecipe. Ifj. K. M. 1873. 444.

(1624.) A Szlavniczai Sándor-féle okmányokról, jelentés. Pauler Gyulától. 1871. 509.

1626. Pótlék a »pápai nyomda történeté«-hez. Eötvös Lajos. 1868. 737.

1626. Újabb pótlék a »Pápai nyomda történeté«-ben. Eötvös Lajos. 1869. 331.

1627. Bethlen Gábor levele Alvinczy Péter kassai ref. paphoz. Szilágyi Sándor. 1868. 227.

1628. Rimay János levele Koháry Péterhez. Thaly Kálmán. 1870. 195.

1629. Bethlen Gábor végrendelete 1629. aug. 31., nov. 1. Deák Farkas. 1878. 465.

1629. Bethlen Gábor halálához. — i. 1883. 693.

1629. Kőszegi magyar czéh-pecsét 1629-ből. Nagy Imre. 1872. 649.

1629. Istvánffy munkája fordításairól. Nagy Iván. 1869. 281.

(1630). Zsidók pecsétje a XVII-ik századból. Römer Flóris. 1874. 584.

(1630—40.—) Az egri befolyás és az ez ellen vivott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. I. II. III. közl. Zsatkovics Kálmán. 1884. 680, 766, 839.

1630. — Bihar vármegyei magyar feliratú községi pecsétek. Ifj. Gyalókay Lajos. 1873. 142.

1630. A mogyoródi pecsét. Hory Béla. 1869. 499.

1631. Tizennégy ismeretlen magyar községi pecsét. Thaly Kálmán. 1868. 734.

(1632.) Hain Gáspár és krónikája. I. II. Demkó Kálmán. 1882. 133, 223.

1632. Magyar ötvös-szerződés a XVII. századból. Nyárádvölgyi. 1876. 664.

(1632.) I. Rákóczi György és Bánffy Dénes ágyúi. Valentinus Bujdosó. 1875, 347.

1632. és 1671. Adalék az 1632-iki nyírségi és Kassa táji pórlázadás történetéhez. Valentinus Bujdosó. 1871. 436.

1633. Az eperjesi béke 1633-ban. I, II. Frankl Vilmos. 1871. 188, 248.

1633. Magyar tanúlók levele a báseli egyetemből 1633. Mircse János. 1870. 490.

(1634.—) A nagy-falusi Arany-család. Márki Sándor. 1879. 771.

1634. Bosnyák Tamás s Fánchy Gáspár és György temetése szertartásai 1634. és 1642-ben. Szerémi. 1875. 414.

(1635.) Egy államférfi fiatalságából. Szilágyi Sándor. 1881. 61.

1635. — Ismét három régi magyar községi pecsét. B. Nyáry Albert. 1872. 564.

1636. Gr. Forgách Miklós kassai főkapitány temetése, 1636. Szerémi. 1875. 276.

1637. Egy XVII. századi magyar történetíró. Pesty Frigyes. 1876. 92.

(1637.) Magyar volt-e Horky Márton? Eötvös Lajos. 1871. 285.

1638. — Apróságok a Rákóczi-levéltárból. — yi. 1873. 443.

(1640.) Opitz történeti művéről. 1879. 442.

(1645.) Mokcsai levéltár. Ukkon pohara. Krasznai magyarok. Nagy Gyula. 1880. 757.

1645. Fejedelmi ajándék, könyvajánlásért, 1645. Valentinus Bujdosó. 1873. 141.

(1645.) Két főrangú magyar érmész a XVII. sz. Hg. Odescalchi Arthúr. 1873. 578.

1634. Hadadi Wesselényi Ferencz gyilkossági vád alatt. Deák Farkas. 1876. 97.

1648—1670. Újabb adatok a Wesselényi-család történetéhez. Deák Farkas. 1878. 852.

1664. Wesselényi Ferencz nádor egy érdekes levele 1664-ből. Hanthó János. 1869. 743.

1605—1667. Wesselényi Ferencz. Deák Farkas. 1882. 353.

1667. Gróf Wesselényi Ferencz nádor halála. Dr. Acsády Ignácz. 1884. 482.

(1645.) A murányi Venusról. Nagy Iván. 1867. 53.

1679. Adalékok Széchy Mária végnapjaihoz. Chernel Kálmán. 1871. 211.

(1646.) Adalék az első oláh biblia történetéhez. Valentinus Bujdosó. 1871. 718.

1646. Gr. Nádasdy Ferencz két útasítása. Nagy Imre. 1871. 52.

1648. Rédey Ferencz hitlevele, 1648-ból. Zs. 1876. 172.

1648. Gr. Forgách Ferencz temetésére hívogató levél, 1648. Szerémi. 1875. 63.

1649. — Ujabb községi pecsétek. Szél Farkas. 1872. 421.

1650. Munkács város pecsétje. Lehóczky Tivadar. 1873. 136.

1650. Magyar ágyúk a bodoki várban. Thaly Kálmán. 1874. 428.

1650. Gr. Csáky Ferencz első házassága. 1650—1653. Deák Farkas. 1875. 293.

1650 A Gebe-család nemességéről. Lehóczky Tivadar. 1877. 566.

1651. Jász-berényi deák-czéh. Gyárfás István. 1869. 741.

(1651.) Adatok a magyar pecséttanhoz. Gyárfás István. 1868. 487.

1651. Komáromi Csipkés György munkáinak czímsorozata. 1651—1675. — Ifj. Bölöni Sándor. 1873. 137.

— Komáromi Csipkés György magyar nyelven kiadott munkáiról. Szabó Károly. 1873. 345.

— Adalékok Komáromi Csipkés György magyar munkáihoz. Ballagi Aladár. 1873. 581.

1663. Komáromi Csipkés György végrendelete. 1663. Ifj. Bölöni Sándor 1875. 278.

1652. Gr. Draskovith Johanna-Mária, gr. Erdődy Miklósné női hozománya, 1651-ből. Hg. Odescalchi Arthúr. 1883. 352.

(1655.) Adatok az ipar és kereskedelem történetéhez Rimaszombatban a XVI. és XVII. sz. Szilágyi Sándor. 1876. okt. f. 27.

1653. Gr. Zrinyi Miklós emlékirata. II. Rákóczi György fejedelemhez. 1653. Thaly Kálmán. 1868. 633.

1656. Zrinyi a költő két levele II. Rákóczy Györgyhöz. Szilágyi Sándor. 1874. 357.

1657. Zrinyi Miklósnak egy ismeretlen levele. T. K. 1868. 447.

1659. Zrinyi a költő levele Szepes vármegyéhez a Széchy-pörben. 1659. Thaly Kálmán. 1873. 133.

1663. Montecuccoli Zrinyiről. Thaly Kálmán. 1883. 685.

1663. Adalékok Zrinyi a költő életéhez. Thaly Kálmán 1883. 59.

1663. Zrinyi a költőnek levele. 1663—1664. 1872. 558.

1654. — Régi magyar községi pecsétek a Koháry-levéltárban. Thaly Kálmán. 1871. 585.

(1655.) II. Rákóczi György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferenczczel. Szilágyi Sándor. 1874. 441.

(1656.) Bezzegh György és veje. Nagy Iván. 1874. 369.

1656. Szolnoki rabság levele, Koháry Istvánhoz. Valentinus Bujdosó. 1871. 214.

1657.—További adalékok magyarok iskoláztatásához külföldön. Garády. 1870. 568.

1657. Vitnyédy István levele növendékéhez Ensel Jánoshoz. Rózsahegy 1657. közli: Garády. 1870. 420.

1657. Vitnyédy István Ensel Jánoshoz, neveltjéhez irt levele. Sopron dec. 24. 1657. közli: Garády 1870. 653.

1661. Vitnyédy Istvánnak növendéke Ensel ügyében Kőszeg városához irt levele. Sopron 1661. jul. 3. Garády. 1870. 731.

1661. Vitnyédi Istvánnak növendéke Ensel ügyében Godyhoz irt levele. Sopron jul. 3. 1661. Garády. 1871. 153, 518.

1658. — Gyöngyös-Püspöki, Szent-Gál és Kozd régi pecsétei. Nagy Iván. 1874. 136.

1658. A magyar hadászat történetéhez. Zsilinszky Mihály. 1877. 276.

1658. Naplótöredék 1658-ból. Hatos Gusztáv. 1869. 333.

1659. Adalék a magyarországi czigányok történetéhez. Csontosi János. 1877. 454.

1659. Régi magyar pecsét. Ny. A. 1875. 655.

1659. Váczi rabközség pecsétje. 1659. B. Nyáry Albert. 1874. 585.

1659. Barcsay Ákos levelezése id. gr. Csáky Istvánnal. 1659—1660. Deák Farkas. 1873. 407.

(1660—61.) Kemény János erdélyi fejedelem levelei a gr. Csákyak kassai levéltárában. Deák Farkas. 1873. 482.

(1660.) Kemény János. Márki Sándor. 1883. 401.

1660. — Régi kún székek pecsétei. Gyárfás István. 1870. 309.

1660. — Jászkún községpecsétek a XVII. századból. Gyárfás István. 1874. 719.

1660. Gr. Nádasdy Ferencz országbíró vadász-diplomája és utasítása fővadász mestere számára 1660. Thaly Kálmán 1875. 498.

1661. A Mélykút községi pecsétről. Dudás Ödön 1872. 205.

1661. A budai csonkatorony pecsétje. Nagy Imre. 1868. 661.

1662. Szent-Gál nemes község magyar pecsétje 1662-ből. Thaly Kálmán. 1875. 418.

1662. A nagy-enyedi főiskola kültörténete 1662-től 1704-ig. Pesty Frigyes. 1867. 177.

(1663.—) Adalék a Sághfai Sándor-család nemzedékrendéhez. Thaly Kálmán. 1871. 140.

— Toldalék. — Thaly Kálmántól. 1871. 355.

1658. Három újabb levél Gyöngyösitől. Thaly Kálmán. 1873. 506.

1663. és 1703. Három ismeretlen levél Gyöngyösi Istvántól. Thaly Kálmán. 1870. 123.

1668. Gyöngyösi István életéhez. Pauler Gyula. 1870. 127.
1669. Újabb adalék Gyöngyösi István életéhez. Pauler Gyula. 1870. 421.
1669. Még egy levél Gyöngyösi Istvántól. Thaly Kálmán. 1871. 281.
1682—84. Újabb adalékok Gyöngyösi István életéhez. Thaly Kálmán. 1872. 199.
1664. Koháry István tanúlókori leveleiből. Thaly Kálmán. 1876. 384.
1682. Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. Thaly Kálmán. 1870. 649.
1684. Koháry István rabsága történetéhez. Thaly Kálmán. 1872. 238.
1685. Koháry-műemlékek a szent-antali kastélyban. Thaly Kálmán. 1871. 56.
(1665.) A czéhládákkal való körmenetek. Rómer Flóris. 1877. 563.
1666. I. Lipót mátkájának bevonúlása Bécsbe. 1666. decz. 5. Dr. Szádeczky Lajos. 1884. 142.
1667. A Kénosi Sándor levéltár maradványa. D. F. 1876. 574.
1668—71. Adalék Zrinyi Péter életéhez. Pauler Gyula. 1870. 335.
— Zrinyi Péter (Életrajz) I. II. Pauler Gyula. 1867. 89, 231.
1669. Hóhérszerződés a XVII. századból. B. Nyáry Albert. 1872. 481.
1669. Thököly Imre és iskolatársai, mint színjátszók. Thaly Kálmán. 1880. 411.
1687. Nagy-Kőrös pecséte 1687-ből. Thaly Kálmán. 1869. 499.
1670. Leszenyei Nagy Ferencz és a tállyai tartományi gyűlés. Botka Tivadar. 1869. 73.
1670. Zimmermann Zsigmondról. Thallóczy Lajos. 1881. 690.
(1670.) I. Apafi Mihály udvara I. II. Thallóczy Lajos. 1878. 413; 510.
1670. A beszterczebányai gyűlés 1670. Pauler Gyula. 1874. 553.
1672. A bujdosók támadása 1672-ben. I. II. III. Pauler Gyula. 1869. 1. 85. 166.
— Jelentés a maros-vásárhelyi levéltárban tett kutatásokról. Szilágyi Sándor. 1880. 692.
1679. Thököly Imre és a bujdosók. Zilahi Kiss Béla. 1882. 399.
1685. A bujdosó vezérek bizonyságlevele Apafi ellen. 1685. Thaly Kálmán. 1869. 266.
1685. »A bujdosó vezérek bizonyságlevele Apafi ellen 1685.« T. K. 1872. 123.

1672. Spankau nyilt parancsa a 13. felső-vármegyéhez 1672-ben. Lehóczky T. 1867. 283.

(1673.) A gróf Tolvay-család naplója. Barabás Samu. 1880. 823.

(1673.) A b. Rudics-féle Codex. Szilády Áron. 1881. 396.

1673. 1673-diki magyar köriratú pecsét. Szalay Agoston. 1871. 435.

1674. Sobjeski János lengyel király udvaráról 1674—1678. Deák Farkas. 1881. 234.

(1675—80.) Jelentés a hazánkra vonatkozó zürichi kéziratokról. Révész Imre. 1875. 572.

1676. I. Rákóczi Ferencz halála és temetése. Thaly Kálmán. 1873. 661.

1677. Wesselényi Pál kuruczos levele Barkóczy Ferenczhez. Valentinus Bujdosó 1872. 273.

1677. Absolon Dávid külföldi követségei 1677—80 között. Szilágyi Sándor. 1883. 32.

(1680—90.) Névcsere (Bottyán—Batthyány). Valentinus Bujdosó. 1868. 139.

(1680—90.) Kőrössy György följegyzései a XVII. sz.-ból. Thaly Kálmán. 1875. 311.

1680. Báthory Zsófia levele Zrinyi Ilonához. Valentinus Bujdosó. 1873. 72.

1680. Zrinyi Ilona válasza Báthory Zsófiához. Valentinus Bujdosó. 1873. 216.

1681. Történeti közlemény. Báthory Zsófia gyászjelentése. Gróf Homonnay János gyászjelentése. Lehoczky Tivadar. 1869. 328.

1681. Zrinyi Ilona napjai Báthory Zsófia halála után. 1877. 880.

1681. Gr. Illésházy István György levele Szirmay Istvánhoz. Garády. 1872. 276.

1681. Egy áttérés története (1681.) Chernel Kálmán. 1876. 209.

1681. Thököly Imre a »kurucz király« mint gazda. Lehóczky Tivadar. 1870. 388.

1682. Adat Zrinyi Ilona és Thököly Imre házasságához. Lehóczky Tivadar. 1876. 750.

(1683.) Egykorú emlékirat Thököly Imréről. Nagy Iván. 1876. 655.

1683. Thököly Kis-Rómában. Récsey V. Alfonz. 1882. 144.

1685. Tököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben. 1685-ben. Szabó Károly. 1869. 209.

(1685.) Az Izsák család levéltárából. Sz. S. 1875. 653.

1682. Egykorú jelentés a kassai citadella megvételéről. 1682. Thaly Kálmán. 1872. 416.

1683. Egy Thököly-korabeli alispáni tót körlevél. Zsilinszky Mihály. 1873. 217.

(1683.) A boszorkányok történetéhez. Szilágyi Sándor. 1881. 593. 1683. Draskovich Miklós országbíró levele Thököly dunántúli biztosaihoz. Thaly Kálmán. 1872. 483.

1683. Adalék a magyar hódoltság történetéhez. Thallóczy Lajos. 1875. 739.

1683. Az 1683-iki hadviselés és irodalma I. II. III. IV. közl. Dr. Szalay József. 1884. 561, 634, 756, 827.

1683. A felső vármegyék rendeinek gyűlése Kassán 1683-ban. I, II. közl. Majláth Béla 1883. 117. 243.

(1683.) Egy eperjesi kereskedő a XVII. sz. Thallóczy Lajos. 1881. okt. f. 62.

1684—5. Ismét egy nagykúnsági pecsét. Gyárfás István. 1871. 63.

1684. Részlet Buda 1684-iki ostroma idejéből. Deák Farkas. 1884. 878.

1685. Érsek-Ujvár ágyúi 1685-ben. Ifj. Fehérpataky László. 1877. 177.

1686. Caraffa Debreczenben. Zsilinszky Mihály. 1876. 584.

(1686.) Zászlók ára a XVII. században. Thallóczy Lajos. 1877, 457.

(1686.) Adatok a magyar czigányok történetéhez. Lehóczky Tivadar. 1881. 152.

(1686.) Bornemisza Anna gazdasági naplója. Thallóczy Lajos. 1877. 882.

1686. Magyar köriratú pecsétek. Eötvös Lajos. 1869. 66.

1686. Az 1686. évi visszafoglalás után Budán maradt törökök. Némethy Lajos. 1877. 138.

1686. Buda visszavételének emlékérmei. 1686. sept. 2. I. II. III. közl. Dr. Tergina Gyula. 1884. 594, 697, 787.

1686. Tábori lelkészek Budavár bevételénél 1686. Dr. Némethy Lajos. 1884. 346.

1686. Érdekes epizod Buda 1686-iki vívásának történetéből. Thaly Kálmán. 1884. 604.

1686. Buda kétszázados ostromának történetéhez. Bubics Zsigmond. 1884. 800.

1687. Tüzes Gábor valódi neve. Thaly Kálmán. 1882. 859.

1687. A Caraffa által kivégeztetett Keczer Gábor és Véber Dániel elkobzott ingóságainak leltárai 1687. Valentinus Bujdosó. 1874. 137.

1687. Bottyán János nemes levele. L. Gyárfás Zsigmond. 1882. 154.

1687. Az egri vár ágyúi és lőszerei. Thaly Kálmán. 1872. 337.

1687. Nagy-Körös pecséte. T. K. 1870. 731.

(1690.) Nyilt levél a »Századok« 248. l. megjelent bírálatra. (Savoyai Eugen hadjáratai, bírálta Szalay József). Br. Sacken E. 1882. 699.

(1690.) Az erdélyi kir. főkormányszéki levéltár közigazgatási és tudományi értéke. Jakab Elek. 1873. 357.

1690.— Régi magyar községi pecsétek Tolnából. Hőke Lajos. 1872. 718.

1690— Régi magyar községi pecsétek. Thaly Kálmán. 1869. 270.

1694.— Két, biharmegyei régi magyar pecsét. Márki Sándor. 1870. 70.

1695.— Solt község 1710-iki és Bakony-Szent-László 1695-iki pecsétje. Thaly Kálmán. 1874. 220.

1695. Hernád-némethi pecsét. T. K. 1871. 153.

1696. »Palcai Tanac Pecete Anno 1696.« Langer Géza. 1873. 143.

(1697—99.) Az ál-Károlyi. Waltherr Imre. I. II. közl. 1873. 185, 266.

1700. Károlyi Sándor versei az »ál-Károlyi«-ról. Thaly Kálmán. 1873. 513.

1697. Egy adat Tüzes Gábor életéhez. Kisfaludy Zsigmond. 1883. 596.

1697. Az apostagi pecsét. Eötvös Lajos. 1869. 271.

1698. Egy rendőri szabályzat a XVII. századból. Demkó Kálmán. 1880. 829.

XVII. sz. Rozsnyay Hédervárott. T. K. 1868. 345.

XVII. sz. A Bercsényi grófok czímere. Valentinus Bujdosó. 1868. 270.

XVII. sz. A Rákóczi-Rozsnyai-ének s egy általános történelmi naplő tervezete. Révész Imre. 1872. 197.

XVII. sz. A magyarországi török hódoltságról XVII. sz. török forrás szerint. I. II. közl. Bálinth Gábor. 1870. 233, 297.

XVII. sz. Babonaság s kuruzslás a XVII. században. Lehóczky Tivadar. 1872. 649.

XVII. sz. Adalék a hazai babonák történetéhez. Doby Antal. 1876. 583.

XVII. sz. Egy németajkú város megmagyarosodása a XVII. században. Mikulik József. 1883. 688.

XVII. sz. Adalék a külföldi iskolázás történetéhez a XVII. században. H. A. 1883. 154.

XVII. sz. vége. Gyógyitások, ráolvasás és babonaság által. Thaly Kálmán. 1883. 363.

1701. Régi magyar községi pecsét s új adat Bercsényi menekülésére. Thaly Kálmán. 1870. 567.

1701.— Régi magyar községi és czéhpecsétek. 1873. 361.

1701.— Pótlék régi magyar községi pecséteink statisztikájához. Langer Géza. 1874. 61.

1703—11. A ráczok ellen-forradalma 1703—1711. I. II. III. közl. Hornyik János. 1868. 530, 608, 694.

1703. Károlyi Sándor naplójának töredéke 1703-ból. Waltherr Imre. 1872. 713.

— II. Rákóczi Ferencz kora a gr. Csákyak Szepesvármegye és a b. Palocsay-család levéltáraiban. I. II. III. közl. Thaly Kálmán. 1873. 9, 100, 172.

(1703.) Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről. Thaly Kálmán. 1874. 312, 396.

(1703.) Bertalan kigyója. Tamaskovics János. 1881. 277.

1704. Gyürky Adám temetési zászlaja 1704-ből. Thaly Kálmán. 1869. 133.

1704. Gróf Eszterházy Ferencz fegyverzetének leltára. Eszterházy János. 1869. 416.

1704. Lengyel képíró Magyarországon a kuruczvilágban és gr. Bercsényi László zenemestere. P. K. 1869. 744.

1704. A »Névtelen Labancz Napló« többé nem névtelen. T. K. 1872. 125.

1704. Gróf Bercsényi Miklós mint m. kir. udvari kanczellár 1704—1705. Thaly Kálmán. 1874. 709.

1669—1705. Ghymesi gróf Forgách Simon, mint író I. II. Thaly Kálmán. 1882. 529, 617.

1705. A Szécsényi országos szövetséglevél. Thaly Kálmán. 1870. 337.

(1705.) Asztali rendtartás egy kuruczvilági főúr Forgách Simon udvarában. B. Nyáry Albert. 1873. 445.

(1705.) Bessarábiai magyarok. Thaly Kálmán. 1868. 582.

1705. Adalék a debreczeni könyvtár és nyomda, továbbá a nagy-enyedi főtanoda történetéhez. T. K. 1872. 121.

1705. Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről. 1705—1706. I, II. közl. Thaly Kálmán. 1873. 538, 603.

(1705.) Thököly Imre codicillusa. Thaly Kálmán. 1874. 582.

(1705—1720.) Magyar történetírók életéhez, I. Rozsnyay Dávid. II. Babócsy Izsák. III. Mikes Kelemen. Thaly Kálmán. 1874. 53, 126. és 213.

1705. Meteorkő-hullás 1705-ben a Vág-Duna mellett. Thaly Kálmán. 1875. 420.

(1705.) Berthóty Ferencz kurucz generális, mint régész. Thaly Kálmán. 1880. 486.

1705. Egy magyar követség Svédországban 1705-ben. Majláth Béla. 1880. 785.

(1705.) Felhivás Gömör- és Borsodmegye történetkedvelőihez. Thaly Kálmán. 1881. 712.

1706. A székelyeket 1706. Napra, Holdra, Csillagokra esketik. Thaly Kálmán. 1875. 62.

1706. Szíhalom község pecsété 1706-ból. Foltény János. 1875. 65.

1706. Éremtani adalék a rézpolturák és libertasok éremanyagához. Thaly Kálmán. 1881. 776.

1706. Bezegh Gábor sírírata, 1706. Thaly Kálmán. 1876. 257.

1706. Bezegh Gábor síríratához. Kapronczay Ede. 1876. 344.

— Kurucz vezényszavak. Thaly Kálmán. 1868. 740.

— Székely székek szokása. Thaly Kálmán. 1869. 125.

1707. Klement János Mihály, II. Rákóczi követe Berlinben, Hágában, Londonban. I, II. közl. Szalay László. 1870. 1, 73. 1871. 587.

— Régi magyar helynevek. Valentinus Bujdosó. 1875. 348.

1707. Dunántúli hadjárat 1707-ben. Hadtörténelmi tanúlmány. I. II. III. IV. V. VI. Thaly Kálmán. 1879. 277, 365, 453. 598. 629. 1880. 22. 118.

1707. Ki volt Csobáncz megvédője 1707-ben? Thaly Kálmán. 1881. 65.

— Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. I. II. közl. Thaly Kálmán. 1881. 40, 115.

— A Zirczick a Rákóczi-korban. Rajniss Gy. 1881. 155.

(1707.) A zircz-cisterczick administratora a Rákóczi-korban. Thaly Kálmán. 1881. 768.

(1708.) A b. Nyáry-család kuruczvilági serlege. T. K. 1869. 673.

(1708.) A M. Tört. Társ. átírata Tolna megye közönségéhez Béri Balogh Adám emléke ügyében. 1870. 645.

(1708.) Lázi község pecsétje. Langer Géza. 1872. 719.

(1708.) Magyar történetírók életéhez. V. Bél Mátyás. Thaly Kálmán. 1875. 282.

1709. Bottyán tábornok haláláról s temető helyéről. Thaly Kálmán. 1867. 167.

1709. Steinville tábornok ágyúi. T. K. 1870. 257.

(1709.) Boldog ünnepek kivánása a régi magyaroknál. Erdarmai Palotás Miklós. 1871. 357.

1709. Láthatlan emberek Murányon. 1709-ben. Valentinus Bujdosó. 1873. 516.

1709. A lőcsei nyomda történetéhez és Pápai Páriz Ferencz életéhez adalék, 1709-ből. Thaly Kálmán 1884. 903.

(1710-ig) Széchényi Pál kalocsai érsek s magyar nemzeti politika (1642—1710). Koszorúzott pályamű. Lánczy Gyula. 1882. 273.

— Észrevételek Lánczy Gyula: »Széchényi Pál.« cz. tanúlmányára. Thaly Kálmán. 1882. 479.

— Válasz Thaly Kálmán észvevételeire. Lánczy Gyula. 1882. 682.

— Nyilatkozat Thaly K. észrevételére. Gr. Széchen Antal. 1882. 609.

— Végszó Lánczy Gyula úr »válaszá«-ra. Thaly Kálmán. 1882. 789.

— Nyilatkozat Thaly Kálmán végszavára. Lánczy Gyula. 1882. 868.

(1710.) Pest város történetéből. Salamon Ferencz. 1875. 533.

1710. Pestis és éhhalál Körmöczbányán. 1710. Križko Pál. 1879. 435.

1711—72. A magyar történetirodalom. 1711—1772. Ifj. Szinnyey József. 1876. 396.

1711. Adalék Mányoky Ádám életéhez és Rákóczi mint mübíráló. Thaly Kálmán. 1874, 512.

— A Rákóczi-ház és Árpád vére. Thaly Kálmán. 1882. 239.

1715. Boszorkány per 1715-ben. Székely Sándor. 1869. 67.

(1716.) Az utolsó temesi pasa. Böhm Lénárt. 1869. 131.

1717. Károlyi Sándor hadi előterjesztése s észrevételei az 1717. tatárjárásról. Thaly Kálmán. 1867. 55.

1719. Vay Adám síremléke és a Meskó család Poroszországban. Thaly Kálmán. 1874. 429.

(1720.) A magyar királyi udvar lelkészei. F. V. 1881. 766.

(1722.—) Magyar köriratú pecsétek. Szalay Imre. 1877. 678.

(1722.) Nemesi Akademia terve a mult század első feléből. Dr. Károlyi Arpád. 1884. 1.

1723.— A pragmatica sanctio története Erdélyben. I. II. III. IV. Jakab Elek. 1879. 189, 306, 413. 1880. 300.

(1723.) A gr. Haller fiúk iskoláztatása a XVIII. sz. első felében. I. II. közl. Berkeszi István. 1883. 342, 430.

1727. II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata hagyatéka. I. II. III. közl. Jakab Elek. 1883. 668, 786, 857.

1729. A gr. Károlyiak és az olasz Carolisok. Waltherr Imre. 1873. 688.

(1730.) Sinay Miklós magyar történetbuvár emlékezete. Révész Imre. 1868. 217, 296.

(1731.) Régi jász-kún térmértékek. Gyárfás István. 1880. 679.

(1732.) Nagy férfiak toborzása Magyarországon I. Frigyes Vilmos számára 1732—1735-ben. Pettkó Béla. 1882. 659.

1733. Ráday Pál sírírata. T. K. 1870. 258.

1733. Még egyszer Ráday Pál sírírata. Szél Farkas. 1873. 296.

1734. Gr. Csáky István síremléke a mainzi székesegyházban. Kámánházy Béla. 1873. 142.

— Még egy-két szó gr. Csáky István sírjáról. Kámánházy Béla. 1873. 143.

1735. Adalékok az 1835-iki Péró- s 1754-iki Törő-, Pethő- és Bujdosó-féle népforrongás történetéhez. Thaly Kálmán és Zsilinszky Mihály. 1870. 30.

(1736.) Miveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században. Pesty Frigyes 1877. 49.

1738. A beregmegyei orosz nép Rákóczi mellett tüntet 1738-ban. Lehóczky Tivadar. 1867. 280.

(1740.) A szombatosok szertartás könyvéről. Deák Farkas. 1875. 412.

1742. A Corpus Juris negyedik kiadása. Thallóczy Lajos. 1881. 146.

(1743.) Szabadka város nevéről. Iványi István. 1882. 493.

1744. Az 1744-diki hadjárat és hg. Battyányi Károly. Kápolnai P. István. 1869. 439.

1745. Boszorkánytárgyalás a mult században. Br. Mednyánszky Dénes. 1883. 598.

(1749.) A Theresianum magyar alapítványainak történetéhez. Hegedüs C. Lajos. 1878. 361.

(1752.) Virág Benedek, mint történetíró. Zsilinszky Mihály. 1880. 207.

(1755—) Nagyszeben a mult század második felében. I. II. Wertheimer Ede. 1880. 388. 466.

(1758.) Adalék a telepítés kérdéséhez. Jakab Elek. 1882. 812.

1760. Csakugyan Bod Péter s nem Bessenyey. Foltíny János. 1870. 729.

(1760.) Késő elismerés egy elfeledett író iránt. Jakab Elek. 1882. 45.

(1762.) Gr. Esterházy Bálint emlékiratairól gr. Szécsen Antal. 1877. okt. f. 50.

1768. Irodalom történeti adalékok — r. 1872. 202.

1770—1821. Kovachich levelezései. Csillagh Gyula. 1869. 334.

1772. Zemplin-Zemlin, s a néhai helytartótanács földirati jártassága. V. D. 1871. 724.

1775. Néhány adat Messerschmidt J. X. szobrász életrajzához. Dr. Dux Adolf. 1878. 670.

1778. Magyarország, s a bajor örökösödési háború, I. II. Schwicker J. Henrik. 1878. 389, 487.

(1780.) II. József császár és Katalin orosz czárnő. N. I. 1872. 420.

(1780.) II. József első foglalási tervei. Dr. Marczali Henrik. 1880. 185.

(1780—) Erdély országgyülései története II. József alatt. I. II. Közl. Jakab Elek. 1884. 226, 324.

1780—90. II. József kora hazánkban. Pulszky Ferencz. 1882. 123.

1786. Ki hozta vissza a hazába Mikes Kelemen kéziratait? Thaly Kálmán. 1875. 573/3.

1789—90. Porosz-magyar viszonyok 1689—90-ben. dr. Marczali Henrik. 1878. 305.

(1790.) Benkő József életrajzához gr. Mikó Imre. 1867. 227.

1790. A koronaőrző nemesek naplója 1790-ből. Dr. Márki Sándor. 1881. 335.

(1790.) Sinkay G. Gergely krónikája I. II. III. Hunfalvy Pál. 1878. 347, 446, 656.

(1794.) Adalék Sinkai György életíratához I. II. közl. Jakab Elek. 1881. 677, 756.

(1791.) Bolla Márton és Éder Károly meg az oláh incolatus. I. II. III. IV. Hunfalvy Pál. 1879. 510, 541, 668, 718.

1793. Gr. Keglevich István tábornok sírköve Elzászban, 1793. 1874. 498.

(1794.) Martinovics élete I. II. Fraknói Vilmos. 1877. 193. 293.

(1794.) Martinovics és társainak összeesküvése I. II. III. IV. V. Fraknói Vilmos. 1878. 1, 115, 213. 1879. 31, 127.

1795. Adat a Martinovics ügyhöz. Márki Sándor. 1870. 197.

1798—1857. Comte Ágost és a történelem I. II. III. közl. Pauler Gyula. 1873. 225, 391, 462.

XVIII. sz. Ki volt Enyedi Pál? 1879. 442.

XVIII. sz. Menyekzői szabályzat a múlt századból. Lehóczky Tivadar. 1875. 137.

XVIII. sz. vége. Huszonkilencz jellemzés. Márki Sándor. 1882. 421.

(1801.) Kelemen Lajos életének ismertetése. Jakab Elek. 1882. 760.

1807. Adalék irodalmunk történetéhez. Horvát Árpád. 1879. 83.

(† 1830.) Feszler Ignácz Aurél. Abafi Lajos. 1878. 618.

1842-től. Az erdélyi honismertető egylet tudományos munkássága eredményeiről. Jakab Elek. 1870. 523.

1862. A Corvina visszajutott codexei felfedezésének története. Ipolyi Arnold. 1877. 463.

1867. Szontágh Dániel emlékezete. Pesty Frigyes. 1867. 385.

1867. Egy levéltárnok emléke (Al-torjai Mike Sándor), Jakab Elek. 1867. 266.

1867. A M. Történelmi Társulat keletkezése. Thaly Kálmán 1867. 1.

1868. Titkári jelentés a M. Tört. Tár. 1868. máj. 14. közgyülésén. Thaly Kálmán. 1868. 365.

1868. Gr. Mikó Imre elnöki beszéde a M. Tört. Tár. 1868. máj. 14. közgyülésén. 1868. 357.

1868. Ráth Károly (1829—1868). 1868. Necrolog. 341.

1869. Emlékbeszéd Ráth Károly felett. Ipolyi Arnold. 1869. máj. 30. 1869. 361.

1869. Titkári jelentés a Magy. Tört. Társ. 1869. évi május 30-án tartott nagygyülésén. Thaly Kálmán. 1869. 353.

1869. Gr. Mikó Imre elnöki megnyitó-beszéde a M. Tört. Társ. 1869. évi május 30-án tartott nagygyülésén. 1869. 345.

1869. Történeti naptárak. Márki Sándor. 1871. 722.

(1870-ig.) Helyi monographiák. Nagy Iván. 1870. 89.

— Pótlék a helyi monographiákhoz. Nagy Iván és Ipolyi Arnold. 1870. 191. — Harmath Károly. 1870. 565.

1870. Czímertani figyelmeztetés. Br. Nyáry Albert. 1870. 61.

1870. Schulcz Ferencz († 1870.) 1870. 655.

1870. Podhraczky József († 1870.) 1870. 571.

1870. Magyarországi történeti térképének némely kellékeiről. Pesty Frigyes. 1870. 291.

1870. Montalembert marquis († 1870. mart. 15.) W. Gy. 1870. 267.

1871. Az államlevéltári enquête javaslata. 1873. 1.

1871. Érdy János († 1871.) 1871. 360.

1871. Báró Eötvös József († 1871. febr. 2.) 1871. 154.

1871. Emlékirat gr. Lónyay Menyhért min. elnökhöz Keve és Szörény vármegyék fölélesztése tárgyában. 1872. 193.

1872. Eötvös Lajos († 1872.) 1872. 206.

1872. Főispánok névsora (indítvány). Márki Sándor. 1872. 422.

1872. Jelentés és birálat az 1872. évi kortani pályaművekről. Horvát Arpád. 1872. 31.

1872. A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. Pesty Frigyes. Dr. Fraknói Vilmos. 1872. 412.

1873. A székely nemzet története megirása végett gyüjtött pályadíjalap állása. Jakab Elek. 1873. 363.

1873. Thierry Amadé († 1873.) 1873. 290.

1874. Szabó András († 1874). 1874. 289.

1875. Br. Kemény Zsigmond emlékezete. Salamon Ferencz. 1876. 56.

— Ranke Lipót (tanúlmány) Wertheimer Ede. 1875. 583.
1875. Toldy Ferencz emlékezete. († 1875. decz. 10.) Szabó Károly. 1876. 177.
1875. Történeti értekezések az iskolai programmokban. Sándorfi. 1875. 641.
1876. Vidéki mozgalom a régészet és történelem terén. Hampel József. 1876. 49.
1876. A magyar mű- és történeti emlékek kiállítása. I. A. 1876. 486.
1876. A vidéki régiségi muzeumok. Hampel József. 1876. 306.
1877. Szalay Ágoston († 1877.) 1877. 458.
1877. A horvát jogtörténelem megírása egy jeles nőtől. Botka Tivadar. 1877. 452.
1877. Szalay Ágoston emlékezete, Hegedüs C. Lajos, 1877. 578.
1877. Emlékbeszéd gr. Mikó Imre felett. Br. Kemény Gábor. 1877. 97.
1877. A vasmegyei régészeti egylet. Lipp Vilmos. 1877. 148.
1877. Levél a »Századok« 1—4. füzetéről. Kossuth Lajos. 1877. 765.
1877. Válasz Kossuth Lajos levelére. Fraknói Vilmos. 1877. 773.
1877. Nyilatkozat Kossuth Lajos levelére. Hunfalvy Pál. 1877. 776.
1878. Horváth Mihály; necrolog († 1878. aug. 19.) 1878. 746.
1878. A litterarum stallum. Szilágyi Sándor. 1878. 375.
1879. A rumun nemzeti levéltár. Thallóczy Lajos. 1879. 697.
1879. Csengery Antal emlékezete. Deák Farkas. 1880. 705.
1880. Az ó-budai amphi-theatrum Deák Farkas. 1880. 695.
1880. A Dlugosz-ünnepély Krakkóban 1880. máj. 18—21. Szádeczky Lajos. 1880. 613.
1881. Fabritius Károly († 1881.) Szilágyi Sándor. 1881. 179.
1881. Révész Imre († 1881.) Szilágyi Sándor. 1881. 274.
1882. A vaticani levéltár kincseinek publicatiója. 1882. 520.
1882. Az országos levéltár kiállítása. Csánki Dezső. 1882. 514.
1882. Jelentés a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről. Gr. Széchen Antal 1882. 265. Ipolyi Arnold 1882. 269.
1882. Törvényjavaslat a gy.-fehérvári káptalani s a kolosmonostori conventi orsz. levéltáraknak a m. országos levéltárral egyesítéséről. 1882. 433.
1882. Arany János, († 1882. oct. 22.); necrolog. 1882. 785.
1882. Történeti értekezések iskolai értesítőkben. 1882. 877.
1882. Br. Radvánszky Antal emlékezete (1807—1882). Deák Farkas 1883. 313.

1883. A karlóczai patriarchalis és a fruskagórai monostori szerb levéltárak I. II. közl. Dr. Szentkláray Jenő. 1883. 144. 369.

1883. Barátosi Mircse János. 1834—1883. (necrolog) Szilágyi Sándor. 1883. 179.

1883. A magyar történetírás szabadsága. Szilágyi Sándor 1883. 86.

1883. Határőrvidék és legújabb monographusa. Dr. Ballagi Aladár. 1884. 52.

1883. Történeti értekezések iskolai értesítőkben. Szádeczky Lajos. 1883. 897.

1884. Évi jelentés a Magyarországi Vaticani Okirattárról. Dr. Fraknói Vilmos. 1884. 89.

1884. Történeti seminarium felállítása egyetemeinken. 1884. 166.

1884. Történeti szakoktatásunk az egyetemen s azon túl. Dr. Hampel József. 1884. 167.

1884. Történeti ötvösműkiállítás megnyitása. 1884. 265.

1884. Indítvány egy magyar glossarium ügyében I. II. III. közl. Dr. Finály Henrik. 1884. 271. 372. 461.

1884. Styl és történelem (Jegyzetek az ötvösműkiállításról). Tagányi Károly. 1884. 493.

1884. Történeti értekezések iskolai programmokban. 1881. 714.

1884. Történeti értekezések iskolai értesítőkben I. II. közl. Dr. Szádeczky Lajos. 1884. 717. 812.

1886. Az 1886. ünnepély előkészületei. 1884. 760.

Vidéki kirándulások.

I.

A M. Történelmi Társulat első, 1868-iki kolozsvári kirándulása.

Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde 1868. szept. 21.; 1868. 521.

Felolvasások:

Beatrix királyné, II. Endre hitvese. Br. Nyáry Albert. 1868. 593.

A bujdosók támadása 1672-ben Pauler Gyula. 1869. 1. 85. 166.

Básta György emlékirata Rudolf császárhoz Erdélyt illetőleg 1602. id. gr. Teleki Domokos. 1868. 553.

A kirándulás leírása s jelentések. 1868. 566.

II.

A M. Tört. Társ. 1869-ik évi hontmegyei kirándulása.

Horváth Mihály elnöki beszéde Ipolyságon 1869. szept. 20-án. 1869. 513.

Hont vármegye Árpádkori birtokosairól. Nagy Iván 1869. 520.
Korothnay Katinka. Véghelyi Dezső. 1870. 14.
Az ó-básti Pogányvár. Br. Nyáry Jenő. 1870. 97.
A hazai borászat történetéről. Gyürky Antal.
A levéltárvizsgáló bizottságok jelentései. Nagy Iván, Nagy Imre, Véghelyi Dezső, Haán Lajos, Thaly Kálmán, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő. 1869. 589.
M. Tört. Társ. 2-ik vidéki gyülése Hontmegyében (1869. szept. 19—28.) leírása. 1869. 556.

III.

A M. Tört. Társ. 1870. évi vasmegyei kirándulása. 1870. 560.
A M. Tört. Társ. 1870. vasmegyei kirándulásában részt vett bizottságok jelentései. Thaly K., Szabó Károly, Supala Ferencz, Nagy Imre, Véghelyi Dezső. 1870. 581.

IV.

A M. Tört. Társ. zemplén-ungi kirándulása 1871-ben.
Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde Leleszen 1871. szept. 12. 1871. 585.
A leleszi bizottság jelentése. 1871. 592.
A pálóczi bizottság jelentése. Nagy Imre. 1871. 656.
Az ungi kisebb levéltárakról. Nagy Imre. 667.
A homonnai-sztárai bizottság jelentése. Szabó Károly. 672.
Szabó Károly jelentése könyvtárbúvárlatairól. 685.
A kirándulás leírása. 568.

V.

A M. Tört. Társ. 1872-ik évi szepesvidéki kirándulása.
Horváth Mihály elnöki beszéde a szepesi káptalanban 1872. szept. 16-án a zárgyülésen. 1872. 499.
Bizottsági jelentések:
A Szepesvár-mindszenti bizottság jelentése. 503.
A lőcsei bizottságéi (Pesty Frigyes, Pauler Gyula, Hanthó Lajos, Thaly Kálmán) 518, 579.
A gr. Csáky-család kassai ága levéltáráról. Deák Farkas. 622.
A br. Palocsay család levéltáráról. Reizner János. 635.
A markusfalvi bizottság jelentése. Nagy Imre. 659.
A késmárki bizottságé. Szabó Károly. 678.
Szabó Károly jelentése könytárbuvárlatairól. 688.
Kandra Kabosé a gr. Csáky-féle missilis levelekről (a borsodi végházak történetéhez a XVII. sz.) 695.
A kirándulás leírása. 519.

VI.

A M. Tört. Társ. 1874-ik évi zólyom-túróczi kirándulása.

Elnöki megnyitó beszéd Beszterczebányán, 1874. aug. 20. Gr. Mikó Imre. 1874. 522.

Beszterczebánya város műveltségtörténeti vázlata. Ipolyi Arnold. 1874. 524. stb.

A beszterczebányai gyülés 1670. Pauler Gyula. 1874. 553.

Bizottsági jelentések:

A styavnyicskai bizottság működéséről. Szabó Károly. 1875. 34.

A radványi levéltárról. Br. Radvánszky Béla. 1875. 46.

A Zólyom megyei és uradalmi levéltárakról. Pesty Frigyes. 1875. 73.

A Radvánszky és gr. Csáky (szepes-mindszenti) levéltárak Rákóczy-kori adatairól. Thaly Kálmán. 1875. 83.

A radványi könyvtárról. Deák Farkas. 1875. 102.

Haán Lajos jelentése. 1875. 113.

A beszterczebányai levéltárról. Ortvay Tivadar. 1875. 115.

A Zólyom megyei levéltárról. Cherven Flóris. 1875. 120.

A körmöczbányai bizottság jelentése. Csaplár Benedek (Horváth M., Botka T. jegyzeteivel) 1875. 149.

A znyo-váraljai bizottság jelentése. Rajner Gyula. 1875. 182.

A neczpáli levéltár. Nagy Iván. 1875. 223.

A körmöcz-bányai levéltárnak a Kátay nemzetségre vonatkozó oklevelei. Balássy Ferencz. 1875. 246.

VII.

A M. Tört. Társ. 1875-ik évi nyitrai kirándulása.

Gr. Mikó Imre elnöki megnyitó beszéde Nyitrán 1875. szept. 6. 1875. 511.

Bizottsági jelentések.

A nyitrai központi bizottság jelentése. Óváry Lipót. 1875. 519.

A nováki bizottságé. Cherven Floris. 626.

A bodóki levéltárról. Br. Radvánszky Béla. 700.

A bodóki könyvtárról. Deák Farkas. 706.

A galgóczi levéltár. Véghelyi Dezső. 1876. 576.

VIII.

A M. Tört. Társ. gömörmegyei kirándulása 1876. aug. 21—28.

A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakúlása. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde Rimaszombatban. 1876. aug. 22. 1876. októberi füzet 1.

Adatok az ipar s kereskedelem történetéhez Rimaszombatban a XVI. és XVII. sz. Szilágyi Sándor. okt. f. 27.

Nagy Iván korelnök megnyitó beszéde a rozsnyói zárgyülésen 1876. aug. 28. okt. f. 38.

Jelentés a kutatások eredményéről. Deák Farkas. okt. f. 40.

Gömörvármegye tisztikara 300 év előtt. Ebeczky Emil. okt. f. 60.

Jelentés a Kubinyi család végredei és nyustyai levéltárairól. Ifj. Kubinyi Ferencz. okt. f. 77.

A kirándulás leírása. Szilágyi Sándortól. okt. f. 103.

IX.

A M. Tört. Társ. 1877-ik évi pozsonyi kirándulása.

A magyar iparélet történeti fejlődése. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde, Pozsonyban, aug. 23-án. 1877. okt. f. 1.

Gr. Esterházy Bálint emlékiratairól. Gr. Szécsen Antal. okt. f. 50.

Thaly Kálmán helyettes elnök megnyitó beszéde a pozsonyi zárülésen aug. 30-án. okt. f. 72.

Jelentések a kutatásokról:

A köpcsényi, nagyszombati, régészeti, a vármegyei levéltári és pozsonyi központi bizottságok jelentései. Deák Farkas. okt. f. 75.

A kirándulás leírása. Szilágyi Sándor. okt. f. 112.

X.

A M. Tört. Társ. 1878. évi abaujvármegyei és kassai kirándulása.

A magyar műtörténeti emlékek tanúlmánya. Ipolyi Arnold. Elnöki megnyitó. Kassán, 1878. aug. 23. 1878. okt. f. 1.

A hadtörténelmi bizottság jelentése a muhii csatatérről. Thallóczy Lajos. okt. f. 85.

Szentmiklósi Pongrácz. Életrajz a XV. századból. Majláth Béla. okt. f. 90.

Jelentések a kutatások eredményéről:

A központi városi bizottságé. Csontosi János. okt. f. 119.

A lapispataki bizottságé. Deák Farkas. okt. f. 136.

A kirándulás leírása. Szilágyi Sándor. okt. f. 140.

XI.

A M. Tört. Társ. 1879-iki kirándulása Maros-Torda megyébe, Maros-Vásárhelyre és Segesvárra.

A magyar hadtörténelem tanúlmánya. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde M.-Vásárhelyen, 1879. aug. 23-án. 1879. okt. f. 1.

Balassa Bálint ismeretlen költeményeiről. Szabó Károly. okt. f. 94.

Jelentés a gr. Teleki család levéltárában tett kutatásokról. Szilágyi Sándor. okt. f. 106.

Pulszky Ferencz elnöki megnyitó beszéde Segesvárt, a zárgyülésen 1879. aug. 30. okt. f. 116.

Néhány szó két hazai művészről. Wenrich Vilmos. okt. f. 122.

Hol verte meg Hunyadi János 1442-ben Mezid béget? Veszely Károly. okt. f. 126.

Jelentések a kutatások eredményeiről:

A m.-vásárhelyi központi bizottságé. Marczali Henrik. okt. f. 136.

A M.-Vásárhely vidéki bizottságé. Thallóczy Lajos. okt. f. 138.

A könyvtári bizottságé. Csontosi János. okt. f. 141.

A régészeti bizottságé. okt. f. 156.

A kirándulás leírása. okt. f. 158.

Pótjelentés a m.-vásárhelyi vidéki gyülésről. Deák Farkas. okt. f. 780.

XII.

A M. Tört. Társ. sárosmegyei kirándulása 1881-ben.

A magyar történelem korszakai. Pulszky Ferencz elnöki megnyitó előadása Eperjesen, 1881. aug. 21. 1881. okt. f. 1.

Felolvasások: Sáros vármegye népének egykori magyarságáról. Bánó József. okt. f. 12.

Berzeviczi Pohárnok István élete. Berzeviczi Edmund. okt. f. 35.

Soóvár története. Kosztka Vilmos. okt. f. 59.

Egy eperjesi kereskedő a XVIII. sz. Thallóczy Lajos. okt. f. 62.

1881. *Bizottsági jelentések* (az 1881. okt. füzetben.)

Központi bizottságé. Fejérpataky L. 69.

A sárosmegyei levéltárakról. Pesty Frigyes. 82.

Sárosmegye levéltáráról. Reizner János. 88.

Eperjes város levéltáráról. Zilahi Kiss Béla és Lasztokay László. 99.

A margonyai bizottság jel. a Desewffy cs. levéltáráról. Szentkláray Jenő. 104.

A Zboró-Bártfai bizottság jelentése. Szádeczky Lajos. 111.

Függelék a zborói anyakönyvből. Butykai József. 122.

Az osztrópataki bizottság működéséről. Petró József. 124.

A régészeti bizottság működéséről. Myskovszky Viktor. 127.

A könyvtári bizottság jelentése. Csontosi János. 130.

A M. Tört. Társ. sárosmegyei kirándulása. Szilágyi Sándor. 140.

XIII.

A M. Tört. Társ. 1883-évi. soproni kirándulása.

Megnyitó beszéd a soproni kirándulás nagygyülésén, 1883. aug. 22. Br. Kemény Gábor. 1883. okt. f. 1.

Sopron múltja. Nagy Imre. 12.

Bizottsági jelentések (az 1883. okt. füzetben.)

Városi bizottság. Szalay József. 53.

Megyei bizottság. Révész Kálmán. 60.

Kismartoni levéltár. Szilágyi Sándor és Okolicsányi László. 67.
A Frakno-vári bizottság. Szádeczky Lajos. 76.
A ligvándi bizottság Szopori N. Imre és Páur Iván. 81.
Könyvtári bizottság. Csontosi János. 85.
A M. Történelmi Társulat soproni kirándulása (1883. aug. 22—27.). leírása. Szádeczky Lajos. 1883. okt. f. 95.
Függelék. A kiszenki remete. Páur Iván. 101.

II. Írók szerint.

Abafi Lajos. *1878.* 618.
Ábel Jenő. *1884.* 22.
Abstemius. *1882.* 248.
Acsády Ignácz. *1876.* 230, 648. *1884.* 482.
Adorján. *1878.* 854.
Agricola. *1870.* 50.
Altenburger Gusztáv. *1872.* 101.
Antal Károly. *1881.* okt. f. 32.
Aquilinus. *1880.* 75. és 761.
Auguszt Gerő. *1879.* 352.
Balássy Ferencz. *1869.* 446. *1872.* 86; 232, 306, 377 és 447. *1873.* 81 és 153. *1875.* 246, 328. *1882.* 570. *1884.* 543 és 626.
Bálinth Gábor. *1870.* 233, 297.
Ballagi Aladár. *1873.* 581. *1877.* 236. *1879.* 519. *1884.* 52.
Balogh Imre. *1868.* 271.
Bánó József. *1881.* okt. f. 12.
Barabás Samu. *1880.* 686, 823. *1881.* 149. *1882.* 580.
Barna Ferdinánd. *1884.* 353, 449 és 527.
Bartalus István. *1880.* 73.
Beke Antal. *1880.* 857.
Beliczay Jónás. *1881.* 363, 528. *1882.* 855.
Beöthy Zsolt. *1875.* 710. *1876.* 135; 191 és 261.
Berkeszi István. *1883.* 347. 430.
Berzeviczi Edmund. *1881.* okt. f. 35.
Bolgár Mihály. *1878.* 566.
Botka Tivadar. *1868.* 343, 453. *1869.* 73. *1870.* 139, 229, 499. *1871.* 297 és 388. *1872.* 23, 67 és 135; 190; 532 és 704. *1873.* 453, 570, 642. *1874.* 229, 418, 498. *1875.* 59, 547. *1876.* 112 és 669; 252. *1877.* 452. *1878.* 46, 149, 245, 326 és 533. *1881.* 465.
Böhm Lénárd. *1869.* 131.
ifj. Bölöni Sándor. *1873.* 137. *1875.* 278.
Bubics Zsigmond. *1884.* 800.
Budai. *1872.* 395. *1873.* 427.
Bujdosó Valentius (Thaly Kálmán). *1868.* 138, 270. *1870.* 102, 168, 654. *1871.* 214, 436, (718) 728. *1872.* 126, 273. *1873.* 72, 141, 216, 516. *1874.* 59, 137. *1875.* 347, 348, 572. *1876.* 169, 640.
Bunyitay Vincze. *1873.* 60, 242. *1878.* 577, 741. *1880.* 821. *1881.* 332.
Butykay József. *1881.* okt. f. 122.
Csánki Dezső. *1882.* 514.
Csaplár Benedek. *1874.* 103, 209. *1875.* 149. *1883.* 515, 617 és 750.
Chernel Kálmán. *1869.* 98. *1871.* 211. *1875.* 128. *1876.* 209.
Cherven Flóris. *1875.* 120, 626.
Cséplő Péter. *1871.* (608) 618. *1872* 269, 641.
Csillagh Gyula. *1867.* 426. *1868*

269. *1869.* 334. 547. *1870.* 315.
Csontosi János. *1877.* 175, 454. *1878.* okt. f. 123. *1879.* okt. f. 141. *1881.* okt. f. 130. *1883.* okt. f. 85.
Czobor Béla. *1877.* 599 és 704. *1878.* 432.
Deák Farkas. *1872.* 622. *1873.* 407, 482, 593. *1874.* 301. *1875.* 102, 126, 293, 412, 468, 706. *1876.* 97, 470; okt. f. 40. *1877.* 439: okt. f. 75. *1878.* 465, 852; okt. f. 136. *1879.* 780. *1880.* 164, 510, 656, 705, 769, 773. *1881.* 162, 234, 444, 603. *1882.* 60, 243, 329, 353, 424, 509, 511, 591, 593, 672, 777, 865. *1883.* 314. *1884.* 155, 257, 617, 707 és 803.
D. F. *1876.* 574. *1878.* 356. *1881.* 78.
d. f. *1880.* 845, 847.
d—s. *1880.* 246, 342. *1881.* 170, 268.
—F. *1884.* 159.
K—s. *1881.* 75, 80, 267, 451, 528, 532, 612.
—k.—s. *1883.* 887, 888, 889, 890, 891. *1884.* 613, 706.
Demkó Kálmán. *1879.* 440. *1880.* 609, 820. *1881.* 431. *1882.* 133 és 223. *1883.* 451, 844. *1884.* 179.
Divald József. *1880.* 61.
Dobóczky Ignácz. *1875.* 134, 211.
Doby Antal. *1874.* 723. *1875.* 502. *1876.* 583. *1883.* 482.
Drakulics Pál. *1876.* 416.
Dudás Ödön. *1871.* 216, 439. *1872.* 205, 716.
Dux Adolf. *1878.* 670.
Ebeczky Emil. *1876.* okt. f. 60.
Edelspacher Antal. *1872.* 467. *1877.* 698 és 789.
Eör-Darmay Zsolt. *1870.* 721. *1871.* 62, 150.
Eötvös Lajos. *1868.* 211; 310 és 737; 734; *1869.* 66, 271, 331. *1871.* 140, 285, 352, 587, (644) 654.
gr. Eszterházy János. *1868.* 90. *1869.* 416. *1880.* 223.
Fabritius Károly. *1877.* 397 és 528.
Fejérpataky László. *1877.* 177. *1878.* okt. f. 129. *1879.* 249, 690. *1880.* 71, 161. *1881.* 214; okt. f. 69. *1882.* 335. *1883.* 279. *1884.* 66, 438.
Fekete Alajos. *1874.* 380 és 477.
Fekete Zsigmond. *1883.* 295.
Ferdinandus Eremita. *1881.* 499.
Ferenczy József. *1881.* 366.
—R—S. *1882.* 678.
Finály Henrik. *1884.* 271, 372 és 461.
F—y H—k. *1567.* 200.
Foltíny János. *1870.* 442, 729. *1871.* 546, (609) 619. *1872.* 503. *1874.* 424. *1875.* 65.
Fraknói Vilmos. *1874.* 45, 149. *1875.* 667. *1876.* 22, 219; 437 és 597. *1877.* 57; 193, 293 és 773. *1878.* 1, 115 és 313. *1879.* 32 és 127. *1881.* 289, 378 és 723. *1882.* 177, 366, 705 és 793. *1883.* 489, 729 és 825.
Frankl Vilmos. *1868.* 445. *1869.* 662. *1871.* 188 és 248; 338. *1872.* 412, 431. *1873.* 373, 525.
F. V. *1870.* 633, 707. *1876.* 343. *1881.* 766.
Fridrich István. *1868.* 266.
Garády. *1867.* 291, 391. *1868.* 120 és 195. 327. *1869.* 46, 179, 318, 729. *1870.* 420, 568, 653, 731. *1871.* 12; 153 és 518; 418 és 492; 562. *1872.* 107 és 326; 276. *1873.* 276, 499, 558, 707. *1874.* 117. *1875.* 397.

Géresi Kálmán. *1872.* 119. *1873.* 439. *1874.* 220. *1879.* 239.
Gregorovius. *1880.* 78.
Ifj. Gyalokay Lajos. *1872.* 278. *1873.* 142.
Gyárfás István. *1867.* 353. *1868.* 487. *1869.* 305, 741. *1870.* 309. *1871.* 63. *1874.* 719. *1877.* 74; 500 és 617; 873. *1878.* 279, 552. *1880.* 679. *1883.* 597.
Gyárfás Zsigmond. *1882.* 154.
Gyoroki Antal. *1871.* 465.
Haán Lajos. *1867.* 272. *1869.* 608. *1872.* 646. *1875.* 113. *1881.* 81.
Hajnik Imre. *1868.* 145.
Hampel József. *1876.* 49, 222, 306, *1881.* 133. és 207. *1884.* 167.
Hanthó Lajos. *1869.* 743. *1872.* 527.
Harmath Károly. *1870.* 565. *1880.* 78.
Hartvicus. *1881.* 692.
Hatos Gusztáv. *1869.* 333. *1870.* 371. *1874.* 423. *1875.* 323. *1876.* 90, 167. *1877.* 166.
Hegedüs C. Lajos. *1877.* 578. *1878.* 361.
Henszlmann Imre. *1872.* 96.
Hornyik János. *1868.* 530. 608. és 693.
H. J. *1868.* 726.
Hóry Béla. *1869.* 499.
Horvát Árpád. *1873.* 322. *1879.* 83.
Horváth Mihály. *1867.* 3, 18. *1868.* 1, 521. *1869.* 513. *1871.* (585.) 595. *1872.* 499.
H. M. *1870.* 640.
Höke Lajos. *1868.* 190, 210, 663, 735. *1872.* 718. *1874.* 506.
H. L. *1878.* 289.
Hunfalvy Pál. *1876.* 357. *1877.* 256; 334 és 425; 776. *1878.* 78 és 183; 347, 446 és 656. *1879.* 510, 541, 668 és 718. *1881.* 97 és 193.
Ipolyi Arnold. *1867.* 42, 119. *1868.* 60; 73. és 165. *1869.* 361. *1870.* 191, 431, 455, 642. *1871.* 44. *1872.* 1 és 116. *1874.* 525, 597 és 671. *1876.* okt. f. 1. *1877.* 463. *1878.* okt. f. 1. *1879.* okt. f. 1. *1882.* 269; okt. f. 1.
I. A. *1876.* 486.
Irmei Ferencz. *1899.* 61.
Iványi Ede. *1872.* 149, 317.
Iványi István. *1881.* 582. *1882.* 493. *1884.* 518.
Jakab Elek. *1867.* 42. *1869.* 266. 336. *1870.* 401, 523. *1873.* 50, 122 és 198; 357, 363. *1877.* 655, 855. *1879.* 189, 306 és 413. *1880.* 300. *1881.* 677, 756. *1882.* 45, 760, 812. *1883.* 325 és 414; 668, 786 és 857. *1884.* 226 és 324.
Jedlicska Pál. *1869.* 447. *1882.* 441.
Jelenik Elek. *1875.* 575.
Kámánházy Béla. *1873.* 142.
Kandra Kabos. *1872.* 402, 695. *1874.* 509, 657. *1875.* 136, 334. *1883.* 582. *1884.* 114; 339. és 426.
Kápolnai István. *1869.* 200, 439.
Kapronczay Ede. *1876.* 344.
Kardos Albert. *1884.* 241, 535.
Károlyi Árpád. *1876.* 747, 852. *1877.* 18, 265; 642 és 841. *1878.* 18, 169. és 267; 591, 687 és 796. *1879.* 398, 488 és 564; 689. *1880.* 265, 357, 445, 558 és 621; 755. *1882.* 728. *1884.* 1.
K. *1876.* 734.
K. Á. *1876.* 876.
K—i —d. *1876.* 740.
—i —d. *1881.* 448.
— — D. *1884.* 149.

-- d. *1884.* 151.
Br. Kemény Gábor. *1877.* 97. *1883.* okt. f. 3.
Kenézy Csatár. *1869.* 243, 311.
Id. Kiss Áron. *1881.* 278.
Zilahi Kiss Béla. *1881.* 520, 616, 628. *1881.* okt. f. 99. *1882.* 62, 399.
Kisfaludy Zsigmond. *1883.* 600.
Knauz Nándor. *1869.* 17. *1875.* 628, 684.
Kossuth Lajos. *1877.* 765.
Kossuthányi Ignácz. *1882.* 457.
Kosztka Vilmos. *1881.* okt. f. 59.
Križko Pál. *1876.* 328. *1877.* 27, 542. *1879.* 435.
Ifj. Kubínyi Ferencz. *1869.* 38. *1876.* 581; okt. f. 77.
Ifj. Kubínyi Miklós. *1870.* 727. *1871.* 287 és (692) 702.; *1872.* 345. *1873.* 444. *1875.* 213. *1882.* 41.
Lánczy Gyula. *1869.* 106. *1882.* 273, 682, 868.
Langer Géza. *1872.* 719. *1873.* 148, 650, 722. *1874.* 61.
Gr. Lázár Miklós. *1868.* 673. *1870.* 211. *1879.* 79. *1880.* 732 és 796.
Lasztókay László. *1881.* okt. f. 103.
Léderer Béla. *1881.* 253.
Lehóczky Tivadar. *1867.* 279. *1868.* 720. *1869.* 328. *1870.* 388. *1871.* (614) 624, (649) 659. *1872.* 455, 649. *1873.* 65, 136, 211. *1874.* 585. *1875.* 137, 197. *1876.* 750. *1877.* 274, 566, 880. *1880.* 68, 834. *1881.* 152.
Lipp Vilmos. *1877.* 148. *1879.* 177.
Lovcsányi Gyula. *1883.* 603.
Majláth Béla. *1878.* okt. f. 90, 119. *1879.* 344, 781. *1880.* 785. *1882.* 49, 565. *1883.* 117. és 243. *1884.* 127.
Mangold Lajos. *1881.* 702.
Marczali Henrik. *1878.* 305. *1879.* 170; okt. f. 136. *1880.* 185, 432, 515, 839. *1882.* 165, 300.
Márki Sándor. *1869.* 500, 681. *1870.* 70, 197, 249. *1871.* 518, (722) 732. *1872.* 422. *1874.* 331. *1878.* 456. *1879.* 771. *1880.* 767. *1881.* 335. *1882.* 162, 421. *1883.* 401.
Mayr Aurél. *1882.* 506, 587, 779,
Br. Mednyánszky Dénes. *1881.* 249. 777. *1883.* 79, 602.
Mercz Pál. *1872.* 558.
Mika Sándor. *1882.* 431.
Gr. Mikó Imre. *1867.* 12, 227. *1868.* 357. *1869.* 345. *1874.* 521. *1875.* 511.
Mikulik József. *1883.* 688.
Mircse János. *1870.* 490. *1882.* 18.
Myskovszky Viktor. *1881.* okt. f. 27.
M. Ferencz. *1873.* 70.
Nagy Aladár. *1876.* 337.
Nagy Gyula. *1870.* 534 és 688. *1871.* 513. *1872.* 488. *1873.* 619. *1877.* 173. *1880.* 757. *1884.* 246, 884.
Nagy Imre. *1867.* 42. *1868.* 181, 512, 661. *1869.* 127, 589, 690. *1870.* 618. *1871.* 52; 369 és 449; 510, (667) 677, (719) 729. *1872.* 215, 341, 480, 648, 659. *1875.* 273. *1883.* okt. f. 13, 81.
Nagy Iván. *1867.* 53, 223, 442. *1869.* 281, 409, 520, 589. *1870.* 88, 191, 254. *1872.* 420. *1874.* 25, 84, 185 és 285; 56, 136; 353. és 494; 369, 654, 726. *1875.* 223, *1876.* 655; okt. f. 38. *1884.* 524.
Várfalvi Nagy János. *1869.* 526, 645, 710.
Nátafalussy Kornél. *1871.* (592) 602.
Némethy Lajos. *1877.* 138. *1884.* 346, 608.

Nyárádvölgyi. *1876.* 664. *1877.* 168.
Br. Nyáry Albert. *1867.* 311, 378. *1868.* 244, 593. *1869.* 232, 294, 378, 625. *1870.* 61, 266; 275, 355 és 661. *1871.* 330. *1872.* 288 és 355; 481, 564. *1873.* 445, 720. *1874.* 1 és 73, 585. *1875.* 134. *1879.* 428.
Ny. A. *1875.* 655.
Br. Nyáry Jenő. *1869.* 641. *1870.* 97.
Odescalchi Arthúr herczeg. *1873.* 63, 352, 578. *1874.* 726, 58, 359.
Okolicsányi László. *1883.* okt. f. 72.
Br. Orbán Balázs. *1869.* 492.
Ortvay Tivadar. *1875.* 115, 194. *1878.* 646, 733 és 841. *1879.* 163, 766. *1881.* 340. *1882.* 860. *1883.* 156, 287, 302.
Óváry Lipót. *1875.* 519. *1877.* 1, 446. *1879.* 207. *1881.* 356, 493. *1884.* 504.
Palotás Miklós. *1871.* 357. *1872.* 346.
Pap Dénes. *1868.* 141.
Pauler Gyula. *1867.* 78, 79, 89, 206, 231, 408. *1868.* 44, 253, 274, 433, 584. *1869.* 1, 85, 166, 252, 255, 397. *1870.* 44, 127, 245, 334, 421, 552. *1871.* 131, 272, 509, 519; 527 és (624) 634. *1872.* 260, 525. *1873.* 226, 391 és 462; 634. *1874.* 207, 553. *1875.* 265, 505, 635, 725. *1876.* 67, 140, 213, 405, 570, 743. *1877.* 70; 373 és 481. *1879.* 1 és 101; 425. *1880.* 1 és 98; 789. *1881.* 403, 747. *1882.* 202, 635. *1883.* 63, 67, 803. *1884.* 363, 739.
P. Gy. *1875.* 503, 557. *1876.* 738. *1881.* 706.
Páur Iván. *1883.* okt. f. 83, 101.
Pesty Frigyes. *1867.* 68, 196, 385. *1868.* 11, 109, 259, 494; 561 és 564, 649, 734. *1869.* 61, 272. *1870.* 256, 291, 465; 483 és 566. *1871.* (702) 712, (706) 716. *1872.* 193, 387. 412, 518. *1873.* 645, 716. *1874.* 17, 132, 217, 287, 420, 503, 568, 579, 717. *1875.* 73, 132, 345; 361 és 450; 419, 498, 650, 678. *1876.* 86, 92, 296; 408 és 562. *1877.* 49. *1879.* 613. *1880.* 168 és 233; 331 és 426. *1881.* okt. f. 82. *1882.* 499, 662, 853.
Petelei István. *1878.* 94.
Petró József. *1881.* okt. f. 124.
Petrovay György. *1880.* 694, 825. *1881.* 704.
Pettkó Béla. *1882.* 659.
Pfeiffer Antal. *1880.* 866.
Podhraczky József. *1868.* 239. *1869.* 141, 685. *1870.* 226.
Pulszky Ágost. *1881.* 245.
Pulszky Ferencz. *1879.* okt. f. 116. *1881.* okt. f. 1. *1882.* 123.
Pulszky Károly. *1878.* 460.
Radnay Ferencz. *1873.* 574.
Radvánszky Béla. *1867.* 425. *1868.* 509. *1875.* 46, 700. *1877.* 539, 679. *1880.* 483. *1883.* 227.
Dr. Rajner Gyula. *1875.* 182.
Rajniss Gy. *1881.* 155.
Rakovszky István. *1875.* 732.
Ráth Károly. *1867.* 317.
Récsey Viktor Alfonz. *1882.* 144. *1883.* 458.
Reizner János. *1872.* 635. *1881.* okt. f. 88.
Révész Imre. *1868.* 217 és 296. *1872.* 197. *1875.* 572.
Révész Kálmán. *1883.* okt. f. 60.
Riedl Frigyes. *1881.* 511.
Römer Flóris. *1868.* 95, 413. *1869.*

201. *1870.* 657. *1874.* 584. *1875.* 54. *1877.* 222, 407 és 795; 563.
R. F. *1867.* 425.
Rudnay B. *1875.* 371.
Br. Sacken E. *1882.* 699.
Salamon Ferencz. *1875.* 533. *1876.* 1, 686 és 765; 56. *1877.* 64, 124. *1881.* 1, 643. *1882.* 1, 89, 236.
Sándorfi. *1875.* 641, 727. *1876.* 125.
Schilling F. *1880.* 79.
Schulcz Ferencz. *1869.* 429.
Schwicker J. Henrik. *1878.* 389, 487. *1884.* 275.
Smolka Szaniszló. *1883.* 1.
Stessel József. *1882.* 57, 608.
Strommer Lajos. *1875.* 477.
Supala Ferencz. *1870.* 266, 615. *1872.* 181. *1873.* 115.
Sütő József. *1874.* 501.
Sváby Frigyes. *1870.* 570. *1873.* 648.
Szabó Károly. *1867.* 146, 421. *1868.* 22; 282 és 475. *1869.* 209. *1870.* 605, 613; 58. 119, 188, 482 és 719. *1871.* 180, (672) 682, (685) 695. *1872.* 647, 678, 687. *1873.* 345. *1875.* 34, 430. 592. *1876.* 18, 177. *1877.* 546. *1879.* okt. f. 94. *1880.* 342, 404. 490. 598. *1881.* 553. *1882.* 71. *1883.* 97. 473.
Szádeczky Lajos. *1880.* 487, 613. *1881.* 313 és 414; okt. f. 111. *1882.* 74. 497, 656. 674. 774. 877. *1883.* 51, 129 és 256. 897 okt. f. 76. 95. *1884.* 142. 177. 269. 444. 511; 717. 812.
Szalay Agoston. *1881.* 435.
Szalay Imre. *1877.* 586. 678.
Szalay József. *1880.* 533. *1882.* 557. 643. 705 és 836. *1883.* okt. f. 53; 604 és 712; 839 és 878. *1884.* 74, 561, 643. 750 és 827.
Szalay László. *1870.* 1 és 73.
P. Szathmáry Károly. *1867.* 1, 55. 167.
Gr. Széchen Antal. *1877.* 757; okt. f. 50.
Székely Sándor. *1869.* 67. *1870.* 259.
Széll Farkas. *1872.* 421. *1873.* 72. 296, 553. *1884.* 580. és 662.
Szendrei János. *1883.* 467 és 861. 804 és 867.
Szentkláray Jenő. *1881.* okt. f. 194. *1882.* 332. *1883.* 144 és 3[illegible]. *1884.* 894.
Szerémi. *1875.* 63, 276, 414. *1876.* 425. *1877.* 451. *1879.* 52[illegible] és 608.
Szilády Áron. *1876.* 330. *1879.* 336. *1881.* 396. *1882.* 29, 845.
Szilágyi István. *1881.* 569.
Szilágyi Sándor. *1868.* 224. *1872.* 56, 202, 477. *1874.* 441. *1875.* 382, 720. 535. *1876.* 36. 25[illegible]. 323; okt. f. 27. 103. *1877.* okt. f. 112. *1878.* 375; okt. f. 14[illegible]. *1879.* okt. f. 106. 158. *1880.* 692. 835. *1881.* 61. 179. 274. 593; okt. f. 140. *1882.* 426. 428, 429. *1883.* 31; okt. f. 67.
Sz. S. *1875.* 559. 659. 673. *1876.* 87. 227. *1881.* 620. *1883.* 792. *1884.* 615.
Sz. *1876.* 159. 172.
—i. —r. *1880.* 245.
—á —r. *1881.* 543.
—r. *1884.* 155.
ii. Szinnyey József. *1884.* 186. 2[illegible]. 378. 465. 551. 636. 731. 822 és 906.
iii. Szinnyey József. *1876.* 396.
Taganyi Károly. *1880.* 64. 751. *1881.* 316. *1882.* 156. 312 és 3[illegible]. *1883.* 169. 293. *1884.* 433.

Tamaskovics József. *1881.* 277.
Id. gr. Teleki Domokos. *1868.* 553.
Terginna Gyula. *1884.* 594, 697 és 787.
Thallóczy Lajos. *1875.* 407, 575, 739. *1876.* 854. *1877.* 169, 457, 674, 882. *1878.* 413 és 510; okt. f. 85. *1879.* 73, 93, 697; okt. f. 138. *1880.* 684. *1881.* 68, 146, 690; okt. f. 62. *1882.* 66. *1884.* 79.
Thaly Kálmán. *1867.* 1, 55, 167. *1868.* 345, 365, 447, 507, 582, 586, 633, 664, 736, 740. *1869.* 64, 270, 499 és 571; 125, 133, 197, 266, 269, 358, 608, 673, 744. *1870.* 30, 123, 195, 204 és 353; 257, 258, 333, 337, 415, 489, 567, 581, 608, 649, 731. *1871.* 31, 94, 256, 310, 399, 497 és (712) 722; 56; 145 és 355; 153, 281, 585, (664) 674. *1872.* 8, 53, 121, 123, 125, 199, 238, 337, 416, 483, 579. *1873.* 9, 100 és 172; 133, 295, 361, 506, 513; 538 és 605; 661. *1874.* 53, 126 és 213; 220, 248, 346, 428, 429, 512, 513, 582, 709. *1875.* 1, 62, 83, 202, 282, 311, 341, 418, 420, 498, 573, 736. *1876.* 257, 316, 384. *1877.* 347, 679; okt. f. 72. *1878.* 847, *1879.* 277, 365, 629 és 453; 598. *1880.* 22 és 118; 411, 486. *1881.* 40 és 115; 65, 67, 712, 768, 776. *1882.* 239, 479; 529 és 617; 789, 850. *1883.* 59, 363, 685, 896. *1884.* 193, 289 és 386; 604, 903.
Toldy Ferencz. *1868.* 376. *1871.* 229. *1873.* 305. *1874.* 416.
Torma Károly. *1880.* 418 és 500.
Torma Miklós. *1883.* 883.
T. *1880.* 861.
Vámbéry Ármin. *1881.* 157.
Várnai Sándor. *1883.* 696.
Véghelyi Dezső. *1869.* 497, 589. *1870.* 14, 625. *1871.* (657) 667 (724) 734. *1876.* 576.
Versényi György. *1884.* 78.
Veszely Károly. *1879.* okt. f. 126.
Vlassics Gyula. *1870.* 161, 267. *1871.* 202. *1872.* 175.
Wagner Tivadar. *1877.* 162.
Waltherr Imre. *1872.* 713. *1873.* 185 és 266; 511, 688. *1874.* 312 és 396. *1875.* 253.
Weber Samu. *1881.* 280, 587. *1882.* 324, 769.
Wenrich Vilmos. *1879.* okt. f. 123.
Wenzel Gusztáv. *1868.* 395. *1869.* 569. *1871.* 1, 73 és 165. *1877.* 630, 727 és 816.
Wertheimer Ede. *1875.* 583, 659. *1876.* 73. *1877.* 110. *1880.* 237. 388 és 466. *1882.* 245.
W. E. *1875.* 638.
Xantus János. *1878.* 668
Zsatkovics Kálmán. *1884.* 680, 766 és 839.
Zsilinszky Mihály. *1868.* 47. *1869.* 399. *1870.* 36, 460, *1872.* 39. *1873.* 217, 338. *1874.* 273, 340, 648. *1876.* 130, 584. *1877.* 276. 510. *1878.* 294, 574, 767. *1880.* 207.
e—r. *1881.* 270.
l. l. *1881.* 71.
Θ *1880.* 343, 435.
△ *1870.* 485. *1877.* 159.
Név nélkül. *1872.* 54. *1879.* 77; 223 és 320; 442, 443, 762. *1880.* 76, 77, 79, 80, 174, 176, 248, 249, 249, 763. *1881.* 788. *1882.* 433, 520, 603, 785, 787. *1883.* 73, 176 és 895; 154, 186, 177, 275, 285, 303, 381, 386. 387, 388, 466, 477, 693, 694, *1884.* 166, 265, 460.

A „TÖRTÉNELMI TÁR“

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓJA.

Összeállította: **Barabás Samu.**

I. Tárgyak szerint időrendben.

940—1734. Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. *Kohn* Sámuel. 1879. 630. 1880. 97, 331, 541, 669. 1881. 12.

1102—1791. *Bihar* vármegye főispánjai. *Hodor* Károly. 1878. 377.

1147. *Árpádkori* emlékek külföldi könyvtárakban. *Marczali* Henrik. 1878. 167, 369.

(1200—1300). Jegyzetek *Sopron* megye régi földrajzához. *Stessel* József. 1884. 209.

1261- *Levéltári* böngészet. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1878. 176.

1271—1814. A szepesi városok véradója. Különös tekintettel az elzálogositás idejére. *Weber* Samu. 1884. 337.

1279. Az 1279. budai zsinat összes végzései. *Kohn* Sámuel. 1881. 543.

1282. Adatok *Torna* vármegye XIII. századi kiterjedéséhez és a *Tomory-család* történetéhez. *Puky* Andor. 1883. 209.

1290. A *Dobokay-család* nemzedék rendje. *Hodor* Károly. 1879. 593.

(1300—1350). Házassági szertartások a XIV. században. *Pór* Antal. 1883. 603.

1337—1870. *Ugocsa* vármegye alispánjai. *Doby* Antal. 1878. 695.

1341. Magyar adó-történeti töredékek. *Thallóczy* Lajos. 1878. 366.

1354— A szláv történeti emlékek és a magyar történelem. *Wenzel* Gusztáv. 1879. 1, 401, 609.

1365—1848. *Erdély* itélőmesterei. *Hodor* Károly. 1878. 693.

1371—1606. Regesták a külföldi levéltárakból. *Marczali* Henrik. 1878. 417, 901.

1373—1597. A *kismartoni* városi levéltár némely érdekes okmányai. *Stessel* József. 1882. 204.

1374—1627. *Bereg* vármegyei királyi emberek. *Lehoczky* Tivadar. 1879. 187.

1383. Egy adat a *beregmegyei oláhok* történetéhez. *Petrovay* György. 1881. 390.

1385. Diplomatiai adat az *Anjouk* korából. *Fejérpataky* László. 1881. 185.

1386—1846. Adalék a *magyarországi képzőművészek* névsorához. *Szilágyi* István. 1880. 156.

1387. Az 1387. évi székesfehérvári országgyülés czikkelyei. *Hajnik* Imre. 1878. 172.

1388— Adatok *Szomolány* vára s uradalmának történetéhez. *Jedlicska* Pál. 1879. 262.

1391— *Liptó* vármegyei levéltári kutatások eredményei. *Mayláth* Béla. 1879. 285, 715.

1398—1438. Okmánytár *Ozorai* Pipo történetéhez. *Wenzel* Gusztáv. 1884. 1, 220, 412, 613.

1408—1707. A bánya és vasipar története Dobsinán. *Mikulik* József. 1880. 609. 1881. 28, 494.

1426—1751. Hazai sirkőfeliratok. *Concilia* Emil. 1884. 579.

1450 körül. A XV. századi cseh rablók két levele Bártfa városához. *Szádeczky* Lajos. 1882. 202.

1452. A körmöczbányai békekötés [*Hunyady* János és *Giskra* János között.] *Szitnyai* József. 1884. 593.

1453. A kolosvári magyar polgárság összeirása 1453-ból. *Szabó* Károly. 1882. 524, 729.

1456. A *Cilleyek* sirja Cilliben. *Kámánházy* Béla. 1878. 380.

1459—1530. Műtörténeti adatok a XV. és XVI. századból. *Ábel* Jenő. 1884. 525.

1460. A *Sárkány-rend* történetéhez. [*I. Mátyás Thuskanygh* Györgynek rendjelt adományoz]. *Véghelyi* Dezső. 1880. 775.

1466—1620. Genealogiai följegyzések. [A *Thurzók* nemzedékrendjéhez]. *Barabás* Samu. 1884. 777.

1467. *Mátyás király* születési háza. *Szabó* Károly. 1880. 170.

1469. A *szepesi hóhér* dijszabása a XV. században. *Sváby* Frigyes. 1883. 407.

1472. Két régi irat. [*Magyar levelek*]. Gróf *Kuun* Géza. 1881. 187.

1487. *Mátyás* király és a bécsi bortermelők. *Schrauf* Károly. 1884. 124.

1488. Egy nevezetes okirat *I. Mátyás* korából. [*Toledói* Márton művésznek Budán egy házat adományoz]. Báró *Radvánszky* Béla. 1880. 581.

1493—1524. Öt okmány az *Essegváryakról*. *Ádám* Iv
1879. 383.

1404—1551. Okmánytár a *Fuggerek* magyarországi nagyk
reskedése- és rézvállalatának történetéhez. *Wenzel* Gusztáv. 188
622. 1883. 61, 262, 462. Függelék. Adalékok a *Fugger-okmánytá*
hoz. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1883. 485.

1495. Egy adat a *kanai* apátság és a *veszprémi* püspökse
történetéhez. *Beke* Antal. 1881. 384.

1496. *Kolosvár* város 1496-iki számadása. *Szabó* Károl
1883. 571.

1500 körül. *II. Ulászló* jövedelmeinek jegyzéke. *Fejérpatak*
László. 1880. 167.

1508. *Szent-László* király sirjának káptalana Váradon. *B*
nyitay Vincze. 1879. 180.

1508—1526. *Tomori* Pál kiadatlan levelei. *Fraknói* Vilmo
1882. 78, 201.

1509. *Illésházy* Mátyás végrendelete. *K. Á.* 1878. 655.

1516—1552. *Kassa város székesegyházának* kincsei 1516.
1552-ből. *Pettkó* Béla. 1882. 717.

1521. Egy magyar tanuló [*Lendvai* János] végrendelete 152
Schrauf Károly. 1884. 125.

1525—1529. *Henckel* János levelezéséből. *Szilágyi* Sándo
1882. 769.

1527—1531. *János* király uralkodásának történetéhez. (Kas
város levéltárából). *Pettkó* Béla. 1883. 288.

1529—1596. A »székely krónika«. *Barabás* Samu. 1880. 63

1530—1560. Oklevelek a magyarországi reformatio korább
Fabritius Károly. 1881. 242, 450, 675.

1532—1536. Két oklevél a XVI. századból. [I. *Statileo* püspö
levele a kolosvári tanácshoz, melyben 3000 frtot kér 1532. II.
Majthényi-család tagjainak egyessége *Keselükö* vára föntartása s
beállitandó várnagy évi fizetése iránt 1536]. *Szabó* Károly. 1879. 80

1533—1542. Adalékok *Dévai Biró* Mátyás élettörténetéh
Fraknói Vilmos. 1880. 1.

1535—1551. *Fráter* György levelezése s egyéb őt illető irat
a bécsi cs. és kir. államlevéltárból. *Károlyi* Árpád. 1878. 209, 49
1879. 306, 466. 1880. 57, 234, 649. 1881. 51. 1882. 96.

1535—1565. Magyar levelek a bártfai levéltárból. [Különbö
eseményekről irt tudósitások a városi tanácshoz]. *Szádeczky* Laj
1882. 388.

1536—38. Okiratok és levelek a nagyváradi béke történetéh
Károlyi Árpád. 1878. 713.

1537. *Török* Bálint életéhez. *K. Á.* 1879. 192.

1540. *Diód* vára történetéhez. *Szabó* Károly. 1880. 409.

1541. *Révay* Istvánnak és *Ferencznek* Budavár alatt, 1541. jul. 16-kán kelt végrendelete. 1882. 550.

1541—1542. Kiadatlan levelek a német birodalom magyarországi nagy hadi vállalatának történetéhez 1542. *Károlyi* Árpád. 1880. 490.

1542. *Katzianer* János megöletésének történetéhez. *K. A.* 1878. 698.

1543. *Oláh* Miklós Ferdinánd királyhoz folyamodik a megürült egri, vagy erdélyi püspökséget kérvén. *Szádeczky* Lajos. 1880. 596.

1547. A *nagy-szombati kalmárczéh* szabályai 1547. és 1604-ből, és régi jegyzőkönyve 1556—1651-ből. *Békesi* Emil. 1883. 169.

1548. Fogott birák itélete 1548-ban. *Thallóczy* Lajos. 1878. 184.

1549. *Feledi* Ewstachius nyugtatványa *Losonczi* Antal részére némely ingóságok felől. *N.* Gy. 1878. 661.

1550 körül. *Mayláth* István és társai frigylevele. *Fejérpataky* László. 1878. 183.

1550. *Werner* György életéhez. *Melczer* István. 1880. 208.

1550—1552. *Losonczy* István két magyar levele. *Károly* Árpád. 1881. 378.

1551—1553. Magyar levelek a XVI. század közepéről. [*Becse, Becskerek, Csanád* elfoglalására, *Szeged* visszavételére s a *Temesvár* elleni készületre vonatkoznak]. *Szádeczky* Lajos. 1880. 597.

1552. *Nádasdy* Tamás három rövid magyar levele nejéhez. — i. — 1878. 186.

1553—1776. Adatok magyar tudósok és irók életéhez. (A nagyszombati érseki helynökség levéltárából). *Concilia* Emil. 1881. 258. 1882. 360.

1555. Konstántinápolyi magyar tudósitás a persa és orosz háborúról. *Thaly* Kálmán. 1878. 188. Ehez pótlék és igazitás. *Th.* K. 1878. 710.

1555. A *pozsonyi társas káptalan* egyik kanonokja és préposti helytartó [*Halli* János] házának leltára 1555. II. A *pozsonyi társas káptalan* őrkanonoki házának leltára 1557. III. A *pozsonyi társas káptalan* idősb kanonokja [*Balaszentmiklósi* György] házának leltára 1558. *Pór* Antal. 1884. 393.

1555—1612. Egy magyar város [Rozsnyó] viszontagságai a XVI. század második felében. *Mikulik* József. 1883. 767. 1884. 161, 360.

1555—1612. Történelmi levelek a hédervári levéltárból. Báró *Radvánszky* Béla. 1879. 24. 1880. 686.

1556. *Szigetvár* első ostromához. *Szádeczky* Lajos. 1881. 268.

1557. *Verancsics* Antal mint egri püspök. *Thallóczy* Lajos. 1879. 597.

1558. *Dobó* Domokos ezüst művei. *N.* Gy. 1878. 662.

1558. Magyar egyességlevél 1558-ból [a *Szele*-család tagj között]. *Lipp* Vilmos. 1882. 577.

1559. *Szinyér* vára leltára. *Szabó* Károly. 1878. 663.

1559—1567. *Vizakna* történetéhez. *Szabó* Károly. 1881. 18

1560. Egy magyar levél *Balassa* Menyhérttől 1560-bó *Károlyi* Árpád. 1881. 782.

1560. *Bihar vármegye* adólajstroma 1560-ból. *Szabó* Károl 1880. 173.

1560. *Tihanyi* szerszámok. *Nagy* Gyula. 1878. 342.

1560—1561. *Huszár* Gál életéhez. Sz. S. 1884. 196.

(1560—1570.) Villongások elintézése a *kassai* polgárság vitézlő rend között. *Thaly* Kálmán. 1882. 368.

1562. *Balassa* Menyhért egy magyar levele. *Károlyi* Árpá 1881. 381.

1562. Az *egri vár* hadi szereinek és más szerszámainak össz irása 1562-ből. *Szabó* Károly. 1881. 746.

1562. *Forgács* Ferencz a történetiró *Antwerpenben*. *Károl* Árpád. 1881. 783.

1563. Magyar esketési okmány 1563-ból *János* Zsigmond re deletéből. *P. Szathmáry* Károly. 1881. 357.

1563. A Tiszán túli vármegyék, várak birtokosainak följeg zése 1563-ból. *Pettkó* Béla. 1884. 391.

1563—1597. XVI. századbeli magyar bőlgy-ruhatárak. [I. Al lendvai *Bánffy* Anna, *Mayláth* Gáborné ruhatára 1563. II. *Rév* Erzsébet, *Gyczy* Györgyné ruhatára 1597]. Báró *Mednyánszky* D nes. 1883. 594.

1564. *Zrinyi* Miklós életéhez. *K. J.* 1884. 198.

1564. *Zrinyi* Miklós csehországi rokonairól. *Zsilinszky* Mihá 1878. 963.

1564. *Ugocsa*, *Szathmár* és *Máramaros* vármegye adólajstrom *Szabó* Károly. 1878. 344.

1566. A bártfa-makoviczai *Serédi-emlék* építéséről. *Rhódi* Al jos. 1882. 206.

1568—1596. XVI. századi magyar tudósok levelei. *Szabó* K roly. 1881. 470.

1569. *Bornemisza* Péter és a Postillák. *Th. L.* 1878. 383.

1569. *Illésházy* Istvánnak birtokviszonyait illető följegyzés *Károlyi* Árpád. 1878. 137.

1569—1572. Okiratok a *Dobó-Balassa*-féle összeesküvés tört netéhez. A bécsi cs. k. államlevéltárból. *Károlyi* Árpád. 1879. 67

1570—1572. Két utasitás a XVI. századból. [I. *János Zs mond* instructiója a császárhoz küldött *Békes* Gáspár számára 157 decz. 27. II. *Báthory* István *Gyczy* Jánost Várad vicekapitányán nevezi ki 1572. máj. 12]. 1882. 581.

1572—1576. Magyar missilis levelek *Békes* Gáspár zavargása és *Báthory* István lengyel királylyá való választatása történetéhez a bécsi államlevéltárból. *Károlyi* Árpád. 1879. 729. 1880. 123.

1573. Végvári élet 1573-ban [*Bornemisza* Imre krasznahorkai kapitánysága]. *Mikulik* József. 1884. 750.

1573—1599. XVI. századi összeirások. [I. *Varkocs* Miklós kész pénzeinek jegyzéke. II. Inventarium rerum tam mobilium quam immobilium in aedibus nobilitariis *Simontelkinis* anno 1582 quinto die martii revisarum. III. Az néhai *Horvát* Miklós ládáiba való morhának száma . . . 27. martii 1587. IV. *Simon* István két arany gyűrűt 6 forintban *Somai* Gergelynek elzálogosít 1598. aug. 22. V. Inventarium rerum mobilium . . . Stephani *Radvánczi* de Abosfalva . . . 1599. 19. Iulii]. *Torma* Károly. 1879. 558.

1574—1626. *Kolosvár* városa leváltárából. [Politikai és müvelődéstörténeti adatok Erdély történetéhez]. *Szabó* Gyula. 1883. 510.

1575. Tanuvallatás a XVII. századból [*Báthory* István rendeletéből]. *Sz. S.* 1881. 787.

1576. *Békes* Gáspár két magyar levele 1576-ból. *Károlyi* Árpád. 1881. 784.

1577. Orvos-történeti adatok. *Thallóczy* Lajos. 1878. 364.

1578. *Kassa* város esküi- és szabályzati könyve a senatorok számára a XVI. és XVII. századból. *Pettkó* Béla. 1883. 793.

1580. A czéhek XVI. századbeli pecsétjeihez. *Nagy* Gyula. 1878. 341.

1581. *Ukkon* pohara. *Nagy* Gyula. 1878. 657.

1581—1596. *Brutus* János Mihály életéhez. *Fabritius* Károly. 1879. 337.

1584. Tersaczki *Frangepán* Klára végrendelete. *Deák* Farkas. 1879. 153.

1584. *Rákóczy* Zsigmond egy magyar levele 1584-ből. *K. Á.* 1878. 191.

1585. Adalék a magyar sebészet történetéhez. — Dr. *Fekete* Lajos. 1878. 85.

1585—1590. *Tihanyi* vár regestruma 1585—1590. *Römer* Flóris Ferencz. 1879. 124, 565. 1880. 398.

1586. *Bocskay* Klára végrendelete. *Géresi* Kálmán. 1878. 143.

1586. Mobila Mathiae *Uylaki* per Margaretam *Dersi* resignata Stephano *Uylaki*. — Báró *Mednyánszky* Dénes. 1880. 770.

1587. *Dersi* István drágamű-edényei. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1882. 373.

1588. Adalék a *lőcsei városi »akadémia«* történetéhez. *Károlyi* Árpád. 1882. 772.

1588—1594. XVI. századi török-magyar levelek *Pálffy* Miklóshoz. (A gr. Pálffy-család levéltárából). *Jedlicska* Pál. 1881. 691.

1591. *Bornemisza* Anna [Kálnásy Ferenczné] hozománya. *Pettkó* Béla. 1882. 551.

1591. Katonatartási szerződés a XVI. század végéről. *Szerémi*. 879. 3594.

1591—1592. Portai följegyzések a XVI. századból. *Barabás* Samu. 1881. 173.

1592. *Máriássy* Anna végrendelete. *R.* 1882. 542.

1594. *Ijlésházy* György drágaságainak jegyzéke. *Károlyi* Árpád. 1878. 142 Ehhez igazítás. *Th.* K. 1878. 710.

1594. A »Syntagma« [*Baranyai Decsi* János munkája] irói tiszteletdija. *Koncz* József. 1882. 394.

1594—16428 Adalék a magyar vallás- és közoktatásügy történetéhez [»Protocollon *Rimanovianum* . . .« Csetneken]. *Mikulik* József. 1882. 492.

1594—1652. *Ederjes* városa levéltárából. [I. *Prépostváry* Bálint az eperjesieknek 1594. II. *Bocskay* Miklós az eperjesieknek 1620. III. *Eszterházy* Miklós az eperjesieknek 1630. IV. *V. Frigyes* özvegye, I. Jakab angol király leánya *Lorántfi* Zsuzsánnához]. *Lasztókai* László. 1880. 795.

1595—1599. *Báthory* Zsigmondné életéhez. *Szádeczky* Lajos. 1883. 331.

1595—1602. Adalékok Erdély történetéhez a párisi nemzeti könyvtár kéziratiból. *Marczali* Henrik. 1878. 967.

1595—1609. *Nagy-Szombat* városa levéltárából. [I. *Győr* megvételének tervéről. II. *Sartori* Mátyás a *Stöckel* Lénárd által irt »librum concionum annualium« visszaadatását követeli, melyet bekötés végett küldött Nagy-Szombatba, de utközben elrabolták]. *Véghelyi* Dezső. 1880. 602.

1597. Adalék *Décsi Czimor* János életéhez. *Koncz* József 1881. 582.

1598. *Bernárdfy* János krimiai követsége. A bécsi cs. k. államlevéltárban levő eredetiekről. *Károlyi* Arpád. 1878. 561.

1598. A debreczeni szűcsök rendszabályai a XVI. század végéről. *Imre* Lajos. 1884. 758.

1598. A *Kassay-család* történetéhez. *Pettkó* Béla. 1883. 200.

1598. Okmányok *Mihály* havaseli vajda 1598-iki meghódolása történetéhez. *Károlyi* Árpád. 1879. 41.

1598. *Pálffy* Miklós Győr vára bevételéről. *Sz.* L. 1878. 387.

1598. *Rödern* Menyhért császári tábornagy tudósítása Nagy-Várad 1598-iki ostromoltatásáról. Dr. *Dudik* Beda. 1878. 99.

1598—99. Adalék *Mária Krisztierna* s *Carillo* Alfonz történetéhez. *Szilágyi* Sándor. 1878. 974.

1598—1599. *Mihály* vajda életéhez. *Sz.* S. 1880. 791.

1599. *Bocatius* életéhez. *Ó.* A. 1883. 201.

1599. A *boros-jenői* várőrségbeli lovasság hópénze junius és julius havára. *Szabó* Károly. 1878. 666.

1599. Egy lengyel főúr [*Czyahrowczky* Ádám] magyar levele elzálogosított kincsei ügyében [a kassai városi tanácsnak]. *ó. a.* 1883. 181.

1599. *Mihály* vajda adománylevele a székelyeknek. *Szabó* Károly. 1880. 789.

1599—1601. Levelek *Erdély történetéhez* 1599—1601. években. *Szádeczky* Lajos. 1882. 697. 1883. 98, 491.

1599—1601. Regesták *Mihály* vajda történetéhez. *Szádeczky* Lajos. 1883. 721. 1884. 32, 248, 438, 628.

1600. Két magyar köriratu pecsét 1600. és 1613-ból. *Gyárfás* István. 1879. 395.

1600. *Székely* Mihály életéhez. Gróf *Esterházy* János. 1883. 203.

1600—10. *Regestrum* regni Transsilvaniae. *Hodor* Károly. 1879. 393.

1600—1611. *Illésházy* István hűtlenségi pörére vonatkozó okiratok (1600—1611). *Károlyi* Árpád. 1882. 670. 1883. 306.

1600—1634. Kanisai *Pálfi* János följegyzései. *Kisfaludy* Zsigmond. 1880. 191.

(1600—1700). Az *eperjesi ötvös-czéh* történetéhez. *r.* 1882. 586.

(1600—1700). XVII. századbeli szakácskönyv [Gróf *Zrinyi* Miklós eredetijéről vett másolatról]. *Toldy* László. 1881. 367, 569. 1882. 188, 380.

1601. *Básta* zsarolásai történetéhez. *Szabó Károly.* 1880. 601.

1602. Egy adat a *pozsonyi prépostság* történetéhez. *Fejérpataky* László. 1879. 811.

1602—1608. *Illésházy* István levelezése *Thurzó* Györgygyel. [Az árvai vár levéltárából]. *Zsilinszky* Mihály. 1882. 419.

1603. *Rudolf* levele *Illésházy* Istvánhoz. *Sz.* S. 1878. 389.

1604. Az 1604. országgyűlés óvása. *Sz.* S. 1878. 700.

1604. A *kassai nagy templom* történetéhez. *Fejérpataky* László. 1879. 813.

1604—1606. *Bocskay* István erdélyi fejedelem kincseinek összeirása (1604—6). *Szabó* Károly. 1878. 146.

1605. Adalékok a cserkeszek történetéhez. *Szalay* B. József. 1878. 191.

1605—1606. Levél *Bocskaytól* s *Homonnay* Bálinttól. *Thaly* Kálmán. 1881. 583.

1605—1606. *Bocskay* István és *Illésházy* István levelezése 1605. és 1606-ban. Legnagyobb részben a köpcsényi levéltárban levő eredetiekről függelékkel. *Szilágyi* Sándor. 1878. 1, 271, 577.

1605—1606. *Bocskay* István politikai levelezése. *Szabó* Károly. 1882. 1, 209.

1605—1608. *Illésházy* István és más főurak levelezése. Gróf Batthyány József köpcsényi levéltárában levő eredetiekről. *Szilágyi* Sándor. 1878. 819.

1606. *Kátay* Mihály életéhez. *Szádeczky* Lajos 1879. 814.

1606—1608. A köpcsényi levéltárból. [*Illésházy* István életére vonatkozó adatok]. *F.* L. 1879. 386.

1606—1620. *Batthyány* Ferencz levelei *Thurzó* Györgyhöz és *Thurzó* Imréhez. *Nagy* Gyula. 1879. 96.

1607. *Mátyás* főherczeg levele *Illésházy* Istvánhoz. *Sz. S.* 1878. 390.

1607. Parafernum [*Kellemessy* Mihály jegyzéke] *Szádeczky* Lajos. 1882. 177.

1607. Végrendeletek. I. *Rákóczy* Zsigmond fejedelem végrendelete 1607. r. II. *Allia* Sámuel végrendelete 1638. r. III. *Csaki* Zsófi végrendelete 1644. *Deák* Farkas. 1884. 561.

1607—1609. *Illésházy* István török levelezése. A gróf Batthyány József köpcsényi levéltárában levő eredetiekről. *Szilágyi* Sándor. 1879. 63.

1608. *Bethlen* Gábor sajátkezű följegyzése. *Szabó* Károly. 1882. 207.

1608. *Rhédey* Ferencz életéhez. *Komáromy* András. 1884. 398.

1608? 1620? 1621? *Rimay* János portai vásárlásai. *Ipolyi* Arnold. 1878. 153.

1608—1611. *Báthory* Gábor és a hajduk. *Szabó* Károly. 1880. 321.

1609. Egy régi följegyzés. [A hajduk támadása *Világosvár* ellen]. *Szabó* Károly. 1881. 191.

1609. Leánykérő levél a XVII. századból. [*Thurzó* György a *Czobor* Mihály számára *Lorántfi* Mihály leánya kezét megkéri]. *Szádeczky* Lajos. 1880. 603.

1611. *Adalékok* a szepesi bányászat történetéhez a XVII. század elején. *Divald* József. 1878. 667.

1612—1614. Régi följegyzések [*Báthory* Gábor és *Bethlen* Gábor fejedelemségök idejéből.] *Szabó* Károly. 1880. 793.

1612—1629. Újabb regesták a külföldi levéltárakból. *Marczali* Henrik. 1879. 353. 529. 787.

1613. *Kolostár* történetéhez. *Barabás* Samu. 1884. 382.

1613—1615. *Tholdalaghi* Mihály évkönyve 1613—15-ből. *Szilágyi* Sándor. 1881. 1.

1613—1619. *Bethlen* Gábor fejedelem uralkodásának történetéhez. *Szilágyi* Sándor. 1879. 219. 429. 742.

1613—1620. *Bethlen* Gábor fejedelem politikai levelezése. *Szabó* Károly. 1880. 444. 707. 1884. 283.

(1613—29.) A gyulafehérvári *Bethlen*-főtanoda szervezeti szabályzata. *Szabó* Károly. 1879. 797.

1613—1630. *Bethlen* Gábor és a porta. *Szilágyi* Sándor. 1881. 593. 1882. 34.

1615. Egykoru adat *Istvánfi* a történetiró halálához. 1882. 582.

1615—1629. Adalék »*Bethlen* Gábor és a porta« cz. közleményhez. *Gergely* Samu. 1882. 434. 1883. 131, 609.

1616. *Balassa* Zsigmond támadása. *Barabás* Samu. 1881. 551.

1616. Egy nevelésügyi adat. [*Thurzó* Szaniszló levele a modoriakhoz.] *Szádeczky* L. 1880. 794.

1616. Oklevelek a *Homonnai*-féle mozgalom történetéhez 1616-ban. *Szilágyi* Sándor. 1881. 401.

1616. *Thurzó* György levele egy lengyelországi eretnek ügyében. *Barabás* Samu. 1881. 393.

1617. Követi utasítás az 1617. évi országgyűlésre. *Nagy* Iván. 1881. 78.

1618—1625. A *Thurzók* levéltárczájából. [I. Adalék *Thurzó* Imre lengyelországi viszonyához. II. *Thurzó* Szaniszló levéltárczájából.] *Barabás* Samu. 1881. 706.

1618—1689. Családi följegyzések a XVII. századból. [I. *Pethő* István följegyzései. II. *Ujlaki* György följegyzései.] *Szabó* Károly. 1880. 178.

1619. Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Rimay* János, *Csuty* Gáspár, *Armpruszter* Ferencz és *Dávid* János levelei *Thurzó* Imréhez. (jun. 27—aug. 10.) *Nagy* Gyula. 1880. 425, 699. 1881. 87.

1619—1620. *Tholdalagi* Mihály 1619-ki követjárásának történetéhez. *Szilágyi* Sándor. 1882. 470.

1619—23. A *körmöczi* pénzverdéből. *Divald* József. 1879. 601.

1620. *Bethlen* Gábor portai ajándékra szánt vásárlásai. *Fejérpataky* László. 1878. 678.

1620. *Pécsy* Simon levelei *Thurzó* Imréhez 1620. decz. 24—1621. — máj. 13. A gróf Batthyány József levéltárában levő eredetiekről. *Sz.* S. 1878. 117.

1620—21. *Bethlen* Gábornak és nejének *Károlyi* Zsuzsánnának levelezése. Az Erdélyi Muzeum-Egylet birtokában lévő eredeti és sajátkezű példányokról. *Szabó* Károly. 1879. 201.

1621. Adalék a hazai iskolázás történetéhez. *r.* 1882. 583.

1621. *Bethlen* Gábor levelei feleségéhez *Károlyi* Zsuzsánnához. [A gróf *Teleki* Miksáné levéltárából.] *Gergely* Samu. 1882. 124.

1621—1632. Az »Collectio Camerariana«-ból [*Bethlen* uralkodása történetéhez.] *Szilágyi* Sándor. 1883. 217.

1621—1635. Historiai forgácsok. I. *Bethlen* István kormányzósága történetéhez. II. *Császár* Péter pórlázadása történetéhez. III.

Hunyad történetéhez. IV. *Tholdalaghi* Mihály, *Lázár* István és *Borsos* Tamás vallomása az *I. Rákóczy* Gy. elleni conspiratio ügyében. V. Az 1635. országgyűlés történetéhez. *Szilágyi* Sándor. 1884. 102.

1621—1691. Két végrendelet a XVII. századból. [I. *Rhédey* Ferencz végrendelete 1621.] *Komáromy* András. [II. *Gyulay* Ferencz végrendelete 1691.] *Sz.* S. 1884. 130.

1624. Egy adat *Léva* történetéhez. [*Koháry* Péter levele a magyar kamara praefactusához.] *Szádeczky* Lajos. 1879. 608.

1625—1626. *Bethlen* Gábor második házasságához adatok. *Ó.* A. 1883. 204.

1625—1628. *Bethlen* Gábor és *IV. Keresztély* dán király. Közlemények a koppenhágai kir. levéltárból. *Fraknói* Vilmos. 1881. 98.

1626. Az *iktári Bethlen-család* történetéhez. *Szabó* Károly. 1881. 192.

1626. *Mansfeld* egy kiadatlan levele [*Bethlen* Gáborhoz.] *Sz.* S. 1884. 208.

1626. A szent-györgyi és bazini uradalom tisztsége. *Thallóczy* Lajos. 1881. 391.

1626—1629. Oklevelek *Bethlen* Gábor és *Gusztáv* Adolf összeköttetéseinek történetéhez. [A stockholmi kir. svéd államlevéltárban és upsalai egyetemi könyvtárban levő eredeti s egykorú példányokról.] *Szilágyi* Sándor. 1882. 235.

1627—1628. Két utazási levél a XVII. századból. [*Cseffei* László *Hatvani* Zsigmond özvegyének, *Tomori* Annának.] *Beke* Antal. 1881. 193.

1628 I. A kis gróf [*Bethlen* Péter] utazásához. [*Bethlen* Gábor levele.] *Sz.* S. 1881. 197. II. *Bethlen* Péter utazása történetéhez. [Palóczi *Horváth* János levele a fejedelemhez.] *G.* S. 1884. 590.

1629. *Bethlen* Gábor születési házának emléke. *Szabó* Károly. 1882. 585.

1629—30. Okiratok az interregnum történetéhez *Bethlen* Gábor halála után. [A gróf *Teleki* Miksáné levéltárából.] *Gergely* Samu. 1884. 280, 468.

1629—1644. *Pázmány, Lippay* és *Esterházi* levelezése. *I. Rákóczy* Györgygyel. *Beke* Antal. 1881. 641. 1882. 134. 279.

1629—1658. Regesták a külföldi levéltárakból *Brandenburgi* Katalin s a *Rákóczyak* történetéhez. *Marczali* Henrik. 1880. 132, 356.

1630. Ifj. *Bethlen* István és *Zólyomi* Dávid reversalisa. *Acsády* I. 1884. 786.

1630. *Borsos* Tamás emlékirata 1630. jan. 20—28. budai követségeiről. *Gergely* Samu. 1884. 694.

1630. *Brandenburgi* Katalin országos kiadásai jegyzéke 1630. juliusból. *Barabás* Samu. 1884. 365.

1630. A *fehérvári főiskola* történetéhez. *Koncz* J. 1884. 199.

1630—1637. *Brandenburgi* Katalin életéhez. *Szilágyi* Sándor. 1880. 760.

1630—48 között. A püspök-ladányi Rákóczy-harang. *Kiszelák* Sándor. 1878. 708.

1631. *Esterházy* Miklós nádor emlékirata az 1631-ki tavaszi hadjáratról. *Pettkó* Béla. 1884. 66.

1631. *Felső-Vadász* inventariuma. *Vincze* Gábor. 1878. 927.

1631. *Rákóczy* György és *Bethlen* Gábor özvegye közti egyezkedés a munkácsi vár s uradalom iránt 1631. *Lehoczky* Tivadar. 1878. 194.

1631—1633. Levelek és acták *I. Rákóczy* György diplomácziai összeköttetéseinek történetéhez. [*Szalánczy* István kapitiha.] *Szilágyi* Sándor. 1883. 417, 656.

1632. Naplókönyv 1632-ből. [*Benkő* József irományai közül.] *Abafi* Lajos. 1883. 519, 645.

1632. Régi magyar kertészet. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1880. 772.

1632—1636. Egy aranygyürü-per a XVII. századból [*Brandenburgi* Katalin és *Mogilla* Gábor oláh vajda közt.] *Szilágyi* Sándor. 1882. 476.

1632—1646. *I. Rákóczy* György fejedelemsége történetéhez. I. *Rákóczy* Pál levelezése *Rákóczy* Györgygyel. II. *Mindszenti* Gábor halála. III. *Tarapovics* Bazil vladika fogsága. IV. *I. Rákóczy* György külföldi összeköttetései történetéhez. *Szilágyi* Sándor. 1884. 658.

1633. Két szendrei levél a *lovasok hópénzéről*. *Reizner* János. 1882. 586.

1634. *Alvinczy* Péter halála. *Lasztókai* László. 1880. 604.

1634. *Kolosvármegye* 1634-ki lustrája. Gróf *Lázár* Miklós. 1878. 198.

1634. *I. Rákóczy* György konyhai rendtartása. *Koncz* József. 1882. 395.

1634. *Zay* András temetésének költségei. *Szerémi*. 1878. 354.

1636. Levelek *Bethlen* István támadása történetéhez. *Szilágyi* Sándor. 1884. 304, 486.

1636. A *tornai várőrség* hadi szabályzata 1636. *Thallóczy* Lajos. 1880. 776.

1636—1732. Régi könyvfeljegyzések. [*Bánffy* Kristóf és *Bánffy* László családtani jegyzetei.] *Koncz* József. 1881. 395.

1637. Adalék a nevelés történetéhez a XVII. században. *Á. n.* 1879. 194.

1638. *Paczolay* Péterné *Kornis* Borbála szombatosságára vonatkozó tanukihallgatások. *Komáromy* András. 1884. 546.

1638—1694. *Farkas* Pál és *Farkas* Ádám följegyzései. 1638—1694. *Szily* Kálmán 1884. 86.

1640. *Hanvay* Péter és *Pászthóy* Máté követségi tudósitása. *Hatos* Gusztáv. 1878. 392.

1641. Kibékülési szerződés *Mikes* Benedek és neje között világi uton. *P. Szatmáry* Károly. 1881. 394.

1642. *Balassa* András levele Gömör vármegyéhez. *K. Á.* 1878. 702.

1642. Az sárospataki czeikházban és bástyákon levő öreg ágyuk, taraczkok és egyéb hadakozó szerszámoknak s ahhoz való eszközöknek inventariumi, anno 1642. die 26. novembris. *Thallóczy* Lajos. 1879. 154.

1642. Vásárlások *Rákóczy* György lakodalmához. Instructio pro egregio Thoma *Óvári* Claudiopolitano. *Barabás* Samu. 1881. 180.

1642—1692. Leltárak, összeirások. [I. *Kornis* Zsigmond ékszerei. *II. Cseffei* László ékszerei. III. *Kornis* Gáspárei. IV. A *Korda* árvák javai lajstroma.] *Torma* Károly. 1884. 140.

1643. *Kassa* város kincstára 1643—1644-ben. *Petkó* Béla. 1883. 176.

1643. *I. Rákóczy* György kincseinek összeirása. *Vincze* Gábor. 1878. 940.

1643—1658. *Nádasdy* és *Wesselényi* levelezéseiből a XVII. század közepén. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1880. 209.

1644. Az 1644-diki hadjárat történetéhez. *Szádeczky* L. — 1880. 797.

1644. *III. Ferdinánd* levele *Esterházy* Miklóshoz s az utóbbinak válasza a király levelére. *Sz.* S. 1878. 391. 392.

1644. Gróf *Illésházy* Gábor hitlevele 1644. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1883. 799.

1644—1645. *Kemény* János és *Bornemisza* Pál levelezése az 1644—1645-ki hadjárat idejéből. *Szilágyi* Sándor. 1880. 13. 277.

1645. Gróf *Esterházy* Miklós nádor kincstára. *Thaly* Kálmán. 1883. 755.

1646—1647. *I. Rákóczy* György fejedelem sajátkezű levelei *Mednyánszky* Jónáshoz. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1882. 326.

1647. Két végrendelet a XVII. és XVIII. századból. [I. *Borsvay* Erzsébet végrendelete 1647. II. *Daniel* Anna végrendelete 1757.] *Deák* Farkas. 1878. 949.

1648 körül. Régi várak összeirása *Barabás* Samu. 1881. 199.

1649. Egykoru tudósítás *I. Károly* angol király kivégeztetéséről. *Thaly* Kálmán. 1879. 396.

1649. *Nádasdy* Ferencz utasítása a mezei pásztorok számára. *Némethy* Károly. 1884. 558.

1650. Egy konstantinápolyi követjelentés 1650-ből. (*Jósika* Farkas *II. Rákóczy* Györgynek.) *Szádeczky* L. 1880. 799.

1650. *II. Rákóczy* György levele *Wesselényi* Ferenczhez. *Szádeczky* L. 1885. 798.

1650. *Rákóczi* Zsigmond herczeg házassága történetéhez. [*Bethlen* Ferencz levele a herczeghez.] *Szádeczky* Lajos 1879. 607.

1653—1600? Ipartörténeti adatok. *Deák* Farkas. 1879. 142.

1651. A magyar árak történetéhez. *Sz.* 1878. 359.

1651. Gróf *Zrinyi* Miklós egyesség-levele gróf *Draskovich* Gáspárral 1651. *Szerémi.* 1879. 598.

1653. A *rozsnyói bányászat* állapota a XVII. század közepén. *Divald* József. 1882. 399.

1650—1669. *Eperjes* városa levéltárából. [*Wesselényi* Ferencz és *Szécsi* Mária levelei *Weber* Jánoshoz.] *Lasztókai* László 1880. 605.

1654. Adatok *Zrinyi* Miklós, a költő, irodalmi működéséhez. *Thallóczy* Lajos. 1879. 198.

1654. *Vinnay* Krisztóf temetésének költségei. *Sz.* S. 1878. 357.

1656—1706. *Szirmay* Endrének önéletrajza. *Némethy* Lajos. 1882. 401.

1657. Egy adat az 1657. lengyel hadjárat történetéhez. *Szádeczky* Lajos. 1881. 200.

1657. A szathmári csizmadia-czéh régi jegyzőkönyvéből. *Kiss* Kálmán. 1878. 705.

1657—1664. *Kemény* János és a krimiai rabok levelei. *Szilágyi* Sándor. 1882. 593.

1660. *II. Rákóczy* György temetése. *Szábу* Frigyes. 1880. 582.

1660. Statutum a *gyula-fejérvári nemesek hadnagya* számára. *Szabó* Károly. 1880. 409.

1660. *Szapáry* András maradékainak osztálylevele. 1660-ból. *Z.* 1883. 601.

1660 körül. Leltárak a báró *Bálintitt-család* nagy-ernyei levéltárából a XVII. századból. *Deák* Farkas. 1880. 588.

1660—1664. Regesták a külföldi levéltárakból a török-magyar viszonyok történetéhez 1660—1664 között. *Marczali* Henrik. 1880. 741. 1881. 114.

1661. A czigányok történetéhez. *Th.* L. 1878. 704.

1661. Gróf *Illésházy* Ilona mennyasszonyi hozománya. *Szerémi.* 1880. 195.

1662. Egy magyar fejedelmi kincstár. [Regestrum universorum bonorum mobilium .... Simonis *Kemény* de Gyerőmonostor ....] P. *Szathmáry* Károly. 1881. 763.

1662—1690. Erdélyi pénzverés. *Thallóczy* Lajos. 1878. 365.

1663. *Sándor* György és neje *Nyikos* Anna végrendelete 1663-ból. *Trsztyenszky* János. 1884. 771.

1663—1678. *Rozsnyay* Dávid, az utolsó török deák életéhez. *Koncz* József. 1882. 775.

1664. *Székelyhíd* lerombolása történetéhez. *Szádeczky* Lajos. 1881. 202.

1664—1668. *Mednyánszky* Jónás nászvendégei Beczkón. Báró *Mednyánszky* Dénes 1882. 552. Helyreigazítás. *Mednyánszky* Jónás házánál Beczkón tartott nászvendégség idejéről. *Stessel* József. 1883. 198.

1665. *Bezerédi* Zsigmond utazási naplója. *Marczali* Henrik. 1883. 348.

1665. *Szalárdi* életéhez. *Szabó* Károly. 1880. 414.

1665—1722. *Lipótvár* története. *Nagy* Iván. 1884. 401.

1666. Adalékok *I. Rákóczi* Ferencz és *Zrínyi* Ilona lakodalmi ünnepélyéhez. *Thaly* Kálmán. 1881. 585.

1666. *I. Rákóczi* Ferencz fejedelem utasítása sárospataki várnagyai számára. *Thaly* Kálmán. 1882. 374.

1666—1675. Gróf *Csáky* István országbirónak utiköltségeinek és bevásárlásainak jegyzéke 1666-ból és 1675-ből. *Deák* Farkas. 1883. 584.

1667. *Nemes* János követi jelentése. *Lénárt* József. 1881. 386.

1667—1704. Levelek *Gömör vármegye* multjából. *Nagy* Iván. 1884. 709.

1668. *Szilágy-Somlyó* várának leltára 1668-ból. *Thaly* Kálmán. 1882. 178.

1668. *Wittnyédi* István leveleiből. *Szádeczky* Lajos. 1880. 206.

1669. Művelődéstörténeti adat. [*Csáky* Krisztina ékszereinek jegyzéke.] *Svaby* Frigyes. 1880. 584.

1669—1699. *Rozsnyay* Dávid életéhez. *Koncz* József és *Deák* Lajos. 1884. 201.

1670. *Rozsnyay* Dávid egy ismeretlen követjelentése. *Lénárt* József. 1882. 332.

1671. Egy török határigazítási engedély [*Hont* és *Nógrád* megyékre vonatkozó]. *Varázséji* Gusztáv. 1882. 773.

1671. *Frangepán* Ferencz vallatása. *Pauler* Gyula. 1880. 202.

1671—1675. *Bánffy* Dénes tragoediája történetéhez. *Torma* Károly. 1881. 727.

1671—1740. *Bánffi* László jegyzetei. *Koncz* József. 1882. 342.

1672. *Bethlen* Miklós egy kiadatlan levele. *Móricz* Gyula. 1882. 589.

1672—1705. Regesták a külföldi levéltárakból a *Tököli-korszak* s a török kiüzésének történetéhez. *Marczali* Henrik. 1881. 522.

1673. Egy török levél [*Nádudvar* történetéhez.] *Kiszelák* Sándor. 1882. 207.

1673. Az 1673-iki támadás történetéhez. *Szádeczky* Lajos. 1879. 815.

1675—1740. A cseszneki vár czigányai. (Czigány-diplomák a gróf Esterházy-család levéltárából.) *Thaly* Kálmán. 1884. 568.

1676. *Náray* György egy ismeretlen levele. *Békesi* Emil. 1883. 607.

1676. Vidéki iparadó a XVII. században. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1884. 783.

1677. Pénzüzlet a XVII. században [Gróf *Kéry* János és *Révay* László között.] *Révay*. 1884. 399.

1677—1680. *Absolon* Dániel külföldi követségei. *Szilágyi* Sándor. 1883. 1.

1677—1687. Adatok *Bethlen* Farkas életéhez. *L. J.* 1883. 409.

1678—1679. Adatok a *Béldi* Pál-féle mozgalom történetéhez. *Szilágyi* Sándor. 1881. 209.

1678—80 körül. Egy hajdani jelmezes társaság. Báró *Mednyánszky* Dénes. 1878. 361. Ehez igazitás. *Th.* K. 1878. 711.

1678—1682. Egy érdekes emlékkönyv a XVII. századból. [*Óvári* János uti naplója.] *Pettkó* Béla. 1882. 499.

1679. *Kerechényi* András végrendelete. *Kosutány* Ignácz. 1882. 773.

1679—1688. Oklevelek *Rozsnyay* Dávid fogsága történetéhez. *Koncz* József. 1883. 155.

1680 körül. Az oláh-reformátió történetéhez. *Thallóczy* Lajos. 1878. 706.

1681. *I. Apafi* Mihály és az oláh biblia. *Th.* Lajos. 1878. 204.

1681. *Zrinyi* Ilona leveleiből. *Sz. S.* 1881. 204.

1681—1687. *Zrinyi* Ilona levelei. *Szilágyi* Sándor. 1880. 417.

1682. Edicta militaria (kiadva Tokajban talán *Tököli* által). *Herfurh* József. 1882. 396.

1683. A felső vármegyei rendek *kassai gyülésének* actái 1683-ból. *Mayláth* Béla. 1883. 359, 543.

1683. *Komáromi* János életéhez. *Szabó* Károly. 1881. 206.

1683. *Sobieszki* levele *Bécs* ostromáról. *Lénárt* József. 1881. 204.

1684. Magyar ágyuk Szebenben. *Lénárt* József. 1881. 385.

1685. *Gyulai* Ferencz 1685-iki követsége *Caraffához*. *Szilágyi* Sándor. 1882. 482.

1685—87. *Haller* János följegyzései. *Szabó* Károly. 1878. 679.

1689. *Barkóczy* Mária hozománya. *Véghelyi* Dezső. 1880. 189.

1689. Két verses krónika a XVII. századból. *Szinnyei* József. 1879. 372.

1690. *Sándor* Gáspár leveleiből. 1878. 707.

1690—1700. A *Telekiek* levéltárából. *Koncz* József. 1881. 139.

1699—1724. Két verses bucsuztató a XVIII. század elejéről. *Deák* Farkas. 1881. 344.

1700. *II. Rákóczi* Ferencz szőlőmívelési szabályzata 1700-ból. (Adalékúl a Tokaj-hegyaljai szőlőcultura történetéhez.) *Thaly* Kálmán. 1879. 582.

1700 körül. *Cserei* Mihály végrendelete. *Abafi* Lajos. 1881. 148.

1701—1712. Regesták a külföldi levéltárakból. *II. Rákóczi* Ferencz kora. I. *Porosz* alkudozások s jelentések. II. *Szász* és *lengyel* alkudozások s jelentések. *Marczali* Henrik. 1882. 149, 348.

1703—1707. Ot ismeretlen magyar nyomtatvány a *Rákóczi*-korból. *Thaly* Kálmán. 1879. 806.

1703—1711. *II. Rákóczi* Ferencz fejedelem udvartartási szabályzata. *Thaly* Kálmán. 1880. 571, 1881. 158.

1703—1713. *Schiessler* Gáspár kassai polgár naplója a Rákóczi korból. *Thaly* Kálmán. 1884. 740.

1704. Adalék a magyar czigányok történetéhez. *II. Rákóczy* F. *Ilosvay* Abrahám palotás-kapitányt a Dunán inneni czigányok fővajdájává nevezi ki. *Thaly* Kálmán. 1880. 607.

1704. *Károlyi* Sándor jelentése a *szent-gotthárdi* harczról. *Thaly* Kálmán. 1881. 590.

1704. Gróf *Kohári* István naptári jegyzeteiből. *Thaly* Kálmán. 1878. 396.

1704. *Munkácsi* fegyverek és lőszerek lajstroma. *Thaly* Kálmán. 1884. 151.

1704—1709. *Fáy* István murányi várkapitányhoz irt levelek. *Nagy* Iván. 1880. 377. *Nagy* Iványnak »*Fáy* István murányi várkapitányhoz irott levelek« czimü közléséhez, *pótlék* és helyreigazitás. *Thaly* Kálmán 1880. 780. Végjegyzék a *Fáy* István leveleire irt polemiához. *Nagy* Iván. 1881. 184.

1706. *Pekry* Lőrincz levele egy jezsuitához 1706-ban. *Fabricius* Károly. 1878. 206.

1706—1711. A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez *II. Rákóczi* Ferencz udvarában s korában. *Thaly* Kálmán. 1882. 555. 1883. 184. 375.

1707. Egy franczia kurucz ezredes [Alexandre Jean de *Vissenacq* L. B. de Scutriy] temetése és hagyatéka. *Thaly* Kálmán. 1880. 181.

1707. Néhány XVII-ik századi ismeretlen történet-irodalmi mű nyoma. *Thaly* Kálmán. 1879. 399.

1707. *II. Rákóczi* Ferencz dr. *Kochanszky* Mihály krakkai

egyetemi tanárnak naptárkiadási engedélyt ad Magyarországon. *Thaly* Kálmán. 1879. 399.

1707. *Zrinyi* Ilona és *II. Rákóczy* Ferencz-féle ingóságok jegyzékei. *Thaly* Kálmán. 1879. 171.

1710. Gróf *Bercsényi* Miklós utasítása gróf *Esterházy* Dániel altábornagy mint kassai generalis részére. *Thaly* Kálmán. 1884. 347.

1710. *II. Rákóczi* Ferencz udvari közgazdasági tanácsának utasítása a nagy- és felső-bányai bányák s a munkácsi pénzverő-ház inspectora számára. *Thaly* Kálmán. 1881. 371.

1716 körül. *Cserei* Mihály a történetiró. *Abafi* Lajos. 1880. 561.

1718. *Bél* Mátyás életéhez. 1882. 589.

1770 körül. Titkos társulatok Temesvárott a mult században. *Abafi* Lajos. 1884. 513, 730.

1780 körül. Egy bünper II. József korában. [*Székely* László magyar testőr-őrmester sikkasztási pere.] *Abafi* Lajos. 1882. 507.

II. Írók szerint.

Abafi Lajos. *1880.* 570. *1881.* 157. *1882.* 524. *1883.* 542, 655. *1884.* 524, 739.

Ábel Jenő. *1884.* 546.

Acsádi Ignácz. *1884.* 786.

Ádám Iván. *1879.* 198, 386.

Barabás Samu. *1880.* 648. *1881.* 181, 183, 200, 367, 384, 394, 568, 726. *1884.* 782.

Beke Antal. *1881.* 197, 385, 674. *1882.* 148, 325.

Békesi Emil. *1883.* 176, 608.

Bunyitay Vincze. *1879.* 186.

Concilia Emil. *1881.* 267. *1882.* 367. *1884.* 586.

Deák Farkas. *1878.* 960. *1879.* 153, 154. *1880.* 595. *1881.* 356. *1883.* 594. *1884.* 568.

Deák Lajos. *1884.* 207.

Divald József. *1878.* 678. *1879.* 607. *1882.* 400.

Doby Antal. *1878.* 698.

Dudik Beda. *1878.* 99.

Gróf **Esterházy** János. *1883.* 204.

Fabritius Károly. *1878.* 208. *1879.* 352. *1881.* 257, 469, 690.

Fejérpataky László. *1878.* 184, 679. *1879.* 392, 813, 814. *1880.* 170. *1881.* 187.

Dr. **Fekete** Lajos. *1878.* 85.

Ferenczy József. *1878.* 341.

Fraknói Vilmos. *1880.* 12. *1881.* 113. *1882.* 95, 202.

Géresi Kálmán. *1878.* 146.

Gergely Samu. *1882.* 133, 469. *1883.* 154, 644. *1884.* 303, 485, 592, 708.

Gyárfás István. *1879.* 396.

Hajnik Imre. *1878.* 176.

Hatos Gusztáv. *1878.* 396.

Herfurth József. *1882.* 399.

Hodor Károly. *1878.* 380, 695. *1879.* 394, 597.

Imre Lajos. *1884.* 770.

Ipolyi Arnold. *1878.* 164, 650.

Jedlicska Pál. *1879.* 284. *1881.* 705.

Kámánházy Béla. *1878.* 383.

Károlyi Árpád. *1878.* 143, 187,

191, 209, 499, 561, 657, 700, 703, 713. *1879.* 62, 194, 336, 528, 714, 741. *1880.* 96, 131, 276, 540, 668. *1881.* 77, 381, 382, 783, 784, 787. *1882.* 123, 696, 773. *1883.* 330.
Kiss Kálmán. *1878.* 706.
Kisfaludy Zsigmond. *1880.* 194.
Kiszelák Sándor. *1878.* 709. *1882.* 208.
Kohn Sámuel. *1879.* 671. *1880.* 97, 355, 560, 685. *1881.* 27, 550.
Komáromy András. *1884.* 137, 399, 557.
Koncz József. *1881.* 147, 200, 583. *1882.* 347, 395, 396, 780. *1883.* 169. *1884.* 199, 201, 205.
Kosutány Ignácz. *1882.* 774.
Gróf Kuun Géza. *1881.* 188.
Lasztókay László. *1880.* 605, 607, 797.
Gróf Lázár Miklós. *1878.* 204.
Lehóczky Tivadar. *1878.* 198. *1879.* 191.
Lénárt József. *1881.* 206, 386, 390. *1882.* 341. *1883.* 416.
Lipp Vilmos. *1882.* 580.
Marczali Henrik. *1878.* 172, 376, 401, 901, 974. *1879.* 371, 557, 796. *1880.* 155, 376, 759. *1881.* 138, 542. *1882.* 176, 359. *1883.* 358.
Mayláth Béla. *1879.* 305, 728, *1883.* 374, 570.
Báró Mednyánszky Dénes. *1878.* 183, 363. *1880.* 233, 772, 775. *1882.* 331, 374, 555. *1883.* 490, 600, 800. *1884.* 786.
Melczer István. *1880.* 208.
Mikulik József. *1880.* 632. *1881.* 50, 521. *1882.* 498. *1883.* 792. *1884.* 195, 390, 758.
Móricz Gyula. *1882.* 589.
Nagy Gyula. *1878.* 345, 661, 662, 663. *1879.* 123. *1880.* 443, 706. *1881.* 97.
Nagy Iván. *1880.* 397. *1881.* 86, 185. *1884.* 411, 729.
Némethy Lajos. *1882.* 418. *1884.* 560.
Pauler Gyula. *1880.* 206.
Petrovay György. *1881.* 390.
Pettkó Béla. *1882.* 506, 552, 728. *1883.* 180, 184, 201, 203, 208, 305, 798. *1884.* 85, 392, 590.
Pór Antal. *1883.* 607, *1884.* 398.
Puky Andor. *1883.* 216.
Báró Radvánszky Béla. *1879.* 40. *1880.* 582, 698.
Reizner János. *1882.* 589.
Révay. *1884.* 400.
Rhódi Aladár. *1882.* 206.
Rómer Flóris. *1879.* 142, 582. *1880.* 408.
Schrauf Károly. *1884.* 125, 130.
Stessel József. *1882.* 206. *1883.* 199. *1884.* 219.
Sváby Frigyes. *1880.* 588. *1883.* 409.
Szabó Gyula. *1883.* 518.
Szabó Károly. *1878.* 153, 354, 667, 690. *1879.* 218, 805, 811. *1880.* 173, 177, 181, 330, 409, 413, 416, 489, 602, 740, 791, 794. *1881.* 193, 208, 343, 763, 493. *1882.* 33, 207, 234, 541, 586, 745. *1883.* 584.
Szalay B. József. *1878.* 194.
P. Szathmáry Károly. *1881.* 365, 395, 781.
Szádeczky Lajos. *1879.* 608, 816. *1880.* 207, 596, 601, 604, 795, 798, 799, 800. *1881.* 202, 204, 282. *1882.* 178, 203, 394, 716. *1883.* 130, 347, 509, 754. *1884.* 65, 279, 467, 657.
Szerémi. *1878.* 357. *1879.* 594, 600. *1880.* 201.
Szilágyi István. *1880.* 167.

Szilágyi Sándor. *1878.* 1, 116, 271, 358, 361, 392, 577, 702, 819, 982, *1879.* 95, 261, 465, 786. *1880.* 56, 320, 424, 769, 793. *1881.* 11, 199, 204, 241, 449, 640, 788. *1882.* 77, 278, 475, 481, 491, 542, 583, 585, 621, 772. *1883.* 60, 261, 461, 720. *1884.* 123, 140, 198, 208, 336, 512, 563, 564, 693.
Szily Kálmán. *1884.* 101.
Szinnyei József. *1879.* 372.
Szitnyai József. *1884.* 612.
Thaly Kálmán. *1878.* 190, 400, 710, 712. *1879.* 179, 398, 399, 400, 592, 808. *1880.* 189, 581, 608, 788. *1881.* 173, 377, 585, 589, 592. *1882.* 188, 373, 380, 576, 768. *1883.* 198, 406, 767. *1884.* 161, 359, 578, 749.
Thallóczy Lajos. *1878.* 186, 205, 366, 387, 388, 705, 707. *1879.* 171, 200, 598. *1880.* 779. *1881.* 393.
Toldy László. *1881.* 371, 581. *1882.* 200, 387.
Torma Károly. *1879.* 565. *1881.* 745. *1884.* 150.
Trsztyenszky János. *1884.* 776.
Varázséji Gusztáv. *1882.* 773.
Véghelyi Dezső. *1880.* 191, 603, 776.
Vincze Gábor. *1878.* 940, 949.
Weber Samu. *1884.* 346.
Wenzel Gusztáv. *1879.* 23, 401, 629. *1882.* 669. *1883.* 97, 287, 485. *1884.* 31, 247, 437, 627.
Z. *1883.* 603.
Zsilinszky Mihály. *1878.* 967. *1882.* 433.

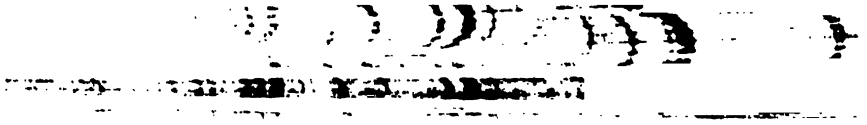

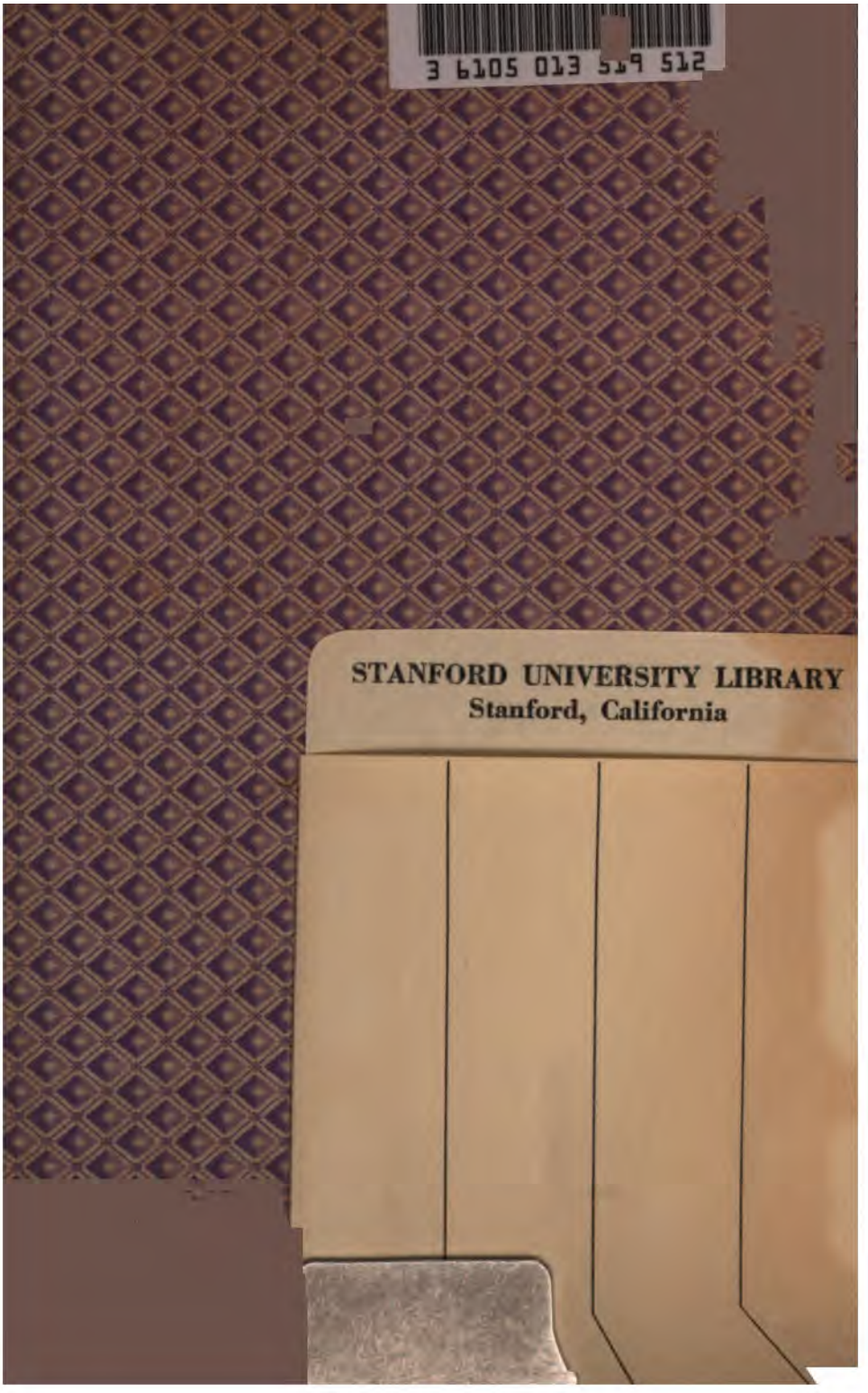
3 6105 013 519 512
STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California